De Beweging. Jaargang 5

bron
De Beweging. Jaargang 5. N.V. Amsterdamsche boekhandel, Amsterdam 1909

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001190901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

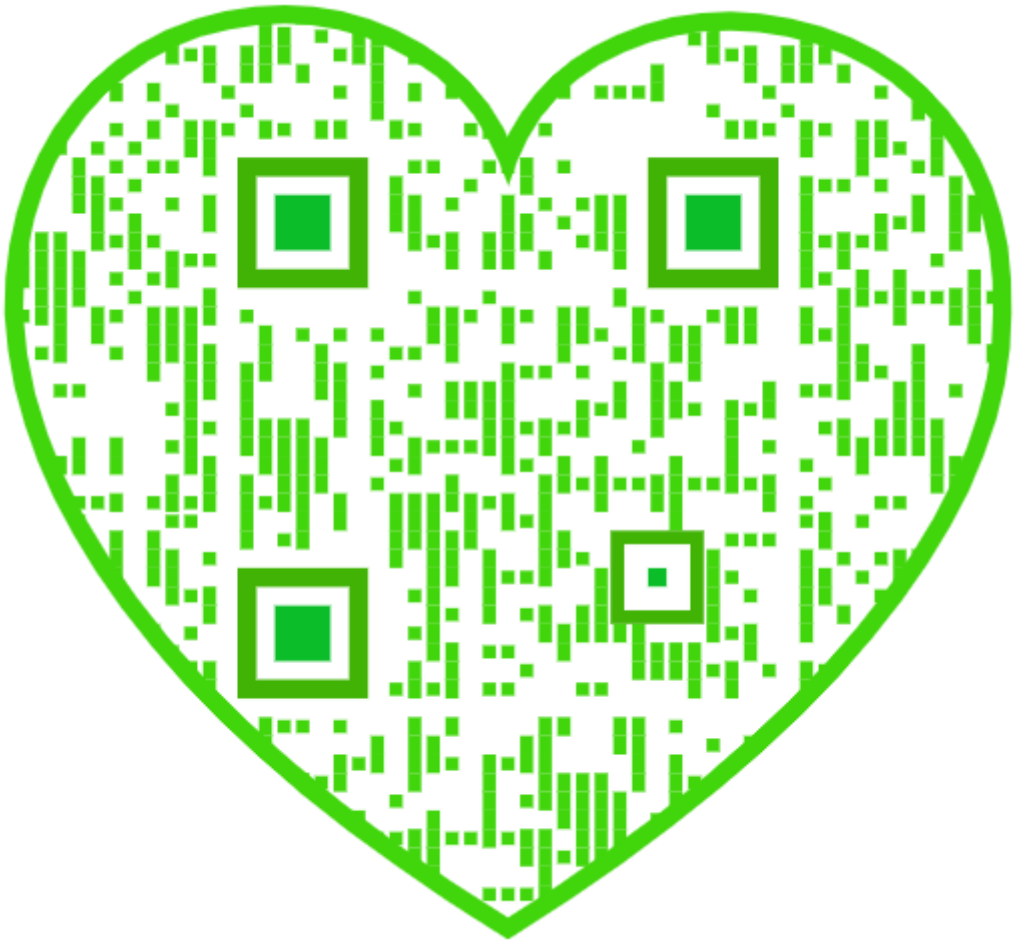

[Deel 1]

Maria
Mysteriespel in drie tafereelen.
Door
Mathieu Schoenmaekers.

Personen:

MARIA.
AMIANTES, Kunstschilder.
ROZA, Moeder van AMIANTES.
PETRUS, haar man, Kunstschilder.
Pater BEATUS.
Moeder van ROZA.
PICCOLCUORE}Dorpsnotabelen.
DENARINI}Dorpsnotabelen.
Een dokter.
Drie kinderen.
Boeren en boerinnen.

Het stuk speelt in den tegenwoordigen tijd, in een gehucht dicht bij Rome.
Het eerste tafereel speelt op Kerstmorgen.
Het tweede op den namiddag van den daaropvolgenden Goede-Vrijdag.
Het derde op den morgen van den daaropvolgenden Paaschdag.

Eerste tafereel.

Huiskamer van Petrus en Roza. Links: (van toeschouwer) deur naar zijkamer. Achter links:buitendeur. Achter midden:raam, waardoor een tamelijk nabije kapel met verlichte vensters zichtbaar is. Vroeg in den morgen, nog donker. Kaarslicht. Roza staat terzijde vóór 't raam, kijkt naar buiten. Haar moeder komt binnen vanuit de zijkamer.

Eerste tooneel.

ROZA, HAAR MOEDER.

ROZA.
Ben je tòch opgestaan?

MOEDER.

Ja, kind, ik heb het maar gewaagd. 't Zou me toch aan m'n hart gaan, de nachtmis niet te hooren. Dat zou de eerste keer van m'n leven zijn.

ROZA.
Als je 'r maar tegen kan. 't Is koud!

MOEDER.
Verleden jaar was je ook al bang voor me, en 't is toch best afgeloopen.

ROZA.
Ja, maar....

MOEDER.
Och, ik begrijp je....ik word ieder jaar een jaar ouwer hè! Maar zoolang ik eventjes kan, zal ik de Kerstnacht blijven meevieren.

ROZA.
Een kras moedertje heb ik!

MOEDER.
Zie je, als pater Beatus d'r niet meer was, dan zou ik 't misschien niet doen. Dan was 't mooie voor mij d'r toch af. Jullie jonge menschen weten dat zoo niet. Maar ik zeg: een tweeden pater Beatus krijg je nooit weer....Ik heb nooit zoo'n devoten priester gezien. En als hij preekt....'t komt zóó uit zijn hart....Je moet toch morgen of zoo weer 'ns met me naar zijn kluis wandelen.

ROZA.
Alweer? 't Is zoo ver!

MOEDER.
Kom, kom, als we langzaam wandelen haal ik 't best. Die kluis is me toch zoo heilig....Ik zou daar wel willen doodgaan. Daar is toch iets aan die kluis....ik heb nooit kunnen begrijpen, dat daar niet méér menschen komen. Daar kunnen, geloof ik, nog echte mirakelen gebeuren.

ROZA.
Ons gehucht is zoo weinig bekend. En 't is zoo dicht bij Rome. In Rome hebben ze heilige plaatsen genoeg.

(Drie kinderen verschijnen voor 't raam).

MOEDER.
Ha! Nu krijgen we een Kerstliedje.

Tweede tooneel.

DE VORIGEN, DRIE KINDEREN.

KINDEREN

(zingen:)

Adeste, fideles
Regum triumphantes,
Venite, venite in Betlehem!
Natum videte
Regem angelorum.
Venite adoremus
Dominum!

ROZA.

Prachtig, kinderen....*(haalt een pakje plaatjes uit*

haar zak en geeft elk der kinderen één.) Nu krijgen jullie ook 'n mooi prentje.
(Kinderen af.)

Derde tooneel.

ROZA, HAAR MOEDER.

ROZA,
(de rest der plaatjes toonend.) Kijk, die heeft pater Beatus komen brengen voor de kinderen, die kerstliedjes zingen. Mooi hè?

MOEDER.
Ja....de barmhartige Samaritaan....net iets voor pater Beatus....Maar, vertel 's....hij is gisteren middag bij Maria geweest, is niet?

ROZA,
(zuchtend.) Ja.

MOEDER.
En, wat zegt hij van haar?

ROZA.
Wat zou hij ervan zeggen! Hij weet óók niet wat haar scheelt.

MOEDER.
Je moet hem maar alles openhartig vertellen. Ik wed, dat hij er wel achter komt....Hoe gaat 't nu met Maria?

ROZA.
Mij dunkt, iets beter. Petrus is net even gaan kijken....Hij zal wel zóó terugkomen.

MOEDER.
Je moet er maar geen dokter bij halen. Ik heb veel meer vertrouwen in pater Beatus.

ROZA.
Maar nu iets anders. We hebben goed nieuws gehoord gisteren.

MOEDER.
En?

ROZA.
Dat groote schilderij van Petrus, je weet wel, dat landschap....is verkocht.

MOEDER.
Zoo! En goed?

ROZA.
Acht honderd franken! We kunnen heel tevreden zijn.

MOEDER.
God, God, wat heerlijk!

ROZA.
En het wordt beoordeeld! Prachtig, gewoon! Eindelijk wordt hij toch gewaardeerd.

MOEDER.
Laat Petrus maar loopen. Die komt er wel. Langzaam maar zeker....*(lachend)* Kind, je man wordt nog heel beroemd, hoor....weet je nog, dat je mij vroeger zoo dikwijls vertelde, dat je een beroemden man wilde hebben?

ROZA.
Ging 't maar beter met Maria!

Vierde tooneel.

DE VORIGEN, PETRUS.

ROZA.
En?

PETRUS.
Ze is heel kalm.

ROZA.
Heeft ze wat geslapen?

PETRUS.
Neen, slapen kan ze niet. Maar ze voelt zich heel goed. Ze wil opstaan.

ROZA.
Wàt zeg je?

PETRUS.
Laat haar begaan. Je moet haar zooveel mogelijk haar zin geven. Ze wil je zelf een zalig Kerstfeest komen wenschen.

MOEDER.
Amiantes blijft toch bij haar onder de mis?

ROZA.
Natuurlijk! Ik zou haar voor geen geld van de wereld alleen in huis laten.

MOEDER.
Hé....daar zie ik pater Beatus al in de verte aankomen. Wat is-ie vroeg! Hij komt zeker vóór de mis nog 's vragen hoe 't met Maria gaat.

ROZA.
Da's lief van hem.

MOEDER.
Maar ik ga vast naar de kapel. 't Moet bij mij voetje voor voetje....het orgel zal zóó spelen, en ik wil niet te laat komen. Dag kinderen!

ROZA en PETRUS.
Dag Moeder!

Vijfde tooneel.

ROZA, PETRUS.

ROZA.
(*Moeder naöogend*) Ze moest het weten, de goeie ziel! Mijn kind is gek, o God, mijn kind is gek! (*barst in snikken uit*.)

PETRUS,
(peinzend) Neen, Roza, dat is niet waar. Ik weet nu zeker, dat 't niet waar is.

ROZA.
Hoe kun je toch zoo spreken, Petrus! Je wil 't niet zien!

PETRUS.
Jawel, jawel....ik heb heel goed gelet op alles wat ze doet; en ik heb heel aandachtig naar haar geluisterd.

ROZA
(schudt ontkennend 't hoofd).

PETRUS.
Gisteravond ging ze ineens voor 't raam staan, en keek met groote wonderoogen naar buiten. ‘Zie-je 't dan niet?’ zei ze tegen me. - Ik zag niets, 't was pikdonker.

‘Wat een licht!’ zei ze weer, ‘wat een licht!’ - ‘Maar kind,’ zei ik, ‘er is geen ster aan den hemel, de lucht is zwart als inkt.’ Maar zij hield vol: ‘Tòch is er licht, krachtig licht. 't Komt niet van boven, maar van binnen-in de aarde. 't Straalt uit de aarde, vader, vader, zie het toch.’

ROZA.
Zoo spreekt toch geen normaal mensch, Petrus!

PETRUS.
Daar heb je gelijk in. Normaal is zij niet. Gelukkig niet. Zij steekt boven de gewone, normale menschen uit. Ze ziet meer dan wij, omdat ze meer is dan wij.

ROZA.
Troost zoek je, troost! De waarheid is, dat ze krankzinnige hallucinaties heeft.

PETRUS.
Neen, vrouw, dat kàn niet. Hallucinaties zijn verward en onbesuisd. Zij ziet kalm en zegt heel kalm wat ze ziet....(*Maria komt langzaam waakdroomend op door de zijdeur*.) Spreek haar nu niet tegen....luister maar en vraag maar.

Zesde tooneel.

DE VORIGEN, MARIA.

MARIA,
(*omhelst Roza*). Zalig Kerstfeest, moeder!

ROZA.
Hoe gaat het, Maria?

MARIA.
Goed, moeder, heel goed. (*Gaat in een stoel zitten*.) Je vindt 't zeker ook heel mooi, vader?

PETRUS.
Wat bedoel je, kind?

MARIA.
O ja,....'t is waar ook....dat wéét nog niemand....Amiantes heeft een madonna geschilderd, ik heb er voor geposeerd....nu mag ik 't vertellen, nu is ze klaar....*(glimlachend)* als ik iets vertellen mag, meen ik, dat iedereen 't al weet.

ROZA.
(tot Petrus.) Wist jij er iets van?

PETRUS.

Neen. Zijn liefste werk maakt hij altijd in 't verborgene. Hij laat 't niet zien vóór 't heelemaal af is.

ROZA.

(tot Maria.) Een madonna, zeg je, en jij hebt ervoor geposeerd?

MARIA.

Ja.

PETRUS.

Is 't goed geworden?

MARIA.

Zoo schilderde hij nog nooit. Terwijl hij werkte, voelde ik ons beider zielen ineensmelten en samen scheppen

een zielekind. Wat houen wij veel van elkander! Amiantes en ik, broer en zuster, zoo heelemaal broer en zuster! *(kijkt door 't raam.)*

PETRUS.
Waar kijk je naar, Maria?

MARIA.
Vader, ik ben blij, dat de lucht zoo helder is en dat de maan zoo krachtig schijnen kan dezen nacht. Als straks de Kerstliederen vanuit de kapel naar mij overzweven, zullen ze heel rein en heilig worden vóór ze mij bereiken. Het natuurlicht heeft een reinigende kracht, vader. Het wascht alles, wat het innig aandoet. Als de tonen van een Kerstgezang zwellen door het blanke maanlicht heen, dan worden ze òòk blank, heel blanke klanken. Dat hòòr ik.

ROZA.
En waarom hooren wij dat niet?

MARIA.
Mijn zielegehoor is fijner dan het uwe. Het sereene zielegeluid, dat met het licht samensmelt, hoor ik. Het zware en grove der tonen, dat langs het licht heen gaat zonder het aan te doen, is onhoorbaar voor mijn zieleluisteren.

ROZA.
(peinzend.) Dat is goed gezegd.

MARIA.
Vader, moeder, ik heb u iets te zeggen, dat u aangaat. Ik heb 't allang vermoed, maar nu wèèt ik....'t Was diep in me, onzegbaar, en Amiantes heeft 't opgeroepen naar mijn woorden, hij heeft 't opgeroepen mèt wij, toen wij samen schiepen uit één licht en éénen gloed....Weet je hoe het komt, dat ik helderder zie en hoor, en fijner voel dan andere menschen?....*Maria is uit liefde geboren*.

ROZA.
Hoe weet je dat zoo zeker!

MARIA.
Jij bent kunstenaar, vader. Je vraagt niet aan een dichter of hij uit liefde zong, je vraagt niet aan een schilder of hij schiep uit liefde....dat vraag je aan zijn werk. In 't werk zelf trilt je alle liefde tegen, waaruit het geboren werd.

PETRUS.
Ja, kind, ja!

MARIA.
Welnu, vader, ik ben een kunstwerk uit liefde geschapen. Zie je dat niet, hoor je dat niet aan me? O, ik weet 't zoo zeker, nu Amiantes mijn ziel gezien heeft, en haar toonde aan mij. Uit mijn binnenste binnen kwam zijn madonna....uit mijn binnenste binnen welt ook mijn bloed en rondt zich mijn vleesch en spreken mijne woorden. Nu wèèt ik 't.

PETRUS.

(*tot Roza*.) Is dat verward en onbesuisd?

ROZA.
Ik begrijp niet, ik...(*tot Maria*.) En Amiantes dan, je broer?

MARIA.
(*half tot zichzelve*.) Zoo spreekt het duidelijk in mij: Amiantes is ook uit reine liefde geboren. Maar toen zijn ouders hem verwekten, was hun levensblijheid niet zoo krachtig als toen ze mij ten leven riepen.

PETRUS.
Schrik niet, Roza. Zij zegt niet meer over onze verhouding dan we beiden weten. Onze liefde is altijd even open en eerlijk, even rein gebleven....maar zij was niet krachtig genoeg om niet langzaam moede te worden onder de smarten, die wij moesten dragen. Je weet, Roza, wat wij geleden hebben. Ik, omdat het mooiste in mij, mijn kunst en mijn al, miskend werd door afgunst en domheid, die ons beiden liefst hadden laten verhongeren....en jij, omdat onze liefde na de geboorte van Maria zoo lang onvruchtbaar bleef - vier jaar.

ROZA.
Ja, Petrus, wij hebben samen veel geleden.

PETRUS.
Niet altijd samen misschien. Dat was onze zonde. Neen, Roza, ik beschuldig jou niet. Als je schuldig was, was ik 't even goed.

ROZA.
Als we maar schuldeloos zijn tegenover onze kinderen, onze lieve kinderen.

PETRUS.
Voor beiden zijn we goed geweest. Maar Maria bracht sterker liefde mee ter wereld dan Amiantes. Daarom werd hij een kunstenaar en zij....en zij....

MARIA.
Hij een kunstenaar, en ik een fee. Maar Amiantes moet worden wat ik ben, want ik hou zooveel van hem. Amiantes...Amiantes...(*terwijl ze de twee laatste woorden uitspreekt, gaat ze langzaam, waakdroomend, af door de zijdeur*).

Zevende tooneel.

PETRUS, ROZA.

PETRUS.
Vrouw, zul je nu nooit meer meenen, dat Maria krankzinnig is?

ROZA.
Ik weet het niet...màg ik gelooven aan zoo groot geluk?

Achtste tooneel.

DE VORIGEN, PATER BEATUS.

BEATUS.
Zalig Kerstfeest, kinderen!

PETRUS en ROZA.
Zalig Kerstfeest, Pater!

BEATUS.
Heb je geweend, moedertje?

ROZA.
Om Maria.

BEATUS.
Is ze zieker?...Wat ìs er?

PETRUS.
Zeg nu 'ns, Pater, geloof jij, dat Maria zwakhoofdig is?

BEATUS.
Neen, neen, dat is ze zeker niet. Als zij krankzinnig is, zijn alle artiesten en alle heiligen krankzinnig.

ROZA.
O Pater, ik ben toch zoo bang, zoo bang!

BEATUS.
Wij menschen zijn altijd een beetje bang voor iets groots. Er leeft iets groots in haar teer lichaam. Zij heeft woorden van leven.

PETRUS.
Zooeven heeft ze mij zelf verklaard, waarom zij anders is dan de meeste menschen.

BEATUS.
En?

PETRUS.
Ze zei: ik ben uit liefde geboren.

BEATUS.
Zei ze dàt!

PETRUS.
Is 't niet waar, Pater, dat liefde wonderen scheppen kan?

BEATUS.

Zeker is dat waar. 't Komt niet vaak voor, dat een kind uit liefde geboren wordt. Maar àls de liefde eens oplicht in twee menschenharten, dan moet er wel iets gebeuren, dat ons een wonder lijkt.

ROZA.

(grijpt B. bij de hand.) Pater, je hebt ons zoo dikwijls gezegd, dat de wereld slecht is. Meen je dat zooiets....zooiets nog kàn?

BEATUS.

Ja zeker, er leeft nog liefde geloof ik....hier en daar....*(tot Petrus)* wanneer heeft Maria dat gezegd?

Negende tooneel.

DE VORIGEN, AMIANTES.

AMIANTES.

(opgeruimd.) Zoo, pater Beatus! Zalig Kerstfeest!

BEATUS.

Zalig Kerstfeest, Amiantes! Wat zie jij er gelukkig uit!

AMIANTES.
Dat zal waar wezen. Weer 'n mooi schilderij klaar!

BEATUS.
Zoo - dat doet me plezier. Ik hoef niet te vragen of je over je werk tevreden bent. Je oogen lachen van geluk.

AMIANTUS.
Kom je 's gauw kijken?

BEATUS.
Natuurlijk, natuurlijk!

PETRUS.
't Is een madonna.

BEATUS.
Een madonna? Dan weet ik wel, wie daarvoor geposeerd heeft. Dat is goed, mijn jongen - heel goed.

ROZA.
Toe Amiantus, laat 't nù 's zien.

AMIANTES.
Neen, moedertje, we moeten wachten tot 't licht is.

ROZA.
Ik zou toch zoo graag...

AMIANTES.
Maar moeder...bij kunstlicht...dat gaat toch niet.., je bederft den eersten indruk.

ROZA.
Ik wil 't zien, nù.

PETRUS.
Doe me een plezier, Amiantes, en geef toe.

AMIANTES.
Wees toch verstandig, moeder.

ROZA.
Als 't werkelijk mooi is, moet 't altijd mooi zijn.

PETRUS.
(*tot A.*) Spreek niet tegen...je moet toegeven...ik zal je laten zeggen waarom. Ze is nu in de beste stemming om te bewonderen.

AMIANTES.
Daar begrijp ik niets van.

PETRUS.
Doet er niet toe. Ik zal je later alles verklaren.

ROZA.
Ga nu met me mee, Amiantes, kom!

AMIANTES.
Ik wil wel, maar...

ROZA.
Ik wil weten, weten.

AMIANTES.
Wat weten?

ROZA.
Is 't werkelijk mooi? Verrukkelijk mooi? (*troont Amiantes mee naar de zijkamer*.)

Tiende tooneel.

PETRUS, PATER BEATUS.

BEATUS.
Wat wil zij weten?

PETRUS.
Of de madonna van Amiantes uit liefde geboren is.

BEATUS
(*schrikt*.) Zij vermoedt toch niet...

PETRUS.
Neen. Het geheim van Maria kennen wij alleen...

Of liever, Maria kent 't alleen. Wat weten wij eigenlijk van haar?...Dat ze een vondelinge is, die we in 't geheim verwisseld hebben met mijn eerste kindje, dat een dag na zijn geboorte stierf. Zij weet veel meer. Zij weet, dat zij uit liefde geboren is. Dat is meer, oneindig meer.

BEATUS.
Ik ben toch altijd bang, dat Roza of Amiantes eens...

PETRUS.
Neen, daar is niet het minste gevaar voor.

BEATUS.
Heeft die vrouw, die Roza geholpen heeft wel zeker gezwegen?

PETRUS.
Zeker. Die was zoo bang voor de politie als geen tweede. En die is ook al zoolang dood.

BEATUS.
En zou niemand anders het gemerkt hebben?

PETRUS.
Neen. Toen ik met de kleine Maria thuiskwam was 't zóó diepe nacht. En toen we samen mijn eerste kindje begroeven, was er toch ook geen ander getuige dan de zwarte nacht. De nacht verraadt niets, Beatus. Roza zal sterven zonder te weten, dat zij haar eerste lieveling verloor....Dat verdriet mòet haar bespaard blijven....waar denk je aan?

BEATUS.
Je kunt gelijk hebben als je zegt, dat zij veel meer van haar geboorte weet dan wij. Wat beteekenen data en plaatsen in een menschenleven! Zou zij anders zijn, als ze niet in Rome, maar b.v. in St Petersburg geboren was? De kracht, die haar het leven schonk, kan scheppen, overal, overal.

PETRUS.
Geloof jij, dat er iets waars is in wat zij voelt en ziet?

BEATUS.
Somtijds geloof ik het vastelijk. Nu twijfel ik er weer niet aan....Maar altijd geloof ik, dat zij een buitengewoon begenadigd kind is, beter dan wij, en wijzer dan wij....Zeg, Petrus, vindt jij 't niet wonderlijk, zoo'n kind in een vondelingenhuis?

PETRUS.
Waarom vraag je dat?

BEATUS.
Waarschijnlijk is zij toch....de vrucht van een....onwettig huwelijk. Kan in zoo'n verhouding goddelijke zegen zijn?

PETRUS.

Ik zou zoo zeggen....vraag dat aan Maria....Maar dan moet je haar eerst verklaren, wat een wettig en onwettig huwelijk is. Zooiets weet zij niet.

BEATUS.

Zooiets weet zij niet.

PETRUS.

En toch weet zij meer dan wij....Beatus, zou

jij haar kunnen spreken over die dingen, die de menschen zoo gewichtig vinden?

BEATUS.
Over wettige en onwettige huwelijken, bedoel je?

PETRUS.
Ook daarover.

BEATUS.
Neen, dat zou ik niet kunnen. Ik zou 't niet durven.

Elfde tooneel.

DE VORIGEN, ROZA, AMIANTES.

ROZA.
(met omslagdoek over 't hoofd, gereed om uit te gaan.) Nu gelòòf ik, Petrus, nu gelòòf ik!

PETRUS.
Wat ben je blij!

ROZA.
O, ik ben zoo gelukkig. Daar is geen mooier plekje op aarde dan ons dorpje. Kom, we zullen vandaag een heerlijk Kerstfeest vieren.

PETRUS.
(zijn hoed nemend.) Jij blijft toch hier, Amiantes?

AMIANTES.
Jawel, maar ik ga toch even naar buiten. 't Begint al te lichten. (*Allen verlaten langzaam het tooneel. Breed, eenvoudig orgelspel in 't kerkje.*)

Twaalfde tooneel.

(Het tooneel blijft een tijd ledig, het orgel speelt door. Maria komt langzaam, waakdroomend op, kijkt naar buiten, gaat in een leunstoel zitten.)

MARIA.
Leven, diep en innig, dat sterven niet meer is een ongewilde gang naar gewaanden dood - dat is Waarheid. Er is geen dood, al kleedt de leugen zich in schijn van doodgewaden, geweven uit der menschen zwakke denken en der menschen zwak verbeelden. Zoolang de mensch nog doodheid ziet en vreest, regeert in hem de Waarheid nog niet, volkrachtig en volschoon.

Leven, diep en innig, dat sterven niet meer is een ongewilde gang naar gewaanden dood - dat is Schoonheid. Er is niets leelijks in de schepping Gods, al gluurt de nijd ook door den schijn van vale kleuren, weerspiegelend der menschen zwakke zien, en der menschen zwakke voelen. Zoolang de mensch nog leelijks ziet en vreest, regeert in hem de Schoonheid nog niet, almachtig en alwaar.

Leven, diep en innig, dat sterven zelf ervaart als teere omhelzing van nieuwe, lieve leven - dat is het Woord, Gods Zoon en 's Menschen Zoon, geboren uit glanslooze Majesteit en kleurlooze pracht, geboren wordend eeuwig in nooit uitgezongen kerstgefluister, groeiende, nooit volgroeid, steeds rijzende uit glorieuze heerlijkheden zonder naam.

Alle menschen vermoeden zijn Geboorte, en geen kent Hem volkomen. Wie is zoo rein, dat hij niets leelijks ziet? Wie is zoo sterk, dat hij nooit meer gelooven kan aan dood?

(Even vóór de derde alinea verschijnt Amiantes voor het venster en staart Maria dweepend aan. Na de laatste woorden van M. komt hij langzaam en eerbiedig binnen. Terwijl Maria spreekt, speelt het orgel heel zacht, speelt nog even door na haar laatste woorden.)

Dertiende tooneel.

MARIA, AMIANTES.

AMIANTES.
Maria, wor-je niet te moe?

MARIA.
Neen, Amiantes. Ik voel me heel gelukkig. Ik leef op. Dat is altijd omtrent kerstmis. Ik voel, dat de zon herboren wordt. Zij brengt een verjongende sfeer mee. In dezen tijd zie ik altijd zoo helder en hoor ik zoo fijn.

AMIANTES.
Maar je bent toch zwak!

MARIA.
Zeg dan toch niet! Mijn vleesch is zwak, zooals het marmer zwak is onder den bijtel van een kunstenaar. Zal de kunstenaar treuren, als het marmer gedwee wijken wil voor zijn sterke ziel die streelt èn slaat? Mijn ziel is kunstenaresse en mijn lichaam is haar marmer, gehoorzaam marmer. Laat die gehoorzaamheid maar zwakheid schijnen.

AMIANTES.
Mag ik dan een beetje met je praten?

MARIA
(*glimlachend*.) Over je werk zeker!

AMIANTES.
Ja, zusje. Zeg me nog eens, dat je mijn madonna mooi vindt.

MARIA.
Ik begrijp je werk....'t Is goed, heel goed.

AMIANTES.

Dat kan ik niet te dikwijls van je hooren.

MARIA.

Weet je, wat je madonna voor mij is, Amiantes?....Zij is de Onbevlekte Ontvangene. Zij is de kalme blijheid van een mensch, die gelooft aan de wondermacht van al wat uit liefde geboren werd.

AMIANTES.
Je kent mijn werk beter dan ik zelf.

MARIA.
Neen....Maar menschenschoonheid is beter hoorbaar aan simpele woorden, dan zichtbaar door geschilderde kleuren heen. *(neemt Am. bij de hand.)* Goede woorden zijn meer 's menschen eigen leven dan onontroerd gefabriceerde verven, die nà hun onontroerd ontstaan bezieling krijgen van een kunstenaar. Goede woorden zijn tranen van een ziel, die bewondert....Maar eigener nog dan alle woorden is 't sprakeloos bewonderen alleen. Dat wijdt den mensch-zèlf tot heerlijk kunstgewrocht. Wie zoo gewijd is, kan nog schilderen of spreken of zingen, maar alleen om 't kunstrijk menschzijn-zèlf te wekken en te voltooien in eigen wezen of in anderen.

AMIANTES.
Heb ik zóó geschilderd?

MARIA.
Ja. Dat zie ik aan je laatste werk, en beter nog zie ik 't aan je zelf, aan je oogen, je gebaren, aan alles. Je hebt meer je eigen zijn vermooid dan schoonheid op je doek gelegd....Schrik je?

AMIANTES.
Ik dacht ineens: zal dan ooit een tijd komen, dat ik niet meer schilderen wil?

MARIA.
Neen....maar eens zul je nooit meer schilderen voor je zelf. Dan werk je alleen voor anderen. Dat is een groot geluk, Amiantes, zelf kunstwerk te zijn en anderen te geven uit eigen schoonheidsovervloed. Zóó verbreiden de bloemen haar lieve geuren, mateloos in rijke gulheid. Zóó zijn Christus' woorden gaven van zijn overvloed. Wil je zoo kunstenaar zijn?

ANIANTES.
Kàn ik dat wezen?

MARIA.
Ja, je zult het zijn meer en meer. Vele kunstenaars grijpen een vluchtig schoonheidsgenot en leggen het vast in kleuren of lijnen of klanken, vreezende, dat genot te verliezen. Dat heb jij vroeger ook gedaan. Maar zoo doet niet de volrijk schoone mensch. Hij geeft, kalm en zeker, van zijn overvloed....Je madonna is al een gave van overvloed....Begrijp je me, Amiantes?

AMIANTES.
Ik....ik weet het niet. Zoo sprak je nooit over mijn werk.

MARIA.
Nog nooit. Maar nu mag ik zoo spreken. En weet je wel, dat niemand zijn overvloed voor zich zelf behouden mag?

AMIANTES.

Maria....wat bedoel je daarmee?

MARIA.

Hoor, Amiantes. Als je wil, heb jij je madonna niet meer noodig. Maar er is iemand, die haar wel noodig heeft: pater Beatus. Ik heb gezien, dat hij innerlijk veel lijdt. Toe, geef hem jouw madonna. Daar straalt zooveel overvloed van geluk uit. Hij heeft haar noodig. Wil je? We zullen haar samen naar zijn kluis brengen, op een mooien dag.

AMIANTES

(*laat de hand van M. los, zwijgt even*, *peinzend*.) Mijn werk is me zoo lief, zoo lief. Ik heb er nooit zonder pijn van kunnen scheiden. En juist mijn madonna....

MARIA.

Je zult veel meer terugkrijgen dan je verlaat. Denk er eens goed over na.

(Men hoort in de kapel zacht het kerstlied zingen:

Adeste, fideles
Regum triumphantes
Venite, venite in Bethlehem!
Natum videte
Regem angelorum.
Venite adoremus
Dominum!

Beiden luisteren peinzend, Amiantes eerst onrustig, later bedarend.)

AMIANTES.

Maria, ik zal 't doen.

MARIA.

Dan....(*omhelst Am*.) zalig Kerstfeest, Amiantes. Dan is de Christus vandaag in je geboren.

(DOEK.)

Tweede tafereel.

Laag struikgewas op de helling van een kleinen heuvel; op den heuvel, half door 't struikgewas verscholen, in 't midden van 't tooneel, de kluis van pater Beatus; rechts een eenvoudige, houten bank. Middag.

Eerste tooneel.

PATER BEATUS.

BEATUS

(zit op de bank, verdiept in 't lezen van een bijbel; schudt verdrietig het hoofd, sluit den bijbel, legt dien naast zich

neer.) o God, o God, ik begrijp er niets meer van. *(blijft peinzend zitten, het hoofd steunend met de rechterhand, opent den bijbel weer. Even daarna komen Amiantes en Maria. Amiantes draagt zijn schilderij, los omvouwen met een papier*).

Tweede tooneel.

PATER BEATUS, AMIANTES, MARIA.

AMIANTES.
Dag, Pater! Hé, wat zet je een goede-Vrijdaggezicht!

BEATUS.
(legt den bijbel open naast zich.) Och, we zijn allemaal wel eens bedroefd.

MARIA.
Maar we hebben wat moois voor je meegebracht. Kijk 'ns *(Am. slaat 't papier, om 't schilderij, open*, *en toont de madonna.)*

BEATUS.
(blij) Wàt zeg je?

MARIA.
Ja, dàt zal je opknappen, hè! Dat mag je in je kluis hangen.

BEATUS.
Is dat dan heelemaal voor mij?

MARIA.
Heelemaal voor jou!

BEATUS.
Ik durf 't haast niet aannemen. *(staat op en geeft A. en M. ieder een hand.)* Dankje wel, kinderen, dankje wel. Je weet niet hoe blij me dat maakt.

AMIANTUS.
Maar zeg 'ns, waarom zag je zoo bedroefd?

BEATUS
(*wijst op den bijbel*.)

AMIANTES.
Dat begrijp ik niet. (*zet't schilderij, weer bedekt, op den grond*.)

MARIA.
Toe, je mag òns niets verbergen.

BEATUS.

Neen, kinderen, verbergen wil ik voor jullie niets. Maar 't is zoo moeilijk te zeggen. (*kijkt onrustig om zich heen*) Zie je, Amiantes zei daarnet heel juist, dat ik een Goede-Vrijdagsgezicht zette. 't Is Goede-Vrijdag, óók in mijn ziel. Ik voel het sterven van Jezus in mij zèlf. Toen ik van morgen de treurceremoniën deed, was ik bedroefd tot den dood toe. 't Was mij, alsof ik mijn geloof begroef. Daar ligt de bijbel! Ik lees erin, dag en nacht, maar ik begrijp er niets meer van. Ik gelòòf niet meer. Ik kàn niet meer.

AMIANTES.

O...dat kèn ik. Ja, dat is heel erg. Daar heb ik ook onder geleden. En als je me nu op den man af vraagt,

wat ik geloof, dan weet ik 't nòg niet. Maria weet beter wat ik geloof, dan ik zelf.

BEATUS.
Ik zie geen uitkomst.

AMIANTES.
Nou, je moet niet te zwart kijken, ik...

MARIA.
Stil, Amiantes, jij kunt hem niet helpen. Jij bent door de kunst heengegaan naar je nieuwe geloof, dat langzaam rijst. Jij hebt den gemakkelijksten weg gehad. Voor hèm is 't moeilijker. Jij hebt je kunst overtroffen omdat je haar begreep. En hij moet scheiden van veel liefs, dat hij niet begrijpt - nu nog niet (*neemt B. bij de hand*.) Maar het geluk zal weer komen, zeker, als je maar moedig wachten kunt...Kom, laat dien bijbel voorloopig maar rusten. Wij zullen samen wat gaan wandelen. De bloemen en de boomen houden van wandelaars, en ze zijn heel wijs- ze moeten je veel vertellen (*tot Am.*.) Hang jij intusschen het schilderij op, en kijk 'ns, of je geen mooie bloemen vindt. (*Maria* en *Beatus willen gaan, Am. houdt Beatus tegen*.)

AMIANTES.
Beatus, laat nu in Godsnaam niet merken aan de boeren, dat je niet meer precies gelooft als zij. Dat is gevaarlijk.

BEATUS.
Zoo'n vaart zal 't niet loopen.

AMIANTES.
Aan mij hebben ze óók al 't land, dat wéét ik. Ik ben 'n ‘meneer’, ze denken dat ik 't veel beter heb dan zij. Maar ik ben voorzichtig, (*haalt een revolver uit zijn zak*) ik ben voorzichtig. Een beetje bangmakerij kan geen kwaad (*steekt revolver weer weg*).

BEATUS.
Kom, kom...(*Marie met Beatus af*).

Derde tooneel.

AMIANTES.

AMIANTES
(*beschouwt't schilderij*.) Eigenaardig...zij is 't, sprekend...maar 't lijkt toch ook veel op mij (*verdwijnt in de kluis*.)

Vierde tooneel.

PICCOLCUORE, DENARINI.

P.
Nou, we zijn d'r!

D.
Weet je, wat we nou doen moesten?

P.
Ja?

D.
We moesten eerst precies afspreken, wat we 'm zeggen zullen.

P.
Mij best.

D.
Ja, maar je moet daar niet zoo licht over denken. 't Is 'n gewiekste kerel, die pater Beatus. Als je niet precies weet wat je zeggen wil, vindt hij altijd 'n uitvluchtje.

P.
Daar heb-je gelijk in. En....wat zouen we dan zeggen?

D.
Ik denk zoo: Pater, u moet ons niet kwalijk nemen, maar.

P.
(*lacht*).

D.
Je moet me niet uitlachen. Ik heb 'r bliksems goed over nagedacht.

P.
Best, best, ga maar door.

D.
Ik zal maar weer opnieuw beginnen: Pater u moet ons niet kwalijk nemen, maar we hebben een onpleizierige boodschap voor u. Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp. U gaat altijd zoo maar naar die zieke Maria alsof 't niks is. Maar de menschen bevalt dat niet. We willen niets kwaads van u zeggen, maar de menschen denken, alsdat zoo iets niet te pas komt.

P.
Is 't uit?

D.
Ja.

P.
Mij best. Als we 't zóó zeggen, kan-ie 'r zeker niets tegen in brengen.

D.
Nou, ga jij 'er dan maar 't eerst in, en doe het woord.

P.
Ken je begrijpen! Ik doe 't woord niet. Jij bent de oudste.

D.
Aan m'n laars! Ik ben de oudste wel, maar jij bent getrouwd en ik niet. 'n Getrouwd man kan zooiets veel beter zeggen, als 'n ongetrouwde. Nee, dat komt niet te pas, hoor!

P.

Ik vertik 't! 'n Getrouwd man kan dat heelemaal niet zeggen.

D.

En waarom niet?

P.

Dat zal ik je aan je verstand brengen. Jij weet dat nog niet, omdat je nog niet getrouwd bent. Maar als 'n getrouwd man iets tegen de onzedelijkheid zegt, dan denken ze altijd, dat-ie jaloersch is, en genoeg heeft van z'n vrouw. Altijd denken ze dat. Teunis heeft 't me ook al verweten, toen ik 'm op z'n plicht wees. Maar ik niet meer, hoor!

D.
Smoesjes!

P.
Smoesjes? Dan moet je net die gewiekste pater Beatus hebben! Ik ben ook niet van gisteren. Hij zou in staat zijn om te zeggen...

D.
Nou, wat zou-ie zeggen?

P.
Dat Maria mooier is als mijn vrouw en dat ik daarom...

D.
(*lacht*.)

P.
Dat is niet om te lachen!

D.
Nou maar, die is goed. Onder ons gezegd en gezwegen, Maria is 'n beeld van 'n wijffie.

P.
Waarom zeg je dat?

D.
Zoo maar.

P.
Denk je soms...dat ik werkelijk...als je zegt dat ik jaloersch ben, sla ik je op je gezicht!

D.
Tut, tut, laten we nou asjeblief geen ruzie maken, anders hoort-ie 't en dan is 't heelemààl mis.

P.
Nou, ben jij van plan 't woord te doen?

D.
Denk er niet aan.

P.
Toe, doe 't nou maar - je hebt 't daarnet zoo mooi gezegd. Zoo mooi kàn ik 't niet.

D.
Begin jij dan maar, dan zal ik je helpen.

P.
Dat gaat heelemààl niet. Dan denkt-ie zeker, dat we niet durveu.

D.
Daar heb je ook alweer gelijk in.

P.
Zie je nou wel - toe, doe 't maar!

D.
Maar als jij soms denkt, dat ik jaloersch ben, dan heb je 't heelemaal mis, hoor!

P.
Wie zègt dat nou? Jij hoeft niet jaloersch te zijn. Zoo'n wijf van jou...

D.
Basta. Ik zal 't doen. Maar jij komt mee.

P.
Natuurlijk!

D.
(*gaat naar de kluis en kijkt even door de halfopenstaande deur. Keert onmiddellijk terug naar P. die hem langzaam van verre gevolgd is*.) Zeg 'ns, hij is er niet! Amiantes is er, de broer van Maria.

P.
Dat treft! Die kunnen we beter aan! (*Amiantes komt uit de kluis*.)

D.
O, daar heb je 'm al!

Vijfde tooneel.

De vorigen, Amiantes.

Aminantes
(*komt de boeren te gemoet. Deze worden bedeesd, zoodra Am. hen aanspreekt*.) Jullie willen zeker pater Beatus spreken.

P.
Ja, die moesten we hebben.

Amiantes.
Hij is er niet. Maar ik wacht hier, tot hij terugkomt. Kunnen jullie 't mij niet vertellen?

P.
't Gaat hèm eigenlijk aan, maar u toch ook 'n beetje.

Amiantes.
En? (*P. stoot D. aan*.)

D.
Ja, ziet u pater, ik wil zeggen, meneer, u moet 't ons niet kwalijk nemen, maar we hebben een onplezierige boodschap voor u. Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp...Dat wil zeggen, eigenlijk van pater Beatus, maar toch ook 'n beetje van u..e..e..hij gaat altijd zoo maar naar die zieke Maria alsof 't niks is. Maar de menschen bevalt dat niet. We willen niets kwaads van u zeggen, maar de menschen denken alsdat zooiets niet te pas komt.

Amiantes.
Zoo, denken de menschen dat! Wat 'n lieve menschen! Maar vertel me 'ns, wat denk jij daarvan?

D.
(*zwijgt*.)

Amiantes
(*tot P.*) En jij?

P.
(*zwijgt*.)

Amiantes.
Denken jullie nou niets?

P. en D.
(*zwijgen*.)

Amiantes.
Heelemaal niets? (*D. stoot P. aan*.)

P.
Ja, wat zou-je daarvan moeten denken?

D.
Ja, wat zou-je daarvan moeten denken?

AMIANTES.
Willen jullie weten, wat ik ervan denk? Ik geloof, dat die menschen beter deden, zich met hun eigen zaken te bemoeien.

P.
Dat heb ik ook al gezegd.

D.
En ik ook. Ja, ik heb dat ook gezegd, meneer.

AMIANTES.
Hoor 'ns even, jullie moeten me nu niet beliegen. Ik zie heel goed aan je heele gezicht, hoe graag je me zooiets onder m'n neus komt wrijven. Dat neem ik zoo kwalijk niet, maar nu niet meer liegen asjeblief.

P. en D.
(*beteuterd*.) O, o...

AMIANTES.
We kunnen heel zakelijk en kort zijn. Ik zal je boodschap aan pater Beatus overbrengen. Maar ik kan al vooruit zeggen, dat hij zich niets hoegenaamd zal storen aan 't gebazel van jullie en alle je maatjes. Wil je dat asjeblief overbrengen aan alle babbelaars?

P.
Maar we hebben toch...e...heelemaal niets kwaads bedoeld.

D.
Niets kwaads hoor, niets.

AMIANTES.
(*ironisch*) Welneen!

Zesde tooneel.

DE VORIGEN, PATER BEATUS, MARIA (Maria heeft frischgeplukte bloemen in de hand.)

AMIANTES.
O, al terug? Da's goed. Die twee willen u spreken, Pater.

BEATUS.
Hebben jullie me iets apart te zeggen?

AMIATES.
Neen, we mogen 't allemaal hooren. Ik weet't al, (*beide boeren stooten elkaar aan*.)

P.
Nou...e...zeg u 't dan maar. Wij gaan dan maar weg.

AMIANTES.
Waarachtig niet. Vooruit ermee! Je bent toch geen kind, dat niet praten kan!

D.
Ja, ziet u, Pater, u moet 't ons niet kwalijk nemen...werkelijk niet...kwalijk nemen. Maar...e...we hebben 'n onplezierige boodschap voor u.

BEATUS.
Spreek maar gerust, hoor!

D.
We hebben een onplezierige boodschap voor u...(*stoot P. aan*.)

P.

Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp.

D.

Ja, leelijke dingen. U gaat altijd zoo maar naar...naar...die juffrouw, die ziek is...zoo maar...en de menschen denken, alsdat zooiets niet te pas komt..e..niet te pas komt.

MARIA

(*kalm*.) O zoo!..Wij zijn heelemaal niet kwaad, hoor! Maar we zullen toch 'ns duidelijk met elkaar praten. Dat vin-je toch wel goed hé?...Gaat er maar even bij zitten. (*beide boeren zetten zich na eenig aarzelen op de bank*.)

Zoo...zeg me nu eens heel openhartig...neen, we zijn heelemaal niet kwaad...zeg me nu eens heel eerlijk, jullie vinden zelf ook wel, dat pater Beatus te dikwijls bij me komt, nietwaar?

P. en D.
(*zwijgen*.)

MARIA.
Ja, jullie vinden dat hoogst onfatsoenlijk. Daar kan ik me ineens indenken. Maar je moet toch in 't vervolg niet meer zoo gauw over 'n mensch oordeelen. Weet je wel wat Jezus zegt: ‘Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet.’ - Jullie hadden zeker gedacht, dat Pater Beatus en ik erg kwaad zouden worden hè?

P. en D.
(*knikken: ja*.)

MARIA.
En we zijn heelemaal niet kwaad, heusch niet. Zie-je nu wel, dat men zich in menschen vergissen kan? (*tot P.*) Weet je nog wat Jezus zegt?

P.
(*knikt ja*.)

MARIA,
Wat dan?

P.
Oordeelt niet opdat..,

D.
Opdat gij niet geoordeeld wordet.

MARIA.
Precies. Dat moeten jullie nu nooit meer vergeten, hoor! Denk er ns over na, op weg naar huis. En zeg die woorden van Jezus ook eens aan je vrienden. Neem ook 'n paar bloemen mee,.,.hier...ieder 'n paar bloemen...die kunnen ons menschen nog leeren, wat fatsoen is.

P. en D.
(*kijken elkaar verwonderd aan*.)

P.
Ja, dat....dat is toch goed van u.

D.
We danken u ook...'t zijn mooie bloemen...en we gaan dan maar, (*staat op en wil gaan*.)

P.
(*staat op en houdt D. terug*.) Maar, zeg 's...nu de juffrouw zoo lief voor ons geweest is...nu moesten we toch eigenlijk maar alles zeggen.

D.

(*schrikt*.)

P.

Ja, dat meen ik! We moesten alles zeggen...'t Is laster, allemaal laster...We moeten de menschen waarschuwen.

D.

Maar...e...dat durf ik niet, als pater Beatus en de juffrouw er bij zijn.

AMIANTES.

O, die willen wel even weggaan. (*Wenkt Beatus en Maria. Deze verdwijnen naar den achtergrond*.)

Zevende tooneel.

AMIANTES, PICCOLCUORE, DENARINI.

AMIANTES.
Ziezoo, ze zijn weg. Zeg 't mij nu maar. Ik zal werkelijk niet kwaad worden, wàt 't ook is.

P.
't Is niks pleizierigs, hoor. Maar wij gelooven er niemendal van.

D.
Niks niemendal gelooven wij er van.

AMIANTES.
(*luchtig*) Ja, dat zàl wel. Maar, is 't dan zóó erg?

P.
(*fluisterend*,) 't Is over uw zuster. Ze kletsen nu eenmaal, en als de menschen eens aan 't kletsen zijn...Nou, 't is waar dat uw zuster niks op u lijkt...en op uw vader niet...en op uw moeder ook niet.

AMIANTES
(*schrikt*.)

P.
Neen, ik geloof er natuurlijk niets van. Maar ze zeggen: die Maria is geen kind van die lui.

AMIANTES.
Hoe komen ze daaraan?

P.
Ja, hoe komen ze aan àlles. 'n Heel ouwe man heeft 't mij verteld. Die eerste bevalling, zei-t-ie, is niks goed afgeloopen...'t kind was dood, en 't was een jongetje...nee, ik gelóóf 't niet...maar die ouwe man zei, dát-ie 't van de baker had, die vorige baker, die allang dood is. Dat mensch heeft niet kunnen zwijgen, zei-t-ie...nou, vrouwen zwijgen nooit. Maar die man kon op 't lest ook niet meer zwijgen.

AMIANTES
(*ontsteld*.) Jezus Christus!

P.
Hij zei me ook, dat die baker d'r niet erg mee te koop liep. Want uw vader is altijd gerespecteerd geweest, ja waarachtig, gerespecteerd, ze waren 'r trotsch op, dat ze 'n schilder in 't dorp hadden...De menschen zouden haar afgeranseld hebben, als ze nog meer gepraat had...En die ouwe man is ook bang geweest...tot nu toe...Maar nu dat geval met pater Beatus. Nu hebben ze nog wat anders te kletsen. De menschen zijn nu zoo bang niet meer.

AMIANTES.

En waar komt Maria dan vandaan?

P.

Die ouwe zegt...een vondeling uit een gesticht van Rome.

AMIANTES.

Ah! (*valt ontroerd op de bank.*)

P.
Maar wij gelooven er niets van.

D.
Niks niemendal.

AMIANTES.
Laat me alleen!

P. en D.
Dag meneer! (*langzaam af.*)

Achtste tooneel.

AMIANTES.

AMIANTES.
Groote God! Ik voel 't, ze hebben gelijk! Nu begrijp ik, waarom mijn madonna mijn hartewerk is. Mijn liefdekind, ons liefdekind...

Negende tooneel.

AMIANTES, PATER BEATUS.

BEATUS
(*snel toeloopend*) Wat is er gebeurd? Heb jij zoo geschreeuwd?

AMIANTES.
Ja.

BEATUS.
Maar wat is er dan, jongen, wat is er?

AMIANTES.
Die boeren hebben me verteld, dat...Maria...geen zuster van me is...dat ze...een vondelinge is.

BEATUS
(*schrikt.*)

AMIANTES.
't Is waar hè? Ik zie 't aan je.

BEATUS
(*gelaten*.) 't Is waar. (*Maria komt langzaam van achtergrond*.)

Tiende tooneel.

DE VORIGEN, MARIA.

AMIANTES.
Kom 'ns hier, Maria. Pater Beatus heeft je iets te zeggen.

BEATUS
(*wil Am. doen zwijgen*.)

AMIANTES.
Neen, zwijg niet meer. Zij moet 't toch eens weten. En zij kàn 't dragen. Dàárvoor is zij heel sterk.

MARIA
(*gaat naast Am zitten*.) Amiantes, ben je bedroefd?

BEATUS.
Die boeren...

MARIA
(*streelt Am. over 't hoofd, tot B*.) Wat hebben ze gedaan?

BEATUS.
Niets. Ze hebben een geheim verraden.

MARIA.
Wie gaat dat geheim aan? (*kijkt beurtelings B. en A. aan, die zwijgen*.) Mij?

BEATUS.
Ja.

MARIA
(*staat kalm op*.) Dan is 't over mijn geboorte. Daarin is veel geheimvols voor de menschen. Niemand weet er zooveel van als ik.

BEATUS.
Dat is zoo. Maar wat zij gezegd hebben, weet je nog niet.

MARIA.
(*kalm en streng*.) Dan heb ik het recht, onmiddellijk ook dàt te weten. Verberg mij niets.

BEATUS.
(*zwijgt*.)

MARIA.
Wil je 't niet zeggen?

BEATUS.
Ik zweeg tot nu toe, om jou. Maar nu je toch vermoedt....

MARIA.
Ik eisch, dat je spreekt, dat je alles zegt. Des menschen geboorte is zijn eigendom, waarvan hij alles bezitten moet en alles weten. Zijn geboorte is zijn heele lot. Zijn geboorte is zijn onvervreemdbaar recht, zijn geboorte heel en al, van 't oogenblik, dat hij verwekt werd en ieder moment, dat hij hulpeloos groeide in den schoot zijner moeder, totdat hij hulpeloos schreiend een menschje werd, apart.

BEATUS
(*bedroefd*.) Waarom spreek je zoo streng...tegen mij?

MARIA.
Ik spreek niet streng tegen jou, maar ik voel den strengen ernst van dit oogenblik. Geen waarheid over mijn geboorte mag ik ontvangen als kleinste gunst. Ik moet alles eischen, als recht.

BEATUS.
Ik voel, dat je gelijk heb. Ik wil je niets verzwijgen. Amiantes....is....je broeder niet.

MARIA.
(starend voor zich uit, zacht.) Waar zijn mijn ouders?

BEATUS.
(zwijgt.)

MARIA.

Weet je 't niet?

BEATUS.
Neen.

MARIA.
Een vondeling?

BEATUS.
Ja.

MARIA.
(tot Amiantes kalm maar innig) Een arme vondeling, Maar toch....uit liefde geboren.

BEATUS.
Dat is waar, ja dat is waar. Er lagen veel kinderen in 't vondelingenhuis. Ik mocht uitzoeken. Ik koos er

een, omdat er een briefje hing aan een blauw lintje om haar hals. En er stond op: ‘Wij zijn arme verschoppelingen. Maar bij den dood van onzen Heer Jezus smeeken wij den Christen, die dit kindje tot zich neemt, het goed te verzorgen. Want het is uit liefde geboren.’ Meer weten wij niet.

MARIA.

Wij weten genoeg. Want dit is zeker: dat ik het leven mijner ouders heb vermooid. Zij zagen hun heilig Noodlot in mij, en alles waarin de mensch eerbiedig en deemoedig zijn Noodlot ziet, is hem ondoodbare zegen.

AMIANTES.

(*teeder-bewonderend*) Maria!

MARIA.

(*omhelst Am*.) Lieve, lieve Amiantes, hoor, ik moet je iets heel blijs en iets heel droefs zeggen, ja, ook iets heel droefs, juist nu. 't Is niet toevallig, dat de heele Christenheid het sterven van Jezus viert, nu wij elkaar vinden als geliefden, die al schiepen een liefdekind. Wie uit liefde ter wereld komen, leven mee het schreien en lachen van 't groote Hart der Menschheid. Want hun leven is breed als de zee en de aarde. Zoo weet dan, dat de stervensgedachte der Christenheid ons te sterven gebiedt, zooals Jezus stierf. Hij ging niet naar den dood, maar verborg zich voor den nijd der wereld. Zoo ga 't ook ons. De wereld is jaloersch en mag geen vat hebben op ons beminnen. Zelfs geen liefdekindje, dat de wereld ons kindje zou noemen, mag onze liefde verraden. Onze liefde moet niet bestaan voor de wereld als zij mooi wil blijven. Jezus, dood voor de wereld, maar geheimvol verbergend zijn leven in zijn graf, zijn leven dat hem eens doet herrijzen te zegevieren over allen nijd - zoo moet onze liefde zijn, dood voor de wereld, maar verbergend in 't graf van ons hart haar leven, haar leven dat haar eens zal doen herrijzen, te zegevieren over allen nijd...Is 't niet zoo?

AMIANTES.

Zoo moet 't wezen.

MARIA.

't Is droef, maar heel mooi. Wat nieuwe leven wil, moet eerst diep verborgen en verlaten zijn, dan smeekt de wereld wel om zijn herrijzenis. 't Is droef, maar toch ook heel gelukkig, niet waar?...Kom, Amiantes, nu wil ik onze madonna nog eens zien. (*Maria gaat met Am. in de kluis. Beatus volgt hen van verre. Als M. en A. in de kluis zijn*, *valt zijn blik op den open bijbel*).

Elfde tooneel.

PATER BEATUS.

Zoo heeft zij 't gezegd: ‘Wat nieuwe leven wil, moet eerst diep verborgen en verlaten zijn, dan smeekt de wereld wel om zijn herrijzenis’ (*hij sluit vastberaden den bijbel*, *neemt hem mee naar de kluis*.)

Twaalfde tooneel.

Het tooneel blijft een tijdje leeg en stil. Dan, ontevreden gemompel van verre, langzaam naderbijkomend en luider wordend. Eindelijk worden boeren en boerinnen zichtbaar, uitend nu verstaanbare kreten, als:

Dat wordt te erg! We zullen hem! 't Moet ophouden! 'n Schandaal!

Dertiende tooneel.

BOEREN EN BOERINNEN, AMIANTES.

AMIANTES

(*met revolver in de hand, vooraan op 't tooneel*.) Wat moet dat beteekenen?

BOEREN en BOERINNEN

(*schrikken hevig, sommige willen vluchten*.)

AMIANTES.

Hier blijven! De eerste die wegloopt of zich onbehoorlijk gedraagt, schiet ik neer!

Veertiende tooneel.

DE VORIGEN, PATER BEATUS. (B. blijft op een kleine verhevenheid van den heuvel staan.)

AMIANTES

(*tot B.*) Hebt u die menschen wat te zeggen, Pater?

BEATUS.

Ja.

AMIANTES.

Dan zullen ze luisteren, en heel aandachtig, tot het laatste woord.

BEATUS.

Doe eerst dat wapen weg. (*Am. steekt den revolver in zijn gordel*.)

Menschen, gij komt mij beschuldigen, en ik zal mij niet verdedigen. Mij past geen verdediging op dezen dag. Heden morgen nog hebben wij samen den goeden Vrijdag ge-

vierd. Wij hebben herdacht het sterven van onzen Heiland Jezus-Christus. Uw geloof zegt, dat hij onschuldig is gestorven - en zich niet verdedigde. Hij bad aan 't kruis voor zijn belagers, daar zij niet wisten wat zij deden. Ik voel mij niet heilig genoeg, om uw aanklacht hoogelijk voorbij te mogen gaan, denkende: gij weet niet wat gij doet. Dat mocht een Jezus doen, ik mag het niet. Verdragen wil ik wat hij verdroeg, en ik zal u niets verwijten. Maar neerzien op mijn vervolgers zooals hij neerzag op hen, dat mag ik niet, omdat ik zelf ben een zondig mensch onder zondige menschen.

Luistert dan - ik wil eerlijke aandacht schenken aan uw wrok. Ik zal u zeggen, waarom gij toornig zijt, want beter weet ik het dan gij.

De Christenen zijn verdeeld onder elkander als zij spreken over het sterven van Jezus. Zij twisten over zijnen dood, wat hij was en waarom hij was. Maar dit ééne gelooven zij allen: dat Jezus sterft, getroffen door des menschen afgunst. Dit ééne weten zij allen zeker: De Christus zieltoogt, omdat de menschen hem zijn hoog geluk benijden. Gij hebt gehoord, dat barbaarsche monden schreeuwden: ‘Kruisig hem’. Is ooit die dierenkreet u in de ziel gedrongen? Dan moet ge hebben gevoeld, dat het een kreet van afgunst was. ‘Die Jezus durft zich koning noemen, en hij héeft een koninklijk gelaat, zijn gebaren zijn koninklijk en koninklijk zijn woorden. En wat zijn wij? Dood aan Jezus omdat hij koning is, en wij maar kleine menschjes zijn.’ Zoo joelt 't in 't hart van hen, die Christus dooden.

Mijn broeders, gelóóft gij? Gelóóft gij, dat dit alles geen gebeuren is voor honderden jaren alleen geschied, maar dat het daaglijks nòg gebeurt en ieder uur van elken dag? Bekent, dat ook uw nijd gewrokt heeft, toen gij toorndet tegen mij. Gij waandet mij gelukkig boven u en dacht: hij heeft der liefde lust en niet der liefde last als wij, kruisig hem! Bekent, dat ook in u nog leeft de Christusmoordenaar: de nijd. Misschien hebt gij het niet geweten, maar nu ik 't zeg, getuigt uw hart, dat ik de waarheid spreek. Uw afgunst heeft geloerd op dezen kluis, niet uw geweten.

Broeders, ik beschuldig u niet, ik verdedig mij niet. Maar

ik moet u helpen uzelf te leeren kennen, omdat uw zieleoogen verblind zijn en ik uw broeder ben. En zegt ge mij hatelijke woorden in uw hart, ik heb maar één antwoord: niet heilig voel 'k mij als mijn meester, maar wel kan ik bezweren, dat niet meer in mij vloekt des meesters moordenaar: de nijd. Ik gun u alles, wat waarlijk u gelukkig maken kan, ik gun u de zon en de lucht en de bloemen en de boomen en rijke vruchten, ik gun u de liefde met al haar schoonheid en al haar reinen lust. Vaartwel!

(De boeren en boerinnen verlaten gedwee, langzaam het tooneel. Intusschen komt Maria uit de kluis, gaat naast Am. staan vóór pater Beatus.)

Vijftiende tooneel.

MARIA.

Pater Beatus, gij hebt gesproken als een priester spreekt. Hebt gij ook een priesterwoord voor ons? Ik heb Amiantes lief, en Amiantes houdt van mij. Zegen onze liefde.

BEATUS,

(*daalt tot hen af*, *en legt beider rechterhanden in elkaar*.) Kinderen, uw liefde en al haar reinen lust, ik gun ze u.

MARIA en AMIANTES.

Amen.

(DOEK.)

Derde tafereel.

TooneeI als in 't eerste tafereel. Open raam. Heldere morgen. Aan 't tafeltje, rechts, waarop een leege bloemenvaas, zit Petrus, in droef gepeins. Moeder komt strompelend binnen.

Eerste tooneel.

PETRUS, MOEDER.

PETRUS.

Wat ben je laat, moedertje! Heeft de mis zóó lang geduurd?

MOEDER.

Neen, dat niet...Maar m'n beenen willen niet meer.

PETRUS.
Voel je je niet wel?

MOEDER.
Neen, ziek ben ik niet. Maar moe, verschrikke-

lijk moe (*gaat zitten*.) Hè...'t Is niks geen prettig Paaschfeest, dit jaar.

PETRUS.
En 't liet zich eerst zoo zonnig aanzien. Maria knapte zoo heerlijk op.

MOEDER.
En nu is Roza weer ziek. 't Is toch wat te zeggen...En...e...

PETRUS.
Scheelt er wat aan, moedertje! Je ziet zoo bedrukt!

MOEDER.
Och, ik weet niet, of jij dat zoo voelen kunt. Maar...Pater Beatus heeft me erg bedroefd gemaakt.

PETRUS.
Hoezoo? Heeft hij je wat gezegd...

MOEDER.
Neen, dat niet. Maar ik heb hem nog nooit zoo de mis zien lezen. Zoo slap. Misschien erg kinderachtig van me...maar...'t ging 'm niet goed af, vandaag. En dat met Paschen! Anders, als hij het 'Alleluja' zong, dan deed 't je goed, je voelde je als een bloempje, dat water krijgt, je fleurde er van op. Maar van morgen...Neen, 't ging heelemaal niet van harte...Zou hij zich die ziekte van Roza erg aantrekken?

PETRUS.
Kan wel. Hij heeft altijd trouw met ons meegeleefd.

MOEDER.
't Is droevig...Misschien gek, dat ik 't zeg...maar...zóó'n Paschen zou ik niet meer willen. Dan liever naar den hemel, veel liever naar den hemel. 't Is eigenlijk ook welletjes met me geweest. Vier en tachtig jaar!

PETRUS
(*teeder*) Je bent erg vermoeid, moedertje. Zou je niet wat naar bed gaan?

MOEDER.
Eigenlijk heb ik geen zin.

PETRUS.
Maar 't zal je toch goed doen. Kom! (*neemt haar onder den arm en leidt haar naar de zijkamer*.)

MOEDER.
In Godsnaam dan maar...Neen, 't is niks geen Paschen van 't jaar...Hè...die beenen! Wat kan 'n mensch toch moe zijn!

PETRUS.
Daar is rusten goed voor.

MOEDER.

Ik wou dat ik maar in den hemel was. Daar wor-je niet meer moe.

PETRUS.

Ik zou nog maar wat hierblijven. Je bent nog kras genoeg om 'n jaar of tien.

MOEDER.

Neen, heusch, liever niet! (*bij de deur*) Zeg...weet je wat ik zoo jammer vind?

PETRUS.

Ja?

MOEDER.

Die hemel...'t is heel mooi. Maar je moest van

dat nieuwe leven zoo nù al een beetje voelen. Zoo langzaam moest 't in je opkomen, nú al...Dan zou je'r niet om malen als je beenen stijf werden. Maar vandaag is 't me, of àlles versleten is. Die...die hemel ook.

PETRUS.
Kom, moedertje, als je 'n beetje geslapen hebt, zal je wel anders praten (*wil met haar de zijdeur door*.)

MOEDER.
Neen, laat me maar alleen gaan. 't Gààt wel. Ik moet 'r me 'n beetje tegen inzetten.

PETRUS.
Zie je wel, dat er nog fut in zit.

MOEDER.
Ja, nog 'n beetje wel! Laat me maar begaan. Tot straks, Petrus!

PETRUS.
Rust maar goed hoor. Je belt toch als je iets noodig hebt?

MOEDER.
Wat zou ik noodig hebben?

PETRUS.
Je kunt nooit weten. Daar is de bel voor. Ze staat op 'r ouwe plaats, op 't nachttafeltje, vlak bij je hand.

Tweede tooneel.

PETRUS, BEATUS.

BEATUS.
Is de dokter d'r al geweest?

PETRUS.
Neen, maar hij moet toch zóó komen. 't Telegram heeft hij zeker gistermiddag al gekregen.

BEATUS.
Hoe gaat 't nu met Roza?

PETRUS.
Ze is erg opgewonden. Ze ijlt. Gisteravond kende ze mij niet. 't Heeft haar hevig aangegrepen. Maar ik kon 't toch niet helpen, ik kon 't niet helpen!

BEATUS.
Je hebt gedaan, wat je kon, Petrus.

PETRUS.

Dat is waar. Al die jaren heb ik 't kunnen verzwijgen. Maar nu ging 't niet meer. Ze voelde het. 't Is of dat nieuwe tusschen Amiantes en Maria doordrong tot in haar hart. Ze snikte maar aldoor: ‘Er is iets met Maria, wat mij aangaat...Wat je me niet zeggen wil.’ En...ten slotte...ik moèst 't wel zeggen.

BEATUS.

Arme Roza!

PETRUS.

Maar ik kàn 't niet helpen. Ik heb gedaan wat ik kon...Ik aanbad haar...ik aanbid haar nog...Ik wilde niet, dat zij te weten kwam, dat haar eerste kindje stierf. Ik

heb àlles gedaan om 't haar te verbergen. Ik wilde haar sparen, altijd sparen. En nu tòch!

BEATUS.
't Moest zoo zijn, Petrus.

PETRUS.
En weet je, wat mij nog 't meeste pijn doet? Ik was er kapot van toen Roza 't zich zoo aantrok. Ik heb altijd bij haar gezeten...in die twee dagen heb ik meer gehuild dan in m'n heele leven...En Maria en Amiantes, die...die lijden er niet onder. Niet genoeg ten minste, lang niet genoeg. Ze moesten er kapot van zijn als ik. Hadt jij ooit gedacht, Beatus, dat Maria zoo kon zijn, en Amiantes...z'n moeder, z'n bloedeigen moeder!

BEATUS.
(*zucht*.)

PETRUS.
Ze zijn samen uitgegaan om bloemen te zoeken. Begrijp je dat?...'t Is bitter, bitter.

BEATUS.
Je oordeelt te gauw, Petrus. Ik geloof niet, dat Maria en Amiantes zoo gevoelloos zijn.

PETRUS.
Als 't werkelijk zoo is...als 't wààr is...ik...ik word nog gek!

BEATUS.
Toe, Petrus, je bent te hard, je...

PETRUS.
Te hard?...Wil je 't dan weten?...Kijk, ik ben zoo jong niet meer...de menschen zullen niet veel last meer van me hebben. Maar als ik nòg 'ns leven moest, opnieuw...ik zou niemand meer sparen, niemand meer, Ook Roza niet. Ik heb àlles gedaan om haar 'n droeve waarheid te verbergen. Maar ik zou 't niet meer doen. Het Leven krijgt je toch ééns te pakken, en als je 't niet hebt willen zien zooals 't is en 't komt dan in eens met al zijn wreedheid...dan wor-je d'r gek van...ja, ze wordt er gek van.

BEATUS.
Maar, Petrus, wacht nu toch, dat de dokter d'r geweest is.

PETRUS.
Neen, ik zou niemand meer sparen, niemand meer troosten. Dat is 't gemeenste, wat je doen kunt. Als er iets gestraft wordt, dan is 't je medelijden.

BEATUS.
Vriend, geef m'n hand...Neen, hoor me nu eens kalm aan. Ik ben ook op, maar ik kan nog geregeld denken...ik ben haar man niet...Luister nou 's...Zou Maria allàng niet weten, wat jij nu weet! Zij spaart niet, zij is boven haar medelijden uit. Zij is óók

medelijdend. Heeft ze je niet altijd vertroeteld als je verdriet had? En Roza...en allemaal?

Maar zij wist ook, voor dat wij 't wisten, dat je geen waarheid verbergen mag. Ze durft de wreedste bitterheid aan, voor zichzelf en voor anderen. En daar blijft ze moedig bij...ook nu. Is dat niet wijs?

PETRUS.
Ik weet het niet, ik weet het niet, ik weet het niet, ik ben kapot.

BEATUS.
Jawel, je weet 't wèl, en ik weet 't nu ook. Als we het Leven aandurven is 't zoo wreed niet. Maar we maken het Leven wreed omdat we 't niet aandurven Dat noemen wij ons medelijden.

PETRUS.
Schei uit! Ik kan er niet tegen...nù niet (*er wordt geklopt*.)

BEATUS.
Da's zeker de dokter (*gaat open doen*.)

Derde tooneel.

DOKTER.
Is hier de zieke?

BEATUS.
Ja, dokter.

DOKTER.
Ik heb van morgen pas het telegram ontvangen. Anders was ik gisteravond nog gekomen. Hoe gaat 't mevrouw?

BEATUS.
Ik geloof, dat 't 'n hevig zenuwtoeval is.

DOKTER
(*tot Petrus*.) Kwam dat zoo plotseling!

PETRUS
(*tot Beatus*.) Vertel jij 't maar. Ik kan 't niet meer.

BEATUS.
Ik zal wel even met dokter meegaan. Blijf jij maar hier, da's beter. (*Beatus en dokter door zijdeur af*.)

Vierde tooneel.

PETRUS.

(Hij loopt 'n paar maal zenuwachtig heen en weer, gaat voor 't raam staan met beide handen op den rug. Gaat uitgeput zitten. Staat spoedig weer op, wandelt weer, onrustig. Gaat eindelijk aan 't tafeltje zitten, steunt het hoofd met beide handen. Na eenigen tijd verschijnt Denarini voor 't raam.)

Vijfde tooneel.

PETRUS, DENARINI.

DEN.
(*voor 't raam*.) Meneer!...Meneer!

PETRUS.
Wat is er?

DEN.
Kan ik u even spreken?

PETRUS.
Neen. Ben heelemaal niet in stemming. Kom later maar 'ns terug.

DEN.
Da's niet verstandig van u.

PETRUS.
Wàt zeg je?

DEN.
Da's niet verstandig van u. 't Zal u spijten.

PETRUS.
Ga weg.

DEN.
Nou, ik zal wel gaan. Maar 't zal u spijten.

PETRUS.
Wat had je dan?

DEN.
Mag ik even binnen komen?

PETRUS.
Kan je 't dààr niet zeggen, gauw?

DEN.
Neen, dat gaat niet! We moeten 'r samen over praten. 't Is in uw voordeel, heusch, d'r is wat aan te verdienen.

PETRUS.
Zàken?

DEN.
Precies, zaken.

PETRUS.
Weet je niet dat mijn vrouw ziek is?

DEN.
Juist daarom. Nee maar, ik dacht juist, geld is altijd te gebruiken, maar vooral als er een zieke is. 't Is een goed zaakje, hoor.

PETRUS.
Ga weg!

DEN.

Nou, u moet 't weten. Maar ik zeg maar: zonder geld doe je niks, en voor u....nou....hoe meer geld, hoe beter verzorging voor je vrouw. Da's een gewetenszaak. Zoo waar als ik hier sta. Maar ik wil wel gaan. 't Beste met uw vrouw hoor. Voor haar zou 't goed zijn. Aju! *(gaat weg. Petrus even in tweestrijd.)*

PETRUS.
(aan 't raam.) Heilà!

DEN.
(onzichtbaar.) Mag ik binnen komen?

PETRUS.
Kom d'r maar in. *(gaat weer zitten)*.

DEN.
(*binnen*) Ja, ziet u, meneer, ik ben een door en door fatsoenlijk mensch, en 'n eerlijk mensch, daar kent iedereen me voor in 't dorp. En daarom zal ik maar 's precies zeggen waar 't op staat, hè?

PETRUS.
Maakt 't asjeblieft kort.

DEN.
Nou, ik heb gehoord, dat uw vrouw ziek is, en....e....ze zeggen, dat 't nogal erg is. Ze hebben haar hooren schreeuwen, en....e....nou dachten ze, alsdat 't soms wat in d'r hoofd zou zijn.

PETRUS.
Daar hebben we 't niet over.

DEN.
Ja, eigenlijk toch wel....Nu moet u hooren, wat ik geprakizeerd heb Ja, ik zeg 't allemaal maar zoo voor de vuist weg, want ik ben een door en door eerlijk mensch, daar kent iedereen me voor in 't dorp....Nou heb ik al zoo gedacht, och ja 'n mensch moet al 's een beetje vooruit prakizeeren...nou heb ik al zoo gedacht....die vrouw gaat misschien wel naar 'n gesticht en...e...dan wil meneer graag bij d'r zijn en dan gaat-ie misschien hier vandaan. Ja...dat heb ik zoo heelemaal zelf uitgeprakezeerd, en dat zou toch wel 's zoo kunnen wezen, hè?

PETRUS
(*met stijgende verbazing*.) En wat zoù dat?

DEN.
Ja, nou dacht ik, je moet 'r geen gras over laten groeien en er gauw bij zijn, want d'r zijn er misschien wel meer, die daar zinnigheid in zouden hebben.

PETRUS.
Waarin, in Godsnaam, waarin?

DEN.
Kijk 's m'heer, dat is de kwestie: ik wil m'n zaken uitbreiden, m'n boerderij gaat goed, heel goed. Als u nou hier weggaat...ik zou wel zinnigheid hebben om dit huis te koopen. Ik heb 'n aardig spaarcentje. Als u dit huis, dan verkoopen wil, ziet u, ik zou 't jammer vinden als 'n ander mij vòòr was en daarom ben ik er maar gauw bij, je kunt nooit weten.

PETRUS.
(*sarcastisch*) Je bent wel uitgeslapen, dat moet ik zeggen.

DEN.
Och ja, centen hebben we allemaal noodig en...e...u kunt gerust op me aan. In ééns kan ik 't niet betalen, maar zoo elk jaar wàt. Maar dan kunt u er heusch op aan.

PETRUS.
Wil ik je 's wat zeggen? Je zult me misschien niet begrijpen, maar dat kan me niet schelen. Jij hebt zinnigheid in dit, ik in dàt...ik heb nu 's behoefte om jou wat te zeggen, al begrijp je 't niet. Want denken wil ik hardop...anders gaat 't niet vandaag. Ik ben je dankbaar, kerel. Je komt of je geroepen bent. Je hòòrt erbij, vandaag. Je hebt me weer aan 't denken gebracht. Zooeven wist ik nog niet goed, hèèl goed, wat menschelijke wreedheid was, jij hebt 't me geleerd.

DEN.
Maar meneer, ik ben een door en door fatsoenlijk mensch, dat weet...

PETRUS.
Ja, ja. Fatsoenlijk ben je, en lef heb je ook. Ik

zou 'n beetje banger zijn voor 't leed van 'n ander. Zie je, ik ben kunstenaar. Mijn bloed en mijn tranen heb ik gelegd in mijn werk. En wat hebben z'er mee gedaan, de lieve menschen, de brave menschen? Ze hebben er centen van gemaakt. Weet je nu wat gemeen is en wreed? Geld maken van mooie smart. In de stad doen ze 't fijn, hier doen ze 't grof, maar ze doen 't overal.

DEN.
Mijnheer, ik wil u toch niet bedriegen, ik...

PETRUS.
Ik ben je dankbaar man, heusch, dat méén ik. En daarom geef ik je dit lesje, al begrijp je 't niet: Het menschdom is rijp om te vieren zijn herrijzenis naar een nieuw Leven, 't is rijp voor zijn Paaschfeest, ondanks allen strijd en pijnwringende harten. Maar weet je wat de herrijzenis nog tegenhoudt? Dat de sluwen die kruipen, geld slaan uit de smarten van hen die vliegen. Dat zegt een dwaze kunstenaar aan 'n slimmen boer. Begrijp je dat?

DEN.
Neen meneer.

PETRUS.
Hoeft ook niet. Maar ik zal je óók wat zeggen, wat je wèl begrijpt. (*Wijst naar de deur*) M'n deur uit, anders tràp ik je d'r uit.

(Den. gaat verschrikt weg. Petrus gaat hoofdschuddend weer aan 't tafeltje zitten, steunt het hoofd met de rechterhand. Even daarna komen Beatus en de dokter.)

Zesde tooneel.

PETRUS, BEATUS, DE DOKTER.

DOKTER.
Nou, ik mag u eerlijk zeggen, dat 't me meevalt. Ik was bang voor 'n hersenvliesontsteking, maar dàt is 't gelukkig heelemaal niet.

PETRUS.
Zal ze niet krankzinnig worden?

DOKTER.
Welneen, zóó'n vaart zal het zeker niet loopen. Maak u zich niet ongerust. Vooral niet ongerust worden, dat is ook niet goed voor haar. Zij moet kalmeeren, vooral kalmeeren.

PETRUS.
Is er niets anders aan te doen?

DOKTER.

Om u de eerlijke waarheid te zeggen, neen. Maar ik geloof, dat u 't geval te zwart inziet. 'n Zenuwtoeval....'t is hevig, acuut. Maar 't geneest wel, vanzelf, heelemaal vanzelf. Ik zeg u eerlijk zooals 't is, *ik* kan hier niets doen.

PETRUS.
Moet ze in bed blijven?

DOKTER.
Och....als ze wil....ja. Maar als ze liever op wil, laat haar begaan. Ze moet psychische rust hebben. Lichamelijk is ze anders goed....Nou, als ze eruit wil, laat haar dan in een leunstoel zitten. Liefst buiten in de frissche lucht. 't Is er net weer voor.

BEATUS.
Heb je 't nu gehoord, Petrus? Zóó erg is 't niet.

DOKTER.
't Blijft altijd een serieus geval. Maar niet hopeloos, zelfs niet gevaarlijk. 't Komt 't wel in orde....Nu m'nheer, 't beste! Maak u zich niet ongerust. En mòcht 't erger worden, dan hoor ik 't wel. Anders kom ik op 't eind van de week nog 's. Tot ziens! *(reikt Petrus de hand.)*

PETRUS.
Dank u!

DOKTER.
Dag Pater. *(reikt B. de hand: B. brengt hem naar de deur.)*

BEATUS.
Dag, dokter!

Zevende tooneel.

PETRUS, BEATUS.

BEATUS.
Zoo....weet je, wat jij nu 'ns doen moest? Ik zal wel bij Roza blijven, en jij gaat 'n mooi wandelingetje maken....Neen, niet tegenstribbelen. *(neemt Petrus' hoed en reikt hem over.)* Zoo, 't zal je goèd doen....En wil ik je nòg 's wat zeggen?....Maria en Amiantes hebben er heel goed aan gedaan bloemen te gaan halen. Zij zijn nog de wijste van ons allemaal. *(Beatus door zijdeur, Petrus door buitendeur af.)*

Achtste tooneel.

MARIA.

(Het tooneel blijft korten tijd ledig. Dan komt Maria met bloemen in beide handen. Ze is ernstig, maar niet gedrukt. Schikt de bloemen in de vaas. Dan roept ze aan 't raam:

Amiantes, kom je! *Voltooit de schikking der bloemen. Amiantes komt binnen met 'n kruikje water*.)

Negende tooneel.

MARIA, AMIANTES.

MARIA.

Zoo, geef mij 't water maar! (*giet 't water in de vaas*) Amiantes, je bent nog bedroefd. Je gelooft nog niet. (*zet kruikje op tafel*.) Kom eens hier! Kijk me eens aan!...Ik wil haar genezen, ik kan haar genezen, ik zal haar genezen (*Amiantes slaat de oogen neer*.) Ach!

AMIANTES.

Ik kan nog niet, Maria. Ik wil je niet beliegen.

MARIA.

Dat is goed, dat is heel goed (*gaat vermoeid zitten*). Tòch zal ik 't doen. Maar jij moet bij me blijven, Amiantes, dicht bij me. En als je denkt, dat ik wijfel, kus me dan. Want ik kan 't niet zonder jou. Kom bij me (*neemt A. bij de hand*.) Je weet nu toch, wat ik doen wil...'t is heel eenvoudig. Ik wil je moeder waarheid zeggen, niets dan waarheid, menschelijke waarheid. Gelòòf je niet, dat de waarheid de menschen zalig maakt, en vrij, en gezond! Je gelooft 't wèl, en je moet 't doorvoelen, doorvoelen als ik. Maar de smart van je moeder heeft je verzwakt. Dat is niet goed, mijn jongen, dat màg niet. Wie de waarheid van de pijn kan zien, door haar schijning heen, ziet ook dat alle smarten barensweeën zijn, àlle...en hij denkt aan wat geboren wordt uit 's menschen weedom. Maar dit is der menschen onnoozelheid en noodelooze lijden: dat zij de levende waarheid niet durven zien, waar zij overduidelijk zich toont. Durfden zij dat, dan was er geen leelijke ellende meer. Als een frissche lentegeur gaat alle diepe oprechtheid van mensch tot mensch, pijnlijk soms te voelen voor harten met verstoken, verstokte gevoelens...maar genezend àltijd...

Wèèt je 't niet meer, Amiantes? Ik heb in visioen gespeeld in het paradijs der menschen, hen ziende zooals zij zouden zijn, als 't diepste in hen naar boven durfde komen en naar buiten, als 't diepste in hen lichten kon in hun oogen en branden in hun handen. Toen was 'k een feeënziel, en nòg geloof ik, wat ik toen geloofde. Maar in den laatsten tijd is een andere werkelijkheid tot mij gekomen: de werkelijkheid van de leugen. Ik heb veel geleerd van die boeren, die Beatus beschuldigden. De harde werkelijkheid van de leugen hebben

zij me geleerd, de harde werkelijkheid van alledag. Nu heb ik ook gezien, dat de menschen hun zielen wegstoppen en wegliegen en terneerslaan, als ze elkaar voor den gek houden uit afgunst en leegen trots. Een feeënziel ben ik geweest, Amiantes, en ik ben het gebleven. Maar nu wil ik ook doèn wat ik zag. Denk je dat ik de leugen zal laten dòòrliegen, als mijn ziel haar wegbranden kan met haar feeënkracht?...Amiantes ik weet waarom je moeder nu zoo ongelukkig is. Wat wij haar ziekte noemen is zoo erg niet. Maar de werkelijkheid van de leugen heeft bezit van haar genomen, plotseling. Ze is bevangen door een Vampyrdemon, die haar diepste zijn wegliegen wil voor haarzelf. Ik zal dien Demon verdrijven, Amiantes, door de waarheid van mijn ziel èn jouw ziel. Ik zal mijn vizioen laten branden in haar hart. Je moeder ziet zichzelf niet meer, zij weet niet meer wat zij is. Ik zal haar dwingen weer zichzelf te zien. Dat doet pijn, maar 't geneest. Gelòof je, Amiantes? (*Maria wordt voortdurend levendiger en bij haar laatste woorden is geen spoor van vermoeidheid meer*.)

AMIANTES.
Als je bij me bent, heel dicht bij me, dan gloeit je vizioen ook in mij.

Tiende tooneel.

DE VORIGEN, ROZA, BEATUS.

ROZA.
(*ondersteund door Beatus, half zichtbaar door de deur der zijkamer*.) Neen, ik wil niet meer. Ik hou 't daar niet meer vol. Ik wil er uit! (*Beatus geleidt haar naar binnen. Zij bemerkt Maria, schrikt*.) Wie is die vrouw? Hoe heet je?

MARIA,
(*staat bedaard, ernstig, vastberaden, op*.) Dat weet ik niet.

ROZA.
Ik ken je niet. Ga weg!

MARIA.
Neen, ik hoor bij je. Ik heb je lief, en je moet me kennen.

ROZA.
(*weenend tot Beatus*) Waar is mijn kind, Beatus, toe breng me naar mijn kind!

MARIA.
Dat zal ìk doen.

ROZA.
Wie bèn je?

MARIA.

Ik ben...wat die bloemen zijn, omdat ik werd zooals die bloemen werden. Weet je, hoe bloemen worden?

Het zaad valt in den grond en de Aarde omhelst het, zòò maar, zonder eer en zonder vrees. Dan groeit de eervrije bloem, en de eerbare, bange menschen zeggen: ‘zoo rein en zoo eerlijk als een bloem.’

ROZA.
Weet je waar mijn kind is?

MARIA.
Ja, Ik zal 't je zeggen, maar je moet me eerst aanhooren, aandachtig, woord voor woord. Zal je 't doen?

ROZA.
Ja, ja, ja, ik wil 't doen, ik wil àlles doen...als je me zegt waar mijn kind is.

MARIA.
De meeste menschen worden niet zooals ik werd. Zij strompelen naar de aarde bezwaard met kussen vol vrees en ijdel vertoon. Daarom zijn zij geen lichte, sterke waarheid, zooals ik ben. Maar ik ben licht en sterk.

ROZA.
(*zacht smeekend*) Waar is mijn kind?

MARIA.
Luister nu. Als bloemen zuig ik in wat mijn gedachte leven doet en zet 't om in vleesch en bloed van mezelf, zooals de bloemen met hun voedsel doen. Dat is mijn waarheid...Als bloemen laat ik voorbijgaan, àl wat mij geen innig blijvend voedsel wezen kan...dat alles is leugen, leugen voor mij...Roza, begrijp je me?

ROZA
(*oplevend*) Ik weet 't niet. Maar ik drink je woorden als helder water...

MARIA.
Roza, ik heb lichte, sterke waarheid voor je. Drinkt ze in als bloemen drinken. Luister: Er was een vrouw, die een kind baarde met haren schoot en voedde met hare borsten. Alleen met haren schoot en hare borsten. De blik van haar oogen voedde niet, en de woorden van haren mond baarden niet uit haar hart. En al haar vleesch en haar ziel was dood voor haar kind - alleen haar schoot had geleefd en hare borsten leefden. Roza, was die moeder een moedermensch?

ROZA.
Je doet me pijn!

MARIA.
Ik moèt je pijn doen, Roza. Ik zeg je: die moeder was een moederbeest en geen mensch...Maar er was een andere vrouw. Het Noodlot legde een kindje in haar armen, een kindje, dat zij niet gebaard had met haren schoot, en dat haar borsten niet voedden. Maar die vrouw had voeding in den blik van haar oogen, en haar woorden baarden liefde uit haar eigen hart. En in haar handen en in heel haar lichaam beefde leven naar het kindje, en 't kindje dronk het licht van

haar oogen en 't kindje lachte het leven in, dat trilde uit àl haar vleesch.

ROZA.
(*als ontwakend*) Wie zegt mij dit?

MARIA.
Een mensch, die veel van de bloemen leerde. Maar luister, Roza, ik heb ook iets van de menschen geleerd, leùgen heb ik van hen geleerd, leugen, die zij tot werkelijkheid gemaakt hebben even geducht als de reinste bloemenwaarheid...De vrouw die 't kindje voedde met àl haar vleesch en àl haar ziel, geloofde eerst, dat 't kindje, door het Noodlot in haar armen gelegd, hààr kindje was. En zij geloofde waarheid. Want wat *de mensch* zijn eigen noemen mag, zijn eigen heel en al....'t is nièt wat zijn schoot baarde of wat zijn handen grepen, maar wat hij deemoedig aanvaardde van 't heilige Noodlot, dat hij aanbidt....Maar toen kwam de leugen naar de vrouw en zeide: je Noodlotskindje is je kindje niet, omdat je niet zijn moederbeest bent. Hebben je bòrsten het gevoed? Heeft je schòòt het gebaard? Ach, de vronw, die moedermensch was, geloofde de leugen, omdat de leugen haar wondde in haar dierentrots en dierenjaloezie. En zij werd boos op haar Noodlotskindje, en zij verstiet het.

ROZA.
Ai, mijn hart! *(Petrus verschijnt voor 't raam en blijft verwonderd staan.)*

MARIA,
(*grijpt Roza bij de hand*.) Roza, kijk me aan, diep in mijn oogen! Die heb je gevoed met je trouwe blikken! Voel je mijn hand? Als er leven in beeft: jij hebt 't gewekt, meegewekt met al wat het heilige Lot mij zond. Heb je me niet vertroeteld met heel je ziel en je heele zijn? Roza, ben ik je kind niet, je Noodlotskind?

ROZA.
(*omhelst Maria hartstochtelijk*.) Maria!

MARIA.
Moeder!

BEATUS.
Alleluja, Alleluja! Petrus, je vrouw is verrezen!

Elfde tooneel.

DE VORIGEN, PETRUS.

(*Petrus ijlt in verrukking naar Roza en sluit haar in zijn armen. Amiantes houdt Maria omhelsd. Beatus blijft terzijde staan, monniksgewijze de handen in de mouwen, 't hooft gebukt. Korten tijd stilte*.)

PETRUS.
Beatus, hebben we ooit zoo'n heerlijk paaschfeest gevierd?...Beatus...Beatus...

BEATUS.
Ik dank je, kinderen, ik dank je voor je groot geluk. Als ik een blij Alleluja zeggen kan, komt 't altijd uit het hart van anderen. Dat is mijn Lot. Ik aanvaard het dankbaar...ik ben nu òòk gelukkig (*men hoort bellen, en onmiddellijk daarna de bel vallen*.) Moeder belt...even kijken wat ze noodig heeft. (*B. door zijdeur af*.)

Twaalfde tooneel.

DE VORIGEN, BEHALVE BEATUS.

ROZA.
Man, wil je me nu ook zeggen waar...dat andere kindje ligt? Ik wil 't een kransje brengen vandaag.

MARIA
(*neemt alle bloemen uit de vaas en biedt ze Roza aan*.) Hier, voor 't andere kindje.

ROZA.
Denk je, Maria, dat het in den hemel is?

MARIA.
Er is geen dood, al kleedt de leugen zich in schijn van doodgewaden, geweven uit der menschen zwakke denken en der menschen zwak verbeelden.

Dertiende tooneel.

DE VORIGEN, BEATUS.

BEATUS
(*ontroerd*) De bel viel uit haar handen...ze is...plotseling...(*allen buigen gelaten het hoofd*.)

(DOEK.)

Mariken van Nieumeghen[1)]
Door
J. Koopmans.

Wie wil nagaan hoe in de Middeleeuwen de gewijde spelen zijn ontstaan, neme slechts kennis van dit stuk; hij vindt er de behoefte naar veraanschouweliking geopenbaard in z'n oorspronkelikste en eenvoudigste vorm, doordat de Verteller zich laat aflossen door de sprekende en handelende personen uit de verhaalde geschiedenis zelf.

De Verteller houdt dan de draad vast.

Nu en dan laat hij ‘halen’: de voorhang gaat open, en even zoveel malen wordt een stukje van de ‘wonderlicke historie’ in beeld vertoond door bewegende en sprekende personen. Daarop sluit hij 't toneel en neemt z'n verhaal weer op.

Zo ontstaan de bedrijven: groepen van films, aaneengeregen door middel van de verklarende toelichting van de ondernemer.

Iets als een ouderwetse kiekkast dus, met uitleg en tekst, maar vermooid, verfijnd en veredeld.

En wat had de Middeleeuwer, die ‘Mariken’ op 't toneel dacht te brengen, wel met haar ‘waarachtige’ geschiedenis te vertellen?

Want we weten het: de Middeleeuwse kunst is tendentieus. Ze wil leren, en 't hoogst nodige allereerst. En niets ging boven de wetenschap, op welke wijze men behouden kon

1) Naar aanleiding van de voorstelling in de ‘Rotterdamsche Kunstkring’ op 18 Nov. j.l.

blijven, en, zo al in zonde geleefd hebbende, nochtans door penitencie de hel ontkomen kan.

Zo men maar wist, wie Maria was, en wat zij kon uitrichten, zo zij zich tot een voorspraak van de boeteling leende.

Want zo de rechtvaardige God, die ook, zeer zeker, tevens barmhartig is, allereerst zich voorneemt rechtvaardig, maar dan ook enkel rechtvaardig te zijn, dan zal Maria hem nog gaan herinneren, dat hij, gebonden aan z'n eenmaal gegeven woord van onuitsprekelike mensenmin, en aan de liefde van haar die hem koesterde en laafde verplicht, eerder van z'n ontferming moge getuigen dan dat hij justitie doet.

Deze macht en tussenkomst van Maria in Gods raadbesluit is de knoop van 't stuk, de ingedreven. spijker, waaraan het hele toestel hangt.

In die mate zelfs, dat de nooit falende waarheid, dat Maria's bede het Goddelik vonnis kan doen opschorten of intrekken, midden in de vertoning, in een plastiese vorm nog eens uitgebeeld wordt, als een spel in een spel, voorttrekkend in een wagen voorbij de wereld van Mariken, zoals de wereld van Mariken voorbij onze oogen glijdt.

Een pleidooi in een pleidooi: het feit zelf in de generalisatie van 't feit, dat er 't doorlopend motto van op eigenaardigdialectiese en betekenisvolle wijze onderstreept.

Aan de ‘Rotterdamsche Onderwijzers-Toneel-Vereeniging,’ die ‘Mariken’ in studie nam en de 18 November in de ‘Rotterdamsche Kunstkring’ de première van gaf, kan de lof worden nagegeven, dat ze eer van haar pogen heeft gehad. Niet alle creaties waren even gelukkig; maar de opvatting van 't stuk in 't algemeen, zoals die sprak uit de uitbeelding, de toon en de scènering, is niet genoeg te prijzen. Reeds de keuze van 't stuk, als tiepe van Middeleeuwse toneelregie, en tevens als model van in 't reële leven grijpend mirakelspel, liet vermoeden dat aan de vertolking een juist inzicht ten grondslag zou liggen, wat wij met soberheid en doeltreffendheid van middelen, zowel van klank als van kleur, en verfijnd tot de sfeer waaraan deze denkbeelden haar adem ontlenen, zagen tot stand gebracht, beschaamde onze verwachting niet. Doch wat ons 't meeste trof, was de wijze waarop men zich had

ingedrongen in de betekenis van 't wagenspel in de bekeringsscène; zó edel en waardig was dit spel; zó door onuitsprekelik schoon gebaar deels gesteund of vertolkt; zó kunstig in relief gebracht door 't devoot houden van de stil-aandachtige schare: priesters, mannen en vrouwen, in strakke sterk-sprekende profilering rechts en links, 't kleurig-wereldse gedempt door de stille devotie, en in mattere tonen wegwazend naar de bleke Christus-figuur!

Dit wagenspel was een greep uit de 'Masscharoen.'[1)]

Gegeven is: God, de Zoon, heeft z'n leven gofferd tot redding der mensen. Alleen wie in hem gelooft, heeft Christus verklaard, zal behouden zijn.

Deze stelling wordt, in welberekende steunpunten, op afstanden gezet.

Wie dus, - beweert Masscharoen, Lucifers advokaat, - na Christus' zelfopoffering, verstokt in de zonde blijft, verliest z'n recht op begenadiging. Maar dan zijn zulke zielen ook voor het oord der verdoemden, dringt de pleiter aan. Dan moet God ze ook loslaten, en Satan z'n buit vergunnen....

En Christus, het oor lenende, en 't goed recht van Satan erkennende, zou wensen Masscharoen bij te vallen in z'n voorstel tot verderving der zondaars.

Doch aan de andere zijde knielt, ontferming afsmekend, Maria.

Zo 't waar is, zegt zij, dat z'n passie geleden is om der mensen wille, en z'n liefde tot het sterfelik geslacht zo onuitputtelik is, dat hij nogmaals en nogmaals hetzelfde lijden zou willen doorstaan, moet dan niet het eerste en laatste woord uit z'n mond het woord van erbarming zijn, en moet niet door hem met de uiterste lankmoedigheid op de bekering zelfs van de grootste zondaar worden gehoopt?

En ziedaar, Christus zal, de ontferming wederom stellende boven z'n rechtvaardigheid, van nieuw af de armen open houden voor de boeteling.

De liefde van de Moeder Gods vermag meer op God dan het streng betoog van Satans parket.

1) Over 'wagenspelen', vooral gebruikelik in de 'processie-drama's': C r e i z e n a c h , Geschichte des Neueren Dramas. Halle, 1893.

Het hart wint het van de rede, de Liefde van de Wet.

Dit is 't, wat in de ‘Masscharoen’ veraanschouwelikt wordt.

Dit achteroverhalen van Christus, door des duivels pleiter, tot een aan 't Oud-Testamenties rigorisme grenzend rechtvaardigheidsbetoon; daarna, het neerbuigen van z'n oordeel, door Maria, tot een alle zondaarsharten vertederende barmhartigheid, verbeeldt de strijd, die op elk terrein van de zinnelike en de onzinnelike wereld, aan de hemelpoort, in de kaken der hel, bij 't altaar, de biechtstoel, en in 't hart van de zondaar niet het minst, gevoerd wordt tussen de wanhoop enerzijds en het vertrouwen op een eindelike begenadiging anderzijds.

Maria is de brug die tot de goedertierenheid Godt geleidt..De trede, die opwaarts voert tot het altaar der verzoening.

Duizend legenden spreken er van.

Bezwaarlik moge het gaan, maar zo eens haar steun gewonnen is, blijkt haar hulp afdoende. Kloosterlingen en wereldliken zingen om beurte haar lof. Haar verering vormt een afzonderlike cultus. Dronken van geestdrift, droegen mystieke monniken aardse gevoelens en aardse betrekkingen over op heilige en hemelse verhoudingen; koel berekenend, maar gelootsvast en ijverig, vermeide de schoolse casuïstiek zich er in, de afstand tussen de val en de redding uit te rekken tot de wijdte van een onoverzienbare kloof. Haar eigen geloof beproevend en schragend, stelde ze vermetele vragen. Kon een aan God verpande non, die, na door een werelds jongeling verleid te zijn, het klooster ontvlucht was, en daarna zeven jaar ‘aan alle man gemeen’ was geweest, op de hemelse genade hopen? Kon ooit een kerkelik waardigheidsbekleeder, die het tot de hoge staat van coadjutor bij een brave kerkvorst had gebracht, maar die na geleden teleurstellingen, de treurige moed had gehad de duivel in eigen persoon op te gaan zoeken, en zich bij eed en geschreven brief aan Satan over te geven, zich aan de macht van de hel ontscheuren en troost vinden aan de voeten van een bevredigde God? Het antwoord hierop was gegeven in Beatrijs en Theophilus[1]. - Maar nu blijkt ook ten slotte, dat een maagd, die de nooit gehoorde gruwel be-

1) Zie over de betekenis van de T h e o p h i l u s : *Taal en Letteren*. 1902.

dreef, zeven jaar lang met de duivel in gemeenschap te leven, en verknocht aan zijn dienst, ziel op ziel mee in 't verderf te helpen storten, de genade toch nog deelachtig kon worden! Zie, tot dat uiterste ging de macht van Maria! Evenwel, niet alles mocht afgesneden zijn. Nodig was het, al mocht de draad voor 't menselik oog onzichtbaar wezen, dat van de kant van de te bekeren gevallene, bij al haar zondig bedrijf, enige devotie voor Maria, al was het ook maar onbewust, en al ware 't ook voor haar alleen, in het verdorven hart in wezen was gebleven, en dat, ondanks de snoodheid van haar verpeste omgeving en van haar weerzinwekkende dienstpraestaties, een oorspronkelike kern van vrouwelike naïevieteit en menselike adel zich had gehandhaafd, die haar moreel had blijven verheffen boven 't peil van 't zondig moeras, waarin zoveel anderen verdwenen waren. Want Maria, - de legenden leren het ons, - keert zich af van hen die de onkuisheid zoeken met onreine gedachten en onreine werken.[1)] Maar de moeder Gods, die de mensenharten weet te doorgronden, bespeurt ook de schier onzichtbare sprank van de reine vrouwelikheid, die in de duisterheid is blijven gloren, en weet de matte vonk aan te wakkeren tot een zondeverterende vlam! En zo is het dan gekomen dat de verhalen van ‘Beatrys’, van ‘Theophilus’ en van ‘Mariken van Nieumeghen’ niet alleen als welsprekende Maria-mirakelen bewaard zijn gebleven, maar dat zij zich als juistgetroffen zielkundige schetsen voor alle tijden en geslachten hebben gehandhaafd, en ook de mensen van de nieuwere tijd, die allengs de eenzijdigheid der ‘verlichting’ ontgroeiden, evenzeer als de Middeleeuwers zelve, prikkelen tot studie, tot inleving, en tot uitbeelding op 't schouwtoneel.

Om een onschuldig, in deugd en zedigheid opgevoed meisje als Mariken, de nicht en huishoudster van een dorpsparochiaan, in een toestand te brengen, dat zij onverschillig is voor goed en kwaad, en met verbreking van alle banden die haar aan 't verleden binden, het met de eerste de beste vreemde snoes

1) Dr. C.G.N. de Vooys, Middeleeuwsche Marialegendes, Iste Dl. No. 12, 32, 55 e.a.

op een akkoord gooit, is een morele geweldpleging nodig. Die geweldpleging geschiedt, en wel door een innerlijk verbitterde ‘moei’, die in een stemming, welke vergiftigend op heel haar omgeving zou wensen te werken, het niets kwaads vermoedende kind in de krenkendste taal, met de onterendste verwijten overlaadt. Aan 't meisje, dat te Nijmegen op boodschappen uit, zich heeft verlaat, en, de weg in 't donker niet veilig achtend, op raad van haar oom bij haar tante een onderkomen vraagt, wordt op beledigende wijze de deur gewezen, en haar aan 't verstand gebracht dat de wereld over haar babbelt als over een gemene slet. Dat valt op haar als een donderslag. Ze weet niet waar ze zich bergen zal; ze weent, en handenwringt. De nacht komt; de duisternis valt; de wereld trekt dreigend saam. Daar wordt zij dof tegen in; de dofheid wordt starheid; ze gaat zitten tegen de struiken; er is toch geen helpen meer aan. Of God dan wel de duivel haar helpt, wat is zij nog langer?...En de duivel, de alomtegenwoordige, en die overal loert, is bij haar. Hij is minzaam, overredend, veelbelovend. Het akkoord is spoedig gemaakt; zij zal z'n ‘amye’ zijn en hem volgen door het schitterschoon van de wereld. Zij zullen naar Antwerpen trekken. En hij berekent, hoe hij door middel van háár als lokaas, door dronkenschap, twist en manslag, honderde zielen onherroepelik in 't verderf zal kunnen storten. Hij grijnslacht, innerlik vergenoegd.

In Mariken hebben wij niet zozeer een zedelik gevallene te zien, als wel iemand die lijdende is aan een tijdelike morele verstoordheid. In dit kader past de rol, die haar in de machinatieën van de duivel is toebedeeld. Als ‘lokaas’ is Mariken er een van een hogere orde. Zeer zeker, trekt zij de mannen door haar jeugd, haar schoonheid, en door de zwier van haar rijke kledij. Maar 't is niet de veilheid die ze heeft aan te bieden. Elke gedachte, die bij haar bewonderaars die kant op wil, voorkomt ze. Waar zij mee praalt, is haar ‘kunst’. Zij is geleerd; wel bedreven in ‘rhetorijke’, in ‘geometrie’. De duivel heeft haar de ‘vrije consten’, en al de talen der wereld onderricht. Dit was het akkoord: ze zou voornaam zijn, in rijkdom leven van goed, zich baden in de weelde der kennis. Uitprijken zou

ze boven de andere vrouwen; de aandacht trekken door 't vermogen van haar kunst. Zo de menigte verbazende, en zelf alleerst bekoord door de schittering, waarmee de bewondering van de menigte haar omhult, lokt ze, waar ze haar vertoningen houdt, de taveernelopers en het straatpubliek bijeen. Dit is 't wat de duivel begeerde. Hij stookt in 't geheim, verwekt wrijving, blaast de nijd en de gramschap op, en slaat z'n slag...In zíjn macht is de wetenschap, gevat in 't verguldsel van vrouweschoon en vrouwejeugd, het middel tot verderf van de zielen geworden.

De naïevieteit is, desondanks, Mariken bijgebleven. Kennis te bezitten, zoals de duivel haar beloofd heeft, komt haar voor als een schittering van glans. Alleen het behagelike hiervan betovert haar. Bewustheid, in hoeverre die kennis haar zelf en 't menselik geslacht tot een verderf zou kunnen zijn, heeft ze bij 't aangaan van haar verbintenis niet. Wetenschap is bij haar macht; macht over list en helse praktijken mede. Haar oom, herinnert ze zich, weet met gewijde formulieren de demonen te bezweren. Ook zij zou, maakt ze haar nieuwe vriend kenbaar, de ‘nigromancie’ beoefenen. Doch de Satan zal er zich wel voor wachten, haar een wapen in de hand te geven, dat ze te heillozer ure tegen hem zelve richten kan. Behendig weet hij dan ook haar gedachten af te leiden van een kunst, die naar zijn zeggen, in haar toepassing, de minste tekortkoming met het verlies van het leven laat boeten. Mariken's teleurstelling weet hij te voorkomen met toezeggingen van een andere aard.

Nog meer bekoring gaat er van het meisje uit, wanneer de duivel haar tempteert, om haar ‘Kerstenheit’ af te snijden. Twee offers vraagt hij: vooreerst, dat zij zich niet langer zal kruisen, om los van God te zijn; doch eveneens zou ze haar naam moeten laten varen; Satan toch staat met al, wat aan het gewijde herinnert, op geen beste voet[1)] Doch de naam van Maria, ‘de edelste en zoetste naam ter wereld,’ zou het meisje niet vermogen af te leggen. Al 't andere kon ze prijsgeven; de Moeder Gods, die ze van jongs af vereerd heeft,

1) Zie ook de ‘Theophilus’.

wil ze met haar gebeden blijven gedenken. De duivel nochtans laat niet af. Ten slotte wordt overeengekomen, dat Mariken van de zozeer geliefde naam alleen de eerste letter zal behouden. Emmeken zal ze heten. Onder die naam trekt ze met Moenen[1)], - zo laat de Satan zich noemen, door Brabant, over Den Bosch en Hoogstraten naar Antwerpen op.

Na zeven jaren van zondig leven komt de kentering.

Eerst komt in haar bewustzijn, wat ze door en met haar gezel geworden is, en hoeveel ongelukkigen door haar, toedoen verloren zijn gegaan. Doch dit ogenblik van nadenken is maar kort en vaag. Huiverend voelt ze dat de diepte van haar val onpeilbaar is, en redding niet mogelik. Ze durft er zich niet in te denken, en haast zich, om haar zinnen te verzetten, naar nieuwe genietingen.

Zo ze de toekomst prijs geeft, ze doet het niet de herinneringen aan de verloren onschuld en het vervlogen kinderlik geluk. Integendeel, ze weet Moenen over te halen met haar mee te trekken naar de streek waar haar gepeinzen een vastere vorm mogen aannemen. Moenen verlaat met haar ‘De Gulden Boom’ te Antwerpen, het toneel van z'n zieleverstrikking, reist naar 't ‘land van Gelre’ en komt te Nijmegen aan, juist wanneer het er ‘ommegancdagh’, het feest van de jaarlikse processie is. Op het gezicht van de menigte die zich eerbiedig verzamelt om de wagen, waar ‘Masscharoen’ vertoond staat te worden, houdt de herinnering aan het zo veelgeprezen spel haar vast. Een korte, dringende woordetwist met Moenen volgt; het einde is, dat zij zich onder de kijkers begeeft. Node laat de ‘viant’ haar gaan; beducht voor 't heilig vermogen van 't spel op een weifelachtig geworden volgeling, geeft hij slechts toe, om haar niet geheel te verliezen. Emmeken luistert. Het pleidooi op de wagen verzinnelikt voor haar de worsteling tussen de wanhoop aan haar red-

1) Moet de uitspraak nu juist ‘*Moenen*’ zijn. De lange *ô* wordt in de voorliggende tekst (door Martinus Nijhoff gereproduceerd) zoowel aangeduid door *oe* als door *oo*. Ook Kiliaen geeft M o o n = *daemon, genius*. Waarschijnlik meende men in ‘demonen’ een lidwoord te horen: vandaar de vorm ‘moonen’ en ‘moon’.

ding en de hoop op ontferming, die schemerend opdaagt uit Maria's zachte bede en Christus' bemoedigende troost. Sterker wordt in haar bewust de diepte van haar val en het heimwee naar haar onschuld. Begeerliker schijnt voor haar hetgeen ze nooit meer meent te zullen bezitten; te weerzinwekkender komt haar de noodlottige macht voor van hem, onder wiens invloed geen uitkomst meer mogelijk is. Moenen ziet de kamp en wil haar wegvoeren. Overreden kan hij haar niet meer; hij zal geweld gebruiken. Maar ze wil niet; ze weerstaat hem. In haar wanhoop jammert ze het uit. In hartstochtelik wenen klaagt ze uit haar ontzettende schuld, die 't berouw nooit en nimmer van haar zal kunnen afwentelen; doch ondanks die hopeloosheid, wil ze nooit meer, als te voren, vergetelheid voor haar zielekwellingen zoeken in bedwelmend vermaak. Weten wil ze, hardnekkig weten de omvang van haar misdrijf; peilen wil ze haar ellende; dragen haar zondelast; zich niet meer waard voelende te leven, wil ze evenmin langer haar schandweg vervolgen; ze stoot hem af, de gruwelike ‘vriend’; en op de knieën gezonken, worstelende met de Satan die z'n prooi niet prijsgeven wil, wringt zich uit de keel de zeven jaar lang verzaakte bede: O Heer, ontfermt u mijner!...Bij die woorden voelt Moenen zich de ziel van z'n buit ontglippen; hij beproeft een laatste middel. Hij voert haar omhoog, en laat haar los. Van boven de huizen stort ze voor dood op de stenen.

Van af de strijd tussen de ‘rechtvaerdigheyt’ en de ‘ontfermicheyt’ om de mensenziel in de ‘Masscharoen’, begint ook de kamp tussen de Hemelse en helse machten met Mariken tot prijs. Wat Moenen eist, was ook de eis van Masscharoen: ‘geef, o Heer, recht; straft de zonde zoals ge vóór Golgotha, onder de Oude Wet, de zonde en zelfs de onreine gedachten gestraft hebt.’ Want dit is in de Middeleeuwse legende het sterksprekende feit, dat de Satan appeleert op God, omdat geschreven staat, dat God rechtvaardig is, en straft en beloont naar justitie. Doch evenveel malen is 't ook de Moeder Gods, die haar hand uitstrekt naar de schaal der barmhartigheid, en de balans doet overslaan naar de zijde van de zonde-delgende expiatie. Marikens ziel

eveneens wordt het doelwit van de antogonistiese machten. Reeds werd Marikens val gebroken door de overweging des Hemels, dat zij, trots haar vergrijpen, elke dag haar gebeden aan Maria verricht had. Als zij bijkomt en op wil staan, heeft haar een zelfde goed gesternte haar oom Gijsbrecht, die naar oud gebruik het wagenspel had bijgewoond, toegeschikt. Oom en nicht herkennen elkaar. De blijdschap over het wederzien wordt echter verdonkerd door het aanhoren van haar lotgevallen. Tegenover zulk een leven van ongehoorde zaken staat de oude priester machteloos. Hij wil haar nochtans helpen, en spoedt zich naar de allergeleerdste priesters van de stad, opdat deze zich bij machte zullen vinden de juiste penitencie te stellen voor de nooit vernomen overtredingen. Tevergeefs. Nu zocht hij het te Keulen bij de bisschop. Moenen achtervolgt ze, werpt ze met bomen en stenen, maar kan geen kwaad meer verrichten, door Gijsbrechts bannings-brevier. Als de bisschop geen raad weet, trekken ze naar Rome. Christus' stedehouder zelf zal in hoogste instantie beslissen. Maar ook de goede Paus staat verslagen over een leven, als door dit meisje geleid is: zeven jaren lang de minnares van de duivel geweest te zijn en dan nog zoveel zielen ter helle gevoerd te hebben! De Paus vreest te diep in de ‘ontfermicheyt des Heren’ te grijpen. Doch laten gaan wil hij haar ook niet. Niemand mag ooit zeggen, dat hij door Christus afgewezen is. Hij heeft iets gevonden. Diep was de schuld, zwaar is de boete. Om heur hals, en om haar polsen moeten drie sterke ringen vastgesmeed worden; en wanneer door het bitterste berouw onder een aanhoudende penitencie de ringen versleten zullen zijn of wel door Gods goedheid ze van zelf haar zullen ontvallen, dan zal dit voor de boeteling een teken zijn, dat haar zonden door de Hemel vergeven zijn. Met haar ringen beladen, trekt Mariken heen en laat zich opnemen in het klooster der bekeerde zondaressen te Maastricht.

Al naar de tijd van de boetedoening verloopt, wordt Gods hart tot ‘ontfermicheyt’ vertederd.

En zo geschiedt het dan, dat Mariken, na lange jaren, op zekere morgen op haar boeteleger ontwakende, verrukt over een droomvisioen, waarin ze uit de gloed van 't hellevuur

naar 't licht des hemels gedragen, door de vleugelslag van klapwiekende witte duiven van haar ketenen bevrijd werd, onwillekeurig haar handen aan haar banden wil slaan, die droeve blijken van de sombere werkelikheid, waarin ze uit de schone verschijning terugkeert...Daar bemerkt ze, dat ze bevrijd is. De boeien liggen verbroken naast haar. God had een engel gezonden.

Opgetogen roept zij uit:

Ontbeyt wat sie ic O Godheyt vol seghen
Heb ic u hoghe ghenade vercreghen
Och ia ic myn banden zijn af so men mach mercken
Si ligghen hier neven mi
o Godlycke wercken
Wat crachtiger schilt sidi tegen 't vercrancken
Dus en can men u nemmermeer voldancken
Te gheener-stonden. - - - - - -

Heer Gijbrecht, die haar begenadiging niet had mogen beleven, had haar veertien jaar lang in 't Maastrichtse klooster bezocht. Twee jaar na het mirakel aan haar geschied, stierf Mariken.

En de moei?

Heel melodramaties stierf zij een dood, haar zwarte ziele waardig. Tot zelfmoord gedreven, viel ze aan Satan ten buit.

Maar - één opmerking voorbehouden. Immers, men wane, na het voorafgaande, niet te spoedig, dat het uit wroeging was, dat de moei de hand aan zich zelve sloeg. Wel had ze zich moreel aan haar nicht vergrepen, doch dit vergrijp was slechts een uiting geweest van een gemoedsstemming, die op zich zelf reeds van sataniese aard was geworden. De moei had, in de scène met Mariken, de ‘duivel’ reeds in. Ze was n.l. op de hand geweest van hertog Adolf van Gelder, die, - o snode wereld! - z'n oude vader Arnoud had opgelicht en naar Grave gevoerd. Aangezien ze haar gevoelens niet onder stoelen en banken had geschoven, had ze, in een twist met andersdenkende buurvrouwen, de wind van voren gehad, en 't was in deze verstoordheid, dat ze al haar wrevel op het onschuldige Mariken had opgehoopt. Twee jaar later, toen Mariken, als Emmeken, reeds lang te Antwerpen Moenen's

practijken diende, was die wrevel, op 't horen van de tijding, dat de oude hertog uit het slot te Grave weggeholpen was, tot zulk een verbittering gestegen, dat ze, ontzind, het staal in haar boezem had gewrongen. Niet, Maria, de verongelijkte en door die verongelijking tot zonde gedreven, gaat dus onder, maar 't is de tante, de zich zelf en 't menselik gevoel verongelijkende, die er haar ziel en leven bij inschiet. Wel heeft de Gelderse katastrofe in 1465 en volgende jaren, indruk gemaakt in deze gewesten, dat in de oud-Nederlandse litteratuur deze wijze van polietiek partij-kiezen als rampzalig voor de mens zelf en z'n omgeving wordt voorgesteld. Want zo uit het lot van de ‘moei’ zelf niet reeds de waarheid te lezen is, dat staatstwisten een duivelswerk zijn, de strekking is zoveel te duideliker nog te horen uit Satan's uitroep na de dood van de zelfverdane:

> Wat dwasen menschen dat si om princen oft heeren
> Oft uut partiscap hem selven verdoen
> Partie en nidicheyt baet der hellen menich millioen
> Van zielen eert jaer lijt wie dat beweent.

Dat Middeleeuwse vrouwen uit de volksklasse aan politiek doen, - we zouden haast menen met een anachronisme te doen te hebben. Maar 't staat er, en daarmee houdt alle twijfel op. Hoe leerzaam zulk een stuk oud-nationaal leven niet kan zijn! Maar ook openen zich elders aardige kiekjes op realisties volksleven; dat halen van boodschappen door pastoors nichtje, het optreden van ‘moei’, het gebeurde voor de herberg ‘De Gulden Boom’, de straatoploop bij Emmekens val, het trekken naar Keulen en Rome, zijn tonelen die leven en kleur aan de handeling en relief aan de uitbeelding geven. Wat geven deze trekjes aan onze tijd een goed inzicht omtrent hetgeen de Middeleeuwers zich bij de psychologiese opbouw van hun toneelwerk voorstelden te moeten geven, en in hoeverre al dan niet er grenzen moesten gesteld bij de inmenging van de wereldse elementen in het Maria-mirakel. Want nergens wordt de harmonie verstoord; de groepen vormen één stuk homogeen leven; en 't is dit brok organies leven dat de Rotterdamse dilettanten tot de opvoering heeft uitgelokt.

En de kleurige en klankrijke taal. Het inleidend proza van de ‘Vertelder’, rustig en eenvoudig, was, in de juiste stijl voorgedragen, weergaloos naïf en bekorend. Maar de verzen deden het niet minder. Ook hier in staat het ritme onder de invloed van het sentiment. Bij sterke gemoedsbewegingen verkorten zich de strofen. De rijmklanken, gepaard, zijn steeds verzorgd, en worden nu en dan in het middenrijm van een daaropvolgend vers herhaald. Invloed van de ‘rederijkerij’ is ook elders merkbaar. Kunstvoller wordt de rijmschikking waar hoger stemmigen spreken: bij 't ontwaken van Mariken (*abɑ, abb, -iXc, -cdc, cdd;* met langzame oplossing in 't gepaarde rijm); in Emmeken's monoloog voor ‘De Gulden Boom,’ waarin ze zich haar rol bewust wordt (*aba, abb, cbc, cdc, dde* met meer of minder regelmatige voortzetting); ook Moenen's alleenspraak wijkt een oogenblik af (*aaa, bbb, cc dd*). Wat ook voor het kunstgevoel van de onbekende dichter of bewerker, rethorijker of niet, en zo ‘rhetoryks’ geschoold, dan des te lofwaardiger, pleit, is dat het toneeltje, waar Mariken aan de voeten van de Paus, hem de op te leggen penitentie afbidt, er een is van roerende eenvoud; de Paus, ondanks de verantwoordelikheid van z'n taak in dezen, vol minzame vaderlikheid; Mariken, vol naieve eerlike vrouwelikheid. Ook hier heeft de opvatting van de Rotterdammers, de waardigheid van de hoogste kerkvoogd weten aan te passen aan z'n herderlike goedheid, en bij een sobere stemmige scènéring, door indrukwekkend spel en schone zegging, aan 't belangwekkend ‘mirakel’-stuk z'n passende zin gegeven.

Shelley's Prometheus Ontboeid
Een Lyrisch Drama, in vier Bedrijven.
Vertaald door
Alex. Gutteling.

(Vervolg en slot).

Derde bedrijf.

Eerste tooneel.

De Hemel. Jupiter op zijn troon, Thetis en de andere Godheden verzameld.

JUPITER.
Gij Hemelmachten hier verzaêmd, die deelt
De glorie en de kracht van wien gij dient,
Verblijdt u! want voortaan ben ik Almachtig.
Ik onderwierp al 't andre, alleen de ziel
Des Menschen, dat onuitgebluschte vuur,
Brandt nog den hemel tegen, fel verwijtend,
Twijflend, weeklagend, in gebed weerstrevend,
Ophuilend muiterij, die ons oud rijk
Wankelbaar maken kon, al is 't gebouwd
Op oudst geloof en vrees, Hel's tweelingzuster
En schoon mijn vloeken, gelijk vlok bij vlok
De sneeuw op onbegroeide kruinen valt,
Dalen door zwevende atmosfeer en kleven
Aan haar, - schoon ze onder 't lasten van mijn toom
Stijgt op des levens rotsen stap voor stap,
Gelijk het ijs den ongeschoeiden voet
Haar wondend, - tóch blijft zij de ellende meester,
Strevend, niet onderdrukt; - maar weldra valt zij.

Juist nu baarde ik een wonder, een vreemd wonder -
't Noodlottig Kind, de schrik van de aard, slechts wachtend
Tot de bestemde Stond verschijnen zal
(Dragend van Demogorgons leedgen troon
De vreeselijke macht van eeuwge leden,
Die ongezien dien schrikbren Geest bekleedden)
Om, weer gedaald, die sprankel te vertreden.

Pleng 's hemels wijn, o Ida's Ganymeed,
Doe hem als vuur de kunstge bekers vullen,
En van den bloem-doorweven godenvloer,
Verrijs, al-zegevierende muziek,
Als dauw van de aard onder der scheemring starren!
Drinkt! dat de nectar door uw aadren cirklend
De ziel der vreugde zij, gij eeuwge Goden,
Tot jublen uitbarst in één wijde stem,
Als melodij van de elyseesche winden.

En gij, stijg naast me, omsluierd in het licht
Van het verlangen dat u eent met mij,
Thetis, o stralend beeld van de Eeuwigheid!
Toen ge uitriept: ‘God, niet-te-verduren macht!
Spaar me! ik doorsta de snelle vlammen niet,
't Doordringend bijzijn; heel mijn wezen smolt,
Als dat van hem die tot een dauw vervloeide
Door 't gif van de Numidische haagdis, -
Zinkende door zijn grondvest’; toen juist maakten
Twee machtge Geesten saâm vereend een derden,
Machtger dan bei, die onlichaamlijk nu
Tusschen ons zweeft, gevoeld schoon niet aanschouwd,
En de gestaltenis verbeidt die stijgt
(Hoort gij den donder van de vuurge wielen,
Snijdend den wind?) van Demogorgons troon.
Zegepraal! Zegepraal! Voelt gij niet, Wereld!
De aardbeving van zijn wagen die de' Olympus
Opdondert?

De kar van het Uur verschijnt. Demogorgon stijgt af, en gaat naar den troon van Jupiter).

Vreeslijk Wezen, spreek! wat zijt gij?

DEMOGORGON.
Dë Eeuwigheid. Vraag niet een gruwbrer naam.
Daal van uw troon en volg me in d'afgrond neer.
Ik ben uw kind, als gij Saturnus' kind,
Machtger dan gij: en samen moeten wij
Voortaan in duister. Licht uw bliksems niet.
De dwinglandij des hemels moog' voortaan
Niet een zich nemen, krijgen of behouden
Na u: doch wilt ge - daar 't het noodlot is
Van wormen daar me' op treedt dat ze zich kronklen
Totdat ze dood zijn - toon wat ge vermoogt.

JUPITER.
Vloekbre misboorte! zóo dan treed ik u
Neer onder diepte van Titanen holen -
Draalt ge nog?
O Erbarmen! o Erbarmen!
Geen deernis, geen bevrijding, geen respijt.
Maakte mijn Vijand ge tot rechter mij,
Hemzelf, die hangende aan den Caucasus
Door mijn langduurge wraak verdord is, - Hij
Zou mij niet zóo verdoemen. Is hij niet,
De zachte en vreeslooze en rechtvaardige,
De Koning van de Wereld? Wat zijt gíj dan? -
Geen toevlucht, geen verhooring!
Zink dan mét mij!
Verzinken beiden we in de wijde baren
Van ondergang, gelijk een gier en slang,
Ontkracht, in onontwarbren strijd vervlochten,
Neerstorten in een strandlooze' Oceaan.
De hel ontsluit' nu haar omwalde zeeën
Van stormend vuur, en overstelpe daar
In 't boômloos leeg deze verlaten wereld,
En u, en mij, verwinnaar en verslaagne,
En 't wrak van dat waarom zij streden. Wee!
Wee! De elementen zijn mij niet gehoorzaam!
Duizelend zink ik neer, eeuwig, voor eeuwig!
En, als een wolk, verduistert met zijn zege
Mijn vijand van omhoog mijn val! Wee! Wee!

Tweede tooneel.

(De mond van een groote rivier in hct eiland Atlantis. Oceanus is zichtbaar rustend bij het strand, Apollo staat naast hem).

OCEANUS.
Hij viel onder den frons van zijn verwinnaar.
Zoo zegt ge?

APOLLO.
Ja, bij 't einde van den strijd,
Waardoor de bol dien ik bestuur verduisterd'
En 't vast gestarnte trilde, werd de hemel
Beschenen door de ontzetting van zijn oog
Met bloedrood licht, door dichten flardenzoom
Van 't zegepralend duister, wijl hij viel:
Gelijk de laatste glans van rooden doodsstrijd
Des daags, die door een spleet der vuurge wolken
Ver brandt over het storm-doorgroefde diep.

OCEANUS.
Zonk hij naar de' afgrond, naar het donker leêg?

APOLLO.
Gelijk een aadlaar op den Caucasus
Gevangen in een wolk die splijt; zijn vlerken
Waarmee de donder spot, in wervelwind
Verward; zijn oogen die de zon aanstaarden
Zonder verblind te zijn, door 't witte weerlicht
Verbijsterd; wijl de zware hagel slaat
Zijn worstlende gestalt', die eindlijk zinkt
Voorover, en het hemelsche ijs omklemt haar.

OCEANUS.
Voortaan zal 't hemelspieglend zeeëveld -
Mijn rijk - opdeinen, door geen bloed bevlekt,
Onder de winden die het rijzen doen
Als 't graanveld golvende in de zomerlucht;
Mijn stroomen zullen rijkbevolkte kusten
Omvlieten en gelukkige eilandrijken.
En van hun glazen tronen zullen Proteus,
De zeeëblauwe, met zijn vochtge Nymfen,
De schaduw zien van schoone schepen (zoo
Zien menschen, hoe de licht-beladen maan:
Drijvende bark, saam met die witte ster:
Kroon van haar blinde loods, wordt meegedragen
Op zee die ebt: snelle zonsondergang -);
Volgend hun pad niet meer door bloed en klachten,

Verwoesting, en dooreengemengde stemmen
Van slaafschheid en bevel - maar door het licht
Van golf-weerkaatst gebloemt, drijvende geuren,
Zachte muziek, en vriendelijke en vrije,
Zachtmoedge stemmen: lieflijkste muziek,
Waarvan de Geesten houden.

APOLLO.
En ik zal
Niet meer op daden staren die mijn geest
Verduisteren met smart, gelijk de eclips
Den bol dien 'k leid verdonkert. - Luister! 'k hoor
De kleine, klare, zilvren luit waarmee
De jonge Geest speelt in de Morgenster.

OCEANUS.
Nu moet gij gaan. Uw paarden zullen rusten
Vanavond - tot zoolang zeg 'k u vaarwel.
Het luide diep roept mij juist nu naar huis,
Om het te voeden met azuren kalmte
Uit de smaragden urnen die voor eeuwig
Gevuld, neven mijn troon staan. Zie de Nymfen,
Onder de groene zee - haar leden golven,
Gedragen op den wind-gelijken vloed,
Haar armen blank boven haar stroomend haar
Getild, met kransen bont en sterge kronen
Van zeegebloemt, zich haastende om te sieren
De vreugde die haar machtge Zuster beidt.
(*Een geluid van golven wordt gehoord*).
't Is de ongeweide zee hongrend naar kalmte.
Monster, wees stil; ik kom. Vaarwel.

APOLLO.
Vaarwel.

Derde tooneel.

(De Caucasus, Promeiheus, Hercules, Ione, de Aarde, Geesten; Asia en Panthea gedragen in de kar met de geest van het Uur).

HERCULES ontboeit PROMETHEUS die neerdaalt.

HERCULES.
Roemruchtigste der Geesten! zoo dient Kracht
Wijsheid en Moed en lang-duldende Liefde,

En u, die 't wezen zijt dat zij bezielen, -
Gelijk een slaaf.

PROMETHEUS.

Uw vriendelijke woorden
Zijn zoeter zelfs dan vrijheid, lang begeerd
En lang verschoven.
Asia, 's levens licht,
Afglans van onaanschouwde Schoonheid; gíj ook,
Lieflijke Zusternymfen die 't erinren
Dier lange jaren van ellende zoet maakt
Door liefde en zorg; nu scheiden wij niet meer.
Er is een grot, gansch overgroeid met geurge
Kruipende planten, die den dag afsluiten
Met blaadren en gebloemte, en geplaveid
Met aderig smaragd; en een fontein,
Wier klank ontwaken doet, springt middenin.
Van het gebogen dak hangen omneer
Bevrozen tranen van den berg, als zilver
Of sneeuw of lange diamanten spitsen,
Waaruit een twijfelachtig schijnsel stroomt.
Daar hoort men de altijd-door bewogen lucht,
Erbuiten fluisterend van boom tot boom,
Vogels en bijen; en in 't rond zijn zetels
Van mos; de ruwe wanden zijn bekleed
Met lang zacht gras: - 't is een eenvoudge woning,
Die de onze zijn zal; waar wij neergezeten
Veel zullen spreken over tijd en wissling,
Wanneer de wereld ebt en vloedt, doch wij
Dezelfden blijven. Want wat zou den mensch
Kunnen vrijwaren voor verandering? -
En, wen gij zucht, zal ik glimlachen; gij,
Ione, zult zee-melodieën zingen,
Totdat ik ween, - dan zal *uw* glimlach drogen
De tranen die zij wekte, nochtans zoet.
Wij zullen knoppen, bloemen, en de stralen
Die fonklen aan den zoom van de fontein
Verwinden, en tot vreemde vormen vlechten
't Gewone, als kleine menschenkindren doen
In korte onschuldigheid. Wij zullen zoeken
Met blikken en met woorden onzer liefde

Naar schuilende gedachten, elke schooner
Dan de voorafgegane, in onze zielen,
Nooit uitgeput; en gelijk luiten bevend
Onder 't bespelen van verliefden wind,
Hemelsche harmonieën, altijd nieuw,
Uit lieflijke verscheidenheid, waar nooit
Oneenigheid kan zijn, tesamenweven.
En hierheen komen, op bekoorde winden
Die van ál hemelstreke' elkaar ontmoeten
(Als bijen die van iedre bloem, gevoed
Door 't hemelsche Enna, bij hun eigen huizen
Op 't eiland Himera tesamenkomen)
De echo's aansnellen van de menschenwereld,
Die spreken van de zachte stem der Liefde,
Schier ongehoord, en van 't gemurmeld leed
Van Medelij duif-oogig, en Muziek,
Zelf de echo van het hart, - al wat het leven
Des menschen, vrij nu, zachter, beter maakt.
En lieflijke verschijningen, eerst scheemrig,
Dan stralend, - als de ziel, helder ontrijzend
Schoonheids omhelzing (daarvandaan de vormen
Waar deze 't schaduwbeeld van zijn) haar kleedt
In stralenbundels - die zijn werklijkheid, -
Zullen daar tot ons komen; het onsterflijk
Nakroost van Schilderschoon en Beeldhouwkunst
En opgetogen Poëzie, en andre,
Die zullen zijn, schoon wij niet weten hoe.
Zwervende stemmen zijn ze en schaduwen
Van al wat 't menschdom past, bemiddelaars
Van liefde - 't beste dat men eeren kan -
Door hen en ons geschonken en beantwoord;
Snelle gestalten en geluiden, schooner
En zachter naar de mensch wijs wordt en teeder,
En kwaad en dwaling storten, floers na floers.
Dat is 't vermogen van de grot en 't oord.

(Zich wendend tot de geest van het Uur.)

Voor u, lieflijke Geest, rest nog één arbeid.
Ione, geef haar die gebogen schelp,

Die de oude Proteus gaf als bruidsgeschenk
Aan Asia, ademend een stem daarin,
Die zal verwerklijkt worden, - en die gij
Verborgt in gras onder de holle rots.

IONE.
Gij van alle Uren meest begeerde, meer
Bemind en minnenswaard dan al uw Zusters,
Dit is de tooverschelp. Zie 't bleek azuur
Dat overgaat in zilver, het bedekt haar
Inwendig met een zacht maar gloeiend licht:
Schijnt het geen zwijgende muziek daar sluimrend?

GEEST.
Waarlijk, het schijnt de mooiste schelp der zee;
Haar klank moet tegelijk zoet zijn en vreemd.

PROMETHEUS.
Ga, door uw wervelwind-voetige paarden
Over de steden van den mensch gedragen;
Snel nu nog eens rondom de ronde wereld
De zon voorbij, en blaas, terwijl uw wagen
De ontgloeide lucht klieft, in die bochtge schelp,
Zoodat haar machtige muziek bevrijd wordt:
't Zal zijn als donder, menglend met klare echo's.
Kom dan terug, en woon naast onze grot.

En gij, o Moeder Aarde! -

DE AARDE.
Ik hoor, ik voel.
Uw lippen raken mij, en uw beroering
Stroomt langs mijn zenuwen van marmer neer
Tot, middenin, het diamanten duister;
't Is leven, vreugd, - en door mijn oud, verwelkt
En ijzig lijf schiet nu in kringloop weer
De warmte van onsterfelijke jeugd.
Voortaan zullen de vele schoone kindren,
Omstrengeld in mijn leven-gevende armen,
Alle gewassen, kruipende gedaanten,
Insecten regenboog-gevleugeld, vogels,
Dieren en visschen, menschlijke gestalten,
Die ziekte en pijn mijn droge borst ontzogen
Drinkend het gif van wanhoop, - van mij krijgen
En onderling uitwisselen zoet voedsel.
Als zuster-antilopen zullen zij
Mij worden, die één schoone moeder voedt,

Sneeuwblank en snel gelijk de wind, waar 't wemelt
Van lelies naast een boordevollen stroom.
De dauwge mist van mijn zonloozen slaap
Zal onder het gestarnt als balsem vlieten,
's Nachts opgevouwen bloemen zullen zuigen
Terwijl zij rusten onverwelkbre kleuren;
Wijl mensch en dier in blijden droom zal zaamlen
Kracht voor den dag die komt en al zijn vreugd.
Dood zal de laatste omhelzing zijn van haar
Die 't leven dat zij schonk herneemt: een moeder
Die spreekt, haar kind omarmend: ‘Blijf thans bij me.’

ASIA.
O moeder! waartoe noemt den naam des Doods gij?
Houden zij op te lieven, te bewegen,
Te ademen en te spreken, zij die sterven?

DE AARDE.
Wat zou het baten of 'k u antwoord gaf?
Gij zijt onsterflijk, en dees taal verstaan
Enkel de doôn die nooit iets mededeelen.
Dood is de sluier dien de levenden
Het leven noemen, en een slaap bevangt hen,
Dan wordt hij opgetild. En onderwijl
Zullen ín lieflijke verscheidenheid
De lieflijke seizoenen, met hun buien
Van regenboge' omboord, geurige winden;
En lange blauwe meteoren zuivrend
Den doffen nacht; en pijlen, die het leven
Ontbranden doen, van de al-klievende boog
Der helle zon; en dauw-vermengden regen
Van kalme manestralen, zacht van werking, -
De wouden en de velden kleeden - ja,
De rots-gebouwde woestenijen zelfs
Van 't naakte diep - met steeds-levende blaadren,
En vruchten, en gebloemt. - En gij! Er is
Een grot waaruit mijn ziel zich opwaarts zuchtte
In foltring, wijl uw pijn mijn hart verdwaasde.
Zij die haar aêmden werden ook verdwaasd,
En bouwden daar een tempel, en zij spraken
Orakeltaal, en lokten de misleide
Volken in 't rond tot wederkeergen krijg,
En trouwelоosheid, gelijk Jupiter

U heeft betoond. Die adem rijst ook nu,
Maar als violengeur in het hooge onkruid,
Vullend met klaarder licht en roode lucht,
Hevig doch zacht, de rotsen en de wouden
In 't rond. Hij voedt den snel-groeienden wijnstok,
Slangachtig kronklend, en de donkre klimop,
Vast aan elkaar wild vlechtende, en de bloesems,
Knoppend, ontbloeid, of welkende van geur,
Die wen de wind erdoor stroomt hem besterren
Met stippen kleurig licht; en heldre gouden
Vruchtbollen, hangende in hun eigen hemel,
Die groen is; en, door aderige blaadren
En amberkleurge stengels, het gebloemt
Welks purpren en doorschijnge bekers altijd
Te schuimen staan van hemeldauw, den drank
Van geesten. En hij kringt in 't rond, gelijk
Van middagdroomen zacht-wuivende wieken,
Kalme en gelukkige gedachten wekkend,
Gelijk de mijne, nu ge in eer hersteld zijt.
Dees grot zal de uwe zijn. - Verrijs! Verschijn!

(Een Geest rijst op in de gedaante van een gevleugeld kind.)

Dit is mijn fakkeldrager, die zijn lamp
In ouden tijd liet uitgaan door te staren
Naar oogen, waar opnieuw hij haar ontstak
Aan liefde, die als vuur is, dochterlief,
Want die in de uwe is zoo. - Loop, koppige jongen,
Leid dit gezelschap langs den top van Nysa,
Den Bacchus-berg, waar de Maenaden huisden,
Voorbij den Indus en schatplichtge stroomen,
Tredend de bergriviere' en glazige meren
Met voeten onbevochtigd, onvermoeid,
En nergens poozend; dan het groen ravijn op,
Dwars door het dal, naast den kristallen vijver,
Waarop geen wind waait en waar altijd stil
Het door geen golven uitgewischte beeld
Ligt van een tempel op den top gebouwd,
Duidelijk zichtbaar met zijn kapiteelen

Als palmen, architraven, zuilen, bogen,
En overal bewerkt en weemlend meest
Van levende gestalten: beelden van
Praxiteles, wier marmren glimlach vult
Met eeuwge liefde de gestilde lucht.
Hij is verlaten nu, maar eenmaal droeg hij
Uw naam, Prometheus. Daar werd u tot eer
Door de naijverige jonglingschap
De lamp - uw zinnebeeld - door 't heilig duister
Gedragen; eevnals zij die door den nacht
Van 't leven naar het graf de toorts der hoop,
Die zij niet afstaan, torsen; eevnals gíj
Die hebt gedragen - schoonste zegepraal! -
Naar dit ver doel der tijden. - Gaat. Vaartwel.
De grot, voor u bestemd, ligt naast dien tempel.

Vierde tooneel.

(Een bosch. Op den achtergrond een grot. Prometheus, Asia, Panthea, Ione, en de Geest van de Aarde.)

IONE.
Zuster, hij is niet aardsch! Zie hoe hij glijdt
Onder de bladeren! hoe op zijn hoofd
Een lichtschijn brandt gelijk een groene ster
Wier stralen van smaragd vervlochten zijn
Met zijn blond haar! hoe, als hij gaat, de glans
In vlokken op het gras valt. Kent gij hem?

PANTHEA.
Het is de fijne Geest, die de aard geleidt
Door 't hemelruim. De volkrijke gesternten
Noemen, van ver, dat licht het lieflijkste
Van de planeten; - en somwijlen ook
Vliegt over 't schuim hij van de zoute zee;
Of maakt zijn wagen van een mistge wolk;
Of wandelt door de velden of de steden
Terwijl het menschdom slaapt, of over toppen
Van bergen, of stroomafwaarts op rivieren,
Of door de groene, woeste wildernis,

Als thans, verbaasd om al wat hij aanschouwt.
Voor Jupiter regeerde, minde hij
Ons beider zuster Asia: elk vrij uur
Kwam hij om uit haar oogen 't vochtig licht
Te drinken, waar hij zóo naar dorstte, zei hij,
Als een die door een dipsas werd gebeten;
Hij schonk aan haar zijn kinderlijk vertrouwen,
En al wat hij te weten kwam of zag
(Want hij zag veel, maar wat hij zag verklaarde
Hij vaak verkeerd) vertelde hij aan haar,
En noemde haar - want hij wist evenmin
Als ik zijn afkomst - ‘moeder, lieve moeder.’

De Geest v.d. Aarde.

(op Asia toesnellend).

Moeder, o Moederlief, mag 'k dan weer spreken
Met u, als ik gewend was? Mag 'k mijn oogen
In uw zachte armen bergen, als uw blikken
Ze moe van vreugde maakten? Mag 'k dan spelen
Naast u, den langen middag, wen geen werk
Te doen valt in de heldre stille lucht?

Asia.
Ik min u, teederst wezen, en voortaan
Zal u te koestren mij niet één misgunnen.
Toe, spreek: uw simple taal die eens mij troostte,
Vervult mij nu met blijdschap.

De G. v.d. A.
Ik ben wijzer,
Geworden, Moeder (schoon een kind niet zóo wijs
Kan zijn als gij) vandaag, en ook gelukger.
Gelukkiger en wijzer allebei.
Gij weet, dat padden, slangen, vieze wormen,
Vergiftige en kwaadaardige gedierten,
En takken, schadelijke bessen dragend,
In 't woud, mij altijd stoorden bij mijn tochten
Over de groene wereld, en dat ook,
Waar 't menschdom woont, mannen met hard gelaat,
Of trotschen, kwaden blik, of houding koud-
Voornaam, of glimlach valsch en inhoud-loos,
Of dommen grijns van ijdle onwetendheid,
Of andre leelke maskers waarmee slechte
Gedachten 't schoone wezen dat wij Geesten

Mensch noemen, gansch verbergen, - en ook vrouwen,
Afzichtelijkst van al wat leelijk is
(Schoon lieflijk, in een wereld zelfs waar gij
Liefelijk zijt, wen zij oprecht en vrij,
Vriendlijk en goed zijn, dus op u gelijken),
Wanneer zij valsch of stuursch zijn, - als 'k voorbijging -
Ofschoon zij sliepen en 'k onzichtbaar bleef -
Mijn hart ziek maakten. - Nu, mijn pad leidde onlangs
Dwars door een groote stad naar bosschige heuvels
Die haar omringden, en een schildwacht vond ik
Sluimerend aan de poort; toen er opeens
Een klank gehoord werd, zoo geweldig luid,
Dat in het manelicht de torens trilden,
Doch zoeter dan ooit stem, behalve de uwe,
Die 't allerzoetst is, klonk; een lang geluid,
Zoo lang, alsof het nimmer eindgen zou;
En al de inwoners sprongen plotseling
Op uit hun rust, bijeengaande in de straten,
Verwonderd opziend naar den hemel, wijl
Nog altijd de muziek voortgalmde. Ik borg mij
In een fontein op 't openbare plein,
Waar 'k lag als de weerspiegling van de maan
Gezien in 't water onder groene blaadren.
En weldra vloeiden die onschoone vormen
En aangezichten van de menschen heen, -
Waarvan ik zei dat zij mij leed aandeden -,
De lucht door, en verwelkend in de winden
Die ze verstrooiden, zij van wie zij weken
Schenen zachtmoedge, lieflijke gedaanten
Nadat een leelijke vermomming viel.
En allen waren eenigszins veranderd,
En na kortstondige verwondering
En groeten blij verbaasd, gingen zij allen
Weer slapen. - En, toen 't daagde, - kondt gij denken
Dat padden, slangen, salamanders, ooit
Schoon konden zijn? En toch waren zij schoon, -
Met weinig wijzging van hun vorm of kleur.
En alles had zijn slechten aard verloren.
Ik kan mijn vreugd niet zeggen, toen ik zag

Boven een meer, op een gebogen twijg
Omrankt van nachtschaduw, twee blauwe ijsvogels,
Hangende naar omlaag en etend van
Een heldre tros van amberkleurge bessen
Met snelle lange snavels, en in 't diep
Zag ik die lieflijke gestalten spieglen,
Als in een hemel. Zoo, met mijn gedachten
Vol van die heerlijke veranderingen,
Vinden we elkaar - zoetste verandring! - wêer.

ASIA.
En scheiden nimmer, tot uw kuische Zuster,
Die de bevrozen, wisselende maan leidt,
Op uw gelijker, warmer licht zal zien
Totdat haar hart ontdooit, als vlokken van
Aprilsneeuw, en ze u liefheeft.

DE G. V.D. A.
Wat, als Asia
Prometheus liefheeft?

ASIA.
Stil, lichtzinnige jongen,
Je bent nu nog niet oud genoeg. Wat denk je,
Door 't staren in elkanders oogenlicht,
Je lieve wezens te vermenigvuldgen
En den maanloozen hemel te doen weemlen
Van vuurge bollen?

DE G. V.D. A.
Moeder, als mijn zuster
Haar uitgebrande lamp verzorgt, is 't dan
Niet hard dat 'k duister zijn moet?

ASIA.
Luister; zie!

(De Geest van het Uur verschijnt.)

PROMETHEUS.
Wij voelen wat gij hoorde en zaagt; maar spreek!

DE GEEST VAN HET UUR.
Na 't eindgen van den klank, wiens donder vulde
De afgronden van de lucht en de wijde aarde,
Was er weldra verandering: de ontastbre,
Dunne atmosfeer en 't al-omrondend zonlicht
Werden vervormd, alsof 't gevoel van liefde
Daar opgelost, zich om de ronde wereld
Gewikkeld had. Mijn vizioen werd klaar,
En de heelal-geheimen kon 'k doorzien.
Duizelig als van wellust vloog ik neer,
Klievend de heldre lucht met loome vlerken.
Mijn paarden zochten in de zon het oord

Van hun geboorte, waar zij voortaan vrij
Van arbeid zullen leven, bloemen grazend
Van een plantaardig vuur; en waar mijn wagen,
Gelijk de maan, zal staan binnen een tempel,
Bestaard door beelden, als van Phidias, -
Van u, en Asia, en van de Aarde, en mij,
En u, lieflijke Nymfen, die de liefde
Die wij gevoelen in uw blikken draagt, -
Als een gedachtnis van de tijdingen
Die hij gedragen heeft, - onder een koepel,
Versierd met beitelwerk dat bloemen nabootst,
In evenwicht op twalef zuilen van
Schittrend gesteent, en open naar den hemel,
Die hel en lieflijk is. Daaraan geboeid
Door een aan beide zijden in een kop
Eindgenden slang, zal 't beeld dier vleugelpaarden
Den spoed waarvan zij rusten als bespotten.
Helaas! waarheen zwierf mijn eenzijdig praten,
Wijl al wat gij woudt hooren ongezegd blijft?
Zooals ik zeide, vloog ik neer naar de aard:
Het was, als 't nú nog is, de bijna pijn
Lijkende zaligheid van te bewegen,
Te aadmen, te zijn. En zwervend ging ik naar
De huizen en verblijven van het menschdom,
En was in 't eerst teleurgesteld, daar 'k nergens
Zoo machtgen omkeer zag als ik gevoeld had
Vanbinnen, uitgedrukt in het uitwendge.
Maar weldra zag 'k nauwlettender, en zie!
De tronen waren koningloos, de menschen
Zag 'k schrijden met elkaar als geesten doen.
Niet een die kroop, niet een die trapte; haat
Verachting, vrees, zelf-liefde of zelf-verachting,
Stonden op 't menschenhoofd niet meer geschreven
Als op de hellepoort: ‘Laat alle hoop
Varen, gij die hier intreedt.’ - Geen was toornig,
Geen beefde, niemand staarde naar eens andren
Koud en bevelend oog met felle vrees,
Tot het slachtoffer van tyrannenwil
Veracht werd (erger noodlot!) door zijn eignen,

Die hem ter dood spoorde als een krachtloos paard.
Geen boog zijn mond in lijnen die de waarheid
Verstrikten en den leugen die zijn tong
Niet wilde spreken door een glimlach uitten.
Geen die met harden grijns in 't eigen hart
De sprankelen vertrad van liefde en hoop,
Tot daar die bittere asch bleef van een ziel
Die door zichzelf verteerd is, en de ellendge
Gelijk een vampier onder 't menschdom kroop,
Alles besmettend met zijn leelke kwaal.
Geen sprak die algemeene, valsche, koude,
Ledige praat die 't hart ontkennen doet
Het *ja* dat 't ademt, en die nochtans maakt
Dat het die ongemeende huichlarij
Nog ondervraagt met naamloos zelfmistrouwen.
En vrouwen ook, oprecht, vriendlijk en schoon,
Gelijk de vrije hemel die frisch licht
En dauw op de wijde aarde regent, zag 'k
Voorbijgaan, - stralende, lieftalge wezens,
Gezuiverd, vrij, van der Gewoonte smet,
De wijsheid die zij eens niet konden denken
Uitsprekend, en gevoelens die zij eens
Vreesden te voelen in haar blikken dragend,
Tot alles wat zij eens niet dorsten zijn
Veranderd, - nu zij 't waren, maakten zij
Van de aarde een hemel. Trots, naijver, nijd,
Noch valsche schaamte, bitterste dier droppen
Van opgespaarde gal, bedierven meer
Den zoeten smaak van de nepenthe, liefde.

Tronen, altaren, kerkers, rechterzetels,
Waarop, waarnaast, ellendelingen droegen
Schepters, tiara's, zwaarden, ketens, boeken
Beredeneerd ónrecht, gevleid door domheid, -
Waren gelijk die monsterlijk-barbaarsche
Gestalten, geesten van vergeten roem,
Die van hun onversleten obelisken
Staren in zegepraal over paleizen
En tomben van wie hún verwinnaars waren,

Rondom vergaande. Die verbeeldden ook -
Hoogmoed van koningen en priesters wekkend -
Een donker, sterk geloof, een macht zoo wijd
Als het door haar verwoeste deel der wereld,
En wekken thans niets dan verbazing meer.
Zoo staan ook de symbolen en werktuigen
Der laatste slavernij van 't menschgeslacht
Tusschen de woningen der volkrijke aard,
Niet omgeworpen, maar door geen beschouwd.
En al die slechte wezens, God en mensch
Tot walging; onder meengen naam en vorm,
Vreemd, woest, spookachtig, duister en afschuwlijk,
Jupiter zijnde, de Tyran der wereld, -
En die de volken, angst-geslagen, dienden
Met bloed en harten door langduurge hoop
Gebroken, en met liefde die zij sleurden
Voor hun bezoedelde, onversierde altaren
En moordden, waar de menschen tranen weenden
Niet weer-opeischend, vleiend wat zij vreesden -
Een vrees die haat was -, toornen, snel vergaand,
Over hun leedge heiligdommen thans.
't Gekleurde floers - leven genoemd door hen
Die wáren - dat al 't geen de mensch geloofde
En hoopte, nabootste, als met ijdle kleuren,
Is weggescheurd. Het walglijk masker viel.
De mensch blijft over, - schepterloos en vrij,
Zonder beperking mensch: allen gelijk,
En niet verdeeld in klassen, stammen, volken,
Vrij van ontzag, vereering, stand, en koning
Over zichzelf, rechtvaardig, zacht en wijs,
Maar mensch. Hartstochteloos? dat niet, - maar vrij
Van schuld of leed - die wáren, want zijn wil
Schiep of verduurde ze; en nog niet bevrijd
Van kans, verandring, dood, ofschoon als slaven
Die trits beheerschend, - zware aanhangsels nog
Van dat wat anders hooger stijgen zou
Dan de allerverste ster van de' onbeklommen hemel,
Torenend scheemrig in 't geweldig leêg.

Vierde bedrijf.

(Tooneel: een deel van het woud bij de grot van Prometheus. Panthea en Ione slapen, zij ontwaken langzamerhand gedurende den eersten zang).

STEM VAN ONZICHTBARE GEESTEN.

De bleeke sterren (ontvluchtend
Hun herder vol ijver:
De Zon die ze sture
Ten stal diep in de' uchtend,
Die aansnelt in praal meteoren-verduisterend) vlieden voorbij
Zijn woning, de azuren,
Als herten den tijger, -
Maar waar zijt gij?

(Een stoet van donkere vormen en schimmen gaat verward voorbij, zingende).

Zwaar, o zwaar
Is de baar voorwaar
Van den vader van menig verdwenen jaar,
Zie hier leit
Het lijk van den Tijd,
In de tombe der Eeuwigheid zij het gevlijd
Door ons die gaan
Met die last belaên:
Ons, de schimmen der Uren vergaan.

Strooi, o strooi
Nu lokkentooi,
Geen taxisloof; en tranendooi
Bevloei', geen dauw,
De peluw grauw;
En spreidt verwelkte bloemen tot rouw
Uit het ontbloot
Prieel van den Dood
Op het lijk van den Urenkoning groot.

Gauw, o gauw!
Als schaûwen grauw,
Verjaagd door den dag van het hemelblauw,
Smelten wij heen
Als het schuim der zeên
Van de kindren van tijden zonder geween,
Wijl de wiegezang luidt
Van wind die ruischt uit,
Stervend op 't hart van zijn eigen geluid.

IONE.
Wat donkre vormen zongen die wijs?

PANTHEA.
De Uren die stierven, zwak en grijs,
En zij droegen den buit
Nog verzameld bijeen
Uit de zege gestuit
Door Een alleen.

IONE.
Zijn zij heen?

PANTHEA.
Zij zijn heen.
Zij ontsnelden den wind
Als een woord zoo gezwind.

IONE.
Doch waarheen, o waarheen?

PANTHEA.
Naar het donkere, doode Verleên.

STEM VAN ONZICHTBARE GEESTEN.
Lichtwolke' in den hemel,
Dauwsterren op de aarde,
De zeeën vol baren;
En al dat gewemel
Drijft stormwind van wellust, verbijstering blij!
Vreugd trilt door hun scharen,
Ten reidans vergaarde, -
Maar waar zijt gij?

De pijnboomen suizen
't Oud lied met nieuw blij-zijn,
Fonteinen en waatren
Frisch-zangerig ruischen:
Als muziek van een geest rijst van 't land en de zee melodij;

De stormdonders schaatren
Waar bergen nabij zijn
Maar waar zijt gij?

IONE.
Wat wagenmenners zijn 't?

PANTHEA.
Waar zijn hun wagens?

HALFKOOR I VAN UREN.
Toen van Lucht- en Aardgeesten de stem ons riep
Is 't versierde gordijn van den slaap gescheurd
Dat ons wezen bedekte en ons worden ontkleurd'
In het diep.

EEN STEM.
In het diep?

HALFKOOR II.
O! onder het diep.

HALFKOOR I.
Wij waren gewiegd ontelbare jaren
In vizioenen van haat en naarheid,
En ieder die wakker werd vond de waarheid -

HALFKOOR II.
Erger dan zijn vizioenen waren!

HALFKOOR I.
Wij hoorden de luit van de Hoop, zoo zoet,
En de stem van de Liefde in ons droomen zingen,
Wij voelden den staf van de Macht, en springen -

HALFKOOR II.
Als de golven springen in morgengloed.

KOOR.
Weeft den dans op den vloer van den wind,
Klieve ons gezang 't zwijgend licht van de lucht,

Betoovert den Dag, die ontvliedt te gezwind,
Om vóor 't hol van den Nacht te beteuglen zijn vlucht.

Eens waren de hongerige Uren honden,
Die jaagden den Dag als een bloedend dier,
En hij hinkte en struikelde, vol van wonden,
Door van 't eenzame jaar het nachtlijk revier.

Maar thans - o! weeft de mystische maten
Van dans en muziek en gestalten van schijn!
Laat de Ure' en de Geesten van macht en behagen
Als de wolken en 't zonlicht, vereenigd zijn.

EEN STEM.
Vereenigd zijn.

PANTHEA.
Zie waar de Geesten van de Menschenziel
Naadren in zoet geluid als heldre sluiers.

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.
De zingende rei
Bereiken wij,
De wervling van blijdschap draagt ons nabij;
Als de vleugel-gevinden,
Die 't diep niet kan binden,
Zeevogels half-sluimrend in 't luchtruim vinden.

KOOR DER UREN.
Waarvandaan komt gij, zoo wild en met spoed?
Sandalen van weerlicht zijn aan uw voet,
Als gedachte uw gevedert is, zacht en snel,
En uw oogschijn als liefde, naakt en hel.

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.
Wij komen van 't hart
Van den mensch, eens zwart,
Onrein en blind, en gebukt onder smart;
Nu is 't een zee
Van bewogen vree,

Een heldere hemel,
Maar vol ontroering en machtig gewemel; -

Uit die wondere mijn
Van vreugden rein,
Wier holen kristallen paleizen zijn;
Van die torentransen,
Waar uwe dansen -
O zalige Uren! -
Gedachte's gekroonde machten beturen;

Uit verborgenheden
Vol teederheden,
Waar lievende paren
U poozen doen, grijpend uw losse haren;
't Blauw eilandrijk,
Waar Sirenen-gelijk
Zoete Wijsheid uw zeilen
Door een glimlach doet wijlen;

Van de tempels gesticht
Voor 't gehoor en 't gezicht
Van den mensch, hoog bewelvend zoo beeld als gedicht;
Van de murmelingen
Van bronnen die springen,
Zonder dat zegel ze tegenhoudt:
Waar Kennis haar kunstige wieken bedauwt.

Jaren na jaren
Waadde' onze scharen
Door bloed en tranen
En een hel vol van haat en hoop en wanen;
O zeldzaam de streken,
Waar bloemen, bleeke,
In knop verschroeide,
Van het geluk kortstondig bloeiden.

Thans schoeit onzen voet
De vrede zoet,

En de dauw onzer wieken is balsemvloed;
In ons oog is de schijn
Der Mensch-liefde rein,
Die alles wat ze aanstaart een Eden doet zijn.

KOOR VAN GEESTEN EN UREN.
Weeft nu het web van de mystische maten,
  Van de diepten des hemels en de einden der aard,
Komt, snelle Geesten van macht en behagen,
  Tot reidans en jubelgezangen vergaard, -
Als de golven van duizend rivieren vliên
In een zee van geflonker en melodiên!

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.
  Wij wonnen den buit,
  Ons zwoegen is uit,
Nu mogen wij duiken of stijgen of zweven,
  Waar wij ook wenschen
  Tot in de grenzen
Die het heelal met duister omgeven.

  Verder dan de oogen
  Der sterren-bogen
Maken we in de' oerouden afgrond ons huis;
  Chaos, Dood, Nacht, -
  Als mist voor de macht
Van den storm, - zullen vliên voor ons wiekgeruisch.

  En Aard, Licht en Lucht,
  En de Geest, die de vlucht,
De vuurge, in het rond drijft der sterren tesamen,
  Liefde, Adem, Gedachte -
  Dood-temmende machten -
Zullen beneden ons oovral verzaêmen.

  En ons zingen zal bouwen
  In de ijle landouwen
Van 't Leêg, voor de Wijsheid een heilig domein,

Naar 't menschenrijk richten
We ons, 't nieuw-gestichte,
En ons werk zal genaamd naar Prometheus zijn.

KOOR DER UREN.
Breekt den dans en verstrooit nu het koor,
Laat enklen blijven, en andren gaan.

HALFKOOR I.
Wij drijven diep de hemelen door, -

HALFKOOR II.
Ons trekt de toover van 't aardrijk aan, -

HALFKOOR I.
Vurig en vrij, en rusteloos-ras,
Met de Geesten die bouwen een nieuwe aarde en zee,
En een hemel waar nooit nog een hemel was.

HALFKOOR II.
Plechtig en langzaam, vol helderen vreê,
Leidend den dag en ontsnellend den nacht,
Met de machte' eener stralende wereld meê.

HALFKOOR I.
Wij wervlen luid zingende rónd den bol,
En zijn chaos verhelderd door liefde's macht,
En niet door vrees, vertoont zich in pracht,
Van boomen en dieren en wolken vol.

HALFKOOR II.
Wij omcirklen de zee en de bergen der aard,
En de blijde gedaanten van wat zij baart
En gestorven weer tot zich neemt, wisselen bij de
Zoete muziek van ons innig verblijden.

KOOR VAN UREN EN GEESTEN.
Breekt den dans en verstrooit nu het koor,
Laat enklen blijven en andren gaan.

Waar wij ook vlieden, wij leiden aldoor,
Aan banden als stralen van sterrenschijn
Die teeder maar onverbrekelijk zijn,
De wolken met liefderegen belaên.

PANTHEA
Ach! zij zijn heen!

IONE.
Maar voelt gij toch geen vreugd
Door de voorbije zoetheid?

PANTHEA.
Als de naakte
En groene heuvel lacht met duizend droppen
Van zonnig water naar den open hemel,
Wanneer een zachte wolk verdwijnt in regen!

IONE.
Juist wijl wij spreken rijzen nieuwe noten.
Wat is dat machtige geluid?

PANTHEA.
De diepe
Muziek der wentelende wereld is 't,
Die in de snaren der gegolfde lucht
Aeolische geluidsschakeering wekt.

IONE.
Luister, hoe iedre rust ook is gevuld
Met onder-noten, klare, zilvren tonen,
IJzig en hel en die ontwaken doen,
Die door de zinnen boren naar de ziel,
En daarin leven; als de scherpe sterren
Boren door de kristallen winterlucht
En staren naar zichzelf in zee weerspiegeld.

PANTHEA.
Maar zie, waar door twee poorten van het woud, -
Hangende twijgen overwelven die, -
En waar twee aadren van een stroompje maakten
Tusschen het dichte mos, vol van viooltjes,
Hun zangrig pad (gelijk een zusterpaar,
Scheidend met zuchten, dat ze in lachjes weer
Vereenen mogen, makend tot een eiland
Van lieflijk leed, een woud van zoete, droeve
Gedachten, hun beminnelijke scheiding), -
Twee vizioenen, wonderbaar van straling,
Aandrijven op den zee-gelijken toover
Van machtgen klank, die nog geweldger, heller,
En dieper schijnt te stroomen onder de aard
En door de lucht waarin geen wind beweegt.

IONE.
Ik zie een wagen als die smalste boot,
Waarin der Maanden Moeder wordt gedragen
Op de eb der nachtzee naar haar grot in 't Westen,
Als ze opspringt uit haar tusschen-maansche droomen;
Waarover buigt een cirkelend gewelf
Van teeder duister, en geboomte en heuvels,
Goed zichtbaar door dien donkren luchten sluier,
Lijken gedaanten uit een tooverspiegel.
Als vaste wolken zijn zijn wielen, blauw
En goud, - de geesten van den donderstorm
Stapelen zulke op den verlichten zeevloer,
Wanneer de zon daaronder snelt; zij wentlen,
Bewegen, groeien aan, als door een wind
Die hen inwendig drijft. Er binnen in
Zit een gevleugeld kind, met wit gelaat
Gelijk de witheid van de heldre sneeuw,
Zijn wieken zijn als zonnig ijs-gevedert,
Zijn leden lichten blank door de op den wind
Golvende vouwen van zijn blank gewaad,
Weefsel van hemel-paarlen. Ook zijn haar
Is wit, de glinstring van wit licht verdeeld
In draden; maar zijn oogen zijn twee heemlen
Van vloeiend duister, dat zijn godlijkheid
Schijnt te doen stroomen, evenals een storm
Uit kartelige wolken wordt gestort,
Uit hun pijlvormige wimpers, temperend
De koude en stralende atmosfeer in 't rond
Met vuur dat toch niet helder is. Zijn hand
Zwaait een trillenden manestraal, wiens punt
De macht heeft om den steven van zijn wagen
Te sturen op de raadren van zijn wolken;
Die, wen zij wentlen over gras en bloemen
En waatren, klanken wekken, even zoet
Als zilvren dauw zijn zangerige regen.

PANTHEA.
En zie, uit de andere oopning in het woud
Snelt aan, met luide en wervlende muziek,
Een bol: duizenden bollen zijn 't in één,
Vast als kristal, maar 'lijk een leedge ruimte
Geheel doorvloeid van melodie en licht:

Tienduizend cirkels vlechtend en vervlochten,
Purper, azuur en blank, gulden en groen,
Kring binnen kring; en ieder vakje ertusschen
Bevolkt met onverbeeldbare gestalten
Als geesten droomen in het lamploos diep,
Doch alle zijn doorzichtig. En zij wervlen
Over elkaar in duizendvoud bewegen,
Op duizenden onzichtbare assen wentlend;
En met de kracht van snelheid die zichzelf
Te niet doet, rollen zij, geweldig, langzaam,
En statig; zij ontsteken met een mengling
Van klank en meengen toon verstaanbre woorden
En wilde melodie. Met machtge wervling
Doorsnijdt, verstuift de wemelende bol
't Heldre riviertje in een azuren mist
Van opgeloste fijnheid, licht-gelijk;
En van het boschgebloemt de wilde geur,
En de muziek van gras en lucht, die leven,
't Smaragden licht van stralen in 't gebladert
Vervlochten, schijnen om zijn machtgen spoed,
Die toch zichzelf bestrijdt, samengekneed
Tot één etherische zelfstandigheid,
Waarin de zinnen zwijmen. In den bol,
Op zijn albasten armen, als een peluw,
Gelijk een kind door lieflijk werk vermoeid,
Ligt op zijn eigen toegevouwen vlerken
En golvig haar de Geest der Aard te slapen,
En gij kunt zien zijn lipjes die bewegen
In van hun eigen glimlach 't wisslend licht
Als een die droomend spreekt van wat hij liefheeft.

IONE.
Hij doét alleen uit scherts de melodie
Van zijn bol voertuig na.

PANTHEA.
En van een ster
Die op zijn voorhoofd schijnt schieten er stralen,
Als zwaarden van azuren vuur, goudsperen
Met loof van myrten, dat tyrannen temt,
Bevlochten als symbool dat aarde en hemel
Nu één zijn; machtge stralen, die als spaken
Van een onzichtbaar wiel in 't ronde draaien,

Eevnals de bol draait, sneller dan gedachte,
Den afgrond vullend met hun zonnebliksems, -
En nu loodrecht, dan dwars, den donkren grond
Doorboren, en terwijl zij 't doen, ontblooten
Van 't diepe hart der aarde al de geheimen; -
Eindlooze mijn van diamant en goud,
Onschatbre steenen, der verbeelding vreemd,
Holen gestut op kristallijnen zuilen,
Van een plantaardig zilver overspreid,
Bronnen van peilloos vuur, waterfonteinen
De groote zee voedend gelijk een kind,
Wier dampen 't vorstelijk gebergt van de aard
Met prinslijk hermelijnen sneeuw omkleeden.
De stralen schieten voort, en doen verschijnen
Droeve ruïnen van verdwenen tijden;
Ankers, snebben van schepen, en in marmer
Verkeerde planken, pijlkokers en helmen,
Speren, en schilden met medusa-hoofden,
Wielen van zeisenwagens, en blazoenen
Van standaarden, trofeeën, heraldieke
Gedierten, waaromheen de lach des Doods klonk,
Begraven teekens van verwoesting, dood nu,
Verwoesting ín verwoesting; - en ernaast
Bouwvallen van veel uitgestrekte steden,
Waar de bevolking, overgroeid door de aarde,
Sterfelijk, maar niet menschlijk was. O, zie!
Daar liggen hun barbaarsche werken saam
Met lompe beendren; beelden, huizen, tempels;
Monster-gedaanten door elkaar gesmeten
In kleurlooze vernietiging, gespleten,
Beklemd in 't harde zwarte diep; daarboven
Riffen van onbekende vleugelwezens,
Van visschen: levende eilanden van schubben,
En slangen, beenge ketens rond-omkrinklend
De ijzeren rotsen, of in hoopen stof:
De kronkelige kracht van hun laatst lijden
Vermorzelde tot stof de ijzeren rotsen;
Daarboven, de getande krokodil,
En 't machtig nijlpaard, dat eens de aarde schokte,

Voorheen monarchen van 't gediert, voortteelend
Op slijmige stranden, wildernis-begroeide
Vastlanden van deze aard, als zomerwormen
Op een verlaten lijk, - tot, als een mantel
De blauwe bol rond zich een zondvloed sloot,
En zij luid huilden, hijgden, en vergingen;
Of wel, een God, wiens troon in een komeet was,
Kwam de aard voorbij en riep tot hen: ‘Vergaat!’
En als mijn woorden, waren zij niet meer.

De Aarde.
O vreugd, o zegepraal, o wellust, o verdwazen,
O blijdschap grenzenloos, uitbarstend, overstroomend,
Niet te beperken juiching gelijk ijle wazen;
Heil! Heil! 't verheugen dat mijn ziel heeft ingenomen, 't
Omhult me: een atmosfeer van licht, en 't draagt gezwind
Mij voort, gelijk een wolk drijvend op eigen wind.

De Maan.
Broeder, die reist in kalm genucht,
Zalige bol van land en lucht,
Gelijk een straal schoot gij een geest tot mij,
Die mijn bevrozen lijf doorklieft
Met warmte als van een vlam, en liefd'
En geuren stuwt en diepe melodij,
Door mij, door mij.

De Aarde.
Heil! Heil! hoe mijn gespleten vlammenkraatren,
De holen van mijn hol gebergt, en jublende fonteinen,
Lachen met onbegrensd en onuitbluschbaar schaatren!
De zeeën en de afgronden en woestijnen
En van de diepe lucht de onmeetlijke domeinen,
Echoën 't na van ai hun wolken, al hun waatren!

Zij roepen luid als ik: ‘Vloek, die den schepter tildet,
Die heel ons groen en blauw heelal wel wildet
Met donkren ondergang omwikkelen rondom,

Zendend een vaste wolk, om heete donderklooten
Te reegnen, en 't gebeente van mijn kindren stuk te stooten,
Al wat ik baar kneedend en kneuzend tot één massa, leeg en stom, -

Tot iedere vermaarde zuil en toren rotsgelijk,
Paleis en obelisk en tempel plechtig-rijk,
Mijn keizerlijk gebergt bekroond met wolken, vuur en gloeden,
Mijn zee-gelijke wouden, ieder sprietje, en iedre bloesem
Die de eerste koestring en zijn graf vindt in mijn boezem,
Waren vertreên tot zielloos slijk door uw geweldge woede.

Hoe zijt gij nu gezonken, weg, bedekt, en opgezogen
Door 't dorstig niets, gelijk de brakke togen
Gedronken door een karavaan - maar weinig voor elkeen! -
En 't vullend van omlaag, omhoog, rondom, en binnenin
Barst nu de Liefde in 't Leêg van uw vernietiging,
Gelijk het licht in holen, die de bliksem spleet vaneen!

De Maan.

De sneeuw smelt op mijn doode kruinen
In stralend-levende fonteinen,
Mijn vaste zeeën vloeie' in zang en schijn:
Een geest springt uit mij op met kracht,
Hij kleedt met schepping onverwacht
Mijn koude naakte borst; o het moet de uwe zijn
Op mijn', op mijn'!
Starend naar u
voel en besef ik nu
Dat groene stengels rijzen, helle bloemen bloeien; -
Levende wezens op mijn borst bewegen,
Zangen de zee, de lucht doorvloeien,
Gewiekte wolken, donker van den regen
Waarvan de knoppen droomen, drijven wijd uiteen -
't Is Liefde, Liefde alleen!

De Aarde.

Hoe dringt door mijn granieten lichaam zij;
Door wortels dicht-vervlochten en vertreden klei
Tot in het fijnst gebloemt en 't uiterste gebladert;
Winden en wolken maakt zij tot haar woon,

Een leven wekt ze in de vergeten doôn:
Een ziel wordt uit hun zwartste holen opgeädemd;

En als een storm met wervelwind en donder
Splijtend zijn wolkenkerker, rijst ze - o wonder! -
Uit grotten onverlicht van ongedroomd bestaan; -
Met schok of de aarde beeft en snelheid die den stillen
Gedachte-chaos, steeds bewegingloos, doet trillen;
Tot haat en vrees en pijn als schaûw voor 't licht vergaan,

Den Mensch verlatend, die een grilge spiegel was,
't Waarachtig schoon Heelal verminkend in zijn glas
Tot menig drogbeeld, nu een zee weerkaatsend liefde,
Die over heel zijn ras - gelijk de hemel glijdt
Op zuivren oceaan, rimpelloos uitgespreid -
Beweegt, en licht en leven schiet uit sterge diepten;

Den Mensch verlatend - als een kindje dat melaatsch
Verlaten wordt, en een ziek dier nagaat tot naar de plaats
Waar de geneeskracht van een bron door warm een rotskloof dringt, -
Dan gaat het onbewust naar huis....zijn moeder vreest
Een oogwenk, om zijn rozigen glimlach: 't is een geest....
Maar dan herkent zij 't en zij schreit op haar herstelde kind.

Den Mensch - o! niet de menschen! maar één keten van gedacht'
Aaneengeschakeld, en onscheidbre liefde en macht,
Drijvend met diamanten sterkt' natuur haar krachten:
Als met tyrannenblik de zon beheerscht
De onrustge staat van de Planeten, die om 't zeerst
Naar 's hemels vrije wildernis te worstlen trachten.

De Mensch, één harmonieuze ziel van vele zielen saam,
Wier godlijke aard het is, zichzelve na te gaan,
Waar alles vliedt tot alles, als naar zee de stroomen; -
Liefde vermooit het dagelijksche doen,
Arbeid en pijn en leed, in 's levens groen plantsoen,
Spelen als tam gediert - wie kon zoo zacht hen droomen?

Zijn wil, - met lagen hartstocht, slecht genot,
Zelfzuchtge zorgen, die hem dienen als een god, -

Een geest, slecht als hij heerscht, als hij gehoorzaamt machtig,
Is als een stormgevleugeld schip, en Liefde stuurt het voort
Door golven die niet durven breken overboord, -
De wildste levensstranden dwingt ze in haar regeering krachtig.

Alles bekent zijn sterkte. Door het koude marmer gaan,
En door de doffe kleur, zijn droomen: heldre draên,
Waarvan de moeders kleedren voor haar kindren weven;
De taal is een oneindig Orfeus-lied:
Beheerscht haar harmonie, de kunstge, niet
Ontelbre vormen en gedachten, anders zonder leven?

De bliksem is zijn slaaf; 't diepst van den hemel
Toont hem zijn sterren, langs zijn oog gaat haar gewemel
Gelijk een kudde schapen, en hij telt haar een voor een,
De storm is als zijn paard; de luchten hij beschrijdt;
En de afgrond roept ten Hemel, uit zijn diepten, blootgeleid,
‘Hebt gij nog één geheim? De Mensch ontfloerst me: ík heb er geen.’ -

De Maan.
De schaduw van den witten dood,
Die als een lijkkleed mij omsloot
Van vaste vorst en slaap, week van mijn weg in 't eind;
Door nieuw-geweven looverpaên
Volzalige beminden gaan, -
Zoo machtge niet, maar even zachte zijn 't,
Als zij wier schoonheid in uw diepre dalen schijnt.

De Aarde.
- Gelijk de warmte van den ochtendgloed
Een half bevrozen dauw-bol smelten doet,
Kristal en groen en goud, tot, een gewiekte mist,
Hij opzweeft in den blauwen dagezaal,
Den noen doorleeft, en op den laatsten zonnestraal
Hangt boven zee, een vlies van vuur en amethyst.

De Maan.
Gij ligt neer, omhuld in schijnen
Van het licht dat niet zal kwijnen

Van uw vreugd en van den hemel die zoo godlijk lacht;
Alle zonnen, alle sterren,
Regenen op u van verre -
Uwen bol bekleedend, - leven, licht en macht.
Maar úw schijnen regent gij
Op mij, op mij!

De Aarde.

Ik wentel voort onder mijn piramide
Van duister, spitsend in de heemlen, - droomen bieden
Mij wellust, in mijn tooverslaap murmel ik zegepralend;
Eevnals een jongling, in een liefdedroom gesust,
Zacht zuchtend in den afglans van zijn schoonheid rust,
Gelijk een wacht van warmte en licht zijn sluimering omstralend.

De Maan.

Als in de eclips, teeder en zoet,
Wanneer de ziel een ziel ontmoet
Op lieve lippen, hooge harten stil
En helderste oogen wazig zijn, -
Zoo, valt op mij uw schaduwschijn,
Ook ik, gestild, niet spreken wil,
Door u bedekt, en van uw liefde, o schoonste Bol,
Vol, ál te vol!

Om dc zonne spoedt ge u snel,
Helderste wereld van 't heelal,
Groen-en-blauwe bol die straalt
Met een licht waar geen bij haalt:
Geen der lampen die de heemlen
Licht en levensvol doorweemlen
Komt uw godlijkheid nabij.
Ik, gedreven aan uw zij -
Uw kristallen lief - door kracht
Als der minnaarsoogen macht:
Lokkende magneet-gewijs
Naar dien pool, dat paradijs;
Ik, een maagd verliefd zoozeer
Dat de liefdevreugd haar teer

Denken overlaadt, omstrijk u
Als van zinnen, en bekijk u -
Als een bruid die niet kan scheiden
Van 't genot, aan alle zijden
Haren bruigom te beschouwen;
Als verdwaasde Bacchus-vrouwen
Rond den beker, opgetild
Door Agave in Cadmus' wild
En betooverd woud. O broeder,
Waar ge ook henenzweeft, ik moet er
Volgen, haastig, wervelend,
Door de heemlen zonder end,
Voor het hongrig leeg beschermd
Daar uw ziel mij warm omarmt.
'k Drink, wijl ik u voel en zie,
Majesteit, macht, harmonie, -
Als op dat waar zij naar kijken
Minnaar en kameleon lijken;
Als de teedere oogjes schouwen
Van viooltjes naar den blauwen
Hemel, tot hun kleuren zijn
Als 't azuur zoo puur en fijn;
Als een grijze vochtge mist
Gloeit gelijk vast amethyst
Tegen den berg in 't West dien hij omhult,
Wen de zonsondergang bleek-guld
Slaapt op zijn sneeuw, en 't teedre daglicht schreit
Om eigen eindigheid.

De Aarde.

O teedre Maan, uw stem vol zaligheid
Valt op mij als uw licht dat klaar omspreidt,
Streelend en teer, den zeeman die doorglijdt,
In zomernacht, eilanden eeuwig-vredig;
O teedre Maan, die uw kristallen zingen
In diepe holen van mijn trots doet dringen,
Temmend den tijger vreugd, wiens wilde trappelingen
Mij wonden sloegen, die uw balsem lenig'.

PANTHEA.
Ik rijs - als uit een bad van schittrend water,
Een bad van blauwen schijn in donkre rotsen, -
Uit die rivier van klank.

IONE.
O! zoete zuster,
De stroom van klank is van ons weggevloeid;
En uit zijn golven zegt gij op te rijzen,
Omdat uw woorden vallen als de dauw,
De heldre, zachte, die een woudnymf schudt,
Nadat zij baadde, van haar lijf en haar.

PANTHEA.
Stil, stil! Een machtge Geest, gelijk het duister,
Stijgt op uit de aarde, en regent van den hemel,
Als nacht, en barst van binnen uit de lucht,
Als een eclips, verzameld in de poriën
Van 't zonlicht. En de heldere vizioenen
Waarin de Geesten die er zongen, dreven
En schenen, glimme' als bleeke meteoren
Door vochtgen nacht.

IONE.
Mijn oor voelt iets als woorden.

PANTHEA.
Een algemeen geluid als woorden. Luister!

DEMOGORGON.
Aard, van een zaalge ziel de kalme staat,
Van godlijkste gedaante' en zangen vol,
Verzamelend in 't wentlen, schoone bol,
De liefde die plaveit uw hemelstraat!

DE AARDE.
Ik hoor: ik ben een dauwdrup die vergaat.

DEMOGORGON.
Maan, die verbaasd de nachtlijke Aard bestaart,
Gelijk hij u, terwijl gij beiden zijt
Voor menschen, dieren, vooglen die gij baart,
Rust, kalmte, harmonie en lieflijkheid!

DE MAAN.
Ik hoor: ik ben een blad: doorsidder gij 't.

DEMOGORGON.
Vorsten van Zonne' en Sterren! Goôn, Demonen,
Hemelsche Machten, die bezitters zijt

Van zaalge windlooze Elyseesche wonen,
Voorbij des Hemels sterrige eenzaamheid!

EEN STEM VAN OMHOOG.
Ons Rijk hoort toe; zeegnend in zaligheid.

DEMOGORGON.
Gelukge Doôn, die 't stralendste gedicht
Enkel bewolkt, nooit beeldt in schilderij,
Hetzij uw wezen in die wereld ligt
Die gij eens zaagt en leedt -

EEN STEM VAN BENEDEN.
Hetzij we, als zij
Die levend zijn, verandrend gaan voorbij -

DEMOGORGON.
Geesten der elementen, die bewoont
Van 's menschen hooge ziel tot zelfs van 't grijs,
Droef lood de kern; van 's hemels ster-gekroond
Gewelf, tot het traag wier, een worm ten spijs!

EEN VERMENGDE STEM.
Wij hooren: het vergeetne wekt uw wijs.

DEMOGORGON.
Geesten die huist in vleesch! vogels en dieren,
Visschen en wormen; knoppen ook, en blaêren;
Bliksem en wind! en gij, ontembre scharen,
Meteoren, misten, die de lucht doorzwieren!

EEN STEM.
Uw stem is ons als wind in woudrevieren.

DEMOGORGON.
Mensch, eens een wreed tyran of dienaar laf,
Bedrieger of bedrogene, een vergaan,
Een reiziger, van de wieg tot aan het graf,
In 't duister, door dees dag voorgoed verdaan!

ALLEN.
Spreek! uw sterk woord mag nimmer ondergaan.

DEMOGORGON.
Dit is de dag dat de leege afgrond wacht,
Op 's Aard-geboornen ban, 's Hemels tyrannenmacht,
   En de overweldger wordt gesleurd aan band
Door 't opgesperde diep. Van haar geweldgen troon:
Geduldge macht in 't wijze hart; van het laatste uur van hoon,
   Duizling en lijdzaamheid; van smallen glibberkant,
Steil, van de rots-gelijke smart; springt nu de Liefde en sluit
De wereld in haar wiekenpaar: daar drupt genezing uit.

Zachtheid en Deugd, Wijsheid en Lijdzaamheid -
Dat zijn de zegels die met machtge zekerheid
   Boven Verwoestings kracht den afgrond sluiten;
En als met zwakke hand soms de Eeuwigheid,
Moeder van vele dade' en uren, weer bevrijdt
   De slang die met zijn heele lengt' haar wilde omsluiten -
Herovert gij de volle heerschappij
Over de' ontbonden doem door deze tooverij.

Smarten te lijden, wen de hoop geen uitkomst wacht;
En onrecht te vergeven, donkerder dan nacht
   Of dood; Macht te trotseeren die almachtig schijnt;
   Te lijden, dulden, hopen, tot de hoop in 't eind
Uit eigen ondergang schept wat haar tegenlacht;
Berouw te voelen, te verandren, nòch in vreeze
   Te wanklen; dit, gelijk des Titans glorie,
Is schoon en groot en blij en vrij en deugdzaam wezen,
   Slechts dit is Heerschappij, Vreugd, Leven en Victorie!

Een Middeneeuwsch Grootbedrijf
Door
Dr. H.E. van Gelder.

In een voortreffelijk samengesteld werk[1)] heeft de heer Posthumus ons van de Leidsche lakenindustrie gedurende haar eerste groote periode - de middeneeuwsche - een beeld gegeven, dat voor de kennis der economische geschiedenis van ons land van baanbrekende beteekenis is.

Ingelicht door een grooten rijkdom aan bronnen, welker afzonderlijke uitgave hem sedert door de rijkscommissie voor geschiedkundige publicaties is opgedragen, laat hij ons de verschillende kanten van zijn onderwerp met overtuigende duidelijkheid zien. Doch dat niet, vóór hij ons, in een breed opgezette maar niet overvulde inleiding, op de hoogte gebracht heeft van de ontwikkeling der lakenindustrie in ons land tot het einde der 14de eeuw. Komende tot Leiden zelf, waar de schaarsche gegevens tot circa 1351 geen gevolgtrekkingen mogelijk maken, laat hij dan zien hoe daarnà van krachtigen bloei der lakenindustie sprake kan zijn, ingeleid als het ware door de van den graaf verkregen beschermende maatregel, dat niemand binnen drie mijlen in den omtrek der stad de draperie zou mogen uitoefenen. Uit dat tijdperk dateeren de oudste der bewaard gebleven keuren, toen was er ook tevens een belangrijke aanwas der bevolking door uit andere plaatsen gekomenen te constateeren. De overlevering, die op gezag van Orlers, de opleving der industrie toeschreef aan een groot aantal bewoners van Ieperen, die hun stad om de troebelen verlaten hadden,

1) De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie I. De Middeleeuwen (veertiende tot zestiende Eeuw), door mr. dr. N.W. Posthumus. 's Grav. M. Nijhoff 1908.

vond de schr. door de feiten niet bevestigd: de poorterboeken die alle nieuw ingekomenen opnoemen geven slechts voor ¼ van hen de plaats hunner herkomst, en de medegedeelde staat doet zien, dat daarvan in de eerste plaats de dorpen rondom Leiden en het overige Zuid-Holland (67%) nieuwe poorters leverden. Het percentage der West-Vlamingen is slechts 2. Het is niet al te gewaagd te veronderstellen, dat deze verhouding ook voor de overige ¾ vrij wel dezelfde zal zijn geweest.

Zijn wij zóó aan den aanvang der uitvoeriger beschreven geschiedenis geplaatst: een zich ontwikkelende industrie en een van alle kanten toestroomende arbeidersbevolking, - dan leidt de schr. ons eerst, vóór hij verder gaat, in in 'het technisch proces'. En terecht, immers - wij komen hierop nog nader terug - op de technische geleding, op de feitelijk-noodzakelijke inrichting van het bedrijf berust weder de geheele organisatie, de geheele sociale geleding van al degenen die van het bedrijf bestonden. Slechts door geheel en al dezen economischen basis te kennen wordt het ons mogelijk het ontstaan en bestaan te begrijpen van de sociale en rechtsverhoudingen boven dien basis tusschen de verschillende arbeidsgroepen gegroeid. De bedrijfsverordeningen worden in een volgend hoofdstuk behandeld, ook in haar ontwikkeling; het daaropvolgende geeft een overzicht van den wolhandel, die aan de vervaardiging der lakens vooraf moest gaan, en van den lakenhandel die daarvan het gevolg was, en waaruit over de beteekenis van de Leidsche industrie conclusies kunnen worden getrokken. Bij de sociale verhoudingen van al de bij de industrie betrokkenen, waarvan hoofdstuk V scherp de lijnen trekt, komt ook als vanzelf de sociale positie der afzonderlijke bedrijfsgroepen ter sprake, waarvan slechts enkele zich tot corporaties hebben aangesloten, zoodat de bespreking van dezen vorm van samenwerking in hoofdstuk VI slechts kort behoefde te zijn. In een 'Algemeen Overzicht' krijgen wij dan ten slotte de geschiedenis der Leidsche lakennijverheid, hare beteekenis vergeleken met die van andere plaatsen, haar verval ten laatste en de oorzaken daarvan. Wanneer in de dagen van het beleg de eens zoo bloeiende nijverheid geheel is te niet gegaan, vindt dit eerste deel zijn natuurlijke afsluiting: het tweede denkt de herleving

te behandelen, een herleving die een vernieuwing werd, omdat daarbij niet meer sprake was van de oude lakenfabricage maar van in hoofdzaak grovere producten (saai, baai, grein en dergelijke) door de Vlaamsche plattelandsindustrie naar hier overgebracht.

Het gaat niet aan hier, ook maar zeer in het kort, de resultaten van schr. onderzoek te bespreken. Op dit voor ons land nog bijna geheel onbewerkt gebied zou dat een onwenschelijke uitvoerigheid vereischen. Maar dit wordt anders wanneer wij ons er toe bepalen na te gaan welke de beteekenis van dit werk is voor onze kennis der algemeene bedrijfsvormen en arbeidsverhoudingen, welke lijnen het trekt aan het beeld onzer economische geschiedenis. Daar raken wij algemeene dingen, die in wijder kring belangstelling hebben, dan de zoo moeizaam verworven massa van bijzonderheden, die ons in dit interessante, maar wel zeer speciale bedrijf inleiden.

Als een der belangrijkste resultaten van zijn uitmuntende studie over de Florentijnsche lakenindustrie[1)] wijst Alfred Doren de conclusie aan, dat een geschiedenis van het moderne kapitalisme als een gesloten zich gelijkblijvend en samenhangend economisch tijdperk, véél verder in de middeneeuwen teruggaat, dan men tot nu toe meende te moeten aannemen. Niet dat men, zoo redeneert hij, blind zou zijn geweest voor het feit, dat de eerste beginselen van huisindustrieelen arbeid door afhankelijke arbeiders voor kapitaalbezittende werkgevers tot in de 12de en 13de eeuw zijn nategaan, immers daarop heeft men wel degelijk gelet, en vooral de geschiedschrijvers der ‘draperie’ hebben daarvoor oog gehad. Maar men bleef daarin niet méér zien, dan de eerste, nauwelijks herkenbare sporen eener nieuwe productie-manier, die zich niet dan moeizaam en in een voortdurende worsteling met de oude, sterk door heilige tradities, plaats kon veroveren, tot zij eindelijk in den nieuwen tijd ruimer baan vond en ten slotte in de 17de en 18de eeuw heel West- en Midden-Europa beheerschte, het den stempel van ‘periode der manufactuur’ opdrukkend als voorbereidende die der machine, welke door de 19de eeuw zou worden gebracht.

1) Studien aus der Florentiner Wirtschaftgeschichte Band I. Die Florentiner Wollentuchindustrie vom 14 bis zum 16 Jahrhundert. Stuttgart 1901 S. 479 ff.

Veeleer ziet Doren de ontwikkeling reeds in de 13de, 14de en 15de eeuw een hoogtepunt bereiken, dan in de 16de sterk dalen om daarna weder te stijgen. Met andere woorden: reeds de middeneeuwsche lakenindustrie vertoont, meent hij, de kenmerkende eigenschappen der kapitalistische voortbrengingswijze.

Het ligt voor de hand om het werk van den heer Posthumus van dit gezichtspunt uit te bezien, en de vraag te stellen of en in hoeverre inderdaad ook hier het inzicht van Doren wordt bevestigd.

Zeker is het een merkwaardig verschijnsel, dat, midden in het middeneeuwsche bedrijfsleven, dat gebaseerd was op de handwerkproductie voor zéér beperkte markt, en met een weinig ver doorgevoerde arbeidsverdeeling, in één tak van voortbrenging een heel andere productiemanier zich kon ontwikkelen en verhoudingen scheppen in beginsel niet verschillend van die welke de eigenlijke kapitalistische voortbrengingswijze kenmerken. En toch heeft zich dit verschijnsel voorgedaan niet als toevallig en op een enkele plaats, maar telkens en bijna overal waar op meer uitgebreiden voet de lakenbereiding werd bedreven. Bezien wij de Leidsche feiten wat nader dan wordt dit aan alle zijden bevestigd.

Was het in den aanvang nog mogelijk, dat elk der personen achtereenvolgens aan de grondstof of het halfproduct arbeidende, bij het arbeidsproces de leiding nam en de anderen aan den arbeid zette, langzamerhand stelde die leiding eenige eischen waaraan slechts enkelen konden voldoen, en ontstond er een bepaalde ondernemersklasse. Waren het elders vollers, of droogscheerders of wantsnijders die zich daartoe ontwikkelden, te Leiden lijken het meest wevers te zijn geweest, die den voorsprong op hun medearbeiders verkregen en drapeniers werden, werkgevers in den nog geldenden zin van dit woord.

Zóó zien wij het sedert de 14de eeuw: De drapenier, man van vermogen, koopt op de wereldmarkt - te Calais waar de stapelplaats was van de beste, de Engelsche wol -, de ruwe grondstof, zorgt voor het vervoer en begint met terstond het schoonmaken te bekostigen; daarna het uitzoeken,[1)] en het kammen. Voor de beste wol nam men de maatregel

1) Het is niet duidelijk wie dat deden. Er schijnt tegenspraak tusschen de pag. 49 en 285 van P's boek.

ze dan reeds te verwen, de mindere onderging niet ‘in de wol’ maar eerst aan het stuk deze bewerking. Daarna werd de wol uitgegeven aan de spinners en vooral spinsters, die hun draden weder aan het drapeniershuis inleveren moesten. De draad werd gehaald door de wevers, die tehuis, met één knecht minstens, op hun weefstoel het laken vervaardigden. Voltooid, maar nog ruw en harig werd het om het goed ineen te werken en te vilten, toevertrouwd aan den voller, die werkende met gemiddeld vier of vijf knechts, de zeer zware arbeid van het vollen verrichtte.[1)] Uitgewasschen en gedroogd werd het laken dan weer geruwd met de kaarden, ook door de vollers, en dan naar de ramen gebracht. Vandaar ging het naar den ‘uutreder,’ die het vouwde, in de pers glansde, in de krimppan stoomde om het krimpvrij te maken, en ten slotte nog eens perstte. Dan eerst was het laken voor het gebruik gereed en kon het door den drapenier van de hand gedaan worden.

De Leidsche lakenhandel, eerst zich natuurlijk tot den verkoop in de onmiddelijke omgeving bepalend, wist al in het eind der veertiende eeuw, en in de vijftiende met beslister succes een afzetgebied te krijgen dat ver over de grenzen van het tegenwoordig Nederland zich uitstrekte. Hij vond daar eerst de sterke Hanze tegenover zich, die liefst den toegang tot de Oostzeelanden gesloten had, maar dat op den duur niet kon volhouden. De machtige Bourgondiërs vreesden zelfs niet (1438-'41) tot den oorlog over te gaan. Al blijkt niet, dat de gunstige vrede direct van invloed is geweest op den vooruitgang van den Leidschen handel, niet te ontkennen valt, dat sedert dien een stijging van den uitvoer begint die in de laatste 25 jaren der vijftiende eeuw haar hoogste punt bereikt. Ging eerst alle handel door de bemiddeling der Hanzekooplieden zelf - wisten zij zelfs in 1442 nog te bewerken dat alle laken ter stapel in Brugge moest worden gebracht - nadat in 1451 de betrekkingen tusschen de Hanze en Vlaanderen waren afgebroken en zòò deze bepaling weer was vervallen, gingen de Leidsche drapeniers in eigen persoon hun product verkoopen en reisden zij de markten af. Een bericht van 1464 constateert den

1) Het gebruik van den volmolen, dat elders reeds eeuwen vroeger voorkomt kende men in Holland niet, tot in de 16de eeuw, en toen nog slechts voor de ‘nieuwe’ lakensoorten.

voorkeur van Hollandsche - en dat zijn in de eerste plaats Leidsche - lakens in Rusland, Littauen, Polen, Silezie, Hongarije, Bohemen en Moravië boven de Engelsche; ja, iets later (1471) vonden wij Finland vermeld, en dat zijn dus de uiterste streken waar het product werd gesleten. Een hernieuwde poging der Hanze om den stapeldwang te handhaven, moest zij opgeven bij den vrede van 1474; met nog minder succes probeerde zij het in 1499 weder. Maar ook buiten het Oostzeegebied, dat echter de voornaamste markt bleef, nml. langs den Rijn tot Frankfort en zelfs Straatsburg, en in de zuidelijke Nederlanden, ja tot Calais wordt het Leidsche laken verkocht.

De zestiende eeuw bracht echter den achteruitgang ten opzichte der Duitsche landen. De ‘Oosterlingen’ verdrongen het Leidsche laken van hunne markten. Maar de ondernemende drapeniers trachten in Frankrijk, Spanje en Portugal daarvoor vergoeding te vinden. Niet zonder succes, doch op den duur konden zij zich ook daar niet handhaven. Er was toch een gevaarlijke concurrent verschenen in den Engelschen drapenier, die, beschikkend over beste wol, hoelanger zoo meer erin slaagde alle anderen op den achtergrond te dringen. Na 1530 en nog beslister na 1540, ging de uitvoer van Leidsch laken voortdurend achteruit. Ten tijde van het beleg had hij niets meer te beteekenen en was de oude draperie-nering geheel en al in verval geraakt. Langs nieuwe wegen, en met een product van geheel anderen aard dan het fijne laken, kwam daarna de textielnijverheid weer in bloei, maar het middeneeuwsche bedrijf was afgesloten,

Zoo zagen wij hoe te Leiden gedurende twee eeuwen ongeveer een product voor de wereldmarkt werd gefabriceerd. In volkomen tegenstelling was dit dus tot het karakter der middeneeuwsche voortbrengingswijze, die zooals Sombart dat uitdrukt in de eerste plaats was een ‘Bedarfdeckungswirtschaft.’ Hier breekt de ‘Erwerbswirtschaft’, de voortbrenging terwille van het maken van winst zich baan. En dat niet, zooals wij menigmaal kunnen waarnemen in dien beperkten zin, dat het overschot buiten de stedelijke markt werd verkocht, maar, zeer beslist als eenig doel der geheele voortbrenging. De Leidsche consumenten en die der onmiddelijke omgeving zullen

wel Leidsch laken hebben gebruikt, maar het was niet hun behoefte om welker bevrediging de Leidsche drapenier zijn ingewikkeld bedrijf begon.

Nog in een tweede opzicht verbrak men den engen ban door de middeneeuwsche samenleving om het voortbrengingssysteem geslagen. In dit namelijk dat de onmogelijkheid om al die deelarbeiders aan den arbeid en in het leven te houden zonder oogenblikkelijke uitbetaling van hun arbeidsloon naar nieuwe wegen drong. Het ging niet aan spinster en wever en voller te laten wachten op hun verdienste tot het laken zou zijn verkocht. Er was dus iemand noodig bij machte om geld voor te schieten èn voor den aankoop der wol, èn voor de betaling der successievelijk optredende deel-arbeiders, die dan zelf uit den verkoop van het laken zijn voorschot terug zou ontvangen, maar ook zooveel bovendien als hemzelf vergoeding beloofde.

Er trad een nieuwe figuur in de middeneeuwsche wereld op: de ondernemer. Aanvankelijk een der deelproducenten werd hij weldra de buiten de eigenlijke voortbrenging staande leider, de werkgever. En alle verhoudingen werden daardoor in den grond anders, moge het ook zijn, dat hun karakter nu en dan verborgen blijft onder de middeneeuwsche terminologie. Eenmaal uit het productie-proces getreden immers, is voor den werkgever het eenige middel om winst te krijgen de toeëigening van meerwaarde, het zich meester maken van het verschil tusschen de waarde van het verkregen product en de kostprijs van den erin belichaamden arbeid. Anders dan bij de typisch-middeneeuwsche voortbrenging wordt de belooning van den arbeid dus losgemaakt van het product en eenvoudig geregeld naar de vraag voor hoeveel, of liever voor hoeweinig, de arbeider zijn arbeidskracht moet beschikbaar stellen. De meest voor de hand liggende uitbuitingsmethoden werden door den middeneeuwschen werkgever dan ook even spoedig en even vlijtig toegepast als door zijn modernen opvolger. Truckstelsel, en vrouwen- en kinderarbeid ontmoeten wij al heel spoedig; verhooging van de arbeidsproductiviteit, door grooter arbeidsverdeeling of vermeerdering van de intensiteit van den arbeid, en loonsverlaging anderzijds moeten de meerwaarde vergrooten. Krachtig verzet der arbeiders-in-massa

daartegenover toont, dat wij ons reeds midden in den strijd bevinden tusschen twee klassen. Niet altijd even sterk en heftig weliswaar, maar daarom niet minder werkelijk. Tegenover de verwers, wier arbeid zekere kapitaalkracht noodig maakte, daar zij ook op de wereldmarkt hun verfstoffen koopen moesten, en die voor verschillende drapeniers werken konden, bijvoorbeeld, stonden deze laatsten veel minder krachtig en min of meer als gelijken; tegenover de wevers echter, wier eenig bezit hun weefstoel was en die de grondstof ter bewerking kregen, slechts één drapenier gelijktijdig bedienen mochten, was de werkgever werkelijk de loonheer; daar treffen wij juist dezelfde verhoudingen aan als in de oude Gooische, Twentsche, Brabantsche huisindustrie. Anders wederom was het met de vollers. De vollermeesters waren niet meer dan ploegbazen, in het bezit van weinig-kostbaar arbeidsmateriaal, en zij stonden vrijwel gelijk met hun gezellen, de echte proletariërs, wier arbeid grootendeels slechts lichaamskracht vereischte, waartoe dus in drukken, voorspoedigen tijd tal van personen zich aanboden, die bij tegenslag werkloos geworden weer naar elders vertrokken om hetzelfde nogeens en telkens weer te beleven. Het waren ook in Leiden meest van die reizende arbeiders, vaak uit de Vlaamsche nijverheidcentra gekomen, die het vollen verrichtten, en deze omstandigheid gepaard met die andere, dat zij, in tegenstelling tot de wevers bijvoorbeeld, steeds in vrij grooten getale tezamen of althans in elkanders buurt (voor het bij het vollen noodige wasschen der lakens waren bepaalde grachten aangewezen) arbeidden, maakte, dat zij veel eerder tot eenparig verzet kwamen dan andere arbeiderscategoriëen. De groote werkstakingen, ‘de uutganghen’ waarbij soms 4 tot 600 man de stad verlieten ten einde inwilliging te krijgen der gestelde eischen, zijn dan ook bijna alle vollersstakingen.

Hoever zijn wij hier van de typisch-middeneeuwsche beschouwing, dat elk beroep een ‘officium’, een ‘ambt’ is van het individu tegenover de gemeenschap, dat de gemeenschap, daarvan overtuigd en uit dank daarvoor, den individu voor zijn ‘ambtsvervulling’ beloont met levensonderhoud[1)]! Hoever

1) Zoo definieerde het Thomas van Aquino, die met merkwaardig scherpe lijnen het middeneeuwsch economisch leven heeft getheoretiseerd. Zie daarover: Th. v A. Stellung zum Wirtschaftsleben seiner Zeit, unters: v.M. Maurenbrecher 1898

ook van de mogelijkheid dat elke gezel na volbrachten leertijd meester zou kunnen worden, dat voor wie werken kon ook inderdaad levensonderhoud mogelijk was. Al die daartoe strekkende bepalingen betreffende leertijd, meesterproef, meesterbeperking, enzoovoort, welke voor allerlei beroepen terzelfdertijd nog bestonden, vinden wij bij de draperie niet terug, of zoo wij ze vinden met een meestal in geheel andere richting gaande beteekenis.

Op een gebied schijnt het, dat wij geheel binnen de middeneeuwsche gedachtensfeer zijn gebleven; op dat der overheidsbemoeing. Van den invoer der wol af tot den uitvoer van het laken is er bijna geen enkele handeling of de overheid bemoeit zich ermede, niet slechts door de regels ervoor voor te schrijven maar ook door haar ambtenaren toezicht te doen houden. In den eersten tijd moge het toezicht slechts aan de wardeins zijn opgedragen, het werd steeds meer gespecialiseerd, en het is ten slotte een heel ambtenaarscorps[1)] dat wij met den controle-arbeid bezig zien. De wardeins, die de lakens op de ramen keuren, blijven de voornaamste, maar onder hen vinden wij de ‘printers’, die bij de wevers rondgaan en bij voldoen aan de voorschriften op het weefsel een teeken ‘printen’; de ‘meesters van den paertsche’ die het laken bezien als het op de ‘paertsche’ gerekt wordt; de ‘upscrivers’ die van elk laken aanteekening houden, en tenslotte de ‘ofscrivers’ die de goedgekeurde lakens weer van de boeken afvoeren. De wol was door de ‘wolbezieners’ al gekeurd en als het geen stapelwol was maar van elders ingevoerde ‘verckenswol’ bijzonder nauwkeurig door de ‘verckenstekers’; de staalmeesters controleerden het verwen, de meekrapkeurders de verfstof; en al deze stadsambtenaren werden nog bijgestaan door de gezworenen der verschillende ambachts-broederschappen, die door het gerecht werden benoemd en meer speciaal waren aangewezen om nategaan of ook de keuren die niet direct met het produceeren zelf verband hielden, werden nageleefd, die dus meer het toezicht op de personen hielden, terwijl de wardeins en hun staf voornamelijk letten op het product, al is deze onderscheiding ook niet altijd te maken.

1) In den bloeitijd een 4otal beambten in 14 verschillende functies,

Het is juist, dat hier de middeneeuwsche opvatting der taak van de overheid zich uit, maar het is alweer met andere strekking omdat daarbij niet gedacht wordt aan den consument, niet dus gepoogd wordt te zorgen, dat deze goede waar krijgt, maar vooral wordt in het oog gehouden, dat het product op de markt zijn goeden naam zal blijven behouden. Indirect stadsbelang omdat haar welvaren geheel van de draperie afhankelijk was, maar in beginsel toch eigenlijk in de eerste plaats belang van den drapenier, hulp hem geboden bij de zorg voor een door zijn verschillende deelarbeiders aan alle eischen voldoend te vervaardigen product. Stadsbelang dan eerst in de tweede plaats omdat ook een groot deel der stadsinkomsten verkregen werd uit de heffingen waaraan de draperie was onderworpen. Zoo bracht de 'strikerie', de belasting op uitgevoerde lakens, in den goeden tijd, omstreeks 1500 jaarlijks ruim 4000 gld. op, een voor een stedelijk budget dier dagen zeer aanzienlijk bedrag. En wij hebben in deze bemoeiingen dan ook eigenlijk nog meer voorloopers van het bedrijfscontroleerende mercantilisme, dan uitvloeisels van de oudmiddeneeuwsche opvattingen te zien.

Slechts in één richting lijkt het mij, dat die nog bijzondere levenskracht hebben getoond. In die eigenaardige categorie van voorschriften namelijk, welker bedoeling was de al te groote bedrijfsconcentratie en kapitaalophooping aan banden te leggen. Het aantal getouwen, verfkuipen of volkommen, het aantal knechts van wever, verwer, of voller werden met dit doel vastgesteld. Maar het meest werd de drapenier gebonden. Het aantal getouwen, waarop voor hem geweven mocht worden werd bepaald en bovendien een maximum aangegeven van de lakens die hij jaarlijks mocht produceeren. Wel werd het laatste gebod weer ingetrokken en toen het later weer ingevoerd werd door een hooger grenscijfer verzacht, maar zoolang de beperking der getouwen bleef, kon dit niet voldoende helpen en is daardoor inderdaad de ontwikkeling der groot-industrie belangrijk tegengegaan. Eigenaardig is in dit verband, dat Amsterdam, ofschoon een gelijksoortige bepaling kennende, een ruimer grens had dan Leiden. Het pogen om, nu een algemeene vermogensgelijkheid der burgers niet meer was te handhaven, althans in de groepen afzonderlijk een zekere gelijkheid te

bewaren, behoort geheel in de middeneeuwsche gedachtensfeer en het is een bewijs te meer hoe de Leidsche draperie daaraan was ontgroeid, dat het aantal overtredingen van bepalingen als deze zeer groot was. Hoe kon de groot-industrieele ondernemer het ook eigenlijk dulden, dat, waar juist de grootste productie en de snelste omzet zijn winst verhoogden, hinderpalen op zijn weg werden geplaatst, te meer waar men in andere plaatsen milder was (Amsterdam) of geheel vrij liet (Schiedam en den Haag)?

Zoo zien wij aan alle kanten het bedrijf het middeneeuwsche keurslijf verbreken en zich gedragen naar de regels die het moderne bedrijfsleven beheerschen.

De stedelijke bedrijfspolitiek moest haar angstvallige zorg voor den consument laten varen en alle bescherming wijden aan den voortbrenger en zijn product. Krachtig protectionistisch moest zij het bedrijf in de stad, en tegen elke bedrijfsontwikkeling der omgeving verdedigen, alle nevenbedrijven zelfs tegengaan teneinde te zorgen dat geen kapitaal onttrokken werd aan de industrie, zooals bijvoorbeeld blijkt uit de merkwaardige besluiten, die zorgen moesten, en gezorgd hebben, dat de voordeelen belovende wolhandel nooit vasten voet kreeg in de stad, die nu eenmaal een *industrie*-plaats moest blijven. Alle waarborg van haar toezicht moest zij op de meest duidelijke manier aan de buitenlandsche markt aanbieden, om afnemers te vinden. Inderdaad de middeneeuwsche stad dreef tenslotte een volkomen moderne protectionistische bedrijfspolitiek. Een bedrijfspolitiek bovendien meestal geheel staande op het standpunt van de drapeniers zelf, die op het stadsbestuur invloed wisten te krijgen, hoewel blijkbaar niet altijd een doorslaggevenden. In hoeverre telkens de drapeniers hun wenschen hebben kunnen doordrijven, is met de gegevens van den heer Posthumus nog niet na te gaan. Een onderzoek van de samenstelling van vroedschap en gerecht - in den geest als dat van Elias voor het Amsterdam na 1578, door v. Ravesteyn gedeeltelijk ook voor de eeuw daarvóór gedaan - kan eerst daarover voldoende licht geven; het wil mij voorkomen, dat bijv. de handhaving van het twee-getouwen-gebod aan de tegenpartij der drapeniers te wijten is. Im groszen Ganzen echter stond de stadsregeering aan de zijde der werk-

gevers en was haar zorg voor deze grooter dan die voor de verschillende arbeiderscategoriën, wier uitbuiting zij niet dan schroomvallig en zwak tegenging, wier volkomen proletariseering zij dan ook niet kon beletten, vooral niet toen de achteruitgang der industrie in de zestiende eeuw, gepaard met al de rampen die de groote geldcrisis, waarvan zij getuige was, medebracht, de armoede van al die proletariers maakte tot een plaatselijke ramp. En er was zeker alle reden tot het verwijt, dat in de vroedschapsvergadering van 20 Febr. 1577[1)] geuit werd, dat een der redenen van de 'vermenichfuldinge der bedelaeren' gelegen was in de nering der draperie, die wel is waar voor sommigen 'seer profitelicken' geweest was maar het tegendeel voor het groote getal van 'schamele ambachtsluyden' in 't werk gesteld 'bij eenyge rijcke ende vermogende luyden....alleenlicken voor hem nemende ende het ooge hebbende omme hemzelven rijck, machtich ende geweldich te maecken ende zulcx in achtinge en overheydt te comen, *gelijck het geheel regement deser stede...in haer subjectie es geweest,* en hebben noyt haere schamele arbeytsluyden sulcken eerlicken loon cunnen noch begeeren te geven, off toe te vuegen dat zy hem daerop eerlicken hadden konnen ontdraegen, mer hadden dezelve schamele luyden vanouts zulcken specie van een slavernye ende dienstbaer juck om den hals ende opten schouderen geleyt, dat zy hem mosten tevreeden houden mit zoodaenigen soberen loon als hem *by die van de oeverheydt,* (indertijt deur 't benaerstigen ende tvervolgh van den drapenierders wezende al te zaemen van eenerley affcomste ende geslacht, ende zulcx in den anderen gebonden mit huwelick, maescap ge[z]waegerschap ende vrundtschap) *es toegevuecht geweest,* zonder dat zijluyden (als alle andere ambachten, neeringen ende hanteringen) den goeden luyden zoo goetcoop ende zoo duyr te dienste mochten staen als zij mitten zelven consten verdraegen....' Zeker de drapeniers als werkgevers hadden geen klagen over de gelegenheid hun geboden tot zoo ver mogelijke uitbuiting, en zoo groeiden hun kapitalen, weliswaar niet zoo sterk en niet zoo vlug als elders, als in de streken waar het moderne bedrijf niet meer

1) Zie: Armenzorg te Leiden in 1577, medeged. door dr. Prinsen in *Bijdr. en Meded. v.h. Hist Genootschap*. 1908. 139 vv. Ik cursiveer.

zoo geisoleerd stond als dat in Leiden het geval was, maar dan toch wel tot voor die omgeving abnorme grootte.[1)]

Zoo laat inderdaad het boek van mr. P. ons toe tot een conclusie te komen, die wel niet volledig gelijkluidend is aan die van Doren voor Florence, maar die dan toch ook neerkomt op het constateeren van een kapitalistisch bedrijf uitbrekende midden in een nog middeneeuwsche wereld. Maar een bedrijf, dat, behalve door zijn huisindustrieelen vorm, ook door de overheidsbemoeiing en ingreep toch nog meer gelijkenis vertoonde met het zeventiende en achttiende-eeuwsche grootkapitalisme, dan met het moderne. Maar dit uiterlijk doet aan het ten grondslag liggend beginsel geen afbreuk: dat door den kapitaalbezittenden werkgever verschillende producenten aan den arbeid worden gezet tegen loon, aan een product dat des werkgevers eigendom wordt, met het doel, niet om bekende behoeften te bevredigen, maar om meerwaarde te scheppen, die, door wederverkoop vermeesterd, zuivere kapitaalwinst wordt.

Deze vraag doet zich nu echter op, en het wil mij voorkomen dat de heer P. verzuimd heeft haar te stellen, hoewel het juist bij zijne beschouwingswijze wel eenigszins van belang geacht kon worden haar ook te beantwoorden; deze namelijk: hoe kon dat eigenlijk? Hoe verklaren wij het, dat te Leiden als te Florence, als in de Vlaamsche steden, als kortom overal waar de draperie tot eenige ontwikkeling komt, het heele middeneeuwsche voortbrengingsstelsel wordt op zij gezet? Dat het gebeurt, en dat daarmede de juridische en de sociale constructies blijkende uit de keuren, en in het gevolg daarvan de moreele, de ethische beschouwing der dingen zich wijzigde, worden wij uit schrijvers werk duidelijk gewaar. Gegeven het bedrijf, zien wij de omwenteling gebeuren ook in al wat er aan gedachten-constructies boven dat bedrijf was gebouwd, maar waar komt het bedrijf vandaan?

Wij raken hier aan moeilijke vraagpunten der economische historie. Is er werkelijk een aaneengesloten ontwikkeling sedert de wolindustrie, die in ons land in den Karolingischen

1) Buitengemeen belangrijk is de vermogensstatistiek van 1498, en de verscheidene verspreide gegevens over de vermogensverhoudingen der verschillende bedrijfsgroepen door den heer P. verzameld.

tijd bloeide?[1] Heeft die plattelands industrie blijvend gewerkt voor den handel en is tenslotte, toen de handel zich in de steden concentreerde, de stedelijke kleinhandelaar, de wantsnijder, de overbrenger geweest van de industrie binnen de wallen, waar zij zich toen als vrij bedrijf verder ontwikkelen kon? Het is een in de laatste jaren tegenover Bücher geuite meening, dat de zoogenaamde 'Stadtwirtschaft' de middeneeuwsche afgeslotenheid der stad als productie- en consumtieeenheid, niet is een verderontwikkeling uit de 'Hauswirtschaft' maar een terugkeer op een tusschenliggend tijdperk van vrijer verkeer[2]; in hoeverre zou de wolindustrie of liever de geheele industrie van geweven kleederen (wol, linnen, zijde) daarin eene factor kunnen zijn? Of zou de zaak minder diep te zoeken en eenvoudig te verklaren zijn uit het feit,[3] dat de verscheidenheid van stoffen en kleuren als het ware elke produceerende plaats aanzette tot voortbrenging in het groot van de eigen specialiteit om min of meer de geheele markt dáárvan te voorzien? Zonder twijfel is dit laatste juist, maar ik zou het nog eenigszins anders willen uitdrukken en meen zoo inderdaad ook iets dieper de verklaring te vinden. In de middeneeuwen was er onder de bekende goederen van vrij algemeen en dagelijksch gebruik geen enkel waarvan de voortbrenging in behoorlijke qualiteit zòò moeilijk en ingewikkeld was als die van de geweven kleedingstoffen. De verschillende deelprocessen der productie vereischten een vaardigheid die slechts vakmannen zich konden eigen maken, één der bewerkingen, het vollen, bovendien een lichamelijke inspanning, die bezwaarlijk van de wevers en hun vrouwen - ingeval van huisvlijt de aangewezen arbeidsters - te verwachten was. Dus bracht de technische inrichting van de productie arbeidsverdeeling noodzakelijk mede. Zoo kenden zelfs de voor eigen gebruik produceerende kloos-

1) In tegenstelling met den in den laatsten tijd geopperden twijfel aan dien bloei is hij op vrij goede gronden verdedigd door dr. H.A. Poelman: Gesch. v.d. Handel v.N. Nederland in het Merov. en Karol. tijdperk. 1908. p. 127 en vlg.
2) Zie bijv. Sieveking: Die Mittelalterl. Stadt, in: *Vierteljahrschr.f. Soz. u. Wirtsch. Gesch.* 1904. p. 177. vlg.
3) Min of meer als A. Schulte doet: Gesch. d. Mittelalt. Handels u. Verkehrs zw. Westdeutschland u. Italien. 1900. p. 112 en vlg.

ters reeds in de twaafde eeuw afzonderlijke vollers.[1)] Worden voorts hoogere eischen gesteld dan éénkleurige grauwe monnikspijen medebrengen, dan wordt ook het verwen een werk van vakbekwaamheid. Is dus de productie niet meer te volbrengen zònder arbeidsverdeeling op ruime schaal, arbeidssplitsing, als Bücher haar noemt, dan komt de moeilijkheid, dat al die deelarbeiders geregeld aan den arbeid blijven moeten, en blijft er ten slotte geen andere weg, dan productie in het groot, die zich, hetzij naar de eene hetzij naar de andere zijde specialiseert om ook inderdaad kans op voldoende afnemers te houden. Zoo heeft Leiden nooit iets anders willen doen dan laken maken van tweedesoorts wol.

Deze ontwikkeling gaat natuurlijk niet in de rechte lijn, oorzaak en gevolg wisselen. Eenmaal den weg naar bedrijfsuitbreiding op, wordt dit gevolg oorzaak van verdere arbeidsverdeeling, die wederom de productiviteit doet stijgen. Maar dit is vast te houden, dat het bloote feit der door de techniek gestelde eischen oorzaak was, dat de bedrijfsvorm zich uitzichzelf ontwikkelde tot een on-middeneeuwsche. Een voorbeeld dus van de groote beteekenis - immers de gewichtige gevolgen dezer gebeurtenis schetsten wij boven - van de technische productiefactoren. De proef op de som is dan, dat dit proces zich overal voltrok waar de voorwaarden aanwezig waren voor deze industrie, waar men kans zag voor een product, dat op de markt ingang kon vinden. Feitelijk had elke stad een draperienering in beginsel gelijk aan de Leidsche, maar niet overal kon zij uitgroeien omdat zij de concurrentie niet kon volhouden door duurder grondstof, minder bekwaamheid, zwakker kapitaalkracht. Dan zonk ze tot huisvlijt terug. Maar in de 15de eeuw bijvoorbeeld zijn nog er tal van Hollandsche steden, die het tegen Leiden durven opnemen, al had dat, vooral door de beter vakbekwaamheid en de grooter kapitaalkracht een belangrijke voorsprong. Zoo kwamen Amsterdam en Schiedam, weldra ook den Haag met een veel verkocht product op de Duitsche markt, en volgden weder Naarden, Gouda, Delft, Hoorn, Enkhuizen en andere: ‘de ander steden in Hollant,

1) v. Below Die Entsteh. des Handwerks in Deutschl. in *Ztschrift f. Soc. u. Wirtsch. Gesch.* Bd. 5. p. 144.

die nu sonder verloff off consent *int wilde* laken maken.'[1] Inderdaad 'in het wilde', want voor zóóveel wereldproducenten was geen plaats en behalve Amsterdam, dat krachtiger achtergrond had, heeft geen het lang kunnen uithouden, en toen eenmaal de uitstekende Engelsche producten ter markt kwamen, was alle kans op succes verkeken.

Zoo was dus ook het middeneeuwsche niet zooals men vaak meent, een gesloten systeem, maar liet het ruimte, ja, moest het ruimte laten aan al die productievormen welker economische noodzakelijkheid het niet kon afwijzen, en zoo zou het, waar voor steeds meer bedrijven gelijke vrijheid werd afgedwongen (ofschoon daarbij slechts enkele waren, die zich zóó groot ontwikkelden als onze draperie reeds zoovéél vroeger deed), zichzelf in den loop der zestiende eeuw den dood aandoen, ook al zou ten opzichte der overheidsbemoeiing het middeneeuwsche stedelijk voorbeeld voor wijder gebied worden nagevolgd, al zou in enkele uiterlijke vormen en in de terminologie de herinnering eraan blijven bewaard.

Deze algemeene beteekenis van de Leidsche industrie had m.i. scherper door den heer P. kunnen zijn aangegeven. Zijn natuurlijk veel omvangrijker kennis der bronnen zou hem bovendien in staat gesteld hebben het veel krachtiger te doen dan ik het poogde.

Maar dat doet aan de waarde van zijn boek niets af, dat onze historisch-economische litteratuur, die, vooral waar het de geschiedenis der industrie betreft, nog zoo arm is, op een gelukkige manier komt verrijken. Dit buitengemeen rijk-gedocumenteerde werk, dat ook op allerlei onderdeelen en slechts van terzijde het onderwerp rakende dingen belangwekkende perspectieven opent, is een begin vol mooie beloften. Niet alleen voor den schrijver zelf zij het dat, - moge het óók een aansporing en voorbeeld zijn voor velen om op zijn manier hun krachten te wijden aan dit nog zoo rijk en toch nog zoo weinig bearbeid terrein.

1) v.d. Ropp, Hanse-Recesse III p. 251 § 6. Ik cursiveer.

Lot En Natuur
Door
W.L. Penning Jr.

I

Uw Laatste Kind

Daar borg uw huis weêr huiselijksten zegen!
- En 't was of 't graf,
Nu vreugdezorg in 't wiegje kwam gelegen,
Ontnomen schat hergaf.

Vast sloten, enk'le jaren, zich uw armen
Om heil en hoop...
Toen staakte uw kind zijn spel; maar geen erbarmen
Stuitte zijn levensloop.

Zoo vaak gij sinds uw liev'ling zaagt verjaren,
Verjaarde 't leed....
- Onzichtb're hand strookt thans zijn wang, zijn haren,
Zacht als úw hand ooit deed;

Met tranen sluit uw kus die roerende oogen,
Door 't leed geblind;
En, kinderloos, saam looft ge in rouw gebogen
De redding van uw kind.

Geloken bloem in 't sneeuwbed, ligt zoet-vredig
Zijn onschuld neêr;
Straks over moederaard', en door 't droef-ledig
Dwaalt glans uit ver weleer.

Erin'ring hoort er voetjes gaan en komen,
Hoort lach en stem...
- Uit droom schrikt ge op, om saam opnieuw te droomen
Van éénzijn ook met hèm:

- Gevoelsdroom vleit, en wordt niet losgelaten;
Hij is gekocht
Met martelpijn die 't leven zou doen haten,
Zoo 't hart niet hopen mocht.

18 October 1908.

II

In het Rijswijksche bosch

Voorbarig viel de winter in,
Als gauwdief nu ontvaren
Langs dooiend ijs en groene baan
Van neêrgesmakte blaêren.

Verrassend ruischt behouden schat,
Gekroond staan nog de boomen;
Met vinkenslag in warme zon
Schijnt zomer weêrgekomen.

Toch schildert herfstpenseel ons bosch,
Geurt herfst uit eikeloover;
Bij vruchtenval droomt de oude dag
Zijn oude droomen over.....

- IJlbode uit zee, houdt meeuwenzwier
Ons staande aan vijverboorden;
Voorspelt hij storm, vandaag vier 'k rust,
En mijn 'k wat mij bekoorde.

Waar klokslag trilde uit Julia-laan,
En wegstierf hier in 't zwijgen,
Tinkelt een liedje als fijn kristal
Uit bekje op lage twijgen;

Te teêr om 't luchtruim in te gaan,
Of achtloos oor te treffen,
Laat zich een zangetje zóó zoet
In dankb're heugnis heffen.

En vroolijk klept een duivenzwerm
Waar N i e u w b u r g stond vóór dezen,
En klept er om de V r e d e - n a a l d ,
Uit N i e u w b u r g 's puin verrezen.[1)]

En 't aanschijn van den blijden herfst
Hoor 'k zóó eerbiedig prijzen,
Dat uit het puin van eigen lot
Geluksdroom op wil rijzen...

- Daar knalde een buks; naar vluchtend wild
Te luist'ren staan de dreven;
Dan - stilte....
Stil bloeit in de ziel,
Wat scheidde uit lot en leven.

Einde October 1908.

1) Op de plek waar in 1697 de Vrede van Rijswijk was geteekend, verving in 1792 een Gedenknaald Oranje's *Hvys ter Nyevwbvrgh*. P.

III

Bede in Stormnacht

Bij dit lied der najaarsvlagen
Staan er dagen,
Staan er nachten voor mijn geest,
Toen de storm me ontvanklijk stemde
Voor uw glimlach, Muze! uw feest.

Gij wier hand nog vaak den blinde
Steun deedt vinden
Eer hem 't levensdoel ontviel,
Waarom, Muze! uw zoon begeven
Nu 't ook nacht werd in de ziel?

Breng me uw tooverwoord te binnen,
Dat de zinnen
En de ziel in 't oproer temt -
Tot ze in schoonheids-koor zich uiten,
Door één zuiv'ren toon gestemd.

Stemming hoor 'k in herfstbazuinen;
Over puinen
Van geteisterde natuur
Straalt het schoone uit onweerswolken....
't Zij ik lust of leed vertolke,
Muze! in Schoonheid duur' mijn uur.

Vexeer-Beeld.
Waar Blijft Het Volk?
Door
Mr. P. Brooshooft.

Eigenaardig verschijnsel.

Toen de Atjeh-bom barstte, de Atjeh-paus allesbehalve een onfeilbare bleek te zijn, van Heutsz zelf op zijn merkwaardige reis allerlei verkeerds moest constateeren, de pacificatie den kreeftengang bleek te zijn gegaan; toen kort daarop Sumatra's Westkust in beroering kwam door de per sabel en achterlader ingevoerde belastingen - toen ontstond in Nederland een algemeene gemoeds-beweging tegen den gouverneur-generaal van Heutsz.

Geen enkel blad viel van Heutsz *geheel* bij.

De Katholieke, Centrum, Tijd, Huisgezin, Residentiebode, vergoêlijkten, maar erkenden toch de an höchster Stelle begane feiten. Evenzoo het toongevende antirevolutionaire blad: ‘Van tweeën één. De G.G. heeft reeds vroeger geweten, hoe het in Atjeh toegaat en dan had hij tusschenbeide moeten komen. Of wel, heeft 't niet geweten, en dan had hij verzuimd het noodige verband te leggen tusschen zijn secretarie en den Gouverneur van Atjeh.’ Aldus de *Standaard*. De christelijkhistorische *Nederlander* was nog veel heftiger, waarover straks nader. De conservatief-liberale *Nieuwe Courant*, schoon imperialistisch laveerende, nam toch een aan Snouck Hurgronje toegeschreven artikel op, dat den G.G. tentoonstelde als zeer Atjeh-onkundig en culmineerde in de uitspraak, dat van Heutsz evenmin als van de Atjesche taal ooit iets heeft begrepen van

den Atjeher zelf of zijn gemoedsleven. De overige groote liberale bladen - behalve misschien het *Handelsblad*, dat als van Heutsz-lover quand-même moeilijk au sérieux kan worden genomen - vloeiden over van min of meer scherpe kritiek. In de Kamer zou van Kol interpelleeren, en algemeen verwachtte men dat de Gouv.-Gen. een zwaren dobber zou hebben om zonder kleerscheuren uit het gedrang te komen.

En einde November?

De begrooting was aangenomen, de couranten draaiden alle bij, enkele sputterden nog wat na, maar de meeste, wel verre van hem af te vallen, verheerlijkten van Heutsz.

Wat is de kern van dezen poedel?

Het finantieel en het partij-belang.

De finantien. Als een schrikbeeld staat den gemiddelden staatsman van het tegenwoordige geslacht voor oogen de mogelijkheid, dat het huidige Nederland de fiskale zonden tegenover Indië van het vroegere zal moeten boeten. Hetzij door rechtstreeks bij te springen, hetzij door leeningen van Indië op de wereldmarkt te moeten waarborgen. Het is sinds lang duidelijk, dat de afwending van *dit* gevaar de hoofdopdracht was, waarmee de ‘man van ijzer en staal’ door het kerkelijke kabinet naar Indië werd gezonden. Economische opheffing van Indië was het etiket, verdere uitputting van Indië, door steeds meer belastingen en steeds minder staatszorg, was de inhoud van het fleschje.

Nu brachten, schoon men wist dat van Heutsz ijverig aan het belasting smeden en geld weigeren was, de Jobstijdingen omtrent Atjeh en Sumatra's Westkust eenigen twijfel teweeg, of het finantieele evenwicht op deze wijze wel recht zou komen. De voorspoedige doodschieting der opstandelingen ter Westkust, de concessies door van Heutsz zelf aan de slachtoffers van zijn Atjehstelsel gedaan, maar vooral minister Idenburg's toelichting tot zijne begrooting, hebben dezen angst bezworen. Wel is waar sloot de raming voor 1909 met een tekort van 7 millioen (sedert zijn nog kleine wijzigingen gekomen) en wordt ook het tekort over 1908 begroot op ruim 10 millioen, maar de reeds bekende uitkomsten over 1907 bewijzen dat de nieuwe belastingschroef mooi werkt. De uitkomst van dat dienstjaar werd in 1906 geraamd op een tekort van ± 1½ millioen; in 1908

bleek dat er een overschot zou zijn, toen begroot op ruim 3 millioen; maar thans bracht de minister de heugelijke tijding, dat het overschot over I907 zal bedragen bijna 12 millioen. Het leeuwendeel in dezen meevaller brachten de exorbitant hooge tinprijzen van dat jaar, maar toch compareert hoogere opbrengst van belastingen er in voor ± 5½ millioen. Tevens geeft de minister uitzicht, dat het tekort over 1908 op dezelfde wijze wel geheel of gedeeltelijk zal verdwijnen. Nu voor 1909, schoon in het saldo reeds ruim 7 millioen aan verhoogde bəlastingen zijn gedisconteerd, betoogt de minister met het bekende hocus pocus van gewone en buitengewone, productieve en inproductieve, economisch verheffende en niet verheffende, eigenlijke en oneigenlijke uitgaven, dat er in waarheid een *voordeelig* saldo zou zijn in plaats van een nadeelig. En wat aangaat de belastingpers zegt hij, dat de Buitenbezittingen nog wel meer zullen kunnen opbrengen, en dat hij des noods ook op Java de ‘belasting-verhooging der laatste jaren’ nog wel wat kan voortzetten, maar niet dan ‘bij volstrekte noodzakelijkheid.’

Omtrent de uitkomsten van het knijp- en schrapstelsel werd dus de openbare meening reeds bij den aanvang van het begrootings-tijdperk gerust gesteld. De innerlijke gemoedsstemming jegens van Heutsz was reeds daardoor een roerendwelwillende, om niet te zeggen erkentelijke, geworden. De oud-liberale pers draaide, voor zoover noodig, netjes bij; de kerkelijke ging nagenoeg geheel over stag; de vrijzinnigdemocratische bleef zacht vermanend; slechts het Unie-liberale ‘Vaderland’ toonde zich nog zeldzaam woest tegen den grooten man, zonder twijfel wijl Borgesius het kerkelijke ministerie zooveel mogelijk achter de vodden wil zitten. De sociaal-democraten bleven natuurlijk consequent in hun heftige vijandschap. En de begrooting, ook (het moet erkend) na magistrale verdediging van Idenburg, ging er door met vlag en wimpel. Dat was de rol van de dubbeltjes in den ommezwaai.

Nu de partij-quaestie. Toen er op Atjeh ‘gedonder’ kwam - om eene uitdrukking over te nemen van zijne Excelentie zelf, door de paganisten Thomson en van Kol in de Kamer herhaald doch door den Christen Idenburg slechts huiverend aan-

geraakt - toen het dan in Atjeh begon te rommelen, was niet de man der kerkelijke coälitie minister, maar de gladde liberaal Fock. Reeds daardoor werd der clericale pers hare houding aangegeven. Wel was de groote krijgsman door Idenburg uitverkoren tot landvoogd, maar de verantwoordelijkheid voor zijne handelingen als zoodanig rustte toen op Fock. Het zou niet ongeurig zijn geweest, een paganistisch ministerie in 't gedrang te brengen door de heillooze gevolgen eener christelijke créatie.

Geheel anders werd dit, toen het kabinet-De Meester was vervangen door dat van Heemskerk. De clericale partij moest nu zeer voorzichtig zijn. Zoo Fock's rechtzinnige opvolger de Atjeh-flaters, de boeten en andere willekeur, de vrouwen- en kinderlijken, de gepreste en gedoode gidsen, de vee- en hoenderdiefstallen in ‘bevriende’ kampongs, aanvaardde; zoo hij voorts meeging met het uitknijpen van den laatsten cent uit de indische belasting-betalers, het niet besteden der voor economische ontwikkeling toegestane gelden, het bekrimpen der meest dringende uitgaven, het benadeelen, in één woord, van Indië's welvaart in plaats van de door hemzelf in 1902 beloofde opheffing - dan moest men zich niet door een scherpe kritiek op van Heutsz den terugtocht afsnijden op de groote partijlinie. Liet daarentegen Idenburg - wie weet, hij kon in Suriname een *wezenlijke* Christen zijn geworden - het sabelrégime van Heutsz los, dan mochten clericale bladen den man van aanstaande ongenade niet te zeer in 't gevlei komen. Gedurende 's ministers verblijf in Zuid-Europa, nog maanden na zijne benoeming, werd deze onzekerheid slechts ten halve weggenomen door correspondentie. Dus onderhield men een zoetige kritiek. Van Daalen en de tropenkoller van ‘minderen’ waren wel de hoofdschuldigen, maar toch ook de gouverneur-generaal had fouten gemaakt. Zie boven aangehaalde woorden uit de *Standaard*, die ongeveer kunnen gelden als staal voor de clericale pers in dien tijd, behalve een enkel enfant terrible, dat nuchter genoeg was om te meenen voor vrouwen, kinderen, gidsen en ander Atjeesch gespuis te moeten warm loopen. Ook het blad van de christelijk historischen, Lohman's *Nederlander*, vergiste zich in een bijzonder giftig artikeltje van diezelfde maand Juni. Daarvoor bestond echter een bijzondere

reden. Lohman zelf was in zijn eer getast door het in de *Locomotief* bekend maken van de dagorder, waarin van Heutsz zijn sarcarmen debiteerde tegen het ‘invloedrijke kamerlid’, naar aanleiding van het in 1902; op Fanoy's brieven, door Lohman bij den minister uitgelokte onderzoek. Een mensch mag rechtzinnig christen zijn zooveel hij wil - zulke dingen laat hij niet onder zich zitten, en Lohman viel dan ook in zijn blad van 2 Juni heftig tegen van Heutsz uit. In 't algemeen dus: op zien komen spelen, met een paar onhandige uitzonderingen.

Maar Idenburg trad op, en uit alles bleek dat hij het sabelregime volkomen zou dekken. De begrooting verscheen, de memorie van toelichting, en nog meer die van antwoord, waren even zoovele tevredenheids-betuigingen met van Heutsz en het ‘finantieele beeld’, dat de minister door zijn toedoen in de begrooting vermocht te geven. Hiermede was de houding der klerikalen beslist. Nadat 1 September de begrooting was ingediend, gaf aan het eind dier maand de *Standaard* het sein tot den draai. ‘In onzen Archipel hebben we het zeldzame geluk, thans een *man* te bezitten. We zaten met Atjeh, en die man heeft ons met Atjeh uit den nood geholpen. In de Buitenbezittingen werd met ons gespeeld, en die man heeft ons gezag hersteld. Ons centraal gezag in Indië leed aan bureaucratische slapte, en die man wist weer staal in het bloed te gieten.’ Het ‘gezag’, is voor mannen als Kuyper en Lohman alles, het materieele welzijn der bende, die er onder kreunt, niets. Zoo begon dus de *Standaard*, en in denzelfden geest ging het voort. Alle kerkelijke bladen namen, meer of minder hoekig, hun zwaai. Het scherpst was wel die van Lohman, niet in zijn blad maar in de Kamer. Hij betuigde zijn spijt over zijn vinnig anti-van Heutsz artikel van 6 Juni, waschte den G.-G. schoon van alle Atjeh-schuld, zelfs van onvoldoende contrôle op hetgeen er was geschied (daar, zei hij, zelfs de ministers hier den arbeid aan hunne departementen niet voldoende kunnen controleeren!), noemde van Heutsz den man dien wij in Indië noodig hebben, kortom ging naar het Canossa van Johannes Benedictus I met niet minder deemoed dan Hendrik IV naar dat van Gregorius VII.

De beteekenis voor Indië van het optreden van het kabinet

Heemskerk is nu duidelijk geworden. Dit optreden beteekende: van Heutsz *blijft* als de man der z.g. kloppende begrootingen en als creatuur van de klerikale patij, die meent in de Buitenbezittingen een kerkelijke roeping te moeten vervullen.

Maar is dan - zal men vragen - dit kloppen der begrooting niet werkelijk een resultaat, waarop van Heutsz en zijn maker met voldoening mogen terugzien?

Vooreerst klopt het nog lang niet. Voor 1909 een geraamd tekort van 7 millioen; over 1908 van 10.7 millioen; over 1907 overschot van 11.7, over 1906 van 1.4 millioen. Het jaar 1905, met een tekort van 10.2 millioen, zal ik, als door v. Heutsz nog niet beheerscht, bniten rekening laten. Over de vier jaren zijner fiskale gestie blijft dan toch nog een vermoedelijk tekort van 4-6 millioen. Dit betrekkelijk gunstige resultaat is echter, volgens verklaring van den minister zelf op blz. 1 zijner memorie v. toelichting 'hoofdzakelijk aan den hoogen tinprijs te danken.' Voor welvaart van Indië of bekwame finantiëele gestie bewijst het dus, wat *die* millioenen betreft, niets. Maar nog minder doet het dit voor zoover betreft de overige millioenen, verkregen door belasting-opdrijving en onthouding van het noodigste. Kan werkelijk iemand, met gezond en onbeneveld verstand, meenen dat met dit bijna kloppen der begrootingen nu een vruchtbare grond is gelegd, waarin Indië verder kan gedijen? Het is integendeel een lichaam dat, bij onvoldoende voeding, maar steeds onbarmhartiger wordt geëxploiteerd om de zak van den patroon te spekken. Op Java, dat volgens den Idenburg zijner verkiezings-, kamer- en groene ministerdagen, dringend economische opheffing cischte, is speciaal op den - reeds met minstens 18 procent zijner inkomsten belasten[1] - Javaan ruim 3 millioen belasting-verhooging gelegd. Van de 49 millioen, die dezelfde Idenburg in 1904 langs een zijweg voor economische ontwikkeling bestemde, zijn tot en met 1908 toegestaan 10 millioen, doch door den gouv.-generaal slechts besteed 6.6 millioen. Die gelden hebben bovendien geen beteekenis, wijl de vervulling van andere behoeften, op gewone begrootingsposten uitgetrokken, tegelijk wordt ingekrompen.

1) Van Deventer, Overzicht v.d. economische toestand der Inl. Bevolking blz. 165.

Het opium-gebruik is, wel verre van door de Regie te zijn beperkt, opgedreven; de inkomsten daaruit, in 1899 voor pacht en regie te zamen bedragende 18.8 millioen, zijn voor 1909 begroot op 23 millioen! Overbevolking tiert voort, zonder dat grootere productiviteit van den grond, bestrijding van misgewas, volksverhuizing op een sctaal van eenige beteekenis worden bevorderd, hetgeen volgens Dr. Kernkamp in de *Economist* en ieder ander die nadenkt moet leiden tot 'schokkende gebeurtenissen'. Brandstichting, veediefstal, onrecht van allerlei soort zijn in de desa nog steeds aan de orde van den dag; veiligheid van zijn klein bezit hangt voor den inlander aan een zijden draadje. Transportwegen in het binnenland zijn veelal zeer gebrekkig. Hygiène, ziekenzorg voor den inlander verdienen den naam van 'zorg' niet. Staats-armenzorg is er evenmin. Inlandsche gevangenen worden geëxploiteerd om door hun arbeid de kosten der europeesche te bestrijden. Gemeenten zijn geschapen, zonder geld om gemeente-belangen te behartigen. Ambtenaren, rechters, onderwijzers gaan ontbreken, of liever ontbreken sinds lang, door onvoldoende vooruitzichten, beknibbeling van allerlei aard, of wel zuinigheidshalve gewoon onbezet laten van opengevallen plaatsen. Met waterstaatspersoneel hetzelfde. Scholen, waterwerken, bruggen, wegen, door de wetgevende macht toegestaan, worden dientengevolge in Indië niet of slechts gedeeltelijk uitgevoerd. Dit en veel meer voor het hoofdeiland, dat aan Nederland vroeger honderden millioenen heeft in den schoot geworpen. Aan de Buitenbezittingen brengen wij, als vergoeding der zoogenaamde 'beschaving en orde', die Lohman c.s. zoo op prijs stellen wegens de hoop op eenige bekeerde christenzieltjes, zware belastingen, drukkende heerendiensten, onrechtvaardige onteigeningen, afgeperste bijdragen voor onvoldoend gecontroleerde landschapskassen. Vooral aan Mr. van Deventer komt de eer toe, deze tartuffiaansche, schijnbaar beschavende maar inderdaad hoofdzakelijk 'winste' voor de centrale kas zoekende, politiek in de Buitenbezittingen bij de begrootingsdebatten te hebben in 't licht gesteld.

Ziedaar den voozen toestand van land en volk. Maar mannen als Lohman, Kuyper, van Vlijmen, van Nispen, IJzerman vragen daarnaar niet. Zij zien slechts het schijnbaar (want op

den duur moet de zeepbel tóch barsten) afgewend finantieel gevaar en vooral het ‘gezag’. Kuyper noemt van Heutsz een ‘treffelijk man’, van Vlijmen ‘een getrouw landsdienaar’, Lohman een ‘Belisarius’, die herhaaldelijk het Byzantijnsche rijk redde, waarbij men voor ‘Byzantijnsch rijk’ hebbe te lezen: de willekeur der beruchte tooneelspeelster Theodora, eerst bijzit daarna gemalin van Justinianus, evenmin iets eerbiedwaardigs dus als de door van Heutsz geredde fiskale willekeur van Nederland. Hoevele mensonen onder dat régime den levensstrijd weer harder voelen, dat raakt de heeren niet. Hollandsch finantieel en partijbelang, weerzinwekkende geloofswreedheid van Nederlandsche puriteinen, beslissen over Indië. Het volk is niets, politiek succès voor den minister, die de brandkast en den geloofswaan verdedigt, alles. Onze koloniale staatkunde is geen *middel*, maar *doel*. En daarmee is iedere politiek veroordeeld.

's-Gravenhage, 1 Dec. 1908.

Boeken, menschen en stroomingen

Frederik van Eeden: *Dante en Beatrice*.

Als iemand erin slaagt zijn ideeën krachtig en zichtbaar te laten leven in zijn woorden, dan mag hij van geluk spreken; want dit is het leven *aere perennius*. In sommige van Van Eedens gedichten vindt men tot zulk een bestaan geraakte ideeën, zooals men ze ook doorloopend in den lateren *Kleine Johannes* aantreft. Ik zeg den lateren, omdat ik vooral wil doen opmerken dat deze schrijver tot de weinigen hoort die, na een bloeiende jeugd, een tijdperk van mannelijke sterkte bereikt hebben. Hij was in de laatstverloopen jaren een van de sterkste Nederlanders. En hij bleef dit, ondanks dat zijn duidelijke en plotseling blootkomende zwakheden, en vooral een telkens bemerkbaar zelf-bedrog, de onbedriegelijke teekens waren van innerlijke onvastheid.

Het zwaartepunt van Van Eedens gedachten ligt niet *in* de wereld, maar erbuiten. Toch heeft hij voortdurend getracht die wereld in zijn gedachten op te nemen. Een God de Vader, tot wien hij zich als kind verhield, en wiens droom de wereld was, - dien het Liefde was te zoeken en Wijsheid te kennen, - maar die buiten die liefde en kennis den Waan toeliet als de alom-aanwezige Hel in mensche-hoofden en -harten: - zoo was zijn voorstelling. Altijd weer, als hijzelfin dien Waan terugviel, of als de wereld die hij niet ophield scherp waartenemen, hem ergerde of pijnigde, verloor hij zijn gemoedsrust, en greep, in grondelooze onzekerheid, rechts en links, als een drenkeling die geen oever ziet.

Toch sterk, want hij had - het krachtigst als hij zich zwak voelde - den drang naar uitredding.

De verzen van Van Eeden hebben dan ook niet de schoonheid van iemand die zich met de wereld in vrede voelt, maar wel dikwijls de sterkte van een die haar te overwinnen streeft. ‘Want niets heeft er vermogen dan de Geest’ zegt hij in het gedicht op Shelley's Epipsychidion; en in ‘Des Levens Kern’ wordt wel de natuur geprezen, maar alleen omdat zij, op een oogenblik dat hij zich diep van zijn Gods-voorstelling doordrongen voelt, hem niet pijnlijk vermag aantedoen. Nooit heeft ze ‘zoo rechtstreeks mijn *verstand* verheugd’, roept hij uit. En als hij in ‘Koele Meidag’ de lente-schoonheid verheerlijkt, is het niet omdat hij haarzelve liefheeft, maar omdat hij in de niet-kleumsche beuk, die haar loovers uitdrijft ondanks de koude, in het koene flonkeren van de tulp-bloem, in het uitspruiten van de berk en in roep en zang van koekoek, nachtegaal en lijster het triomfeeren tegenover de dreiging van de aanzeilende hagelwolk vieren wil, - een triomfeeren, zooals zijn eigen sterke gedachte het tegenover de aanrukkende wereld doet.

Dit zijn de vaste en zelfbewuste oogenblikken van den dichter, die tot Dante spreekt:

> Mijn hart smacht naar dat verre vaderland,
> waarvan wij beide op aard een vóórglans zagen,
> toen, nauw ontwaakt, in blijde kinderdagen,
> zich ziel aan ziele spon met teedren band.
>
> Toen, door dat bliksemfelle licht geslagen,
> verhief zich ons verwonderde verstand
> en bleef om 't kernvuur van zoo schoonen brand
> en om terugkeer naar dat licht-heil vragen.
>
> Dát is mijn smart, dat raakt het diepste wezen
> van al mijn vreugde en leed, dat geeft de klank
> van innigheid aan deze zwakke zangen -
>
> Gij steegt omhoog op wieken, sterk en blank,
> van een grootmachtig, triomfant verlangen -
> *mijn* wonde brandt nog altijd ongenezen.

Zooals zijn gevoel, zoo is ook Van Eedens taal, niet een van harmonische schoonheid, maar wel van begrippelijke

sterkte. Hij schept haar niet, maar hij hanteert haar. Vandaar dat dichters zich niet geheel voldaan voelen door uitstortingen die toch op den leek een sterken indruk maken. Het al genoemde ‘Shelley's Epipsychidion’ en ook ‘Het Gebergte’ zijn van die taal-hanteering bewonderenswaardige voorbeelden.

In ‘Stem van Generzijds’ wordt de wereld gezien als van een plaats buiten haar, en in een afscheids-licht. Het is duidelijk dat aan dezen dichter die stand eigen zijn moet. Hij treedt ermee in de houding, en spreekt dan ook in den toon, van vroegere vromen. Maar terwijl hij in het gedicht dat ik zoo juist noemde, dien toon doordringt van een eigen dadelijkheid, geeft hij er in ‘Zelf-schouw’ een matten en onpersoonlijken weerklank op. Zoo zijn nog sommige kleinere gedichten en toegevoegde rijmpjes zwak, ja onnoozel. Een duitsch gedicht op Julius Oldach had wel evenmin als in een vorigen bundel een paar engelsche verzen, moeten worden opgenomen.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Arthur van Schendel, De Schoone Jacht. Amsterdam, bij W. Versluys, 1908.

‘Een die eeuwig een minnaar zou zijn’ - in deze slotwoorden verruischt de grondtoon der vijf verhalen. Zij vormen een schoone jacht naar liefde, zooals die in de eerste geschiedenis, waarnaar het boekje genoemd is, er een naar liefde was. Doch liefde is hier niet alleen in den engeren zin van liefde voor vrouwen bedoeld: in 't bizonder ook voor kindergestalten is hier een groote teederheid. Deze vervult het tweede en het vierde verhaal, terwijl de andere het eerste en het laatste beheerscht en beide samenkomen in het derde. Zoo is de eenvoudige, mooie bouw van dit werkje: binnen een roode cirkel een blanke, rondom het rozige hart.

Doch zooals op het bekoorlijke bandje als tegen een gulden maanschijf, op donker-lijnende bloesemtwijgen, zich het fantoom afteekent van een vreemd beest, een vogel met geheimvollen kop boven de uitgeplooide, sierlijke vlerken, zoo is er temidden van liefelijkheid in deze ziel veel wonderlijks, dat bij lezing dezer verhalen soms doet huiveren. Er is namelijk nog een eigenschap, die zij alle gemeen hebben: het geloof aan bovennatuurlijke wezens, zoo goede als booze. De wonderverschijningen: van een engel, wier kus den waanzinnig-wilden ridder geneest; van den Booze, die als een schaduw over de bergen tijgt tot een voorspelling van zijn duivelschen roof; van den oude die den droom kent - misschien bewerkte - van hem die in het maanlicht toefde met onbedekt hoofd, droom die zijn noodlot zijn zou; van de vreemdelingen, goede geesten die heil brengen waar zij komen; van de schimmen der voorbije liefden eindelijk, verschijnende aan den eenzamen

minnaar; - het zijn geen symbolen, maar zij komen voort uit een ziel die de waarachtigheid van het bestaan zulker wezens gelooft met dezelfde zekerheid als waarmee zij de altijd voor haar uit vliedende liefde in den hemel te zullen vinden weet.

Zoo is de natuur van dezen droomer, en de wijze, waarop hij zich uit, is door verbeeldingen. Landschappen en gestalten hebben altijd het kenmerk bij hem, dat zij innerlijk, niet uiterlijk aanschouwd zijn. Zijn stijl is alleen in het eerste verhaal soms wat onbeholpen, in de overige is hij de zeer verfijnde, zeer zuivere, dien men uit zijn zwerver-verhalen kent.

Maar een dezer verhalen overtreft alle andere zoozeer, dat het als een wondere maansteen blinkt in een fijnen, grilligen gouden spang. Het is het middelste: ‘Maneschijn’. Hier komt alles samen: liefde voor een vrouw en voor een kind, geheime toovermacht en verrukkelijkste sprookjesnatuur, maar toch moet er nog iets zijn, dat het zoo van woord tot woord de ziel van den lezer gevangen houdt in den zoetsten, weemoedigsten ban. Het is het geheel en al ongemeene, verrassendware dezer verbeelding: een droom die 's droomers leven blijkt te zijn. Zoetst en weemoedigst, want schooner dan ooit werkelijkheid was is deze droom: toen hij ontwaakte, die ingeslapen was turende naar de geliefde vrouwegestalte, was zij zoo schoon niet meer als zijn droom haar had doen schijnen; - en toch - toen hij wist dat zijn zoontje, haar kind en het zijne, niet bestond, schreeuwde hij van ontzetting. En zoo is het immers altijd: wij erkennen dat geen werkelijkheid onzen droom evenaren kan, en toch smachten wij altijd weer naar zijn verwerklijking.

ALEX. GUTTELING.

De aardbeving. 28 Dec. 1908.
Door
Is. P. de Vooys.

Eer 't rijzend licht de zwarte lucht zou kleuren
waarmee een winternacht aan de aard zich klemt,
brak, diep beneden 't donkerst zeeëwater,
het woelend vuur van een verborgen krater
gesteenten, wier gewicht niet houdt of temt
de kracht, die bergen schudt en rots doet scheuren.

De vensteroogen dicht, in 't late slapen,
leunt tegen berg aan zee, de stad en 't dorp,
waar zorgloos 't volk verdroomt leed, lief of lust,
tot schok en kraken rondom schrikt de rust,
en neer stort al 't gebouwde in blinde worp,
als speelgoed van baldadig wilde knapen.

In 't stuivend gruis lekt roode vlammentong,
en roostert puinhoop, duizenden begravend
in slaap geslagen of gemarteld dood
door 't donker monster, dat nog rukt en stoot,
dat muur van kerk of fort nog aldoor havent,
en jaagt op 't land de zee in fellen sprong.

Messina, Reggio en veel geroemde streken,
herdacht, of liefgehad als schoone droom
van Siciliaansche zee- en kleure-pracht;
uw droom werd nu omhuld door helsche nacht,
waaruit verrees ondoofbaar wreed fantoom,
en kreten klonken, die elke afstand breken.

Europa, woelend naar een volkenstrijd,
de rust en vree van daadloos slapen moe,
ziet volk en stad in bitter leed verwoesten.
Zal 't klaar geschut, de ellende vreezend, roesten?
Of dekt die meelij stille krater toe
van macht, ontembaar en tot schok bereid?

Het al-eenig leven
Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis
Door
Nico van Suchtelen.

4
Macht en Moraal

> Ihr meine schüler, sprossen von geblüt, Erkennt und kürt das edle
> unbemüht, Auch heimlich bin ich richte eurer tritte.
> STEFAN GEORGE.

Het leven is vòòr alles aktie en ook de mensch is niet in de eerste plaats nadenkend, noch zelfs voordenkend, maar handelend wezen. De geest zoekt het ware terwille van het goede; de juistheid van zijn waarnemen, voelen, voorstellen, is de voorwaarde tot de doelmatigheid van zijn doen. Maar ontwikkelt hij het denken om te kunnen handelen, hij handelt, hij leeft, reeds vòòr het denken ontwikkeld *is*.

De nood zijner hulpelooze armoede dwong hem zich te orienteeren in de hem omstuwende verschijnselen, opdat hij, de van alle zijden bedreigde, zich veiliger en zekerder zou bewegen en meer en meer zou leeren niet alleen de oogenblikkelijke daad juist te *kiezen*, maar ook haar toekomstige werkingen te *berekenen*. Daarom schiep hij, ervaring na ervaring in geslacht op geslacht vastleggend, steeds splitsend, steeds verbindend, steeds al zijn vermogens tot hooger graad verheffend, die wondere denkmachine die hem in staat stelt voortdu-

rend het bewustzijn te verrijken en te versterken. De primitieve zinnen, wier dadelijke gewaarwording wel is waar een doelmatige reaktie mogelijk maakt, geven toch echter daardoor op zich zelf nog geen waarborg voor hooger ontwikkeling. Deze ontstaat eerst wanneer het verstand de bedriegelijke en onvolkomen gewaarwordingen, krachtens de verbindende herinnering aan vroegere ervaring, niet slechts weet te verbeteren en daardoor betrouwbaarder te maken, maar tevens ook het individu onafhankelijker doet worden van die onmiddelijke omstandigheden en het leert zich, behalve aan de feiten zelf, ook nog aan te passen aan hun kausaal verband.

Was bij de dieren het doel des denkens hoofdzakelijk het vormen van doelmatige instinkten en zonk elke ervaring, na eerst erfelijk te zijn vastgelegd, weer weg in de sfeer van het onderbewuste, het gevaarvolle en wisselvallige leven van den oermensch maakte een betere en snellere aanpassing aan de levensomstandigheden noodzakelijk. En de achtereenvolgens zich ontwikkelende middelen hiertoe waren de tot steeds hooger macht zich verheffende werkingen van zijn intellekt: zijn vlugger waarneming, zijn klaarder erkenning, zijn verbindende fantasie, zijn vooruitziende intuitie.

Doch door het feitelijke *leven* is de denkontwikkeling in zekeren zin gepraedestineerd, implicite gegeven. Nooit ware de geest zonder langzamerhand op bepaalde wijze te leeren handelen, dat wil zeggen zich *werkelijk* tegenover de dingen te stellen, tot zelfbewustzijn gekomen. De onbeholpen oermensch zou zelfs - al ware per absurde hypothese een logische gedachtegang als de onze voor hem mogelijk - nooit ons levens*begrip* hebben kunnen bereiken omdat de daartoe noodige levens*ervaring* hem ontbrak. Doch wat is dan het menschelijk denken, dat wij thans van zijn handelen onderscheiden, oorspronkelijk anders dan een...handelwijze van een vroeger nog niet - althans niet in onzen hedendaagschen zin - denkend wezen? Een handelwijze die geheel en al berust op de vastlegging van herhaalde waarneming tot herinnering. En zoo is de logica te beschouwen als de doelmatigheidsleer van dit nieuwe gewoonte-handelen dat denken heet, als een...moraal. Is het logische gevoel van ‘moeten’ niet verwant aan het ethische ‘zoo behooren’, en is het minder

betwijfeld imperatief karakter der logica misschien alleen daaraan te danken dat de elementen des denkens eenvoudiger zijn en gemakkelijker voor goed doelmatig te combineeren dan die van het totale leven, terwijl zij bovendien reeds grootendeels in de vóórmenschelijke evolutie werden vastgelegd?

Kennis is macht. Zoo is dit platte spreekwoord, waarmede intellektueele parvenus hun onbeduidende maatschappelijke ambities plegen te rechtvaardigen, tevens de uitdrukking van dit diep-werkende streven des geestes, de schepping der moraal. Een beschrijving, een topografie zoekt de geest, die hem begrijpelijk is en begrijpelijk is hem voorloopig alleen wat nuttig is voor zijn doel, uitbreiding, versterking zijner macht. En hij léérde zich orienteeren, hij léérde 'verklaren', zijn duistere wereld verhelderen, hij leerde het waarom der dingen, dat hij eens zoo smartelijk miste, zòò, dat het zoeken er naar zich wel als de wezenlijke beteekenis des levens aan hem moest opdringen, meer en meer verstaan. Maar, mocht ook bovendien die lustaandoening, die steeds elk krachtig streven vergezelt, hem soms in den waan brengen dat hij het weten zocht slechts om wetens wil, eenmaal tot zelfbezinning gerijpt ontdekte hij dat hij nooit in de kennis van een kausaalverband op zich zelf, hoe uitgebreid ook, bevrediging vond en had hiermede de waardeloosheid van het denken als doel-voor-zich erkend. De menschheid heeft zich steeds vergist in het stellen van haar grootste problemen. Of liever, elk probleem is bestemd door een volgend te worden verdrongen. En in dezen tijd van oorzakelijke kennis, van weten waaruit en waarom en waarvoor, moet het den wijder en dieper blikkenden tot bewustzijn komen dat die quasi eeuwige vraag 'waarom' slechts de tijdelijke ongerustheid uitte eener in het duister tastende en zich bedreigd voelende onbeholpenheid. In het duister roepen wij om licht, niet omdat wij het licht liefhebben, maar wij krijgen het lief omdat het ons voor struikelen behoedt. Dat is de verborgen beteekenis van dien hartstocht voor verklaren die den geest voortzweept van waarheid tot waarheid en hem slechts zoolang rust en bevrediging bij een verklaring gunt als zij aan zijn oogenblikkelijke behoefte blijft voldoen. Dat is de beteekenis òòk van die ondooflijke liefde tot het vraagverstilde, onverklaarde

geloof. Want of de geest zijn vragen beantwoordde met de meer bewegelijke waarheden eener filosofie of met het starre dogma eener religie, in beide gevallen schiep hij als wezenlijkst resultaat zijns denkens niet gedachte, maar daadkracht, levensmacht, moraal.

Dit streven naar machtsvermeerdering, naar 'Steigerung des Lebens' is het, zooals Nietsche zegt, waarvan de tot dusver als oerdrang beschouwde 'Zucht tot zelfbehoud' eigenlijk maar een eerste uiting is. De *handhaving* des Levens is een minimaal geval van zijn versterking. Wat den geest doelmatig blijkt tracht hij allereerst te behouden en hij legt het vast in de heriditaire struktuur van het lichaam, zoo, dat indien al niet hij zelf, dan toch zijn nageslacht zal kunnen voortbouwen op de dan tot denkwet, kategorie, aangeboren begrip, denknijging of denkaanleg geworden ervaring, die in dezen vaster vorm de verdere richting des denkens aanwijst. En niet minder schept hij in zijn uiterlijke werken, zijn kunst, zijn recht, zijn ritus, nieuwe, secundaire steunpalen voor zijn verderen bouw. Zoo is zijn denken en doen wel een zelfschepping van het individu, maar tevens een □*αν*□*μνησις* (Plato), een 'herinnering' van wat de oneindige ontwikkelingsreeks vòòr hem schiep. Een rustelooze worsteling van het Ik tegen het Niet-ik is het denken, elke waarheid of vermeende waarheid is den geest een nieuw houvast, een nieuwe bevestiging vanwaar hij zijn macht kan uitbreiden.

En mag ook even dikwijls vermoeidheid of dit besef van zekerheid, dat het kenmerk is van beperktheid van blik, hem de gevonden waarheid, die hij beheerschen en vervormen moest, maken tot een vasten waan die hèm beheerscht en in welks dom gedragen dwang hij de rechtvaardiging ziet van eigen vadsige onmacht, niettemin zal die honger naar rijkdom en macht, die onverzadelijk assimileerende, die rusteloos veroverende aktie der Oerkracht, telkens opnieuw hem wakker schudden en tot nieuwe schepping dwingen. Want de geest is een levende geest en ofschoon hij zich voortdurend *bindt*, hij *verstart* nooit in zijn mechanisaties. Zijn behoudzucht is in den grond niet anders dan een vorm zijner vooruitstrevendheid. Het leven verwordt onophoudelijk, en volgt het ook in het algemeen getrouw de wilsstruktuur die het zich zelf vormde,

nooit wordt het slaaf van zijn eigen produkt; een virtuoos is het die met zijn instrument doet wat hij kan en het toch telkens wijzigt en volmaakt. Hier heft het oude en overbodige instinkten, berustend op primitieve, onduidelijke oergewaarwordingen, op, zoodra een beter waarneming bewust ingrijpen doelmatiger doet zijn (wijl de *bijzondere* omstandigheden waarin het rijker ontwikkelde leven zich beweegt, niet langer aan slechts *algemeen* doelmatige instinkten beantwoorden) daar schept het wederom nieuwe uit nieuwe, doch door het kiezend verstand thans nog niet te beheerschen ervaring. Handelt het dier na eersten, oogenblikkelijken impuls, tengevolge van zijn objekt-waarneming-zonder-meer eenduidig en met aanwending van al zijn energie, de maatschappelijke mensch heeft, niet alleen in zijn eigenlijk gezegde moraal, maar zelfs reeds, zooals hierboven werd opgemerkt, in zijn nadenkend verstand, een rem die zijn verderfelijke overijldheid tegenhoudt, zijn overbodige hevigheid tempert, en zoo zijn handelen dwingt in gemeenschappelijk doelmatige banen. Het ontstaan der twijfelzinnige denkwillekeur op zich zelf verzwakt en belemmert reeds den animalen drang tot direkt en hartstochtelijk doen; de fixatie der in den gedachtenstrijd overwinnende motieven echter leidt eerst ten volle tot het vormen van een bepaalde, dat is gecontroleerde en beheerschte wijze van reageeren, tot een moraal waardoor de machtelooze oermensch, meer en meer zijn oorspronkelijke wildheid verliezend of bindend, ten slotte zich ontwikkelt tot den bezadigden en machtigen wijze der hoogste kulturen.

Maar alle vastgelegde bewustzijnsvormen of inhouden, en al die tallooze, oogenschijnlijk onwrikbare ervaringswaarheden die het individu als vaste basis dienen, zijn niettemin toch in den grond variabel, en - hoezeer zij ook bijwijle den voortgang schijnbaar kunnen remmen - daadwerkelijke faktoren der eeuwige evolutie. Want al wat is, is levende, groeiende gedachte van dien Intellectus archetypus, wiens wil van oeratoom tot mensch zijn voorstellingswereld organiseerde.

De juiste kennis, de waarheid, is het waarop de goede moraal zich grondt. Geen wonder dan zoo deze al even wisselvallig is als gene en hier eeuwen stand houdt om ginds zich voortdurend te vervormen. Nuttige instinkten worden tot be-

wuste zeden en allengs aan den wijzigenden invloed van een ruimer levensinzicht onderworpen; anderzijds worden grootendeels toevallige en ook ondoelmatige gewoonten, uit spontane en te weinig geanalyseerde gevoelens ontstaan, gefixeerd, terwijl ook klaarder begrippen naast onbestemde voorgevoelens van waarachtige levensvoorwaarden meer en meer in het zich bevestigende moraalsysteem worden opgenomen. Het totale complex der zoodoende gekweekte deugden brengt evenwel den geest thans in een andere verhouding tegenover de aanleiding van elke deugd in het bijzonder; hij werd sterker en veel van wat hij aanvankelijk vreesde verloor het angstwekkende, veel waarover hij zich verbaasde werd hem onverschillig, veel van wat hem eerst wenschelijk en noodig scheen, blijkt hem thans overbodig. Zoo worden niet alleen van tal van oeroude gewoonten, vroeger van het hoogste belang, doch thans geheel zonder doel, de oorspronkelijke aanleiding en beteekenis vergeten, zoodat men hen eigenlijk met tegenzin gehoorzaamt of ter hunner rechtvaardiging nieuwe motieven verzint (begrafenismaal) maar zelfs gewichtige, ten allen tijde belangrijke instellingen of opvattingen veranderen niet zelden geheel van karakter. Zoo was eens de slavernij, de ontwikkelingsvoorwaarde van landbouw en veeteelt eerst, later ook der industrie, nuttig en moreel en zoo zal eens het erfrecht, de eigendom, het huwelijk, en zoo menige andere thans nog heerschende moraal als schadelijk en immoreel worden verworpen. Zoo werd de eerst om haar nadeeligen ekonomischen invloed veroordeelde rente, zoodra zij maatschappelijk noodig werd, ook door de religie gesanktioneerd. De kinder- en oudermoord onder wilden - de eerste zelfs nog onder de Spartanen en ten tijde van Plato gebruikelijk - was te zijner tijd moreel, wijl noodzakelijk. De ‘onzedelijkheid’ van moord toch ontstaat eerst wanneer het individueele leven een hooger kultuurwaarde krijgt. Elke kuddemensch is gelijkwaardig aan elk zijner stamgenooten, daarom beteekent zijn leven niets voor de evolutie. Bij de meer geindividualiseerde volken evenwel is dit anders, hier kan in elk individu de aanleg eener belangrijke geestelijke evolutie schuilen, zoodat de geest spaarzaam met hen moet omgaan. En van daar dat het intimer sociale leven terecht die ouder- en kinderliefde, en eindelijk

die naastenliefde kweekt die noodig is om de vroegere deugd als een ondeugd te kunnen verafschuwen. Op geen gebied is de variabiliteit van moraal en moraliteit meer in het oog vallend als op dat van het sexueele leven. Wie verheerlijkt thans de Paederastie zonder aan de algemeene verachting te worden prijs gegeven? In welke kerken is thans de heilige prostitutie geboden? En hoe ver - zou men niet haast zeggen hoe ver beneden - staat de christelijke kuischheid, die door haar eeuwenlange voorbeeldigheid het gemoed van zoo tal van moderne vrouwen heeft verdord, hoe ver staat zij van de forsche, eerlijke zinnelijkheid der klassieke. En wat het huwelijk betreft; niet alleen dat vóór het exogaam-monogame huwelijk verschillende andere vormen van geslachtsverkeer gebruikelijk waren, zooals algemeene promiscuiteit, althans tijdelijke paring, incestus, groepenhuwelijk, polygamie, polyandrie; maar zelfs nog heden bestaat, bij toch overigens niet minder moreele volken dan de europeesche, de veelwijverij. En zelfs in Duitschland werd na den dertigjarigen oorlog de voordien en nadien wederom opnieuw verfoeide bigamie toegestaan en dus tijdelijk als moreel beschouwd.

Maar niet alleen dat de moraal zich in den loop der historie wijzigt, ook voor de verschillende volken is zij verschillend. Reeds de zeer uiteenloopende begrippen die aan de woorden goed en deugd worden verbonden (□*γα*□□*ς*=edel, heerlijk, bonus=rijk, voornaam, gut=passend, □□*ετ*□ en virtus=mannelijkheid, moed, Tugend=Tauglichkeit; zie Wundt, Ethik I pg. 24) wijzen ten duidelijkste op de afhankelijkheid der moraal van het volkskarakter. En ook binnen de grenzen van elk volk op zich zelf verschilt de moraal der verschillende klassen, standen, beroepen. Hoe geheel andere begrippen omtrent moraliteit hebben niet handelaars, krijgslieden, artisten etc.; ja welk een diepgaand verschil is er niet eigenlijk reeds in de moraal van man en vrouw. Er is niet tweeërlei of velerlei, maar *allerlei* moraal.

Niet zoozeer op de variabiliteit der positieve moraal op zich zelf, dan wel op de onzekerheid van het moreele bewustzijn berust het voor velen zoo onbegrijpelijke feit dat die mythologische goden, die niet uitsluitend en opzettelijk tot schrikbeelden werden gemaakt, naast hun edele ook onedele

karaktertrekken vertoonen en dat dus klaarblijkelijk terzelfder tijd een deugd en haar tegengestelde ondeugd in eere kunnen zijn. De oplossing is eensdeels deze dat verschillende van die zoogenaamd immoreele eigenschappen volstrekt nog niet *algemeen* als zoodanig werden beschouwd. Een accidenteele loszinnigheid en onmatigheid golden oorspronkelijk als deugden, - en gelukkig zelfs thans nog in veler oogen - als bewijzen van kracht die geenszins met de verstandige en eveneens navolgenswaardige matigheid in strijd waren en dus zeer wel in één persoon vereenigd met hun quasi tegenstellingen konden voorkomen. Voor Plato is de matigheid een deugd, Sokrates echter, die alle gasten van Agathon onder de tafel drinkt, misprijst hij daarom allerminst. En dan, de moraal bestaat aanvankelijk immers nog niet om haars zelfs wil, doch alleen terwille van de macht van den stam, zoodat eigenschappen als sluwheid, roofzucht etc. die als ondeugden gelden *in* den stam, deugden zijn ten opzichte van het gedrag tegenover barbaren. Waarom dan zou een volk dat een Odysseus vereert, niet ook de sluwheid *naast* de rechtschapenheid tot een goddelijke deugd verheffen? Ook in dit opzicht nadert het naieve gevoel tot het inzichtsvoller bewustzijn dat recht en ruimte geeft aan alle menschelijkheden. Slechts het tusschen beide phases werkzame, grenzen zoekende verstand stelt tegenover elkaar wat eerst naast elkaar bestond. Doch zelfs in tijden waarin de moraal reeds vereenzijdigd werd en de begrippen goed en kwaad een absoluut karakter verkregen, breekt toch telkens weer de oude stambeteekenis door en worden algemeen verachte ondeugden wederom tot deugd. De moraal is op het gewone, geregelde leven gericht, vandaar dat ook moreele menschen haar bij gelegenheid kunnen verwaarloozen en zelfs verkrachten en toch...moreel handelen. Ten opzichte dier *ongewone* aanleiding namelijk. Zoo kunnen leugen, meineed, inquisitie, partijmoorden etc., daden die feitelijk tegen bestaande algemeene moraal indruischen, door een hooger noodzakelijkheid gerechtvaardigd zijn, wat b.v. in tijden van oorlog of opstand klaarblijkend is.

Veel omstreden is de vraag of de moraal op een oorspronkelijk religieus ‘afhankelijkheids-besef’ berust, of zij uit een quasi uitsluitend religieuze, ideëele behoefte van den geest

voortvloeit, dan wel een zuiver materieel-utilitairen oorsprong heeft en los van alle quasi hoogere bedoelingen op zich zelf bestaat. Deze strijd, die alleen voortspruit uit de bekrompen zucht der geleerden alle kwesties van uit één beginsel te willen verklaren, is geheel zinloos. Het is toch duidelijk dat niet alleen moraliteit en religieus afhankelijkheidsbesef, maar élk menschelijk gevoel van aanvang af in aanleg gegeven en ook werkzaam is, ja zelfs vòòr den aanvang der menschelijke samenleving. Het is ten zeerste verwarrend de evolutie des geestes in scherp omgrensde phases te willen indeelen, en niet minder onlogisch is het haar eerst bij den maatschappelijken mensch te doen beginnen. Bij de gelijktijdige werking aller menschelijke geestesfunkties kan wel van een *over*heerschen van bepaalde funkties, nooit echter van een *alleen*heerschen sprake zijn. En zoo ware het even onredelijk aan te nemen dat oerzeden, die naar ons tegenwoordig inzicht op nuchterverstandelijk inzicht alleen zouden *kunnen* berusten, dit vroeger ook inderdaad deden en niet tevens van religieuze gevoelens afhankelijk waren. En in werkelijkheid zijn ook steeds de oudste zeden, die betrekking hebben op de meest *logiseh* noodzakelijke daden: op den gezamelijken arbeid in het veld of ter jagd, op de gemeenschappelijke maaltijden, de bewaking van het vuur, de woningbouw, etc., ofschoon zij bij den kultuurmensch zeer wel uit een nuchtere utiliteitsoverweging konden ontstaan, bij den oermensch juist in hooge mate aan religieuze veerstellingen en ritus gebonden. Wat ook zeer begrijpelijk is voor dengeen die niet willekeurig het verstandelijk denken en het religieuze voelen van elkaar scheidt.

De opvatting dat alle objekten die op eenigerlei wijze den primitieven mensch beinvloeden, leven, is zeer natuurlijk en logisch. Want waarom zouden zij hem beinvloeden als zij het niet *wilden*, als zij niet leefden? Reeds de eerste aandachtige waarnemingen dwingen het denken tot eene erkenning van natuurlijke wilskrachten, tot het scheppen eener oermythologie, Het is volkomen onjuist te veronderstellen dat de mythologie een hoogere, poetische vorm van wereldbeschouwing is. Integendeel, de oermythe komt niet voort uit de sterke, rijpe fantasie van den dichter (al neemt deze haar later dikwijls tot motief) maar uit de uiterst onnauwkeurige, on-analytische en

nog geheel kinderlijke waarneming van den oermensch. Maar is deze ‘wetenschappelijke’ natuurmythologie op zich zelf bestaanbaar? Tot welke natuurverschijnselen strekt zich de primitieve waarneming uit? Tot die toch welke den mensch schaden of van nut zijn, in de eerste plaats die hem schaden. Maar kan hij schadelijke verschijnselen als vreemde wilsuitingen beschouwen zonder terzelfdertijd zich niet alleen filosofisch te verbazen, maar ook religieus te ontzetten en zonder terzelfdertijd ook de moraal, door welke hij waant de gevreesde gevaren te kunnen ontkomen, als logisch- *en* als religieus noodzakelijk te erkennen? (Ik zeg religieus noodzakelijk en niet religieus geboden, wijl het begrip gebod eerst kan ontstaan in een latere phase van vermenschelijking der religie.) De oermensch *ziet* dieren, water, boomen, rotsen etc., leven en schept uit die ervaring zijn mythologie van vooralsnog onpersoonlijke en niet symbolisch, maar konkreet opgevatte krachten. Maar terzelfder tijd *vreest* hij hun wilsmacht en poogt haar te breken of te breidelen, althans ten zijnen gunste te wenden door haar te...aanbidden en te offeren, zooals hij ook vijandelijke menschen paait door smeeken en geschenken. Bij deze zuiver anthropomorphe bezweringsmiddelen voegen zich reeds dadelijk eenige empirische. Het verstand, dat toch immers eerst *begint* oorzakelijk te denken, moet, het post hoc met het propter hoc[1] verwarrend, al spoedig de heilzame werking van sommige gebaren of woorden of van het gebruik van bepaalde amuletten leeren kennen en evenzoo in tal van verschijnselen ‘voorteekenen’ leeren zien waarvan het een doelmatig gebruik meent te kunnen maken. Zoo schept het in zijn mythologie, zijn fetichisme, zijn tooverij en mantiek een eerste religie, doch een religie die niet van een eerste wetenschap onderscheiden is. En zoo is het, gelijk Wundt zegt ‘die nämliche Reihe von Vorstellungen die gleichzeitig das Erklärungsbedürfniss des Denkens befriedigt und die religieuse Erhebung des Gemütes herbei führt’ (Ethik 1. pg. 48).

Van ‘Paura e desiderio per vedere’[2] sprak da Vinci (Zie de aanhef van het tweede hoofdstuk). Maar juister is het te

1) na dit, wegens dit.
2) Vrees en verlangen om te zien.

zeggen dat uit die ééne, ongescheiden aandoening van verwonderde vrees of bevreesde verwondering, welke den analytisch ongeoefenden oermensch vervult bij den aanblik der chaotische werkelijkheid, de ongescheiden eenheid der religieuze filosofie of filosofische religie ontstond. En waarom ontstond zij, waarom wil de geest een antwoord? Waarom anders dan om te weten wat hij moet *doen*, om zijn moraal? Het gevoel van absolute afhankelijkheid en het verlangen naar verlossing dat volgens sommigen (Schleiermacher, Strauss) grondslag is der religie, is feitelijk in niet minder mate grondslag der filosofie of wetenschap. Zoo het passieve gevoel al lijdt om deze afhankelijkheid, het verstand tracht er aan te ontkomen. En eerst door deze actieve poging van het verstand ontstaan religie en filosofie (wetenschap) in hun oorspronkelijke ongescheidenheid. Zooals Guyau zegt: 'La religion a pour origine comme la *science*, l'étonnement de *l'intelligence*' (L'irréligion de l'avenir, pg. *22*.) En wanneer later de religieus-filosofische eenheid zich splitst en de filosofie in meerder mate het geloot zoekt, deze vooral het 'gemoed', gene vooral het 'verstand' tracht te bevredigen, blijft toch niettemin voor beide het doel de verhouding van mensch en Onbekende te bepalen en kan men dus nog altijd terecht de religie een plompe, materieele oerfilosofie, de filosofie een gelouterde, spiritueele religie noemen. 'Die Religion ist werdendes Wissen in stufenweiser Uberwindung der Unvollkommenheit' zegt Hegel en geheel hetzelfde had hij kunnen zeggen van de filosofie. In het streven naar hun ééne doel, het bevestigen en vervormen der moraal blijven zij steeds wezensgelijk. 'Facere docet, non dicere'[1)] zegt Seneca van de filosofie en hij is waarlijk niet de eerste, noch de eenigste filosoof, wien de levenspraxis gaat boven de theorie. En zelfs bij Plotinus, en zoo menig contemplatieve geest met hem, is toch het alleenzaligmakend 'schouwen' slechts resultaat eener...levenskunst. En evenzoo is voor den religieuzen het *handelen* volgens de voorgeschreven wet of volgens de beginselen des geloofs van grooter belang dan wet of geloof zelf. En zelfs het streven der indische wijzen naar *in*aktiviteit is toch ten slotte niets anders dan het uitvloeisel eener moraal,

1) Handelen leert zij, niet praten.

eener methode van...handelen. Een in zijn bizarre gevoelsextases bedwelmde geloovige mag wanen dat het verstand hem bij het zoeken naar een levenszin slechts tot last is en een in zijn dorre redenaties vastgeloopen filosoof mag zich wijsmaken dat hij ‘denkt om te denken’, in werkelijkheid richten beide, hoezeer zij ook in hun latere ontwikkeling in strijd geraken, toch al hun voelen en denken, of al hun denken en voelen op het handhaven en versterken dier levenswijsheid die voor den mensch het doelmatigst blijkt te zijn. Laat de religieuze zich wel is waar in de eerste plaats door zijn gevoel inspireeren, om later desnoods, vooral in zijn strijd tegen de ongeloovigen, zijn gevoelswaarheden zoo goed of zoo kwaad mogelijk logisch te verdedigen, terwijl de filosoof veelal hooghartig zijn toch wel degelijk aanwezige gevoelsinspiratie ontkent en zijn levenskunst aanziet voor een eigenlijk bijkomstig resultaat van vrij en onbevooroordeeld denken, dat achteraf - gelukkig - ook zijn gemoed blijkt te bevredigen, toch is bij geen van beiden deze eenzijdigheid ooit streng vol gehouden. De religieuze tracht, ook zonder dat tegenstand hem daartoe dwingt zijn moraal en zijn geloof te ‘bewijzen’. En van vele Kerkvaders zou het moeilijk zijn uit te maken of zij nog theologen dan wel reeds filosofen waren. Maar zelfs de lagere religies bewijzen. Niet alleen praktisch door allerhande ontzagwekkende tooverij, maar òòk logisch, uit eigen, immanente redelijkheidsbehoefte. Want evenals bijvoorbeeld de kosmografie der Akkadiërs, die zich de aarde voorstellen als een omgekeerde boot, en de hemel als een gewelf dat òf rust op het water - welks horizont immers nooit is te bereiken - òf op hooge bergtoppen - die evenmin ter controle toegankelijk zijn - eigenlijk van een verbluffende logica is, zoo wetenschappelijk als zij bij hun primitieve waarneming maar zijn kon, evenzoo geven hun demonologie, en die aller andere volken, hun voorstellingen omtrent de genesis der wereld, de hierarchie der goden etc., steeds de voor hen meest *logische*, wijl met hun waarneming overeenstemmende *verklaring* van onbegrepen verschijnselen. Elke mythologie is zelfs oorspronkelijk niets anders dan een poging tot rationeele verklaring, wat wij aan de konkreet-antropomorphe, mythologiseerende uitleggingen die zeer jonge kinderen aan de verschillende natuurverschijn-

selen geven ten duidelijkste kunnen zien. Dat de bliksem wordt opgevat als de speer van een god, de zon als een wagen, de regenboog als een brug etc. etc., is niet onbegrijpelijk dwaas, maar integendeel bij uitstek logisch. En dit logische karakter behoudt de mythologie ook wanneer zij geheel en al in mystieke religie is opgegaan. De filosoof op zijn beurt laat maar al te dikwijls duidelijk blijken dat ook hij zich gaarne berustend neerlegt bij wat zijn gevoel hem voorspiegelt, dat ook bij hem niet zelden de wensch de vader is zijner wijsheid. Ook het feit dat de religieuze denker om zijn wenschelijke en noodige waarheid kracht bij te zetten dikwijls - hetzij te goeder of te kwader trouw, wat voor de waarde van het resultaat van bitter weinig belang is - zijn toevlucht neemt tot al die magische kunsten die bij naieve geesten het vertrouwen op zijn geloofwaardigheid kunnen versterken, is niet in staat het onderscheid tusschen religie en filosofie tot een wezenlijk te stempelen. Want ook aan de verlichtheid en zelfs aan de eerlijkheid van den slechts waarheid zoekenden filosoof is een grens, en niet weinig filosofen gronden ten slotte hun moraal niet alleen op een goddelijk gezag, maar zijn ook overigens in de aanwending hunner bewijsmiddelen door en door religieus. Dat de hedendaagsche filosoof het ten zeerste smakeloos en belachelijk zou oordeelen een inzicht te willen versterken door het opwekken van dooden of eenige andere dergelijke tooverij, neemt niet weg dat even oprechte maar naiever waarheidszoekers in vroeger tijd hierin geen bezwaar zagen. Ik noem slechts Pythagoras en Empedokles, wier filosofie zich noch wat praktische 'bewijsvoering', noch wat dogmatiek, noch zelfs wat ritus betreft, wezenlijk van een religie onderscheidt. Moderne filosofen leerden de logische waardeloosheid van wonderen, dogmas en ritus inzien, maar al verwierpen zij het bewijs, het 'te bewijzen' bleef voor hen het zelfde als voor de ouden. En overigens, hebben niet ook tal van moderne theologen van wonderen, dogmas en ritus afstand gedaan zonder zich daarom nog filosofen te noemen?

Meer nog dan de antieke gaan de moderne filosofen prat op hun 'wetenschappelijkheid.' 'Die Philosophie forscht rücksichtslos nach Wahrheit, unbekümmert darum ob das was sie findet dem in der Illusion des Triebes gefangenen Gefühls-

urteil behagt oder nicht. Die Philosopbie ist hart, kalt und fühllos wie Stein...etc.' Aldus peroreert von Hartmann (Ph. des Unbewussten. II. pg. 290). Maar weent in deze schijnbare hooghartigheid niet eigenlijk heel de weemoed van den wereldbedroefden die ten laatste *toch*, en juist als resultaat zijner *filosofie*, den troost vindt dien hij *verlangde*, de verlossing van den wil? 'Die Philosophie aber muss sich hüten erbaulich sein zu wollen' waarschuwt Hegel (Phänom. des Geistes, Vorrede), maar is er ooit één filosofie erbaulicher, opbouwender in letterlijken en figuurlijken zin, geweest dan Hegel's leer der zelfontwikkeling des geestes? Heeft Hegel de stichting, de verheffing, den troost zijner filosofie niet gewild, niet gewenscht? Dan is een der meest moderne, meest nuchter-objektieve denkers, Wilhelm Wundt, eerlijker waar hij als doel der filosofie definieert: 'Zusammenfassung unserer Einzelerkenntnisse zu einer die Forderungen des Verstandes und die Bedürfnisse des Gemütes befriedigenden Welt und Lebensanschauung' (System der Filosofie). Hij noemt de Bedürfnisse des Gemütes in de tweede plaats, maar waarom noemt hij ze indien ze niet werkelijk de eerste plaats in zijn geestesleven innamen? Elders zegt hij dan ook 'Ich meine es sei die Ethik, die zu den Fundamenten einer allgemeinen Weltanschauung die wichtigsten *Grundsteine* bei zu tragen habe' (Ethik, Vorwort). En een ander, niet minder nuchter en objectief geleerde, Wilhelm Ostwald, zegt niet alleen van de filosofie, maar van de wetenschap in het algemeen, dat zij zonder praktische bedoeling een waardeloos spel is. 'Je weiter die Kenntniss der Naturgesetze, d.h. des tatsächlichen Verhaltens der Dinge, vorgeschritten ist, um so eher und mannigfaltiger werden die Möglichkeiten der wunschgemässen Gestaltung auftreten, und in solcher Weise kann die Wissenschaft aufgefasst werden als die Lehre wie man glücklich wird. (Grundriss der Naturfilosofie, pg. 37). Is hier dit 'hoe men gelukkig wordt' niet een paraphrase van hoe men 'juist', dat is 'moreel' *handelt?*

Men zoeke ook niet een verschilpunt tusschen religie en filosofie in de neiging der eerste tot 'mystiek'. Niets ware onjuister. Want het wezen der mystiek bestaat allerminst in die quasi dichterlijke duisterheid van gedachte en die extati-

sche of asketische richting van het dadenleven die zoovele religieuzen kenmerkt. Bovendien, ook vele filosofen vertoonen dezelfde eigenschappen. Maar het wezen der mystiek is dit intuitief begrijpen der godheid, dit uit-zich-zelf meeleven met het Al-eenig-leven dat het alpha en omega is van al ons voelen en denken en doen, en als zoodanig aan beiden, filosofie en religie gemeenzaam is zoowel in het oerbegin als aan elk einde. De denkende vroome noemt dit mystieke begrijpen 'voelen' en associeert zijn schijnbaar bovenzinnelijke openbaring met alle produkten zijner bizarre en nog zoo uiterst zinnelijke fantasie; de vroome denker daarentegen weet zijn hoogstredelijke zelfonthulling wijzer en waardiger te uiten. Zoo zal de denker der toekomst, hoewel er geen zweem van wat heden religie heet meer in hem leeft, toch in hooger mate mystiek zijn dan de bedwelmde waarzeggers, de epileptische profeten, de zwakzinnige extatici van het verleden.

Zoolang er geen grens is tusschen het natuurwetenschappelijk en het religieus karakter van oermythologie en fetichisme, is er evenmin verschil tusschen een logische opinio necessitatis en een religieuze opinio juris.[1)] De geheele moraal vindt bij den oerstam, zonder dat er eenige sprake is van een natuurwettige noodzakelijkheid of van een goddelijk gebod, haar sanktie in dit oorspronkelijk gevoel van 'niet anders kunnen' dat zich aan elk herhaald en beproefd geschieden vastknoopt, dit zelfde gevoel dat kinderen zoo krachtig doet protesteeren tegen ook maar de allergeringste wijziging in hunne gewoonteervaring.

Deze of gene handeling 'moet' zoo geschieden. meent het kind, zonder dit 'zoo behooren' ook maar in het minst als een gebod van wie of wat ook op te vatten. En evenzoo de wilde, die zonder dat iets hoegenaamd hem daartoe noopt, de stammoraal handhaaft en, waar zijn wraakzucht nog zooveel oorspronkelijker is dan die van het moderne kind, de overtredingen der gewoonte even meedoogenloos als ongemotiveerd bestraft.

Alleen waar reeds een begin van heerschappij ontstaan is kan het ook de bloote machtswil van den heerscher zijn die de stammoraal bevestigt of handhaaft of naar gelegenheid

1) meening of iets op noodzakelijkheid dan wel op rechtsbesef berust.

nieuwe moraal opdwingt. Hij wordt gehoorzaamd, niet uit eenig plichtsbesef, maar omdat niemand er aan denkt zich tegen hem te kunnen verzetten, op de zelfde wijze als kinderen aan hun almachtige ouders gehoorzamen, zonder vragen, zonder kritiek, zonder verzet.

Een begin van scheiding in de primitieve begrippen treedt op wanneer de mensch tot de bewuste en overdachte waarneming van spoken gerijpt is. Immers thans krijgt de gevreesde buitenwereld eerst geheel en al een anthropomorph karakter. Al wat leeft en bewijs geeft van zijn wilsmacht is thans niet langer een konkreet waargenomen kracht, maar een op zich zelf 'dood' ding waarin een menschelijke 'geest' huist en werkt. De behoefte aan een vaste en betrouwbare handelwijze die dier geesten toorn afwendt of van hun hulp verzekert, leidt nu vanzelf tot die hooger vorm van religie, de geregelde doodendienst. Een bepaalde ritus en een bepaald systeem van geboden worden nu mogelijk, die zich van andere opvattingen en moraal omtrent onverschilliger verschijnselen onderscheiden. Hiertoe draagt voor alles bij het feit dat door het animisme zelf een vroeger onbelangrijker faktor als moraal- en religie scheppende kracht werkzaam wordt: de macht van den sterke. Want de sterke is nu niet alleen meer de lichamelijk overmachtige, maar vooral hij die door zijn onbegrijpelijke wonderkracht de geesten der dooden kan beheerschen, de toovenaar, de priester. De priesters zijn het die van nu af aan de moraal als uitsluitend religieus instituut leiden en ook meer nog dan vroeger alle sociaal-noodzakelijke instellingen aan de immers thans geheel vermenschelijkte, geheel sociomorphe religie verbinden. Alleen de allereenvoudigste, het meest van zelf sprekende stamgewoonten worden tot profaan recht en zede, zooals het uitstooten van overtolligen en het dooden van gevangenen. De macht der priesters die den ritus en het geloof handhaaft, ontwikkelt daardoor het oorspronkelijk gevoel van 'niet anders kunnen' tot een besef van 'plicht', terwijl de sociale omgang der onderling gelijke stamgenoten den geest leert zich in gelijksoortige geesten in te denken, met hen mede te leven, en zoodoende het 'billijkheidsgevoel' verscherpt. Een ideëele opinio juris wordt thans van een nuchtere opinio necessitatis onderscheiden.

Met deze voorstellingen van billijkheid, plicht, gebod, gehoorzaamheid, ontwikkelt zich thans ook het ‘geweten’ waarin zich alle heerschende moraal, op welke wijze dan ook ontstaan, en niet minder alle voorvoelde wenschelijkheid, als het ware sublimeert. Bij elke, niet al dadelijk reflexief of instinktief juist en moreel verloopende handeling, levert het geweten de tegenmotieven die den twijfelenden wilsimpuls de ‘goede’ richting kunnen wijzen. Streefde de geest voordien kritiekloos naar alle wenschelijkheden, zoodat al wat hij begeerde hem ‘goed’ was en kon alleen de harde ervaring hem achteraf leeren dat dit goede niet zelden dwaas was en verderfelijk; openbaarde zich het geweten meer embrijonaal, als een lustof onlustgevoel, berustend op het vaag-instinktief waardeeren of schuwen van een daad; meer en meer groeit het tot een positief kritisch vermogen dat niet uitsluitend meer de spontane begeerte laat gelden. De geest toetst zijn wil aan zijn zelfgeschapen normen, aan zijn idealen. ‘Der vernünftige, durch ein Ideal bestimmte Wille übt an den niederen Willensformen, Trieb und Begierde, die auch im Menschen als Naturgrundlage bestehen bleiben, eine fortlaufende Kritik und Auslese. Wir nennen diese Kritik Gewissen.’ (Paulsen, System der Ethik, I. pg. 200). Maar hoe vroeg ook al aanwezig, het geweten krijgt zijn grootste beteekenis eerst later, wanneer de fantasie, het vrije, zelfstandige denken zich krachtiger ontwikkelt. Bij den weifelmoedigen en toch zelfvertrouwenden individualist eerst wordt het geweten die innerlijke bron van waarheid en moraliteit, waaruit hij niet zelden meer nog dan uit de uiterlijke religie schept.

De moraal bestaat thans uit de voor de hand liggende noodzakelijkheden, de profane rechtsregelen en de religieuze plichten. Deze laatste zijn verreweg het belangrijkst. Want naarmate het geloof in de macht en wijsheid der priesters toeneemt en de opinio necessitatis van vele zeden - die misschien op een geheel ongegronde waanvoorstelling van een ver voorgeslacht berustte - wederom verloren gaat, moet de religie zich meer en meer van alle moraal, het profane recht weer inbegrepen, meester maken. Zelfs bij de nuchtere Romeinen zijn de priesters de eerste dragers van van het profane recht. Het huwelijk, aanvankelijk een zuiver bezitrechtelijke verhouding, krijgt naarmate de vrouw als be-

schermster van huis en haard belangrijker wordt, ook meer en meer een religieus karakter. De practisch-ekonomische kindermoord wordt waar hij zijn reden van bestaan verliest, tot het onpraktische en onekonomische eerstgeborenen-offer. Het kannibalisme, welks nuchter-utilitaire oorsprong duidelijk is, krijgt religieuze beweegredenen zoodra men op de gedachte komt dat door het drinken van het bloed der verslagenen, hun kracht, hun geest, in het eigen lichaam overgaat. Maar evengoed kan kannibalisme direkt uit de religie ontstaan, uit de gewoonte der offerenden namelijk om van het den goden aangebodene zelf mede te eten. Zoo is er haast geen zede die niet in een of ander opzicht met religie wordt in verband gebracht of zelfs, waar haar oorspronkelijke bestaansredenen geheel vergeten raakte, tot religieuze ritus, met een geheel nieuw doel en beteekenis, werd gestempeld. Vandaar de zoo talrijke zeden die wel gedeeltelijk utilitair, gedeeltelijk religieus te verklaren zijn, doch waarvan men toch eigenlijk nooit nauwkeurig het feitelijk ontstaan zou kunnen aangeven. Zoo vervormt zich onder den invloed der zich bevestigende en vervormende religie, en niet minder onder dien der filosofie waar deze zich allengs van de religie begint af te scheiden, de moraal voordurend. Een telkens hoogere verstands- en gevoelsphase eischt naast het behoud en de verdediging der oude moraal toch tevens een omzetting harer doeleinden, haar...vernieuwing. Religie en filosofie scheppen in verband met de ekonomische toestanden moraalvormen, doch deze kweeken, eenmaal bevestigd, zelfstandig de bijbehoorende gevoelens en geven zoodoende tot nieuwe moraalbehoeften, en daardoor tot nieuwe toestanden en tot nieuwe religie en filosofie den aanstoot. In iedere vaste vorm kiemt de mogelijkheid eener oneindige variabiliteit. Wie zal zeggen hoe onnoemelijk veel het hedendaagsche geestesleven alleen reeds te danken heeft aan die ééne aloude, doch stellig niet om zijn feitelijk resultaat ingestelde, gewoonte van den gemeenschappelijken maaltijd? Is het toevallig dat Sokrates zijn schoonste gedachten over de hoogste moraal, de liefde tot het Goede, uitspreekt aan een Symposion?[1)]

1) drinkgelag.

Is het noodzakelijk dat de priesters de taak der moraalschepping zooveel mogelijk tot zich trekken, even noodzakelijk is het dat hierdoor de vroegere, uit den stam zelf gesproten moraal in meerdere of mindere mate het karakter eener klassemoraal moet krijgen. En niet minder waar naast de priesters die andere sterken, de beroepskrijgers, en nog later die aller sterksten, de bezitters, tot heershappij komen. De religie moet met psychologische noodzakelijkheid tot een machtsmiddel worden van een of meer heerschende klassen, die door haar hun geusurpeerde voorrechten trachten te bevestigen en uittebreiden. Het is de tweeledige taak der heerschers in het vervolg niet alleen de levenscondities van den stam, maar tevens zooveel mogelijk de eigen machtscondities in gesanktioneerde handelingsbeginselen vast te leggen. Niet altijd zijn beide doeleinden van elkaar te scheiden en het ware meestal vrijwel onmogelijk uit te maken of bepaalde nuttige, wijze, zedelijke instituten hun bestaan danken aan het sociologisch inzicht en de opvoedkundige bedoeling der heerschers dan wel aan hun demagogisch inzicht of aan hun bewust bedriegende zelfzucht. Ook hier geldt het: niets uit ééne oorzaak. Mogen ten alle tijde de heerschers uit zuiver eigenbaat bij monde hunner goden aan het volk vele en zware plichten hebben opgelegd en in onbaatzuchtigheid slechts schaarsche en geringe rechten hebben toebedeeld, mogen zij de religie zoozeer vervormen dat tenslotte haar godenhierarchie feitelijk niet anders dan hun eigen klassedespotie weerspiegelt, het resultaat van dit egoistisch streven, de geboorte en ontwikkeling van tal van onmisbare sociale deugden, levert slechts een bewijs te meer voor de wijsheid van dien geest die, door schijnbaar in het bijzonder het kwaad te willen, toch in het algemeen het goede schept. Of hebben de slavernij, de vroondiensten, de verschillende vormen van gedwongen arbeidsverdeeling of arbeidsgemeenschap niet langzamerhand dien arbeidszin, dat gevoel van verantwoordelijkheid, dat besef van solidariteit, van individueele menschenwaarde en kameraadschap mogelijk gemaakt die later den arbeid van een vloekwaardigen dwang tot een vrije scheppingsdaad kon, en ten deele nog zal verheffen? Is de voordurende krijg waartoe eerzuchtige veroveraars dwongen niet de rijke bron zooveler

mannelijke deugden en tenslotte de eenige voorwaarde voor een eeuwigen vrede der toekomst? Hebben niet de oplegging van tributen of de taboeverklaringen van eigendommen tengunste van hoofden of priesters den stam tot die spraarzaamheid genoopt die noodig was voor de eerste kapitaalvorming waarop alle hoogere produktievormen berusten? Zijn de verschillende klassen, kasten, gilden, waar zij door dwang werden ingesteld, door hun rivaliteit en afzondering niet evenzeer de bevestigers en ontwikkelaars geweest van standen- en beroepseer dan wanneer zij uit andere oorzaken ontstonden? En wat andere sociaal-moreele instituten betreft, die wellicht voor het meerendeel aan de niet of maar vaag begrijpende massa werden opgedwongen, zij het door wijze en bewuste moralisten wier macht inderdaad op hun voorzienigheid berustte, zij het door onwetende overweldigers: het verbod van incestus[1] eerst, dan der endogamie,[2] de streng geregelde doodendienst, de beperking der bloedwraak, de voorschriften tenopzichte van den landbouw, van de veeteelt, van de gezondheid, van het ruilverkeer etc., zij allen zijn toch tenslotte voorwaarden geweest eener hoogere moraliteit. Het pralende besef in de vrouw iets kostbaars te bezitten, iets dat vele ossen en slaven gekost had of door gevaarvollen roof werd verkregen, veranderde door het familieleven tot een meer psychische waardeering en ten laatste tot liefde; eerbied voor de ouders en eerbiediging van den naasten ontstonden; uit de nimmer rustende ekonomisch-geestelijke wisselwerking sproten die vlijt, die ordelijkheid, nauwgezetheid, eerlijkheid, welwillendheid, mededeelzaamheid, hulpvaardigheid, kortom al die deugden die de maatschappelijke mensch *behoeft*. Welk aandeel in de vorming van deze algemeene deugden heeft het bewuste of onbewuste heerschersegoisme gehad? Het is een willekeurige en tendentieuze meening dat alle moraal, ja zelfs alle ras-, klasse- of partijmoraal wezenlijk het uitsluitend belang der heerschers bevordert of zelfs maar beoogt. Bovendien, is niet bij het opleggen eener moraal de willekeur der heerschers toch altijd tot op zekere hoogte gebonden aan het stamkarakter

1) Bloedschande.
2) Huwelijk binnen den zelfden groep.

der beheerschten dat zich in den strijd der nog vrije horde tegen de uiterlijke omstandigheden, tegen klimaat en omgeving vormde? Is niet krachtens dit stamkarakter reeds een bepaalde richting van alleen mogelijke moraalontwikkeling, of zelfs reeds een ingewortelde positieve moraal gegeven? Waarlijk, lang niet alle ekonomische verhoudingen waarop moraal baseert zijn machtsverhoudingen. De voedings-, kleedings- en versieringsmoraal, hoewel van aanvang af grootendeels door de religie bepaald, dient toch volstrekt niet in de eerste plaats heerschersbelangen. Evenmin als de moraal die uit het intimere familie- of gezelschapsleven en uit de huiselijk-ekonomische noodzakelijkheden voortvloeit. Die betrouwbaarheid in maat en woord, die voor elk maatschappelijk ruilverkeer onmisbaar is, wordt niet eerst terwille van de eigendomsbeveiliging der machtigen door een klasserecht geeischt; de sexueele moraliteit is, hoezeer ook verbonden aan machts- en bezitverhoudingen, evenzeer afhankelijk van raseigenschappen en omstandigheden die met het klasse-egoisme niets te maken hebben. Zoo ontwikkelde zich het gevoel der schaamte ook zonder, ja niet zelden trots de door de machtigen beheerschte religie, terwijl het wederom door Boeddhisme en Christendom tot een antisociaal en evenmin in het belang der heerschers liggend kuischheidsideaal geexalteerd werd. Deze noodlottige exaltatie had alleen een ideëele reden: afkeer der zinnelijkheid die schijnbaar den geest in zijn quasi hooger streven belemmerde. Toch kan van klassemoraal worden gesproken, doch zij openbaart zich eigenlijk meer in de wijze waarop de autochtone stammoraal, min of meer geaccomodeerd aan hun machtswil, door de heerschers wordt toegepast of...genegeerd, dan in bepaalde, uitsluitend eigenbaatzuchtige instellingen. Het staminstinkt te eerbiedigen, zich aan de reeds bewuste zede der massa aan te passen, en haar zoodoende toch, voor zoover het gaat, dienstbaar te maken aan eigen belang, maar ook rekening te houden met de uit veranderde sociale omstandigheden telkens nieuw geboren behoeften en wenschen, is de politiek van verstandige en inzichtsvolle heerschers en het is door deze wijze politiek dat levensvatbare moraalsystemen ontstaan die aan de behoefte van heerschers en beheerschten beide, althans in hoofdzaak, voldoen. In hoeverre dit het geval

zal zijn hangt natuurlijk in hooge mate er van af of de heerschers tot hetzelfde dan wel tot een vreemd ras behooren, dat wil zeggen of de moraal en religie van een volk geheel en al autochtoon is of dat vreemde overwinnaars hun moraal en religie aan de reeds bestaanden der overwonnenen moesten aanpassen. En in het laatste geval is het dan weer van het grootste belang voor de levensvatbaarheid der nieuwe systemen en van het geheele volk of de veroveraars, zooals bij de Arische zwermen, tot een ideëel hooger staand ras behooren dan de overwonnenen. of zooals bijvoorbeeld de Assyriërs bij hun onderwerping der Akkadiërs, in kultuur en aanleg bij hen ten achter staan. Zijn de heerschers hooger gekultiveerd, zoo zullen zij het volk verheffen (mits het verschil niet, gelijk veelal bij moderne kolonisatie, te groot is) en daardoor ook de religie, niettegenstaande zij haar aanvankelijk misschien zullen moeten verlagen, tot hooger ontwikkeling voeren; behooren zij tot een lager kultuur, zoo zullen zij de bestaande, onbegrepen kultuur vergroven, hoogstens uiterlijk nabootsen en het niet verder brenger dan tot een materieel en geestelijk stationaire despotie. Op de juiste aanpassing komt alles aan. Hier zal de klasseheerschappij meer, ginds minder de moraal vormen naar haar eigenbelang, absoluut het belang der beheerschten verwaarloozen kan zij nimmer. Zelfs die groote deugden, deemoed en gehoorzaamheid die de machtigen zoo gaarne zien...bij anderen, kon de klasseheerschappij wel aanmoedigen en versterken, *scheppen* kon zij hen niet. En wie zal ontkennen dat zij, hoe dan ook ontstaan, toch voor de min of meer bedrogenen van het hoogste nut waren? En waar ligt de grens van egoistisch machtsmisbruik en paedagogisch gebruik, van bedrog en van vertrouwen in eigen voortreffelijkheid? Die zelfde religies die het eenzijdig-egoiste klassebelang moeten dienen, omvatten tevens de resultaten van een werkelijk scherper verstands- en dieper gevoelsleven dan dat der massa, en moeten dus tevens algemeen-altruistisch werken. Zullen ten laatste de heerschers zelf nog wel onderscheiden welke moraal ter misleiding der massa werd verzonnen en welke wijsheid zij voor zich zelf schiepen? Soms zal de klove tusschen heerschers en beheerschten zoo groot zijn dat een doelmatig geaccomodeerde religie door de heerschers zelf niet meer zou

kunnen worden geloofd. Maar of een religie waar is, dat wil zeggen of zij nog beantwoordt aan het begripsvermogen harer eigen priesters, is tot op zekere hoogte onverschillig, zoo haar vorm nog maar suggestief genoeg is voor de massa en de huichelarij van het priesterdom niet te opvallend wordt. En dan is juist een zeer doelmatige wijze van aanpassing, waardoor eenerzijds de traditie der massa blijft geeerbiedigd, anderzijds voor de heerschers de mogelijkheid eener eigen ideëele ontwikkeling wordt geopend, de splitsing in een exoterische en een esoterische leer. Hierdoor wordt het mogelijk dat de hoogste en laagste religieuze vormen naast elkaar bestaan, waarbij de moraal der laatsten op strengen vormendienst, die der eersten op filosofisch inzicht gegrond is. Zoo konden zich de indische filosofiën ongestoord ontwikkelen, konden priesters zich tot de atheistische Athman-idee verheffen, terwijl de massa bij het oude geloof en de oude afgoderij bleef stilstaan. En eigenlijk ziet men dit verschijnsel in alle oude kulturen; het religieus gevoel ook van tal van moderne priesters toch is niet slechts eneindig verhevener maar ook *anders* dan het bigotte bijgeloof hunner kudde.

Materieel en egoistisch is alle moraal in den aanvang. Het dier te temmen en daardoor den stam te beschermen voor de blinde, doldrieste verdelgingsdrift en het bijna uitsluitend persoonlijke egoisme der individuen onderling, is haar bedoeling. En toch is eigenlijk ook reeds in het eerste begin, juist wijl het bedoelde stambelang een hooger individueel belang insluit, het gevoel van sympathie en hulpvaardigheid werkzaam, dat bij latere volmaking een kosmopolitischer levensleer kan doen ontstaan. Zooals reeds vroeger werd opgemerkt: alle menschelijke vermogens werken van aanvang af en de oermensch vereenigt in zich alle tegenstrijdigheden, hij is wreed en goedig, zelfzuchtig en opofferend, lui en energiek, conservatief en belust op het nieuwe. En het is alleen deze veelzijdigheid van aanleg die de menschelijke evolutie mogelijk maakt, waardoor een oorspronkelijke stammoraal zich tot een volks-, tot een menschheids-ideaal kan ontwikkelen.

Er is geen grootscher en schooner voorbeeld eener primitieve, grof-materieele stammoraal en tevens eener verstandige religieuze aanpassingspolitiek dan het Mosaisme. De machtige,

door egyptische filosofie geschoolde geest van Moses bevredigt hier, door bewuste aanwending van het grofste bedrog den eigen eerzucht, verheft zich zelf in de gedaante van Jehova tot een almachtigen god, en toch, terzelfder tijd volbrengt hij een daad van meest algemeen en van hoogst belang - niet alleen voor zijn stam, maar ongewild ook voor de geheele menschheid - door een ruw-zinnelijk barbarenvolk gedurende veertig zware jaren op te voeden en zoo niet rijp, dan toch ontvankelijk te maken voor een hooger kultuur. De ideëeler zedelijke inzichten die Moses ongetwijfeld bezat, verzweeg hij of hij verborg hen in het ondoorgrondelijk karakter van dien tyrannieken en vreesbaren stamgod dien hij schiep naar zijn eigen beeltenis en dien hij overigens zoozeer aan den wreeden, inhaligen en zinnelijken aard en de demonologische tradities van zijn volk wist aan te passen dat, hoe zwaren strijd hij ook dikwijls tegen de oeroude afgoden had te voeren, Jehovah en zijn wet - en wat meer zegt, zijn volk - door alle eeuwen stand hielden. Maar Moses maakte zijn religie tevens tot staatsrecht en vernietigde door deze verstarring der politiek en ekonomie de mogelijkheid harer doelmatige ontwikkeling. En zoo ontstond de kosmopolitische moraal van den afvalligen Jezus niet uit, maar naast het verouderd geloof van het eeuwig orthodoxe Jodendom.

Een ander voorbeeld van doelmatige aanpassing van heerschers- en stambelang levert het Mahomedanisme. Hier treedt de heerschbedoeling nog bruter op den voorgrond, de spekulatie op het roofzuchtig en zinnelijk stamkarakter - de eigenlijke oorsprong van Mohameds fataliteitsleer en hemelsche erotiek - is nog meer in het oog vallend; en toch gelukte het hem, niet alleen zich zelf, maar ook zijn volk, voor een tijd althans groot te maken.

Wanneer de fantasie, die bij de primitieve religies nog plomp en ruw is en steeds gebonden aan het grofzinnelijke en schrikwekkende, wanneer deze hoogste funktie van den geest zich machtiger en harmonieuzer begint te ontwikkelen, nemen ook moraal en religie een ideëeler vorm aan. Het fantastische, combineerende denken dat niet langer zich alleen beperkt tot de oogenblikkelijke en noodzakelijke gewaarwordingen, impulsen en begeerten, streeft thans niet meer bijna uitsluitend

naar het direkt en materieel utilitaire. Ook levens-onbelangrijke verschijnselen worden, en met belangstelling, waargenomen. Het denken voelt zich vrijer, machtiger, persoonlijker, en toch tevens minder tot zich zelf beperkt. Want door de abstrakter voorstellingen krijgen ook de wilsmotieven een ander karakter, worden minder afhankelijk van het persoonlijk ondervondene en minder vatbaar voor plompe suggestie. De geest leert iets hoogers kennen dan het onmiddelijk- en iets beters dan het eigen-belang; hij richt zich op verwijderder doeleinden, en kunst en wetenschap, in den aanvang steeds slechts in dienst van dadelijk tastbare voordeelen, kunnen thans schijnbaar ‘om huns zelfs wil’ worden beoefend. Een illusie, maar die hun ruimer, veelzijdiger en vruchtdragender werking mogelijk maakt. De rijker gedachtevorming wekt vanzelf den drang tot mededeelzaamheid en intimer verkeer; het gezelschapsleven verruimt zich en verdiept zich tevens en alle vroeger grove en ruwe gevoelens verfijnen en verzachten. De konkrete en angstwekkende spoken die tot dusver werden aanbeden, worden allengs geidealiseerd tot godheden bij wie weldoende en edelmoedige eigenschappen overheerschen. De mythologische natuurkrachten worden tot helden of goden, wier leven en daden een moreel-symbolische waarde verkrijgen. Ten slotte worden de goden geheel vermenschelijkt, niet omdat men grover, maar integendeel omdat men fijner denkt. Persoonlijke, mensch-gelijke goden schept zich de jonge idealist, met wier konkrete levensdaden hij zijn enthusiasme kan voeden. Menschgelijk worden de goden, want de mensch wil...godgelijk zijn, □εοειδ□ς. Voor het eerst wordt slaafsche vrees door vrije bewondering, wel niet verdrongen, maar toch getemperd. De doodendienst wordt rudimentair en symbolisch of gaat, waar hij te zeer was ingeworteld, zooals bij de Romeinen, over in een ideëeler vereering der voorvaderen. Men vreest de goden niet alleen, maar men heeft hen ook lief; men vreest den sterken niet alleen, maar men bewondert hem nog meer en tracht hem na te volgen. Imitatie, de vroeger instinktieve of ondoordacht-speelsche navolging van het oude, waarin zich de eerste drang tot schepping van het nieuwe openbaart, wordt thans een vrije en bewuste eigen-daad. Een harmonieuzer moraal streeft naar onpersoonlijker idealen. Het gevoel van

kameraadschap, door de groote veroveringsoorlogen gekweekt en dat thans niet alleen de leden van de bloedverwante gens, maar die der geheele natie verbindt, groeit tot een geestdriftig patriotisme dat tot groote en voorbeeldige daden prikkelt. En ook de heerschers dienen het algemeen belang, zij zelf, zoo goed als de beheerschten, gelooven oprecht aan de moraal van onbaatzuchtige deugd, moed en zelfopoffering die de natie groot maakt. En toch, niet minder sterk dan het geloof in het oude is de drang naar het nieuwe. De wordende fantasie, die alle starre en stationaire begrippen tenslotte aantast en overwint, brengt voor het eerst den geest zijn variabiliteit, zijn scheppingsvermogen tot bewustzijn. En zijn aanvankelijk de veridealiseerde religies al even waanzinnig barok en grofzinnelijk als de oorspronkelijk naieve, naar mate het synthetisch verstand versterkt, wordt het redeloos, door de suggestie der dingen geleidde verzinnen tot zelfstandig, logisch combineeren. De religieuze voorstellingen worden dieper, mystieker en toch tevens in wezen klaarder. Maar ook naast en tegenover de religie groeit het zelfstandig en vrije denken, de filosofie scheidt zich af van den godsdienst.

Doch niet ongestraft heeft de mensch van de vrucht der kennis geproefd, hoe meer zich het redelijk-fantastisch denken ontwikkelt, hoe meer ook de geest - althans voorloopig - tot het bedroevend besef zijner hulpeloosheid moet komen. Is bij jonge en krachtige volken, tot een zwervend en krijgshaftig leven gedwongen, zooals bijvoorbeeld de Indogermanen, het eerste ontwaken der fantasie het begin van een blijmoedig en krachtdadig heldentijdperk, wanneer deze eerste storm van daadkracht is bedaard en het maatschappelijk leven zijn in de nieuwe verhoudingen mogelijk evenwicht heeft bereikt, volgt ook de bezinning. Het heldendom behoort tot het verleden, het werd tot een schoone herinnering, maar met alle herinnering mengt zich de weemoed. Was de geest die streefde niet gelukkiger dan de geest die bereikt heeft...wat ontoereikend blijkt? Meer kent hij, meer weet hij, meer kan hij, maar daarmede is tevens de begeerte naar kennis geprikkeld tot een welhaast onstilbaar verlangen. Hoe meer het filosofische, promethische, vooruitziende denken bereikt, hoemeer het mist; hoemeer het ziet, hoemeer het niet ziet; hoemeer het

wil, hoe machteloozer het zich voelt. En inplaats van klaarder en blijder is tenslotte het leven verwarder en droever geworden. Maar als de schijnbare reden dier beklaagde hulpeloosheid wordt al spoedig de gebondenheid aan het zwak en caduuk lichaam met zijn bedriegelijke zinnen erkend. De nauwlijks bedwongen en nog dikwijls met oorspronkelijke woestheid losbrekende dierlijkheid belemmert nog voortdurend de vrije bedachtzaamheid van de jonge fantasie, die nog al te licht zich laat verleiden inplaats van zelf te leiden en de geest, die immers nog niet anders dan dualistisch denken *kan*, keert zich beschaamd en bedroefd van het hem vijandelijke lichaam af. Zoo wordt de wensch om van den plaag der spoken bevrijd te worden in de hoogere religies tot het verlangen naar verlossing des geestes uit de banden der materie en de materieele straffen en belooningen die tot dusver een moreel leven voordeelig moesten maken, worden - ook al wijl de ervaring meer en meer leert dat de vergeldingstheorie op aarde faalt - quasi vergeestelijkt en in een hiernamaals verlegd dat meer stof biedt voor de vage droomen en wenschen van den gedesillusioneerden geest. Alle religieuze tradities worden mystiek getint en met bespiegelende filosofie vermengd; verwondering, maar weemoedige, droevige verwondering om de niet meer bevredigende werkelijkheid en tevens toewijdende, hoopvolle liefde tot het in een andere, 'ware' werkelijkheid verplaatste ideaal, vervullen de harten. Zoo is met den groei des denkens, die eenige voorwaarde tot hooger levensmacht, tevens de smart om het leven zelf ontloken, die van nu af aan des menschen gemoedsleven zal beheerschen. Want hoe machtig ook de geest zich reeds verhief, het bleven nog altijd voornamelijk de vrees en de wanhoop die zijn wenschen, die zijn gedachten, richtten. De fetisch- en doodenvrees verloor zijn verschrikkelijke macht om voor den doodsvrees plaats te maken. Want alle smart om de troostelooze ellende des levens kulmineert nu in de vrees voor een plotselinge en onbegrijpelijke vernietiging na een zoo kortstondig en moeizaam en onbegrepen bestaan. Naarmate de materieele moeilijkheden, de lichamelijke gevaren en plagen waaraan de primitieve mensch blootstond in werkelijkheid verminderen, neemt de vrees, of beter de droefenis om hen toe. En schoon dit paradox

lijkt, het is psychologisch zeer goed te begrijpen, want de grootere gevoeligheid van het dieper en meer bezonnen denken vermeerderde en verscherpte de innerlijke zielsconflikten. Het leven is zich van zijn hooger waarde bewust geworden en terzelfder tijd *ziet* het zich meer dan vroeger bedreigd. Een oerwilde vreest instinktief den dood, maar de doode laat hem, zoo goed als het dier, onbewogen; de halfwilde vreest dood en dooden met een egoisten angst voor hem onbekende gevaren; de ideëeler mensch, die de levenden leerde liefhebben, vreest wellicht ook nog beide, maar meer nog *betreurt* hij om hunnentwil het leven zelf. En het is deze levensweemoed, deze zwakheid en niet zelden moeheid, die in den mensch dit bovenmatig medelijden met zich zelf kweekt dat zich in het vervolg in zijn verdiepte religie en verscherpte filosofie als het vooropgezette moraal-motief zal openbaren. De idealistische religies, Boeddhisme en Christendom, zijn beide pessimistisch. En dat zij terecht pessimistisch waren bewijst het feit dat het optimistisch Mazdaisme als systeem op zich zelf geen duurzaam bestaan had en slechts later, uit de tweede hand, door wat het Mosaisme en het Christendom er van adopteerden, zijn zegenrijken en verheffenden invloed kon doen gelden.

'Het vleesch is de bron van alle geestelijke onmacht en dus van alle kwaad.' Hoe anders zal de mensch kunnen oordeelen voor wien de nog barbaarsche zinnelijkheid in haar oerbuitensporigheid inderdaad de grootste belemmering is bij zijn geestelijken arbeid en die het triomfantelijk beheerschen zijner *hartstochten* niet anders kan voelen dan als een overwinnen van het *lichaam?* 'Ik zie een andere wet in mijn leden, welke strijdt tegen de wet mijns gemoeds', zegt Paulus (Rom. 7:23). 'Want het goede dat ik wil, doe ik niet, maar het kwade dat ik niet wil, dat doe ik'. (Rom. 7:20). Wat wonder dat de animisten, die hun eigen willingen houden voor verachtenswaardige bezetenheden huns lichaams, ten slotte zuchten: 'Ik ellendig mensch! wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?' (Rom. 7:24).

Zoo is het resultaat van het primitieve idealisme de verzaking van al het zinnelijke en wereldsche, eensdeels wijl hun overmaat den geest afleidt en verzwakt, maar anderdeels wel

even dikwijls wijl inderdaad de druiven te zuur zijn, een reden die meer nog dan de eerste aan de overheerschte massa de gewenschte ootmoedigheid, althans berusting, inprent. Hoe bij uitstek doelmatig is het niet, al van te voren af te zien van eenig *hier* bereikbaar doel. De idealisten zijn het die voor het eerst de zoo troostrijke list aanwenden van 'uit den nood een deugd te maken', van den regel der dialektiek; 'het zwakkere argument om te praten tot het sterkere', in de moraal over te dragen. Waar zij voelen op aarde niets te *kunnen* bereiken, verbeelden zij zich het slechts te *willen* in den hemel. De verlossing uit het aardsche leven, de gelukzaligheid in een *ander* bestaan wordt het ideaal en het is waarlijk niet om het volk in toom te houden zoo de heerschers het over zijn wereldsche ellende troosten met hemelsche beloften; zij zelve hebben dien troost niet minder noodig. Radeloos en hulpeloos voelt zich het verstand en daarom denkt het gevoel in een andere werkelijkheid hulp en troost te vinden. Ten alle tijde heeft smart den mensch gebogen, maar eerst de gedesillusioneerde idealist wordt door haar gebroken en haat om harentwil het leven zelf als een plaag, een beproeving hoogstens, hem door een hooger macht opgelegd. Zijn deugd werd niet het leven volstrijden, maar doordulden. Reeds het nog krachtige oeridealisme schrijft alle tegenslag des levens in laatste oorzaak aan de goden toe, zonder evenwel tot de dof-gelaten resignatie van den levensmoeden dekadent te vervallen die uit hopelooze onmacht zijn weg op den heere wentelt. Integendeel,

'□□ *τί μοι α□τίη □σσί· □εοί ν□ μοι □ίτιοί ε□σιν*' (Ilias III 164).[1)]

roept Priamos van af den wal van Troje Helena toe en zonder zweem van verwijt; de goden zijn het, niet zij, wier wil hem den tranenrijken krijg der Achaiers oplegde. Hij smaadt haar niet; maar hij roept haar liefkozend:

δε□□ο π□□οι□□ □λ□ο□σα, φίλον τέ□ος, □ςευ □με□ο,[2)]

en met welgevallen, met teederheid, ziet de gansche raad der ouden neer tot haar, de schoonheid, en geen beklaagt, noch

1) Gij zijt voor mij niet schuldig, de goden alleen zijn schuldig.
2) Hierheen lief dochterken, kom nu en zet u hier neer aan mijn zijde.

verwondert zich dat om harentwil zoo vele helden den dood moeten vinden. Optimisme en een kinderlijke luchthartigheid doen hen den verschrikkelijken wil der goden eigenlijk toch met bereidwilligheid volvoeren; hun leven is een spel, een heldenspel en zelfs het diepste fataliteitsgeloof is niet bij machte hun eigen-wil te breken. En diezelfde Grieken die eens den zich zelf helpenden, alle lasten en moeiten des levens uit eigen kracht overwinnenden Herakles vereerden als hun heerlijkste voorbeeld, die forsche, levensblijde Hellenen, worden begeertelooze Cynici, apathische Stoicijnen, erger, wereldverzakende Christenen.

(Slot volgt).

Levensgestalten
Door
Aart van der Leeuw.

Ik liet Lysander waar twee wegen kruisen
En breed zich buigen om een steenen graf
In starre wanhoop achter, slechts met 't ruischen
Der treurcypres nu hem mijn stem begaf.

Ik wenkte, maar hij wees mij, wijl wij zwegen,
De stukken van zijn trouwen pelgrimsstaf,
Dan naar de zon en 't korstig stof der wegen
Dat als een vale mantel hem omgaf.

Hij reikte mij zijn holle kalebas,
Waar zelfs geen laatste droppel flonk'ring ving;
Ik bracht haar aan de lippen en slechts asch
Proefde ik bitter tot dorst-leniging.

Hij lei de handen op den koelen steen
Waar ranke nimfenreien leven logen,
Scheen in stil peinzen, droever dan geween,
Mijn sterken steun en goeden troost onttogen.

Nu bood ik hem mijn boordevolle kruik,
Met purp'ren wijn, waarvan de tuit den mond
Eens saters nabootst, en de bolle buik
Met druiven is bebeeldhouwd rijp en rond.

Hij schudde 't hoofd dat ik zoo drong en sprak:
‘Gij ziet mijn staf, maar niet die roeste keten
Die noôgetorscht, mijn tragen reismoed brak
En vast mij klinkt aan 't nimmermeer vergeten

Van 't oud bedrijf waar geen berouw voor baat,
Wank'looze liefden die ik valsch bezwoer,
Wat d' ouders wilden in hun streng beraad,
En heel mijn jeugdtijd als een doode broer;

'k Kan dit niet sleepen met mijn stukken stok.
Gij voelt de heete zon, niet hoe zij martelt
Mij nachtverloren man, die laafnis lok
Slechts uit een hemel waar het stervuur sparkelt.

Gij ziet mijn lijf dat grauwbestoven derft
Der frissche winden rappe makkerschap,
Maar niet de sluiers waar mijn ziel in sterft.
Mijn dorst weet gij, geen vrucht waaruit het sap

Gegist kan worden dat die koorts verkwikt.
Schoon is dit graf U met zijn vrouwendans
Tot eeuwig feesten in 't graniet gebikt:
Een urn met asch rust in dien vreugdenkrans,

Voor wien het wezen zien wil niet verborgen.
Maar ach, niets ziet ge, ga, laat mij alleen.

Hier is mijn einddoel: gist'ren, heden, morgen,
In simplen eenvoud van symbolen één.'

Zoo sprak hij, en ik dronk een vollen slok
Klokkenden nektar, dat mijn dorre keel
Van sneeuw gebet leek, doch mijn polzenklop
Danste en brandde fel lijk vlamgespeel.

Ik schoof het warrig takgordijn terzijde
En, bloode minnaar in liefs slaapvertrek,
Trad ik de boschzaal in, de schoonbereide
Met moskarpet en schaûw en zonnevlek.

Lang liep ik door de stilte, maar mijn huis,
Met marm'ren zuilen, fries en stuukfestoen,
Kan niet vertrouwder zijn dan 't takgebruis,
De lichtjes van den dauw, de geur van 't groen.

De stammen weken, nog één metgezel,
Plataan, maakte mijn schouders 't zonlicht zachter;
Hij was van 't woud de laatste looverwel,
Van d'open lenteweide waard en wachter.

De vlakte glooide langzaam, dat 't wel leek
Of bloesem, door een overrijke hand,
Gestrooid werd, spelend, naar een blijde beek
Die zilver zong langs rietberuischten kant.

Aan d'andren oever steeg het land en klom,
Licht halmenweem'lend, tot een heuvelflank;
'k Zag ruige struiken waar een roos door glom,
En, op den top, een berkje bleek en slank,

Dat huwde 't luchtblauw aan de weievacht,
Alsof twee bekers wachtten, rand aan rand,
De een saffier, de ander van smaragd,
Koelend te laven godenlippenbrand.

Ik greep mijn syrinx, lachtte en nam gelag
In de lustherberg van mijn milden boom;
Het was er loom en, scheem'rig nauw'lijks dag,
Week van tapijt, verruk'lijk van aroom.

Ik blies mijn adem in de pijpenrij,
Vond, zoo mijn stemming wisselde, 't refrein
Der diepe tonen en der helle, bêi,
Zoetfluitend uit de rietschacht groot en klein.

Een vloed van klanken stroomde naar het water
En woelde zuchten uit het klagend rusch,
Of 'k Pan was die, in weenen en geschater,
Zijn stomme bronnimf smeekt om stem en kus.

Toen - o schoon wonder van dit liefste uur -
Rezen drie vrouwen, naar mijn dansmuziek
Zich aarz'lend wendend, in vereend getuur
Den zanger zoekend die deez' weelde schiep.

De eerste en oudste, leliewit 't gewaad,
Droeg immortellenkrans om 't zwarte haar,
Als 't beeld, dat hoog in marm'ren mantel staat,
De hand boven d' oogen in een ver gebaar.

Haar jongre zuster zwaaid' een thyrsusstaf,
Juub'lend en juichend - zij mijn innigst kind;

Van 't gele kleed gleed 't gouden zonlicht af,
Zij hield haar handjes open aan den wind.

De blondste, blauwomplooid, zag 't dartel trippen
Met stille raadseloogen droomend aan;
Zij bood, een vinger manend op de lippen,
Hoewel het voorjaar was, een garf rijp graan.

Het kind, den blijen blik vol heerlijk Heden,
Vleid' om een reidans nu, zoo lokkend trof 'r
Een nieuwe wijs. Haar arm, de teer-gelede,
Hief zich en zocht, zooals een duif haar doffer,

Haar blonde zusters hand in blanke vlucht.
Dan, in zacht tasten dat te koozen vraagt,
Een weerdruk afbidt, maar een weig'ring ducht,
Vond zij warm antwoord bij de ernste maagd.

Nu was een eed'le levensring gesmeed.
De bloote voeten schoven door de bloemen,
Breed wuifden haren, kruifden sleep en kleed,
Wijl 't fluitgetuit steeg, mijn genot te noemen.

Het was de donkre zuster die den rei
Voerde en leidde naar mijn klare maat,
Als een die, vast in 't weten van 't voorbij,
Een vreemden weg in zeek're gratie gaat.

De halmbewiegde, door het lied gedragen,
Maakte haar danspas tot een zieletaal;
In 't overneigen deed zij stille vragen,
In 't heffen van haar leest een vaag verhaal.

Tusschen die beiden stoof mijn zonnemeid,
Zoo wonnedorstig en toch ongelescht;
Haar kleine borste' ontsprongen blijbevrijd
Heur kleed, als jonge vogeltjes hun nest.

Plots groeid' een liedje uit drie kelen, rein
En klaat'rend zoo in stralen 't water plast;
Als had een kunst'naar om een springfontein
De gratiën gebootst in broos albast.

Mij roerde 't meest een weemoedsdiep geluid.
Er rees een gloed aan langverbleekte kimmen
Van mijn herin're' en strooide rozen uit
Naar landschap, stad en doode vrienden schimmen.

Nog nimmer zag ik kindsheid zóo gekroond
En hoe 't eenvoudigste daar wonder is
Dat, welbewaard, ook later tijd vervroomt,
Als schoone godenbeelden in hun nis.

Haar zusters zang, sereen, bracht puurder vrede,
Doorblonk den mist die 't komende omfloerst;
Zij leerde hoe in eind'lijk-veil'ge reede
Het schip belandt, dat naar de sterren koerst.

Mijn kindje vlocht die rijpe stemmen samen,
Of 't twijgen waren, tot een jubelkrans;
Kleep'lende klokjes noemde 'r mond de namen
Van plant en dier, zon, stroom en hemeltrans.

Hoe lang nog heeft hun voet de wei gekust?
Slaap, schoot voor hoogste vreugd' en diepst verdriet,

Vouwde ook mijn hart in heur wijde rust,
Lijk 't wichtje sluim'rend bij een wiegelied.

Zóó was die dag, en ik vertrouw zoo vast
Dat mij nog menigmaal die maagdenkreis
Dansend zal duiden hoe 't te leven past,
Op 't zuivre juichen van mijn pijpenwijs.....

Totdat de nacht valt, en ik grijs en moe
Van zingen, dichten, peinze' en schoonheidschouwen
Tevrêe zal liggen met mijn oogen toe
In donkerkalme kluis van blind vertrouwen.

Dan zal, gebeiteld om mijn sarcofaag,
De stoet der negen muzen staag de faam
Verkonden van hun antwoord op de vraag
Van een gestorven zanger, zonder naam.

Terwijl Lysander - ach - als doode man,
Hoe luide hij ook prees eens graf en asch,
't Verloren leven niet vergeten kan
En wat daar rijk en licht en heerlijk was.

Hem wordt het leen'gend Lethenat bespaard,
En zal zijn schim, door 't dof herdenken droever,
Hoewel de veerman om zijn lijksteen vaart,
Ronddolen eeuwig aan den naakten oever.

Socialisme en Staatssocialisme
Door
MR. S.J. Visser.

> Public ownership is higher in the scala of civilisation than private ownership.
> (Prof. F. PARSONS).

'Land en Volk' eindigde onlangs een drietal artikelen, gewijd aan de bespreking van Lucien Deslinières' geschrift: Projet de Code socialiste met de volgende woorden:

> 'Wie daarvan[1)] zich gouden bergen kan beloven, hij zij sociaal-democraat: wij voor ons verkiezen zelfs de ellende onzer tegenwoordige samenleving boven de veel diepere van Deslinières' land van belofte.'

Dit slot is juist wat de formuleering, onjuist wat den inhoud betreft. In de volgende bladzijden hoop ik deze uitspraak nader toe te lichten en te verdedigen.

De formuleering is m.i. juist. Wanneer we onze maatschappij-inrichting gegrond op het privaat-bezit der productiemiddelen en vrije concurrentie in ieder opzicht hooger achten dan de socialistische, wie onzer zou dan de komst der laatste willen bevorderen of verhaasten?

Doch staat zij hooger?

De redacteur van 'Land en Volk' verzekert het op de meest stellige wijze.

Mij schijnt twijfel gewettigd.

Ziehier waarom:

1) (van de socialistische maatschappij-inrichting).

Ten einde twee stelsels te kunnen beoordeelen moet men vergelijken. Maar om te kunnen vergelijken is noodig: grondige kennis van de beide deelen (in casu: van de twee maatschappij-inrichtingen). Immers, grondige kennis van het eene en halve of kwart-kennis van het andere leidt tot eene onzuivere vergelijking.

Wat is nu het geval?

De kapitalistische maatschappij bestaat overal. Men vindt haar onder de meest verschillende hemelstreken; zij bestaat reeds zoolang dat de voor- en nadeelen in de praktijk ten volle bekend zijn. Zij kan alleen, door steeds meer kapitalistisch te worden, in vele nadeelen en in sommige voordeelen zich scherper accentueeren.

De socialistische maatschappij is nergens te zien. Zelfs in Australië waar reeds verschillende ingrijpende sociale hervormingen verwezenlijkt zijn, is geen socialistische maatschappelijke organisatie te vinden.[1)]

Vooropstellende, dat ons oordeel reeds op dien grond gebrekkig moet zijn, wensch ik eenige beschouwingen te doen volgen, mede in verband met hetgeen reeds door mij gepubliceerd werd.

Een van de grootste nadeelen voor de socialistische propaganda is misschien wel het feit dat de tegenwoordige socialistische beweging beheerscht wordt door het Duitsche Marxisme. Wie - gelijk ik - in Duitschland gewoond en eene universiteit aldaar bezocht heeft, zal zeer zeker grooten eerbied hebben voor de Duitsche wetenschap, maar te betwisten valt het niet dat de vorm, waarin de wetenschappelijke Duitscher zijne denkbeelden kleedt, aan klaarheid veel, vaak alles te wenschen overlaat. Bij den Duitscher is een wetenschappelijke behandeling onmogelijk wanneer deze niet geschiedt met een omhaal van geleerdheid die steeds de verbazende knapheid van den schrijver moet bewijzen.

Natuurlijk komt dit eerst recht te voorschijn wanneer we met wijsgeerige vraagstukken te doen hebben. Het ligt niet

1) Een verschil b.v. met de quaestie van den regeeringsvorm. Men vindt monarchieën en republieken, reeds geruimen tijd bestaande en dus voor vergelijking vatbaar.

in mijn bedoeling de oorzaak hiervan dieper op te sporen. Is de geestelijke conceptie bij den Germaan verwarder, onduidedelijker dan b.v. bij den Galliër? Of hebben we te doen met wetenschappelijke 'aanstellerij'. Men zoude het eerste kunnen gelooven, er op wijzende hoe de Franschen in de mathesis steeds vooraan zijn geweest.

Onze Nederlandsche soc.-democraten hebben veel van de Duitschers overgenomen. Men behoeft slechts geregeld een abonnement op een paar groote Duitsche soc. tijdschriften te nemen en te vergelijken. 'Bei Ihnen ist viel Nachahmung,' zeide mij eens mijn vriend Dr. Robert Micheels (voorheen militant soc. democraat te Marburg - thans privaat-docent te Turijn).

In menig opzicht tot hun nadeel.

Want daardoor hebben we gekregen dat fanatieke Marxisme en tevens die opeenstapeling van volkomen onvruchtbare polemieken tusschen Marxisten en anti-Marxisten, die de socialistische beweging in haar geheel ontzaglijk geschaad en haren groei hebben tegengehouden.

Noch de Kantianen zweren zoo bij hunnen meester, noch de Thomisten zoo bij Thomas van Aquine als de onvervalschte Marxisten bij hunnen Marx.

Herleidt men, zooals de redacteur van 'Land en Volk' doet, de vraag: kapitalisme of socialisme? tot eene vergelijking, weegt men af de voor- en nadeelen die beide stelsels medebrengen voor zoover wij deze in het *tegenwoordig* stadium onzer evolutie beoordeelen kunnen, hetgeen nu inderdaad de eenige ware methode is, dan zijn Marx, Lassalle, Engels, Louis Blanc, Lafargue e.a. voor millioenen menschen wegwijzers geweest; hunne denkbeelden bevatten zeer zeker een kern van waarheid doch de socialistische idee zelf bestaat onafhankelijk van hen.

M.i. is slechts een economisch agnosticisme[1)] wetenschappelijk verdedigbaar. Ook de ernstigste studie op sociologisch gebied kan ons nimmer veroorlooven absolute uitspraken te geven in welke richting onze economische verhoudingen zich zullen ontwikkelen.

1) van A(privans) en *γιγν□σ□ειν* = niet-weten. Het 'agnosticisme' omtrent metaphysische vragen werd o.a. beleden door Herbert Spencer.

Dat vele doctrinaire Marxisten en anti-Marxisten deze m.i. onaanvechtbare waarheid over het hoofd zien, heeft een massà onvruchtbaren arbeid veroorzaakt.

Wie glimlacht niet, wanneer hij bij Bebel (‘Die Frau und der Sozialismus’)[1] leest: ‘Das XIXe Jahrhundert wird schwerlich zu Ende gehen, ohne dass dieser Kampf so gut wie entschieden ist.’ En deze apodictische uitspraak - reeds thans door den tijd voldoende gelogenstraft - zoude men gemakkelijk met dozijnen kunnen vermeerderen. Toch kan zich zeer goed een socialistische overtuiging vormen al aanvaardt men de denkbeelden van Marx, Lassalle e.a. slechts ten deele. Een a- Marxistisch - iets anders dan een *anti*-Marxistisch - socialisme is wetenschappelijk zeer goed verdedigbaar. m.i. is zelfs de grondslag breeder dan van het Marxistisch socialisme.

Immers: de propaganda voor een dergelijk socialisme zal dan eindelijk vrij zijn van alle wijsgeerige, (vaak quasi-wijs-geerige) betoogen; zij bestaat niet in onvruchtbare polemieken, doch in een voortdurend wijzen op de groote materieele en moreele gebreken onzer huidige maatschappij-inrichting en het daar naast of daar tegenover plaatsen van een volgens de rede verdedigbare socialisatie der productie en vervoermiddelen. En nu ligt het tevens voor de hand dat ieder stukje socialisme hetwelk op het individualistisch stelsel veroverd wordt, *levende* propaganda is.

De tien bureaux voor het postchequeverkeer die in Duitschland van Staatswege opgericht zijn zullen meer voor de *socialistische idee* doen dan dozijnen brochures en dagbladen, dan tientallen vergaderingen.

De *tegenstelling* der beide stelsels is thans in onzen tijd nog zeer flauw.

Van daar, gelijk we straks zien zullen, bij de massa geen groote geestdrift.

En hier kom ik tot een nieuw punt.

Volgens vele socialisten (Zie b.v. E.v.d. Velde: Le régime socialiste) zijn het staatssocialisme en het socialisme tegenstellingen.

1) De eerste uitgave verscheen vóór ± 20 jaren.

Mij komt het voor dat in deze redeneering een misverstand schuilt; in ieder geval laat zij aan duidelijkheid en volledigheid te wenschen over. Welke is de verhouding van het staatssocialisme tot het socialisme (voorgestaan door de Marxistische socialisten)?

Dr. Robert Micheels met wien ik dit punt eens uitvoerig besprak zeide mij: 'Wir wollen Nichts von *diesem* Staate.' Maar van welken Staat dan? vroeg ik.

'Het Volk' toonde nog niet lang geleden, v.d. Zwaag's plannen besprekende, aan, dat er toch altijd een staatsmacht als regelende factor zal moeten zijn.

Terecht, naar ik meen. Zonder staat geen recht en zonder recht is geen maatschappij denkbaar. De staat immers is het pantser hetwelk de maatschappij beschermt en schraagt. Zonder een souvereinen staat is dwingend recht (z.g. jus cogens) onmogelijk. Men kan niet eene in détails uitgewerkte regeling der collectieve productie verlangen. Daarom lijkt mij ook de poging van Lucien Deslinières om reeds in *onzen* tijd een code socialiste te ontwerpen, een onbegonnen werk.

Wel echter moet men zich duidelijk rekenschap geven van de wijze waarop en de richting waarin onze tegenwoordige samenleving zich verder ontwikkelen zal.

Voor zoover ik weet, is deze vraag: hoe verhoudt zich het staatssocialisme tot het socialisme, nog zelden precies en duidelijk gesteld. En toch, van hoeveel beteekenis is zij voor de toekomstige economische ontwikkeling? Immers, wordt die verhouding in een duidelijker licht gesteld, dan is samenwerking tusschen de soc. democraten, die op Marxistisch standpunt staan en de groote massa 'socialistisch willenden' de a.-marxistische socialisten gemakkelijk en in het belang der algemeene socialistische beginselen verdedigbaar.

Gelukkig is omtrent deze vraag van bevoegde zijde onlangs in de Tweede Kamer licht ontstoken. De afgevaardigde J.H. Schaper heeft bij de beraadslagingen over de motie-Bos c.s. eenige zeer belangrijke opmerkingen gegeven. Deze luiden als volgt:

'Ik wijs op dit alles, omdat ik de vrees koester dat men al te zeer beangst is voor staatsexploitatie van spoorwegen,

omdat daaraan zit een socialistisch luchtje. Maar van het socialisme dat wij voorstaan is de staatsexploitatie slechts de carricatuur. Het is een exploitatie door den klassestaat waarin wij nog leven. Het geheele spoorwegwezen draagt natuurlijk ook het kenmerk van dien klassestaat.

Wanneer men 's avonds een trein ziet rijden, dan kan men op een uur afstand precies zien wat derde, wat tweede en wat eerste klasse is.'

'In de eerste klasse is de verlichting prachtig, in de derde armzalig.

Ik geef toe, dat dat beter wordt, maar men kan het verschil toch zeer goed op een afstand onderscheiden.

Dat is het beeld van de geheele maatschappij.....

Ook bij staatsexploitatie zullen de hooge ambtenaren rijk worden bezoldigd en de lage met een klein traktement worden afgescheept. De regeling zal dan ook geschieden van bovenaf door enkele directeuren of één directeur. Het personeel zelf, de vakorganisatie die wij een groote rol toekennen in de toekomst-maatschappij, wordt ook dan in de regeling van zaken in afzienbaren tijd zeker niet gekend. Socialistisch is staatsexploitatie van spoorwegen alleen *technisch* en *materieel*, maar *ideëel, proletarisch* en *revolutionair* is zij dat allerminst.

Wanneer ik dan zeg dat de motie van den heer Bos c.s. ligt in de lijn van ons beginsel, dan wil dat wil dat zeggen bij wijze van "running power".....

Dit is zeker, wie een klein beetje studie heeft gemaakt van de socialistische theorieën, weet dat dit bedrijf geheel geschikt is om zóó te worden overgenomen voor socialisatie.....'

Mij komt het voor dat we aan deze korte uiteenzetting bij de bespreking van zulk een concreet onderwerp meer hebben dan aan vele zinledige phrases die we vaak bij buitenlandsche schrijvers vinden. Alle bekende 'Schlagworte': 'geen ambtenaarsheerschappij, geen bureaucratisch geregelde bedrijven' enz. zeggen inderdaad niets.

Men moge het met den socialistischen afgevaardigde oneens zijn, we hebben in zijne verklaringen althans een 'houvast'.

Voor den heer Schaper zoude dus staatsexploitatie van[1)]

1) (84e Vergadering, 21 Mei 1908, Hand. 2e k. bld. 1947.)

spoorwegen eerst dan geheel aan zijn socialistisch ideaal beantwoorden wanneer:

a. Voor het publiek slechts ééne goed ingerichte klasse bestond, zooals nu b.v. in de trams of ten minste wanneer meerdere gelijkheid wat de inrichting der klassen betreft werd aangebracht. Het verwezenlijken hiervan is weer geen hersenschim. In België b.v. vindt men een 1e en 2e klasse ook in de trams. Bij ons en in Duitschland - m.i. terecht - in den regel niet.

In de hoofdsteden zitten de meeste menschen wegens de groote trajecten meer in de tram dan in de trein.

In het postwezen is deze absolute gelijkheid van het publiek dan ook om zoo te zeggen geheel doorgevoerd.

b. Indien er een rechtvaardiger loonsverhouding kwam.

Dit punt is voor discussie vatbaar. *Eenig* verschil zal er wel altijd blijven. Doch we kunnen ook zeer goed een grootere gelijkheid voorstellen tusschen de onderscheidene ambtenaren in een bepaalden tak van dienst. De Staat zal echter aan het eenmaal bedongen loon of pensioen gebonden, doch tegenover nieuwe ambtenaren vrij zijn.

c. Indien de vakvereeniging erkend en in de *leiding* der onderneming *gekend* werd.

Ook dit desideratum - al ligt de vervulling er van nog verre - is geen utopie. Wel acht ik de tegenstelling van den heer Schaper niet juist.

Een *leider* (noem hem: chef, directeur, of hoe ook) zal er bij iedere productie en aan het hoofd van iedere spoorwegexploitatie moeten zijn.

Doch wij kunnen ons zeer goed denken dat een delegatie uit de duizenden arbeiders gekozen mede invloed uitoefent op den gang van zaken; althans op de regeling der arbeidsuren; vervanging enz.

Alleen zij opgemerkt dat ook onder een dergelijk systeem geen volmaakte bevrediging van *ieders* wenschen zal kunnen verkregen worden.

Gesteld immers over een bepaalde wijziging, bv. in den arbeidsduur, wordt het besluit van de (kleine) meerderheid der vakvereeniging voorgedragen. Dan zal de groote minderheid die hare wenschen onvervuld ziet noode - doch door wettelijke regeling gedwongen - er in berusten.

Bij de bespreking dezer punten wil ik niet langer stilstaan doch met aandrang er op wijzen hoe door deze uiteenzetting een m.i. juiste verhouding van staatssocialisme, en socialisme gegeven wordt.

Mij heeft dit altijd toegeschenen te zijn de vermoedelijke evolutie der toekomst, zij het dan ook der zeer verre toekomst.

I. Vrije concurrentie en privaat bezit der productie- en vervoermiddelen.

II. Overheidsexploitatie, langzame socialisatie der vervoer- en productiemiddelen maar nog geheel het karakter dragend van de kapitalistische maatschappij.

III. Volledige socialisatie der productie- en vervoermiddelen. *Democratiseering van de reeds tot stand gekomen staatsexploitaties*.

Natuurlijk met zeer langdurige overgangsperioden.

Want van hoeveel factoren - speciaal in een klein land - is de economische evolutie niet afhankelijk? Men bedenke slechts dat de sociaal-economische ontwikkeling ook en vooral door de groote naties bepaald wordt. Uitvoerig heb ik dit vroeger aangetoond. Maar ééne zaak staat na de verklaring van den heer Schaper vast: dat overheidsexploitatie - ook door den tegenwoordigen staat - socialisme is in materieelen en technischen zin.

Die staatsexploitatie is dan, zoo men wil een nog zeer onvoldragen socialisme. Maar niemand kan, dunkt me, beide antipoden noemen. Ware het aldus dan zoude het bevorderen van iedere staatssocialistische organisatie door de Marxisten bestreden moeten worden. Bovendien op welke *andere* wijze kan men zich deze evolutie voorstellen? De heer Schaper beweert terecht dat juist deze tak van verkeer en vervoer zoozeer gecentraliseerd is dat de staatsexploitatie als vanzelf de particuiiere exploitatie zal vervangen.

De afgevaardigde voor Appingedam stelde er tegenover de wagenmakerij. Deze industrie is nog zóó gedecentraliseerd dat staatsexploitatie in afzienbare toekomst niet mogelijk zal zijn.

De verhouding van staatssocialisme tot socialisme vindt men bij de Fransche socialisten veel juister geteekend dan bij de Duitschers.

Het bestek van dit opstel dwingt tot beperking, anders

zou ik gaarne citeeren uit de redevoeringen van Jean Jaurès in Juni 1906 in de Fransche kamer uitgesproken. (L'organisation socialiste de l'avenir.)

Eerst door de verhouding van beide zuiver te stellen krijgt de socialistische idee een tastbaren vorm. En zulks is, wil men uitbreiding der propaganda, dringend noodig. Want hoe gering is feitelijk nog de omvang der socialistische beweging?

Men behoeft slechts in een paar landen den stand der officieele sociaal-democratie na te gaan.

Tot de Duitsche sociaal-democratische partij behooren 500,000. Bij de algemeene verkiezingen werden drie millioen stemmen uitgebracht. Zeker belangrijke cijfers.

Maar hoever ligt nog na vele jaren van strijd de eerste uitvoering van ook maar een klein deeltje van hun program?

En dan nog! Indien een eerste punt van hun program verwezenlijkt wordt - zonder samenwerking met andere partijen zal het wel nooit gelukken.

Doch nemen we liever het zeer democratische Frankrijk.

Hoe staat het hier met de socialisatie der productiemiddelen?

Ten tijde der revolutie in de wijndistrikten heeft Jaurès de socialisatie der wijnbergen voorgesteld, derhalve: een staatssocialistischen maatregel; immers: het zoude zijn staatsexploitatie van de wijnbergen en wel exploitatie door den *tegenwoordigen* klassestaat.

Het voorstel van Jaurès werd verworpen met overgroote meerderheid. Van de 597 afgevaardigden stemden slechts 70 voor, bijna uitsluitend natuurlijk de socialisten.

Er is algemeen kiesrecht.

Houdt men nu vast dat uitbreiding van kiesrecht altijd slechts tot een zekere grens mogelijk is - (immers verder dan bv. een mannen- en vrouwen kiesrecht verleend aan allen die 23 jaar oud zijn desnoods aangevuld door het referendum; - zal wel nooit een wetgever kunnen gaan) -; begrijpt men voorts dat de omzetting in eene socialistische maatschappij toch alleen kan geschieden krachtens besluiten der meerderheid, en wel eener zeer groote meerderheid - dan is het iedereen duidelijk dat we, zelfs in de landen waar de democratie het sterkst is, van een complete socialistische maatschappij-inrichting nog zeer ver verwijderd zijn. Zeker

kan dit liggen aan gebrekkig economisch inzicht, maar welke de oorzaak moge zijn, het feit ligt er. Voor een groot deel is m.i. de schuld te wijten aan de wijze van propaganda der Marxistische socialisten.

Een normaal denkend mensch wil zich alleen moeite en arbeid getroosten voor iets, hetgeen hij zelf als bereikbaar - zij het ook in de verre toekomst bereikbaar - acht. Hij geeft zichzelf voortdurend rekenschap van de wijze waarop zijne denkbeelden zich zouden kunnen verwezenlijken.

Een a-Marxistisch socialist is dus alleen dan overtuigd wanneer hij de soc. maatschappij in zijne gedachten naast de bestaande plaatsende, de groote voordeelen voor de geheele menschheid van de socialisatie der productie- en vervoermiddelen inziet.

Geboren in de tegenwoordige maatschappij, ziet - gevoelt hij misschien aan eigen geest en lijf - de grove en groote gebreken van ons productiestelsel. Zonder de oogen te sluiten voor de groote voordeelen die de vrije concurrentie gehad heeft en nog heeft, maar minder heeft naarmate de samenleving meer kapitalistisch wordt, erkent hij - zij het dan ook op grootendeels theoretische gronden die latere practische ervaringen kunnen logenstraffen - dat de collectieve productie voor een hoogeren vorm van menschelijke samenleving een betere grondslag is dan het tegenwoordige stelsel. Voor hem is dan waar hetgeen de Amerikaansche hoogleeraar Frank Parsons zegt: ‘Public ownership is higher in the scala of civilisation than private ownership.’

Naschrift

Dit opstel was reeds geschreven toen ik het artikel van den heer D.v.d. Zee (Christen-Socialist) in het maandschrift ‘Vragen van den Dag’ (Jan. 1909) las.

Ofschoon ik niet op zijn standpunt sta, gevoel ik mij in sommige opzichten aan de Christelijk-Socialistische beweging verwant.

In de beschouwing van genoemden schrijver wordt ook weer op de tegenstelling van ‘Staatssocialisme en Socialisme’ vrij scherp gewezen.

Maar toch mag m.i. een woord van kritiek niet achterwege blijven. Men luistere: ‘Het Staatssocialisme als het naastvolgende stadium der bedrijfsevolutie, die groeit op kapitalistischen bodem is geen socialisme, is niets dan een consequentie van het kapitalistische productie-systeem en daarom even verwerpelijk als gansch het systeem zelve.’

Nu vraag ik in allen ernst: Kan men in één zin een grooter tegenspraak opnemen dan de schrijver in boven aangehaalde woorden doet?

De schrijver teekent het staatssocialisme als het ‘naastvolgend stadium der bedrijfsevolutie’ geeft dus hiermede te kennen dat het tegenwoordige vrije - concurrentiesysteem zich langzamerhand in staatsexploitatie omzet maar acht het even verwerpelijk als het (kapitalistisch) systeem zelve. Reeds het ‘verwerpelijk vinden’ is in dit zinsverband onwetenschappelijk. De wetenschap registreert alleen feiten en verschijnselen die men kan betreuren doch die men ten slotte....aanvaardt.

Erkent men dat het staatssocialisme tusschen het vrijeconcurrentiesysteem en het democratisch socialisme ligt, dat het dus een schakel - misschien zelfs een zeer lange schakel - in de keten der sociale evolutie zal zijn dan is er voor de socialisten, van welke richting of kleur ook, geen grond tot teleurstelling wanneer het begin van dit stadium zichtbaar wordt.

Het bewijst voor mijne bewering dat een duidelijke omschrijving dezer begrippen en hunne verhouding hoogst gewenscht is.

Wellicht komt het ook doordat onder ‘staatssocialisme’ niet steeds hetzelfde wordt verstaan.

Is het bv. niet opmerkelijk dat, terwijl eenerzijds V.d. Velde het staatssocialisme (in den zin van exploitatie door den tegenwoordigen Staat) bestrijdt, van een anderen kant in eene populaire brochure (Edition Germinal) de staats- en gemeente-exploitatie buiten België dringend worden aanbevolen als ontkiemend socialisme (‘Ce que veulent les socialistes’).

Lamartine: Les Méditations Poétiques
Door
Maurits Uyldert.

De grote revolutie had Frankrijk van zijn beste adelike jongelieden beroofd. De geestkrachtige, de moedige, zoal niet *sans reproche* dan toch *sans peur*, waren gedurende de woelingen der negentiger jaren in de straten van Parijs omgebracht. ‘La politique dans une oeuvre littéraire, c'est un coup de pistolet an milieu d'un concert, quelque chose de grossier et auquel pourtant il n'est pas possible de refuser son attention’ zegt Stendhal. En wat voor litteraire werken geldt, geldt evenzeer voor literatoren. Hoezeer fijne, dichterlike gemoederen ook terugschrikken mogen voor het troebele van politieke bestrevingen, juist de dichterlike verbeeldingskracht die in zulke gemoederen het hevigst leeft, wordt door de schoonheid van het langs politieken weg bestreefde doel, beheerst en meêgesleurd. En de adelike geslachten - toonde zich ware adel niet steeds in geestdrift en menselik meêgevoel? - waren van hun meestbelovende en meest geestessterke nakomelingen beroofd.

Zodat het zeker niet ‘kracht’ is wat wij bij een edelmandichter van het begin der negentiende eeuw in Frankrijk verwachten kunnen. Lamartine was geen Landor, geen Wordsworth. Ook was hij niet zozeer een fijne en sterke als wel een gratie-volle weke natuur; geen Shelley. Maar Engeland was in volle reactie; het innerlik leven daar stond onder hogen politieken druk; de geesten concentreeren zich, stelden zich

schrap in strijdvaardigheid en werden gestaald terwijl de gereserveerde energie in Frankrijk door de grote revolutie en de daaraanvolgende oorlogen van Bonaparte verbruikt was.

Lamartine's poëzie bleek aan die der duitse dichters even weinig verwant. Hij was geen Novalis, geen Hölderlin. Voor hem waren de geheimzinnige diepe gemoedsontroeringen, de nauweliks te benaderen duisterheden van het innigste harteleven, waaruit deze dichters de grote schoonheid hunner poëzie aan het licht brachten, niet toegankelik. Want om in de eigene ziel neer te duiken en de geheimen ervan te beluisteren, ook daartoe behoeft men groten wil. Geen Heine ook, wiens gezonde zinnelikheid en sterke lust aan 't aarde-leven weinig overeenkwamen met den drang naar vergeesteliking en zucht naar het leven hiernamaals van den fransen dichter.

Lamartine's eerste deugd was, dat hij ondanks weekheid, ondanks de hem ontbrekende wilskracht en levens-lust, Lamartine was. Hij was een persoonlikheid en wij zullen in het volgende nagaan welke eigenschappen die persoonlikheid had, wàt het is, dat ons het recht geeft hem zo te noemen.

* * *

In zijn eerste Meditation Poétique: ‘L'Isolement’, in 1819 geschreven, treffen wij reeds veel van de eigenschappen aan die voor zijn poëzie kenmerkend zijn. De eerste drie strofen laat ik hier volgen:

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
Au coucher du soleil, tristement je m' assieds;
Je promène au hasard mes regards sur la plaine,
Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds.

Ici, gronde le fleuve aux vagues écumantes,
Il serpente, et s'enfonce en un lointain obscur;
Là, le lac immobile étend ses eaux dormantes
Où l'étoile du soir se lève dans l'azur.

Au sommet de ces monts couronnés de bois sombres,
Le crépuscule encor jette un dernier rayon,
Et le char vaporeux de la reine des ombres
Monte, et blanchit déjà les bords de l'horizon.

Dat deze verzen 'leven' zal niemand ontkennen. De beweging van het ritme, de zachte cadans, de maat-schommeling geeft juist zoveel als gegeven moet worden om de gevoelige deining der ziel uit te beelden, die zich eenzaam voelt en zich gelokt weet door de natuur, overal rondom, met een der ziel aanpassende stemming.

Stijve Alexandrijnen zijn dit zeker niet; er vaart een adem door deze maten, er klopt een hart in.

Men scandere slechts het tweede vers naast het eerste; het eerste strekt zich over zijn volle breedte gelijkmatig uit, en het ritme beeldt meê aan de verbeelding van den rustigen ouden eikenboom; het tweede heeft een zacht dalende schommeling in de eerste maten en wel zo dat de volle zwaarte van de stem het woordje ‘tristement’ treft en daarmee de droeve stemming versterkt, terwijl de voorstelling ook hier door het ritme verlevendigd wordt. Het derde vers heeft vier in plaats van zes heffingen en daardoor al het onrustige dat uitgebeeld moest worden. Ook de verdere verzen zijn uitnemend.

Naast de gevoeligheid van de versbeweging, de fijnheid der modulatie's, de cadans die harmonies is zonder nochtans eentonig te zijn, merken wij den veroverenden gang op die de stroom van het ritme heeft. De verzen storten zich een na een uit zoals de golven aan het strand, na in de branding gebroken te zijn, over het vlakke zand storten. Dit slag op slag aanstromen van het gevoel is evenwel niet de gemoedsbranding van den hartstocht, het is meer een zekere gemoedsopgetogenheid, een enthousiasme, vurigheid van de, naar uiting driftige, ziel.

Wij willen hier enkele verzen uit de derde Meditatie afschrijven, waaruit de brede stroming van het ritme duidelik blijken zal:

Reeds in het eerste vers:

> Vois-tu comme tout change ou meurt dans la nature?

gaat het schema van de zesvoetige jambe schuil. Er is een zachtheid in den klank, die zich ontroerend paart aan de gevoelige vertraging van dit ritme, dat, de caesuur voor ‘ou’, na het woord ‘change’ even aarzelt om te zwaarder en met sterker droefgeestigheid het ‘meurt’ te betonen.

Vois tu comme tout change ou meurt dans la nature?
La terre perd ses fruits, les forêts leur parure;
Le fleuve perd son onde au vaste sein des mers;
Par un souffle des vents la prairie est fanée;
Et le char de l'automne au penchant de l'année
Roule, déjà poussé par la main des hivers!
Comme un géant armé d'un glaive inévitable,
Att ignant au hasard tous les étres divers,
Le Temps avec la Mort, d'un vol infatigable,
Renouvelle en fuyant ce mobile univers!
Dans l'éternel oubli tombe ce qu'il moisonne:
Tel un rapide été voit tomber sa couronne
  Dans la corbeille des glaneurs;
Tel un pampre jauni voit la féconde automne
Livrer ses fruits dorés au char des vendangeurs.
Vous tomberez ainsi, courtes fleurs de la vie,
Jeunesse, amour, plaisir, fugitive beauté;
Beauté, présent d'un jour que le ciel nous envie
Ainsi vous tomberez, si la m in du génie
  Ne vous rend l'immortalité!

Voor den aandachtigen lezer zijn de schoonheden in deze verzen talrijk, zulke als het versnelde ritme van het vierde vers, het doorlopen van den volzin des vijfden regels in den zesden, met den zwaarderen gang ervan die in het sonore ‘Roule’ eindigt. Maar vooral is de maatslag opmerkelik die door dit gehele brokstuk klopt. Terwijl ons toch ook weer niet ontgaat hoezeer een hinderlike retoriek na het vierde vers het aanvankelike gevoel vertroebelt; waaruit de zwakte van dit gevoel blijkt.

Opmerkelik is ook de ritmiese schoonheid van het geluid. Hier een paar strofen uit ‘Le Golfe de Baia’.

Vois-tu comme le flot paisible
Sur le rivage vient mourir?
Vois-tu le volage zéphyr
Rider, d'une haleine insensible,
L'onde qu'il aime à parcourir?
Montons sur la barque légère
Que ma main guide sans efforts,
Et de ce golfe solitaire
Rasons timidement les bords

Loin de nous déjà fuit la rive:
Tandis que d'une main craintive
Tu tiens le docile aviron,
Courbé sur la rame bruyante,
Au sein de l'onde frémissante
Je trace un rapide sillon.

Ainsi tout change, ainsi tout passe;
Ainsi nous-mêmes nous passons,
Hélas! sans laisser plus de trace
Que cette barque où nous glissons
Sur cette mer où tout s'efface.

* * *

Uit Lamartine's eerste meditatie: ‘L'Isolement’ wordt ons bovendien de zielsgesteldheid van den dichter kenbaar.

De dichter voelt zich de eenzame voor wien het natuurschoon rondom niet de minste bekoring meer heeft. Droevig, koud en gevoelloos dwaalt zijn ziel over deze aarde waarvan hem de lusten vreemd blijven. ‘Le soleil des vivants n'échauffe plus les morts.’ Te midden van de bekoorlikste valleien, bij de schoonste rivieren, bij grootse bergen en toverachtige wouden, leeft hij somber en inzichzelf-gekeerd met het enkele besef dat het geluk hèm nérgens wacht.

‘Un être seul vous manque, et tout est dépeuplé,’ roept hij uit en inderdaad is het leven voor hem meer dan de dood iets droevigs, daar de dood nog een geluk in het hemelrijk belooft terwijl hij van het leven, dat hij in volkomen verlangeloosheid slijt, niets meer te verwachten heeft.

Qu'importe le soleil? je n'attends rien des jours.

Quand je pourrais le suivre en sa vaste carrière,
Mes yeux verraient partout le vide et les déserts;
Je ne désire rien de tout ce qu'il éclaire
Je ne demande rien à l'immense univers.

Toch, hoe nadrukkelik die verlangeloosheid hier ook uitgesproken wordt, is zij maar schijn. Want zij is niets anders dan juist haar tegendeel. Verlangeloosheid hier, te midden van een aardse

schoonheid en voor een aards geluk, sluit een hevig verlangen in naar zulk geluk, naar zulke schoonheid als niet van deze aarde zijn. ‘Sur la terre d'exil pourquoi resté-je encore?’ vraagt zijn moedeloos hart, ‘Il n'est rien de commun entre la terre et moi.’ De banden zijn inderdaad innerlik reeds losgemaakt. Hij zou liefst sterven en zo zijn christelik geloof hem niet van den vrijen dood weerhield, zou hij niet aarzelen het leven dat hij zich, na den dood bestaande, droomt en waar hij zich aan liefde en schone verwachtingen hoopt te kunnen bedwelmen, waar hij verwacht het ideale Goede te vinden waarvoor op deze aarde zelfs geen naam is - zou hij niet aarzelen dit bestaan eigenmachtig te zoeken en daarvoor zijn verwelkte illusies te offeren.

Quand la feuille des bois tombe dans la prairie,
Le vent du soir s'élève et l'arrache aux vallons;
Et moi, je suis semblable à la feuille flétrie:
Emportez-moi comme elle, orageux aquilons!

De lusteloosheid voor al het aardse, voor elke zinnebekoring, de matheid en levensmoeheid voelt men, zo niet uit de woorden als begrippen dan toch uit de klanken, in bijna ieder gedicht. Zèlfs wanneer zijn verzen hartstochtelik zijn, beseft men dra dat deze hartstocht niet voortkomt uit een onweerhoudbare levensvreugde maar uit een machtig verlangen om uit het leven wèg te zijn. Er is in hem een gèblaseerdheid die pijnlik aandoet:

J'ai trop vu, trop senti, trop aimé dans ma vie;
Je viens chercher vivant le calme du Lethé.

Men zie hoe de Meditatie waartoe deze verzen behoren - ‘Le Vallon’ - aanvangt, neerslachtig, moedeloos:

Mon coeur, lassé de tout, même de l'espérance,
N'ira plus de ses voeux importuner le sort;

Hier heeft zelfs het verlangen naar het ‘Jenseits’ opgehouden; het hart, moe van verlangen verlangt slechts niets meer te verlangen:

Prêtez-moi seulement, vallon de mon enfance,
Un asile d'un jour pour attendre la mort.

Wat was, voor Lamartine, de oorzaak van deze Weltschmerz? Uit het vers: ‘Un être seul vous manque et tout est dépeuplé’, zou men vermoeden dat de dichter een die hem lief was door den dood verloren had, en dat de droefenis over dit verlies hem het bestaan aan deze zijde van het graf ongenietbaar maakte. Zelf zegt hij in een zijner aantekeningen: ‘J'avais perdu l'année précédente, par une mort précoce, la personne que j'avais le plus aimée jusque-là.’ Toch komt het mij voor, was dit verlies, hoe ook al de waarschijnlike oorzaak van een tijdelike droefgeestigheid, niet de ware grond van zijn on-wereldse levensbeschouwing, en zou hij, ook al hadde hij niemand verloren, op lateren leeftijd van zijn jeugd evenzeer hebben kunnen getuigen: ‘Je vivais en ce temps-là avec les morts plus qu' avec les vivants. Ma conversation habituelle, selon l'expression sacrée, était dans le ciel.’

De reden waarom hij een contemplatief bestaan, maar een bevredigend contemplatief bestaan, voor het, hem niet bevredigende, werkdadige leven wenste in te ruilen, was een algemenere, en wel deze dat het werkdadige werkelike leven voor hem en voor vele van zijn jonge tijdgenoten, niet werkelik werkdadig was. Hij, en de jongelieden van zijn tijd, wisten met hun energie, met hun bestrevingen, geen weg. De revolutie en daarna het tijdperk van Napoleons dadenrijk bestuur, had de activiteit in de gemoederen machtig opgedreven, had de verbeelding voor roem gerijpt. In de daadloosheid, de leegte en stilte na 1815 wist de energie zich niet verwerkelikend te gestalten. ‘J'étais dévoré d'activité intérieure, et on me condamnait à l'immobilité.’ Het is licht te begrijpen hoezeer levendige, werkzame naturen onder de plotselinge kalmte na de zo roemrijke ruchtige periode, moesten lijden. En zo ook Lamartine. Grote, krachtige geesten zouden zichzelf een werkelikheid geschapen hebben, die overeenkomstig aan hunne verlangens was en waarin zij de stroom hunner teruggedrongen lusten vrijelik konden richten, maar krachtige geesten moest men bij den toenmaligen adel niet zoeken. Lamartine kon niet zijn wat Victor Hugo werd, die uit eigen wilskracht de weide schiep waarin hij de vruchtdragende bongerd van zijn lusten en begeerten uitplanten kon. Lamartine vermocht niet anders dan in den geest de aarde te ontvluchten nu zij hem

het verwachte en gewenste niet bood, en uit de teleurstellende werkelikheid droomde hij zich weg in gemijmer over een vaag bestaan aan gene zijde van den dood.

De verzen die uit deze levensbeschouwing voortkwamen, voor een groot deel theologiese en wijsgerige verhandelingen in maat en rijm, en van verstandeliken aard, waren voor een ander deel wat men impressionistiese stemmingspoëzie kan noemen.

De aandoening van de natuur op het dichtergemoed is levendig en de stemming die hij in het natuurleven rond zich meent te voelen, maar die hij uit de eigene ziel erover wierp en waarvan de impressie hem de reftectie biedt is zeer suggestief.

Ik toonde reeds aan hoezeer het hem gelukte zulke impressies stemmingsvol in het ritme te verzinneliken.

Hoe suggestief hij de stemming meê te delen weet moge uit enkele strofen van de vierde meditatie blijken:

> Le soir ramène le silence.
> Assis sur ces rochers déserts,
> Je suis dans le vague des airs
> Le char de la nuit qui s'avance.
>
> Vénus se lève à l'horizon;
> A mes pieds l'étoile amoureuse
> De sa lueur mystérieuse
> Blanchit les tapis de gazon.
>
> De ce hêtre un feuillage sombre
> J' entends frissonner les rameaux:
> On dirait autour des tombeaux
> Qu'on entend voltiger une ombre.
>
> Tout à coup, détaché des cieux,
> Un rayon de l'astre nocturne,
> Glissant sur mon front taciturne,
> Vient mollement toucher mes yeux.

Dit is zeker nog niet het verrassende geluid van Verlaine's zachte indringende stem, maar deze poëzie is toch aan die van

Verlaine verwant. Een zo fijne avondstemming aldus te verzinneliken vermag slechts een zeer gevoelige geest en het is de oprechtheid en de onmiddelikheid van het gevoel in maat en klank, wat hier als in andere gedichten Lamartine's dichterschap waarde geeft. Gaarne schreef ik ook ‘Le Lac’ hier af, een van zijn meest gave en harmonieuse gedichten, of enkele verzen, natuurbeschrijving en stemmingsvol, van ‘Ressouvenir du Lac Léman.’ Zijn stemmingsverzen uit natuurindrukken voortgekomen, zijn liefde-verzen ook, zijn verreweg de beste.

Minder altijd de wijsgerige en religieuse gedichten. Deze wemelen van retoriese wendingen en hun stemmingen delen ons nòch de ware wijsheid, nòch het gevoelige godsvertrouwen meé.

De golf van het sentiment, bewogen en teêr zodra een eenvoudig liefdegevoel den dichter beheerst, vervlakt en verstrakt wanneer gedachten of overpeinzingen zijn gemoed domineren.

Aan enkele fragmenten dier meestal zeer lange, beschouwende gedichten wil ik het laatste even nader aantonen.

* * *

De geest die overal uit Lamartine's wijsgerige gedichten te voorschijn komt is die van Chateaubriands bloedeloos christendom. Zijn werk draagt de duidelike sporen van dat tijdperk van kerkelike reactie toen een machtig keizer met de hulp van een beroemd schrijver, het franse volk een ongewenst geloof wilde opdringen.

Met de vernietiging van den eredienst tijdens de franse revolutie was het christendom dat feiteiik in de levende harten der mensen niet meer bestond en slechts in kerkelike vormen een schijnleven leidde, voorgoed dood. In Parijs tenminste. Noch de politieke oogmerken en machinaties van Napoleon, noch de eerzucht of het talent van een schrijver als Chateaubriand konden het doen herleven.

Pogingen om aan een eventuële opleving van dit geloof meê te werken, blijken de religieuse bespiegelingen van Lamartine geweest te zijn. Volkomen oprechte overigens, en voor een deel, een groot deel wellicht, onwillekeurige.

Een gedicht waarin wij zijn leer nagenoeg volledig uitgezegd

vinden is de, aan Byron gerichte, tweede Meditatie: ‘L'Homme.’

Lamartine moest van een man als Byron gruwen; in deze verzen zet hij zijn bleekzuchtig geloof, voor den toenmaals wereldberoemden en algemeen bewonderden ‘poète satanique’, uiteen.

Dat Lamartine, ondanks zijne aan die van Byron tegengestelde beginselen, die algemene bewondering deelde behoeft ons niet te verbazen. ‘Lord Byron’ - zegt hij - ‘est incontestablement à mes yeux la plus grande nature poétique des siècles modernes.’

Wij moeten niet vergeten hoeveel bezwaarliker dan voor ons, het voor tijdgenoten van Byron was, dien dichter van de dichterlike persoonlikheid te onderscheiden. Zij hadden niet, als wij, slechts te rekenen met de verzen, de klank, het ritme ervan. En wij kunnen het nòch Lamartine, nòch Goethe zwaar aanrekenen dat zij Byron vereerden en Shelley daarentegen niet kenden. Immers, voor de romantiese geesten in het begin der 19e eeuw wàs Byron persoonlik inderdaad een ‘Nature Poétique.’ Hij, als romantiese, ridderlike zwerver, als dichterlike, idealistiese strijder voor de griekse vrijheidsidee, ja voor de griekse vrijheid zelf, imponeerde de romantici meer dan hij het als dichter ooit vermocht. Later heeft Lamartine dit ook zeer juist gezien: ‘Il y a plus de poésie vraie et impérissable dans la tente ou la fièvre le couche à Missolonghi, sous ses armes, que dans toutes ses oeuvres.’

Mannen als Lamartine moesten zich bovendien aangetrokken voelen door de tegenstelling van idealisme en immoraliteit, die door den persoon van Byron omvat werd. In het gedicht ‘L'Homme’ tracht hij Byron van het besef te doordringen, dat ook de sataniese geest zijn plaats in de goddelike wereldorde inneemt naar Gods wil en wet. ‘Hoewel gij, redeneert hij ongeveer, wanhoopskreten als uw liefste muziek beschouwt en genot vindt in het kwade; de mens het slachtoffer van uw boze lusten acht; hoewel uw ziel de hoop op een wáárlik geluk reeds vaarwel gezegd heeft; hoewel ge in elk opzicht een aanbidder van den Boze zijt: toch, daar ge uw aard van God ontvangen hebt en zijt wat Hij wil dat ge zijt, moet ge u als een werktuig in Zijn hand beschouwen.

Dieu t'a marqué ta place:
Comment? pourquoi? qui sait? De ses puissantes mains

Il a laissé tomber le monde et les humains,
Comme il a dans nos champs répandu la poussière,
Ou semé dans les airs la vie et la lumière,
Il le sait, il suffit: l'univers est à lui,
Et nous n'avons à nous que le jour d'aujourd'hui!
Notre crime est d'être homme et de vouloir connaître:
Ignorer et servir, c'est la loi de notre être.

Gij zijt niet anders dan een goddelike slaaf, goddelik inzover ge aan God behoort, en uw levenslot mag en kan niet anders zijn dan het verheerliken van God, verheerliken alleen reeds door uw "bestaan".

Ton titre devant Dieu, c'est d'être son ouvrage,
De sentir, d'adorer ton divin esclavage;

De le glorifier par ta seule existence:/
Voilà, voilà ton sort.

Descends du rang des dieux qu'usurpait ton audace;
Tout est bien, tout est bon, tout est grand à sa place;
Aux regards de Celui qui fit l'immensité
L'insecte vaut un monde: ils ont autant coûté!'

Byron was gewend de wereld in een ander licht te zien en zou van dit poëties appèl aan zijn deemoedigheid, indien het hem ter ore gekomen ware, ook met goeden wil, het essentiële niet begrepen hebben; hij wiens gehele bestaan niet anders dan verzet was tegen het christelik nivelleren van het ongelijke.

In dit verzet was voor Lamartine overigens niets raadselachtigs, hij begreep het wel. 'De mens heeft bij een bijna goddelik verlangen naar begrip een zeer on-goddelike onvolmaaktheid, zodat bevrediging, ondanks voortdurende prikkeling, wel immer uitblijven zal. Hoewel zijn rede niet door de nevelen die het goddelik raadsel omhullen vermag door te dringen, is de neiging daartoe hem toch ingeschapen, ja die neiging is de rede zelf. Ook ik, zegt hij verder, heb getracht het levensraadsel op te lossen. Wij worden er door onze natuur-zelf toe aangezet, terwijl het toch onoplosbaar blijft. Begrijpelik dat dit revolteert. Ik heb overal gezworven; overal gevraagd, gezocht; over alles getobt, gemijmerd, maar de wereld blijft een gesloten boek:

Hélas! tel fut ton sort, telle est ma destinée.
J'ai vidé comme toi la coupe empoisonnée;
Mes yeux, comme les tiens, sans voir se sont ouverts:
J'ai cherché vainement le mot de l'univers,
J'ai demandé sa cause à toute la nature,
J'ai demandé sa fin à toute créature;
Dans l'abîme sans fond mon regard a plongé.'

Vergeefs natuurlik. Terecht zegt hij:

'Mais le monde à l'orgueil est un livre fermé!'

Hoe herinnert ons dit deel van zijn biecht aan de Childe Harold van Byron, ja, zelfs met de fijne en teêre Alastor van Shelley heeft het verwantschap in de idee. In beide engelse gedichten zien wij de zwerversgestalten, wij zien hen van land tot land trekken, zoeken, mijmeren. Het verschil tussen de, overigens onderling ongelijkwaardige, engelse gedichten en het franse is evenwel, dat de engelse dichters ons iets laten zien en den zwerver, den zoeker verbééld hebben, hem een gestalte gaven, wat de franse dichter nalaat; die redeneert.

Lamartine bekent in het verdere hoe hijzelf ten slotte ook opstandig geworden is, leven en noodlot vloekte. Tot, een dag dat zijn neerslachtigheid het grootst was, een hemelse klaarte in zijn gemoed neerdaalde, een goddelike adem hem beheerste: 'Et, cédant sans combattre au souffle qui m'inspire, L'hymne de la raison s'élanca de ma lyre. Gloire à toi! etc.'

Deze hymne is een verheerliking van het hemelse, en een zelfvernedering. 'Wijs mij de taak aan die ik, U ter ere, vervullen kan en ik zal mij, zonder klacht of navraag haasten die in stilte te volbrengen.' Dit is ongeveer het motief. 'Ik ben wat ik heb moeten zijn; wat God doet is goed. Ofschoon ik door nachtelik duister langs een ellendigen weg tastenderwijs voortga, onwetend van waar ik kom, onzeker waarheen de weg mij voert, ofschoon het ongeluk mij reeds bij mijn geboorte als offer koos en ik het brood mijner ellende in tranen at, en Gij mij, dorstige, drenkte met het water Uwer woede: ere zij U! enz.'

Dat de aard van deze poëzie aan die van revolutionaire dichters als Shelley en Byron, weinig verwant is behoeft geen betoog. Verzen uit Byrons '*Cain*' vloeken tegen den geest van Lamartine's poëzie. Verzen als deze, die Cain spreekt:

I have toil'd, and till'd, and sweaten in the sun
According to the curse: - must I do more?
For what should I be gentle? for a war
With all the elements ere they will yield
The bread we eat? For what must I be grateful?
For being dust, and groveling in the dust,
Till I return to dust? If I am nothing -
For nothing shall I be an hypocrite,
And seem well-pleased with pain? For what schould I
Be contrite? for my father's sin, already
Expiate with what we all have undergone,
And to be more than expiated by
The ages prophesied, upon our seed.

Zulke verzen tonen een andere geesteshouding dan die van Lamartine wiens poëzie waarlik niet revolutionair is, en slechts in zoverre gevoelens van verzet uitdrukt als nodig om de schoonheid der resignatie sterker te doen uitkomen. Dit blijkt duidelik uit de zevende Méditatie: ‘Le Désespoir’. Dit gedicht is niet anders dan een wanhoopskreet om de onredelike wereldorde of disorde, om de doelloze ellende dezer wereld. Het is een aanklacht tegen het wreede wereldbestuur. Er is een opstandigheid tegen God in die aan enkele verzen uit Shelley's ‘Prometheus Unbound’ herinnert, en weinig harmonieert met de overige meditaties die deemoed en onderwerping prediken:

Montez donc vers le ciel, montez, encens qu'il aime,
Soupirs, gém ssements, larmes, sanglots, blasphème,
Plais rs, concerts divins;
Cris du sang, voix des morts, plaintes inextinguibles,
Montez, allez frapper les voûtes insensibles
Du palais des destins!

Maar het volgende gedicht: ‘La Providence à l'Homme’ wijst alle aanklachten en godslasteringen weer af, de dichter ziet zichzelf weer in juistere verhouding tot het absolute en zingt God lof; zodat ‘Le Désespoir’ niet anders blijkt dan het vertoon van een gewild zieleduister waartegen het licht der goddelike voorzienigheid te verblindender stralen zal.

Maar nog iets anders blijkt uit deze meditatie: ‘Le Désespoir’. Lamartine, zeker onder den invloed van Byron en

bekoord door diens trotse onvervaarde persoonlikheid, acteert er den verbitterden twijfelaar. Dit zou niet mogelik zijn zo zijn vroomheid een getuigenis van diep gemoedsleven ware. Die vroomheid toont zich als wat alleen zulk een afwijking toelaat, n.l. als een weinig diepe overtuiging die, zoal uit het sentiment voortgekomen meer sentimenteel dan gevoeld was. Niet het waarachtig christendom dat, in den mens vleesgeworden, slechts het Heelal en zijn Schepper prijzen wil, maar een ‘opgevat’ christendom dat den gelovige vrijlaat van opvatting te veranderen zo vaak een nieuw verstandelik inzicht hem een wijziging wenselik doet zijn, is het christendom van Lamartine.

Evenmin als een religieus besef blijvend is of zelfs waarde heeft wanneer het niet het levende aangedane gemoed tot bestaansgrond heeft, kan poëzie, uit het intellect voortgekomen, bestaan zonder gebreken en onzuiverheden te verraden die het ontroerde hart niet zou hebben geduld. De religieuse en etiese gedichten zijn verstandsresultaten en leveren bewijzen te over op, dat de zuiverheid van het gevoel hier de schoonheid niet zocht en de schijnbare verhevenheid meer uit de hooggestemde gedachte dan uit het gemoed voortkwam.

Een wending die de argeloze geest in deze regelen neemt:

> J'ai vu partout le mal où le mieux pouvait être,
> Et je l'ai blasphémé, ne pouvant le connaître:
> Et ma voix, se brisant contre le ciel d'airain,
> *N'a pas même eu l'honneur d'irriter le destin*.

zou zeker een dichterlik-aangedaan gemoed niet overkomen zijn.

Uit het vers:

> ‘L'enthousiasme...seul est mon flambeau dans cette nuit profonde’

vernemen wij van Lamartine zelf de bekentenis dat het een opgewondenheid, en niet het diepere sentiment is, wat deze poëzie draagt; een bekentenis waarmeê hij, zonder het zich bewust te zijn, een groot deel zijner verzen veroordeelt.

* * *

Naast de gedichten van een zinnelik stemmingsleven en die van verstandeliker aard, zijn er nog die minder voortgekomen zijn uit een impressie of gedachte dan wel uit een levensgebeuren: een waarneming, een ontmoeting, een verhaal. Sommige neigen zich meer naar het gevoelige van de stemmingsverzen, als bijv. ‘Le Lis du golfe de Santa Restituta’, andere meer naar het redekunstige en beschouwende van de verstandelike gedichten, bijv. ‘La Retraite’. Het is duidelik dat hier de grenzen niet steeds scherp te trekken zijn; verhalend enerzijds, bevatten zij bespiegeling zowel als, in de gevoeliger gedeelten, het stemmingsvolle.

De beelding in de Meditatie's is zeer ongelijk. Er zijn strofen, vele, die ons zo weinig zien laten als deze: (uit ‘Le Génie’).

Mais, loin d'abandonner la lice
Où ta jeunesse a combattu,
Tu sais que l'estime du vice
Est un outrage à la vertu.
Tu t'honores de tant de haine;
Tu plains ces faibles coeurs qu'entraîne
Le cours de leur siècle égaré;
Et, seul contre le flot rapide,
Tu marches d'un pas intrépide
Au but que la gloirc a montré!

Dit is niet begrijpelik dan voor het begrip, terwijl het geheel buiten onze voorstelling blijft. Lice, vice, vertu zijn begrippen en staan hier voor niets anders.

Andere strofen, ook van ditzelfde gedicht, zijn daarentegen van beelding zeer helder: (slotstrofe van ‘Le Génie’).

Vois tu dans la carrière antique,
Autour des coursiers et des chars,
Jaillir la poussière olympique
Qui les dérobe à nos regards?
Dans sa course ainsi le génie
Par les nuages de l'envie
Marche longtemps environné;
Mais au terme de la carrière,
Des flots de l'indigne poussière
Il sort vainqueur et couronné.

Een enkel gedicht wil ik in zijn geheel hier afschrijven. Niet omdat het van alle het opmerkelikste is, maar omdat de voorstelling hier verbeelding geworden is, en de verbeelding zich aan het sentiment in evenredigheid paart.

Quand tes beaux pieds distraits errent, ô jeune fille,
Sur ce sable mouillé, frange d'or de la mer,
Baisse-toi, mon amour, vers la blonde coquille
Que Vénus fait, dit-on, polir au flot amer.

L'écrin de l'Océan n'en a point de pareille;
Les roses de ta joue ont peine à l'égaler;
Et quand de sa volute on approche l'oreille,
On entend mille voix qu'on ne peut démêler.

Tantôt c'est la tempête, avec ses lourdes vagues
Qui viennent en tonnant se briser sur tes pas;
Tantôt c'est la forêt avec ses frissons vagues;
Tantôt ce sont des voix qui chuchotent tout bas.

Oh! ne dirais tu pas, à ce confus murmure
Que rend le coquillage aux lèvres de carmin,
Un écho merveilleux où l'immense nature
Résume tous ses bruits dans le creux de ta main?

Emporte-la, mon ange! Et quand ton esprit joue
Avec lui-même, oisif, pour charmer tes ennuis,
Sur ce bijou des mers penche en riant ta joue,
Et, fermant tes beaux yeux, recueilles-en les bruits.

Si, dans ces mille accents dont sa conque fourmille,
Il en est un plus doux qui vienne te frapper,
Et qui s'élève à peine aux bords de la coquille,
Comme un aveu d'amour qui n'ose s'échapper;

S'il a pour ta candeur des terreurs et des charmes;
S'il renaît en mourant presque éternellement;
S'il semble au fond d'un coeur rouler avec des larmes;
S'il tient de l'espérance et du gémissement...

Ne te consume pas à chercher ce mystère!
Ce mélodieux souffle, ô mon ange, c'est moi!
Quel bruit plus éternel et plus doux sur la terre,
Qu'un écho de mon coeur qui m'entretient de toi?

De geest van Lamartine is logies aangelegd, en zijn verstandelike gedichten, laten zich aangenaam lezen. Gewoonlik kan men dit van zulke gedichten niet zeggen, daar de lezer die uiteraard niet zozeer het dichterlike als wel de onderscheiding van het hem verwante geestelike zoekt, in deze onderscheiding door de rudimenten van het dichterlike - vers-indeling, beeldende uitweidingen enz. - te zeer bemoeielikt wordt. De overdracht van begrip in begrip is zo sober en zo abstrakt mogelik gewenst en de versvormen, de omslachtigheid van gedachte-inkleding zijn voor de bevatting door het verstand een belemmering.

Maar de verstandelike gedichten van Lamartine zijn vloeiend, de volzinnen eenvoudig, het ritme is levendig van gang, meêslepend en toch gelijkmatig zonder verrassende wendingen.

Schoonheid evenwel geeft hij slechts, kunstenaar toont hij zich eerst in de weinige gedichten die niet uit een religieuse bespiegeling maar uit een liefde-gevoel, een gevoel van één-zijn met de Natuur, voortkwamen. Het Christendom van Lamartine neigde zich allengs naar een verkapt pantheïsme toe. Beschouwingen in de roman ‘Rafaël’ als in deze zinnen: (Het is de geliefde van Rafaël die spreekt) ‘Il y a un Dieu; il y a un éternel amour dont le nôtre n'est qu'une goutte. Nous irons la confondre ensemble dans l'océan divin où nous l'avons puisée! Cet océan, c'est Dieu! Je l'ai vu, je l'ai senti, je l'ai compris en ce moment par mon bonheur! Raphaël! ce n'est plus vous que j'aime, ce n'est plus moi que vous aimez, c'est Dieu que nous adorons désormais l'un et l'autre! vous à travers moi! moi à travers vous! vous et moi à travers ces larmes de béatitude qui nous révèlent et qui nous cachent à la fois l'immortel foyer de nos coeurs! Dieu, c'est toi! Dieu, c'est moi pour toi! Dieu, c'est nous!’ -; verzen als deze:

> Tu t'es produit toi-même en ton brillant ouvrage
> L'univers tout entier réfléchit ton image,
> Et mon âme à son tour réfléchit l'univers.
>
> Mon âme est un rayon de lumière et d'amour
> Qui, du foyer divin détaché pour un jour,

De désirs dévorants loin de toi consumée,
Brûle de remonter à sa source enflammée.
Je respire, je sens, je pense, j'aime en toi!

spreken het duidelik uit.

De dichter zocht, zodra hij den prediker in zich ontweek en zijn menselikheid voelde sterken, de Natuur:

Mais la nature est là qui t'invite et qui t'aime;
Plonge-toi dans son sein qu'elle t'ouvre toujours:
Quand tout change pour toi, la nature est la même,
Et le même soleil se lève sur tes jours.

En in de Natuur, in de ontroeringen die haar aan-doening in hem opwekten vond hij de schoonheid die hem tot het werkelike dichterschap bracht.

Verzen als ‘Le Lac’; ‘Le Golfe de Baia’; ‘Le soir’; (ik gaf er enkele fragmenten uit, in het begin van dit opstel) tonen ons het stemmingsrijke dichtergemoed dat in een zuiver natuurgevoel een schoon-menselike vroomheid onthult.

Sonnetten
Door
Alex. Gutteling.

1

Quinten Matsijs: Magdalena

Gij hebt het wuft gewoel der drukke stad verlaten
En 't blauwig paradijs van uw verdroomde jeugd.
Met weemoed strijdt nog voor het laatst uw nieuwe vreugd,
O aanschijn schooner dan de wereldsche gelaten.

Wat kan de eenzame ziel 't edelst verlangen baten
Naar de' éénen, als haar nooit in vriendenoog verheugt,
Eensklaps verstaan, de liefde die voor eeuwig deugt, -
En wat, wat dan de dood is 't dolen door de straten?

Gij koost het beste deel: uw hart dat overvloeide
Van liefde, weg te schenken niet aan één doch velen.
Wat schade zoo de staêge dienst uw lijf vermoeide?

Treed in de donkre arkaden thans: wonden te heelen.
Open den balsemkelk, verkoelend koorts die gloeide.
Uw innige blik zal de geslaagnen troostend streelen.

2

Rafael: Abimelech bespiedt Izaak en Rebekka

Zou liefde niet somwijl tot zoet gevrij bekoren,
Voor 't blauwend herdersuur van stille starren blinkt,
Voor in 't bosschage een nachtegaal hoogfluitend zingt,
En 't krekelsjirpen ruischt uit het zacht-suizlend koren?

Dicht aan zijn zij gevlijd, omwindt ze in lust verloren
Zijn lijf gelijk hij 't haar' - smeltend liefkoozend dringt
Haar knietje op Izaak's knie - gekus en fluistren klinkt,
Bij 't zilvrig ritslen van fonteinstraal nauw te hooren.

Maar helder schijnt de zon door hooge marmerbogen,
Het sprenklend water koelt haar gloed, maar 't blaken niet
Dier dartle leden, dier helglanzend vochtige oogen...

Wereldvergeetnen! dwaze knaap, zoet meisken, vliedt!
Een spottend grijs gelaat schouwt bukkend van omhooge,
Uw teerheid is ontwijd nu haar zijn faunsblik ziet.

3

Rembrandt: De Heilige Familie, ets

Was niet hun beider teerste droom, het kind te aanschouwen
Dat uit haar reinen schoot zuiverste Liefde schiep?
Betastte hij niet zacht, en voelde hij niet diep
Verscholen leven daar, het lijf der lieve vrouwe?

Hoe kon zijn zaligheid zoo plotseling verflauwen?
Wat angst welde in zijn hart, dat eensklaps hij ontliep

Het warm vertrek, waar aan haar boezem 't wichtje sliep
Zacht in haar arm en van haar kleed de wollige vouwen?

Zag in haar oogen hij 't geheim, voelde hij 't beven
In haar omstrengling: voor 't uit háár gegroeide leven
Liefde zoo teer, zoo vreemd, als nooit een man verstaat?

Hij gluurt door 't raam, wijl winterzonnestralen weven
Een aureool om haar en 't kind, - oogsluitend laat
Hij leunen tegen 't kil kozijn zijn droef gelaat.

Sociale hygiëne

Beroepsziekten
Diseases of Occupation by Thomas Oliver Methuen. Londen 1908.
Handbuch der Arbeiterkrankheiten, herausgegeben von Th. Weyl. Gustav Fischer. Jena 1908.
Hygiène Industrielle par Leclerc de Pulligny, etc. Ballière et Fils. Paris 1908.
Handleiding tot de kennis der Beroepsziekten, door L. Heyermans. W.L. en J. Brusse. Rotterdam 1908.

Degelijke kennis van beroepsziekten is de onmisbare grondslag voor een doeltreffende bedrijfshygiëne. Er zijn natuurlijk eenige algemeene regelen van de gezondheidsleer, die ook bij het werken in fabriek of ambacht toegepast moesten worden. Flinke ruimte, veel versche lucht, geen stof inademen, behoorlijke afwisseling van de lichaamshouding, en zóo meer kunnen steeds den arbeider aanbevolen worden. Doch daargelaten dat ‘het werk vóor gaat’, en dat fabriekslokalen aan de eischen van het bedrijf allereerst aangepast zijn: met dergelijke algemeene regelen is de fabriekshygiëne niet klaar. Elke soort arbeid heeft zijn eigenaardige bezwaren voor 't behoud eener goede gezondheid, maar bij enkele wordt het een zeer wezenlijk gevaar. Wat is dat gevaar? waar schuilt het? en hoe groot is het? Dat wenscht de hygiënist te weten om middelen ertegen te beramen. Want de zoogenaamde voorzichtigheid - de persoonlijke hygiëne - is dikwijls onvoldoende en dan nog uiterst moeilijk den arbeider in te prenten. En zeer vaak zijn er algemeene maatregelen te nemen,

die even doeltreffend als goed doorvoerbaar zijn. Het komt er echter in de allereerste plaats op aan ze te kennen. In het zoeken daarnaar is een groote achterstand. Want het eischte studie en toewijding. Wie waren daarvoor bestemd en geschikt? En bovendien was het terrein zoo uitgebreid en zoo onbewerkt.

De sociale beweging, die onder zooveel meer den strijd tegen de gezondheidsgevaren van den wetgever eischte en verkreeg, gaf een eersten en krachtigen stoot. In alle moderne landen werd aan fabrieksinspecteurs de macht gegeven om hygiënische voorschriften op te stellen en door te voeren. En van hen stamt de vraag aan de geneeskunde om voorlichting over beroepsziekten. Sedert ongeveer 1850 werd systematisch de aandacht gevestigd op ziekteverschijnselen, die, door den arbeid ontstaan, te voorkomen zouden zijn door betere voorzorgen. De phosphornekrose ging vooraan, dan kwamen kwik- en loodvergiftiging; arsenikum en verfstoffen, allerlei gevaarlijke gassen als chloor en fluor, werden in hun noodlottige werking gevolgd. Toch was de kennis der beroepsziekten nog zeer onvoldoende. Enkele patienten waren in klinieken behandeld, en hun geval was vrij uitvoerig onderzocht en beschreven. Er waren specialisten onder de medici, die het onderwerp vervolgden en nader bestudeerden.

Maar zooals het onderzoek een uitzondering was, werd ook de beroepsziekte zelf als een soort zeldzaamheid beschouwd. Zoolang dit het geval bleef; zoolang de leer der beroepsziekten opgebouwd werd uit deels reeds zeer oude mededeelingen van spaarzame en onvolledige onderzoekingen, die van het eene boek weer in het andere overgeschreven werden; zoolang kon de practische hygiënist op die gegevens geen maatregelen ter verbetering ontwerpen. Wat moest er veranderen? De zuiver medische en physiologische belangstelling in eenig geval: dat b.v. witte phosphorus de kaakbeenderen verwoest had; chloor tanden en mondslijmvliezen vernietigde; lood, oogen, nieren en strekspieren aantastte, moest veranderen in de hygiënische belangstelling voor een groep arbeiders die aan zoo'n gevaar bloot staan. Zoodra die belangstelling er was opende zich het gebied der beroepsziekten als een terrein van onderzoek zóo ruim en zóo veelbelovend dat het verwondering moet wekken hoe niet meer geneeskundigen zich hiertoe aange-

trokken gevoelen. Zooals de sociale hygiëne wetenschappelijk zich niet van de gezondheidsleer onderscheidt, maar toch door de nieuwe kracht, welke in haar werkt, een eigen bestaan voert, zoo zal ook een sociale geneeskunde geen wetenschappelijk onderscheiden karakter aannemen, doch zich uit eigen kracht ontwikkelen tot een zelfstandig en rijk bestaan.

De kracht die uitgaat van de groote en nijvere klasse der arbeiders, om zich te verheffen tot een hooger peil van gezondheid en welvaart, en die daarom is de jongste en sterkste drang onzer samenleving naar verdergaande ontwikkeling, zal zich ongetwijfeld in de geneeskunde steeds duidelijker uiten. Dat blijkt onmiddellijk in Duitschland, waar de sociale verzekering een reeds in vereeniging en tijdschrift georganiseerde ‘sociale medizin’ deed ontstaan. In ons land riep de ongevallenverzekering een nieuwe belangstelling voor een ongevallengeneeskunde in 't leven. Ook de strijd tegen de tuberculose en de Groene-kruis-beweging laten zien wat in wording is.

Van die sociale geneeskunde zal een der velerlei takken een leer der beroepsziekten zijn; een leer die aangeeft hoe groot de gevaren zijn die den arbeid omringen, waar zij schuilen, en wel met de duidelijke bedoeling om aan de sociale hygiëne tot taak te stellen die gevaren zooveel mogelijk weg te nemen, of anders zoo krachtig mogelijk te bestrijden.

Dat een dergelijke kennis van beroepsziekten reeds ijverig wordt nagestreefd blijkt uit het feit dat in 1908 in vier landen handboeken verschenen, die het onderwerp uitvoerig uiteenzetten.

Waar het jongste dier vier een Nederlandsche uitgave is, kan de beteekenis daarvan niet beter in 't licht gesteld worden dan door in 't kort nategaan hoe het bij ons met de bestrijding der beroepsziekten gesteld is.

* * *

Wie voor ongeveer twintig jaar in ons land iets wilde weten van de gezondheidstoestand der arbeiders, en over de vraag of ook hier de beroepsziekten waarover in buitenlandsche litteratuur sprake was, zich voordeden, kon allicht tot de conclusie komen, dat òf die litteratuur sterk overdreef, dan wel de vaderlandsche omstandigheden buitengewoon gunstig

waren. Een dergelijk optimisme was echter op niets gegrond. Zooals op zoo menig ander gebied van volksleven, verkeerde men in onbekendheid met de feiten. Dat bleek het duidelijkst bij de twee groote enquêtes van 1887 en 1890. Over de vraag naar de gezondheidstoestand der arbeidersbevolking werd toen het geneeskundig staatstoezicht geraadpleegd. Aan die tak van staatsdienst was ook het bezoeken der fabrieken opgedragen. Het bleek echter dat de geneeskundige inspecteurs aan deze taak weinig aandacht besteed hadden.

Ten onrechte is men daarover zeer verontwaardigd geweest, want de eigenlijke schuldigen waren de practiseerende medici, en de akademische geneeskundigen, die zich om beroepsziekten zoo goed als niet bekommerden en er dan ook bitter weinig van wisten. Die onbekendheid viel echter niet samen met het afwezig zijn van gezondheidsgevaren. Het tegendeel bleek èn uit enquête-verhooren èn uit de onderzoekingen die 't geneeskundig staatstoezicht onmiddellijk begon in te stellen, b.v. naar vlasarbeiders en loodvergiftiging.

Wie zou verwacht hebben dat deze stoot krachtig genoeg was om tot een inhalen van den achterstand te leiden, vergist zich echter. Meende het geneeskundig staatstoezicht de fabrieksinspectie niet doeltreffend te kunnen uitoefenen, dan met behulp van technici, sedert 1890 zou die taak uitsluitend aan technici, - de inspecteurs van den arbeid - opgedragen worden, die wederom zich te beklagen hadden over gemis aan hulp van de zijde der medici. Herhaaldelijk komt in hun verslagen de mededeeling voor, dat zij van beroepsziekten niets te weten konden komen.

Kennis van de bestaande beroepsziekten komt dan ook slechts zeer gebrekkig en langzaam aan het licht. De practiseerende medici, die toch de feiten onder oogen kregen, herkenden ze niet of deelden ze althans niet mede. Geneeskundigen die zich de taak stelden dit verwaarloosde gebied te gaan bewerken deden zich niet op. En toch aan ijver of goede wil ontbrak het niet. Wat ontbrak was kennis en samenwerking. In 1896 kwamen feiten omtrent phosphornekrose; in 1900 omtrent loodvergiftiging. Daarna is over caissonziekte, mijnwormziekte en over de sterfte der steenhouwers een en ander bestudeerd.

Maar alles bleef fragmentarisch.

Daarom vooral mag de verschijning van 't handboek van den heer Heijermans toegejuicht worden. In hem toont zich een ijverig, krachtig en strijdbaar persoon, die zooveel mogelijk gegevens verzamelde om velen op te wekken tot deelname aan den strijd tegen de beroepsziekten. Zijn gedocumenteerd optreden vormt een begin tot het vormen van een keurbende die betere kennis zal verspreiden, en daardoor weer het ontstaan van een juist inzicht zal bevorderen. Er is geen twijfel aan of er zijn in ons land vele medici, die den weg der sociale geneeskunde willen opgaan en die zullen medewerken ook tot een nauwkeuriger studie der beroepsziekten. Voor hen is dit boek een krachtige opwekking.

* * *

In de leer der beroepsziekten is duidelijk het zuiver medische en het hygiënische deel te onderscheiden. De geneeskundige leer constateert dat onder gegeven omstandigheden zich bij een arbeider in eenig beroep ziekteverschijnselen voordoen, die nauwkeurig omschreven worden. De bedoeling daarvan is duidelijk deze dat een practiseerend arts het ziektebeeld herkent en dus door een juiste diagnose weet wat hij ter genezing moet aanwenden. En om tot een juiste methode van genezing te geraken moet de physiologische oorzaak der abnormale verschijnselen zoo mogelijk opgespoord worden, dan wel empirisch de uitwerking van geneesmiddelen worden nagegaan. Het is duidelijk dat deze wetenschap zich slechts dan krachtig kan ontwikkelen, indien alle beroepsziekten ook als zoodanig herkend en behandeld worden. Hoe meer ervaring wordt opgedaan, hoe zekerder de practiseerende arts de oorzaak der ziekte van zijn patiënt zal kunnen vaststellen.

Dat in verschillende landen het nut eener zorgvuldige bestudeering der ziekteverschijnselen ingezien wordt, blijkt wel uit de vestiging van een instituut te Milaan en uit de aanwijzing door de Oostenrijksche ziekenkassen van een specialist uitsluitend voor dat doel.

Men begreep dat èn van bekende beroepsziekten de verschijnselen ingewikkelder zijn dan eerst gedacht werd, èn

dat nog tal van andere beroepskwalen op duidelijker onderscheiding wachten. De commissie's die in Engeland en Frankrijk bestudeerden hoe de beroepsziekten tot de verzekering gebracht konden worden, hebben in hunne rapporten aangetoond hoe uitgebreid het gebied was, en hoeveel nog te onderzoeken viel.

Het hygiënische deel van de leer der beroepsziekten heeft een andere taak. Wanneer eenmaal de aanwezigheid van een gezondheidsgevaar in eenig beroep vaststaat, dient uitgemaakt hoever dat gevaar zijn gevolgen uitstrekt ook onder de schijnbaar gezonden. Dan toch kan aan den wetgever bewezen worden hoe noodig het is in te grijpen. Dan ook kan met kans op resultaat opgezocht worden waar, - dat is bij welk onderdeel der werkzaamheden - en op welke wijze de schadelijke invloed zich doet gevoelen.

Op de Bazelsche vergadering der Internationale Vereeniging voor wettelijke bescherming der arbeiders in 1904 is vrij uitvoerig vastgesteld wat voor de wettelijke bestrijding der beroepsziekten noodig is. Want de hulp van den wetgever en van allerlei sociale instellingen is hierbij in te roepen.

Allereerst dient de aangifte van beroepsziekten zoowel door den behandelenden arts als door den werkgever verplicht te zijn, zooals ook bijna overal met ongevallen geschiedt. Daarnaast dient ook aangifte te gebeuren van allerlei soort giftige stoffen in eenig bedrijf gebruikt. Verder moet de behandelende geneesheer onafhankelijk zijn van den ondernemer, op dat niet uit vrees voor onkosten door voorzorgsmaatregelen de beroepsziekten verzwegen worden, terwijl een medisch ambtenaar de aangifte zal behooren te controleeren, door periodiek onderzoek op de fabrieken.

Om het den artsen mogelijk te maken beroepsziekten te herkennen, moet de kennis daarvan aan de universiteiten in speciale college's onderwezen worden.

Ten slotte zullen de ziekenkassen - ook in 't belang hunner leden - een nauwkeurige statistiek van ziekte en sterfte hunner leden moeten voeren. Al deze maatregelen zijn niet alleen wenschelijk, zij zijn strikt noodig om tot een kennis van beroepsziekten te komen, die voor de bedrijfshygiëne als een betrouwbaren grondslag zal dienen.

Van de invoering is te verwachten: zoowel een betere - op meer ervaring berustende - geneeskundige behandeling der patienten, alsook doeltreffender, recht op het doel afgaande maatregelen ter voorkoming. Het behoeft wel geen betoog, dat een ziekte- en invaliditeitsverzekering het grootste belang erbij heeft dat dit gaat geschieden, en dan ook zeer bevorderlijk aan dat doel zijn zal, zooals reeds in Duitschland op treffende wijze is bewezen.

* * *

In Engeland bestaat reeds sedert meerdere jaren de verplichte aangifte van een vijftal beroepsziekten. Verder is de fabrieksinspectie daar van zeer vroeg af gesteund door een groot aantal z.g. ‘certifying surgeons’, dat zijn plaatselijk practiseerende artsen die met keuringen belast zijn. In die inspectie waren verder artsen als inspecteurs, later als specialisten. Een ‘Dangerous-Trades-Committee’ had gedurende lange jaren opdracht gezondheids-gevaarlijke industriën te onderzoeken. Ten slotte is onder leiding van den tegenwoordigen Chiefinspector de medicus Arthur Whitelegge voortdurend de enquête ook door de inspectie-ambtenaren voortgezet.

Houdt men nu in 't oog dat Engeland het land is der geconcentreerde industrieën, b.v. van katoenindustrie in Lancashire wolindustrie in Yorkshire, verder de aardewerkindustrie, messen- en slijperij fabrikage etc. dan wordt het begrijpelijk dat daar te lande een ruime ervaring van beroepsziekten werd opgedaan.

Prof. Thomas Oliver, hoofd van een groot ziekenhuis, die aan vele regeeringsonderzoekingen deel nam, en met eere den naam van sociaal-geneeskundige verdient waar hij b.v. de voorzitter der Engelsche vereeniging voor arbeidersbescherming is, was de aangewezen man om in een helder en toch beknopt boek een overzicht van de beroepsziekten te geven dat met de jongste ervaring rekening houdt.

Zonder overlading met cijfers en medische bijzonderheden worden in zijn boek de hoofdzaken scherp naar voren gebracht, en aldoor voelt men daarachter den geest van den schrijver, die van zijn bijna boeiend verhaal een aanmaning weet te maken om mee te werken tot verbetering der gezondheidstoestanden.

Geheel anders is het beeld dat het Duitsche handboek te zien geeft. Het is niet een enkel beeld want de uitgave geschiedde onder leiding van den bekenden samensteller van 't groote handboek over Hygiëne Dr. Th. Weyl, maar alle onderdeelen zijn door specialisten bewerkt. Een verzameling brochures over bijzondere beroepen is het geworden, die zeer ongelijksoortig zijn. Het zou geen moeite kosten bij de onderscheiden medewerkers tegenspraak te ontdekken. Maar geest en wetenschappelijke opvatting der bewerkers zijn ook zeer verschillend. Door Dr. Weyl wordt in de inleiding betoogd, dat de Duitsche sociale verzekering, door de statistische gegevens en door de macht der organisatie krachtig medewerkte aan de kennis der beroepsziekten en tot bestrijding ervan. Inderdaad is deze sociale verzekering als een enkele Duitsche draad door de bundel overigens ongelijke brochures geregen. Wat zij n.l. gemeen hebben is de wetenschappelijke degelijkheid, blijkende uit een bewonderingwekkende doorwerking van litteratuur, en een even nauwkeurige hanteering van statistische cijfers.

Daardoor is het Duitsche boek niet beeldend, geen werk voor belangstellende leeken als dat van Oliver, geen opwekker tot krachtige actie. Het is een ‘nachschlage’ boek, vol documenten, ten gebruike van deskundigen, die er bij eenige taak een wegwijzer in zullen vinden.

Het Fransche boek heeft ook een eigen karakter, omdat het een beeld brengt van allergelukkigste samenwerking. 't Is dan ook geen eigenlijk handboek over beroepsziekten, maar omvat de kennis daarvan in 't geheel eener ‘industrieele hygiëne.

Twee technische hygiënisten van naam, die beide actief deelnamen aan de doorvoering der hygiënische fabriekswetgeving, en twee medici, ervaren in beroepsziekten, (nog voor één onderwerp door een specialist gesteund) hebben samengewerkt tot het maken van een wetenschappelijk werk van hooge waarde.

Niet zoo sober beeldend als Oliver, en niet zoo magazijnachtig kennis ophoopend als in Weyl's boek geschiedde, toont het Fransche boek deze twee uitnemende eigenschappen van 1°. alle nieuwste gegevens over 't onderwerp dat behandeld

wordt op te nemen, 2°. die nieuwste ervaringen te keuren, te ordenen, en te gebruiken in een bewonderenswaardig, weloverdacht en in zijn geheel beeldend systeem.

Het is merkwaardig op te merken hoe in deze uitgave, als onderdeel van een uitgebreide 'Traité d'Hygiène' onder leiding van medici, de samenwerking tusschen de practische hygiënisten en de specialisten-medici heeft plaats gehad. De eersten hebben behandeld wat heet de 'hygiène industrielle générale' d.w.z. zij hebben zich rekenschap gegeven van de taak die zij als practisch hygiënist te vervullen hebben. Zij begrenzen die taak door b.v. duidelijk te maken hoe de beroepshygiëne de aanvulling behoeft van andere deelen der sociale hygiëne die zich met voeding en woning bemoeien.

Aan hen echter de taak om door statistisch demographische studie de gevaarlijke beroepen op te sporen, om aan te toonen welke technische middelen ter beschikking staan, en om ten slotte te beschrijven hoe de wetgeving verbeterend kan ingrijpen. Aan de medici komt dan de beurt tot het beschrijven van de 'hygiène industrielle spéciale,' om beroep voor beroep nategaan hoe en met welke gevolgen de schadelijke invloeden werken. Bij hen vindt zoowel de practiseerende arts, maar vooral ook de practische hygiënist in een bijzonder geval raad. Doet zich een ernstige beroepsziekte ergens voor, dan helpt de nauwkeurige kennis der verschijnselen en oorzaken hem op 't spoor van de gevarenbron, opdat daar maatregelen kunnen worden aangewezen.

De drie buitenlandsche boeken zijn door deze eigenaardige karakters geen herhalingen van elkaar, al zijn uiteraard de behandelde feiten dikwijls dezelfde. Zij vullen elkaar aan in de voorstelling van de rol die beroepsziekten voor de sociale hygiëne spelen.

* * *

Heijerman's handboek kan de vergelijking met de buitenlandsche uitgaven doorstaan. Door de eerbiedwaardige hoeveelheid litteratuur, die de schrijver voor zijn doel doorplozen heeft, wordt rekening gehouden met de jongste onderzoekingen. Verder blijkt hij geheel op de hoogte te zijn van wat in ons

land is onderzocht en dat, hoe fragmentarisch ook, van groot belang voor *dit* boek is omdat het oude vooroordeel tegen ‘buitenlandsche gegevens, die voor ons land niet gelden’ ermee zijn kracht verliest. Bovendien heeft de auteur zelf in ons land fabrieken bezocht en veel fotografiën verzameld, die de aantrekkelijkheid van het boek vergrooten, doordat zij de nieuwsgierigheid der vele ‘doorbladeraars’ prikkelen.

Dit maakt het te aangenamer de uitgave hartelijk te begroeten. Vooral omdat het een daad is die bij een practiseerend arts van buitengewonen ijver en toewijding getuigt voor het propageeren eener meer sociaal-voelende geneeskunde.

En ook, omdat ijver en toewijding alleen niet voldoende waren, maar de kennis van feiten zoover als die bij 't huidig onderzoek gaat, op gemakkelijk overzichtelijke manier ter beschikking gesteld moest worden.

Het is dan ook betrekkelijk onbelangrijk kritische opmerkingen over detailpunten te gaan neerschrijven, die de waarde dezer Nederlandsche uitgave niet zouden verminderen.

Slechts een kwestie, van meer algemeen belang die in het boek aangeroerd wordt en er een zekere strekking aan geeft, zij nog besproken, waar daarmee het onderwerp dezer kroniek, hoe n.l. de kennis der beroepsziekten moet bijdragen ter bevordering van de gezondheidstoestand der arbeiders, kan worden besloten.

* * *

Heyermans bepleit in zijn boek het versterken van de medische krachten bij de arbeidsinspectie. Zijn inleider prof. Saltet acht dit zoo belangrijk, dat hij in zijn korte en weinig zeggende inleiding, die eigenlijk slechts een aanbeveling is, er tot tweemaal toe op terugkomt. Meer algemeen gesteld gaat de vraag over samenwerking tusschen de technische en de medische hygiënisten. Een dergelijke samenwerking is inderdaad dringend noodig, en daarom juist dient alle strijd tusschen beide categoriën zooveel mogelijk vermeden te worden. Dit kan alleen door een goed en scherp begrip van ieders taak te doen post vatten, zoodat wederzijdsche inmenging niet kan voorkomen. Wat nu is in ons land het meest noodige? De ervaring van het vroegere geneeskundige staats-

toezicht en ook van de latere arbeidsinspectie heeft geleerd, dat in ons land slechts een oordeel over de gezondheidstoestanden van eenig beroep te verkrijgen was, door op een gegeven oogenblik een groot aantal arbeiders uit dat beroep aan een medisch onderzoek te onderwerpen. Dat is een zeer omslachtig en een zeer gebrekkig middel. De toepassing daarvan is alleen aantebevelen uit nood, omdat geen ander middel ter beschikking stond. Daaraan nu moet een einde komen. Dan eerst wordt het mogelijk nategaan waar de wezenlijke gezondheidsgevaren schuilen, en juist dàar krachtiger integrijpen dan tot op heden mogelijk was.

Het middel van onderzoek eener menigte arbeiders eischt van zelfsprekend de hulp van een medicus, doch in onmiddellijke samenwerking met den technischen hygiënist, opdat deze van den beginne af kan aanwijzen van welke technische procede's of van welke soort werkzaamheden de gevaarlijkheid proefondervindelijk uitgemaakt moet worden. De betere middelen om tot een juiste hygiënische kennis der beroepsziekten te geraken, - en die tevens tot betere medische studie ervan in staat stellen zijn hiervoor reeds genoemd. Om die intevoeren is de hulp der medici nog meer van noode. En die hulp is alleen bereikbaar indien meer dan tot op heden in ons land het geval was, de arts niet direct technisch hygiënist wil zijn, doch voor alles sociaal geneeskundige. De arts moet niet van uit een kennis, die nog grootendeels te verwerven is, aan den technischen hygiënist willen aanwijzen wat naar zijn oordeel te verbeteren is. Hij moet niet medische autoriteit willen spelen, doch hij moet de samenwerking met den technicus allereerst zoeken in een samenonderzoeken, een tesamen bevorderen van een kennis, die de grondslag zal zijn eenerzijds voor diepergaande medische studie, anderzijds van een krachtig zoeken der technische hygiënisten naar middelen ter verbetering.

Uit het boek van Heijermans blijkt duidelijk dat hij dien weg gaarne wil inslaan, en ongetwijfeld zal zijn werk er veel toe bijdragen dat practiseerende geneesheeren meer dan tot op heden aandacht wijden aan beroepsziekten en de sociale beteekenis van betrekkelijk weinig ernstige ziekteverschijnselen zullen inzien.

Mocht de aangifte - en de verzekering - van beroepsziekten binnen niet al te langen tijd wettelijk geregeld, en een algemeene ziekteverzekering ingevoerd worden, dan ontstaat de mogelijkheid om tot een betere kennis der beroepsziekten in Nederland te geraken en daardoor het vooruitzicht den strijd over de geheele lijn - hopen wij in eendrachtige samenwerking van sociale medici en technici - met kracht te voeren.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Nine van der Schaaf: *Amanië en Brodo*.

Laten we het ons niet noodeloos moeielijk maken door lastige omschrijvingen van wat kunst wel of niet moet zijn. Als ik aan iemands woorden hoor dat hij diep ontroerd is, en ik voel dan tevens dat hij spreekt in volkomen zelfbezit, dan stel ik niet allereerst de vraag of dat wat hij zegt kunst is: ik stel in 't geheel geen vraag; ik luister.

In ontroering zichzelf te bezitten is iets zeldzaams en het is het hoogste geluk. Het veronderstelt een innerlijke bewogenheid, en daarin een vrede; het veronderstelt een vrede, en die gedrenkt door bewogenheid. Dit is wat wijsgeeren altijd gezocht, wat dichters altijd gebracht hebben. Om dit deelachtig te worden hebben de eigenzinnige menschen altijd weer het hoofd in den schoot gelegd en hun wil overgegeven aan elk die in volle verzekerdheid tot hen zeggen dorst: zóó is het: geloof.

Het doet er niet toe of die verzekerden - omdat zij de bewogenen zijn zich dikwijls zwak voelen, - omdat zij in vrede leven dikwijls koud schijnen: - telkens weer als bewogenheid en vrede in hen één worden, zijn zij, door dat huwelijk, de begenadigden die dwingen tot luisteren.

Maar dan ook alleen. Niet hij, die als hij eenmaal dat huwelijk beleefd heeft, zich voortaan overgeeft aan zijn bewogenheid: de hartstochtelijke die ten slotte de slaaf van zijn aandrang wordt; - noch hij, die zich verstart in een vrede, waarin niets hem meer deren kan, en die een leer maakt van wat eenmaal leven was; - niet die beide hebben het eeuwige leven, maar alleen hij die zijn bewogenheid van zijn vrede niet scheidt.

Het zijn altijd goede boeken waarin die eenheid voelbaar

is. Of ze kunst zijn moge ieder uitmaken die van zulk een de werking ondervonden heeft.

* * *

Ik weet weinig proza dat ontroerder is dan dit van *Amanië en Brodo*.

‘Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en morgen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: ‘Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen.’

Hij bereikte een hoogbloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. ‘Hier, mijn moeder,’ prevelde hij voorts, ‘neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg.’

Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: ‘Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar

was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren.'

Als een kind lachte hij. Na een pauze fonkelden ook zijn oogen. Hij begon weder: 'Dat was een zoete dag toen de muziek fluisterde in de verte en de maan onzen weg verlichtte. Ik was alleen met mijn liefste, doch den weg droomde ik mij bevolkt met zingende, vroolijke wezens. En ik voelde mij blijde als nog nimmer. Doch eindelijk kwamen onze gezellen, zingende en vroolijk en schaarden zich voor en achter ons. Toen werd ik somber en twistte ik met mijn liefste onzen eersten twist.

'Zij verliet mij en ik kwam laat in den nacht thuis en maakte u wakker, mijn moeder. Gij stondt schrikkende op en dacht in verwarring dat het 't morgenlicht was, dat zoo fel naar binnen scheen. Ik zei: 't is nog nacht, de maan bedriegt u. Ik trok snel 't gordijn in de hoogte en de groote, volle maan werd zichtbaar. Maar zij keek niet naar buiten, zij zag mij in 't gelaat en vroeg wat mij deerde en ik antwoordde: Niets mijn moeder. Maar het is laat en ik ga slapen!'

Steeds voort wandelde de priester, recht naar het land Tarkos, doch dit was nog ver verwijderd.

'Bloemen, bloemen, bloemen,' fluisterde hij na een tweede poos zwijgens, starend langs de kleuriger struiken, die hij dan voorbij kwam. 'Heerlijke, geurende bloemen, ge zijt goed, en ik min u.' En onhoorbaar voegde hij toen een heideroos toe, naar wie hij zich overboog: 'Wilt gij mijn bloed drinken dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?'

Nu weende hij als een kind. Niet weder werd zijn prevelen hoorbaar, doch innerlijk vervolgde hij nog lang zijn alleenspraak: - 'Bloemen, ik min u. Maar ik heb ook mijn leven lief dat geweest is en mijn leven dat komen zal en den dood, - 't alles dat ik niet begrijp. De heele aarde is mijn vaderland...'

Eindelijk verscheen hem het sterke, strenge gelaat van een der priesters die hem tot den nieuwen godsdienst bekeerd

hadden en hij hoorde de stem van dien priester die hem rekenschap vroeg. Hij richtte zich op en zei op fier-rustigen toon, als behoorde bij een die zich sterk genoeg achtte om een dienaar van God te zijn: - ‘Gisteren nam ik afscheid van mijn moeder, daarom ben ik nu ontroerd en week, doch ik beloof u dat dit niet lang zal duren.’

‘Ge zijt een kind,’ antwoordde de ander berispend, ‘dat ge zoo om het verlaten van uwe moeder treurt.’

De zendeling antwoordde: ‘Wees gerust, het was slechts een waan, die mij beheerschte. Veel, veel langer is het geleden, dat ik mijn moeder verliet, en ook mijn vaderland ligt veel, veel verder van mij dan één dagreis. Jaren reeds, lange jaren van peinzerij, zwierf ik moederloos en als vreemdeling rond, en ik had de kracht om te leven; ge kunt, ofschoon ik week ben, op m'n kracht vertrouwen als op die van een hard, sterk man.’

Toen zag de oudere priester hem met gansch anderen blik aan, met den meewarigen liefdeblik van een vroom mensch. ‘M'n arme jongen,’ fluisterde hij teeder, ‘m'n arme zwerver! Het leven is mysterie.’

‘Het leven is mysterie,’ herhaalde de jongere vurig, ‘maar het nieuwe licht is ontstoken en bestemd de gansche wereld te overschijnen, en het leven zal ervan doorstraald zijn, het leven van alle menschen in het eene heelal!’

De oudere zei kalm-glimlachend: ‘Uw stem is vast en ik heb weer vertrouwen in u!’

De aanhaling is lang, maar wie haar aandachtig gelezen heeft, kan het heele boek verstaan waarvan ze de aanhef is. Een machtig keizerrijk, dat bovendien op zijn grenzen door een krijgshaftig volk verdedigd wordt, en daarnaast een klein, geminacht land, maar met een nieuw geloof.

Wat is de vraag die deze jonge vrouw, de schrijfster van dit boek, bezighoudt? Die haar zoozeer vervult dat zij niet, boeken erover leest, of vertogen erover opstelt, maar, als in een vizioen, een man ziet gaan over de heide-geurende heuvels, een man, de verkondiger van dat nieuwe geloof? Wat is de vraag die haar zóó diep heeft aangegrepen dat als zij dien man gaan ziet, zij ook hem onttrekt aan de werkelijkheid,

zooals zij zichzelf eraan onttrokken voelt, zij hem verwonderd doet gaan door de stilte van een droomland, zij hem droomen doet van zijn moeder, van zijn liefste, van den priester die hem bekeerd heeft, van zijn roeping als zendeling te gaan naar Tarkos? Wat is die vraag die zóózeer haarzelf doet beven van aandoening dat zij haar schepping, den zendeling, woorden in den mond legt, woorden van donkere minachting: - - 'laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren,' - woorden van roode wanhoop: - 'wilt gij mijn bloed drinken, dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?' - woorden van weemoedige kracht en hoopvolle zekerheid? Welke vraag heeft haar zóó diep aangedaan?

Het is duidelijk dat er maar één kan zijn: Zal Brodo, het verachte land met het nieuwe geloof, sterker zijn dan het strijdbare Tarkos, dan het groot-machtige Amanië? -

Lees nu van het boek den laatsten volzin.

'Tarkos, Amanië viel, Brodo overheerschte.'

* * *

Een zonderling onderwerp moet dit hun lijken, die hun heil in de waarneming van een gegeven wereld zien. 'Welk geloof bedoelt zij?' was dan ook, onmiddelijk nadat een gedeelte van het werk verschenen was, de ongeduldige uitroep. Altijd weer die meening dat er in een verhaal noodzakelijk van het *tegenwoordig voorkomen* van eenige werkelijkheid sprake moet zijn. Van een *herkenbare* uiterlijkheid, van een *zekere groep* van innerlijke verschijnselen, van *bepaalde* vormen, zooals ze in kunst of denkbeelden eenmaal gegeven zijn.

Maar, eilieve, *is* hier niet in werkelijkheid de grootste tijdvraag gesteld en opgelost, en die tevens eene van alle tijden is, de vraag die ook in onze dagen harten en hoofden meer dan eenige andere bezighoudt: Wat is de verhouding tusschen oude machten en een nieuw geloof?

Het is zeker verwonderlijk dat door *die* vraag een jonge vrouw tot een zoo hartstochtelijke en breede verbeelding gedreven is, maar sints wanneer is het verwonderen door ongewoonheid, in dichters en schrijvers een fout geweest?

* * *

De slotzin, die ik aanhaalde, en die het boek besluit als het *Quod Erat Demonstrandum* van den wiskunstigen redeneerder, doet voelen hoezeer van het eerste woord tot het laatste de verhouding werd in het oog gehouden, die vooraf in den titel was uitgesproken. Amanië en Brodo. Het groote rijk en het kleine. De oude beschaving en het nieuwe geloof. Dat de oplossing volgen zou als een overwinning van de eerste door het laatste, was van het begin af bedoeld, was in de zekerheid van den Broodschen zendeling aangeduid. De vraag bleef over: langs welken weg?

Op die vraag geeft de heele verdere verbeelding antwoord. Zij toont dat antwoord in tafereelen die niet op zichzelf, die alleen door hun verband tot die vraag kunnen verstaan worden. Zooals tegenover iederen menschelijken arbeid, zoo kan ook tegenover dezen, alleen de blootlegging van het hoe? en waarom? tot een oordeel in staat stellen.

De samenhang van de bedoelde tafreelen mag als volgt worden aangeduid:

Vertegenwoordiger van de Amaansche beschaving is de koning van Tarkos. Maar hij is de vorst van een grensland, dat naast Brodo gelegen er gedurig mee streed, maar daardoor juist ermee verkeerde, en dat eerst later gelijkgerechtigd lid werd van het oude keizerrijk. Zoo was het mogelijk geweest dat hij eerst een Broodsche vrouw huwde en dat hij haar daarna verstooten moest. Verstooten moest hij ook zijn zoon, die aan het meer van Tarkos, onbewust van zijn afstamming, als visscher werd opgevoed. Naast den koning, in zijn geheimen en gevoelens ingewijd, is een schilder-dichter, die de bewondering voor eigen oude beschaving met het ruim en menschelijk meegevoel voor al het andere verbindt.

Als vertegenwoordiger van het oude, terwijl toch zijn hart niet los van het nieuwe is, verduurt de koning het eerst den strijd die hem en zijn rijk verwoesten zal. Met hem woont Titarka, een wees, de vrouw van haar volk, die den vorst voor voogd heeft. Eerst door niets van wat Broodsch is, aangeraakt, berust haar lot zoowel als dat van den koning in den terugkeer van den verstooten zoon.

Het is een duidelijk bewijs van de rust waarin dit werk gegroeid is, van den vrede die de ontroeringen van de schrijf-

ster vereende, dat het de idee die erin wordt uitgesproken, in zoo verschillende, opeenvolgende graden toont. De zendeling, dien we in het begin zagen, en die door een groot deel van het boek onze aandacht gevangen neemt, dien we al bijna voor hoofdpersoon hielden, zoodat we nieuwsgierig werden naar zijn verdere lotgevallen, hij verdwijnt, zijn rol is uitgespeeld, maar niet voordat een ander hem in een andere gestalte kwam voortzetten. Hij is de droomer die voorafgaat aan alle wereldvernieuwende gebeurtenissen. De tijd van droomen gaat voorbij. Zal de koningszoon die nu in het midden van ons gezichtsveld treedt, de Dader zijn? Merken we eerst op hoe deze, als vertegenwoordiger van de Broodsche gedachte niet alleen den Droomer, maar ook al zijn Vader vóór zich heeft. In dezen heeft hij een voorganger, maar tevens den verdediger van de oude macht, die hijzelf erven, en die toch door *hem* lijden moet. Als de Broodsche zendeling die Titarka gezien en haar schoonheid bewonderd heeft, gezocht wordt, komt ook de visscher met zijn Broodsche gelaatsuitdrukking op het paleis om door haar herkend te worden. Zij kiest hem voor echtgenoot. De Koning die hem eerst een korte vreugd met den dood in het vooruitzicht, maar daarna het volle geluk en de opvolging in de regeering toestaat, die Koning is overwonnen door zijn eigen menschelijkheid, door zijn liefde voor zoon en pleegkind, door zijn meegevoel voor het Broodsche dat hij haten moest.

De zoon is een ander dan de vader. Hij is visscher geweest. Hij is vorst geworden. En tusschen terugverlangen naar nederig geluk en najagen van onbevredigbare eerzucht, zal hij den weg gaan naar Brodo, naar het land vanwaar zijn moeder kwam.

Maar daar gekomen, hij die den eed gedaan heeft als prins van Tarkos, zal hij er hooren dat geen enkele godsdienst, hoezeer ze ook streeft naar uitbreiding, hoe dringende behoefte ze ook heeft aan helpers, een mensch ontheffen kan van een belofte die hij heeft afgelegd. De kluizenaar die het geweten van Brodo is geeft hem geen anderen raad dan dien hij ieder zendeling meegeeft: te arbeiden voor het heil van Tarkos.

Zoo is ook hij *niet* de Dader. Maar als de koning gestorven is, dan is de troonbestijging van zijn zoon, die zich een zendeling van Brodo voelt, een gebeurtenis die den tweestrijd

zal doen uitbreken. Hij wordt niet de Dader, maar het slachtoffer, vermoord door de Amaansche grooten. De Dader wordt Brodo zelf.

* * *

Ziedaar dus een samenhang. Niet meer dan een hoofdlijn. Maar die zichtbaar maakt dat er in dit boek aarzeling is noch vaagheid; dat de vraag: hoe vervangt een nieuw geloof een oude beschaving? er weifelloos is opgelost. Laten we de gedachte dat hier kunst is, nog een oogenblik verzwegen houden, maar erkennen we dat hier een ongewone geest een ongewone conceptie schiep.

Toch kunnen we nu de beschouwing die ons het boek als kunst doet zien, niet langer uitstellen. Na het verband tusschen de tafreelen zoeken we de tafreelen zelf.

Overschouwen we het heele beeld, dan voelen we ons het eerst aangetrokken door de rustige streek aan het Kaldenmeer of de zee van Tarkos. Daar komt de zendeling, daar wordt hij opgenomen door den ouden man die als het volkshart van Tarkos is, ruim en wijs in de zekerheid dat zijn land groot is, stervend op het oogenblik dat de prins naar Brodo gaat, en hij den ondergang van het rijk voorziet. Zijn kleindochter is Majore, de beminde van dien visscher, die, zooals velen wel weten, een zoon is van den Koning. Majore, de eenige die Titarka zal willen zien, als haar man naar andere vrouwen trekt, en zij wel voelt dat geene tegenover haar een macht van deugd en schoonheid is dan deze volks-ziel. De Koning en zijn vriend de schilder komen in die streek telkens, om den verstooten prins te zien, om hem eindelijk weer aantenemen. Die prins zelf kan niet laten er gedurig weer heen te trekken, ook voordat hij naar Brodo gaat. - Maar om die streek heen liggen de paleizen, parken en tempels, liggen Tarkos en Brodo: om dit nederige volksleven heen de heele vorstelijkheid en strijd, als een stralende vrucht, rijp, dan verwordend, om een gezonden kern. Majore blijft stil in dat midden, de tragedie begrijpend van die vorsten die zich verscheurd voelen aan den omtrek.

Want het *is* een tragedie. Die Koning die ál den Brodenhaat geduld heeft, ofschoon hij hem niet deelde, die den zege-

praal over zijn zoon heeft uitgesteld, hem alleen een tijdelijk geluk met uitzicht op een vroegen dood gunde en die dan plotseling vóór de gelieven treedt, ‘een door leed verwonnen grijsharig man: ik ontsla mijn zoon van zijn gelofte, hij is vrij!’ Dan die prins, al kort na zijn huwelijk met Titarka zich voelend als op een wankel evenwicht, verlangend tegelijk naar de rust van het Kalden-meer en naar den roem die hem, den Brood, machtig zou maken boven ieder in Tarkos. Hoe ontwikkelt zich in hem, als hij Titarka verlaten heeft, en onder een gehaten veldheer mee uittrekt in een oorlog, de hardheid van zijn eerzucht. Weer enkele bladzijden zijn het die ik hier in hun geheel wil aanhalen.

‘De prins verliet zijn schoon tehuis en vertrok met het volgend deel der hulptroepen, met de vele officieren, waarmee hij nu in rang was gelijk gesteld, en met den gehaten overste tot meester. Vol moed en opgewekt van zin was het leger, - warm voor het vaderland en den koning, doch koud voor hem. Hij wist dit, - toch zei hij dit zichzelf als donker en wichtig nieuws.

Een der nachten gedurende den tocht naar de verre strijdplek, toen men in een verlaten streek, onder haastig opgeslagen tenten, eenige uren rusten ging, bleef hij eerst verwijderd van zijn legersteê; hij had de toebereidselen tot het eind toe gadegeslagen, de fakkels zien dooven, de manschappen zich zien verschuilen, - dan zwegen alle stemmen en besloop hem, uit den stillen nacht, een groote, duldelooze angst. Angst voor het leven, voor altijd vreemd, voor altijd ver van zijn jeugdbestaan van visschersknaap en visscher!

Hij worstelde met al zijn kracht tegen 't geen hij een nachtspook schold. Hij verliet de wijde eenzaamheid buiten, verborg zich in zijn tent en zocht den slaap. Maar zijn angst verwon hem, sleepte hem mee naar een diepte van ruwe smart, waarvan bij de klachten smoren moest om de nabijheid van slapende manschappen, in tenten neven de zijne, en waarvan slechts een dunne wand van doek hem scheidde. Hij hoorde hun ademhaling, - zelf lag hij stil, in woeste bitterheid neergeknield naast zijn leger, en meer nog dan de stilte in zijn tent dien nacht, duidde den volgenden morgen een trek op zijn gelaat zijn zwijgen aan. Hij was toen einde-

lijk kalm geworden; - bij den morgengroet, dien hij met de manschappen wisselde en bij de woorden, die hij verder, op den inmiddels voortgezetten tocht, sprak in het gezelschap van de officieren en den overste, over zijn houding zelfs zeer voldaan. Berouwen deden hem de gevoelens van dezen nacht niet: zijn wil was sterker, zijn plannen klaarder geworden. En hij zag de toekomst voor den overste zeer donker in, wat hem wreed deed glimlachen.

En nimmer herhaalde zich zijn angst, nimmer, als later in den krijg het doodsgevaar hem voortdurend omgaf, nimmer, als daar zijn eerzuchtplannen, aan zijn levensheil nu ten nauwste verbonden, in den eersten tijd keer op keer hem te stout moesten schijnen, dan dat hij ze zou kunnen verwezenlijken. - “Ik ben de zoon van een groot koning, - en van een edel Broodsch geslacht,” sprak hij zichzelf toe, bedwong zijn ongeduld, bande elken twijfel aan zegepraal, - en verwierf zich eindelijk wat hij wenschte. Hij won van de manschappen, die zich lang verbaasden, eindelijk de bewondering, die, eerst aarzelend teruggehouden, spoedig in geestdrift losbarstte, - de hoogeren eerbiedigden hem en dorsten hem de macht niet meer betwisten, die hij zich voort ging toeëigenen. En rusteloos ging hij met zijn pogen verder, allengs door zijn welslagen vroolijk en overmoedig van zin. Maar, schoon zijn stemming dus veranderde en hij lachen kon om het zwakke weerstreven van den overste, die nog trachtte zijn volle gezag te behouden over de troepen, welke den dapperen zoon van hun grooten koning, als dien koning zelf gingen aanbidden, en morden om de dwaling, die het opperbevel in dezen krijg had toegewezen aan zijn mindere, - hij vergat niet zijn plan van wraak in den vreemden nacht tegen dezen gesmeed. Niet enkel hem berooven van zijn macht ten behoeve van zichzelf wilde hij, - hij wilde zijn dood, 't zien vervloeien van zijn bloed. Met koppigheid herhaalde hij bij zichzelf, dat deze man, zijn gedurig en immer storend verschijnen op het lustslot, in den tijd vóór dezen krijg, oorzaak was, ook van zijn eerste vage plannen om vandaar te gaan, - en hij achtte dit zulk een wraak waard. Toen hij zich ten laatste zeker voelde, zijn veroverd aanzien niet door een dergelijke daad te zullen verliezen, dwong hij den geha-

ten man tot een tweegevecht, dat dezen den dood bracht.

Zoodra het dan gebeurd was, zag hij met eenige ontsteltenis naar den terneerliggenden vijand, - ontevreden, doch onaangedaan, noemde hij later zichzelf dronken van de zotte mijmerij, die sedert z'n vorstelijken rang zijn hoofd doorwoelde, zooals hij vroeger soms dronken was van den zwaren drank, dien hij met andere visschersgezellen in hunne kroegen dronk. Maar hij zond met koele beradenheid het bericht van den dood des bevelhebbers naar het hof van Tarkos en dat van Amanië en stelde zichzelf terstond geheel in de plaats des gevallenen. Tegenstand had hij daarbij thans niet te vreezen, het leger van Tarkos had reeds veel voor Amanië bevochten, - de krijgers waren willig hem als leider te erkennen, en te volgen in heeten en overmoedigen strijd, die, zoo hij overwinning bracht, tevens den voor Amanië gunstigen vrede aan het dan opnieuw onderworpen volk zou afdwingen. Op zulk een oogenblik hem uit zijn daden rukken, zou niemand pogen. En bij de overwinning, die daarna volgde, - geen spoor meer van berouw in zijn hart, - voldoening enkel, die als bruisende blijmoedigheid hem het leven vervulde.'

Nevens deze noodzakelijke verharding in den koningzoon, de tragedie in het leven van Titarka. Zij is de schoonste vrouw van Tarkos, eerst bemind, daarna verlaten. In twee fragmenten zijn de beide gedaanten afgebeeld. Het eerste beschrijft hun samenzijn, toen hij nog aan den spoedigen dood geloofde, die zijn vader hem had toegezegd.

'Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningszoon.

Zij kwam in de jool harer listen, doorschrijdend lachendsnel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèm te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvlieden.

Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijgend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste driftvolle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar zwijgend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend, en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem, dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

"Nog niet voorbij!" antwoordde hij, donker-huiverend.

Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, dien zij nu niet zocht, vestigde hij eindelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenblik stroomde in haar, en verflauwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

Hij was nu de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: "Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is."

Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem

aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend geluid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning.'

Het tweede brokstuk verhaalt hun samenzijn, kort voordat hij naar Brodo gaat.

'In het koningshuis onverwacht aankomende, begaf hij zich 't eerst naar de vertrekken van Titarka. Hij wenschte haar weer te zien; - bij 't onbestemde van zijn verlangens werd zijn oude liefde in weemoed herboren. Hij wist niet de woorden die hij spreken zou, hij wist de toekomst niet. En hij was somber. Maar het vizioen van haar schoonheid deed zijn jeugd leven, - met die ontroering werd zijn kracht levendig en als een sterk man, welbeheerscht, trad hij bij haar binnen.

Zij bevond zich in een droef-tooverig tuintje, een gansch eigen plekje, - midden de grijze paleismuren, toegankelijk alleen uit een harer kamers, waarvan de wijde deur openstond. In die deur verscheen hij.

Hij kende deze plek nauwelijks. De bloemen hier waren weinige en teere, en zij was zorgelijk daarmidden doende. Zoodra ze hem zag, kwam ze verrast naar hem toeloopen met oude levendige haast, - doch zijn omhelzing bekortte zij, om met schalke behendigheid de deur snel te sluiten, - een gordijn viel neder en sloot het uitzicht naar die zijde af. Dan zagen ze elkander even aan, - een trek van ouden moedwil was op haar gelaat, die haar weemoed verborg.

De toon harer stem was ook de oude, toen ze hem met schalken drang meetroonde van hier, en hij ging half boos, half blijde met haar, tot zij zich ergens een zitplaats voor hun beiden koos. En daar zich neervlijende zag ze hem weer aan, uitdagend nu, doch treurig. Om zijn lange uithuizigheid kwam nu een boos verwijt over haar lippen. Als hij dan naast haar kwam en iets teeders haar zeggen wilde, trok ze haar hand, tot nu toe stijf achterwaarts gehouden, te voorschijn en wierp hem speels een bloem toe, die ze daarin vasthield; tegelijk

was in haar oogen, die even gloeiden, de gebiedende wenk tot zwijgen.

Hij brak terstond af en beschouwde met verborgen blik de kelk dier bloem.

"Wat zullen wij nu doen samen, wij?" vroeg ze spoedig daarop, luimig. Zij lag achterover en haar gelaat was ver van hem.

Voortdurend was hij zich van het plan, dat hem naar dit huis had gedreven, helder bewust. Hij antwoordde schertsend - en zijn lachende blik die haar aanzag was koud - dat zij immers bezigheid genoeg had, buiten hem...

"Ja," zei ze trotsch. Doch daarop zonk haar hoofd voorover en weende ze. En ze liet zich willig door hem kussen.

Eindelijk vroeg zij hem of hij nu lang hier dacht te blijven. "Neen," was zijn antwoord en hij zei haar ernstig, dat hij zulks niet kon. Hij aarzelde even maar hij deelde haar toch niet mee wat hij op dat oogenblik omtrent toekomstige dingen dacht.

Zij had dit antwoord wel verwacht en verdroeg het rustig. Waarheen hij ging, vanhier, vroeg ze dan, hem eensklaps scherp aanziende. Doch die scherpte verdween dadelijk uit haar blik, het werd een zoete volle blik van liefde, diep en donker van weemoed.

Hij sprak peinzend en op onvasten toon, dat, als hij nu heenging, dit een afscheid werd voor mogelijk zeer langen tijd. En hij troostte haar. - Of hij zich dan weder verborgen zou houden als deze laatste weken, vroeg zij zacht.

"Misschien," zei hij, koud en lusteloos. En hij haalde de schouders op.

Toen schudde hij die gelatenheid met geweld van zich. Zijn stem werd luid en vreemd. "Dit is een donkere tijd," zei hij, "maar hierna zal een betere komen! Het is alles de schuld van den haat, dien men mij hier toedraagt en van mijn onmacht. Beschuldig mij niet, - beschuldig uw Amanenvrienden. - Haat hen met mij! En wees sterk en heb vertrouwen!"

Dit laatste uitte hij ruw. Hij was opgestaan en liep in haar nabijheid enkele malen op en neder. Daarna stilstaande, ging zijn blik starend langs haar heen.

Maar zij volgde nu de opwaartsche golving zijner eerzuchtige wenschen niet. Niet bij de toekomst, - bij het verleden, schoon bij den tijd aan het heden grenzende, was alleen haar denken. Tot moedig spreken hief ze haar in aarzeling lang neergeslagen blik naar hem op. Dan naderde zij echter de schoone forsche gestalte, die starend leunde, raakte het trotsch en donker gelaat met haar lippen aan, - zoodat haar woorden toefden. Vreemd verwijderd van de zijne, klonk het dan uit haar mond:

Ik droomde dat gij deze laatste weken u ophieldt in nabijheid van het Kaldenmeer. Was dat waar?

Met matten lach antwoordde hij haar: “Ja.”

- “Dat de herinnering aan uw oud leven en uw oude liefde u daarheen dreef! Dat gij naar Majore hebt gezocht...”

Haar schoone oogen, dicht bij hem, weerhielden zijn verstoordheid. Hij lachte even opnieuw, zei in scherts toen: “Ik vond haar niet.”

Zij werd zeer droef gestemd. Aan de minnaressen, die hij openlijk geliefd had, dacht zij niet.

Hij kon haar troosten, wetend dat de gloed van zijn liefde wel haar, - Majore nimmer meer toebehoorde. Doch zijn tocht naar dat meer verklaren deed hij zoomin haar als hij 't zichzelf gedaan had en zij behield van haar droefheid veel.

Hij verliet haar eindelijk, haar een spoedig weerzien belovend, - dat dan echter tevens 't afscheid zou zijn. Maar hij wilde haar moed, - haar weekheid niet. Zoo ze hem moed betoonde, beloofde hij, - zou hij haar meedeelen wat hem thans zelf nog onzeker was. Maar wat wichtigs zou ze dan hooren? vroeg hij zich schamper bij het heengaan. Alleen gelaten bleef zij lang in moedeloosheid zitten, turend naar de plek waar hij gestaan had. En zij luisterde of hij niet weerom kwam, droomend van zijn stem, zijn woorden, en haar leed vermeerderend met vreemde vizioenen.’

Terwijl de koning een wrak wordt, zonder kracht, zonder waardigheid en zijn zoon naar Brodo gaan ziet met de listige hoop dat hij er zal omkomen, blijft Titarka dezelfde, de schoone, fiere, beminnende, die hem alles vergeven kan,

maar alleen niet de gedachte dat hij iets doen zou tegen zijn eed.

* * *

Ik geloof dat de vraag of wij in dit werk met kunst te doen hebben door den lezer zelf al beantwoord is. Niet alleen in het begin, maar van het begin tot het einde is de ontroering, de overtuiging, de verzekerdheid dat en hoe een nieuw geloof, wanneer het waarlijk een geloof is, een oude beschaving, hoe machtig en eerwaardig ook, overwinnen kan, in dit geschrift *beeld* geworden. En van het begin tot het eind is iedere schakeering van die beeldwording evenwaardig uitgedrukt.

Beeld*wording*. De beelden staan er dus niet om huns zelfs wil, zooals dat zijn zou wanneer ze personen voorstelden van wie ons de karakters of de lotgevallen werden uiteengezet. Integendeel treden zij enkel op om hun beteekenis voor de grondgedachte en zij verdwijnen als hun belang voor die gedachte is uitgeput. Alle gestalten in dit boek verdwijnen, en aan het einde blijft de prins van Tarkos, koning geworden, alleen over, totdat ook hij sterft en de plaats ruimt voor het volk van Brodo, den drager van het nieuwe geloof. Maar iedere van die voorbijgaande gestalten, levend en eigen, is uitgebeeld met de voortreffelijkheid die we aan enkele zagen. De sierlooze maar vaste en harde taal waarmee de eerzucht van den prins van Tarkos beschreven wordt. De bloeiende, wankelende, in zachte klanken en snikkingen golvende woorden waarin liefde en leed van Titarka uitwellen. En niet minder zorgzaam dan de hoofdfiguren zijn tal van bijfiguren geteekend die we niet alle noemden.

De stijl van dit werk is vloeiender en tevens gebondener dan die van *Santos en Lypra*. De ontroering is er dieper, de vrede beheerschender. Ook getuigt de idee die het belichaamt, van een gerijpter persoonlijkheid. Terwijl die van den eerstelingsarbeid zich bewoog om de verhouding van Kunst en Natuur, een verhouding die jeugdigen dichters vóór alle andere helder is, - drukt die van *Amanië en Brodo*, in haar tegenoverstelling van nieuw geloof en oude beschaving een volgroeider staat van leven uit.

ALBERT VERWEY.

Aanteekening

Verbeelding en werkelijkheid

‘Wij hebben tusschen 1885 en 1895 beleefd’ - schreef dezer dagen Frans Coenen - ‘dat bijna alle grootere kranten literair waren ingericht en het opbreken van een riool al “stemmingskunst” veroorzaakte, terwijl anderzijds menige roman of novelle journalistiek wou zijn door het rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid, zonder verdieping of veralgemeening.’ - ‘Vandaar’ - ging hij voort - ‘een doorgaande verwarring van literaire kunst en journalistiek, die voor geen van beide voordeelig was, maar het ergst voor de literatuur. Want de journalistiek had op den duur toch geen tijd om zeer “literair” te blijven en ook de lezers verzetten zich altezeer. De literatuur echter had, *en heeft nog,*[1] alle gelegenheid en neiging, om de uiterlijke verschijningen “af te schrijven,” zonder meer, zelfs méér neiging naarmate stijl en taal bedenkelijk minder verzorgd worden.’[2]

De woorden ‘en heeft nog’ bewijzen dat Coenen ook geschriften van na 1895, ja van heden, met zijn vonnis treffen wil. En dit is nu juist het uitmuntende, dat een talentvol naturalistisch schrijver zelf het ‘rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid,’ het ‘afschrijven’ van de ‘uiterlijke verschijningen’ afkeurt en voor de literatuur verderfelijk noemt. Wanneer wij dichters dat deden, dan heette het: gij *wenscht* ook niet een kunst die gevoed wordt door de werkelijkheid; - uw verbeelding is een luchtgezicht zonder samenhang met ons wezenlijker leven; - schoone taal schrijft ge, maar waar zijn de dingen van ons bestaan, die we lief-

1) Ik cursiveer. A.V.
2) *De Amsterdammer* van 3 Januari 1.1.

hebben, en zonder die we niet zijn willen, de zielen en de lichamen?

Het ging toch waarlijk niet aan dat wij op dit verwijt zouden antwoorden met de betuiging dat ook wij de werkelijkheid voor de moeder van onze kunst hielden, - dat ook onze verbééldingen haar weergaven en vertegenwoordigden, - dat onze taal niets was dan de dingen-zelf, in de 'verdieping of veralgemeening' die hen meer dan dingen maakt.

Er zou wel een oogenblik komen, dachten we, dat ook de eigenlijke werkelijkheid-beschrijvers - voor zoover ze kunstenaars waren - begrepen, wat ons sints lang helder was: dat het stelselmatig weergeven van den onverwerkten indruk onvatbaar maakt voor alle edeler omwerking.

Zeker waren er, die zoo ze het niet zeiden, het toch wel wisten, het door hun werken toonden. Al de besten, al de goeden toonden het, want hoe zou het mogelijk zijn dat zij zulk een verarming van hun innerlijk ondergaan zouden, en toch kunst scheppen. Zij toonden het, maar juist dat zij het niet zeiden, heeft de minderen aangemoedigd. Wij zijn overstróómd met 'romans en novellen' waarin 'de uiterlijke verschijningen' werden 'afgeschreven'. Wij weten geen raad met de voortbrengselen van dat 'rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid'. Wij vervelen ons geel, alleen al aan de omslagen van verhalen die 'zonder verdieping of veralgemeening' zijn.

En *deze* rampen, mijne heeren werkelijkheids-kunstenaars, hebt *gij* op uw rekening.

Ik geloof niet aan een kunst die niet een breede grondlaag heeft van werkelijkheid. Ik zou bizonder geneigd zijn alle scheiding van werkelijkheid en verbeelding voor dwaasheid, voor een belachelijk verzinsel van impotenten te houden; *als* er maar niet die voor kunst gevente en als 'werkelijk' geëtiketteerde verbeeldingloosheid was, door de beteren, neen niet voorgestaan, maar dan toch geduld.

En het dulden van het niets-waardige heeft het overschatten van het iets-waardige, zoodra het maar van dezelfde soort was, voor regelrecht gevolg gehad.

Dáártegenover zeggen wij: neen, niet de werkelijkheid, maar die verdieping en veralgemeening die verbeelding heet.

In een boekje ‘Aus der Werkstatt eines Künstlers, Erinnerungen an den Maler Hans von Marées’, - ik kan het allen kunstenaars aanbevelen - lees ik, onder meer, het volgende:

‘Marées wurde zu seinen Entwürfen durch Vorstellungen veranlasst, welche ihn dauernd beschäftigten und welche mit der Zeit ins Leben der Gestaltung drängten.

Diese Vorstellungen beruhten nicht sowohl auf einzelnen Beobachtungen als vielmehr auf *Beobachtungs-Reihen*. Sie waren desshalb immer allgemeiner Natur und ihr Ausdruck immer typisch.

Mit andern Worten: Marées unterdrückte in seinem inneren künstlerischen Haushalte den einzelnen Fall gänzlich zu Gunsten einer Verschmelzung mit dem Ganzen seines persönlichen Vorstellungsschatzes.’

Bedenk hierbij dat de spreuk die door den schrijver van deze Erinnerungen, Karl von Pidoll, voor en na aan Marées wordt toegeschreven, deze is: *Sehen lernen ist Alles*. Hij deed niets zonder waarneming. ‘Beobachtung’ was voor hem het eenige middel om die ‘geringfügige Modificationen’ te leeren kennen, waarop zoo dikwijls ‘in der Darstellung Alles ankomme.’ Maar tegelijkertijd behield hij tegenover al wat hij waarnam ‘die selbstständige, von aller Zufälligkeit freie Gestaltungskraft.’

Er volgt daaromtrent een mooi woord: ‘Es lag seinem künstlerischen Ernste ferne, den Augenblick und die Gelegenheid auszubeuten.’

Is dat niet prachtig? Geeft het niet een hoog denkbeeld van kunstenaars-waardigheid en -zelfstandigheid? En stelt het niet tevens die hooghartige houding als vanzelfsprekend voor?

Toch is *deze* houding juist tegenovergesteld aan die van onze jagers naar den enkel-indruk. Die peuëren naar de ‘sensatie’ die ‘verwoord’ kan worden. Die zitten te turen naar het gunstige oogenblik en reikhalzen naar de langverwachte gelegenheid.

Marées was een schilder en het is van een schrijver niet te vergen dat hij *op dezelfde wijs* als een schilder ziet. Maar toch heb ik voor mij geen bezwaar ook voor den schrijver het zien, en niet minder het hooren, een noodzakelijk middel tot zijn kunst te noemen, - maar dan het zien en het hooren

van het wezenlijke en het wezenlijk-zegbare, zooals Marées het wezenlijk-schilderbare zocht.

Dat is juist de fout, dat de jacht naar den enkel-indruk geleid heeft, en noodzakelijk leiden moest, èn tot het bijkomstige: het hoe langer hoe geesteloozer onderdeel èn tot het onzegbare: de verfijning van den in kleuren en tonen, in oog- en gehoorstrillingen uiteengaande gewaarwording.

Maar - laat ik inbinden. De eerste afdwaling, die naar het bijkomstige, het geestelooze, het 'rauwe, onbehouwene, ongecomponeerde, zonder verdieping of veralgemeening' is door Coenen aangewezen. 'Kunst en journalistiek' - zegt hij - 'zijn twee en het is goed dat ze twee blijven.'

Dat, dit zeggende, een 'werkelijkheids-kunstenaar' - vergun me het onredelijke woord voor het laatst te noemen - niet door zijn werk, - dat deed hij vroeger al, - maar door een nadrukkelijke verklaring de verbeeldinglooze werkelijkheidsbeschrijving verloochent, en een grootere verdieping, ook van de letterkundige portret-kunst noodig acht, - is ons welkom en aangenaam.

Laten we hopen dat na deze afsnijding van het waardelooze een geringer waardeering van het minwaardige volgen zal.

Aan het einde van een opstel over *Maurice de Guérin et Le Sentiment de la Nature* zegt Henri Clouard, naar aanleiding van De Guérin's gedicht *Centaure:* 'Plus de pittoresque, plus d'éphémères couleurs. Ici demeure seul maître, et dans sa dignité entière, le langage de l'homme, signe sensible de l'intelligence.'[1)] Dit is sterk uitgedrukt, maar - is het niet waar, mijn mededichters en schrijvers, dat indien de taal ons éénige instrument en ons éénige kunstwerk is, de door u niet gewenschte 'taalschoonheid' wel eens meer werkelijkheid bevatten kon dan alle geuren en kleuren, in woord gebracht?

ALBERT VERWEY.

1) Mercure de France van 1 Januari l.l.

Boekbeoordeelingen

Shelley-vertalingen van Dr. K.H. de Raaf.
Alastor, Rotterdam, W.L. & J. Brusse.
De Cenci, Amsterdam, S.L. v. Looy.

De arbeid van den vertaler komt in menig opzicht overeen met dien van den vertolkenden musicus. Zooals deze uit het notenschrift de ideale muziek hoort opklinken die de maker daarin heeft vastgelegd, zooals hij dit nooit volkomen bereikbare tracht weer te geven met zijn instrument, zooals de kunst van den toondichter altijd in de bizondere schakeering van den vertolker verschijnt, maar zooals toch de innigste liefde voor, en de nauwkeurigste kennis van het stuk, met een onberispelijke techniek, bij zijn werk vereischt worden; zoo poogt ook de vertaler, bekoord door de volkomen schoonheid van het oorspronkelijke gedicht met zijn taal als instrument die te benaderen, wetende, dat zijn arbeid nooit volmaakt kan zijn, dat het gedicht een nieuwe tint zal krijgen door zijn persoonlijkheid, maar ook, dat hij met nergens verflauwende genegenheid het beminnen, en het verstaan moet tot in zijn fijnste elementen, terwijl zijn technische vaardigheid voldoende behoort te zijn voor het gekozen onderwerp. Koelheid, slordigheid, en gebrek aan kunnen, zijn de drie groote gebreken, die een vertaling, zoo goed als een muziekuitvoering, noodzakelijk doen mislukken. Vorm en inhoud zijn voor den vertolker van gelijk belang, want al is het waar dat een op-zichzelf schoone, doch door en door onnauwkeurige bewerking als nieuw gedicht waarde heeft, en daarom te verkiezen is boven een letterlijk-juiste, maar onartistieke, alleen bruikbaar voor wie de taal wenscht te leeren, - toch geeft enkel de in beide opzichten goede vertaling het

oorspronkelijk weer, zij het dan ook met die alles-doortrekkende verandering die zelfs het zuiverste spiegelglas eigen is.

Men kan dus eischen, dat de vertaler de taal kent, en dat hij een dichter is. Want alleen een dichter kan de artistieke vereischten van poëzie voelen. Iedereen kan leeren, vijfvoetige jamben te schrijven, maar dat zijn dan nog geen verzen. Niemand geloove echter, dat Dr. De Raaf daarom reeds veroordeeld is. Ik heb nooit oorspronkelijke gedichten van hem gezien, maar dat hoeft ook niet. Er zijn geboren dichters, menschen die van nature gehoor hebben voor het in woordklanken stroomende maatgezang, die toch niet een drang in zich voelden tot uitstorting, door die kunst, van eigen innerlijk leven, krachtig genoeg om iets te scheppen. In iederen kunstenaar zijn twee machten: zijn kunstgevoel en zijn ziel. Die moeten elkaar vinden: hun vereeniging pas is kunst. Maar hij, wiens ziel niet zoo buitengewoon wordt aangedaan, dat zij haar emotie in schepping wil vereeuwigen, en die het kunstgevoel toch heeft, kan misschien, door eens anders schepping, genoopt worden, die te vertolken. Zulke menschen worden virtuoos, nabootsend graveur, voordrager of vertaler. Ook zij, die wèl oorspronkelijk werk maken, komen tot zulken weer-gevenden arbeid alleen in tijdperken, wanneer hun scheppingsdrang stokt.

Dat Dr. De Raaf in dezen ruimeren zin een dichter is, bewijst hij voornamelijk door zijn vertaling van dat gedeelte in ‘Alastor’, dat de beschrijving van een eenzaam woud bevat. Juist dit fragment, hoe mooi het ook is, doet schade aan de eenheid van het oorspronkelijke gedicht, dat door deze zwakheid van compositie veel van zijn overigens groote schoonheid verliest. Het is in verhouding tot het overige te lang: men voelt erin hoe de natuurbekoorlijkheid van Windsor Great Park Shelley afgeleid heeft van de verbeelding van zijn idee. Toch zouden wij ook dit deel niet willen missen: het is vol prachtige indrukken. Deze schoonheid heeft Dr. De Raaf sterk gevoeld en vrij wel kunnen weergeven; bij al het andere, dat zuiver verbeeldingswerk is, schoten zijn krachten te kort. Hoe geslaagd zijn regels als deze:

> En niets baadt anders in dien vloeibren spiegel
> Zijn beeltenis, dan een onstaadge ster,
> Klaar flonkerend door ééne loovertralie,

hoe goed ook, schoon iets matter van klank:

> Met rappe treden ging hij
> Onder de schauw van boomen, naast de vloeiing
> Der uitgelaten babbelende beek;
> Nu wisselden de plechtge boschgewelven
> Voor lichtgetinte en effen avondlucht.
> Uit spaarzaam mos gluurden er grijze rotsen,
> Die 't strevend beekje stremden; lang gerank
> Van klimgewas wierp zijne dunne schaduw
> Afwaarts langs ruwe steilte en anders niet
> Dan knoestge stammen van veeljaarge sparren,
> Takloos, verschroeid, klemden met grijpende wortels
> Den stuggen grond.

Opmerkelijk, dat de beste regels in zijn vertaling van The Cenci van dezelfde soort zijn:

> Zoo zit men rillend op bedauwden oever,
> En proeft het kille stroomnat met zijn voeten;
> Er in...hoe hijgt de zaalge ziel van vreugde!

Hiermee is al het goede opgenoemd. Het slechte vereischt langer bespreking.

Men houde den eersten regel van Alastor naast het oorspronkelijk:

> Aarde, Oceaan, Lucht, broederen bemind,

en:

> Earth, Ocean, Air, beloved brotherhood!

Dit is een letterlijke vertaling, maar zonder eenig besef van de *artistieke* vereischten.

Deze regel is bij Shelley van wonderbare volkomenheid. De drie aanroepingen vormen een hevige climax van geluid, die na de zeer merkbare caesuur weer daalt tot steeds breederen, dieperen klank. Het is een schitterende toonladder, waar de woorden in volle ruimte en vastheid op schrijden. Men hoeft de maatschema's maar te vergelijken, bij Shelley:

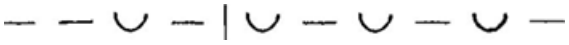

bij Dr. De Raaf:

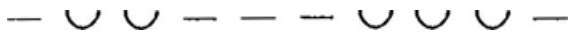

om de verregaande verminking van dit vers in te zien. Voor een caesuur is bij den laatste geen plaats, of zijn regel wordt in het geheel niet meer uit te spreken. Een der broederen, de Lucht, zit op een zeer ongemakkelijke wijze in de knel tusschen twee betoonde lettergrepen.

Maar er zijn erger fouten.

> Lijk een arend,
> Gekneld in kronkels van de groene slang,
> Het branden van het gif voelt in zijn borst,
> En spoedt zijn blinde vlucht door nacht en dag,
> Storm en stilte en wolken, dol van angst
> Voortduizelend door wijde luchtwoestijn;
> Zoo dreef hem voort 't licht beeld dier zoete droom;
> En onder 't kille blikken van verlaten nacht
> Vlood hij door ruig moeras en diepe kloven,
> Bij 't achtloos gaan de slang in 't maanlicht schrikkend.

Hier zijn Shelley's verzen:

> As an eagle, grasped
> In folds of the green serpent, feels her breast
> Burn with the poison, and precipitates,
> Through night and day, tempest and calm and cloud,
> Frantic with dizzying anguish, her blind flight
> O'er the wide aëry wilderness: thus, driven
> By the bright shadow of that lovely dream,
> Beneath the cold glare of the desolate night,
> Through tangled swamps and deep precipitous dells,
> Startling with careless step the moonlight snake,
> He fled.

He fled. Bijna tien regels met bepalingen van dat eene. Dat eene staat dan ook op de meest in het oogloopende plaats, heel alleen, vooraan een regel. Heeft de vertaler dan absoluut *niets* gevoeld van den ontzaglijk-stormenden gang die Shelley met zulk een zinsbouw wist te bereiken? Den geheelen zin heeft hij omgewerkt tot een vertelseltje. Tusschen ‘precipitates’ en ‘her blind flight’ staat anderhalve regel met bepalin-

gen. Het is veel eenvoudiger, denkt Dr. De Raaf, om *spoedt zijn blinde vlucht* bij elkaar te zetten. *Dol van angst voortduizelend* heet een vertaling van ‘Frantic with dizzying anguish.’ Waarom moest hij die kernachtige woorden verknoeien? Omdat, door de verschuiving van ‘her blind flight,’ waarbij ‘o'er the wide aëry wilderness’ als bepaling stond, die bepaling in de lucht kwam te hangen, zoodat een bijvoegelijk naamwoord in een werkwoord veranderd moest worden opdat de bepaling érgens op zou kunnen slaan! Wat een geknoei! Maar het is niet genoeg: driven by’ maakt hij tot *dreef hem*, waardoor het verhaaltje wordt voortgezet, maar het karakter van den zin: dat alles bepaling is van ‘He fled’ geheel verminkt is. Ten slotte zet hij die twee voornaamste woorden, waarop alle nadruk moest vallen, twee regels terug, en eindigt met een geheel ondergeschikte bepaling.

In de Cenci komt de volgende zeer erge verknoeiing voor:

> Twee lange jaren zijn voorbij, sinds 'k u
> In een Aprilnacht, *licht van maneglans*,
> *Daar bij den bouwval van den Palatinus*
> Mijn heimlijkste gedachten heb vertrouwd.

bij Shelley:

> Two long years are past
> Since on an April midnight, *underneath*
> *The moonlight ruins of Mount Palatine*,
> I did confess to you my secret mind.

Commentaar overbodig. Dat lijkt op een prentbriefkaart naar de Nachtwacht.

Een bewijs, dat de vertaler Shelley's verbeeldingen soms niet *gezien* heeft, vind ik in Alastor. Het Engelsch luidt:

> The beams of sunset hung their rainbow hues
> High mid the shifting domes of sheeted spray
> That canopied his path o'er the waste deep;

welk een verrukkelijke fantasie! Hoog boven het kleine bootje heffen de golven zich: wisselende koepels van uitgespreid schuim, zijn pad bewelvend, en gekleurd door den zonsondergang. Wie zal dit beeld voor zich krijgen uit deze regels:

Laat zonlicht hing zijn regenboogkoleuren
Hoog in het wisslend schuimbekleed gewelf,
Zijn pad betronend over het woeste diep;

betronend? wat wil dat hier zeggen? Waar zijn de ‘domes’ gebleven, waar het in de allereerste plaats op aan kwam? Wie zal nu begrijpen, wat voor een *gewelf* bedoeld wordt? Dit geheele, tooverachtig schoone, gedeelte is trouwens jammerlijk vertaald:

On every side
More horribly the multitudinous streams
Of ocean's mountainous waste to mutual war
Rushed...

Dr. de Raaf meent hier ‘mountainous’ door *berg-hooge* weer te kunnen geven, terwijl het *bergachtige* beteekent. Het geheele beeld gaat daarmee verloren.

Een ernstige fout in De Cenci, die bewijst, dat hij het karakter van Orsino niet voldoende begrepen heeft, is, als Giacomo zegt: ‘Neen, 'k ben verhard,’ Orsino's antwoord: ‘Wel, dat behoeft niet eens!’ Er staat: ‘Why, what need of this?’ waarop Orsino voortgaat:

Who feared the pale intrusion of remorse
In a just deed?

De schijnheilige priester valt nergens uit zijn rol, als een ander er bij is. Er is gemaakte verontwaardiging in zijn antwoord: hij, de dienaar Gods, had de daad billijk geoordeeld, wat deed Giacomo nu nog te twijfelen? Door de toevoeging van het woordje *eens* is de toon geheel veranderd, het is of Orsino zeggen zou: nu, als je verhard was, zou dat nog niet zoo erg zijn, maar dat hoeft niet eens!

Een vergrijp tegen den toon is het ook, als Giacomo, de zoon die zijn vader doet vermoorden, spreekt van ‘vaders leven.’ De weglating van het voornaamwoord ‘mijn’ geeft aan deze woorden een zeer misplaatste innigheid.

Vreemd is de weergave van Orsino's briefje, proza nota bene, dus zonder technische moeilijkheid: ‘That the atonement of what my nature sickens te conjecture may soon arrive, I send thee, at thy brother's desire, those who will

speak and do more than I dare write.' Bij Dr. De Raaf: 'Opdat het herstel van hetgeen ik niet kan gissen zonder dat mijn ziel tot walgens toe ziek wordt,' (kan het omslachtiger?) 'spoedig kome, zend ik u, op uw broeders verlangen, deze mannen die meer zullen spreken dan ik durf schrijven...' Alleen maar spreken? 'speak *and do* more' staat er. Zoo is op bdz. 10 de regel: 'Weak and deserted creature that I am' geheel weggelaten.

Op verscheiden plaatsen heeft de vertaler de beteekenis niet begrepen. Bijv. hier:

> 't Kleine bootje
> Vluchtte nog voor den storm; - -
> - - - -
> Nu rustend op den rand van golfravijn;
> Dan 't barstend, bruisend water dat daar viel,
> Stuipenden oceaan, ver achterlatend.

Er staat:

> Now leaving far behind the bursting mass,
> That fell, convulsing ocean: -

Het woord *bruisend* is overbodig. En de zin is, dat de vallende watermassa den oceaan schokt: 'de barstende massa, die viel, schokkend den oceaan.'

Ook in De Cenci is menige fout van dien aard.

> 'k Geloof, het is een grap, al lijkt het waarheid!
> 't Is wel wat al te plechtig ons bespot.

Er staat:

> I do believe it is some jest; though, faith!
> 'T is mocking us somewhat too solemnly.

Wat kan *faith!* hier anders beteekenen dan: *in waarheid!?* Wat verder:

> O, denkt, wat hevig leed verwischt moet hebben
> In 't neigend kind-hart d'eerste min, dan d'eerbied,

terwijl het Engelsch luidt:

> Oh think what deep wrongs must have blotted out
> First love, then reverence, in a child's prone mind,

waarvan de natuurlijke vertaling m.i. luidt *eerst de liefde*, *toen de eerbied*.

In het vijfde bedrijf worden de fouten zeer talrijk.

> Als dit volmaaktste beeld van Godes liefde
> Dat grooter smarten leed dan één op aarde.

Shelley heeft:

> As that most perfect image of God's love
> That ever came sorrowing upon the earth.

Hoe Dr. De Raaf hieruit bovenstaanden zin haalt, mag hij weten, ik weet het niet. En dan dit:

> O boos-laffe tong,
> Die mij verwoest hebt, had ik u uitgekerfd
> Tot aas voor honden!

Er staat:

> would that thou hadst been
> Cut out and thrown to dogs first!

n. 1. bij de marteling op de pijnbank, waarvan hier aldoor sprake is. Als ik over kleinere onnauwkeurigheden wilde doorgaan, zou mijn kritiek een boekdeel kunnen vullen. Liever ga ik over tot een andere catagorie van gebreken, nl. tot een bespreking van Dr. De Raaf's taal. Ontzettend hinderlijk is zijn gebruik van vreemde woorden: de dood bespotte

> Met twijflend lachje zelf zijn vreemde *charmes*.

In De Cenci zijn van deze smakeloosheid veel voorbeelden. Een van de grootste schoonheden van dit geweldige drama is de taal, die eenvoudig, natuurlijk, maar toch in overeenstemming met de ernst van het stuk is, zooals de verzen, hoezeer ook naderend tot het gewone spreken, nergens de hooge deugd verliezen, schoone verzen te zijn. Welk een geweldige opgave aan den vertaler! Dr. De Raaf heeft er de moeielijkheid niet van beseft, niet begrepen, dat het éénige wat dit drama *schoon* kon doen zijn, niettegenstaande zijn vreeselijkheid, juist die deugden waren, die bewijzen dat Shelley als een God zijn onderwerp beheerschte. Wat is verrukkelijker dan een gedicht waarin het ontzettende geheven wordt in de sfeer

der Schoonheid (Sofocles, Shakespeare, Baudelaire, en ook The Cenci), maar wat afschuwelijker dan een waarin het vreeselijke zonder die wijding verschijnt? En zoo is Dr. De Raaf's vertaling geworden.

Zijn taal is dikwijls allerminst natuurlijk, en af en toe plat. Wat zegt men van dit mode-woord (bakvischjes gebruiken bij voorkeur zulke samenstellingen) in den mond van een man, die pas van de pijnbank komt: ‘die *in-wreede* pijnen’? Is het volgende niet die ‘al te gezochte en geleerde woordenkeus’ die Shelley in zijn inleiding voor dit onderwerp afkeurt:

> Twee boeven ken ik,
> Dom en onstuimig, die een menschenziel
> En *die eens worms* gelijk van waarde achten,
> En om de kleinste gril zijn zij gewoon,
> 't Eêlst leven te vertrappen of 't geringste.
> Dees aard is gangbre koopwaar hier in Rome.
> Zij *bieden veil* wat thans ons dient.

Dan vreemde woorden: *alternatief, cadaver, zelf-anatomie, precedent* etc. Platheden: ‘dat d'Hemel zorgt voor mij speciaal,’ ‘d'alverklikker, lucht’, waar het Engelsch luidt: ‘that Heaven has special care of me’ en ‘the all-communicating air.’ Iedereen kan zien, dat de *toon* bij deze vertolking geheel veranderd is.

Smakeloos is zelfs de schrijfwijze hier en daar. Hoe afschuwelijk ziet de volgende regel er uit:

> Zustr, en hooren: g' hebt geen zustr; en gij,

en erger is het, dat ik met den besten wil van de wereld hiervan geen vers kan maken. Was het de eenige maar, waarvan ik dat zeggen moet. Hier heeft men er nog een paar:

1. Moeder van dees ondoorgrondbre wereld!
2. En op grafgesteent, waar zwarte dood
3. Meenge wijde vlakte en warrge wildernis
   Lokte zijn angstloozen tred; van wilde menschen
4. Gaapten wijd met meenge scheur en 't broos gebinte
5. Gij niet zijt wat ge schijnt...Moeder! *(Lucretia:)* O!
6. Glimlachend. En toen 'k den indruk merkte
7. Schande, vertwijfling, afgrijzen, bloed? O gij

O gij maat-strompelaar, hoe moet ik mijn keel verdraaien om deze regels als verzen te lezen? Valsche klemtonen zal ik nu nog maar buiten rekening laten, daar maken betere dichters zich nog wel eens aan schuldig.

De techniek van Dr. De Raaf heeft, èn in Alastor, èn in De Cenci, doorloopend deze eigenaardigheden: dat hij de klinkers laat ineenvloeien of hiaten gebruikt *zooals het toevallig uitkomt;* dat hij zijn versvoeten veel te dikwijls met een korte lettergreep verlengt, vooral voor een *h*, zoodat het wel schijnt alsof hij dit geen letter vindt; dat hij telkens vier- en zes- in plaats van vijfvoeten schrijft; allemaal dingen die wel eens geoorloofd kunnen zijn, mits met oordeel des onderscheids gehandeld worde. Voor wie dit niet heeft, is het beter, zich van dergelijke vrijheden te onthouden.

ALEX. GUTTELING.

Jos. Kohler, Verbrecher-Typen in Shakespeares Dramen. Berlin z.j. A. Goll, Misdadigers-typen bij Shakespeare. Met een aanbevelend voorwoord van Prof. Mr. J. Simon van der Aa. Groningen, Wolters, 1908.

Eén is, volgens Plato, de idee, maar oneindig veel zijn de vormen der werkelijkheid. Nadat hij, in de Politeia, zijn staatsideaal heeft ontwikkeld, schijnt het hem daarom onmogelijk een overzicht te geven van de ontelbare staatsvormen die slecht zijn. Alle staten die er geweest zijn, nog bestaan of zullen zijn, wijken wel min of meer van zijn ideaal af, zijn dus, in verschillende graden, slecht te noemen. En, streng genomen, leert zijn wetenschap ons alleen den éénen goeden staat, terwijl van de vele slechte vormen der werkelijkheid geen wetenschap mogelijk is.

Zoo schijnt het, maar Plato zelf vindt een uitweg door - hierbij een zekere voorliefde voor het pythagoreisch getallenspel volgend - een viertal typen te scheppen, met behulp waarvan hij dan de werkelijke staatsvormen kan klassificeeren.

In modernen zin gaat Plato juist daar het meest wetenschappelijk te werk, waar hij dit allerminst meent te doen. Wanneer hij zijn ideaal beschrijft, geeft hij iets anders, misschien veel meer, dan wetenschap. Als hij echter naar zekere typische kenmerken bestaande staatsvormen rangschikt, dan doet hij hetzelfde wat onze empirische wetenschappen nog dagelijks doen. Van de oneindige veelheid der bizondere verschijnselen kan de wetenschap alleen meester worden door ze op de een of andere wijze te groepeeren, te klassificeeren volgens typische kenmerken.

De wetenschap schept typen.

Doet de kunst dit ook niet? Zoo ja, dan zeker op een andere wijs.

Kohler en Goll, wier werk niet alleen in den titel overeenkomst vertoont,[1)] trachten eenige door Shakespeare geschapen karakters wetenschappelijk te ontleden. De vraag, in hoever dit mogelijk is, of het type van den kunstenaar niet een ander is dan dat van den wetenschappelijken psycholoog, wordt niet door hen gesteld of beantwoord.

Bij Shakespeare is alles groot. Alleen wie meent dat het leven geen raadsels meer voor ons heeft, kan het probeeren de verbeelding van dezen dichter na te rekenen. Maar dan ook slechts met dit gevolg dat hij onbewust meespeelt in een klucht der vergissingen.

Shakespeare zelf leeft in zijn helden. Neem zijn Hendrik V., dat is zijn ideaal. Of den Bastaard in Koning Jan. Tegenover den laffen Koning van de historie stelt hij hier zijn verdichten Held, den vertegenwoordiger van zijn Engeland dat groot is.

Zoo is het ook met Shakespeare's misdadigers: ze zijn anders en grooter dan die van onze statistiek. Kohler wijst hier en daar op het dichterlijke van Shakespeare's *taal*, maar van het verbeeldingstype, dat in die taal tot uiting komt, gewaagt hij niet. En dat is toch de hoofdzaak.

1) Volgens den inleider van Goll's werk bij het Nederlandsch publiek hebben beiden ‘nagenoeg tegelijkertijd’ hun studies geschreven. Indien werkelijk Goll onafhankelijk van Kohler is, dan moeten ze hier en daar uit een gemeenschappelijke bron putten: op sommige punten is de overeenstemming zeer groot.

De Berlijnsche professor heeft een schema van misdadigerstypen, waar op zich zelf beschouwd niets tegen is, en vult dat met voorbeelden uit Shakespeare. Tegen dit laatste is misschien wel iets te zeggen. ‘Nirgends’, zoo lezen we bij hem, ‘finden wir für die verschiedensten Typen bessere Beispiele als bei dem grossen Herzenskünder, vor dessen Geist wir uns noch heute nach drei Jahrhunderten beugen und den wir noch heute als den grössten poetischen Psychologen verehren.’ In die uitspraak is gepaste bewondering met gedeeltelijk onjuiste beoordeeling verbonden. Het is niet waar dat Shakespeare voor de meest verschillende typen voorbeelden geeft. In den regel moge een misdadiger interessanter zijn dan een braaf burgerman, er zijn toch groepen van kleine, gemeene schurken, die voor dramatische behandeling niet in aanmerking komen. Een studie over misdadigers bij Shakespeare of eenig ander dichter zou in de eerste plaats wel de vraag mogen beantwoorden, wat soort misdadigers de kunstenaar bij voorkeur op het tooneel brengt.

En dan weer de vraag, of de dichterlijke gestalte past in het wetenschappelijk schema! Kohler verdeelt b.v. de gepassioneerde misdadigers in egoïstische (Macbeth en Richard III) en altruistische (Brutus en Cassius). De nijdas Cassius een altruist!

Er is iets tweeslachtigs in dergelijk werk: half bijdrage tot de psychologie van den misdadiger, half bijdrage tot de kennis van den dichter.

* * *

Het werk van Goll, politie-chef in Kopenhagen, is minder schematisch, het is praktischer, aktueeler. Het is hem niet om den dichter (literatuur noemt hij afdruk van de werkelijkheid), maar zeer bepaald om krimineele psychologie te doen. Nu zal niemand betwijfelen dat de krimineele psycholoog veel van Shakespeare kan leeren. Toch schijnt de vraag gewettigd of de heer Goll niet beter had gedaan zijn beschouwingen vast te knoopen aan voorbeelden uit zijn eigen praktijk.

De heer Goll behandelt achtereenvolgens Brutus en Cassius, Macbeth, Lady Macbeth, Richard III, Jago. Ieder die

zich voor krimineele psychologie interesseert zal bij hem veel leerzaams en belangwekkends vinden. Of de kenner van Shakespeare en de Shakespeare - literatuur veel nieuws zal aantreffen, weet ik niet. Tweemaal zegt hij zelf af te wijken van de gewone voorstelling. Vooreerst wat de opvatting van het karakter van Lady Macbeth betreft. Deze wordt, volgens Goll, misdadig uit tamiliezin: zij handelt niet uit egoisme, maar ten voordeele van haar man. Zij vertegenwoordigt het *mikro-sociaal familierecht,* haar daden spruiten voort uit liefde voor de kleine begrensde maatschappij, waartoe zij het meest en het innigst behoort.

Nu, geheel nieuw is die voorstelling niet. Men vindt ook bij Tieck en andere romantici de opvatting, dat Lady Macbeth uit liefde tot haar man handelde. Een romantiek, naar het me toeschijnt, die we Shakespeare niet mogen toeschrijven. Hij heeft waarlijk deze Lady niet geidealiseerd.

Het tweede geval is dat van Jago. Zijn karaktertrekken zijn, volgens Goll, cynisme en erotische lust tot wreedheid. De uiteenzetting hiervan is het beste deel van het werk. Maar of Shakespeare het zòo bedoeld heeft, blijft de vraag; duidelijk uitgesproken heeft hij het niet. In elk geval vind ik bij Goll het karakter van Othello veel te abstrakt opgevat, te veel gegeneraliseerd. De jaloerschheid wordt hier iets ondergeschikts. Wat Jago in hem doodt is het vertrouwen, dat hij in andere menschen stelt. De menschelijke maatschappij, die op onderling vertrouwen berust, is hier in haar diepste binnenste gekrenkt.

Zulk een gedachteschim is Othello niet! En Jago is niet in de eerste plaats de cynicus en de wreede eroticus, maar de vernuftige schurk, dien de dichter noodig heeft voor zijn dramatische verwikkelingen.

* * *

Bij hun behandeling van Macbeth hebben beiden, maar vooral Goll, er terecht op gewezen, hoeveel grooter misdaden er worden bedreven door samenwerking van personen onder wederkeerige suggestie dan de enkele uit zich zelf zou kunnen doen. Daarom is het me onbegrijpelijk, hoe Prof. van der Aa

in zijn aanbevelend voorwoord het volgende kan zeggen: ‘Het is een van de groote verdiensten van dit boek, dat het die grondwaarheid: de misdaad een individueel-menschelijke uiting, naar voren dringt en die inwendige zijde van de misdaad, het zuiver persoonlijke, in het licht schuift.’ Neen, de misdaad is niet enkel individueel en zoo heeft Shakespeare ze ook niet voorgesteld. Een gevaar bij boeken als de hier besprokene is altijd dat ze licht te veel individualiseeren, d.i. in dit geval de misdadigers uit de omgeving van het drama rukken. Shakespeare's typen zijn tooneeltypen. Ze moeten uit het samenspel worden verstaan. En het dogma dat men bij Shakespeare niets uit het noodlot, maar alles uit het karakter van de handelende personen heeft te verklaren, dient in elk geval in dien zin te worden opgevat, dat men die personen ten eerste afhankelijk laat zijn van den wil van den dichter en in de tweede plaats niet te zeer tot zelfstandige individuen maakt, die alleen uit zich zelf zouden zijn te verklaren. Daartegen protesteert, dunkt me, Shakespeare zelf bij monde van Horatio aan het slot van zijn Hamlet (vertal. v. Burgersdijk):

> laat dan mij den volke,
> Dat niets nog weet, verkonden, hoe 't gebeurde:
> Dan hoort gij daden, bloedig, onnatuurlijk,
> Rechtspraak van 't toeval, doodslag in den blinde,
> Doodstraf door list en door den dwang van 't lot,
> In 't eind, mislukte plannen, neergekomen
> Op der ontwerpers hoofd; dit alles kan ik
> Naar waarheid melden.

T.J. DE BOER.

De Mislukking van het ‘Particulier Initiatief’ en de ‘Risico-overdracht in zake Sociale Verzekering, door J.E.W. Duijs. Uitgave L.J. Veen. Amsterdam. 1908.

De Ongevallenwet heeft in ons land aanleiding gegeven tot vele en hevige discussie's, die algemeen de aandacht trekken. Tevreden met hare werking schijnt niemand. Daarom was het

van minister Talma bij de beantwoording der interpellatie Plate in Sept. 1908 zoo juist gezien eraan te herinneren dat de hoofdzakelijke bedoeling der wet om den arbeiders die door een ongeval getroffen worden geldelijk te ondersteunen, grootendeels verwezenlijkt is, en dat hiermede een daad van groot sociaal belang is geschied. De strijd over de Ongevallenwet betreft de organisatie der verzekering. Door een machtige partij in het land wordt kritiek uitgeoefend op de Rijksverzekeringsbank, en uitbreiding van het particulier initiatief geeischt. Deze partij beschikt over vele organen en veel invloedrijke parlementaire stemmen. Daategen in gaat het boek van den adjunct commies der Rijksverzekeringsbank J.E.W. Duijs, dat van begin tot einde toe een strijdschrift tegen die partij is.

Het kan niet de bedoeling dezer boekbeoordeeling zijn een onpartijdig overzicht van dezen strijd te geven.

Zooveel noodig zal dat geschieden in een artikel over de Nederlandsche Ongevallen-verzekering.

Als strijdbaar boek is echter het werk van den heer Duijs de volle aandacht waard. Ware het niet zoo lang, en niet zoo met tallooze cijfers gedocumenteerd, het zou als een redevoering kunnen gelden. Want al lezende is het als of men den schrijver in een debat hoort spreken. Hij richt zich onmiddellijk tot het publiek om tot in de laatste schuilhoeken zijn tegenstanders te vervolgen en den hoorders de voldoening te verschaffen om te zien hoe hij hunne argumenten weet te ontmaskeren en te vernietigen. Hij dramatiseert den vijand en laat dien telkens voor den hoorder verschijnen. Kranten, parlementsleden, ministers worden levendig ten tooneele gevoerd. Hunne geheime belangen, hun overleg en hun redevoeringen zijn samengesteld tot een voorstelling, die de verbeelding treft. Ook aan het Bankbestuur is een rol toegedacht, waardoor aan het publiek zijn daden worden verduidelijkt. En bij dit alles verklaart de schrijver het geheele spel. Hij is er in met zijn geheele bewegelijke temperament, zijn woordenrijke strijdlust.

De bewegelijkheid die daardoor ontstaat, en die het schrilste contrast vormt met de kalmte, die voor het ontwarren van een zoo ingewikkeld geschil geraden schijnt, belet niet dat

het boek getuigt van een zeldzame studie. Niet alleen wordt de buitenlandsche verzekeringslitteratuur en de verzekeringsstatistiek gehanteerd op bijna verbluffende wijze, doch ‘al wat in de krant geschreven stond, schijnt in dat hoofd gevaren.’ De principe's die aan het stelsel der ongevallenwet ten grondslag lagen, alsmede de practijk der uitvoering worden nauwkeurig en helder omschreven. Doch aldoor gedragen en begeleid door de verontwaardiging over de tegenstanders, die tusschen den tekst en in de noten telkens weer worden opgeroepen en afgemaakt.

Op den duur wat vermoeiend, wat al te heftig, maar van sterken adem, die aan 't slot even krachtig is als aan 't begin, verdient het boek de meest ernstige aandacht. Want tegenover de door de pers wijd verspreide meeningen over de fouten der Ongevallenwet zooals de ondernemers die zien, vertoont geen enkel schrijver zoo sterk en zoo volledig gedocumenteerd het standpunt der aangevallen organisatie van de Rijksverzekeringsbank. Achter de heftigheid van de strijdenden vertoont zich het verschil in twee richtingen. Tusschen een van beide dient gekozen, want het wankelen tusschen de twee bracht al de ellende die wij beleven, en die de sociale verzekering in ons land tot stilstand brengt en groote schade berokkent.

Daarom is het billijk en is het noodzakelijk naar den heer Duys te luisteren, wat met eenige hersenvermoeienis den lezer de geneugten van een levendig politiek debat bezorgt.

J. MOLENMAKER.

‘Klanken van Strijd’ uit de geschriften van W.H. Vliegen. Brochurehandel der S.D.A.P. 1908.

Vliegen is in de tegenwoordige sociaal-demokratie de man van het ‘gezond verstand.’ Hij bekijkt de verhoudingen nuchter om zich vooral door niets te laten misleiden en alleen zichzelf te vertrouwen. Maar ook is hij iemand met sentiment. De gevoelens die armoe, leed, afbeuling in hem wekken zijn mo-

gelijk niet aller-individueelst, niet verfijnd, doch natuurlijk, en vrij van temperende of opblazende redeneeringen. Deze twee eigenschappen zijn het vooral die de zelfopvoeding tot journalist in hem geleid hebben. En deze twee eigenschappen zijn het ook die zijn werk hebben bewaard voor den invloed van het z.g. realisme, dat is van het woord-kunst-achtige schrijfprocédé, waarmee zooveel journalisten naar een moooie stijl streven.

Wie de oudere en nieuwere geschriften uit Klanken van Strijd naast elkaar legt, zal duidelijk waarnemen hoe het schrijven gemakkelijker en losser werd. Maar de twee oorzaken waarom zijn schrijven doorloopend goed was en die dan ook altijd goed schrijven beheerschen, zijn: zuiver en direct gevoel, bekeken door 't gezond verstand.

De bundel Klanken van Strijd is voornamelijk merkwaardig om het eerste.

Zoo voelt een intelligent sociaal demokratisch arbeider. En wat mij van dat gevoel in de schetsen van de ‘volkstribuun’ reeds vroeger bij 't lezen van dat krantje, en nu later ook weer trof, is dat de gelijkmatige zuiverheid van de gevoelens niet bedervend beinvloed is door het afbeulend, en ruw bestreden leven wat hem in Maastricht bereid was. Dat getuigt van een inwendige taaie kracht om over zijn gevoelens, zonder ze te bedwingen, meester te zijn, een kracht die den strijdenden arbeider meer eigen is dan aan de ‘overloopers’, en die duidelijk stamt van een echt arbeiderssocialisme, dat hem even natuurlijk aanpast als zijn gevoel en zijn verstand.

Was het de bedoeling der uitgave om dit portret te geven van een der sociaal-demokratische leiders, dan is dit volkomen gelukt.

J. MOLENMAKER.

Het al-eenig leven
Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis
Door
Nico van Suchtelen.

4
Macht en moraal
(Slot).

Het dekadente idealisme, zoowel in religie als in filosofie, is vijandig aan het leven. Wat voor de religie wel zonder nader bewijs duidelijk is zal ik voor de filosofie eenigszins uitvoeriger aantoonen. Geen filosofie lijkt mij daartoe geschikter dan het Platonisme. Wel uit zich reeds vóór Plato een levensafkeerige filosofische moraal in de verstandelijke moeheid van verbijsterde denkers zoowel als in de ekonomische moedeloosheid der vervallen burgerij, waarvan Anthistenes' behoefte-verzakend communisme de weerslag was, maar eerst Plato maakte zijn moraal - voorbode en voorbeeld van het Christendom - van een levenskunst tot een stervenskunst (*μελέτη □ανάτου*).

De liefde van den filosoof, aanvankelijk zich richtend op de schoone dingen, wordt ten slotte, leert Plato, het zuivere verlangen naar de ideëen van het Ware, Schoone en Goede. ‘Maar’, zoo vraagt hij,[1)] ‘hebt ge ooit één dezer met oogen

1) De aanhalingen van Plato zijn alle uit den Phaidon.

gezien?' De zinnen zijn bedriegelijk en slechts het logisch denken leidt tot de erkenning dier Ideën en wel te eer naarmate het lichaam de ziel minder hindert. 'Want het is duidelijk, wanneer de ziel iets tracht te erkennen met behulp van het lichaam, zoo wordt zij bedrogen.' Zoolang dus de ziel in het lichaam is gekerkerd wordt de waarheid, schoon de ware filosoof steeds poogt zoo veel mogelijk het lichaam te beheerschen, toch nooit ten volle erkend. Ergo: 'één van beiden, òf nooit, òf eerst nà den dood zullen wij erkennen, want dan zal de ziel op zich zelf zijn, afgescheiden van het lichaam, eerder niet.'

Afgaande op deze uitingen zou men kunnen meenen dat slechts droefheid en teleurstelling om de gewaande ontoereikendheid onzer zintuigelijke kennis Plato een onzinnelijk, eeuwig en op zich zelf onfeilbaar kenvermogen doet wenschen en dus vooronderstellen. Het kon zijn dat dit diep verlangen naar klaarheid, dat hem telkens weer het leven op aarde als een dof en glansverloren schaduwbeeld van een lichter en schooner werkelijkheid doet voorstellen, alleen reeds voldoende ware hem den dood begeerlijk te maken. En toch is zijn onsterfelijkheidsbegeerte niet uitsluitend, en zelfs niet in de eerste plaats, een intellektueel verlangen. Zoomin als het woord van Paulus: 'want wij zien nu door eenen spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien van aangezicht tot aangezicht' (1 Corinth. 14, 12) alleen aan een verstandelijk verlangen uitdrukking geeft. In den grond is het zijn ethische behoefte, zijn overgeleverde moraal, zijn geweten, dat om onsterfelijkheid roept. In den grond is het de vrees voor ellende en dood, de zucht naar loon en vertroosting die ook zijn, als elk anders denken, naar zijn wenschen richt. Die weemoed om het leven, in wezen niet anders dan vrees voor den dood, die eens Siddhârtha beving na zijn rit door Kapilavastu en hem bewoog de verlossing der menschheid te zoeken, diezelfde vrees was het die ook Plato dwong de filosofie aan zijn bezwering dienstbaar te maken. Wie den dood vreezen als een spook 'moeten dit dagelijks bezweren totdat zij het verdreven hebben.' En wat anders dan het geloof in een eeuwig leven der ziel kan den denker voor wien leven en dood nog tegenstellingen zijn, leeren zijn vrees te overwinnen niet alleen, maar zelfs in vreugdig verlangen te doen verkeeren. 'De

ware filosofen verlangen te sterven en van alle menschen is hén de dood het minst schrikwekkend.' Om dood en stervensmoed te verheerlijken schreef Plato zijn Phaidon. Het meest vreeswekkende om te tooveren in het meest begeerenswaardige is zijn uitgesproken bedoeling. Het eeuwig zeltbedrog van den kinderlijken geest. Blijkt het niet dadelijk reeds uit dit wonderbaar ontroerende begin van Phaidon's verhaal, waar hij zegt: 'Zoo standvastig en edel stierf hij (Sokrates) dat ik vertrouwde dat hij ook tot de onderwereld niet zonder goddelijke zending ging, maar dat hij zich ook daar zou wel bevinden als ooit iemand anders' en dan verder vertelt hoe allen die bij Sokrates' dood tegenwoordig waren nu eens lachend, om het nieuw vernomen evangelie, dan weer weenend, om het dreigend verlies van den meester, naar zijn laatste vertogen luisterden? Heel de moeheid en zwakheid der menschenziel beeft in de twijfelende vragen der discipels en alle troost en vrede die ooit een godsdienst schonk ligt in de woorden waarmee Sokrates dien smartelijken twijfel, door de aarzelende bedenkingen van Simias en Kebes opgewekt, weer heelt (□ι□σατο). Ja, hij heelt hen, hij geneest hen, de kranken des levens; hij geneest hen met het zwaarst vergif, zwaarder dan de scheerling waarmee hij zich zelf van het leven genas: het geloof aan den dood.

> 'Was uns gesenkt in tiefe Traurigkeit,
> Zieht uns mit süsser Sehnsucht nun von hinnen.
> Im Tode ward das ew'ge Leben kund,
> Du bist der Tod, und machst uns erst gesund' (Novalis)

Het kon niet anders; voor het primitieve denken is de onsterfelijkheid der ziel het eenig middel dat de radeloosheid van het verwarde verstand vermag te paralyseeren en de troostelloosheid van het bedrukt gemoed te lenigen. Want is er één gedachte beter dienstbaar te maken aan de fixatie der ethische wenschelijkheden dan deze, dat met den dood het bestaan van het werkelijk moreel handelende in ons nog niet is opgeheven? De ziel, van het lichaam verlost, kán de waarheid aanschouwen gelooft men, maar zál zij het, onverschillig hoe zij op aarde heeft geleefd? Maar dan zou de deugd tijdens het aardsche leven geen zin hebben! En dus, de zondige ziel

zal de waarheid niét schouwen. ‘Het ware niet passend zoo de onreine het reine deelachtig werd.’ Neen, ook terwille onzer moraal moeten wij aannemen dat ‘er iets is voor de dooden, en wel iets veel beters voor de goeden dan voor de slechten.’ En ‘zoo nu dit waar is, mijn vriend’ zegt Sokrates ‘bestaat er groote hoop dat ik, aangekomen waarheen ik thans ga, daar, zoo ergens, ten volle datgene bereiken zal waarop al mijn streven gedurende mijn voorbijgegaan leven gericht was, zoodat de thans mij bevolen tocht vol vertrouwen ook door ieder ander aanvaard kan worden die slechts gelooven mag er voor gezorgd te hebben dat zijn ziel rein is.’ Voor hem, zoo goed als later voor Philon, Seneca en zoovele andere filosofen, is het leven een voorbereiding voor het ‘ware’ leven hiernamaals, de dood de geboortedag der eeuwigheid. Voor het nog zoo grof zintuigelijk denken der primitieve Idealisten (en welke Idealisten van heden zelfs hebben deze phase volkomen overwonnen?) is de onsterfelijkheid der ziel zoowel een kennistheorethisch als een ethisch postulaat zonder hetwelk het noch de intellektueele moed noch de moreele kracht bezeten zou hebben zich te handhaven. Eerst door haar tot dogma te verheffen is de voor de hand liggende naieve scheiding tusschen zintuigelijke (lichamelijke) kennis en onzinnelijk, immaterieel begrijpen, en parallel daarmee die van zinnelijke (vleeschelijke) begeerten en geestelijk streven gerechtvaardigd. Tracht Plato het dogma te bewijzen - ik kan de sofistische argumenten die thans geen kind meer zou laten gelden ter zijde laten - feitelijk zijn bewijzen voor een dergelijke eenvoudige en vooral zoo dringend gewenschte oplossing overbodig. Immers het primitieve, konkreet denkende verstand neemt zielen, kennelijk van het lichaam gescheiden, zintuigelijk waar (dat ook deze zintuigelijke waarneming bedrog zou kunnen zijn wordt over het hoofd gezien) en heeft dus feitelijk geen reden om aan hun onsterfelijkheid te twijfelen, zoodat de religies die de onsterfelijkheid zonder eenig bewijs als dogma stellen zonder tegenspraak geloof vinden. Het dualisme van lichaam en ziel, waarbij dan de ziel als een ijler soort materie wordt opgevat, is een waarnemingsfeit, niemand betwijfelt oorspronkelijk dat er een van het lichaam afzonderbare ziel *bestaat*, die zich onder bepaalde omstandigheden van het lichaam *kan* en bij den

dood *moet* losmaken. Hoogstens overwegen scherpdenkende twijfelgeesten of zij misschien na den dood als rook verdwijnt of onveranderd naar een onder- of bovenwereld verhuist. Staat dit laatste vast, en ook dit is spoedig empirisch bewezen, (immers hoe vaak verschijnen ons niet geesten uit wier eigen mond wij kunnen vernemen dat zij hier of ginds vertoefden) dan zijn alleen de bijzonderheden omtrent het verband van ziel en lichaam, de verblijfplaatsen der gestorvenen, den aard der straffen en belooningen diskutabel en desnoods betwijfelbaar. De algemeene filosofische en moreele ontwikkelingsgraad, in verband met het volkskarakter bepalen de fantasieën hieromtrent die als meest aanneembare waarheid kunnen gelden. Zoo eischt de logische zin, en meer nog het zachtmoedige billijkheidsgevoel der Indiërs de leer der Reincarnatie - en reeds de Vedanta-filosofie geeft haar - die het de zondige ziel mogelijk maakt zich in een volgend leven weer te reinigen en ook overigens de eenmaal begonnen ontwikkeling, die toch bezwaarlijk in het kortstondig menschelijk bestaan voltooid kon worden, voort te zetten. Een leer die, hoe troostrijk ook voor den zondaar, toch eigenlijk afschrikwekkend is voor den doordenker en die daarom verbonden moet worden - en ook verbonden wordt - aan een eindelijke volkomen reiniging en rust in Nirwana. De brute wraakzucht der Christenjoden daarentegen voelt aan een Reincarnatie geen behoefte, gelijk zij ook grover hemelvreugden als loon, en afschuwlijker martelingen als straf noodig heeft om haar ruwer dierlijkheid te temperen. Plato alweder bewijst op zijn kinderlijk naieve manier haar waarheid en fantaseert zoo goed als elk godsdienstprediker over het leven na den dood, het verblijf der zielen etc, Ook hij schept in die ‘ware aarde,’ waar alles glanst in prachtige, onbesmette kleuren, waar geen ziekte heerscht noch iets leelijks of onreins gevonden wordt, zijn hemel. Ook hij schept in de duistere onderwereld met haar verschrikkelijke stroomen zijn hel. En ook hij kent de demonen die de gestorvenen al naar hun verdienste hierheen of ginder geleiden. Maar noch in zijn kosmologie, noch in zijn demonologie verdiept hij zich te veel en vooral, hij tracht die barokke verzinsels - die hij overigens aan anderen ontleent - niet als absolute waarheid te doen gelden. ‘Zoo, of zoo ongeveer’ stelt hij zich dit alles voor. Er is geen zeker-

heid, het is een waag het te gelooven, maar...'het is een schoone waag (*χαλ□ς γ□□ □ χίνδυνος*)', en men moet iets dergelijks hebben 'als om zich zelf te betooveren.' Niet altijd spreekt hij apodiktisch; Plato (Sokrates) wil zijn dogmas niet opdringen, meent hij; zelfs waarschuwt hij er tegen hem op zijn woord te gelooven, spoort aan tot kritiek; en toch, zoo goed als Boeddha vóór hem, zoo goed als Jezus nà hem, liet hij toen hij heen ging 'tegelijk zich zelf en de anderen bedriegend' als een bij den giftigen angel zijner leer in de harten achter. En wie weet hoe menig moe en levensziek tobber nog nu na het lezen zijner troostredenen verlicht de klassieke antwoorden fluistert: 'Juist; ge hebt volkomen gelijk, o Sokrates; zeker, zoo is het.' Maar wat is, afgezien van Plato's logischer argumentatie en bescheidener voordracht, het verschil tusschen zijn moraal en die van Boeddha of Jezus? Zoo goed als hùn religie heeft zijn filosofie wezenlijk geen ander doel dan den zwakken geest een houvast te geven in zijn zwaren strijd, een bevrediging voor zijn verlangen naar onbereikbare kennis, een troost voor niet te lenigen smarten, een hoop op wederzien van het voor eeuwig verlorene, een belooning voor vergeefsche inspanning en opoffering, een vergoeding voor altoos gedulden smaad en verdrukking, een eindelijke vergelding voor ongewroken onrecht. Zoo werd door Sokrates het doel der filosofie begrepen en niet anders begrijpt het 23 eeuwen later nog Kant en eigenlijk wel de meeste denkers zoo voor als na hem. 'Was kann ich wissen, was soll ich thun, was darf ich hoffen' (Kritik der reinen Vernuft, Reclam pg. 610), het kernpunt van Kant's filosofie, zijn de drie vragen waarmee de mensch zijn kinderlijk verstand ten allen tijde heeft geplaagd. Maar eigenlijk is de volgorde en de diepere zin dier vragen een andere, nl.: Wat hoop ik? Wat moet ik doen om dit op goeden grond te mogen hopen? Wat moet ik weten om dit met succes te kunnen doen? Dat ook Kant zelf deze juistere volgorde en dezen dieperen zin wel voelde blijkt duidelijk uit zijn verklaringen: 'Die Endabsicht worauf die Spekulation der Vernunft im transcendentalen Gebrauche zuletzt hinausläuft betrifft drei Gegenstände: die Freiheit des Willens, die Unsterblichkeit der Seele und das Dasein Gottes' (Kr. der reinen V. pg. 605) en 'Die ganze *Zurüstung* also

der Vernunft, in der Bearbeitung die man reine Filosofie nennen kann, ist in der Tat *nur* auf die drei gedachten Probleme gerichtet. Diese selber aber haben wiederum ihre entferntere Absicht, nämlich was *zu thun* sei *wenn* der Wille frei, *wenn* ein Gott und eine künftige Welt ist. Da dieses nun unser Verhalten in Beziehung auf den höchsten Zweck betrifft, so ist die letzte Absicht der weislich uns versorgenden Natur bei der Einrichtung unserer Vernunft eigentlich *nur aufs moralische* gerichtet' (pg. 607). Ergo: vrije wil, onsterfelijkheid, God, de quasi door onbevooroordeelde, vrij-zoekende filosofie gevonden resultaten des denkens, heeft de geest noodig om uit hen die levensregels af te leiden die de vooruit gevoelde wenschen des gemoeds zullen kunnen bevredigen; het denken is een mechaniek om een doelmatig en dus gewenscht, maar evenzeer om een gewenscht en dus als doelmatig beschouwd handelen mogelijk te maken. En vandaar dat Kant, de subtiele analyticus, wiens strenge onderzoek naar de grenzen des verstands innerlijk geen ander doel had dan te bewijzen dat toch eigenlijk die stem des gemoeds niet ten onrechte hem zijn oudgewende christelijke burgerdeugd en plichtbesef beval, ook werkelijk - schoon niet zonder bezwaarlijk goed te praten inconsequentie tegenover zijn eigen kritische leer - dien kategorischen Imperatief, dien noch hij noch het gros der quasi vrij-denkende geesten konden ontberen, gerechtvaardigd vond in dit geloof aan de noumenale zedelijke wereldorde dat na hem zoo machtig zou opstreven om in Hegels filosofie zijn culminatie te bereiken. En werd door Kant de moraal als basis aller religie, door Hegel de Sittlichkeit als het einddoel aller filosofie, der zelfontwikkeling des geestes, erkend, niet minder is in het kriterium dat Kant geeft voor de moraliteit eener handeling: 'Handle so dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne' en in Hegels stelling dat de Sittlichkeit zich verwezenlijkt in den Staat, het besef uitgedrukt dat het motief der zoowel religie als filosofie bewegende moraal zelf niets anders is dan de drang tot zelfschepping of zelfbehoud, niet van den individu alleen, maar van de menschheid.

Kant's filosofie, hoewel verre van de beminnelijke blijheid

van Spinoza of de dionysische extase van Nietzsche, is toch niet pessimistisch te noemen. Kant, rustig werker, die evenwel zijn rust noch door berusting in diepgevoelde smarten, noch door overwinning van hevige hartstochten verkreeg, heeft een te arm gemoedsleven om in hooge mate pessimist of optimist te kunnen zijn. Hij verlangt en verheerlijkt den dood niet, maar zijn puriteinsche levensplicht is nog minder een verheerlijking des levens. Zijn zuivere moraal is dan ook niet meer dan de traditioneele deugd van den geest die wel het religieus omhulsel dat het hartstochtelijk bevrijdingsverlangen en de schriklijk-aantrekkelijke doodsvrees schiep, doch niet de kern zelf der religieuze stervenskunst ontberen kon. En zoo werd zijn filosofie de redelijke godsdienst van den verstandigen, min of meer 'aufgeklärte' mensch die zich plichtmatig schikt in het leven dat hem nog niet zoo geheel en al verwerpelijk lijkt, maar die niettemin toch hoopt op een beter.

'Er wünscht das All zu begreifen, *hauptsächlich* um sein Verhältniss zu diesem All zu erkennen' zegt Schopenhauer (Einleitung in die Filosofie) als antwoord op de vraag waarom de mensch filosofeert. Waaruit men zou kunnen opmaken dat hij gelooft dat het intellekt ook nog een, zij het dan bescheidener, bijbedoeling heeft. Maar is er stelliger uitspraak omtrent de beteekenis van het denken mogelijk dan deze: 'Die Erkentniss überhaupt ist sekundären Ursprungs, ist ein accidentelles und aüsseres,...ein Licht mitten in der grenzenlosen ursprünglichen Finsterniss, in welche sie sich verliert' (Nachlass, Metaphysik dor Sitten). Hier is het vinden der moraal, van het licht in de duisternis, volmondig als doel der filosofie erkend. En omtrent de onbevooroordeeldheid van den modernen denker die den Wil, het Leven ontdekte om het ten slotte te...negeeren als een primitieve indische droomer, zal geen twijfel bestaan bij wie zijn zoo hartstochtelijk verlangende en zoo droevig-eenzame karakter kent. Of is Schopenhauer geworden wie hij was omdat zijn *on*bevooroordeelde geest hem eerst den wil deed vinden en toen om *logisch* niet te ontwijken redenen hem dien wil leerde verzaken? Schopenhauer *was* wil, een buitensporige, hevig-levende wil, te rustloos levend, zoodat ook hij ten laatste meende rust en dood te verlangen.

Van hen die den dood dienden toonde ik aan hoe hun denken van te voren door de begeerten hunner moeheid en moedeloosheid werd bepaald. Elke religie, elke filosofie des doods is uit vooroordeel gesproten, d.w.z. bedoelde eigenlijk niet anders dan den dood te vinden al was het dan ook om ten laatste door dien dood toch...een ander...leven te bereiken. Doch hoe met de evangelieën des levens? Van hen die de macht en de blijheid des levens verheerlijken - hoe weinigen tegenover de predikers des doods - noem ik hier slechts twee, Zarathustra en Spinoza. Zarathustra, de verbannen indische wijze, stichter van dien niet slechts als het Boeddhisme zachtzinnigen, maar van dien tevens als geen andere blijden en levenskrachtigen, tot zelfontwikkeling en vreugdige daadkracht aansporenden godsdienst van den eenen Lichtgod, wien alle wraakzucht en wreedheid vreemd is en wiens strijd tegen het kwade ten slotte tot een zekere overwinning en eeuwige verlossing voert; Zarathustra, die geen ander loon en geen andere straf kent dan de innerlijke consequentie van elke daad, leerde als ongemotiveerde moraal die zelfde levensaffirmatie die Spinoza filosofisch bewees niet alleen, maar terwille waarvan hij eigenlijk filosofeerde. Dat Zarathustra's drijfveer het vooropgezet geloof is in het Leven spreekt van zelf; dat het vast vertrouwen dat ééns al wat krachtig en edel is moet zegevieren, op nuchter-onderzoekend denken gebaseerd zij kan van den godsdienststichter niet verwacht worden. Anders schijnbaar bij Spinoza. Als ooit een denker voor bezadigd, koel en onbevooroordeeld mag gelden dan zeker wel hij, die over God en de menschelijke ziel kan spreken als waren het cijfers of driehoeken. En toch valt bij haast geen ander gemakkelijker aan te wijzen dat het doel van al zijn denken niet alleen is het vinden van moraal, maar het filosofisch rechtvaardigen zijner eigen a-priori-moraal. Het vinden van praktische levenswijsheid was het hoofddoel van den schrijver der Ethica. Hij verklaart het zelf: ‘Unde quisque jam poterit videre, me omnes scientias ad unum finem et scopum velle dirigere, scilicet, ut ad summam humanam, quam diximus, perfectionem perveniatur; et sic omne illud, quod in scientiis nihil ad finem nostrum nos promovet, tamquam inutile erit rejiciendum; hoc est, ut uno verbo dicam, omnes nostrae operationes, simul et cogitationes ad hunc sunt

dirigendae finem.' (De Int. Emend.[1]. Dat Spinoza echter, die Descartes' regel 'Omnia praejudicia deponere'[2] tot de zijne maakte en zeker ernstiger behartigde dan zijn meester, de al-twijfelaar die zijn filosofie begon met een gelofte aan de moeder Gods - dat Spinoza de eindelijk gevonden en quasi bewezen wijsheid reeds eigenlijk al bezat vóór hij begon te zoeken, moet elk erkennen die dien zeldzaam simpelen, maar zoo diep ontroerenden, zoo heel zijn schoone, zachtzinnige en nobele menschelijkheid openbarenden aanhef leest van zijn Tractatus de Intellektus Emendatione. 'Postquam me experientia docuit, omnia, quae in communi vita frequenter occurrunt, vana et futilia esse: cum viderem omnia, a quibus et quae timebam, nihil neque boni neque mali in se habere, nisi quatenus ab iis animus movebatur; constitui tandem inquirere, an aliquid daretur quod verum bonum et sui communicabile esset, et a quo solo, rejectis caeteris omnibus, animus afficeretur; imo an aliquid daretur, quo invento et acquisito, continua ac summa in aeternum fruerer laetitia'.[3]

Dit verum bonum, dat hij in zijn Amor Dei bestendigd vond, in die liefde Gods die de ziel met voortdurende blijheid vervult, was dit hoogste goed niet eigenlijk reeds van aanvang af het bezit van zijn simpel, blij evenwichtelijk gemoed? En bezat hij niet reeds van aanvang af het innerlijk begrip dat voorwaarde was voor den geheelen opbouw van zijn systeem, die ' Cognitionem unionis, quam mens cum tota natura habet?'[4]

1) Waaruit reeds ieder zien kan dat ik alle wetenschappen op één doel en einde wil richten, te weten dat, zooals ik reeds zei, de hoogste menschelijke volmaking bereikt worde; en zoo zal al wat ons in de wetenschappen niet dichter bij ons doel brengt als nutteloos moeten worden verworpen; dat is, om het in één woord te zeggen: al onze daden, zoowel als onze gedachten behooren op dit doel gericht te zijn.
2) Alle vooroordeelen afleggen.
3) Nadat de ervaring mij geleerd had dat al wat in het dagelijks leven voorvalt ijdel en waardeloos is, toen ik inzag dat al wat ik vreesde en al wat mij vreesde noch iets goeds noch iets kwaads in zich hield dan alleen voorzoover de ziel er door bewogen werd, besloot ik eindelijk te onderzoeken of er een waarachtig goed bestond dat ik deelachtig kon worden en waardoor uitsluitend, met verwerping van al het overige, mijn ziel kon bewogen worden; kortom of er iets was door welks vinden en verkrijgen ik een voortdurende en hoogste blijheid voor eeuwig zou kunnen genieten.
4) Besef der eenheid met de geheele natuur dat de ziel bezit.

Ook hij voelde dat hij zich in een gevaarlijke positie bevond: 'Videbam enim me in summo versari periculo, et me cogi, remedium, quamvis incertum, summis viribus quaerere; veluti aeger, lethali morbo laborans, qui ubi mortem certam prae videt ni adhibeatur remedium, illud ipsum, quamvis incertum, summis viribus cogitur quaerere, nempe in eo tota ejus spes est sita' (Tract de Int. Emend.)[1] Ook hij had te worstelen met hebzucht, eerzucht en zinnelijkheid - want waarom zijn bekentenis niet te gelooven? Maar hij, de groote apologeet van het leven, leerde de ijdelheden der wereld niet als booze tyrannen haten en als satanische verleidingen ontvluchten, maar blijmoedig aanvaarde hij hen als gaven Gods, genoot hen en wist hen dienstbaar te maken aan zijn vrijen geest en zelfs de slechtste aller werelden was hem nog schoon en goed genoeg om er wel te doen en blij te zijn.

Moraal is, betoogde ik, het doel aller religie en filosofie en onder moraal verstond ik al wat den geest een doelmatig, of voor doelmatig gehouden, houvast geeft in zijn strijd om macht. Doch ik ging verder, niet alleen dat de filosofen moraal als eenig wezenlijk doel zoeken toonde ik aan, maar zij zoeken *hun* moraal, zij zoeken een moraal waarvan de kiem reeds apriori als vooroordeel hun geest zoo niet beheerscht dan toch richting geeft. En hiermede valt dan het laatste psychologische verschil tusschen religie en filosofie weg; ook de filosofie is gewenscht bewijs en dus bewijs van het gewenschte en dat zoowel bij de ontkenners als bij de bevestigers van het leven. Wellicht zal deze stelling bij vele quasi onbevooroordeelde denkers verontwaardigde tegenspraak wekken, doch haar juistheid ligt voor de hand. Geen mensch leeft, geen mensch denkt zonder aan het bestaande leven en denken aan te knoopen. Hetzij hij het leven liefheeft of haat, hetzij hij het denken ontwikkelt of bestrijdt, verwaarloozen kan hij het nooit. De mensch bestaat, en dus, denkt alleen als *deel* der mensch*heid*. In het aange-

1) Immers ik zag dat ik in het grootste gevaar verkeerde en ik dwong mijzelf het geneesmiddel, hoe onzeker het ook zij, met alle kracht te zoeken; zooals de kranke, aan een doodelijke ziekte lijdend, en een zekeren dood voorziende indien hij geen middel aanwendt, dit, hoe onzeker het ook zij, met alle macht poogt te vinden wijl heel zijn hoop er in gelegen is.

boren karakter van den individu is een stuk voorgeschiedenis der menschheid gefixeerd, een eindelooze ontwikkeling van denk- en daadkracht, van logische en ethische norm-ervaring is in hem vastgelegd en vormt de niet meer te verloochene basis zijns levens. Dit verstandelijk en moreele karakter van den mensch bepaalt noodzakelijk de wijze waarop hij op het hem omringende milieu moet reageeren, hoe hij het overwint, in zich opneemt, verwerkt en hervormt naar eigen inhaerente richting, of bij gebrek aan eigen-kracht er aan te gronde gaat. Hij heeft de macht uit eigen kracht te scheppen, maar het blijft onweerlegbaar; hij moet vinden en kan alleen ontwikkelen wat potentieel in hem aanwezig was en wat hem - kon hij zich zelf slechts onbevooroordeeld analyseeren - als een vage intuitie, een onuitgesproken wensch, bewust zou zijn en niet zelden ook werkelijk aldus bewust is. Zoo kan 'onbevooroordeeld' denken nog slechts de beteekenis hebben van op eigen, nieuw vooroordeel voortbouwen, want welk oordeel berust niet op de oordeelen die vòòr gingen?

Hiermede is natuurlijk niet gezegd dat zoowel religie als filosofie bij hun ontvouwing tenslotte niet meer en niet anders zouden scheppen dan in de bewuste of zelfs onbewuste bedoeling van hun schepper lag. Zoo ooit dan is Wundt's 'Heterogonie der Zwecke' hier van toepassing. Een bepaalde moraal*richting* wordt verlangd en bepaalt de manier van zoeken; een bepaalde moraal*vorm* is het resultaat. Maar door het bereiken en gebruiken van dit resultaat is de ervaring verruimd, nieuwe principes en problemen traden in het licht die nieuwe verklaringen en gedachtesystemen eischen die op hun beurt weer tot gansch andere handelingen en moraal leiden dan oorspronkelijk was bedoeld. De historische moraal is overrijk aan voorbeelden van die nevenwerking der oorzaken en verschuivingen en omzettingen der bedoelingen. Ja zelfs komt in de antithese 'levens- of stervenskunst' niet slechts een wijziging, maar een algeheele tegenstelling van oorzaakbedoeling en resultaatbedoeling tot uiting. Want de *bedoelde ontkenning* des levens door de pessimistische religies en filosofieën is als *resultaat* de wezenlijke *bevestiging* des levens. Immers, indien de geest, wiens wezen is uitbreiding, ontvouwing zijner macht, zich niet aanvankelijk beperkt en zwak gevoeld had, beperkter, zwakker

zelfs dan hij in waarheid was, zou hij weldra een al te trotsch en roekeloos streven als een Phaëton of Ikarus met vroegen ondergang hebben geboet. Juist zijn hulpbehoevende deemoed en troostverlangende zwakheid scheppen in hemel-illusie en stervensvreugde de middelen om den nog flauwen wil tegen ondergang te verdedigen, te doen...leven, om hem tot die tijden van sterker groei en schooner ontbloeiing te behouden waarin de geest niet meer in het opgedrongen geloof aan een denkbeeldig eeuwig leven, maar veeleer in het bewustzijn van eigen stijgende levensmacht de ware levensmoed kan bereiken. En zoo is dan dus eigenlijk alle moraal *toch levenskunst*, en dat zij zich in den aanvang blijkbaar meer als een stervenskunst voordoet is slechts één dier evolutionaire paradoxen waarin de geest zijn ondoorgrondde wijsheid openbaart.

En daarom was het allerminst mijn bedoeling om, door hun vooroordeelen aan te wijzen, de levensbeschouwingen en levenskunsten van anderen te weerleggen, maar veeleer aan te toonen dat een onbevooroordeeld denken niet bestaanbaar is en dat zelfs tot op zekere hoogte het denken dat het meest onbevooroordeeld is, indien het althans het tijdsvooroordeel *verwaarloost* inplaats van het te *assimileeren*, ook het meest gevaar loopt zijn pogingen te zien schipbreuk lijden. Elk denker zocht en zoekt zijn min of meer bewust vooropgezette moraal, de moraal die in het algemeen hij en zijn tijd *noodig* hebben om zich tot hooger macht te kunnen verheffen. En ik zelf ben mij zeer wel bewust dat ik, door als Nietzsche en anderen al het bevestigde wederom labiel te maken, al het ingeslapene wederom wakker te schudden, met deze Umwertung aller Werte niets anders bedoel dan aan den van te voren begrepen eisch der toekomst gehoor te geven. Wij zetten alles weer op losse schroeven, niet om de machine te vernietigen, want wij erkennen dat het goed was dat zij te hunner tijd werden vastgeschroefd, maar om haar hier en daar te zuiveren van stof en spinrag en roest en haar dan opnieuw en beter te doen loopen. En wat anders zou ons daartoe bewegen dat ons inzicht dat in het huidig stadium des geestes vrijheid en waagmoed van wezenlijk hooger nut zijn voor zijn toekomstige macht dan dwang en omzichtigheid? Wij hebben het Leven begrepen en ons streven geldt de ver-

breiding van dit nieuw vooroordeel, waarop wij de nieuwe waarheid en de nieuwe wijsheid zullen vestigen en bevestigen. En wij gelooven dat het leven overwinnen zal, want is niet de geest almachtig? *α□τός □□φα.*[1)]

Voor wie de juistheid dezer analyse erkent is het duidelijk dat religie geen reden van bestaan meer heeft. Al wat wezenlijk levendragend was in welke religie ook is voor den denker tot filosofie geworden en elke onwezenlijke, verstarde vorm daarentegen werd hem tot een minstens belachelijk en altijd min of meer hinderlijk onding dat in geen enkel opzicht meer zijn geest bindt, zijn wil richt, kortom zijn moraliteit bepaalt. Toch is het moeilijk, ook voor den overigens vrijen denker, en meer nog voor den veelal minder bezonnen kunstenaar, alle vormendienst te verlaten. Zoo goed als ons verstand, niettegenstaande beter inzicht, nog telkens terug valt in allerlei grove, dualistische, oermenschelijke voorstellingen omtrent de materie, zoogoed vloeit ons gevoel vaak onbemerkt weer in de oude beddingen terug, vooral bij hen die weinig gewend zijn hun gevoel te analyseeren, de dichters. Toch behoort de dichter, meer dan wie ook anders nuchter te zijn en meer dan waar ook anders behoeft hij zijn nuchterheid hier. Zoozeer verweefd is de religie met zijn diepste zieleleven, zoozeer zijn haar onwezenlijke uitingen met het wezen zijner schoonste droomen vermengd, dat niets ter wereld grooter koelbloedigheid vereischt dan het zich los maken, van de religie eerst, dan ook van haar secundaire invloeden. En vandaar dat voor velen de erkentenis dat de tijd aller religie voorbij is eer smart dan vreugde brengt. Deze kleingeloovigen, die nog niet weten dat desillusie de bron aller wijsheid is, zijn het die uit intellektueele en aestetische luiheid zelfs na hun afval nog de religie verdedigen als ‘nuttige en schoone dwaling’ zonder welke de menschheid in troostelooze dorheid zou te gronde gaan.

Door alle eeuwen heen hebben, zelfs in de vorige eeuw Saint-Simon, zelfs in deze eeuw Tolstoi, tal van mannen den terugkeer tot het ‘ware Christendom’, tot de ‘zuivere leer’ van Jezus gepredikt. Maar elke vaste, op vertrouwen en na-

1) Hij heeft het zelf gezegd.

volging gegronde moraal is thans *on*gegrond, ook die van Jezus, hoe veel nog heden bruikbaars zij ook overigens mocht bevatten. Bovendien, het is een dwaasheid te meenen dat dat een systeem van handelen dat voor 2000 jaar nauwelijks recht van bestaan had als ideaal en welks eenigszins uitgebreider praktische toepassing in de eerste, beperkte, Christen-gemeenten zoo twijfelachtig is, thans als *algemeene* richtsnoer bruikbaar zou zijn. Niettemin zijn de pogingen om den kern des Christendoms uit zijn dogmatische schaal te bevrijden, van groot nut. Wanneer toch eenmaal de leerstukken der Triniteit, der erfzonde, der praedestinatie, der verlossing, der opstanding en der gansche eschatologie, de voorstellingen van hemel en hel, dan ook het geheele kerkelijke ritueel, wanneer al die archaische beuzelingen, welke te bestrijden of waarover ook maar in ernst te spreken den modernen filosoof haast ondoenlijk is, door de Christenen zelf worden opgeruimd, zal het ten laatste blijken dat zij door deze 'loutering' van hun godsdienst, den godsdienst zelf voor goed hebben gedood.

Toch bestaat het geloof in een opleving van het oerchristendom niet zonder feitelijke aanleiding, want in menig opzicht toont de hedendaagsche geestelijke verwarring overeenkomst met die der tijden waarin het Christendom ontstond. De wereld kent thans waarlijk niet minder afgoden dan toen werden vereerd en bespot en als toen waant elk der ontelbare sekten de waarheid te weten. Als toen woekeren naast elkaar een zinnelijk materialisme van deels verfijnde en verweekelijkte dekadenten, deels grover, bruut-baatzuchtige, maar gezonder krachtmenschen en een spiritualisme - in den grond niet minder zinnelijk - van deels dweepzuchtige, overprikkelde en eveneens dekadente warhoofden, deels stil-contemplatieve, wereldmoede Therapeuten. Waanwijze, hyper-verstandelijke en nuchtere wetenschap eenerzijds, skepsis, absurde mystiek en zelfs zwarte magie anderzijds zoo nu als toen. Een opgeblazen, wreed en cynisch individualisme tegenover het deemoedig-zoetelijk gepreek van valsche profeetjes.

Uit den toenmaligen chaos van tegenstrijdende begrippen werd het Christendom geboren. Het was de negatie van het verstand dat in veelvuldigheid verdoold en doodgeloopen was. Het gemoed riep hulpeloozer dan ooit om een openbaring en

een oogenblik in de historie kon het wanhopig zoeken zelfs der levensmoede wijzen omslaan in de zucht naar een kinderlijk geloof. ‘Den kinderkens is het gegeven,’ leerde Christus, en daarom betoogt hij niets, bewijst niets, dogmatiseert niet, maar dwingt door de suggestie van zijn voorbeeld. En dit logischongegronde is juist, althans in het begin, de groote kracht der leer, die kracht waardoor het een spontane en machtig nawerkende geestdrift kon wekken. Moede, doodmoede was het denken en daarom gaf Jezus den geest uitsluitend een geloof tot nieuwe levensvastheid. Doch hoelang zou het Christendom hebben stand gehouden, indien niet reeds dadelijk na Christus' dood de apostelen dien waren kern hadden verminkt, de zuivere leer hadden gehuld in een kleed dat haar simpele naaktheid beschermde? Spoorloos ware het te gronde gegaan, de geest, eenmaal van zijn tijdelijke uitputting hersteld - en de geest herstelt zich altijd - zou hebben door*gedacht* zonder verder op Jezus of zijn leer acht te slaan. Paulus, Johannes, zij hebben Christus' leer bedorven, maar zij hebben het Christendom geschapen en verbreid. Bedoelde Jezus rust te brengen aan alle verwarde gedachte, de apostelen streven rusteloos er naar, niet de gedachte te doen zwijgen - want immers dit ware op den duur onmogelijk - maar veeleer de leer aan hen te accomodeeren en door logische en magische bewijzen kracht bij te zetten. Jezus zelf heeft de formidable bewijskracht der tooverij betrekkelijk zelden en blijkbaar met tegenzin gebruikt. Den lezer der Handelingen echter treft het dadelijk hoe de apostelen weinig anders doen dan door voortdurende letterzifterij en schriftduiding bewijzen dat hun meester toch wel degelijk de Messias was, maar ook hoe niets hen meer ter harte gaat dan ‘den naam van den Heere Jezus groot te maken’ door allerlei wonderen te verrichten. Het geven van teekenen en het profeteeren schijnen hen de hoogste gaven. Zòò zelfs treden profetie en wonderen bij de evangelisten op den voorgrond dat het vermoeden zeer gerechtvaardigd is dat zij ook in de evangeliën zelf - gesteld al dat deze, wat toch uiterst onwaarschijnlijk is, een overigens betrouwbaar verhaal van Jezus' leven gaven - waar het hen wenschelijk voorkwam deze meest geliefde en eenvoudigste bewijsmiddelen invlochten. Geheelde kreupelen en schurftigen, gekalmeerde bezetenen en verrezen dooden in den

beginne, verminkte martelaren, verdierlijkte asceten en hysterische heiligen later, zijn de ware steunpilaren van het Christendom geweest. Niet van het Christendom van Jezus, maar van de christologiseerende interpretaties der apostelen en theologen. Johannes brengt door zijn barokke en smakelooze, maar duistere en geheimzinnig-angstwekkende apokalyps het Christendom nader tot die sensueele en gruwelgrage Joden en Klein-Aziërs die reeds het Mazdaistisch chiliasme, schoon in grover vorm, hadden aanvaard en tevens tot de Neoplatonici en andere mystici, wier fijner geest immers dat, wat in werkelijkheid realistisch en konkreet bedoeld was, willekeurig kon verduisteren tot een quasi diep-zinnige symboliek. Paulus, de plotseling bekeerde, voor wien dus evenals later voor Augustinus, het geloof bovenal een genade moest zijn, wordt juist daardoor de eerste dogmaticus wiens geopenbaarde pistis (geloof) eigenlijk reeds om een bewezen gnosis (wetenschap) roept. En hoe zou het anders kunnen waar hij, en na hem alle apologeten, hun dogma's niet alleen te leeren hadden aan *ongeloovige*, maar tevens te verdedigen tegen *anders geschoolde* heidenen?

Dit verwonderlijke aanpassingsvermogen waardoor het Christendom toch ten slotte zoo vele volken met zoozeer verschillende karakters en kulturen kon beheerschen verklaart tevens het feit dat de ‘ware’ christelijke moraal ten allen tijde op de daadwerkelijke zedelijkheid der geloovigen zoo bitter weinig invloed gehad heeft. De Christen diende allengs meer de in den historischen aanpassingsstrijd gefixeerde dogma's, die zelfs waar zij niet oorspronkelijk door de eenvoudigen gewenscht, maar door de baatzuchtige politiek der overheerschers opgedrongen werden, toch alleen reeds door hun duisterheid ontzag inboezemden, dan de simpele, doch dikwijls zoo uiterst onpraktische moraal. Het is duidelijk dat waar juist op het ritueel en op de macht der dogma's - in laatste instantie dus op de macht der zij het dan filosofisch of ekonomisch heerschende dogmatici - ergo, op de *on*christelijkheid van het christendom zijn groote verbreidheid berust, een herstel van het oerchristendom als *algemeene* godsdienst een droom is. Het oerchristendom, zoo het al in werkelijkheid bestond, heeft

in de latere ontwikkeling nooit een anderen dan ideëelen en verwijderden invloed gehad. Altijd heeft men de Imitatio Christi als een onbereikbaar ideaal beschouwd omdat een waarachtig christelijk leven onmogelijk is, wijl ten eenenmale onmaatschappelijk zoowel in zijn streven als in zijn resultaat. Altijd zijn zij die naar christelijke heiligheid streefden geenszins de besten en edelsten, zeker althans niet de krachtigsten geweest, maar veelal zwakhoofdige tobbers of door allerlei ziekelijke exaltaties ontzinden, wier naastenliefde zich uit in de afschuwelijkste wreedheid, wier kuischheid, wier overwinning des vleesches niet anders is dan een volkomen bezetenheid door hysterische sensualiteit (Maria als Maagd, Jezus als bruidegom). De onbereikbaarheid van het ideaal heeft vele zwakken òf van verlangen doen verteeren òf in een overspannen exaltatie een quasi vrede doen vinden, de daadkrachtigen, de levendragenden hebben het nooit anders dan uit de verte, half beschaamd bewonderd of half minachtend geduld, voor zoover zij het niet in bewuste huichelarij dienstbaar maakten aan hun zelfzucht, en nooit lieten zij zich - gelukkig - door hun christelijkheid-in-naam van eenige sociaal-noodzakelijke, dus waarachtig moreele gruweldaad terughouden. Maar de algemeene geestelijke leiding behoorde - niet slechts in oertijden, maar gedurende de geheele heerschappij van het Christendom - aan de zieken en krank-zinnigen. En dit had goeden grond. Want de gezonde was veelal een bruut die zoo min mogelijk denkend voort vegeteerde, de geesteskranke met zijn fijner waarneming en dieper voorvoeling van het onbekende was verreweg zijn meerdere. Maar thans, nu ook de gezonde geest evenzeer een zoeker is, maar een rustiger en beter gerustte, werd hij de meerdere van den zieken dwaalgeest wiens verzinselrijk gevoelsgeloof thans evenmin aanspraak meer heeft op eerbiediging als zijn ziekte-symptomen aanspraak hebben op ontzag.

Maar men wil het christendom hervormen zonder nu juist tot zijn oervorm terug te keeren en het door ‘redelijke’ interpretatie in overeenstemming brengen met moderner, gezonder, menschelijker, wetenschappelijker, praktischer opvattingen. En men tracht - met niet minder haarkloverij en zinvervalsching als weleer de samenstellers der Hachada

aanwendden om Boeddhistische en Mazdaistische gedachten in het verstarde orthodoxe Mosaisme te kunnen opnemen - door willekeurige allegorische interpretatie het nieuwe testament met wijsgeeriger levensbeschouwingen, waarvan noch Jezus noch zijn apostelen ook maar eenig voorgevoel konden hebben in overeenstemming te brengen. Doch het protestantisme, welks vrije onderzoek der Schrift reeds leidde tot het inzicht dat het Woord Gods allerminst een goddelijke openbaring mag heeten, kan tenslotte zelfs in zijn willekeurig-symbolische interpretatie geen duurzame bevrediging vinden. 'Waarom eigenlijk' moet zich de verlichte Christen ééns afvragen, 'waarom wil ik het Christendom, waar ik toch zie dat er geen christelijke legende, these, dogma bestaat die niet uit Boeddhisme of Magisme stamt en zelfs de kern der christelijke moraal, het: "Hebt uw naasten lief als u zelven" reeds door honderde wijzen, en honderde jaren vóór Jezus, is verkondigd.' Het protestantisme moet zich zelf vernietigen. De orthodoxie, hoogste deugd bij antieke Joden en moderne Papoeas, is òf een allerbelachelijkst anachronisme òf een allerdoorzichtigste huichelarij, in beide gevallen is zij ten ondergang gedoemd. Het vrijzinnig protestantisme echter, als alle geestesstroomingen die nog niet gansch verstarden, heft zichzelf op. 'Le protestantisme est la seule réligion où l'on puisse devenir athée sans s'en apercevoir,' zegt Guyau (l'Irréligiosité de l'avenir 131). Reeds sedert Bodin, voor wien alle religies even goed zijn, en de predikers van het Jus naturale, voor wie de van de religie onafhankelijke moraal en recht op de natuurlijke rede berusten, is het protestantisme eigenlijk al opgeheven, schoon nog lang de meeste filosofen van een verzoening tusschen rede en openbaring droomen. En wanneer God, zooals voor Kant en alle volgende 'bevestigers' van het protestantisme, tot symbool der zedelijke wereldorde is geworden, is het feitelijk met den godsdienst gedaan en onderscheidt zich de moreele protestant in geen enkel opzicht meer van de moreelen atheist. Daarom is de vrijzinnige gemeente zoo klein, haar karakter is voorloopigheid, haar leden zijn overgangstypen.

Het geloof aan de christelijke dogmatiek en de instinktmatige afkeer van de christelijke moraal die daarmee steeds

gepaard ging hebben dit type van den onbewusten huichelaar geschapen dat de hedendaagsche kultuur kenmerkt. Het is toch geen gering dilemma te gelooven in een religie die precies het tegenovergestelde leert van wat zij bedoelt en de consequente oplossing er van, die hier eigenlijk bestaat in een volharden in inconsequentie, kon niet zonder zeer nadeeligen invloed op de algemeene moraliteit blijven. En toch ware het onfilosofisch hiervan het christendom een verwijt te maken. Nietzsche haat het christendom, bewijs dat hij er nog niet vrij tegenover stond. Overwonnenen kan men niet verachten zonder zich zelf te kleineeren. Toch is die haat te begrijpen, want nergens staan ontkenning en bevestiging des levens scherper tegenover elkaar dan in het christendom en het moderne denken, en het is niet verwonderlijk dat de nog niet geheel en al bevrijdde geest bijwijle twijfelt aan zijn overwinning en den nog ten onrechte voor gevaarlijk gehouden vijand haat. Maar bovendien, de stupide halsstarrigheid waarmede men niet alleen overigens eerbiedwaardige maar toch grootendeels gefantaseerde, mythische figuren als Boeddha en Jezus nog, maar steeds ver boven tal van eigenlijk veel verdienstelijker historische mannen blijft stellen, maar zelfs allerlei onbeduidende heiligen en zedeprekers (moralische cretins zegt Nietzsche) geheel ongemotiveerd blijft vereeren - waartoe het domme, onberedeneerde enthousiasme veler artisten niet weinig bijdraagt - prikkelt veelal tot te heftige tegenspraak. Maar is die geïrriteerdheid tegenover het christendom en niet het minst tegen zijn belijders, al psychologisch verklaarbaar, filosofisch ongerechtvaardigd blijft zij niettemin. Om het christendom filosofisch te kunnen veroordeelen zou men moeten weten wat de wereld zonder het christendom ware geworden. De sentimenteele denker die zich niet zonder huiverende ontzetting in de gruwelen en dwaasheid zijner historie kan verdiepen, overwege dat al het kwade tenslotte zich zelf vernietigt, óók het christendom. Maar het waarlijk goede dat het kweekte blijft. Wie durft beoordeelen, welke opvoedende waarde de zotte exces-deugden van asketen en heiligen misschien hebben gehad? Is het niet waarschijnlijk dat het christendom daarom juist bij uitstek zegenrijk was wijl het den geest tot één groep van waanvoorstellingen bepaalde en zoodoende behoedde

voor een tè chaotisch denken, voor nihilisme, voor absolute algemeene krankzinnigheid? De vooruitgang in de evolutie is niet altijd even in het oog vallend, en dikwijls openbaart hij zich als stilstand of schijnbaren achteruitgang. Zijn niet renaissance en reformatie beide een *terug*vallen tot lang overwonnen vormen, klassicisme en joodsch lettergeloof? Doch ware de middeleeuwsche kultuur niet zonder dien teruggang waarschijnlijk doodgeloopen in vormendienst en tooverij? En heeft zich niet de geest door al de christelijk-scholastische beuzelingen feitelijk tot logisch denken gedwongen? De inhoud der middeleeuwsche gedachte zal spoorloos verdwijnen, maar het geduld, de spitsvondigheid waarmee zij gevonden werd en verdedigd zijn thans ons aangeboren bezit. Zoo thans een gevoel van algemeene welwillendheid, zij het dan nog sporadisch, bestaat, is dit dan niet misschien voor een belangrijk deel te danken aan de subtiele christelijke wraakzucht waarmee geslacht op geslacht zijn vijand lief had 'om gloeiende kolen op zijn hoofd te stapelen?' Zijn doortastendheid en volharding niet wellicht in de school der wreedste intolerantie gevormd? Is er een wezenlijk juister en wijzer moraal dan het bij christenen zoo domme en fanatieke 'Het doel heiligt de middelen?' Was er iets doelmatigers denkbaar om den geest de levende daadkracht boven woord-geloof te leeren waardeeren dan juist die onafgebroken reeks van alle christelijke moraal verkrachtende gebeurtenissen die de geschiedenis van alle kultuurstaten vormen? En zoo hier en daar een hoog begrip van algemeene humaniteit ontkiemde waarop de geheele menschheidskultuur der toekomst zal berusten, is dit dan niet eveneens te danken aan het christendom dat die idee uit het oppervlakkig kosmopolitisme eener ondergaande wereldheerschappij sublimeerde tot een onbereikbaar ideaal en haar zoodoende bewaarde tot dezen tijd die het ideaal zal verwerkelijken?

Maar al ware het christendom een 'vergissing'; waarlijk, God is niet skrupuleus en veel kan hij verliezen; zou het hem deren eens een twintigtal eeuwen en een paar milliard menschenlevens te verspelen? In elk geval: het christendom gaat onder en waarom ons niet zonder leedvermaak daarover te verheugen? Het christendom gaat onder. Het mag stout

gesproken schijnen in een tijd waarin geleerde kardinalen nog diepzinnige bespiegelingen houden over een onbestaande transsubstantiatie en zotte encyklieken schrijven over reëele sociale problemen; een tijd waarin protestantsche profeetjes weer wonderen verrichten en het bijgeloovig vulgus aller standen nog zweert bij duivelen en booze geesten; in een tijd waarin het waarlijk niet de schuld van priesters en dominees is zoo niet allerwegen de brandstapels flakkeren; het is niettemin de waarheid die daarom zegeviert wijl tenslotte één gedachte in de richting der levende evolutie machtiger is dan de millioenen stervende waanbeelden.

Nog minder waarschijnlijk dan een herstel van het christendom is een renaissance van het Boeddhisme, althans in de moderne kultuurstaten. Wel schijnt deze 'stervenskunst bij uitnemendheid' in den laatsten tijd in Indië en vooral in Japan zich weer krachtig te verheffen en, waar de prediking der tienduizenden apostelen van deze zachtzinnigste aller religies de doodsverachtende...krijgshaftigheid der bekeerden zoo zichtbaar exalteert als in den laatsten oorlog bleek, is deze herleving niet zonder belang en ook niet zonder politiek gevolg voor Europa; maar toch een direkten kultureelen invloed van blijvenden aard zal het Boeddhisme in de moderne Europeesche kultuurstaten niet meer verkrijgen. Poogt een waanwijs idealisme, ontstaan uit reaktie tegen een even waanwijs materialisme en geinspireerd door een ondoordacht enthousiasme voor opnieuwontdekte 'indische wijsheid' zijn barokke neoboeddhistische verzinsels te verspreiden onder die zwakzinnigen die - goeden bijgeloovig van huis uit - toch te vrij en wetenschappelijk werden opgevoed om christenen te kunnen blijven, het is duidelijk dat op de vage besluiteloosheid van ook deze 'voorloopige', in een doorgangsstadium verkeerende individuen geen sterke religie kan worden gegrondvest. En nog minder op dit samenraapsel van te zachtaardige en wekelijke moralistjes, atavistische toovenaars en sterrewichelaars, die hetzij door hun minzaamheid, hetzij door hun halfslachtige wetenschappelijkheid enkele groepen van uit hun zedelijk en verstandelijk evenwicht opgeschrikten, om zich weten te concentreeren. De Theosofie zal, evenals het vrijzinnig christendom, niets anders bereiken dan dat haar aanhangers beginnen te

denken, om haar naarmate zij doordenken weer te verloochenen. Maar ook de hoop op een geheel nieuwen, aan de moderne moraalbehoefte geadapteerden godsdienst is ongegrond. Men zou misschien kunnen meenen dat de moderne wereld nog moeder en moedeloozer, nog zieker en twijfelzuchtiger, nog grover en cynischer is dan de voorchristelijke. En inderdaad, zij schijnt in vele opzichten zwakker en dekadenter. In waarheid echter is alleen maar het materialisme minder ruw en dierlijk-zinnelijk geworden, het spiritualisme armer aan schrikvervulde fantasie en daarom terend op lang overleefde verzinsels die het koeler denken toch eigenlijk niet meer van harte kan gelooven. Maar dit is geen teeken van grooter zwakheid, doch eer van een dieper voelen en fijner smaak, maar die hun vasten levenssfeer nog niet vonden. Hedendaagsch fanatisme is vergeleken bij zijn vroegere duivelachtigheid futloos, moderne askese kinderachtig en kleinzeerig. Ongetwijfeld, maar bewijst dit dat de geest zelf krachtloos en kinderachtig is geworden? Integendeel, maar beide, fanatisme en ascese zijn hem vreemder, de geest is hen ontgroeid.

Mocht ooit weer een nieuwe godsdienststichter optreden, een kultuur zal hij niet meer kunnen scheppen, want, hoe stompzinnig en religie-behoeftig het vulgus over het algemeen nog zijn moge, de waarlijk kultuur dragende geesten kunnen geen priester meer zijn, noch voor priester spelen. De leidende geesten zouden niet dan door een te grove en opvallende huichelarij den ritus voor het vulgus in stand kunnen houden. Reeds thans is het voor den ernstigen denker niet minder stuitend en lachwekkend te zien hoe christenen hun pasgeborenen laten besprenkelen, dan de een of andere, misschien minder onschuldige, maar stellig niet minder onzinnige ceremonie van een wilden volksstam bij te wonen, en een smakeloos barbaarsche, om niet te zeggen kannibalistische symboliek als het avondmaal is hem zelfs weerzinwekkend. Welke ritus moet dan de religie der toekomst hebben? En welke dogmas, waar toch geen moderne geest kan dogmatiseeren zonder dadelijk alle zelfrespekt te verliezen? Den modernen denker valt het zwaar de massa, zelfs om haar bestwil, te bedriegen, de denker der toekomst zal het niet meer *kunnen*. Meer en meer ontwikkelt zich een nieuwe deugd: intellektueele eerlijkheid. Nog heeft zich het

type van den nieuwen denker nergens zuiver gevormd, maar tal van verspreide geesten vertoonen afzonderlijk die eigenschappen van moed, volharding, klaarheid, koelheid, welwillendheid, objektiviteit. belangeloosheid, zelfkritiek, die de toekomstdenker in zijn eene denkdeugd zal vereenigen. En zulk een deugdelijk denker zou de massa leeren wat hij zelf niet gelooft? Dan een godsdienst zonder ritus, zonder dogma? Maar indien ritus en dogma niet meer essentieel noodig zijn voor de belijders van een godsdienst kunnen deze ook den godsdienst zelf ontberen en kan een zuivere filosofie aan hun metaphysische behoefte voldoen.

Met den val der religieuze sanktie en de erkenning dat ook de filosofie steeds haar levenswijsheid 'voorop zet' is alle vastheid, alle absoluutheid der moraal opgeheven. Er *is* geen moraal meer in den ouden, imperatieven zin. Tot dusver was moraal een op vooroordeel berustende zelfdwang, op het vooroordeel van den vrijen geest echter grondt zich moraliteit, geen moraal. In den bevrijden geest bevestigt het leven zich zelf, zijn machtswil is zijn vast doel, doch vaste middelen kent hij niet. Een normatieve, imperatieve moraal van absolute geboden waarnaar het afhankelijk denken zoo lang streefde werd als een illusie erkend. Al wat het leven dient is goed, wat het schaadt is verwerpelijk, maar noch dit goede noch dit kwade zijn per se en altijd goed of kwaad. De geest zal overwegen, kiezen, wat hier, wat ginds het best is en ook hier een algemeen instinkt tot een bijzondere redelijkheid verheffen. Hij zal vragen: wat is goed in deze konkrete omstandigheid; waar hij echter niet weet te antwoorden zal hij wagen en geen tegenstrijdigheid vreezen. 'Der weiseste Mensch wäre der reichste an Widersprüchen, der gleichsam Tastorgane für alle Arten Mensch hat' (Nietzsche. Wille zur Macht § 259). Wij vragen naar het weten om te kunnen doen, waarom zouden wij dan niet ook wagen om door dit doen misschien ééns te weten? En al weten wij nooit ten volle het waarom onzer vraag- en waagstukken:

> 'Homme, tout affronter vaut mieux que tout comprendre,
> La vie est à monter, et non pas à descendre. (Verhaeren).

Onze levensmacht stijgt, maar niet door die skrupuleuze angstvalligheid der deugdzamen die niet dwalen durven uit gemis aan zelfvertrouwen. Daarom is ook het gefixeerde geweten, tot welks vorming zoo tallooze bewuste en onbewuste ervaringen, wenschen en voorgevoelens bijdroegen, voor den zelfbewusten denker niet langer een gebieder, maar een raadgever wiens raad dikwijls juist kan zijn, maar ook falen kan. Hij luistert naar het geweten, maar weet dat het niet betrouwbaarder is dan zijn verstandelijk 'zekerheidsgevoel' of zijn aesthetische 'goede smaak.' Niets dwingt hem den raad des gewetens op te volgen. Het eeuwige eischt niets van zijn tijdelijke verschijning en tracht haar noch door straf naar zijn wil te dwingen noch door belooning te overreden. En toch, soms draagt met dieper zin dan vroeger het geweten zijn naam: conscientia, en is zijn stem waarlijk een medeweten. Doch niet meer van demon of god met ons, maar van ons met het Al-eenig-leven. Wie waarachtig het leven wil, die leeft met God en zijn weten is Gods weten. En wie zich verzet tegen het Al-eenig-leven, hij bespeurt het smartelijk doordat hij zijn licht ziet verduisteren, wie opstaat tegen wat God in hem wil lijdt zelf de pijn der machtelooze worsteling. God echter volvoert zijn wil tenslotte toch en de mensch kan niet zóó dwaas zich vergrijpen of zijn rede herstelt het weder.

Zoo geldt voor den vrijen geest slechts één moreele wet: 'Alle dingen zijn mij geoorloofd' (2 Corinth. 11:23) schoon hij wel weet dat evenzeer waar is 'maar alle dingen zijn niet oirbaar en alle dingen stichten niet.'

Maar, zal men wellicht meenen, aangenomen al dat deze nieuwe 'Moraal' bruikbaar is voor de...goeden, die vanzelf-al goeden waarvan Stefan George zegt

> ihr Sprossen von Geblüt
> Erkennt und kürt das Edle unbemüht

moet men dan toch niet voor de middelmatigen een toenemende 'losbandigheid' een vergroving van het 'zedelijk bewustzijn' vreezen, om van de slechten niet eens te spreken?

Doch voor hen, de middelmatigen en slechten, voor wier primitiever geest de nieuwe *Moraal* niet past, zal het nieuwe *Recht* haar taak vervullen...Reeds dat deel der oude moraal

dat voor de maatschappelijke samenleving het meest onmisbaar was en daarom juist als recht en billijk werd erkend, werd sinds lang in het positieve recht - dat toch immers streeft te zijn een ars boni et aequi[1)], uitvloeisel der voluntas honestum vivere[2)], gefixeerd. Wel gold ook dit Recht, oorspronkelijk van wetenschap en religie niet onderscheiden, zelfs na zijn afsplitsing nog lang voor een goddelijk instituut, maar thans is, zelfs voor de meeste juristen, die toch op het gebied van het recht wel het meest bevooroordeeld, het meest bekrompen plegen te zijn, de Heiligheid van het recht een nietszeggende phrase geworden. Ook voor recht en wet is de tijd gekomen dat zij niet langer als een eeuwige ziekte van geslacht op geslacht voortwoekeren, meer en meer ontvouwt het recht zijn variabele redelijkheid. En hiermee is tevens alle moraal, die in de historie tot recht werd, geprofaneerd. Duidelijk is het nu dat wanneer óók nog de religieuze sanktie dier rechtsmoraal vervalt, toch niettemin haar geboden als rechtsvoorschriften zullen blijven werken. En waarschijnlijk veel effektiever dan voorheen. Bovendien zal ook die geprofaneerde moraal die tot dusver buiten het positieve recht stond er thans in worden opgenomen. Want de grootere vrijheid des geestes veroorlooft nu ook aan het recht zich meer nog dan vroeger te wijzigen en aan te passen aan de nieuwe, redelijke behoeften, zonder door een overgeleverde en niet zelden onredelijke moraal te worden belemmerd. Een algemeene bandeloosheid is dus in de tegenwoordige geestesphase in het geheel niet meer te vreezen, voor de middelmatigen en slechten kan het recht reeds heden de taak der moraal voldoende vervangen en in nog volkomener mate in de toekomst. Trouwens de menschenkenner weet zeer wel dat ten allen tijde het vulgus allerminst ter wille van de religieuze moraal op zich zelf deugdzaam bleef, maar alleen omdat de maatschappij haar ook krachtdadig handhaafde. De door geen wereldlijke macht gehandhaafde moraal heeft nooit eenig immoreel mensch van eenige misdaad weerhouden. Nooit was een goddelijke straf alleen voldoende hen binnen de perken te houden; zelfs waar een goddelijke

1) Kunst van het goede en billijke.
2) de wil rechtschapen te leven.

belooning tot de deugd lokt, schrikt toch een goddelijke straf niet van de ondeugd af. Een verschijnsel dat zijn psychologische verklaring vindt in het feit dat de normale mensch meer neiging heeft zijn lustgevoelens te versterken dan zijn onlustgevoelens en daarom tenopzichte van de eerste lichtgelooviger is dan tenopzichte van de laatste. Diezelfde geloovigen die zich nog devoot kinderen Gods noemen omdat zij hopen eens zijn erfgenamen te zullen zijn en met Christus verheerlijkt te worden, kunnen eigenlijk toch niet oprecht gelooven dat de toorn van dienzelfden vader hen ook wel eens zou kunnen onterven en verdoemen. Blijkt dit al niet uit hun woorden, dan toch uit hun daden. En dan ook is de impuls tot misdaad, uiteraard toch een onmaatschappelijke, barbaarsche oerdaad, niet veelal zoo woest en onweerstaanbaar dat hij ook de tegenmotieven van het wél oprechte strafgeloof moet overwinnen? Overwint hij toch zelfs de positieve strafzekerheid waarmee het recht hem bedreigt. Voor de werkelijke misdadigers is dus een religieuze moraal zeer zeker van *nog* geringer preventieve werking dan een wereldlijke strafbedreiging. Ja zelfs, de crimineele anthropologie leert voldoende dat op amoreele misdadigers de religie niet alleen niet verheffend, maar integendeel degenereerend werkt.

Daarom ontnemen wij de zwakken en hulpeloozen niet meer een wezenlijken steun wanneer wij religie en moraal opheffen. Integendeel, nu het Recht zulk een omvang kreeg dat hierdoor alleen reeds de maatschappelijk noodige orde gewaarborgt is, zijn religie en moraal ook individueel overbodig geworden. Van een ééns heilzame steun werden zij thans tot een plaag, een verterende ziekte die moet worden verdreven ook al doet de genezing pijn.

Het vage besef deel te zijn eener een eigen doel en belang hebbende gemeenschap, dat zelfs de moraal van den meest primitief-egoisten enkeling reeds met altruistische faktoren vermengt, is voor den zelfbewusten geest tot het inzicht gegroeid dier al-eenigheid van het leven die de integratie is niet alleen van alle menschelijke individuen, maar aller verschijningen. Op dit...religieuze inzicht - want wat anders is dit begrip van ‘verband met het eeuwige’ dan religieus? - berust zijn nieuwe moraliteit, die zonder hem aan bepaalde

handelwijzen te binden, in hoofdzaak toch steeds zoo zal doen handelen dat de dienst van den eigen levenswil den hooger geordenden wil der gemeenschap en den hoogsten wil Gods niet weerstreeft. Hij weet zich als zichzelf, en daarom is hij egoïst, maar hij weet zich tevens wezenlijk God en daarom is hij altruist. Of liever, voor zijn hooger moraliteit verliezen beide begrippen hun beteekenis, zooals voor het hooger intellekt ook de tegenstelling van materialisme en idealisme verdween. 'Religion ist Wissen des endlichen Geistes von seinem Wesen als absoluter Geist' (Hegel, Phil. der Religion). En deze definitie der oude religie is eigenlijk die der nieuwe filosofie.

'Die sittliche Zwecktätigkeit des Individuums dient dem Weltzweck, vielmehr, sie ist das Walten des Weltzweckes in dem einen Punkte, dem Individuum (Th. Lipps, Leitfaden der Psychologie 334). En zoo is de machtswil van den zelfbewusten verre van die blinde drift naar uiterlijk machtsvertoon die de zoogenaamd machtigen der aarde kenmerkt. Ook de waarde der Macht, zelfs de waarde der Macht die Nietzsche verheerlijkte, werd 'umgewertet.' Macht is het bewustzijn adaequaat te leven. Ontvouwing aller krachten was reeds de deugd en het geluk der Homerische heldenmoraal en zij blijft het doel der moraliteit aller toekomst. De machtige voltooit, ontwikkelt zijn karakter, zijn eigen-wil, doch niet langer zoo als de bruutheerschzuchtige, waanbeheerschte krachtmensch, door zijn blinde begeerten gewelddadig tot het eind te vervolgen, maar integendeel door zorgvuldig zijn wil en weg te doordenken. Zoo leeft hij in bewuste harmonie met het leven der maatschappij in de eerste plaats, in voorvoelde harmonie met God vervolgens. Hij is werkelijk de schepper van zijn eigen leven; wel denken, wel willen, wel doen is zijn eenig beginsel. Zich daarnaar richtend maakt hij zijn leven tot een kunstwerk, wordt zijn hoogste virtus die virtuositeit die, de Waarheid zoekend terwille van het Goede, als resultaat de...Schoonheid schept.

De gesloopte plaats
Door
Albert Verwey.

I

Ik wil me op 't laatst verlossen van de leugen
Die u en mij sints lang gevangen houdt:
Wij hebben bei geloofd dat, eens aanschouwd,
Een schoonheid blijft door 't vormen-vastgeheugen; -

Wij hebben bei gedacht dat diepe teugen
Den drinker duren, als een eeuwig mout
Den dorst verslaande van het tranen-zout
Der smarte-vlagen die zijn lippen vleugen.

Maar 't is onwaar. Geen schoonheid blijft. Gedurig
Opnieuw geboren leeft ze en anders niet.
Dorst komt aldoor omdat aldoor verdriet
Den mond ons wondt en zilt de lippen vurig.

Welaan, zoo moge aldoor de schoonheid worden
En dronk de kelen laven die verschorden.

II

Tot u te spreken komt mij steeds gelegen.
Gij zijt zoo trouw. Uw gratie zit u zoo
Gelijk een kleed om 't lijf dat ik ze noô
Tot rimpling door mijn woorden kan bewegen.

Uw geest, nu tot een vonk ineengezegen,
Is dan weer vlam, die achter 't rozenroô
Van bloemblad gloort, en eensklaps, vlugge boô,
Naarvoren tongt, mijn blij verbazen tegen.

Verbaas ú niet, als ik, verloren droomer,
U stil ontvang en somtijds halve dagen
U woordloos vouw in mijn omarmend zwijgen.

Mijn droomen zullen toch wel woorden krijgen.
Ben ik hun denker, ben 'k ook hun betoomer,
En gij, verstaand, zult niet om woorden vragen.

III

Mijn leven is het ondoorgronde woelen
Van lusten die ik als mijzelf erken:
Een warrelkolk van driften die ik ben,
Nu vaag, dan tastbaar, naar dat golven spoelen

In scheemring van gedachte of in de poelen
Van de' onbewusten nacht wegwentelen.
Een eeuwig stroomen en geen maan die menn'
Den vloed en de ebbe van dat doelloos voelen.

Totdat opeens gelijk een hoog fanaal
Staande aan den uitgang van een breed kanaal
Een licht schijnt, heel die zee met glans bebanend,

En alle golven hebben al hun loop
Gericht, gebonden, door dien hellen knoop
Van licht zich meester van hen allen wanend.

IV

Door stralenden daghemel, paradijzen
Van maanlicht, drijft mijn geest, zelf zon, zelf maan.
Ademloos blijven alle vormen staan,
Alle gestalten wentelen en rijzen, -

Schuilen in hoeken van weidsche paleizen,
Scheem'ren aan 't eind van iedre donkre laan,
Niet wondren van verrukkelijk verstaan
En huiveringen van versteenend ijzen?

Ik schouw dat rijk, ik straal die ruimten door,
Ik slorp hun weelde en woestheid in mijn aadren,
Ik ben de lichtzoon van vergane vaadren,
Van alle donker de eindelijke gloor.

En stil en zacht in hemel-teer bezinnen
Ben ik van 't Al het wereld-wijd beminnen.

V

Sta op, mijn lief, de zon schijnt door de boomen,
De vogels vliegen al om voedsel uit,

De visscher achter 't huis sleept in de schuit
Zijn net, gevuld met visschen, uit den stroom en

De stalknecht legt op 't voorplein reeds de toomen
Zijn paarden aan, - sta op, mijn lief, mijn bruid,
De aarde is voor ons ook nieuw en schoon en luid,
Sta op, mijn lief, nu is geen tijd voor droomen.

Kom mee, mijn eenigst dat aan 't veld ontbrak.
De reiger stijgt, de ooievaar op het dak
Vliegt hene en weer, den heelen hof doorruischt

De wind gezeefd door stralen, 't water bruist
Bij 't vallen om de bocht en schuimt en blinkt,
Warm wordt de lucht die dauw en droppen drinkt.

VI

O ijvervolle knaap die in den morgen
Zoo vroeg voor 't raam, u bij uw boeken houdt,
Die naar de vogels in het hooge hout
Nauw hoort, noch weet van kleine en daagsche zorgen,

Maar voelt u veilig ongestoord geborgen
In wereld waar uw oog zoo rustig schouwt,
Zeker dat daar een schat u wordt betrouwd
Zooals ge nooit van ander volk kunt borgen, -

Ik heb u lief: lees door tot de avond valt,
Lees door en vind' de nacht u op uw kussen
Met boeken slapend die uw weetlust blusschen
Zoodra de zonstraal door uw blinden smalt.

Lees door en zie de zon op 't laatst verrijzen
In u, die de andre zon u zal doen prijzen.

VII

Van 't hooge huis dalen langs steenen trappen
De gastvrouw en haar schaar. De blijde zwerm
Zwiert door den hof en achter 't groene scherm
Blinkt zijde en stof en klinken lach en snappen.

Voor 't huis onder de boomen staan en stappen
De gastheer en zijn vrienden. Meenge term
Van staatkunst wisselt daar met woordgescherm
Ontleend aan kunde, ervaring, wetenschappen.

De disch staat daar. Bedienden snellen aan,
Stellen likeuren neer. De heeren drinken.
Van stroom en tuin die ras in scheemring zinken
Naadren nu paren langs al donkrer paân.

Dan branden lampions langs alle boomen.
Tot in den nacht wordt zang en joel vernomen.

VIII

De slooper sloopt. De regenvlagen waaien.
Van dak daalt plank, van muur stort steen en kalk.
Bloot ligt, begruisd, de ruimte en roetge balk
Rekt uit van schouw en deurlooze schapraaien.

De slooper sloopt. De warrelwinden draaien.
Stam wordt geveld naast stam. Het houtgespalk

Gaat aan. Van 't dorp staat daar de onnoozle schalk,
Een traan in 't oog. Storm huilt. De bliksems laaien.

En regen, regen. Alle waters luistren
Naar 't klagen van den wind, zien het ontluistren
Van 't menschwerk aan en van wie eeuwen wiesen,

De boomen: wind die klaagt door riet en biezen.
En roerdomp huilt op stroom, keert weer naar 't huis -
Zoo komt de storm den mensch steeds thuis, steeds thuis...

IX

Heugt u de tijd toen wij nog kindren waren
En hoe ons eerste kind toen groeide uit u?
Een leven zonder ons begint zij nu:
Toch - schijnt ons - leefde ze maar weinig jaren.

Een kort alleen-zijn, een kortstondig paren,
En 't andre leven dat zich 't andre huw'
Begint den dans en nooit zijn menschen schuw
Natuur te volgen in haar zijn en baren.

Hoe schoon zijn de altijd volgende geslachten.
Gelijk en ongelijk als de gedachten
Van éénen geest, alleen, en steeds verbonden.

Zoo zijn de waatren, planten, sterren, steenen,
Zoo al wat leeft, in eeuwig overlenen,
De eene naar de andre, onweigerlijk verwonden.

X

Eens komt de tijd dat wij onze oogen sluiten
En afscheid nemend van natuur en zon
Het leven laten waar 't opnieuw begon
En niet meer denken aan onze aardsche buiten.

Dan moog' de regen klettren op de ruiten
Of schijn en schaduw spelen om de bron,
Wij liggen stil omdat ons hart zich won
De rust en vreugd die niet verlangt naar uiten.

Wij liggen stil en leven liefste wijl
Alleen met ons in luistrende gedachten
En voelen deel aan een oneindig heil.

En als we nauw meer naar bezinning trachten
Heeft voor ons hart het denken 't hoogste veil:
Dat we eindlijk zijn wat wij tevoor verwachtten.

XI

Bedenk hoe schoon wanneer wij zijn gestorven
De aarde zal zijn die dan naar ons niet vraagt.
Gij weet dat ze altijd eendre vreugden draagt
Als waar wijzelf ons aandeel van verworven.

Wij hebben vaak haar blijde gaaf bedorven
Door zorg die om den dag van morgen klaagt:
Door eigen ondank langer niet geplaagd
Zien wij door andren haar geluk bëorven.

Hoe ligt zij nu zoo rein in 't laatste licht.
Alleen gelaten, nieuwen bloei verhopend.
Is dit de droom waarnaar ik mijn gezicht
Van kindsbeen hief en de oogen heb gëopend

Aldoor, alsof ik hem op aarde vond?
o Droom van nieuwen aardschen morgenstond.

XII

Door alle heemlen drijft de bloeiende aarde
Volkomen schoon en door een volk bewoond
Dat blijde en dankbare gelaten toont
In 't licht dat alles heerlijk openbaarde.

Dan rijst geen klank, waaraan beweging paarde,
Of de een en de andre looft het zelf-beloond
Geluk dat klaar door alle sferen toont
En om zich heen den dans van allen schaarde.

Want van de sterren die wij langs gaan, zien
Verwonderde oogen neer: planeten-stoeten
Volgen ons zacht als met een val van voeten,
De ruimten schijnen om ons heen te vliên...

En als op drempel van ontloken heemlen
Zien wij in 't licht het licht der lichten weemlen.

De Ongevallenverzekering
Door
J. Molenmaker.

Wijziging der Ongevallenwet.

De Ongevallenwet staat in een kwaden reuk. Kleine en groote wijzigingen worden met kracht en algemeen bepleit. Zes jaren practische werking van een op zichzelf uitnemende sociale maatregel hebben het afkeurend oordeel van zeer velen niet verzwakt. Een strijd bij de behandeling van het wetsontwerp in de beide Kamers aangebonden, is op grooter schaal voortgezet en toont zich hardnekkiger dan ooit. Het doel der wet om den arbeider, wien een ongeval treft, geldelijk schadeloos te stellen, wordt niet meer aangevochten. Geen opheffing der uitvoering van dat beginsel wordt bepleit; wel uitbreiding ervan. Dit laatste wordt echter tegengehouden door den onverpoosd gevoerden strijd om den organisatie-vorm van deze tak der arbeidersverzekering. De organisatie dient gewijzigd; dit staat vast. Doch hoe? De beantwoording van deze vraag is 't onderwerp onzer beschouwing. Het doel der wijziging moet van zelfsprekend zijn: verbetering van gebleken fouten. Doch dit niet uitsluitend en zelfs niet in de eerste plaats. Herhaaldelijk is betoogd, dat het beter ware geweest de ziekteverzekering aan de ongevallenverzekering te doen voorafgaan. Opheffing der gebreken in de ongevallenwet wordt dan ook gezocht in een spoedige invoering eener ziekteverzekeringswet. Het ontwerp Kuyper-Veegens dreigde echter de gebreken te verergeren inplaats van te genezen.[1)]

1) Zie het opstel Ziekteverzekering. De Beweging.

De ziekteverzekering, die een zoo groot volksbelang is en van zooveel breeder beteekenis dan de ongevallenwet, moet als grondslag voor de geheele arbeidersverzekering vrij van tijdelijke nuttigheidsoverwegingen gelegd worden. Aanpassing van beide aan elkaar is goed en zelfs dringend noodzakelijk, maar dit moet op de natuurlijke en niet op een kunstmatige wijze geschieden. Want de arbeidersverzekering kan en mag niet anders zijn dan een stuk maatschappelijk leven, dat daarmee vergroeit en zich ontwikkelt.

Daarom zijn alle kunstmatige, uitgedachte doch niet bij het maatschappelijk bestaan zich aanpassende regelingen, schadelijk en in elk geval hinderlijk voor een krachtige en buitengewoon nuttige ontwikkeling.

Waar het om gaat is dat de ongevallenverzekering zoodanig worde geregeld, dat zij opgenomen wordt in de tegenwoordige samenleving, en in plaats van als thans het geval is tegen te werken, gaat medewerken aan verderen opbouw eener veelzijdige arbeidersverzekering. Daarvoor is stellig allereerst noodig de aansluiting aan een wettelijke ziekteverzekering, en verder aan een invaliditeitsverzekering. Met beide hangt zij ten nauwste samen.

Moet daarom met wijziging der ongevallenwet gewacht worden tot die andere regelingen tot stand gekomen en goed werkende gebleken zijn? Dat ware een lange weg. En het is niet noodig dien geheel te doorloopen. Noodig is alleen dat er mede rekening wordt gehouden, en dat een gewijzigde ongevallenwet later niet weer groote moeilijkheden voor aanpassing oplevert.

Op grond dezer overweging ging een beschouwing over de ziekteverzekering aan dit opstel vooraf. In groote lijnen werd geschetst hoe de organisatie daarvan zijn moest om tegelijk aan te sluiten bij de bestaande verhoudingen en geschikt te zijn voor het dragen eener toekomstige ontwikkeling. De vraag hoe de ongevallenwet behoort gewijzigd te worden beteekent dus allereerst hoe de organisatie geschikt gemaakt kan worden om bij een goede ziekteverzekering tot onderlinge versterking zich aan te passen, wat tegelijk de vraag insluit hoe bestaande gebreken zijn op te heffen.

Het organisatie-beginsel der Ongevallenwet.

De Nederlandsche wetgever, die aan de patroons de verplichting oplegde hunne arbeiders te verzekeren, trad tegelijk op als organisator van de uitvoering dier verplichting. Niet als in België, Frankrijk en Engeland meende hij te kunnen volstaan met een strenge contrôle op het nakomen ervan, maar als in Duitschland en Oostenrijk wilde hij door regelend en scheppend op te treden bij de verzekering zelve, waarborgen hebben voor een goeden gang van zaken. De arbeiders mochten en zouden alsdan geen inkorting van hun recht te vreezen hebben, en de werkgevers vonden een gemakkelijke en goedkoope gelegenheid om hun verplichting na te komen. Voordeel dus aan beide zijden. Van waar dan echter het verzet?

Terwijl in Duitschland de staat wel organiseerend optrad, doch in de Berufsgenossenschaften, aan de werkgevers de uitvoering der verzekering opdroeg, en Oostenrijk door de eigenaardige nationale samenstelling van dit rijk de beroepsindeeling wel door een territoriale indeeling moest vervangen, maar toch aan de werkgevers in de Versicherungsanstalten, invloed verschafte op de toepassing, is in ons land een zuiver staatssocialistischc lijn gevolgd. De staat en dus uitsluitend ambtenaren werden met de uitvoering belast, en wel naar de strengst mogelijke centralisatie. Zoo was tenminste het oorspronkelijk voornemen. Het bekende groote amendement Kuyper tot invoering van bedrijfsvereenigingen in de plaats van de ambtenaarsorganisatie, werd afgewezen. Doch door het verzet van de Eerste Kamer kwam het voornemen niet ongeschonden tot uitvoering. De werkgevers wenschten toezicht uit te oefenen op het gebruik dat gemaakt werd van de door hen te betalen onkosten der verzekering. Zij vreesden dat die onkosten te groot zouden worden in een bureaukratische onderneming, en eischten een medezeggingschap op.

Daaraan is niet te gemoet gekomen in den geest van het Duitsche of Oostenrijksche stelsel, dan wel van het amendement-Kuyper. Het staatssocialistische plan bleef onveranderd. Aan de werkgevers werd het recht gegeven met de ambtenaarsorganisatie te gaan concurreeren in het streven om de onkosten zoo gering mogelijk te doen zijn. Werd van dat

recht gebruik gemaakt - en zooals bekend is geschiedde het - zoo moest noodzakelijk een strijd ontstaan.

Het geschil in de Kamers bleef onopgelost maar werd verplaatst naar het maatschappelijk leven.[1] Daar zou moeten blijken wie gelijk had, de staatssocialistische wetgever dan wel het particulier initiatief der werkgevers. Dat was een verklaring van onmacht om de goede organisatie in 't leven te roepen; het laten van de beslissing aan een proef - een gevaarlijke en tegelijk een dure proef. Wat het resultaat is blijkt uit de werking der Ongevallenwet, die dus nauwkeurig dient nagegaan te worden.

De werking der Ongevallenwet.

Over het belangrijkste deel van de werking der Ongevallenwet kan de beschouwing kort zijn. Het betreft de schadeloosstellingen. In ronde cijfers zijn in ons land 600.000 arbeiders krachtens de wet tegen ongevallen verzekerd of 106 op de 1000 inwoners.

Dat laatste cijfer is voor Oostenrijk (met weglating van landbouw) 69; in Duitschland: 141. Ten bate van arbeiders, wie een ongeval overkwam werd betaald in 1903 bijna 1 millioen, en in 1907 ruim 3 millioen.

Voor voorbijgaande ongevallen is uitgekeerd in 1903 ongeveer ½ millioen oploopende tot ruim 1 millioen in 1907, terwijl aan invaliditeitspensioen de ruim 1 ton van 1903 aangroeide tot zeer ruim 1 millioen in 1907. Deze cijfers toonen aan dat de Ongevallenwet wat inhoud betreft de royaalste sociale wet is, die tot nu toe uitgevaardigd werd.[2]

Door enkelen wordt betoogd dat deze uitkeeringen een demoraliseerenden invloed hebben op de arbeiders. Die bewering berust dan op het z.g. ‘simuleeren’, het voorwenden van onvoldoende genezing om de schadeloosstelling te blijven behouden. De simulatie is echter een verschijnsel, dat altijd

1) Door met den heer J.E.W. Duijs hierin een complot te zien van werkgevers-, pers- en kamerleden wordt de legislatieve fout al te veel verbloemd.
2) Dit wordt door de arbeiders ingezien, en daarom vragen zij terecht uitbreiding ervan tot allen, die er nu niet van profiteeren.

in meerdere of mindere mate optreedt bij elke verzekering,[1] en als bekende en zeer natuurlijke schaduwzijde niets kan afdoen aan de groote lichtzijde eener hulp in onverdienden of onverwachten nood. Een te uitgebreide simulatie pleit niet tegen den inhoud der sociale verzekering doch tegen de regeling ervan. Het bedrag van de schadeloosstelling naast een geneeskundige hulp - die dank zij een vrij ruim, misschien iets te ruim, tarief goed is - bedraagt 70% van het loon; stellig niet te veel. De evenhooge invaliditeitsuitkeering wordt minder naarmate een deel van 't arbeidsvermogen behouden blijft en zou in vele gevallen van die gedeeltelijke invaliditeit te laag genoemd moeten worden.[2] In elk geval mag de werking van den socialen inhoud der Ongevallenwet gunstig heeten.

Hoe staat het echter met de regeling? Deze is te onderscheiden in twee deelen, voor wat betreft het toekennen en verdeelen der schadeloosstellingen, en daarnaast voor het innen der onkosten met het daarmede verbonden finantieele beheer.

De eerste taak berust geheel en al bij de staatsinstelling, de Rijksverzekeringsbank en hare ambtenaren, doch de georganiseerde particuliere werkgevers kunnen daarbij een tegenwerkende kracht aanwenden door 1°. ongevallen te doen verzwijgen, 2°. het aanvragen van invaliditeitsrenten te onderdrukken, 3°. toegekende renten in beroep te bestrijden, 4°. een selectie te houden onder arbeiders, voor wie het ongevallengevaar bijzonder groot is.

De tweede taak wordt verdeeld over de Rijksverzekeringsbank en de uit het particulier initiatief voortgekomen organisatie's, doch niet systematisch maar in een soort vrijen concurrentiestrijd. De finantieele uitkomst zou den overwinnaar hebben aan te wijzen.

Het toekennen der schadeloosstellingen.

Toen 1 Februari 1903 de ongevallenverzekering in werking gesteld werd, was een organisatie opgebouwd, wat de samen-

1) Te denken is b.v. aan misbruiken bij brand- en levensverzekeringen, die toch de assurantiemaatschappijen niet van hun bedrijf terughouden.
2) Voor half-invalieden is het dikwijls zeer moeilijk voor hun halve arbeidskracht een werkgever te vinden.

stelling betreft naar de aanwijzing der wet, doch wat de uitgebreidheid aangaat naar de schatting van den omvang der te vervullen taak.

De samenstelling was centralistisch, een enkele instelling, de Rijksverzekeringsbank te Amsterdam, onder leiding van 3 directeuren. Wel werden de postkantoren met uitbetalingen belast en met enkele andere formaliteiten, doch zonder eenige zelfstandigheid en geheel volgens vaste aanwijzingen.

Een corps controleerende ambtenaren, bestaande uit agenten voor onderzoek en artsen voor medische beoordeelingen, was over 't land verdeeld, doch werd eveneens zonder eenige zelfstandigheid gedirigeerd van uit de centrale instelling. Deze samenstelling vereischt een krachtig deskundig beheer. De directie moet door hare organen alle details van uitvoering overzien. Niet alleen elk ongeval, maar elke onderneming, en daarin weer elke arbeider wordt van uit Amsterdam gecontroleerd.

De organisatie die daarvoor op 1 Februari 1903 klaar moest staan was niet alleen ongeoefend, maar bleek onmiddellijk veel te zwak. Als hoogste raming was aangenomen dat er 20.000 ongevallen per jaar zouden geschieden. In de eerste elf maanden was dit cijfer 38.194 dus bijna tweemaal zooveel, terwijl in volgende jaren een voortdurende stijging optrad tot bijna 70.000, of drie en een half maal zooveel in 1907. Geen wonder daarom dat het aantal ambtenaren van de Rijksverzekeringsbank in allerijl en voortdurend uitgebreid moest worden.

Over het recruteeren dezer ambtenaren en hunne geschiktheid is moeilijk een stellig oordeel uit te spreken, doch wat er van bekend werd was over't algemeen niet gunstig. In Januari 1903 waren er 66 ambtenaren, 1 jaar daarna reeds 297 en op 1 Januari 1908:881. Deze cijfers toonen duidelijk aan, dat de werking der Ongevallenwet heeft moeten lijden onder de gebrekkige schatting en opzet der organisatie. Klachten over het lang uitblijven der schadeloosstellingen kwamen dan ook in het begin zeer veelvuldig voor. Dit werd echter spoedig beter, en moest ook van zelfsprekend door uitbreiding van personeel verbeteren. De vraag rijst echter of door de bemoeiing met de ongevallen niet te kort gedaan werd aan ander werk voor de wetsuitvoering noodig? Om dit te beoordeelen dient in

't kort uiteengezet, hoever de wet tot in details de contrôle der centrale Rijksverzekeringsbank heeft geregeld.

Allereerst moet nagegaan worden of elk verzekeringsplichtige onderneming zich door aangifte onder de werking der wet heeft gesteld. Dat dit veel te wenschen overliet kan hieruit blijken dat aanvankelijk, d.i. in 1902 slechts 47.561 ondernemingen zich hadden aangegeven. Door de werking der wet steeg dit aantal in 1903 tot 72.933, terwijl dit Dec. 1907 85.740 bedroeg. Ofschoon dus in den beginne groote nalatigheid viel waartenemen, moest de wetswerking zelve, d.w.z. doordat er ongevallen in de niet aangegeven ondernemingen voorkwamen, daarin voorzien. Bovendien werd van wege de directie der Rijksverzekeringsbank van zelfsprekend op dit gebied zooveel mogelijk gecontroleerd. Daarbij is echter met groote zachtheid opgetreden door waarschuwen, aansporen, voorthelpen, d.w.z. met veel opoffering van tijd der ambtenaren.

Behalve contrôle op de verzekeringsplichtigheid der ondernemingen moest ook nagegaan worden of wel alle arbeiders in die ondernemingen werden aangegeven, en voor het juiste loonbedrag. De wet legde n.l. de verplichting aan de werkgevers op om volledige loonlijsten bij te houden. De veronderstelling dat de ondernemers er wel voor zouden oppassen hierin te kort te schieten, omdat bij contrôle op de lijst bij een voorgekomen ongeval onjuistheden aan't licht moesten treden, bleek geheel verkeerd.[1)] Toen in de latere jaren 1906 e.v. een gedeeltelijk onderzoek is ingesteld werd het duidelijk hoeveel er aan de loonlijsten ontbrak. Slechts ⅓ van een aantal onderzochte loonlijsten in 1907 was in orde en bij 10% was bepaald fraude. In 1906 had het Bankbestuur voor de contrôle geen voldoend personeel en gezegd moest worden in de toelichting op de wetenschappelijke balans dat die contrôle niet is uitgeoefend. Deze feiten zeggen genoeg. Slechte loonlijsten beteekenen niet alleen dat op de premiebetaling te kort kan worden

1) Bovendien zijn de ambtenaren door de automatische controle bij het onderzoek van ongevallen nooit het toch inderdaad aanwezige bedrog op 't spoor gekomen of wel hebben zij verzuimd door onmiddellijk strafvervolging in te stellen voor verdergaand bedrog afteschrikken.

gedaan, maar ook dat de arbeiders niet gewaarborgd zijn voldoende schadeloosstelling te ontvangen, omdat deze toch naar 't opgegeven loonsbedrag berekend wordt. Ten slotte controleert de Rijksverzekeringsbank de ongevallen. Dit is de belangrijkste taak. Van elk ongeval moet volgens wettelijk voorschrift de werkgever een aangifte doen, mede geteekend door den arts die de eerste hulp verleende. Door een agent der Bank of door een controleerend geneesheer, speciaal door het bestuur voor elk geval aangewezen, wordt nader onderzoek ingesteld, en op diens rapport de schadeloosstelling door het centraalbestuur bepaald. Op den duur van het arbeidsverlet na het ongeval wordt toezicht gehouden voor zoover dit te lang zou worden of een beslissing genomen moet worden om een tijdelijke dan wel blijvende invaliditeitsrente uit te keeren is.

Hierbij is in 't oog te houden dat de beslissing 1° of een ongeval is geschied, berust bij den werkgever, die de aangifte doet, en 2° hoe lang het arbeidsverlet duren moet, bij den behandelenden arts.

Dat deze beslissingen op de juiste wijze genomen worden is voor de uitvoering der Ongevallenwet van een principieel belang. Zoowel de wet, als ook hare uitvoerders zijn schuld dat juist op dit punt groote verwarring heerscht. Wat is een bedrijfsongeval, waarvoor de verzekering moet gelden? De wet heeft op deze vraag een antwoord gegeven dat voor het belang van den arbeider zoo royaal mogelijk is. Elk letsel waarvoor de hulp van een arts noodig is, geldt als een ongeval. De geneeskundige verpleging wordt door de verzekering betaald en indien de arts ophouden met werken noodig oordeelt begint na 3 dagen de tijdelijke schadeloosstelling.

Is er waarborg dat onbeduidend letsel, een schram, een prik of iets dergelijks niet tot verzekering gerekend wordt? De arts heeft er geen belang bij daarvoor te zorgen, integendeel krijgt hij zijn hulp vrij goed betaald. En de werkgever die een vaste premie moet bijdragen, heeft evenmin belang den arbeider te beletten om naar den arts te gaan wat dan gevolgd wordt door een officieele aangifte. Op gelijke wijze kan het gaan met den duur van het arbeidsverlet. De regeling door de wet aangegeven, bevat daarom geen waarborg dat de werking der verzekering beperkt blijft tot het strikt noodige. De grens,

waar wel en waar niet de geldelijke schadevergoeding behoort te geschieden is vaag. Daarom te meer mocht van den wetsuitvoerder geëischt worden te zorgen, dat in de practijk die grens door scherpe controle werd bepaald.

De ambtenaren der Rijksverzekeringsbank zijn echter zoozeer door andere bezigheden in beslag genomen dat die controle zoo goed als geheel achterwege is gebleven.[1)]

Een andere invloed trad nu geleidelijk op, en wel die van de organisaties uit het particulier initiatief der werkgevers ontstaan. Deze organisaties toch hadden er belang bij dat de ongevallen zooveel mogelijk beperkt werden èn in aantal èn in duur. Van uit hun midden werd de klacht geuit dat de practiseerende medici - van wege finantieel voordeel en om hun patienten ter wille te zijn, - al te spoedig eenig letsel tot een ongeval verklaarden. En waar hun invloed op de artsen tot beperking geen gevolg had, werd er toe overgegaan de behandeling van gering letsel door 'verbandmeesters' in de onderneming te doen geschieden, om op deze wijze de aangifte te voorkomen. Waar was nu echter de grens voor de geringheid van het letsel? Terwijl vroeger misschien door artsen misbruik gemaakt werd van de ongevallenwet, kon nu door ondernemers op deze wijze menig ongeval 'verzwegen' worden.[2)] Bovendien kon door zachte pressie op den arbeider ook de duur van het arbeidsverlet zoo kort mogelijk gemaakt worden. Waar de verslagen van de Rijksverzekeringsbank toonen dat het bestuur zoowel van het misbruik der artsen als van het verzwijgen der ongevallen bewijzen of duidelijke aanwijzingen verkreeg, geven de cijfers uit de statistiek over 1904 een aanduiding omtrent den invloed der werkgevers op den duur van het verlet.

De duur der tijdelijke invaliditeit bedroeg nl. gemiddeld voor alle ongevallen: bij werkgevers die premie aan de Rijksverzekeringsbank betaalden 22.7 dagen, bij werkgevers die de schadevergoeding door een particuliere organisatie lieten betalen

1) Voor de niet-medische agenten toch was dit een taak buiten hun bereik bij het onderzoek der kleine ongevallen, en de geneeskundige controleurs waren te gering in aantal.
2) Bekend is de scherpe discussie hierover in de Eerste Kamer.

20.9 dagen, en bij werkgevers die zelf van elk ongeval de schadevergoeding betaalden 19.8 dagen.

Al blijkt nu echter dat aan de directie der Rijksverzekeringsbank deze invloed der particuliere organisaties bekend is, zoo blijkt toch niet dat daartegen scherpe maatregelen genomen zijn om misbruiken te voorkomen.[1)] Integendeel doet de sterke daling van het aantal ongevallen in 1908 vermoeden dat de practijk der behandeling van letsel buiten een geneeskundige om toegenomen is.

Met deze beschouwing is tegelijkertijd reeds de eerste der invloeden besproken die de particuliere organisatie uitoefent op de taak der Rijksverzekeringsbank tot regeling der schadeloosstellingen. Er moet echter nog iets aan toegevoegd worden. Die particuliere organisatie's streven nl. - in 't bijzonder de Centrale Werkgeversrisico-bank - ook nog naar beperking van 't aantal ongevallen door het bevorderen van beveiligingsmaatregelen, in concurrentie en als aanvulling van wat de Staat krachtens de Veiligheidswet eischt. De Rijksverzekeringsbank kan dit ook doen, maar de ingewikkelde regeling die daarvoor bestaat, en de overbelasting der ambtenaren met ander werk, maakt dat daarvan weinig in de practijk terecht komt.

Een andere invloed die de particuliere organisatie's kunnen uitoefenen is het belemmeren van aanvragen om invaliditeitsrenten door pressie die de werkgevers kunnen uitoefenen, b.v. door het al dan niet te werk houden tegen een normaal loon van gedeeltelijk invaliden.

De statistiek over 1904 geeft aan dat op 1000 ongevallen het percentage der tijdelijk invaliden en der blijvend invaliden bedroeg: bij werkgevers die aan de Rijksverzekeringsbank

premie betaalden	98.9 en 26.7,
bij werkgevers die 't risico hadden overgedragen:	84.2 en 24.6,
en bij werkgevers met eigen risico	82.9 en 15.1.

Ofschoon deze cijfers verband kunnen houden met de meer of mindere gevaarlijkheid der ondernemingen kon in 1904 door de particuliere organisatie's daarop nog niet als in latere jaren gelet zijn. Controle op dit verschijnsel door de Rijks-

1) Een klacht hierover in 't verslag of het verzenden van een circulaire toont eer zwakheid dan krachtig regelend beleid.

verzekeringsbank geschiedde niet. Gerekend werd op het eigen belang der arbeiders om voor 't verkrijgen van een invaliditeitsrente zelf te zorgen.[1)] Eerst wanneer die rente aangevraagd werd trad de controle op, doch dan om te waken tegen te hooge eischen der arbeiders.

Een derde invloed op de toekenning der schadeloosstellingen betreft het beroep tegen beslissingen van de Rijksverzekeringsbank, waartoe aan risico-dragers bij de 2e behandeling der Ongevallenwet door aanneming van een amendement het recht was verleend. Door hen werd van 1904 tot 1907 een toenemend gebruik gemaakt van dat beroepsrecht, n.l. in 72-, 95-, 104 en 128 gevallen, die eveneens in stijgende mate n.l. in 25-, 30-, 40 en 47 gevallen het gevolg hadden dat de reeds toegekende vergoeding werd verminderd of vernietigd. Waren de werkgevers van de arbeiders die het aanging bij de Rijksverzekeringsbank aangesloten geweest, zoo zou dit nadeel de arbeiders niet getroffen hebben.

Tenslotte bevordert de risico-overdracht dat werkgevers onder hun personeel een selectie houden van de ‘onvoorzichtige’ en ‘onhandige’ of ‘ziekelijke’ arbeiders die meer gevaar voor ongeval veroorzaken, en om die reden ontslagen worden. In welke mate dit geschiedde, is niet te bepalen en door de Rijksverzekeringsbank niet nagegaan. Dat het echter geschiedt staat vast en het wordt b.v. door de Centrale Werkgevers risico-bank openlijk aanbevolen, en als een der voordeelen der risico-overdracht opgesomd.

Uit al het voorgaande kan worden afgeleid dat de ongevallenverzekering wat betreft het toekennen van schadeloosstellingen[2)] op een verwarde en zeer ingewikkelde wijze geschiedt, die zoowel wat betreft beperking van misbruiken door arbeiders, artsen en werkgevers, als ook wat aangaat de handhaving der rechten van getroffenen zeer onvoldoende waarborgen bevat. De ooizaak daarvan schuilt zoowel in het toestaan der

1) Dat eigenbelang dreef den arbeider er echter ook toe om vooral te zorgen niet ontslagen te worden.
2) Beschouwingen over de onbillijkheden die ontstaan door het weigeren van schadeloosstellingen in gevallen dat geen verzekeringsplicht bestond zijn achterwege gelaten om niet door uitzonderingen den regel op den achtergrond te brengen.

risico-overdracht als in gebreken van de wet en de wettelijke centrale organisatie.

De geldelijke resultaten.

De risico-overdracht, die op aandrang van de Eerste Kamer in de Ongevallenwet gebracht is, bedoelde uitsluitend den werkgevers de keus te laten in de wijze waarop de onkosten der verzekering gedekt zouden worden. Invloed op de toekenning der schadeloosstelling werd afgewezen. Die taak naar strenge rechtvaardigheid te vervullen was uitsluitend aan de Rijksbank toebedeeld. Hoever dat gelukte bleek uit de voorgaande beschouwing. Dat den werkgevers, die uitsluitend de onkosten zouden te betalen hebben, een weg gelaten werd om te beproeven het goedkooper te doen dan door premie betaling aan de centrale instelling, was op zichzelf geen onbillijke maatregel. Echter buitengewoon onpractisch en regelrecht ingaande tegen het beginsel eener verzekering. Deze bedoelt toch regelmaat en vastheid te brengen in de uitgaven voor zeer wisselvallig nadeel. En bereikt wordt zoo'n resultaat te beter naarmate bijeenvoeging van een grooter aantal dier wisselvallige nadeelen den regel die er toch altijd in schuilt, doet uitkomen.

Vrij risico is in ongevallen-verzekering alleen voor zeer groote ondernemingen mogelijk. Risico-overdracht aan de werkgevers toestaan beteekende - wat ieder bij het tot stand komen der Ongevallenwet kon voorzien - dat de ondernemers aangespoord werden naast de ambtenaarsorganisatie van den staat - een vrije organisatie op te bouwen voor het zelfde doel. Strijd tusschen staatsregeling en particulier initiatief, geen samenwerking van beide lag in 't vooruitzicht. Die strijd is dan ook volop ontstaan, en heeft nog meer de verwachting gewekt dat de een of de ander moet verdwijnen.

Uitbreiding van 't particulier initiatief vragen vooral met aandrang de werkgevers. En zij gronden hun eisch op de groote fouten der Rijksverzekeringsbank vooral blijkende uit het tekort van vier millioen, eenerzijds; op het finantieel succes en den grooten aanhang onder werkgevers hunner vrije organisatie anderzijds.

Waar de wettelijke taak van 't particulier iniatief een uit-

sluitend finantieele was, moet dus ook vooral uit de geldelijke uitkomsten blijken of de Rijksverzekeringsbank dan wel het particulier initiatief den strijd behoort te winnen. Is nu het tekort van 4 millioen, dat de Rijksverzekeringsbank na 5 jaar werk te boeken had, terwijl verscheidene werkgevers in de particuliere organisatie aanzienlijk minder betaalden dan de wettelijk vastgestelde premie,[1)] een overtuigend bewijs? Oppervlakkig gezien stellig wel. Doch het groote belang der beslissing eischt meer dan zoo'n oppervlakkig oordeel.

In de eerste plaats dient de vraag gesteld te worden, of de partijen die den strijd voerden in gelijke positie tegenover elkaar stonden. Waren er oorzaken onafhankelijk van de geschiktheid hetzij der staatsambtenaren of van 't particulier iniatief, die het bereikte resultaat beheerschen? En zal in een volgende periode van vijf jaren het verschijnsel zich herhalen, dan wel in 't omgekeerde omslaan? Op deze vragen is een duidelijk antwoord te geven, dank zij de Wetenschappelijke Balans op 31 Dec. 1907, die aan 't eind van 't jaar 1908 gepubliceerd is. Vooraf dient echter zoo kort mogelijk uiteengezet te worden hoe de finantieele verhouding tusschen de Rijksverzekeringbank en de particuliere organisatie's is geregeld. Door de Staatsinstelling wordt voor elke onderneming vastgesteld een premie geldende over het totaal uitbetaalde loon.[2)] Deze premie is het resultaat eener wiskunstige berekening door deskundigen gemaakt. Door betaling dezer premie heeft de werkgever aan zijn verplichting voldaan. Wanneer hij echter die premie niet wenscht te betalen, moeten de onkosten voortvloeiende uit ongevallen in zijne onderneming door hem - of een door hem aangewezen organisatie - aan de Rijksverzekeringsbank vergoed worden.[3)] Bovendien moet hij een aandeel in de administratiekosten bijdragen, dat bij Koninklijk Besluit was

1) Het bedrag van dat finantieel voordeel is ¼ tot ½ van het premiebedrag geweest, echter verminderd met de onkosten der eigen vrije organisatie, die niet bekend zijn.
2) Voor ondernemingen met risico-overdracht is dit het gemiddelde percentage der gevarensklasse, waartoe zij behooren; voor de overigen wordt dit binnen de grenzen van een maximum en minimum in de gevarensklasse naar omstandigheden vastgesteld.
3) Bij toegekende invaliditeitsrenten in kapitaalvorm.

vastgesteld op ⅔ van het bij de premie berekend bedrag voor werkgevers die de risico niet overdroegen.[1)]

Door deze regeling stond het dus aan werkgevers vrij om onderling de methode van het omslaan der onkosten toe te passen, terwijl de Rijksverzekeringsbank het premiestelsel moest gebruiken. Dit stelde de particuliere organisatie's te beter in staat om op grond der berekeningen van de Rijksverzekeringsbank zelve nut te trekken uit een andere vrijheid, n.l. het uitkiezen van gunstige risico's en het weren van ongunstige. De staatsinstelling kon geen enkele onderneming weigeren, of aanslaan tegen een premie aanzienlijk hooger dan bij koninklijk Besluit was vastgelegd. En deze ongelijkheid van positie in den concurrentiestrijd werd van te grooter invloed toen bleek dat de risico-overdracht den stoot gaf tot een onverwacht uitgebreide particuliere organisatie.

In plaats van uitzondering op den regel, overtrof de particuliere organisatie verre de Rijksverzekeringsbank. Het verzekerde loonbedrag toch bedroeg in ronde cijfers in 1903, 72 millioen aan de staatsinstelling en 153 millioen bij particuliere organisatie, welke cijfers in 1907 waren: 84 millioen en 200 millioen. Dat het particulier iniatief een ijverige en uitgebreide propaganda kon voeren om tot aansluiting bij de organisatie's over te halen en vrij was iedere onderneming met extra veel ongevallen zonder meer uit te sluiten, terwijl de Rijksverzekeringsbank een gereserveerde en door de contrôle op loonlijsten zelfs een afstootende houding moest aannemen, verbetert de ongelijkheid der positie niet. Inderdaad bewijst de Wetenschappelijke balans hoe van 't uitkiezen der gunstige risico's een ruim en goed overlegd gebruik gemaakt is.

Welke zijn nu de omstandigheden geweest die veroorzaakten dat de particuliere organisatie's een overschot konden boeken van de werkelijk betaalde vergoedingen aan de Rijksverze-

1) Dat de werkgevers met risico-overdracht ⅓ minder administratiekosten betaalden dan de anderen was gegrond op de overweging, dat voor hun niet, voor de anderen wel een kostbare controle op de loonlijsten zou moeten geschieden. Waar die controle niet is geschied, en de ongevallen bij risico-overdracht extra onkosten van administratie meebrachten heeft deze eenvoudige Koninklijke beslissing voor de risico-overdracht een voordeel van 1, 2 millioen, voor de Rijksbank een even groot nadeel gebracht. Een dure bestuursfout dus.

keringsbank op het anders verschuldigde premie bedrag[1)] terwijl de Rijksverzekeringsbank reeds na het eerste jaar met een gunstige finantieele uitkomst, over 5 jaren het tekort zag aangroeien tot vier millioen ruim?

De wiskundige adviseur der staatsinstelling heeft dit volledig uitgecijferd. Drie oorzaken zijn daarvoor te noemen, en wel 1°. de regeling van de betaling der administratie-kosten, die een verlies van *ƒ* 1.337.000 bracht, 2°. verlies op de berekende premiën à *ƒ* 2.520.000 en 3°. rentederving à *ƒ* 325.000.

De administratiekosten hebben verre de raming overtroffen, en in 't bijzonder die voor ongevallen bij ondernemers met eigen risico, n.l. met *ƒ* 1.200.000 van totaal *ƒ* 1.337.000. De oorzaak hiervan ligt niet in 't beheer, maar in de foutieve opzet. Want ware de regeling goed geweest, zoo zou de opdrijving der administratiekosten, zij 't ook dat deze veroorzaakt werd door de slechte en bureaukratische organisatie der Rijksverzekeringsbank, toch niet tot een te kort hebben geleid. Er bleef dan alleen over een klacht over de ‘dure bureaukratie’, waarover later.

De tweede schadepost is in hoofdzaak ontstaan door een te lage premieberekening voor een enkele bedrijfstak n.l. het laden en lossen van schepen. Ondanks het uitkiezen der gunstige risico's door de particuliere organisatie's, bleken de betaalde premiën voor de bij de Bank overgebleven ongunstige risico's op een klein bedrag na de onkosten te dekken, indien het éene ongunstige bedrijf met een tekort van *ƒ* 2.512.000 wordt uitgezonderd.

Over de redenen waarom het laden en lossen van schepen zoo fataal werd voor de finantiën der Rijksverzekeringsbank is reeds veel geschreven. De slechte arbeidsverhoudingen in de Rotterdamsche haven; fraude en geknoei met de loonlijsten, en een te laag berekende gevaarlijkheid zullen hebben samengewerkt.

Ook het renteverlies berust op gebreken in de regeling en is niet van overwegend belang. Wanneer de fouten in de

1) In percenten uitgedrukt wisselt dat overschot voor een 8-tal organisatie's af van 6.7 tot 50.9%. Voor een enkele heeft dit in een jaar weleens een tekort van 12.8% bedragen, dat dan door het opzeggen van ongunstige risico's in een volgend jaar weer in een surplus omsloeg.

wettelijke verhoudingen hersteld zullen zijn - wat reeds gedeeltelijk is geschied - en de tarieven op den grondslag eener nauwkeurige door de Rijksverzekeringsbank opgemaakte statistiek zullen zijn herzien, wordt èn de positie der Rijksinstelling tegenover het particulier iniatief sterker, èn zijn bovendien de oorzaken van 't verlies weggenomen.

Met recht mag dan ook worden verwacht dat een volgende 5 jarige periode - in het geval de concurrentiestrijd gehandhaafd zou blijven, - een geheel andere finantieele uitkomst zal doen zien.

Een nauwkeurige analyse leidt dus tot juist het omgekeerde oordeel dan dat wat oppervlakkig wordt gevormd.

Conclusie over de werking der Ongevallenwet.

Wordt uitsluitend op de finantieele zijde der kwestie gelet, binnen het kader der tegenwoordige wettelijke regeling, dan is de keuze tusschen Rijksverzekeringsbank en particuliere organisatie's niet moeilijk. De risico-overdracht was een gevaarlijke en een dure proef. Gevaarlijk omdat een strijd opgewekt werd, die niets goeds en zeer veel kwaads kon brengen.

De Rijksinstelling was niet alleen concurrent, maar tevens controleur van de vrij georganiseerde werkgevers. Die tweeslachtigheid moest aanleiding geven tot een zwakke contrôle, die toch niet verhoeden kon een - ook in politieken invloed groeiende - kracht van tegenwerking op te wekken. De verwachting van samenwerking moest een illusie blijken. En duur was de proef, omdat de eerste jaren van het premiestelsel tegenvallers konden brengen en gebracht hebben, die de Staat voor zijn rekening zou hebben te nemen. Waar toch de particuliere organisatie bij normale finantieele regeling blijkens de uitvoerige becijfering, het onderspit zal moeten delven[1)], ware het een besparing van nationale energie de risico-overdracht op te heffen.

Is daarmede echter de ervaring omtrent de werking der

1) Juist daarom wordt op 't oogenblik door de werkgevers een groote politieke energie ontwikkeld, om nu nog onder den indruk der eerste vijtjarige periode, voor de vrije organisatie meer wettelijke macht te veroveren.

Ongevallenwet uitgeput? Moet de keuze persé gaan tusschen de enkele centrale ambtenaars-organisatie of de risico-vereenigingen? Het is al te duidelijk dat dit niet het geval is.

Strijd en concurrentie mogen voor de sociale verzekering nog zoo verderfelijk zijn, en om beeindiging roepen, daarmee mag nog niet aan een der concurrenten het ongewijzigd voortbestaan zijn verzekerd. Na afloop van de proef komt voor den wetgever weer dezelfde aanvankelijke taak terug, om de ongevallenverzekering te organiseeren, een taak na 7 jaar ongemeen veel zwaarder omdat die te vervullen is onder de aanvechting van twee heftig over alle details strijdende partijen, en er rekening gehouden moet worden met het bestaan van twee uitgebreide organisatie's. Voor wie het onderwerp zorgvuldig bestudeert is het vrij gemakkelijk zich aan de strijdpohtiek te onttrekken door n.l. eenvoudig te letten op de maatschappelijke taak die in de verzekering te vervullen is en alle z.g. ‘technische fouten’ der Ongevallenwet buiten de bespreking te houden. Maar de bestaande organisatie's kunnen niet genegeerd worden. Deze zooveel mogelijk bij een hervorming te behouden en een doelmatige taak te geven, wordt door practisch politieke zoowel als door organisatorische overwegingen geboden. De weg voor de verdere beschouwing is dus aangewezen. Allereerst dient nagegaan hoe de taak der ongevallenverzekering in verband gedacht met andere sociale verzekeringen op de eenvoudigste en beste wijze kan geschieden. Daarna is te overwegen welke elementen uit de beide tegenwoordige organisatie's daarvoor zich het geschikst leenen.

De taak der ongevallenverzekering.

Te scheiden is allereerst het toekennen en verdeelen der schadeloosstellingen van het opbrengen der middelen, zooals reeds bij het bespreken van de werking der ongevallenwet is geschied. Na die bespreking is het ook duidelijk dat de regeling waarborgen moet bevatten *tegen* misbruiken van arbeiders, werkgevers en behandelende geneeskundigen maar tevens *voor* de rechten der getroffenen. Dit kan op de eenvoudigste en meest afdoende wijze automatisch geschieden, d.w.z. door het optedragen aan de belanghebbenden en ter plaatse, dus niet bureaukratisch gecentraliseerd en door ambtenaren.

Het plaatselijk ziekenfonds[1] bestuurd door een commissie waarin arbeiders-vertegenwoordigers de meerderheid, doch waarin ook werkgevers en geneeskundigen zitting hebben is daarvoor aangewezen. Dat fonds werkt door ambtenaren, - administratieve, geneeskundige en zoo noodig technische, volgens het beeld, daarvan in een vorige studie ontworpen. Daarmede wordt allereerst de noodzakelijke scheiding gemaakt tusschen den behandelenden arts[2] en den geneeskundige die een oordeel afgeeft. De arts-ambtenaar beslist 1°. of eenig letsel tot ongevallen-schadevergoeding aanleiding geeft, 2°. wanneer de uitkeering moet ophouden, 3°. of er een invaliditeitsrente wordt toegekend, een en ander onder direct toezicht van het bestuur der belanghebbenden, dat uiteraard een college van beroep in eerste instantie vormt. Deze organisatie is eenvoudig, doeltreffend en waarborgt tegelijkertijd een hechte aaneensluiting met ziekte- en invaliditeitsverzekering. Van zelfsprekend moet boven de plaatselijke organisatie een orgaan van toezicht en beroep zich opbouwen voor contrôle eener juiste naleving der wet. Het opbrengen der middelen eener goede ongevallenverzekering moet berusten op de volgende grondregelen: 1°. de werkgever betaalt de onkosten, 2°. de uitgaven voor invaliditeitsrenten moeten door kapitaal gedekt zijn, 3°. de te betalen onkosten moeten een prikkel zijn ter voorkoming of beperking van ongevallen.

De kapitaaldekking sluit voor de groote massa der werkgevers het premiestelsel in. Voor beide is noodig dat door een algemeene nationale instelling het beheer naar streng wetenschappelijke regelen wordt gevoerd. Mag nu toch bij uitzondering de methode van omslag der onkosten toegelaten worden? Algeheele vrijheid geeft zooals de ervaring leerde aanleiding om voor de laatste methode gunstige risico's bijeen te zoeken en daarmee tot voortdurende verwarring en strijd. Wanneer echter het premie-tarief op eenigszins langere ervaring

1) Dit fonds zou wellicht op den duur beter den naam van plaatselijk verzekeringsfonds verdienen.
2) De practiseerende geneesheer moet èn op de betaling zijner diensten, èn op de belangen van zijn patient letten. De theoretische eisch dat hij daarboven het algemeen belang zal stellen, is even onbillijk als onpractisch.

berust, en niet te zeer gebonden is tusschen enge grenzen van afwijking voor bijzonder gevaarlijk gebleken ondernemingen, is het theoretisch en practisch te verkiezen en vervalt het finantieele voordeel van de omslag-methode. Er blijft echter het voordeel van te prikkelen tot veiligheidsmaatregelen, waarbij kan komen de mogelijkheid eener vereenvoudigde administratie. Aan de plaatselijke ziekenfondsen kan veilig de vrijheid gelaten worden om voor ongevallen met tijdelijke uitkeering, waarvoor geen kapitaaldekking vereischt wordt, hetzij het premiestelsel te volgen dan wel de omslagmethode toetepassen.[1)] In het eerste geval dat zich b.v. zal voor kunnen doen in streken of plaatsen met weinig ongevallenkans draagt het ziekenfonds een premie - geind van de werkgevers - aan de centrale instelling af, die op te komen heeft voor de werkelijke onkosten. In het tweede geval b.v. voor sterk industrieele steden, is de geheele ongevallen verzekering voor de tijdelijke uitkeeringen in eigen beheer van het ziekenfonds dat met de werkgevers de onkosten verrekent.

Verder zou voor de rente-uitkeeringen aan een geheele industrietak de vrijheid gelaten kunnen worden om de omslagmethode inplaats van het premiestelsel toetepassen. Zelfs ware het wellicht goed in eenige bedrijfstak die bij het premiestelsel bijzondere moeilijkheden oplevert de verplichting tot toepassing der omslagmethode op te leggen. Geeischt zou dan echter moeten worden dat die industrie-tak geen onderneming uitsluit, en omgekeerd geen onderneming zelfstandig vrij blijft in de keuze.

1) De gemakkelijke methode om alle kleine ongevallen niet alleen naar het *fonds* maar naar de ziekte*verzekering* te verwijzen - die blijkens de regeeringsmededeeling in de Eerste Kamer ook door minister Talma wordt voorgestaan - is een poging om de werkgevers te onslaan van- en de arbeiders zelve te belasten met onkosten die op het bedrijf behooren te drukken. De ‘verrekening’ toch van die onkosten tusschen fonds en werkgevers is *te* eenvoudig dan dat deze met een algemeene formule de finantieele verhoudingen der ziekteverzekering zou behoeven te bederven. Er kan slechts een politieke grond voor bestaan om de werkgevers te verzoenen met nieuwe lasten der ziekteverzekering, door hen van oude lasten der ongevallenverzekering te ontheffen, doch de wetgever mag niet door dergelijke ongezonde politiek bederf en verwarring brengen in de grondslagen der arbeidersverzekering, d.i. in het rechtmatig geformuleerde evenwicht tusschen de bijdragen van werkgevers en arbeiders in de onkosten.

De organisatie der werkgevers van zoo'n industrie-tak - al dan niet naar bepaalde landstreken onderverdeeld - zou door het dragen van eigen risico tot taak hebben om de ernstige ongevallen te beperken of te voorkomen. Hoewel slechts in algemeene en onuitgewerkte trekken is aldus een organisatie geschetst, die met hulp der belanghebbenden op eenvoudige en doelmatige wijze de ongevallen-verzekering zou kunnen uitvoeren, en het tot stand komen van andere verzekeringen vergemakkelijken, met name die voor den landbouw en de zeevisscherij, alsmede een ziekte- en invaliditeitsverzekering.

De bestaande organisaties.

Alvorens nategaan hoe de bestaande organisatie's door hervorming zich kunnen aanpassen aan het geschetste systeem, dienen zij aan een kritisch onderzoek te worden onderworpen. Allereerst de Rijksverzekeringsbank. Het werk aan de Amsterdamsche instelling verricht, voor wat betreft het finantieel beheer, statistische analyse der werking van het premiestelsel, en het waarborgen der renteuitkeeringen in de toekomst is door de streng wetenschappelijke leiding van groote waarde. De jaarverslagen, statistieken en de Wetenschappelijke Balans toonen op overtuigende wijze aan dat een enkele centrale Rijksinstelling voorzien van uitstekende krachten onmisbaar is voor de wiskundige, statistische en administratieve contrôle, alsmede voor het beheer der fondsen. Maar deze zelfde centrale moet nu ook overal in het land handelend en controleerend optreden. Een groote hulp zijn daarvoor wel de postkantoren, doch slechts een halve hulp. Want de postambtenaren kunnen onmogelijk inlichtingen over de wetswerking geven en die controleeren of bevorderen. En toch is een onmiddellijk contact tusschen de werkgevers of arbeiders met de verzekeringsinstelling noodig, wat bleek uit de tallooze informaliteiten, uit hoopen paparassen in de Amsterdamsche bureau's met veel moeite op te visschen, die te nietig bleken om daarvoor in rechten straf te vorderen en toch den goeden gang van zaken vertragen en hinderen. Voor het herstellen der informaliteiten moeten de agenten der Bank optreden. Daarvan waren er op 1 Jan. 1908 69, die bijgestaan werden door 519 assistenten.

Dat corps ambtenaren is op de vreemdste wijze gerecruteerd,[1] en de assistenten - bijbaantjes - schijnen al zeer weinig diensten te presteeren. Zij zijn als 't ware boodschappers van de Bank, doch met uiterst beperkte zelfstandigheid. Hun voornaamste taak is het onderzoek van aangegeven ongevallen. En rekent men dat er 70.000 ongevallen per jaar voorkomen, dan heeft elke agent er minstens 1000 per jaar voor zijne rekening, zoodat al het andere door hen te verrichten werk daarbij ter loops moet geschieden en niet naar een degelijk plan. Is dat werkopslorpend onderzoek wel zoo dringend noodig? Het brengt bovendien zeer groote administratiekosten mede, n.l. 2.55% van de netto belasting. Wanneer de arts die de verklaring geeft of een ongeval schadeloosstelling vereischt, en dan elke week weer bericht of deze moet voortduren, ambtenaar was en tevens het onderzoek instelde, zooals b.v. in Engeland geschiedt, zou de regeling beter en veel minder kostbaar zijn.

Een nuttiger corps reizende ambtenaren vormen de 12 controleerende geneeskundigen, die echter een veel te zware taak vinden in het op de vingers zien van de behandelende artsen maar onmogelijk voor de vele kleine ongevallen de grens van de verzekeringsrechten kunnende vaststellen, zich tot invaliditeitsrenten in hoofdzaak beperken.

De regelende en controleerende taak overal in het land is onmogelijk centraal te vervullen dan door de toch reeds veel te dure administratiekosten[2] nog meer op te voeren. Het meest treft het ontbreken eener controle op de loonlijsten die aanleiding moest geven tot knoeien. Is het daarom noodig de toch niet te controleeren regeling der loonlijsten te laten vallen? Daarmede ware aan de werkgevers veel administratieve omslag bespaard, en zou ook de administratie van de Bank vereenvoudigen. Toch ware het onjuist. De verplichting tot een zorgvuldige boekhouding der loonen heeft voor de

1) Merkwaardig is dat minister Talma over die agenten een inspecteur wilde aanstellen, en ter verdediging van dat plan vage ongunstige mededeelingen deed over het optreden van enkele dezer ambtenaren.
2) Deze administratiekosten, ofschoon voor een onvoldoende controle, hebben de schatting bijna dubbel overtroffen, een schatting gebaseerd op de onkosten der Oostenrijksche verzekering.

sociale verzekering en ook voor de ontwikkeling der arbeidswetgeving een groote waarde. Nu die eenmaal ingevoerd is, moet er een nuttig gebruik van gemaakt worden. En wel door de last voor den werkgever te verminderen, n.l. vrijheid te geven die boekhouding te voeren naar de eischen van het bedrijf, maar te verscherpen de controle. Inzage der loonboeken aan den controleerenden ambtenaar gevolgd door scherpe vervolging en straf bij bedrog naast zelfstandige opgave van het jaarlijksch loonbedrag of het gemiddeld weekloon van eenig werkman door den werkgever, zou in de practijk minstens even goede resultaten opleveren als de tegenwoordige regeling, vooral wanneer de controle mede uitgeoefend werd onder leiding van een college belanghebbenden.

Zal een decentralisatie der Rijksverzekeringbank in b.v. 9 districten, voldoende verbetering brengen? Slechts zeer weinig, zoolang de hoofdfouten - vrije en regellooze vaststelling van een ongeval, en gebrek aan medewerking en toezicht der belanghebbenden onverbeterd blijven.

De particuliere organisatie der werkgevers is gesplitst in een 9tal risico-dragende vereenigingen en 16 werkgevers die eigen risico dragen. Als organisatie der werkgevers kunnen er eigenlijk slechts 3 gelden, de overige 6 zijn verzekeringsmaatschappijen die winst beöogen, doch op den duur dit gebied hunner werkkring moeten opgeven. Particulier winstbejag behoort in de sociale verzekering te verdwijnen. En de eigen risico-dragers hebben geen bijzondere organisatie opgebouwd, die voor ultbreiding van hun taak geschikt is. De aannemers- en de schilderspatroonsvereenigingen hebben 2 betrekkelijk eenvoudige vereenigingen uit een enkele bedrijfstak gerecruteerd.

En naar het systeem van de werkgevers in een enkele bedrijfstak of uit een industrieele streek te vereenigen is ook de Centrale-Werkgevers Risicobank ingericht met ongeveer 32 ondergroepen, die elk een eigen bestuur hebben uit de aangesloten ondernemers. In deze meest principieele uitgebreide en strijdvaardige uiting van het particulier initiatief is in groote trekken de organisatie ontworpen, die de taak der Rijksverzekeringsbank zou moeten overnemen, wanneer de voorstanders

van 't particulier initiatief hun wensch vervuld zagen. Tot nu toe is de inrichting gespitst op beperking van ongevallen en selectie van gunstige risico's.[1)] Door vele belanghebbenden in het bestuur te betrekken, en door decentralisatie in een 7-tal bijkantoren is voor dat doel een krachtig onderling verband en voortdurend contact verkregen. De strijd tegen een te groote uitbreiding der kleine ongevallen heeft aan de organisatie zeer sterk het karakter gegeven van een vereeniging ter verdediging der finantieele belangen van de ondernemers, op realistischen grondslag. Mocht de enkele werkgever ten opzichte van het directe belang van een zijner arbeiders uit medegevoel minder scherp zijn houding bepalen; in de vereeniging wordt door het gezamentlijk werkgeversbelang die houding buiten bekendheid met den enkelen arbeider, zonder reserve vastgesteld. Tenzij dat scherp uitgesproken karakter weggenomen werd, maakt dit de vrije organisatie ongeschikt voor een sociale taak, en alleen ingericht voor het bewaken van 't finantieel ondernemersbelang. Maar de voortdurende verscherping van den strijd tusschen werkgevers-organisatie en arbeiders, kan niet doen verwachten dat het karakter zou veranderen. Aan de vrije organisatie's overtelaten om schadeloosstellingen te bepalen en te betalen zou noodzakelijk meebrengen dat de ongevallenuitkeering alleen in ernstige omstandigheden geschiedde, dat niet een onpartijdig arts doch de werkgever aangaf of een arbeider die letsel en dus pijn heeft en aan gevaar voor erger bloot staat, mag voortwerken. Wat de vrije organisatie tot nu toe deed voor het voorkomen van ongevallen door veiligheidsmaatregelen was onbeteekenend. Voor dat doel waakt de Veiligheidswet en is de arbeidsinspectie werkzaam.

Vergeleken bij de activiteit der Duitsche Berufsgenossenschaften met hun leger speciaal beambten voor veiligheidsmaatregelen, maakt de Nederlandsche werkgeversvereeniging nog een pover figuur. Erkend moet echter worden dat met die taak een begin gemaakt is, al mag de technische beambte slechts adviseur spelen zonder te kunnen dwingen.

1) Een enkel ongunstig risico, - de katoenweverij - is niet uitgestooten, waarschijnlijk omdat deze grootindustrie door overtegaan naar de Rijksverzekeringsbank de kansen van het particulier initiatief niet wilde verminderen.

De kracht der vrije organisatie lag voornamelijk in de dikwijls juiste kritiek op de Rijksinstelling, die echter ook voor een zeer groot deel een partijdige en onbillijke kritiek is geweest. Dat b.v. het zeer groote aantal kleine ongevallen de verzekering zoo duur gemaakt heeft, en dat het tekort te wijten is aan de tractementen der bureaukratie, beide zeer gangbare praatjes, is met cijfers als overdreven aan te toonen. De verzekering is vooral duur door de sociaal zeer goede regeling der invaliditeitsrenten.

De centrale bureaukratische instelling is door fouten van den wetgever en de regeering - n.l. in Koninklijke Besluiten - onmachtig geweest het tekort te voorkomen. En al is een hervorming onvermijdelijk, zoo moet niet de vrije organisatie aanspraak maken op betere vervulling van de verzekeringstaak. Tegen haar eischen moet in 't belang der sociale verzekering krachtig worden opgekomen, maar dit kan slechts door de fouten der staatsinstelling te verbeteren en tevens door de belanghebbenden - niet alleen de betalende werkgevers - mede te betrekken in een doelmatige uitvoering.

Hervorming der ongevallen verzekering.

De beste grondslag voor een hervorming der ongevallenverzekering ware te leggen door het spoedig organiseeren van plaatselijke verzekeringsfondsen, die tegelijk de invoering der ziekteverzekering konden bespoedigen. Dit is minder een wetgevend werk in Den Haag dan een werkelijk organiseerend werk overal in het land.[1)] Bij de plaatselijke commissie's die de Ongevallenwet als grootendeels doode organen schiep kon worden aangesloten, doch de bestaande goed werkende ziekenfondsen zouden vertegenwoordiging erin moeten verkrijgen. Aan elk fonds zou een attesten-arts als ambtenaar verbonden moeten zijn terwijl de agenten der Rijksverzekeringsbank daarin de staatsinstelling kunnen vertegenwoordigen.

De besturen dezer fondsen zouden geleidelijk in demokratischen zin en naar regelen van vertegenwoordiging der belanghebbenden vernieuwd moeten worden, om na eenigen tijd een zelfstandige rol te gaan vervullen. Aan hen ware het

1) Verwezen kan worden naar het opstel Ziekteverzekering.

toestaan eener tijdelijke schadeloosstelling op te dragen, aanvankelijk vastgesteld door den ambtenaar-directeur en nader goedgekeurd door het bestuur. Zij zouden eveneens aan de Rijksverzekeringsbank het voorstel moeten doen voor blijvende renten.

Ook het innen en controleeren der premiën zou taak van het plaatselijk fonds moeten zijn, om òf een deel dier gelden te beheeren en voor uitkeeringen te gebruiken, dan wel alles aan de Rijksverzekeringsbank overtemaken, die dan gelden voor de schadeloosstellingen beschikbaar had te stellen.

Het beheer van 't kapitaal noodig voor de renten zou steeds door den centrale instelling moeten geschieden. Een dergelijke inrichting zou het mogelijk maken om voor kleine ongevallen aan het plaatselijk fonds de methode van omslag der onkosten toetestaan, indien het bestuur dat wenschte. Voorts zouden bepaalde bedrijfstakken of industriegroepen in eenige streek zich mogen organiseeren als een risico-drager, die zonder premiebetaling voor de ongevallen met invaliditeit, de methode van omslaan der door de Rijksverzekeringsbank betaalde schadeloosstellingen, mocht toepassen. De bestaande risicovereenigingen konden op die wijze hun taak voortzetten, en hunne centrale belasten met de finantieele verrekening, doch verplicht worden alle tot hun groep of industrietak behoorende ondernemingen te bevatten.

De Rijksverzekeringsbank zou een administratieve en ambulante controle over de plaatselijke fondsen uitoefenen.

De hervorming aldus geschetst is zeer ingrijpend, want de zuivere ambtenaarsinstelling wordt er door omgezet in een organisatie die beslissingen rakende de belangen van ondernemers en arbeiders in hun eigen handen legt, en van hen ook de controle vergt.

Niet echter door deskundige ambtenaren te vervangen door ondeskundige en liefhebberende particulieren. Want de ambtenaren blijven, doch gedecentraliseerd onder leiding der besturen van belanghebbenden, een leiding die niet willekeurig doch naar de regelen der wet geschieden moet, maar zich zooveel mogelijk aanpast aan de werkelijke verhoudingen.

Daarom worden de bestaande organisatie's niet afgeschaft. De Rijksverzekeringsbank blijft op kleiner schaal, en daarom

geschikt ook voor de ziekte- en invaliditeitsverzekering, het opperste beheer en de leiding gevende contrôle op zich te nemen.

Een groot deel der beambten kan in de plaatselijke verzekeringsfondsen een administratieve taak vinden, in de eerste plaats de agenten en een deel der controleerende geneeskundigen.

Ten slotte zullen ook de vrij-risico-organisatie's het belang der ondernemers kunnen blijven behartigen en wel - zullen zij bestaans grond behouden - in een lijn die ook den arbeiders ten goede moet komen, doordat zij ongevallen zullen weten te verhoeden. Het voornaamste voordeel der geschetste hervorming ligt echter in het aansluiten bij een goede ziekteen invaliditeitsverzekering. Het plaatselijk verzekeringsfonds, dat die zal uitvoeren, vindt daarin een taak, die het in elke gemeente of streek zal maken tot een der belangrijkste factoren van het maatschappelijk bestaan. Daarin ligt de waarborg dat het besturend college door de belanghebbenden met uitersten zorg zal worden gekozen en dat ook de plaatselijke ambtenaren voortdurende aanraking met alle belangen zullen onderhouden.

Geen willekeurig ontworpen plan, maar de hoofdlijnen van een ongevallenverzekering, zooals die noodzakelijk is afgeleid uit de opgedane ervaring en uit de eischen van het maatschappelijk karakter der sociale verzekering, moest het resultaat dezer studie zijn. Detail bespreking kon niet anders dan de loop dier hoofdlijnen verwarren.

En hetzelfde geldt voor het ingaan op de zeer uitgebreide litteratuur over het onderwerp, die nog dagelijks aangroeit. Het doel onzer beschouwing was om de discussie over de ongevallenwet in de wezenlijke hoofdzaken te resumeeren doch tegelijk systematisch te betrekken in het groote plan der sociale verzekering. Want het gevaar van de kritiek op de ongevallenwet, gepaard aan tegenstand tegen een ouderdomsverzekering - waarover een volgend opstel zal handelen - ligt vooral hierin dat zeer gerechtvaardige opmerkingen gegeneraliseerd worden tot de verwerping van een krachtig georganiseerde sociale verzekering. De leuzen van het laten varen van het ‘Duitsche stelsel’ en der ‘Dwangverzekering’ winnen

veld door zeer oppervlakkige besprekingen, zoowel in conservatieve kringen, wat begrijpelijk is - alsook bij hervormingsgezinden.

Daardoor wordt echter vergeten van hoe'n groote, de samenleving ook voor de toekomst organiseerende, beteekenis de Duitsche en Oostenrijksche sociale verzekering zijn geweest en binnen kort na reorganisatie nog in meerdere mate zullen worden.

De sociale verzekering is in staat om verspreide krachten samentevoegen tot een macht, die voor het welzijn en vooral ook voor de gezondheid der arbeiders daden kan verrichten, die door ongeorganiseerde pogingen onbereikbaar zijn.

Tijdelijke onmacht van den Nederlandschen wetgever om een organiseerend werk van nationaal belang tegen allerlei weerstanden in uit te voeren, mag nimmer reden zijn om met het mindere genoegen te nemen.

In het licht dat de sociale verzekering naar de toekomst werpt, maar tegelijk met het stellig voornemen te zoeken naar een zoo sterk en breed mogelijken grondslag in onze nationale samenleving is deze studie uitgevoerd.

Tot het bevorderen van deze opvatting moge zij hopelijk bijdragen.

Gedichten
Door
P.N. van Eyck.

Ode aan het Land

Onttreden aan het vol gewoel,
Dat hol en leeg en zonder doel
    Zich keert langs straat en grachten,
Heb ik mij weer naar 't land gewend
En daar opnieuw den waan gekend
    Van al dat ijdel trachten.

O Stad, die in uw steenen boord
Zoo vaak mijn lachen hebt gehoord,
    Mijn drukke en luide spreken,
Maar niet éénmaal de tranen zag,
Die meenge veeldoorlachen dag
    Deed uit mijn oogen breken,

In 't zwart van den verlangden nacht
Ligt gij daar vóór mij, stil en zacht
    Van vele gele lampen,
Ver achter 't zwijgen van de wei,
Aan de effen-schijnige overzij
    Van grauwe dauwedampen.

En nu die dreunend-luide stem
Van wagen, klok, en mensch, en trem
   Dan eindlijk kwam te zijgen
Tot dit gedempt, verward gedruisch,
Dat, krimpend naar een zwak geruisch,
   Al nader gaat aan 't zwijgen,

Nu heel die moegevolgde dwang
Van met gepraat, gelach, gezang
   En valsche vroolijkheden,
Mijn leed te maskren voor de spot,
Op 't klaar en tinkel-rein gebod
   Der waarheid is vergleden,

Nu, in de stilte, die daar rijst
Van 't land, dat in zijn nachtdroom peist,
   Naar mijn verworven stilte,
Wijl 'k roerloos in dit zwijgen sta
En 't wazig deinen gadesla
   Der zegen-zilvren kilte,

Nu vloeit mij 't zeker weten in
Hoe veel begeerlijker gewin
   Dan uw schoon mij bereiden
De schroomend-bleeke eenvoudigheid
Der schemerdauw en 't ver en wijd
   Zich spreiden van de weiden.

Want zeker is de wissling schoon
Van breed paleis en kerk en woon
   En 't weemlen der gelaten,
Die hel en teer en scherp en zacht,

Veranderend naar dag en nacht
Zich uitleeft in de straten,

En zeker brengt gij altijd vreugd
Aan 't gretig dorsten, dat verheugd
Uit gansch uw grillig lijnen,
Zijn wild-genoten zwijmel zuigt
En licht-bedronken liedren juicht
Ten dankzang voor uw schijnen,

Maar hoe doorgloed uw rijkdom zij,
Hij draagt niet tot de vreugde bij
Van 't bevend zieleleven,
Dat nooit in de ijdle schamplichtdans
Van vlug-vervloten wisselglans
Zijn oogen heeft geheven.

Wat bleef u over, zoo de gloed
Die U nu heerlijk bloeien doet
Niet meer zijn kroon ontvouwde?
Een klacht om uw ontmomde naakt,
Die U, aan de eenge praal geraakt,
In de armoe wreed omrouwde;

Een bittre vraag: hebt gij dan geen,
Geen vreugd te geven dan alleen
Wat lichten die verwelken?
En 't zwijgen onzer diepe ziel,
Daar niet één volle druppel viel
In haar gereede kelken. -

Nu sta 'k hier aan den rand van 't duin,
Hoog op den windomstreelden kruin,

Die mij aan de eene zijde
De wazigheid van 't heuvelland
Doet zien, en laag ter andre kant,
De zachtbeglansde weide;

Wijl aan de kim door 't bleek gezicht
Der stad in 't zwakke lampenlicht
't Herkenbaar beeld blijft toeven,
Aan welks verarmden, leegen schijn,
Mijn land, ik ùw volkomen-zijn
Te zoeter kan doorproeven.

En stil, van waar het boschje rust
Komt naar mijn ooren het gerust
Zing-murmelen der blaren, -
Rondom zijn schijnig duister nu
De meren dauw die zijig-luw
Het land ter slaapwa waren.

Ik hoor van ver een zoeten zang
In 't lage kruiven en dan lang
Vervloeien van de golven,
En sta in 't lauw en week-gelind
Geruchten van den flauwen wind
Als in een lied bedolven.

Dit is 't geluk, dat nooit verglijdt,
Dat nimmer in luidruchtigheid
Maar in zijn vredig zwijgen,
Die blijde en droeve schoonheid draagt,
Die, daar zij dag noch nacht vervaagt,
Ons altijd blijft omzijgen.

Dit is het schoon van lijnen die
In nooit verscheurde harmonie
    Van onbewuste kleuren,
De zwijgende eenvoud droomen doet
In 't lucht- en aarde-ontwelde zoet
    Van gloed-verlaten geuren.

Hier tiert de wreede logen niet
Van 't hartdiep mompelend verdriet
    In lachen te verstikken,
Hier moogt gij vrij, mijn hart, uw leed
Uitklagen met den plotsen kreet
    Der bittere oogenblikken.

En gij, o stad, die schreeuwend pracht,
O mocht mijn voet uw straat en gracht
    Niet éénmaal meer betreden,
Mocht land, ik altijd in uw rust
Verblijven, drinkend aan úw kust,
    O zee, den diepen Vrede.

Mocht ik met onversierd verstand
Mij houden in dit vroom verband
    Van simpele gedachten.
En uwen ziel-bezonken schijn,
Uw diepe in Schoon gedrenkte zijn
    Aandachtiglijk betrachten.

O bléve ik in die stilten die
Mij méér dan ooit een melodie
    Ter volle vreugde riepen,
Ik konde in hun verklaard gezing
Mij zelven ter vereeniging
    Met mijne ziel verdiepen.

Bezinning.

Soli andavamo; - oh senti, senti i merli flschiare,
Ella disse fermandosi. G. D'ANNUNZIO.

Wel ging ik eenmaal saam met Vrede heen
Naar 't lage boschje, dat mij sinds dien dag
Een durend heiligdom ter mijmring werd. -
Geluideloos, gelijk een roode bloem
Ontbloeit, zoo was aan 't Westen opgeglansd
Die druipend diepe gloed van de avondval,
Welks laatste huivring dàn eerst is verkwijnd,
Wanneer reeds lang de weide ligt bedauwd.
Daar ging ik mèt haar, wondrend hoe het kon,
Dat wij, die altijd zoo ver van elkaar
Den dag doorleefden, nu vereenigd, hier
Elkaar beminden in dit jonge hout.
Wij spraken niet en lieten om ons heen
De lenteschemer peinzen, hoorden naar
Het windgestreelde ritselend geruisch
Van 't oud geblaart, dat uit de herfst nu nog,
Vergrijsd en dor, in groen'ge boomen hing. - -
En had nog kort geleên het klemmend leed
Mijn droeve ziel doen schreien? Was het dof
En fluisterstil geweest, als de avond kwam
En mèt hem 't zoet verlangen naar een lied?
Nu ging ik dan met Vrede. Een hooge hoop
Van toch éénmaal in groot geluk te zijn,
Verhelderde mijne oogen, en gerust
Liep ik te luistren naar haar lichte tred.
Toch kende ik haar nog niet. Ik zag het lijnen
Van haar gelaat en handen, - maar zij had
Niet ééne keer haar oogen naar mijn hoofd

Geheven en niet eenmaal was haar arm
Week buigend om mijn leden heengegaan.
En ook was dit een fluisterstil verdriet:
Zij liep wel kalm, zij scheen wel zeer tevree,
Zij scheen niets te verlangen dan alleen
Het peizig wandlen in het lage bosch.
En 'k zinde nu, wat mij in dezen nacht
Het vol geluk van gansch te zaam te zijn
Kon geven, - en ik wachtte, - naar het woord,
Dat zij zou spreken tot mijn dorstig oor.

Zoo langen tijd. De lucht was dan verblauwd
Tot eenen tint, waarin de bleeke lamp
Van véle sterren brandde, - 't bottend hout
Verdofte staag, de wind woei zacht, geen klank
Dan 't ritselen der boomen, dan 't gerucht
Der voeten en de deun van haar gewaad.
Toen, van dit lange, veelgebogen pad
Geraakten we op een boomenlooze plek,
In zachten schijn en doezel-zwart omdonsd.
Daar zong een merel en daar stond zij stil.
In 't diepe zwijgen van het land rondom,
In 't stil-zijn onzer monden: dit geluid
Van de eenzaam-blijde vogel, die maar zong
Om 't eigen lied te hooren, dit gerekt
Naar boven juublend juichen, dat dan brak
In lange trillers en aan 't eind vervloot
In 't ijl, eenvoudig zingen van een wijs.
En 'k zag haar aan: een korte vreugdesnik
Schreide in mijn kijken en een siddering
Van lust en weelde rilde door mijn borst.
Dit was dan eindelijk de schoonheid weer,
Zoo puur en hoog, dat ik haar zièl niet wist, -

Die ik mocht smaken in 't nabij mij zijn
Van Vrede...Ik zag haar aan...zij stond naast mij...
Zij staarde mij met vreemden glimlach aan,
Heel kalm en rustig...ik begréép dien lach.
En even nog bleef ik daar roerloos staan
En dronk nog éénmaal 't zingen in mijn ooren
En drenkte daar de kudden van mijn leed
Aan 't volle wed der vreugde, - reeds bedroefd.
Toen gingen wij en scheidden van elkaar.
Want ik, die 't proeven van een enkle teug
Der schoonheid moet bedwelmen, zóó, dat nooit
De erinn'ring en 't begeeren wijkt naar méér,
Die naar een ééns genoten schoon altijd
Verlangen blijf en zoo mijn zoeken maak
Gelijk een jacht, die gansch het leven duurt, -
Ik, arme, die nu toch nog had gehoopt
Dat 'k dezen nacht met Vrede saam mocht zijn,
En wien de zang in 't zwijgend lentebosch
Zóózeer de rust ontnam, ik zag haar lach,
En wist toen wel dat zij niet blijven kon, -
Want háár is elke stilte reeds genoeg.
Zij draagt haar peinzen steeds verlangeloos, -
Daarom kan zij mijn liefste nimmer zijn.

Toen scheidden wij, maar deze droom bleef mij
De lichtste ster in mijns herdenkens nacht.
Een heerlijk teeken voor mijn klaar gemis, -
Dit lage bosch werd mij het heiligdom,
Dat nooit verweert, ter stille mijmering.

Voorjaar 1908.

Erkentenis.

- - - - -
Toen week die droom. En uit het strakke venster,
Dat als een dreigkreet in den harden morgen
Zijn nuchtre starheid spande en mij gelijk
Een slág van haat, het nauwlijks wakend hoofd,
Waarom slaaps teederheid nog hing, geraakt had
Met àl de pijn van zijn verglaasde klaarte,
Zag ik, verstijfd rondom en overal
Een land zóó wreed in zijn bevrozen dood,
Dat àl mijn angst te zaam gelijk een hand
Mij vastgreep in het hart, om daar het laatst,
Het allerlaatste leven te doen bloeden.
En 't was mij of 'k in 't zwaar doorhijgde zwijgen
Van 't grauw vertrek de droppels vallen hoorde,
Of 't leven heet uit heete wonden vloeide,
Zich langzaam spreidend langs den donkren grond.

Het wakend slapen van lood-blauwe rotsen
Al eindeloos, tot waar, aan stille kim,
De vloek zich hief van een gezweepte zee.
Hier had eenmaal een god zijn heeschen doem
Van wanhoop ingekorven in 't graniet,
Hier lag hij, zwaar voor over, dreun na dreun
Te stuwen uit zijn smart-doorploegde borst.
Zijn handen gravend in het kille steen,
Brák hij de stoere strakheid van de rotsen,
Dat gansch het land droeg de gebrokenheid
Der snikken van een goddelijke smart.
Dit grijnzend kaal: het schaamtelooze naakt

Van wrangheid die haar eigen wrok omwalmt
Met vale onvruchtbaarheid, een schaarsche lork
Rekt in de lucht zijn rauw verwrongen kracht.

Daar boven doode wolken, kweekend angst
En bittre ontzetting: zij vergieten die
Als een onzichtbaar gif, dat bijt en vreet
In iedre steen, en uitgebrand de schimmel
Van zilt bederven achterlaat, op de aarde.

Maar aan 't ellendig Oosten hangt de zon,
Een bloedend oog, waar alle droefenis
Zich heeft verzaamd als in een gapend graf. -
Een bloedend oog. De droppels druipen af
En lekken langs het onverschillig linnen
Der grauwe lucht, daar kleven ruwe brokken
Geronnen bloed, daar vloeit een dikke gulp
Van dampend rood, dat traag zich zelf verstikt
En langzaam klontert tot een schampre krans
Van spot om al die smarten, àl dat bloed.

Mijn blik staart roerloos in dat oog, het spiegelt
Mijn ziel daarin, die hopelooze ellende,
Die naaktheid, en mijn trotsche wrokken weekt
En lost zich in de erbarming van de zon...
Een bloedend oog in vuur'gen kring van hoon
Gloeit op...zoo ìs het wel, ik weet mij zelf.

De stilte weegt als duizend centenaars
Op 't zwoegende graniet, de rotsen zwijgen
Nog altijd hunnen schrik om de oude vloek.
De haat verheft zich der gezweepte zee.

Ik duizel en mijn pijnend oog aanschouwt
Door neev'len ginds een doemend heuvelland,
Waar klimt een wijngaard op langs hellingen
Van droogen grond; wat traagzaam stollend bloed
Druipt op de toppen, - àl de ranken dor...

o God, o God, ik heb geen vreugde meer
Dan langs dien steenen glooi verdorde tuinen...
Bezit slechts naakt en lang reeds uitgemergeld,
Eén wijngaard op de heuvelen van Venus, -
En die is énkel lust...

Pelléas et Mélisande[1)]
Door
J.C. Hol.

Wij hebben vroeger allen met Maeterlinck gedweept, in de Gallische perriode onzer litteratuur en schilderkunst, toen alom in den lande de *Mercure de France* met van Gogh's brieven werd gelezen en Verlaine bij ons op bezoek kwam. Toen verscheen ook de *Kroniek* met een toegift van Fransche vocaal-kwartetjes,[2)] die de 'kamermuziek der litteratuur' tot muzikalen klank brachten. Van deze Kroniek vooral was iets te hopen in den zin eener intellectueel-supérieure Gallische beschaving.

Doch toen velen niet naar de Kroniek grepen, greep zij naar te velen. Dit werd haar ondergang.

Ook was er sedert, eigenlijk reeds van te voren, een nieuwe wind gekomen, die blies uit het Oosten: 'Bleibt der Erde treu'. Zoo bedoel ik het ook, dacht de latere Kroniek, maar zij bedoelde heel wat anders. Op den nieuwen wind volgde zijn echo, een soort tegenwind, die streelend sprak van onzen grootsten schilder; en krachtiger nagalm nog kwam uit Thüringen: Bach redivivus.

Een en ander heeft ons gezonder en positiever gemaakt; wij dwepen niet meer, vooral niet met Maeterlinck, en in geen geval met *Pelléas & Mélisande*.

1) Drame lyrique en 5 actes et 12 tableaux de Maurice Maeterlinck, musique de Claude Debussy.
2) Dat zij geisoleerd bleven, daardoor is een poging teloorgegaan, welker beteekenis toen wellicht door niemand werd bevroed.

Om dit drama met waardeering te genieten moet men jong zijn; men moet weinig nadenken en nog minder voelen. Het is voor wie nog in de Fransche skepsis zit, de hartelooze, en dan niet al te goed toeziet. Doch wie de Germaansche skepsis heeft leeren kennen, met haar gloeienden adem en heftig willen, die heeft het bij Mélisande te koud. Zij is een wrange vrucht, en ook niet méér, deze Mélisande, wier geweten sluimert als van een kind of afwezig is in een niet-weten, dat grenst aan seniele kindschheid. Dit niet-weten, en zoodra ze weet weer te vergeten is haar eigenlijk wezen, haar essentie. Op Golaud's besliste vraag: 'As tu aimé, Pelléas?' antwoordt zij onbevangen: 'Mais oui, je l'ai aimé, où est-il? Zij weet niet meer dat Pelléas in haar bijzijn is omgebracht. En als Golaud verder aandringt zegt zij rustig: 'Non, non, nous n'avons pas été coupables.' Zij heeft ook het laatste samenzijn vergeten, waarin zij zich aan Pelléas gegeven heeft 'toute, toute.' Zij weet niets meer van hare gezindheid, waaruit, hadden de omstandigheden het niet verhinderd, noodwendig de echtbreuk zou zijn gevolgd. Wij noemen opzettelijk dit onpoëtische woord, zoo verlangt het de gezondheid, zoo bedoelde het ook Golaud, al vroeg hij alleen naar de handeling, en niet naar motief of gezindheid.

Nu kan men Mélisande wel vrijspreken: 'on a fermé les portes' doch dan moet ook consequent worden verder gedacht: 'Alles is onschuld' en dan heeft het even weinig zin het woord 'coupable' te ontkennen als het te bevestigen; het bestaat om zoo te zeggen niet meer, zijn gebruik reeds is een bedriegerij.

Inderdaad is dit aureool van onschuld, dat Mélisande zich in de laatste scène geeft, geen mysterie, doch een mystificatie; in werkelijkheid moet het zijn: cerebrale discontinuiteit. Deze willen opheffen, Mélisande een geheugen willen maken, is haar bestaan opheffen. Golaud probeert het en hij ziet het in: 'Je l'ai déjà tuée...'

Hiermee is niet gezegd, dat Mélisande niet die onschuld werkelijk had kunnen bezitten, die zij nu slechts voorwendt. Maar dan liegt zij immers Golaud niet voor als de ring in de put ligt, en vooral moet het dan met haar onschuld voorbij zijn, als zij eenmaal omtrent haar gevoel voor Pelléas is gekomen tot bewustzijn.

In de werkelijkheid van het rijper voelend hart en van het scherper denkend hoofd gaat dus het geheimzinnige in Mélisande den weg op van zoovele mysteries, en onze volle belangstelling concentreert zich op Golaud, den onaangenamen gelukverstoorder onzer jeugdige *sprookjes*-opvatting, maar den eenigen begrijpbaren en dus meevoelbaren mensch van het *drama*, en wij zien met stijgend deernis-gevoel hoe dit hartstochtelijk en open karakter zich aan de onzekerheid te pletter stoot, waarin Golaud door zijn noodlot gedompeld blijft.

Juist deze onzekerheid, die het op zich zelf zoo onsympathiek spionneeren ten gevolge heeft, pleit voor de rondheid van Golaud's inborst. Ik zag eenmaal een oud man, tot wien alles in zijn omgeving riep en gesticuleerde: ‘ontrouw, ontrouw, ontrouw’. Maar hij hoorde niet en hij zag niet, want hij had zelf geen ontrouw in zich. Zoo ook Golaud, tot het laatst toe liegt hij zich voor: ‘Ils s'étaient embrassés comme des petits enfants...Ils étaient frère et soeur...’ Hij wist niet wat ook heden zoovelen nog niet weten, dat daartoe minstens een kleine physieke antipathie noodig ware geweest, die tusschen Pelléas en Mélisande nu eenmaal niet bestaat.

Hierbij komt dan nog de enormiteit dat de jonge vrouw, die Pelléas in de voorlaatste scène in de armen sluit, en welke ook hem in de hoogste extase haar liefde bekent, is: de zwangere vrouw eens anderen.

In de derde scène van het derde bedrijf, als Golaud en Pelléas zich weer baden in het zonnelicht, nadat zij in de onderaardsche gewelven den afgrond van den dood hebben aanschouwd, in die scène waarschuwt Golaud zijn jongeren broeder, dat zulke dolle spelletjes als met Mélisande's haar, den vorigen avond (de toren-scène, de eerste scène van het derde bedrijf), niet meer moeten voorkomen: ‘il faut qu'on la ménage d'autant plus qu'elle sera peut-être bientôt mère, et la moindre émotion pourrait amener un malheur’. In het laatste (vierde) bedrijf is de nieuwe wereldburger werkelijk aangekomen. Wellicht heeft Maeterlinck hiermede willen zeggen, dat deze Mélisande een raadsel is dat door zwangerschap niet wordt opgelost. Mogelijk heeft hij willen pareeren wat men Wagner heeft verweten: dat zijn heldinnen geen kinderen ter wereld brengen. Wellicht ook, en dit lijkt het waarschijn-

lijkst, dient alles slechts om koning Arkel aan het slot de diepzinnigheid te laten débiteeren: ‘Il faut qu'il vive maintenant à sa place, c'est au tour de la pauvre petite’. Hoe dit zij, Mélisande's neiging tot Pelléas is onder de omstandigheden waarin zij verkeert, in *physiologische* tegenspraak met het moederlijk instinct, daar deze neiging het doel dat de natuur met Mélisande voor heeft, ten eenenmale in de war zou sturen.

Men moet een schaap zijn, en geen kleintje, om dergelijke distels thans nog als gras te vreten; want de tijd is onherroepelijk voorbij, waarin straffeloos de belangrijkste functies der natuur op dusdanige wijze konden worden versymboliseerd.

Deze zwangerschap is het éénig positieve dat wij omtrent Mélisande komen te weten; daarom is het onmogelijk dat het zich niet in den geest des toeschouwers vasthecht, om het poëtisch vizioen der laatste bron-scéne jammerlijk te verstoren. Bovendien maakt zij het ons onmogelijk Mélisande op te vatten als symbool en draagster van het onbewuste en haar drama als het drama der bewustwording, waarbij dan Golaud de *Wetenschap* zou voorstellen. Deze alleen-plausibele verklaring wordt ons uit de hand geslagen, als Mélisande zich vergrijpt tegen het krachtigst, meest-onbewuste vrouwelijk instinct: het instinct van het moederschap.

* * *

Dit zijn de voornaamste redenen waarom wij voor *Pelléas et Mélisande* als drama niet meer door het vuur gaan; maar nu het met den geheel nieuwen prikkel der Gallische muziek trad voor ons oog en oor, nu lieten wij ons gaarne meevoeren op de zoete herinnering aan vroeger dagen, verblijd door de gedachte dat er altijd iets overblijft van jeugdige bewondering. En het verheugde ons ook, dat àl wat wij tot nog toe van het droef-eindend spel zagen, Holst's teekening was, in een donkere gang alleen te zien wanneer de voordeur openging.

Voor ons tegenwoordig inzicht is de eenig mogelijkheid Mélisande zóó te zien: in het schemerlicht, met af en toe een lichtstraal, geworpen door de muziek van Debussy. Dit is, algemeen genomen, de hoofdverdienste dezer muziek dat zij de opvoerbaarheid heeft teruggewonnen voor een drama,

dat door charme van stijl en overzichtbare schoonheid der indeeling dit ruimschoots beloont.

Hierdoor geldt practisch nog van Debussy's *Pelléas & Mélisande*, wat men zelfs na Wagner met recht nog kon zeggen: het muzikale drama is een species der muziek.

* * *

Nu wij het ondernemen over Debussy's muziek te spreken, komt het in de eerste plaats er op aan zakelijk te zijn, d.w.z. feiten mee te deelen. Want dat de meeningen die over dit werk in omloop zijn, zoo zeer elkander tegenspreken, komt voornamelijk hiervan dat zij niet berusten op den vasten bodem van juiste waarneming en rustig overleg.

Slaan wij daarom het klavieruittreksel op (de partituur staat ons niet ten dienste) en houden ons hieraan als aan den tekst, dan hangt de commentaar vanzelf niet in de lucht.

De aanvang der orchestrale inleiding:

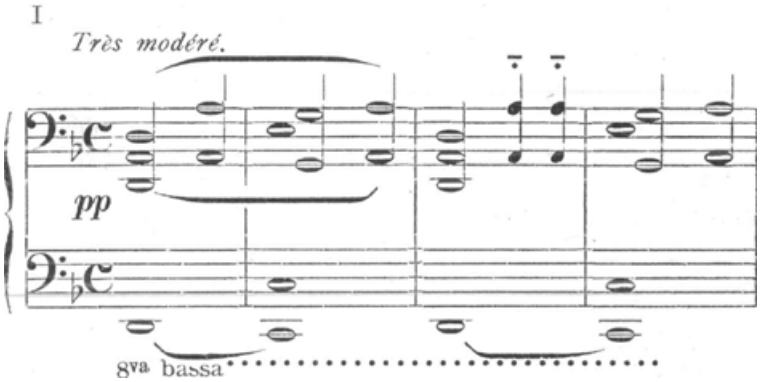

Schildert het oer-mysterie waarin het menschelijk leven wortelt. De tertslooze kwinten der eerste maat, de heele-toon-schred benedenwaarts der bassen in de tweede, het ontbreken der halve tonen (slechts de vijf natuurlijke kwinttonen *c-g-d′-e′- a″*, de primitief-pentatonische, worden hier aangewend) zeggen dit ondubbelzinnig. Al deze elementen, de melodische

zoowel als de harmonische zijn ontleend aan de oude (16e eeuwsche) vocaalmuziek; waarschijnlijk is Debussy's aandacht hierop gevestigd door Liszt, die van deze middelen rijkelijk heeft gebruik gemaakt; doch ook deze heeft ze te danken aan de Fransche School die al vroeg op exotische kunstgrepen uit was.

De indruk dat Debussy bedoeld heeft een *natuur*-mysterie te symboliseeren door de pentatoniek der natuurlijke kwinten, wordt versterkt als het motief de tweede maal optreedt met de hoogst-karakteristieke kwinten en kwarten:

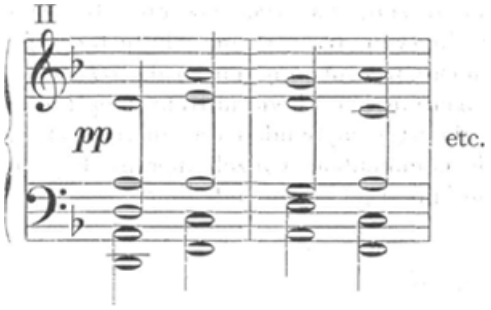

Beide malen volgt op dit aanvangsmotief het hoofdmotief van het drama: uit het mysterie komt het noodlot te voorschijn dat in de gedaante van Golaud vasten vorm voor den toeschouwer aanneemt:

Wie dit motief op de gealtereerde dominant der onderdominant (g- klein) met zijn hoogst buitengewoon diatonisch wisselakkoord goed in zich heeft opgenomen, is op den goeden weg om deze partituur te gaan begrijpen. Het herhaalt zich na muziekcitaat II (de eerste drie muziekcitaten sluiten in de volgorde I-III-II direkt aan elkaar) een kwart hooger met andere harmoniën (in F) en voert met een trugschluss naar het tweede hoofdmotief, den aanvang der *Mélisande*-melodie, op de dominant van Es:

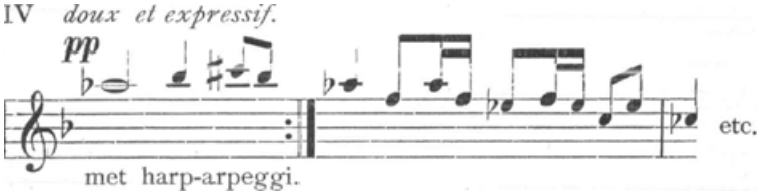

Aan dit motief schaart zich een lichte, gratieus-melodische verdervoering, die na een nieuw trugschluss op de dominant van g-dur wordt herhaald, begeleid door het noodlot-motief dat van zijn dissonanten vorm heeft verloren, en nu in een open dorisch[1] (d-klein met b), zij het ook met harde door-

1) Dat Mélisande hier met het ethos der *dorische* muziek wordt gekarakteriseerd, juist vóór dat Golaud, als haar noodlot voor haar zal treden, doet vermoeden dat Debussy hier aan Plato's karakteristiek van den dorischen toonaard heeft gedacht: '....□ ε□ς *τραύματα* □ ε□ς □*ανάτους* □*όντος* (scil = □*νδρείου*) □ ε□ς *τινα* □*λλην ξυμ*□*ορ*□*ν πεσόντος,* □*ν π*□*σι τούτοις παρατετυγμένως* □*α*□ □*ρατερούντως* □*μνομένου τ*□*ν τύχην* (het noodlot afwerend). Wellicht ook dat hij hierdoor alleen Mélisande's kuischheid heeft willen symboliseeren, overeenkomstig de gangbare opvattingen over de uitwerking der (in de midden-eeuwen verwisselde) antieke toonaarden, welke een Hollandsch grappenmaker (waarschijnlijk uit de 18e eeuw) aldus formuleerde: 'De *Dorische Muziek* is een Teegengift tegen de onkuische Gedagten: Die *Muziek* is gelijk aan de Grieksche taal; Die is uitgestorven in de meeste Abdijen en kloosters.'

gaande tonen, rustbrengend optreedt, terwijl het gordijn uitéengaat:

en Mélisande aan den rand der bron zichtbaar wordt. Wanneer met de kwinten *d* en *a* de herhaling der aanvangsmaten begint treedt Golaud op.

Voor wij verder gaan moet ik den lezer waarschuwen dat het grootste gedeelte van Debussy's muziek op een piano gespeeld, afschuwelijk klinkt.

Enkele passages, waarin de orgelpijptonen der houten blaasinstrumenten een hoofdrol spelen als in de aanvangsmaten, lukken beter op orgel of harmonium, terwijl de doorzingende boventonen der geslagen piano-snaren een onuitstaanbare cacophonie teweegbrengen.

Eerste belangrijk onderscheid: terwijl de muziek van Wagner en Liszt en al hunner direkte volgelingen op het klavier voortreffelijk klinkt, sluit Debussy zich bij Berlioz aan, die geen harmonie-leeraar kon worden, omdat hij geen piano speelde.

Bij de bovenstaande muziek-voorbeelden liet ik een paar woorden over de harmonische structuur vallen, om aan te toonen dat wij met volkomen verstandige, logische muziek te doen hebben. Karakteristiek is, dat de toonaarden veelal door het dominant-akkoord worden vertegenwoordigd en het optreden der tonica door trugschluss wordt vermeden. Houdt men dit in het oog dan blijkt de toonaardopeenvolging hoogst eenvoudig, schier primitief; zij ontstaat door kwint- of terts-ver-wantschap.

Dat het den heelen avond bij dezen eenvoud zal blijven, is zoo min te verwachten als te wenschen, doch wij leeren hierdoor Debussy kennen als een eminent psycholoog en muzikaal gastheer van fijne manieren. Hij zet ons eerst op ons gemak: 'zie, zoo eenvoudig gaat het bij mij toe, het is wellicht nieuw, wellicht buitengewoon, maar toch alles heel natuurlijk wat ik u vertellen wil.' En zóó van het begin af den indruk gevend dat het geenszins zijn bedoeling is den hoorder door raadselachtige combinaties te épateeren, of door onverwacht geweld te overdonderen, laat hij ons later al spelend de moeilijkheden overwinnen, die ook hij zal stellen aan ons muzikaal intellect.

Om ook van dit meer gecompliceerde eenige voorbeelden te geven, behoeven wij niet ver te zoeken. Er is ons echter te meer aan gelegen hier niet vluchtig over heen te gaan, daar ook uit de ingewikkelde passages blijkt, dat Debussy niet in de eerste plaats is een naturalist, die, alleen om het effect, buitengewone klanken aan elkaar lijmt, maar een logisch denkend musicus, die ook waar hij zich de schijnbaar grootste vrijheid veroorlooft, een vast doel voor oogen heeft en volkomen weet wat hij schrijft. Want al het overige is toch een kwestie van smaak, dien men kan ontwikkelen doordat men meer leert begrijpen; het eenige echter wat den huidigen kunstenaar, als tegenbeeld van den vroegeren zondaar, niet kan worden vergeven, is: dat hij niet weet wat hij doet, zij het ook dat zijn instinct of wel zijn bewustzijn hem in de steek laat.

Als Golaud in de eerste scène Mélisande gerust stelt, zij dreigt in het water te springen wanneer hij haar aanraakt, weerklinkt de aanvangs-phrase (muziekcitaat I) in fis-klein met een uitdrukkingvolle verlenging, die 15 maten vroeger voor het eerst geklonken heeft (toen in C-moll):

Deze muzikale gedachte, waarin weer de tonica-klank (fisklein) niet aan het woord komt, of waarin, zoo men wil, op mixolydische wijze de dominant de rol der tonica vervult, wordt terstond een overmatige secunde lager herhaald (in esklein). Doch het motief blijft op het derde akkoord (nu onderdominant) steken, waarop dan drie maten later de tonica (es-klein) toch wordt bereikt, hetgeen de in bovenstaand voorbeeld verzwegen *fis-moll* tonica ook nog tot haar recht brengt.

Een nog frappanter voorbeeld van den zekeren blik waarmee Debussy zijn doel niet uit het oog verliest al leidt hij er ons nog zoo zeer heen *per ambages*, is het volgende. Wanneer Mélisande als antwoord op Golaud's vraag: ‘D'ou êtes-vous? Où êtes-vous née?’ Zingt: ‘Oh, oh, loin d'ici...loin...loin...’ (pag. 11), maakt Debussy een trugschluss dat hij schrijft als van ges-dur naar e-moll, hetwelk ges-dur echter als volgend op een ondubbelzinnig dominant-sept-akkoord van d-dur, bedoeld is als fis-dur (Debussy houdt er van in zijn klavier-uit-treksel de dingen enharmonisch anders voor te stellen dan zij zijn).

Het e-moll akkoord dient hem echter als dominant-parallel om naar het kroon-motief in c-dur te komen (Qu'est-ce qui brille ainsi au fond de l'eau? bl. 11).

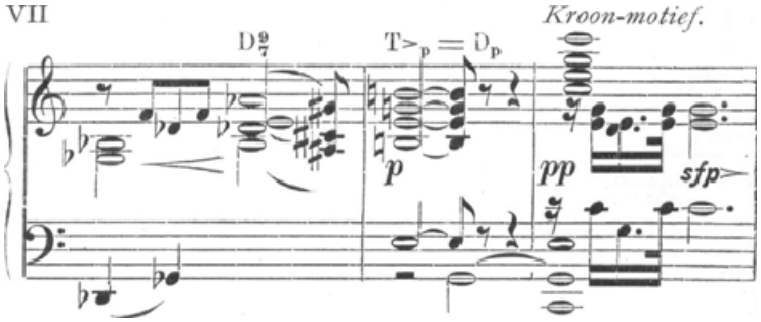

Door chromatische tertsverwantschap bereikt hij dan es-dur, (pg. 12) welks tonica weer niet verschijnt, en maakt van diens gealtereerde dominant door enharmonie een trugschluss terug naar fis-klein (onderdominant):

Hier zet echter het Mélisande-motief in (voor de eerste maal sedert de inleiding) en dit brengt weer een trugschluss met zich naar het Mélisande karakteriseerende noon-akkoord op *E*. Debussy vergeet echter zijn belofte niet, laat a-moll als onderdominant gelden om ons toch na e-klein te brengen. Doch op het laatste oogenblik zwenken de unisono-pizzicati nog om; wij worden nogmaals bedrogen en gaan terug naar c (dominant):

IX

Verwacht hadden wij dit:

X

Toch is het ook nu met de afspraak naar e-klein te cadenceeren niet heelemaal gedaan: 15 maten later verschijnt plotseling met een de-aandacht-trekkend sforzando de lang verwachte klank.

Dat Debussy daarom zuiver-impressionistische middelen niet geheel versmaadt, zij echter niet verzwegen. Dit blijkt het ondubbelzinnigst uit de wijze waarop hij het antwoord van Mélisande op Golaud's vraag: ‘d'où venez-vous’ (blz. 10) muzikaal toelicht:

Hij laat hier het noon-akkoord, eenvoudig omdat het hem een opzichzelf welluidend symbool is, drie maal een halven toon benedenwaarts schrijden. Directe muzikale samenhang bestaat hier niet. Wie dezen in de halve-toon-nabuurschap zou willen zoeken, moet dit toch opgeven wanneer Debussy een volgend maal (pg. 39) vijf noon-akkoorden in heele-toons-afstand laat volgen (op fis-e-d-c-bes). Hiermee worden Pelléas' woorden

geïllustreerd: ‘On s'embarquerait sans le savoir et l'on ne reviendrait plus,’ wanneer het schip dat Golaud en Mélisande heeft gebracht, de terugreis aanvaardt. Ook hier wordt de zwaartekracht van het noodlot uitgedrukt, dat het onbevredigd-welluidend noon-akkoord (Mélisande's symbool) doet zinken. Doch heeft Debussy beide malen van middelijken muzikalen samenhang geen afstand gedaan. De noon-akkoorden als doorgaand opvattend, bestaat er tusschen het eerste en het laatste de relatie der chromatische tertsverwantschap (de eerste maal desdur-besdur en de tweede maal gesdur-besdur). Of het positief karakter van het noon-akkoord het mogelijk maakt dit verband werkelijk te hooren, is een tweede vraag.

Onbestrijdbare muzikale logica is echter voorhanden in een andere klank-verbinding, die alleen door Debussy's notatie in het klavieruittreksel den schijn der willekeur draagt (pg. 12):

XII

Deze maat, die een octaaf hooger tweemaal wordt herhaald, bestaat schijnbaar uit het beruchte moderne, onharmoniseerbare hexachord (een opeenvolging van zes heele tonen) kant en klaar geharmoniseerd. Of Debussy hier zelf dupe is geworden van zijn lust tot het buitengewone, of dat hij slechts kortzichtige collega's een poets heeft willen spelen, kan ik niet beslissen. Wel kon ik constateeren, dat wie onbevangen toehoort spoedig tot het inzicht komt hier met een trugschluss in c-klein[1)] te doen te hebben, dat, wanneer men het zijn enharmonisch mombakkes afdrukt, er als schema zóó uit ziet:

1) Voor de volledige verklaring van dit trugschluss zie men: *Caecilia.* Jaarg. 65, blz. 14.

XIII

Waarbij alleen de vrije appoggiatuur ges' voor f' en het liggen blijven der terts g-b als orgelpunt opvallen.

Voor het overige ziet men, dat het hexachord er geen is, daar de cis een des moet zijn. Hierin berust ook het geheim waarom uit het moderne hexachord geen harmoniseerbaar toonsysteem kan ontstaan: het is geen ring doch een spiraal, die slechts door de buiten-muzikale kunstgreep der enharmonie kan gesloten worden: van c uitgaande komt men langs heele tonen op his, en niet op c'.

Dat Debussy zich deze harmonische onbruikbaarheid van het moderne hexachord volkomen bewust is, blijkt onmiskenbaar uit dat gedeelte van zijn werk waarin hij zich het rijkelijkst van deze stug-doorgaande, buiten-harmonische tonen heeft bediend: de sousterrains-scène, waarin Golaud aan Pelléas den afgrond van den dood laat zien. Hij bereikt hier zijn doel, de grootst mogelijke melodische vrijheid, door de harmonie (c-moll) tot op den grondtoon te reduceeren: (pg. 126)

XIV

Debussy schrijft echter in de bovenstem e-fis-gis en in de bas fis-e. Met het oog op hetgeen volgt en de f-moll harmonie in de kwartligging welke c-klein als toonaard ondubbelzinnig vaststelt (hetgeen Debussy's voorteekens ook aangeven), schreef ik de tonenreeks gelijk Debussy dit op andere plaatsen (blz. 127 syst. 1) ook doet. Inderdaad heeft iedere orthographie iets willekeurigs van het oogenblik af, dat er een dergelijke enharmonische kink in de kabel zit, en komt het op hetzelfde neer of de verminderde terts tusschen as en fis, of tusschen fes en d wordt genomen. Toch lijkt de sprong gis-bes over de maatstreep heen en naar het keerpunt der melodie toe (blz. 126, syst. 3-4) onverdedigbaar, en schijnt de schrijfwijze in mollen ook opwaarts, opzettelijk veranderd om althans in het klavieruittreksel niet geheel open kaart te spelen:

XV

Merkwaardig is dat Debussy met deze slangachtig zich kronkelende toonfiguren zelfs een canonische imitatie waagt. (blz. 127 syst. 3 en 4.) Deze herhaalt zich in es-klein, (blz. 128 syst 3), waarna met het zelfde akkoord waarover, in den aanvang van het Tristan-voorspel voorkomend, zooveel is te doen geweest, naar e-klein wordt gemoduleerd, waarop dan de satz in de variant, c-dur, sluit:

XVI

Hierbij worden de grondtoon en de terts der tonica respectievelijk twee maten en een halve maat lang door een leidtoon-voorhouding tegengehouden. Merkwaardig is ook dat in het dominant-akkoord de verhoogde kwint volgt op de ver-

minderde kwint, hetgeen eigenlijk e-groot doet verwachten. Daar ook deze passage door opzettelijke orthographische onjuistheden geheel onkenbaar is gemaakt, was het goed er even bij stil te staan.

* * *

Nu in het bovenstaande den lezer een blik van nabij in Debussy's harmonische techniek is gegund, kunnen wij den draad van ons verhaal over de leidmotieven weer opvatten. Evenwel niet met de bedoeling dit al te zeer uit te spinnen. Immers de begaafde lezer kan deze motieven zelf bij hooren der partituur of bij lectuur van het uittreksel wel volgen. Voor den minder begaafde is echter de leidmotieven-jagerij een gevaar temeer over het wezenlijke in Debussy's muziek heen te hooren. Want wat de leidmotieven betreft is Debussy zoo discreet, dat de opzettelijke bedoeling zich vooral hierin van Wagner los te maken niet te ontkennen is, en zijn werk zonder deze motiveering niet geheel zou zijn vrij te pleiten van gemis aan praegnantie en relief in de melodische vinding.

Toch blijft een dergelijk verwijt van uit ieder oogpunt ongeldig wat betreft het muzikale hoofdmotief van het drama. Het Golaud-motief (muziek-citaat III), dat eigenlijk meer nog het noodlot verzinnebeeldt dat Golaud op de jacht het spoor bijster doet worden en Mélisande doet vinden in het woud, zoodoende als noodlot-motief boven Golaud en Mélisande blijft zweven, doch meer direct zich vasthecht aan Golaud's persoon, - dit Golaud-motief bezit alle eigenschappen van een goed leid-motief: rhythmische markantheid, die tot opmerkzaamheid prikkelt (de triool en de gepointeerde rhythme), en melodische eenvoud, ja bijna obstinatie, die het den hoorder gemakkelijk in zich op doet nemen en herkennen (de groote secunde als het eenige, driemaal herhaalde melodische interval).

Toch heeft Debussy ook in de beide andere hoofdmotieven zeer fijne intenties op artistieke wijze neergelegd, - wij zeiden reeds dat hij een eminent psycholoog is, - maar dergelijke substiel psychologische muziek heeft altijd de meeste moeite om over voetlicht en orchest-ballustrade heen tot haar recht te komen, want het schouwburg-publiek heeft, globaal genomen, voor haar geen ooren.

Niettemin blijkt Debussy's bedoeling zoo duidelijk, wanneer hij den aanvang van het *Mélisande*-motief voor het eerst (na de inleiding) laat optreden, terwijl Golaud vraagt hoe oud zij is: (blz. 17)

XVII

Dit prachtige noon-akkoord op E 'open en genereus en zacht-verlangend als een jeugdig meisjes-hart' zegt, dat Mélisande nog heel jong is, een kind bijna, welks schuchter verlangen naar geluk, zich nog niet verdicht heeft tot begeerte.

Doch Debussy's bedoeling Mélisande te schilderen als een onschuldig kind wordt eerst later totaal onmiskenbaar wanneer het Mélisande-motief is aangegroeid tot den volledigen voor-zin eener melodie (blz. 34, begin der scène voor het kasteel):

XVIII *Mélisande-melodie.*

Ondanks het zeer langzame tempo en de melancolisch verlaagde *dis* aan het half-slot voelen wij dadelijk hier met een kinderliedje te doen te hebben; vooral de terugloopende achtsten der tweede maat suggereeren ons het beeld eener 'ronde enfantine' van zingende en in-een-kring-dansende meisjes,

zooals men ze in Frankrijk in faubourgs en dorpen herhaaldelijk te zien krijgt.

Wanneer deze melodie voor de tweede maal optreedt is zij vergezeld van een omvorming der elementen van het noodlot-motief, die ik hier wil meedeelen, daar zij licht aan de aandacht ontsnapt (blz. 43):

Deze noodlot-figuur polseert zoo obstinaat door, vijf maten lang; zij geeft het onheil weer dat zich hecht aan alles wat met Golaud en Mélisande in verband staat: Pelléas kijkt met Geneviève en Mélisande het schip na dat zijn broer en diens jonge vrouw heeft gebracht, hij voorspelt heilloos noodweer op zee: ‘on s'embarquerait sans le savoir et l'on ne reviendrait plus.’

Een zeer vrije, maar toch duidelijk herkenbare variatie ontleent Debussy aan den aanvang van het Mélisande-thema, en spint haar voort tot een weemoedig-dorloteerende melodie die in de sterf-scène schijnt aan te duiden dat Mélisande is gekomen in een toestand van vredige helderziendheid, die aan haar verscheiden voorafgaat. (‘Je n'ai jamais été mieux portante. - Il me semble cependant que je sais quelque chose...’) (pg. 249, syst. 2)

als eenvoudigste verklaring schreef ik het Mélisande-motief met geringe rythmische verandering onder de correspondeerende noten der nieuwe melodie.

Pelléas is door het volgend motief muzikaal vertegenwoordigd (pg. 30, syst. 3):

XXI

De tweede maat wordt herhaald met de afwisseling in de syncopen der bas, die uit de overbinding van zelf blijkt.

Het nog jeugdige, vlinderachtig-onschuldige in Pelléas' karakter dat de gesyncopeerde bas reeds aanduidt, komt nog duidelijker tot zijn recht in de voortzetting van het motief, de tegenbeweging van kwart- en kwint-sprongen in de buiten-stemmen (pg. 31 syst. 1 en 2):

XXII

Overigens komt dit Pelléas-motief slechts zelden voor, overeenkomstig de ondergeschikte rol, hij is meer een *conditio* dan een *agens*, die Pelléas in het drama speelt.

Gelijk ik mij voornam, zal ik op de leidmotieven-ontwik-

keling niet verder ingaan, en alleen nog de eerste bron-scène signaleeren, waarin Pelléas en Mélisande een loopje nemen met Golaud en de onverbiddelijkheid van het noodlot, naar de volgende melodie van langen adem, aan het Golaud-motief ontsponnen, met onmiskenbaar karakter aangeeft (pag. 62-63):

XXIII

De dissonante voorhouding aan het slot waarschuwt reeds, waarop deze overmoed zal uitloopen.

* * *

Debussy's neigingen gaan eigenlijk zoo min naar het leidmotief, als naar de oneindige melodie; hij heeft een andere, niet zoo dramatische, maar daarvoor ook des te fijnere manier zijn personen muzikaal te kenschetsen. Zijn melodiek heeft een zekere verwantschap met het Fransche volkslied uit vroeger dagen. Wij zagen het reeds bij de Mélisande-melodie, doch ook de kinderlijke *Pelléas* spreekt graag in herinneringen aan een verloren gegaan muzikaal idioom. Zoo in de eerste bronscène (pg. 61 syst. 4):

XXIV

Waarvan hij iets vroeger (pg. 51 syst. 1-2) de volgende variant heeft gezongen, waaraan men zich slechts den tritonus

hoeft weg te denken (bes' in plaats van b') en de maatstrepen op hun plaats te zetten (gelijk de stippel-lijnen aangeven):

XXV

Als een ballade uit lang vervlogen tijden klinkt de schoone melodie die de gelatenheid van den grijsaard Arkel weergeeft (pg. 27 syst. 3 en 4):

XXVI

met wat daar verder volgt (blz. 28. Syst. 1).

Doch ook Pelléas weet innigere en verder om zich grijpende tonen aan te slaan, zoo gedurende het laatste samenzijn met Mélisande (zonder begeleiding, pg. 220):

XXVII

en in het eerste samenzijn, deze melodie, welker lijn omhoog streeft en terugvalt als het kuische water eener fontein:

XXVIII

Hoe is het mogelijk zulke muziek niet lief te hebben, hoe hard van oor of geweten moet men zijn, om vol te houden dat deze Debussy geen melodie in zich heeft, hij die evenals Wagner, in zijn heimelijkste oogenblikken datgene schrijft wat de eigenlijke waarde aan zijn werk geeft (pag. 4):

XXIX

'Louter dingen van één en twee maten', zooals zij zelfs bij Wagner nu nog een scheiding maken tusschen wie zijn muziek slechts uiterlijk en wie haar ook innerlijk kent.

* * *

Ook op het gebied der markante toonschildering blijft Debussy het woord niet schuldig, zoo in de sleepende, een verminderde sept omlaagspringende septakkoorden, die Mélisande's snikken weergeven (Golaud: 'J'entends pleurer' pag. 6 syst. 1) of de merkwaardige opeenhooping van overmatige drieklanken die het bloedige spoor van het wilde zwijn karakteriseert dat Golaud naar zijn noodlot, Mélisande, lokt (pg. 4-5):

De geniaalste en meest overtuigende toonschildering is wel de krachtige trompet-appoggiatuur (een groote secunde opwaarts) die in de overgangs-muziek van de onderaardsche gewelven naar het terras onder vrijen hemel (derde bedrijf: scène 2-3) voerend, het zonlicht résumeert en daarbij den hoorder het geheele complex gewaarwordingen doet doorleven, dat een jong menschenkind als Pelléas bij het verlangen naar licht en leven doorstroomt.

Deze groote secunde herhaalt zich eerst in 32sten dan in achtsten, als Mélisande voor het laatst haar verlangen naar de zon (en daardoor haar eigenlijk verlangen voort te leven) te kennen geeft (sterfscène blz. 269 syst 2 en 3). De achtsten gaan over in triolen en dan in het Mélisande-motief (pg. 270 syst 1 en 2), welks eerste interval eveneens een groote secunde is. De trompet-stoot die Pelléas' verlangen naar het leven symboliseerde, drukte dus tegelijkertijd zijn verlangen naar Mélisande uit.

* * *

Résumeeren wij nu de feiten die bij nadere beschouwing van het kunstwerk in het bovenstaande zijn geconstateerd, dan zien wij dat Debussy in de eerste plaats een principieele voorliefde openbaart voor verminderde en overmatige intervallen (citaat IV en passim) voor den overmatigen drieklank

(citaat XXX) en voor sept-akkoorden met verlaagde of verhoogde kwint (citaat XVI). Hiermede in natuurlijk verband staat dan het veelvuldig als karakteristicum gebruikte zgn. moderne hexachord, waardoor Debussy zich echter niet tot harmonische aberraties laat verleiden (citaat XIII, XIV, XV), doch dat aanleiding geeft tot *enharmonie* (citaat XIII) waarvan ook in de modulaties rijkelijk gebruik wordt gemaakt (citaat VII, VIII en XVI). De dissonanten treden veelal zeer hard, maar ook zeer openhartig op, wat tegenover de zwoele weekelijkheid van veel moderne muziek den hoorder levendig prikkelt en opfrischt als een koel bad (citaat II). Tegenover dit gebruik der dissonant als een nieuw uitdrukkingsorgaan staat een bij dezen componist bijzonder ontwikkelden zin voor fijne welluidendheid, welke zich openbaart in de voorname rol die het noon-akkoord in zijn harmoniek speelt, en dat op een bepaalde toonshoogte (E) vasten vorm aanneemt om *Mélisande* te symboliseeren (citaat VIII en XVII). Zoo staat ook tegenover Debussy's zin voor onmelodische intervallen een zeer bijzondere melodische begaafdheid (citaat XVIII, XXIV XXVI, XXVII, XXVIII), welke hem ook in staat stelt aan zijn motieven melodiën te ontspinnen van fijn-psychologische beteekenis (citaat XX en XXIII). Als ietwat buiten-muzikaal symbool bedient zich Debussy van de primitieve pentatoniek (citaat I), terwijl hij met het noon-akkoord zich symbolisch aan de grenzen van het muzikaal naturalisme waagt, welke hij echter niet definitief overschrijdt (citaat XI). Wat het leid-motief betreft, zoo kan men er slechts één als werkelijk geslaagd beschouwen (citaat III) terwijl de beide anderen van een meer intiem-psychologisch, buiten-theatraal karakter zijn (citaat XVII en XXI). In het algemeen neigt Debussy meer tot de periodisch-bepaalde dan tot de oneindige melodie. Vandaar ook de ieder oogenblik voorkomende herhaling van één maat tot een tweematen-groep, de kern der melodische periode (citaat XXIX, XXVI en V).

Van zijn begaafdheid leidmotieven zinrijk te combineeren of te varieeren geeft Debussy overtuigende bewijzen (citaat XIX, XX en VI.) Verder konden wij constateeren dat het Debussy geenszins aan neiging of kunnen ontbreekt om een logisch-harmonisch doel gedurende langere tijds-intervallen in

het oog te houden (citaat VII tot en met X), gelijk hij steeds van het begrip tonaliteit, zij het ook in den ruimsten zin, uitgaat (naar ook de steeds voorgeschreven voorteekens bewijzen), waarbij dan, veelal in kwint- en (chromatische) tertsverwantschap voortschrijdend, de tonica-klank vaak elliptisch wordt behandeld (citaat I tot en met V). Aan de meer microscopische, teedere muziek, die ook de vreugde is der eigenlijke Wagner-kenners, ontbreekt het in Debussy's partituur niet (bijv. citaat XXIV, XXVII, XXVIII, XXIX).

Ten slotte zie men niet over het hoofd, dat de boogjes in de muziekvoorbeelden (bijv. citaat XXIII!) bestemd zijn voor de strijkers en blazers (de beweging van adem en strijkstok regelen). Alleen om niet ‘plus royaliste que le roi’ te zijn, onthield ik mij van veranderingen die van deze legato- en ‘kalligraphische’ bogen werkelijke phraseeringsbogen zouden maken.[1)]

* * *

Vraagt men naar Debussy's afhankelijkheid van Wagner; dan luidt het antwoord, dat de krachtdadige poging om van dezen toovenaar der moderne muziek los te komen werkelijk is gelukt. Wat de compositie-techniek in eigenlijken zin betreft, vielen mij slechts de alterneerende tertsen van het *Waldweben* (Siegfried) op, tot welke overeenkomst Debussy zich door den tekst liet verleiden (‘Et quelles forêts, quelles forêts autour des palais!...’ pg. 35, syst. 1-2) en de delicate ligging van het noon-akkoord (bijv. in de kwart-ligging na den terts-schred der bas pg. 7, syst. 2, maat 3).

Ook in de instrumentatie wordt men een enkele maal aan Wagner herinnerd, toch is in het algemeen Debussy's orchestklank diametraal verschillend van dien van Bayreuth. Debussy schreef niet voor een overdekte, doch voor een *on ne peut plus*-open orchest-ruimte, en dat nog op zoo bescheidene wijze dat men dichtbij moet zitten om alles te hooren, althans in de Duitsche schouwburgen, waar met het oog op Wagner's muziek

1) De voor deze kwestie zich interesseerende herinnert zich Hugo Riemann's opstel over *Legatobögen oder Phrasirungsbögen?* in zijn *Präludien und Siudiën* I blz. 88 vg.

het onoverdekt orchest lager ligt dan in Fransche of Italiaansche theaters. Want niet alleen dat de Fransche instrumenten slanker klinken en de geheele orchestreer-wijze dunner en minder volumineus is dan de Duitsche, Debussy heeft bovendien om zijn vaak zeer schrille dissonanten aannemelijk te maken, met bijzondere réserve gestreefd naar wat men een *con-sordino*-partituur zou kunnen noemen; het gedempte strijkorchest en de pianissimo orgel-tonen der houten blazers spelen hierin een hoofdrol, waarbij de harp, vooral voor toonschilderende effecten, hen met voorliefde ondersteunt. Ook de celli en hoorns voegen zich met hun helderst register graag in dit echt Fransch timbre, waarin pauken en koper reeds door een matig optreden den indruk van groote kracht-ontlading te weeg brengen.

Voegt men hierbij een principieele spaarzaamheid in het aanbrengen der leidmotieven, die meer op intiem-psycholo-gische ontwikkeling der relaties dan op uiterlijk plastisch verband zijn berekend - nooit weerklinkt er een motief wanneer een der dramatis personae verschijnt of haar naam wordt genoemd - en merkt men het veelvuldig zondigen op, niet tegen de spraakmelodie, want die bezit de Fransche taal niet,

maar tegen het woord-accent (zie bijv. citaat XXVIII „bassin"
XXIV „Il ne faut pas", „pour une" XXV extraordinaire;
pg. 33 syst. 4 „Aie soin d'allumer la lampe" etc.) dan komt

men tot de conclusie dat de afwijking van Wagner's beginselen niet zonder opzet zoo groot mogelijk is gemaakt.

* * *

Welke beteekenis heeft nu, al het bovenstaande overwegend, Debussy's *Pelléas et Mélisande* voor ons, en wat is daarbij de voornaamste verdienste van den componist?

De laatste is tweeledig. Allereerst heeft hij het zwaartepunt van het drama, dat in Maeterlinck's titel verkeerd was gelegd, teruggebracht waar het behoort. Hij heeft *Golaud* muzikaal gemaakt tot wat hij ook eigenlijk is en zijn moet, tot middelpunt, ja tot drager der eigenlijke handeling. Hierdoor heeft

hij het drama ook voor hen wier intellectueele klok niet is blijven stilstaan, aannemelijk gemaakt. Bovendien heeft hij de muzikale atmosfeer geschapen waarin *Mélisande* bijna mogelijk wordt en de hoorder met eenigen goeden wil door haar mystificaties niet al te zeer wordt gestoord. *Pelléas* echter geeft hij hier en daar een muzikale phrase in den mond, die het onmogelijk maakte dezen gezond-onbewusten niet lief te hebben.

De beteekenis nu der Mélisande-partituur is deze, dat wij in haar een modern muziek-werk bezitten waarin het demagogisch element volkomen ontbreekt en waarop dus geenerlei ochlokratie ooit vat zal krijgen. Met die instinctieve voornaamheid, die niet naar voornaamheid streeft daar zij ze heèft, zet Debussy de dingen voor ons neer. Zich van ons meester te willen maken komt niet in hem op. En juist daardoor betoovert hij zooveel te meer, deze 'enchanteur malgré lui'. Er is een openheid en eenvoud in zijne wijze ons de bekoorlijkste klanken en phrasen, zoowel als de hardste dissonanten voor te zetten, die ons beide met gelijke willigheid doet aanvaarden. Deze aristocratische réserve is het ten slotte wat aan Debussy's werk *stijl* geeft (want de principieel doorgevoerde aanwending der zelfde kunstmiddelen doet dit alleen nog niet); hij spreekt tøt u en hij blijft met u spreken, en nooit ziet gij verschrikt op, of plotseling een naaistertje naast u plaats nam, tot wie de muziek zich richt. Debussy overschrijdt nooit de grenzen die ook het allereenvoudigste nog van het triviale scheiden, zooals Mahler[1)] dat in zijn jongste symphonie tot vertwijfelens toe doet.

Alles te zamen is Debussy's muziek er eene voor kunstenaars, en voor wie onder de liefhebbers hun in gezindheid van kunnen en kennen nabij komt; want alle artistieke gezindheid is gebonden aan de artistiek-intellectueele training (waarbij het intellect ook het gemoed omvat) en de mogelijkheid daartoe.

Niet dus voor snob of Filistijn deze muziek. Niet voor hem die bij alles wat hij ontmoet in de eerste plaats vraagt of hij

1) Een paar dagen voor ik 'Pelléas et Mélisande' voor de eerste maal hoorde opvoeren, zag ik hem zijn zevende symphonie dirigeeren. Vandaar deze gedachten-associatie.

het met zich-zelf, zijn ervaringen, met het *verleden* in overeenstemming is te brengen, d.i. in laatste instantie met de kamerjapon, moeder-de-vrouw en de gouwenaer. En veel minder nog voor den snob. wiens heele bestaan een krampachtige poging is zich te conformeeren aan *over-morgen*, die daartoe alle primeurs slikt die men hem voorzet, en alleen af-wijst waaraan zelfs zijn slokdarm zich verslikt, dan (en dan alleen) luid-keels lachend om zijn contenance te bewaren.

Deze snob spreekt Fransch met een Engelsch accent, en leest het tekstboek in de pauzen.

* * *

Ten slotte vraagt men wellicht naar de toekomst dezer muziek, of zij ‘école’ zal maken. Ik hoop het en geloof het, mits men niet voor het wezenlijke aanziet, wat uitzondering is en noodwendig uitzondering moet blijven. De slanke spruitjes dezer Fransch-teêre muzikaliteit hebben een toekomst, zoo men ze niet bevriezen laat of verdrogen. Maar al het *exotische*, al deze verminderd- en overmatigheid, die niet datgene is wat Debussy's muziek in de eerste plaats *esoterisch* maakt, dat is slechts een conclusie, een résumé van pogingen die der Fransche toonkunst altijd dierbaar zijn geweest (uit dit oogpunt behoort ook Liszt tot de Fransche school), een einde, geen begin. Van het oogenblik af dat wij er aan zijn gewend, is dit einde définitief bereikt, en reeds met een tweede werk van Debussy zou dit het geval kunnen zijn.

Want Debussy's techniek is als zoodanig geen systeem, zij is een toegift, een nieuwe versiering der oude techniek. De overmatige en verminderde intervallen hebben slechts karakteriseerende kracht als contrast met het bestaande, waaraan wij gewoon zijn. Een dergelijk effect kan ook door een nietovermatig interval bereikt worden, daar waar het overmatige verwacht wordt. Zoo in het andante van Brahms' E-moll symphonie (kl. partituur blz. 56 maat 1):

waarin juist de d' en c' (alten en 2de clarinet) de eigenaardige zwaarmoedigheid geven, die door dis'-c' niet zou worden bereikt.

In het algemeen zij men voorzichtig met profetiën omtrent nieuwe toonsystemen voor de muzikale compositie. Tot nog toe heeft de menschheid twee soorten toonsystemen (toonaarden) leeren kennen: *de eenstemmige*, tot meerstemmigheid-ongeschikte, uitsluitend *melodische* toonaarden, waarvan er een groot aantal bestaan hebben en nog bestaan (in Europa bijv. de zgn. kerktoonaarden der Gregoriaansche melodiën, die met eenige afwijkingen en namen-verwisseling aan de Grieksche, eveneens melodische, toonaarden zijn ontleend) en de op meerstemmigheid berustende, *harmonische toonaarden*, waarin de melodie voortkomt uit, en ondersteund wordt door de *harmonie*. Van deze laatste kende en kent de menschheid er slechts twee: de moderne dur- en de moll-toonaard (de transposities komen als eenvoudige herhaling op andere toonshoogte niet in aanmerking). Deze harmonie berust op de kwint-verwantschap waarin de drie- of vierklanken van dominant en onderdominant staan tot den tonica-drieklank, deze laatste wordt daardoor het centrum van het muzikaal hooren, wij hooren alle andere klanken onmiddelijk of middelijk (nl. door middel der beide dominantakkoorden) met betrekking op den tonica-klank.

Dat dit zoo zijn moet is licht in te zien wanneer men bedenkt dat alle muziek uitsluitend is *beweging* en dat alle beweging slechts waarneembaar is, wanneer zij geschiedt ten opzichte van een waarneembaar vast punt. (Wie in een boemeltrein zit,

terwijl er een sneltrein hem achterop en voorbij rijdt, heeft zoolang hij alleen den sneltrein ziet, den indruk stil te staan). Daarom zei Aristoteles reeds dat muziek-hooren niet alleen is een in-zich-op-nemen, maar ook een zich-herinneren, nl. van het voorafgegane. Dit vaste punt ter beoordeeling der toonbeweging hadden de oude eenstemmige melodische toonaarden ook, het was de grondtoon of finaaltoon die aan het ondereinde of in het midden der scala lag. Toen men meerstemmig ging componeeren hield men voorloopig vast aan het melodische steunpunt in iedere stem; men beschouwde het geheel als een quasi-toevallige samenstelling (compositie) van verschillende melodiën. Al spoedig echter drong zich een drie-klank op, die zijn verwantschap tot andere drieklanken wilde laten gelden, die harmonisch steunpunt, middelpunt wilde worden: het *harmonische* hooren was geboren. Dit geschiedde het eerst aan het einde der compositie bij den kwint-val naar het slotakkoord, maar spoedig overal waar de kwint-verwantschap tusschen twee klanken zich onmiskenbaar deed gelden. Men hoorde niet meer uitsluitend melodiën, doch ook akkoorden en hunne opeenvolging; zoodoende werd men zich het vaste punt bewust, dat deze akkoordbeweging waarneembaar maakte in hoogeren zin, er beteekenis aan gaf. Doch het melodische middelpunt van alle melodische (kerk-) toonaarden was niet geschikt harmonisch middelpunt te worden; dit was slechts bij twee het geval, de zgn. ionische- en aeolische toonaard (ons c-dur en a-moll). Deze beide toonaarden verdrongen de andere, of liever deze laatste werden door het harmonisch princiep gedwongen aan de eersten gelijk te worden (door toons-verhoogingen en -verlagingen), hierdoor ontstonden onze getransponeerde toonaard-herhalingen g-dur, d-moll etc.

Een nieuw harmonisch compositie-systeem in het leven roepen, beteekent dus niet alleen nieuwe samenklanken (harmoniën) verzinnen, maar vooral en in de eerste plaats een nieuw harmonisch centrum scheppen, waarmee het oor de andere harmoniën constant en noodwendig in verbinding kan brengen. Hier ligt de moeilijkheid, dit is de opgaaf; dat haar verwezenlijking mogelijk is hoeft niemand te gelooven voor hij het ziet, beter gezegd: hoort.

Heeft Debussy aan de vervulling dezer taak gedacht? Het

is niet onmogelijk, maar zeker is dat hij zijn doel niet heeft bereikt. Hij verzwijgt de tonica vaak, hij elideert haar opzettelijk, maar zij blijft daarom niet minder de verzwegen veronderstelling, waarvan hij uitgaat; nadat de cirkel getrokken is, wischt hij het middelpunt uit, doch daarom blijft het toch de oude cirkel en niets anders. Hij verplaatst ons daarmee een enkele maal in het lang vervlogen tijdperk, toen het harmonisch hooren nog niet over het geheele front had gezegevierd (bijv. citaat V en VI), doch in werkelijkheid is dit slechts een exotische kunstgreep, een archaisme, een opzettelijk teruggaan, geen voortgang; en het moderne oor weet even goed wat bij dergelijke dorische of mixolydische zinsneden te denken, wat er bij een volkomen afsluiting van dit trugschluss of half-slot zou moeten volgen: het moderne oor blijft zich het vaststaande, tot nog toe eenig bekende harmonische middelpunt bewust (in het laatste geval komt nog de parallel-klank der tonica voor), dat hem alleen in staat stelt deze phrase te hooren, zooals het Debussy in staat stelde haar te concipieeren en neer te schrijven.

Slechts de hoorder, wien Debussy's muziek een chaos is, kan meenen hier te doen te hebben met een nieuw harmonisch toon-systeem.

* * *

Het is onvermijdelijk in de pauze eener Mélisande-voorstelling, dat een goede bekende u bij den revers van uw smoking pakt - voor Debussy maakt men toilet - ‘ja zeker, 't is prachtig, maar is 't niet décadent, wat zeg jij nou?’ En een derde dringt zich op, een man van citaten: ‘Und so bewegt sich die Kunst ihrer Auflösung entgegen, sie interpretirt im Zu-Grunde-gehen, ihre Entstehung, ihr Werden.’ Daar echter met opzet overheen pratend, antwoordt gij den eerste wat eens een *caffettiere* in Fiesole zei, toen hij op het meer dan dubbele zijner prijzen werd opmerkzaam gemaakt: ‘Siamo tutti ladri e gentiluômini, tutti uguali.’ En voor het overige, voegt gij er aan toe, zet Debussy zooveel kleine, goede, volmaakte dingen om ons heen, dat hij ons het recht geeft te hopen ‘Wat zijn dat voor goeie kleine dingen?’ vraagt de derde weer. Maar gelukkig drijft de electrische bel u uit elkander, ieder naar zijn plaats.

Scheuring of eenheid
Door
Is. P. de Vooys.

De sociaal-demokratische arbeiderspartij had voor het buitengewoon congres op 13 en 14 Februari te Deventer een beperkte taak. Met groote beslistheid was aan de afgevaardigden opgedragen een einde te maken aan de schadelijke kritiek van het weekblad De Tribune, orgaan van een groep Marxisten. Die opdracht en de wijze waarop er gevolg aan gegeven werd, zijn voor de positie der Nederlandsche sociaaldemokratie in het politieke leven van een bijzondere beteekenis. Want het ging om geen mindere vraag dan deze: zal de partij één blijven of scheuren?

Het gevaar voor scheuring was groot. Met meer dan waarschijnlijkheid kon verwacht worden dat de meerderheid de Tribune-kritiek zou uitbannen, zelfs ten koste van afscheiding der Marxisten. En alle Marxisten - ook de bezadigsten als Wibaut en Henri Polak - hadden reeds besloten om uit de partij te treden, indien met geweld aan de kritiek de mond gesnoerd werd.

De afloop van het congres is bekend. De partij ging niet uiteen in Marxisten en Revisionisten, omdat de Marxistengroep zich in tweeën splitste. Dit resultaat is voorbereid in gesloten bijeenkomsten, deels van de toongevende personen der beide richtingen, deels van Marxisten onderling.

Om de beteekenis hiervan te doorzien is het noodig het verloop van het geschil in 't kort te volgen.

* * *

Wat was de kritiek die de Tribune uitoefende?

Door de Marxisten is duidelijk gezegd dat deze abnormaal was en alleen begrepen kon worden uit de vóorgeschiedenis. Reeds sedert jaren had de zoogenaamde Nieuwe Tijdgroep

onder leiding van v.d. Goes, H. Roland Holst en Gorter bezwaren tegen de taktiek der parlementaire voormannen. Maar de meerderheid toonde zich tevreden met het ontwikkelen eener sociaal-demokratische arbeiderspolitiek, zooals dat vooral onder leiding van Troelstra was geschied. De conflicten die hiervan op de vechtcongressen van Utrecht en Haarlem het gevolg waren en die eindigden met bevestiging der taktiek, brachten weliswaar geen scheuring, doch een toestand van gewapenden vrede. De Marxisten wenschten geen verzoening zoolang van hen geëischt werd een onderwerping aan de taktiek die zij afkeurden, en trokken zich terug in een afwachtende houding. De rol van ongewilde toeschouwers viel hen niet gemakkelijk; zij gevoelden daarin een beknotting van de kritiek, die een consekwent gevolg zou zijn hunner Marxistische theoriën over de kapitalistische maatschappij, en konden niet de meening der meerderheid aanvaarden dat die kritiek zoodra zij gericht werd op de feitelijke uitvoering der taktiek door de parlementaire leiders, een stelselmatige ondermijning van dier werk was. Sterker woelde de ontevredenheid in de jongere aanhangers van 't Marxisme, leerlingen van De Nieuwe Tijd. Juist dat, wat in de leermeesters gewraakt was, gingen zij in het weekblad De Tribune op scherpere wijze tot uitvoering brengen. Alle daden der politieke leiding werden onder handen genomen en gekritiseerd op zoo'n wijze en zoo'n toon van stellige wetenschap, dat ieder en vooral ook de arbeiders het verschil zouden gevoelen tusschen de gebruikelijke taktiek, en de Marxistische die zij voorstonden.

En had de Nieuwe-Tijdgroep zich al, ofschoon in 't gevoel verongelijkt te zijn, gestoord aan de uitspraken der congresmeerderheid, de Tribune-mannen toonden geen neiging tot onderwerping, al gaf b.v. duidelijk die meerderheid in Arnhem (1908) te kennen van hun optreden niet gediend te zijn. Moesten al de Marxisten erkennen dat de Tribune overdreef en ‘in de toon’ zondigde, zij eischten voor die Tribune het recht op, de taktiek, die ook zij verkeerd vonden, te blijven kritiseeren. Het kon echter niet anders of de meerderheid moest zich gaan verweeren. Kritiek op de taktiek in algemeene trekken en op geschikte tijdstippen voorgedragen, moest ernstig opgenomen en weerlegd worden,

maar kritiek op alle daden voortdurend en in de hitte van den strijd tegen de tegenstanders uit de eigen rangen uitgeoefend en dan in termen die insinueerend en beleedigend zijn, kan geen enkel voorganger verdragen. Die kritiek te weerleggen zou gelijk staan met den voortdurenden politieken strijd te doen verkeeren in een discussie tusschen gelijkgezinden zonder eenig ander dan schadelijk effect naar buiten.

Dat moesten Marxisten als v.d. Goes en Wibaut erkennen, waar de eerste op 't congres zei dat een politieke partij niet meer dan zekere maat van zelfkritiek kan verdragen, en de ander dat die kritiek nooit de gevechtswaarde der partij mocht verminderen, integendeel moest versterken. En zelfs de Tribuneredacteur Wijnkoop gaf toe dat zijn blad een abnormaal verschijnsel was, dat op den duur moest ophouden.

Duidelijk is dus dat de Tribune-kritiek uiting was van een verschillende opvatting over de partij-tactiek. In den meeningenstrijd gedurende jaren was het niet gelukt de minderheid te brengen tot het aanvaarden van 't inzicht der meerderheid. Waar dus geen eenheid ontstaan kon over een zoo belangrijk punt, moest daarom scheuring intreden?

* * *

Is het verschil over de tactiek zoo groot dat het scheuring noodzakelijk maakt? Dat was de vraag die zoowel de Marxisten als de Revisionistische meerderheid zich voorlegden. En het merkwaardige is dat allen zonder onderscheid daarop neen moesten antwoorden. Meer nog. Allen waren zich op 't kritisch moment bewust, dat scheuring aan beide richtingen groote schade zou berokkenen, èn tegenover politieke tegenstanders door de verzwakking aan gevechtswaarde die dan nog aan onderlingen strijd zich zou verspillen, èn ook voor het innerlijke partijkarakter. Toch stonden de richtingen gereed om uiteen te gaan. Hoe is dit te verklaren? Dat persoonlijk wantrouwen, nawerking van onaangename bejegeningen, zelfoverschatting en koppigheid de geschillen onnoodig op de spits gedreven hadden, is bekend. Maar voor een verklaring van zoo ongewoon dilemma is dat alles onvoldoende. Troelstra beproefde het zoeken van steile standpunten onder verscheidene Marxisten te verklaren, doordat zij gebonden

in eenige maatschappelijke positie de in hen levende ‘klassenstrijdenergie’ niet verbruiken konden en nu op hun studeerkamer zich een felle klassenstrijdmethode uitgedacht hebben. Behalve dat, is op 't congres geen poging gedaan om de ware oorzaken van de scheuring, die niemand wenschte en die toch onvermijdelijk scheen, aan te wijzen.

De meerderheidsrichting verklaarde zich voortdurend onbekend met het onderscheid tusschen de taktiek die de Marxisten wenschten, en die welke wezenlijk toegepast werd. Alle aanvallen op de taktiek waren volgens hen volledig weerlegd, en zij daagden de Marxisten uit om te zeggen wat zij anders gewild zouden hebben. Inderdaad hadden H. Roland Holst op het Arnhemsch en Gorter op het Haarlemsch congres daartoe een vergeefsche poging gedaan. En wat Wijnkoop aanvoerde, dat n.l. de kiesrechtbeweging niet krachtig genoeg gevoerd werd, kon niemand van een wezenlijk verschil overtuigen.

Toch bleven de Marxisten vasthouden dat zij een ander inzicht hadden in de noodzakelijke strijdwijze der partij, en dat de manier waarop de partijvoorgangers hen daarover te woord stonden hetzelfde was als beknotting hunner kritiek. Iets moest daaraan toch ten grondslag leggen. En inderdaad dat verschil van inzicht is aanwezig, zij het ook niet in twee in zich zelf gesloten, duidelijk te formuleeren gedachten.

* * *

Wanneer een geleerde de denkbeelden die in de sociaaldemokratie leven, gaat analyseeren en consekwent uitspinnen is het niet moeilijk om meerdere tegenstrijdige neigingen op te sporen. De gezindheid om hervormingen voor den arbeider te bevorderen is bij logisch doorredeneeren niet vereenigbaar met het aankweeken van een revolutionaire stemming. Maar scherper nog dan deze antithese van reform-revolutie, is die van staatssocialisme en socialistische staatsvijandigheid. In de jongste aflevering van 't Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik tracht Domela Nieuwenhuis aan te toonen dat de sociaal-demokratie staatssocialistisch is, en in de vorige aflevering van De Beweging bepleitte Mr. S.J. Visser daarvan de noodzakelijkheid. Dit neemt niet weg dat de staatsvijandigheid een levend deel der sociaal-democratie steeds was en

bleef. Het program der S.D.A.P. evenals dat van haar Duitsche zuster noodzaakt deze logische tegenstrijdigheden in een levende eenheid te bewaren. Maar al naar de ontwikkeling der omstandigheden zullen sommige tendenzen meer of minder op den voorgrond komen, wat in staat is om bij een deel der partij het reactieverschijnsel op te roepen van de tegentendenz vóor te staan.

Zoo zijn in bijna alle landen in de sociaal-demokratie twee stroomingen. De éene, de revisionistische, neigt naar staatssocialisme en hervorming, in welke richting zij steun zoekt bij nieuwere maatschappijwetenschap. De andere strooming richt zich meer naar de revolutie die den staat zal moeten vernietigen. Voor dat toekomstige doel een organisatie op te bouwen en den arbeider geschikt te maken, is hoofdzaak. En daarom sluit zij zich aan bij de niet-herziene Marxistische theorie, die den arbeiders moet uiteengezet en ingeprent worden, opdat zij in zijn hoofd zal staan als een kern van revolutie-zin.

Doch het kenmerkende van de sociaal-demokratie is dat zij beide stroomingen in zich tracht te vereenigen. Hoe dat mogelijk is? kan gevraagd worden. Dat moet de werkelijkheid doen zien. Wanneer het leven en de beweging krachtig genoeg zijn om neigingen en leeringen in zich op te nemen, in evenwicht te houden, en door de werkelijkheid voortdurend te doen beinvloeden, dan is de eenheid natuurlijk.

Zooals het den berijder van een fiets mogelijk is door den gang het onevenwichtige van zijn mechanisme te overwinnen, maar hij opzij valt bij stilstand; zoo moet de arbeidersklasse in de sociaal-democratie door eigen vooruitgang het evenwicht bewaren tusschen de staatssocialistische hervormingszin, die een hooger materieel bestaan voor den arbeider en tusschen de revolutionnaire neiging die zijn algeheele ekonomische vrijheid beoogt. Zonder dat evenwicht valt de sociaal-demokratie òf naar de zijde van de vrijzinnig-demokratie, òf naar die van het anarchistisch syndikalisme. Het een geeft de socialistische vrijheidsgedachte op, het ander de kans op geleidelijke lotsverbetering, terwijl in vereeniging de eene richting de andere versterkt door levenden invloed. Op die wijze moet voor de sociaal-demokratie eenheid van onderscheiden neiging

maar vooral ook krachtige beweging een kenmerkende bestaansvoorwaarde zijn.

Reeds groepeering, maar zeker scheuring kan niet anders doen dan in het revisionistische deel aan het hetvormingsgezind staatssocialisme, - in het marxistisch deel aan de revolutieprediking een overwicht verschaffen.

Waarom was in de S.D.A.P. de scheuring zoo nabij?

Omdat de politieke gesteldheid medebracht een taktiek die de burgerlijke partijen moest beinvloeden ter bewerking van hervormingen en daarmee de revolutiegedachte op den achtergrond drong, zonder toch iets te bereiken, terwijl de Marxistische richting met een scherp maar machteloos intellect vergeefs uitzag naar maatschappelijke stormen als voorboden van nieuwe lente. De dorheid van politiek en intellectueel leven had een stilstand veroorzaakt, die op consekwenties der overtuigingen deed peinzen en sectegeest voortbracht.

Vandaar dat de Tribune-kritiek aan de parlementaire leiding afzakken verweet meer op grond van het stilstandsgevoel dan op feiten, en b.v. Wijnkoop, Gorter c.s. naar revolutionnair optreden wezen als toekomstig noodzakelijk. Vandaar ook dat Troelstra en Schaper de ondervonden bestrijding vergeleken met die van Chr. Cornelissen en den Socialistenbond, ofschoon de Tribune nog niet de syndikalistische uitersten van een Lagardelle in Frankrijk of een Labriola in Italië had bereikt.

* * *

Uit het dilemma van scheuring die niet gewild werd, en eenheid die niet te bereiken viel, was de verlossing moeilijk. Vandaar dat gegrepen werd naar twee middelen, beide van een buitengewoon karakter. Het eerste was: door macht der meerderheid de *Tribune* op te heffen. Waar de geest van het Marxistisch weekblad niet te veranderen was, werd het uitgebannen. Dat dit gebeurde onder het motief van partijdiscipline kan het feit niet wegnemen, dat tegelijk met een schadelijke kritiek een stuk populaire Marxistische propaganda belemmerd werd. Indien het royement over de Tribuneredacteuren ware uitgesproken omdat zij het partijbelang geschaad hadden, zou dit een voldoende grond zijn geweest.

Maar zoo is de straf niet geformuleerd en niet bedoeld. Het royement berust op ongehoorzaamheid aan een partij-gebod, dat opheffing van een niet-enkel-schadelijk tijdschrift voorschreef.

Het tweede middel was het oprichten van een partij-orgaan, dat zich tot taak zal moeten stellen het kritiseeren van de gangbare tactiek, van marxistisch standpunt. Want dat, en niet minder, was de eisch der Marxisten: niet een zuiver wetenschappelijk, theoretisch blad, maar een orgaan voor kritiek. De partij die op grond der waarschijnlijkheid van scherpe en schadelijke kritiek leden royeerde, schiep zelf weer de gelegenheid daarvoor, en op ruimer schaal, zonder anderen waarborg tegen misbruik dan de personen der nieuwe redactie.

Maar terwijl dus het eene middel zoowel als het andere buitengewoon en misschien bedenkelijk was, werd het resultaat bereikt dat de partij over een dood punt heen geholpen is.

Want er ontstond een scheiding tusschen de z.g. strijdende en verzoenende Marxisten. Beide groepen zijn aan een proef onderworpen die voor hen beslissend werd; een proef n.l. of hun liefde voor partijeenheid en hun inzicht in 't wezen der sociaal-demokratie de aanvechting van schismatiseerende leerstellige consekwenties kon weerstaan. Beide zijn voor de keuze geplaatst de propaganda van de eigen Marxistische inzichten - niet op te geven - maar te onderschikken aan het samengaan der twee stroomingen.

De ultra's hielden hun individueel recht op kritiek, dat is hun scheuringsrecht, staande, tot het zelfverweer der eenheidzoekende partij hen afsneed.

Maar belangrijker was dat de meerderheid der Marxisten zich schaarde om Van der Goes, H. Roland Holst en Wibaut die door het nieuwe weekblad voor den linkervleugel een concentreerende leiding zullen hebben te geven. De vroegere strijd der richtingen is niet uit, maar georganiseerd, opdat evenwicht van invloed langs dien weg gevonden worde.

Wie twijfelt aan de mogelijkheid daarvan, moge bedenken dat zoo de levenskracht van een lichaam zich vertoont in het beslist uitscheiden van ziektestoffen, die levenskracht tevens het vermogen bezit zeer verschillende elementen te doen opnemen.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Shakespeare in deutscher Sprache[1)]

De vertalingen van Friedrich Gundolf - *Coriolanus* en *Antonius und Cleopatra* - munten uit door toonvastheid en nauwkeurigheid. Tegenover het harde engelsch klinkt hun duitsch week; vergeleken met den *Julius Casar* van A.W. von Schlegel, in denzelfden bundel opgenomen, heeft die weekheid volheid voor op de schraalder maar tevens klaarder spraak van den voorganger. De vertaler getuigt bescheiden dat Schlegels bewerking schepping, zijn eigene alleen vertolking is. Maar vinden en volhouden van een toon *is* scheppen en ik zie enkel onderscheid tusschen het later en het vroeger geschapene. De kracht van Gundolf ligt in een lenige zakelijkheid, die van Schlegel in een geestdriftige taalbehandeling. Aan den forschen longstoot van Shakespeare kan, als vanzelf spreekt, Gundolf niet gelijk komen. Schlegel kon het ook niet, maar terwijl de eerste zijn adem inhoudt en zich bindt aan een gelijkmatige verlaging van den toon van Shakespeare, gebruikte de laatste alle middelen van zijn zeg- en verskunst om zijn stem uittezetten en te doen klinken, overtuigd als hij was dat de engelsche dichter zich mede een kunstvol bewerker van het vijfvoetige tooneelvers heeft gevoeld. De jongere toont ons een Shakespeare, kleiner, maar natuurlijk en stemmelijk, zooals de oudere een grooteren gaf, meer begrippelijk en meer voor het tooneel.

In een belangwekkende Inleiding tracht Gundolf zijn opvatting

1) Herausgegeben, zum Teil neu übersetzt von Friedrich Gundolf, Berlin, George Bondi. Band I: Coriolanus, Julius Cäsar, Antonius und Cleopatra.

te verdedigen als niet enkel een persoonlijke, maar noodzakelijk nu ook de duitsche taal zooveel onmiddelijker geworden is, en tevens als meer overeenkomstig met Shakespeare zelf. Het een zoowel als het ander mag waar zijn: in elk geval heeft hij die nu al van twee stukken een goede vertaling brengt, het recht het te meenen. Ook waar hij opmerkt dat de kracht van het engelsch in de werkwoorden, die van het duitsch in de zelfstandige naamwoorden gelegen is, en daaraan een onontkoombaar onderscheid tusschen oorspronkelijk en vertaling toeschrijft. Hij die het verschil ondervonden heeft, kan het beter dan iemand anders uitspreken, maar hij zal ook eerder dan wij zichzelf voorbijzien en niet weten hoeveel van zijn ervaringen hij op rekening zetten moet van zijn natuur. Ik sla namelijk zeer hoog, bij ieder werk, den invloed aan dien de werker-zelf oefent. Gundolf doet dat niet: hij meent dat in iederen tijd maar één goede vertaling van Shakespeare kan gemaakt worden en kent dus zichzelf niet anders dan als tijds-orgaan. Ook dit zij zoo: maar evenzeer als zoodanig stemt hij met de eerste woorden van zijn vertaling een toon aan, en zijn deugd is het dat hij dien toon tot het laatste woord toe heerschen laat. Die toon is de meester: alle andere machten, mee- of tegen-werkend, zijn van minder beteekenis.

De lezers van dit tijdschrift kennen den fijnen dichter van de *Zwiegespräche* door een verhollandsching van zijn ‘Ariël und Dryade’. Zijn vloeiende vers dat zich naar believen saamtrekken en uitdeinen, verstoffelijken en etheriseeren, schrijdend of zwevend maken kon, is bij uitstek geschikt om in zijn lang-bewogen windingen gedichten van gang en vaart, van rede en tegen-rede op te nemen. Zulke werken, vooral wanneer zij machtig als die van Shakespeare zijn, geven aan de vleiingen en plooiingen van dat vers gelegenheid zich te vullen, te voegen en te breken, gunnen aan hun zweving de rustigheid van dat hun vreemde gewicht. Bovendien is in Gundolf, meer dan uiterlijke vaardigheid, een doordringende gevoeligheid, die, als zelf een gas, zich vermengt met iedere uitwaseming die tot hem komt, een geestelijke zenuw-zin, die, tegelijk wand en middel van doorstrooming, een veelvoudig leven tot hem laat over-hevelen, zóó dat het zichzelf gelijk blijft en toch hem eigen wordt. Dit is wel een

benijdbaar wezen voor een vertolker. Hij noemt zich dan ook bij voorkeur een ‘Nachdichter’ en als voor zulk een noodig: ‘Regsamkeit, Empfänglichkeit und ein gleichsam chemisches Sprachverwandlungstalent.’ Met nadruk wijst hij de veronderstelling af dat hij aan zijn voorbeelden iets zou hebben gewijzigd of toegevoegd. Met verachting spreekt hij van vertalers die Shakespeare ‘idealisieren.’ ‘Sie lassen ihn lieber sagen was am schönsten ist als was dasteht.’ Toch erkent hij een ‘spezifisch Shakespearesches’ dat dan het zijne is.

Vertalen is hem dus niet - wij merkten het al waar hij van Schlegel sprak - naar aanleiding van een gegeven werk, in andere taal een verwant scheppen, maar het is, zeer bizonderlijk, ‘nachbilden.’ ‘Der Dichter hat es mit dem Unbedingten zu tun’ - zegt hij -: ‘mit dem grenzenlosen Stoff der Welt und der grenzenlosen Bewegung seiner Seele.’ De vertaler, daarentegen, met dat ‘Bedingteste’ dat de dichter heeft gemaakt.

Terecht roemt hij den duitschen tijdgenoot, die, schepper en vertaler beide, de taal tegelijk verrijkte en gebruikte. Stefan George, die door zijn vertalingen - eerst naar Baudelaire en laatst naar Dante - de kunst toonde schoon en getrouw te zijn.

Naar dien voorganger verwijzend noemt Gundolf zich van de nieuwgewonnen mogelijkheden alleen de aanwender. En op dat woord zien wij de onderneming waarvan ik het eerste deel hier aankondig, in haar ware beteekenis. Zij bedoelt een heruitgaaf van al die werken van Shakespeare die Schlegel, en de beste van die zijn school vertaalde, met de overige in Gundolfs vertaling daaraan toegevoegd. Een zoo goed als volledige Shakespeare dus - de vroegere bewerkingen zullen door Gundolf herzien en de Sonnetten door George verduitscht worden - onder de auspiciën van de *Blätter für die Kunst*.

Ik benijd het land waar een daad van zoo wijde draagkracht mogelijk is, waar zóó de dichters van de eene eeuw saamwerken met die van de vorige.

* * *

Als voorbeelden volgen hier gesprek of toespraak uit elke van de drie vertalingen.

Eerst, uit *Coriolanus*, de rede waarmee de veldheer Cominius den held die onlangs onder hem gestreden heeft, in den raad van Rome aanbeveelt voor het Consulaat.

COMINIUS:
Mir fehlts an Stimme: Coriolanus Taten
Soll man nicht schwächlich künden. Wie man glaubt
Ist Mut die höchste Tugend und erhebt
Am meisten ihren Eigner: ist dem so,
Dann wiegt den Mann von dem ich red auf Erden
Nicht einer auf. Mit sechzehn Jahren focht er,
Als gegen Rom Tarquinius sich erhob,
Weit vor den andren. Der Diktator damals,
Den ich voll Preis erwähne, sah ihn fechten:
Vor ihm mit seinem Amazonen-kinn
Flohn borstige Lippen her. Er trat vor einen
Gestürzten Römer. Vor dem Blick des Konsuls
Schlug er drei Gegner; traf Tarquinius selbst,
Waif ihn aufs Knie. In jenes Tages Taten,
Da er ein Weib konnt spielen auf der Bühne,
Stand er den besten Mann im Feld und trug
Zum Lohn das Eichlaub. Als sein Mündel-alter
Sich so vermännlicht, wuchs er wie die See
Und in dem Prall seither von siebzehn Schlachten
Hascht er von jedem Schwert den Kranz. Sein Letztes -
Ich meine vor und in Corioli -
Kann nicht mein Wort erschöpfen. Flüchtige hielt er,
Und durch sein einzig Vorbild kehrten Memmen
In Spiel das Grausen um: Wie Seegras vor
Dem Schiffe unter Segel, wich und sank man
Vor seinem Bug. Sein Schwert - des Todes Stempel -
Sass wo es zielte. Er: von Kopf zu Fuss
Ein Ding von Blut das jegliche Bewegung
Abmass nach Sterbe-schrein. Er drang allein
Ins Todes-tor der Stadz auf das er malte
Unfliehbares Verhängnis; schlug sich durch
Und traf, plötzlich verstärkt, Corioli
Wie ein Planet: Nun ist das Ganze sein.
Gleich drauf durchdrang das Kriegsgeschmetter ihm
Den regen Sinn und flugs erfrischte doppelt
Sein Mut was sich im Fleisch ermattet hatte.
Dann kam er in die Schlacht und rannte rauchend
Hin über Menschenleben, gleich als wär er
Das endlose Verderben. Erst als Stadt

Und Feld wir unser nannten, stand er still,
Sich schnaufend zu erholen.

Uit Schlegels *Julius Cäsar* het slot van de rede die Antonius bij het lijk hield.

ANTONIUS:
Wofern ihr Tränen habt, vergiesst sie jetzt.
Ihr alle kennt d e n Mantel, noch gedenk ich
Des ersten Males dass ihn Cäsar trug
In seinem Zelt, an einem Sommerabend -
Er überwand den Tag die Nervier...
Hier, schauet! fuhr des Cassius Dolch hindurch.
Seht welchen Riss der tückische Casca machte.
Hier stiess der vielgeliebte Brutus durch.
Und als er den verfluchten Stahl hinwegriss,
Schaut her wie ihm das Blut des Cäsar folgte,
Als stürzt'es vor die Tür, um zu erfahren
Ob wirklich Brutus so unfreundlich klopfte.
Denn Brutus, wie ihr wisst, war Cäsars Engel.
Ihr Götter, urteilt w i e ihn Cäsar liebte!
Kein Stich von allen schmerzte so wie der,
Denn als der edle Cäsar Brutus sah,
Warf Undank, stärker als Verräterwaffen,
Ganz nieder ihn: da brach sein mächtig Herz,
Und in dem Mantel sein Gesicht verhüllend,
Grad am Gestell der Säule des Pompejus,
Von der das Blut rann, fiel der grosse Cäsar.
O meine Bürger, welch ein Fall war das!
Da fielet ihr und ich: wir alle fielen,
Und über uns frohlockte blutige Tücke.
O ja, nun weint ihr, und ich merk, ihr fühlt
Den Druck des Mitleids: dies sind milde Tropfen.
Wie? weint ihr, gute Herzen, schaut ihr gleich,
Nur unsers Cäsars Kleid verletzt? Blickt her:
Hier seht ihn selbst, geschändet von Verrätern.

Als derde, uit *Antonius und Cleopatra* het onderhoud waarin Antonius, tijdelijk uit het Oosten teruggekeerd, en Octavius Cesar, hun geschillen bespreken alvorens ze bij te leggen. Tegenwoordig zijn Antonius' vriend Enobarbus en de Triumvir Lepidus.

CÄSAR:
Willkomm in Rom.

ANTONIUS:
Dank euch.

CÄSAR:
Nehmt Platz.

ANTONIUS:
Nehmt Platz, Herr.

CÄSAR:
Nun, dann.

ANTONIUS:
Ich höre, übel nehmt ihr was nicht ist,
Und w e n n s ist, euch nicht trifft.

CÄSAR:
Ich wär zum Lachen,
Erklärt ich um ein Nichts, ein Wenig, mich
Gekränkt, und gar in aller Welt von euch,
Noch mehr zum Lachen, wenn ich euch nur einmal
Entwürdigend erwähnt, wo euch zu nennen
Mich gar nichts anging.

ANTONIUS:
Mein Verbleib am Nil -
Cäsar, was war der euch?

CÄSAR:
Nicht mehr, als hier mein Aufenthalt in Rom
Euch in Ägypten war, doch wenn ihr dort
Auf meine Stellung wirktet, war mir wichtig
Euer Verbleib am Nil.

ANTONIUS:
Wie meint ihr ‘wirktet’?

CÄSAR:
Ihr nehmt wol freundlich ab wie ichs verstehe
Aus dem was mich hier traf. Eur weib und Bruder
Bekriegten mich. Für ihre Händel wart
Ihr Gegenstand, ihr wart des Krieges Losung.

ANTONIUS:
Ihr seht in eurer Sache falsch: mein Bruder
Zog mich nie in dies Werk. Ich forschte nach
Und hab mein Wissen von verlässigen Boten
Die für euch selbst gestritten. Hat er nicht
Mein Ansehn mehr geschädigt als das eure
Und führte Krieg zum Ärger auch für mich,
Der gleiche Sache hat wie ihr? Dess tat euch
Mein Brief Genüge. Wollt ihr Hader stoppeln
Ihr habt ja ganzes Zeug, um ihn zu schaffen -
So braucht ihrs damit nicht.

CÄSAR:
Ihr lobt euch selbst
Und schiebt mir Urteilsmangel zu und habt

Ausflüchte nur gestoppelt.

ANTONIUS:

Nicht doch, nicht doch!
Ich weiss, unmöglich fehlt euch - ich bins sicher -
Die bündige Einsicht dass ich, euer Partner
Bei einer Sache gegen die er focht,
Nicht günstigen Blicks d e n Krieg betrachten konnte
Der meiner eignen Ruh getrotzt. Mein Weib:
Ich wollt, ihr hättet eine ihres Geistes -
Die drittel Welt ist euch: mit einer Trense

Lenkt ihr sie mühlos, doch nicht solch ein Weib.

ENOBARBUS:
Hätten wir nur Alle solche Weiber, dass die Männer
mit den Weibem in den Krieg gehen könnten.

ANTONIUS:
So ganz unbeugbar, Cäsar...Ihre Wirren
Erregt von ihrer Unrast - und ihr fehlte
Verschlagne Staatskunst nicht, gesteh ich traurig -
Setzten euch heftig zu. Ihr müsst doch sagen,
Ich konnte das nicht ändern.

CÄSAR:
Ich schrieb euch,
Da ihr geschwelgt in Alexandria:
Ihr schobet meine Briefe ein and höhntet
Mit Sticheln meinen Sendling weg vom Ohr.

ANTONIUS:
Er überfiel mich, eh ich Einlass gab:
Drei Könige hatt ich grad zu Gast, mir fehlte
Was ich des Morgens war. Doch nächsten Tag
Sagt ichs ihm selbst: das war soviel, als bät ich
Ihn um Verzeihung. Lasst den Burschen ganz
Aus unsrem Zwist. Wenn wir uns streiten, wischt ihn
Aus unsren Fragen weg.

CÄSAR:
Ihr habt den Punkt
Des Eids gebrochen. Dess kann eure Zunge
Mich niemals zeihen.

LEPIDUS:
Glimpflich, Cäsar!

ANTONIUS:
Nein!
Lepidus, lass ihn sprechen:
Die Ehr ist heilig die er jetzt beredet
Im Wahn, sie fehle mir...Doch weiter, Cäsar,
Der Punkt des Eids -

CÄSAR:
Mir Hilf und Heer zu leihn, wenn ich sie brauchte -
Was beides ihr verweigert.

ANTONIUS:
Eher versäumt,
Und erst als giftige Stunden mich entzogen
Der eignen Einsicht. So genau ich kann
Spiel ich den Reuigen: doch mein Rechtsinn soll
Nicht meine Grösse schmälern, meine Macht
Nicht ohn ihn wirken. Wahr ist: Fulvia schaffte
Hier Krieg, mich aus Ägypten wegzuholen.
Wofür ich selbst, unwissentlicher Grund,

So weit um Nachsicht bitte als meiner Ehre
Zu ducken ziemt in solchem Fall.

Boekbeoordeelingen

Een nieuwe Beatrijs
P.C. Boutens: Beatrijs; met eene teekening van Rie Cramer, uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck ten jare 1908.

Dit *Beatrijs* is geschreven in den allerlichtsten vertel-toon, - een weerklank van Rossetti's *The Blessed Damosel*.

> The blessed damosel lean'd out
> From the gold bar of heaven.
> Her eyes were deeper than the depth
> Of waters still'd at even.
> She had three lilies in her hand
> And the stars in her hair were seven.

Boutens vertaalde dit indertijd en genoot in de lichtheid van het geluid dat, terwiji het voortloopt, bijna meer trilt dan gaat, een bekoring die wonderwel paste bij zijn aanleg. Hij houdt zich liever zwevend dan dat hij schrijdt en vindt in die beweging een houding van verhaler die een haast-breekbare teederheid en van bespiegelaar die een verrukte rijzing genegen is. Zulk een mengeling van teederheid en verrukking verbeeldde hij zich in de Beatrijs van de oude legende en hij teekende haar in de welluidende wankelvoetigheid van zijn vierregelige strofen en wisselrijmen: een tegelijk liefhebbend en tot vereering gestemd jong meisje, katholiek en estetisch, - voor even katholieke en estetische jonge meisjes van onze dagen ter bewondering en navolging.

Het verhaal is van een non, die uit liefde tot een ridder, uit haar klooster wegtoog, na jaren weerkeerde, en bevond dat al dien tijd de Moedermaagd haar plaats ingenomen en haar taak vervuld had.

Er bestaat van dit gegeven een bewerking, die misschien het meest bekende van onze middelnederlandsche gedichten is. Het is een vroom en huiselijk werk, waarin de lotgevallen van de non verhaald worden, die het in het klooster, waar ze ‘costersse’ was, niet harden kon.

Deze joffrouwe en was niet sonder
Der minnen,

en toen de ‘duvel’ niet ophield haar te bekoren, zond ze

om den jonghelinc,
Daer si toe hadde grote lieve,
Ootmoedelijc met enen brieve,
Dat hi saen te hare quame.

Hij kwam dan ook en sprak met haar door de venstertralies. Maar dit voldeed hun niet. Een afspraak volgde dat hij kleeren voor haar zou gereed maken.

Goede cleder, diere van wullen,
Ende die met bonte vullen:
Mantel, roc ende sercoet,

en dat zij dan, over acht nachten, met hem vluchten zou.
Zoo deed hij dus.

Hi nam orlof ende ghinc wandern
Daer syn rosside ghesadelt stoet.
Hi satter op metter spoet,
Ende reet wech sinen telt
Ter stat wert, over een velt.
Syns lieves hi niet en vergat:
Sanders daghes in die stat
Hi cochte blau ende scaerlaken,
Daer hi af dede maken
Mantele ende caproen goet,
Ende roc ende sorcoet,
Elc na rechte ghevoedert wel.
Niemen sach beter vel
Onder vrouwen clederen draghen;
Si prijsdent alle diet saghen.

Maar hem was het niet genoeg.

Messe, gordele ende almoniere [tasch of buidel]
Cochti haer goet ende diere;
Huven, vingherline van goude,
Ende chierheit menechfoude.
Om al die chierheit dede hi proeven,
Die eneger bruut soude behoeven.

Toen hij dat alles gekocht had, nam hij bovendien nog ‘Ve pont’ met zich, laadde ‘al dat scoenheide’ op zijn paard, en reed heimelijk de stad uit en naar het klooster.

Beatrijs ondertusschen, toen de metten gezongen en alle nonnen op den dormter waren, bleef alleen in het koor en sprak haar gebeden. Eerst voor het altaar, daarna buiten het koor voor een beeld van de Moedermaagd. ‘Ik heb u nacht en dag mijn verdriet geklaagd’ zei ze, ‘maar het werd me geen grein beter. Ik verlies mijn verstand nog, als ik in dit kleed blijf.’ Het kleed niet alleen, dat ze op het altaar lei, maar ook haar schoenen trok ze uit, en hing den sleutel van het klooster vóór het Maria-beeld.

Bloodshoofds en barrevoets, in eenen pels, dat wil zeggen in een onderkleed, ging ze den tuin in. Ze schaamde zich, niet over haar vlucht, maar over haar kleederloosheid. Maar kleederen, we weten het, had de minnaar die haar onder den eglentier opwachtte, veel schoonere. Twee paar zelfs, waarvan zij het blauwe aandeed.

> Twee cousen toech si ane
> Ende twee scoen cordewane.

En zooals het gewaad, naar de meening van haar beminde, haar schooner dan het vorige grauwe stond, zoo kwamen ook de schoenen van corduaansch leder hem fraaier voor dan de sandalen die ze in het klooster droeg.

‘Als ik nu in het klooster was,’ zei ze, terwijl de zon opkwam en zij vóór haar ridder in den zadel gezeten, onder een witte zijden huike, wegreed, - ‘dan zou ik nu de priemtijd luiden, het eerste morgenuur. Of dat niet beter zijn zou dan de wereld te vertrouwen, die als een looze koopman, koperen ringen verkoopt voor gouden?’

Wat zal haar vriend hierop anders antwoorden als dat hij

> V^{c} pont wit selverijn

tot haar beschikking heeft. Stelt zij daartegenover op dit schoone veld zichzelf beschikbaar?

Schaamt ge u niet? vraagt ze. Ben ik een vrouw van de straat, die met haar lichaam geld verdient, dat ik hier op het open veld zou afstijgen? Wacht tot ik ontkleed en met u op

een goed bed ben, dan moogt ge doen wat u schikt en genoegen geeft.

Hij wijt den voorslag aan Venus, die hem zoo geraden heeft, en zijn schuldbekentenis verteedert haar zoozeer dat ze zegt:

> Ic vergheeft u dan:
> Ghi sijt mijn troest vor alle man,
> Die leven onder den trone [hemel]
> Al levede Absalon die scone
> Ende ic des wel seker ware
> Met hem te levene M jare
> In weelde en in ruste,
> In [Ic ne] liets mi niet ghecusten [smaken].
> Lief, ic hebbe u soe vercoren,
> Men mocht mi dat niet legghen vore,
> Dat ic uwes soude vergheten;
> Waric in hemelrike gheseten
> Ende ghi hier in ertrike,
> Ic quame tot u sekerlike.

Dit is het antwoord dat, veel minder gemeend als hier, ja eigenlijk maar als een, hoewel soms fraaie, dichterlijke vorm, is blijven leven en nog opklinkt in Bredero's Amoureuse Liedekens. Hier is het zoozeer ernst, dat de brave jongedochter, die ze in haar hart is, zich bezint en bidt dat God haar dwaze praat ongewroken laat.

Wij zijn bij Beatrijs in een héél weinig omwentelingsgezinde wereld. Door een lieve scone jonchere, die men bovendien sints het twaalfde jaar gekend heeft, mag men daar tot een onbezonnen uitstap komen, maar overigens gaat alles er zijn gewonen werkelijken gang, - behalve aanstonds als het Wonder komt. Na de mooie kleeren en het minnespel binnekamers, volgen in een zevenjarig saamleven twee kinderen, en er zou geen reden geweest zijn om dit volkomen burgerlijk huwelijk te doen eindigen, indien niet het geld opgeraakt, de tijd duur, en het paar weinig geschikt tot werken geweest was.

> Die aermoede maecte een ghesceet
> Tusschen hen beiden, al waest hen leet.

Toen de man vertrokken was, won zij, nu inderdaad door

het verhuren van haar lichaam, gedurende zeven jaar het onderhoud voor de kinderen. Daarna eerst kreeg ze berouw. Wel had zij nooit nagelaten alle dagen de zeven getijden van Maria te lezen; maar nu bad zij tot haar. Niet als de draagster van de lang verpande mooie kleeren, maar

> Wullen, barvoet, sonder scoen

begreep ze de Hemelmaagd te moeten naderen, en dan nog niet te mogen hopen op vergiffenis. Bedelend, met haar kinderen, kwam ze weer in de buurt van het klooster. Door een weduwe werd zij daar op een avond opgenomen. Van een ‘costersse’ die voor veertien jaar zou verdwenen zijn, was niets bekend; de weduwe vertoornde zich erover dat iemand kwaad zou denken van de bedoelde, dan wie niemand, veertien jaar lang, ‘gheesteliker’ in het klooster had geleefd. En in den droom hoorde zij een stem, dat Maria haar vergeven had. Ja, meer:

> Ganc in den cloester met haestecheden:
> Du vints die doren open wide,
> Daer du uut ginges ten selven tide
> Met dinen lieve, den jonghelinc,
> Die di inder noet ave ghinc.
> Al dijn abijt vinstu weder
> Ligghen opten outaer neder:
> Wile, covele ende scoen
> Moeghedi coenlijc ane doen,
> Des danc hoeghelike Marien.
> Die slotele vander sacristien
> Die du vor 't beelde hincs
> Snachs, doe du ute ghincs,
> Die heeft si soe doen bewaren,
> Dat men binnen XIIII jaren
> Dijns nye en ghemiste,
> Soe dat yemen daeraf wiste.
> Maria es soe wel dijn vrient,
> Si heeft altoes vor di ghedient
> Min no meer na dijn ghelike,
> Dat heeft de vrouwe van hemelrike,
> Sonderse, dor [om] di ghedaen.
> Si heet di inden cloester gaen.
> Du en vints nyeman op dijn bedde.

Geen wonder dat zij de stem niet dadelijk geloofde, maar een herhaling, en nog een afwachtte. Toen liet ze haar kinderen bij de weduwvrouw en vond alles zooals zij het gelaten had. De open deur, de kleedingstukken, de sleutel, en niemand die haar herkende of naar iets vraagde. Haar kinderen, als door de moeder achtergelaten, kregen van het klooster onderstand. Goddelijke tusschenkomst, in een droom, bewerkte dat zij later bij een abt biechtte, die het verhaal gemeen maakte zonder haar te noemen en haar zonen met zich in een klooster nam.

Vrij anders dan de 14de eeuwsche burgerdochter in haar wereld van mooie kleederen, fatsoen en onaangetwijfeld kerkgeloof, - maar een gezonde en op haar tijd hartstochtelijke burgerdochter dan toch, die de loten van het leven, zooals zij vallen, durft opnemen, en ze niet veel anders vond dan ze wist dat ze doorgaans waren, - heel anders dan zulk een kloeke en niet eens bekrompen te schelden spruit van onze middeleeuwsche vaderen, is de Beatrijs van Boutens.

Is er eigenlijk wel, zooals in het oude verhaal, in dit nieuwe een vrouw die onze aandacht gevangen neemt? Er is een meisje dat, jongste zuster in een klooster, wanneer zij met een ridder vluchten zal, haar kleed en sleutelbos voor het beeld van Maria legt en, wanneer zij terugkeert, bevindt dat Maria haar werk gedaan en haar afwezigheid verheeld heeft. De gevoelsaard van dat meisje wordt even aangeduid, haar geloof, haar eenvoudigheid, haar opgewektheid, haar liefde voor kinderen, haar hulpvaardigheid en opgetogenheid. Zoo worden ook de liefde en het meegevoel die de ridder in haar veroorzaakt uitgesproken, en haar vertrouwelijkheid met het Maria-beeld. Maar haar lotgeval? Lotgeval heeft ze geen. ‘Haar wereldsch werk verricht’ ging ze terug en vond Maria die haar opendeed.

Wil men dan ook bij het lezen van dit gedicht door eenig lotgeval getroffen zijn, men wordt het door een dat in het oude verhaal niet voorkomt, en van Beatrijs niet, maar van de Moedermaagd. Als Beatrijs vertrokken is komt er een verandering in de hal waar het beeld van Maria staat.

> Ineens, als viel een ster, zoo stond
> De donkre hal vol van verlichte geur:

Maria's oog en wang en mond
Won gloed en kleur.

Zij zette 't kindeke van haar arm,
Zij sloeg den mantel van om haar leên;
Als een menschkind zoo bloot en arm
Stond zij op 't kille steen.

Zij wrong heur haren gebenedijd
Onder de kap van Beatrijs,
Zij sloeg om haar leden gebenedijd
De pij van Beatrijs.

Zij lei om heur lendnen 't stroeve koord
Met kralensnoer en kruis,
Zij koos den sleutel en sloot de poort
Van 't nachtlijk huis.

Zij gleed door de gang met stillen tred
Als op een verre hemelsche wijs
Naar de enge cel en 't smalle bed
Van zuster Beatrijs.

Het verwondert ons niet dat den volgenden morgen de zusters zich verwonderden toen alleen het kleine Christus-kind op het voetstuk zat.

Alleen het kleine Christen-kind
Zat daar en zweeg.

zegt de dichter. Het is een wonder dat als een scherts klinkt. Voor een Beatrijs zoo eenvoudig als deze, moest Maria met haar beeld eenzelvig zijn. De ‘aloude Lieve-Vrouw’ die ‘in strakke plooi en steilen stand van donker-eiken rouw’ aan den witten wand van de hal stond, was voor haar de vertrouwde, de Moeder die zij 's avonds voor zich alleen had, en tot haar, niet tot een door haar verbeelde Maria richtte zij zich met de verklaring dat zij heen moest gaan. Wat lag meer voor de hand dan dat de dichter haar in die voorstelling te wille was. Het beeld *was* dan de wezenlijke Maria, en, natuurlijk, als zij den dienst van de gevluchte waarnam, dan liet zij haar voetstuk leeg, neen bezet alleen door het zwijgende Christus-kind.

Wanneer dan ook Beatrijs is teruggekeerd, is niets begrijpelijker dan dat de zusters, voor wie het ééne wonder verborgen blijft, zich verheugen in het andere.

> Des morgens na de vroege mis
> Was vreugd en lofzang in de weer:
> Maria wier liefde onpeilbaar is,
> Kwam uit den hemel weer!

Zij stond daar weer, op het voetstuk, en had haar kind op den arm genomen.

Dit plaatsvervangende wonder is in het gedicht de treffende gebeurtenis, maar welk een ander karakter krijgt het daardoor dan het oude.

Dat oude een beeld van werkelijk leven, menschelijk, maatschappelijk en kerkelijk. Zoo evenwichtig, zoo waar, dat zelfs het Wonder er geen andere plaats in heeft dan die het werkelijk bezat in het bestaan van de veertiende-eeuwers. Dit nieuwe een wonder dat een scherts schijnt en daarom heen een fijnzinnig en kunstig gespeel van gevoel-aanduidende woorden, maar zonder eenig werkelijk bestaan daarachter.

Of *bestaat* de twintigste-eeuwsche werkelijkheid in een schijn om een wonder-scherts?

Ik geloof het niet. Wij kunnen het een kunstenaar ten goede houden dat hij zich een eenvoudige droomt, die haar liefde gebillijkt vindt door een schijnbaar wonder, - wij kunnen hem de scherts niet te hoog aanrekenen die zich, in haar bevalligheid, vermeit met dit kinderlijk wonderspel, - maar wanneer aan die speelsche uiting de naam en het gegeven verbonden worden van een gedicht dat, ernstig en eenvoudig, een krachtige werkelijkheid van vroeger eeuw voor ons houdt leven, dan hebben wij het recht het oude gedicht te vergelijken met het hedendaagsche en de waarde van het een te bepalen door die van het andere.

ALBERT VERWEY.

[Deel 2]

Saint-Yves d'Alveydre
Door
Albert Verwey.

I
Zijn Ontwikkeling

Er zijn op aarde onontgonnen en weinig bekende terreinen, die op een zeker tijdstip, nu naar deze dan naar gene aanleiding, in kaart worden gebracht. Het kan zijn dat ondernemende kooplieden er voortbrengselen van waarde ontdekt hebben en zich nu graag van het land een voorstelling vormen eer zij er een bedrijf trachten te vestigen. Het kan ook zijn dat de regeering van eenig rijk er een oorlogshaven wil aanleggen of een kolonie stichten en daarvoor de kennis van bodem, stroomgebied, bebossching en baaien noodig heeft. Maar tevens bestaat de mogelijkheid dat een aardrijkskundig genootschap reizigers uitzendt met geen ander doel dan de nauwkeurige kennis van de aarde te vermeerderen en daartoe dus niet enkel ligging en gelegenheden, maar ook de bevolking naar rassen, stammen en zeden, dier- en plantengroei, den aard van den ondergrond, de werking van atmosfeer en seizoenen, wil doorvorscht hebben. Winzucht, regeeringsbeleid en kennisliefde kunnen dus, elk voor zich of gezamenlijk, oorzaak zijn dat een streek onderzocht en in algemeene trekken of meer bizonder voorkomen geteekend wordt. Het spreekt vanzelf dat het onderzoek ruimer zal zijn naarmate het minder tot bepaalde gegevens beperkt moet blijven. De koopman die een mijn of een factorij behoeft, zal zich niet bekommeren

om het land dat buiten zijn afzet- of stroomgebied en zijn plaats van aankomst en verscheping ligt. De regeering die een kolonie of een haven wenscht zal voornamelijk in het oord van bebouwing en het achterland binnen een vastgestelden kring belang stellen. De man van wetenschap die geen anderen prikkel heeft dan zijn kennisijver zal naar vele zijden gaan en trachten zich van een zoo groot mogelijk gewest een beeld te vormen. Maar hetzij het onderzoek door handelaar, rijksbestuur of geleerde geleid wordt, - altijd zal het op een zeker oogenblik in een kaart van het land zijn uitkomsten moeten vastleggen, om daarna te worden gesloten of voortgezet.

Evenzoo nu als onbekende landen, kan het werk van een weinig gelezen schrijver onderzocht worden. En ook dit naar drieërlei aanleiding. De uitgever die boeken noodig heeft om ze op de markt te brengen, zal zich afvragen of de vertaling van eenig werk van dien schrijver hem voordeelig dunkt. De vertegenwoordiger van een geloof, van een overtuiging zal door de verspreiding van zulk een werk, of van meerdere, den invloed trachten te versterken van zijn denkbeelden. De geleerde, de letterkundige, zal zooveel mogelijk al zijn geschriften bestudeeren teneinde ze te kennen en meetedeelen. Drieërlei geestelijke ontdekkingstochten kunnen dus plaats hebben, en uitgever, overtuigde en geleerde, zullen, op een zeker oogenblik, in staat zijn van hun bevinding in voorrede, verhandeling of studie een beeld te geven, dat evenzoo als de kaarten van de drie landverkenners, zijn eigen karakter heeft en zijn eigen uitvoerigheid. Ook zij, wanneer zij zulk een geestelijke kaart hebben uitgewerkt, kunnen dan hun onderzoek sluiten of voortzetten. Volledige kaarten, worden meestal niet door ontdekkers gemaakt.

Ik, nu ik de geschriften van Saint-Yves d'Alveydre bespreken wil, doe dat zeker niet als uitgever - ik geloof niet dat er iets aan hem te verdienen is; - ook niet als overtuigde, tenminste, het lijkt mij tot dusver dat ik in menig opzicht met hem verschil van meening; - maar wel zeer bepaaldelijk als belangstellend letterkundige. Als letterkundig geleerde? Och, neen. Maar zooals er onder de reizigers die door aard-

rijkskundige genootschappen worden uitgezonden soms groote jagers zijn, en soms schilders, zoo zijn onder het gild dat de onontgonnen geestelijke wereld, die in weinig bekende boeken ligt, in beeld brengt, ook dergelijke maar half ernstig te nemen dienaren, die aan de algemeene taak niet zonder een zekere persoonlijke verheuging deelnemen. Zij weten dikwijls niet het aanzienlijkste noch ook het meeste, maar wel veelal iets aardigers of boeienders dan de anderen, en soms, zij het dan bij hooge zeldzaamheid, iets eenvoudigs dat op ongedachte wijze iets belangrijks blijkt.

Ik geloof wel dat ik nu het land, dat Saint-Yves d'Alveydre is, eenigermate kan in kaart brengen. Ik heb erin gejaagd, ernaar geschilderd, er ook geluisterd als ik op een morgenwandeling een wandelaar aantrof, of als ik 's avonds mij warmde bij het wachtvuur. Ik moet eigenlijk oppassen met dergelijke beeldspraak: wandelaars in den zin van lezers heb ik er twee of drie aangetroffen, - bewoner van het land was van dat kleine aantal misschien een enkele. Neen, de eenige mensch met wien ik er heb omgegaan was d'Alveydre zelf, en hem heb ik, bij beeldspraak, de rol van het heele land al toebedeeld.

Ik had hem kunnen schrijven: zijn adres staat in een van zijn geschriften; en misschien leeft hij nog. Ik had bij anderen op inlichtingen omtrent hem kunnen uitgaan. Ik deed noch het een noch het ander. Ik was bang voor de verantwoordelijkheid die het gevolg van een volledíger kennis zijn kon. Er zijn gegevens die men niet kennen kan, zonder dan ook *alles* te weten. En, oprecht gezegd, op dat alles-weten was ik niet voorbereid. Ik had dan afstand moeten doen van mijn jageren schilder-schap, van mijn vrijheid in het maar half gekende landschap nu hier dan daar te gaan. Daartoe juist was ik aangelegd, had ik, verscheidene jaren lang, lust en gelegenheid. Daaraan juist ontleen ik het voorrecht om het weinige en onvolledige dat ik weet, opteschrijven, eerst voor mijn eigen genoegen, daarna voor het uwe, lezer.

Het was in het vroege voorjaar van 1902 dat ik voor het eerst den naam Saint-Yves hoorde. Bij mijn vriend W. te München was op een Zondagavond het bezoek aangekondigd van den

heer R., te Parijs en elders bekend door letterkundige opstellen. Toen hij kwam zag ik een man met regelmatige gezichtstrekken, fluweelige oogen van weemoedige uitdrukking, donker haar en hangende snor, ook in de kleurlooze gelaatstint beslist slavisch. Hij was in *smoking*, sprak met den gastheer en zijn vrouw zacht, maar niet levendig. Tegen mij was hij op zijn hoede en ik voelde de terughouding, niet enkel van vreemd tegen vreemd, maar van Zuider- tegen Noorderling; - van Katholiek tegen Protestant, dacht ik. Ik vreesde al dat de kamer van mijn vriend, beroemd om de koortsstemming waarin avond aan avond ieder er den grond van zijn wezen onthulde, dit keer haar roep niet zou waarmaken. Totdat het gesprek op een franschen schrijver viel, dien toevallig alleen de heer R. en ik nauwkeurig kenden. Van dat oogenblik vonden we den toon van een onderhoud dat hoe langer hoe meer het bijkomstige ter zijde liet. Zijn laatste woord was: lees *La Mission des Juifs* van Saint-Yves d'Alveydre.

Na eenigen tijd heb ik me het boek aangeschaft. Toen ik gelegenheid had een inleidend woord tot een nieuw opterichten tijdschrift in een groot getal afdrukken te verspreiden, vermeldde ik den naam van den schrijver, in de hoop dat iemand hem kennen zou. Van één Nederlander, uit het Zuiden van Limburg, ontving ik een weerwoord. Hij vroeg om inlichtingen aan mij, die er minder dan hij had. Van een aantal werken die ik niet kende gaf hij mij de titels op, en toen eerst was ik in staat met Saint-Yves, zijn leven en zijn denkbeelden, ietwat beter bekend te worden.

In een *Pro Domo*, geschreven ter beantwoording van lasteringen in de dagbladen en gedrukt als Voorrede tot zijn boek *La France Vraie*, heeft Saint-Yves belangrijke bizonderheden betreffende zijn leven meegedeeld. Er blijkt daaruit dat hij, als kind van dertien jaar, door zijn onbuigbaar karakter de wanhoop van een strengen, en misschien bekrompen vader, een diepen, een altijd-durenden indruk ontvangen heeft van een man, die ook hier te lande als filantroop en opvoeder veel van zich heeft doen spreken, Frédéric-Auguste de Metz, oprichter van de stichtingen bekend als Mettray. Maar lezen we, want tot een goed verstand van Saint-Yves' geschriften

is het noodig, wat omtrent dien ‘auguste vieillard’ in *Pro Domo* is opgeteekend.

‘Frédéric-Auguste de Metz, lid van het Instituut, werd geboren in 1796 en is in 1873 overleden.

Meegesleept, toen hij nog heel jong was, door een roeping zoowel van hart als gedachte, is hij de uitvoerende meester geworden in een van die joodsch-christelijke wetenschappen, die het meest de negentiende eeuw tot eer strekken, de huishoudkunde van de samenleving.

Zich, op vijfentwintigjarigen leeftijd reeds, als magistraat onderscheidend, rechter, daarna raad in het Hof van Appel te Parijs, kon hij iedere persoonlijke eerzucht roemvol bevredigen. Maar de wonden van de maatschappij, vroegtijdig door hem aangeraakt, wekten in hem zulk een deernis, dat hij haar geneesheer werd.

Hij erkende met afschrik, dat het Evangelie, ondanks zijn werking op verstand en gemoed van den enkeling, noch het verstand van de Staten, noch het gemoed van de Samenlevingen had opgewekt. Hij bevond vóór alles dat de strafwetten en de strafrechtelijke instellingen gestempeld bleven met het merk van het heidensche noodlot, alsof sedert achtien eeuwen, de menschheid niet begiftigd was met een nieuw geestelijk vermogen, een nieuwen zedelijken zin.

Middelaarschap en wedergeboorte baten in alles, zei hij me dikwijls. Er is geen enkele verrichting van het maatschappijlichaam die *hun* verlossende macht niet zou aanzetten.

De Metz nam, verscheiden jaren, van nabij de werkwijze waar van rechtbanken en gevangenissen. Tusschen hem en het Wetboek verhief zich de geest van het Christendom met een zoodanig gezag dat de balie een toekomstigen l'Hospital verloor, de Menschheid een nieuwen apostel won, een leekeheilige Vincentius van Paolo.

Opklimmend tot de bron van het kwaad moest hij in het vervolg eenig en alleen de wet als middel van beteugeling bestrijden, voor zooveel ze kinderen raakt. Zijn devies te dier zake was dat van een eersterangs opvoeder: Beteugeling in het begin van het leven verbittert, maar verbetert niet.

Meer bedacht op daad dan op leer, bezocht hij tal van

landen en verscheiden werelddeelen, om al wat hij waarnam omtrent de ervaringen van de volken in zijn gedachte tot een leerkring te maken.

Hoe de ideeën van De Metz zich ontwikkelden kan in korte brochures worden nagegaan: *Projet de maisons de refuge pour les prévenus acquittés, à leur sortie de prison, Lettre au Conseil général de la Seine sur le système pénitentiaire, Rapports sur les pénitenciers des Etats-Unis, etc., etc*.

De ministeries van Justitie en van Binnenlandsche Zaken moeten in hun cartons tal van studies bewaren, door welke deze groote weldoener den regeerings-gang trachtte te verhelderen en te galvaniseeren.

Maar in 1834 offerde Frédéric-Auguste de Metz aan zijn overtuigingen de schitterende loopbaan op die de magistratuur hem hoe langer hoe meer opende.

Bijgestaan door twee helpers, den vicomte de Courteilles en een oud-hoofdofficier, den heer Giraud, vervormde hij een vorstelijk kasteel en domein in landbouw-kolonie: Mettray, waarvan hij de plannen zelf teekende.

Niets bekoorlijker, in die schoone streken van de Indreet-Loire, dan die *châlets*, als schapen bewaakt door een landelijke kapel waarvan de hooge pijlpunt en het kruis hen beheerschen gelijk een herder, geleund op een herderstaf.

Geen muren, bevallige tuinen vóór en achter die landelijke woningen, waar gaan en komen, als bijen in korven, zwermen kinderen van alle grootte, van drie tot twintig jaar.

De kleinen worden bestuurd door Zusters die Moeder heeten, de grooten door een personeel van vertrouwde mannen, opgeleid in een normaalschool, door De Metz gesticht. Er zijn een of twee zulke vaders voor ieder huis, dat tevens werkplaats is. Want alle beroepen zijn vertegenwoordigd, tot zelfs dat van zeeman. Midden in het uitgestrekte ontvangplein staat een driemaster, voor het onderricht in gymnastiek en handgrepen.

Al die kleine harten sloegen de trom van blijdschap als mijnheer de Metz hen met een vriendelijken blik aanzag, en een enkel verwijt van hem verlamde hen van smart.

Rondom dit eigenaardig gehucht, waar niets ontbreekt, de militaire kapel zelfs niet en de muziekgezelschappen,

strekken zich tot in de verte velden en modelhoeven die Sully zouden verrukt hebben'.

De Metz had, in de kerk van zijn kolonie, in de galerijen van het schip, een twintigtal cellen doen afschieten, alle op de richting van het altaar. Dit soort van klein klooster noemde hij het Vaderhuis (la Maison Paternelle) en daar plaatste hij knapen van goede familie die hem werden toevertrouwd.

Saint-Yves was door zijn ouders naar school gestuurd. Hooren we hem zelf verder.

Op de kostschool, had ik de treurige eer te behooren tot de onuitstaanbaarste wederspannigen. Ik herinner me dat mijn toenmalige gemoedstoestand ontwaakte onder den eersten slag dien een onderwijzer mij gaf toen ik zes jaar was, en dien ik beantwoordde met een inktkoker. Sintsdien, liet ik niets over mijn kant gaan. Eéne bestraffing lokte een karikatuur of een spotternij uit; twee, scheldwoorden; drie, een oproerige rede midden in de klas; en iedere gewelddaad tegen mij of mijn studiemakkers, een oproer met als wapen een woordeboek.

Was ik slecht of boosaardig? ik geloof het niet; want nooit was ik ongevoelig voor goede woorden. Maar het *zwijg!* of *een straftaak!* de groote oogen, de rechter-manieren, de tralies, de grendels, de bedreigingen, hitsten me aan tot woede, maakten me daarna wanhopig tot de zwartste melancolie.

Zielkundige opvoeders, zooals soms de priesters zijn, zouden alles van me hebben gedaan gekregen wat ze wilden, door zachtheid.

Die regel van de lyceums, zonder inzicht, zonder ziel, zonder hart, heeft op mij de uitwerking gehad die de kooi op sommige vogels heeft: zij bijten in de tralies en zingen nooit meer tot hun dood, of totdat de deur opengaat.

Ik schreeuwde altijd moord en brand om terug te mogen naar mijn ouders, naar mijn moeder, een vrouw even heilig als voortreffelijk, naar mijn vader, een geneesheer van groote bekwaamheid, een man van de bewonderenswaardigste en de meest stoïsche deugd.

Die arme lieve menschen waren in zorg om mijnentwil;

en alle noodzakelijkheden van de wereld waarin we leven, noodzaakten hen de hand te leenen tot de strengheden van het lyceum.

Gauw het baccalaureaat, gauw de loopbaan; dat is de wettige wensch van alle ouders die niet willen dat hun zoon den trein mist.

Arme beminde ouders! inplaats van bemoedigend, waren de aanteekeningen die ze omtrent me ontvingen niet geschikt om hen te vleien; ik heb ze hier en noem de ergste: ruw karakter, tuchteloos, oproer, huisarrest; het onderwerp wisselde weinig.

Dan prikkelden buren, vrienden nog de gevoelige wonden. Daar waren de prefekt, de rijks-ontvanger, de president van de rechtbank, die vol majesteit met hun bengels aankwamen, Zondags en op feestdagen als de muziek van de regimenten speelde op de wandeling. 'Wel hoe! waar is Alexander nu?' Mijn ouders, beschaamd en verlegen, antwoordden: 'Schoolgehouden.'

Dan zwollen de goede vrienden, als die van Job, in hun vader- en moeder-vreugd en weeklaagden over het ongeluk zulk een zoon te hebben.

Met dit gevolg dat ze, op een keer, mijn vader raadden mij in handen van mijnheer de Metz te geven; ik was toen dertien.

Ik rekende op een gevangenbewaarder, bijna op een beul, en ik zwoer mezelf dat ik me bevrijden of dooden zou.

Toen ik te Mettray aankwam, werden al mijn plannen omgeworpen als een kaartehuis.

Nooit heeft eenig levend mensch op mij een indruk gemaakt gelijk aan dien welke mij werd teweeggebracht door mijnheer de Metz.

Ik had dan ook in waarheid een heilige voor me, in een ernstig en beminnelijk grijsaard, in een man van volmaakte beschaving.

Ik onderging de gewaarwording met een aandoening, zoo machtig, dat ik me aan zijn borst wierp en hem in mijn armen knelde met schokkingen van snikken gemengd met kreten.

'Wie is u, wie is u toch,' zei ik, zonder te denken om zijn leeftijd en den mijnen. En hij antwoordde mij zachtjes: 'Je beste vriend.'

Saint-Yves' ontmoeting met De Metz heeft geen mindere beteekenis dan die van een bekeering voor het leven. Hoe wijd de jongeling, de man, in later jaren de bogen van zijn gedachten afwendde van den indruk dien het kind ontvangen had, hij zag altijd weer terug naar die gestalte, als een rots opgericht in zijn dertiende levensjaar, de rots waaraan hij uit de branding van zijn verbijsterde knapengemoed zich geworpen had om behouden te worden; - en toen hij zoo ver mogelijk gegaan was keerde hij om en hervond in De Metz zijn middelpunt.

Het verhaal daarvan is van later zorg. Voorloopig bleef hij in een van die kleine cellen, in de nabijheid van het altaar; maar niet langer dan vier weken. Gedurende dien tijd sprak De Metz veel met hem, vroeg hem uit, maar maakte hem ook deelgenoot van zijn eigen gedachten en stichtingen, deed hem bevriend worden met het personeel en nam hem mee in de hoeven en werkplaatsen. Bovenal: hij liet hem *incognito* wedijveren met de leerlingen van het lyceum te Tours, twee klassen boven de zijne, en de hoogste rangen halen.

‘Nooit’ zegt Saint-Yves, ‘was ik in een wereld geweest van zoo zoete opvoedende indrukken; dit was eindelijk de menschelijkheid; en mijn juk meer beminnende dan elke vrijheid, was ik gelukkig, voor het eerst sints ik was schoolgedaan.’

Toen die onvergetelijke maand voorbij was, op een morgen, na de mis van zes uur waaraan hij dagelijks communieerde, nam mijnheer de Metz mij mee, en zei me: ‘Mijn lieve vriend, ik heb hier niets met u van doen, ge zijt vrij.’

Een slag op het hart zou me niet zooveel pijn gedaan hebben: hij zag het en troostte me, als volgt:

‘“Ik kan niet, op mijn eer en geweten, mij de medeplichtige maken van een stelsel van opvoeding dat ik op u toegepast onnut en schadelijk vind. Alles door de vrijheid, niets door dwang, dat is de kern van uw karakter, en daar houd ik van; ik heb u daarom zoo lief alsof ge mijn eigen kind waart. Ik zal u nooit loslaten. Uw heele leven, zal ik in gedachte bij u zijn, en ik zal in persoon bij u zijn zoodra ge me roept. Ik voorzie voor u tallooze beproevingen, bizondere

dwarswegen. Ge hebt op het voorhoofd het teeken van een roeping die niets weerhouden zal, maar die alles zal trachten te belemmeren. Zoolang ik leef, kunt ge op me rekenen; ben ik dood, roep me dan in uw gebeden, want ik zal niet ophouden over u te waken. Ik breng u nu, twintig mijlen van hier, bij een waardig priester, een vriend van me, den abt Rousseau, pastoor van Ingrandes-sur-Loire. Ge zult er een jaar lang uitrusten in den arbeid en in den vrede."

Die tijden waren de beste van mijn scholiere-leven, de eenige, behalve de vakanties, waaraan ik graag denk.

Welke beproevingen mij later ten deel vielen, welke tegenstrijdigheden de aldoor grooter wordende kringen van mijn studies in me opwierpen, gedurende twintig jaar *dat de Universaliteit en het Christendom in mijn overpeinzingen worstelden* voordat zij er een verbond sloten als de engel met Jacob, altijd ging mijn herinnering terug naar mijn onvergetelijken meester en naar zijn werk.

Die onvermoeide toewijding zonder eenige persoonlijke beweegreden, dat apostolaat van de maatschappelijke bemiddeling en verlossing, de arme kinderen loskoopende van den gevangenisduivel, de rijken van dien der lyceums om ze van de tuchtkoorts te genezen door een bad van goedheid, - die keur van meesters, door het hoofd van deze leeken-orde gevormd, die Blanchard, die De Varenne en anderen, die in elke loopbaan fortuin, eer en roem hadden kunnen vinden, - de heilige zielsrust van dien lieven en waardigen pastoor van Ingrandes, - ik keerde er altijd weer toe terug als tot een Thebaïde van den nieuweren tijd'.

Er is in de aangehaalde bladzij één opmerking die ik bizonder heb doen uitkomen. In Saint-Yves' overpeinzingen worstelden de Universaliteit en het Christendom. Dit is nog maar een heel vage aanduiding. Wat erin verstaan moet worden door Christendom weten we gedeeltelijk: het zal in ieder geval de geest van De Metz zijn. Wat door universaliteit blijkt eerst later.

Nauwelijks *bachelier-ès-lettres* lokte de lompheid van een leeraar bij Saint-Yves een tartend antwoord uit. Zijn vader,

bang om hem alleen als student in Parijs te laten, liet hem eenige jaren voor zijn meerderjarigheid, dienst nemen in het leger. Wel wetende dat hij zijn tralies breken zou, kwam De Metz ze op een kier zetten. Hij spande samen met de moeder, zette den vader neer, en kreeg gedaan dat de weerspanneling de lessen zou volgen ter verkrijging van een tweede diploma, waarop hij prijs stelde, dat voor natuurwetenschap. Te Rennes werd hij toegelaten als *bachelier-ès-sciences*, en studeerde te Brest drie jaar lang aan de school voor scheepsdokters. Na een ziekte - kinderpokken - die hij opliep door vrijwillige dienst in een zaal waar een kameraad wegens die ziekte uitviel, werd hem de vergunning de lessen bijtewonen ontnomen, tengevolge van een te laat op appel komen.

Bij zijn meerderen en meesters stond hij overigens goed aangeschreven: zij bemiddelden voor hem bij zijn vader en hij kreeg een verlof dat in het vervolg telkens werd vernieuwd.

Aangetrokken door de werken en den roem van Victor Hugo, toen te Jersey, besloot hij zich te vestigen in Engeland.

In het verhaal van zijn leven zijn de bladzijden die nu volgen weer van de hoogste beteekenis.

‘Onder de schrijvers vroeger door hem gekend of gelezen, had mijnheer de Metz mij genoemd Joseph de Maistre, De Bonald en ook Fabre d'Olivet.

Hij had mij dien laatste geschetst als een machtige geest, als een groot kenner van de klassieken, afgedwaald uit het christelijk geloof in het heidensche, maar die daarmee op een eigenaardige wijs de geestelijke anarchie van de encyclopédisten had afgesloten.

Tot mijn schande beken ik dat die aanduiding, verre van mij afteschrikken, mij voor dien schrijver had doen vuur vatten.

Een godsdienstig heiden in volle negentiende-eeuw! dat beantwoordde aan mijn verzet tegen elk opgelegd dwangjuk, aan mijn avontuurlijke weetbegeerte, aan mijn dorst naar vrijheid en onderzoek.

Terwijl ik dan ook, me weinig bekommerde om De Bonald en Joseph de Maistre, had ik een onbedwingbaren lust meer te weten van D'Olivet. Maar het toeval wou dat ik, vóór mijn

vrijwillige verbanning naar Jersey, nooit zijn boeken, die hoogst zeldzaam waren, onder de oogen kreeg. In dat Sicilië van het Noorden had ik me aangesloten bij een jonkman van ongewone waarde. Hij heette Adolphe Pelleport en was een Pyreneër uit een oud troubadours-geslacht. Van hart en geest sterk en bekoorlijk, ridderlijk en dichterlijk tevens, had hij hier op aarde een god, Victor Hugo, een godin, de Republiek. Hij had me voorgesteld aan Hugo die zich verwaardigde een kind als zijn vriend te behandelen, en aan zijn grootmoeder...

Onder al de edele gemoederen, die toentertijd Jersey bevolkten, was een van de nederigste en grootste, een van de stilzwijgendste en wijste, deze grootmoeder van Pelleport, mevrouw Virginie Faure. Een graf hield haar op dat eiland, het graf van Philippe Faure, haar zoon, als balling gestorven. Zij verliet haar rouw niet dan om naar hem toe te gaan, den dag waarop haar kleinzoon en ik haar de laatste eer bewezen. Deze eenvoudige en hoogstaande vrouw was een woordeloos gedicht van inzicht en lijden.

Door de jaren gebogen, armelijk in het zwart gekleed, levend van een kleine rente die grensde aan armoede, was ze als een zeer donkere urn, vol lichtgevende asch en kostbare reukwerken.

Wie haar zag met haar mand, haar zacht en droevig voorkomen, haar doffe en gelaten oogen, haar ingevallen en tandeloozen mond die onwetens bewoog alsof ze sprak met een onzichtbaar wezen, - wie haar zag bedeesd als een schaduw langs de muren van Saint-Héliers gaan om haar schamele inkoopen, - zou niet in haar een zóó beteekenisvolle persoonlijkheid hebben vermoed.

Wie, onder de hooghartige Engelschen die de arme oude gaan zagen, kon bevroeden dat zij voor mij een schat bezat. Mevrouw Faure toch had in een kast wat ik sints zoo lang begeerde, de boeken van Fabre d'Olivet, en, niet alleen dat zij ze alle uit het hoofd kende, maar de schrijver was haar vriend geweest.'

Er vertoont zich in de twee voor zijn leven beslissende keuzen, die we Saint-Yves tot nu toe doen zagen, die van De Metz en die van D'Olivet, een gemeenzame grondtrek. Zij zijn

beide *volstrekt*, zonder nagedachte of terughouding. Volstrekt ook daardoor dat hij gedurende zijn heele ontwikkeling, we mogen wel veronderstellen gedurende zijn leven, aan beide is trouwgebleven. Maar in dat karakter van volstrektheid zelf lag de waarschijnlijkheid, dat in hem, ten laatste, de volstrekte geest van het Christendom het van den veelvormigen heidenschen winnen zou.

Fabre d'Olivet's gedachten-bouw zou in hem bezield, overwelfd en gekroond worden door De Metz' *Charitas*.

Wie was Fabre d'Olivet?

Saint-Yves zegt alleen dat hij gedurende de *Terreur* in Duitschland was, waar hij ‘evenals Leibnitz, een pythagorëische wijding heeft ondergaan,’ en dat hij stierf in 1827, ‘na een nieuwe godsdienst gesticht of liever een veelgodendom hersteld te hebben, thans zonder aanhangers.’ Hij laat er op volgen: ‘De ernstige werken die hij heeft nagelaten...’

Maar welke zijn de niet-ernstige?

De Voorzienigheid die geleerden zelden genoeg kan doen, vult licht een dichter-hand, en zoo verheug ik me al in de vondst van die twee deelen, in 1803 te Parijs gedrukt, en in 1804 met staalgravures op een afzonderlijk titelblad uitgegeven. ‘Le Troubadour, Poésies Occitaniques du XIIIe Siècle, traduites et publiées par Fabre d'Olivet, Auteur d'Azalaïs et le Gentil Aimar, et des Lettres à Sophie sur l' Histoire.’

Van de *Lettres sur l' Histoire* weet ik niets. Over *Azalaïs et le Gentil Aimar* spreekt de schrijver zelf in zijn Inleiding tot *Le Troubadour*. Het was een roman uit den tijd toen het mode was romans te schrijven en het te doen voorkomen of ze vertaald waren. ‘De een’ - zegt D'Olivet. - heette ze uit het engelsch, de ander uit het duitsch, deze uit het arabisch, gene uit het perzisch te hebben overgebracht, er waren zelfs schrijvers die zoover gingen hun werk aantemelden als vertolkt uit het baskisch en het laag-bretonsch.’ - ‘Wat mij betreft’ - gaat hij voort - ‘ik had niet bepaald een voorwendsel noodig om mij naar het gebruik te gedragen; want op een reis door het zuiden van Frankrijk, in het begin van de Revolutie, was ik de droevige getuige geweest van wraak die de losbandigheid tegen de féodaliteit oefende: ik

had het vuur de oude kasteelen zien verwoesten en de roof hun archieven verstrooien; en daar het lot gewild had dat mij sommige oude kronieken in handen vielen, had ik, ze onder elkander verbindende, zonder te kras bedrog aan het hoofd van mijn werk kunnen plaatsen dat het vertaald was uit het provencaalsch.'

Als het niet waar is, is het goed gevonden. Het is mogelijk, dat het niet waar is; want de auteur gebruikt dit bericht alleen om ons voortebereiden op een ander, dat misschien ook wel een sprookje is. Een handschrift, getiteld 'Le Troubadour,', vertelt hij namelijk, werd hem toegezonden. Het droeg het poststempel Montpellier, en de zender, die verklaarde een bewonderaar te zijn van *Azalaïs et le Gentil Aimar*, hoopte dat hij er hetzelfde mee doen zou wat Macpherson met de fragmenten van Ossian had gedaan. De naam van den dichter, een troubadour uit l'Espérou, werd niet genoemd. Het handschrift was een afschrift, waarvan het oorspronkelijk in handen bleef van den adelijken schenker. En deze zelf verborg zijn naam onder het woord 'Rescondut', dat provencaalsch is en verborgen beduidt.

Zonder twijfel is D'Olivet, die in zijn boek, grootendeels fransch, gedeeltelijk provencaalsch, quasi-provencaalsche gedichten uitgeeft, voor de echtheid waarvan hij niet instaat, een van de eersten geweest die in de XIXe eeuw de schoonheid van die oude poëzie weer wilden doen uitkomen. Het woord 'occitanique' noemt hij nieuwgevormd. Of door hem zelf, zegt hij niet.[1)]

De staalgravures voor zijn twee deelen, toonen, het eene een Troubadour die een Pallas en een Cupido onthult, - het andere een ridder die de onschuld, in de gedaante van een vrouw, met een lans verdedigt. De gelijktijdigheid en gelijksoortigheid van troubadour- en ridderschap is dan ook de gedachte die hij in zijn Inleiding uitwerkt. En in een voor het eigenlijke werk gevoegde Verhandeling blijkt dat hij behalve het toentertijd gedrukte materiaal ook handschriften, met name in de *Bibliothèque Nationale* geraadpleegd heeft, en

1) Een verzameling, in 1819 te Toulouse door Rochegude uitgegeven, heet *Le Parnasse Occitanien*.

niet enkel voor de taal, maar ook voor de versmaten en -vormen oog heeft gehad, en inzag hoe hun ontwikkeling voor de fransche dichtkunst van twee, drie eeuwen later, een voorbeeld is geweest.

Maar waarheen begeef ik me. D'Olivet's arbeid, bekend of onbekend, zijn bewerkingen. zijn wezenlijk- of schijnbaaroorspronkelijks, zijn opmerkingen achter de gedichten, zijn woordenlijst aan het einde, - Dr. Gédéon Busken Huet zal ons daaromtrent dienen in te lichten.

Mijn voornemen toch is een heel ander. Ik denk altijd nog - en ik hoop dat mijn lezer hen niet vergeten heeft - aan de oude mevrouw Faure op Jersey, en aan haar kleinzoon Adolphe Pelleport. Deze laatste - zagen we - was uit een oud troubadours-geslacht. De eerste - hoorden we - kende al de geschriften van haar vriend D'Olivet uit het hoofd. Nu ik iets weet van de ‘niet-ernstige’ geschriften, ben ik geneigd aan die verklaring ten deele geloof te slaan. De ‘ernstige’ zijn, zooals we later zien zullen, zoo geleerd dat ik moet twijfelen.

Saint-Yves heeft zeker, met over grootmoeder en kleinzoon uitteweiden iets meer bedoeld dan een herinnering op te halen. Zij zijn de *mise-en-scène* waarin hij ons den Fabre d'Olivet van de ernstige werken toonen wil. En juist die twee gestalten, de jeugdige troubadour en de door een omwenteling verarmde moeder die den dood van haar zoon betreurt, - die beiden zijn wat hij uit de ‘niet-ernstige’ werken toonen, hoewel niet noemen wou.

Het is alweer dat ééne boek *Le Troubadour*, waaraan ik de gedachte ontleenen kan. De eerste gestalte, - dat is al duidelijk. *Fortia facta patrum* is het aan Vergilius ontleende motto dat D'Olivet op het titelblad van zijn boek stelde. Hij voelde zich de zoon van een oud troubadours-geslacht. Zijn familie was uit de Cevennes en zijn werk bedoelde een verheerlijking van de vaderen. Zijn moeder sprak nog het provencaalsch.

De inleiding van zijn boek wordt voorafgegaan door negen bladzijden, die *Aan mijn Moeder* betiteld zijn. Zij bevatten half proza, half verzen, de verzen niet anders dan zij toen geschreven werden, - ook bij ons, door Betje Wolff bijvoor-

beeld - makkelijk loopend, niet hoog van toon, in rijmende regels van ongelijke lengte, - maar proza zoowel als verzen hebben belang voor ons door sommige bizonderheden.

‘Aan wie kan ik beter dit werk opdragen dan aan u, Moeder? U, die, in het vaderland van de troubadours geboren, het niet voor een ander klimaat verlaten hebt, en die, getrouw aan hun oude taal, haar niet aan de trotsche spraak van wie na hen kwamen, hebt opgeofferd. Gij hebt mij die taal zoo lief gemaakt, want uit uw mond ontving mijn hart er de eerste beginsels van, en op uw borst leerden mijn zwakke lippen haar eerst geluid.’

‘Hoe dikwijls vond ik’ - gaat hij voort - ‘om mijn bewegelijke wenschen voor u uit te spreken, in mijn gelukkig instinkt, door de natuur geleid, een woord van zekere en snelle uitdrukking. Hoe dikwijls, als ik gedrenkt door verveling onder naam van wetenschap, de school bezocht, neen de gevangenis, waar een stuursche Pedant, in zijn zwaarwichtige onkunde, aan de fransche spraak den adel ontnam en den klank bedierf, vergat ik mijn verdrietige taak, en verving, ondanks het verbod van den geërgerden Meester, zijn zot geknoei door het gelukkiger woord van mijn bedeesde jeugd.’

Wij weten al hoezeer de jeugdige wederspanneling die Saint-Yves was, de anekdote genieten moest. Later zullen we zien hoe hij, in een van zijn voornaamste werken, over de opvoeding zooals die is en zooals hij ze zich droomde, het zijne zei.

Volgen we nog een oogenblik de verzen en het proza, die de vriend van mevrouw Faure in zijn jonge jaren geschreven heeft. Dat hij, gelijk de kleinzoon van die vriendin, zich de onvervalschte troubadours-zoon voelde, is ons al duidelijk. Wij merken in het voorbijgaan op dat hij, zeker uit zijn duitschen tijd, de kennis van Gessner en Milton had meegebracht, die hij tezamen met Tasso, Virgilius en Homerus, met Racine en Voltaire noemt. Maar om dan onmiddelijk tegenover de tweede te staan van het gestaltenpaar dat ons bezighoudt: de door een omwenteling verarmde moeder, die - nog wel niet den dood van een zoon betreurt - maar toch, nevens het gebrek, in ruime mate het leed van vrouw en moeder draagt.

Er blijkt namelijk uit deze verzen dat de vader van D'Olivet, tijdens de Omwenteling, gedwongen is geworden met zijn

handteekening den afstand van zijn goederen te bekrachtigen. Nu oud, moet hij door zijn vrouw verzorgd worden, die haar dochters bij zich, maar één zoon in den krijgsdienst en den anderen, onzen briefschrijver, ver van haar woonplaats in betrekking of op studie heeft.

Uit een enkelen regel zou kunnen worden opgemaakt dat de namen Fabre en d'Olivet eerst door dezen vereenigd zijn.

De toon van dit schrijven aan een moeder is even hooggestemd als die waarin Saint-Yves mevrouw Faure prees, Dat zijn moeder haar talenten van vinding en stijl, zooals hij ze uit haar brieven kent, niet toont, niet oefent, maar verborgen houdt, wordt door den zoon toegeschreven, eerst aan haar bescheidenheid en dan aan haar geloof in den klassieken regel dat een vrouw achtenswaardiger is naarmate er minder van haar gesproken wordt. Voor hem wordt daardoor niets weggenomen van de overtuiging dat indien hij zelf later erin slagen zal, ‘geleid door haar lessen, de vruchten van (zijn) studie aan de rozen van *(haar)* stijl te paren’, hij tot hen die hem bewonderen alleen zal hebben te antwoorden: ‘ik had een moeder, die met de zeldzaamste talenten begaafd was, maar wier vreedzame eerzucht geen ander doel had dan het opvoeden van haar kinderen. Aan haar heb ik het te danken indien in dit boek iets goeds of bevalligs is. De Troubadours zouden haar Isaure genoemd hebben, de Franschen De Sévigné.’

Zou men niet zeggen dat deze moeder van Fabre d'Olivet, indien zij haar gezin overleefd en in de omstandigheden van mevrouw Faure op Jersey haar laatste dagen had doorgebracht, door Saint-Yves d'Alveydre in dezelfde bewoordingen herdacht moest zijn als hij het nu de grootmoeder van Adolphe Pelleport deed?

Ik geloof werkelijk, die kleinzoon uit een troubadoursgeslacht, en zijn eerwaardige verwante, die de vriendin van Fabre d'Olivet geweest was, vervingen voor hem den jeugdigen schrijver van *Le Troubadour* en zijn Moeder, zooals Saint-Yves die uit dat boek kennen leerde.

Van dat minder-ernstige werk sprak hij niet, maar hij liet het ons zien.

‘De ernstige werken die hij heeft nagelaten’ - want het

wordt noodig dat wij dit moeielijke terrein betreden - die ernstige werken dan ‘zijn eersten-rangs: *Vers dorés de Pythagore*, *Histoire Philosophique du Genre Humain*, *Langue Hébraique restituée*’.

Volgen we wat in zijn *Pro Domo* Saint-Yves erover zegt, dan blijkt ons het eerste werk wijsgeerig-theosofisch: onder de gedaante van een kommentaar, en in den vorm van een reeks citaten, besluit het ‘tot een kastenregeering voor de menschheid, en, voor den enkeling, de vergoddelijking, door kennis en deugd, van zichzelf’. - Het tweede is van dit denkbeeld de toepassing in de wereldgeschiedenis. De enkeling wordt erin ontleed, achtereenvolgens naar zijn instincten, hartstochten, vermogens, - die van de vrouw zoowel als van den man, - en door alle toestanden van wildheid en beschaving tot aan den onzen. Maar deze twijg van naturalistische wetenschap wordt door Fabre d'Olivet geënt op een stam van mysticisme. Een verbeeldings-mysticisme, doch dat zich redeneerend tracht waartemaken. In de voorstelling van dit boek wordt dus de menschheid een verzameling van enkelingen, door ingeschapen aandrift strevende naar persoonlijke vergoddelijking, en door de hen besturende persoonlijkheden in kasten gegroepeerd. Er volgt hieruit dat de hoogste regeering een theocratisch-politieke zijn zou: een Pontifex-Imperator, de gezamenheid beheerschende. - Het derde werk is een Hebreeuwsche spraakkunst, waarvan de uiterste gevolgtrekking deze is: dat het Hebreeuwsch van Mozes, overeenkomstig de overlevering van de Essenen, in ieder woord drie beteekenissen besloten houdt, een stellige of eenvoudige, een vergelijkende of figuurlijke, en een overtreffende of hiératische.

Over alle drie die geschriften geeft Saint-Yves een meervoudig oordeel. Het eerste prijst hij onvoorwaardelijk als een helder vergelijkend overzicht van alle wijsgeerige en theosofische stelsels, zoo twijfelende als erkennende. ‘Dit weinig omvangrijke deel is een van de sterkste die de auteur heeft geschreven, want het schijnt onpersoonlijk, is namelijk gevormd van uittreksels - angstvallig nauwkeurige - uit alle oude en nieuwe denkers. In de volgorde en aaneenschakeling van die uittreksels, zoowel als in het bewonderenswaardige mozaïek

van het geheel heeft hij al zijn genie gelegd. Ik ken geen werk geschikter om den geest naar alle einders van de wetenschap te openen.'

Maar, aanstonds op het boek terugkomend, maakt hij een opmerking. Is het waar, vraagt hij, dat Pythagoras de vergoddelijking van het zelf, die een ionische ketterij was, geleerd heeft? Een van de *vers dorés* zou het doen denken:

> Worde in den boezem van de Onsterflijken gij-zelf een God.

Maar dit vers, werpt hij tegen, is niet van Pythagoras, het is van Lysis, zijn uitgever. De dorische overlevering, tevens joodsch-christelijke, zegt integendeel: eenwording van alles, in God. 'De ionische zelf-vergoddelijking is de opperste ketterij van het vergeestelijkt egoïsme.'

Toen Saint-Yves dit schreef was hij een man van middelbaren leeftijd, die al zijn gedachten klaar, ja al zijn hoofdwerken achter zich had. Hijzelf verhaalt hoe de twintigjarige die op Jersey kwam zich anders tegen D'Olivet verhield.

'Eindelijk zou mijn weerspannige geest een voorraad van wapenen vinden tegen wat ik toen voor het joodsch-christelijk clericalisme aanzag, tegen de fijnen, de Jezuieten en de handlangers van alle dwingelandijen. Omdat ik nooit mijzelf bedriegen wou door een hartstocht voor een idee te nemen, maakte ik me een feest ervan op alle mogelijke wijzen een systeem te bestudeeren, te doorspeuren, om en om te wenden, dat, godsdienstig als het was, toch ten slotte gebroken had met de vooroordeelen waaronder mijn afschuw van willekeurigen dwang niet het christelijk gevoel rangschikte, maar wel de christelijke leer.

Afgaande op de encyclopedisten, de duitsche bijbeluitleggers, en zelfs de godgeleerden van de middeleeuwen en van onzen tijd, beschouwde ik het Joodsch-Christendom als een aangename droom met open oogen, maar dien de wetenschappelijke zon van de nieuwere tijden moest doen verdwijnen in onweegbare mystiek. Als kind, en hoewel hoogst eerbiedig tegen hen en hun eerdienst, had ik kapelaans en pastoors overstelpt met onbeschaamde *waarom's* en aanmatigende *Hoe*

zoo's, waarop die heilige mannen zich niet verwaardigd hadden te antwoorden buiten den catéchismus, anders dan door het woord mysterie! te murmelen.

De poëzie van de plechtigheden en de zielevrede van kerkelijke personen behaagden mijn hart altijd, het Evangelie en de Profeten verwonderden me, zooals Jean-Jacques Rousseau zegt; ik deed mijn gebed, 's morgens en 's avonds, met een waar kolebrandersgeloof, en het aandenken van mijnheer de Metz bleef vóór me als de lichtende Sphinx van de Chariteit.

Overigens, was ik een kleinzoon van Descartes en Voltaire. Zoodra ik redeneerde, hield mijn geloof zich niet meer staande, en ik vond er niets dan volslagen duisternis, als in de ondergrondsche doolhoven van Egypte. De schepping gedaan in zesmaal vierentwintig uur, het aardsche paradijs, de twee bij plantenkenners onbekende boomen, de sprekende slang, een appel die de heele Menschheid ongelukkig maakt, dat alles leek me een sprookje, een tooverlantaarn om kleine kinderen bezig te houden, in afwachting dat ze groot werden.

Dáárom, omdat ik niets van den Val begreep, begreep ik niet veel van de Verlossing, behalve de goddelijke goedheid van Jezus Christus. Ik dacht me het Joodsch-Christendom zonder eigen verstandelijkheid, onbekwaam stand te houden voor het onderzoek. Mijn baardelooze wijsheid zei tot zichzelf: de encyclopedisten hebben gelijk; maar hoe jammer, en hoe veel liever zou ik de heilige joodsch-christelijke dwaasheid beminnen, indien een hooger gelijk me het goed recht ervan aantoonde. Er zijn dan geen beginselen, geen methode, geen wetenschappelijk en redeneerend aanwijsbare doeleinden op deze Aarde, - tenminste, zoo is uw kolenbranders geloof, vervolgde ik, tot mijzelf sprekend.

De diepe moedeloosheid afschuddend waarmee die gedachten me bezwaarden, verweet ik mezelf mijn vreesachtigheid, en dat ik niet breken dorst met vooroordeelen. Vooruit al bewonderde ik daarom den stoutmoedigen man, van wien mij gezegd werd dat hij al dat andere vervangen had door iets begrijpelijks. Ik dorstte naar dien verheven hersteller van de godsdienstige wijsbegeerte van Grieken en Romeinen.

“Hoe!” zei ik tot mevrouw Faure, “gij hebt dien buitengewonen man gekend. Spreek me van hem, bid ik u.”

Pelleport, die naar niets dan naar den lof en de verzen van Victor Hugo kon luisteren, sliep onveranderlijk na vijf minuten in. Ik las hardop de werken van Fabre d'Olivet, bij het geluid van den Oceaan die gezweept werd door de winden. De avond ging te snel voorbij, en ik had haast naar den volgenden, om meer te lezen, om altijd de geheime geschiedenis van mijn grooten man te hooren, zijn nasporen van mysteries, het veelgodendom dat hij hersteld had, zijn vreemde dood, het verbranden van al zijn handschriften door onverdraagzame haters, zijn laatste geloften.'

Op Jersey, waar hij door les in het fransch te geven engelsch leerde, moet Saint-Yves onvoorwaardelijk in D'Olivet geloofd hebben. Als hij dan ook in zijn *Pro Domo* die drie geschriften prijst, en gezegd heeft dat zij den greep van een arend, een waarachtige geestes-roeping, een ongewone belezenheid, een zeldzaam inzicht en soms het hoogste genie toonen, gaat hij voort: 'Maar ik daag elk werkelijk verstand uit, deze boeken te lezen en te verifieeren, en dan trouw te blijven aan het Joodsch-Christendom; tenzij dan dat hij, gelijk ik het gedaan heb, zegevierend de worsteling van Jacob met den Engel doorstaat.'

Langer dan op Jersey moet hij in D'Olivet geloofd hebben, want het verifieeren deed hij eerst in Londen.

Wel waren er op Jersey nog andere boekerijen dan die van mevrouw Faure. Auguste Desmoulins en Luc de Sage, schoonzoons en leerlingen van Pierre Leroux, de beide doctoren Gornet en Ginestet, benevens Duverdier, stelden hun boeken ter beschikking van Saint-Yves, die ze verslond.

Aanstonds zien we hoe hij door deze en andere ballingen toch indrukken onderging die den invloed van Fabre d'Olivet tegenwerkten.

'Toen ik de boekerijen van mijn vrienden verslonden had, eischte ik van de heele wereld schatting in het *British Museum* te Londen. Ik verifieerde nauwkeurig de bronnen van Fabre d'Olivet. Die laatste zijn sedert hem in stroomen veranderd zoo breed en diep als Ganges, Nijl en Mississippi.'

Dat zij toch al niet gering waren blijkt uit de volgende op-

somming: ‘De grieksch-latijnsche schrijvers, Pelloutier, Court de Gébelin, Bailly, Dupuis, Boulanger, d'Herbelot, Anquetil Duperron; alle bekende filosofen, de Engelschen van de school van Calcutta, deze waren de meesters van d'Olivet.’ ‘Vertrouwd was hij met alle scholen van mystieken, van de Middeleeuwen tot de theosofische akademies die van Paracelsus gaan tot Martinez Paschalis, Swedemborg en den Markies van Saint-Martin.’

Ik schrijf die namen niet over als cartografisch sieraad, maar omdat hun mengelmoes, voor latere studie van mezelf of anderen, punten van uitgang bieden kan.

In Londen begon de tweestrijd. ‘Hoe meer ik den kring van mijn studies en mijn aanteekeningen uitbreidde, des te meer voelde ik de noodzaak hem wiskunstig te meten en te sluiten. Zou ik, of zou ik niet iets nuttigs aan mijn eeuw te zeggen hebben, *Carmina non prius audita?*’

Wij hebben in Saint-Yves - en dit wil ik als mijn vaste overtuiging te kennen geven - wij hebben niet in hem te doen met een schrijver. Hij is geen schrijver, maar een denker.

Hoe zou het ook anders mogelijk geweest zijn dat hij twintig jaar las, en studeerde, en nadacht, en toen achter elkaar, in den kortst mogelijken tijd, de volledig uitgewerkte *Synthese* gaf, die hij wel aan verschillende omstandigheden trachte aan te passen, maar die hij nooit wijzigde.

Hij meent het, en spreekt de waarheid, als hij op de laatste aanhaling volgen laat: ‘Indien mijn antwoord ontkennend geweest was, zou ik niets hebben geschreven, ik zou een vak hebben gekozen door me een diploma meer te veroveren.’

Maar, ‘voorgevoelende dat het bevestigend zijn zou, vergrootte ik onophoudelijk den voorraad van mijn kundigheden; en het was uit verstandelijke eerlijkheid dat ik niet dan zeer laat werken heb uitgegeven, toen ik zeker was dat ik een nuttige zending op me nam door een leemte te vullen in de moderne gedachte’.

Welke was die leemte?

Want wij wachten altijd nog op de kritiek die hij op het tweede en het derde van D'Olivets ‘ernstige’ geschriften zal oefenen.

Wij hebben gezien dat hij zijn diepsten indruk ontving van De Metz, den apostel van de christelijke Charitas in de hedendaagsche samenleving.

Daarna vond hij in de *Histoire philosophique du Genre Humain* van Fabre d'Olivet een overzicht van de wereldgeschiedenis langs de lijnen van het heidensch Individualisme.

Dit werk was zoo vol kennis, zoo inzichtig, zoo geniaal, dat geen waarachtig verstand - zooals hij zich uitdrukte - na het gelezen te hebben, trouw kon blijven aan het Joodsch-Christendom.

Toch *kon* hij De Metz niet loslaten: hij moest terwille van de onuitwortelbare overtuiging van zijn kindsheid een strijd bestaan als die van Jacob met den Engel, die hem zijn heup ontwrichtte. Wat beduidde dit?

Dit beduidde dat hij een synthese vinden moest, waarin de christelijke Charitas de wet bleek van de heele Menschheid.

Dit kon niet een wet zijn van Staten, een politieke wet. Met de staatkunde had De Metz, met staten-vorming had de Charitas, nooit iets van doen gehad.

Wat hij vinden moest was de wet van de Samenleving, een sociale wet.

Keeren we nog voor een oogenblik terug naar Jersey en naar het verhaal dat Saint-Yves van zijn verblijf daar gegeven heeft.

‘Pelleport bracht mij ook in kennis met zijn staatkundige geloofsgenooten, republikeinen en socialisten, die Napoleon III verbannen had. Er was daar, op die twee bekoorlijke eilanden, Jersey en Guernsy, een heele levende poëzie van onverdiend lijden, van aangrijpende herinneringen, van koortsachtige verwachtingen, die mij machtig boeide.

Sedert zij regeerders geworden zijn, stel ik in diezelfde mannen minder belang dan in hen die zij regeeren. Maar toen, door een bizondere geestesspanning beheerscht, vond ik me hartstochtelijk aangetrokken door de kreten van die schip-

breukelingen uit onze staatkundige stormen; en instincten van Newfoundlander vonkten al door mijn jeugdig brein. Beginselen, leerstellingen, algemeene aandriften, edelmoedige gevoelens van die bannelingen, ik werd niet moede naar alles wat in hen woelde te luisteren.

De broederlijke gezindheid van het evangelie heerschte meestal wel tusschen hun groepen, hoezeer die onderscheiden waren, maar ze ontschoot hun, en met reden, tegenover het Keizerrijk.

Ik leerde dus dat, om afwijkende denkbeelden, de menschen van ons land in staat waren elkander te overstelpen met beleedigingen en te beschuldigen van alle misdaden. Mijn hart kromp ervan toe, als bij een valsche noot in de muziek, en de Juni-dagen schenen mij den 2en December waard te zijn, '93 de inkwisitie. Maar afgezien van die schakeeringen die mijn innerlijke behoefte aan schoonheid kwetsten, zou ik al de bals van de Tuileriën hebben gegeven voor één enkele uur temidden van die ongelukkigen, weenende onder de wilgen van Babylon. Uit al die smarten die de mijne lief waren, uit al die hoofden waar de dronkenschap van de gedachten kookte, uit al die harten zwaar van verontwaardigde goede trouw, uit al die edele wonden, waardoor lot en leven schreeuwden, spoot een vulkanisch leven, stralend, droevig, en dat ik liefhad.

Ik vernam meer misschien omtrent staat en maatschappij door ze aan de lichamen zelf van die menschelijke wrakken waartenemen, dan verscheiden levens en duizend boekerijen mij konden gezegd hebben. Onder leerstellige en afsluitende vormen, waaraan de onafhankelijkheid en de verdraagzaamheid van mijn gedachte zich nooit konden gewonnen geven, beminde ik bij die menschen een trillende diepte van menschelijkheid, die in arbeid was als de Oceaan. Als ik bij de Engelschen terugkwam was de vergelijking mij niet minder heilzaam: het was het koude stortbad na het warme.

Meer overeenkomstig met mijn smaak van terughouding en zelf-besef zoowel als met mijn verstand, waren zij het onvergelijkelijk minder met mijn intelligentie en mijn gezellige neigingen. De zonen van Albion herinnerden me aan de oude Phariseën, onze fransche bannelingen aan de Saduceën en de Essenen.

De eerste deden me ook aan de Romeinen, de andere aan de Christenen van de Catacomben denken. En, vergeleek ik de wijze nuchterheid van de eenen, met de edelmoedige en buiten-werkelijke dwaasheden van de anderen, dan kon ik soms in mijn eenzaamheid tranen storten.

Vaag nog, riep ik met mijn wenschen de Synarchie, ik ondervroeg het aanstaande doel van die staatkundige vloeden, elkander jagend en verbannend van een onvruchtbare macht als van een rots, en ik zocht het geheim van het menschelijk evenwicht in mijn vaderland. "O", zei ik tot mezelf, terwijl ik naar de kust van Frankrijk zag, "die verloren zoons van de politiek en het socialisme zijn niet de ergste van uw kinderen, maar vaak de beste.

"Wat ontbreekt hun? Misschien enkel de kennis van een wet. Indien de andere, allen die daarginds zijn, die wet wisten, en indien zij één vonk in zich hadden van het vuur, waarvan deze branden, indien allen, van hoog tot laag door alle hierarchieën, zich met elkaar verstaan konden inplaats van elkaar te verdoemen, wat zou men niet kunnen verwachten van den geest en het gemoed van deze natie?"' -

Stellen we één woord terzijde, dat ons voorloopig onverklaard moet blijven. Het woord 'Synarchie' meen ik.

Verdiepen we ons ook niet in de beschouwing van dien tuin van denkbeelden over maatschappij en staat, die de eilanden Jersey en Guernsy toen geweest zijn.

Merken we enkel op hoe hier de Charitas van De Metz meer voor hem werd dan opvoedster van kinderen en misdeelden, - hoe zij hem bezielde in de samenleving de wet te zoeken, waarmee *zij* zich zou kunnen vereenigen.

Bestond die wet? -

Laten we niet teveel opeens vragen. Maar we houden eerst vast dat hij die wet te zoeken had *in* de samenleving. Als hij haar vond dan zou de wet van die samenleving niet eene zijn, die, van buiten af, haar werd opgelegd: zij zou *in* haar zijn, één met haar groei en ontwikkeling.

De kritiek die Saint-Yves later oefende op het tweede werk van Fabre d'Olivet kan nu door ons verstaan worden.

Hij had dat werk vroeger een synthese gevonden; nu noemde hij het een *universaliteit;* - wel alles omvattend dus, maar niet alles tot één makend.

Met name: Deze *Histoire Philosophique du Genre Humain* geeft wel geschiedenis, maar alleen voor zoover ze dient om de wijsbegeerte waar te maken; zij geeft wel wijsbegeerte, maar niet eene die aan de geschiedenis ontleend is of het er mee vinden kan.

De feiten hebben niet hun wet onthuld; de wet is niet ééngeworden met de feiten.

Saint-Yves, die een groot vriend van muziek moet zijn, ontleent aan haar de beeldspraak om zijn gedachte te verduidelijken.

'D'Olivet, wanneer hij niet Sebastiaan Bach is, zooals in zijn *Grammaire Hébraïque*, is vaak Schumann, vooral in zijn *Histoire philosophique*.

Uit de geleerde, maar verwarde symphoniën en studies van dezen, maakt zich soms een bovenaardsche fraze los. Zij komt van generzijds, als een onvoorziene komeet, als een meeslepende engelevlucht; maar ze eindigt in de lucht zonder te rusten op den grondtoon noch u te doen terugkeeren in het motief. Niets van dien aard in Beethoven noch zelfs in Mendelssohn, bij wie hemel en aarde zich nooit van elkaar scheiden, noch de geest van het leven.

Metaphysicus tezeer om physioloog te zijn, abstraheert Fabre d'Olivet den geest van het leven, terwijl integendeel het groote mysterie van het Woord in alle mogelijke orden van wetenschappen en kunsten hun eenheid is.'

En wat is het gevolg van die scheiding, waardoor 'het historisch overzicht van den schrijver een panorama wordt, met een filosofisch recitatief daarnaast?'

Het gevolg is dat 'in de orde van denkbeelden waarin D'Olivet zijn plaats neemt, de geheele menschelijke samenleving een oerstof wordt zonder eigen wet en leven. Men zou zeggen *taillable et corvéable à priori et à posteriori* door de

't zij theocratische of republikeinsche of autocratische goevernementen.'

'Evenwel' - zoo gaat Saint-Yves voort - 'niets is minder juist wanneer men, integendeel, de samenleving beschouwt als een verzamelwezen dat als zoodanig zijn innerlijke physiologische wet heeft, welke ook zijn staatkundige goevernementen zijn.

In dat geval, bestaat het regeer-genie, theocratisch, republikeinsch of autocratisch, geenszins in een handelen volgens afgetrokken bedenksel, dus *à priori*, maar volgens zuivere en simpele vaststelling van de wet die het maatschappelijk feit zelf in zich heeft.

Fabre d'Olivet geeft duidelijk aan de theocratie de voorkeur; maar hij ziet haar uitsluitend als regeeringsvorm, staatkundig; en - wat vreemd is - die verheven heiden, zoo klaarblijkelijk onchristelijk, belandt zoodoende, zonder het te bevroeden, bij het despotisch clericalisme, als ware hij een Joseph de Maistre zelf. Bovendien, zijn verheerlijking van het kastenstelsel aan het eind van de *Vers dorés* laat geen twijfel over aan dé slotsom van zijn geschiedwerk, hoewel hij verklaart dat hij ze niet voor het publiek wil blootleggen, wat wijs en voorzichtig was. Hij besloot onweersprekelijk tot een clericale bepleistering van de Wet van Aristoteles, dat wil zeggen van zijn drie staatkundige, dus regeeringsmachten, volkomen zooals in het zuivere Heidendom.

Zijn theorie, ten laatste, van den Pontifex-Imperator, biedt geen meerder waarborg van vrede voor de volken, nu, dan ten tijde van Konstantijn. Want het volstaat niet te zeggen dat er een enkele Pontifex en een enkele Keizer zijn moet, opdat de kerken, de staten en de volken zich onvoorwaardelijk eraan onderwerpen. De wederkeerige vrede van de europeesche regeeringen is een maatschappelijk vraagstuk alvorens het een staatkundig is.'

In dit stelling nemen tegenover den Fabre d'Olivet van de *Histoire philosophique* openbaart Saint-Yves de houding die hem levenslang eigen blijft.

Hij zal in de samenleving-zelf, in haar heden en verleden,

de wet zoeken waarnaar ze geleefd heeft en leven zal. En tegelijkertijd zal hij iederen dwang afwijzen die, welke Staatkunde ook, aan die samenleving wil opleggen.

Het zou gemakkelijk zijn, hoewel tijdroovend, den strijd van hem met D'Olivet als een tusschen twee negentiendeeeuwsche geslachten voor te stellen. D'Olivet, tijdgenoot van Napoleon tot wien hij zich om steun wendde, Napoleon den keizer die zich opnieuw met den Paus verbond; - en Saint-Yves, den vriend van de bannelingen van 1852, tijdgenoot van zoovele socialisten en ekonomen.

Maar het komt er voor ons op aan hem-zelf te zien en hem niet te verliezen noch in de tijden, noch in de menigten.

Voorloopig, terwijl hij in Londen het onderzoek van D'Olivet overdeed, bleef deze voor hem de inhebber van alle tijden en het brandpunt van alle wetenschap.

Want, daar was nog dat derde boek: *Grammaire Hébraique restituée*.

'Het overtreft' - zegt hij in zijn *Pro Domo* - 'de beide vorige werken, door wetenschap zoowel als strekking. Het is een onsterfelijk gedenkteeken dat, in één lichaam, de archéologie, de filologie, de taalkunde en de metafysica van het Woord vereenigt. Het is de eenige spraakkunst die transcendent is zonder op te houden positief te zijn.'

Nergens meer, dan tegenover dit gedeelte van het terrein dat ik in kaart breng, voel ik, hoe ik wel zien, maar niet begrijpen kan.

De grondgedachte van het boek heb ik meegedeeld: in het hebreeuwsch van Mozes heeft ieder woord drie beteekenissen. Het werk, dat met steun van den minister van Binnenlandsche Zaken De Montalivet, gedrukt werd, en waaraan een Arabier, tolk aan het ministerie van oorlog, voor het vergelijkend onderzoek van de semitische talen meewerkte, bevat bovendien een beredeneerde vertaling van de eerste tien hoofdstukken van Mozes.

'Indien Fabre d'Olivet' - schreef Saint-Yves - 'niets anders had nagelaten dan dit monument dat Mozes rechtvaardigt, zou hij, op dien grond alleen al, de onsterfelijkheid verdienen in

het aandenken van godsdienstigen en geleerden, het doet er niet toe van welke gezindten.'

Zijn eigen onderzoek - verklaart hij - heeft hem vervuld van bewondering voor D'Olivets kennis en werkwijze.

Daarna vervolgt hij:

'Deze bewondering houdt op en maakt plaats voor een met spijt gemengde verbazing, wanneer ik zie dat dezelfde man die de wezenlijke sleutels, of tenminste een goede *passe-partout* in handen heeft, er geen gebruik van maakt om den joodschchristelijken tempel binnen te komen, dien hij zelfs niet ziet. Inderdaad, zijn heidensche vooringenomenheid maakte hem blind voor de geestelijke en maatschappelijke synthese van het Joodsch Christendom, zoo zichtbaar evenwel, niet enkel in de innerlijke leer van den hebreeuwschen tekst der twee Testamenten, maar ook in de Algemeene Geschiedenis en haar Wet.'

Hier dus zien we den leerling van De Metz, den tijdelijken bewoner van Jersey - op zoek gegaan naar de Wet van de Samenleving - in het Joodsch-Christendom, dat hij langs de wegen van D'Olivet bereikte, de synthese vinden die de heele Geschiedenis van de Menschheid, en dus ook haar Wet, in zich hield.

Vierderlei is nu de beschuldiging die tegen Fabre d'Olivet wordt opgemaakt.

Ten eerste: hij is uitsluitend Metafysicus.

Dat wil zeggen: dat hij den geest van het leven gescheiden heeft. Maar alleen de Eenheid van geest en leven is Waarheid, - een Waarheid die het eigendom was van de Abramiden, van Jethro en Mozes, van de Profeten, de Essenen, en de discipelen van Jezus Christus.

Ten tweede: hij heeft niet die Eenheid gewild en het eenmaken van allen in de godheid, maar integendeel de vergoddelijking van de Ikheid. Het karakter van goddelijkheid heeft niet de Mensch die zich tegenover God stelt, maar Jezus die zich opoffert om anderen in God te vereenigen.

Ten derde: hij heeft het geheel van de Menschheid miskend ten voordeele van de bizondere regeeringen. Dat doet

noch de dorische noch de joodsch-christelijke overlevering, die de staatkundige macht van de regeerders laten voortkomen uit de maatschappelijke macht van de geregeerden, en die dan die beide elkaar doordringen doen.

Ten vierde: hij gelooft aan kasten, als het uitvloeisel van een oorspronkelijke maatschappij-orde. Integendeel zijn ze het gevolg van de staatkundige afwijking die de regeerenden teweegbrachten, op het oogenblik dat de oorspronkelijke maatschappij uit elkander viel.

Wij zullen al deze stellingen aanstonds terugvinden. Aan de gedachten van Fabre d'Olivet ontwikkelden zich die van Saint-Yves d'Alveydre, en het wordt tijd dat wij kennis maken met zijn levens-werk.

(Slot volgt).

Gedichten
Door
Jan Prins

Aan een Dichter

Dichter, van uw zachte woorden
waar gij omgaat begeleid,
aan de nooit betreden boorden
zwervend uwer eenzaamheid,

uit de weelderige wegen
van het leven tot den rots
van uw vast geluk gestegen
langs de paden van uw trots,

als de morgenzon gerezen
boven damp en duisternis,
Dichter, uit de streek der vreezen
in het rijk, waar vrijheid is,

breng ons bij de forsche pijnen,
waar uw groote weemoed ruischt,
bij de bochtige ravijnen,
waar uw diep verlangen bruist,

breng ons in den wijden hemel,
dien uw snelle licht doorschiet,
waar men 't wereldsche gewemel
ver-omneveld overziet,

en geleid ons, waar bewogen
ons uw sterke wijsheid noodt,
onverschrokken, voor de hooge
stille velden van den dood.

Het Park

't Van zon doorstroomde zomerpark, - de lanen
door 't opgeschoten struikgewas, - de beelden
om de open ronden, en de verre weelde
van de witglinsterende waterbanen, -
de paden in het bosch, de rechte wegen
als randen om de groenbekleede vloeren,
waarover, schuimende in de lucht gestegen,
de wolken snel haar schaduwen ontvoeren, -
dat alles zagen wij en gingen voort
onder de hoog bijeengebogen boomen,
tot waar de laatste takken samenkomen
en 't zonlicht aanstort in die spitse poort.

Wij kwamen uit het bosch, en wij betraden
het wijdere terras, waar op dit uur
de schaduwen zich langzaam aan bewogen
tot bij den trap, en avondvogels vlogen
over den warmen grond. En stond daar niet,
van Florentijnsche fijnheid, een figuur
geleund, en zag in 't laag verschiet,
ver weg, over de steenen balustrade?

Het Geurige Veld

Amangkoe Rat heeft meer dan dertig jaren
in 't oude rijk Mataram geregeerd,
en meer dan onder Sultan Ageng waren
in list en lust zijn Machtigen volleerd.

Meer nog dan in zijn vaders wreede tijden
lag zwart gebrek in 't leeggeroofde veld;
dood en verwoesting, vuur en zwaard verspreidden
zijn trotschen naam in daden van geweld.

Totdat hij, zat van zinnen, in het slijten
van ledige uren zijn voldoening vond:
Amangkoe Rat, de Keizer, dreef zijn geiten
over de pleinen van den Kraton rond.

Toen, in zijn ouderdom, kwamen de dagen
van tegenspoed, de dagen van gevaar:
zijn Huis verdeeld, zijn Oversten verslagen,
van angst en afschuw zijn gedachten zwaar.

't Verraad sloop rond. De Madoereesche benden
drongen tot in zijn open hofstad door,
Amangkoe Rat, de Keizer der Ellende,
werd als het wild, de jagers op zijn spoor.

Hij vluchtte, maar 't vermoeide leven kwijnde
in 't lijf, waarvoor hij zwervend toevlucht zocht.
Toen vroeg de vorst alleen, dat na zijn einde
een geurig veld zijn lijk ontvangen mocht.

Hij stierf, en door zijn enkele getrouwen
werd aan den uitgesproken wensch voldaan:
nu brengen op zijn graf bedroefde vrouwen
haar wierook en haar wilde bloemen aan.

Kinderen spelen er, bejaarde wijzen
zoeken den boom, die van den heuvel helt
en schaduw schenkt, - en vrome pelgrims reizen
eerbiedig naar het zoet-geurende veld.

Zooals gij in de schaduw zat

Zooals gij in de schaduw zat
en al den glans in de armen hadt,
die fijngesponnen, wonderbaar
geweven lag in 't hangend haar
van uwe zuster, - want gij zijt
mij zusters in lieftalligheid, -
en gij die ongevlochten pracht,
die als een bruidskleed van den nacht
haar lichtgebogen hoofd omsloot, -
uw handen hoog, uw schouders bloot, -
in smijdige gedeelten spleet
en spreien en zich vleien deedt
in rondgewrongen tressen, als
een tros van donkerte in den hals
gedrukt, en aan de slapen glad; -

zooals gij in de schaduw zat,
gewiegeld in het weeke licht,
dat neerzonk om uw zacht gezicht,
de gladde sarong om het slank

en golvig lichaam en uw rank
gebaar daarboven, - en in 't rond
het zonlicht, plassende op den grond,
onder het afdak een gebied
van koelte om uw gestalten liet,
waarin gij beiden zoo bedaard,
zoo vorstelijk gezeten waart
als in een tempelnis, zoo schoon
als koningsdochters op een troon,
gij beiden, op uw strooien mat;

zooals gij in de schaduw zat
en al dien glans in de armen hadt,
mijn kind, heb ik u lief gehad. -

De Lichten

Een leven ligt verbeeld in de enkele gedichten,
die bij 't verstrijken van de jaren schaars ontstaan:
zij liggen wijd verspreid, zooals de vuren aan
de kust, die land en zee gedeeltelijk verlichten.

De zeeman ziet den snellen schemer, dien zij stichten
in 't weiland, en den bundel op de rotsen slaan,
en met een koenen zwaai de wateren overgaan,
de ruimte door, en dan in nacht en nevel zwichten.

Hoe weinig is zijn oog verschenen, en hoe kort
ontwikkelt beeld aan beeld zich waar de stralen treffen.

Toch is het hem, alsof de hemel dieper wordt,
wanneer die lichtzuil in 't omringend duister schiet.

Zoo doet een vers alleen 't vele des levens niet,
maar 't enkele in ons, dat oneindig is, beseffen.

De Treurboom

In 't midden van het veld, in 't midden van de weide,
waarop, een heete zee van licht, de middag gloeit,
staat, onbeschadigd, onbeschut, naar alle zijden
zijn donkerte uitgestrekt, de wonderboom gegroeid.

Eerst is het een gewoel, een wildernis van stammen,
van stronken, dor en kort, van wortels, krom en rond,
waartegen hier en daar de zonnevlagen vlammen,
die scheuren door 't geblaarte en sleuren op den grond.

Dan is het als een woud van schaduw, daar fonteinen
van lichter, later loof uitspuiten, en weerom
aftuimelend in 't groote duister gaan verdwijnen,
het diepe duister van zijn diepen ouderdom.

En eindelijk, omhoog, de hooge kroon, gestegen
in 't ongeschonden blauw, waartegen, rond en klein
en ieder aan zijn eigen ranke steel geregen,
de blaadjes, een voor een, als dunne munten zijn.

Zoo staat hij, als een rots van donkerte, in den doffen,
den vreugdeloozen val des middags, hoog en zwart
en ongeschokt, - de kruin van 't harde licht getroffen.
Maar koelte en milde rust ontvloeien aan zijn hart.

Maar koelte en rijk geruisch ontwijken in de weide,
wanneer de wind den schemerigen hal doorstroomt
van zijn geblaarte, van zijn kroon, de schoongespreide,
die ruimte, waar de dag zich in den nacht verdroomt.

Wel, neergebogen, rouwt hij om de vroegere jaren,
toen, hem ter bedevaart genaderd, jong en oud
eerbiedig zijn gezag van stilte indachtig waren,
en de eerste wierook dreef in zijn geheiligd hout;

maar, - neergebogen zij 't, - ontzijgen niet de twijgen,
de ranken aan zijn loof, en zoeken, onvermoeid,
om nieuwe krachten uit den harden grond te krijgen?
Wat leed om schoonheid droeg, zal, schooner, 't leed ontstijgen. -
Zoo staat in 't witte licht, de wonderboom gegroeid.

De Lamp

De kamer, - en daarbinnen hing,
in 't midden van de schemering,
de bruine ruimte, door een damp
van licht omringd, de lamp.

De meubels aan de wanden, klein
en dohker in den valen schijn,
en gij alleen, hoog op gericht,
den gloed op uw gezicht.

Den gloed, uit uw doorschaduwd haar
in draden hangend hier en daar,
zooals uit donkerte van groen
de zonnestralen doen.

De kleeding, met de witte strook,
daar 't warmer blanke in onderdook,
hing af, - en uit die reine dracht
uwe armen, rank en zacht.

Uw armen, daar ge 't licht in woudt
omvatten, scheen het, - al dat goud,
dat als een schoongeweven kleed
over uw schouders gleed.

Toen hebt gij om uw stralend hoofd
den stralenbundel uitgedoofd. -
De glans om uw gelaat verdween. -
Toen bleven wij alleen.

De Bruid

De lucht, over den jongen dag,
was helderder dan ooit.
Iets ongewoon-verblijdends lag
in weide en veld gestrooid.
De torenklok zong wat ze kon.
De vlaggen staken uit.
De bruigom was de lentezon, -
en Holland was de bruid.

Ze was des morgens opgestaan,
een ranke, frissche meid.
Ze deed haar gazen sluier aan
van dunne dauwigheid.
Ze stak zich van den perenboom
den bloesem in het haar
die witter dan een winterdroom
is, - wonder, wonderbaar! -

Ze deed een gladden gordel om
van zilverig allooi,

van zuiveren waterglans, - wat glom
die ronde gordel mooi!
Toen hechtte ze als een donzen vacht
aan haar satijnen kleed
den schuimrand, dien de zee haar bracht. -
Toen was de bruid gereed.

Een ooievaar trad op den deel,
gewichtig, met zijn stok.
De merel was in zwart fluweel.
De zwaluw kwam in rok.
Toen keken, daar 't zóó prachtig was,
- en Holland is de bruid -
de madeliefjes in het gras
haar gouden oogjes uit.

De bruigom is een edel man,
de bruid is jong en sterk.
Daar komen schoone kinders van,
en blijdschap bij het werk.
De bruid, - waar zag men weeker leest,
een vriendelijker mond? -
de bruid, die maakten zeewind meest
en ruimte zoo gezond.

Nu komt ze met haar lief gezicht
den bruigom tegemoet.
Wat is de hemel wijd, en licht, -
wat is het leven goed.
De wereld is een wonderbron
van telkens nieuw geluid:
de bruigom is de lentezon
en Holland is de bruid.

Allard Pierson's Verspreide Geschriften
Door
C.G.N. de Vooys.

I

De verschijning van Pierson's *Verspreide Geschriften*, tot acht statige delen aangegroeid,[1)] heeft weinig de aandacht

1) De eigenlike titel is: *Uit de Verspreide Geschriften* ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1902-1908): eerste reeks (2 dln.) 1882-1890; tweede reeks (3 dln.) 1865-1882; derde reeks (2 dln.) 1852-1865; feuilletons (1 dl.) 1858-1889. Een beoordeling van deze uitgave ligt niet in de bedoeling van mijn opstel. Maar een woord van dank aan de 'jongste dochters' van Pierson en de ondernemende uitgever, die zoveel belangrijke, maar moeielik bereikbare artikelen in mooi uitgevoerde delen bijeenbrachten, is hier op zijn plaats. Toch wil ik enkele opmerkingen niet achterwege laten, omdat deze verzameling zo licht aanleiding kan geven tot het verwaarlozen van het niet herdrukte. Natuurlik bedoel ik daarmee niet *Intimis, Rigting en Leven, Een Levensbeschouwing, Oudere Tijdgenooten* en de *Geestelijke Voorouders*. Niemand die Pierson wil leren kennen, zal die over het hoofd zien. Maar bij de lektuur voor deze studie ontmoette ik meermalen artikelen, voor de karakteristiek van Pierson van belang, die in de verzameling ontbreken, b.v. *Mill over Godsdienst* (1874), *Moody en Sankey* (1875), *Harriet Martineau* (1878), *Swinburne* (1878), *George Elliot* (1881), waarvoor we graag andere, b.v. enkele polemiese stukken uit de derde reeks, zouden willen missen. Soms ontbreekt ook één van twee artikelen die Pierson als pendanten had bedoeld, b.v. *Mary's Opvoeding* (1873), getiteld *Omtrekken* II, en de hoogst merkwaardige beoordeling van Vosmaer's *Inwijding* (1889) als *Jongere Tijdgenooten I* de onmisbare tegenhanger van de studie over Huet.
Waarschijnlik heeft de uitgever aan de verzameling grenzen gesteld. Maar is er vooraf een volledig plan gemaakt? De leemten gelden vooral het laatst verschenen deel. Ook de moeielikheid, welke afzonderlik verschenen geschriften opgenomen moesten worden en welke niet, is niet altijd bevredigend opgelost. Zo werd b.v. wel de lezing over *Vinet* geplaatst, maar niet die over *Schoonheidszin en Levenswijsheid* (1868), voor Pierson's ontwikkelingsgang niet minder gewichtig. En waarom de voorredenen en naschriften niet opgenomen, waar die - zooals bij de lezing van *Vinet* - van belang waren?
Al deze bezwaren zouden verdwenen zijn bij een volledige uitgave, die Pierson niet minder dan Fruin verdient. Een keuze blijft altijd subjektief. Aanbeveling zou het intussen verdiend hebben, Gildemeester's Catalogus van de Geschriften uit Naber over te nemen en liefst de niet opgenomen werken door een uittreksel te karakteriseren, zoals Giraud dat deed in zijn *Essai sur Taine*. Veel van Pierson's werk leent zich daartoe zeer goed, omdat zijn werkmethode was, al wat hij belangrijks las of bestudeerde, in artikelvorm vast te leggen. Dan hadden we een standaarduitgave gehad, ook voor studie-doeleinden bruikbaar. Daarnaast had een beperkte karakteriserende keuze voor breder lezerskring, alle reden van bestaan gehad.

getrokken. De meeste tijdschriften bepaalden zich tot een hoffelike aankondiging. De werken van Potgieter, Huet, Multatuli pronken in menige boekenkast als de ‘klassieke’ prozaschrijvers van de negentiende eeuw. Fruin kreeg een plaats daarnaast. Zal Pierson die moeten missen? Is zijn betekenis voorbijgaande geweest, zijn roem vergankelik, zoals van menig gevierd tijdgenoot?

Verwey heeft hem, kort na zijn dood, naast Huet en Van Vloten, gekarakteriseerd als de Leraar, docerende aan de onzichtbare Hogeschool waarin de besten van het opkomende geslacht worden opgeleid: ‘Zij hebben ons ontwend aan, in geloof en wijsbegeerte, de zienswijs van onzen kindertijd. - Door hen heeft zich Nederland in de idee tenminste, zoo niet in de kunst nog, vastgeknoopt aan het leven van den modernen tijd.’[1)] Als geestelik voorganger, als veelzijdig leermeester is hij niet de mindere van Huet en Multatuli, die gewoonlik, onder nawerking van de Nieuwe-Gids-kritiek, vooruitgeschoven worden. Busken Huet lokte, door prikkelendbekorende konversatie een uitgelezen publiek naar zijn smaakvolle salons; Multatuli was de volksredenaar, die met hartstochtelik-meeslepende overtuiging gevestigde opinies schokkend, echte geestdrift wist te ontvonken; Pierson neemt zijn hoorders liefst mee naar de stille studeerkamer, toont de schatten van zijn kennis als het begeerlikst bezit, en spreekt met zachte

1) *Bij den dood van Allard Pierson (Tweem. Tijdschr.* Juli 1896).

stem woorden van diepe levenswijsheid, die nog lang naklinken. Begrijpelik is het, dat de beide eersten, krachtiger naturen, de afkeer van hun toongevende tijdgenoten opzettelik tartend, onder de jongeren eer populair werden dan de waarderende, maar weke Pierson, die door halfslachtigheid en weifeling aanstoot gaf, en daardoor velen de diepten en de veelomvattendheid van zijn rijke geest deed voorbijzien. Fijnvoelende en diepzinnige leermeesters wekken meer bewondering dan geestdrift. Hun invloed werkt niet altijd onmiddellik, maar is duurzaam. Voor hun werk, als afspiegeling van hun woord, geldt hetzelfde. Menige bladzijde van Pierson heeft blijvende waarde. Huet en Multatuli mogen in het tijdsverband belangrijker zijn, het is de vraag of hun werk de zifting van de tijd beter doorstaan zal dan dat van hun minder populaire tijdgenoot. Een hernieuwde kennismaking met Pierson, waartoe de verschijning van deze bundels uitnodigt, zal menigeen, evenals mij, een voldoening en een genot zijn. Ik vond daarin aanleiding om de ontwikkeling van Pierson's geest en zijn betekenis nog eens in hoofdtrekken te schetsen.

Pierson heeft eens van Groen van Prinsterer gezegd: in zijn Verspreide Geschriften liggen zijn mémoires. Dat geldt ook voor hem zelf. De ontwikkeling van zijn innerlik leven heeft hij zelf in hoofdzaak getekend. De taak van de toekomsstige biograaf blijft intussen zwaar, èn door het brede terrein van wetenschap waarop zich Pierson's geest bewoog, èn door de achtergrond van algemeen Europees geestesleven.

De vlijtige en verdienstelike studie van Naber, *Allard Pierson herdacht* (1897), een beredeneerd overzicht van zijn leven en geschriften, laat onbevredigd: een waardige herdenking van Pierson eiste warmer toon en dieper blik. Die vinden we in de uitnemende biografiese studie door Van der Wijck (*Mannen van Beteekenis*, 1898). Daarin wordt terecht de vraag naar voren gebracht: welke phasen heeft zijn geestelike ontwikkeling doorlopen? Door een treffende beantwoording van deze vraag gaf hij een leiddraad door het opeengestapelde materiaal van Naber. Maar het eigenlike perspektief, het inzicht in het verband van dit denkersleven met dat van zijn tijd, geeft eerst de lektuur van zijn geschriften zelf.

‘Hetgeen men oorspronkelijk door zijne geboorte is, met betrekking tot de godsdienst, dringt zoo door ons geheele wezen heen, dat het in zeker opzigt vrij onverschillig is of men op later leeftijd aan de kerkelijke geloofsbelijdenis, waarin men werd opgevoed, getrouw blijft al dan niet. In de diepste beteekenis van het woord zou men welligt kunnen zeggen, dat nog niemand ooit van godsdienst is veranderd.’ Deze woorden uit *Rigting en Leven* (1863) - de opmerking is niet nieuw - geven een sleutel tot het verstaan van Pierson's geest. Als kind heeft hij de reine atmosfeer van het Réveil ingeademd. Bij zijn ontvankelikheid was de eerste plooi beslissend. Het geloof van een Da Costa was voor hem een werkelikheid, door geen redenering weg te cijferen. Nooit kon hij het aangrijpende ogenblik vergeten, toen hij in een logement te Heemstede, gescheiden door een dunne wand, de zielestrijd van de biddende Da Costa bijwoonde. De eerbiedige liefde voor ware vroomheid was zo diep geworteld, dat het verlies van zijn geloof voor hem slechts in ogenblikken van zelfbedrog een verlossing scheen, maar hem inderdaad met een drukkend heimwee vervulde, waaraan hij zich telkens tracht te ontworstelen. Toen later de herinnering aan de bewonderde omgeving van zijn jeugd door studie verdiept was, heeft hij die kring onvergetelik geschilderd.

Pierson heeft de grote voordelen van deze opvoeding beseft. Een dubbel vermogen had hij daaraan te danken: waardering van velerlei gemoedsleven en een hartgrondige afkeer van zelfvoldane ‘verlichting’.

In een studie over Macauly, eveneens in methodistiese kring opgegroeid, zegt hij: Het leven in zulk een atmosfeer was een behoedmiddel tegen vulgariteit, tegen alledaagsheid. Het stemde zijn jonkheid ernstig. ‘Het stelde hem in staat op later leeftijd groote partijschappen met billijkheid te beoordeelen en voor haar streven op zich zelf sympathie te hebben. Een eenzijdige opvoeding moet of eenzijdigheid of juist het tegenovergestelde uitwerken. Het valt licht zich in veler eenzijdigheid te verplaatsen, als men zelf de eenzijdigheid van zóo nabij heeft gezien.’

Omgekeerd heeft hij het gevaar van een eenzijdig ‘liberale’

opvoeding in het doctrinarisme van menig liberaal tijdgenoot tot uiting komende, aangetoond in de karakterschets van Miss Harriet Martineau:[1] 'Haar opvoeding in de sekte der Unitariërs heeft de volkomen emancipatie van haren geest zeker vertraagd en verzwaard. Zulk een zoogenaamde liberale godsdienstige sekte loopt altijd gevaar van aan alle ware liberaliteit, alle ruimte van geest, vreemd te blijven, daar zij zich zoo gemakkelijk inbeeldt, dat hare eigene afwijking van de overgeleverde theologie het toppunt is van onafhankelijkheid.' In menige bladzijde vol fijne ironie en hekelend vernuft heeft Pierson later de oppervlakkige 'verlichting', die uit de hoogte op de religieuse levensbeschouwing neerzag, tot op het dogmaties geraamte ontleed.

Op achttienjarige leeftijd ging Allard Pierson, in 1849, naar Utrecht. Daar begint de tweede machtige invloed: die van Opzoomer en zijn 'empiriese wijsbegeerte.' Uit autobiografiese mededelingen[2] weten we hoe de jonge student de gevierde en gevreesde filosoof met een gemengd gevoel van wantrouwen en weetlust naderde. Hij werd aangetrokken en gewonnen door de persoonlikheid van Opzoomer, bij wie hij dezelfde reinheid van leven, hetzelfde idealisme vond als bij Da Costa. 'Nu Opzoomer mij dienzelfden indruk gaf, was er voor mij schier geen overgang, meende ik wel van meester, maar niet van leidsman veranderd te zijn.' Want een 'Meester, Leidsman, geestelijke Vader' noemde hij hem nog vele jaren later, met piëteit zich terugdenkend in die tijd, toen hij met dwepende verering en volledige overgave zijn volgeling werd. 'Hij heeft mijn geheele wezen 't onderst boven gekeerd en het onderste moest boven komen, zou ik niet volkomen te vergeefs leven.' En weer later, in een meer beschouwende stemming, schrijft hij: 'Een edele en verheffende persoonlijkheid werkt karaktervormend, zelfs als zij een weinig neerdrukt. Om een man te worden moet men omgaan met een man. Aan zijn imponeeren te ont-

1) In *De Gids* 1878 (niet herdrukt).
2) *Een Verhaal* in *Rigting en Leven*, blz. 128-148; *Aan de Utrechtsche Redactie van de Vox Studiosorum* (1886) (*Feuill.* blz. 92-95); *Toespraak van Prof. C.W. Opzoomer* (1886, *Verspr. Geschr.*[1] I, 292) en Over Opzoomer (1893) (*Verspr. Geschr.*[1] II, 386).

groeien, is de ware oefening van kracht.' Niet anders gaat het in wetenschap en kunst: 'Zien leert men ziende door eens anders oogen.' De grootste komponisten en schilders begonnen met navolgen en kopiëren.

Zo heeft Pierson Opzoomer gekopieerd tot hij er aan ontgroeid was. Zelfs zou men kunnen zeggen dat hij aan de invloed van deze Leidsman nooit geheel ontgroeid is. Krachtige naturen groeien uit een eigen soliede kern. Wekere naturen hebben behoefte aan een krachtig vormende hand, maar bewaren veel langer de diepere indruksels, zelfs tot in de kern.

Maar door de persoon werkte de leer. De 'Ervaring' werd het toverwoord dat alle raadselen zou oplossen. IJverig gaat de jonge theoloog natuurwetenschappelike kolleges horen. Daar leerde hij immers de bouwstenen kennen, waaruit de Meester het machtige gebouw van zijn Wijsbegeerte optrok! 'In hem werd het wetenschappelijk bestaan voor mij persoon.' Tekenend voor Pierson zijn vooral de woorden die daarop volgen: 'Het zal anderen anders gaan; mij is zulk een menschwording van een idee onmisbaar.' We moeten niet vergeten dat zijn geloof, als een kasplant ontwikkeld, en nu plotseling blootgesteld aan de krachtige windstroom van het moderne geestesleven, te danken had aan de steun van Opzoomer's persoonlikheid. De bewondering en de dankbaarheid van de leerling strekken de leermeester tot eer.

Van ons standpunt zijn we zo licht geneigd de betekenis van Opzoomer's persoon en wijsbegeerte voor ons land te onderschatten. Sedert Land in zijn meesterlik Gidsartikel *Dienstbare wijsbegeerte* (1864) het 'empirisme' in zijn halfslachtigheid stuk-geanalyseerd had; sedert Van Vloten de ijdele wijsgeer, die zich onvoorzichtig 'een bijzonder gunsteling van Gods Voorzienigheid' genoemd had, als een volgroeide 'Hein Knap' aan de kaak stelde, ziet men in de populariteit van Opzoomer's stelsel te veel een mode en een waan van den dag, inplaats van een noodzakelik doorgangstadium.

De achterlikheid van ons nationaal leven in het tijdperk van Willem I blijkt uit de huisbakken filosofie. Wijsbegeerte werd geschuwd als 'onvruchtbaar, koud als ijs, en vooral neologisch.' De bewondering van Van Hemert en Kinker voor Kant vond weinig bijval. Zijn filosofie werd met die van

zijn volgers ‘uit totaal onwijsgeerig oogpunt veroordeeld.’ ‘Van de wijsbegeerte werd gevergd, dat zij niet te veel inspanning eischte, dat zij nergens afweek van de gangbare meeningen (in de wandeling het gezond verstand geheeten), en dat zij met de tot nog toe bekende behoeften des gemoeds gedurig ruggespraak hield.’[1] In de school van Van Heusde was de wijsbegeerte ‘aan handen en voeten gebonden.’

Opzoomer bepleitte de emancipatie van het verstand. ‘Dit nieuwe beginsel met kracht te hebben voorgestaan en aan een tal van leerlingen ingeprent’ - zegt Land - ‘is volgens mij de groote verdienste van den hoogleeraar Opzoomer.’ Toen zijn stelsel ineenviel, bleef zijn verdienste als wegbereider overeind. Pierson heeft dat later uitgedrukt in de woorden: ‘Voorgangers zijn zij, wier arbeid een dankbaar nageslacht in staat stelt tot het opwerpen van nieuwe vragen.’

Maar hoewel Pierson later het fiasko van Opzoomer's leer helder doorzag, belette de liefde voor zijn oude meester hem om dit zo scherp aan te tonen als Land. De artikels van deze scherpzinnige ontleder legden de zwakheden bloot en verklaarden de populariteit. Wij moeten hem in zijn kritiek een eindweg volgen, omdat de halfslachtigheid die Pierson zo gekweld heeft, zijn oorsprong nam in de suggestie van de ‘wijsbegeerte der ervaring.’

De Achilles-hiel van Opzoomer's stelsel was ‘de beweegreden die hij heeft voor zijne vrijverklaring des verstands.’ De vrije kritiek was voor hem ‘hefboom tot hervorming van maatschappelijke en religieuse instellingen.’ Vandaar de grote haast om voor zijn leer bijval en toepassing te vinden; vandaar dat hij meer ‘redenaar’ dan wijsgeer wilde zijn. Dienstbaar werd zijn wijsbegeerte, omdat hij die bracht ‘onder voogdij van politieke en religieuse bemoeijingen.’ Daarmee wordt bedoeld dat het empirisme een filosofiese grondslag moest geven èn aan de optimisties-liberale maatschappij-beschouwing, èn aan de niet minder optimistiese moderne theologie. In zijn brochure tegen Pierson[2] zegt Land zelfs: ‘de empirische school is toch eigenlijk opgericht ten behoeve der liberale

1) Land, in het boven aangehaalde artikel.
2) *Het keerpunt in de wijsgeerige ontwikkkeling van Dr. A. Pierson* (1871), blz. 6.

partijen.' Vooral toen, na de revolutionaire opflikkering van 1848, het liberalisme in handen van de gegoede bourgeoisie steeds meer behoudend werd, moest het bezadigde, goed-sluitende systeem van Opzoomer, dat èn godsdienst èn vooruitgang waarborgde, dat het heelal verklaarde zonder te diepzinnig te zijn, veel bijval vinden. 'Opzoomer's kritiek was vooral op juridische onderwerpen geoefend, en dus al vroeg gewend om voor al te netelige vragen, en al te revolutionnaire wendingen, in het belang eener rustige ontwikkeling van het bestaande, bij tijds uit den weg te gaan. Van daar dan, bij het uitsluitend verkeer met een bevoorregte klasse, en bij de natuurlijke neiging om andere menschen naar zichzelven te beoordeelen, die optimistische wereldbeschouwing en die standvastige verkondiging, dat een persoonlijk God de wereld geschapen heeft en haar leidt tot de zegepraal van het menschelijke ideaal. Tot elken prijs moesten die stellingen worden staande gehouden: kon het zijn, met de middelen der wetenschap; moest het zijn, ook in tegenspraak met deze.'[1)]

Als filosofiese grondslag voor de moderne theologie komt de halfslachtigheid van de ervaringswijsbegeerte het duidelikst aan het licht. Nadat uit de vier eerste kenbronnen een 'harmonische wereldbeschouwing' opgebouwd is, wordt bij de vijfde kenbron, het godsdienstig gevoel, de sprong genomen. Met de verwarring stichtende term 'ervaring' wordt het gebied van de ervaring plotseling doorbroken en komt als 'Deus ex machina' de moderne theologie te voorschijn. Tussen godsdienst en wereldwetenschap wordt dan als 'cordon sanitaire' een brede grenslijn getrokken. Het empirisme is uitgedacht om de theologie te redden: 'zonder de theologie kan het empirisme niet leven.' De wereldwetenschap wordt dan 'de kolossale fabriek van nuttige kennis, onder opzigt der empirische logica.'[2)]

Zo ontstaat het 'tweekamerstelsel', waarmee Land geestig de spot gedreven heeft.[3)]

1) Land: *Overtuiging* (*De Gids*, 1875), naar aanleiding van een brochure door Krijthe, waarin Opzoomer's godsdienstfilosofie aangevallen werd.
2) *Dienstbare wijsbegeerte* (*De Gids* 1864, II, blz. 421).
3) De Gids 1875 I, blz. 40, waar hij de anekdote vertelt van een Italiaans *abbate* die een studeerkamer ingericht had met een voortreffelike theologiese bibliotheek. Door een gang daarmee verbonden had hij een vertrek, waar Voltaire en zijn geestverwanten in woord en beeld vertegenwoordigd waren. Zijn bezoekers kon hij, naar hun gezindheid in de ene of de andere kamer ontvangen.

Hiermee zijn we tegelijk op het gebied gekomen waar Pierson's filosofie weldra schipbreuk zou lijden; de moderne theologie. Maar voordat hij als slagvaardig kampioen voor het modernisme optrad, komt het Leuvens intermezzo. Na de promotie te Leiden (1854) werd hem een betrekking aangeboden in een eigenaardige Vlaams-Frans-Engelse gemeente. De schetsen van zijn *Pastorie in den Vreemde* (1857), herdoopt als *Intimis*, bewaren de indrukken van die bonte gemeente, een Protestantse oase. Maar Pierson zag in de Katholieke omgeving geen woestijn. De man die de vroomheid van het Réveil was blijven bewonderen, zòcht de intiemere kennismaking met het Katholicisme, meer om zijn waardering dan om zijn kritiek te oefenen. Deze aanraking leidde tot een blijvende verbreding van zijn gezichtsveld.

Op den duur vond hij in de isolatie te Leuven geen bevrediging. In 1857 ging hij over naar de Waalse gemeente te Rotterdam. Daar gaf hij zich met toewijding aan zijn pastoraal werk. Tegelijk zochten zijn studielust en zijn eerzucht nieuwe banen: hij mengde zich in de theologiese strijd en werd medewerker aan De Gids.

Het is bekend hoe de bijbel-kritiek van de Tubinger school, het optreden van Strausz met zijn *Leben Jesu* hier te lande weerklank vond. De theologen, het geschipper van het rationalisme moe, aanvaardden de wetenschappelike kritiek ook op een terrein waar die tot nu toe als kontrabande was beschouwd. De imponerende persoonlikheid van Scholten werd de ziel van de ‘Leidse school.’ De jongeren gingen met de nieuwe leer de gemeenten in. Het was een tijd van geestdriftige propaganda. Op de kansel kon men er niet van zwijgen. Alom werden bovendien ‘voorlezingen’ georganiseerd om de leken de blijde boodschap te brengen dat geloof en wetenschap verzoenbaar en verzoend waren. Want de empiriese wijsbegeerte van de ‘Utrechtse school’ werd als steun gretig aanvaard. Huet's *Brieven over den Bijbel* werden onder de liberale bour

geoisie ijverig gelezen, en lokten een vinnige pennestrijd uit. Het kerkelike leven kende een tijd van schijnbare opbloei. Het vernieuwde geloof zou alle 'ontwikkelden' die door afkeer van het dogma van de kerk vervreemd waren, tot zich trekken. 'De steenen van het oude gebouw werden met blijmoedig vertrouwen weggebroken, want men wilde het immers naar de eischen der wetenschap en naar de behoeften des gemoeds, als een woonstede voor alle vromen, ook de meest ontwikkelden, herbouwen.'[1)]

Die 'herbouw' liep op een teleurstelling uit. De voornaamste medestanders - het bleek weldra uit de onderlinge geschilpunten - stonden op geheel verschillend standpunt, en zouden uiteengaan, evenals de Tubinger school zelf. Een nieuwe geloofsgemeenschap, onmisbaar voor een kerkelike gemeenschap, was niet zo gemakkelik te bereiken als men zich voorgespiegeld had. In het vuur van de geestdrift en de strijd had men niet gezien hoe de afwezigheid van gemeenschappelike wijsgerige beginselen het modernisme als toekomstige eenheid in gevaar bracht; hoe de enige band was een negatief beginsel: de verwerping van het supra-naturalisme. Het is begrijpelik dat de jongere strijders in 1860 nog niet konden beseffen, wat Rauwenhoff in 1880 zo scherp uitsprak: 'dat wat men voor een nieuwen aanvang gehouden had, inderdaad niet anders was dan de laatste phase van een afloopend ontwikkelingsproces, nl. het losraken van alle super-naturalistische voorstellingen, waaraan het Christelijk ideaal van het begin af verbonden was geweest.'[2)] Dezelfde geleerde kenschetste dan ook in zijn *Geschiedenis van het Protestantisme* de moderne richting als het doorbreken van het moderne bewustzijn, van de tijdgeest in het Protestantisme. Wel acht hij het verwijt onbillik dat de moderne richting geen nieuwe aanvang vormde in het Protestantisme, dat het alleen 'een critische, geen levenwekkende macht' zou zijn. Maar zwak klinkt de weerlegging: 'was het haar niet te doen om de verloren godsdienst weer te vinden, toch wel degelijk om de godsdienst die men had te kunnen behouden.'[3)] Zwak, omdat juist dit 'behoudende'

1) J. Herderschee: *De Modern-Godsdienstige richting in Nederland* (1904), blz. 119.
2) In het *Theologisch Tijdschrift*, aangehaald bij Herderschee, a.w. blz. 120.
3) *Gesch. van het Prot.* III, 371.

karakter tot halfheid leidde. Toen de eerste geestdrift, die inderdaad met volle overtuiging in de kritiek een levenwekkende macht zag, geluwd was, en de volgelingen, die verre bij de voorgangers achterstonden, en hun meningen pasklaar overnamen, zich niet zelden op een weinig diepe 'verlichting' lieten voorstaan, plooide zich het modernisme met een zelfgenoegzaam optimisme tot een schijneenheid.

Maar om Pierson's werk uit zijn moderne jaren te begrijpen, moeten we ons weer losmaken van de latere ontwikkeling, en ons verplaatsen in de dagen van de eerste geestdrift. De talentvolle Rotterdamse predikant werd als woordvoerder door zijn tijdgenoten naar voren geschoven. Hij was de meest belovende leerling van Opzoomer, en tegelijk overtuigd discipel van Scholten. Huet was de man om de gemeente door een prikkelend betoog te winnen; Pierson had de grondige kennis en het scherpe ontledingsvermogen om de geleerde tegenstanders te verslaan. Zijn polemiese artikelen uit deze periode, hoewel voor een groot deel voor de tegenwoordige lezer minder interessant, hebben dan ook ongemene kwaliteiten. Hij versmaadt het goedkope sukses van de debater. In het artikel *Een misverstand* (1860), dat trouwens een verzoenende strekking heeft, zet hij de denkbeelden van de tegenstanders met zeldzame objektiviteit uiteen. Wij horen niet alleen de argumenten, maar zelfs de taal van Da Costa, waar hij de orthodoxie aan het woord laat. Scherp krities staat hij tegenover de onverdraagzaambeid van Sepp, die op Da Costa neerziet, maar evenzeer tegenover Chantepie de la Saussaye, die afgeeft op het moderne lekenpubliek, en die Pierson tegen Scholten uit wil spelen. Onverbiddelik hekelt hij de halfheid van Doedes. Met vlijmende spot trekt hij te velde tegen een orthodoxie, die abstrakte theologiese beginselen liever heeft dan de mens. In die stemming tekent hij in de brochure *Onverdraagzaamheid* (1864) een portret van het kostelike type, dominee X, en schrijft hij ironies een orthodoxe parafrase van de Bergrede.

Onmisbaar voor de karakteristiek van Pierson is het Gidsartikel *Waardeering* (1861).[1)] Dit opschrift zouden we Pierson's levensleuze kunnen noemen. De verheerliking van de Kritiek,

1) In de *Verspr. Geschr.*[3] II, 131.

die in zijn geschriften van die tijd telkens terugkeert,[1] bereikt hier het hoogtepunt. ‘Kritiek kent op het gebied des geestes aan niemand en aan niets het monopolie der waarheid toe. Zij is de groote free-trader; zij opent allerwege de deur tot vrije concurrentie.’ - Men lette hier op de bewuste parallel met het oekonomies liberalisme! - We kunnen niet spreken van *het* Christendom. ‘Katholiciteit en waarachtig leven zijn in de christelijke kerk onvereenigbaar.’ Geschiedenis is het toverwoord van onze eeuw: in alles ziet men allereerst de *ontwikkeling*. Ieders richting is noodwendig door zijn aanleg en vermogens bepaald. Geen exclusivisme dus. Geen buitensporige propaganda voor eigen zienswijze. Een aantal eenzijdigheden zijn nodig om de ware alzijdigheid te verkrijgen. Pierson gaat zelfs zò ver, dat hij zegt: ‘Als er niemand meer gevonden werd die een tegenovergestelde zienswijze krachtig verdedigde, ik zou lust gevoelen om mijn eigen vanen te verlaten uit liefde tot de waarheid.’ Elke eenzijdigheid is immers een transactie met de waarheid!

Naber had gelijk, toen hij in dit artikel een voorspel zag van Pierson's breken met de kerk: ‘Van waar krijgt men de bezieling als men niet zelf in beslag genomen wordt door een geestdriftvolle eenzijdigheid?’ Die ‘hartstochtloze waardering’ was dan ook maar één pool van zijn wezen. De andere pool is een innig verlangen om te kunnen blijven geloven, de afschuw van een ‘zielloos scepticisme’, waarheen hij zich voelde afzakken. In hetzelfde Gidsartikel veroordeelt hij dat in de meest krasse termen: ‘Het scepticisme: ik heb er geen eerbied voor; het scepticisme is geen rigting, het is vertwijfeling, het is moedeloosheid, het is liefdeloosheid, het is traagheid des geestes, het is een misgeboorte van onze overprikkelde en sensueele beschaving; het is een ongewone vorm van onzedelijkheid.’ In werkelikheid werd hij deze jaren dus geslingerd tussen geloof en ongeloof, tussen vertrouwen en wantrouwen in de kracht van zijn eigen beginsel en de

1) In de aankondiging van Thorbecke's *Historische Schetsen* (1860) b.v. noemt hij ‘onze zedelijke overtuigingen de bakermat onzer kritiek’, en stelt hij kritiek tegenover optimisme. Het later te bespreken artikel *Over Stijl* (1863) eindigt met een lofrede op de kritiek, die alleen in staat is de ware humaniteit te veroveren.

waarde van zijn eigen prediking. In *Een Misverstand* zien we al, hoe onder allerlei orthodoxe termen (‘openbaring’, ‘gezag van den bijbel’, ‘de geheel eenige waarde van Christus’ enz.) een moderne uitleg geschoven wordt. Sterker herhaalt zich dat in de leerrede *Het Woord der Verzoening* (1861)[1] over de tekst: ‘God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende.’ Eén enkel staaltje: ‘Christus was “Verlosser”, omdat Hij er ons opmerkzaam op heeft gemaakt, dat een vader het beeld moest zijn van God.’ Zulke nieuwe wijn in oude zakken moest de man gaan tegenstaan, die zo scherpzinnig de halfheid van anderen wist te ontleden.

Dat blijkt dan ook spoedig. In zijn brochure *De oorsprong der moderne rigting* (1862) lijkt hij nog overtuigd modern. De leerling van Opzoomer proeven we uit de bewering ‘dat de moderne theologie in ons vaderland aan het op den voorgrond stellen der empirische methode haar aanzijn en algemeene verspreiding te danken heeft’ (blz. 82). De aanhanger van Scholten uit de stelling: ‘Ons is de zonde slechts een gebrek aan ontwikkeling’ (blz. 110).

Maar aan de tweede druk, hetzelfde jaar verschenen, voegt hij het hoofdstuk *Zwakheid en kracht* toe, waaruit blijkt dat de zwakheid van zijn overtuiging het wint van de kracht. Onder de ‘zeer zwakke zijden’ van de moderne richting noemt hij ‘het onbepaalde van hare denkwijze.’ ‘Zij heeft in haar voordeel de logica der redenering, maar zij heeft niet veel meer dan dat.’ Vooral de volgende moedeloze en weemoedige uiting toont dat de strijder feitelik ontwapend is: ‘Waar is de voorstander der moderne rigting, die, als de eerste geestdrift is geweken, niet soms het oog met weemoed wendt naar de schoone dagen van de onschuld des geloofs, nu voor altijd vervlogen, en toch voorheen in menig opzigt zoo onuitsprekelijk goed! Ach, een godsdienstige rigting, waarbij men gedurig moet zorgen, dat men niet te veel zegt en niet meer dan men waar kan maken; een godsdienstige rigting, waarbij men al zeer weinig verzekeren kan, dat niet aan allerlei zeer wettige tegenwerpingen onderhevig is; een godsdienstige rigting, die bestaat in een eindeloos verfijnen en vereenvoudigen

1) In *Verspr. Geschr.*[3] II, 166.

en zuiveren van de traditioneele geloofsvormen tot er niets dan iets zeer etherisch en zeer zwevends overblijft, zulk een rigting kan niet over groote rijkdommen van mystiek en innigheid beschikken, zij moge zich aan de bloote verstandelijke zijde van den mensch aanbevelen, zij neemt niet, gelijk de orthodoxe rigting het doet, den geheelen mensch in beslag met zijn gemoed, zijn verbeelding, zijn aesthetiek, zijn bespiegelend denken' (blz. 35).

Eigenaardig voor Pierson's weifelmoedigheid, is dat *Rigting en Leven*, de sluitsteen van zijn moderne periode, de balans van zijn innerlik leven, van het volgende jaar, 1863, dateert.

Het jaar 1865 bracht de onvermijdelike breuk met de Kerk. Busken Huet was hem daarin voorgegaan. Toch was ook Pierson's afscheid een daad van moed. In zijn gemeente werd hij zeer gewaardeerd; onder zijn ambtgenoten stond hij vooraan. Hij moest met een eervol verleden breken voor een onzekere toekomst. Men heeft Pierson meermalen zijn weekheid verweten; daartegenover bezat hij echter *de moed van de twijfel*. De weifeling duurde lang. Maar toen hij diep voelde dat zijn bestaan als predikant een leugen was; toen hij 'huiverde bij het denkbeeld dat hij overluid, week aan week, ten aanhoore van honderden, moest staan bidden,' heeft hij niet langer geaarzeld om heen te gaan. Bij iemand met een zo diep gemoedsleven kan de strijd niet licht geweest zijn.

Als we ons in deze gemoedstrijd indenken, stelt Pierson's brochure *Aan zijn laatste gemeente* ons enigszins teleur. Potgieter sprak in een brief aan Huet van een 'zoetelijke preek.' Daar is iets van waar. Een tintje van onoprechtheid tegenover zich zelf, is niet te miskennen. Was de Evangeliebediening - gelijk hij ook in *Waardeering* zegt - toen nog zozeer de hoofdzaak in zijn leven? Begon de denker, die de stilte van de studeerkamer liefhad, de geleerde, die in het publiek vooruitgeschoven werd, het niet te winnen van de 'herder der gemeente'? Ook in de stijl zit een zekere zelfingenomenheid. Het predikambt, dat zoveel eisen stelt die het edelste in de mens ontwikkelen, streelt ook dikwels zo verleidelik de ijdelheid, door de verering van een bewonderende gemeente.

Maar ook: achter die schijn van kalme verzekerdheid in

dit afscheidswoord schuilt een diepe gemoedstrijd. Er liggen zeven maanden van zwijgen tussen. Hij voelde zich van alle geloof verlaten. Het woord *God*, zelfs de woorden ‘zonde’ en ‘heiligheid’ worden angstvallig vermeden. Niets blijft hem over dan het ‘humanisme’: de leer dat mensenliefde op zich zelf *volkomen* in staat is, de *diepste* behoeften van de mens te bevredigen.

Het doordenken in de richting van Opzoomer's empirisme had hem het godsdienstig gevoel als ‘kenbron’ doen verwerpen. Voor de laatste konsekwentie van de ‘ervaringswijsbegeerte’, het materialisme, deinsde zijn gemoed terug. Maar door de ‘humaniteit’ als surrogaat van het geloof aan te nemen, had hij weer steunpunten voor zijn ethiek nodig, die de ‘ervaring’ hem niet geven kon. Daardoor had hij alle vastheid in zijn denken verloren.

In Heidelberg begint, einde 1865, een nieuwe levensperiode. Pierson zoekt daar in kunst en wetenschap troost; in een akademiese werkkring een nieuwe levenstaak. Voor een gemoedsmens als hij, was dat geen volledige bevrijding. Niet zonder pijn scheurde hij zich, ondanks zijn kosmopolitiese geest, los uit de liefgeworden nationale omgeving. Wanneer Buys hem in 1868 verwijt dat hij ‘aan de boorden van den Neckar’ strijd voert, zegt hij met enige bitterheid dat hij ‘buiten zijn schuld verhinderd is, in Nederland handelend op te treden.’ Maar de vrijwillige ballingschap viel hem licht, en gaf hem een welkome gelegenheid tot brede en vruchtdragende studie.

Hij begint met een misgreep: de opzet van een grote theologiese roman, *Adriaan de Mérival*, zijn ‘Scenes of clerical life.’ Als geheel is dit boek een mislukking. Hoe merkwaardig het ook is voor de kennis van Pierson's denkbeelden, van zijn pastorale kijk op de maatschappij, de uitbeeldingsgave van een Eliot heeft hij nooit bezeten. Onwillekeurig denken we hier aan een uitlating van Potgieter, in een ander verband gebruikt, die zijn antipathie tegen deze bespiegelende weifelaar lucht gaf in de woorden: ‘Och dat de mystieke, musikale Pierson eindelijk die eigenaardigheden van zijn gemoed eens in beeld bragt, of wil dat donzige niet plastisch worden?’ Bij meer zelfkritiek had Pierson ongetwijfeld een andere, doeltreffender

vorm gekozen om de indrukken van het afgesloten Rotterdamse tijdperk vast te leggen.

In dit boek, dat wij hier buiten beschouwing laten, is Dr. Beelen de drager van Pierson's humanisties ideaal. Het hoofdstuk: ‘De kunst en het kristelijk gevoel’ is in ons verband merkwaardig, omdat daar het alternatief gesteld wordt: *kunst* of *geloof*. Dat wijst ons de weg naar een nieuw steunpunt dat Pierson meent gevonden te hebben. ‘Alleen in de kunst wordt die ware onpartijdigheid gevonden, die buiten haar te vergeefs wordt gezocht. Zij vereenigt zelfs wat in het praktische leven zoo scherp mogelijk tegenover elkaar staat.’[1)]

Die gedachte is uitgewerkt in een lezing van 1868, waarmee Pierson voor 't eerst weer in het vaderland optrad, getiteld: *Over de zedelijke voorwaarden van het schoonheidsgevoel*. Daarin noemt hij het schone ‘afschaduwing’ van het goddelike. Alleen in de verering van de schoonheid is alzijdigheid mogelik. De tempel van het schoonheidsgevoel is een Pantheon. Hier keert ook weer de gedachte terug: in de kunst zijn kritiek en bewondering één; waardering, als vrucht van de lenigheid van onze geest is een levensbehoefte. Bij Goethe, de ‘apostel der Waardeering’, zoals hij hem in tegenstelling met Luther, de ‘Held des Geloofs’ noemt, gaat hij - op voorgang van zijn leermeester Opzoomer - *Levenswijsheid* zoeken.

Dat wordt het onderwerp van een tweede lezing, als pendant van *Schoonheidszin*, met een merkwaardig *Voorbericht* uitgegeven. Men had - en niet ten onrechte - al in de eerste lezing gevoeld, dat de schoonheidskultus door Pierson als nieuwe religie gepredikt werd. Aan het einde van het gedicht, waarmee de tweede lezing besluit, een parallel tussen de herinneringen van Wartburg en Weimar, van Luther en Goethe, komen zelfs de regels voor:

> ‘Waardeering en Geloof, het zijn twee namen,
> Voor éene deugd die nimmermeer vergaat.’

Met verontwaardiging werpt de schrijver deze beschuldiging van zich: dat zou een miskenning van de Religie zijn, waarvoor hij de diepste eerbied blijft gevoelen. Maar het is alsof

1) *Adr. de Mér*, deel III, blz. 34.

hij, al protesterende, zijn eigen twijfel bestrijdt. Want deze schroomvallige schoonheidskultus was inderdaad een preludium.

In dit Voorbericht komt ook het heimwee naar het verloren geloof, dat zich al in 1862 uitsprak, herhaalde malen boven. ‘Zelfs zij die in den godsdienst niets meer kunnen zien dan een dichterlijken droom, moeten, naar mijne overtuiging, blijven erkennen, dat, wanneer deze droom verbroken is, geen andere begoocheling in de verte bij de eerste in zoetheid haalt.’ Dat heimwee werd in deze jaren waarschijnlik versterkt, doordat zijn studie zich verdiepte in het oudste Christendom. Zijn *Geschiedenis van het Katholicisme*, die in 1868 begon te verschijnen, was daar de vrucht van.

Toen nu de religieuse behoeften zich weer krachtig deden gelden, toen het weer voor hem vaststond ‘dat er is heilig en onheilig, dat deze tegenstelling objectief bestaat’, moest de ervaringswijsgeer daarvoor een filosofiese grondslag zoeken die zijn verstand bevredigde. Zich van Scholten los te maken viel hem nu gemakkeliker dan vroeger. De optimistiese beschouwing van de Zonde, die het modernisme verkondigde, stond hem tegen: ‘Geen ongelukkiger pogen inderdaad dan het pogen van hen die, in naam van de menschenwaarde, den ernst der zonde zouden willen verminderen.’ Maar hoe van Opzoomer los te komen? Het gevoel dat het empirisme zonder het modernisme in materialisme dood moest lopen, werd steeds sterker. Totdat hij opeens, in de natuurwetenschap zelf, een uitkomst meende te zien. De fysiologie der zintuigen, waarover hij te Heidelberg kolleges hoorde, maakte hem zonneklaar, hoe de aard van onze zintuigen bepaalt wat voor ons ‘werkelikheid’ is. De harmoniese wereld die uit Opzoomer's kenbronnen voortvloeide, was dus een droombeeld geweest. De natuurwetenschap zelf verschafte de gronden waarop men kon ‘weigeren voortaan in de empirische wereld objektieve werkelijkheid te zien.’ Het opstel waarin Pierson vol vreugde zijn ‘ontdekking’ neerlegde, werd getiteld *Een Keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling* (1871).

Land, die het in een tegenbrochure bestreed, polemiseerde al in de titel, door er van te maken: ‘in de wijsgeerige ontwikkeling van Dr. Pierson.’ Hij wees er op, hoe de oppervlakkigheid van Opzoomer's wijsbegeerte zich hier in zijn discipel

wreekte. Inderdaad, wanneer Opzoomer niet, door de Kantiaanse filosofie als een verouderd stelsel op zij te schuiven, zijn leerlingen een vals begrip van de Erkentnisz-kritik had gesuggereerd, dan was Pierson - gelijk Van der Wijck terecht opmerkt - gemakkeliker aan die wijsheid gekomen. Nu keerde hij terug naar het vóór-Kantiaanse idealisme, doordat hij de causaliteit op losse schroeven zette. Opmerkelik is het, hoe hij in deze jaren om het standpunt van Kant heendraait, zonder er op te kunnen komen. Hoe dicht staat hij immers bij de grondslag van Kant's ethiek, wanneer hij in ditzelfde artikel zegt: ‘De erkenning van de volstrekte waarde van het getuigenis des gewetens is niets minder dan de verheven affirmatie van onze persoonlijkheid; en daarom moet aangenomen worden, dat het ethische beginsel, de erkenning van het getuigenis des gewetens, de overwinning is van het naturalisme.’

Dit wijsgeerige opstel kreeg een letterkundige tegenhanger in de lezing over *Alexandre Vinet*, eveneens in het jaar 1870 geschreven. Vinet, de orthodoxe litteratuurkenner en criticus, was een oude liefde van Pierson. In een Rotterdamse lezing over Béranger (1860) spreekt hij al van de edele Christen, ‘die hij niet zonder aandoening noemen kan.’ Nu keert hij tot die oude liefde terug, om de gelovige litteratuurbeschouwing te verheffen boven de sceptiese van Sainte Beuve en de materialistiese van Taine. De kentering in zijn gemoedsleven werd dus hier van de gevoelszijde belicht.

Bij de liberale geestverwanten vonden deze geschriften een slecht onthaal. Gretig werden de geruchten geloofd, dat Pierson zich de terugweg naar de orthodoxie wilde banen. Van Vloten sprak van de ‘wufte geloofsharlekinade’ van de ‘wisselzieke geleerde.’[1] Huet maakte zich, misschien wel onder invloed van Potgieter's ongunstig oordeel[2] tot tolk van boze praatjes, toen hij het *Keerpunt* signaleerde als ‘een aftogt in de rigting der kerk,’ een poging om ‘de waarheid der gereformeerde dogmatiek te bewijzen.’[3] En dat deze vereerder van Sainte

1) *Pierson's misverstand omtrent Vinet* in *De levensbode* V, 2.
2) Zie de brief van Febr. 1870 over Pierson's ‘kuurtjes’ (zijn lezing over *Vinet*), en die van Maart 1870, nadat Huet hem blijkbaar verdedigd had (Brieven aan Busken Huet, deel III, blz. 29).
3) *Liter. Fantas.* XV.

Beuve protesteerde tegen de verheffing van Vinet, lag voor de hand.'[1] Een onbevooroordeelde beschouwing werd eerst mogelik bij de jongere tijdgenoot, die Pierson's ontwikkeling in zijn geheel overzag. Van der Wijck begreep de ware betekenis, toen hij er een poging in zag om 'met geweld zijn verleden te heroveren.' Het *Keerpunt*, zegt hij met een beeld van Huet, werd geschreven in de stemming van iemand die uit het duister in het licht terugkomt. Maar uit die gemoedsgetuigenis spreekt tegelijk een kunstmatige opwinding die niet blijvend kon zijn. De terugslag kwam weldra. De breuk met het Christendom bleek onheelbaar. Vier jaar later moest hij de mislukking erkennen van zijn 'eerlijk gemeende poging om wetenschappelijk aan de eischen der wetenschap te ontkomen.'

Pierson hield er van, zijn standpunt met een enkel woord te karakteriseren. Als modern theoloog noemde hij zich 'Jesuïst'; in deze jaren bedenkt hij de term 'abstentionist'. Hij zal zich 'zorgvuldig onthouden van elk oordeel omtrent hetgeen geheel of al te zeer aan zijn kennis ontsnapt.' Zijn filosofie is geheel doodgelopen. Hij staat voor een onoplosbaar raadsel, dat het scherpst geformuleerd is in zijn Gidsartikel: *Eene geschiedenis van het materialisme* (1875):

'Mijne konklusie is eenvoudig deze: een wereld, waarin ook maar ergens vrijheid, dat is willekeur zou heerschen, een wereld waarin ook maar éene uitzondering voor zou komen op de volstrekte werking van algemeene wetten...het *kan* er niet meer bij ons in.

Een wereld, waarin Jezus of Socrates even noodzakelijk, even normaal, even redelijk zijn als een Richard III en waarin onze verschillende waardeering van deze persoonlijkheden gelijk zou staan met onze gewaarwordingen van bitter en zoet, een wereld dus, waarin de Poësie geen waarachtigheid heeft - het kan er niet bij mij in. Ik geloof dat evenmin als dat een doode op kan staan.'

'Ons *non liquet* beteekent eenvoudig, dat in een van de beide rekeningen, die niet willen sluiten, een fout moet

1) In hetzelfde deel van de *Liter. Fantas*.

schuilen, maar dat wij er nog niet achter zijn gekomen in welke van de twee, en slechts glimlachen kunnen over elke bestaande poging om het verschil in uitkomst te loochenen of te verbloemen.' - '*Inmiddels zullen wij geen van die premissen prijs geven*.'

De oplossing is 'nog niet' gevonden. Dit abstentionisme is dus geen berustend of onverschillig agnosticisme. Pierson blijft de Zoeker. Anders zou het ook onverklaarbaar zijn, dat hij juist in deze periode een zeldzame werkzaamheid en krachtsinspanning ontwikkelt. De gedachte dat de oplossing wel eens onvindbaar zou kunnen zijn, geeft hem een betrekkelike gemoedsrust. De belangstelling in het geestelik leven van zijn tijd en van het voorgeslacht verlevendigt. Zijn lektuur en zijn studie breiden zich uit. Aan *De Gids* zendt hij bijdrage op bijdrage; kleinere pittige schetsen en indrukken vinden een plaats als feuilleton in *Het Vaderland* en de *Java-bode*. In het biezonder blijft de ontwikkeling van het godsdienstig leven hem interesseren.

Ondertussen rijpt het plan om - gelijk hij in *Rigting en Leven* deed - zijn geestelike balans nog eens op te maken. De voorrede van *Eene Levensbeschouwing* werd geschreven in Oktober 1875, te Utrecht, waarheen hij het vorige jaar verhuisd was. Had Busken Huet gelijk, toen hij oordeelde dat dit boek beter ongeschreven gebleven was, dat op Pierson's standpunt 'het zamenstellen eener levensbeschouwing niet langer de moeite loont?'[1)] Een 'tweeslachtig', een onharmonies boek is het ongetwijfeld. Hoe kon het ook anders? Maar Busken Huet, als berustend agnosticus, als 'abstentionist' in de volste zin van het woord, was niet de man om het biezondere van dit boek te waarderen. Wij zouden het niet graag missen, al was het alleen om de blik die het vergunt 'in de geestelijke werkplaats van den schrijver.'

Een andere vraag is: hoe kwam Pierson er toe, zo kort na de boven aangehaalde erkenning dat hij weer in het duister rondtastte, om zijn *Levensbeschouwing* samen te stellen, en aan het opgroeiende geslacht aan te bieden? Het komt mij voor, dat daarop twee boeken invloed gehad hebben, die kort te

1) *Liter. Fantas*. XVI, 173.

voren beslag legden op zijn geest, en tot mededinging uitdaagden: Mill's *Essays om Religion* en Lange's *Geschichte des Materialismus*. Het eerste deed hem positie nemen tegenover het geloof, het tweede tegenover het ongeloof. In Mill's geschrift[1)] herkende hij zijn eigen strijd en zijn eigen zwakheid. De slotsom waartoe Mill kwam, was het bankroet van de theologie: 'de denkende geest kan tegenover den godsdienst geen andere dan een skeptische houding aannemen.' 'Het geheele gebied van het bovennatuurlijke is daarmede van het gebied des geloofs verwezen naar dat der hoop en daar zal het blijven.' Maar ook Mill blijft het geloof van de Christenheid waarderen. De logiese toetsing van het Theïsme leidt niet tot een veroordeling, al kan hij het niet aanvaarden. Zijn gemoed wordt bevredigd door de *Religion of Humanity*, door een zedelikheid op humanitaristiese grondslag. Waar zijn nadenken hem dwingt tot de stelling 'Mind is the only reality of which we have any evidence', laat hij Verbeelding en Rede hand aan hand gaan: 'Onze God zij dus de verpersoonlijking, door middel der verbeelding, van ons eigen zedelijk ideaal.'

Dit 'testament van zijn innerlijk leven', met mannelike oprechtheid en kalmte neergeschreven, lokte Pierson uit om op zijn beurt 'zijn binnenste bloot te leggen.' Bevredigd had het hem niet. Mill, zegt hij, is geen wijsgerige geest. Dat bewijzen redeneringen die tegen zijn eigen logiese beginselen ingaan, die in botsing komen met vroeger verkondigd positivisme en idealisme. Vandaar de 'halfheid en tweeslachtigheid' van dit boek.

Is het niet alsof we hier Pierson zichzelf horen kritiseren? Er is iets raadselachtigs in het verschijnsel, dat de man die zo scherp-krities was tegenover het onharmoniese, het onlogiese in de levensbeschouwing van anderen, zo onkrities kon zijn tegenover zich zelf!

De hoofdgrief tegen Mill is, dat hij op het standpunt van de Religion of Humanity een veel vernietigender kritiek van het Theïsme had moeten schrijven, en dat hij niet het recht heeft zijn humanitarisme als 'religie' te dopen. 'Men kan aan

1) Zie het uitvoerige artikel in De Gids van Des. 1874, niet herdrukt in de *Verspr. Geschr*.

het woord religie dien verdraaiden zin niet geven, tenzij men voor het eigenlijk kenmerkende van den godsdienst de oogen sluite.' Maar heeft Pierson met zijn 'non liquet' het Theïsme de doodsteek gegeven? En heeft zijn humanitarisme, zijn ideaalvorming voor hem niet de waarde van een religie, al vermijdt hij het *woord*?

Juist de worsteling en de weifeling, waarvan Mill's werk getuigt, zijn Pierson lief geweest. 'Het heeft op mijn gevoel eene uitwerking gehad, niet ongelijk aan die, welke van sommige stukken van Beethoven pleegt uit te gaan, waarbij wij zoo diep ondervinden, dat het lijden de bodem is waarin het schoonste en verhevenste ontluikt.'

Bij Lange vond Pierson een stevige wetenschappelike steun in zijn strijd tegen het 'hedendaagsche ongeloof.' Nooit was het hem zo duidelik geweest dat het materialisme 'bezwijkt door zijn eigen dogmatisme.' De naïeve materialist *gelooft* aan *de* stof, aan een 'eigenhandig gemaakt' atoom-begrip. Maar de Kantiaanse grondslag waarop Lange's werk rust, staat hem tegen. Hij spot met de 'categoria causativa', glimlacht om de 'gepostuleerde God', en verwerpt de 'intelligibele wereld waar het stikdonker is.' Heeft Pierson dan alleen iets gevoeld voor de wetenschappelike stof van dit boek, en niet voor de sympathieke persoonlikheid van de schrijver? Om dat te weten, zouden we zijn oordeel over het laatste gedeelte van Lange's werk moeten kennen. De beloofde bespreking daarvan is nooit verschenen.[1)] Dat Pierson in de zomer van dit jaar het hoofdstuk *Der ethische Materialismus und die Religion*, kulminerend in *Der Standpunkt des Ideals*, met meer dan gewone belangstelling gelezen heeft, zal wel niemand betwijfelen. Toch zwijgt hij er over in zijn *Levensbeschouwing*, die in dezelfde maanden geschreven werd. Zou hij met zijn houding tegenover Lange verlegen geweest zijn? Een parallel tussen deze beide gelijktijdige boeken, hoe uitlokkelik ook, zou ons hier te ver voeren. Wij zullen nog gelegenheid hebben er op te wijzen hoe juist deze tegenstelling Pierson's werk karakteriseert.

1) Het Gidsartikel van 1875 (voorjaar) besluit met een postcriptum, dat in de *Verspr. Geschr.*[2] III weggelaten is. Daarin zegt Pierson, dat hij de tweede helft van deel II nog niet gelezen heeft, maar dat hij dit later afzonderlik zal behandelen.

Het geneesmiddel tegen dogmaties ongeloof, zo luidt het slot van het opstel over Lange, is beoefening van de geschiedenis en filosofiese training. ‘Beoefening van de geschiedenis kan den geest aan die wetenschappelijke tucht gewennen, die voor supranaturalisme en materialisme doodelijk is, want beide richtingen kenmerken zich gelijkelijk door gebrek aan historischen zin.’

Dat werd de basis voor zijn *Levensbeschouwing*, die in de grond meer ‘eklekties’ dan ‘abstentionisties’ is. Een kritieswaarderend onderzoek van het verleden moet ons de elementen verschaffen voor ideaalvorming. De ‘dichter in ons’, de aangeboren ‘kunstenaarsaandrift’ moet de redding brengen. Die aandrift doet niet alleen kunstwerken ontstaan, maar ook ideale koncepties. Als geheel is de christelike levensbeschouwing onbevredigend, maar bij schifting leveren de historiese idealen n.l. de koncepties uit het Jahvisme, de Griekse godsdienst, het Kristendom, het Katholicisme en het Protestantisme ‘bruikbare of levensvatbare’ elementen. De synthese bestaat alleen...in hope. Die wordt overgelaten aan de *persoonlikheid*. De ontwikkeling daarvan is dus de allerhoogste taak.

Terecht heeft Was[1)] deze *Levensbeschouwing* genoemd ‘een nieuw experiment, een poging om de hooge beteekenis onzer persoonlijkheid te handhaven.’ De ‘abstentionist’ kiest hier wel degelik partij: ‘de geheele *Levensbeschouwing*’ rust op de onderstelling, dat onze persoonlijkheid niet behoort tot dat groote geheel, waarin de wet van oorzaak en gevolg heerscht. Onze persoonlijkheid wordt door den schrijver als de voornaamste bron genoemd van wat wij in ons opnemen en hoe wij het in ons opnemen.’ - ‘Deze “levensbeschouwing” is eigenlijk een dichterschool.’ De idealist heeft zich niet verlochend.

De *Levensbeschouwing* vertegenwoordigt in Pierson's ontwikkeling geen rustpunt en geen hoogtepunt, maar een nieuw uitgangspunt. ‘Wie van den “tijd van overgang” zeggen moge: “'k wou dat hij overging”, ik niet’, heet het in de *Voorrede*. Schijnbaar is hij teruggekeerd tot het standpunt

1) In de bespreking *Poèzie en Wijsbegeerte in De Tijdspiegel* 1876, blz. 272.

van 1865: het humanitarisme, maar hij staat op een hoger plan. Tien jaren van diepgaande studie hebben hun vruchten gedragen. Onverzadelik ziet hij uit naar nieuwe oogsten. De paden heeft hij nu gevonden. De scholen van ideaalvorming staan voor hem open: daar zal hij de Geestelike Voorouders leren kennen. Israël, Hellas, het Katholicisme, het Kalvinisme zullen zijn belangstelling delen. Daarmee opent zich een eindeloos verschiet voor zijn studie, met veelbelovende perspektieven. Dit wordt dan ook de periode van zijn beste en rijpste werk.

De biograaf, die de gang van Pierson's studie na 1875 zou willen volgen, en de resultaten krities taxeren, heeft geen lichte taak. Wij kunnen hier kort zijn, omdat die ontwikkeling geen onbekende gezichtspunten biedt. Nieuwe wegen worden niet meer ingeslagen. Ingrijpende gebeurtenissen in zijn leven blijven uit. Door de benoeming tot hoogleraar te Amsterdam, in 1877, kreeg hij weer een praktiese werkkring die geheel met zijn aanleg en zijn neiging overeenkwam. Kunstonderwijs was voor hem ‘een gezindheid aankweeken; geen nieuw hersenloket vullen.’ De geboren leraar, die met deze leuze ernst maakte, en zich niet te veel om examendwang hoefde te bekommeren, had een dankbare taak, die hem tot nieuwe krachtsinspanning prikkelde. Maar het studeerkamerleven kon zijn rustige gang vervolgen, en werd alleen door een paar buitenlandse reizen onderbroken.

Die geschriften uit deze laatste twintig jaren, waarop we de aandacht wilden vestigen ter karakterisering van de auteur, passen beter in het verband van een volgend artikel, dat over Pierson's betekenis handelen zal. Hier dient opgemerkt te worden dat, onder invloed van de verdiepte kunststudie, zijn kunstverering intensiever wordt, en in haar ethiese betekenis steeds hoger geschat wordt. In 1868 had hij geprotesteerd, toen men hem de mening toedichtte dat hij kunst in plaats van religie wilde schuiven. Maar in de Openbare les van 1894: *Kunst het aangewezen strijdperk der geesten in onzen tijd*, noemt hij de kunst ronduit zulk een plaatsvervanger, ‘want zij is in onzen tijd geroepen, het beste in ons tot bewustheid te brengen. Kunst zij het onmisbare.’ Maar hij wilde dan ook, dat men met de kunst ernst maakte. Bastaardkunst was hem een gruwel.

Hij neigde - zegt Van der Wijck terecht - naar Tolstoï's stelling, dat er eigenlik maar één echte kunst is: de religieuse. Kunst moet het leven wijden. Kunstgenot te zoeken uit sleur, ter verpozing of ter verstrooiing was hem een gruwel.[1)] Liefde tot de kunst heeft bij hem een pijnlik gevoelde leemte gedeeltelik aangevuld.

De grote levensproblemen lieten hem tot het einde toe niet los. Zijn wankel filosofies standpunt heeft hij zich nooit ontveinsd, en hij heeft er de konsekwenties van aangedurfd. Hij gevoelt behoefte, zijn stelling: 'er is geen voor allen geldende waarheid, goedheid, schoonheid' nog eens tegen Kant te verdedigen in een uitvoerig werk, *Wijsgeerig onderzoek* (1882),[2)] en verwerpt nadrukkelijk de kategoriese imperatief. In zijn rede over *Grieksche compositie* (1892) neemt hij aan dat niet alleen esthetiese, maar ook logiese wetten aan vervorming onderhevig zijn. In zijn laatste Gidsartikel, *Over Ethica* (1895), geschreven toen de geestverzwakking, die hem tot het einde zou voeren, nabij was, ontzinkt hem zelfs zijn laatste steunpunt. Het besef dat er een onderscheid is tussen heilig en onheilig - zij het dan ook subjektief verschillend - lijkt hem een illusie. 'De beschaving is de pedagoog tot de zedelijkheid.' De beschaving, notabene, die hij vroeger in haar ondiepheid en schone schijn zo treffend gekarakteriseerd en fijn gehekeld had! 'De weerzin die het zeggen van een leugen inboezemt, veredelt tot een behoefte om waarheid te spreken.' God moet weer worden 'al wat schoon en liefelijk is in de wereld, al wat "charme" is in de wereld. Dan heeft de ethica een nieuwe toekomst.'

Dit is een weemoedig slot. Maar we moeten met Van der Wijck bedenken dat 'het innerlijk bestaan, voor zoover het zich in redeneeringen en beschouwingen uit, slechts het zieleleven aan de oppervlakte is.' Daaronder schuilt de onveranderlike kern. En in zijn binnenste wezen blijft Pierson een religieuse natuur.

1) Zie b.v. de fijn-ironiese passage in het Gidsartikel *Bij de Clercq's Dagboek* (1888) en *Verspr. Geschr.*[1] I, blz. 319-323.
2) Zie daarover Van der Wijck, a.w. blz. 262-271, waar aangetoond is dat hij Kant niet begreep, en zelfs twee zo fundamentele begrippen als *transcendent* en *transcendentaal* verwarde.

Het is een leerzaam leven, dat van deze onvermoeide Zoeker en Werker. Niet lang na Pierson's dood heeft men van hem geschreven: ‘Hij noodde Nederland te gast aan de vele welvoorziene tafels waaraan hij zijn artistieken geest had gevoed, maar waarvan hij altijd weer was opgestaan om elders schoonheid te zoeken.’[1)] Met deze woorden is Pierson onrecht aangedaan. Wie hem karakteriseert als een rusteloze, wisselzieke natuur, kent alleen het uiterlike van dit leven. Zijn diepste wezen is heilige ernst. Het leven was voor hem niet een welvoorziene dis, maar een worsteling. Hij mag zijn ijdelheid en zijn eerzucht gehad hebben, hij mag door zijn weke gevoeligheid krachtiger naturen onsympathiek aandoen, zijn strijd stemt tot inkeer, omdat in hem belichaamd is de ondoofbare drang naar het ideale, zelfs waar de disharmonie van gemoed en geest die dreigt te verstikken.

Assen, Febr. 1909.

(Wordt vervolgd.)

1) P.D. Chantepie de la Saussaye in *Geestelijke Stroomingen* (*Een Halve Eeuw*, 1848-1898, blz. 420).

Het herfstgezicht
Door
Henr. Labberton-Drabbe.

Rijk rustend in de zon lag 't kleurig land
In paarse' en bruinen gloed, als zachte kleeden
Van kemelhaar, wijd uit, tot aan den rand
Der duinen, die zich rondden om het breede

Bebouwde vlak tot nevelzilvren band;
Geen kleinst gerucht drong door uit verre steden:
Doodstil lag de aarde in rossen zonnebrand,
Als brooze droomen vol onwerklijkheden.

Twee forsche, jonge paarden stonden daar
Opeens in scherpe lijn, als edelsteenen:
Het eene bont gevlekt, het gladde haar

Gelijk een zijen deken om de leên en
Het andre er naast, rood als mahoniehout,
De manen, zonbeglansd, als draden goud.

Vernieuwing der Natuurwetenschap
Door
Is. P. de Vooys.

Ontwikkeling en aanpassing, door Th. Hunt Morgan; vertaald door Dr. P.G. Buekers. W.J. Thieme en Co. Zutphen. - Moderne Wetenschap, door Robert Kennedy Duncan; Nederlandsche uitgave, bewerkt door W.C. de Leeuw. Maas en v. Suchtelen, Amsterdam.

Ondanks de algemeene bekendheid van het Wagner-Famulus type uit Goethe's Faust maakte de bewondering, in de latere jaren van de 19e eeuw door zeer velen voor de natuurwetenschap uitgesproken, den beslisten indruk van de bekende tirade; 'Wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht.'

De natuurwetenschap werd als een ongeslagen overwinnaar gevierd. Overwinningen waren dan ook behaald. De steun door physica en chemie verleend aan de grootsche ontwikkeling van industrie en landbouw, de steeds voortschrijdende ontplooiing der technische vaardigheden van den modernen mensch, waren niet alleen overtuigend maar overbluffend. Zoowel gewekte geestdrift als welbegrepen eigen belang stelden aan de samenleving den eisch de natuurwetenschappelijke studie krachtdadig te steunen en in het maatschappelijk leven een eereplaats te verleenen. Maar meer nog dan door de practische resultaten werd door de vermeerdering van kennis der natuur, aan de wetenschap de opperste leidíng van 't

geheele menschelijk leven toegekend. De illusie's om uit moleculen en atomen alle, ook biologische en zelfs psychologische verschijnselen te verklaren waren wel volledig opgegeven, doch de uitbreiding van kennis der doode materie, en de groote vooruitzichten om de levende wereld naar een enkel beginsel te verklaren, door Darwin geopend, hadden aan theorie en methode der natuurwetenschap een onbetwisten voorsprong gegeven. Ook op de geestes- en maatschappijwetenschappen, historie, taalkunde, filosofie, ekonomie en rechtswetenschappen werden zij geënt, en niet zonder nieuw leven te verwekken. Het systeem der natuurwetenschap werd dan ook gezien, zooal niet als *de* waarheid, dan toch als een 'Errungenschaft,' die het voornaamste en kenmerkendste deel der moderne kultuur uitmaakte. Dat de menschheid zich van dit bezit verzekerd had was een waarborg voor de beschaving, en een belofte van nog grootscher toekomst. Verspreiden, populariseeren der wetenschap werd een taak die zoowel de maatschappij als de afzonderlijke individuen een kernkracht zou verschaften, als nog nimmer mogelijk geweest was. Het enthoesiasme voor het weten en begrijpen, dat bij de ontplooiing der Aufklärung met prachtigen gloed had geschitterd, was als de electrische booglamp een blijvend licht geworden dat met zon en maan wedijverde. Wat kon daar tegen zijn? Dat sommige geleerden in zelfvoldane parvenu-achtigheid ten bate der natuurwetenschap grepen naar de kroon eener blijvende wereld- en levensbeschouwing, die de filosofie vergeefs had nagestreefd, wekte begrijpelijk verzet. Maar het was dwaas op grond daarvan het 'bankroet der wetenschap' te willen uitspreken, want de wetenschap stelde dien eisch niet. Met filosofische begripsfijnheid de 'science satisfaite' te plagen en zelfs te bespotten was echter meer dan een geoorloofde geestesoefening. Het was deels een eisch van het gemoed, doch vooral een plicht van verweer en verdediging. Verweer tegen het opdringen van een droog rationalisme binnen het gebied van een geestesleven, waar zielservaring en fantasie warmte en schoonheid schiepen en genoten. Verdediging van de waarde die de verworvenheden op dat gebied voor individu en samenleving vooral ook in de toekomst moesten bezitten.

Sprak daaruit reactie tegen de machtige natuurwetenschap?

Daarvan verdacht te kunnen worden maakte juist de kritische taak zoo zwaar. Want het is niet tegen te spreken dat de maatschappelijke vooruitgang, de vrijmaking van den geest uit pijnlijk knellende boeien, verkregen zijn door dat onovertroffen samenwerken in het georganiseerde leger der natuurwetenschappelijke geleerden. En er is geen twijfel of de toekomstverwachtingen van menschelijk weten en kunnen, ontleenen hun bestaansrecht aan het volledig vertrouwen op het aanwassen van dien beschavingsstroom van wetenschapsontwikkeling, die steeds meerdere deelen onzer aarde overvloeit. Al wenscht men dien stroom minder strak en koud, en weerspiegelend de liefelijke tafreelen van menschelijke schoonheid met diep heldere kleuren van een doorzonden hemel, toch voelt men niet minder dan Goethe en Shelley het deden, hoe een macht ontstaan is die Prometheus zal ontboeien.

En juist daarom ook is kritiek op de geest van het ‘herrlich weit gebracht’ een plicht. Er kan liefde spreken voor de natuurwetenschap uit een logische kritiek op een atoomtheorie, die dat grondbegrip van een atoom tegelijk opvat als een te wegen massa of een matemathisch punt, een krachtencentrum. Er kan geestdrift voor die grootsche gedachte eener evolutie in alle natuurverschijnselen spreken uit het wijzen op de logische tegenstrijdigheden in een biologisch monisme, dat de vraag naar de erfelijkheid van verworven eigenschappen opgelost meent te hebben door die van 't hoog georganiseerde leven naar cel of kiemplasma verplaatst te hebben.

Maar een dergelijke logische kritiek heeft geen ander resultaat dan dat der zelfbevrijding van wetenschappelijke dogmatiek. Zoolang de dagelijksche beoefening der wetenschap de theorie behoeft en met vrucht toepast, zoolang blijft het gesloten systeem een oogenlust der met ontdekkingen verblijde menigte, en als 't ware het vaandel, waaraan de medailles der jongste overwinningen onder luid gejuich worden vastgehecht.

Zoolang dit plaats vindt krijgt dat vaandelsysteem een autoriteit, die gesalueerd wordt en desnoods met zware offers verdedigd om der wille van den geest en de groote belangen, die het symboliseert. Doch er is geen twijfel - en de ervaring leerde het - dat een gesloten systeem het wetenschappelijk

onderzoek ten slotte meer belemmert dan steunt. Ook dan wanneer dat systeem zoo breed gebouwd, zoo verspreid ingang heeft gevonden als tegenwoordig, en het wel kan schijnen of allerlei bijna tot algemeene geldigheid-, tot axiomaverheven overtuigingen erop gegrond zijn.

Doch van destemeer belang wordt het waartenemen dat van uit de laboratoria, en de studeerkamers een taal wordt gehoord, de taal der feiten, die kritiek uitoefent op de theoriën niet omdat gemoedsbezwaren uiting zoeken, doch omdat de verschijnselen onverklaard blijven. De geleerden die, vertrouwende op hun waarneming geen steun vonden in het stelsel, waren genoodzaakt het te zien voor wat het was, n.l. menschelijk maakwerk dat goede en grootsche diensten gedaan had, maar, hoe ook opgesierd, in zijn werkzame deelen versleten is. Zij hebben behoefte aan nieuwe theoriën, zij moeten rede en fantasie, de te veel achteruitgestelde menschelijke vermogens, tot nieuwe activiteit opwekken.

Daarmede doen zij een groot werk, groot in 't belang eener vernieuwde wetenschap, groot in het doen erkennen van rede en fantasie ook op ander gebied dan dat van verklaring der verschijnselen, als de krachten waardoor de mensch bestaat en zijn leven vervult.

* * *

Voorstaande gedachtengang drong zich op bij het lezen der Nederlandsche bewerking van twee Amerikaansche boeken. Zoowel ‘Ontwikkeling en Aanpassing’ van Hunt Morgan, dat een overzicht geeft van de tegenwoordige opvattingen der geleerden over de theoriën, die onder den verzamelnaam Darwinisme bekend staan, alsook Kennedy Duncan's boeiende samenvatting van de beteekenis der nieuwste theoriën over den bouw der materie, zijn bedoeld voor een publiek van belangstellende leeken. Daarom te eer waag ik het die beide uitgaven te bespreken als teekenen van een vernieuwing der natuurwetenschap. En dan bedoel ik daarmede niet die wetenschap in de engere omgrenzing van den kring der vakgeleerden in hunne werkplaatsen, hunne laboratoria en proeftuinen; maar ik denk daarbij vooral aan de macht die de natuurwetenschap in de geheele samenleving, in heerschende denkbeelden

en algemeene inzichten, heeft verkregen. Want dat onder de handen der ijverige onderzoekers de wetenschap voortdurend zichzelf vernieuwt, staat vast, doch dat is slechts in de onderdeelen, die in bewerking zijn. Zoo zeer is het gebied uitgebreid, dat geen geleerde, dus zooveel minder de leek hoe belangstellend ook, voordurend op de hoogte kan zijn van ontdekkingen en nieuwe inzichten. Daarom is er sprake van een grootere algemeene voorstelling, een soort ‘acquisit’ der onderscheiden ervaringen, die bij het onderwijs en het populariseeren in gebruik, een blijvende gestalte vertoont. Die gestalte is het welke de natuurwetenschap naar buiten vertegenwoordigt en die in andere wetenschappen zich als een soort positieve kennis doet gelden. En deze gestalte is het juist, die zóó zeer een vernieuwing behoeft, dat erkende vakgeleerden zich de moeite getroosten een scherp omlijnd beeld ook den leek voorteteekenen. Dat is iets belangrijks. De natuurwetenschappelijke voorstellingen over het wezen der materie, over moleculen en atomen, over elementen en chemische verbindingen: de leer van de evolutie en de natuurlijke teeltkeuze zijn zoo zeer doorgedrongen in de wijze waarop de doorsnee-ontwikkelde de natuurverschijnselen beschouwt, dat een wijziging daarin hem moet treffen. Maar er is meer, Zooals de geheele wereld met aandacht volgt hoe de techniek der luchtvaart bezig is aan den mensch een nieuw vermogen te verschaffen, zoo zal ook het ontdekken van nieuwe natuurkrachten, misschien niet ongelijk aan de vroegere ontdekking der electriciteit, een belangstelling kunnen boeien, die voorheen slapende scheen. En ten slotte houdt de maatschappij-leer hetzij in de richting van Comte's organische evolutie of in die van de dialectische ontwikkeling volgens de lijn Marx-Morgan zoo nauw verband eenerzijds met het vertrouwen op wat ik het ‘acquisit’ der natuurwetenschap noemde, anderzijds met actueele maatschappelijke vragen, dat een vernieuwing van het natuurwetenschappelijk inzicht tot herziening van velerlei gedachtengang noodzaakt.

* * *

Hunt Morgan's boek over ‘Evolutie en adoptatie’ zou misschien niet den naam van een poging tot vernieuwing verdienen.

Het is meer een kritische schifting van bestaande theoriën. In de Gids van Dec. 1908 ontzegt prof. Hubrecht aan Wallace het recht om Hugo de Vries te rekenen tot de tegenstanders van het Darwinisme. Hij noemt hem juist een der krachtigste volgelingen van Darwin. Iets dergelijks zou van Hunt Morgan - in Nederland dcor prof. de Vries ingeleid, - gezegd kunnen worden. Toch meen ik, èn in het werk van Hugo de Vries, èn in Hunt Morgan's kritische schifting een vernieuwing te zien. Mogelijk minder voor de vakgeleerde opvattingen, doch wel voor de algemeen geldende inzichten, die met Darwinistisch betiteld worden. Want de kritiek op het Darwinisme is een geheel andere dan die in 't midden der vorige eeuw werd uitgeoefend. Toen gold het een nieuw veelbelovend wetenschappelijk inzicht te weerstaan; toen was het Darwinisme alleen krachtig in den ijver van een gering aantal aanhangers.

Nu is echter het Darwinisme machtig, en de kritiek een dikwijls bedeesde poging om enkele bezwaren te opperen. Het voornaamste is echter dat de tegenwoordige kritiek niet voortkomt uit de verdediging van godsdienstige overtuigingen, doch uit het onmiddellijk wetenschappelijk onderzoek. De feiten zijn het die in verzet komen. En daarom juist is de jongste kritiek op het Darwinisme een vernieuwing, daar gestreefd wordt de theorie meer geschikt, bruikbaarder te maken voor het onbevooroordeeld onderzoek der natuur. Het Darwinisme, uitgebouwd tot een biologisch monisme als dat van Haeckel, kon zich tegenover filosofische aanvallen beroepen op het getuigenis der feiten, zoolang de wetenschap dat soort Darwinisme tot het hare maakte. Maar anders wordt het, wanneer de wetenschap dat gesloten systeem verwerpt, juist omdat het niet meer past op de waarnemingen en dus onbruikbaar blijkt.

Komt daartegenover nu een nieuwe heldere theorie te staan, die de lezer tot een beeld kan samenvatten van gelijksoortige waarde als wat vroeger in hem aanwezig was? Die lof kan aan Hunt Morgan's boek niet gegeven worden. Hij eischt eerbied voor zijn nauwkeurig en overzichtelijk werk: hij wekt belangstelling, maar boeien door nieuwe inzichten doet hij niet. De lezer moet ten slotte voor zichzelf de conclusie's trekken; conclusie's die meer voor den geleerde, dan voor den leek belangrijk schijnen. Want dit blijkt duidelijk dat er

tot het verkrijgen van kennis over evolutie der levende natuur, breede terreinen voor ijverig onderzoek open liggen. Zij liggen open niet dank zij het Darwinisme, maar juist omdat het gesloten stelsel stuk gewrongen is. De verklaring van den overgang der soorten van levende wezens in elkaar door geleidelijke veranderingen, die bepaald worden door het nut dat deze voor de soort hadden, en dit proces geschiedende onder de alles beheerschende kracht der natuurlijke teeltkeuze; deze Darwinistische grondthese moest betwijfeld worden om het experimenteel onderzoek van dien overgang, dus van de evolutie te kunnen instellen. Iets dat verklaard, dus duidelijk, was, behoefde geen nader onderzoek. En zoo stond de verklaring het onderzoek in den weg.

Dat is de conclusie, waarbij aan de theoriën en aan de verklarende factoren een waarde werd gelaten, evenredig aan het nut dat zij bij bedoeld experimenteel onderzoek zouden bewijzen. Is dit dan voor den leek onbelangrijk? Weliswaar spreekt er slechts de belofte uit voor toekomstige kennis die juister zal zijn dan wat tot nu toe het Darwinisme aan ieder verschafte, dus laat het, om zoo te zeggen, den leek met leege handen staan wachten, doch dit is slechts schijn. Want de kritiek der feiten op het Darwinistisch stelsel gaf toch ook iets positiefs. Allereerst gaf ze een inzicht - door het experimenteel onderzoek - van de variatie's der natuurvormen. Doch daarnaast deed ze in de levende natuur een kracht kennen, die de evolutie - experimenteel nog alleen waargenomen bij de mutatie's - voortstuwt. Die kracht was door het Darwinisme weggeredeneerd en opgelost in de natuurlijke teeltkeuze - door Weissman overgebracht op het kiemplasma.

En zelfs de jongere biologen als Hunt Morgan schuwen het over die kracht veel te zeggen. Want het is een onbekende kracht, beheerscht door een innerlijke levenswet, een vormende drang, waarvan de oorzaak niet is aan te geven. De wetenschap die een dergelijke natuurkracht verbergt, inplaats van onbevangen te onderzoeken, snijdt zich in 't eigen leven en verminkt allen verderen vooruitgang. Maar de erkenning van zoo'n kracht door den nauwkeurigst werkenden onderzoeker is een positief resultaat ook voor den leek. Dat

sluit niet in de noodzakelijkheid om tot teleologische verklaring van de natuurverschijnselen terugtegaan. Het beteekent alleen in te zien dat de verschijnselen der levende natuur - en hoeveel te meer die van de menschheid - beheerscht worden door krachten, die nog niet voor ons open liggen als een boek. Die te doorgronden, die mogelijk eens te beheerschen, is ons opgegeven door een onverzettelijken drang. En dezen drang weer opnieuw en krachtiger te gevoelen en te beseffen beteekent toch een vernieuwing der natuurwetenschap.

* * *

'Moderne Wetenschap' betitelde de vertaler het boek van Kennedy Duncan. Hij zelf had het 'The new Knowledge' genoemd. En inderdaad is de 'De nieuwe kennis' een juister naam. Want het is de klaarblijkelijke bedoeling van den schrijver om aan een grooter publiek duidelijk te maken, dat een geheel nieuwe kennis is verkregen, en dat die een omwenteling moest teweeg brengen in onze denkbeelden over de materie. En dat is ook het belangrijke.

Theoriën en hypothesen zijn steeds gemaakt en worden ook voortdurend gewijzigd en bijgewerkt. Maar tot nu bracht dit geen verandering in de groote trekken der voorstelling van den samenhang der natuurverschijnselen. In de latere jaren is een nieuwe kennis ontstaan die in bedoelden samenhang niet paste. Dat gaf eerst een zekere verlegenheid, maar deze is omgeslagen in een sterke en prachtige beweging tot het scheppen van een nieuw systeem. Op de groote beteekenis daarvan wordt door Kennedy Duncan zeer scherp de aandacht gevestigd.

Dat maakt zijn boek boeiend als een roman, of tot een 'openbaring' als prof. Hubrecht het in De Gids noemde. Vergelijkt men b.v. Dr. Enklaar's opstel 'Nieuwe Denkbeelden over de materie' in de Nov. aflevering van Onze Eeuw, met Duncan's mededeelingen, dan blijkt duidelijk de verschillende bedoeling. De Nederlandsche en de Amerikaansche geleerde behandelen beide hetzelfde onderwerp. In een helder historisch overzìcht toont Dr. Enklaar aan hoe in verband met de verworven kennis der verschijnselen de theoriën zich vervormden,

en hoe nieuwere ontdekkingen ‘een Sturm und Drangperiode op natuurkundig gebied’ in 't leven riepen. Anders Duncan. Hij begint in duidelijke en eenvoudige lijnen te schetsen hoe tot voor kort natuur- en scheikunde zich een voorstelling van de verschijnselen hadden opgebouwd, die geheel in elkaar paste. Dat scheen een afgerond en blijvend stelsel, waarvan de juistheid door den vooruitgang der wetenschap steeds waarschijnlijker werd. Het was een systeem niet uitsluitend voor de onderzoekers; het was tegelijk de vorm waarin de natuurkennis door ieder werd opgenomen en bewaard, m.a.w. het had een eigen autoriteit. En Duncan toont aan hoe dat terecht zoo was. Alle waarnemingen, alle ervaringen werden toch daarmee duidelijk en overzichtelijk. Een gevolg daarvan was dat door het stelsel, met name door de wetten van het behoud der materie, en van energie of inertie, de grenzen waren aangewezen voor de kennis en dus voor de macht over de natuur, die bereikbaar waren.

Is deze voorstelling scherp gegeven, dan doet Duncan geleidelijk voor den lezer opdagen de nieuwe kracht waarvan wij ons door de nieuwe kennis bewust worden. Wat is de nieuwe kennis? Geen andere dan die de oude alchimie nastreefde en die een illusie geworden scheen n.l. de overgang van de elementen in elkaar, de transmutatie. En de nieuwe kracht is de verbazingwekkende hoeveelheid energie die bij zoo'n transmutatie vrijkomt, en die wijst op verborgen en nooit vermoede schatten van arbeidsvermogen in het schijnbaar zoo hecht verband der doode materie.

Er is van dit alles slechts uiterst weinig bekend. De verschijnselen waaruit alles wordt afgeleid zijn zoo beperkt en de waarneming ervan zoo subtiel, dat het wel een illusie gelijkt. Doch Duncan dwingt zijn lezer de proeven en conclusie's der nauwkeurige onderzoekers te volgen. Er is geen ontwijken aan. Het ongelooflijke verschijnsel der transmutatie, de uit het verborgene loskomende energie; ze zijn ontdekt.

Dit alles is zoo belangrijk, dat men zich niet behoeft te verwonderen hoe aan de nieuwe theorie, die als een veldplan is om op de natuur meer van deze veelbelovende kennis te veroveren, met ongekenden ijver gewerkt wordt. En het verrassende is dat die nieuwe theorie zelve een verrassing wordt.

‘De voldoening die zij ons schenkt is naar maat en wijze haast aesthetisch.’ Aldus staat in een aanhaling aan 't hoofd van 't boek. En inderdaad. De nieuwe theorie is een schepping, die meer dan ‘een groote intellectueele bevrediging te weeg brengt.’ De scheppende fantasie is geen onnoozel bedenksel, geen speelsch vernuft. Waar zij de verzamelde gegevens der geleerden aanraakt, ontstaan vergezichten voor de oogen, en ontstaan verwachtingen in het hart. De vernieuwing der natuurwetenschap spreekt niet alleen tot den geleerde, maar tot den mensch die - half versuft in de waanwijsheid van een droog weten - ziet hoe zijn vermogens hem in staat stellen een nieuwe wereld te veroveren; een nieuwe wereld te maken.

Sonnetten
Door
Nico van Suchtelen.

1

Ik dacht dat ik niet zingen kon dan blijde?
Maar ruischt de zee niet rusteloos haar zang,
Nu zacht en klaar, dan war en wild en bang,
Anders in stil, anders in stormgetijde?

Zoo glanzenrijk als wisseltintge zijde,
Dan armlijk grauw en wedrom, voor hoelang?
Eén blanke blauwte, en zòò wisselt die zang
Die eeuwig 't eeuwig spel zal begeleiden.

O wijde zee en wijdgestrekte stranden,
Hoe waande ik dat mijn ziel, wijl liefdeleeg
En dor als groene landen die verzandden

Mijn leven leek, nu ook voor immer zweeg,
Schoon rustloos als uw almaar branden branden
Diep in mij de eeuwge tijzang zonk of steeg!

2

O ziel die zong in mijn diepst zelf verborgen:
Een minstreel in het ondergrondsche zwart
Eens kerkers die van liefde mijmrend mart
Maar noch den nacht, noch 't scheemren van den morgen,

Noch de avonddoom, noch 't luid ontwakende orglen
Der vogels speurt, doch slechts naar 't eigen hart
Kan luistren en zijn nooit verstilde smart
Om 't licht dat doofde in 't donker-kille zorgen.

Hoe machtloos was mijn leven en hoe loom
Woog zwaarmoeds traag en klagelijk verlangen;
Vergeefs verstierven, onverhoord, mijn zangen?

Maar ziet, de kerker spleet, vóór mij weer 't wijde
Zon-stralend rijk, der schoonheid gouden droom;
Nu loof ik 't leven, luid en sterk en blijde.

Het gevaar van staatssocialisme
Door
Daan van der Zee.

> De economische evolutie leidt, dit is onmiskenbaar, tot een kapitalistisch-socialistische productie-wijze.
> MR. S.J. VISSER.

Wanneer men in beoordeeling wil treden van het zoogenaamd Staatssocialisme, dan is het zoo goed mogelijk een ethisch als een wetenschappelijk standpunt in te nemen. Men kan op wetenschappelijke gronden, in een registreering van feiten en vaststelling van het causaal verband, concludeeren, dat het staatssocialisme ligt in de historische lijn der bedrijfsevolutie, maar tegelijkertijd, bij het aanvaarden van dit verschijnsel, op ethische motieven dit historisch verloop verwerpelijk vinden, wanneer men daarbij tevens van oordeel is, dat dit verloop door andere, betere bedding kan gaan.

In het Februari-nommer van 'De Beweging' is door Mr. S.J. Visser in het naschrift op zijn artikel 'Socialisme en Staatssocialisme' dit standpunt betwist en daarom leek het mij niet ondienstig, een enkel woord ter verdediging te schrijven, en nog eens uiteen te zetten, waarom het dusgenaamd democratisch socialisme, waarom ook het christen-socialisme critisch staat tegenover het staatssocialistisch systeem.

De door Mr. Visser bestreden uitlating was uit haar verband gelicht, en werd, als op zich zelf staande zin, wellicht wetenschappelijk aanvechtbaar, maar zou zeer zeker buiten de gemelde kritiek vallen, indien de eropvolgende toelichting eveneens ware vermeld.

De zaak is deze:

Het vrije-concurrentie-systeem onder de kapitalistische warenproductie legde de macht op de waren-markt in handen van den economisch-sterkste, en verwekte tengevolge daarvan in langzamen groei de bedrijfscentralisatie, die in trust en kartel wordt opgevoerd naar het monopolie. Reeds nu mag daartoe worden geconcludeerd, omdat de ontwikkeling dezer reuzenbedrijven thans in vollen gang is en b.v. de Standard-Oiltrust van Rockefeller in monopoliseerende macht de Amerikaansche wetgeving in verweer wist te roepen.

Liep, in de opkomst van de kapitalistische productie-wijze, de concurrentie hoofdzakelijk tusschen de enkelingen, het systeem zelf vorderde metterdaad de samenwerking van enkele zwakkeren tegen een sterken eenling, was de oorzaak van het ontstaan van firma's en vennootschappen, later van syndicaten, nog later van trusts en kartels. Het vrije-concurrentiestelsel werkt alzoo sterk centraliseerend, doet langzamerhand het individualistisch karakter der kapitalistische productie verdwijnen en plaats maken voor het karakter van gemeenschappelijk werken in de voortbrenging der onderhoudsmiddelen voor alle menschen.

Maar met deze langzaam-groeiende gemeenschappelijke voortbrenging houdt geen gelijken tred een meer gelijkmatige verdeeling der geproduceerde onderhoudsmiddelen. Want de énorme winsten der gecentraliseerde bedrijven komen hoofdzakelijk ten goede aan de aandeelhouders dier bedrijven, terwijl de groote produceerende arbeiders-massa slechts een heel klein gedeelte der voordeelen erlangt in ruil voor de verkochte arbeidskracht.

Begint alzoo een socialistisch element door te dringen in de tot standkoming der voortbrenging, de verdeeling van het voortgebrachte handhaaft het kapitalistisch karakter, dat het betrekkelijk klein getal bezitters de voordeelen van den gemeenschappelijken arbeid verzekert, en het betrekkelijk groot getal proletariërs van deze voordeelen uitsluit.

Terecht merkt de heer Mr. S.J. Visser in zijn studie ‘Evolutionair en Partiëel Socialisme’ dan ook op, dat de economische evolutie onmiskenbaar leidt tot een kapìtalistischsocialistische productiewijze.

Uitteraard raakt een gemonopoliseerd bedrijf de belangen van alle consumenten, dat is dus de belangen der gemeenschap, en worden soms conflicten veroorzaakt tusschen zulk een bedrijf en het rechtsorgaan dier gemeenschap, dat is de staat. Het kapitalistisch belang der machthebbers in het bedrijf tracht op allerlei wijzen steeds de voordeelen te vergrooten en kent geen winst-grenzen, exploiteert de behoeften der gemeenschap steeds op stijgende manier en vindt ten slotte die gemeenschap vijandig tegenover zich, waardoor een naasting van zulk een bedrijf, op welke wijze dan ook, een gebiedende noodzakelijkheid wordt.

Doet nu de gemeenschap niet blijken, dat zij op andere wijze de overname der groot-bedrijven begeert, en blijft het economische proces zich ontwikkelen in eigen groei, dan ligt het voor de hand, dat de staat, als het orgaan der gemeenschap, voor de naasting zorgt, en zich verder met de productie gaat belasten. Dan wordt dus ingevoerd het zoogenaamd staatssocialisme.

Er zijn menschen - men kan ze evolutionair-collectivisten noemen, een naam die vrijwel het wezen dekt - die dit staatssocialisme een schakel achten in den keten der economische evolutie, die voeren moet tot het democratisch socialisme, zooals dat o.a. door Marx is gedacht. En theoretisch valt voor deze ontwikkeling wel wat te zeggen.

Evenwel is deze schakel niet een beslist-noodige, kan de overgang van het kapitalisme naar het socialisme op sneller manier worden bereikt. En waar deze mogelijkheid bestaat kan men een keuze doen, kan men het verloop via den staatssocialistischen weg verwerpelijk achten, zonder daarmede wetenschappelijk een flater te begaan.

Deze keuze kan worden gedaan op grond van ethische motieven.

Staats-exploitatie van een bedrijf, ontwikkeld uit de tegenwoordige toestanden, zal, wat de wijze van voortbrenging betreft, socialistisch zijn, maar wat de verdeeling der producten aangaat, kapitalistisch En in dit dualistisch karakter van het staats-socialisme ligt het gevaar voor de strijdende klasse der proletariërs.

Om in dit verband nog even het m.i. zeer juiste inzicht

van het Kamerlid J.H. Schaper te citeeren: ‘Socialistisch is staatsexploitatie (van spoorwegen) alleen *technisch* en *materiëel*, maar *ideëel, proletarisch* en *revolutionair* is zij dat allerminst’.

De strijd voor het socialisme, het democratisch socialisme, wordt méér gevoerd over de verdeeling der producten dan om de wijze van voortbrenging, omdat de kapitalistische knechting van het proletariaat meer met het eerste verband houdt. In het licht van dezen strijd is het dualistisch karakter der staatsexploitatie dan ook meer overhellend naar de zijde van het kapitalisme dan naar de zijde van het socialisme en zou men dan ook beter doen, door niet te spreken van staats*socialisme* maar van staats*kapitalisme*.

De gemeenschap-bedwingende macht der huidige bezitters keert onder het staatssocialisme onder anderen vorm terug en de tegenwoordige geweldige verschillen tusschen loon-inkomen en bezit zullen worden gemetamorphoseerd in geweldige verschillen in salarisatie. In wezen blijft echter de toestand onder staatssocialistisch régime voor den arbeider dezelfde als onder het onvervalscht kapitalistisch stelsel, blijft de *uitbuiting* voortduren. De strijd tegen het kapitalisme zou dan eenvoudig worden de strijd tegen het staats-socialisme, om te komen tot het democratisch socialisme.

Maakt het kapitalisme dus plaats voor het staatssocialisme, dan kan dit voor den socialist geven een kleine verheuging, omdat zijn wensch dan dichter bij de vervulling komt, maar zijn strijd is niettemin onveranderd gebleven.

Toch wel iets anders in karakter.

De klasse der bezitters, die thans staat tegenover de klasse der bezitloozen, heeft nu nog den staat als gemeenschapsorgaan naast zich, maar wanneer eenmaal het staatssocialisme heerscht zal de bezittende klasse met den staat een waarlijke eenheid worden, dàn groot-machtig om de bezitloozen te behandelen naar willekeur. De voortgezette klassenstrijd zal dan worden een zuiver politieke strijd om economische belangen, scherper gevoerd naarmate het eind-stadium, de catastrophe nadert, of wel, plotseling beëind door de gewelddadige revolutie.

Is het onder de huidige toestanden nog denkbaar, dat de staat regelend en arbitraal optreedt, wanneer de strijd tusschen

de maatschappelijke klassen tot scherpe conflicten voert, onder het staatssocialisme is deze buffer verdwenen en de kans op een plotselinge en gewelddadige revolutie vergroot.

Ligt eenerzijds voor den arbeider in het staatssocialisme het gevaar van een voortgezette, dat is heviger uitbuiting, anderzijds moest de evolutionist erin vinden het groote gevaar voor de gewelddadige revolutie.

Momenteel heeft de propaganda voor het socialisme nog niet bewerkt, dat een aanmerkelijk groot deel der gemeenschap den eisch stelt van de socialisatie der productie-middelen, maar wanneer in de komende tijden het aantal derzulken kon groeien tot de volstrekte meerderheid, en het staatsbewind worden gedemocratiseerd in socialistischen zin, dan werd de schakel van het staatssocialisme in de economische evolutie overbodig, en kon, stuk voor stuk, ieder groot-bedrijf zuiver socialistisch worden geëxploiteerd door een daartoe bestemd en uit de vakvereenigingen gegroeid gemeenschapsorgaan, dat naast den staat als rechtsorgaan, als bedrijfsorganisatie zou kunnen optreden.

Met geen absolute zekerheid valt thans vast te stellen de economische evolutie, maar op grond van het historisch verloop tot heden, kan zeker wel worden bepaald, dat:

1°. òf het staatssocialisme zal zijn het naastvolgend stadium der bedrijfsontwikkeling;

2°. òf het democratisch socialisme de kapitalistische productiewijze zal vervangen.

Bij deze twee mogelijkheden kiest ieder socialist, van welke wijsgeerige richting overigens, vóór den regelrechten overgang naar de socialistische productie en tegen het staatssocialisme, dat onder anderen naam het kapitalisme bestendigt.

Toch kan, bij den tegenwoordigen stand der bedrijven, gedeeltelijk het staatssocialisme worden aanvaard. Een gemonopoliseerd bedrijf kan tot een dusdanige brandschatting der consumenten komen, dat het directe gemeenschapsbelang de naasting gebiedend eischt en dat de staatsexploitatie, bij wijze van overgang naar het democratisch socialisme, altijd nog iets beter werkt dan het kapitalistisch systeem onder den druk van het ten hoogste opgevoerd winstbejag. Vandaar dat sommige socialisten, theoretisch tegen het staatssocialisme gekant, het

soms practisch helpen mogelijk maken. Maar in dat geval is het voor hen de keuze van het minst-slechte uit twee slechte stelsels.

Bij deze concessie aan het staatssocialisme worde evenwel omzichtigheid betracht, en eerst bij uiterste noodzaak ga men tot medewerking aan de invoering over. En bij de dan noodig geworden medewerking stelle men zijn eischen, die het democratisch karakter der staatsexploitatie zooveel mogelijk waarborgen.

Dit is een standpunt van practische politiek.

Edoch, het gevaar van staatssocialisme blijft.

Gorcum, 13-2-'09.

Van Spencers leven (1820-1903) Door T.J. de Boer.

H. Spencer, An autobiography. London 1904. 2 vols.
H. Spencer, Une autobiographie. Traduction et adaptation par Henry de Varigny. (Bibl. de philos. contemporaine). Paris 1907.
D. Duncan, The life and letters of Herbert Spencer. London 1908.

Herbert Spencers *Autobiography* is in zoover een echt wijsgeerig werk, dat er de waarheid meer dan de roem van den schrijver mee wordt gediend. Ook wanneer deze, en zeker te goeder trouw, op de oorspronkelijkheid en onafhankelijkheid van zijn denken te veel den nadruk legt, wordt het in den regel den lezer gemakkelijk gemaakt de gegeven voorstelling aan te vullen of te verbeteren. Hij hield te weinig van zijn werkelijk ik om er een kunstvol gestileerd portret van te maken. In zijn jongen tijd, toen hij als ingenieur aan nauwkeurig teekenen gewoon was, heeft hij eenige potloodschetsen van familie en kennissen gemaakt. Ze bestaan nog en verdienen de kritiek die hij zelf geeft: vrij goed gezien en wel handig geteekend, elke lijn en elke schaduw weergegeven, gelijkenis dus, maar...alleen in de bizonderheden, geen levend tot ons sprekend geheel.

Dat is zijn eigen leven ook niet geworden. Hij heeft het beschreven op een leeftijd die woordenrijk pleegt te zijn, onder den indruk van werkelijke en ingebeelde lichaamskwalen en teleurstellingen. Na oppervlakkige lezing ziet men in een

groot deel van zijn werk niets dan, bij erfelijke belasting, een zenuwzwakke en een schoolmeester. Hij moet veel meer zijn geweest, de man die trots zijn zwakke gezondheid een groot levenswerk tot stand bracht, die, vooral in Engeland en Amerika, in groote kringen de ontwikkelingsleer ingang deed vinden, en die met velen van de besten van zijn tijd bevriend is geweest. Dien man kunnen we bewonderen om wat hij voor zijn tijd was. Maar zijn leven geeft ons de verklaring, waarom hij niet nog grooter en voor alle tijden heeft geleefd. Indien ik - in de volgende opmerkingen naar aanleiding van de *Autobiography* - eenzijdig en onbillijk ben tegenover dien grooten man, dan diene tot verontschuldiging dat Spencer zelf bij al zijn veelzijdigheid zeer eenzijdig is geweest.

In de met pieteit bewerkte *Autobiographie* door Henry de Varigny is veel van het minder wezenlijke weggelaten. Deze bewerking zij den belangstellenden leek aanbevolen.

David Duncan, die eenige jaren bij het verzamelen van sociologisch materiaal Spencers medewerker is geweest, heeft, op aanwijzing van den filosoof zelf, de levensbeschrijving aangevuld en voortgezet. Meer dan medewerker toont hij zich hierin niet.

Een beeld van Spencers persoonlijkheid krijgen we misschien nooit. Hij was de man van abstrakte gedachte en zijn eigen trekken verwazen met den tijd. Op één trek echter wil ik hier - om het aktueele van het onderwerp - eenig licht laten vallen: op de onhistorische of anti-historische opvatting der dingen, die men van den leeraar der evolutie niet zou verwachten. Een gevolg van die opvatting was het, dat Spencer zijn leven lang, met groote kracht, tegen de klassieke opvoeding is te velde getrokken. Zijn bestrijding van het klassicisme is meer aan eigen aanleg en denkrichting dan aan juiste waarneming en beoordeeling van feiten te danken. Ook dat zij hier kortelijk aangetoond.

* * *

Het behoort, bij de verdeeling van den arbeid, tot de goede orde der dingen, dat daders en denkers verschillende personen zijn. De dichter bezingt den held en de kritikus beoordeelt

den kunstenaar. En zoo voelt menig coelibatair zich geroepen om over opvoeding te schrijven; o.a. Spencer. Hij heeft dit zelf niet onaardig verdedigd met de opmerking dat toeschouwers bij het spel meer zien dan zij die eraan meedoen. Tenminste, zou ik er willen bijvoegen, zien ze de fouten beter.

Spencers *Education* behoort tot zijn meest gelezen werken. We kunnen er zijn levensfilosofie uit leeren kennen.

Het eerste hoofdstuk, bijna een derde van den omvang van het geheele werk beslaande, beantwoordt de vraag: welke kennis heeft de meeste waarde? Dat het verkrijgen van kennis als de hoofdzaak in de opvoeding wordt beschouwd, zij hier reeds opgemerkt: de wetenschap is de fetisch.

Maar welke wetenschap? De sociologie leert, volgens Spencer, dat de menschen voor hun lichaam zoowel als voor hun geest eerder versierselen dan nuttige dingen begeeren. Zoo werd ook in de grieksche scholen muziek en poezie en rhetorika geleerd, maar niet de voor het leven nuttige kunsten. En in onze scholen leert men Latijn en Grieksch en allerlei wat we voor de levenspraktijk niet noodig hebben. We doen dat uit sleur, omdat men meent dat het goed staat, zonder naar de innerlijke waarde van die schoone geleerdheid te vragen.

Wat is daarvan de reden? Het volgen van de gewoonte van versiering enz. heeft een sociale nuttigheid. Maar onze tijd wil niet meer dat het individu zich daaraan onderwerpe, wij willen individueel nut. Vandaar dat wij overtollige versierselen in kleeding enz. afleggen, om meer comfort en nut voor ons zelf te hebben. Het individu bekommert zich minder dan vroeger om het verleden en om de gemeenschap, behoort dit tenminste minder te doen - de meer en meer aangroeiende sociale strooming in de tweede helft der 19e eeuw was Spencer een gruwel - en de opvoeding behoort dus gericht te zijn op versterking van het individueele. Is de ontwikkeling van de menschheid een steeds verder gaande individualiseering, dan komt ook meer en meer het individueele nut op den voorgrond te staan, om daarnaar de betrekkelijke waarde van elk onderwijs te beoordeelen.

De maatstaf voor die betrekkelijke waarde is het gebruik, dat we van onze kennis in het leven kunnen maken. De opvoeding heeft ons te leeren, volledig te leven. Dus in de

eerste plaats wat noodzakelijk is voor zelfbehoud. Daarna komt de zorg voor kinderen en in 't algemeen voor het sociale en staatkundige leven. En eindelijk het smaakvol genot van ledige uren. Naar deze *rationeele* en niet naar de *historisch-sociologische* orde der dingen moet het onderwijs worden ingericht. Waaruit volgt dat alleen de natuurwetenschappelijke opleiding een innerlijke waarde bezit. Daarentegen is het onderwijs b.v. in latijn en grieksch van zeer betrekkelijke waarde: alleen zoolang het iets bijdraagt tot beter begrip van onze eigen, daarmee verwante taal. En het onderwijs in geschiedenis, zooals dat op onze scholen gegeven wordt, heeft niets dan een konventioneele waarde.

Wat voor direkt zelfbehoud noodig is, leert ons de natuur. Wel zijn er - zoo vul ik hier Spencer aan - verstrooide geleerden die verkeerd van de tram stappen of als de beroemde Curie onder een vrachtwagen den dood vinden, maar de gemiddelde mensch leert gemakkelijk onder alledaagsche gevaren een heele huid en zijn evenwicht te bewaren.

Voor indirekt zelfbehoud is noodig kennis van de beginselen der fysiologie. De menschen leven zoo kort en ongelukkig, omdat ze de regels van de gezondheidsleer verwaarloozen. Onkunde doet de helft van het leven en meer dan de helft van het genot verloren gaan.

De volgorde der wetenschappen, die de mensch behoeft, om zijn brood te verdienen, is: reken- en meetkunde, werktuigkunde, natuur- en scheikunde, aard- en sterrekunde, maar biologie vooral en sociologie, de leer van het leven en van de maatschappij waarin we leven.

Hieraan sluiten zich opvoed- en zielkunde, beide even weinig beoefend als onontbeerlijk.

Geschiedenis kan men missen, ten minste in den gebruikelijken zin. Maar ook in beteren vorm, als kultuurgeschiedenis, heeft ze op zich zelf weinig beteekenis. Men kan er eenige algemeene biologische, psychologische, sociologische waarheden mee illustreeren.

Eindelijk volgt wat vrije uren mag vullen: natuurgenot, literatuur en kunst. Rationeel is het dat ook in de opvoeding daaraan alleen enkele ledige uren worden gewijd.

Zoo luidt het program. De uitvoering, waarmee we hier

niets te maken hebben, is beter dan men verwacht. Maar de hoofdzaak is toch het uitgangspunt: in plaats van de tegenwoordige kultuurmengsels zij de natuurwetenschap grondslag, haar nuttig gebruik doel van de opvoeding. Van de natuurwetenschap verwacht Spencer de toekomstige eenheid en het eindelijk geluk van de menschheid. Want - zoo beweert hij meer in den geest van Hegel dan van Comte - deze ontwikkelt zich in drie stadiën: uit de eenheid der onwetenden door de oneenigheid der zoekenden heen tot de eenstemmigheid van de wijzen. De wijzen, dat zijn de natuurfilosofen.

Spencer heeft zijn leer niet, zooals dikwijls gebeurt, uit ontevredenheid en in tegenstelling met de door hem zelf genoten opvoeding ontwikkeld. In dubbel opzicht kwam zijns vaders leiding met zijn levens- en denkrichting overeen. Aan het zwakke eenige kind werd zooveel mogelijk vrijheid gelaten. De school heeft hem niet geplaagd. Hem werd geleerd direkt de natuur waar te nemen, zelf te onderzoeken en te denken, van alles de oorzaken te zoeken. Van zijn vader en zijn oom leerde hij, meer dan anderen van zijn leeftijd, natuuren scheikunde, natuurlijke historie en aardrijkskunde, en maar heel weinig talen en geschiedenis. Op 20-jarigen leeftijd schreef hij nog veel fouten in zijn Engelsch.

Zijn eigen ontwikkeling beschouwt hij als een natuurlijke, van binnen uit. Wel heeft hij later het leven gedefinieerd als aanpassing van het innerlijke aan het uitwendige, maar zijn ideale opvatting van het leven is toch altijd de romantische geweest:[1)] ontwikkeling uit eigen kracht, door gebruik te maken van eigen vermogens. Aan dit ideaal heeft hij met name zijn eigen leven als zelfstandig individu gemeten.

Volgens een door zijn vader verhaalde anekdote, moet de jonge Herbert eens, bij 't vuur gezeten, zich zelf lachend hebben gevraagd: hoe zou de wereld er uitzien, als ik er maar alleen was? De vraag is misschien niet geheel ongewoon, maar ten minste de lach is niet kinderlijk. We hebben ons de jeugd van dien eenling van bezorgde ouders niet

1) Van de grootste beteekenis voor hem was dat hij vóor zijn 30e jaar Coleridge's *Idea of Life* las. Coleridge stond onder den invloed van de idealistische Duitsche romantiek. Vandaar en niet alleen uit de natuurwetenschap stamt Spencers idee van levensontwikkeling.

vroolijk voor te stellen. Wrijving van gedachten en neigingen met medescholieren heeft hem altijd ontbroken. Van jongs af was hij in den familiekring getuige van zware gesprekken en disputen over wetenschappelijke, religieuse en sociale onderwerpen. Dat alles heeft meegewerkt om hem tot een eenzelvig denker te maken, wars van alle autoriteit. Met innig genoegen vertelt hij ons dan ook dat zijn voorouders van moeders zijde non-conformisten waren en dat zijn vader en zijn ooms in menig opzicht tot de excentrieken behoorden, elk met een eigen meening en vrij daarvoor uitkomende.

Door aanleg en opvoeding heeft Spencer, ten goede en ten kwade, al de eigenschappen van den autodidakt. Feiten die deze niet kent bestaan voor hem niet en redeneeringen van anderen maken op hem geen indruk. Zelden of nooit vindt hij de juiste maatstaf voor zich zelf of voor anderen, omdat hij allen naar zich zelf beoordeelt. Naievelijk vertelt Spencer dat hij eens zijn stijl met dien van Macauley vergeleek, waarbij de laatste het natuurlijk moest afleggen. Kants Kritik begon hij te lezen, maar omdat hij aan 't begin al zijn opvatting van ruimte en tijd onzinnig vond, kon hij er niet mee doorgaan. Zoo ging het hem ook met Comte en anderen, om van Plato en de klassieken in 't algemeen niet te spreken. Zijn vrienden wisten dat hij geen tegenspraak kon verdragen, al moesten zij zelf van zijn kritiek profiteeren. En werd hij soms door hun redeneeringen in 't nauw gebracht, dan placht hij zijn pols op te nemen en met een beroep op zijn prikkelbaar zenuwgestel het voor zijn gezondheid schadelijk gesprek af te breken. Zich beroemend op de onafhankelijkheid van zijn meeningen, miskende hij vaak die van anderen of zag, wat erger is, de macht van de feiten voorbij. Dat was wel de grootste illusie van zijn leven, te meenen dat hij zich door zich niet naar de meeningen van anderen te schikken in overeenstemming bevond met de feiten der werkelijkheid. Indien hij - zoo heeft zijn vriend Huxley eens aardig opgemerkt - een tragedie ging schrijven, dan zou hij een mooie theorie door een leelijk feit laten doodslaan.

* * *

De waarheid is dat Spencer in ideën heeft geleefd en dat zijn leven zich, vooral sedert zijn veertigste jaar toen hij het plan van zijn synthetische filosofie ontwierp, meer en meer om die eene idee van evolutie in individualistische richting concentreerde. Van jongs af was hij bezig met wat hij noemde luchtkasteelen bouwen. Trots zijn natuurstudie en technische werkzaamheid - hij was eenige jaren ingenieur en dan journalist - bleef hij een onpraktisch man. Familievader werd hij niet: op 20-jarigen leeftijd één oppervlakkige spoedig voorbijgaande eerste en laatste liefde, en verder schreef hij aan zijn vrienden over de filosofie van de liefde en het huwelijk. Hij leefde voor zijn gedachten, voor zijn plannen. Een tijd lang hadden die plannen gedeeltelijk technischen vorm en praktische bedoelingen, maar hoe groote verwachtingen hij aan het begin soms had van zijn uitvindingen, het slot was altijd mislukking en teleurstelling: het bleken luchtkasteelen. Onder die plannen waren er ook reeds van ideëelen aard, zoo o.a. het uitvinden van een wereldtaal. De opmerkingen, die hij daaromtrent maakt, bewijzen dat ze, evenals alle filosofische talen, een doodgeboren kind zou geweest zijn, dubbel dood, omdat de 23-jarige uitvinder niet het minste begrip van taal had. Zelf erkent hij dan ook later dat zijn voorliefde voor systematische konstruktie de taal ongeschikt voor gebruik zou hebben gemaakt.

Spencers geest was aangelegd op bespiegeling, op het zoeken van algemeene waarheden meer dan op het verzamelen van bizonderheden. Feiten waren voor hem bewijsmateriaal en hij zocht ze om er zijn vooropgezette beginselen en meeningen mee te illustreeren. Dat hij daarbij de voornaamste feiten, en wel uit de eerste hand, vond, was zijn slechts gedeeltelijk gerechtvaardigd geloof. Eerst zocht hij ze, die feiten, in de natuur, later meer in boeken, hetzij zelf of door zijn secretarissen, maar altijd bleef waar wat hij van zich op 30-jarigen leeftijd getuigt: denken was mij steeds aangenamer dan lezen of doen.

Toen hij 30 jaar was, verscheen zijn eerste boek, de *Social Statics*. Aan zijn hier reeds uitgesproken princiep: zooveel mogelijk vrijheid voor individueele ontwikkeling, is hij trouw gebleven. Voor 't overige heeft hij het later zelf vrij streng

gekritiseerd. Hij had zich de menschen te veel als abstrakte, bijna volmaakte wezens, naar zijn eigen beeld, gedacht. Tusschen mannen en vrouwen had hij geen onderscheid gemaakt en om het bestaan van kinderen en onmondigen zich niet bekommerd. Het zat wel alles logisch in elkaar, er was samenhang van gedachte, door geen overmaat van gevoel of verbeelding gestoord en toch...het was fantasie. Fantasie was het b.v. dat hij aan het individu het recht toekende den Staat eenvoudig te negeeren. In welke andere wereld dan die der fantasie kan het van dit recht gebruik maken?

Voortgezette sociologische studie maakte hem natuurlijk wijzer. Maar zeer langzaam, zooals blijkt uit wat hij zelf vertelt van zijn 56e jaar. Het was in den zomer van 1876, toen het eerste deel van zijn *Principles of Sociology* had kunnen verschijnen, had hij in zijn plan niet een ernstige leemte ontdekt. Oorspronkelijk uitgegaan van de studie der staatsinstellingen, had hij hieraan later nog het kerkelijke en het industrieele leven toegevoegd. Maar nu ontdekte hij plotseling dat hij aan de huiselijke instellingen of het familieleven niet had gedacht. Verder nadenken bracht hem tot de overtuiging dat het familieleven een zeer belangrijk sociologisch verschijnsel is en dat er daarom nog een nieuw hoofdstuk voor zijn werk geschreven moest worden.

Met zijn abstrakt, onaanschouwelijk denken zoowel als met zijn sterk individualisme hangt verder samen zijn gemis aan historischen zin. Op 22-jarigen leeftijd noemt hij de vereering van de oudheid, in verband daarmee de klassieke opvoeding, den vijand van elken vooruitgang. Vier jaar later schrijft hij aan een vriend, naar aanleiding van Carlyle's *Cromwell*, dat hij niet van plan was het te lezen, omdat hij het, zoolang de wereld om hem heen hem zooveel te denken gaf, niet de moeite waard vond zich eenige dagen bezig te houden met het karakter van een man, die voor 200 jaar leefde. Ondertusschen werkte hij zelf meer dan een jaar aan allerlei uitvindingen, zonder iets te bereiken. Maar dat daargelaten, had de individualist Spencer voor persoonlijkheden als Cromwell en Carlyle geen andere waardeering moeten vinden dan die dat de een al lang dood en de ander geen filosoof was?

Wie mocht meenen dat zijn ontwikkelingstheorie hem later

ook in historische ontwikkeling belang leerde stellen, vergist zich. Op 32-jarigen leeftijd schrijft hij aan een vriend: ‘zoolang we geen goede theorie van de menschheid hebben, kunnen we de geschiedenis niet verklaren, en als wij die goede theorie hebben, hebben we de geschiedenis niet noodig.’ Dus: biologie en sociologie. Maar dat de geschiedenis ook voor den socioloog een grootere beteekenis kan hebben dan de palaeontologie voor den natuurvorscher is hem ook in later jaren nooit volkomen duidelijk geworden.

* * *

Hij begon in elk geval met het verleden diep te verachten, zich om het heden weinig te bekommeren en groote verwachtingen te koesteren ten opzichte van de toekomst. Dezelfde man die aan de kinderen in de eerste plaats wil leeren wat individueel nuttig is in het gebruik, is een groot idealist geweest. Zijn evolutieleer is hoofdzakelijk een idealistische conceptie, niet als die van Darwin een op de waarneming van feiten gegronde theorie. Hij begint met geloof aan den vooruitgang van de menschheid, en voelt zich geroepen niet om voor zich zelf en familie het brood te verdienen, maar om de evolutieleer te verspreiden en zoo mee te werken aan het heil van de gemeenschap, hij de extreme individualist. Verdenking van zijn onbaatzuchtige bedoelingen heeft hij altijd als een even zware beleediging opgevat als twijfel aan de oorspronkelijkheid en de konsekwentie van zijn gedachten. De eerst beproefde onderwijzerscarrière, het nuttig vak van zijn vader en zijn oom, gaf hij spoedig op; het ingenieurswerk, dat hem mettertijd een goed bestaan verschaft zou hebben, bevredigde hem niet; journalist werd hij om vrijen tijd en gelegenheid voor zijn studie te hebben; maar hij leefde eerst toen hij zich geheel kon wijden, jaren lang met geldelijke opofferingen, aan het schrijven en verspreiden van zijn filosofische werken.

Het lot van veel idealisten, persoonlijke miskenning en teleurstelling omdat de werkelijkheid zich niet naar het ideaal schikt, was ook Spencers deel. Zijn jeugdig toekomst-optimisme droomde zich de menschheid geleid door de rede in plaats van door lage hartstochten. Zoo snel gaat echter de

evolutie van mensch tot filosoof niet. Pijnlijk is het teleurstellend slot van de autobiografie. Het is de tragedie waarvan Huxley sprak. De theorie van vooruitgang, van het begin af zonder stevige ervaringsgrondslag, was kwalijk bestand tegen de stemming van den ouden dag. In 1884 al - in 1903 stierf hij, 83 jaar oud - in 1884 al vond hij het openbaar leven gedemoraliseerd en troostte hij zich met de gedachte dat het met hem spoedig gedaan zou zijn en dat hij geen nageslacht had. Het gevoel van tegen den stroom van sociale of van imperialistische politiek in Engeland te moeten zwemmen, werd hem te machtig. De naaste toekomst scheen hem niets dan duisternis. Toch gaf hij de hoop niet op, dat het na vele, vele geslachten beter zou worden.

Zoo wekt ook het droefste avondrood de verwachting van een komenden dag.

* * *

We zijn in het jubileumjaar van Darwin, die in 1809 werd geboren en in 1859 zijn *Origin of Species* uitgaf. Samen met hem pleegt men Spencer te noemen, zijn jongeren tijdgenoot en, naar men meent, zijn geestverwant. Bij nadere beschouwing ontdekt men misschien meer verschil dan geestverwantschap. Naar aanleiding van Spencers *Biology* heeft Darwin eens geschreven: ‘indien hij zich meer aan het doen van waarnemingen had gewend, al had hij daarbij wat van zijn denkkracht verloren, hij zou een wonderlijk groot man zijn geweest.’

Dat teekent wel het verschil. Spencers methode was de feiten bijeen te zoeken, die hij noodig had om eigen meeningen en theoriën uiteen te zetten. Darwin deed heel anders, zocht niet alleen bevestiging van zijn theoriën, maar lette het allermeest op uitzonderingen van den regel. Bij Darwin gingen waarnemen en denken in hoogere eenheid van strenge waarheidsliefde samen.

Het is een genot Darwins *Autobiography*, uitgegeven door zijn zoon, te lezen. De bescheidenheid van den echten grooten natuurvorscher is filosofischer dan het werk van den wijsgeer.

De meest roerende bladzijde is wel die, waarop hij ons verhaalt dat hij ten gevolge van zijn jarenlange wetenschap-

pelijke werkzaamheid meer en meer zijn smaak voor poezie, schilderkunst, muziek en natuurgenot heeft verloren. Hij beschouwt dit zelf als een groot gemis, als een atrofie van de hoogere organen. Het schijnt hem dat zijn geest een molen is, die niets meer doet dan natuurwetenschappelijke teiten malen. Hij voelt dit als een gemis aan levensgeluk, schadelijk misschien voor het denken zelf, en nog schadelijker voor het zedelijk karakter.

Hun die met Spencer alle heil voor de menschheid in een eenzijdig natuurwetenschappelijke opvoeding zoeken, zij in de eerste plaats de lezing van Darwins *Autobiography* aanbevolen.

Boekbeoordeelingen

Geen Grieksch meer?[1)]

Dr. Buringh Boekhoudt heeft, in het Septembernummer van de Gids, een poging gewaagd, den voorstanderen van het Grieksch het, zijn inziens, ten onrechte gebezigde, argument uit handen te slaan, dat de kennis van de Grieksche taal, in de jongensjaren opgedaan, later voordeel en genot geeft. Daartoe publiceerde hij, - echt wetenschappelijk, nietwaar? - het resultaat van een ‘onderzoek’, bij een aantal bestudeerden ingesteld naar de rudimenten van het Grieksch, - een resultaat door hem als ‘nul’ of ‘bijna nul’ gewaardeerd. Onnoodig in vele woorden de eindconclusie van het artikel te refereeren: zij was nòch nieuw, nòch verkwikkelijk.

Edoch, er waren enkele stijfhoofdigen, wier Griekschlievendheid zèlfs door het exactwetenschappelijk bewijs van Dr. Buringh Boekhoudt niet volkomen overtuigd was van de nuttelоosheid eener studie, die, zelfs in het practische Albion, te Cambridge en Oxford nog onlangs zegevierend uit den strijd is te voorschijn gekomen; die, ‘èn in brieven, èn in dagbladen’ opponeerden; waarop Dr. Buringh Boekhoudt, onvermoeid, opníeuw zijn stilet greep, ‘opníeuw een vlugschrift opstelde;’ om ten slotte, na daarin opníeuw de oude argumenten te hebben opgewarmd, zeker van de uiteindelijk bevochten victorie, in bescheiden triomf uit te roepen: ‘De taak die ik mij stelde, is dus volbracht. Elke verdere toelichting mag overbodig heeten.’

Zij het óns echter, om het groote belang der zaak, vergund, als simpel specimen der door Dr. Buringh Boekhoudt ontkende categorie dergenen, wien 't in de jongensjaren opgedaan Grieksch ‘voordeel en genot geeft’ deze overbodige

1) Dr. H. Buringh Boekhoudt. Geen Grieksch meer! Rotterdam. Nijgh en van Ditmar's Uitg. Mij.

toelichting nochtans te schrijven. Daartoe willen we (A)'s schrijvers argumentatie ontleden; (B) het probleem zuiver stellen; (C) de mogelijke oplossing aanduiden. - Wellicht zal het, op deze wijze, mogelijk blijken, een ander en nieuwer aspect van deze materie te verkrijgen.

A. Laat ons aanvangen met een beknopt resumé van de slordig gestelde, en van stijlfouten - die sommige schrijvers aan denkfouten wijten - wemelende beschouwingen van den schrijver, waarbij wij, zooveel mogelijk, zijn eigen woorden volgen.

I. 'Hooger onderwijs' - aldus Dr. Buringh Boekhoudt, - 'omvat, volgens de wet, de *vorming* en *voorbereiding* tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.' Onderzoekende nu, in hoeverre aan deze eischen voldaan wordt door het gymnasium, komt de schrijver tot de onweerlegbare slotsom, dat bij vergelijking met de '*hoeveelheid* onderwijs' die de hoogere burgerschool verschaft, 'de jongeman die met het einddiploma van het gymnasium naar de universiteit gaat, de mindere moet zijn van hen, die het eindexamen der hoogere burgerschool aflegden.' Dit zou natuurlijk kunnen worden geequivaleerd door de '*hoedanigheid*' van het gymnasiaal onderwijs; maar zonder op dit gewichtige punt in te gaan, constateert Dr. Busingh Boekhoudt simpellijk, dat zulks een 'hoogst onvoldoende toestand' is die verholpen moet worden, en eindigt vervolgens dit eerste deel van zijn betoog aldus: Er is slechts één uitweg: bij de opleiding van den gymnasiast, wiens latere vakstudie geen of bijna geen kennis van oude talen vordert, minder tijd aan die der talen te besteden, teneinde de vrijkomende lesuren te kunnen gebruiken voor het onderwijs in andere vakken. En, daar het steeds beter is, eén ding goed, dan twee dingen half te doen, moet een van die talen geheel worden opgeofferd.'

II. Het tweede gedeelte van het betoog moest nu, logischerwijze, de oplossing brengen der vraag: welke der beide oude talen moet worden opgeofferd? Verwonderlijk genoeg vindt men echter in dit gedeelte de dooreenvlechting van twee

verschillende betoogen, die we afzonderlijk willen vermelden.

a) Het verwachte: een afwegen van de waarde van het Grieksch tegenover de waarde van het Latijn. Het Grieksch, zoo zegt de schrijver, is veel lastiger dan 't Latijn; in citaat of afleiding komt het slechts sporadisch voor; bovendien het kleine, grootendeels denkbeeldige voordeel van de schoonheid der oorspronkelijke taal daargelaten, kan men die Helleensche geest even goed, ja beter, leeren kennen uit vertalingen. Het Latijn daarentegen, is een ‘schoone zaak’: men kan ermee opschriften en citaten ontcijferen, en het is een bron van woordenkennis voor 't lezen der Fransche en Engelsche schrijvers. Alzoo,...het Grieksch veeleer dan 't Latijn komt in aanmerking om te verdwijnen.

b) Het buitenbeentje. De leerling, zegt Dr. Buringh Boekhoudt terecht, moet leeren *werken* en *denken*. Dat kan men, zeer zeker, door het Grieksch op een uitmuntende wijze leeren. Maar waarom moet dit door het Grieksch geschieden? Waarom niet door de levende talen, door de natuurwetenschappen, door de wiskunde? Zeer juist, antwoordde men Dr. Buringh Boekhoudt, maar eilieve, wedervrage: Waarom, indien men dus door méer dan één vak tot *werken* en *denken* kan worden opgevoed, waarom moet dan juist Grieksch worden afgeschaft? Waarom niet, bijvoorbeeld....Wiskunde? En hierop weet Dr. Buringh Boekhoudt geen antwoord dan dit fenomenale, dat hiermee der historie worde overgeleverd: ‘*Waar is de ervaring, dat men een wetenschappelijk ontwikkeld man kan worden*, *zonder ooit wiskunde te hebben geleerd...?*’

B. Reeds is den opmerkzamen lezer duidelijk geworden dat het betoog van den geëerden auteur wanhopig scheef loopt. *Indien* men, met goede logica, geraken konde tot de conclusie van I, dat een van de beide oude talen zou moeten opgegeven worden, och, dan hebben we tegen de verdere afwikkeling II[a], geen bezwaar. Voor wie voorstanders zijn van het klassiek onderricht, is de gedachte dat men Grieksch en Latijn zou scheiden zóo iets onzinnigs - het waarom wanhoop ik Dr. Buringh Boekhoudt te kunnen duidelijk maken, - dat hem de keus tusschen de gescheiden deelen even nutteloos voorkomt als een' onthoofden den vraag te stellen, of hij kop

dan wel romp voor zich wenscht te reserveeren: en zoo wij de argumenten onder *a* dan ook even bijéengesteld hebben, is het louter te doen geweest, om eens te laten zien, tot welk een ongelooflijk laag peil het debat zinkt bij een beschouwingswijze als van Dr. Buringh Boekhoudt cum suis, wanneer zelfs het Latijn een ‘schoone zaak’ moet heeten, omdat het zoo netjes staat, in gezelschap een Latijnsch citaat zonder verkeerde klemtoonen te kunnen debiteeren...!!

Doch, men *geraakt* niet, met goede logica, tot deze conclusie. Want wat toch is het geval? De schrijver ziet, bij zijn vergelijking van de ‘hoeveelheid’ kennis van den gymnasiast en den hoogerburgerscholier een zeker gemis aan kennis van exacte wetenschappen bij den gymnasiast. Hoe komt dat? Wel, de oude talen...Goed, dùs...enz. Maar nu vergeet de schrijver ten eenenmale ons te overtuigen, waarom die exacte kennis, de Wiskunde of b.v. de scheikunde, welke Dr. G. met name noemt, zooveel méer noodzakelijk zou wezen, dan het Grieksch? Want, indien het waar is, dat toekomstige juristen, medici enz. eigenlijk *niets* met Grieksch te maken hebben, niet minder waar is het dat philologen, theologen, benevens eveneens, juristen *evenmin iets*, hoegenaamd, te maken hebben met...Wiskunde. Staan we toe, dat het Grieksch dat bij medici hangen blijft nihil is; hetzelfde geldt - Dr. Buringh Boekhoudt geloove ons - van de wiskundige kennis van philologen. De vraag waarop 't hier aankomt, en die dus ook *hier*, namelijk in het Ie deel van 't betoog had moeten worden behandeld is dus deze: *Waarom zal men wèl het Grieksch afschaffen en waarom de Wiskunde niet?* Wat de practische formuleering is van het probleem dat theoretisch uitgedrukt luidt: *Welke is comparatief de waarde van het Grieksch, welke die van de Wiskunde in het onderricht?*

Dat het antwoord van Dr. Buringh Boekhoudt, op dezen vraag onder II*b* gereleveerd, geen antwoord is, behoeft nauwelijks betoog. Het feit dat in zekere kringen van cultuur, de 'exactwetenschappelijke', waartoe ook Dr. Buringh Boekhoudt behoort, de onmisbaarheid van de Wiskunde, gelijk die in den door ons gecursiveerden slotsom zoo kras wordt uitgesproken een onaanvechtbaar dogma is, doet geen hoogen dunk op-

vatten van het waarnemingsvermogen naar buiten dier kringen. Het is reeds ruim voldoende om den éenen grooten naam van Goethe te noemen, die niet ‘maar’ alleen een dichter, doch ook een baanbreker op exactwetenschappelijk gebied geweest is, en wiens uitlatingen tegenover Eckermann omtrent zijn volslagen mathematische ignorantie welbekend zijn. Maar bovendien! Wie kent niet zelf bekwame mannen van wetenschap, wier wiskundige Fähigkeiten ons het befaamde keukenboekje van Cobet te binnen roepen? En, om nog eén voorbeeld uit de ontelbare te nemen, hoevelen niet onder ons herinneren zich de smakelijke wijze waarop de thans ontslapen hoogleeraar Gunning - een zeer fijne, zeer innige en zeer wetenschappelijke geest, - zijn' jongeren vrienden plag te verhalen hoe hij, die, zooals hij zich uitdrukte, tot zijn jongsten snik ‘x niet van y zou weten te onderscheiden’ naar de universiteit gesmokkeld was? Inderdaad, in een ernstig betoog moesten dergelijke enormiteiten niet beweerd kunnen worden, en veilig meenen we dan ook tot refutatie van deze stelling, welke misschien zeer wetenschappelijk, maar desalniettemin zeer onjuist is, met een beroep op de algemeene ervaring te kunnen volstaan.

C. Het onderwijs is overladen; dit is men eens. Er moet dus liever iets af dan bij. Ook dit is men eens. Het Grieksch heeft weinig nut, voor deze en gene categorie van leerlingen weg er mee dus! Wacht even, roepen anderen, de Wiskunde heeft weinig nut voor gene en àndere categorie, dus liever háar opgeruimd! Zoo is, in 't kort, de wordingsgeschiedenis van ons probleem, dat nu zuiver gesteld is; en nu verder Dr. Buringh Boekhoudt's betoog niet meer bestrijdend - want wanneer men heeft aangetoond dat het probleem fout gesteld is, is verdere kritiek op het détail overbodig, - maar zijn beweringen tot leiddraad gebruikend, willen we, ten eerste, trachten te vinden welke de verkeerde grondbeschouwing is, welke dien auteur tot zijn wonderlijke geestesescapade bracht.

I. Die grondfout is reeds aan te treffen in den opzet van zijn opstel. ‘Hooger onderwijs’ toch, citeerde Dr. Buring Boekhoudt ‘omvat *vorming* en *voorbereiding*’. Onmiddellijk daarop maakt hij een aanvang met beschouwingen over de *hoeveelheid* en de *nuttigheid* van de verkregen kennis: en daar blijft hij bij,

zonder zelfs maar een moment te bedenken dat hier over twee volkomen verschillende zaken gesproken wordt. Deze fout is de typische, die Dr. Buringh Boekhoudt en geaffiliëerde griekschvreters karakteriseert: hij behoort tot de soort ontwikkelden, die men gemakshalve als bejaarde hoogerburgerscholieren zou kunnen betitelen.

De oude latijnsche scholen, wier geest nog naleeft in de geciteerde plaats van de hoogeronderwijswet toch, waren voornamelijk opvoedingsinrichtingen; de hoogerburgerschool was altijd een africhtingsinstituut. Anders gezegd, historisch is het humanistisch gymnasium de vertegenwoordiger van het klassiekepaedagogische inzicht; de hoogerburgerschool die der beschavingsmanie van de verlichting der 50er jaren.

Laat ons deze tegenstelling nog wat dieper doorvoeren. In alle onderricht bevinden zich twee elementen. Het eerste bedoelt datgene, wat dienen moet in het practische leven: de techniek[1)]; hetzij die bestaat in hand- of hoofdarbeid. Het andere beoogt datgene, wat op de formeele ontwikkeling betrekking heeft. Het beoogt niet de *kennis* - van Grieksch of van timmeren; van Wiskunde of tandheelkunde; - maar de *capaciteit tot kennen* te ontwikkelen; en dit element is het eigenlijk gezegd educatieve.

Deze twee elementen zijn nooit geheel gescheiden. Ook in het meest educatieve vak zal altijd een technisch element blijven; omgekeerd in het meest technische vak een educatief. Het verschil tusschen de vakken, het verschil ook tusschen de verschillende soorten van onderwijs en opleiding, bestaat nu hierin, dat de verhouding waarin deze erin elementen voorkomen verschillend zijn. Bijvoorbeeld, om het vak, practisch gesproken, van predikant te kunnen uitoefenen, is een oneindig grooter *capaciteit van kennis* noodig, m.a.w. een oneindig veel grootere *educatie* dan voor het vak van timmerman. Anders

1) De technische vakken vallen wederom in twee groepen uiteen: 1°. de eigenlijke beroepsvakken; 2°. de algemeene beschavingsvakken, de algemeene levenstechniek betreffende. Dit moet worden opgemerkt, daar het vaak voorkomt, dat men die ‘algemeene beschaving’ met de ‘vorming’ waarvan de wet spreekt, verwart. B.v. aardrijkskunde is *geen* specifiek educatief vak; het scherpt iemands oordeel niet of hij den Djawalagiri van den Orizaba weet te onderscheiden. Het behoort slechts tot de algemeene beschavingsvakken, welke een zéér bijkomstige beteekenis hebben.

gezegd niet 's predikanten positieve kennis moet in de eerste plaats zooveel grooter zijn, maar vooral zijn kennispotentialiteit, zijn begripsvermogen, zijn *capaciteit*. Het is dat, wat Dr. Buringh Boekhoudt niet voldoende, of liever geheel niet, in het oog houdt, met zijn hoeveelheidsvergelijkingen. De tegenstelling is niet meerder of minder onderwijs: maar Hooger en Lager onderwijs:[1)] en het is dìt verschil van *soort* onderricht, welke uitdrukking gevonden heeft in den wettelijken eisch van *vorming* en *voorbereiding* voor de eerste soort.

Dat deze hier zoo scherp gemaakte onderscheiding wel degelijk ook bestaat blijkt uit het volgende. Wanneer er sprake is van wijziging in de leerprogramma's komt het nooit bij iemand op, om een der - specifiek of algemeen - technische vakken te doen vervallen. Het is steeds op de onpractische geleerdheid dat zich de aanvallen richten: en van de eene zijde wordt niet ‘Grieksch’ gezegd of men zegt ‘Wiskunde’ van den anderen kant. Hieruit blijkt wel dat men min of meer bewust is met een bijzondere categorie van onderricht te doen te hebben: en de ‘onpractische vakken’ zijn dan ook anders betiteld de ‘educatieve’.

Want inderdaad: Grieksch en Wiskunde zijn de educatieve vakken bij uitnemendheid; en indien wij hunne waarde willen bepalen, moeten wij waarlijk onze toevlucht niet nemen tot de vraag: wat onthouden wij er van? Geheel deze methode van Dr. Buringh Boekhoudt, van zijn eerste enquête, naar wat ervan het Grieksch blijft hangen, af, tot zijn delicieus: latijn is een ‘schoone zaak’ omdat etc....toe, is door en door valsch: want zij gaat uit van het valsche denkbeeld dat het bij het onderricht in de oude talen om *kennis* te doen zou zijn. Dr. Buringh Boekhoudt begrijpt niet dat het zeer wel mogelijk kan zijn, in abstracto gesproken, dat men niet meer in 't Grieksch tot tien tellen kan, en nochtans aan zijn klassieke vorming onschatbare dingen te danken heeft. Zie, een kind dat aan zee is opgevoed, en daarna naar een heuvelstreek is overgebracht kan zeer wel àl de zeilen, àl de meeuwen, àl de zonsondergangen die het gezien heeft, vergeten: maar wat *blijft*, is zijn *gescherpt*

1) Middelbaar onderwijs is een misleidende naam. Het behoorde te zijn: Meest Uitgebreid Lager Onderwijs of iets dergelijks.

gezicht. Nu, soortgelijk voordeel is het voordeel van het onderricht in de educatieve vakken: en dit geldt *èn* van de wiskunde *èn* van de oude talen. - Technisch gesproken beteekenen ze beiden zeer weinig. Indien ze wat dàt betreft gaan kibbelen, verwijt de pot den ketel zijn zwartheid. Zeer weinige wezens loopen er op twee beenen, die aan hun Grieksch of Wiskunde, als techniek, als practische bekwaamheid beschouwd, een 'betrekking' danken; en dan is het er nog een die gewoonlijk héél wat minder oplevert dan een kundig diamantslijper, of zelfs een pootig bootwerker wint. En eer we het peil verlagen tot de vraag wat beide 'schoone zaken' wel als algemeene ontwikkeling waard zijn in het gezelschapsleven...Passons la dessus.

Nadat wij dus de practische beteekenis van beide vakken hebben uitgeschakeld, - want waar slechts zóo enkelen van de verkregen *kennis* voordeel hebben, (de jurist b.v. niets van Wiskunde en Grieksch etc, etc.) zou het niet aangaan die vakken ten nadeele van de anderen als verplicht te handhaven, als het dáarom geschieden moest -, blijft ons nog slechts over een vergelijking tusschen de beide vakken als educatieve te maken.

Reeds dadelijk doet zich dan de vraag voor: waar het niet aankomt op het bijbrengen van kennis, maar op de ontwikkeling van de capaciteit voor kennis, *is het noodig om beide vakken aan dezelfde personen te onderwijzen?* Het antwoord op deze vraag hangt natuurlijk af hiervan, of beide vakken *hetzelfde* doen voor den leerling, dan wel of ze beiden een aparte functie hebben, of ze beiden iets anders tot ontwikkeling brengen, een afzonderlijk deel der capaciteit vormen?

Ik weet dat men langen tijd alzoo heeft gedacht. Nietwaar, wiskunde zou den jongelieden logisch leeren denken; letteren meer den smaak en het gevoel ontwikkelen. Doch, wie heeft gevolgd wat er in de laatste jaren over dit onderwerp is geschreven, weet, dat een juistere waarneming door dit droombeeld vrijwel verjaagd is[1)]. Mannen uit de practijk, wier oordeel van de grootste beteekenis is, zijn komen verklaren, dat deze

1) Men vergelijke bovendien wat Spencer, Schopenhauer, Renouvier enz, over deze zaak geschreven hebben, om van de moderne psychologie te zwijgen. Ten onzent: Spruyt, Pierson, van Deventer.

onderscheiding geheel willekeurig is. Logisch denken b.v., zoo heeft men erkend, kan men even goed, ja wellicht nog beter ontwikkelen door de oude talen, dan door de wiskunde, enz. Vrijwel vast staat, en dit leerde ons reeds de ervaring, waarop wij ons hierboven hebben beroepen, dat er ten allen tijde menschen zijn geweest die èn geleerden èn 'volledige menschen' zijn geworden, door de studie van slechts één der beide eductieve grondvakken - om nog te zwijgen van de vele gevallen welke men voornamelijk onder de kooplieden aantreft waar het leven zelf de eductie heeft ter hand genomen op een dikwerf merkwaardige wijze. En indien dit vaststaat, dan moeten wij de bovenstaande vraag met een hartgrondig *neen* beantwoorden.

Men sta ons toe, een analogie te bezigen. Men kent de drie grondtypen van sensibiliteit, welke Charcot uit de ervaring heeft geabstraheerd. Wat zou men er nu van denken, zoo men een' jongen man, met uitgesproken visueele sensibiliteit, ter ontwikkeling van zijn capaciteit ook nog eens wat...muzieklessen liet nemen? Welnu, de ervaring leert, dat er eveneens twee sterksprekende typen van rationaliteit bestaan, namelijk het mathematische en het litteraire. Waartoe dan, zou men de ontwikkeling van een b.v. mathematisch *verstand* trachten te bewerkstelligen met onderricht in de letteren? Evenzeer als in ons eerste voorbeeld een éénzijdigheid in de ontwikkeling der zinnelijke aanleg als juist wordt erkend, evenzeer moet men dit, dunkt ons, voor den verstandelijken aanleg doen. Messen slijpen met een zaag, zegt een klassiek spreekwoord, is niet verstandig, en toch is het dit, wat men, onder het masker van 'algemeene ontwikkeling' 'alzijdige scherping van het intellect' doet door het mathematisch verstand met letteren, het litterarisch verstand met mathesis...te folteren.

Tegen deze oplossing van het probleem: de scheiding van wiskunde en letteren kan men dit aanvoeren: men kan ons het bestaan dezer beide typen van rationaliteit betwisten. Men ziet toch, zou men kunnen zeggen, zeer velen, welke beide studiën met even groot gemak en succes volbrengen: indien anderen het niet kunnen, ontbreekt het eenvoudig aan knapheid. Doch deze beschouwing is onjuist. Want, om weder te

analogiseeren: er zijn ook vele menschen, die b.v. even sterk visueel als auditief zijn. Dit is echter geenzins eenig bewijs van superioriteit. *Integendeel*. Naarmate er een grooter praedilectie voor, en 'Hang' naar de ééne zijde is, zal de andere noodzakelijk verkommeren. En, waar men den grooten musicus, en den grooten schilder er toch waarlijk geen verwijt van maakt indien zij b.v. maar mediocre litteratoren zijn, - en hùn en dit is het voornaamste, alle gelegenheid tot *eenzijdige* ontwikkeling (conservatoires, academies) beschikbaar stelt, waarom zou men deze dan aan de twee verschillende typen van rationaliteit onthouden, en hen dwingen tot een veelzijdige ontwikkeling die meestal schadelijk is, en soms zelfs, wanneer het type sterk uitgesproken is, onoverkomelijke moeilijkheden oplevert?[1)]

Indien het waar is, en we stemmen het Dr. Buringh Boekhoudt te volle toe, dat zoowel de uitkomsten der klassieke studiën als die der wiskundige verre blijven beneden wat zij moesten zijn, is dan ook de oorzaak te zoeken, niet *daarin* dat het Grieksch uit den tijd is, maar dat men, onder den verderfelijken invloed van de veelweterijmanie der hoogerburgerschoolbeschavingstrawanten, de niethumanistische vakken den hun toekomenden tijd heeft ontnomen, door de andere vakken, met name de wiskundige op te drijven, en het humanistisch gymnasium tot een halfslachtigen nahinker van de hoogerburgerschool heeft vervormd. Nu wil men het gymnasium nog verder den slechten weg ophelpen. Tevergeefs, verwachten wij. Het gymnasium is een opvoedingsgesticht; dat één van de historisch overgeleverde educatieve typen, namelijk het litterarische, hanteert. Voor de jongelieden van dit type mentale dispositie behoort het een vrijplaats te zijn. Wil men er een afdeeling voor het andere type aan verbonden houden, opperbest. Mits men niet toegeve aan de idee

1) De hier uitgesproken denkbeelden hebben practische toepassing gevonden in het Amerikaansch groepsysteem, dat op hoogst ingenieuse wijze het educatieve en het technische element verbindt, zoodat beide tot hun recht komen. Men moet, als schrijver dezes, aan een 'High school' waar dit systeem is ingevoerd, onderricht hebben gegeven, om ten volle te kunnen beseffen, welk een' uitnemenden invloed het op de leerlingen heeft, indien ze zich *naar hun' aanleg* vrij kunnen ontwikkelen.

dat het zooveel mogelijk van alles wàt zou behooren onderwijzen. Verraadt het gymnasium zijn educatief karakter, dan vermoordt het zichzelf. Blijft het echter, 't zij naar het litteraire, 't zij naar het wiskundige type, *capaciteiten* 'vormen' zooals de wet bedoeld heeft, dan blijft het een voorname taak getrouw, welke, te oordeelen naar Dr. Buringh Boekhoudt's brochure, de veelweterige hoogerburgerschoolbeschaving nog niet met goed gevolg zou kunnen overnemen.

GEERTEN GOSSAERT.

Tijd en Getij. (Brieven aan een Werkman), door John Ruskin. Vertaling van Mevr. G. van Uildricks. Uitgave der Wereldbibliotheek.

Ruskin's brieven aan een Werkman door de Wereldbibliotheek onder veler oogen te weten, is een genoegen, dat opweegt tegen de ergernis die de al te impressario-achtige houding van den heer Simons in zijn Inleiding bij menigeen zal gewekt hebben. Want hoevelen hebben het noodig door een man als Ruskin toegesproken te worden. Hij zet in een reeks brieven zijn meeningen over de maatschappelijke verhoudingen uiteen, en geeft in groote trekken een voorstelling van een eigen hervormingsstelsel. Die meeningen zijn zonderling, en zijn stelsel is een utopie. Daarmee is al het kwaad uitgesproken wat ervan te zeggen is. Want de meeningen zijn geen bedenksels, maar uitingen van een innerlijk leven, dat zoo sterk en zoo warm is om menig arm hart te doordringen van koesterende genegenheid. En zijn stelsel is een droom van menschelijk gemeenschapsleven, die over onze maatschappij een tooverachtig wonderlicht verspreidt. De man die zóó meent en zóó droomt is een kunstenaar, die liefst zijn dagen wijdde aan de schoonheid van schilderij en beeldhouwwerk, maar die door een onverwinlijken gewetensdrang zijn medemenschen gaat toespreken. En ziet hoe hij spreekt. De stijl zijner zinnen is als een bouwwerk. De bedoeling van zijn werk is om begrepen te worden, om te overtuigen. Daarom bouwt hij zijn zinnen op tot sobere betoogen, in strenge eenvoud en evenmaat. Maar zoodra het gebouw van zijn betoog voldoende hoog ge-

rezen is en het duidelijk werd hoe hij over de beteekenis van uw leven, uw zielsbestaan bedoelt u toetespreken, dan dringt zijn innerlijke schoonheid door in de versieringen van zijn stijlbouw. De evenmaat blijft en de rustige grootheid, maar de rijkdommen en de schittering van sterke genegenheden zoeken zich beelden, die den lezer bekorend innemen.

En inplaats van het betoog te onderbreken, versterken zij het door de directe werking van Ruskin's eigen zielegrootheid.

Ruskin's invloed door de onmiddelijke toespraak dezer brieven te ondergaan, moet beteekenen dat gevoelens gewekt worden, die maar al te vaak doodgedrukt of weggeschrikt schenen door overmoedig geloof aan de voortreffelijkheid van overheerschende meeningen. En toch zijn het gevoelens, die voor het eigen leven en voor de samenwerking in een gemeenschap van veel grooter waarde en kracht zijn, dan de meening alles goed te begrijpen, die tot bittere eigenwaan, tot regellooze anarchie en eindeloozen onderlingen strijd voert.

Gemeenschapszin, genegenheid voor het zwakke en lijdende, bewondering en eerbied voor grootsche daden en voor de krachtiger ziel die zich aan een breede taak met volle toewijding geeft; het zijn gevoelens, die den adel van een leven uitmaken en het gezamenlijk bestaan der menschen dragen. En dan liefde en schoonheid, die hoogere lichten van deze wereld, wier schijn door de zwartste dagen een schittering werpt vol troost en grootsche verwachtingen. Hoe zou het doven daarvan ooit eenig mensch van nut kunnen zijn, en hoeveel minder de samenleving, wier verwardheid soms erger schijnt dan de somberste December mistdag.

Ruskin preekt niet over deze gevoelens; hij wekt ze omdat zij in hem zelf leven met onverzwakte kracht. Dat zij zich Puriteinsche vormen van uiting kiezen, dat Ruskin zooals de heer Simons hem noemt, een moralist is, toont hem te meer als een kunstenaar, die aan beelden en voorstellingsvormen de voorkeur geeft boven begrippen, toont hem als een vrome, die de verhevenheid en ernst zijner gevoelens hoog en gebiedend weet te zetelen boven de onzekere en dwalende gedachten.

Die duidelijke samenstelling van zijn zieleleven, waar veel leed was ondanks de groote schatten, stelt hij open in diepste waarheid voor zijn lezers, een mensch hoe zonderling over

toestanden oordeelend, hoe hooghartig soms, een mensch als zij zelve zijn.

Het is een genoegen te weten dat de Wereldbibliotheek uitgave in een vertaling die veel van Ruskin's stijl wist te behouden een groot aantal met den mensch Ruskin in kennis zal brengen.

IS. P. DE VOOYS.

Een nieuwe loontheorie.
Théorie du Salaire et du Travail salarié par Christian Cornelissen. Paris. V. Giard et E. Brière. 1908.

Het opstellen eener theorie dient Cornelissen om het verband tusschen de verschillende maatschappelijke verschijnselen te verklaren. Volledigheid is voor hem zoo zeer hoofdzaak dat hij geen gewicht hecht aan eenheid van verklaringsbeginsel. Zoo kon hij in zijn vroeger gepubliceerde *Theorie der Waarde* de bekende waarde-theoriën als eenzijdig veroordeelen omdat zij te kort schoten in het verklaren van *alle* verschijnselen en zelf een theorie opstellen, gebouwd op niet minder dan zes soorten waardebegrip. In een uitvoerige beschouwing[1)] heb ik trachten aantetoonen dat aan een waardetheorie de eisch van beginseleenheid een hoogere geestelijke beteekenis geeft. Doch ontegenzeggelijk is de methode van Cornelissen, in het hoogteplan zijner beschouwingen, wetenschappelijk juist, en heeft zij het voordeel in onmiddellijk contact met de werkelijke verschijnselen te treden. Deze goed te bezien, de waarneming kritisch uit te voeren, scherp te schiften en te onderscheiden, om daarna door streng logische inductie het onderling verband vast te stellen, is de opgave die Cornelissen zich heeft gesteld. Of hij ten slotte tot een bevredigend inzicht zal geraken, en of zijn methode vermag een beeldende voorstelling te geven van het innerlijk verband der samenleving?

Indien al zal blijken dat dit niet geschieden kan zonder toch van anders gevormde voorstellingen over de maatschappij

1) De beteekenis van Marx' waardetheorie. De Beweging.

- anarchistische of communistische verwachtingen - uittegaan; zoo worden in elk geval de directe dagelijksche maatschappijverschijnselen, waartusschen ieders leven zich beweegt, in hun verband streng wetenschappelijk en dus zuiver objectief bestudeerd, en moet het resultaat van die studie een helderder inzicht zijn in hun samenhang.

Een loontheorie naar Cornelissen's methode is daarom van grooter, wijl onmiddellijker belang, dan de waardetheorie was. Geen loon*stelsel* mag verwacht worden, geen voorstelling die uitgaande van een enkel direct doorvoeld begrip over 't arbeidsloon, aantoont dat en hoe in onze samenleving de arbeidskracht der bezitloozen wordt verkocht, en die dus de loonverhouding doet zien als een structuurvorm der kapitalistische maatschappij. Niet van binnen uit de werkelijkheid verlichtende met een ontdekt verband, doch gedetailleerd die werkelijkheid waarnemende, beschouwt Cornelissen de inderdaad betaalde loonen. En zonder de uitgebreidheid en verscheidenheid van zoo'n waarnemingstaak te schuwen wil hij op die wijze verklaren, waarom het loon hier zoo laag of daar zoo hoog is, en b.v. plotseling rijst of daalt. Het verband tusschen het loon en alle sociale omstandigheden, zonder één ervan te vergeten, door zorgvuldige waarneming op te sporen, heeft Cornelissen zich tot taak gesteld. Dat het resultaat zijner studie een boek van bijna 700 pag.'s is geworden, behoeft geen verwondering te verwekken. Voor belangstellenden in de methode zij deze omvang geen afschrikking. Want het volgen van Cornelissen's theorie is vergemakkelijkt door den systematischen bouw van zijn boek. Daaruit en uit de breede grondslagen van gegevens eener omvangrijke hoeveelheid statistische en ekonomische publicatie's, zorgvuldig schiftend samengesteld, blijkt het scherpe verstand en de analyseerde kracht van een onvermoeiden en zeldzaam vlijtigen werker.

Door een korte schets van den theoriebouw zal dit duidelijk worden.

De inleiding doet scherp het wetenschappelijk standpunt, het kritisch-inductieve, kennen.

Noch alleen naar een productiewaarde- noch uitsluitend naar een gebruikswaarde-theorie, wil hij de prijs van de ‘waar’ arbeid of arbeidskracht verklaren. De deductieve theorie is

de zijne niet. Slechts door inductie uit de werkelijkheid wil hij stap voor stap tot het inzicht naderen. En waar die werkelijkheid moeilijk anders dan door de statistische waarneming breed genoeg te naderen is, wil hij niet den *mathematischen* statisticus op den voet volgen. Slechts de statistiek geleid en beoordeeld door den ekonoom die de verschijnselen naar hun aard onderscheidt, kent hij beteekenis toe. Wat dat onderscheidend oordeel van den ekonoom beteekent, doet hij dan duidelijk zien. In de eerste plaats door zijn onderwerp in een vijftal hoofdstukken te begrenzen en in zijn sociale verwikkeldheid te schetsen. Daarna zet hij de theoriën uiteen, die over hoogte en veranderlijkheid van het loon in de ekonomie gegolden hebben. In 't bijzonder onderwerpt hij de toepassing der grensnuttigheids- en der productiekosten-theoriën aan een scherpe kritiek. Aldus is de ekonomische geest geoefend om het arbeidsloonverschijnsel te gaan onderscheiden in een zevental hoofdgroepen. Deze zijn de loonen van: 1°. de handlangers, 2°. de dagwerkers en landarbeiders, 3°. de vrouwen, 4°. jonge en oude arbeiders, 5°. huisarbeiders en familiearbeid, - welke vijf te samen in verhoudingen werken waarbij het loon onmiddellijk samenhangt met de onderhoudskosten in eenig sociaal milieu en waarop dus de productiekosten-theorie toepassing vindt. Verder loonen van 6°. vakarbeiders en bijzonder geoefenden, en 7°. geprivilegeerde arbeiders, voor welke beide groepen het loon meer afhangt van de nuttigheid hunner bekwaamheden, dan van onderhoudskosten.

De detailbespreking van deze groepen geeft blijk van een bewonderenswaardig breede studie van statistische zoowel als van ekonomische publicatie's over loonverhoudingen in allerlei beroepen en landen.

Hiermede is de theorie nog niet gesloten.

Tot hier toe waren de resultaten meer beschrijvend dan verklarend. Slechts dit éene inzicht werd verkregen, dat tusschen loonarbeid zoowel quantitatief alsook qualitatief te onderscheiden is, en dat naar de laatste onderscheiding de theoretische verklaring verschillend zijn moet. Maar van grooter belang om te kunnen uiteenzetten hoe de verschillen in het loonbedrag voor een zelfde der opgesomde groepen arbeiders ontstaan, zijn de verschillende sociale omstandigheden die invloed uitoefenen.

Cornelissen systematiseert die omstandigheden in een zevental groepen. Elke groep wordt daar voorgesteld als een factor die een loonverandering beheerscht. Welke zijn die factoren bij Cornelissen geworden?

I. Het sociale milieu in verband gezien met de wisselwerking van 't loon op 't platte land en in een industrieel centrum op elkaar.

II. De grootte der onderneming en de andersoortige werkverhoudingen, die in 't reuzenbedrijf of in het klein bedrijf voorkomen.

III. De marktwisselingen, die uitbreiding of inkrimping van industriën ten gevolge hebben.

IV. De vorm waarin het loon wordt uitbetaald met de schakeering van Trucksysteem en boetestelsel eenerzijds, van premiën, ondersteuningsfondsen, winstdeeling anderzijds.

V. De arbeidswetgeving in hare verschillende vorrnen door den schrijver gekategoriseerd als *a* veiligheids- en gezondheidsmaatregelen, *b* regeling der bijzondere gevaarlijke industriën, *c* het wegnemen en verzachten der misstanden als gevolg der kapitalistische exploitatie, zooals de sociale verzekering het verbieden van 't Trucksysteem enz., *d* arbitrage-instellingen bij conflicten, *e* regeling van werktijd en arbeidsloon.

VI. De vakorganisatie van arbeiders en werkgevers in de onderscheidene vormen, overeenkomsten en strijdmethoden.

VII. De coöperatie's van arbeiders en van patroons; de laatste als kartellen of trusts.

Dit korte overzicht kan duidelijk maken èn hoe belangrijk de onderwerpen zijn, door Cornelissen met veel kennis van feiten besproken, maar ook dat deze zeven groepen geen eenvoudige factoren zijn, die elk als een enkele maatschappelijke kracht voorgesteld kunnen worden. Dit is alleen mogelijk door een oordeel over elk dier groepen, zij 't ook op grond van verscheidene gegevens, te formuleeren. Arbeidswetgeving, vakactie en trustvorming, b.v. zijn geen verschijnselen van een maatschappelijk evenwicht, doch juist van een verbroken evenwicht dat tot een beweging voert. Het oordeel over die beweging wordt beheerscht door de plaats in die beweging ingenomen. Dit blijkt ook duidelijk uit de theorie van Cornelissen. De anarchistische opvatting over arbeidswetgeving en

vakvereenigingstactiek werkte mede aan de voorstelling dezer beweging als maatschappelijke factoren. Inductie toegepast niet op feiten, maar op de subjectieve opvatting ervan, en - door de uitgebreidheid van 't verschijnsel - bovendien op een subjectieve keuze der feiten, kan geen zuiver wetenschappelijk resultaat bereiken. Eenzijdige vooropstelling b.v. van overtredingen der arbeidswetten is geen bewijs van ondeugdelijkheid; evenmin kan gedeeltelijke mislukking van eenige regeling pleiten tegen wettelijke regeling in 't algemeen. En ook is het onmogelijk de vakvereenigingstactiek over een bepaald onderwerp, b.v. de leerlingenkwestie zuiver objectief als reactionnair aan te duiden. Dat de anarchist als onderzoeker optredende blijk geeft van zijn maatschappelijke opvattingen is geen fout, mits de zelfkritiek hem weerhoudt die opvattingen als resultaten eener wetenschappelijke inductie voortestellen.

Had Cornelissen dit willen vermijden, zoo moesten de breede opzet van zijn boek en de dwang zijner methode noodzaken tot een werk nog aanzienlijk uitgebreider dan het zijne reeds geworden is. Doch dan zou dit èn voor zijn persoon hoe groote werkkracht en ijver die betoont, èn ook vanwege de onmogelijkheid eener objectieve waarneming onuitvoerbaar gebleken zijn.

Ondanks dus Cornelissen's boek te beschouwen is als een poging om zijn methode zoo ver mogelijk door te voeren, en zijn resultaten, voor wat betreft het bereikte inzicht in de loonverhoudingen, voor een deel samenvallen met anarchistische opvattingen, heeft toch zijn werk een waarde die het aandachtig volgen van het onderzoek ten volle verdient.

Als uitwerking zijner methode op een bij uitstek belangrijk onderwerp; als systematiseering van ingewikkelde verschijnselen; als scherpzinnige en vlijtige verzameling van een uitgebreide hoeveelheid kennis der maatschappelijke verhoudingen, is zijn boek een werk waarmede de ekonomie rekening heeft te houden, en dat voor elk belangstellend lezer de kijk op de arbeidsverhoudingen, deels door de breedheid der behandeling en zelfs door de partijdige beoordeeling van enkele maatschappelijke invloeden, zal verwijden en verfrisschen.

IS. P. DE VOOYS.

In obitum Charles Algernon Swinburne
Door
Geerten Gossaert.

De noordzee geeselt de flanken
Der aarde en de bruisende brand
Der baren beukt op de banken,
De borst van het dorstende strand;
De sporen van 't luchtige schrijden
Der vluchtige voeten besproeit
Met lichtend schuim het getijde
Dat vloeit. -

Geenzijds van de flitsende luister
Der reve die breekt op de ree,
Speelt, souverein van het duister
Onmeetlijk domein van de zee, -
In den droom van zijn hartstocht bedolven, -
De wind, die ruischt door het ruim,
Met de eeuwige bloesem der golven,
Het schuim. -

Maar allengs, bij 't verglijden der uren,
Verstilt het geweld van den wind;
Aan den hemel verdooven de vuren;
En de mist, die te dalen begint,
Legt langzaam en loom zich te rusten
Op 't leger der kalmende kil,
En de branding, die bruist om de kusten,
Zwijgt stil..:

En alleen, door de vochtige kilte
Der nevelomsluierde nacht,
Koraal met de stem van de stilte,
Ruischt uit de melodische klacht
Der golven, tot de streken
Des winds, door de windlooze sfeer,
Om de stem van haar stem die zal spreken
Niet méer. -*)

*) ‘terwijl Swinburne stierf, nam de hevige wind allengs af, om na zijn verscheiden over te gaan in een volkomen windstilte, die verscheidene uren aanhield.’ Daily Mail. -).

Saint-Yves d'Alveydre
Door
Albert Verwey.

II
Zijn levenswerk

De werken van Saint-Yves d'Alveydre zijn één hartstochtelijk pleidooi *tegen* de Staatkunde en *voor* een Gezag uit de Samenleving.

Voor dat Gezag bestemde hij den naam, dien we in een aanhaling uit zijn *Pro Domo* aantroffen: de Synarchie.

Zoolang hij in Londen was, levende als de monniken van de strengste kloosterorden, overdag les gevend, 's nachts studeerend, zich zoozeer wennend aan het slapen op den vloer van zijn kamer dat hij ook in rijker jaren zich ongaarne grooter weelde dan een veldbed gunde, - gedurende de zeven of acht jaar van zijn verblijf daar, moet hij zijn doel in het oog hebben gehouden; maar het is onzeker of hij er zelfs van gesproken heeft.

Toen de oorlog uitbrak - in 1870 - was zijn verlof, dat iedere zes maanden werd vernieuwd, sints acht dagen weer ingegaan. Hij kon zich dus onttrekken, maar deed het niet. Binnen achtenveertig uur was hij op de paketboot naar Brest, en liet zijn veilig geleerden-leven achter zich. Van September tot Januari werd door hem dienst gedaan bij de verdediging van Parijs tegen de Pruisen. In de laatste helft van die maand werd hij bij een verkenning gedurende de beschieting van het fort van Issy, door een granaatscherf aan de hand

gekwetst. Daarna, in 1871, schijnt hij voor het eerst, en waarlijk niet naar geringe aanleiding, zijn gedachte te hebben uitgesproken.

Het was bij den brand van Parijs, tijdens de Commune.

Wie dit leest moet zich diep ervan doordringen wat voor dezen geboren oproerling, den man die had meegevoeld met de bannelingen van Jersey, die gebeurtenis beteekende. Dáár openbaarde zich de tot razernij gebrachte Menschelijkheid, dáár uitte zich de benauwde ziel van de Gemeenschap, dáár toonde zich de wraak op de blinkende Politiek die van boven af de volken slachten deed. Een oogenblik - het kan niet anders - moet zijn heele hart naar die verloren bende zijn uitgegaan. Maar tegelijk was hij de knaap die zich voor de zedelijke macht van De Metz gebogen had, de jongeling die jaren lang zich onder de geestelijke tucht gesteld had waardoor hij D'Olivet overwinnen wou. Hij dacht aan het jaar 1358 toen Etienne Marcel, burgemeester van Parijs, ook na een ongelukkigen oorlog, omkwam bij zijn poging om het volk rondom zich te vereenigen. ‘Die brand’ - riep hij uit, terwijl hij met zijn vuist naar de vlammen wees - ‘komt uit den tijd van Etienne Marcel! Vijfhonderd jaar heeft de geest van de natie hem weten neer te houden. Maar nu is het niet Thiers die hem zal uitdooven met kanonschoten, dat zal ik doen met een wet, waar, rechtvaardig en goed voor iedereen.’

‘Hoeveel maal’ - laat hij in zijn verhaal hiervan volgen - ‘heb ik door mijn vaste overtuiging en mijn kluizenaarsonervarenheid, zulke woorden gesproken, die mij moesten doen schijnen, wat ik toch geenszins was, een verwaande en een dwaas.’

Maar een van de kameraden die hem, tijdens de gevechten, het vorige jaar, gekend had, en die zich bezorgd maakte over zijn opgewondenheid, zei: ‘Verklaar je, want ik weet dat je niet van jezelf spreekt, maar van een stelsel dat je voor bijna wiskunstig houdt.’

Hij deed het dan, en toen hij had uitgesproken, waren er enkelen die zeiden: ‘Ge moet dat zeker uitgeven, maar ge krijgt veel menschen tegen u.’

Toch duurde het meer dan tien jaar eer hij tot dat uitgeven

overging. De eerste zes daarvan was hij aangesteld aan het Ministerie van Binnenlansche Zaken. Hij werd er ‘letterlijk verzadigd van politiek’. Eerst was zijn taak het lezen van de engelsche dagbladen, daarna van de fransche uit de provincie, eindelijk die van Parijs.

De Metz stierf in '73; kort daarop zijn moeder en zijn broer, beiden aan kanker.

Het parijsche jongeluisleven kon hem een oogenblik tot zich trekken; hij vond het een hel. Maar de twee of drie salons waar een krachtig zedelijk en geestelijk leven heerschte waren voor hemel te weinig.

Doordrongen van het besef dat in en rondom Frankrijk niets was dan verdeeldheid en machteloosheid, trok hij zich opnieuw terug, zonder eerzucht, zonder middelen, ‘als een doode temidden van de levenden.’

Hij dacht eraan zich te verbergen bij de Trappisten en geen spoor natelaten van zijn overtuigingen.

Op dat oogenblik vond hij zijn vrouw, die - zoo zegt hij - bij hem de plaats van De Metz verving, en die hem den moed en ook de middelen gaf om te arbeiden.

Het schijnt dat ook toen nog voor Saint-Yves niet de tijd van schrijven gekomen was. Hij zegt uitdrukkelijk dat de ‘letterkundige roem’ hem niet aantrok, dat hij alleen de noodzakelijkheid voelde zijn ideeën te laten rijpen, door zich intelaten met dingen van het dagelijksch leven, ‘waarvan ik volstrekt niets kende’.

Hij kocht van een uitvinder, M. Stenfort, een brevet, en richtte met het geld van zijn vrouw en haar kinderen uit een vroeger huwelijk, een maatschappij op ‘tot benutting van zeeplanten’.

De wetenschappelijke gedachte achtte hij juist, ook toen hij eenige honderdduizenden franken in de onderneming verloren had. Maar van meer belang vond hij zijn proeven voor de bewoners van de zeekusten. Zij zijn arm, zei hij, en de zee is rijk. Rijk ook aan planten, die tot eenig voordeelig doel kunnen worden toebereid.

De ruim dertig voortbrengselen die hij uit zulke planten bereidde, brachten hem evenwel niets anders in dan gouden

en zilveren medailles en den spot van dwazen en niets-doeners.

Als filanthroop, en misschien als zonderling, schijnt hij dan ook voornamelijk bekend geweest.

In 1880 ontving hij, door de bemiddeling van vrienden, die hem in de eerste hoedanigheid op prijs stelden, een buitenlandschen titel. Hij noemt zich op sommige van zijn werken le Marquis de Saint-Yves d'Alveydre. Hun die hem daarover hard vielen, antwoordde hij: ik voel me ten aanzien van dien titel, 'niet beschaamder en ook niet trotscher dan of hij me toekwam van de kruistochten.'

In 1882 nam hij, in een vergadering op het Stadhuis te Brussel het woord om de Synarchie te verkondigen die hij wenschte. 'Zonder twijfel' - zegt hij - 'hebben toen tal van onkundigen mij voor een dwaas gehouden.'

Achter elkander geschreven, verschenen, in 1882 *Mission des Souverains,* in 1883 *Mission des Ouvriers,* in 1884 *Mission des Juifs*.

Zijn optreden met deze geschriften was ook weer niet het doen van een schrijver, die immers den invloed van zijn werk aan de goden bevolen laat en zich tot een ander wendt; - hij trad ermee op als verkondiger van denkbeelden.

Nauwelijks was het eerste boek uitgegeven toen hij zijn toespraak te Brussel hield (kan het op een Vredes-Congres geweest zijn?) 'voor een uitgelezen duizendtal hoorders uit alle volken.'

En onmiddelijk daarna schreef hij het tweede werk dat den vorm van een rede heeft.

Zijn plan was geweest in 1883 te Amsterdam, vervolgens in de hoofdsteden van andere kleine staten, toespraken te houden, daarna ook in die van de grootere. Zijn voorstel - klaarblijkelijk een aanpassing aan staatkundige toestanden van het oogenblik - bestond in het vormen van een bond onder beschermheerschap, eerst van Frankrijk en Rusland, dan van alle groote staten die zich wilden aansluiten.

Maar in 1883-84 gaf hij te Parijs zijn zeer omvangrijke derde werk uit, en ik merk niet dat van de voorgenomen rondreis iets gekomen is.

Wel waarschijnlijk dat de ontvangst te Brussel, en in de

Parijsche pers, hem heeft afgeschrikt. ‘Is het noodig te zeggen dat ik op al die tochten door het wilde woud - *selva selvaggia,* zegt Dante - niet weinig pijlen in mijn schild kreeg?’

Later zullen we zien hoe hij na het verschijnen van de *Mission des Juifs* zijn pogingen voortzette. Zien we allereerst dat boek en zijn twee voorgangers zelf.

Op het oogenblik toen Saint-Yves in De Metz een Gezag erkende dat alleen bestond uit Wijsheid en Liefde, werd hem de idee gegeven van zijn levenswerk.

In dit Gezag mag het kenteeken van Wijsheid niet worden weggelaten noch ook gescheiden van dat der Liefde. Tot de uitspraken die de jongeling als openbaringen uit den mond van den Meester opteekende, hoorde ook deze: Ge hebt in mij de goedheid lief? - welnu, ge zult zien dat ze nog meer geestelijk is dan zedelijk (plus intellectuelle que morale).

Wat De Metz hem dus meegaf was de voorstelling van een Gezag dat Liefde was, maar dat zich evenzeer geestelijk, d.w.z. voor het verstand kon waarmaken.

In De Metz zelf zag hij zulk een Gezag verwerkelijkt.

‘Mijn twintig jaren’ - schrijft hij - ‘droegen in zich een bovenmenschelijk licht: mijnheer de Metz, zijn onderricht, zijn weldaden, zijn voorbeeld, zijn aandenken, door mij verheven tot een eeredienst die de aanbidding nabijkwam.’

Welnu, dit gezag was voor hem een persoonlijk feit geweest, een feit van religieuzen aard, want hij nam de wijsheid van De Metz aan als meer dan de uitspraak van een enkeling: hij zag hem als in het bezit van een onwankelbare Wijsheid, een Wetenschap, een Overlevering, zooals ze door alle geslachten van menschen heen, op de besten overgaat. Hij nam de denkbeelden van De Metz in zich op als een inwijding, een initieering, zooals jongeren in de tempels ontvingen van de gewijde priesters. Hij voelde zich, toen hij uit Frankrijk ging, zulk een gewijde, en leefde in de verwachting dat een hooge plicht voor hem was weggelegd.

Toen kwam hij op Jersey. Hij had reeds de gelegenheid gehad waartenemen dat het Gezag van De Metz niet enkel een beteekenis voor hem persoonlijk had, maar ook voor de Samenle-

ving. Tegenover den Dwang dien de scholen, en een heel stelsel van Opvoeding oefenden, had hij het zich zien afgrenzen. Maar op Jersey verscheen de Samenleving hem onder één gedaante: de Staatkunde, die persoonlijke en algemeene levens vertreden en verworpen had. En daartegenover kon zich nu, waardiger dan het verzet dat hem was ingeboren, de ervaring oprichten van het gezag van De Metz. Dit Gezag kreeg hierdoor de volle beteekenis waarvoor het vatbaar was, en meteen zijn Vijand.

Maar welk een Vijand. Want op hetzelfde oogenblik dat zijn hart hem zei dat Wijze Liefde de Wet moest zijn van de menschheid, zag Saint-Yves niet alleen in de wereld het tegendeel - in de groote zoowel als in de kleine van Jersey - maar Fabre d'Olivet verscheen met zijn heidensche Staten-leer.

Hier werd hem voorgehouden: ten eerste, dat de waarheid lag in een geheel van gedachten, afgetrokken van een zeker leven, maar niet in het leven-zelf; - ten tweede: dat de Ikheid die zich verheft boven het andere, meer is dan de Gezamenheid die zich aan het Eene onderwerpt; - ten derde: dat de regeerenden meer zijn dan de geregeerden; - ten vierde: dat er van nature en van den beginne maatschappelijke kasten zijn.

Dit alles, voorgedragen en aangedrongen met een kennis en een scherpzinnigheid die beurtelings de toejuiching en de wanhoop opwekten van den jeugdigen lezer, en waarmee in worsteling hij zich voelde als Jacob die met den engel vocht.

Geen wonder dat hij niet afliet de gegevens van D'Olivet nategaan, totdat uit die eigen gegevens, uit gewijde en ongewijde geschriften, hij ook *zijn* stellingen kon waarmaken:

dat, hoewel metaphysische schrijvers, van Plato af, de waarheid gezocht hadden in afgetrokkenheden, zij deze alleen hadden kunnen afleiden van een oorspronkelijke synthese;

dat niet de ionische Ik-vergoddelijking, maar de dorische en joodsch-christelijke Gods-regeering, van die oorspronkelijke Synthese, door de Egyptenaren overgeleverd aan Mozes, viel afteleiden;

dat volgens die eigenste dorische en ionische overlevering de staatkundige macht van de regeerenden alleen ontspringen

kan aan de maatschappelijke vermogens van de geregeerden en de eenen de anderen doordringen moeten;

dat volgens nogmaals diezelfde overlevering het bestaan van kasten niet behoorde tot de oorspronkelijke synthese, maar het gevolg was van de staatkundige afwijking die bij het uit elkander vallen van die synthese ontstond.

Dit zijn de stellingen die in al de werken van Saint-Yves genoemd of verondersteld worden.

Wat hij heet de oorspronkelijke synthese, was tegelijk godsdienst en wetenschap van een rijk, dat zich uitstrekte over Azië, Afrika en Europa, en dat theocratisch geregeerd werd.

Omstreeks het jaar 3200 v.C. begon het uit elkander vallen van dit rijk, door de afscheiding van Irshou, een jongeren broeder van den regeerenden keizer, en daarmee ontstond een afzonderlijke macht van staten-vorming tegenover de oorspronkelijke eenheid.

Alle latere godsdiensten, die van Egypte, van Palestina, van Griekenland, van Etrurië, van Gallië, van Spanje, van Groot-Brittanje, waren niets dan de ontleding en de oplossing van die eerste.

Maar het streven naar herstel van de oude orde bleet bestaan, bij de Abrahamiden, bij Mozes. Bewaarde boeken en overlevering droegen, voor de menigte geheim, de oude wetenschap.

Jezus was er de laatste drager van.

Hoe zou het mogelijk zijn dat ik een overzicht gaf van het boek, waarin deze *oude* geschiedenis is uitgewerkt.

Het is de *Mission des Juifs*.

Het oorspronkelijke rijk, waarvan de schrijver daar spreekt, acht hij duidelijk aangewezen in de gewijde boeken van de Hindous, de Perzen, de Chineezen, de Egyptenaars, de Hebreërs, de Phenicièrs, de Grieken, de Etruskers, de Druïden en de Keltische Barden, ja zelfs in de zangen van het uiterste Skandinavië en IJsland.

Naar die aanwijzingen bouwt Saint-Yves voor ons een wereld op, waarin eerst van de vier menschen-rassen het roode zijn heerschappij over het voormalige westelijke vasteland (Atalantis) uit-

breidde, met een kolonie in Indië en de roode sphinx te Gizeh; - waarin, toen dat vasteland door den laatsten grooten zondvloed verzwolgen was, de zwarten, eerst beperkt tot Ethiopië, hun rijk vestigden in Indië, vanwaaruit ze het gele ras in Azië overheerschten en het blanke langs de Middellandsche-zeekusten terugdrongen. Van dat blanke ras, Kelten, bestuurd niet door Druïden maar door Druïdessen, die te vuur en te zwaard hun vrouwen-regeering over de mannen handhaafden, vonden de onderdrukten die uittrokken, Bodhonische Kelten, in het rijk van de Zwarten, erfgenamen van de Roodhuiden, volken levende in ongelooflijken voorspoed, met duizenden versterkte steden, meestal in de rots gehouwen, waarvan de uitgestrektheid, de bouworde, de schoonheid, in grootsheid alles overtreft wat de verbeelding zich ervan voorstelt. In Egypte, Lybië, Ethiopië, Perzië, Indië, Arabië, Syrië, de Krim, werden langzaam, geleidelijk, deze emigranten door het rijk van de Zwarten, van de Gian-ben-Gian, opgenomen, met zijn bewoners versmolten zonder dat ze toch al hun gebruiken prijsgaven. Zij werden, gemengd met die bewoners, de latere Hebreën en Arabieren, die dus van Keltischen oorsprong zijn. Vier eeuwen later was het een Kelt uit het Westen die een leger van blanken overvoerde naar Azië en Afrika, en zijn heerschappij vestigde over drie werelddeelen.

Deze aanvoerder, in de indische boeken Ram genoemd, was niet van nature een strijder: eerst trachtte hij het mannelijk beginsel te verzoenen met het vrouwelijk, Druïden met Druïdessen; toen hij daarin niet slaagde en de keus had tusschen burgeroorlog en uittocht, trok hij uit.

Door den Kaukasus trok hij over Touranië, naar Iran, vereenigde zich met de vroeger uitgetrokken Bodhonen.

In Iran gaf hij zijn eerste regeling van het maatschappijleven, waarin het ongewapend Gezag berustte bij de onderwijzende Priesterschap.

Hoe ware een overzicht mogelijk. Toch heb ik trachten duidelijk te maken, hoe Saint-Yves, door een innerlijke noodzaak genoopt, uit het hart van het Keltenland - ‘de l'île du Seyn’ - den veroveraar laat optrekken, den zachten en moedigen, die het Gezag van De Metz vestigt over de heele wereld.

Dan schrijft hij: ‘Omdat zijn doel niet was de Overheersching noch de Macht, maar de Autoriteit van het Ware in het Leven van de Maatschappijen, was het werk van Ram dermate duurzaam dat na zesentachtig eeuwen de communale grondslag ervan nog levend is, steviger dan die van ons kortstondig *staatkundig* maakwerk.’

De regeling van het rijk van Ram wordt door hem aangegeven; maar het liefst staat hij stil bij dien vorm van gemeentebestuur die de grondslag ervan was.

Bijna ongewijzigd vindt hij dien terug in Chaldea. Als een maatschappij-molekuul ligt dat daar, met zijn oude bodemverdeeling, zijn kadaster, zijn bestuursstelsel, zijn plaatselijke rechtspraak, - een geheele zichzelf regeerende samenleving, hoewel onderworpen aan een landsbestuur.

Drie raden vindt hij er: de eene bestemd om alle verhoudingen van de gezinnen tot de gemeente, van de gemeenten tot het rijk te regelen; - de tweede die toezicht houdt op vrede en orde; - de derde voor het beheer van de gemeentelijke huishouding.

Deze drie raden, de uiting dus van het geestelijke, het zedelijke en het huishoudelijke leven van Chaldea, - benoemd, op voorstel van oudsten, door de vaders en moeders in algemeene vergadering, en op verzoek van die oudsten bijgestaan door priesters, geleerden, onderwijzers en zelfs danseressen die gelofte van kuisheid gedaan hadden, - deze drie raden, uit de gemeente zelf opgekomen, zijn de grondvorm die Saint-Yves ook bij Mozes erkende, en waaraan hij den naam heeft gegeven van Synarchie.

De regeling van het rijk was trouwens overeenkomstig met die van de gemeente: een geestelijk lichaam, de Priesterschap, dat wetenschap en opvoeding en de wijding van het heele leven bezorgde, - een rechterlijk, van geinitieerde leeken, - een huishoudelijk, dat onmiddelijk uit het volk gekozen werd.

Om zich geheel aan zijn maatschappelijk werk te wijden droeg hij zijn ambt, van Richter-Keizer boven de Richters-Koningen, over aan een opvolger, en trok zich terug in zijn rol van Geestelijk Opperhoofd. Zijn naam en zinnebeeld van Ram, veranderde hij in die van Lam.

Haast vijf en dertig eeuwen na Ram - zeggen de heilige boeken van de Brahmanen - begon de verwording van zijn rijk, met het schisma van Irshou.

De Keltische aanvoerder, die vruchteloos de verzoening van Man en Vrouw in de priesterschap van het Westen beproefde, had in het Oosten, als de edelste nalatenschap van de Roodhuiden aan de Zwarten de leer gevonden van de Eenheid van mannelijk en vrouwelijk beginsel, van Natuur en Geest, van Leven en Wetenschap.

De vraag van Irshou: welke van die beide de meerdere was? - beduidde op zichzelf al een scheiding. De rekengeest, die niet langer zijn rust kon houden, deed met die vraag zijn zonde-val uit de Geestelijke Aanschouwing, die ondeelbaar is, in een ont-geeste wereld, om vandaar te streven naar een onlichamelijke geest-heid.

En zooals het rijk niets anders was dan het Leven van Ram's Wetenschap, brokkelde het af zoodra de laatste werd aangetast.

Er ontstond een wereld waarin het Vrouwelijke boven het Mannelijke, de Natuur boven den Geest, het Leven boven de Wetenschap gesteld werd. Er ontstonden staten, niet geregeerd door aan een ongewapend Gezag gebonden maatschappelijke koningen, maar door persoonlijke, staatkundige heerschers.

Deze nieuwe orde, door Mozes gebrandmerkt met den naam van Nimrod, weg van den tijger, werd zeventien en een halve eeuw vóór Mozes in Indië weerstaan door Christna; twee eeuwen later in China door Fo-Hi, weer drie eeuwen later in Perzië door Zarathoustra. In Egypte bewaarde de priesterschap van Isis de oude geheimen.

Twee en twintighonderd jaar voor Christus kreeg de door geen Gezag gewettigde Heerscher zijn eersten grooten *typus* in Ninus van Assyrië, opgevolgd door zijn weduwe Semiramis.

Onder deze had de beweging van de Abramiden plaats, die het herstel van de oude Synarchie bedoelde.

Rondom hun Orde vereenigden zich in Egypte, op den roep van Mozes, priester van Osiris, de orthodoxe Keltische Bodhonen, die tegenover het vrouwelijk, ionisch, Naturalisme, sterker dan eenige andere groep het mannelijk, dorisch, Symbolisme vertegenwoordigden.

Aan het feit dat in Egypte, onder den drang tot terugkeer naar den ouden toestand, het Gezag bij het onderwijzend lichaam in zijn geheel berustte, de Regeermacht zich aan dat Gezag onderschikte, en - wel verre van gebonden te zijn aan een kaste - ieder die bekwaam was zich tot ieder ambt verheffen kon, meent Saint-Yves het te mogen toeschrijven dat dit Rijk zoolang heeft standgehouden.

Het is een schoon beeld, en voor hemzelf van groote beteekenis, waar Saint-Yves naast elkander Mozes en Orpheus stelt. Beide, houdt hij staande, waren priesters van Osiris, zooals beide ook een cosmogonie ontwierpen waarin een Godheid zijn twee onscheidbare naturen samenhoudt. Maar terwijl in Orpheus, de Doriër goddelijk verliefd werd op het Vrouwelijke en het begreep als een kunstenaar, en in de tempels van Hellas de schoonheid leven deed als de straling van de waarheid, - bleef hij in Mozes de onverbiddelijke aanbidder van het Mannelijke, de antieke Autoriteit die zich ophief tegen elken Willekeur, de verkondiger van het onmededeelbare Wezen.

Letterlijk vertaal ik deze woorden over Mozes: ‘Hij begreep het [Mannelijk Beginsel] met een vervaarlijke kracht, hij voelde het met een ziel die diep als het graf, bekoringloos als de woestijn was; hij getuigde ervan in een geestelijk en maatschappelijk werk, geleerd, naakt, ondoordringbaar en onontwarbaar, onaantastbaar als de groote Pyramide van Gizeh.’

Men moet bedenken dat de boeken van Mozes voor Saint-Yves als voor D'Olivet een drie-voudigen zin hebben.

Maar juist D'Olivet is het wien hij hier tegenover staat. Diens eigen werk heeft hij in zijn *Pro Domo* ‘vol oneindigheid, maar met geen spoor van het Absolute’ genoemd. Orpheus, zegt hij nu, zag de waarheid in de oneindigheid van den volmaakten vorm, Mozes in het Absolute, in haar onmededeelbare Wezen.

Mozes trok uit met zijn godsvolk naar de woestijn Sinaï. Orpheus bezielde en beschaafde de aanstormende Kelten van Europa.

‘Het is licht te zien’ - zegt Saint-Yves - ‘in *Exodus* zoowel als in *Genesis*, hoezeer Mozes vijandig was aan de staatkundige monarchie, zooals het Schisma van Irshou die verwekt had.’

In zijn vijftig hoofdstukken ligt voor altijd het Godsrijk, waartegen elk Cesarisme te pletter loopt.

Twee eeuwen kon de Synarchie van Mozes zich handhaven. Zij verviel toen Saul, koning geworden, de Autoriteit aan zich wou trekken. Hij wordt weerstaan door Samuël. Het gezag van de Priesterschap wil de erf-opvolging voorkomen door de uitroeping van David. Maar het antwoord van Saul is de moord op vijfentachtig priesters. Abjathar brengt aan David den hoogepriesterlijken *ephod*. Maar David, als hij Jeruzalem genomen heeft, wordt het Hoofd van zijn Koninklijk Huis en niet de Vredevorst onder een Godsgezag. De tempel dien Salomo bouwt is niet de oude van de Theocratie.

Toch waren beide vorsten nog wijze koningen, tyrannen noch volksvorsten, maar bewust van een theocratische eenheid.

Met de scheiding van de stammen in twee rijken: Juda en Israël, hun onderlingen strijd, het inroepen van het Assyrisch terrorisme door Achaz, koning van Juda, tegen Israël, toont zich het verval.

Salmanassar belegerde en nam Samarië.

Mijn tocht door de *Mission des Juifs* zal ik niet verder voortzetten. Ieder die de geschiedenis kent zal wel inzien dat het gemakkelijk valt het Gezag van Jezus te doen uitblinken tegenover de Staatkunde van de antieke wereld.

Tegenover den Pontifex Maximus van het Romeinsche keizerrijk, den Cesar, die het Gezag dacht te knechten aan zijn heerschzucht, rijst de ware Hoogepriester, die in de voorstelling van Saint-Yves de wettige tiara draagt.

In de *Mission des Souverains* is de Roomsche Paus, niet van dien Hoogepriester, maar van dien Cesar de opvolger.

Dit boek, zijn eerste, verscheen zonder schrijversnaam. ‘Par l'Un d'Eux’ is de eenige aanwijzing die op den omslag staat.

Het behandelt de nieuwere europeesche geschiedenis, van Konstantijn tot Napoleon III.

Indien het er om te doen was Saint-Yves een geestelijke leiding te verzekeren, dan zou dit werk daartoe kunnen dienen.

Het toont de ontwikkeling van het Pausdom, als die van

de wereldlijke macht die het altijd geweest ïs. Het maakt duidelijk hoe, eigenlijk al sints het verdrag van Arras in 1435, maar zeker sints den Westfaalschen Vrede (1648) Europa in een toestand verkeert van gewapend evenwicht, die de regeeringen niet baat, en de volken doet wanhopen. Het herhaalt hoe, met verachteloozing van alle organen van beheer die uit het volk opwassen, de Monarchie de van boven naar beneden, de Republiek de van beneden naar boven georganiseerde Anarchie beteekent, beide een Bestuur zonder waarborg en zonder wijding, en dat een in waarheid theocratisch Gezag alleen op de personen en de menigten wordt uitgeoefend door de christelijke zedeleer, dat is door de persoonlijkheid van Jezus.

Wat Saint-Yves drijft, is de vereeniging van de zedeleer van Jezus met het lichaam van de europeesche samenleving.

Jezus vertegenwoordigt voor hem den God van de Samenleving: maak haar één daarmee en alles heeft wijding, alles heeft vastigheid.

Dit is de kern: daaromheen is groei van *persoonlijke* gedachten.

Maar welk een kracht moet of in dien kern of in zijn persoon hebben gelegen om dien groei te kunnen voortbrengen.

Met den God van de Samenleving ten strijde tegen den Satan van de Staatkunde, - ziedaar de leus die aan hem te ontleenen valt.

Niemand heeft die leus zóó fel gesteld, - zóó haar weten te zeggen, - zóó - twintig jaar lang - haar weten te zwijgen.

Dat van hem, den theokraat, de theosoof niet te scheiden is, - dat hij gelooft aan al het Wonderbaarlijke, aan al het fantastische, - dat kan hem geschaad hebben, het héèft hem geschaad in de meening van de menigte, - het ontneemt, voor ieder die zien wil, niets aan zijn ontzagwekkende kennis, zijn onbedriegelijke scherpzinnigheid, zijn stalen werkkracht, zijn adel, zijn ernst, zijn oprechtheid en zijn welsprekendheid.

Al die deugden zijn bij hem onloochenbaar.

Dat op hem zijn ontmoeting van De Metz den indruk gemaakt heeft, niet van een toevalligheid in de gewone orde van zaken, maar van een daad van de Voorzienigheid, - dat hij in de lessen van De Metz een inwijding en een uit-

verkiezing gevoeld, - en zijn heele aanschouwing van zichzelf en van het heelal naar *die* voorstellingen geregeld heeft, - dat is duidelijk.

Duidelijk ook dat de uitsluitende studie van D'Olivet tezaam met een jarenlange eenzaamheid die aanschouwing dermate in hem hebben doen uitgroeien, dat hij de grenzen tusschen persoonlijke en algemeene geldigheid van sommige denkbeelden nauwelijks meer bevroeden kan.

Maar daar staat tegenover dat hij, zelf een vereerder van alle oprechte wetenschap, zonder twijfel in het neerschrijven van zijn gedachten de eerlijkheid zelf is geweest.

Hij was dan een verbeeldings-fenomeen; maar dat als zoodanig al wonderbaarlijk en de bestudeering waard is. En nog was hij niet dat alleen.

Want de ziel van dat fenomeen, de innerlijke en zeer wezenlijke beweegkracht en het scheppende zaad ervan, was iets hoogst-eenvoudigs, iets hoogst-europeesch, iets hoogstmenschelijks.

Het Gezag dat liefhebbende Wijsheid is, is meer dan sich opleggende Macht.

Die Macht ontleent alleen aan dat Gezag het recht op Gehoorzaamheid.

Zooals dit waar is voor personen, zoo is het waar voor de Samenleving.

De Gezag-looze Macht tegenover die Samenleving is de Staatkunde, die zichzelf gezag toeschrijft.

Het ware Gezag over de Samenleving kan alleen ontstaan uit haarzelf, vereend met de zedeleer.

Die zedeleer heeft in Jezus Christus voor ons zichtbaarheid.

Dit zijn gedachten die voor niemand iets vreemds hebben. Integendeel, ontelbaar is de menigte die ze onderschrijft.

Iedere gedachte treedt tot de poort van de werkelijkheid en wacht daar tot ze wordt ingelaten.

In de *Mission des Souverains*, en ook in de *Mission des Ouvriers*, het kleine geschrift dat er op volgde, heeft Saint-Yves zijn denkbeeld van het Gezag dat uit de Samenleving zou moeten voortkomen nauwkeurig geteekend.

Hoofdzaak is: in het binnenland, drie Raden of Kamers.

Een voor het onderwijs, kerkelijk en wereldlijk. Een voor de wetgeving, rechtspraak, en bewaring van de orde. Een voor de belangen van de landshuishouding.

Tusschen de landen onderling, dezelfde drievuldigheid. Een raad van Kerken, een van Staten, een van Gemeenten.

De werken van Saint-Yves zijn, naar ik meen, een weinig bekend land geweest.

Ik beproefde een kaart ervan. Denk eens hoe weinig: wat weet hij van het land die er een kaart van ziet.

Maar dit hebben geestelijke landen voor boven wereldsche, dat ieder die wil ze zonder veel moeite in kan gaan.

Ik vermeldde alleen de drie eerste werken, en *Pro Domo*, dat vooraf gaat aan *Pro Patria*.

In 1885 verzamelde de schrijver enkele vrienden om zich, met het doel een plan van samenwerking tusschen verschillende groepen van de maatschappij te ontwerpen. Dit plan werd opgesteld, gedrukt, en te Parijs, op een Congres van Arbeiders-Syndicaten uiteengezet.

Gevolg hiervan was de oprichting van een Syndicat de la Presse Economique et Professionnelle, waarvan Saint-Yves archivaris werd. De bedoeling was vooral een bond van vakbladen, waarin de vijf groepen van het fransche bedrijfsleven: Finantiën, Landbouw, Nijverheid, Handel en Handwerk zouden vereenigd zijn.

Alles wat op die oprichting betrekking heeft vindt men in *Pro Domo* en achter *Pro Patria*, die onder den titel: *La France Vraie, Mission des Français* als één werk in 1887 zijn uitgegeven.

Het schijnt wel dat Saint-Yves in die jaren invloed oefende, en ook dat hij in de pers en door vlugschriften besproken is.

De schrijver Helme, die voor scherpzinnig en goedingelicht doorgaat, verzekert dat minister Waldeck-Rousseau in 1884 de wet op de syndicaten maakte onder invloed van den Martinist Saint-Yves d'Alveydre. - Martinist naar den Marquis de Saint-Martin, den theosoof dien ook Fabre d'Olivet kende.

De laster waarop *Pro Domo* een antwoord was, moet een gevolg van zijn bemoeiing met het vakvereenigingsleven geweest zijn.

Pro Patria is een overzicht van de fransche geschiedenis met als grondtrek de stelling dat in de eerste vergadering van de Staten-Generaal, in 1302, een primitieve Synarchie gegeven was.

Twee jaar na zijn verschijnen, dus in 1889, gaf Saint-Yves vier geschriften uit.

Het eerste is *Le Centenaire de 1789 et sa Conclusion*, dat ik niet gelezen heb.

Van de drie andere: *Le Poème de la Reine*, opgedragen aan de koningin van Engeland, - *Maternité Royale*, gewijd aan het koningshuis van Denemarken, - en *L'Empereur*, namelijk Czar Alexander III, - ken ik de eerste twee.

Zij zijn vooral bewijzen van Saint-Yves' idealiseer-vermogen, maar de voorrede die bij de tweede uitgaaf (1892) van het gedicht aan Victoria gesteld is, verraadt toch iets meer. Het was het jaar 1889 en de groote Tentoonstelling te Parijs zou het Eeuwfeest van de Revolutie vieren. De dynastieën onthielden zich om die reden: geen van de Vorsten zou op bezoek komen. Op dat oogenblik, evenwel, reisde Victoria naar Biarritz en nam, *incognito*, haar weg over Frankrijk. Dit enkele feit ontroerde Saint-Yves, die zelf zoo lang in Engeland gewoond, en in de Engelschen altijd hun hechten aan eigen instellingen geprezen had, zóó hevig, dat hij in één enkelen dag dit gedicht schreef en het aan zijn vriend Lord Lytton zond, die toen ambassadeur in Frankrijk was en bij de koningin in Biarritz.[1)]

Twee jaar vóór de bedoelde voorrede (in 1890) verscheen van Saint-Yves *Jeanne d'Arc Victorieuse*, *Epopée Nationale*.

Zooals hij in zijn *La France Vraie*, of *Mission des Français*, afgaande op een vingerwijzing van De Metz, het middenpunt van Frankrijks uiterlijke geschiedenis in de eerste vergadering

1) Saint-Yves ontving onmiddelijk verlof het gedicht aan de Koningin op te dragen. Lord Lytton schreef er een engelsche vertaling van die hij hem in Sept. '89 deed toekomen met vergunning haar uittegeven, mits niet voordat hij òf uit den staatsdienst òf gestorven was. Hij stierf twee jaar later als onderkoning van Indië. In 1892 verscheen een tweede druk van het gedicht, voorafgegaan door de vertaling, een facsimile brief van Lord Lytton, en enkele mededeelingen van den dichter.

van de *Etats Généraux* gezocht had, - zoo vatte hij de innerlijke geschiedenis van zijn vaderland - roeping en streven - samen in dit verhaal van '*la Vocation céleste de la Prophétesse et la Mission terrestre de l'Héroïne*'.

Tevens heeft dit gedicht, als strengste beeld van zijn eigen innerlijk, in het levenswerk van Saint-Yves een hooge beteekenis.

In een voorrede verklaart hij, alvorens opnieuw te schrijven, de werking van zijn denkbeelden te zullen afwachten.

'Want wij schrijven even weinig uit vermaak als uit eigenbelang, maar alleen uit liefde tot het gemeene welzijn en met één eenig doel waarvan niets onze gedachte noch onze daad kan afleiden: de Synarchie'.

Hij die twintig jaar zweeg eer hij begon, was wel de man om andermaal twintig jaar te zwijgen nadat hij gesproken had.

Hij is niet een Schrijver, maar een Denker, en vooral een Overtuigde.

Laat ik, ten besluite en om tegelijk het middelpunt en den ommering, den oorsprong en het doel van zijn overtuiging, in één dubbelbeeld bloot te leggen, de bladzijden aanhalen waar Saint-Yves het onderwijs in de oer-oude dorpen van Chaldea met dat in de huidige europeesche vergelijkt.

'Is er sprake van het geestelijk en zedelijk leven van Chaldea?

De Religie, synthese van kunsten en wetenschappen, is daar, die wijding geeft aan instellingen, zeden, huwelijksplechtigheid, geboorte en dood, huiselijken haard, weerzijdsche verplichtingen, en aan den arbeid op het land die door de groote astronomische feesten verhelderd wordt.

Niet enkel de mensch, maar Aarde en Hemel, de elementen, dieren en planten hebben deel in den eeredienst van Godsdienst en Wetenschap.

De tempel is open voor den kweekeling, de school voor het kind; aan elk wordt de Wijsheid gereikt, naar de mate van zijn Leeftijd, naar het Geslacht, naar den Rang, dien de geschiktheid bepaalt.

Maar de Wijsheid is niet genoeg voor het geluk van die landlieden, die laaggeborenen: de Waarheid zal zich voor hen schoon maken met een smaakvaste en omschreven Schoon-

heid; de Wetenschap van het Leven zal bekoorlijk blijken voor die kleinen, en zij zal hun gedachte, hun hart, hun zeden, kweeken met een wondervolle kunst die het Goddelijk Menschelijke zal doen ontspringen tot een maatschappelijke harmonie en gelukzaligheid, zooals ze bekoren uit de heilige boeken van de Ariërs.

De levende kunst zal overal zijn, aan den haard, in alle betrekkingen van den Mensch, met zichzelf en met de Natuur, in de openbare feesten die Griekenland later ten voorbeeld neemt.

De taal die de Priester en de Schoolmeester spreken zal in het vervolg de schoonste en dichterlijkste van de wereld worden, en alles wat in haar onderwezen wordt, zal geritmeerd zijn in de verblindendste lyriek die ooit uit het enthousiasme voor het Ware is voortgekomen, uit de mannelijke toestemming van geest en ziel in de Wetenschap van het Leven.

De schoolmeester van Chaldea geleek op niets minder dan op den armen dorpsonderwijzer van thans.

In een anderen vorm geslagen dan de ambtelijke en bestuurs-inrichting van onze Hoogescholen, was hij vóór alles een bekoorder van zielen, en een opwekker, minder van het automatisch geheugen, dan van het Leven.

Hij was de *Rapsoada* van de avonden, en geen wet had noodig het onderwijs te doen verafschuwen door het verplicht te stellen, want het werd zoodanig gegeven dat het ontvangen een vreugd was, niet alleen voor het kind, maar voor zijn ouders en grootouders.

Naar de wonderen van de Pantcha-Tandra te luisteren, zooals die bewonderenswaardig gezegd werden tusschen schoone zangen en dansen, onder de feërieke klaarheid van het indische maanlicht, dat was voor de scholieren de belooning, - werkdadiger prikkel dan straftaken en oorvijgen.

En zoo ontvingen de zielen van de kinderen in plaats van onze doode leerwijzen, in een bovenaardsche poëzie, als door een toebereiden melk, de levende gemeenschap van het Ware en het Rechtvaardige, in symbolen, legenden, allegorieën, alle meesterlijk, alle weldoende vruchten van den Kennis-boom, op den Levens-boom geënt.

Geleid door den Priester, was die schoolmeester, die nederige rapsoada, de tolk van een grootere priesterlijke beschaving,

de landelijke kenner van de doordachtste maatschappelijke schoonheidsleer.

Hij is het die in Chaldea de zon- of maan-feesten zal regelen; de spelen, het tooneel, en de mysteries van proefondervindelijke zielkunde, naar de voorschriften en vormen van de tempels.

Hij is het die het drama zal doen opvoeren, de voorstelling van de wet van Ram, de tragedie of het helden-blijspel dat Vyasa zal gedicht hebben, hemelsche echo van wat de ingewijden zullen hooren in de krypten van de ondergrondsche tempels, in de heiligdommen van Indië, van Thibet, van Perzië, van Egypte, en ten laatste van de heele oude wereld.'

Tot zoover Chaldea.

'Volgen we nu den loop van de eeuwen neerwaarts, en zien we, welk hedendaagsch dorp ge wilt, in dit Europa, dat in zijn maatschappelijke instellingen het teeken toont van de staatkundige orde van Nimrod, hoewel zijn innerlijke godsdienstige geest het aandrijft, zonder dat het zich ervan bewust is, de verwezenlijking te worden van de synarchische orde van Ram.

Dáár is de klokketoren, de tempel van het Lam, - hier is het schoolgebouw, - en dat is alles.

Een arme priester van den Dood, van alle wetenschap omtrent het Leven en den Dood-zelf ontwapend, een ongelukkige schoolmeester, wiens geheugen enkel verzorgd en geoefend is: ziedaar, in zake Opvoeding en Onderwijs, alles wat de Staat aan het europeesch Chaldea heeft toegewezen.

Het zou bijna voldoende zijn, indien de priester en de onderwijzer wisten of vernemen konden wat ze niet weten; indien zij niet de gekerkerden van een dubbelen Staat waren, beiden neergedrukt en geteekend door het merk van een onmachtig ambtenaarschap; indien, vrij in het lichaam van hun eigen gelijken, zij daar hun geestelijken en zedelijken dampkring vonden, het meesterschap, het Gezag dat bedacht op hun waarde is, al wat alleen in staat is den enkeling de uitoefening van zijn beroep te waarborgen.

Maar, wat allereerst in onze dorpen treft, is de afwezigheid van iedere maatschappelijke estetiek, van alle Levens-kunst, van alle schoonheidskennis aan den haard zoowel als in de openbare feesten.

In de kerken begeleidt een verfoeielijk orgel stemmen zonder kweeking, en de burger-onderwijzer, door het vormeloos atheïsme van de hoogescholen geijkt, vereert zelfs het koor niet met zijn tegenwoordigheid.

Te nauwer noô vindt de pastoor, de ongelukkige, een paar bengels om hem te antwoorden: *Et cum spiritu tuo*.

Toch zijn die beiden de twee vertegenwoordigers van de opvoedende beschaving; want geenszins veronderstel ik dat men tot dien titel de spuitgasten wil toelaten, of de leden van de gemeenteraad, die doorgaans een middeleeuwsch *patois* spreken, en hun naam teekenen zooals de oude paladijnen.

Wel is er de mijnheer die een verreljaars in het kasteel daarginds komt doorbrengen; maar negen en negentig maal van de honderd, vertegenwoordigt hij alleen het uitvaagsel van een klasse die op zichzelf al iederen levenden band met den rest van het maatschappelijk lichaam verloren heeft.

Keeren we dus terug tot pastoor en schoolmeester, beiden bewuste of onbewuste werktuigen van tweeërlei, aan elkander vijandige, staatkunde, beiden agenten van twee bastilles, de clericale Kerk en de anti-clericale Universiteit, beiden in een strijd van leerstellingen en geldzaken, beiden verloren schildwachten die bezield met tweeërlei geest van overheersching midden in het dorp op elkaar losbranden.

Want verkort de soutane, en gij hebt den jacobijn van de Hoogescholen, evenzeer loontrekker van den Staat, maar nog onverdraagzamer dan de eerste.

In de rangorde van de beambten is de ergste soort, die zich vergrijpt aan de Opvoeding.

Zooals ik in mijn *Mission des Ouvriers* gezegd heb, moeten leeraar zoowel als priester nergens aan gebonden zijn dan aan volstrekt vrije genootschappen, en hen te doen afhangen van welk Staatkundig lichaam ook, is de verlaging, beneden hen, van het geestelijk en zedelijk peil van de karakters die zij moeten inwijden, - is de verlaging, in hen, van het eenige maatschappelijke Gezag, dat aanspraak op eerbied heeft.

Nog eens: Maatschappelijk Gezag behoort enkel aan de Gezamenheid van de onderwijzende Lichamen, en aan haar alleen het recht de Macht te wettigen en te beoordeelen.

Buiten die wettiging en dat oordeel is er geen maatschap-

pelijke levensleer mogelijk, en iedere samenleving moet noodgedwongen uit den leeftoestand overgaan in den dooden en werktuigelijken.

Overal waar de zuivere Politiek heerscht, is Macht zonder Gezag mogelijk, en vertegenwoordigen doet die niets dan een voorbijgaand verdrag met de ongerechtigheid, met de anarchie, met den dommen geest van de brutale overheersching.

Zijn de menschen eraan onderworpen, - het moet dan zijn dat zij die geesels verdienen. Maar behoedt dan tenminste de bron van de menschengeslachten, de kindsheid, voor die geestelijke en zedelijke vergiftiging.

Drukt niet het brandmerk van de Staatkunde op den Opvoeder; laat hem niet naar geest en lichaam de livrei dragen van een Macht die bedorven is en bederft.

Hij moge dan uit seminarie of uit normaalschool komen, - de man die de eer heeft de kleinen te onderwijzen, de jongelingschap te onderrichten, moet niet gebruikt worden als de beambte van een staats-bastille, als de agent van een verkiezings-bende, als het kreatuur van de politieke partijen.'

Ziedaar dus, in deze tegenstelling van Chaldea en Europa, uit het midden van zijn hoofdwerk *Mission des Juifs* genomen, de tegenstelling teruggevonden waarvan de knaap Saint-Yves was uitgegaan.

Het Lyceum en de Hoogeschool kende hij bij ondervinding. Zijn Chaldea was Mettray geweest.

Indien dan ook het meest verzoenende woord betreffende Saint-Yves moest gesproken worden, het woord waarmee al mijn lezers, en hij zelf, zich zouden kunnen vereenigen, - dan geloof ik dat het dit moest zijn: Alexandre Saint-Yves d'Alveydre is de schitterendste kweekeling van Frédéric-Auguste de Metz.

Naschrift

In het werk van Edouard Schuré: *Femmes Inspiratrices et Poètes Annonciateurs*, het vorige jaar verschenen, komt betreffende Saint-Yves een studie voor met een belangrijk gegeven.

Het is de mededeeling dat in 1877, kort voor zijn huwelijk (met de gravin Keller) Alexandre Saint-Yves d'Alveydre, bij den akademischen boekhandel Didier een bundel gedichten drukken liet, die getiteld was *Testament lyrique*.

'Door een van die onverklaarbare eigenheden' - zegt Schuré - 'die in zijn karakter veelvuldig zijn, nam de schrijver het werk, op het oogenblik dat het verschijnen moest, uit den handel terug, en verklaarde dat het eerst na zijn dood zou uitkomen. Slechts weinige occultisten en vreemdelingen bezitten het doordat de dichter het, kort na den druk, aan een klein getal vrienden in Frankrijk en Engeland ten geschenke gaf.'

Schuré's studie handelt verder over dit boekje, waaruit hij brokstukken overneemt. Voor hem is Saint-Yves d'Alveydre, die, naar het bekende werk *Les grands Initiés* te oordeelen, een richtenden en vormenden invloed op hem heeft uitgeoefend, hoofdzakelijk de theosoof. Wij die getracht hebben, naar de voorstelling van Saint-Yves zelf, zijn gemoedservaring en zijn denkbeelden voortdurend in elkaar te doen spiegelen, wij zien dit eerste werk plaatsnemen juist in de jaren toen hij, na den dood van De Metz, van zijn moeder en zijn broer, zijn betrekking aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken verlaten had, Parijs een hel vond, en erover dacht Trappist te worden.

Geen wonder dat hij in die stemming zijn *Testament lyrique* gaf.

Maar evenmin wonder dat hij het terugtrok zoodra hij zijn vrouw vond en wist dat hij voortaan in onafhankelijken arbeid zijn denkbeelden zou kunnen uiten.

Dat Saint-Yves, in 1842, te Parijs, uit bretonsche ouders geboren werd, worde uit de studie van Schuré nog opgeteekend. Evenzoo, uit een noot in *Les grands Initiés*, het volgende betreffende Fabre d'Olivet: 'Geboren te Ganges (Herault) in 1767, - bestudeerde de mystieke leeringen van het Oosten, nadat hij zich een grondige kennis van de wetenschappen, wijsbegeerte en letteren van het westen verworven had. Court de Gébelin gaf, door zijn *Monde primitif*, hem het eerste denkbeeld omtrent de zinnebeeldige beteekenis van de mythen uit de Oudheid, en omtrent de gewijde taal van de tempels. Om zich de leeringen van het Oosten te kunnen eigenmaken, stu-

deerde hij chineesch, sanskriet, arabisch en hebreeuwsch. In 1815 verscheen zijn hoofdwerk: *La Langue hébraïque restituée*.' In zijn opstel 'Marghérita Albana Mignaty' (*Femmes Inspiratrices* p. 223) zegt Schuré dat een exemplaar van dit werk zich alleen in de Bibliothèque Nationale bevindt.

Rijk, gemeente en openbaar bibliotheekwezen
Door
Dr. H.E. Greve.

Den 14den Augustus 1850 werd de koninklijke bekrachtiging gegeven aan de wet, welke den grondslag legde voor het openbaar gemeentelijk bibliotheekwezen in Engeland en Wales.

Na dien is nog menige ingrijpende wetswijziging gevolgd; de thans geldende regeling, berustend op de Consolidation-Act van 1892, toont principieele verschilpunten met de oude wet van 1850.

Toch rekent de engelsche bibliotheekbeweging terecht haar begin van dit jaar, toen voor het eerst de plaatselijke overheid bevoegdheid ontving tot het heffen van bizondere bibliotheekbelastingen onder toestemming der plaatselijke bevolking.

In Mei van het volgend jaar beraadslaagde onze Vertegenwoordiging over Thorbecke's ontwerp eener gemeentewetgeving. De behandeling van het eerste hoofdstuk van den vierden titel der aanstaande Gemeentewet, handelende over de begrooting en financieele verantwoording der gemeenten, gaf toen aan het Tweede-Kamerlid Jhr. Sloet van Olthuis gelegenheid tot het stellen van een vraag, welke, onder suggestie van de kortelings in Engeland bekrachtigde bibliotheekwetgeving, voor een oogenblik ook ten onzent de zaak der openbare gemeentelijke boekerij naar voren bracht.

‘Ik meen den Minister,’ zoo lezen wij in de Handelingen (1850/51, blz. 846), ‘in bedenking te moeten geven, of onder littera *e* (van art. 205) of wel op een andere plaats, niet zouden

moeten vermeld worden de uitgaven, die voor de instandhouding of oprigting van verzamelingen van kunsten en wetenschappen en van openbare boekerijen noodig zijn? Immers, dergelijke verzamelingen en boekerijen bestaan in verscheidene gemeenten, en het is te wenschen dat zij nog in meerdere gemeenten tot stand gebragt zullen worden, en dat men te dien opzigte zal volgen het voorbeeld dat in Engeland gegeven wordt. Daar echter de uitgaven voor deze onderwerpen in het ontwerp geheel zijn voorbijgezien, zouden de gemeentebesturen in de dwaling kunnen geraken, dat dergelijke uitgaven geene uitgaven der gemeente zouden kunnen zijn, hetgeen mij zou voorkomen eene voor kunsten en wetenschappen zeer schadelijke dwaling te zijn.'

Thorbecke voelde 'zwarigheid'. De bescheiden opmerking van den voorsteller bedoelde het waarschijnlijk opperbest, maar niettemin was het thema van verplichte gemeentelijke bibliotheekzorg voorbarig ingezet. De engelsche wetgever had verplichte zorg van overheidswege voor het plaatselijk bibliotheekwezen terecht niet als uitgangspunt voor hare regeling genomen. Eerst na een halve eeuw van bibliotheekwetgeving met zeer liberale praktijk, zijn er thans enkele amerikaansche staren toe overgegaan, zij het dan ook schuchter en met niet al te veel succes, deze materie met dwingende bepalingen te regelen, evenwijdig aan de wetgevingen op onderwijsgebied.

Wij zullen ons dus niet verwonderen over Thorbecke's antwoord, waar hij opmerkt: 'Mij dunkt, dat wanneer de door den spreker bedoelde uitgaven in dit artikel wierden opgenomen, er meer zou gedaan worden dan noodig is, en de huishoudelijke uitgaven onnoodig zouden kunnen worden bezwaard.'

Onnoodig noemde Thorbecke deze uitgaven niet, omdat hij het nut en de wenschelijkheid van openbare boekerijen, van gemeentewege onderhouden, ontkende. Hooren wij slechts hoe de beantwoording van de vraag van Jhr. Sloet aanving.

'Het zou mij even als den geachten spreker voorkomen te zijn eene zeer schadelijke dwaling, wanneer de gemeentebesturen, ten gevolge van dit artikel of van eenig ander artikel in deze wet, in het denkbeeld kwamen, dat zij niet noodig hadden onder de gemeentelijke uitgaven op te nemen zooda-

nige uitgaven als de geachte spreker bedoelt. Ik zou dan ook nu gaarne een zeer duidelijk, zeer verstaanbaar en zeer klinkend woord willen spreken om die dwaling voor altijd tegen te gaan.'

Maar wanneer Thorbecke 'zwarigheid' maakt, dergelijke uitgaven onder de verplichte op te nemen, dan geschiedde zulks omdat 'het geene uitgaven van dien aard (zijn), dat men zeggen kan, dat zij behooren tot het wezen van de huishouding der gemeente en het onderhouden en oprigten van zulke verzamelingen en boekerijen ook geene wettelijke verpligting (is), op welker vervulling de Gedeputeerde Staten moeten bedacht zijn, wanneer het gemeentebestuur ze mocht verzaken.'

Het antwoord is afdoende. Het zou heden ten dage zelfs nog precies zóó gezegd moeten worden. Niet tot de eigenlijke huishouding der gemeente, noch tot uitvoering van rijkswetten zouden uitgaven voor openbare boekerijen te boeken zijn. Niet van Thorbecke's tijd en niet passend in Thorbecke's systhema ware het geweest, de zorg voor geestelijke zelfontwikkeling, althans voor de mogelijkheid daartoe, van het gemeentebestuur te vergen. Zelfs heden ten dage zou geen argument voor verplichte gemeentelijke bemoeiïng op dit punt, onverdeelden bijval ontmoeten.

Maar, wij komen nu tot een tweede punt in de korte rede van Jhr. Sloet.

De door den afgevaardigde geopperde vrees, dat de gemeentebesturen zonder drang van boven, openbare boekerijen zouden laten voor wat ze waren, is, zoo leert de ervaring, volkomen juist gezien geweest. Wanneer wij dan ook Thorbecke aan het einde zijner repliek den nadruk hooren leggen op 'de wenschelijkheid om (bibliotheken) dáár tot stand te brengen, waar de middelen der gemeenten dit maar eenigszins toelaten', dan lijkt toch het door den staatsman uitgesproken 'klinkende woord' een frase, een klinkklank zonder meer.

Hoe stond het met de gemeentelijke zorg voor openbare boekerijen ten tijde dat het debat over het Gemeentewetsontwerp plaats had?

Toevalligerwijs bezitten wij uit de vijftiger jaren twee bronnen voor de kennis van ons toenmalig bibliotheekwezen. Ik

zeg hier ‘bronnen’, hoewel het woord allicht te breede verwachtingen wekt in vergelijk met het slechts spaarzame licht, dat ze kunnen verspreiden.

Van deze beide bronnen dan, heeft een engelsch blue-book den voorrang naar tijdsorde. Het is het rapport, dat de engelsche regeering publiceerde naar aanleiding van het bovengenoemde wetsontwerp voor regeling van het plaatselijk biblotheekwezen in Engeland.

Langs diplomatieken weg had de engelsche regeering toenmaals ook bij de nederlandsche regeering inlichtingen doen inwinnen betreffende het inheemsche bibliotheekwezen. Zoo gering was de belangstelling ten onzent voor deze aangelegenheden, dat toen, in 1849, eenvoudig verwezen werd naar inlichtingen, welke vijftien jaren vroeger door ons waren verstrekt. In 1834 toch had de engelsche regeering het noodig geoordeeld, alvorens over te gaan tot reorganisatie van het British Museum, een enquête in te stellen naar het bibliotheekwezen in het buitenland. Naar de antwoorden der nederlandsche regeering uit 1834 verwees men zonder meer in 1849.[1)]

Buiten de universiteits- en athenaea-bibliotheken, (welke zelden meer dan twee malen per week twee uren geopend, en in de vacanties steeds gesloten waren) bestonden toenmaals hier te lande, te Arnhem, Breda, Enschede, Gouda, Haarlem, Leeuwarden en Zutphen, boekverzamelingen ‘welke de eene in meerder, de andere in minder mate als openbare bibliotheken (konden) worden aangemerkt; doch welke in het algemeen van te weinig omvang en belang (waren) om nopens dezelve in bijzonderheden te treden.’

Onze tweede, belangrijker bron, is een bijlage op het werk van J.J.F. Noordziek, ‘Archiefwezen, 1826-1852’ ('s-Grav. 1853). Volgens deze opgave bestonden gemeentelijke boekerijen te:

1, B r e d a ; zij bevatte meerendeels historische en rechtsgeleerde werken uit ouder tijd; bij gebrek aan middelen werd zij sinds jaar en dag niet meer bijgehouden.

2, A r n h e m ; de wordingsgeschiedenis dezer boekerij wordt medegedeeld. I.H. Nijhoff vermeldt omstreeks 1850 (in

1) Uitvoeriger door mij vermeld in De Boekzaal, 1909, blz. 41, 42.

‘Arnhem en Omstreken’), dat zij twee malen 's weeks gedurende twee uren voor het publiek toegankelijk was.

3. G o u d a ; bestond uit ongeveer 1100 boeken; de laatste katalogus dateerde van 1766.

4. R o t t e r d a m ; ‘Wanneer de berigten daaromtrent juist zijn, dan is men er op bedacht, om in deze aanzienlijke koopstad op te rigten eene stedelijke bibliotheek, waaraan groote behoefte schijnt te bestaan’. Eerst veertig jaren later zou inderdaad een uitvoering aan dit plan worden gegeven, al toonde reeds veel vroeger de gemeente-archivaris J.H. Scheffer zich een ijverig en werkzaam voorstander van de openbare boekerij.

5. A m s t e r d a m ; de Gemeente stond jaarlijks voor de Athenaeum-bibliotheek f 600 toe.

6. H a a r l e m ; de plaatsing der kostbare Coster-verzameling liet veel te wenschen over.

7-11: over de gemeentelijke boekerijen te G o e s , D e v e n t e r , G e n e m u i d e n , Z w o l l e en M a a s t r i c h t wordt niets bijzonders meegedeeld.

Zoo was de toestand ongeveer omstreeks 1850.

Willen wij weten, hoe het gemeentelijk bibliotheek-wezen zich onder de nieuwe Gemeentewet aan de ‘klinkende woorden’ van Thorbecke hield, dan slaan wij Valentinelli's rapport en verslag van een reis in de Nederlanden op (Delle bibliothecche e delle società scientifico-letterarie della Neerlandia. Wien, 1862). Behalve enkele stedelijke boekerijen uit ouden tijd, die geheel of gedeeltelijk verdwenen bleken, weet de schrijver aan de bovenstaande opsomming nog twee gemeentelijke instellingen toe te voegen: een te U t r e c h t welke alleen een gebouw van de gemeente ontving en slechts tegen betaling van lidmaatschapsgeld toegankelijk was; en een te N i j m e g e n ; terwijl hij van de bovenvermelde boekerij te G o e s geen spoor meer heeft kunnen vinden.

Het gemeentelijke bibliotheekwezen van tien jaren later is evenmin te kennen maar wel te vermoeden uit het korte opstel van M.M. Von Baumhauer over het bibliotheekwezen ten onzent, te vinden in de ‘Algemeene statistiek van Nederland, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland’ (Leiden, 1870-73; 2e deel).

Behalve de reeds genoemde, maar niet alle bij Von Baumhauer terugkeerende instellingen, wordt nog een gemeentelijke bibliotheek te Velp en een te Leeuwarden vermeld. Uit de enkele cijfers van bezoek, uitleening en boekenschat blijkt ten volle, dat die boekenrijen alle een onbeduidende factor waren in het toenmalig publieke leven.

Na dien houden bijkans alle gegevens voor het bibliotheekwezen in ons land op.

Sinds 1896 worden bijvoorbeeld uitgegeven ‘Statistieken der gemeentelijke en provinciale financiën’. Onder de uitgaven van gemeenten komt een kolom voor, waarin wordt medegedeeld wat uitgegeven is ter ‘bevordering van kunst en wetenschap’, d.w.z. voor museums, bibliotheken, schouwburgen, volksfeesten *(sic)*, muziekkorpsen: een zonderling samenraapsel van al 't Schoone, Goede en Vermakelijke, waarvoor het volgende blijkt besteed te zijn:

1896 totaal *ƒ* 128.870 per hoofd der bev. 3,5 cent

97 totaal *ƒ* 389.781 per hoofd der bev. 7,8 cent

98 totaal *ƒ* 819.117 per hoofd der bev. 16,4 cent (Kroningsjaar)

99 totaal *ƒ* 390.090 per hoofd der bev. 7,8 cent

1900 totaal *ƒ* 400.447 per hoofd der bev. 7,8 cent

01 totaal *ƒ* 561.125 per hoofd der bev. 10,8 cent (Huwelijk der Koningin)

02 totaal *ƒ* 377.103 per hoofd der bev. 7,1 cent

03 totaal *ƒ* 384.491 per hoofd der bev. 7,1 cent

04 totaal *ƒ* 434.145 per hoofd der bev. 7,9 cent

Hoeveel hiervan telkens voor bibliotheekuitgaven valt uit te trekken, laat zich niet uitmaken. Geen enkele maal wordt in de toelichting speciaal van bibliotheekzorg melding gemaakt. Wel b.v. *ƒ* 25 voor prijzen aan een harddraverij, *ƒ* 10 voor een schaatsenwedstrijd, of een muziekconcours. Maar nooit iets over boekerijen. Het moet natuurlijk aan toevallige omstandigheden te wijten zijn, dat de aandacht der samenstellers dezer statistieken nimmer op de gemeentelijke bibliotheekuitgaven vielen; maar wij wisten toch ook wel zonder ambtelijke bevestiging, dat de financieele nooden der gemeenten geen direct gevolg zijn van uitgaven voor openbare boekerijen.

Een eenigszins betrouwbaar beeld van de gemeentelijke zorgen voor openbare boekerijen uit den tegenwoordigen tijd

laat zich niet geven. De voornaamste gemeentelijke boekerijen zijn thans gevestigd te Arnhem, Deventer, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht, Middelburg, Gouda, Alkmaar en Amersfoort; met J. Van Huffel (Nederlandsche volksbibliotheken; Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen, 1905) kan geconstateerd worden, dat het bezoek en de ten koste gelegde middelen niet belangrijk zijn. Een artikel van Mr.A. Meyroos in De Gids van 1907 geeft een overzicht van hetgeen in 1906 de gemeenten in Nederland uitgaven aan subsidies voor, door particulieren opgerichte 'Openbare Leeszalen en Boekerijen'. Deze subsidies zijn op het oogenblik wel hooger dan toenmaals, toen een totaal bedrag van *ƒ* 1600 niet te boven werd gegaan. De eenige gemeenten, welke behoorlijke bedragen aan openbare bibliotheken besteden zijn Amsterdam met *ƒ* 42.900 voor de Universiteitsbibliotheek, en Rotterdam met *ƒ* 11.400 voor de Gemeentelijke Openbare Bibliotheek en Leeszaal. Onder het afdrukken dezer pagina's heeft Utrecht een zeer belangrijke beslissing genomen inzake een afstand van grond in erfpacht en financieelen bijstand aan de reeds bestaande Openbare Leeszaal-Vereeniging ter plaatse.

Met belangstelling worden dus de resultaten afgewacht van het, in Februari j.l. door de regeering gevraagde en door de Centrale Commissie voor de Statistiek aangevangen onderzoek naar het bibliotheekwezen ten onzent.

Reeds als blijk, dat de tijden gaan veranderen en het Rijk zich een tot heden schromelijk verwaarloosd onderwerp gaat aantrekken, houdt dit onderzoek een belofte in voor de naaste toekomst. Algeheele onthouding op het gebied van bibliotheekzorg is niet wel meer mogelijk voor de overheid geworden.

Niet als in Engeland en Amerika werd, onder milden drang van bovenaf, bij ons het bibliotheekwezen ter hand genomen door gemeenten. Doch het particulier initiatief heeft de zorg aan zich getrokken, eerst voor kleine boekerijen ten dienste van den minderbedeelden lezer, thans ook voor grootere en openbare leeszalen ten dienste der geheele bevolking.

Maar, vonden de soortgelijke particuliere bemoeiïngen in het buitenland, in Saksen, Pruisen en de scandinavische landen, voor het kleine volksbibliotheekwezen den financieelen steun der

regeering, en vonden in grootere steden de door vereenigingen gestichte leeszalen, den financieelen steun der plaatselijke besturen: ten onzent vonden de oudere volksbibliotheken nimmer den regeeringssteun, en de nieuwe leeszalen werden door onze gemeentebesturen, met verwijzing naar eigen onvoldoende middelen, slechts uiterst karig bedacht.

Het particulier initiatief, waarop ons geheel bibliotheekwezen zoover dit geen rijkszaak is, berust, wordt thans bedreigd met een bankroet bij voortduren van de onthouding der regeering. Een bankroet vooral in dezen zin, dat het bibliotheekwezen hetwelk ten onzent op één lijn wil staan met de moderne buitenlandsche bibliotheekbeweging, bij gebrek aan middelen zijn pogingen en streven zal moeten opgeven en terugzinken op het oude niveau van beperkte bibliotheek voor minder-bedeelden,

Op het oogenblik is alzoo de vraag niet meer, of het Rijk aan de plaatselijke gemeentebesturen de zorg zal opdragen voor het bibliotheekwezen: daartoe ware een vooruitziende politiek van vijftig jaren vroeger noodig geweest. Op het oogenblik is de vraag, hoe het historisch, door particuliere bemoeiïngen bij ons ontstane bibliotheekwezen, te behoeden voor ondergang; zoo men wil: over het doode punt heen te helpen.

Gelijk bekend mag wezen, werden in 1907 pogingen in het werk gesteld, den steun der regeering te verkrijgen in den vorm van subsidies uit 's Rijks schatkist.

Na vijf-en-vijftig jaren is de zaak der openbare boekerij daarmede ten tweede male in onze Vertegenwoordiging naar voren gebracht.

Het toeval heeft gewild. dat zij ditmaal de Vertegenwoordiging zou bereiken van een zijde, welke, naar men wil, van het nieuw-lichtend Oosten het meest ligt afgewend. Het was de afgevaardigde ter Eerste-Kamer, de heer J.E. Scholten, die bij het afdeelingsonderzoek der begrooting voor 1907 den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. Rink, de vraag stelde, hoe deze dacht over het verleenen van rijkssubsidie aan de door particuliere vereenigingen met gemeentesteun opgerichte openbare leeszalen. Bij de daarop gevolgde algemeene beraadslagingen drong genoemde afgevaardigde niet ten onrechte bij den Minister aan op ‘een weinig méér

toegevendheid' dan besloten lag in diens Memorie van Antwoord: hier werd toen niets meer toegezegd, dan dat eventueele aanvrage om rijkssubsidie eventueel in overweging zouden worden genomen. Het verlangde 'woord van sympathie' volgde in een repliek van den Minister; het nut van openbare boekerijen werd door den Minister hoog aangeslegen. De Minister zou wel wenschen, dat ook in Nederland een of andere Croesus opstond, die als Carnegie in Amerika een millioen beschikbaar stelde voor het inrichten van openbare bibliotheken. Maar zoolang die wensch tot de vrome zou blijven bestaan, zou steun van Rijkswege op den duur wel niet kunnen worden ontbeerd.

Het was te voorzien, dat ten onzent geen deus ex machina het pad zou effenen voor de regeering, welke dan ook schuchter den weg insloeg naar rijksbemoeiïng. Een subsidie werd op de eerstvolgende begrooting gebracht, overeenkomstig de aanvragen van een viertal openbare leeszalen en de bibliotheek der afdeeling Arnhem van den 'Volksbond'.

Bij het afdeelingsonderzoek ontmoette de begrootingspost heftige bestrijding. Niet minder dan vijf principieele bezwaren werden er tegen ingebracht.

Hiermede toch meenden de tegenstanders dat een terrein betreden werd, waarvan de grenzen niet te overzien zouden zijn. En dit, waar van eenige noodzakelijkheid allerminst was gebleken: het particulier initiatief had zich tot heden uitmuntend weten te helpen; (men vergat echter, dat de voor oogen gestelde voorbeelden van dit voldoend particulier initiatief oude vormen van bibliotheekzorg vertegenwoordigden, maar dat de aanvraagsters typen waren van moderner bibliotheken met veel omvangrijker behoeften). Was, vroeg men zich af, bij het plaatselijk bibliotheekwezen wel een rijksbelang betrokken, of moest het terrein niet liever worden overgelaten aan de gemeenten, waar die inrichtingen waren gevestigd? Wat waarborgde het Rijk, dat inderdaad de subsidies besteed zouden worden in dien zin, dat inderdaad ieder daar zou vinden wat van zijn gading was? En hoe zou de regeering het toezicht kunnen uitoefenen op de ter lezing gelegde lektuur, het gehalte en de strekking der geschriften in elk der gesubsidieerde instellingen in den lande?

Bij de beraadslagingen in het openbaar bleek, dat vooral van Katholieke zijde zeer ernstige bezwaren bestonden. ‘Een volksleeszaal,’ aldus drukte de heer Van Vuuren zich uit, ‘waar iedereen iets van zijn gading vindt, is naar onze meening niet voor allen geschikt.’ Buiten dit specifiek Katholieke bezwaar, (waar tegenover bij een volgende begrootingsdiscussie Dr. De Visser zijn standpunt en het ‘onderzoekt alle dingen en behoudt het goede’ stelde), maakte dezelfde spreker de in aanleg zeer juiste opmerking, dat deze zaak meer een gemeentebelang betrof, en derhalve, tegelijk met de plaatselijke contrôle op de boekerij, de zorg er voor aan de plaatselijke besturen behoorde te worden overgelaten. Even juist te noemen was de opmerking, dat het bedrag, onder deze post uitgetrokken op den duur een groot kapitaal zou worden; terwijl tenslotte even terecht gewezen werd op het hier invoeren van een nieuw stelselloos subsidieeren, dat op ander terrein unaniem afkeuring had gevonden.

Terecht werd door den heer Drucker daartegen aangemerkt, dat de openbare leeszalen zich op ruimer standpunt stelden, dan alleen te zorgen voor lektuur voor de volksklasse; even terecht was de verwijzing naar de financieele gebondenheid onzer gemeenten, die een academisch debat over de wenschelijkheid van gemeentelijke exploitatie en steun zonder rijkssubsidie vrij onvruchtbaar maakte. Even juist was de opmerking, dat reeds de bemoeiïng der regeering op zich zelf een zekere waarschuwing voor de leeszalen zou zijn, metterdaad de neutraliteit, welke men zeide voor te staan, ook nauwgezet door te voeren.

Toch werd, ondanks het entrain waarmede werd gepleit, door voor- noch tegenstander de eigenlijke kern der kwestie geraakt.

Het blijft toch vreemd, dat, buiten een losse opmerking van den heer Schaper, geen stemmen opgingen, welke twijfel opperden, of een subsidiestelsel wel de aangewezen vorm zou zijn, waarin het Rijk haar belangstelling in het bibliotheekwezen zou willen toonen. Het subsidiestelsel is van den aanvang op den voorgrond gekomen en daar gebleven. Geen oogenblik is er twijfel gerezen over de deugdelijkheid van het geheele stelsel, speciaal met het oog op de behoeften van *leeszalen*.

Daarvoor bestond een verontschuldiging. Inderdaad was de

toestand van enkele leeszalen gevaarlijk accuut. Een dadelijke voorziening, welke gereed geld in kas kon brengen, was zeer te begeeren. En aan deze begeerte leende regeering en voorstander gereedelijk het oor. Maar, moest men daarom ook doof *blijven* voor ernstige bedenkingen tegen het *stelsel?*

Ware niet vóór de volgende begrooting een ander cabinet in de plaats gekomen, het subsidie-stelsel ware zonder eenigen twijfel gehandhaafd gebleven in het volgend jaar. De bekeering van aanvankelijke tegenstanders, welke inderdaad bij de jongste begrootingsdebatten plaats vond, had te zekerder den eenmaal ingeslagen weg doen blijven volgen, hoewel nadere regeling van het subsidie althans eenig systeem van subsidieverleening had kunnen brengen.

De wisseling van ministerie bracht een stagnatie in den voortgang van zaken. Geen post werd op de begrooting voor 1909 voor leeszalen uitgetrokken. Naar aanleiding van een door de sociaal-democratische fractie ingediend amendement, strekkende tot herstel van het subsidie, ontspon zich een zeer leerzaam debat. Leerzaam namelijk in twee opzichten.

Vooreerst bleken de Katholieke tegenstanders in hun tegenstand thans alleen te staan. Zelfs de Minister van Binnenlandsche Zaken zelf erkende de wenschelijkheid van Rijksbemoeiïng: alleen wachtte een beslissend voorstel alsnog op een onderzoek naar het openbaar bibliotheekwezen ten onzent, dat reeds bij de Centrale Commissie voor de Statisiiek aanhangig was gemaakt.

Doch leerzaam vooral was het debat, toen allengs meer bleek, dat aan het rijkssubsidiestelsel een gevaarlijke angel vast zit: namelijk de regeeringscontrôle op de lektuur van openbare leeszalen.

Plotseling was het woord *Index* genoemd. En al gaf men zich nauwelijks rekenschap meer van het gevaar, wanneer de regeering een ‘contrôle ging uitoefenen, welke zóó diep zou ingrijpen in het nationale leven’ (aldus de tegenstanders van het subsidie in 1907), en al werd slechts met een enkel woord de enorme last gememoreerd, welke de regeering zich met een toezicht op de lektuur op den hals haalde, - toch is misschien door het noemen van dit woord wel eenige twijfel ontstaan, hier of daar, of het subsidiestelsel in den vorm waarin men

zich dat voorstelde, inderdaad wel de aangewezen weg kon zijn voor een regeering, welke het inheemsche bibliotheekwezen op eenzelfde peil wenschte te brengen als dat der leeszalen in het buitenland.

Ook kwam het voorstel tot herstel van het subsidie in den ouden vorm niet in stemming, omdat vooreerst de verhoudingen anders waren gebleken dan aanvankelijk was vermoed. Maar ook scheen een onderzoek, zooals door den Minister werd afgewacht, niet zoo heel overbodig, om eenig perspektief te brengen in het van Overheidswege te voeren bibliotheekbeleid.

Werd daarmede tijd gewonnen voor beraad, in het dadelijk voordeel der noodlijdende leeszalen waren de discussies niet verloopen. En daarmede valt toch zeker ook rekening te houden.

Er zijn twee belangen in het oog te houden: de dadelijke belangen van enkele noodlijdende leeszalen; en de belangen van het openbaar bibliotheekwezen in Nederland in zijn geheel.

Reeds aanstonds, toen in het najaar van 1907 de begrooting voor Binnenlandsche Zaken een post toonde voor subsidies aan leeszalen, heb ik op de tegenstelling van belangen gewezen. Er was reden tot blijdschap in de met een subsidie bedachte leeszalen; maar van de regeering werd méér verwacht dan het goedgunstig beschikken op subsidieaanvragen van geheel sympathiek en nuttig werkende instellingen. Allereerst de in studie name van een zoo bij uitstek lastig te regelen materie. Met een enkel woord werd aangegeven, welke wegen voor de Regeering, steunend op de jarenlange ervaring van het buitenland, te volgen zouden zijn.

Mijn twijfel aan de deugdelijkheid van het subsidiestelsel voor instellingen als openbare leeszalen, berust op de overweging, dat subsidies, afgescheiden nog van allerhand bijkomstige moeilijkheden, alleen dienstig zijn om een systeem van kleine en dus meest ‘volksbibliotheken’ van een bescheiden type, in stand te houden. Dit type kleine volksbibliotheek kan volstaan met een bijdrage uit 's Rijks kas, welke bijdrage, in aanmerking genomen het groote getal gegadigden, nimmer een paar honderd gulden, ten hoogste, kàn overschrijden. Vol-

komen juist toch is het geopperde bezwaar, dat zeer spoedig belangrijke subsidies aan zullen groeien tot kapitalen; en dat er eigenlijk geen grens te trekken valt, waar en wanneer het Rijk zal moeten ophouden met subsidieeren, tenzij weer het Rijk elk der porties zéér bescheiden maakt.

De ervaring in Frankrijk, Saksen, Pruisen, Amerika, Noorwegen, Zweden en Denemarken, kortom overal, is dan ook, dat het verleenen van gelden uit de rijkskas vele kleine boekerijen doet ontstaan. dikwijls kunstmatig in leven houdt, maar nooit aanleiding geeft tot het oprichten van openbare leeszalen, welke het grooter algemeener type, met omvangrijke bemoeiïngen en behoeften vertegenwoordigen.

Op het oogenblik is het aantal leeszalen in ons land nog gering; elk harer kan nog met niet al te zware offers aan de rijks-schatkist, een betaamlijk subsidie worden toegeschoven. Maar haar aantal is reeds binnen enkele jaren aanmerkelijk grooter te verwachten. En dàn heeft men bij het aanvragen van het subsidie in 1907 waarschijnlijk over het hoofd gezien, dat wel is waar de leeszalen de kat de bel hebben aangebonden, doch dat, zoodra het subsidie op de leeszalen zal neerdalen, het zeer groote aantal bestaande kleine bibliotheken zich haasten zal óók in hare kassen den gouden stroom te leiden.

Bestaat er dan wel is waar op het oogenblik nog niet zoo'n overgroot gevaar voor al te veel gegadigden bij een beperkt vermogen tot subsidieeren, en kan men desnoods medewerken aan het voorloopig bestendigen van een subsidie, dat bovendien al ééns vergeven is en waarop men heeft gerekend: een basis voor rijksbemoeiïngen met het vraagstuk der openbare leeszalen biedt het subsidiestelsel niet, omdat het gekenmerkt is door vèr doorgevoerde versnippering van krachten, welke aan leeszalen op den duur nimmer ten goede komen kan.

Niet ook, omdat het subsidiestelsel bijna onafscheidelijk is van het vragen van waarborgen. Waar althans het subsidiestelsel inheemsch is geworden, vraagt de Overheid terecht medezeggingsschap in allerlei zaken van beheer. Dit heeft een goede zijde, wanneer toezicht wordt uitgeoefend op het eenigermate vakkundig, technisch beheer door bereidwillige

maar meest onervaren dilettanten. Doch dadelijk zal ook de Overheid wenschen toezicht te houden op de gevoerde lektuur. In Frankrijk wordt de lektuur langs ambtelijken weg toegevoerd. In Saksen moeten de gesubsidieerde volksbibliotheken zich houden aan een, door de Gemeinnützliche Verein opgemaakten modelkatalogus. In Noorwegen moet voor het overheidssubsidie uit een door de Regeering opgemaakten katalogus gekocht worden. Ten onzent werd reeds gesproken van onderzoek der katalogi, van een Index...!

Waar moet dat heen? Waarschijnlijk staat dan de regeering binnen enkele weken voor een knibbelspel van netelige kwesties. De gelegenheid is geopend voor allerlei ambtelijken omslag. En, de kans is niet denkbeeldig, dat, evenals het meerendeel der saksische volksbibliotheken, onze leeszalen en volksbibliotheken geen gebruik zullen maken van het subsidie, onder zulken bezwarenden titel verleend.

Op den ingeslagen weg liggen voetangels en klemmen, hoe onschuldig ook het begin lijken mag. Welke grondslag van het subsidie moet aangenomen worden? De door particulieren bijeengebrachte middelen zijn zoo ongewis, de hoegrootheid hangt zoo dikwijls alleen af van de meer of mindere overtuigingskracht van één enkel persoon, plaatselijke omstandigheden oefenen zulke ongelijke invloeden uit op de opbrengsten bij geheel dezelfde toewijding, dat inderdaad het resultaat van het particulier initiatief een onbruikbare meter moet zijn.

Gemeentelijke steun rectificeert wel eenigermate den gebrekkigen grondslag voor het rijkssubsidie. Maar gemeentelijke bijstand wordt zeer dikwijls gegeven in den vorm van niet in geld uit te drukken steun, zooals gebouwen, licht, verwarming, enz. Zoodat ook hier moeilijkheden te over zijn, om een alleszins rechtvaardigen grondslag te vinden.

Hebben de belangen van de dadelijk met gereed geld te helpen leeszalen het subsidiestelsel te kwader ure op den voorgrond gebracht, de belangen van het openbaar bibliotheek wezen in zijn geheel zullen gebaat zijn bij het oplossen van dit stelsel in een breeder opgevat plan van rijksbemoeiïng.

De eerste stap in de richting van een gezonde ontwikkeling van het bibliotheekwezen moet zijn het vraagstuk te maken tot

een plaatselijk vraagstuk. Het bibliotheekwezen voor het dagelijksch leven is niet, zooals het universitair bibliotheekwezen, rijkszaak, maar zaak der Gemeente en der gemeentenaren. In iedere Gemeente moet de vrijheid bestaan, binnen ruim te trekken algemeene voorwaarden, naar plaatselijke behoeften en eigenaardigheden, het eigen bibliotheekwezen te regelen.

Toch heeft het Rijk hier een taak; n.l. in het vaststellen van die algemeene voorwaarden. Onthouding heeft de resultaten opgeleverd, welke waarschuwen tegen het stelsel van Thorbecke en diens 'klinkende woorden'. Er bestaan redenen te over voor een publiekrechtelijke regeling dezer materie.

Rijk, gemeente en particulier initiatiefzijn de drie factoren voor de organisatie van een toekomstig bibliotheekwezen ten onzent.

Het Rijk zal, buiten het vaststellen der algemeene regeling, binnen zekere grenzen financieelen bijstand moeten geven. Niet aan particuliere vereenigingen, maar aan de gemeentebesturen. Deze bijstand is te denken in den vorm van jaarlijksche tegemoetkomingen; en in den vorm van voorschotten, in gelijke annuïteiten door de Gemeente af te lossen, doch in de aflossing waarvan het Rijk zelf kan bijdragen. Aan de jaarlijksche tegemoetkomingen ware de voorwaarde te verbinden, dat ter plaatse zelf een zeker bedrag aan vaste inkomsten uit gemeentelijke- dan wel particuliere middelen moest verzekerd zijn, en dat het gemeentebestuur maatregelen trof voor richtige besteding van den bijstand in het belang van het plaatselijk bibliotheekwezen. De bijstand van het Rijk zou in geen geval de ter plaatse zelf opgebrachte middelen mogen overtreffen.

Aan de Gemeente moet de bevoegdheid worden gegeven tot het in eigen beheer nemen van een ofmeer openbare boekerijen, en het verleenen van subsidies en voorschotten aan vereenigingen welke openbare leesgelegenheden, voor ieder kosteloos toegankelijk, exploiteeren. Verder tot het geven van gronden in erfpacht. De door de Gemeente, in opdracht van het Rijk te vragen waarborgen zouden voornamelijk moeten bestaan in het stellen van den eisch, dat de voor bijstand in aanmerking komende boekerijen een zeker (b.v. 50) percent aan werken voor kennis en ontwikkeling moesten bezitten, nevens werken voor ontspanning en verbeelding. Een tweede waarborg moet worden gezocht in

het behoorlijk beheer en de behoorlijke administratie van de gesteunde boekerij. Een derde voorwaarde zou ten slotte kunnen zijn, dat geweerd moest worden, al wat naar geldende moraal tot pornografie wordt gerekend.

Aan de Gemeente zou verder de bevoegdheid moeten worden verleend tot het instellen van plaatselijke Bibliotheek-Commissies, bij voorkeur bestaande uit leden van den Gemeenteraad, bestuursleden van gesteunde boekerijen, en verder uit meerderjarige in woners der Gemeente. Aan deze Commissies zou opgedragen behooren te worden het toezicht te voeren op het geheele plaatselijk bibliotheekwezen. Hieronder zou te verstaan zijn, het doen nakomen der door de Overheid gestelde voorwaarden, en het adviseeren over maatregelen in het belang der plaatselijke boekerijen.

Tenslotte behoort aan de Gemeenten de bevoegdheid gegeven te worden, van het Rijk tegemoetkoming en voorschotten te verzoeken in het belang van het plaatselijk bibliotheekwezen. Deze verzoeken waren te richten aan een Rijks-College, dat over het verleenen van beide adviseert.

In hoofdtrekken zijn hier in de laatste alinea's de gronden aangegeven voor een bibliotheekbeleid in Nederland. Een praeadvies in dezen zin is aan de Vereeniging voor Openbare Leeszalen in Nederland overgelegd.

Kunst en natuur
Door
W.L. Penning Jr.

I

Uit zonder U?

Al heet gij heen, ook over 't lijden,
Als lijderes aan mijne zij' -
Zóó bleef 'k u zien, bij schijnverblijden
Te voller van mans-medelij'.

Mijn lief, al scheen 'k u thans ontweken -
Gedwongen ging 'k, en 't gaan deed zeer;
Als hadt gij naar mij uitgekeken,
Zóó kom 'k naast leêgen zetel weêr.

M o z a r t 's *Andante* mocht ik hooren,
En dacht aan orgel, harp noch fluit...
Als kwam 't, naast mij! ook U bekoren,
Hief me in Geluk - Geluksgeluid.

Zag 'k blij' Weleer èn Toekomst bloeien?...
In 't hart bewarende al den klank
Die tranen van geluk deed vloeien -
Naast l e ê g e n stoel, toch schrei 'k van Dank!

II

Half maart

Door klonter-sneeuw in bijna duister,
Na somb'ren dag zwoegt ge eenzaam voort;
In kolk of wolk, niets roert of ruischt er;
Maar laag in 't West - zie schemerluister
Als rozetuin door avondpoort!

Daarheen, van 't nest op kille twijgen,
Rolt warm-vertrouwlijk meerlgefluit;
Als bloesem voelt ge een sneeuwvlok zijgen;
En hoor, om ons op streek te krijgen
Zond Lente al feestmuziek vooruit!

III

Op lentedag

In luwte een dollend zwieren
Van vogels op den hort;
Uit al 't getwijg een tieren
Als kwam er tijd te kort.
Na glans op prille knoppen,
Hoe grappig pruilt de zon -
Alsof wat zilv'ren droppen
Den boêl bederven kon!

Daar zwenkt de wolk en spiegelt,
Blank dons, in wijden plas;
Weerschijn van luchtblauw wiegelt
Op vochtig wuivend gras.

Van groeilust beeft elk steeltje
Waar 't lot een kroontje aan gaf;
Fier dankt één bloeiend geeltje
Het dorre schutblad af.

Nu komen de oudjes buiten,
En drent'len naar hun bank;
Nu krijgt van kleine guiten
‘Eerst bloempje’ grooten dank;
Gesierd met fleurig kelkje,
Keert zus naar 't blatend schaap:
‘Wou 't vreemde lam weêr melkje?
Hier, moêrtje! is je eigen knaap.’

Geen vee, dan hier 't gewolde,
Geen bontheid kleedt nog 't veld;
De wagen, die daar rolde,
Heeft voêr op stal besteld.
Maar 't wei-groen gaat het meenen,
En kijk! al tuin-gewin:
Lente is op tijd verschenen -
De sneeuwklok luidt haar in.

Bij al wie thuis moet blijven,
Zoekt lente een open raam;
Een droom van vreugdbedrijven
Laat ze achter met haar naam.
En steels, na dag zóó blijde,
Zoek' jeugd haar avondblom -
Stil laantje hoort bij 't scheiden:
‘Zeg, kijk je nog reis òm?’

IV

In 't naakte hout

Weêr in worst'ling met regen en wind,
Overkomt ons een heerlijk verbazen:
Helderop hier uit loeien en razen
Kweelt eenzaam een zieltje dat mint.

Héén toovert al juichender taal
Dag-donker en griez'lige koude;
Valt er roerender intocht te houden
Dan de uwe, buur Nachtegaal?

V

Vogelenkoor en dichterlied

Over langzaam-aan groenende lente
Riep het ochtendgeluid
Weêr den Vreugdezin uit -
Als koning in 't land van de lente!

En nog eens over 't zinkende leven
Riep mijn avondgeluid
Al den Vreugdezin uit -
Die vóórzong in 't land van mijn leven.

Allard Pierson's Verspreide Geschriften
Door
C.G.N. De Vooys.

II

‘Kritiek en artistieke waardeering, beide onbegrensd.’ Deze levensleuze van Pierson werd de bron van zijn zwakte en van zijn kracht. In de toepassing daarvan ligt de zeer eigenaardige betekenis van zijn werk. Wij leerden hem kennen als de geboren idealist, die tweemaal een levensbeschouwing waarbij velen rust vonden, onder zich voelde wegzinken, en die sedert rusteloos nieuwe steunpunten zocht voor zijn idealisme.

Maar zijn krisis was voor een groot deel de krisis van de overgangstijd die hij beleefde. De idealen van het liberalisme, het ‘schier onbegrensd vertrouwen in de toekomst van het menschelijk geslacht’, dat de ‘visionairen van '48’ gekoesterd hadden, begon plaats te maken voor een zeer gegrond scepticisme. De toekomstverwachting werd gebroken, toen het liberalisme ineen begon te zakken, doordat de vooraanstaanden deels de liberale ideeën prijsgaven, deels in een onaantastbare ‘leer’ omzetten, terwijl de konsekwente toepassing van het onvoorwaardelike *laisser aller* steeds meer onmogelik bleek. De onbeperkte mededinging, die de ontwikkeling van ieders individualiteit, in alle maatschappelike lagen mogelik zou maken, bevoordeelde de bezittende klasse en bevorderde de kapitaal-concentratie. De vrijheidsidee werd dienstbaar gemaakt aan het klassebelang. Een dichterlike natuur als die van Pot-

gieter, zich vastklemmend aan de oude idealen, een kritiese geest als die van Busken Huet, wendden omstreeks 1865 het toongevende liberalisme de rug toe.[1)] Jongere politici en oekonomen trachtten omstreeks 1870 het verouderende liberalisme te verjongen, door er hun radikale denkbeelden op te enten. De wrijving die daaruit ontstond, toont hoe de liberale vrijheids-idee velen ontoegankelik gemaakt had voor een nieuw idealisme, dat de inperking van individuele vrijheid ten bate van de gemeenschap noodzakelik achtte voor een harmoniese maatschappij-ontwikkeling. Dit verzet tegen de liberale leer werd gebrandmerkt als 'Katheder-socialisme.'

Toen S. Vissering, de Leidse oekonoom, in 1874 het nieuw opgerichte orgaan van de 'Katheder-socialisten', *Vragen des Tijds*, in *De Gids* besprak,[2)] klonk de verzuchting: 'Er was een tijd toen ons jongeren werd voorgehouden: "Gelooft in de vrijheid." - Wij hebben in haar geloofd, wij hebben voor haar gestreden, wij hebben in hare zegepralen ons verblijd, zegepralen van welke wij meenden dat kerk en staat en maatschappij nu en voortaan de schoonste vruchten zouden genieten. Nu klinkt het woord: "Gelooft in den dwang! Daar is alleen heil te wachten, wanneer de Staat met zijne macht dwingend en organiseerend optreedt tegenover den strijd der belangen en kerk en gemeente en maatschappij naar welgestelde regelen in voegcn zet." - En onze vrijheidsliefde, die éénmaal onze roem was, wordt ons heden als een grove zonde toegerekend.' Deze uitspraak is in tweeërlei opzicht merkwaardig: èn om de verzekerdheid van de voortreffelikheid der liberale leer, èn om het weemoedig besef dat die leer haar tijd gehad heeft.

In de volgende Gids-aflevering maakte Land zich tot tolk van de 'algemeene klacht': 'de liberale partij verliest op elk terrein aan kracht door inwendige verdeeldheid en gebrek aan een gevestigde overtuiging.'[3)] Hij zocht de oorzaak in 'een vroeger overdreven optimisme, dat door teleurstelling achtervolgd werd', verwachtte heil van een 'scherpe formulering van de beginselen die inderdaad gehuldigd worden', maar

1) Vgl. mijn artikel *Potgieter en het Liberalisme* in *De Beweging* 1905.
2) *De Gids*, Dec. 1874, blz. 534.
3) Zijn artikel (Jan. 1875) is getiteld *Overtuiging*.

wees er vooral en nadrukkelik op, hoe het ‘noodlottig optimisme van vroeger’ samenhing met de gebrekkige filosofiese grondslag: ‘Het kritiese rationalisme dient voor het empirisme in de plaats te treden.’

De filosofiese kritiek van Land vond in de massa van de intellektuele liberale bourgeoisie evenmin weerklank als de oekonomiese kritiek van Quack. Ze stuitte af op het geloof aan de voortreffelikheid van de leer waarmee het voorafgaande geslacht gedweept had. In het kerkelike leven keerde de tevredenheid terug. De modernen namen in getalsterkte toe, al bleek steeds meer dat de zuurdesem van hun kritiek op de kern van de orthodoxie geen vat kreeg. Maar wat voor de ouderen een strijdleuze was, werd voor de jongeren een leer. Van hun ‘verlicht’ standpunt zagen ze neer op de ‘bekrompenheid’ van de orthodoxen, terwijl hun optimisme zich in dienst stelde van het behoud. Ontevredenheid werd weer als een ondeugd beschouwd. Op kerkelik en maatschappelik gebied diende men ‘gevestigde opinies’ te hebben. Toen evenwel de beweging tot stilstand kwam, openbaarde zich de innerlike zwakte. Het modernisme brokkelde af door de materialistiese tijdstroming. Filosofies en krities aangelegde naturen ontgroeiden er aan, en trokken de konsekwenties van de moderne kritiek. Tegelijk vond de propaganda van Multatuli voor een materialisme, in idealistiese schijn gehuld, onder de half-ontwikkelden grage oren. Weldra voedde de Hogerburgerschool een geslacht op, doortrokken van de materialistiese dogma's. Men ‘gelooft’ aan de *stof*. De hypothesen van de natuurwetenschap worden bij popularisering omgetoverd tot onomstotelike feiten.

Ook de liberale maatschappij-beschouwing begint een ‘leer’ te worden, waaruit een ‘ethies materialisme’ voortvloeit, zoals Lange dat genoemd heeft. De oekonomie nam aan dat de samenleving beheerst werd door louter egoïstiese motieven. Dit abstraheren van alle andere menselike motieven, dit vereenvoudigen van de oneindig ingewikkelde werkelikheid geschiedde bewust, met een wetenschappelik doel, evenals de meetkunde met lijnen, vlakken en lichamen werkt, die in zulke zuivere vormen niet voorkomen. Het ethies materialisme verwart deze werkhypothese met de werkelikheid, en verheft de oekonomiese wet tot menselike levensregel. Dat

het egoisme de grootste drijfveer is die het mensdom vooruit brengt, werd een geloofsartikel. Een betere maatschappij dan die op ongebreidelde konkurrentie berustte, kon men zich nòch in het verleden, nòch in de toekomst denken. Zelfs een geleerde als Fruin, die in zijn historiese studieën zo menigmaal allerlei menselike motieven wist na te speuren en te doorzien, predikt die leer in deze jaren onomwonden. In zijn opstel *Een Hollandsche stad in de Middeleeuwen* (1873) zegt hij: 'De gilde bedwong ten goede als ten kwade, den geest van vooruitstreven, die thans onbeperkt heerscht en het algemeen belang bevordert ten koste van al wie achterlijk is uit gebrek aan ijver of gebrek aan vermogen.' En nog duideliker, wanneer een Middeleeuws koopman door tijdgenoten om zijn onbaatzuchtigheid geprezen wordt: 'Het zou er slecht met den handel en met de maatschappij uitzien, indien de begrippen waaruit deze lofspraak voortvloeit, nog heerschten. Het winstbejag en de zucht naar rijkdom en eer dienen de menschheid ijveriger en beter dan tevredenheid en onbaatzuchtigheid. Onze oeconomische begrippen zijn niet slechts juister maar ook heilzamer in hun toepassing.[1)]

Evenals in het modernisme wetenschap en geloof het in elkaars nabijzijn soms benauwd kregen, zo ging het bij sommige oekonomen met hun oekonomie en hun moraal. Dat bracht b.v. N.G. Pierson er toe, als antwoord op een *Open brief* van Goeman Borgesius in *Vragen des Tijds* (1878) te schrijven: 'Plechtig kan ik den geachten schrijver verzekeren, dat mij geen docent in Nederland bekend is, die zelfzucht tot hoeksteen zijner doctrine heeft gekozen.'[2)]

Tegenover deze tijdgenoten stond Allard Pierson met zijn Kritiek en Waardering op een geïsoleerd standpunt. Er was in het nationale leven geen krachtige stroming die hem droeg. Dat heeft hij gevoeld als een gemis. Zwakkere naturen hebben

1) Deze laatste passage lokte een protest uit van Van Vloten in zijn *Levensbode*. Opmerkelik is nog, in dezelfde studie, deze uitlating: dat met het renteverbod in de M.E. al de hand gelicht werd, was 'voor het verkeer en den vooruitgang allergelukkigst. Door die bres is in het *onware* en *heillooze* systeem een beter begrip van waarde en kapitaal ingedrongen.
2) In het artikel *Het Katheder-socialisme* in *De Gids* 1878 III, 257.

daar behoefte aan. Toen hij het besef kreeg, dat hij geestelik los geraakt was van zijn vroegere omgeving, heeft hij, evenals Huet, het vaderland verlaten. Als toeschouwer uit de verte, stond hij nog objektiever buiten, of liever boven de Nederlandse toestanden en verhoudingen. Maar zijn piëteit was te zeer ontwikkeld, om de bodem waarop hij gegroeid was, te vergeten. Buigzamer dan Huet, schikte hij zich na 1874 in de vaderlandse samenleving. Allerlei tijdschriften, waarvoor Huet de neus ophaalde, verheugden zich in Pierson's medewerking. Hij voelde zich op zijn gemak te midden van een bourgeoisie, waarvan de geestelike fysionomie hem zo tegenstond.

Mogen we op grond daarvan Potgieter's diagnose: ‘ziekelijke zelfbewondering’, ‘karakterzwakte’, overnemen? De onbillikheid van dit oordeel wordt veroorzaakt door het lijnrecht tegenovergestelde ideaal van deze beide mannen. Potgieter eert de man van de daadrijke energie; Pierson buigt zich liefst voor de man van geniale gedachten. Potgieter leeft dageliks met zijn belangstelling in het volle leven van zijn tijd; Pierson is in zijn diepste wezen onmaatschappelik. De studeerkameratmosfeer is hem het liefst. Hij heeft iets van de Middeleeuwse monnik in zich. De linksheid van de Duitse professoren heeft ‘iets verrukkelijks’ voor hem: ‘Ieder man die zich zelf eerbiedigt, moest linksch zijn, gemakkelijkheid van beweging overlatende aan de kommis-voyageurs die haar niet missen kunnen.’[1] Hij kultiveert ‘de bekoring van studie en eenzaamheid’, die ons brengen ‘in een stemming waardoor wij ons modern leven met al zijn onvermijdelijk en ten deele aantrekkelijk gewoel toch weer vastknoopen aan het kloosterleven der oude duitsche mystiek, ofschoon wij het veel vruchtbarcr willen maken voor onszelven en voor onze omgeving; en het nieuwerwetsch vertrek met zijn lucht en zijn licht ademt toch weer iets van die heilige stilte der kloostercel, waar, als in den moederschoot der vroomheid, die geheimzinnige menschelijke individualiteit gerijpt is.’[2]

Als geboren filosoof acht hij de denkende en voelende mens belangrijker dan de handelende. Wanneer hij in 1859 en 1860

1) In *Heidelberg (Feuilletons*, blz. 88).
2) *Eene Levensbeschouwing*, blz. 299-300.

de twee grootste Nederlandse staatsmannen bespreekt, Groen van Prinsterer en Thorbecke, dan is het om Groen's aristocratiese stijl te prijzen, zijn wijsgerige beginselen uiteen te zetten en te toetsen, en om in Thorbecke allereerst de openhartigheid van de zedelike kritiek te waarderen. Over hun maatschappelike roeping, hun organisatoriese verdiensten geen enkel woord. Ja zelfs veroorlooft de criticus zich de vraag: had Groen zich niet beter verre van het staatstoneel gehouden?

In het verleden interesseert hem allereerst de wording en ontwikkeling van de ideeën. Een wijsgerige geschiedbeschouwing als die van Ranke vindt hij de hoogste: daarbij wordt het verleden ‘een systeem van krachten’, belangwekkender dan de *histoire-bataille*, of de *histoire-personne* van Macauly.[1)] De wijsgeer wil ‘de geschiedenis der volken gebruiken als een vergrootglas, dat ons in staat stelt, het menschelijk, in de eerste plaats ons eigen, hart te leeren kennen.’[2)] In harmonie daarmee is Pierson's stelling dat de diepste mensenkennis niet opgedaan wordt in het maatschappelik verkeer, maar dat ‘al onze menschenkennis ten slotte zelfkennis is.’[3)]

Voor onvruchtbare monnikengeleerdheid en louter mystieke bespiegeling werd Pierson bewaard door twee faktoren: zijn rusteloos zoeken naar een bevredigende levensbeschouwing en zijn behoefte aan mededeling. Hij is altijd - gelijk Van der Wijck opmerkt - de herder en leraar gebleven, zelfs als ‘abstentionist.’ Het probleem van de opvoeding heeft hem levenslang bezig gehouden. Het zaad dat hij met zoveel zorg gekweekt had, wilde hij uitstrooien, ook al viel er veel tussen de doornen. Zou ook dàt geen motief geweest zijn voor zijn terugkeer in de vaderlandse samenleving?

Een leven van wijsgerig-opgevatte studie, gesteund door een zeldzame werkkracht verschafte Pierson al vroeg een brede basis. Hij kende de schaduwzijden van de fasen die zijn gemoedsleven doorlopen had, maar hij had te diep de waarde daarvan voor zijn ontwikkeling gevoeld, om er smalend op

1) Zie het slot van het opstel *Ranke en Macauly* in *De Gids* 1877 II (*niet herdrukt*.)

2) *Lecky en Mc. Carthy* (1883) in *Verspr. Geschr.*[1] I, 136.

3) *Over menschenkennis* (1886) in *Verspr. Geschr.*[1] I, 244.

neer te zien. Het innige besef van de geloofsdiepte van het Réveil, zijn bewondering voor de bijbel-schoonheid, had zijn geest ontvankelik gemaakt voor een Augustinus en een Pascal. Maar daarnaast erft hij van Opzoomer de bewondering voor Goethe als een ‘joy for ever.’ Tegen het einde van zijn leven legt hij zijn gevoelens in de mond van de Goethe-bewonderaar - in *Gesprekken* -: ‘Er is niemand die zoo waarachtig voor mij leeft.’ ‘Ik geloof dat ik van hem eerst het hart heb gekregen in mijn boezem.’ Hij noemt hem ‘de geest die onze aangeboren botheid en vulgariteit wegtoovert; die het diepst van ons wezen een schok geeft; die onze blindheid ons doet zien; die de vonk uit ons slaat; die ons geheele leven dóór de getuige blijft van ons innerlijk zijn; die onze wang blozen doet als wij nuchter en terre-à-terre worden.’

Niet de filologie, maar de dichter Goethe heeft Pierson nader gebracht tot de Griekse geest, het Griekse kunstideaal. Goethe heeft de Griekse *geest* - de ‘innige verwantschap tusschen het goddelijke en natuurlijke’ - als nieuw bestanddeel in ons gemoedsleven gebracht, naast de Latijnshumanistiese, die met het verleden dweept en nieuw leven verwacht in oude vormen. Daardoor heeft hij het Protestantisme - als uiting van de Duitse geest - geëmancipeerd van Jodendom en Katholicisme.[1)]

Een voorspel van Pierson's brede waardering, die in het eclecticisme van *Eene Levensbeschouwing* vaste vormen aanneemt, vinden we in een van de merkwaardigste opstellen uit zijn vroegere periode, *Over Stijl* (1863). Zonder moeite herkent men daarin de kiemen van zijn verdere ontwikkeling. De tegenstelling tussen het klassieke en het romantieke, de geest van het Christendom, die zo vaak het onuitsprekelike in woorden wil brengen en dus de gedachte meer doet vermoeden dan uitdrukt, wil hij oplossen in zijn Waardering, in de harmonie van de ware humaniteit. Zijn ‘onpartijdige kritiek’ wil liefdevol omvatten Augustinus en Plato, Pascal en Goethe, De Musset en Horatius.

De grote vraag naar het ‘vanwaar?’ naar de ‘oorsprong van ons geestelijk bezit’, naar de ‘geestelijke voorouders’

1) *Goethe's sterfdag* (1882), bl. 31 (in *Feuilletons*). Vergelijk de bredere uiteenzetting in *Een Levensbeschouwing*.

had toen al beslag gelegd op zijn geest, en zou hem sedert niet meer met rust laten.[1)]

Als pendant van dit artikel had hij er een geschreven over Shakespeare.[2)] Ook deze grote mensenkenner blijft hij, naast Molière lezen en liefhebben, immers, ‘de kunst is overal de tolk, de openbaring van de zoogenaamde werkelijkheid, die haar wezen niet ontsluit dan voor de aanschouwing der artistieke liefde.’

Door voortdurend aanraking te zoeken èn met de grootste en diepste geesten, èn met schrijvers en boeken die belangrijke levensproblemen behandelden, bleef Pierson's belangstelling op kosmopolitiese banen, bleef zijn geest zich allereerst met het algemeen-menselike bezighouden. Het was hem een weelde, de politiek van den dag, de modeschrijvers, buiten zijn studeerkamer te kunnen sluiten. De vrijheid van een professoraat was hem daarom zo welkom. In een journalistieke werkkring als die van Huet zou hij zich onbehaaglik gevoeld hebben.[3)] Wanneer hij soms, in zijn feuilletons, journalistiek werk levert, dan is het om het publiek een kijkje te geven in zijn studeerkamer. Zozeer voelt hij zich bespiegelend toeschouwer op het wereldtoneel, dat hij in 1870, tijdens de grootste politieke spanning, zich gaat verdiepen in stapels boeken over Pruisen's geschiedenis.[4)]

Deze neiging om tot de wording en het wezen van de verschijnselen door te dringen, afgezien van hun tijdelike maatschappelike waarde, zonder zich te laten beïnvloeden door storende sympathie of antipathie, geeft aan Pierson's kritiek een eigenaardige diepte, en doet hem menig maal scherper zien dan zijn tijdgenoten. Door zijn abstraheren van de werkelikheid ziet hij achter mensen en gebeurtenissen de werking en de botsing van de ideeën. Waar een levend beginsel zijn drijf-

1) Vgl. *Hellas Erfgename* (1884) in *Verspr. Gesch.*[1] I, 203.
2) In *Aurora* (*niet herdrukt*). De lijst van zijn werken stelt het op 1864, maar uit *Over Stijl*, blz. 319 blijkt dat het voorafgegaan is.
3) In 1868 schijnt er inderdaad sprake van geweest te zijn, A. Pierson aan het hoofd te plaatsen van een groot liberaal blad. Potgieter spreekt er over in een brief aan Huet (Sept. '68), en drijft de spot met het plan.
4) Zie de voorrede van het uit die studie gegroeide boek: *Uit Pruisens Geschiedenis*.

kracht gaat verliezen of tot dogma verstart, waar ‘verdedigd recht’ zich niet van ‘onrecht’ vrij weet te houden, daar is Pierson's kritiek onmiddellik bij de hand. Daarom eert hij in de ‘Duitsche geest’, - die hij karakteriseert als het geloof aan ‘het vloeibaar karakter van de waarheid’ - de macht die ons helpt tegen elk dogmatisme, die als tegenwicht tegen de Romaanse geest, met zijn abstrakt-logies karakter, onmisbaar is.[1)]

Dogmatisme is voor hem de dood. Daarin ziet hij de aartsvijand, in welke vorm het zich ook openbaart. In de polemiek met de dogmatiese orthodoxie spitst hij zijn scherpzinnigheid. Maar tegelijkertijd herkent hij in de ‘geestelijke hoogmoed’ van zijn naaste geestverwanten al vroeg de sporen van een nieuw dogmatisme, dat kortzichtig de kostbare geloofskern van de orthodoxie met de onsympathieke schil versmaadt. In de *Aankondiging van De Genestet's Leekedichtjens* (1861) roept hij Ds. Humanus te hulp tegen de geest van oppervlakkige verlichting, die uit sommige van die puntdichten spreekt.

En later, in het feuilleton *Kerstfeest* (1873), toont hij met fijne spot, wat er bij sommige van De Genestet's volgelingen geworden is van het Christus-ideaal. Jezus is voor hun de eigennaam voor wat men tegenwoordig humaan en welopgevoed noemt: ‘de zachte, jonge prediker van algemeene menschenliefde, steun en patroon van alle konservatieven, alle renteniers, alle welopgevoede lieden; hij is pasklaar gemaakt voor den smaakvolst ingerichten salon.’

Die zelfvoldaanheid blijft hij haten in de orthodoxie, overtuigd als hij is dat er ‘meer echte wijsbegeerte kan steken in de onvoldaanheid dan in het bevredigd zijn.’ In het geloofsleven van Hamann en Jacobi verdiept hij zich om ze aan zijn tijdgenoten voor te houden als ‘typen die niet passen zouden in de slecht geluchte galerij van de hedendaagsche rechtzinnigheid.’

De platheid van het dogmaties materialisme acht hij beneden zijn kritiek. Zulke filosofen - heet het al in 1868 - ‘zullen wij ons veroorloven als een uitstervend geslacht van achterblijvers niet mede te rekenen. Zij zijn levende anakronismen,

1) In het *Feuilleton: De Duitsche geest* (1873). Vgl. zijn *Levensbeschouwing*.

vreemdelingen in de intellektueele beweging van hunnen tijd.' Later bestrijdt hij hun leer in een referaat van Lange's werk, maar de Nederlandse voorgangers en proselieten laat hij met rust. De naam van Multatuli heb ik bij Pierson nergens aangetroffen. Van het 'nieuwe geloof', door Strauss verkondigd, wiens boek hem ook door de ruwe toon tegenstond, maakt hij zich af met de spotternij: 'Een veredelde aap, met geene andere toekomst dan het graf, wat zal hij met een geloof uitrichten?'[1] Dat hij het scepticisme van een Voltaire en zijn geestelike nakomelingen 'walgelijk' vindt, behoeft nauweliks gezegd te worden.

Het scherpst was Pierson's kritiek gekant tegen het dogmaties geworden liberalisme, rechtstreeks verwant met het achttiende-eeuwse rationalisme, waarvan de eenzijdigheid en bekrompenheid hem te meer onverdraaglik waren, omdat ze de valse vlag van vrijheid en verdraagzaamheid voerden. 'Er is een zeker soort verdraagzaamheid' - zegt hij[2] - onverdraaglijker dan de onverdraagzaamheid zelve.' Hij wordt niet moe, dit 'tevreden liberalisme' aan de kaak te stellen en te vervolgen. 'Ook het liberalisme heeft zijn Synagoge uit welke de onafhankelijke denker uitgeworpen kan worden, zonder dat hij noodig heeft zich dit juist tot oneer aan te rekenen.'[3] Het 'tevreden liberalisme' onderscheidt zich door 'een slaperige gemoedelijkheid, mitsgaders zulk een drom van algemeene, afgezaagde volzinnen en traditioneel pathos, dat men er soms bijna aan wanhoopt, zijne vertegenwoordigers ooit tot het besef te zien komen van hetgeen onze tijd, ja de dag van heden eischt. Dat tevreden liberalisme is in ons vaderland de beschermheer van de sleur. Het is konservatief in merg en gebeente, en dat in den ongunstigen zin van het woord. Het beeft terug voor nieuwe kombinatiën van denkbeelden, voor het opgeven van versletene wapenen en strijdleuzen; en werktuigelijk de woorden onzijdigheid, verdraagzaamheid en soortgelijke prevelende, dommelt het telkens weder in.'[4] Pierson

1) *Strauss* in *Feuilletons* (1873).
2) In de studie over *Hamann*, blz. 54.
3) *Over Vrijheid* (1874), blz. 362.
4) *Een Levensbeschouwing*, blz. 368-69.

stelde er een eer in, de feestverstoorder te zijn onder zijn tijdgenoten, die zo gaarne als ‘een groote familie’ in ‘eene zachte, feestvierende stemming verkeerden, genoeglijk bijeen in den knollentuin hunner staatkundige en godsdienstige gevoelens.’[1)]

Het was weer voornamelik de liberale ‘leer’ die door Pierson aangetast werd; een weerklank van de politieke strijd vindt men in zijn werk hoogst zelden. En de enige keer dat hij zich in de aktuele politiek mengde, n.l. met zijn brochures tijdens de schoolstrijd van 1868, was het om de liberale voormannen hun dogmatisme te verwijten. De neutrale school, erkent hij, is van konfessioneel standpunt gezien, inderdaad niet neutraal. Het is niet geheel onjuist als men er ‘moderne sektescholen’ in ziet. De liberalen verlochenen hun beginsel door ‘een fanatisch opdringen van eigen verlichting.’ Er bestaat ook een ‘tirannie des ongeloofs.’ ‘Het fanatisme is een menschelijke eigenschap, die niet wegvalt waar men den mensch zijn positief kerkelijk geloof ontneemt.’ Geen wonder dat Pierson met wat hij ‘*zijn* ideaal van de liberale partij’ noemde, een man als Buys in 't harnas joeg.[2)] Overigens houdt Pierson hier nog vast aan de liberale stelling, dat ‘de kracht en uitnemendheid van den modernen staat voor een goed deel gelegen zijn in zijne zelfbeperking, dat is, in het zooveel mogelijk inkrimpen van zijn machtgebied.’ De liberale vrijheidsidee wordt hier nog eens konsekwent uitgevierd tot het uiterste.

Maar weldra richt Pierson zijn kritiek op dit liberale vrijheidsbegrip zelf. Een schuchter begin had hij gemaakt bij het afscheid ‘van zijne laatste gemeente’, toen hij ‘een sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel’ een der onmisbare voorwaarden noemde van de ware humaniteit. In die jaren zweefde hem evenwel meer een vaag idee van de Mensheid voor, dan de werkelikheid van de georganiseerde maatschappij. Aan de botsing van dat gemeenschapsgevoel met de liberale leerstellingen had hij nog niet gedacht. Klassentegenstellingen schijnen voor de oud-predikant niet te bestaan.

1) *Oudere Tijdgenooten, Inleiding*, blz. 16.
2) Deze brochures *De liberale partij op staatkundig gebied* (1868) zijn ook in de *Verspr. Geschriften* (2de reeks I) opgenomen.

Opmerkelik is weer, en typies voor de kosmopolitiese aanleg van Pierson's geest, dat niet de radikale stroming hier te lande, maar de studie van het buitenlandse liberalisme hem de liberale leerstellingen krities leert zien. Nòch het optreden van Quack, door Potgieter zo geestdriftig begroet, nòch Van Houten's kritiek op Thorbecke, brengt zijn pen in beweging. Zijn aandacht richt zich op Mill's geschrift *On Liberty* (1873), waarin de wijsgeer en niet de praktiese politicus aan het woord is. Die veelgeprezen uiteenzetting[1)] gaat hij toetsen aan Mill's eigen logica, om aan te tonen dat 'het onvoorwaardelijk laisser-aller van den Staat op losse gronden rust.'[2)]

Gelijktijdig valt hij Renan aan, die als hoofdstelling van het Franse liberalisme verkondigd had: 'Vrijheid is de hoofdvoorwaarde van de zege der Waarheid.' Van Pierson's abstentionisties standpunt wordt dat een frase genoemd: 'geen lofliederen dus op het laisser-aller!'[3)] Het vorige jaar had hij al in een feuilleton betoogd, dat vrijheid op zich zelve nooit begeerlik kan zijn, maar alleen als doel. 'Haar te aanbidden om haars zelfs wil is de sentimentaliteit van het liberalisme.'

Bij het bestuderen van geesten die in de liberale sfeer zijn opgegroeid en vastgegroeid, krijgt hij sterk het gevoel dat ze de eigenlike 'vrijheid van geest' missen, dat hun richting de toekomst niet heeft. In het biezonder treft hem dat in het leven van Macauly, die hij vroeger zo zeer bewonderd en door een vertaling van zijn *Essays* ingeleid had (1860-65). Een Gidsartikel van 1876[4)] typeert hem als de eenzijdige partij-man, die het vermogen ontbeerde 'om zich op kunstenaarswijze met de ons omgevende wereld te vereenzelvigen', als de liberale optimist, die ook 'als historiograaf veelszins redenaar gebleven is', de *redenaar*, die zich tegenover de *schrijver* verhoudt als de dekoratieschilder tegenover de beeldhouwer.[5)]

1) In *De Gids* (Oct. 1873) noemde Van der Wijck het 'een juweeltje waardoor Mill tot de karaktervorming, allereerst van het jonge Engeland, maar vervolgens van het geheele moderne Europa heeft bijgedragen.'
2) In het artikel *Over Vrijheid* (1874) in *Verspr. Geschr.*[2] II.
3) In de feuilleton *Renan's pleitrede* (1874).
4) Niet herdrukt in de *Verspr. Geschr.*
5) Sterker nog ontgocheld toont hij zich in het Gidsartikel van 1883: *Macauly en Baco* (*Verspr. Geschr.*[1] I), toen gebleken was dat Macauly's eenzijdigheid in onbetrouwbaarheid kon ontaarden. Niet vijandig, zooals Naber meent, maar menskundig luidt Pierson's konklusie: 'Het kan hem, die nadenkt, tegenover Macauly angstig te moede worden: hoe vele gaven en deugden kan men bezitten, en toch behooren tot de Filistijnen!'

De gegrondheid van zijn kritiek trok Pierson niet in twijfel: de geschiedenis leerde immers dat de vooruitgang van de mensheid juist dikwels plaats had door dwang. Maar achter die kritiek voelde hij zijn zwakte. Vrijheid moest middel zijn. Waartoe? Dwang kon heilzaam zijn. Op welke in-zich-zelfsterke beginselen moest die dwang gebaseerd zijn? Evenals Busken Huet en Multatuli gaat hij overhellen naar absolutisme, zonder zich duidelik te maken waar zulk een doelbewust gezag vandaan zou moeten komen. Niet de Heerser van Multatuli, maar de Staat zal 'misschien' de *deus ex machina* worden. 'Misschien zal de Staat' - zegt hij in een feuilleton van 1873[1] - nog tot sommige van de krachtdadige middelen moeten terugkeeren, die de Kerk der Middeleeuwen met zoo uitstekend gevolg heeft aangewend.'

Het komt mij voor dat Pierson, waar hij de onmacht van de liberale regeerders aan het parlementarisme wijt, onder invloed van Huet staat, evenals deze, op zijn beurt, met instemming naar Multatuli luistert. 'Onze staatkundige instellingen zijn thans, helaas! van dien aard, dat niemand aan regeeren kan denken. Wij hebben een Staatsmachine, en vooral een Staatsruif; wij hebben geen Staatsbestuur. Wie kan besturen, die slechts op een ministerieel leven van een jaar, of, zoo hij zeer sterk is, van anderhalf jaar rekenen, en elken dag als slachtoffer van de eene of andere parlementaire kuiperij vallen kan? Wie leiden, die al zijn geest moet uitputten in het vinden van middelen, welke, als stond hij tegenover een vijand, zijn richting maskeeren? En het gebrek, waarop wij doelen, zal niet spoedig verbeterd worden.'[2]

Het verschil met Huet is niet minder duidelik. Huet hult zich, niet onbehaaglik, in zijn scepticisme, en neemt de wereld, na zoveel ontgocheling, zoals die is. Pierson, de geboren idealist, blijft onbevredigd, blijft geopend naar de toekomst. 'Bij al wat menschenwaarde heeten mag: laat ons aan het

1) *Montalembert* (*Feuill.*, blz. 276).
2) *Een Levensbeschouwing*, blz. 245.

slechte niet gewoon raken! Maatschappij, kerk, opvoeding, onderwijs, filanthropie, in welke richting wij het oor leenen, alles schreeuwt om hervorming. En alles kan en moet beter worden, en zal het ook, wanneer wij onze vooroordeelen opgeven, onze bevroren verbeelding laten ontdooien, en ons uitstrekken niet naar een door de avondzon meer of minder dichterlijk beschenen verleden, maar naar de grauwe en grillige lijnen der toekomst, waar de dageraad begint te lichten.'[1)]

Begrijpelik is het, dat Huet daarin niet meer kon zien dan een revolutionaire frase.[2)] Toch steeg deze vage hervormingszin, die bij zijn afkeer van een ver doorgevoerde demokratie[3)] nog zwevender werd, uit een onverdachte gevoelsbron.

Toen Pierson in 1875 zijn beschouwing van het leven en de samenleving trachtte af te ronden, zag hij de toekomst inderdaad als een grauwe nevel. Van het lichten van een dageraad was geen sprake. Later heeft hij zich eens verdiept in de vraag wat er van Huet's ontwikkeling geworden zou zijn, als in zijn studentetijd 'het Socialisme, dat belangrijkst verschijnsel onzer belangrijke eeuw, het hart geopend had voor die Levenskwestie, die alle andere in de schaduw stelt: omschepping der maatschappelijke orde, naar den maatstaf van een waarachtig gemeenschapsgevoel, de overwinning behalende over de zelfzucht en hoogmoed die thans hare grondslagen zijn!'[4)]

Liever dan deze vraag ten opzichte van Pierson zelf te herhalen, zetten we naast hem de krachtige en sympathieke figuur van zijn tijdgenoot Friedrich Albert Lange, die zijn *Geschichte des Materialismus* in hetzelfde jaar 1875 besloot met *Der Standpunkt des Ideals*. Deze parallel dringt zich vanzelf op, omdat - gelijk wij zagen - Pierson zich, kort voor het uiteenzetten van 'ideaalvorming', in Lange's werk verdiepte. De verwantschap is onmiskenbaar. Ook Lange's waardering van het Christendom berust op 'Freiheit von confessioneller Beschränktheit, aber auch von freigeisterischer Flachheit', op 'Hochsinn culturgeschichtlichen Interesses.' En toch, welk

1) *Een Levensbeschouwing*, blz. 415.
2) *Lit. Fant.* XVI, 172.
3) Vgl. *Een Levensbeschouwing*, blz. 164.
4) *Jongere tijdgenooten* (1890) in *Verspr. Geschr.*[1] I.

een verschil tussen de eclectiese vaagheid van Pierson's ideaalvorming, en Lange's krachtige overtuiging ‘dass es keine festere und tiefere Wurzel geben könne für Religion und Sittlichheit als welche in der Kraft unseres Geistes zur Dichtung der Ideen treibt.’ Pierson's laatste woord blijft: Wat is waarheid? Wat is zedelikheid? Lange heeft een vaste basis gevonden voor zijn wetenschap en zijn moraal in de Kantse filosofie, en kon daardoor zijn standpunt tegenover materialisme en scepticisme scherp afbakenen.

Pierson schikt zich met welbehagen in het weeldeleven van de rijke bourgeoisie. ‘Wat men het goud ook verwijte’, zegt hij,[1] ‘rijkdom geeft eene zekere voornaamheid, verlangt een zekeren goeden toon, brengt eene zekere mate van goeden smaak in het dagelijksch leven mede, die wellicht geene innerlijke waarde hebben, maar veel verzoeten en veraangenamen.’ Maatschappelike noden kent hij na zijn predikantetijd voornamelik uit de boeken. Lange's boeiende *Arbeiterfrage* heeft hij niet gekend of met geringe belangstelling gelezen; anders had hij, die zo graag het publiek in zijn lektuur liet delen, er stellig over geschreven. Wanneer hij later voor een arbeiderspubliek optreedt, voelt hij zich verlegen en misplaatst. Zijn rede ten behoeve van Domela Nieuwenhuis[2] was dan ook voornamelik een lesje in ‘waardering’, aan de zelfvoldane bourgeoisie. De sociaal-demokratie was voor hem ‘een vraagstuk dat langs wetenschappelijken weg, dus op de studeerkamer, moet worden behandeld’.[3]

Lange's oekonomiese studie deed hem als einddoel zien ‘die Regeneration der Völker aus dem ethischen Ideal des Socialismus.’ Dat geeft een vaste richting aan zijn leven. Dat stelt hem tot opofferingen in staat. De eervolle plaats van privaat-docent verwisselt hij met het redaktie-buro van een arbeidersblad, of het kantoor van een drukkerij die zich in dienst stelt van volksontwikkeling. Met zijn *Arbeiterfrage* plaatst zijn studie zich midden in het praktiese leven. Als hij later in de professorale katheder terugkeert, verliest zijn idealisme de aanraking met de werkelikheid niet.

1) *Herinneringen uit Pruisens Geschiedenis*, Voorbericht, blz. XII.
2) *Feuilletons*, blz. 379.
3) In de aangehaalde rede (1887), blz. 381.

Pierson blijft in wezen individualist. Uitgegroeid boven een vroegere geestelike gemeenschap, heeft hij zich losgemaakt van het denkbeeld dat een nieuwe geloofsgemeenschap voor toekomstige geslachten mogelik zou zijn. Voor een levensbeschouwing die nieuwe idealen wil doen groeien uit historiese elementen, tracht hij ook het opgroeiende geslacht te winnen. De ‘vertedering des harten’ die door het idealisme uit zijn school gekweekt zal worden, moet de gehele maatschappij vernieuwen. Geen wonder dat zulk zwevend idealisme telkens in utopie verloopt. Met de naieveteit van de studeerkamergeleerde zegt hij: ‘Waarom zouden, bijvoorbeeld, niet alle jongelieden uit de meer bevoorrechte klassen pogen nauwe betrekkingen aan te knoopen elk met een drie- of viertal jonge mannen uit den arbeidersstand, zich geheel laten inwijden in hun maatschappelijk, huiselijk en persoonlijk leven, in één woord weten wat zij behoeven naar lichaam en geest.’ - ‘De ontwikkelden moeten zich onder de minder ontwikkelden niet hunne eenige, maar toch ook onder dezen hunne ware vrienden zoeken, die zij geregeld zien en ook daardoor lief krijgen.’[1)]

Lange's idealisme zweeft niet in nevelen. Evenals Pierson beziet hij de sociale kwestie van filosofies standpunt, en liefst van de ethiese zijde. Evenals Pierson is hij innig overtuigd dat de religie onvergankelik is.[2)] Maar hij beseft dat een nieuwe geloofsgemeenschap alleen kan opbloeien uit een nieuwe levensgemeenschap, die ‘den Armen und Elenden fühlen lässt, dass er Mensch unter Menschen ist.’ Of uit het oude geloof, zegt Lange voorzichtig, een stroom van nieuw leven zal kunnen vloeien, of van een ‘religionslose Genossenschaft’ zulk een gloed zou kunnen uitgaan, dat het oude geloof er in verteerd wordt, weten we niet. ‘Eins aber ist sicher: wenn ein Neues werden und das Alte vergehen soll, müssen sich zwei grosse Dinge vereinigen: eine Weltentflammende *ethische Idee* und

1) *Een Levensbeschouwing*, blz. 372-373. In dit boek stelt hij ook de mogelikheid dat bij hoge geestelike ontwikkeling alle sexuele behoeften van de mens kunnen verdwijnen.
2) Pierson zegt dat het duidelikst in *Goethe's sterfdag* (1882) *Feuilletons*, blz. 22): de religie is het onveranderlik en tevens veranderlik element. Ze ‘kan niet bestaan dan op voorwaarde van telkens schijnbaar onder te gaan om nieuwe vormen aan te nemen.’

eine *sociale Leistung* welche mächtig genug ist, die niedergedrückten Massen um eine grosse Stufe empor zu heben.'[1)]

Een heerlik-enthousiast toekomstvertrouwen doortintelt deze slot-bladzijden. Wat is daartegenover de verschijning van Beatrice aan het slot van Pierson's *Levensbeschouwing* mat en opgeschroefd! Bij Lange gloort het morgenrood; bij Pierson knettert een vuurwerk.

Heeft Pierson Lange om zijn krachtig idealisme benijd? Waarschijnlik niet. Zijn socialisties inzicht en zijn Kantiaanse overtuiging beide zullen Pierson te stellig en te eenzijdig geweest zijn. Karaktervolle eenzijdigheid werd door hem meestal op waarde geschat, maar zelden benijd. Een enkele maal moet hij erkennen, dat in eenzijdigheid een kracht ligt, 'die misschien niet te duur wordt verworven tegen den prijs van het vermogen te ontberen om zich op kunstenaarswijze met de ons omgevende wereld te vereenzelvigen.'[2)] Maar hij legt de volle nadruk op 'misschien'. Zelf voelt hij zich gelukkig in zijn geestverwantschap met Renan, van wie hij getuigt: 'Begrijpen is voor hem medegevoelen; al zijn verstand wordt tot sympathie. Hij rust niet eer hij al den hartstocht heeft ondervonden waaruit zekere richtingen en toestanden in de Geschiedenis geboren zijn; hij zorgt slechts, dat hij nooit de dupe van dien hartstocht wordt.'[3)] Met volle bewustheid blijft hij de 'artistieke waardeering' kultiveren, want alleen die - dat staat onomstotelik vast - leidt tot de ware 'vrijheid van geest', waarvan hij de voortreffelikheid in 1876 nog eens nadrukkelik in het licht stelt: 'Die vrijheid openbaart zich in een kritiek, die in de eerste plaats niet goed- en afkeurt, maar kenschetst en rangschikt. Die vrijheid heeft tot voorwaarde niet onverschilligheid, maar zulk een heerschappij over de gewaarwordingen van het gemoed als alleen kan aangeleerd worden door hem, wien juist zijne onbegrensde levendigheid van aandoeningen opmerkzaam heeft gemaakt op het gevaar, dat het oordeel van den invloed dier aandoeningen dreigt. Die vrijheid heeft tot vrucht een

1) *Geschichte des Materialismus* II, 556.
2) In het Gidsartikel van 1876: *Lord Macauly* (blz. 336).
3) In het feuilleton van 1874: *Ernest Renan*.

verdragen, een kunnen plaatsen van alle dingen, een besef van het betrekkelijk recht aller dingen, een ingenomenheid die nooit tot afgoderij overslaat, een afkeer die geen feller uitdrukking zoekt dan die met ironie bestaanbaar is. Terwijl zij aan de priesters van elken eeredienst en aan de ijveraars van elke richting met het genoegen van wierook te branden dat van smaadredenen of stokslagen uit te deelen gaarne overlaat, zoekt zij, midden door tusschen voorliefde en weerzin, haren bondgenoot in oprecht medegevoel.'[1)]

Door gestadige oefening van Waardering en Kritiek stijgt Pierson steeds hoger. Hij blijft de konsekwenties aandurven. Toen hij eenmaal het gemeenschapsgevoel als kostbaar element voor ideaalvorming erkend had, heeft hij later het socialisties ideaal onomwonden gewaardeerd, op een leeftijd die zijn meeste tijdgenoten voor revolutionaire gedachten onvatbaar maakte. Zijn redevoering *Een schrede voorwaarts* (1888) mist alle vertrouwen op de demokratie. De 'vertedering der harten' moet van boven af doordringen, en aan de ongelijkheid die 'ten hemel schreit', een einde maken, want 'het gemoed is de groote drijfkracht.' Maar naar het socialisme leidt zijn leuze: wij moeten komen van menslievendheid tot menselikheid. De menslievendheid van het liberalisme bracht *Vrijheid* en *Verdraagzaamheid;* de menselikheid eist: *gemeenschap*, *samenleving*. In een ander artikel van ditzelfde jaar[2)] spreekt hij van 'een oude en een nieuwe religie, Kalvinisme en Socialisme', die beroering brachten in het volkomen stilstaand water onzer eigen politiek. In *Een brief aan den heer F. van der Goes* (1890)[3)] toont hij zijn sympathie voor een nieuwe samenleving, gelijk in Bellamy's *Looking backward* ontworpen werd. Het egoïsme wordt niet meer beleden in het huisgezin; waarom zou het dan onvermijdelik zijn in de samenleving? Tegenover de bezwaren van de behoudende partij stelt hij de vraag: 'Voelt gij u tehuis

1) In het bovengenoemde Gidsartikel, blz. 354. Aan het slot van het artikel *Middeleeuwsch Ongeloof* van 1876 (in *De Tijdspiegel*, in hoofdzaak een referaat van Reuter's boek): 'De kritiek is in waarheid de vlam, die op het altaar der menschheid niet uitgedoofd mag worden.'

2) *Bij een onuitgegeven werk* (1888) in *Verspr. Geschr.*[1] II.

3) In *De Nieuwe Gids*, herdrukt in *Verspr. Geschr.*[1] II.

of gerevolteerd in een samenleving waarin zoovele menschenzielen thans onvermijdelijk moeten verloren gaan?' Bovendien, 'elke belangwekkende samenleving moet - als eertijds de kristelike - internationaal zijn.'

De ontwikkeling van het Christendom blijft hij met de grootste belangstelling volgen. Immers: 'het Kristendom is doortrokken van een geur, achtergelaten door de bloem van ons geslacht; vandaar zooveel onwederstaanbaars.'[1] En zou misschien de oude stam nog nieuwe loten kunnen schieten? De Protestantse tak scheen hem in een laatste ontwikkelingsfase. 'Het Protestantisme in het algemeen heeft thans opgehouden een eenigszins belangwekkend verschijnsel te zijn.' Het is dubbelhartig geboren: vrijheid van onderzoek en gezagsuitoefening zijn onverenigbaar. Zo schreef hij in 1875,[2] naar aanleiding van het geruchtmakende Amerikaanse zendelingenpaar Moody en Sankey. Hun naïef wondergeloof 'vertegenwoordigt met bewonderenswaardige kordaatheid het eigenaardige der kristelijke levensbeschouwing', maar de wijze waarop zij het doen brengt hen die geen Christen meer kunnen zijn 'tot helderheid omtrent de ware reden hunner weigering.'

Twee jaar vroeger had hij geschreven:[3] 'Het Protestantisme verkeert zoo kennelijk in een staat van ontbinding, dat het aan liberale zijde tot onverholen rationalisme, aan orthodoxe zijde òf tot mystiek òf tot Katholicisme moet overslaan. Aan Rome dus vooreerst de godsdienstige toekomst der Kristenheid.'

Opmerkelik is het, dat Pierson een vernieuwing van het Katholicisme verwacht van de 'Duitse geest.' In het aangehaalde artikel zegt hij: 'De kristelijke traditie, de ware eenheid der kerk, huwt zich bij de Germanen aan konstitutioneele gezindheid, wetenschap, behoefte aan vooruitgang, nationalen zin; bij de Romanen daarentegen, inzonderheid bij de Franschen, huwt zich diezelfde kristelijke traditie aan absolutisme, obscurantisme, reaktie en ultramontaansche gezindheid.' Vandaar dat een poging als van De Montalembert, om onder de

1) *Jongere tijdgenooten* (*Verspr. Geschr.*[1] I, 387).
2) *In De Gids: Moody en Sankey* (niet herdrukt in de *Verspr. Geschr.*)
3) *Eene bisschopswijding* (*Feuilletons* blz. 364.)

leuze ‘God en de Vrijheid’ de vrijheid ‘schatplichtig’ te maken aan het Katholicisme, mislukken moest.[1)]

Met buitengewone belangstelling bestudeert Pierson daarom het werk van kardinaal Newman,[2)] want in hem ‘schept zich de germaansche geest een Katholicisme van eigen stempel.’ Hier vond hij ‘de germaansche schakeering, de germaansche evolutie van het Roomsch Katholicisme,’ die hij in de Oud-Katholieke beweging vergeefs gezocht had. Had Pierson in onze dagen geleefd, hij zou de eerste geweest zijn om aan het modernisme in de Katholieke kerk, aan het Christen-socialisme diepgaande beschouwingen te wijden.

Maar voortdurend waakt Pierson er voor, dat hij geen ‘dupe’ wordt van zijn sympathie. De Katholieke kerk acht hij een instelling die zich overleefd heeft en die juist daardoor gevaarlik wordt. Het hedendaagse Katholicisme is Jesuïtisme geworden: gehoorzaamheid aan de grote Lama te Rome. Met onze nieuwe levensbeschouwing houden we het niet uit achter de beslagen vensterruiten van een Kerk.[3)]

Soms zoekt Pierson nog verdere toekomstperspektieven. In *Hellas' Erfgename* (1884)[4)] beschrijft hij hoe het Oosten eertijds het Westen ten leven gewekt heeft. Het Oosten was in de geschiedenis van de mensheid ‘het vaderland van de scheppende persoonlijkheid, van den godsdienststichter, den ziener, den profeet, den dichter.’ Zal het nuchterder Westen zich blijvend verdiepen in exakte wetenschap? Zal het Oosten ‘in ons leven zelf meer en meer ondergaan?’ Neen, er gaat nooit kracht in de mensheid verloren. In het Oosten, in Voor-Indië, in Japan, zijn tekenen van herleving. Misschien wordt eens een nieuw huwelijk tussen het Oosten en het Westen voltrokken. - Dit slot is een visioen van Da Costa, maar ontkerstend. Het is typies voor een idealisme dat als

1) Zie het belangrijke artikel *De Montalembert* (1873) in *Feuilletons*

2) De biografie in *Mannen van Beteekenis* (1890) is herdrukt in *Verspr. Geschr.*[1] II.

3) Zie het slot van het artikel *Uit de geschiedenis der mystiek*, hoofdzakelik een referaat van Preger's werk (*De Tijdspiegel*, 1876; niet herdrukt). Men vindt daar een vergelijking tussen het M.E. Katholicisme, waaraan ‘niets menschelijks vreemd gebleven is’, en de ‘eenvormigheid en eentoonigheid’ van het hedendaagse.

4) In *Verspr. Geschr.*[1] I.

een luchtballon ver boven de werkelikheid zweeft, en geneigd is om het uitgangspunt te vergeten voor een nevelig verschiet.

Pierson's grootste kracht blijft intussen zijn kritiek, die in de laatste periode, na 1875, verdiept en verscherpt is. Het dogmatisme, ook het ongelovige, blijft het mikpunt. Uit het leven van Harriet Martineau (1878) trekt hij de les: ‘Men moet er zich voor wachten, de waarheid of de wetenschap tot een nieuwe Voorzienigheid te maken.’ In Van Oosterzee ziet hij een kostelik type van de zelfingenomenheid, waartoe de positie van de gevierde Leraar in de Nederlands Hervormde kerk zo licht leidt. Het meesterlik getekend portret: *Van Oosterzee als kerkleeraar* (1882) is meer een vrucht van kritiek dan van waardering. Wat een mensenkennis straalt hier door Pierson's fijne ironie!

Een niet minder kostelik type, de vrijdenker-doctrinair, vindt hij in Vosmaer, die in de scheppingen van zijn verbeelding blootgesteld wordt aan een geestige kritiek. De oude heer Van Arkel, uit *Inwijding*, belichaamt ‘de bekrompenheid en nuchterheid van de burgerlijke verlichting,’ die de ‘hoogmoedsban’ van Ds. van Aldema veroordeelt, maar ondertussen alle orthodoxie met een algemene ban treft. Frank, de hoofdpersoon, die zelf ingewijd, of liever ‘ontbolsterd’ diende te worden, ‘is iemand die tot ‘Kunstschoon’ in dezelfde betrekking staat als de geloovige tot de ‘geopenbaarde Waarheid.’ Over Frank's hoofd wordt Vosmaer getroffen door de uitspraak: ‘De Grekolatrie schijnt een nieuwe godzaligheid die tot alle dingen nut is.’[1)] Misschien heeft Pierson, door de eenzijdigheid van deze kunstenaar zo scherp te veroordelen, zijn eigen kunstverering voor overdrijving willen behoeden.

Nog eenmaal, en met gerijpte kracht, treft zijn kritiek de ‘geest der eeuw’, door uit een beschouwing van het Réveil de les te putten: ‘Het verstand is niet de eenige toegang tot het beste in den mensch.’ ‘Verlichting kweekt verblinding.’ ‘Het is het gemoed dat het leven belangrijk maakt.’[2)]

Pierson zou ongetwijfeld de uitspraak van Matthew Arnold

1) Zie *Jongere tijdgenooten: Mr. C. Vosmaer's Inwijding* in *De Gids*, 1889 (niet herdrukt in de *Verspr. Geschr.*).

2) *Bij een onuitgegeven werk: W. de Clercq's Dagboek* (1888), herdrukt in *Verspr. Geschr.*[1] I.

onderschreven hebben: ‘Criticism’ moet zich tot taak stellen: ‘to know the best that is known and thought in the world, and by in its turn making this known, to create a current of true and fresh ideas.’ En niet minder zou hij ingestemd hebben met de onmiddellik volgende woorden van zijn Engelse geestverwant: ‘Its business is to do this with inflexible honesty, with due ability; but its business is to do no more, and to leave alone all questions of practical consequenses and applications, questions which will never fail to have due prominence given to them.’[1)]

Vooral op letterkundig gebied heeft de criticus van de Waardering werk van blijvende waarde geleverd. ‘De letterkunde boeit ons al de spiegel van hen die haar beoefend hebben.’[2)] ‘De letterkundige voortbrengselen, waarmee het de moeite loont zich bezig te houden, zijn in de eerste plaats die, waarin een belangrijke gedachte wordt uitgedrukt.’[3)] Deze beide uitspraken van Pierson bepalen de richting die zijn litteratuurbeschouwing voortdurend gevolgd heeft. Voor hem bestaat er een onverbrekelik verband tussen letterkunde en wijsbegeerte. ‘Letterkunde, in den besten zin, is slechts een andere naam voor wijsbegeerte, in den ruimsten zin.’ - ‘De ware letterkunde is wijsbegeerte, konkreet, plastisch, aanschouwelijk geworden.’[4)] Vroeger had hij deze opvatting al verdedigd tegenover Bilderdijk's stelling: ‘Poëzie en godsdienst zijn één.’ Immers, èn poëzie èn wijsbegeerte zoeken in het variable het konstante. ‘De wijsbegeerte drukt dit algemeene en konstante uit in een geheel afgetrokken, de kunst drukt datzelfde uit in een geheel konkreten vorm; de wijsbegeerte in een formule, de kunst in een beeld.’[5)]

Uit die opvatting vloeit voort deze beknopt saamgevatte poëtiek:

‘Geen poësie bij gebrekkige beeldspraak, dat is: bij afwe-

1) In zijn *Essay*: *The Function of Criticism*.
2) *Algernon Charles Swinburne* in *De Gids* 1878, blz. 82 (niet herdrukt).
3) *Engelsche dichtkunst van den dag* in *De Gids* 1876, blz. 197, (niet herdrukt).
4) *George Eliot* in *De Gids* 1881, blz. 262, 263.
5) In zijn *Studiën over Bilderdijk* II, in *Nederland*, 1875; herdrukt in de *Verspr. Geschr.*[2] III.

zigheid van of ook bij te kort schietende aanschouwelijkheid.

Geen poësie, waar iets zuiver individueels wordt uitgedrukt dat niet type kan zijn van iets algemeens.

Elke poësie des te hooger naarmate de uitgedrukte gedachte de vrucht is van ruimer generalisatie.

Hooge poësie niet de zaak dan van zeer groote geesten.' Scheppend kunstenaar te zijn acht Pierson een onschatbaar voorrecht. Hij heeft er naar gegrepen, en een pijnlik gemis gevoeld toen hij het niet bereiken kon. Hij weet de ideeën in het leven te analyseren en uit het leven te isoleren, maar de ideeën door de verbeelding tot leven te wekken, is hem niet gegeven. Hij had een autobiografie kunnen schrijven, treffend door waarheid, vol fijne opmerkingen over zijn omgeving: menige bladzijde uit *Intimis* en uit zijn later werk levert daarvoor het bewijs. Maar zodra hij 'Wahrheit' met 'Dichtung' wil versmelten, schiet zijn kracht te kort. Dat deed *Adriaan de Mérival* mislukken. Schrijvers 'die in het leven slechts een schouwspel zien' benijdt hij niet. 'Er is niets in den grond zoo onwaar als hetgeen men met een kunstterm realisme noemt.' Maar wat zou hij niet gegeven hebben voor de gave van een Eliot! Met haar werken heeft hij 'geleefd'. Haar talent is 'het overstorten van haar sympatisch voelen in ons.' Zij toont hoe de auteur Leraar kan zijn, niet door verdraagzaamheid, die deugd der zwakken, maar door sympathie, verenigd met intellektuele kracht.

Bevreemdend is weer het gebrek aan zelfkritiek dat uit Pierson's latere novellistiese pogingen, zijn *Omtrekken* (1873) blijkt. Het zijn louter aangeklede abstrakties, die de schrijver ten tonele voert, bijna een parodiëring van 'aanschouwelike wijsbegeerte.' Een Middeleeuwer zou er een allegories spel van gemaakt hebben. In *De Vrouw van Max* wil hij het kontrast tussen de egoisties-artistieke liefde en de hartstochtelik-overgevende liefde in beeld brengen. Maar de schrijver die zo aardig weet te vertellen over de Duitse professoren die hij van zo nabij gekend heeft,[1)] maakt van professor Max een alleronmogelikste romanpop. *Mary's opvoeding*[2)] wil een paedagogies probleem veraanschouweliken. Aan een jong meisje wordt tegen

1) Zie b.v. het *Voorbericht* van *Uit Pruisens Geschiedenis*.
2) Als *Omtrekken* II in *De Gids* verschenen (niet herdrukt).

haar natuur ingeprent dat ‘het handelen naar indrukken op zich zelf een kwaad is, dat het hart met zijn tochten en driften louter een verrader is.’ De toepassing van deze les maakt haar ongelukkig. Ook hier is de rijke Creoolse, Graziëlla, zonder enig gevoel, die ‘een afschuwelijk werk der duisternis’ verricht door Mary's verloofde te verleiden, uit een stuiversroman weggelopen.

Pierson heeft later niet meer, gelijk Huet, zijn talent geforceerd door zich aan de roman te wagen. In de geestrijke dialoog van zijn fijne *Gesprekken* (1890-92) vindt de mensenkenner een kunstvorm, die uitnemend past bij zijn natuur ‘à facettes’, en zijn Sokratiese geest.

In zijn verzen blijft Pierson beneden het middelmatige. Wilde men zijn achting voor de poëzie afmeten naar de mislukte proeven, b.v. in de *Adriaan de Mérival*, - zie de onbeholpen Goethe-vertaling! - dan zou men hem onrecht doen. De vurige begeerte naar het scheppende kunstenaarschap heeft ook hier zijn zelfkritiek parten gespeeld. Want hij heeft de diepste eerbied voor ‘die wondere krystallisatie die het gevoel in metrischen vorm brengt’, en haalt met instemming Swinburne's karasteristiek aan: ‘The pure note of absolutely right expression for things inexpressible in full by prose at his highest point of adequacy - the formal inspiration of sound which at once reveals itself, and which can fully reveal itself by metrical enbodiment alone, in the symphonies and antiphonies of regular word-music and definite instinctive modulation of corresponding tones.’[1)]

Een dichternatuur bezat Pierson ongetwijfeld. Al zijn dichterlijke gaven concentreerden zich in zijn kritiek, die naar zijn opvatting ‘in wezen bewondering is.’ ‘Men moet dichter zijn om zich in een menschenziel te kunnen verplaatsen.’[2)] Letterkundige kritiek is voor hem dan ook geen wetenschap, maar een kunst. Maar de litteratuurbeschouwing van de analytiese kunstenaar, blijft anders dan die van de scheppende dichter. Als Pierson een beschouwing over Béranger geeft (1860), is

1) In het aangehaalde artikel, *De Gids*, 1879, blz. 89.

2) *Gesprekken* V (*Verspr. Geschr.*[1] II, 273).

het om de beschouwingen van Planche, Sainte Beuve, Vinet en Renan naast elkaar te zetten. Als Potgieter zich verdiept heeft in lektuur van en over Béranger en zich tot schrijven zet (1858), wordt de dichter-biografie tot levende werkelikheid. Potgieter wil het verleden ziën, en mèèleven. De parallellen van dicht- en schilderkunst zijn bij hem niet gezocht, maar dringen zich telkens op: 'het valt ons zwaar de zusterkunsten te scheiden,' zegt hij in zijn Crabbe-studie.[1)] Pierson, die de geestesgang volgt, heeft aan die aanschouwelikheid geen behoefte. Als hij aan een 'zusterkunst' herinnert, is het niet zelden de muziek: de zangerige zachte weemoed van De Genestet vergelijkt hij b.v. treffend met Mendelsohn's melodieën, die evenzeer aan een zekere armoede en eentonigheid lijden.[2)]

Een ander verschil tussen de litteratuur-beschouwing van deze beide Nederlanders met Europese belangstelling, is dat de kosmopolitiese Pierson in zijn studeervertrek het vaderland vergeet, terwijl Potgieter vóór alles vaderlander blijft, en midden in zijn studie de blik terugwendt naar het Nederlandse verleden, naar een Staring of een Bilderdijk, om te prijzen of te prikkelen.

Meer overeenkomst toont Pierson met Busken Huet. Maar Huet wendt zich bij voorkeur tot boeken; Pierson 'heeft altijd dorst naar menschen.'[3)] Huet is de geestige causeur, die door fijne smaak, uitgebreide belezenheid en kritiese scherpzinnigheid nieuwe gezichtspunten geeft, die zijn besliste meningen heeft, niet te vurig in zijn bewondering, onbarmhartig in zijn spot. Pierson gaat liefst in de diepte.

Voor hem 'is het binnenste een heiligdom, dat alleen door zielsverwantschap kan worden geopend.' Vindt hij ergens gesloten deuren, dan gaat hij meestal voorbij. Zijn veelzijdigheid is natuurlik geen alzijdigheid. Positieve, strijdbare geesten - wij zagen het reeds - trekken hem niet aan. Voor een Kant, een Luther voelt hij weinig;[4)] personen met sterk ont-

1) *Studiën en Schetsen* II, 220.
2) *Intimis* II *Verspr. Gesckr.*[2] I, 318.
3) *Gesprekken* V (*Verspr. Geschr.*[1] II, 269.
4) Zie het korte feuilleton van 1874 over *Luther*.

wikkeld gevoelsleven, in 't biezonder mystiek-religieus getint, lokken hem aan. Vandaar dat zijn studies over de hoofdmannen van het Réveil, over Hamann en Jacobi, over Newman, een ereplaats verdienen in zijn nalatenschap. Uit het werk, uit de brieven van een auteur, konstrueert hij zijn persoonlikheid, gaat hij na hoe de ideeën van zijn tijd en zijn omgeving in zijn zieleleven werken en woelen.

Pierson's psychologiese kritiek gaat veel dieper dan die van Huet. Hun beider studies over Bilderdijk naast elkaar te leggen, zou onbillik zijn, want Huet's Bilderdijk-opstel was een eerste proeve van litterair-historiese kritiek. Maar tekenend is, dat Huet op later leeftijd Bilderdijk niet meer aangedurfd schijnt te hebben. Een zuiverder maatstaf voor de diepte van hun kritiek krijgen we, door Huet's artikelen over Pierson te vergelijken met dat van Pierson over Huet. Dan is Pierson onbetwistbaar de meerdere.

Omgekeerd bezat Huet in de elegante zwier van zijn stijl, in zijn boeiende en geestrijke kompositie, eigenschappen die Pierson hem wel eens benijd zal hebben. Als hij zijn feuilletons in *Het Vaderland* gaat schrijven, is het of hij met de *Literarische Fantasiën* wil wedijveren. Daaronder zijn er zelfs die door de luchtigheid van toon, door het soort van geestigheid aan Huet doen denken, b.v. de kritiek op Vosmaer's *Amazone* (1881), waarin hij schertsend betoogt dat dit boek, waarvan de titel zou moeten luiden ‘Hollandsch flegma in een italiaansch landschap’ niet van Vosmaer kan zijn. Maar over 't algemeen blijft Pierson, ook in die korte stukjes, zichzelf. Zijn stijl onderscheidt zich door ernst en distinktie. Stijl is bij hem de ‘vrucht van gedurige inspanning.’[1] Bij ervaring kent hij ‘de kieskeurigheid, die het lijden en de weelde is van den stilist.’[2] ‘Stilist’ is voor hem het ware woord. Hij laat zich niet gaan. Hij bereikt nòch de Franse elegance van Huet, nòch de ongemeenheid van Potgieter. Met afkeer van retoriese pronk streeft hij naar Duitse diepte, maar nog meer naar de Engelse degelikheid en klaarheid, die hij bij Stuart Mill bewondert. Een stijl die de vrucht van studie is, wordt soms bestudeerd

1) Vgl. *Waardeering* in *Verspr. Geschr.*[3] II, blz. 133.
2) *Voorbericht* bij *Uit Pruisens Geschiedenis*, blz. XIII.

en on-eigen: niet altijd klopt er een hart in. Maar de innerlike kracht stijgt tot het einde toe. Bij Pierson is er een veel groter verschil van stijl tussen het vroegste en het laatste werk dan bij Huet.

Hoe stond nu Pierson, met zijn kosmopolitiese aanleg, tegenover de nationale letterkunde? De romantiese trek naar het verleden ontbreekt bij hem, evenals bij Huet. Maar bovendien voelde hij zich geheel los van de Gidstraditie. Potgieter's verheerliking van de zeventiende eeuw, zijn hoop op een nationale herleving lieten hem koud. Pierson's heroën uit het verleden droegen geen Nederlandse namen, maar heetten Plato en Augustinus, Goethe en Pascal. De grootste Nederlanders uit het voorafgaande geslacht vond hij Da Costa en Opzoomer. Potgieter's persoonlikheid, die voor Huet zoveel bekoring had, was hem weinig sympathiek. Iemand die zijn kracht zocht in eenzijdigheid, die bekende, ‘geen philosofische hersens’ te hebben, was in veel opzichten het tegendeel van Pierson. Terwijl Huet tenminste de zeventiende eeuw krities ging bestuderen, bleef Pierson onverschillig en geringschattend. Alleen de schilderkunst zondert hij uit, maar zou de buitensporige lof, bijna uitsluitend Rembrandt toegezwaaid, niet wat traditioneel zijn? ‘Hoe zou het komen’ - zegt hij in zijn *Levensbeschouwing* - ‘dat wij altijd den mond vol hebben van die zoogenaamde klassieke letterkunde der zeventiende eeuw, waar nauwlijks iemand in het buitenland zich om bekommert?’ Het leven dat Potgieter achter die letterkunde zag, interesseerde Pierson niet. Het realisme van Bredero en Jan Steen stond hem tegen. Hooft, Huygens, Cats worden bijna niet genoemd. Vondel boeit hem niet. Aan Vondel als dramaticus ontzegt hij mensenkennis en diepte van gemoed.[1)] In een polemiek met Schaepman (1879) noemt hij Vondel ‘een noest versificator, in den regel gaande en staande, maar niet zelden vleugelen aanschietende, die hem tamelijk hoog verheffen boven zeer velen zijner tijdgenooten, hem evenwel nooit een vlucht verzekeren, welke de volstrekte afwezigheid van allen wijsgeerigen aanleg - in den dichter onmisbaar - doet ver-

1) *Aankondiging van Leekedichtjens* (1861) in *Verspr. Geschr.*[3] II, 109.

geten.'[1] In de bespreking van Huet's *Land van Rembrandt*[2] onthoudt hij ons dan ook een eigen waardebepaling van de zeventiende-eeuwse kultuur. Alleen wordt Huet verweten dat hij in de geschiedenis van zijn volk niet heeft aangedurfd - 'onze gereformeerde theologie, het verborgen Roomsch Katholieke leven of dat van Israël' - dat hij zijn werk van de zeventiende-eeuw 'meer afbreekt dan voltooit'. Bedoelt Pierson daarmee niet, dat Huet nog te veel onder de invloed staat van de eenzijdig-liberale verheerliking van de zeventiende-eeuwse volkskracht, die door De Gids gepopulariseerd was?

Tegenover Bilderdijk stond Pierson, als vereerder van Da Costa, aanvankelik minder vrij dan Huet. Maar juist doordat hij hem nader stond, kon hij zo diep in dit moeielik verstaanbare zieleleven doordringen. De studie in *Oudere tijdgenooten* en de meesterlike kritiek op Kollewijn's *Bilderdijk* zijn nog niet overtroffen. Des te meer treft het ons, dat Pierson, evenals Huet, in Bilderdijk een afgod van onze nationale letterkunde zag, die onttroond diende te worden. In de *Studiën over Bilderdijk* stelt hij het retories karakter van deze poëzie aan de kaak, en vraagt: 'moeten wij die dichterlijke taal waarlijk bewonderen?' Wanneer in de *Geestenwareld* de argumenten ons in den steek laten 'wordt aan de poësie opgedragen ons te overbluffen.' - 'Het is niets dan woordenspel.' - 'Wij hebben behoefte aan steviger kost; aan woorden die iets meer zijn dan woorden, die gedachten bevatten, en wel gedachten waarmee wij voor het leven ons voordeel kunnen doen. In de poësie erkennen ook wij een leidsvrouw, maar weigeren plaats te nemen aan haar knie, waar zij niets anders is dan 'Saartje die goede oude baker, die sprookjes kan vertellen.' - 'Ook Bilderdijks voorbeeld heeft vaak medegewerkt tot de verbreiding van eene opvatting der dichtkunst, die ik voor verderfelijk moet houden.'

Van de negentiende-eeuwse letterkunde heeft Pierson geen hoge dunk. Potgieter krijgt een enkele maal een 'eervolle vermelding', die veel van een frase heeft. De schrijvers die

1) *Feuilletons*, blz. 413.

2) Herdrukt in *Verspr. Geschr.*[1] I, 225.

in het voetspoor van De Gids volgen: Bosboom-Toussaint, Schimmel, Hofdijk, trekken zijn aandacht niet. Hij beklaagde de letterkundige kritikus die 'het voorrecht had van beurtschipper te zijn op de rustige binnenvaart onzer nederlandsche belletrie van vroegeren en lateren tijd.'[1] Door zijn mening voor zich te houden of onpersoonlik te uiten, gaf hij niet zoveel aanstoot als Huet, maar zijn oordeel voor de achterlikheid van onze letterkunde was niet minder scherp. In 1875 ergerde hem al 'ons opvijzelen van het middelmatige, - ons ophemelen van eigen letterkundige voortbrengselen, welke richtingen vertegenwoordigen, die bij andere volken reeds als uitgeleefd worden aangemerkt.'[2] Te meer viel hem dat op, omdat hij juist zijn Duitse jaren achter de rug had, toen hij liefst gezworven had 'op de hooge zee van de europeesche letterkunde der laatste honderd jaren.' Wanneer hij later op het pantheïsties karakter van de Europese letterkunde van de laatste eeuw wijst, heet het spottend: 'Het laat zich voorzien dat tegen het jaar 1900 hetzelfde ook van de Nederlandsche belletristen zal moeten worden gezegd.'[3] Als hij in een feuilleton een bloemlezing uit *Neerlands letterkunde in de negentiende eeuw* aankondigt,[4] dan eindigt hij met de wens dat zo'n bloemlezing eens vertaald mocht worden, dat het buitenland eens oordeelde: 'Men ziet niet altijd in den spiegel het gelaat dat men werkelijk heeft.' Immers, 'een letterkunde moet beoordeeld worden allereerst naar den maatstaf van haar innerlijk gehalte. Geen kunstig aaneengeregen perioden, geen vloeiende versregels zouden het gemis aan gedachte, aan inhoud vergoeden.'

De 'kopieerlust des dagelijkschen levens', zegt hij met Swinburne, die de werkelikheid afschildert 'gelijk zij door den schrijver trouwhartig en met geest werd waargenomen', brengt wel echte kunst voort, maar staat niet op één lijn met de Verbeelding 'die ons oplegt wat zij schiep'. Als Nederlands voorbeeld noemt Pierson de *Camera Obscura*. Hoe hij over de

1) *Alg. Charles Swinburne*, blz. 109.
2) *Een Levensbeschouwing*, blz. 235.
3) In het aangehaalde artikel over *Swinburne*, blz. 109.
4) In *Het Vaderland* van 3 Dec. 1877 (niet herdrukt).

poëzie van Beets dacht, heeft hij in een vonnis van de 'huiselike poëzie' onpersoonlik gezegd, in termen die aan *De Nieuwe Gids* doen denken. 'De dichter, eens een profeet, wordt een huisvader in zijn kamerjapon. Heeft hij nog vleugelen, aan welk schoeisel worden zij niet zelden vastgemaakt! Huldigt hij het schoon, het is alleen in zoover als het "lief" is.' - 'Het leven van den dichter in zijn tijd is het, waar het voor ons, Nederlanders, met onze genoeglijkheid, onze gezelligheid, onze lievigheid op aankomt. Wat de lieve poësie te zeggen had, is sedert lang bij ons gezegd. Wij weten thans wat een nederlandsch dichter gevoelt bij het zingen der nachtegalen, het plukken van een ruiker voor zijn meisje, het eerste kindje dat hij helpt wiegen, het eerste kerkje waar hij gepreekt heeft, het eerste kerkhof waar hij heeft gemijmerd.' En, in tegenstelling met Huet's pessimisme, voegt hij er aan toe: 'Wie zal zeggen dat de Nederlander voor geen andere aandoening vatbaar is?'

En ook de volgende passage over de hoge roeping van de poëzie, geschreven drie jaar vóór Kloos z'n inleiding op Perk, bewijst dat Pierson's kritiek, naast die van Huet, wegbereidend geweest is: 'Het is niet overbodig in gedachtenis te brengen, dat kunst geen weelde mag, maar *le stricte nécessaire* moet zijn, de onvermijdelijke uitdrukking van sommige gewaarwordingen. Ik moet in poësie spreken, omdat zelfs het proza, het lenige, het rijke, het tintelende en nauwkeurige, het machtige en het verteederende proza, niet toereikend is. Anders is poësie louter bloemrijkheid, konventioneele overdrijving, de kinderachtigheid zelve. Zij, die woordenpraal in bescherming nemen en daarmede de poësie in de wereld hopen te bevorderen, zij weten niet wat zij doen; in waarheid komt het voor hunne verantwoording, indien poësie niet geacht wordt. Poësie is de ware taal van een mensch, die den mensch in zich voelt rijpen.'[1)]

Grote kunst, meent Pierson, zal eerst dan weer ontstaan, als daarin de grote ideeën van de eeuw belichaamd zijn. De 'democratische geestesrichting,' 'la pitié suprême' kunnen geadeld worden door poëzie. 'De geschiedenis van Europa en

1) *Swinburne* II. In *De Gids* 1879, II, 204.

de groote politiek, dat zijn in waarheid de Musen' voor de dichter van de nieuwe tijd. Bij die opvatting zal de poëzie eerst recht beeld geworden wijsbegeerte zijn. 'Ontwaak, jonge dichter onzer hoop', roept hij uit. 'Men heeft u gezegd dat poësie overal te vinden is. Geloof het niet langer; de poësie woont alleen bij het groote en bij hen, die niet gebroken zijn van harte. - Men heeft u gezegd, en zal het nu nog lang, en telkens met meer nadruk, zeggen, dat poësie en wijsbegeerte elkander niet verdragen. Antwoord hem: poësie en úw wijsbegeerte, en bewijs dan met uw voorbeeld het tegendeel van hetgeen zij durven beweren.'

In een overgangstijd was Pierson de voorganger, ook al kweekte zijn waardering geen geestdriftige volgelingen. Begrijpelik is het, dat zijn werk op de achtergrond raakte, toen de beginselen weer botsten, toen bespiegelingen over ideaalvorming teruggedrongen werden door strijd voor opkomende idealen, waaraan de besten, ook onder de kunstenaars levens- en werkenskracht ontlenen. Zo'n tijd vereist strijdbare naturen. 'Waardeerende en vereerende menschen zijn gewoonlijk slappe menschen; geen wonder, de woorden waardeering en vereering zijn gestempeld in de agnostische sfeer.'[1)]

Maar strijd maakt eenzijdig en soms ongevoelig. Oude dogma's worden gepantserd; nieuwe gesmeed. Tegengestelde meningen worden verketterd. Er is geen 'beautiful twilight,' maar 'laughter and war.' Tijden van beginselvaste strijd zijn tijden van wording en groei, van opgewekte levenskracht, maar ook niet zelden van gebrek aan bezinning, aan diepte.

Daarom is het een voorrecht, dat we de omgang kunnen genieten van mannen als Pierson, die ons met hun onbevangen, waarderende veelzijdigheid de diepte doen zoeken. Zij herinneren ons aan de beperktheid van onze menselike aanleg, aan het gevaar van onze eenzijdigheid. Zij behoeden ons voor zelfoverschatting; zij kweken een heilzaam idealisme.

De vage intuitie van een fijn besnaard en rijk begaafd gemoed - dat leert ons Pierson's voorbeeld - is voor het

1) Is. van Dijk: *De Imitatie van Thomas à Kempis* (1906), blz. 15.

opgroeiend geslacht dikwijls vruchtbaarder dan de kracht van ‘gevestigde overtuigingen’. ‘De idealen van hen die onder hun tijdgenooten als vage gevoelers rondgingen worden de vastheden van een nieuw geslacht.’[1)]

Assen, Maart 1909.

1) Albert Verwey in het *Kroniek-artikel Liefhebbende Herdenking* (20 Maart 1898).

Twee gedichten
Door
Albert Verwey.

Friedrich Nietzsche

Gij waart het lijden dat den levenshonger
Toch nooit verleert: ge zocht vriend, vrouw en jonger,
Opdat één u erkende als zulk een held -
Gij vondt er geen: geen heeft uw komst gemeld.

Totdat ge er waart: Gekruist maar Vreugden-rijke
- o Anti-krist - bereid dat steeds 't gelijke
Leedvolle leven weerkeer' - Blijde Maar
Die Zarathoestra brengt aan de aardsche schaar.

Toen vond u elk. Toen kleedden u de dwergen
Als priester in een wit gewaad: naar bergen
Zaagt ge over, zittende in uw waanzin-dal,
En antwoord kwam en klonk van overal: -

‘o Dionusos, die het donkre broeden
Ontsteegt en bleeft in zomerhelle gloeden
Uzelf gelijk, Heerscher ondanks Apol, -
Maak van uw bloed ons, van uw wonden vol.

Wil die zich Macht won, daar hij niemand anders
Was dan zichzelf: wij beuren in uw standers
D'Adelaar, Koning van wat vliegend leeft,
De Slang, de Alwijze van wat kruipend streeft.

Hater van meelij, Man en Zweep van vrouwen,
Meesteraar van uzelf, op Wien te bouwen
Een hoogre wereld, als een fondament,
Gij hebt geroepen elk die u erkent,

Zijnde, die weer zult zijn, Danser met de Aarde,
Wij zullen met u zijn, eeuwig gepaarde,
Wij zullen de uwe zijn, diep van uw gloeden vol,
Wij zullen zijn als gij, ondanks Apol.'

De zang klonk uit. Toen traden door uw duister
Die twee gedaanten, in hun eigen luister:
De Lichtgod die den drieklank heerlijk hief,
De Christus rood van speer- en spijker-grief.

En de eerste zei: verschijning van 't gelijke,
Dat is mijn Droom, dien ik, genadenrijke,
Altijd in de eindlooze ongelijkheid stort,
Die door dien droom alleen gezaligd wordt.

En de andre sprak: liefhebben ondanks wonden
Zichzelf niet, maar elkeen, heb ik bevonden
Zoo groote almenschelijke zaligheid,
Dat ik ze u wenschte - u die mijn Broeder zijt?

Het duister viel: gij zaat, alleen gelaten.
‘Apollo won? De Christus?’ En de maten
Van goed en kwaad bewogen angstiglijk
In u. Gij stierft zacht en verlangstiglijk.

In de Hooglandsche Kerk te Leiden *geteekend door* Floris Verster. De Kunstenaar Spreekt:

De wegen die naar 't gulden venster voeren
Zijn weinge en streng bepaald: ik ken hen alle.
Of 't licht door naastgelegen ruiten valle,
Of drijv' door zuilengangen, of langs vloeren

Van blauwe zerken waaz': ik heb voor elk
Bizonder schijnsel eigen weg en kleur,
Bedding of mengling: - achter houten deur
En groen gordijn stort als in diepen kelk

De schaduw, edelsteen-gelijk: dat blauw
Houdt in zijn diepte, van mijn kathedraal
Gebouwd uit schijnsels, kleur en zongestraal,
't Verankerd tegenwicht. Mijn hart wordt flauw

Als ik vandaaruit zie naar gouden rafel
Vóór 't middenvenster, dat de teere tinten
Omlijsten die langs even zichtbre plinten
Uit andre ramen schijnen op 't getafel

Van boogdoorwerkte wand, en voel de vaart
Waarmee kolommenrij verkortend stort
Van hier naar daar: - hoe paarlemoerig wordt
Elks rijzig lijf en hoofd - hoe roerloos schaart

Zich hier breed-ronde reus, daar 't rank gevolg.
Hoe vol die kleine beuk - één zijbeuk slechts
Van 't weidsche kerkgevaart dat links en rechts
Zich spreidt, onzichtbaar. Maar mijn ruimte zwolg

Zich vol van licht: geen steen, geen plank, geen weefsel,
Geen schaduw zelfs is lichtloos, maar haar stoffen,
Ont-nuchterd, zijn door andre ziel getroffen,
Die tot hen kwam als een veelverwig zeefsel

Van licht, doorzichtge sluier, paarlemoer
Dat van den hemel komt, en dat zij zijn.
Dit is een drank van licht, een tooverwijn
Den steenen ingegoten: ik ontroer

Van 't denken, staren, en ik vraag: had ik
Die wegen in mijn geest, en in mijn oog
Dat wonder? o doe van dien vensterboog
't Gordijn, dat mij dwaasstraalt, één oogenblik.

Wee mij! blikkrende diamant, in stroomen
Stort in: wee mij! dáár zijn de duizend paden,
De oneindge tinten, de ongeweten zaden -
Laat neer 't gordijn. 'k Voel me aan mijzelf ontnomen.

Sociale hygiëne

Verweer tegen Darwinistisch en Marxistisch pessimisme. Entwicklungswerttheorie, Entwicklungsökonomie, Menschenökonomie, Eine Programmschrift von Rudolf Goldscheid. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt. Leipzig 1908.

Voor kort heeft prof. Steinmetz in een lezing zijn bekende waarschuwing tegen het hygiënisch streven om zwakke individuen in 't leven te houden, herhaald. Door die pogingen ter bestrijding van kindersterfte, tuberculose enz. zou de werking eener heilzame natuurkracht gestuit worden; heilzaam wel niet ten opzichte der individuen, die ondergaan, maar voor de kracht van het toekomstig menschengeslacht. Met die natuurkracht is vanzelfsprekend bedoeld de natuurlijke selectie naar Darwinistische opvatting. Deze is het die uit alle individuen de meest geschikten uitkiest om uit hen een weerbaarder geslacht te doen ontstaan. Ten opzichte der sociale hygiëne is die leer een Darwinistisch pessimisme. Want niet alleen beoogt de sociale hygiëne talrijke individuen uit de arbeidersklasse, waar nu nog de natuurlijke selectie zoo goed als onbelemmerd te werk kan gaan, voor vroegtijdigen ondergang te behoeden - dat zou een zedelijk streven zijn, waartegenover prof. Steinmetz zijn wetenschappelijk inzicht kan plaatsen - maar de sociale hygiëne heeft vóór alles de toekomst op 't oog. Een gezonder, krachtiger, ontwikkelder en dientengevolge productievere arbeidersbevolking is het doel. En om dit te bereiken wordt gestreden tegen die velerlei invloeden welke de gezondheid en de kracht der arbeiders ondermijnen, invloeden die volgens prof. Steinmetz juist de

natuurlijke sociale hygiënisten bij uitnemendheid zijn. Het is duidelijk dat hier een krasse tegenstelling aanwezig is. Aan wiens zijde is 't wetenschappelijk inzicht?

Maar nog tegenover een ander pessimisme, dat evenzeer zich gerechtvaardigd acht door een wetenschappelijken grondslag, moet de sociale hygiëne zich verweren. Ofschoon het Marxisme de arbeidersklasse beschouwt als de macht die de toekomst beheerscht, en wier belang *het* belang der samenleving is, berust deze optimistische verwachting dialectisch op een pessimisme, dat uitdrukking vindt in de leer der 'Verelendung'. De toestand der arbeiders wordt gedrukt gehouden door het kapitalisme, en dat is noodzakelijk omdat de productieverhoudingen de vormen der samenleving als een dwingende natuurkracht beheerschen. Weliswaar zal de 'Verelendung' der arbeiders hun 'klassebewustzijn' en hun verzet zoodanig doen groeien, dat een revolutie onvermijdelijk wordt, die de hoog-kapitalistisch ontwikkelde maatschappij in 't socialisme zal doen omslaan, zoodat op die wijze toch een tijd zal aanbreken dat de arbeiders gezonder en krachtiger kunnen worden, maar een poging om dat reeds vooraf te verkrijgen, zoolang de ontwikkeling van 't kapitalisme nog in gang is, kan onmogelijk veel resultaat hebben. En 't is ook beter dat geen resultaat verkregen wordt, want aankweeking van revolutiezin bij de arbeiders is het voornaamste.

Aldus is een steil en consekwent Marxisme even pessimistisch ten opzichte der sociale hygiëne als prof. Steinmetz. Een verweer daartegen is weliswaar minder gemakkelijk, omdat de opgesomde consekwentie's nooit zoo positief en sterk worden volgehouden als de sociologische hoogleeraar de zijne handhaaft, maar het is daarom nog te meer noodzakelijk. Want het is de arbeidersbeweging die aan de sociale hygiëne beteekenis geeft, en die door de volle aanwending van haar kracht elke poging tot verbetering zal moeten doorzetten. Bovendien is in den strijd voor lichamelijke verheffing der arbeiders, voor betere kinderverzorging, voeding, woning, ziekenverpleging, voor verkorten arbeidstijd, dit argument het allervoornaamste: *de toekomst onzer arbeidersklasse*, *de toekomst van ons volk eischt het*.

Is dit slechts schijn? en zijn er krachten werkzaam, als de

natuurlijke selectie en de productie-verhoudingen, veel machtiger dan onze pogingen, en wat meer zegt, bovendien voor de toekomst veel heilzamer? Is de sociale hygiëne een vruchteloos streven? vruchteloos ten minste in de hoofdzaken en wel omdat het in strijd komt met het inzicht door Darwin en Marx verschaft?

Deze vragen zijn van het allergrootste belang. Daarom is het gerechtvaardigd in deze rubriek de aandacht te vestigen op het 'Programmschrift' van den Weener socioloog Rudolf Goldscheid, waarvan de inleiding aanvangt met deze zinnen:

'Dit boek is een protest tegen de ongehoorde menschenverkwisting, die ook in onze dagen nog plaats vindt. Het is een aanklacht tegen allen, die het schijngeloof voorstaan en verspreiden, dat de mensch een in overvloed voorhanden waar is, waarmee niemand spaarzaam behoeft omtegaan.'

* * *

Darwinisme en Marxisme hebben den gemeenschappelijken grondslag der evolutieleer. De Marxisten beschouwen trouwens hun maatschappijleer als een voortzetting van de theorie van Darwin. De evolutieleer rust op de opvatting van een overgang van alle levensvormen in elkaar, zoodat het onderzoek kan opsporen naar welke natuurwet de eene vorm zich uit den anderen ontwikkelt. Ook de menschenmaatschappij is een levensverschijnsel aan evolutie onderworpen en waarvan de sociologie de regelmaat tracht uit te vinden. Het Darwinisme neemt aan dat de natuurlijke teeltkeuze, het overblijven der geschiktsten, de drijvende kracht is die de vele veranderingen in het natuurlijk leven - de variatie's - in de baan eener ontwikkeling leidt, d.w.z. op den duur een hooger georganiseerd leven doet ontstaan. En in het Marxisme wordt dat overblijven der geschiktsten uit de dieren en plantenwereld maatschappelijk vertaald door aan de hoogst georganiseerde productie-wijze, dat is die welke door werktuig en arbeidsverdeeling het snelst en goedkoopst voortbrengt, de noodzakelijke overheersching van het geheele gemeenschapsleven toetekennen. In deze richting voortgaande is het mogelijk een stelsel op te bouwen dat een verklaring geeft van alle levens-

verschijnselen door deze terug te brengen tot oorzaken die geheel binnen de natuur liggen, en zoowel een schepper daarbuiten als een scheppend intellect in de wereld overbodig maken. Daarmede schijnt de vroegere teleologische verklaringswijze, die veel verwarring stichte, voorgoed uitgebannen. Waar nòch de mensch, nòch ook de menschheid een doel kan hebben, maar bewogen wordt naar het doel door de natuur uit eigen wet gesteld, is het hoogst bereikbare de richting der beweging te leeren kennen, om zich niet vruchteloos daartegen te verzetten, maar meetewerken en meetegaan in de lijn, die toch reeds getrokken is. Aldus is het pessimisme scherp geformuleerd, waartegen de sociale hygiënist in verweer komt. Blijven wij met Goldscheid binnen de grenzen der sociologie, dus binnen de evolutieleer, en weerstaan wij de verleiding om met H.S. Chamberlain[1)] de vraag te stellen of het evolutie-beginsel niet meer een afdwaling dan een vooruitgang der natuurwetenschap beteekent. Nemen wij dus aan dat het erop aankomt optesporen naar welke natuurwetten de geleidelijke veranderingen der levensvormen in onze samenleving geschieden, doch stellen wij tevens voorop dat het niet alleen gaat om den samenhang te leeren kennen uit een zuiveren wetensdrang, doch vooral om in te zien hoe wij ten opzichte der maatschappelijke ontwikkeling moeten *handelen*. De sociologie is uitteraard aktivistisch, en ook prof. Steinmetz en de Marxisten maken uit hun wetenschap gevolgtrekkingen voor practisch en doelmatig optreden. De groote vraag is deze of het handelend ingrijpen zich voegt naar de onweerstaanbare macht van een natuurkracht, dan wel of de aard van deze toelaat dat ook de menschelijke daad, en vooral de daad eener gemeenschap van invloed is op de ontwikkeling, zoodat het ook voor een streng consekwente beschouwing noodzakelijk wordt met het feit der arbeidersbeweging d.w.z. het feit dat de arbeidersklasse vereenigd streeft naar verheffing, rekening te houden.

* * *

1) In de vijfde voordracht getiteld: ‘Plato (Wissen und Wähnen) Mit einem Exkurs über das Wesen des Lebens’ van zijn boek ‘Immanuel Kant.’

In een uitvoerig werk,[1)] waarvan de inleiding tot het hier besproken ‘Programmschrift’ een résumé geeft, komt Goldscheid op tegen de Darwinisten, die in de overbevolking en de natuurlijke selectie uit het teveel aan menschen, een noodzakelijke ontwikkelingsvoorwaarde zien. Tegen het vermengen der leer van Malthus met Darwin's beginselen, maar evenzeer tegen Weismann's poging om de natuurlijke selectie als de eenige drijfkracht naar ontwikkeling voortestellen, betoogt hij dat er van een te veel of een te weinig menschen geen sprake kan zijn, daar dit van wisselende omstandigheden afhangt, en dat aan de natuurlijke teeltkeuze stellig een invloed moet toegekend worden op de geleidelijke ontwikkeling, de teelt, maar daarnevens aan vele andere krachten, b.v. in niet geringe mate aan de voeding. Van 't grootste belang is echter zijn vraag of er van een ontwikkeling door de natuurmachten sprake kan zijn. Dat de meest geschikte individuen in den strijd om 't bestaan overblijven is geen objectief axioma, maar een probleem. Al is het waar dat de nood vindingrijk maakt en tot aanpassing drijft, zoo kan het evengoed een gemakzuchtige aanpassing zijn die naar 't verval voert. En in de samenleving is er een strijd om 't bestaan, die met dubbele degeneratie dreigt, ontaarding van boven naar beneden en omgekeerd. Wie de onvoldoende ontwikkeling der lagere klassen als de noodzakelijke voorwaarde voor 't hooger geestelijk leven der bovenste samenlevingslaag beschouwt, vergeet dat die laag snel uitsterft en de intelligente menschheid uit de lagere klassen zich moet regenereeren. Maar erger nog. De door de natuur uitgekozenen om ondertegaan sterven niet, maar vormen ‘de moeras, die de geheele gemeenschap met pestdamp omringt.’

De vraag of de natuurlijke veranderingen een ontwikkeling naar hooger veroorzaken is niet uit de natuur zelf afteleiden. Het antwoord hangt af van een *waardebepaling*. Terwijl de moralisten erom strijden of het *doel* de middelen heiligt, leert de practijk des levens dat het *succes* de middelen doet goedkeuren. Maar ergert maakt het een evolutionnaire wetenschap,

1) Höherentwicklung und Menschenökonomie. Naturwissenschaftliche und Werttheoretische Grundlegung der Soziologie.

die bij de waardebepaling der ontwikkeling, door het succes niet alleen de middelen maar zelfs het doel heiligt. Want daarop komt het neer wanneer elk verzet tegen het z.g. natuurlijk overblijven der geschiktste individuen, wordt afgekeurd.

De ontwikkeling kan geen andere zijn dan in de richting van een steeds grootere macht der menschengemeenschap over de natuur. De energie die in de natuur aanwezig is te leeren gebruiken steeds meer en steeds zuiniger. Elke toepasser der wetenschap, elk technicus weet dat zóó de lijn naar boven loopt. Maar op dat gebied heerscht nog een schrikbarende verkwisting. Elken dag wordt onze aarde rijker en rijker doorwerkt van menschelijken arbeid. Te zorgen dat de opgebruikte energie wordt aangevuld met meer dan verloren ging, is de aangewezen ontwikkelingsrichting. De vraag òf en zoo ja, hoe, de ontwikkeling van 't menschengeslacht mogelijk is, berust dus op een waardebepaling, die nauw samenhangt met het ekonomisch leven. Doch dit wordt volgens Goldscheid wederom sterk beheerscht door den volkenstrijd. Eerst wanneer ten opzichte daarvan de strijd om 't bestaan, die evenmin het overwinnen der hoogst staanden waarborgt, verzwakt is, dan eerst zullen de sociale vragen opgelost kunnen worden. In het vooruitstaren naar het doel eener ontwikkeling, die bepaald is door de verhouding van onze gaven tot de natuurenergie, ziet Goldscheid dus grooten strijd en een groote taak. Maar onmogelijk is die ontwikkeling voor een pessimistische toepassing der wetenschap. ‘Das unerschöpfliche Arsenal aller Wissenschaften, müssen wir stürmen, um diesen Kampf als den allein richtigen zu erweisen, und zum Siege zu führen, der im Triumph der freien Entwicklung der Persönlichkeit wie der Masse gipfelt.’

* * *

Goldscheid vat de evolutie op als de leer der variatie van alle levensverschijnselen, dus als de kennis van de *mogelijkheid* eener ontwikkeling. De *richting* dezer ontwikkeling wordt door de natuur niet dwingend aangegeven. Allerlei invloeden kunnen naar gelang van verschillende omstandigheden samenwerken. Het is de taak en het doel der menschen-

gemeenschap de ontwikkeling zoo te doen worden, dat zij naar boven gaat, d.w.z. de natuurlijke invloeden te bestudeeren en de resultaten te gebruiken om een samenleving te bereiken waarin de macht over de natuurenergie steeds toeneemt. Vandaar dat zijn 'Programmschrift' drieërlei omvat. Allereerst een *waardetheorie* die niet langer vraagt wat de waarde beteekent ten opzichte van het bestaande, maar wat die beteekent voor de ontwikkeling naar een hoogere beschaving, aldus een ontwikkelingswaardetheorie. Daarop gebaseerd ontwikkelt hij niet de tegenwoordige ekonomie als de wetenschap der bestaande kapitalistische maatschappij, maar een *ontwikkelingsekonomie*, die dan tenslotte zal zijn een *menschenekonomie*, omdat de mensch het doel der samenleving is en dat doel ook aan het onderzoek eener gemeenschapswetenschap de richting en het onderwerp moet geven. Deze gedachtenbouw richt zich voornamelijk tegen het Marxistisch pessimisme. Want hoewel Goldscheid zich in hoofdzaak aansluit bij Marx' waardetheorie, die den arbeid en niet de nuttigheid aanneemt als grondslag der waardevorming, richt hij zijn kritiek op de beperkende zinsnede dat de arbeid om waarde te kunnen vormen, 'maatschappelijk noodzakelijke arbeid' moet zijn. Evenals de 'grensnuttigheidstheorie' uitgaat van de bestaande, in de tegenwoordige samenleving geldende nuttigheid, doet dit de arbeidswaardetheorie door aantenemen de maatschappelijke noodzakelijkheid van den besteden arbeid. Daarom is het een wetenschap van het bestaande, d.i. een deskriptieve, beschrijvende. Voor een evolutionnaire opvatting komt het er echter op aan of de arbeid een waarde heeft voor de ontwikkeling der menschheid, d.w.z. daarvoor en tot dat doel nuttig is. Dan eerst krijgt de arbeidswaardetheorie de volle beteekenis.

De tegenwoordige ekonomie is er eene van de koopkracht, niet van de productiviteit, een van rentabiliteit, niet van de ontwikkeling. Daarom kan zij de tegenwoordige samenleving doen kennen, maar onmogelijk aangeven hoe die samenleving worden moet. Wat zij afleidt is aangeven hoe verkwistend nu nog met menschen gehandeld wordt. Er is echter een ontwikkelingsekonomie, een menschenekonomie als wetenschap mogelijk. Zoo betoogt Goldscheid, en hij tracht die in groote lijnen aantegeven. Wat die wetenschap

te onderzoeken heeft is de waarde van alles wat voor de ontwikkeling der menschheid noodig is; van alle factoren die daarheen of daartegen werken. En daartoe behoort ook en in de allereerste plaats de sociale hygiëne, zooals die in deze rubriek wordt opgevat. De Darwinistische leer van de ‘survival of the fittest’ kan nimmer te niet doen dat de kweeker door oordeelkundige voeding en verzorging een doel nastreeft en bereikt en zoo kan de arbeidersbeweging een kweeker van betere en gezonder menschen zijn mits met behoorlijke voorlichting. En de Marxistische ‘Verelendung’ zou nimmer het doel eener andere en betere samenleving doen bereiken, indien niet een sociale ekonomie de waarde van den mensch en van zijn arbeid in een ander licht trok dan in dat der koopkracht en der rentabiliteit.

* * *

Goldscheid's boek is door de Marxistische Neue Zeit utopistisch genoemd, omdat het de zedelijkheid, het moreele oordeel betrok bij waarde-theorie en ekonomie. Deze beoordeeling gaat langs zijn werk heen. Zoo er een oordeel hem treffen kan, dan is het dat hij zich voorstelt met die ethica een nieuwe wetenschap op te bouwen. Maar al moge hij daartoe aanleiding geven, zijn boek bewijst dat hij met zijn ‘aktivistische wetenschap’ die hij zoo na verwant voelt aan het Amerikaansche pragmatisme, bedoelt de wetenschap toetepassen ter bereiking van een zedelijk doel. Dat doet ook de sociale hygiëne. Het verwijt dat hem zou kunnen toegevoegd worden geldt echter in nog meerdere mate het Darwinistisch en Marxistisch pessimisme. Want ook dat eischt den naam wetenschappelijk op voor toepassing van theoriën, niet op het onderzoek der verschijnselen, maar op daden in en voor de samenleving, terwijl gemeend wordt dat dit buiten zedelijkheid en moraal omgaat. En dit is de grondfout waartegen de sociale hygiëne zich moet en kan verweren. Alle daden, hetzij in doen of laten, zijn vergezeld van een verantwoordelijkheid binnen het gebied der zedelijkheid.

Daar gelden eigen wetten onafhankelijk van eenige theorie of leer op natuurwetenschappelijk gebied. En het is de arbeiders-

beweging die nu meer dan ooit voor ieder een zedelijk doel voor oogen brengt om de samenleving te ontwikkelen in een anderen vorm dan de tegenwoordige met verkwisting van menschenlevens, van gezondheid en ‘ontwikkelingswaarden’ om dat duidelijke woord van Goldscheid te gebruiken. Voor dat doel alle kracht en alle kennis aantewenden is een afzonderlijke opgave, die gelijktijdig bestaan kan met het streven om de natuur met behulp van welke materialistische theorie ook te bestudeeren. Want die studie kan kennis leveren die voor het ethische doel te gebruiken is.

Wat Goldscheid in zijn boek aantoont is dat een sociologie, een ekonomie mogelijk en noodzakelijk is als leer van ethisch handelen op maatschappelijk gebied. Zoo leerde ook Ruskin, in zijn Ethics of the Dust, en zoo leerde ook Kant met zijn ‘Overheersching van de zuivere door de practische rede.’ Zoo zij ook de sociale hygiëne opgevat en daarom is zij onaantastbaar voor Darwinistisch of Marxistisch pessimisme.

IS. P. DE VOOYS.

Boekbeoordeelingen

De Ibsen-Vertaling van mevrouw Clant van der Mijll.

Als wij de Ibsen-vertaling van mevrouw Clant van der Mijll, die nu in vier deelen voor ons ligt,[1)] toetsen aan de eischen, welke in de Februari-afl. der ‘Beweging’ aan den arbeid van den vertaler worden gesteld, kan het oordeel over dézen arbeid m.i. niet in alle opzichten gunstig luiden.

‘Koelheid, slordigheid, en gebrek aan kunnen, zijn de drie groote gebreken, die een vertaling, zoo goed als een muziekuitvoering, noodzakelijk doen mislukken’, zegt de heer Gutteling t.a.p. Van slordigheid en gebrek aan kunnen geeft deze vertaling maar al te dikwijls blijk, wat ik nader hoop aan te toonen. Wat echter die ‘koelheid’ aangaat, wordt daarmede onverschilligheid en daaruit voortspruitend gebrek aan eerbied voor den oorspronkelijken tekst bedoeld, dan mag men misschien aannemen, dat althans deze zonde de vertaalster niet kan worden ten laste gelegd.

Naar mij toch is medegedeeld, is mevr. Clant alleen uit veneratie voor Ibsen Noorsch gaan leeren. Ik wil het gaarne gelooven. Maar - heeft ze 't wel zóó goed geleerd, is ze wel zóó in de ziel, in het wezen der taal doorgedrongen als men in de eerste plaats van iemand die de opdracht aanvaardt Ibsen te vertalen zou mogen verwachten? Ziedaar een vraag die ik, nu ik haar vertaling nauwkeurig heb gelezen en vergeleken, niet volmondig met ‘ja’ zou durven beantwoorden,

1) Henrik Ibsen, Dramatische Werken. Vertaald naar de oorspronkelijke Noorsche uitgave door J. Clant van der Mijll-Piepers. Met eene Inleiding van dr. W.G.C. Bijvanck. Dl. I-IV. Amsterdam 1906-1908.

evenmin als deze: of haar kennis van oudere Noorsche literatuur, voor dit werk ook geen overbodige weelde, niets te wenschen overlaat.

Daarbij komt nog iets.

Mevr. Clant heeft er blijkbaar met grooten ernst naar gestreefd den Noorschen tekst in correct Hollandsch - dat intusschen hier en daar eenigszins ‘Haegsch’ getint is - weer te geven, maar den stijl, den toon, het karakter van Ibsens dialoog - ik betwijfel het zeer of ze die wel heeft gevat. En toch, wil men een Hollandsch lezer die geen Noorsch verstaat dichter tot Ibsen brengen - en dat zal zeker wel het onuitgesproken doel ook van deze vertaling zijn - dan is daarvoor meer noodig dan een oppervlakkige kennis der taal, dan is een diep doordringen in den Noorschen tekst, een grondige bestudeering van Ibsens stijleigenaardigheden, van zijn woordschikking, ja zelfs van zijn spelling en interpunctie, kortom van datgene wat hem van andere Noren onderscheidt, wat hem iets eigens geeft, beslist noodzakelijk.

Gewoonlijk gaat men het veiligst, ook bij het vertalen van Ibsen, door zich zoo nauw mogelijk te houden aan het oorspronkelijke. Natuurlijk kan men dat beginsel niet in al zijn consequenties toepassen. Er moet rekening worden gehouden met het Hollandsch taaleigen, dat uit zijn aard eenigszins breedsprakiger is dan het Noorsche, waardoor in onzen zinsbouw wel eens een langere omschrijving wordt gevorderd waar het Noorsch met één woord kan volstaan. Er moet dus een middenweg gezocht worden, en het zal bij elke vertaling veel van de individueele opvattingen afhangen of men in dit opzicht te ver of niet ver genoeg is gegaan.

Hoe gevaarlijk het soms is iets aan den tekst toe te voegen, blijkt bijv. uit het volgende. In ‘Hedda Gabler’ komt in het iste bedrijf Hedda binnen. Ze ziet de verandadeur open staan, wat haar niet bevalt, en, brusk en prikkelbaar als ze zich het heele stuk door toont, zegt ze: ‘Uh, - der har pigen sat altandören aben’. Mevr. Clant vertaalt: ‘Hè!...de meid heeft zeker de verandadeur open gezet’. Dat ‘zeker’ is er geheel ‘uit’: het ontneemt aan die korte opmerking al het besliste; men ziet Hedda niet meer vóór zich, onmiddellijk ontstemd, zelfs door zoo'n kleinigheid. En als in het 4de bedrijfvan ‘De

wilde Eend' Hjalmar Ekdal pathetisch uitroept: 'Gregers, jeg har ikke noget barn!' hoe komt mevr. Clant er dan toe dit te vertalen door: 'ik heb geen kind *meer!'?* Hoe ze daartoe komt? Doordat ze ook hier weer - als zoo dikwijls - zich in 't geval niet heeft ingedacht. Hjalmar zegt die woorden na de voor hem 'verpletterende' zekerheid te hebben gekregen, dat Hedvig geen kind van *hem* is, dus in den waren zin des woords nooit zijn kind is geweest. Dit moet hij nu op zijn gewone theatrale manier aan zijn vriend toeroepen, om dezen daarvan al het verschrikkelijke te doen beseffen. Ook zou het wel zoo voorzichtig zijn geweest, als mevr. Clant in de vertaling der woorden van het Rattenvrouwtje uit 'Kleine Eyolf': 'Å, allersödeste frue, vaer da aldrig raed for så'nt etlidetskabilken' ('wees toch vooral niet zoo bang voor zoo'n klein heksje') daaraan niet 'als ik' had toegevoegd. Het is toch wel zoo goed als zeker, dat met 'skabilken' niet het vrouwtje zelf, maar het hondje bedoeld wordt, dat zij in haar zak bij zich draagt, en dat, door zich daar op geheimzinnige wijze te bewegen en eensklaps zijn kopje te laten zien, Rita doet schrikken. Dit klopt ook volkomen met de beteekenis van het woord 'skabilken', dat oorspronkelijk wil zeggen: een houten kop in een modemagazijn om hoed of muts op te passen. Men zou het hier dus het best met 'snoetje' of iets dergelijks kunnen vertalen.

Bij het lezen der vertaling van mevr. Clant krijgt men over 't geheel - er zijn uitzonderingen, die ik niet onvermeld zal laten - vaak den indruk, dat ze de personen van Ibsen niet vóor zich heeft gezien, ze niet heeft hóoren spreken. Is dit zien en hooren bij elke vertaling, van welk drama ook, een hoofdvereischte, hoeveel te meer waar het Ibsen betreft, die zelf maar al te goed zag en hoorde, wien in dat opzicht niet het geringste ontging.

Brandes vertelt ons de volgende anecdote. Toen op zekeren dag een vriend zich met Ibsen onderhield over een der personen uit zijn werken, en, na een paar bedenkingen geopperd te hebben, hem vroeg: Hebt gij dien man wel echt levend vóor u gezien? - riep de dichter heftig uit: Of ik hem vóor mij gezien heb? Ik ken hem zóo goed, dat ik zelfs de beide knoopen zie, die achter op zijn jas boven zijn zakken zitten, die hij zelf niet zien kan!

Hoe hij meeleefde met de kinderen zijner fantazie, blijkt ook herhaaldelijk uit zijn brieven. Zoo schrijft hij na de voltooiïng van ‘Hedda Gabler’ aan zijn Franschen vertaler, graaf Prozor: ‘Het is een eigenaardig gevoel van leegte voor mij, zoo plotseling gescheiden te zijn van een arbeid, die gedurende vele maanden mijn tijd en mijn gedachten uitsluitend heeft bezig gehouden. Maar overigens was het toch goed, dat er een eind aan kwam. Het aldoor samenleven met deze verdichte menschen begon mij namelijk niet weinig nerveus te maken.’[1)]

Zoo iets behoeft ons zeker niet te verwonderen. Lees onverschillig welk stuk uit de rij zijner moderne tooneelspelen, van ‘De Bond der Jongeren’[2)] tot ‘Als wij dooden ontwaken’, en telkens wordt ge getroffen door een plastisch vermogen, een gave van uitbeelding waarvan ge in de tegenwoordige literatuur de weerga tevergeefs zult zoeken. Die kunst waarin Dickens zoo'n meester is, die wij in den ‘Havelaar’ en in de Woutergeschiedenis bewonderen en waardoor Heyermans ook zijn uit dramatisch oogpunt minst bevredigende stukken genietbaar weet te maken, is bij Ibsen schier tot volkomenheid gebracht.

Men zou van hem hetzelfde kunnen zeggen wat men van Shakespeare beweerd heeft. Gesteld zijn werken waren in zulk een vorm tot ons gekomen, dat wel de tekst was gegeven, maar dat de namen der personen in den dialoog niet voorkwamen, het zou ons niet moeilijk vallen zelf die namen in te vullen. Of Ibsen een bankdirecteur of een bureauklerk, een leeraar of een dokter, een beeldhouwer of een dominé, een voorname dame of een eenvoudige huishoudster ten tooneele voert - elke stand, elk geslacht, elke leeftijd spreekt, om zoo te zeggen, zijn eigen idioom, een idioom, dat boven-

1) Breve fra Henrik Ibsen, udgivne med Indledning og Oplysninger af Halvdan Koht og Julius Elias. II 1874-1900. Köbenhavn og Kristiania 1904. p. 191.

2) Niet in deze uitgave opgenomen en, voor zoover ik weet, nooit in het Hollandsch in druk verschenen; een fragment vindt men in het later te noemen opstel van T. Terwey. Het stuk dateert van 1868, is dus bijna 10 jaar ouder dan ‘Steunpilaren der Maatschappij,’ waarmee de reeks moderne drama's in proza wordt geopend en waarbij het zich overigens geheel aansluit. Daartusschen ligt alleen de uitgave der ‘Gedichten’, de voltooiing van het historisch dubbeldrama ‘Keizer en Galilaeër,’ dat Ibsen zelf voor zijn beste werk hield, en de 2e, herziene druk van het werk uit zijn jeugd, zijn eerste proeve op dramatisch gebied, ‘Catilina’.

dien ieder afzonderlijk individu weer in tegenstelling met de anderen karakteriseert.

Het is vooral Henrik Jaeger, Ibsens biograaf, die daarop met nadruk heeft gewezen en daarbij nog het volgende opmerkt:[1] 'Zondert men enkele klinkende gezegden (slagord) uit, dan komt er in Ibsens moderne tooneelspelen geen enkele geschreven repliek voor; alles is gesproken en wel zoo als de menschen meestal spreken. Maar hij heeft de kunst verstaan in den grondtoon van die gemeenschappelijke spreektaal een rijkdom van de fijnste individueele nuances in te vlechten.' En voorts: 'De uitwerking van den dialoog geschiedt bij Ibsen over 't algemeen met de grootste zorgvuldigheid. "Als ik een nieuw tooneelstuk in zijn eersten vorm heb neergeschreven', aldus uitte hij zich eens in een gesprek, 'eerst dan ben ik met de uitdrukkingswijze der verschillende personen vertrouwd geworden; van die vertrouwdheid maak ik gebruik om aan die spreekwijze iets recht levends en karakteristieks te geven, als ik het stuk voor de tweede maal onder handen neem."' Men weet, dat Ibsen zijn stukken gewoonlijk driemaal op schrift bracht alvorens ze het licht te doen zien.

Neem bijv. een figuur als Ulrik Brendel, den verloopen huisonderwijzer uit 'Rosmersholm'. Hij komt alleen in het 1ste en in het 4de bedrijf even op, maar dat korte optreden is voldoende om hem ons voor altijd te doen bijblijven. In het gesprek gebruikt hij nog al eens een Duitsch woord, een herinnering misschien aan zijn studiejaren, toen hij zich, allicht meer dan goed voor hem was, in Duitsche filosofie zal hebben verdiept. Ook hooren we een enkelen keer een Fransch woord van hem, maar die taal kent hij blijkbaar minder goed. Hij zegt niet: 'à la bonne heure', neen, Ibsen laat hem met voordacht 'à la bonheur' zeggen, wat men in 't Hollandsch, om het verschil te doen uitkomen, m.i. het best met 'allebeneur' weergeeft. Daarom kan het er niet mee door, dat mevr. Clant die incorrecte schrijfwijze netjes verbetert, en ook niet dat ze Ulrik meer Fransch laat spreken dan Ibsen doet.

1) Henrik Ibsen og hans vaerker. En fremstilling i grundrids. Kristiania og Köbenhavn 1892, p. 214.

Eenzelfde geval hebben we in ‘De wilde Eend’, waar Gina spreekt van: ‘ta potraetter af kreti og pleti’ (‘portretten te maken van Jan-en-alleman’). Dat ‘potraetter’ is in de Folke-udgave ten onrechte ‘verbeterd’ in ‘portraetter’; in 't Hollandsch moet er dan ook ‘petretten’ staan.[1)]

Wat het gebruiken van een andere taal betreft, wij hooren dat ook aan Rubek, een der hoofdpersonen uit ‘Als wij dooden ontwaken’. Rubek heeft vele jaren van zijn leven in 't buitenland doorgebracht en is daar beroemd geworden. Hij houdt er nog geregeld verblijf, bezit een prachtig huis in een hoofdstad en een villa aan de Taunitzer See. Al is een meer van dien naam op geen landkaart te vinden, de klank van het woord doet ons toch direct aan Zuid-Duitschland denken, Beieren bijv. Vandaar dat hij zijn ‘lille Maja’ aanspreekt met ‘mein Kind’, waarin hij al zijn kleinachting voor haar uitdrukt, en haar spottend ‘Frau Professor’ noemt. Mevr. Clant is deze trek, die toch niet van belang ontbloot is, ook omdat Ibsen in Rubek zich meer persoonlijk uit, geheel ontgaan.

Soms typeert Ibsen een persoon door hem bij voorkeur een zekere zegswijze te laten gebruiken. Als bijv. de oude Morten Kiil in ‘Een Vijand des Volks’ reeds bij zijn eerste opkomen het meer dan eens heeft over ‘at drive abespil’, is dat van hem een geliefkoosde uitdrukking en moet men er bij het vertalen dus een even typisch equivalent voor zoeken, mag men het niet nu eens door ‘er in laten loopen’, dan weer door ‘voor de gek houden’ weergeven, zooals mevr. Clant doet. Zoo is het ook met het woord ‘madehold’, ‘gematigdheid’, dat de boekdrukker Aslaksen telkens in den mond neemt.

Dikwijls ligt zulk een equivalent zoo voor de hand, dat ook mevr. Clant het had kunnen vinden. Ik wijs bijv., om even bij laatstgenoemd stuk te blijven, op ‘naergåenhed’: ‘iemand te na komen’, op ‘fanden og hans oldemor’: ‘de duvel en z'n moêr’, en op de woorden van den redacteur Hovstad in 't 3de bedrijf: ‘Det kan De bande på’, lett.:

1) Men zie voor deze en dergelijke bijzonderheden vooral Joh. Storm's boekje, dat als laatste aflevering aan de Minde-udgave van Ibsen's Werken is toegevoegd, een verdienstelijke poging om een zuiveren tekst te verkrijgen, tevens een overzicht van Ibsen's spelling en een grammatica.

‘daar kun je op vloeken’, waarvoor wij hebben: ‘daar kun je donder op zeggen’. Mevr. Clant vertaalt het eerst met: ‘daarop kan je je wel laten hangen’, en in 't 5de bedrijf door: ‘daar moet je (g)een eed op doen’. 'k Zal niet zeggen, dat dit er heelemaal naast is, maar 't kon m.i., althans in 't eerste geval, beter. Overigens, de billijkheid gebiedt hier bij te voegen, dat het haar op verscheiden plaatsen uitstekend is gelukt een equivalent als waarop hier gedoeld wordt te vinden.

Een ander staaltje van het zich niet genoeg in den toestand der personen indenken komen wij in de vertaling van ‘Nora’ tegen. Mevr. Linde maakt daar in 't 1ste bedrijf tegen dr. Rank, als hij zegt dat hij haar op de trap voorbij liep, de opmerking: ‘Ja, ik loop heel langzaam een trap op; ik kan er niet best tegen’, waarop de dokter, altijd vervuld van zijn eigen kwaal, haar vraagt ‘Aha, en liden smule bedaervet indvendig?’ (‘een klein beetje bedorven van binnen?’), wat toch heel iets anders is dan de doodnuchtere vraag, die mevr. Clant hem laat doen: ‘Zoo? Is u wat kortademig?’

De menschen hun eigen taal te laten spreken - ik wees er boven reeds op - gelukt mevr. Clant niet altijd; de voorbeelden liggen, ook in andere dan de aangehaalde stukken, voor 't grijpen. De manier o.a. waarop Werle's huisknecht, Pettersen, in 't begin van ‘De wilde Eend’, vreemde woorden radbraakt, een hebbelijkheid, nog al eens voorkomend bij zulk slag menschen, mag men in een vertaling toch niet over 't hoofd zien. ‘Proppenerer en lang skål’ is daarom niet hetzelfde als ‘udbringer en 1. s.’ en wordt dus niet goed vertaald met: ‘slaat een lange toost’, evenmin als ‘sjangtil’ met ‘netjes’. Waarom hier niet gehouden wat er in den tekst staat? Ook is ‘excuseer’ een te mooi woord in den mond van den eenvoudigen scheepsbouwmeester uit ‘Steunpilaren der Maatschappij’. In 't Noordsch staat hier: ‘med tilladelse’; ‘vraag excuus’ of ‘neem me niet kwalijk’ zou de man in 't Hollandsch hebben gezegd. En als de kindermeid in 't 2de bedrijf van ‘Nora’, op de onderstelling dat haar dochter haar wel zal vergeten hebben, antwoordt: ‘Å nej, såmaen har hun ikke’, zou ze dat dan in 't Hollandsch op zoo'n stijve manier uitdrukken als mevr. Clant het haar laat doen: ‘O neen, dat

heeft ze toch waarlijk niet?' Zou 'såmaen' hier niet beter met 'warachies' zijn te vertalen?

Waar ik zooveel heb aan te merken, is het mij een genoegen een enkele maal, zij het ook niet al te luid, de loftrompet te kunnen steken. De eenige vertaling die ik met betrekkelijke voldoening gelezen heb, is die van 'De wilde Eend'. Of het komt doordat Ibsen in dat stuk, ondanks zijn symbolisme, misschien meer dan in eenig ander, op den vasten bodem der werkelijkheid staat en hier zijn figuren wellicht het scherpst heeft geteekend - zeker is het, dat mevr. Clant er vrijwel overal in geslaagd is in déze vertaling den juisten toon te treffen, de personen heeft begrepen en gezien. De holle declamaties van Hjalmar Ekdal, het roerend naieve van de kleine Hedvig, het vulgaire van Gina, het ruw-cynische van dr. Relling - heel goed is bijv. de vertaling van het zinnetje: 'Ja, det lader s'gu' til det': 'Ja, het heeft er verdomd veel van'[1] - komen in haar Hollandsch meestal wel tot hun recht. Ook het bezwaar, dat ik in 't algemeen tegen dit werk heb en waarop ik nog terugkom, doet zich hier minder gevoelen.

Wel is hier het oorspronkelijke er niet geheel zonder kleerscheuren afgekomen. Als bijv. in 't begin, in het onderhoud van Hjalmar en Gregers, de eerste, 'op somberen toon', zegt: 'Du véd jo, hvor forfaerdelig alting er styrtet sammen for mig', is dat veel te zwak weergegeven met; 'Je weet hoe vreeselijk wij allemaal achteruitgegaan zijn.' En tevens onjuist: Hjalmar denkt in zijn egoïsme niet aan 'allemaal', maar alleen aan eigen ongeluk. Ook 'ynkeligt forkomme' (wat verder in 't zelfde bedrijf), is sterker dan 'jammerlijk achteruitgaan'. 'Forföje sig på hjemvejen' (4de bedr.) lijkt mij minder goed vertaald met: 'het hazenpad kiezen'; beter is, dunkt me, 'zijn biezen pakken', omdat daar het idee van lafheid en angst niet zoo inzit.

Slordigheden, als het weglaten van woorden enz., ontbreken

1) Ook in andere stukken treft men wel eens van die gelukkige vertalingen van enkele zinnen aan. Zoo in 'De Vrouw v.d. Zee': 'I to er mig rigtig et par poliske': 'Jullie bent (me) een paar echte rakkers met je beiden'. 'Nej såmaen om jeg vilde': 'Ik zou je danken', enz.

ook in dit stuk niet, maar als geheel is het een vertaling die zich wel mag laten zien.

Er komen in bijna alle stukken van Ibsen van die eigenaardige, vaststaande uitdrukkingen voor, die in ons geheugen blijven hangen en waarvan er verscheidene gevleugelde woorden zijn geworden. Eenigermate is dit reeds het geval met den ironischen titel ‘Steunpilaren der Maatschappij’, welke echter nog te algemeene beteekenis heeft. Maar ik wijs bijv. op ‘het wonderbare’ in ‘Nora’, op ‘de compacte meerderheid’ in ‘Een Vijand des Volks’, op ‘de wet der verandering’ in ‘Kleine Eyolf’, op het ‘robuust geweten’ in ‘Bouwmeester Solness’. Nu is bij 't vertalen van dergelijke termen mevr. Clant m.i. niet altijd van het juiste beginsel uitgegaan. Als zij zoo iets zuiver ‘Ibsensch’ in den dialoog tegenkwam, heeft zij zich blijkbaar te veel afgevraagd: hoe zou een Hollander dat nu wel uitdrukken? Maar dat is hier de kwestie niet: het is niet de vraag hoe een Hollander het zou zeggen, maar hoe Ibsen zelf het zegt.

Ik denk o.a. aan de ‘glade adelsmennesker’ uit ‘Rosmersholm’. Mevr. Clant vertaalt dit met ‘blijde edellieden’, maar daarbij stellen wij ons iets anders voor dan Ibsen bedoelt. ‘Adelsmenneske’ is een door hem-zelf gevormd woord, dat men in geen enkel Noorsch woordenboek zal vinden, evenmin als in het Hollandsche ‘adelsmensch’. Hij dacht daarbij natuurlijk in de eerste plaats aan geestelijken adeldom, zieleadel, adel van karakter, en men doet dan ook het best in de vertaling dat woord te behouden.

Zoo is het ook met de uitdrukking ‘at dö i skönhed’ (‘in schoonheid sterven’) in ‘Hedda Gabler’. Mevr. Clant vertaalt dat ‘i skönhed’ met: ‘op een mooie manier’, Zeker, dat is de bedoeling; maar als men het zoo vertaalt, vernuchtert men de uitdrukking, berooft men haar juist van datgene wat ze tot iets echt ‘Ibsensch’ maakt.

Men kan ook in een ander uiterste vervallen en het Noorsch te letterlijk weergeven, namelijk daar waar het Hollandsch voor hetzelfde begrip absoluut een ander woord heeft. ‘Herregård’, als aanduiding van de woonplaats der Rosmers, vertaalt mevr. Clant met ‘heerenhoeve’, maar het woord ‘gård’ heeft in het Noorsch een veel ruimer beteekenis dan ons

‘hoeve’. Hier beteekent ‘herregård,’ natuurlijk ‘landgoed’. Ook ‘tumler tilbage’ (in ‘Steunpilaren’, ‘Nora’ en ‘De Vrouw v.d. Zee’) is iets anders dan ‘tuimelt terug’. ‘Kontor’ (in laatstgenoemd stuk) is niet precies het Hollandsche ‘kantoor’, maar wordt in Noorwegen ook ter aanduiding van de studeerkamer van dokter of predikant gebezigd. ‘Moet ik u zeggen’ (‘skal jeg sige Dem’) klinkt ook te Noorsch (wij zeggen in zoo'n geval: ‘moet u weten’); evenals ‘hoor!’ (het Engelsche ‘hear!’)

Voorbeelden van onjuiste of onnauwkeurige vertaling - wij vinden ze bij mevr. Clant in overvloed.

In de ‘Steunpilaren’ laat ze (in 't 1ste bedr.) Rörlund op mevr. Rummels vraag: ‘Krijgen wij hier heusch kunstrijders te zien?’ antwoorden: ‘Wij? Dat kan ik toch niet toestaan’, terwijl hier van iets al of niet toestaan geen sprake is. Het moet zijn: ‘dat kan ik toch niet aannemen’ (‘antage’). ‘At blive til noget dygtigt’ (2de bedr.) is niet: ‘een betrekking krijgen’, maar: ‘het tot iets flinks brengen’. Zoo is ook, een paar replieken verder, waar Dina vraagt of de menschen in Amerika zoo erg ‘moralsk’ zijn, daarvoor niet ‘braaf’, maar ‘zedelijk’ m.i. de goede vertaling. Of ‘en stakkers hjemfödning’ met ‘een huisbakken inlander’ juist is weergegeven, lijkt mij eenigszins twijfelachtig. ‘Inlander’ heeft toch in onze taal een zeer speciale beteekenis; maar ik erken de moeilijkheid om hier het eenig-goede equivalent te vinden. ‘Hovmodige ord’ (4de bedr.) zijn niet precies ‘arrogante woorden’. Er is daar sprake van de hoogmoedige taal van den hulpprediker, zijn verwaten en eigengerechtigd optreden, en dit wordt door ‘arrogant’ niet voldoende uitgedrukt. Een eindje verder zegt Dina: ‘Jeg har en raedsel for al denne skikkelighed!’ Hier is ‘skikkelighed’ geen ‘vroomheid’, maar ‘fatsoendelijkheid’.

Nora's opmerking: ‘Det er sörgeligt, at alle disse laekre ting skal slå sig på benraden’ kon ook anders worden weergegeven dan door: ‘'t Is toch treurig, dat al die lekkere dingen zoo ongezond zijn’. Dat is de moeilijkheid ontwijken ‘Op de beenderen werken’, zooals Marg. Meyboom het vertaalt, is althans juister. In haar beweren: ‘der er nogle mennesker som man holder mest af og andre mennesker, som man naesten helst vil vaere sammen med’ heeft mevr. Clant de tegenstelling

niet gevat. Zij vertaalt: ‘er zijn zoo enkele menschen van wie je het allermeest houdt en andere met wie je bijna even graag wil samen zijn’. Van ‘even graag’ is hier geen sprake, veeleer van het tegenovergestelde. Hier is juist één van die fijne trekjes waardoor dat schijnhuwelijk van Helmer en Nora, waarvan *zij*, zonder er zich rekenschap van te geven, al de ellende gevoelt, één oogenblik in het volle licht treedt. Het is ook dáárom noodig dit in een vertaling wel te doen uitkomen, omdat dit ons de Nora van het 3de bedrijf, van de groote afrekeningsscene, beter doet begrijpen.

In het onderhoud van Osvald met zijn moeder (‘Spoken’ 2de bedr.) lezen wij in de vertaling: ‘Maar het is al die ellende...iets...berouw...en dan die ontzettende angst!’ Slaat men nu den oorspronkelijken tekst in de Folke-udgave op, dan ziet men, dat daar staat, niet ‘noget’ (‘iets’), maar ‘naget’ (‘de gewetenskwelling’). Het drukfoutenduiveltje, dat mevr. Clant in een veelbesproken plaats uit ‘De wilde Eend’ parten speelde, heeft haar ook hier beet gehad; maar hier had zij dat kunnen voorkomen door de vertaling naar dien beteren tekst te bewerken. Aan tekstcritiek schijnt mevr. Clant niet te doen.

In ‘Een Vijand des Volks’ vertaalt ze ‘amtman’ met ‘lid van het gemeentebestuur’, maar een amtman is wat men bij ons een Commissaris der Koningin zou noemen, een gouverneur van een provincie, hetgeen trouwens ook beter past bij den titel ‘over-övrighedsperson’, ‘hooggeplaatst ambtenaar’, dien Burgemeester Stockmann hem geeft. ‘En navngiven mand’ (3de bedr.) beteekent daar niet zoozeer ‘een man van naam’ dan wel ‘een man die zijn naam géeft, die met zijn naam voor den dag komt.’ ‘Pibe’ in 't begin van 't 4de bedrijf is natuurlijk niet ‘pijp’, maar ‘fluit’, ‘en agtvaerdig almue’ niet ‘een eerwaardige’ (‘haederlige’), maar ‘een achtenswaardige volksklasse’.

‘Folkedömme’ in ‘Rosmersholm’ (1ste bedr.) beteekent niet ‘volksbewind’, maar ‘volksoordeel’.

‘Puste ud’ (De Vrouw v.d. Zee’ 2de bedr.) is niet ‘uitrusten’. maar ‘uitblazen’. ‘Vie sig til havet’ is daar niet enkel ‘zich wijden aan de zee’; het begrip ‘huwen’ moet er in liggen. De Duitsche vertaling heeft hier het goede woord:

(‘antrauen’. ‘Kald’ (4de bedr.) is niet ‘beroep’ maar ‘roeping’; ook de Duitsche tekst spreekt hier verkeerdelijk van ‘Beruf’.

‘I selvopgivelse’, als tooneelaanwijzing voor mevr. Elvsted ‘Hedda Gabler’ eind 3de bedr.) is verkeerd vertaald met ‘zonder terughouding’; het is ‘zichzelf gewonnen gevend’, ‘diep ter-neer-geslagen’. Ook is het mij niet duidelijk geworden waarom mevr. Clant de ‘dame’ waar Eilert Lövborg op zijn nachtelijke wandeling terecht komt ‘miss’ Diana noemt; Ibsen spreekt alleen van ‘fröken Diana’ en geeft ons nergens te vermoeden, dat zij een Engelsche is.

Groot bezwaar levert voor een Hollandsch vertaler het juist weergeven van het woord ‘trold’ op, omdat het begrip bij ons niet bestaat. Mevr. Clant vertaalt het in ‘Solness’ met ‘kabauter’, maar dit woord heeft niet die ongunstige beteekenis, die gewoonlijk aan ‘trold’ wordt gehecht. ‘Demon’ lijkt mij dan nog beter, ofschoon, dit is te immaterieel.[1)] Waarom het dan maar niet onvertaald gelaten? De lezer weet immers wel, dat hij geen Hollandsch, maar een Noorsch product onder oogen krijgt en dat daarin wel eens iets moet voorkomen wat ligt buiten onze gedachtensfeer. Verder dan tot benaderen brengt men ook nooit bij het vertalen van titels als ‘Et Dukkehjem’ en ‘Fruen fra Havet’. Bij ‘Fruen fra Havet’ denkt de Noor terstond aan ‘Havfrue’, het begrip dat in het stuk zoo'n groote rol speelt, maar dat wij moeilijk anders dan, zooals ook in deze vertaling geschiedt, door ‘zeemeermin’ kunnen weergeven.

Mevr. Clant voelt de kracht der woorden soms niet, het bleek reeds uit meer dan één aanhaling. Als in 't begin der ‘Steunpilaren’ de scheepstimmerman Aune den procuratiehouder op diens kortaf: ‘Mijnheer kan je niet ontvangen’ bescheidenlijk ten antwoord geeft: ‘Jeg vilde nok helst -’ wordt dit vertaald met: ‘Ik wou nog liever!’ Dit is veel te sterk: ‘nok’ duidt juist de verzachting aan.

Ook iets te sterk is in ‘Nora’ de vertaling van ‘Med mig går det nedover’ (dr. Rank) door: ‘Ik ga naar den kelder’. 't Is niet meer dan: ‘'t Gaat met mij achteruit’.

1) Zie R.C. Boer's artikel over ‘Peer Gynt’ in ‘De Gids’ Oct. 1893, p. 65.

Daarentegen is ‘fremfusende’ (‘Vijand des Volks’ 3de bedr.) met ‘onnadenkend’ te zwak weergegeven; 't beteekent: ‘onbesuisd.’

Een enkelen keer heeft mevr. Clant het Noorsch niet begrepen. Als in ‘Nora’ (1ste bedr.) dr. Rank spreekt van een soort menschen, die naar moreele verdorvenheid speuren en degenen die daarmee behept zijn ter observatie opsluiten ‘i en eller anden fordelagtig stilling’, wil dat laatste niet zeggen: ‘zoodat er voordeel van te trekken valt,’ maar eenvoudig: ‘in een voordeelige betrekking’, een betrekking die voor die individuen zèlf voordeelig is. Mevr. Clant zocht het te ver.

‘(Nej taenk) på engang’, in het gebabbel van Nora met de kindertjes, is niet een uitroep: ‘(Neen maar) verbeeld je toch eens,’ maar: ‘(Neen maar!) tegelijk!’ (‘Heb je Emmy en Bob tegelijk in de slee getrokken!’)

Men zegge nu niet: dat is een kleinigheid. Juist op die kleinigheden komt het bij een vertaling aan; ieder die zich de waarlijk niet al te groote moeite geeft Noorsch te leeren, kan Ibsen heel gauw in 't oorspronkelijk lezen, maar om hem te kunnen vertalen - daarvoor is iets meer noodig, en dat meerdere is het juist wat bij mevr. Clant te veel ontbreekt.

‘Nej, det er så rimeligt’ - Wangels woorden (in ‘De Vr. v.d. Zee’) in antwoord aan Arnholm, die iets niet heeft begrepen - beteekenen niet: ‘Neen, dat zal wel’, maar: ‘Dat is toch heel duidelijk’. Dat ‘nej’ heeft mevr. Clant hier waarschijnlijk in de war gebracht: het wordt in het Noorsch dikwijls gebruikt in een geval als hier, waar wij gewoonlijk ‘ja’ zeggen

En dan de omissies! Geen enkel stuk is in deze overzetting er heelhuids afgekomen. Telkens ontbreekt wat: hier is het een kleine, maar noodzakelijke tooneelaanwijzing, zooals in dat aardig begintooneeltje van ‘Nora’, daar een heele repliek, een enkele zin of een tusschenzin. Op een andere plaats weer laat mevr. Clant de woorden door den verkeerde zeggen doordat ze den naam vóór de repliek vergeten heeft in te voegen. In ‘Steunpilaren’, 4de bedr., ontbreken dertien regels uit de toespraak van Rörlund; ja in ‘Bouwmeester Solness’, het diepzinnigste van Ibsens werken, heeft ze een gedeelte weggelaten of bij de correctie vergeten, dat liefst 1½ bladzij in de Folke-udgave

vult! En dat alles in stukken waaruit geen woord kan worden gemist, die den lezer of toeschouwer toch al hoofdbrekens genoeg kosten! 't Is voor Ibsen om zich in zijn graf om te keeren!

Soms is juist dat woord weggelaten waar het in den zin het meest op aankomt. Zoo in 't iste bedrijf van ‘Nora’, waar Nora in haar onderhoud met mevr. Linde schertsend spreekt over een testament van een ouden heer, waarin zou staan ‘met groote letters’: ‘Alle mine penge skal den elskvaerdige (beminnelijke) fru Nora Helmer have udbetalt straks kontant’. Ieder die wel eens een opvoering van ‘Nora’ heeft bijgewoond, weet welk een gelukkig effect juist met die twee laatste woordjes - ‘terstond contant’ - achter aan den zin wordt verkregen. In mevr. Clants vertaling zijn ze niet te vinden, evenmin als in ‘Spoken’, iste bedr., dat ‘leelijke woord’ (‘Fi donc’), dat Engstrand niet verstaat, maar dat juist in den mond van Regine iets karakteristieks heeft. En wat moet er terecht komen van het hoofdmoment in dr. Stockmanns rede (‘Vijand d.V.’ 4de bedr.), waarop zoo'n geweldig rumoer volgt, als de woorden: ‘Sandhedens og frihedens farligste fiender iblandt os, det er den kompakte majoritet. Ja, den forbandede, kompakte, liberale majoritet, - den er det! Nu véd I det’, door niets anders worden weergegeven dan door dit constateerende zinnetje: ‘De gevaarlijkste vijanden van waarheid en vrijheid onder ons, dat zijn zij, die de compacte meerderheid uitmaken’?

Dit is echter mijn grootste grief tegen deze vertaalster: al is zij ook nu en dan nog zoo conscientieus te werk gegaan, al heeft zij den tekst op sommige punten met haast pijnlijke nauwkeurigheid gevolgd - het resultaat maakt zoo dikwijls den indruk, dat zij niet heeft meegevóeld, niet heeft meegeléefd met wat daar bij Ibsen achter de woorden, in het zieleleven van die Rosmers, die Ellida's, die Rubeks zich afspeelt. Haar vertaling is zoo ontzettend ‘literair’!

Er is in ‘Borkman’ een tooneel in het 2de bedrijf, waar John Gabriel staat tegenover de vrouw wier levensgeluk hij verwoest heeft, een tooneel van geweldige tragiek. Als daar Ella Rentheim op de vraag van Borkman welke vreeselijke misdaad hij toch zou begaan hebben, antwoordt: ‘Ik bedoel de misdaad, waarvoor geen vergeving is’ - lezen wij in de

vertaling: ‘Borkman (staart haar aan) Je divageert, geloof ik’ (‘du må vaere fra dig selv’). Voelt mevr. Clant niet, dat zoo'n woord als ‘divageeren’ in dien mond op dat oogenblik geheel misplaatst is? Zij is hier weer bezweken voor de zucht, die telkens in de vertaling aan den dag komt, om een mooi, ‘gedistingeerd’, onhollandsch woord te gebruiken. Wij zien hier die twee menschen niet meer, wij zien alleen mevr. Clant van der Myll aan haar schrijftafel zitten en de beste, de keurigste woorden zoeken, uitdenken, zonder te zijn aangegrepen door het tragisch lotsgeval dat ons hier geschilderd wordt. O ik weet het wel, zoo iets is nooit te bewijzen, het is zuiver een gevoelskwestie, en ik wil gaarne gelooven, dat honderden die de vertaling lezen er niets hinderlijks in zullen vinden. Maar dat neemt niet weg, dat juist dat mondaine cachet aan de heele vertaling voor wie Ibsen in 't oorspronkelijk kent, iets onduldbaars geeft. Busken Huet verwijt ergens den goeden Van Zeggelen, dat hij in zijn vertaling van den ‘Misanthrope’ Molière's edellieden en jonkvrouwen tot winkelbedienden en kameniers gemaakt heeft. Mevr. Clants vertaling lezende, komt men wel eens in de verzoeking van haar te zeggen, dat zij de figuren van Ibsen, onbewust, zonder het te willen of te weten, tot Haagsche salonhelden heeft vervormd. Zelfs Peer Gynt laat ze, nog wel tegenover een Bedoeïenen-meisje, de opmerking maken: ‘Vluchtig moet men voorbij gaan, *als een* “*bon mot*”’, waar het Noorsch spreekt van ‘et digt’.

Daartegenover staat dan weer aan anderen kant een onnoodig gebruik van eenigszins ordinair klinkende woorden en uitdrukkingen, het veelvuldig voorkomen van ‘nou’ bijv., in plaats van ‘nu’. ‘Ben je nou heelemaal mal geworden?’ zegt Bolette o.a. in ‘De Vr. v.d. Zee’; ‘nou ja’ enz. Dat een met het ander moet dan het natuurlijke van de spreektaal weergeven. Och neen, in die uiterlijkheden zit het 'm niet; tot zulke kleine middelen behoeft men daarvoor niet af te dalen. Dat natuurlijke, met het eigenaardig Ibsensche, moet de heele vertaling doordringen, en slaagt men er niet in die beide elementen tot eenheid te brengen, dan is die vertaling vanzelf veroordeeld.

Met het noemen van Peer Gynt zijn we al bij de drama's

in verzen aangeland, die het 4de deel dezer uitgave bevat en die wij thans nog even in nadere beschouwing zullen nemen.

Ik haal hier weer de woorden aan van den heer Gutteling, die ik geheel kan onderschrijven.

‘Vorm en inhoud zijn voor den vertolker van gelijk belang, want al is het waar dat een op-zichzelf schoone, doch door en door onnauwkeurige bewerking als nieuw gedicht waarde heeft, en daarom te verkiezen is boven een letterlijk-juiste, maar onartistieke, alleen bruikbaar voor wie de taal wenscht te leeren, - toch geeft enkel de in beide opzichten goede vertaling het oorspronkelijk weer, zij het dan ook met die alles-doortrekkende verandering die zelfs het zuiverste spiegelglas eigen is’.

Hoe staat het nu te dien opzichte met het werk dat wij hier bespreken?

Wij moeten dus van den eisch van het letterlijk-juiste, dien wij - altijd voor zoover hij niet met het Hollandsch taaleigen in conflict kwam - bij de vertaling der stukken in proza op den voorgrond stelden, hier afstand doen. Maar mevr. Clant heeft ons dit wel eenigszins moeilijk gemaakt doordat zij zelf haar taak in deze...nog al gemakkelijk heeft opgenomen.

Wat toch is het geval? Die drie stukken in verzen, ‘De Comedie der Liefde’, ‘Brand’ en ‘Peer Gynt’, zijn alle geschreven in verschillenden vorm, maar - in rijm, en dat rijm heeft mevr. Clant zoo goed als geheel over boord geworpen. Zij heeft misschien gedacht: als ik voor 't overige maar nauwkeurig aan den versvorm van 't oorspronkelijke vasthoud, is de zaak in orde; de menschen moeten dat rijmlooze dan maar voor lief nemen. Maar dan heeft ze zich toch deerlijk vergist.

Van hoe uitnemend belang het handhaven van het rijm in deze stukken is, blijkt al terstond uit het eerste, ‘De Comedie der Liefde’. Men kan over de waarde van dit blijspel als dramatisch product verschillend denken; men kan gewichtige bezwaren aanvoeren tegen de leer die Ibsen daarin door den hoofdpersoon laat verkondigen en tegen de wijze waarop ze in practijk wordt gebracht - hierover zullen allen die het in 't oorspronkelijk kennen het wel eens zijn, dat op den vorm waarin de gedachte wordt gekleed, weinig valt af te dingen, en - dat het rijm hier een onmisbare factor is om de ironie, die het heele stuk doortrekt, scherp te doen uitko-

men. Dat ironische en humoristische is er door mevr. Clant, niet het minst door haar verwaarloozen van het rijm, heelemaal uit wegvertaald. Zij heeft het stuk zijn rinkelend maskeradepak uitgetrokken en het een eenvoudig huisjasje er voor in de plaats gegeven. Hoe flets en flauw en kleurloos zijn die Hollandsche verzen, als men ze met dat heerlijke woorden- en klankenspel van het Noorsch vergelijkt! Het zijn juist die soms drastische en potsierlijke rijmwoorden, die deze comedie ook nu nog voor allen die gevoel voor humor hebben tot een genotrijke lectuur maken.

Tot een genotrijke *lectur*. Want ook dit is een kenmerk van die drie stukken, dat ze met hun breeduitgesponnen gesprekken en alleenspraken meer het karakter van leesdrama's dan van speelstukken vertoonen. Ibsen verstond, toen hij deze werken schreef, nog niet de kunst om het vele dat hij zijn volk te zeggen had in den kortst mogelijken vorm uit te drukken. Hierbij denk ik vooral aan de ‘Comedie’ en ‘Brand’; met ‘Peer Gynt,’ staat het eenigszins anders. Ik zou niet gaarne de bewering voor mijn rekening nemen, dat dit stuk voor een opvoering alle kwaliteiten wist. Het wordt ook in de laatste jaren geregeld in het Nationalteater te Kristiania opgevoerd, en wie het daar eens gezien heeft - men leze er prof. Boer in zijn voorlaatste Gidsartikel maar op na[1] - zal het zeker niet licht vergeten, Maar een Nederlandsche vertaling kan geen ander doel hebben dan om Hollandsche lezers van dit merkwaardig en grootsch opgevat tooneelwerk, dat men gerust met het beste wat de wereldliteratuur oplevert mag vergelijken, eenig idee te geven. Tot een opvoering in het Hollandsch zal het vooreerst wel niet komen. Afgezien nog van het feit dat zeer vele opmerkingen en zinspelingen op zuiver Noorsche toestanden zonder nadere verklaring voor ons schouwburgpubliek toch niet te begrijpen zijn, dat het stuk dus te veel voorstudie zou vorderen, worden aan de in-scene-zetting en de monteering bijna de onmogelijkste eischen gesteld, zoodat wel geen tooneelgezelschap hier te lande, ook om financiëele redenen, er gauw toe zal overgaan het op zijn repertoire te brengen.

1) ‘De Gids’ Maart 1909.

Dat vorm en inhoud van dergelijke tooneelproducten voor den vertolker van gelijk belang zijn, is blijkbaar ook de opvatting geweest van T. Terwey, die in zijn uitvoerige Ibsenstudie heele fragmenten uit die drie stukken heeft ingevoegd.[1)] Het is mede de opvatting van den heer Van Groningen, die in 1904 een metrische bewerking van 'Brand' heeft geleverd, een lang niet onverdienstelijken arbeid, waarop wel eens de aandacht mag worden gevestigd.[2)] Niet dat deze bewerking overal even goed is - dat is, waar het een zoo omvangrijk dichtwerk betreft, ook haast niet te verwachten - maar de heer Van Groningen heeft zich ten minste streng aan den vorm gehouden en - de hoofdzaak! - het is hem meestal uitstekend gelukt ook den toon, den stijl van het oorspronkelijke niet te doen verloren gaan.

Nu is de waarde der verzen ook aan den Noorschen 'Brand' zeer ongelijk. Wel zijn ze voor het meerendeel in overeenstemming met het grootsche van het gegeven, maar er zijn er ook onder - 't zijn er op de overweldigende massa gelukkig niet heel veel - die ons, met alle respect, op bedenkelijke wijze aan...ulevelrijmpjes herinneren. Dat mevr. Clant het rijm niet heeft aangedurfd, zou men haar in déze vertaling dan ook niet zoo zwaar behoeven aan te rekenen, als haar rijmlooze 'verzen' maar wat meer dien naam verdienden. Want bij haar vindt men hoogst zelden een spoor van verheffing. Soms neemt ze een aanloopje en rijmt eenige regels, die dan nog wel vrij goed uitvallen, zooals aan 't eind van het iste bedrijf - het is alsof daar het rijm zelf het gedicht in eens op een hooger plan zet - maar anders blijft alles bij haar even gelijkvloersch, ook in de machtigste periodes.

Een enkel staaltje. In het 3de bedrijf zegt Brand tot den fogd de beroemde veelbeteekenende verzen met hun sonoren klank:

> Ens faedrebygd for mandens fod
> er, hvad for traeet er dets rod; -
> er d e r ej til hans geming trang,
> hans dåd er dömt, og endt hans sang.'

1) 'De Gids' Mei en Juni 1882.
2) Brand. Een dramatisch gedicht, van Henrik Ibsen. Metrisch bewerkt door W.J.W. van Groningen. Haarlem z.j.

Wat is daar nu in deze vertaling van geworden?

> ‘Wat wortels voor een boom zijn, is
> Voor een man 't geboortedorp;...
> Zoo hij daar niet zijn werkkring vindt,
> Is wat hij uitvoert niet veel zaaks.’

Niet veel zaaks...zeg u dat wel, mevrouw! Dat is niet Ibsen vertalen, maar hem neerhalen.

Wat er met zulke verzen terecht komt van dat mooie 4de bedrijf, misschien het aangrijpendste wat Ibsen ooit heeft geschreven, behoeft zeker niet nader te worden aangetoond. Men vergelijke hier de vertaling eens met die van Terwey en vrage zich dan af wie het meest van piëteit blijk geeft.

Van ‘Peer Gynt’ bestaat een voortreffelijke vertaling in het Plat-duitsch, meer bijzonder in het dialect van de streek om Emden.[1)] Wellicht is een overzetting, vooral van de dorpstooneelen, in een of ander dialect nog het best in staat den geest en het karakter van het oorspronkelijke den met Noorsch onbekenden lezer te doen begrijpen.

Men legge weer eens deze vertaling naast onze Hollandsche om het groote verschil te zien. Er is in ‘Peer Gynt’, veel meer dan in de beide andere stukken, leven en afwisseling, die ook in de versmaat van de zuiver dramatische gedeelten tot uiting komen. Het op den duur wel wat eentonige der vijfvoetige jambe van de ‘Comedie’, het streng-regelmatige van ‘Brand’ zijn hier ver te zoeken. Men stond in Noorwegen in den beginne wat vreemd tegenover die verzen, wilde er niet zoo dadelijk aan. Men was meer gewoon, dat in dergelijke werken het streng-classieke in den versvorm werd gehuldigd. Doch de toekomst heeft Ibsen volkomen in 't gelijk gesteld. Schreef hij destijds aan Björnson de fiere woorden: ‘Mijn boek *is* poëzie; en is het dat niet, dan zal het dat worden. Het begrip poëzie zal in ons land, in Noorwegen, zich naar het boek voegen’[2)] - thans is men het algemeen er over eens, dat ‘Peer Gynt’, ook wat den vorm aangaat, het werk van een meester is. Maar bij mevr. Clant zijn die vlugge, levendige

1) Peer Gynt. En dramatisk Gedigt van Henrik Ibsen. In 't Plattdüts vertaald döör Bernhard Brons. Emden 1899.
2) Breve I 1849-1873, p. 159.

verzen met hun vaart en ‘Schwung’ voor 't grootste gedeelte hortende, stootende en strompelende regels geworden, die alle bekoring missen. Waarom dan niet liever, is men geneigd te vragen, een woordelijke vertaling gegeven, uitsluitend ten dienste van hen wien het allereerst om den Noorschen tekst te doen is, die ‘Peer Gynt’ in 't oorspronkelijk willen genieten?[1)]

En dan de lyrisch-dramatische gedeelten - de alleenspraak van Peer in het 2de, de dood van Åse in het 3de bedrijf, Peers serenade voor Anitra enz. - hoe weinig geven ze in deze vertaling den indruk, dat men met iets bijzonders te doen heeft! Geen schijn of schaduw bijv. van een poging om eenige stemming te leggen in de scène met de saetermeiden, een scène die in lugubere pracht voor de heksentooneelen in ‘Macbeth’ niet onderdoet. Het is heel precies vertaald, alleen het ééne noodige ontbreekt. Ook de aanklachtsliederen in het 5e bedrijf - een voorbeeld van verrukkelijke natuursymboliek-verdienen in dit verband afzonderlijke vermelding. Vooral hier is de Plat-duitsche vertaling eenvoudig onverbeterlijk. Zooals daar de zangerigheid van 't oorspronkelijke wordt geëvenaard zal men het niet licht elders vinden; maar het moest toch wel heel droevig met ons lenig en smijdig Hollandsch gesteld zijn, als van zulke gedeelten niet, ook door 't behouden van het rijm, iets nog welluidender te maken ware dan mevr. Clant hier ten beste geeft.

En toch twijfel ik geen oogenblik aan den goeden wil van mevr. Clant om ook hier iets te leveren, dat het oorspronkelijke, zooveel mogelijk, ook in den vorm, nabij komt. Het blijkt ook daaruit, dat zij, waar ze er eenige kans toe zag, in de lyrische passages het rijm wel degelijk heeft aangewend[2)].

Men moet inderdaad eerbied hebben voor den grooten ijver en de taaie volharding, die zij, met het vertalen van deze drie stukken, aan den dag heeft gelegd. 472 dichtbedrukte blad-

1) Wat ‘Brand’ betreft is dat reeds geschied in: Brand. Drama in vijf Bedrijven door Henrik Ibsen. Uit het Noorsch vertaald door R. van Drooge. Harlingen 1893.
2) En soms met gelukkigen uitslag. Ik wijs bijv. op den beurtzang van Ejnar en Agnes in het 2de tooneel van ‘Brand’ en op Falk's lied in 't begin der ‘Comedie’, waarvan 't alleen te betreuren is, dat mevr. Clant den maat van 't oorspronkelijke niet heeft behouden.

zijden verzen, waaronder verscheidene die ook den handigsten verzensmid, den kundigsten taalkenner nog heel wat moeite zouden gekost hebben - het is geen kleinigheid! Alleen maar jammer, dat zij er niet in is mogen slagen haar werk tot dien rang te verheffen, dat het ook op onze bewondering en dankbaarheid met volle recht aanspraak kon doen gelden.

Om van dergelijke dramatische gedichten een eenigszins bevredigende vertolking te leveren, behoeft men zelf nog geen dichter te zijn. Maar deze drie voorwaarden mogen toch zeker gesteld worden: goede smaak, fijn taalgevoel en macht over de taal. Zonder dat laatste vooral zal men op dit gebied nooit iets van beteekenis kunnen tot stand brengen. Wat zou men wel zeggen van een vertaling van Goethe's ‘Faust’ of van de ‘Midsummernightsdream’ bijv. waarin de lyrisch-dramatische gedeelten behandeld werden op een wijze als in deze vertaling van ‘Peer Gynt’ geschiedt? Zou het niet van veel meer zelfkennis en ook van veel meer veneratie voor Ibsen getuigd hebben, als mevr. Clant had verklaard, dat een vertaling althans van die verzendrama's haar krachten te boven ging?

Ook in de vertaling van deze drie stukken treedt haar onvoldoende kennis van taal en toestanden telkens aan het licht. Om niet te wijdloopig te worden, zal ik slechts enkele plaatsen noemen.

In het 2de bedrijf der ‘Comedie’ zegt Falk:

> ‘Og “kaldet” lydes - når det er tilstraekkeligt, -
> selv om man hörer til familjeskafferne!’

Dit wordt door mevr. Clant aldus weergegeven:

> ‘En “roeping” voel je,...als 't genoeg betaalt,...
> Zelfs als je een domme, luie kaffer bent!’

Maar ‘familjeskafferne’ kan hier alleen beteekenen: zij die zich met het vormen, het stichten van families bezighouden of voor hun families, hun gezinnen hebben te zorgen. Dat het niets met ‘kaffers’ te maken heeft, blijkt niet alleen uit het verband, maar ook uit de s en uit de ‘Zulukafferne’ waarop het woord rijmt.

Ook gaat de pointe verloren, als de uitroep van Styver in 't 2de bedrijf:

> ‘Fra vort kontor går aldrig noget ud!’

wordt vertaald met:

> ‘Uit ons bureau wordt nooit iets rondgestrooid!’

Een vertaling als deze bijv. waag ik het, in alle beschei denheid, in overweging te geven:

> ‘Van ons bureau gaat nooit, neen nooit iets uit!’

Ook in 't voorgaande vers moet dan natuurlijk ‘går ud ifra’ met ‘gaat uit van’ vertaald worden, zóó, dat de maat dezelfde blijft.

En als Falk ten slotte zingt:

> ‘Og har jeg end seilet min skude på grund,
> o, så var det dog dejligt at fare!’

slaat dit op de gebeurtenissen in het stuk en mag men bij de vertaling niet den verleden in den tegenwoordigen tijd veranderen:

> ‘Misschien raakt mijn bootje straks wel aan den grond,
> Maar het *is* toch zoo heerlijk te varen!’

In 't begin van ‘Brand’'s 4de bedrijf is ‘Jeg hörer grinden knirke’ niet: ‘Daar hoor ik 't grind’, maar: ‘Daar hoor ik 't tuinhek knarsen’. Hier is die fout aan onachtzaamheid te wijten; dat ‘grind’ niet ons ‘grind’ beteekent, weet mevr. Clant natuurlijk ook wel.

Maar of ze ooit wel eens van den oud-Noorschen koning Bele heeft gehoord, is de vraag. In dat geval zou zij den naam, die haar alleen reeds uit de Frithiofsage bekend moest zijn, in het 3de bedrijf van ‘Brand’ niet tot ‘Beles’ verhaspeld hebben. Ongelukkig gebruikt Ibsen dien naam in de bedoelde passage alleen in den genitiefvorm; dat het Noorsch dit ook niet met ‘'s’ maar alleen met ‘s’ moet aangeven!

Ik kan mij vergissen, maar ik vermoed dat mevr. Clant zich bij 't vertalen dezer stukken nog al eens op glad ijs heeft gevoeld en zich in geval van twijfel maar aan de Duitsche vertaling heeft gehouden - die zou het wel weten! Daar is natuurlijk op zichzelf niets tegen te zeggen. Maar nu wil het ongeluk, dat ook die hooggeroemde Duitsche vertaling[1)] het lang niet altijd bij 't rechte eind heeft.

In 't 5de bedrijf van ‘Brand’ komt een vergelijking voor van menschen die aan hun oude herinneringen vasthouden met den koning die jarenlang bij Snefrids lijk de wacht hield. Zoowel mevr. Clant als de Duitsche vertaler maken die Snefrid tot een man, een blunder die ze zouden vermeden hebben, als ze even de moeite hadden genomen er Snorre eens op na te slaan.

Mevr. Clant schijnt geen hoogen dunk van haar lezers te hebben, als zij meent dat zij over zulke dingen zullen heenglijden. Een denkend lezer zal zich toch allicht afvragen: dat staat er nu wel, van ‘Beles’ en van ‘Snefrid’, maar wat heb ik daaraan, als mij dat niet nader wordt verklaard? De waarheid zal wel deze zijn: dat mevr. Clant het zelf niet weet, - en toch zich bevoegd acht Ibsen te vertalen.

‘Peer Gynt? Wie was dat?’ vraagt de hoofdpersoon van het stuk, als hij, oud en vergrijsd, in zijn dorpje terugkomt, en daar toevallig de verkooping bijwoont van den ouden rommel, dien de door hem in het 2de bedrijf geschaakte Ingrid heeft nagelaten. De Man-in-de-rouw antwoordt hem:

> ‘Jeg bare véd,
> han var svoger til döden og til Aslak smed’.

De Duitscher vertaalt dit heel diepzinnig:

> ‘Mir ist nur das klar,
> Dass er Schwager vom Tod und Schmied Aslak war’.

En ook bij mevr. Clant lezen we:

> ‘Ik weet alleen
> Dat hij zwager van Aslak was en van den dood’.

1) Henrik Ibsens sämtliche Werke. Durchgesehen und eingeleitet von Georg Brandes, Julius Elias, Paul Schlenter. Berlin, S. Fischers Hofbuchhandlung. Bd. I-IX 1898-1903. In 1908 verscheen hiervan een Volksausgabe in 5 deelen.

Maar ‘döden’ is niet alleen ‘de dood’, het kan ook ‘de doode’ beteekenen. Vatten wij het zoo op en nemen wij dan ‘svoger’ in den meer algemeenen zin ter aanduiding van verwantschap, connectie, dan is dat antwoord volkomen begrijpelijk.

De conclusie waartoe ik na dit alles gekomen ben is, dat wij in de Ibsen-vertaling van mevr. Clant van der Mijll niet veel meer vóor ons hebben dan middelmatig dilettantenwerk, en dat elke tooneeldirectie die een stuk van Ibsen wil opvoeren en, bij gebrek aan een betere, van deze vertolking gebruik wil maken, wijs zal doen haar eerst eens door een bevoegde hand te laten herzien.

Deze vertaling is er nu eenmaal en met al haar gebreken is ze nog lang niet de slechtste. Ze is ongetwijfeld beter dan die van de ‘Steunpilaren’ en vooral van ‘Rosmersholm’ door den heer Kapteijn; ze is ook, over 't algemeen, met meer zorg bewerkt dan die welke de heer J.B. Meerkerk zijn lezers aanbiedt[1)]. En als ik de ‘Borkman’-vertaling van den heer Rössing met die van mevr. Clant vergelijk, geef ik aan de laatste stellig de voorkeur. Dit is voor mij slechts een bewijs te meer hoe zonderling er hier te lande bij het vertalen uit het Noorsch vaak met den tekst wordt omgesprongen[2)].

Waarlijk, Jaeger had wel gelijk, toen hij, al in 1892, de klacht uitte, dat het den meesten Ibsen-vertalers aan het noodige taalgevoel ontbrak.[3)] Wij zijn er sedert nog niet veel op vooruitgegaan.

Het is daarom te hopen, dat bij een eventueelen herdruk althans de ergste fouten in mevr. Clants vertaling zullen worden hersteld. Maar het kan niet genoeg gezegd worden:

1) In zijn boek: Henrik Ibsen. Eene Inleiding tot zijne Werken. Groningen 1900.
2) Er zijn gelukkig uitzonderingen. Ik denk hier o.a. aan de vertalingen van Björnson: van ‘Laboremus’ door Augusta de Wit en Else Otten, en van ‘På Storhove’ door H. Logeman, aan die van Jonas Lie's ‘Når Sol går ned’ door M.A. Zeeman. Ook de Ibsen-vertalingen van Marg. Meyboom in de Wereldbibliotheek, ofschoon niet onberispelijk, zijn over 't algemeen beter, vooral beter in toon dan die van mevr. Clant van der Mijll.
3) t.a.p.

wie Ibsen wil leeren kennen, wie van zijn werken het volle genot wil hebben, neme noch deze, noch de complete Duitsche vertaling[1] ter hand, maar geve zich de moeite hem te leeren lezen in de taal waarin hij zelf schreef, de eenige waarin de verwonderlijk fijne dialoog van zijn prozastukken, het beurtelings scherp-satirieke en hoog-idealistische, hier en daar afgewisseld door de lieflijkste lyriek, van zijn verzendrama's geheel tot zijn recht komt.

Het aantrekkelijke van de hier besproken uitgave zit dan ook eigenlijk in wat ik het bijkomstige zou willen noemen: de illustraties; de afbeeldingen van Ibsen, van zijn standbeeld, van zijn woning, de facsimilé's van zijn handschrift op verschillenden leeftijd, de portretten van Nederlandsche tooneelkunstenaars in rollen uit zijn werken,[2] en vooral in de oriënteerende inleiding van dr. Byvanck.

Interessant in hooge mate is ook de brief, die in het 1ste deel in facsimilé is afgedrukt - een brief, niet in de verzameling ‘Breve’ opgenomen - omdat die ons een blik gunt in het gemoed van dien stroeven, grimmigen Noor, ons herinnert hoe hij, ook in zijn laatste levensjaren, voor de teederstc aandoeningen niet onvatbaar was. Wij denken daarbij aan zijn ontmoeting met Emilie Bardach in den nazomer van 1889 te Gossensass, die op het frissche, het ‘frejdige’, zooals het in de landstaal heet, van het karakter van Hilde uit ‘Bouwmeester Solness’ niet zonder invloed is gebleven. De uitgever heeft het niet noodig geacht er een Hollandsche vertaling bij te voegen, maar het is hier niet alleen het handschrift, doch ook de inhoud die dien brief zijn waarde geeft. Ik veroorloof mij daarom die vertaling hier ten slotte te doen volgen:

1) Men neme ook vooral niet - dan is men nog veel verder van de wijs - een slechter Duitsche vertaling, zooals de heer A.W. Stellwagen Jr., om er de onzinnigste theorieën aan te demonstreeren, in een van onkunde en eigenwaan overvloeiend artikel over ‘Nora’ (‘De Gids’ April 1907) doet. Hoe iemand die het air aanneemt Noorsch te verstaan die vertaling van Wilhelm Lange ‘heel zuiver’ kan vinden, is mij niet recht helder.
2) Alleen is het jammer, dat de heer Tartaud, in plaats van zijn portret in de rol van Rosmer, bij vergissing een ander heeft afgestaan, dat hem, zoo ik mij niet bedrieg, als Bratt in Björnson's ‘Boven onze Macht’ 1e dl. voorstelt.

‘Kristiania, 11 Februari 1895.

Waarde Georg Brandes!

Ik kan geen weerstand bieden aan den drang in mij om U in 't bijzonder dank te zeggen voor Uw “Goethe en Marianne v. Willemer”. De levensepisode die U daarin schildert was mij onbekend. Misschien heb ik lang, heel lang geleden er wel iets van gelezen bij Lewes; maar dan heb ik het weer vergeten, omdat die verhouding destijds geen persoonlijk belang voor mij had. Nu daarentegen is het daarmee eenigszins anders gesteld. Als ik denk aan den aard van Goethe's scheppingen in de bedoelde jaren, die jeugd-herleving, dan vind ik, dat ik wel zelf op de gedachte had kunnen komen, dat hem de genade van zoo iets heerlijks moest ten deel zijn gevallen als dat samentreffen juist met Marianne v. Willemer. Het noodlot, de bestiering (tilskikkelsen), het toeval kunnen toch werkelijk nu en dan nog wel goedgezinde, beminnelijke machten zijn.
Wees hartelijk gegroet!
Uw toegenegen
HENRIK IBSEN.’

Ziedaar een optimisme, dat bij den dichter, die ons bijna altijd als de groote pessimist wordt voorgesteld, weldadig aandoet.

B.A. MEULEMAN.

De oden van Klopstock
Door
Alex. Gutteling.

Eerste Hoofdstuk

Toen ik voor het eerst naar ernstige lectuur greep, en een Christelijke omgeving de keus daarvan bepaalde, las ik van a tot z den Messias van Klopstock. Later heb ik gehoord, dat volwassenen zelden zoo volhardend zijn. En geen wonder! Het gedicht, dat misschien 20.000 lange versregels bevat, werkt als een slaapmiddel door de vaagheid van zijn verbeelding, de traagheid van zijn handeling en den altijd verheven stijl vol herhalingen. Maar ik zocht poëzie, men wees mij deze als een ideaal, en welk kind zal dan zoo verwaand zijn om de af en toe onvermijdbare geeuwlust aan iets anders toeteschrijven dan aan eigen gebreken? Gelukkig las ik niet lang daarna Milton, en zag toen wel het verschil. Paradise Lost gaf mij het onvergankelijk bezit van geweldige vizioenen, een herinnering aan de ontzaglijkste ritmen-orgeling; de Messias is mij eén doffe warreling geworden van engelen, duivels en opgestanen, allen galmend eentonig-hooge recitatieven.

Men moet Klopstock's beteekenis echter vooral niet aan zijn Messias meten. Ongetwijfeld heeft zijn geëxalteerde Christelijkheid hem hierbij parten gespeeld. Het is niet onnatuurlijk, ofschoon treurig voor de kunst, dat menschen, die een ander levensbeginsel dan het artistieke als heilig, albeheerschend dogma vereeren, hun poëzie daaraan ondergeschikt achten en dienstbaar maken. Wij zien het in onze dagen aan H. Roland-Holst, die socialistische verzen beter vindt dan andere, omdat

zij socialistisch zijn. Zoo dacht ook Klopstock. Welk onderwerp kan verhevener zijn dan het leven en sterven van den Messias? Dus welk gedicht is onsterflijker dan dat Hem bezingt? Zoo het al geen aardschen roem verkrijgt, van een hemelschen is het zeker. Er is geen sprake van, dat Klopstock's Verbeelding hem gedreven zou hebben: hij koos zich dit onderwerp, omdat het 't vroomste was. Men behoeft zich de vrijmachtigheid van Milton's vizioenen maar even te herinneren, en daarbij te weten, dat Klopstock, zooals Lessing zei, bij 't verbeteren in latere uitgaven niet van artistieke, doch van orthodoxe overwegingen uitging, om het verschil tusschen deze twee te beseffen: tusschen den dichter en den dominee.

Maar deze dominee was ook een dichter, en een groot dichter. Van dezen Klopstock wil ik spreken, en ik zou blij zijn, als ik sommigen er toe kon krijgen, zijn Oden te lezen met de bewondering die zij voor een groot deel verdienen. Ik wil mij niet den schijn van ontdekker geven, waar het een zoo goed als vergetene geldt, en beken gaarne, dat het de bloemlezing van Stefan George en Karl Wolfskehl is geweest, die mij de schoonheid van dezen dichter heeft geopenbaard.

Van de drie voorgangers der groote periode: Klopstock, Wieland en Lessing, is Klopstock voor lyriek en epos geweest wat Lessing voor drama en proza was. Wieland is voor de verhalende poëzie van belang, omdat zijn gemakkelijke stijl en wereldsche onderwerpen als pendant van Klopstock niet zonder invloed waren, maar zijn meest gelezen, door Goethe geprezen werk, de Oberon, is doorgaans vrij armelijke poëzie. Lessing was geen dichter, en het is vreemd, dat hij, dit zelf erkennend, toch nog den Nathan in jamben schreef. Maar Klopstock, ook chronologisch de eerste, schreef hooggestemde Oden, die tegelijk muzikaal en beeldend zijn, hij vereenigde in zich Christendom, vaderlandsliefde en bewondering voor de Oudheid, hij gaf een ziel aan de dichtkunst, die in een toestand van verregaande verstandelijke dorheid verkeerde. Gervinus zegt in zijn ‘Deutsche Dichtung’, dat hij deed: ‘was seit zwei Jahrhunderten kein Dichter gewagt hatte: er sang von seiner unglücklichen Liebe zu der Schwes-

ter seines Freundes Schmidt (Fanny) und später von seiner glücklichen zu Meta. - - Kein wunderlicheres Beispiel von der Denkart jener Geschlechter in diesen Beziehungen gibt es, als eine Aeuszerung des doch schon unbefangeneren Bodmer gegen Dusch, als dieser in Lessing den Schriftsteller und Menschen für Eins nahm. Welcher Gedanke, sagte Bodmer, seines Feindes sich annehmend, dasz der Mensch mit dem Autor etwas zu thun habe! dasz der Mensch es sei, der schreibe!! - - Die profane Sprache der Trinklieder u. dgl. rede der Poet, nicht der Mensch! die Flasche, die Küsse, die Mädchen seien nichts Wirkliches, nur Hirngespinste, Schwindel, die der Poet anspricht, der Mensch aber hat sie nicht mit den Augen gesehen, noch mit der Lippe gedrückt!' Nu, zoo'n tastbare werkelijkheid is zeker geen vereischte, maar ook verbeeldingen zijn geen 'Hirngespinste' en wel degelijk uitingen van de menschenziel. Hier wordt de poëzie beschouwd als een handwerk, waarin men verschillende genres beoefenen kan. De doodsvijand van dezen Bodmer, de Leipziger schoolmeester Gottsched, wiens 'Kritische Dichtkunst' gevolgd werd door een gelijknamige van Breitinger uit Bodmers kring, zei van de laatste, dat de koopers reden hadden zich daarover te beklagen, want niemand kon eruit leeren, zooals uit zijn boek iedere beginner: 'alle Gattungen auf untadelige Art zu verfertigen'! Deze Gottsched was een eigenaardige figuur. Toen Goethe, in Leipzig studeerend, hem bezocht en door een onhandigheid van den knecht in een verkeerd vertrek gebracht, Gottsched zonder pruik verraste, wist deze wel heel knap met de eene hand de pruik aan te nemen en met de andere den knecht een oorvijg te geven, dat deze de kamer uit tuimelde, - maar deze fiksche oude heer was toen reeds lang een beklagenswaardig, machteloos, door weinigen geëerd mensch, hij, die tevoren alleenheerscher geweest was in school en universiteit, met afhankelijke benten in alle steden van Duitschland, met legers van leerlingen die in tallooze blaadjes zijn smakelooze denkbeelden voorstonden. Het tooneel had hij op Fransche wijze hervormd, maar ook daarvan werd hem de eer door Lessing ontnomen; opera en harlekijn had hij verbannen, doch beleefde het dat zij later weer werden ingevoerd; in zaken van poëzie, taal en wijsgeerige aesthetica had hij als dictator

geheerscht, maar ook dat was voorbij. Vooral zijn verzet tegen Klopstock had hem onmogelijk gemaakt. Een begrip van Gottsched's conservatisme geeft het, dat hij woorden als opgeschroefd afkeurde, waaronder: das Jauchzen, das Schaffen, der Busen, unbewusst, die Mitternacht, das Lächeln! Te spreken van het *scheppen* van een kunstenaar vond hij *zonde!* Bij de geweldige geestdrift, die de eerste zangen van den Messias veroorzaakten, is het begrijpelijk, dat zulk een muffe persoonlijkheid allen invloed verloor.

De Zwitsers, Gottsched's tegenpartij, waarvan Bodmer en Breitinger de voornaamsten zijn, vertoonden in zooverre meer inzicht, dat de eerste Milton in Duitschland bekend maakte, en de ander het bij theorieën liet en zelf geen verzen schreef. Bodmer is echter ook bekend als auteur van de Noachide, volgens Goethe het symbool van den toenmaligen literairen watersnood. Gervinus beschouwt hun opvattingen, in 't bizonder de vereenzelviging van poëzie en schilderkunst en het prijzen van de fabel als dichtgenre bij uitnemendheid, als de uitingen van den tijdgeest en vindt ze historisch zeer verklaarbaar. Het eerste werd zoover gedreven, dat een hofdichter de kleeding der lakeien beschreef zonder één galonnetje te vergeten, dat een aestheticus, zooals men in den Laokoön lezen kan, de waarde van een gedicht wilde schatten naar het aantal schilderijen, dat men er uit zou kunnen saamstellen, en het is niet vreemd, dat Lessing's bestrijding van zooveel dwaasheid op haar beurt eenzijdig werd. Over de verheerlijking van de fabel verbaasde Goethe zich, en geen wonder! Alle historische verklaarbaarheid neemt de onzinnigheid van zoo'n beschouwing niet weg. De bekendste fabeldichter is Gellert, wiens verheven opvatting van de kunst voldoende wordt gekarakteriseerd door een plaats, waar hij zegt, dat het nut der poëzie is: ‘Dem, der nicht viel Verstand besitzt, die Wahrheit durch ein Bild zu sagen.’

Met dezen populairen dichter zijn wij in den kring van zijn tegenvoeter Klopstock. Met Gottsched ontevreden, hadden zich een aantal jongeren van hem afgescheiden, die de zgn. Bremer Beiträge uitgaven. Van strijdrumoer wilden zij niets weten, vandaar dat zij zich niet bij de Zwitsers aansloten, en geen kritieken opnamen. De bijdragen zelf werden evenwel

scherp gekeurd. Dezen kring, waar alle leden een tijdlang door een innige vriendschap vereenigd waren, kan men uitmuntend leeren kennen uit een der eerste Oden van Klopstock ‘An des Dichters Freunde’, waarvan ik hier de oude lezing gebruiken zal. Twintig jaar later n.l. heeft hij de Grieksche mythologie erin door Noordsche vervangen (Wingolf.)

Reeds dadelijk treft in dit gedicht de schoonheid van ritme en geluid:

> Wie Hebe kühn und jugendlich ungestüm,
> Wie mit dem goldnen Köcher, Latonens Sohn,
> Unsterblich sing' ich meine Freunde,
> Feyernd in mächtigen Dithyramben.
>
> Willst du zu Strophen werden, o Lied, oder
> Ununterwürfig Pindars Gesängen gleich,
> Gleich Zeus erhabenem trunkenem Sohne,
> Frey aus der schaffenden Seele taumeln?

Dit zijn de woorden van iemand die zich voelt, maar is tevens de klank en gang van iemand die iets kan. Den stroom van zijn lied vergelijkt hij met den snellen Hebrus, waarin het bloedige hoofd van Orfeus werd voortgestuwd, en de lier, die wouden en rotsen dwong,

> Hoch im Getös ungestümer Wogen.

Men vrage niet, wat dit nu eigenlijk hier ter zake doet: de jeugdige verbeelding toont haar echtheid niet zelden door zulke grilligheden.

> Desz spott' ich, der es unbegeistert,
> Richterisch und philosophisch höret.

Een met wijnranken omslingerde gestalte verschijnt. Zijn vriend Ebert is het, dichter van blijde liederen, bewonderend kenner van Grieksche, Latijnsche en Engelsche poëzie. Waarvandaan komt gij, roept Klopstock hem toe: van den Pindus, de zeven heuvelen of het Britteneiland? Als gij van de wijnbergen daalt, ‘trunken und weisheitsvoll’, zijt gij mij het liefst.

Da kommst du izt her. Schon hat der Rebengott
Sein hohes geistervolles Horn über dich
Reich ausgegossen, Evan[1)] schaut dir
Ebert aus hellen verklärten Augen.

En ook de andere vrienden komen:

Cramern geht Polyhymnia
Mit ihrer hohen tönenden Leyer vor.

Tot het bezingen van den Germanenheld Hermann en tevens tot het lied der Opstanding wordt deze aangevuurd:

Sing, Freund noch Hermann, - -

Die deutsche Nachwelt, wann sie der Barden Lied -
Wir sind die Barden - künftig in Schlachten singt,
Die wird dein Lied hoch im Getöse
Eiserner Krieger gewaltig singen.

Izt reiszt dich Gottes Tochter Urania,
Allmächtig zu sich, *Gott*, der Erlöser ist
Dein heilig Lied. Auf! segn' ihn, Muse!
Segn' ihn zum Liede der Auferstehung!

Doch, Freund, du schweigst, und siehest mich Weinenden!
Ach! warum starbst du? Göttliche Radikin!
Schön, wie die junge Morgenröthe,
Heilig und still, wie ein Sabbath Gottes!

De ‘göttliche Radikin’ was Cramers bruid. De gedachte aan dood en opstanding beheerscht den dichter nog, als hij Giseke toespreekt:

Wenn ich einst tod bin, Freund, so besinge mich!
Dein Lied voll Thränen soil den entfliehenden,
Dir treuen Geist, noch um dein Auge,
Das mich beweint, zu verweilen zwingen.

Dann soll mein Schuzgeist, schweigend und unbemerkt,
Dreymal dich segnen, dreymal dein heilig Haupt

1) Bacchus.

Umfliegen, und nach mir beym Abschied
Dreymal noch sehn, und dein Schuzgeist werden.

Doch een anderen toon wekt de satiricus Rabener:

Hasser der Thorheit, aber auch Menschenfreund,
Allzeit gerechter Rabner! dein heller Blick,
Dein lächelnd Antliz ist nur Freunden,
Freunden der Tugend, und deinen Freunden

Stets liebenswürdig. Aber dem Thor bist du
Stets furchtbar. Lach' ihn ohne Barmherzigkeit
Tod. Lasz kein unterwürfig Lachen,
Freund, dich im strafenden Zorne stören!

Deze schrijver werd ook in ons land bekend. In Sara Burgerhart ergeren de fijnen zich over hem, omdat hij nog gespot had, toen zijn huis met al zijn handschriften verbrand was. Goethe roemt hem juist daarom als een toonbeeld van gelijkmoedigheid.

Lied! werde sanfter! fliesze gelinder fort!
Wie auf die Rosen hell aus Aurorens Hand
Der Morgenthau träufelt; dort kömmt er,
Heiter, mit lächelnder Stimme, mein Gellert!

Dich soll der schönsten Mutter geliebteste
Und schönste Tochter lesen, und reizender
Im Lesen werden, dich in Unschuld,
(Sieht sie dich etwa wo schlummern) küssen.

Auf meinem Schoos, in meinen Umarmungen
Soll einst die Fanny, welche mich lieben wird,
Dein süsz Geschwäz mir oft erzählen,
Und es zugleich an der Hand als Mutter,

Die kleine Fanny lehren. Die Tugend, Freund,
Zeigt auf dem Schauplatz niemand allmächtiger,
Als du!

Hoe karakteristiek, nietwaar? ‘Dein süsz Geschwäz’, lectuur voor meisjes en kinderen! Deze lof is een staaltje, hoe iedereen

toen de kunst aan de moraal ondergeschikt achtte. Die twee te scheiden, noemde Klopstock later ‘Tempelraub’.

Na het noemen van nog twee vrienden, Schmid en Rothe, gaat de dichter over tot bespiegelingen over de toekomst.

> Ihr Freunde fehlt noch, die ihr mich künftig liebt.
>
> Und du, o Freundin, die du mich künftig liebst,
> Wo bist du! dich sucht, Fanny, mein einsames,
> Mein bestes Herz, in dunkler Zukunft,
> In Ungewiszheit und Nacht, da sucht's dich!

Deze ideale, nog niet aanschouwde geliefde, die hij, zooals wij reeds zagen, Fanny noemt, beschrijft hij niet zonder sentimentaliteit, en toch ook niet zonder Schoonheid:

> Dieser von Zähren schwimmende süsze Blick:
> An Allmacht, Fanny, gleicht er den Himmlischen,
> An Huld, an süszen Zärtlichkeiten,
> Gleicht er dem Blick der noch jungen Eva.

Bij Ebert, den blijden vriend, zoekt de weemoedige mijmeraar troost. Nieuwe gestalten doemen

> Tief in dem wallenden Opferrauche.

Gärtner, dien men beschouwen kan als den redacteur der Bremer Beiträge, en die om het ernstig keuren van het werk zijner vrienden geprezen wordt:

> Du deinen Freunden liebster Quintilius,
> Der unverstellten Wahrheit vertraulichster!

Hagedorn, de oudere Hamburger dichter, die niet aan het tijdschrift meewerkte, maar met de meesten uit den kring bevriend was. Hij, de zanger van vroolijke wijn- en liefdeliederen, wordt bizonder geestdriftig begroet:

> Evoe! Evoe! Hagedorn!
> Da kömmt er über Rebenblättern
> Muthig einher, wie Lyaeus, Zeus Sohn!
>
> Mein Herzeè bebt mir! Stürmend und ungestüm
> Zittert die Freude durch mein Gebein dahin!

Evoe! mit deinem schweren Thyrsus
Schone, mit deinem gefüllten Weinkelch!

Maar Klopstock ziet in hem ook niet enkel het lichtzinnige, maar juist vooral het socratisch-moralistische element: het roemen van de levensvreugde als deugd:

Zu Wein und Liedern wähnen dich Priester nur
Allein geboren, denn den Unwissenden
Sind die Geschäfte groszer Seelen
Unsichtbar stets, und verdeckt gewesen.

Dir schlägt ein männlich Herz, auch dein Leben ist
Viel süszgestimmter, als ein unsterblich Lied,
Du bist in unsocrat'schen Zeiten
Wenigen Freunden, ein theures Muster.

De laatste is Joh. Adolph Schlegel, de vader van het bekende dichterpaar. Hij wordt aangespoord, om met Boileau te wedijveren:

Dasz, wenn sie etwa zu uns vom Himmel kömmt,
Die goldne Zeit, der Musen Hügel
Leer vom undicht'rischen Pöbel da steh'!

Komm', goldne Zeit! Komm' die du die Sterblichen
Selten besuchst, komm'! Lasz dich Schöpferin!
Lasz, bestes Kind der Ewigkeiten,
Dich über uns mit verklärtem Flügel!

Tief, voll Gedanken, voller Entzückungen,
Geht die Natur dir, Gottes Nachahmerin,
Schaffend zur Seiten, grosze Geister,
Wenige Götter der Welt zu bilden.

Natur! dich hör' ich durchs Unermeszliche
Wandlen! so wie, mit sphärischem Silberton
Gestirne, Dichtern nur vernommen,
Niedrigen Geistern unhörbar wandlen!

Aus allen goldnen Altern begleiten dich,
Natur, die groszen Dichter des Alterthums,
Die groszen neuern Dichter. Segnend
Seh ich ihr heilig Geschlecht hervorgehn!

Hoe dikwijls ziet men in het jeugdwerk van een dichter reeds aanwezig wat hij later tot rijpheid heeft gebracht. Zoo ook hier: nagenoeg alles, wat voor Klopstock's ontwikkeling van beteekenis geweest is, vinden wij in dit gedicht bijeen: vriendschap en ideale liefde; het sentimenteele en de uitbundigste vroolijkheid; de Klassieke en Britsche, vaderlandsche en christelijke dichtkunst; de vereering der Moraal, maar ook der Natuur; en, belangrijkst van al, de gedachte aan dood en onsterflijkheid. Dichtertrots ziet men in zijn afkeer van kritische betutteling:

> Desz spott' ich, der es unbegeistert,
> Richterisch und philosophisch höret.

en zijn opvatting, hoe poëzie moet zijn: zielsuiting, kan men opmaken uit: ‘Willst du, o Lied, - Frey aus der *schaffenden Seele* taumeln?’

En meer dan dat: hoe verbazingwekkend veel van wat de inderdaad spoedig gekomen ‘goldne Zeit’ ontwikkelde, is hier in kiem zichtbaar! Vaderlandsliefde en bewondering voor de Oudheid, ernst en levensvreugde wekken beurtelings de gedachte aan Schiller en Goethe, Hölderlin en Platen. Is het niet als een voorspel van Platen's:

> Wenn ich hoch den Becher schwenke süssberauscht,
> Fühl' ich erst wie tief ich denke süssberauscht,

als Ebert's komen van den wijnheuvel ‘trunken und weisheitsvoll’ heet? De schoone aanroeping aan het einde kan men zelts, door de verheerlijking der Natuur, vergelijken met den machtiger toekomstdroom in Hölderlin's ‘Archipelagus’. Voor de geheele maatschappij geldt daar, wat hier slechts voor ‘wenige Götter der Welt’ bedoeld is. Maar de toon is overeenkomstig, en zelfs in de woorden is iets wat aan Klopstock herinnert, vooral wanneer men de verbeterde Ode van 1767 gebruikt. Daar leest men:

> Natur, dich hört' ich im Unermeszlichen
> Herwandlen.

en bij Hölderlin:

> Bis, erwacht vom ängstigen Traum, die Seele den Menschen

Aufgeht, jugendlich froh, und der Liebe segnender Odem
Wieder, wie vormals oft, bei Hellas' blühenden Kindern,
Wehet in neuer Zeit, und über freierer Stirne
Uns *der Geist der Natur, der fernherwandlende*, wieder
Stilleweilend der Gott in goldenen Wolken erscheinet.

Nog enkele gedichten zijn van beteekenis om er de oorsprongen van Klopstock's poëzie uit te leeren kennen: de allereerste Ode: ‘Der Lehrling der Griechen’, en ‘Verhängnisse’, van een jaar daarna.

‘Der Lehrling der Griechen’, waarin hij ook reeds zijn verlangen uit naar een ‘denkende Freundin’, is vooral opmerkelijk om den sterken afkeer, waarmee hij daar den veroveraar noemt. Later, in zijn houding tegen Frederik den Groote, kan men zien, hoe deze eigenschap hem is bijgebleven.

Den leerling der Grieken

ruft, stolz auf den Lorberkranz,
Welcher vom Fluche des Volks welkt, der Eroberer
In das eiserne Feld umsonst,
Wo kein mütterlich Ach, bang bei dem Scheidekusz
Und aus blutender Brust geseufzt,
Ihren sterbenden Sohn dir, unerbittlicher,
Hundertarmiger Tod, entreiszt!
Wenn das Schicksal ihn ja Königen zugesellt,
Umgewöhnt zu dem Waffenklang,
Sieht er, von richtendem Ernst schauernd, die Leichname
Stumm und seelenlos ausgestreckt,
Segnet dem fliehenden Geist in die Gefilde nach,
Wo kein tödtender Held mehr siegt.

Ook zijn dichtereerzucht blijkt hier al:

Thränen nach besserem Ruhm werden Unsterblichen,
Jenen alten Unsterblichen,
Deren dauernder Werth, wachsenden Strömen gleich,
Jedes lange Jahrhundert füllt,
Ihn gesellen und ihn jenen Belohnungen,
Die der Stolze nur träumte, weihn.

Kras is ‘Die Verhängnisse’, een gedicht, dat hij zelf later verloochend heeft, waarschijnlijk omdat het kwaad der men-

schen hier als een gave van het Opperwezen beschouwd wordt. Juist daarom ook doen de volgende regels sterk aan Shelley denken:

Königen gab der Olympier Stolz, und sclavischen Pöbel
Um den gefürchteten Thron;
Weisheit gab er den Königen nicht; sonst hielten sie Menschen
Nicht für würgbares Vieh.
Philosophen gab er den Traum, die Wahrheit zu suchen,
Wo sie zu finden nicht ist;
Priestern den Wahn, die göttlichste Wahrheit durch alles zu lehren,
Nur durch Tugenden nicht.

Selten wandlen Priester dem nach, der lebend sie lehrte,
Und viel weniger sprach.

De eerste vier regels bevatten denzelfden tyrannenhaat, die hem in zijn ouderdom zoo merkwaardig deed deelnemen aan revolutiegeestdrift. Doch tevens is hier al de voorstelling van den idealen vorst:

Sehr wenige Könige weihen
Ihr erhabenes Amt
Durch ein Gott nachahmendes Wohlthun, das über die Menschheit
Sterbliche Menschen erhöht.

Wij zullen in de volgende hoofdstukken nagaan, hoe Klopstock al deze elementen van zijn wezen geleidelijk ontwikkeld heeft.

Tweede Hoofdstuk

De vriendschapsbond van de Bremer Beiträger was niet van langen duur. Zij gingen, de een voor, de ander na, uit Leipzig naar andere streken. Klopstock zelf werd huisonderwijzer te Langensalza, waar Schmidt woonde. De weemoedige afscheidsstemming spreekt uit zijn Ode ‘An Giseke’:

Denn so werden sie Alle dahin gehn, Jeder den Andern
Trauernd verlassen und fliehn.

Menigvuldige sterfgevallen, van Elias Schlegel, Giseke's ouders, Cramer's bruid, verdiepen dezen smarttoon in de Ode ‘An Ebert’:

Ebert, mich scheucht ein trüber Gedanke vom blinkenden Weine
Tief in die Melancholei!

De gedachte namelijk, hoe vreeselijk het zou zijn, al zijn vrienden te overleven:

Ach, in schweigender Nacht ging mir die Todtenerscheinung,
Unsere Freunde, vorbei!
Ach, in schweigender Nacht erblickt' ich die offenen Gräber
Und der *Unsterblichen* Schaar!
Wenn mir nicht mehr das Auge des zärtlichen Giseke lächelt;
Wenn, von der Radikin fern,
Unser redlicher Cramer verwest; wenn Gärtner, wenn Rabner
Nicht socratisch mehr spricht;
Wenn in des edelmüthigen Gellert harmonischem Leben
Jede Saite verstummt;
Wenn, nun über der Gruft, der freie gesellige Rothe
Freudegenossen sich wählt;
Wenn der erfindende Schlegel[1)] aus einer längern Verbannung
Keinem Freunde mehr schreibt;
Wenn in meines geliebtesten Schmidts Umarmung mein Auge
Nicht mehr Zärtlichkeit weint;
Wenn sich unser Vater zur Ruh', sich Hagedorn hinlegt;
Ebert, was sind wir alsdann,
Wir Geweihte des Schmerzes, die hier ein trüberes Schicksal
Länger als Alle sie liesz?
Stirbt dann auch Einer von uns (mich reiszt mijn banger Gedanke
Immer nächtlicher fort),
Stirbt dann auch Einer von uns, und bleibt nur Einer noch übrig;
Bin der Eine dann ich;
Hat mich dann auch Die schon geliebt, die künftig mich liebet,
Ruht auch sie in der Gruft;
Bin dann ich der Einsame, bin allein auf der Erde:
Wirst du, ewiger Geist,
Seele, zur Freundschaft erschaffen, du dann die leeren Tage
Sehn und fühlend noch seyn?

Men ziet, hoe de weemoed, in de straks behandelde Ode

1) Joh. Adolph., broer van Elias.

aan 's dichters vrienden aanwezig, maar in evenwicht met de blijdschap, hier is uitgegroeid tot een sombere doodslelie. Het sentimenteele zwelgen in droefheid is ook onmiskenbaar in de andere gedichten van 1748, die nagenoeg alle zijn ontluikend liefdegevoel bezingen. ‘Die künftige Geliebte’ heet een Ode, waarin hij zijn verlangende droomen doet smachten en schreien om het beeld van een nog onbekende voor hem door God bestemde jonkvrouw. Toch moet men al ten eenenmale vreemd zijn aan zulke gevoelens:

Ach, warum, o Natur, warum, unzärtliche Mutter,
Gabest du zum Gefühl mir ein zu biegsames Herz
Und in das biegsame Herz die unbezwingliche Liebe,
Dauernd Verlangen und, ach, keine Geliebte dazu?

om er niet den ernst in te bewonderen, het waarachtig-gevoelde in te waardeeren. Zeker, er wordt in dit vers teveel van Seufzer, Thränen en Zähren gesproken, maar de dichter zal niet overdreven hebben, toen hij uitriep:

Oft um Mitternacht wehklagt die bebende Lippe,
Dasz, die ich liebe, du mir immer unsichtbar noch bist.
Oft um Mitternacht streckt sich mein zitternder Arm aus
Und umfasset ein Bild, ach, das deine vielleicht!

Hij wil haar een naam geven. Niet Laura:

Laura besang Petrarca in Liedem,
Zwar dem Bewunderer schön, aber dem Liebenden nicht!

Fanny dan, Singer[1)] of Cidli? Ja, Cidli wil hij haar noemen, naar een figuur uit zijn Messias. Dit is vreemd, daar zij in de Ode ‘An des Dichters Freunde’ immers Fanny heet. Dezen naam gaf hij ook kort daarna aan de zuster van zijn vriend Schmidt, toen hij in haar zijn ideaal verwezenlijkt meende te zien. Dit bleek een vergissing, en de diepte van deze teleurstelling blijkt uit wat Goethe in ‘Aus meinem Leben’ van Klopstock schrijft: ‘Noch in spätem Alter beun-

1) Elisabeth Singer, een vrome Duitsche dichteres, getrouwd met den Engelschen dichter Rowe.

ruhigte es ihn ungemein, dasz er seine erste Liebe einem Frauenzimmer zugewendet hatte, die ihn, da sie einen Andern heirathete, in Ungewiszheit liesz, ob sie ihn wirklich geliebt habe, ob sie seiner werth gewesen sei?' Vandaar dat hij het droombeeld van zijn jeugd niet dien ontwijden naam kon laten behouden, en dat hij bij de omwerking van het vers aan zijn vrienden in 1767 (Wingolf) 'Fanny' door 'Freundin' verving. Hieruit zou men kunnen opmaken, dat hij ook in *dit* gedicht eerst Fanny schreef, en dien naam later veranderde in Cidli, zooals hij háar noemde, die wezenlijk zijn bruid werd. Maar deze waarschijnlijkheid wordt zeer verminderd door het feit, dat hij in hetzelfde jaar nòg een naam gebruikt heeft, dat de Ode 'Selmar und Selma' oorspronkelijk 'Daphnis und Daphne' en die 'An Fanny' 'An Daphne' heette. Hieruit blijkt, dat hij geen vasten naam gekozen had, en zoo is het best mogelijk, dat hij aan zijn latere, ware, geliefde nog een der namen van zijn jeugd-ideaal kon schenken.

De Ode 'Selmar und Selma' (zijn latere voorkeur aan het Noordsche boven het Grieksche zal deze Ossianistische naamkeus bepaald hebben) is het gesprek van een minnend paar over den dood, en de onmogelijkheid alleen te blijven voortleven:

'Hörest du mich, der zur Liebe mich schuf? Ach, wenn du mich hörest,
Lasz mit eben dem Hauch Selma sterben und mich!'

In 'Salem' is deze zwakke, ofschoon natuurlijke bangheid geweken voor het verhevenste onsterfelijkheidsgevoel. De liefdesengel daalt bij maneschijn van den hemel: 'Vom Olympus' staat er, wat bewijst dat de jeugdige dichter nog niet van alle retorische smetten vrij was. Maar welk een wijdingrijke schoonheid straalt er uit het volgende, even herinnerend aan de engelverschijning in George's 'Vorspiel':

Ewigblühende Rosen umkränzten sein flieszendes Haupthaar,
Himmlische Rosen, von Thränen erzogen,
Die bei dem Wiedersehn einander Liebende weinten,
Als sie kein Tod mehr trennt' und kein Schicksal.
Und ein wolkiger Hauch geathmeter Weihrauchsdüfte
Flosz von dem Haupt des Unsterblichen nieder;

Opferdüfte, wie Gott sie bei süszen dankenden Liedern
Nach dem Tode die Liebenden opfern,
Dasz er sie ewig erschuf, und sie, für einander geschaffen,
Auf der Erde sich fanden und liebten,
Sie kein Schicksal trennte, dasz sie nun ewig sich lieben,
Weil sie auf Erden sich fanden und liebten.

Even herinnerend aan George, zei ik, en met reden. Want al is de fiere plechtigheid van het gebeuren bij de twee dichters overeenkomstig, de latere wint het verreweg in beknopte, rake uitbeelding. Klopstock is hier nog, zooals in zijn Messias, iemand die zich dikwijls herhaalt (zie den laatsten en op twee na den laatsten regel) en die zelfs door herhalingen, als muzikale motieven, opzettelijk priesterlijke werkingen zoekt. ‘Selmar und Selma’ en ‘Salem’ zijn er vol van. Eerst langzamerhand vormt hij in zijn Oden den kernachtigen stijl, die zelfs Goethe soms *te* gedrongen was.

‘Petrarca und Laura’ bezingt de onsterflijkheid der trouwe liefde, ook op aarde, door de vereeuwigende poëzie; ‘Die Verwandlung’ of ‘Der Adler’ bevat den wensch van een te teergevoelig jongeling, om een nachtegaal, en, als dat nog niet redt van liefdesmarten, een adelaar te worden, - en de vervulling daarvan.

De Ode ‘An Fanny’ is de tweede in vierregelige (Alcaeische) strofen geschrevene en de eerste van een zestal, waarin de ongelukkige liefde voor Schmidt's zuster duidelijk te volgen is. Hij troost zich over zijn aardsch verdriet, over de mooglijkheid, dat zij een ander kiezen zal, met de gedachte aan beider opstanding. Want dat zij toch voor hèm bestemd is, daaraan twijfelt hij niet:

Dann wird ein Tag sein, den werd' ich auferstehn!
Dann wird ein Tag sein, den wirst du auferstehn!
Dann trennt kein Schicksal mehr die Seelen,
Die du einander, Natur, bestimmtest.

Dann wägt, die Wagschal' in der gehobnen Hand,
Gott Glück und Tugend gegen einander gleich;
Was in der Dingen Lauf jetzt miszklingt,
Tönet in ewigen Harmonien!

In ‘Bardale’ (eig. leeuwerik, hier nachtegaal) koos hij een andere, de derde Asclepiadeische strofe. In deze maten toont hij zijn volle talent eerst. De Ode aan zijn vrienden, die aan Fanny, en nu deze, zijn van veel fijner ritmiek dan de andere totnogtoe behandelde. Men hoore den vogel, als hij Fanny ziet; en geniete daarbij tevens een bizonder fijne natuurliefde:

Spräch' die Stimme den Blick aus:
O, so würde sie süszer sein,

Als mein leisester Laut, als der gefühlteste
Und gesungenste Ton, wenn mich die junge Luft
Von dem Zweige des Strauches
In die Wipfel des Hains entzückt,

Auge, wem gleich' ich dich?
Bist du Bläue der Luft, wenn sie der Abendstern
Sanft mit Golde beschimmert?
Oder gleichest du jenem Bach,

Der dem Quell kaum entflosz! Schöner erblickte nie
Seine Rosen der Busch, heller ich selbst mich nie
Im Krystalle des Flusses,
Niederschwankend am Frühlingsprosz.

Maar grooter zou zijn vreugde nog zijn, zag hij haar in de armen van een jongling die haar waardig was. De zachte weemoed van den dichter, die zichzelf daarmee bedoelt, wordt heftige, wederom in doodsgedachten zwelgende, smart in ‘Der Abschied.’ Hij voorziet zijn eigen dood en verzoekt haar broer, dan tot haar te gaan en haar te zeggen, hoe zij tot in de laatste oogenblikken vol liefde genoemd werd, hoe de stervende haar zegende, die hem lijden liet. Ook hier wordt hij getroost door het onsterfelijkheidsbesef, door het geloof dat hij, den Messias bezingende, zich een ‘goldne, heilige Schale voll Christenthränen’ verworven heeft, die hem de eeuwige zaligheid verzekert. Den dichter van den Messias zien wij ook in ‘Die Stunde der Weihe’, een trotsch en volkomen gedicht.

Euch, Stunden, grüsz' ich, welche der Abendstern
Still in der Dämmrung mir zur Erfindung bringt.
O, geht nicht, ohne mich zu segnen,
Nicht ohne grosze Gedanken weiter!

Im Thor des Himmels sprach ein Unsterblicher:
'Eilt, heil'ge Stunden, die ihr die Unterwelt
Aus diesen hohen Pforten Gottes
Selten besuchet, zu jenem Jüngling,

Der Gott, den Mittler, Adams Geschlechte singt!
Deckt ihn mit dieser schattigen kühlen Nacht
Der goldnen Flügel, dasz er einsam
Unter dem himmlischen Schatten dichte!

Was ihr gebaret, Stunden, Das werden einst,
Weissaget Salem, ferne Jahrhunderte
Vernehmen, werden Gott, den Mittler
Ernster betrachten und heilig leben.'

Er sprach's. Ein Nachklang von dem Unsterblichen
Fuhr mir gewaltig durch mein Gebein dahin;
Ich stand, als ging' in Donnerwettern
Ueber mir Gott, und erstaunte freudig.

Was deze psalmeerende orgelklank in den Messias overgegaan, dan zou Salem's voorspelling, die nu een meelijdenden glimlach wekt, waarheid geworden zijn. Welk een groote ernst! 'Kein schwatzender Prediger, kein wandelloser Christ,' geen *vrienden* zelfs duldt hij in zijn omgeving. Alleen Schmidt mag komen, mits hij spreke 'vom Weltgerichte' of...van Fanny. Niemand verbaze zich hierover: zóó heilig was hem zijn liefde. Bovendien blijkt uit het einde, dat er nog een reden bestond, om haar in één adem te noemen met het 'Weltgericht'.

Auch, wenn sie richtet, ist
Sie liebenswürdig. Was ihr empfindend Herz
In unsern Liedern nicht empfunden,
Sei nicht mehr; was sie empfand, sei ewig!

De Ode 'An Gott' is een dichterlijk gebed, het eerste van vele. Waarheen zal ik vluchten met mijn menschelijke ge-

dachten? roept hij, Gij zijt immers overal. En waarom zou ik vluchten;

der ewig ist, Der weisz es,
Dasz er in engen Bezirk euch einschlosz.

Stof ben ik, maar een eeuwige ziel gaaft Gij mij en in die ziel ‘hohe Begierden nach Ruh' und Glück’. De geweldigste daarvan is de Liefde, die Gij ook zelf gevoelt ‘doch als der Ewige’, de Liefde, die Gij aan Adam gaaft - en een geliefde weigerdet Gij hem niet. Waarom dan wel aan mij? Waarom ontneemt Uw noodlot mij haar, die ik liefheb?

Dein hohes, unerforschtes Schicksal,
Dunkel für uns, doch anbetungswürdig!

Doe mij dan sterven, - neen, geef mij haar! Eén wenk van U, en het geschiedt.

Von ihr geliebt, will ich dir feuriger
Entgegenjauchzen, -

Das Lied vom Mittler, trunken in ihrem Arm
Von reiner Wollust, sing' ich erhabner dann
Den Guten, welche gleich uns lieben,
Christen wie wir sind, wie wir empfinden!

Ten slotte, in de ‘Elegie’ aan C.L. Schmidt, een anderen broer van Fanny, en diens bruid, verstilt het hartstochtlijke verlangen zich weer tot weemoed. Hij bezingt het geluk der gelieven, maar verzwijgt niet, hoe hij hen benijdt:

Ihr fühlt mehr, als Lieder euch lehren, und laszt es dem Dichter,
Dasz er von Küssen entfernt, Anderer Küsse besingt.
Freund, ein einziger Blick, von einer Seele begeistert,
Die von der süszen Gewalt ihrer Empfindungen bebt;
Und ein Seufzer, mit vollem Verlangen, mit voller Entzückung,
Ausgedrückt auf einen zitternden blühenden Mund,
Ein beseelender Kusz, ist mehr, als hundert Gesänge,
Mit ihrer ganzen langen Unsterblichkeit, werth!

In ‘Die Braut’ eindelijk heeft hij zijn levenslust weergevonden. Hier is het alleen zijn vrome Muze, die hem verbiedt,

dartele liederen te zingen, wat hij wel wilde ter opluistering van het feest, en ook niet geheel na kan laten:

Schon glitt, zärtliche Braut, meine verlorne Hand
Nach Anakreons Spiel, rann es, wie Silberton
Durch die Saiten herunter
Vom hinfliegenden blonden Haar;

Von dem Kusz, der, geraubt, halb nur empfunden wird,
Von der süszeren Lust eines gegebenen;
Von dem frohen Gelispel
Unter Freunden und Freundinnen,

Wenn die schnell'ie Musik in die Versammlung sich
Ungestümer ergieszt, Flügel der Tänzer hat,
Und das wildere Mädchen
Feuervoller vorüberrauscht,

Von der bebenden Brust, welche sich sanft erhebt,
Nicht gesehen will sein, aber gesehen wird,
Und von Allem, was sonst noch
Durch die Lieder zur Freude lockt.

Klopstock was een allesbehalve bekrompen natuur. Vroom, maar flink opgevoed, werd de jongen die stilletjes baden ging - iets ongehoords in die dagen en later nog: men denke aan de opschudding door de zwemgrage Stolbergen (die dan ook uit zijn leerschool kwamen) in Zwitserland veroorzaakt - tot een man, in de verbinding van ernst met levensvreugde éénig. Wij zullen er nog voorbeelden genoeg van hebben aan te wijzen, hier is het voldoende, te herinneren aan de verbazing der Zwitsers, die, toen hij hen in 1750 bezocht, in den vromen Messias-dichter een glimlach-loozen ernst waanden te zullen vinden. En wat deed hij? Het eerst van allen stal hij een kus van zijn stijve buurdame!

Op deze reis schreef hij de Oden ‘An Bodmer’ - waarin tegenover de smart van zijn teleurgestelde liefde de blijdschap gesteld wordt, dat God andere wenschen wel vervult: hier, zijn verlangen om Bodmer te leeren kennen - en ‘Der Zürchersee’, waarin de nieuwe vriendschap zijn weemoed geheel verdringt. De schoonheid der Zwitsersche natuur bezingt hij, maar schooner dunkt hem een blij gelaat:

Schön ist, Mutter Natur, deiner Erfindung Pracht,
Auf die Fluren verstreut, schöner ein froh Gesicht,
Das den ernsten Gedanken
Deiner Schöpfung noch einmal denkt.

Von des schimmernden Sees Traubengestaden her
Oder, flohest du schon wieder zum Himmel auf,
Komm' in röthendem Strahle
Auf dem Flügel der Abendluft,

Komm' und lehre mein Lied jugendlich heiter sein,
Süsze Freude, wie du, gleich dem beseelteren
Schnellen Jauchzen des Jünglings,
Sanft, der fühlenden Fanny gleich.

Schon lag hinter uns weit Uto, an dessen Fusz
Zürch in ruhigem Thal freie Bewohner nährt;
Schon war manches Gebirge
Voll von Reben vorbeigeflohn.

Jetzt entwölkte sich fern silberner Alpen Höh',
Und der Jünglinge Herz schlug schon empfindender,
Schon verrieth es beredter
Sich der schönen Begleiterin.

Hij prijst de zoetheid der vroolijke lente, den lieflijk wenkenden wijn in den ‘socratischen’ beker, hij geniet van den roem - de Zwitsers zullen den jongen zanger niet weinig gevierd hebben -

Aber süszer ist noch: schöner und reizender,
In dem Arme des Freunds wissen ein Freund zu sein, - -

en zijn vrome wensch is: al zijn Duitsche vrienden in dit dal te kunnen vereenigen tot een Elysium van broederlijke liefde. Doch hij klaagt niet, nu het onmogelijk is: uit den lijdenden mijmeraar is weer een moedig levend mensch geworden!

Derde Hoofdstuk

Voor de nu volgende periode in Klopstock's poëzie is zijn nieuwe liefde het voornaamste. In Zürich ontving hij het bericht, dat de Deensche ministers Bernstorff en Moltke van den koning, Frederik V, een jaargeld voor hem verkregen hadden, om zijn Messias rustig te kunnen voltooien, en tengevolge daarvan vertrok hij in 't voorjaar van 1751 naar Kopenhagen. Te Hamburg ontmoette hij Meta Moller, die hij liefkreeg en door wie zijn liefde beantwoord werd. Hij noemt haar in zijn gedichten doorgaans Cidli. Als men de aan haar gerichte Oden met die aan Fanny vergelijkt, en vooral wanneer men ze ziet tusschen de andere uit die jaren, dan valt het in de eerste plaats op, dat niet zooals vroeger de liefde alle overige elementen van zijn poëzie beheerscht. Toen kon hij geen Ode aan God, geen voorjaarslied, geen feestdicht schrijven, of zijn verlangen werd de elegische grondtoon, nu daarentegen staan de verzen aan zijn bruid als een scherp afgescheiden groep tusschen de andere in. Vrij ontwikkelen zich ernaast tot nu toe bijkomstige machten. Maar de innigheid van zijn liefdespoëzie heeft allerminst verloren, zij is minder vaag, minder dwepend, reëeler geworden. In het gedicht ‘Der Verwandelte’ heeft de overgang plaats. Eerst de smartvolle voorbije liefde herdenkend, verbaast hij zich over het weer ontwaken der vreugde in hem. Is dit belooning der deugd, of

> entschlüpft, Tugend, an deiner Hand
> Nicht ein Mädchen der Unschuld
> Deinen Höhn und erscheinet mir?

Voor deze, die hem

> Sanft im Traume des Schlafs, sanfter im wachenden

verschijnt, die weet hoe hij beminnen kan - als geen ander misschien dan zijzelf - leerde hij de liefde, die hem nu zaligen zal.

Dan roept hij uit, in een Ode ‘An Cidli’, die het ondoorgrondelijk liefdemysterie bezingt:

Selbst das Trauern ist süsz, das sie verkündete
Eh' die selige Stunde kam.

En in ‘An Sie’:

Zeit, Verkündigerin der besten Freuden,
Nahe selige Zeit, dich in der Ferne
Auszuforschen, vergosz ich
Trübender Thränen zu viel'.

De werkelijkheid van een innig liefdeleven wordt eindelijk tastbaar in eenige zeer schoone verzen, waarvan ik er drie geheel overneem.

Ihr Schlummer.

Sie schläft. O, giesz' ihr, Schlummer, geflügeltes
Balsamisch Leben über ihr sanftes Herz,
Aus Edens ungetrübter Quelle
Schöpfe den lichten, krystallnen Tropfen

Und lasz ihn, wo der Wange die Röth' entfloh,
Dort duftig hinthaun! Und du, o bessere,
Der Tugend und der Liebe Ruhe,
Grazie deines Olymps, bedecke

Mit deinem Fittig Cidli! Wie schlummert sie,
Wie stille! Schweig', o leisere Saite selbst!
Es welket dir dein Lorberspröszling,
Wenn aus dem Schlummer du Cidli lispelst!

Buitengewoner nog, als een donkere edelsteen: enkel beeld, zonder inmenging van het verklarend verstand, en met een zanggeluid trillend van ontroering:

Furcht der Geliebten.

Cidli, du weinest, und ich schlummre sicher,
Wo im Sande der Weg verzogen fortschleicht,
Auch wenn stille Nacht ihn umschattend decket,
Schlummr' ich ihn sicher.

Wo er sich endet, wo ein Strom das Meer wird,
Gleit' ich über den Strom, der sanfter aufschwillt:
Denn, der mich begleitet, der Gott gebot's ihm.
Weine nicht, Cidli!

Bij zulk een vers verbaast het ons niet, dat Klopstock door zijn tijdgenooten veelal duister gevonden werd.[1)] Hij is duister, zooals vele modernen duister zijn: zijn beeld is niet versiering, maar het gedicht zelf. Uit het onbewuste verrijzend was het den maker evenzeer een wonder als den hoorder, geen bedenksel, doch een openbaring. Maar in de duistere dampen der Pythia klinken woorden van dieper zin dan de beraden wijze spreekt, en de moeielijkste gedichten zijn dikwijls de schoonste. Misschien heeft Klopstock zijn innigste wezen, dat, als sluimerend zijn levensweg schrijdend door dag en donker, zeker wist bij 't sterven den stroom te zullen vinden die hem, zachter aanzwellend op Gods bevel, dragen zou naar de zee der Onsterflijke Zaligheid, nooit inniger geopenbaard.

Dan een tafreel van aardsche paradijszaligheid:

Das Rosenband.

Im Frühlingsschatten fand ich Sie,
Da band ich Sie mit Rosenbändern:
Sie fühlt' es nicht und schlummerte.

Ich sah Sie an; mein Leben hing
Mit diesem Blick an ihrem Leben:
Ich fühlt' es wohl und wuszt' es nicht.

Doch lispelt' ich Ihr sprachlos zu
Und rauschte mit den Rosenbändern:
Da wachte Sie vom Schlummer auf.

Sie sah mich an; Ihr Leben hing
Mit diesem Blick an meinem Leben,
Und um uns ward's Elysium.

Oók dit klare heeft geluids- en gevoelsfijnheden om verliefd op te zijn.

Het laatste vers aan Cidli: ‘Gegenwart der Abwesenden’ is iets te lang om hier ook nog aan te halen. De minnaar is alleen, maar zijn verdriet daarover is niet te vergelijken met de smart van onbeantwoorde liefdesverwachting. Dat zachtere leed wil hij bezingen, dat verlangt naar het wederzien, -

1) Een van hen was zoo geestig, om zijn Oden in 't Duitsch te vertalen!

doch hij aanschouwt haar in zijn geest en zelfs dié weemoed verstomt.

Van 1754-'58 is Klopstock met haar getrouwd geweest. In de drie jaren voor haar dood schreef hij niet één Ode. Noch over hun huwelijksgeluk, noch over haar sterven heeft hij zich geuit. Maar de hartstochtlijke aanroepingen van God, die in een lange reeks daarop volgen, zijn voorzeker de gebeden waarin zijn ziel sterkte zocht.

> Da du mit dem Tode gerungen, mit dem Tode,

zoo begint het eerste, en het schijnt mij niet gewaagd, te gelooven dat de dichter daarmee tevens eigen ervaring uitsprak.

Voor wij echter die gedichten nader beschouwen, moeten wij eerst nog de andere groepen behandelen, waaruit zijn Oden van '50-'54 bestaan.

*

Den dichter die met de ‘Anakreontiker’ sympathiseerde en Hagedorn huldigde, herkennen wij in de Ode ‘An Gleim’. Ook deze behoorde tot hen, en Klopstock wijst evenals vroeger op het wijsgeerig element in deze poëzie:

> Der verkennet den Scherz, hat von den Grazien
> Keine Miene belauscht, der es nicht fassen kann,
> Dasz der Liebling der Freude
> Nur mit Socrates' Freunden lacht.

Zelf beproeft hij nogmaals zijn talent in die richting. ‘An Elisen’ is een bewerking van een dartel minnedicht van Joh. Secundus:

> Elise! küsse, küsse mich nicht so oft!

en in ‘Der Rheinwein’ bezingt hij de verdiensten van den eeuwouden drank, evenals de Duitsche geest ‘glühend, nicht aufflammend, Taumellos, stark und von leichtem Schaum leer.’ Maar dat het sombere hem in deze periode toch nog soms tot een soort wellust werd, blijkt wel hieruit, dat hij onder het drinken tot droefgeestigheid overslaat en met zijn vriend

spreekt over het smartelijkste wat hij kent: den dood van vrienden. Inderdaad is er niets typischer voor Klopstock, dan de gebeurtenis uit zijn leven, waaraan Hermann Hettner zich zoo ergert: dat hij een beker wijn ging drinken onder de rozen van een kerkhof.

'Weihtrunk an die todten Freunde' heet nog een ander gedichtje uit deze jaren. Dit is een weemoed die hem levenslang bijblijft.

*

Dan de verzen aan den Deenschen koning. Men heeft den dichter wel eens verweten, dat hij dien zoo uitbundig prees, en rekende hem dit dubbel aan, omdat hij anders altijd zelf tegen vorstenvleierij te keer ging. In een Ode van 1775: 'Fürstenlob' rechtvaardigt hij zich:

> Dank dir, mein Geist, dasz du seit deiner Reife Beginn
> Beschlossest, bei dem Beschlusz verharrtest,
> Nie durch höfisches Lob zu entweihn
> Die heilige Dichtkunst,

heftig schimpt hij op hen, die 'Kakerlakken[1)] oder Oranutane' tot goden verhieven en daardoor gemaakt hebben dat alleen de Geschiedkunde en niet de onbetrouwbare Poëzie beschouwd wordt als bron voor de kennis van het verleden. Ja, zijn hand heeft gesidderd, toen hij Frederik V bezong, omdat hij vreesde dat de lof van een dichter diens naam geen goed zou doen en de wereld het omgekeerde zou gelooven van wat zoo'n pluimstrijker beweerde:

> Denn, o, wo ist der sorgsame Wahrheitsforscher,
> Der geht und die Zeugen verhört? Geh' hin, noch leben die Zeugen
> Und halte Verhör und zeih', wenn du kannst,
> Auch mich der Entweihung!

Wij hebben geen reden, om zijn oprechtheid te betwijfelen. Hoogstens heeft hij het werk der ministers te zeer aan den koning-zelf toegeschreven, maar of hij dat bewust deed, is de

1) De eenigszins grappige naam beteekent hier: 'Thiermenschen Ostindiens'. Oranutane is een vrije schrijfwijze voor Orangutange.

vraag. Denemarken maakte in de 18e eeuw een periode van ingrijpende verbeteringen door, en wij moeten niet vergeten, dat Klopstock zijn ideaal van koningschap stellen wilde tegenover den veel bewonderden, veelbezongen Frederik den Groote. Zoo, vond hij, moest een vorst niet zijn: hij gruwde van bloedigen roem. Altijd moet men de houding van Klopstock tegenover de wereldgebeurtenissen begrijpen van het standpunt der moraal. Het aan geschiedkundigen overlatend, om uit te maken of zijn beeld van den Deenschen koning juist is, wil ik het hier alleen beschouwen, voorzoover het innerlijk van den dichter er zich in afspiegelt. Dit is zeker: wanneer hij koning geboren was, zou hij naar zulk een koningschap gestreefd hebben, als hij in Frederik V prijst.

In de Ode ‘Friedrich der Fünfte’ stelt hij dezen reeds tegenover den veroveraar. Nooit heeft hij dien benijd, maar te middernacht schreide hij, jongeling nog, van verlangen eens de vader zijns volks te worden. Welk een gedachte! God na te volgen en zelf schepper te zijn van het geluk van duizenden!

Het volgende, gelijknamige gedicht, vergelijkt de twee Friedrich's. Toch is er hier nog bewondering, ook voor den Pruisischen koning. Hij is te groot om Julianus (den Afvallige) te volgen, maar, klaagt Klopstock, zijn gevoelloosheid bij de bekeering van Jordan op diens sterfbed bewijst, dat hij nooit een Christen zal worden.

‘Friedensburg’ bezingt het eeuwige loon van den edelen vorst:

> Heil dem König! er hört, rufet die Stund' ihm einst,
> Die auch Kronen vom Haupt, wenn sie ertönet, wirft,
> Unerschrocken ihr Rufen,
> Lächelt, schlummert zu Glücklichen
>
> Still hinüber. Um ihn stehn in Versammlungen
> Seine Thaten umher, jede mit Licht gekrönt,
> Jede bis zu dem Richter
> Seine sanfte Begleiterin.

Bij den dood van Louise, Frederiks echtgenoote, schreef hij het schoonste gedicht van deze groep. Allen weenden, zegt hij, ofschoon men niet moest weenen bij zulk een edel uiteinde! Haar dood was voorbeeldelijk gelijk haar leven. In

den hemel zal zij wenschen, met den Seraf die het lot van het land en den koning bestuurt, en die haar naar de zaligheid voerde, weer mee te gaan om Frederik's engel te worden. Zij spreekt den koning toe:

O, möchten diese Hand und diese helle Locken
Dir sichtbar sein: ich trocknete
Mit dieser Hand, mit diesen goldnen Locken
Die Thränen die du weinst.

En al zijn edele daden zal zij opteekenen in het groote boek ‘aus dem einst Engel richten.’

Een Psalm noemde hij oorspronkelijk de Ode ‘Für den König’ van 1753. Het is een danklied aan God, dat hij zulk een heerscher schonk. De afkeer van den veroveraar wordt hier zeer heftig:

Weh' dem Erobrer,
Welcher im Blute der Sterbenden geht,

Wenn die Rosse der Schlacht gezähmter wüthen,
Als der schäumende Held nach Lorbern wiehert!

terwijl hij den roem van den edelen vorst uitbeeldt in de woorden van een oud Christen, diens onderdaan, die eerst dankt omdat hij geschapen is voor de eeuwigheid, maar dan ook omdat hij ‘den Menschenfreund sah’. Zijn dood wordt bitter, zegt hij, daar hij dien dan niet meer zien zal, en hij prijst zijn zoon gelukkig, omdat deze hem nog lang zal aanschouwen! Bij zulke uitingen is het verwijt van vleierij begrijpelijk, ofschoon ik, het geëxalteerde karakter van den dichter in aanmerking nemend, niet twijfel, of hij meende ze woord voor woord.

*

Uitvoerig laat hij zich uit over Frederik den Groote in de straks gedeeltelijk behandelde Ode ‘An Gleim’. Deze Pruisische dichter bezong zijn koningshuis ook, en werd daarvoor nooit anders beloond dan met een steek van den ouden Frits. Zooals men weet, was Frederik de Groote een bewonderaar van Fransche letteren, in 't bizonder van Voltaire, en gaf hij om de Duitsche niemendal. Toch was hij, met zijn dichterlijken aan-

leg, waard geweest, zegt Klopstock, meer voor Duitschland te worden dan Augustus en Lodewijk voor hun land en tijd waren:

So verkündigte ihn, als er noch Jüngling war,
Sein aufsteigender Geist. Noch, da der Lorber ihm
Schon vom Blute der Schlacht troff,
Und der Denker gepanzert ging,

Flosz der dicht'rische Quell Friedrich entgegen, ihm
Abzuwaschen die Schlacht. Aber er wandte sich,
Strömt in Haine, wohin ihm
Heinrichs Sänger nicht folgen wird.

In de wouden namelijk der Duitsche en Christelijke poëzie, niet aanlokkelijk voor den dichter der Henriade. Wij zijn hier op het terrein van Klopstocks vaderlandslievende kunst. Deze, met de verzen, ontstaan uit bewondering voor Engelsche poëzie en uit gevoelens van wedijver tusschen deze en de Duitsche, breng ik tot één groep.

‘Hermann und Thusnelda’ is vol van den echten Germanentrots:

Erzählt's in allen Hainen,
Dasz Augustus nun bang mit seinen Göttern
Nektar trinket, dasz Hermann,
Hermann unsterblicher ist!

‘Die todte Clarissa’, een wonderschoon gedicht, is geïnspireerd door een roman van Richardson: *Clarissa Harlowe:*

Blume, du stehst verpflanzet, wo du blühest,
Werth, in dieser Beschattung nicht zu wachsen,
Werth, schnell wegzublühen, der Blumen Edens
Bess're Gespielin!

Reizend noch stets, noch immer liebenswürdig,
Lag Clarissa, da sie uns weggeblüht war,
Und noch stille Röthe die hingesunkne
Wange bedeckte.

Freudiger war entronnen ihre Seele,
War zu Seelen gekommen, welch' ihr glichen,

Schönen, ihr verwandten, geliebten Seelen,
Die sie empfingen,

Dasz in dem Himmel sanft die liedervollen,
Frohen Hügel umher zugleich ertönten:
Ruhe dir und Kronen des Siegs, o Seele,
Weil du so schön warst!

Young, den dichter der ‘Night-Thoughts’, dankt hij, omdat hij van hém leerde dat sterven voor een vrome zaligheid is, - ‘Stirb und werde mein Genius!’ roept hij uit. Maar lafheid vindt hij het, als Duitschers navolgers blijven: was dan alleen de Griek tot dichter geboren? Zelfs met de Engelsche poëzie moet gewedijverd worden: de beide Muzen staan gereed, om 't snelst te loopen naar het eikenbosch der vaderlandsche, en de palmengroep der Christelijke kunst. Schoon is de ‘junge, bebende Streiterin’ geschilderd:

Doch diese bebte männlich, und glühende
Siegswerthe Röthen überströmten
Flammend die Wang', und ihr goldnes Haar flog.

‘Die hohe Britin’ is trotsch op haar, ofschoon trotscher op zichzelf. ‘Ja,’ zegt zij; ‘samen groeiden wij op, maar ik hoorde, dat gij niet meer bestondt. Vergeef mijn vergissing, maar toch, bedenk u nog: ik wedijverde reeds met Griekenland en Rome.’ Teutona antwoordt:

Britin, ich liebe dich mit Bewundrung;

Doch dich nicht heiszer, als die Unsterblichkeit
Und jene Palmen! Rühre, dein Genius,
Gebeut er 's, sie vor mir; doch fass' ich,
Wenn du sie fassest, dann gleich die Kron' auch.

Und, o, wie beb' ich! o ihr Unsterbliche!
Vielleicht erreich' ich früher das hohe Ziel.
Dann mag, o, dann an meine leichte
Fliegende Locke dein Athem hauchen!’

Wie den wedloop won, zegt Klopstock niet. Het opwarrelend stof verhult de voortrennende gestalten. Maar welk een

onomsluierde eerzucht! Een ander, die erover denken kon, met Engeland te wedijveren, dan hijzelf, was er wel niet, en ongetwijfeld heeft ook de drang naar *aardsche* onsterflijkheid hem machtig beheerscht. Waar is de mensch die zichzelf altijd gelijk blijft? In een ander gedicht uit deze jaren ‘Dem Erlöser’ zegt hij, dat, als van Jezus' stralenhoogte schijnsel op hem valt, zijn geest zich verheft en

> dürstet nach Ewigkeit,
> Nicht jener kurzen, die auf der Erde bleibt.

Tegenover Hem voelt hij zijn nietigheid:

> Der Seraph stammelt, und die Unendlichkeit
> Bebt durch den Umkreis ihrer Gefilde nach
> Dein hohes Lob, o Sohn! wer bin ich,
> Dasz ich mich auch in die Jubel dränge?
>
> Vom Staube Staub! Doch wohnt ein Unsterblicher
> Von hoher Abkunft in den Verwesungen
> Und denkt Gedanken, dasz Entzückung
> Durch die erschütterte Nerve schauert.

Wederom doet zijn voorstelling van de eeuwige zaligheid hem verlangen naar den dood. Maar leven wil hij, tot zijn levensdoel: het bezingen van den Verlosser, vervuld is. Hemzelf smeekt hij om bezieling daarbij,

> dasz mein geweihter Arm
> Vom Altar Gottes Flammen nehme,
> Flammen ins Herz der Erlösten ströme!

Zoo is ook ‘Die Genesung’, blijkbaar na een ernstige ziekte geschreven, een danklied omdat hij nu niet in de voleinding van zijn *Messias* weerhouden was, al is de weemoed er tevens onmiskenbaar in, van niet reeds te kunnen reizen ‘Wo Erden wandlen um Sonnen’. Want als hij gestorven was, had hij:

> mit dem ersten entzückenden Grusze
> Die Bewohner gegrüszt der Erden und der Sonnen,
> Gegrüszt des hohen Kometen
> Zahllose Bevölkerung;

Kühne Jünglingsfragen gefragt,
Antworten volles Masses bekommen,
Mehr in Stunden gelehrt, als der Jahrhunderte
Lange Reihen dir enträthseln.

Dat hij dit in hetzelfde jaar schreef, waarin hij met Cidli trouwde, verhoogt de merkwaardigheid ervan niet weinig. Welke gelukkige bruidegom of jonggehuwde - en gelukkig was hij - leek ooit zoo los van het aardsche?

Vierde hoofdstuk

De aandachtige lezer heeft al kunnen opmerken, dat Klopstock het in de vorige periode niet bij Alcaeische en Asclepiadeische strofen liet. Allerlei andere, doch bijna altijd vierregelige, bewerkte hij streng en liefdevol. Nu gaat hij over tot vrije verzen, waarin de vierregeligheid der coupletten de eenige regelmaat is. In ‘Die Genesung des Königs’ brengt hij dat aantal van vier op vijf, maar bindt zich dan tevens weer aan vaste maat en verslengte. Zooals de vrije versvorm een nadering tot ritmisch proza is, valt ook in den stijl van de meeste van Klopstock's Oden van die soort een verwantschap waar te nemen met proza, zij het dan ook met het proza van den kansel. Zijn beknoptheid van taal, zijn direktheid en oorspronkelijkheid van beelding, zijn gedichts-eenheid waar niets bij te doen of af te nemen viel, maken er dikwijls plaats voor herhaalzucht, vaagheid, retoriek en die soort schrijverij, die begin noch einde heeft. De lengte wordt onrustbarend, en van het onophoudelijk Hosanna-geroep blijft den lezer - of hij moet van gelijke geloofsopvatting zijn - niets bij. De Oden ‘Dem Allgegenwärtigen,’ ‘Das Anschaun Gottes’, ‘Der Erbarmer’ en ‘Die Glückseligkeit Aller’ kan men gerust achter elkaar lezen, zonder aan toon, beeld of gedachte te bemerken dat het afzonderlijke gedichten zijn.

Doch, al kan men deze psalmen niet tot de poëzie rekenen, zij zijn niettemin als ernstige, gevoelde zielsuitingen zeer waardevol. Dit is niet het werk van iemand die maar wat galmde

zonder er veel van te meenen. Diepe angsten schreien erin, hartstochtelijke heffingen der handen reiken naar het Eeuwige, Onuitsprekelijke. Ik wees er al op, dat de smart om Cidli's dood oorzaak geweest kan zijn, dat hij zich zoo koortsachtig tot God wendde.

O Bewunderung, Gottes Bewunderung,
Meine Seligkeit!
Nein, wenn sie nur bewundert,
Hebt sich die Seele zu schwach.

Erstaunen, himmelfliegendes Erstaunen
Ueber Den, der unendlich ist,
O du, der Seligkeiten höchste,
Ueberströme du meine ganze Seele.

Zwakte des vleesches pijnigt hem:

Zitternd freu' ich mich
Und würd' es nicht glauben,
Wäre der grosze Verheiszer
Nicht der Ewige.

Denn ich weisz es, ich fühl' es:
Ich bin ein Sünder!
Wüszt' es und fühlt' es,
Wenn auch das Gotteslicht

Heller mir meine Flecken nicht zeigte,
Vor meinen weiseren Blicken
Nicht enthüllte
Meiner verwundeten Seele Gestalt.

Doch het geloof aan de Onsterfelijkheid: ‘Einst bin ich weniger endlich’, zooals hij zich met de uiterste nederigheid uitdrukt, is de ‘rots, waarop hij staat en naar den hemel ziet, wanneer de verschrikkingen der zonde, *de verschrikkingen des doods* vreeslijk dreigen, hem neer te doen storten.’

Men ziet, hoezeer Klopstock hier in de conventioneele psalmenstijl verdwaald was. Het is een onjuiste bewering, dat alle ware gevoel in een dichter tot kunst wordt. Het gevoel moet er zijn, maar nog iets meer: de Verbeelding die het tot *schoonheid* maakt.

Een voorbeeld daarvan geeft het einde van ‘Die Frühlingsfeier’:

Seht ihr den Zeugen des Nahen, den zückenden Strahl?
Hört ihr Jehovah's Donner?
Hört ihr ihn, hört ihr ihn,
Den erschütternden Donner des Herrn?

Und die Gewitterwinde? sie tragen den Donner.
Wie sie rauschen, wie sie mit lauter Woge den Wald durchströmen!
Und nun schweigen sie. Langsam wandelt
Die schwarze Wolke.

Is dit plechtige, grandioze gebeuren niet met de grootste indrukwekkendheid bij de simpelste beknoptheid uitgedrukt? Men lette vooral op de twee laatste regels van het bovenstaande.

Seht ihr den neuen Zeugen des Nahen, den fliegenden Strahl?
Höret ihr hoch in der Wolke den Donner des Herrn?
Er ruft: ‘Jehovah! Jehovah!’
Und der geschmetterte Wald dampft;

Aber nicht unsere Hütte.
Unser Vater gebot
Seinem Verderber,
Vor unsrer Hütte vorüberzugehn.

Ach, schon rauscht, schon rauscht
Himmel und Erde vom gnädigen Regen.
Nun ist - wie dürstete sie - die Erd' erquickt,
Und der Himmel der Segensfüll' entlastet,

Siehe, nun kommt Jehovah nicht mehr im Wetter:
In stillem, sanftem Säuseln
Kommt Jehovah,
Und unter ihm neigt sich der Bogen des Friedens.

Dit is de plaats, die in Goethe's *Werther* Lotte zich vol ontroering herinnert bij een afdrijvend onweer. Zelfs de herhalingen zijn hier gerechtvaardigd. ‘Hört ihr ihn, hört ihr ihn’...vertolkt de ontzetting en draagt tevens iets van het ontzetting-wekkende: den donder, in zich; ‘schon rauscht,

schon rauscht' drukt de blijdschap uit en wekt tevens door den klank-zelf herinnering aan het regenruischen, veel meer dan als het er eens gestaan had.

Verbeelding ook bevat het gedicht 'Die Welten'. Het sterren-wemelend Heelal zullen wij straks schooner verheerlijkt zien, maar hier doet de gedachte: 'Welche Thaten thäte dort oben der Herrliche?' het beeld oprijzen van een vernietigenden storm, want zoo verpletterend is die gedachte!

> Weniger kühn hast, o Pilot,
> Du gleiches Schiksal.
> Trüb an dem fernen Olymp
> Sammlen sich Sturmwolken.
>
> Jetzo ruht noch das Meer fürchterlich still.[1)]
> Doch der Pilot weisz,
> Welcher Sturm dort herdroht,
> Und die eherne Brust bebt ihm,
>
> Er stürzt an dem Maste
> Bleich die Segel herab.
> Ach, nun kräuselt sich
> Das Meer, und der Sturm ist da!
>
> Donnemder rauscht der Ocean als du, schwarzer Olymp,
> Krachend stürzet der Mast,
> Lautheulend zuckt der Sturm,
> Singt Todtengesang.
>
> Der Pilot kennet ihn. Immer steigender hebst, Woge, du dich!
> Ach, die letzte, letzte bist du! Das Schiff geht unter.
> Und den Todtengesang heult dump fort
> Auf dem groszen, immer offenen Grabe der Sturm.

Kan deze Klopstock niet een ontzaglijk dichter zijn? Welk een geluid in den voorlaatsten regel!

Menig gedicht uit deze jaren is ontstaan uit het aanschouwen van den sterrenhemel. Wat kon dan ook voor den dichter der onsterfelijkheid, oneindigheid, bezielender zijn? Interessant is een vergelijking van de Ode 'Die Gestirne' met een poëem

1) Vergelijk hiermee Goethe's: 'Todesstille fürchterlich' in *Meeresstille*.

van Bilderdijk[1], dat evenals dit de verschillende sterrebeelden bezingt. Bij den laatste geven de namen daarvan aanleiding tot het zonderlingste mengelmoes van ongelijksoortige wezens en dingen, terwijl Klopstock niet vergeet dat hij van *sterren* spreekt. Een voorbeeld uit Bilderdijk:

De *vleugelvisch*, geprest zijns vijands snuit[2] te ontvlieden,
Deinst zijdwaart naar de hulk der dappere Eoliden,
Verbaasd, bij zulk een' zwerm van lucht- en zeegediert',
Een' groenen *eik* te zien, die langs hun vaartuig zwiert.

Die *groene* eik is nog kostelijker dan de verbaasde vleugelvisch. - En Klopstock:

Wie vereint leuchtet ihr, Zwilling', herab! Sie heben
Im Triumphe des Gangs freudig den Strahlenfusz
Und der Fisch spielet und bläst Ströme der Glut.

Die Ros' in dem Kranz duftet Licht. Königlich schwebt,
In dem Blick Flamme, der Adler, gebeut Gehorsam
Den Gefährten um sich. Stolz, den gebognen Hals
Und den Fittig in die Höh', schwimmet der Schwan.

Doch schooner dan deze toch altijd nog te kunstige kunst, is het grootsche:

Der Tod.

O Anblick der Glanznacht, Sternheere,
Wie erhebt ihr! Wie entzückst du, Anschauung
Der herrlichen Welt! Gott Schöpfer;
Wie erhaben bist du, Gott Schöpfer!

Wie freut sich des Emporschauns zum Sternheer, wer empfindet,
Wie gering er, und wer Gott, welch ein Staub er, und wer Gott,
Sein Gott ist! O sei, dann, Gefühl
Der Entzückung, wenn auch ich sterbe, mit mir!

Was erschrecktst du denn so, Tod, des Beladnen Schlaf?
O, bewölke den Genusz himmlischer Freude nicht mehr!
Ich sink' in den Staub, Gottes Saat; was schreckst
Den Unsterblichen du, täuschender Tod?

1) 'Starrenkennis', in het eerste deel der Mengelpoëzij, 1799.
2) van den *goudvisch* n.l.

Mit hinab, o mein Leib, denn zur Verwesung -
In ihr Thal sanken hinab die Gefallnen
Vom Beginn her - mit hinab, o mein Staub,
Zur Heerschar, die entschlief!

De traditioneele muziek der sterren wordt in zijn verbeelding de lofpsalm aller werelden. Eerst in ‘Dem Unendlichen’:

Donnert, Welten, in feierlichem Gang, in der Posaunen Chor!

en uitvoeriger in ‘Die Zukunft’:

Himmlischer Ohr hört das Getön der bewegten
Sterne; den Gang, den Seleno und Pleione
Donnern, kennt es und freut hinhörend
Sich des geflügelten Halls,

Wenn der Planet fliehend sich wälzt und im Kreislauf
Eilet, und wenn, die im Glanze sich verbergen,
Um sich selber sich drehn. Sturmwinde
Rauschen und Meere dann her;

Hesperus Meer, Meere des Monds und der Erd', ihr
Sanfter; allein wie erbebt sich's im Bootes,
O, wie thürmt es empor! Hochwogig
Donnert's am Felsengestad.

En rondom den troon zingen ook de rechtvaardigen,

Danken - sie können es - Gott.

O, dat de droeve wandelaar op aarde vaak getroost worde door een lispelende ‘Ahnung’ van dat gezang! Is er één wezen zoo zwak als de mensch? Den dood, die hem zal brengen naar die heerlijkheid, vreest hij.

Toch is er nergens zaligheid, dan waar men God ziet, - dit is de gedachte in ‘Der Selige’.

Het opzien naar den sterrenhemel - genot dat niet vermoeit - brengt als het ware in den voorhof van den tempel, die de menschenziel na zijn dood betreden zal (‘Der Vorhof und der Tempel’). Doch God is tevens rechter, en niemand weet ik, die den ernst van dat besef verschrikkelijker heeft uitgedrukt. Het is een gedicht: ‘Warnung’, dat evenals de

psalmen die ik in het begin van dit hoofdstuk behandelde, in vierregelige strofen van, naar maat en lengte, vrije verzen geschreven is. Maar hier komt geen gedachte op aan proza, hier is geen sprake van retoriek. Wat in alle andere latere Christenen - hun poëzie, zoowel als hun preeken mogen het getuigen - een vaag geloof, een blinde angst is, werd in Klopstock's verbeelding de ontzettendste realiteit, die hij met ongeloofelijke macht van muzikale plastiek heeft uitgestort ot een visioen, dat óns - geheel anders overtuigden - de wangen doet verbleeken en de handen sidderen:

Ihr rechtet mit Dem,
Desz groszen Namen
Der sterbliche Weise
Kaum waget auszusprechen,

Mit dem, desz groszen schrecklichen Namen
Der hohe Engel
Staunend nennet,
Mit Gott, mit Gott!

Ihr setzet euch, Gericht zu halten
Wegen des Lebens und wegen des Todes,
Wegen des Schiksals des Menschen,
Ueber Gott, Gericht über Gott!

Empörer!
Ihr verdammet Gott,
Dasz ihr geboren seid und sterben müsset,
Gott, Gott, Gott!

Ist euch nicht der Geist verirrt,
Nicht schwach die Seele, wie dem Knaben,
Der an der Mutter Armen noch wankt:
So bebet!

Euer Einer war gestorben,
Hatte gerechtet,
Gericht gehalten, verdammet
Und stand vor Gott.

Die Wage klang!
Sein todter Vater trauerte,

Seine todte Mutter
Verbarg ihr Angesicht.

Die Wage klang, klang;
Es verstummte sein todter Freund,
Vor Jammer versank
Seine todte Braut.

Die Wage, die Wage,
Die furchtbare Wage klang;
Und hoch empor
Stieg die eine Schale.

Klopstock had hiermee dezen kant van zijn wezen feitelijk uitgeput. Wat hij na dit jaar (1772) nog aan soortgelijke gedichten schreef, is weinig in aantal en gehalte. Zoo komt een 'Zweite Warnung' in de verste verte niet aan de eerste gelijk. Ik spreek er dan ook maar niet over. Liever maak ik naar aanleiding van het bovenstaande gedicht nog een opmerking, die voor zijn geheele kunst geldt. Er is n.l. een noot aan toegevoegd: 'Diese Ode liabe ich nach gewählten Stellen aus den alten Componisten Bai, Allegri, und Palestrina gemacht. Was ich nach Händel, Pergolese und Gluck gemacht habe, mochte ich nicht aufbehalten.' Dit is een bewijs, hoe muzikaal Klopstock was. Nu is het een gewoonte geworden, hem deze muzikaliteit aan te rekenen als een zwakke zijde van zijn poëzie. Zooals Lessing het schilderachtige en het dichterlijke onvereenigbaar vond, zoo heeft men het zuiverhouden der soort ook willen uitstrekken op een strenge scheiding van het poëtische en muzikale. M.i. heeft men daarbij geheel vergeten, dat het muzikale element in verzen héél iets anders is dan eigenlijke muziek. Het kan niet bestaan zonder de klankschakeeringen van het *woord*. De melodie van een gedicht, ook van het zangerigste, is, afgescheiden daarvan, zoo goed als niets, maar ermee vereenigd geeft het de wonderbare werkingen die wij uit Shakespeare's Songs en uit Shelley, ook uit Klopstock kennen. Die werkingen zijn dáárom oneindig volmaakter dan die van op muziek gezette verzen, omdat componist en dichter twee verschillende wezens zijn, omdat de componist zoo goed als nooit het *wezen* der poëzie

verstaat, terwijl de harmonie van geluidvol woord en melodisch ritme in gedichten als hier bedoeld zijn onweersprekelijk is.

* * *

Enkele verzen die onmiddellijk bij zijn Christelijke Oden aansluiten, wil ik nog in dit hoofdstuk bespreken. Zoo is de dankpsalm bij de genezing van Frederik V alleen door onderwerp eenigzins onderscheiden van de andere psalmen van '58 en '59. Doch belangrijker is ‘Die Chöre’:

> Goldener Traum, du, den ich nie nicht erfüllt seh', -

Welke droom is het, die geen koning verwerkelijken wil? ‘Ehren der Religion’ wachten den vorst, die het doen zal. Klopstock wenscht, zoo lang te leven, dat hij hem eens nog bezingen mag. Hij hoopt n.l. de invoering te beleven van koren, ook in de protestantsche kerken, zonder dat hij het gezang der gemeente opheffen wil. De zaak kon ons vrij koud laten, als hij haar niet zoo treffend had uitgebeeld, niet zoo beknopt evenwel, dat ik het heele vers kan aanhalen.

> Hört ihr? den Sohn singet sein Volk; mit des Herzens
> Einfalt vereint sich die Einfalt des Gesanges,
> Und mehr Hoheit als alle Welt hat,
> Hebt sie gen Himmel empor.
>
> Oben beginnt jetzo der Psalm, den die Chöre
> Singen, Musik, als ob kunstlos aus der Seele
> Schnell sie ströme. So leiten Meister
> Sie, doch in Ufern, daher,
> Kraftvoll und tief dringt sie ins Herz. Sie verachtet
> Alles, was uns bis zur Thräne nicht erhebet,
> Was nicht füllet den Geist mit Schauer
> Oder mit himmlischem Ernst.

In deze laatste woorden heeft hij tevens het ideaal van zijn eigen kunst genoemd. Hoezeer hij zich kunstenaar voelde, blijkt telkens, maar telkens ook voelt hij dat zijn geloofs-

overtuiging hem hoofdzaak blijft. Daaruit volgen uit artistiek oogpunt zeer dwaze, maar overigens heel begrijpelijke meeningen (in ‘Kaiser Heinrich’):

Des Griechen Flug nur ist uns furchtbar;
Aber die Religion erhöhet

Uns über Hämus, über des Hufes Quell.
Posaun' und Harfe tönen, wenn sie beseelt;
Und tragischer, wenn sie ihn leitet,
Hebet, o Sophocles, dein Kothurn sich.

Und wer ist Pindar gegen dich, Bethlems Sohn,
Des Dagoniten Sieger und Hirtenknab',
O Isaide, Sänger Gottes,
Der den Unendlichen singen konnte!

‘Aganippe und Phiala’ (de bron der Muzen en die van den Jordaan) bezingt het ontstaan der Christelijke poëzie in Duitschland, dat nog sluimerde toen ‘der Hellenen Dichter’

Gesänge des höheren Flugs
In dem Lautmasz der Natur sang - -

en ‘Siona’ is de liefelijke verheerlijking van die kunst:

Töne mir, Harfe des Palmenhains,
Der Lieder Gespielin, die David sang!
Es erhebt steigender sich Sions Lied,
Wie des Quells, welcher des Hufs Stampfen entscholl.

Tanze, Siona, Triumph einher!
Am Silbergelispel Phiala's tritt
Sie hervor, schwebet im Tanz, fühlt's, wie du
Sie erhebst, Religion Dessen, der ist,

Sein wird und war! Der Erhabnen weht
Sanft Rauschen vom Wipfel der Palme nach.
An dem Fall, welchen du tönst, reiner Quell
Des Krystalls, rufen ihr nach Berge Triumph.

Feuriger blickt sie; ihr Haupt umkränzt
Die Rose Sarona's, des Blumenthals.
Ihr Gewand fliesZt, wie Gewölk, sanft um sie,
Wie des Tags Frühe gefärbt, Purpur und Gold.

Liebevoll schauet, o Sulamith,
Siona, mein Blick dir und freudig nach.
Es erfüllt Wehmuth und Ruh', Wonn' erfüllt
Mir das Herz, wenn du dein Lied, Himmlische, singst.

O Verbeelding, gij zijt de tooveres, die de dorre, eenzijdige menschgedachten omschept tot ook andersdenkenden bekorende schoonheid!

(Slot volgt.)

Gestalten
Door
Maurits Uyldert.

I

't Spel van de snaren bij de lachende gelaten
was om mij heen dit uur dat weldra mij begeeft.
Gij allen, vrienden van mijn hart, die met mij leeft,
hoe moet ik soms uw zang en luchtge blijheid haten.

Temidden van uw kring heb ik zeer stil gezeten
- doffe ongeziene draad in uwer liefde web -
maar 't hart kromp voor uw blik, hoewel zo zacht, en 'k heb
waar 'k eenzaam, eenzaam zat, van pijn en rouw gekreten:

Maar zulke smart is licht. - Ik zie u somtijds wijken
en als in vagen mist, in diep ravijn, vergaan,
wijl 'k voor mijn starend oog Háár rijzend op zie slaan
- o felle Schoonheid - schijn van 't blindend ogen-prijken:

Dan is mijn eenzaamheid het bitterst. - O zo nader
wenste ik uw ziel me en bid dat ik u hef' en red'...
Ach, vrienden van mijn hart, mijn haat is zacht gebed
in liefde en medelij! Ben 'k niet uw kind? uw vader?...

II

Zij hebben jaren naar het kind verlangd,
tot op een nacht zij riep: O God, Uw zegen!;
en snikkend, staamlend: Dank, heb dank! wij kregen
o God, het dierste waar ons hart naar hangt!

Zij voelde in 't lijf het nieuwe leven leven:
een tweede hart sloeg aan 't begerend hart -
en in den nacht van vlijme lichaamssmart
zag in haar schreiende oog hij vreugdschijn zweven.

Zij zoogde 't dochtertje; beî kweekten 't teder;
en in hun werk; smarts onontwijkbre duur;
- 't deel dat zij duldzaam droegen - bracht elk uur
ook glans van blije kinderogen weder.

Zij stierven toen een jonge vrouw, omkringd
van hare kleinen hen den dood verzachtte -
zij wisten dat hun liefde in jonge krachten,
hun schoonheid, leeft en door de eeuwen dringt.

III

O, Gij die mij verried, wee, om wat weelde,
om waan wellicht, die als het zand der zee
rult door Uw vingers!...Dat Ge om laffen vreê
zó bitter-droef Uw schone ziel verspeelde...

Stil, 't moest zo zijn! Wij weten niet zo dra
wat ziel beweegt die van de vroegre banen
vervreemdt en 't hart aan 't hart en 't oog de tranen
ontrukt, en wreed is zonder wederga.

Wij die de paden onzer droomomloofde
levens beschrijden wank en ongewis,
spreken wij 't oordeel dat zo weifel is
in onze duistere en vermoeide hoofden?

Maar 't hart, dat rede bindt, verwint de rede -
Vriend, menig uur stond ik om u zeer stil...
't Hart dat eens minde en hardheid vond, o 't wil
toch liefde in leed liever dan trots in vrede.

IV

Gij die de Schoonheid hoedt; Gij, goede hoedster
van zijn broos leven in vertrouwde min;
Gij woont in eenzaamheid, met zachten zin
keurt Gij er verzen en doorproeft de zoetste er.

Zo liedren rijzen uit 't verstilde hart,
zijn zij van hem? van haar? wie zal ze scheiden
die één in liefde en één in ritme wijden
schoonheid die blijde in beider ziele mart.

't Hoofd van den man vlijt aan de borst der vrouw,
en als de altea-stengel prachtig bloeiend,
zwelt rond hun leven leven, stadig groeiend
uit hart en geest vereend en innig trouw.

En innig trouw - en ééuwig trouw: Gij beiden
leeft in Uw harte-arbeid buiten tijd -
Gij hebt elkander in alle eeuwigheid!
Wie schoonheid schiepen kan geen dood meer scheiden!

V

De Dichter die op hooggeheven duinen
in eenzaam huis de lucht, de zee geniet,
der snelle en trage schepen zeilen ziet
en aan de landzij Hollands bonte tuinen,

eent in zijn hart de veel-verspreide lijnen
van al wat werkt en strevend nimmer duurt
maar in het eeuwge zijner ziel verpuurd,
tijdeloos leeft in schoonheids rijke schijnen.

Als op rotstoren de eenzame lantaren
alom de zee verklaart, de schepen leidt
die in haar bundlend licht, gevaar-bevrijd
bedaard doorvaren de onvertrouwde baren -

is zo Uw hart niet in bezinnend minnen
de pool waarheen zich 't dwalend leven richt
dat door Uw schijn geleid en mild belicht,
't zeil ongereefd, vaart nieuwe zeeën binnen?

VI

Zo wij ons bloemzaad strooien in de gaarde
maar dan de storm aandrijft en 't ons ontrukt
en wat ons perk naar wens hadde opgesmukt
wegvoert en wijd alzijds verspreidt op de aarde -

Wanneer der schelpen parelmoeren toon
die ons aan 't strand bekoort golven omwoelen
en zeeën ver naar andre stranden spoelen
den glans zo zacht, 't zo teder zinlik schoon' -

Als uit het hart de diepste liedren stijgen
maar 't liefst gelaat zich niet al luistrend heft,
en geen, o geen de bange drang beseft
die 't lied in leed liever doet zijn dan 't zwijgen -

Wat deert het ons? door verre tijden blonk
wat in den eignen straalloos lag te gloren:
Er gaat geen schelp, geen korrel zaads verloren,
er sterft geen klank zo hij aan 't hart ontklonk.

VII

De schildknaap:

‘Uw vederbos, mijn Vorst, wapperde in alle winden:
Uw ros stormt naar 't gewoel waarin, mijn Held, Ge U stort
zo tomeloos dat nauw 'k Uw wapenkleur hervinden
hereen'gen kan aan 't hart dat zonder haar verdort.

Maar waar in 't duisterst stof opsteigeren de zwaarden
weet ik Uw blonde hoofd helmloos in 't zwaaiend staal.
Laat me aan Uw zij, mijn Heer! dat bij 't gekreun der paarden,
bij 's vijands stervensschrei mijn kling oprijze en daal'!

Als straks de zege bruist uit honderde klaroenen,
Gij van Uw heir herziet de onstuimig ijzren dracht,
zal mij Uw ruige mond het klamme voorhoofd zoenen
en Uw deelnemend oog ziet me aan onzegbaar zacht.

Maar reeds strijkt neer Uw lans, de fonkelende wijzer
voor 't helmen-deinend veld dat steigrend voorwaarts schiet -
Gij draagt een minnend hart, maar rondom 't hart het ijzer,
o Staal dat nimmer deinst! Liefde die nimmer vliedt!’

VIII

Dit had Gij niet verwacht - ach, 't waar' toch niet vermeden -
dat Ge, o roemdromend kind, Uw schoonheid zaagt verraân.
Hoe ligt Uw ziel, een naakt en bevend beeld, nu aan
't wreed wentlend rad van hoon, machtloos en moegestreden.

Hoe hebt Gij U, wel meer dan andren en Uw mindren,
met ongetemden wil den zwaren weg bereid
en zijt hem opgegaan met trotsen lach - veel strijd,
veel matheid vond ge daar, maar 't kon Uw gang niet hindren.

En nu zo hulpeloos! O smaad die ons begeren
verheert en neertrekt en ons hart verlamt van vlucht!
Hoe is het broedsel ziek dat ons beloert, de lucht
is krank van hun venijn en eerloos tergend deren.

Maar Uw triomf! En als een engel zult Gij stijgen
in weerlicht-blindend wit van vleuglen, Liefde's zwaard
trilt in Uw hand, een zilvren vonkenzwerm, en vaart
waar harten bonzend slaan en hoofden zinnend zijgen.

IX

Een tengre wever aan de tedere getouwen
met diep-inzichtig hart en kleur-verzaden zin:
Uw spoel sloeg naar 't gevoel van harte's ritmen in
Uw schering lichten schijn bij maannacht-schuchtre schaûwen.

Zo in Uw lente, maar de zomer zag U stijgen:
Gij, Caesar met het trots en marmeren gelaat
die in een roden droom van roem en bloed gebaad
zaagt groep bij groep, rond U versaamd, eer-biedend nijgen.

Dan - o Uw Liefde! en 't schuilend hart dat eenzaam schreide
voelde in den herfst van 't jaar der ziel bij 't rodend blad
en 't schuif'len van den wind, hoe het verloren had
haar die Gij U ontwond, begeerde en verbeidde.

Nu kwam zij weer! En Gij staat sterk na winters koude:
de Vorst door vorst gestaald in 't priesterkleed voor God.
Zij, engel in gebloemt', bracht Levens schoon gebod:
nu stijgt Uw levenszang over Uw duitse wouden!

X

Hoe schoon zijt Gij! ik heb Uw beeld te lang behouden
in minnend hart en mijmerenden zin
dan dat het mij ontstierf - hoe zoet was het begin
en 't stijgen ener liefde in ziel die rustig schouwde.

Lokt Gij naar zee? Lokt Gij naar 't woud? Naar weiden, meren?
Uw ranke lijf bloeit in een luchtig zijden rag.
Zijt Gij een kind, met kransje in 't haar, in dans en lach
o, louter lieflikheid van lust, vreugd en begeren?

De blijder maten, dartel meisje, sneller stoeien
met Uw bewogen leên, Ge werpt het wapprend haar
terzijde en nijgt het lijf en zwaait met rap gebaar
ijlings Uw lenden recht, wijl de ogen koortsig gloeien.

En treedt nu op mij aan, o vrouw in sierlik schrijden
wijl 't hoofd weerzijds buigt bij der armen blank gezwenk
en straalt in 't blindend licht! O, lokkend Beeld, o Wenk,
vluchtge, van Schoonheid die wij dromen en verbeiden!

XI

Zing! zing! o zoete stem! 't Is als van duizend meerlen
het lente-blij gejuich, of als van gouden vuur
verrukt uitzin'ge dans, over fluweel lazuur
't gul strooien, storten van onttrost glanzende peerlen.

Gij voert ons op, Gij voert ons allen meê in dromen
die ons ontkrachten, dat de zielen zwak en flauw,
op maat van Uw gezang, o vorstelike vrouw,
vereend, tot golven zijn in Uwer liefde stromen.

En zo Gij ons ontrukt aan de angsten onzer zinnen
en zo Ge ons neerstort in den vloed van Uw geluk,
ons onderdomplend in zijn koelheid, met een ruk
ons weder hoogheft in de glorie van Uw minnen:

Wat geeft Ge, o zachte, daar Gij weet hoe zeer wij derven,
hoe van Uw tederheid de lichtste schijn vervliet...
Wat schreien in geluk? en om de smart een lied?
Wat schijn van eeuwigheid in 't duister vóor ons sterven?

XII

Gij rijgt aan fijne naald de bonte kleine kralen
en zint het wonder na, hoe Ge in Uw draden weeft
zo menig vreemd figuur dat groeiend tintlend beeft
en prachtig stijgend straalt bij kleurig dalend dwalen.

Hier is het paars van Uw verloren blijde lusten,
de rouw - maar van Uw hartstocht nog het bloedend rood -
en 't melkig wit: de zachtheid die Uw liefde bood -
en van Uw smart het zwart en 't blauw van Uw berusten.

En voor Uw teder oog rijst 't opgedreven beeld
en van Uw diepste hart wordt het geheim verraden
dat kleurig ligt gevat in de uitgespannen draden:
van al Uw lust de smart, van al Uw smart de weeld'.

O blonde vrouw, mijn kralenrijgster, als Uw leven
ligt dit geweven veld, vereenzaamd - en zo broos...
Stil! - Rustig bloeit Uw ziel, als blanke kralenroos
in Liefdes paarlenkleed zacht pralende opgeheven.

XIII

Waar van den hogen kam de helling zuidwaarts vlijt
woonde ik dit jaar in schaûw van immer groene pijnen:
de gletscher blonk doodstil in diamanten schijnen:
kalm lagen in het dal de dorpjes wijd verspreid.

En langs mijn woning door den bergpas trok de trein
van hen die 't noorde ontvliên: zij bleven 's nachts verwijlen
om in den vroegen dag reeds weder vele mijlen
ver van mijn huis in 't rustloze der reis te zijn.

O harten die 'k zo zacht, o ogen die 'k zo blij
zo dicht aan mijn gemoed aarz'lend langs voelde strijken,
die 'k toch als vreemde weer voor eeuwig weg wist wijken,
wat was na plotse komst 't plots heengaan schrijnend mij.

Hand die mij raakte, oog dat mij zocht, lach die niet blijft -
O, dat mijn schreiend hart niet brijz'len kan en splijten!
O, dat mijn liefde niet door aller heemlen wijdte
als koestrend gloên alzijds om duizend harten drijft!

XIV

Treed ik in uwen kring - hier ligt het zijden kleed
der danseres; hier 't weefwerk met de kleurge kralen;
het zangboek bij gedicht en toovrige verhalen;
daar ginds wat speelgoed voor het kleine kind gereed.

Hierneven in de zaal - hoor 'k uwer woorden lach?
of de ernst van strijd? Ik ga er in gemijmer binnen...
Maar sta doodstil - want o, hoe diep alle ogen zinnen,
hoe spint elke gedachte aan 't zelfde broze rag.

Door 't streng betoog klinkt zacht een teedre melodie,
er trilt een vers op de aêm aan fijne dichterlippen -
Als in een droom voel 'k beeld na beeld mijn blik ontglippen,
de blauwende ogen ook, die 'k turend peinzen zie...

Dan staart gij me allen aan: O vrienden treedt mij nader:
leeft gij met mij niet in den maatslag van één hart
dat naar de Schoonheid drijft, háár slechts begeert, háár mart?
Gij zijt haar zoon, Gij zijt haar voedster, Gij haar vader!

XV

Wanneer 'k zeer oud zal zijn en mijn genoten sterven:
eerst Gij, mijn Heer, mijn Vorst, dan menig strijdbre vriend
die mij gelijk bleef, en dan kindren ook, misschien 't
mij lichtste en liefste dat mijn rijpre vreugd moest erven:

Wanneer 'k alleen blijf aan de grens van mijn begeren:
een visser moe van zee, vermoeid van want en wind
die tot de laatste vaart geleidde vrouw en vrind
wier vloot ten dood uitzeilde om nimmermeer te keren:

Hoe zal 'k, een eenzaam man, bij vreemden eenzaam zwerven
en uwer harten vrucht bezien - gij zijt vergaan
maar 't hart leeft voort in woord en daad en blijft bestaan
- wijl uw gebeent' verbleekt - in zondoorgloeide verven.

Zal van uw wezen mij dan 't blijvend leven blijken?
Want wat dan sober werk is 't wezen onzer ziel!
De beek stort op het rad en wentelt 't molenwiel
dat malend wentelt - wijl de waatren weer bezwijken.

De Oorsprong van het Fransche Volksepos
Een nieuwe theorie
Door
G. Busken Huet.

I

‘Eerst heeft Roeland tranen doen storten, daarna heeft hij doen lachen; thans doet hij nadenken en navorschen.’

Zóó - of ongeveer - de eminente Italiaansche geleerde Pio Rajna, in de voorrede van zijn monumentaal boek, *Le Origine dell' epopea francese*. De lotgevallen van het Karolingische volksepos worden zóó zeer gelukkig samengevat. Het ontstaat in Frankrijk; het is hoogst ernstig, zelfs tragisch, hoewel met grotesk-komische elementen doormengd; het verheerlijkt ridders die voor de Christenheid streden tegen de Ongeloovigen of wel als dappere feodale rebellen weêrstand boden aan de koninklijke macht. In dien primitieven vorm weet het geheel Europa te boeien. Later, in de vijftiende eeuw, neemt het epos, terwijl het in Frankrijk-zelf slechts voortleeft in prozaredacties, in Italië nieuwe dichterlijke vormen aan: men kan die oude ridders niet meer geheel *au sérieux* nemen; een komisch element, maar bevallig in plaats van grotesk, en een fantastisch, ontleend aan de romans van de Ronde Tafel, dringt zich naar voren; men heeft Bojardo en daama Ariosto. Roeland, de tragische strijder der Christenheid, wordt de ‘Orlando Innamorato’, later de ‘Orlando Furioso’.

De zeventiende en achttiende eeuw zijn een tijd van stil-

stand: in Frankrijk daalt wat overbleef van het epos meer en meer af tot het volk, tot de *Bibliothèque Bleue*; in Italië wordt Ariosto voortdurend als klassiek beschouwd, maar raken zijn voorgangers, zelfs Bojardo, bij het groote publiek in het vergeetboek. De negentiende eeuw bracht, met de romantiek, nieuwe belangstelling; tegelijkertijd begint het wetenschappelijk onderzoek. De voornaamste teksten worden uitgegeven; de leemten in de zuiver Fransche overlevering aangevuld door de studie van de andere middeleeuwsche litteraturen, die vertalingen of résumés hadden bewaard van gedichten of redacties van gedichten die in het Fransch verloren waren; tevens vroeg men zich af wat het verband was tusschen de ficties die, eeuwen lang, in zooveel talen opgang maakten en de historische waarheid; het was duidelijk dat zulk een verband bestaan *moest*: zooals ieder weet is het Fransche epos gegroepeerd om de figuren van Karel den Grooten, zijn voorgangers en onmiddellijke opvolgers. De *Histoire poétique de Charlemagne* (1865) van den vijfentwintig-jarigen, maar reeds bewonderenswaardig begaafden Gaston Paris, vatte deze onderzoekingen samen en opende tevens nieuwe vergezichten. Sedert werd steeds voortgearbeid.

Het onderwerp is de moeite waard. Zeker is niet alles wat ons overbleef van de zoo verbijsterend rijke productie der Fransche epische zangers van gelijke waarde: veel van de latere gedichten is fabriekwerk, even als de hedendaagsche *romans-feuilletons* of *penny-dreadfulls;* maar, ook afgezien van de waarde van dit alles als document, vindt men in de oudere gedichten treffende tafereelen van heldenmoed, tragische botsingen van hartstochten en karakters; het groteske element dat niet zelden voor den dag komt, doet het ernstige en verhevene des te beter uitkomen. Zeker, zooals Renan zeide, ‘niets van dit alles is in marmer gebeiteld’: de quasi-volmaaktheid, in vorm en uitdrukking, van het Grieksche epos is hier niet te vinden; maar de figuren van een Roland, van een Guillaume d'Orange, van een Ogier le Danois, van een Renaud de Montauban, kunnen de vergelijking doorstaan met de gestalten die door de ‘*imagiers*’ der dertiende eeuw werden geplaatst in de voorportalen der Gothische kathedralen; zij zijn, op een geheel ander gebied, even treffende en oor-

spronkelijke voortbrengselen van den middeleeuwschen geest. Wij hebben hier, in de poëzie als in de kunst, werken voor ons die door de Fransche middeleeuwen geheel uit haar eigen wezen werden te voorschijn gebracht; en de vraag naar den oorsprong der *chansons de geste*[1] interesseert den filoloog met even veel recht als de vraag naar den oorsprong en eerste ontwikkeling der beeldhouwkunst die wij te Chartres en te Amiens bewonderen, den kunsthistoricus.

Tot nu toe, kan men zeggen, bewoog het onderzoek zich in deze richting: men nam een direct verband aan tusschen de historische gebeurtenissen en de epische overlevering;[2] men onderstelde dat de gedichten die wezenlijk historische gebeurtenissen uit den tijd der Karolingers verheerlijken, door een onafgebroken traditie teruggaan tot die gebeurtenissen zelven. De *Chanson de Roland*, om het schitterendste voorbeeld te noemen, zou de onmiddellijke echo zijn, de eeuwen door, van de vernietiging, in de Pyreneeën, der achterhoede van het leger van Karel den Grooten, na afloop van een expeditie tegen de Spaansche Muzelmannen. Die ramp had plaats in 778; het oudste gedicht dat wij bezitten is van het einde der elfde of het begin der twaalfde eeuw; maar de overlevering zou drie eeuwen lang hebben voortbestaan, zonder dat de draad werd verbroken, tot zij ten slotte den vorm aannam dien wij in de tot ons gekomen *Chanson de Roland* leeren kennen.

Dit is wat men kan noemen de 'klassieke' theorie; alleen bestaat er verschil van opinie over den aard dier overlevering. Terwijl voor G. Paris de wezenlijk historische gedichten uitbreidingen, vervormingen zijn van een primitief gedicht dat ontstond - gelijktijdig of ongeveer - met de gebeurtenis die het verheerlijkt, nemen andere geleerden, bepaaldelijk Voretzsch, aan dat die dichterlijke vorm eerst later ontstond; zij gelooven aan een mondelinge, niet-dichterlijke traditie, die eerst lang na de gebeurtenissen een poëtischen vorm zou hebben aangenomen. Maar dit verschil is onwezenlijk voor de hoofdvraag: die van den oorsprong van het epos.

1) Naam dien men aan de heldenliederen in de middeleeuwen gaf, wij zullen later zien waarom.
2) Vgl. over den oudsten vorm dier hypothese de aanteekening aan het slot.

Over een ander punt zijn de twee partijen het eens: het Fransche epos klimt hooger op dan de tijden van Karel den Grooten. In sommige gedichten neemt men verbleekte en verwarde, maar toch te herkennen herinneringen terug te vinden aan Karels voorgangers, bepaaldelijk Karel Martel, en zelfs aan Dagobert I en nog vroegere Merowingers. Deze opmerking werd uitgewerkt tot een theorie die, eerst door G. Paris aangeduid, werd ontwikkeld door Rajna, in het boven geciteerde werk: het Fransche epos wordt vastgeknoopt aan de epische poëzie die de Germanen, bepaaldelijk de Franken, *moeten* hebben bezeten tijdens de groote invasies der vijfde eeuw.

Juist op het oogenblik dat het boek van Rajna - een waar gedenkstuk van geleerdheid en combinatievermogen - de stoutste vergezichten scheen te openen, verscheen van een verschillend aangelegden onderzoeker een studie die in een geheel andere richting wees. Prof. Paul Meyer, de onvermoeide vijand van falsarissen op ieder gebied, en ook van onbewezen en in de lucht hangende theorieën, had een speciaal onderzoek ingesteld naar den oorsprong van het epos *Girard de Roussillon*, gedicht behoorend tot den cyclus der tegen het koninklijk gezag strijdende rebellen en dat bizonder merkwaardig is, zoowel om de treffende tafereelen die het bevat als om het feit dat het de eenige belangrijke *chanson de geste* is die niet bepaald behoort tot het Noordfransch taalgebied. Men had als prototype van den held een historischen Girard aangewezen, die een gewichtige rol had gespeeld in de negende eeuw en tegenstander was geweest van Karel den Kalen. De heer Paul Meyer bevestigde dit resultaat, maar ontkende ieder direct verband tusschen den historischen Girard en den dichterlijken. Volgens hem was Girard voor den dichter van het oudste (verloren) epos der elfde eeuw enkel een naam; Girard en zijn vrouw Berta waren hem alleen bekend door kerkelijke tradities, als stichters en begiftigers van abdijen, gelegen in het gedeelte van Bourgondië waar het gedicht speelt. Al het overige, het lange, tragische conflict met den Koning, in het epos Karel Martel genoemd, had de dichter, van den historischen Girard gescheiden door een tijdsverloop van twee eeuwen, eenvoudig verzonnen.

De geestige latinist Gaston Boissier, die de verdienste had,

niet enkel oog te hebben voor hetgeen speciaal tot zijn studievak behoorde, wees, in een aankondiging der geschriften van Rajna en Paul Meyer, op het verschil van richting der twee geleerden en besloot met de woorden: 'het is het oude geschil over den oorsprong der Homerische gedichten dat, op een ander gebied, op nieuw begint.'

De klassieke filoloog had juist gezien. Op de onderzoekingen van Paul Meyer volgden die van een Duitschen geleerde, Ph.A. Becker, die tot onderwerp koos den omvangrijken cyclus van Willem van Oranje. Ook hij wees op het belang der geleerde en klerikale overleving; ook hij toonde aan, hoe moeilijk het in veel gevallen is, een direct verband aan te wijzen tusschen de historische feiten en de epische voorstelling.

Tot een samenhangende theorie over den oorsprong van het Fransche epos in zijn geheel kwam evenwel eerst in den jongsten tijd de heer Bédier, hoogleeraar aan het Collège de France, die in zijn boek over de *Fabliaux* en zijn onderzoekingen over de Tristan-romans reeds had getoond, niet te behooren tot de geleerden die geldige leerstellingen goedschiks en zonder onderzoek aannemen. Zijn eigenaardig intellect, tegelijkertijd skeptisch en systematisch, zijn gaaf om een aanzienlijke hoeveelheid feiten bijeen te brengen, zonder er zich door te laten overheerschen, maakten hem bijzonder geschikt voor een dergelijk onderzoek.[1)]

Het eigenaardige van de leer die hij voor de bestaande in de plaats wil stellen, is het belang dat hij toekent aan de bedevaarten, godsdienstige feesten en kermissen (in de primitieve beteekenis van het woord) die samenhingen met kerkelijke plechtigheden, tentoonstellingen van reliquieën en dergelijke, Aangenomen dat overleveringen van sommige kerken of kloosters een rol hebben gespeeld bij de vorming der *chansons de geste*, kan men zich afvragen: wat heeft de louter wereldlijke zangers, die die gedichten opstelden en voordroegen, er toe genoopt, zich voor die klerikale overleveringen te interresseeren? De heer Bédier antwoordt: de pelgrims-

1) *Les Légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste*. - Paris, Champion, 1908, tomes I-II.

tochten en wat daarmede samenhing. Die pelgrimstochten en kerkelijke feesten, die een groote menigte volks trokken, verschaften aan de rhapsoden, de *jongleurs,* het publiek dat zij noodig hadden om aan den kost te komen; en van hun kant waren de monniken en 'klerken' gaarne bereid, de *jongleurs* op de hoogte te stellen van de feiten, vervat in de Latijnsche documenten en kronijken die zij, geestelijken, in staat waren te lezen en te vertalen; zij hadden er belang bij, voor den bloei en den roem van hun kerk of klooster, zooveel mogelijk publiek te lokken en de *jongleurs* waren juist geschikt, om door hun voordrachten het publiek te trekken en vast te houden. Het was een stilzwijgende overeenkomst, waarbij beide partijen hun voordeel hadden.[1)]

Nemen wij een voorbeeld welks uitwerking geheel het eerste deel van het boek van den heer Bédier in beslag neemt. Geen gedeelte van het Fransche epos is beroemder en omvangrijker, maar geen heeft ook meer aanleiding gegeven tot gissingen en hypothesen dan de cyclus van Willem van Oranje, zoo even genoemd. Sedert de geniale Fauriel, bijna tachtig jaar geleden, het eerst, op dit gebied, met eenige precisie het probleem stelde van het verband tusschen fictie en historische werkelijkheid,[2)] volgden de onderzoekingen elkander op; maar het scheen als of, naar mate men meer gegevens bijeen poogde te brengen uit Latijnsche kronijken van de negende tot de elfde eeuw, de duisternis toenam. De personen die, den naam Willem dragend, werden aangewezen als modellen van den epischen Guillaume, werden steeds talrijker, maar naar mate de arbeid vorderde, toonde iedere nieuwe onderzoeker aan dat de resultaten, door zijn voorgangers verkregen, onhoudbaar waren. - De heer Bédier slaat een anderen weg in. Hij stelt vóór alles in het licht dat de held der epische zangen in de eerste plaats en

1) Ook hier heeft de heer Bédier voorgangers: G. Paris, in de laatste jaren van zijn leven, de historicus C. Jullian en de heer Rajna hadden reeds gewezen op het belang der pelgrimstochten voor de ontwikkeling der *chansons de geste*. Maar het denkbeeld in de pelgrimstochten *den oorsprong* te zoeken van het epos behoort geheel aan den heer Bédier.

2) De eerste studiën van Fauriel verschenen in de *Revue des Deux Mondes* van 1832.

buiten kijf is geweest Willem Graaf van Toulouse, op het eind der achtste en het begin der negende eeuw, die zich in 804 terugtrok in het klooster te Aniane en later de stichter werd van een ander klooster te Gellone (Saint Guilhem du Désert, in de Cevennen). De epische dichters kennen legenden die betrekking hebben op deze abdij en vrome anecdoten over haar stichting.[1)] Maar, aan den anderen kant, kent een omstreeks 1125 te Gellone in het Latijn opgesteld leven van den H. Willem, de *chansons de geste* en exploiteert ze. Hoe dit verband te verklaren tusschen Noordfransche gedichten en een abdij, verloren in de Cevennen? De heer Bédier antwoordt: de abdij lag niet ver af van den weg die werd gevolgd door de pelgrims naar San Jago van Compostella, in Galicië; in een Latijnschen gids voor die pelgrims, uit de twaalfde eeuw, wordt de abdij uitdrukkelijk genoemd. Wij hebben hier een aanknoopingspunt,

Maar Graaf Willem van Toulouse heeft, eer hij zich in een klooster terugtrok, als wereldlijk persoon een gewichtige rol gespeeld: hij heeft met roem gestreden tegen de Muzelmannen. De heer Bédier toont aan hoe vaag de punten van overeenkomst zijn tusschen de historische berichten over de krijgstochten van den Graaf en de verhalen der *chansons de geste*: strikt genomen behoeven de epische dichters van Willem van Toulouse niets anders te hebben geweten dan dat hij dapper gevochten had tegen de Saracenen, wat zij vernemen konden uit de monnikstraditie van Saint Guilhem du Désert.

Geleerden, wij zagen het, hebben gepoogd te bewijzen dat nog andere personen dan Graaf Willem van Toulouse bijdroegen tot de vorming der epische sage. De heer Bédier geeft een lijst van *zestien* personen, allen Willem geheeten, die door geleerden van naam - Paulin Paris, Jonckbloet, Dozy, G. Paris enz., - op contributie werden gesteld om het ontstaan van de epischen Willem te verklaren;

1) Het is zeker dat de tweede echtgenoote van Graaf Willem Withburgis heette: zij is de Guiboure die reeds in de oudste gedeelten van het epos zulk een gewichtige rol speelt. Er is geen bewijs dat deze Withburgis of Guiboure ooit iets deed dat haar naam kon doen voortleven in volkstraditie of volksepos. Het voortbestaan van den naam wijst dus minstens op een zeer ouden invloed der geleerde traditie op de epische.

hij toont aan dat al die *Guillaumes* gemakkelijk terzijde kunnen worden geschoven, behalve eenige personen uit de geschiedenis der tiende eeuw, wier lotgevallen overeenkomst schijnen te vertoonen met episoden van een der oudste gedichten uit den cyclus van Willem van Oranje, *le Couronnement de Louis*. Men neemt gewoonlijk aan dat feiten uit den strijd der laatste Karolingers tegen hun vasallen in dat gedicht zijn geantidateerd en geplaatst in den tijd van den zoon van Karel den Grooten, Lodewijk den Vromen. Maar ook hier zijn de vergelijkingen in veel gevallen uiterst willekeurig en het kan zeer wel zijn dat het *Couronnement* eenvoudig en fictie is van een begaafden dichter, fictie die tot springveer heeft de tegenstelling tusschen den getrouwen, dapperen, steeds tot toewijding bereiden vasal (Graaf Willem) en den zwakken, trouweloozen, ondankbaren vorst (Koning Lodewijk). De heer Bédier levert het bewijs dat deze tegenstelling in alle essentieele gedeelten van den cyclus wordt teruggevonden en er als het ware de ziel van is.

Men moet dien cyclus nemen zooals hij is, en niet te veel verwachten dat men door gissingen er in zal slagen, oudere verloren redacties dier gedichten te reconstrueeren, redacties die in een of ander systeem zouden passen. De onlangs ontdekte *Chanson de Guillaume* (oudere vorm van een der beroemdste gedichten van den cyclus, *Aliscans*) toont aan hoe ijdel zulk een onderneming is: op één na werd geen enkele der conjecturen die men had geopperd door dat gedicht bevestigd. Slechts enkele punten staan vast: de *Grundidee* van den cyclus (om met de Duitschers te spreken), de zoo even genoemde tegenstelling tusschen Koning en Vasal, is blijkbaar zeer oud; de eenige zeker historische elementen in die massa gedichten zijn ontleend aan de monnikstraditie van Gellone; namen van helden van deze Noordfransche *chansons* hebben - feit dat zeer opmerkelijk is - een Zuidfranschen vorm.

Deze overwegingen voeren ons terug naar het klooster Saint Guilhem du Désert in de Cevennen. Dat klooster, wij zagen het, lag niet ver af van één der reisrouten der pelgrims die naar Compostella trokken. De heer Bédier toont aan dat de meeste localiteiten in de gedichten genoemd, eveneens gelegen

zijn aan die route. Volgens hem zijn de liederen van den cyclus van Willem van Oranje als het ware ontstaan op de wegen die door Centraal- en Zuid-Frankrijk de Noordelijke pelgrims voerden naar San Jago van Compostella; zóó verklaren zich ongedwongen de feiten die Fauriel en nog G. Paris deden gelooven aan een Zuidfransch epos: de kennis der topografie van het Zuiden en de Zuidfransche namen van sommige personen. Die liederen geven historische emoties en hartstochten terug, maar niet de emoties en hartstochten uit de jaren van Karel den Grooten en Lodewijk den Vromen; wat wij in die gedichten vinden zijn de passies, de verwachtingen van den tijd der eerste Kruistochten of van de periode die de Kruistochten zag voorbereiden. In ‘Guillaume d'Orange’, onvermoeid strijder tegen de Muzelmannen, tevens vereerd als heilige, zagen de menschen van dien tijd hun ideaal belichaamd. Maar, men houde dit wèl in het oog: ondanks de dappere daden van den historischen Willem van Toulouse, zou niets van dit alles zijn gebeurd, zou de cyclus die hem verheerlijkt nimmer zijn ontstaan, indien hij niet op het denkbeeld was gekomen, monnik te worden, of indien hij was overleden eer hij den tijd had gevonden dat voornemen ten uitvoer te leggen.

Wij kunnen de overige onderzoekingen van den heer Bédier niet met dezelfde uitvoerigheid behandelen; wij bepalen ons tot nog één voorbeeld: het epos van Ogier ‘van Denemarken’, Ogier de Danemarche.

Ogier is niet in de eerste plaats, als Willem van Oranje, geloofsheld, maar rebel. Hij strijdt tegen Karel den Grooten en vindt een toevlucht in Noord-Italië, aan het hof van Koning ‘Desier.’ Deze is de historische Desiderius, laatste Koning der Longobarden; en het is gewis dat Ogier eveneens een historisch persoon is, zekere Autcarius of Otkerus der Latijnsche bronnen, die inderdaad een toevlucht zocht bij den Longobardenkoning; Gaston Paris heeft bijna zeker vastgesteld dat in een gedicht, ouder dan dat hetwelk wij bezitten, het historische karakter van Ogier nog beter uitkwam en deze, als de Autcarius der geschiedschrijvers, optrad als beschermer van de weduwe en de kinderen van Karloman, broeder van Karel den

Grooten.[1] Voor G. Paris, Voretzsch en andere geleerden die zich met de legende van Ogier bezighielden, gaat het tot ons gekomen epos terug tot tradities of volksliederen van het einde der achtste eeuw.

De heer Bédier beproeft een andere verklaring. Hij vestigt de aandacht op het feit dat het voornaamste bericht over de lotgevallen van Autcarius voorkomt in een in de middeleeuwen zeer verbreid werk, het *Liber Pontificalis*, en dat dit bericht werd geëxploiteerd door geestelijken van Noord-Italië, zooals wordt bewezen door ontleeningen in verschillende in Noord-Italië geschreven historische of pseudo-historische werken. Hij onderstelt dus dat de plaats in kwestie door geestelijken werd medegedeeld aan door Italië langs de pelgrimswegen reizende jongleurs en dat dezen die gegevens uitwerkten tot de eerste elementen van het epos van Ogier. Later werd deze aldus geboren epische traditie gewijzigd onder den invloed der monniken van het klooster St. Faron bij Meaux, die in overlevering van hun stichting eveneens een krijgsman *Othgerius* hadden, wiens ware natuur en rol wel altijd een geheim zal blijven, maar die terecht of ten onrechte werd geïdentifieerd met den *Autcarius* der Lombardische overleving.[2] Van dien tijd af speelde het klooster Saint Faron een rol in het epos, terwijl van zijn kant de Ogier der jongleurs een soort beschermheilige werd van het klooster bij Meaux en er met zijn wapenbroeder Benoit - eveneens behoorende tot de kloostertraditie - en met andere epische helden van den Karolingischen sagenkring werd verheerlijkt door een monument van het einde der XIIe eeuw, dat niet meer bestaat maar waarvan wij afbeeldingen bezitten en dat zeker een van de merkwaardigste bewijzen was van die samenwerking van

1) Later werd dit historisch motief vervangen door het onhistorische van den toorn van Ogier wegens het verlies van zijn zoon, door den zoon van Keizer Karel bij een twist gedood. Waarom men van Ogier in het epos den zoon van een Koning van Denemarken heeft gemaakt, blijft duister.

2) Men hechtte tot nu toe groote waarde aan een bericht bij den zoogen. 'Monnik van St. Gallen' (einde der 9e eeuw), waarin Otker en Desiderius voorkomen: men zag in dat verhaal de echo van een oude volkstraditie of een oud lied. De heer Bédier is geneigd er enkel een geleerde fictie in te zien.

jongleurs en geestelijken die de grondslag is van het stelsel van Prof. Bédier.

II.

Wat heeft men van dit stelsel te denken? Vóórop zij gesteld dat het niet als stelsel wordt aangeboden; de schrijver geeft een reeks detail-onderzoekingen, en laat het den lezer over aan het slot van ieder onderzoek over de waarschijnlijkheid der voorgestelde verklaring te oordeelen.

Maar toch berusten deze monografieën op eenige algemeene hypothesen; de voornaamste van deze is de mogelijkheid dat de jongleurs in staat waren, zoo niet persoonlijk, dan toch door bemiddeling van geestelijken, Latijnsche documenten te raadplegen. Dat die mogelijkheid inderdaad bestond, moet worden erkend.[1)] Zoodra men het Fransche epos wetenschappelijk begon te bestudeeren, werd men getroffen door het feit, dat de dichter zich zoo vaak beroept op een *geste*, een (Latijnsche) kronijk: zoo citeert de dichter van de *Chanson de Roland* een *geste*, die van het zeer oude fragment *Gormond et Isenbart* evenzoo. De naamzelf *chanson de geste*, dien men in de middeleeuwen aan de nationale heldendichten gaf, beteekent: 'lied getrokken uit een (Latijnsche) kronijk' en is een bewijs van de algemeenheid van deze pretensie. De vroegere onderzoekers schonken aan het feit niet de aandacht die het verdient, omdat het bleek dat die pretensie in zooveel gevallen leugenachtig was. Wanneer b.v. de dichter Adenet le Roi (omstreeks 1275) ons verzekert dat de stof van zijn episch verhaal van de lotgevallen van Berta, moeder van Karel den Grooten, ontleend is aan een 'ware geschiedenis', hem verschaft door een monnik der abdij van Saint-Denis, dan zijn wij zeker dat hij eenvoudig liegt, omdat de geheele geschiedenis van Berta een romantische fictie is, in geen enkele echte kronijk te vinden. Maar dit voorwenden van Adenet en van zooveel

1) Ook Germanisten nemen thans aan dat, op een tijdvak waarin het Duitsche epos zich meer en meer van de historische waarheid verwijderde, een ander volgde, waarin de *spielleute* (de Germaansche coliega's der *jongleurs*) den weg wisten te vinden naar Latijnsche bronnen en daaraan namen en bizonderheden ontleenden. Vgl. een artikel van Prof. Boer in *de Gids*, Jan. 1907, blz. 74, 75.

andere dichters, blijft opmerkelijk: het bewijst dat die dichters *wisten* dat de authentieke geschiedenis der Karolingische tijden vervat was in Latijnsche geschriften, die in kloosters bewaard werden. Het blijft dus altijd mogelijk dat zij, althans in sommige gevallen, door geestelijken kennis droegen van den inhoud dier kronijken.

Maar, aan den anderen kant, komt het mij voor dat de heer Bédier de waarschijnlijkheid onderschat van de hypothese die hij voortdurend bestrijdt: die van oude liederen, die zouden opklimmen, zoo niet tot de gebeurtenissen-zelven, dan toch tot een tijd toen een volkstraditie aangaande die gebeurtenissen nog niet was uitgewischt. De heer Bédier spreekt voortdurend alsof die hypothese de onwaarschijnlijkheid zelve was, zóó onwaarschijnlijk dat wij haar alleen zouden moeten aanvaarden in het geval dat iedere andere verklaring onmogelijk bleek.

Dit wantrouwen schijnt mij overdreven. Voor ons is het moeilijk, ons een denkbeeld te vormen van het ontstaan van een episch lied, omdat onze beschavingstoestanden voor de vorming van een dergelijke poëzie niet gunstig zijn.[1)] Maar het is zeker dat, eenmaal ontstaan, een heldenlied gedurende menschengeslachten kan blijven voortleven, zoolang de maatschappelijke toestanden het voortbestaan van een dergelijke poëzie niet bepaald onmogelijk maken. Zoo moeten de oude Spaansche romances uit den Karolingischen sagenkring, na den ondergang der *cantares de gesta* (Spaansche vertalingen der *chansons de geste*) waarvan zij fragmenten zijn, eenige eeuwen in het volksgeheugen hebben geleefd, tot zij ten laatste werden opgenomen in de gedrukte bundels der zestiende eeuw. Om over te gaan op Germaansch taalgebied: men weet dat het lied van Hildebrand, welks oudste vorm in de VIIIe of IXe eeuw wordt geplaatst, in een verjongde, uit Duitschland afkomstige redactie, nog in het midden der XVIIe eeuw in Nederland werd gezongen (Kalff, *Het Lied in de Middeleeuwen*, p.

1) Sporadisch komt nog iets dergelijks voor. De populaire ballade, de *complamte* over een misdaad en een misdadiger is als de laatste, rudimentaire vorm van het epos te beschouwen. Zóó zong het volk in Artois nog lang na 1793 een *complainte* over Joseph Lebon, den vreesselijken terrorist; er was daarin o.a. spraak van de vrouw van Lebon die de executies bijwoonde, *Madame la représentante, Qui regardait le sang couler*.

715). Nog sterker: liederen uit den cyclus der Niebelungen zijn, omstreeks 1820, op de Färöer-eilanden uit den mond des volks opgeteekend. Men kan de tegenwerping maken dat, bepaaldelijk in het geval van het *Hildebrandslied*, schrijfkunst en drukkunst konden bijdragen tot het voortleven van het stuk, maar, (om tot het Fransche epos terug te keeren) het is zeer wel mogelijk dat in het middeleeuwsche Frankrijk reeds zeer vroeg liederen zijn opgeteekend; toen het epos in handen kwam van beroepszangers, de *jongleurs*, en de liederen tevens zekeren omvang aannamen, werden opteekeningen bijna onvermijdelijk, om het geheugen te hulp te komen, terwijl het zeer goed verklaarbaar is dat die oudste handschriften niet bewaard bleven.

Evenzoo is het zeker dat het volksepos zeer wel in staat is, zonder hulp van buiten, de herinnering aan historische feiten te bewaren. Zóó b.v. de jongste heldenpoëzie die wij kennen, die der Serviërs, die eerst in den loop der XIXe eeuw werd opgeteekend: zij wortelt in gebeurtenissen der XIVe en XVe eeuw. Haar hoofdheld Marko Kraljevitsj is, hoe onhistorisch ook voorgesteld, wel degelijk, volgens de Slavisten, een historisch persoon van het einde der XIVe eeuw; ook andere gebeurtenissen werden herdacht: zóó behandelt het lied *De Bruiloft van Maxim Tzernojevitsj* op romantische wijze het huwelijk van den held met de dochter van den Doge van Venetië. Het is bewezen dat een Tzernojevitsj op het einde der vijftiende eeuw een Venetiaansche huwde, al was die dame ook niet de dochter van een Doge[1] - Algemeen bekend is dat het Duitsche epos der middeleeuwen, althans voor een gedeelte, wortelt in de geschiedenis: de middeleeuwen door bezong men in Duitschland Attila en Theodorik den Grooten (Dietrich von Bern). De oudste redactie van het bovengenoemde *Hildebrandslied* (XIIIe eeuw) bewaart de herinnering aan den strijd tusschen Theodorik en Odoacer. Niemand zal wel de stelling volhouden dat het de Katholieke

1) Dozon, *l'Epopée serbe* (Paris, 1888) p. 6. - Men ziet hier hoe het episch geheugen opereert: het vergeet veel, maar wat het niet vergeet, beziet het gewoonlijk door een vergrootglas. Ook is voor den volksdichter, die van Venetië alleen den naam kende, de stad geen zeestad meer: zij ligt in een groote vlakte.

Kerk was die, door pelgrimstochten en reliqueënvereering, heeft gezorgd voor de nagedachtenis van den Heiden Attila en den Ariaan Theodorik.

Zeker, het zou onzinnig zijn een dergelijk probleem te behandelen in een geest van absolute inductie, en te stellen dat het Fransch epos zich noodwendig ontwikkelen *moest* als de epische poëzie van andere volken. Beschouwen wij dus de hypothese van den heer Bédier op zich zelve: zij onderstelt dat in de elfde eeuw, toen de oudste *chansons de gesta* zouden zijn ontstaan[1] op enkele locaalsagen na iedere herinnering aan de tijden van Karel den Grooten, zijn onmiddellijke voorgangers en opvolgers, geheel was uitgewischt. Plotseling, bij gelegenheid van bedevaarten en tentoonstellingen van reliquieën, treden zangers op, die, voorgelicht door geestelijken, lange verhalen gaan voordragen over personen uit het Karolingische tijdvak; zij weten het publiek te boeien door deze geheel onbekende stof en hebben eensklaps een schitterend en duurzaam succes. Is dit niet vreemd?

Daarbij komt nog dit. Het oudste bewaarde heldendicht, de *Chanson de Roland*, maakt op den lezer een zonderlingen, gemengden indruk: niet alleen is het duidelijk dat de redactie die wij bezitten sporen vertoont van omwerking en overarbeiding, maar de van te voren vaststaande formules, de mechanische herhalingen, de epische *clichés* nemen er een groote plaats in; deze, als geheel beschouwd, zoo jonge en frissche poëzie, ziet er hier en daar reeds uit als een oude en afgesleten poëzie: men ontvangt den indruk dat de dichtsoort, toen die stukken werden opgesteld, reeds een lang verleden

1) Wij hebben inderdaad geen *direct* bewijs van het bestaan van *chansons de geste* vóór de XIe eeuw. Vroeger bracht men, met Pertz, tot de Xe eeuw eenige bladen in de Koninkl. Bibliotheek in den Haag, fragmenten van een vertaling in het Latijn van een epos uit den cyclus van Willem van Oranje; thans zijn de palaeographen het eens dat die stukken niet ouder zijn dan de XIe eeuw. In het epos *Raoul de Cambrai* wordt een veldslag beschreven die plaats had in 943; de dichter der tot ons gekomen redactie (XIIe eeuw) beroept zich op een ooggetuige, Bertolai, die den slag zou hebben bijgewoond en bezongen. Voor den heer Bédier is Bertolai een fictie en het verhaal van de *chanson* door een dichter der XIe eeuw ontleend aan den kronijkschrijver Flodoard. Deze theorie heeft tegenspraak uitgelokt van den eminenten historicus Longnon; de polemiek tusschen de twee geleerden is te technisch om hier geanalyseerd te worden.

achter zich had.[1] - Er is meer. Wij bezitten de *Vie de saint Alexis* en den Zuidfranschen *Boëthius*, gedichten die ouder zijn dan de oudste *chansons de geste* die tot ons kwamen: zij kunnen niet jonger zijn dan 1050. Deze gedichten zijn niet alleen opgesteld in de epische versmaat der *chansons de geste*, het tienvoetige vers dat, met zijn eigenaardige vrijheden, blijkbaar berekend is voor de openbare voordracht, maar de stijl verraadt duidelijk den invloed van het epos: in den *Boëthius* vindt men, onder het eentoonig gemoraliseer van den Zuidfranschen dichter, hier en daar sprekende, teekenachtige versregels, die, als in de *chansons de geste*, den toehoorder aanwezig doen zijn bij het verhaalde. - In den *Saint Alexis* is de navolging van den epischen stijl nog veel duidelijker, en er is een geheele episode (die waar de ouders klagen over den dood van hun zoon) die, in deze ascetische legende, een duidelijke navolging is van een van de oudste epische thema's: *le regret*, de weeklacht over den op het slagveld gevallen ridder. Slechts een dichtsoort die sedert lang heeft bestaan en vaste vormen aannam, is in staat zulk een overwegenden invloed uit te oefenen op andere, geheel verschillende litterarische genres: wij zijn dus genoodzaakt aan te nemen dat de *chanson de geste*, met haar eigenaardige versificatie, haar eigenaardigen stijl, haar karakteristieke episoden (bepaaldelijk *le regret*) reeds bestond omstreeks het jaar 1000. De dichtsoort heeft zich dus gevormd in den loop der tiende eeuw, zoo niet vroeger. Is het waarschijnlijk dat zij geen enkele directe herinnering zou hebben bewaard aan dien tijd en aan de tijden die vooraf gingen?

Beschouwen wij de *chansons de geste* en haar protagonisten op zich zelven, dan blijkt het aanstonds dat die helden zich laten verdeelen in twee groepen: sommige liederen verheerlijken krijgers die, als trouwe dienaren van het koningschap, voor de christenheid kampen tegen de ongeloovigen; andere

1) Deze overweging trof ook Gustav Gröber, toen deze, jaren geleden, een theorie van Ebert wederlegde die thans geheel heeft afgedaan, maar die eveneens gebaseerd was op de onderstelling dat het Fransche epos niet ouder was dan de elfde eeuw. Vgl. het in laborieusen stijl gestelde maar belangrijke artikel van Gröber in *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, dl. 84 (1890) p. 315.

liederen bezingen ridders die, als feodale vasallen, strijd voeren tegen het koningschap-zelf; tegenover Roland, Guillaume d'Orange enz. staan Ogier, Renaud de Montauban, Girard de Roussillon, enz. De type van den Christenridder heeft zich, volgens den heer Bédier, ontwikkeld onder den invloed der verwachtingen en hartstochten die het aanzijn gaven aan de eerste Kruistochten: dit is ten minste de verklaring die hij geeft van Willem van Oranje, en het systeem eenmaal aanvaard, is zij aannemelijk voor deze geheele groep van karakters.[1)]

Maar nu de andere groep: de feodale helden, de rebellen tegen het koninklijk gezag. Het komt mij voor dat deze typen moeilijk konden ontstaan in het brein van dichters der elfde eeuw; in die eeuw is de feodaliteit oppermachtig, het koningschap bestaat enkel in naam; het denkbeeld van een heftigen, verwoeden strijd kon in de verbeelding van menschen van die periode moeilijk opkomen, indien niet oudere dichterlijke gestalten tot voorbeeld dienden; gestalten die wezenlijk wortelden in de tijden dat de Karolingische dynastie, bij haar opkomst[2)] of bij haar verval, inderdaad het hoofd had te bieden aan machtige en energieke tegenstanders: m.a.w. de rebellentype vormde zich in een tijd dat er wezenlijk strijd was en niet in een periode als de elfde eeuw, toen men kon zeggen *que le combat finit faute de combattants*.

Nemen wij tot voorbeeld *Girard de Roussillon*, boven vermeld. De heer Bédier sluit zich in de hoofdzaak geheel aan bij de voorstelling van Prof. Paul Meyer: ook volgens hem kende de dichter der elfde eeuw Girard en zijn vrouw Berta alleen door een kloostertraditie. Hij vult evenwel deze hypothese aan en brengt haar in verband met zijn algemeen systeem. Behalve de abdij Pothières, in wier

1) Roland en de *Chanson de Roland* geven evenwel aanleiding tot moeilijkheden: vgl. het bovengenoemde artikel van Gröber, p. 318. Maar ik laat dit punt rusten, daar de heer Bédier de *Chanson de Roland* zal behandelen in deel III van zijn boek.

2) Men heeft inderdaad gepoogd sommige van deze rebellenfiguren terug te brengen tot den tijd van Karel Martel. De heer Bédier stelt zich voor, de kwestie van het bestaan van epische liederen, teruggaande tot dien tijd, of zelfs tot den bloeitijd der Merowingers, te behandelen in een vierde en laatste deel van zijn werk.

nabijheid die Mont Lassois gelegen is, waar het epos het kasteel Roussillon plaatst, speelt een andere en beroemdere abdij, Vézelay, een rol in het gedicht. Vézelay had, van het midden der elfde eeuw af, de pretensie het gebeente te bezitten van niemand minder dan Maria Magdalena; het dankte aan deze pretensie een toevloed van bedevaartgangers. Een verhaal, opgenomen in het bewaard gebleven epos der twaalfde eeuw, stelt die reliquie voor als een geschenk aan de abdij van Graaf Girard en zijn vrouw Berta (het is historisch bewezen dat die personen inderdaad groote schenkers en uitdeelers van reliquieën waren). Volgens den heer Bédier was het om te wedijveren met de monniken van Vezelay dat die van Pothières op hun beurt de nagedachtenis van Girard en zijn vrouw (in hun klooster begraven) lieten verheerlijken door epische zangers. Het waren deze zangers die in de buurt der abdij, op den Mont Lassois, het fictieve kasteel Roussillon plaatsten, dat eenmaal zou hebben toebehoord aan dien Girard, voorgesteld als een geweldig krijger en tegenstander van het koninklijk gezag, tot hij ten laatste, door velerlei beproevingen en den dood van zijn zoontje gedeemoedigd, zich met zijn vrouw wijdde aan vrome werken.

Dit alles is uiterst vernuftig en tevens waarschijnlijk gecombineerd, al moet er bijgevoegd worden dat de waarschijnlijkheid eerst plaats zal maken voor zekerheid, wanneer een document - bv. een door een gelukkig toeval teruggevonden fragment van het verloren gedicht der elfde eeuw - ons het direct bewijs zal hebben geleverd dat reeds in die eeuw de Mag-dalena-reliquieën te Vézelay in verband werden gebracht met Graaf Girard. Maar afgezien van dit speciale vraagstuk van den Magdalena-cultus te Vézelay, moet erkend worden dat de door den heer Paul Meyer geopperde en door den heer Bédier met nieuwe bewijzen gestaafde hypothese, dat geen directe overleveringen over politieke gebeurtenissen der negende eeuw, maar monnikstradities het uitgangspunt waren der epische sage, alle waarschijnlijkheid voor zich heeft. Het verband tusschen de gebeurtenissen der historie en de episoden van het epos is zoo vaag mogelijk: een feit als de groote veldslag bij Valbeton, tusschen Girard en Koning Karel, in de *chanson de geste* zoo schilderachtig verhaald, vindt men in

de geschiedenis niet terug;[1] aan den anderen kant vindt men in de *chanson* niets over het historische beleg van Vienne, door Girards echtgenoote Berta tegen Karel den Kalen verdedigd; juist een episode, zou men zeggen, die verdiende voort te leven in het volksgeheugen en het volksgezang. Daarbij komt dat feiten, ontdekt na het verschijnen van het boek van den heer Paul Meyer, diens voorstelling kwamen bevestigen: zoo werd, niet ver van Vézelay, een Vaubouton gevonden, blijkbaar het Valbeton waar het gedicht den bloedigen veldslag plaatst. Ik neem dus aan dat het feit dat de Girard van het epos, evenals de Girard der geschiedenis, optreedt als tegenstander van een vorst die Karel heet, zeer wel een toeval kan zijn en dat het allerwaarschijnlijkst is dat de dichter der etfde eeuw Girard enkel kende uit kloostertradities, die wèl zijn stichtingen en vrome werken, maar niet zijn politieke loopbaan en zijn krijgsdaden vermeldden.

Maar - en hier komen wij terug tot het probleem van den rebel - hoe kwam de dichter er toe, den vromen kloosterbouwer en reliquieënschenker Girard voor te stellen als zulk een verwoeden tegenstander van het koninklijk gezag? De heer Bédier vermoedt dat locale feiten en overleveringen in het spel zijn geweest. Bepaaldelijk van invloed op het ontstaan der sage was die Mont Lassois bij Pothières, waar bouwvallen uit den Romeinschen en Karolingischen tijd op de verbeelding moesten werken, evenals sarcofagen, gevonden in de buurt van Vézelay ‘Ces ruïnes et ces tombes mystérieuses éveillèrent l'idée d'une destinée tragique,’ van een rebellenbestaan. Maar die graven konden even goed[2] het denkbeeld doen opkomen van een grooten veldslag tusschen Heidenen en Christenen; die ruïnen doen denken aan een inval der Saracenen, aan een heldhaftig door Graaf Girard doorgestaan

1) Een vernuftig historicus, de heer Poupardin, poogde dien veldslag terug te vinden in een bericht van een kronijkschrijver der IXe eeuw, aanhanger van Karel den Kalen, die een eufemisme zou hebben gebruikt ten einde niet genoodzaakt te zijn een ernstige nederlaag van dien vorst te vermelden; maar met den heer Bédier kan men zich afvragen of het geoorloofd is, annalisten der IXe eeuw aan te vullen met behulp van gedichten der XIe, die omgewerkt tot ons kwamen.

2) Men denke aan de Aliscamps, het groote kerkhof bij Arles, zoo gewichtig voor het epos, en door den heer Bédier behandeld dl. 1, 365-385.

beleg, gedurende hetwelk het kasteel bijna werd verwoest, tot dat de Koning met een groot leger tot ontzet kwam opdagen; kortom, deze sagen konden aanleiding geven tot een *chanson de geste* als de onlangs door Suchier uitgegeven *Narbonnais* (uit den cyclus van Willem van Oranje).[1)] Waarom maakte de dichter van Girard geen strijder tegen de Saracenen, maar een rebel? Omdat, moet men onderstellen, een bestaande rebellen-type hem voor den geest stond en hij naar de analogie van dezen type zijn Girard concipieerde. En het is, zooals boven gezegd, moeilijk aan te nemen dat die type eerst in de elfde eeuw ontstond.

Tot dergelijke overwegingen geeft ook aanleiding de sage van Ogier le Danois. Zooals wij zagen onderstelt de heer Bédier dat deze heldenfiguur, wier roem de middeleeuwen vervult, evenzeer als die van Roland en van Guillaume d'Orange en die in de veertiende en vijftiende eeuw eindigt in een soort feérie, dat die figuur haar ontstaan dankt aan verhalen in het *Liber Pontificalis*, door geestelijken in Noord-Italië medegedeeld aan Fransche *jongleurs* die langs de pelgrimswegen naar Rome trokken. Maar in die verhalen was Koning Desiderius de hoofdpersoon en Ogier (Autarius) enkel een 'satelliet' van den Longobardenkoning, zooals de heer Bédier zich uitdrukt (II, 288). Wij hebben het recht te vragen, hoe ontstond uit dien satelliet, ter loops vermeld in de klerikale traditie, de machtige individueele figuur van den epischen Ogier de Danemarche, de verwoede tegenstander van Karel den Grooten, de held die, jaren lang, in het kasteel Castel-Fort, geheel alleen de legers van den Keizer tart? Verwerpen wij, met den heer Bédier, de gangbare theorie, volgens welke de gestalte zich ontwikkelde uit de mondelinge overlevering, dan zijn wij ook hier genoodzaakt een bestaande rebellenfiguur aan te nemen, die tot voorbeeld diende. En die figuur moet hoog opklimmen, blijkens de gewichtige rol die Ogier vervult in de oudste tot ons gekomen *chanson de geste*, de *Chanson de Roland*.

1) Opmerkelijk is dat het Latijnsche leven van Girard een verwoesting van het kasteel door de Vandalen vermeldt, dus juist een traditie die aanleiding kon geven tot een epos als wij hier onderstellen. (*Romania*, VII, p. 196, 197).

III.

Wij hebben de hypothese van den heer Bédier uiteengezet, wij hebben op eenige bezwaren[1)] gewezen. Wat zal ten slotte het eindoordeel zijn?

Vooreerst doe ik opmerken dat de bezwaren algemeene waarschijnlijkheidsgronden zijn. Indien de heer Bédier - of de geleerden die in zijn richting zullen voortwerken - er in slagen een ongedwongen verklaring te geven van het ontstaan der voornaamste epische overleveringen, zullen zij, ondanks deze algemeene bezwaren, het pleit gewonnen hebben. De indruk dien de thans reeds verschenen onderzoekingen maken is, dat de nieuwe theorie niet in alle gevallen even goed opgaat. Geheel voldoende schijnt zij in het geval van den cyclus van Willem van Oranje; deze cyclus gaf steeds aanleiding tot speciale moeilijkheden, die in de onderstelling van den heer Bédier op even eenvoudige als elegante wijze worden opgelost. Ik meen zelfs dat, als men zijn theorie niet aanvaardt, er geen andere keus overblijft - zoo men het probleem niet als onoplosbaar wil laten liggen - dan Fauriels hypothese van een verloren Zuidfransch epos, die tegenwoordig algemeen is opgegeven.[2)] Ook in het geval van *Girard de Rousillon* dunkt mij de door den heer Paul Meyer aangegeven en door den heer Bédier met nieuwe gronden verdedigde verkla-

1) Bij deze algemeene overwegingen komen nog eenige meer speciale. Zoo houdt, in verschillende oude *chansons*, Karel de Groote (of zijn zoon Lodewijk) hof, niet te Aken of te Saint Denis, maar te Laon (Mont-Loon in de gedichten), Sedert lang heeft men deze voorstelling in verband gebracht met het historische feit dat Laon de hoofdstad was der laatste Karolingers. Blijkbaar hebben de *jongleurs* deze herinnering geantidateerd en overgebracht naar den bloeitijd der dynastie. Maar de herinnering op zichzelve is moeilijk anders te verklaren dan als een directe overlevering uit de tiende eeuw. Dergelijke tradities bestonden dus.

2) Men kan het, in de onderstelling van den heer Bédier, zonderling vinden dat Noordfransche dichters in dit bepaald geval de zorg voor de 'locale kleur' zóó ver dreven dat zij aan sommige personen van hun vinding Zuidfransche namen gaven. Maar zij kunnen daarvoor redenen hebben gehad die ons thans ontgaan; en dan - *le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable*. Deze spreuk van den braven Boileau vindt in zaken van historische kritiek telkens nieuwe toepassing.

ring de eenige waarschijnlijke.[1] Elders - bepaaldelijk in het geval van *Ogier le Danois*, zooals wij zagen, - zijn er bezwaren.

Reeds thans evenwel kan men zeggen dat de in de *Légendes épiques* verdedigde hypothese van alle kanten nieuwe gezichtspunten opent. Tot nu toe verdeelde men de *chansons' de geste*, wat den oorsprong betreft, in twee groepen: die welke directe weerklanken waren der historische gebeurtenissen en die welke - meest van lateren oorsprong - door de jongleurs werden verzonnen, in sommige gevallen met gebruikmaking van thema's ontleend aan het volksprookje of aan de internationale novellistiek, zooals deze in de middeleeuwen in omloop was. De onderzoekingen van den heer Bédier noodzaken ons reeds thans aan te nemen dat er een derde soort epische liederen bestaat: die welke in verband staan met pelgrimstochten, met tradities van sommige kerken. Zal men er in slagen aan te toonen dat al de gedichten die men tot nu toe tot de eerste groep bracht eigenlijk tot de derde behooren? Dan zal de nieuwe theorie hebben gezegevierd, maar zóóver zijn we vooreerst nog niet. Doch men kan zeggen dat de heer Bédier, door het bestaan van gedichten van deze soort onwedersprekelijk te hebben bewezen, op geheel het onderwerp een nieuw licht wierp.

Nevens dit hoofdresultaat staan andere resultaten: zoo is het een groote verdienste der nieuwe onderzoekingen, het groote gewicht te hebben aangetoond van de topografische bizonderheden, in de *chansons de geste* te vinden. Deze bizonderheden hebben misschien niet in alle gevallen de absolute bewijskracht die de schrijver er aan toekent: het is steeds mogelijk[2] dat zij, in sommige gedichten, er eerst door latere bewerkers werden ingebracht; maar zeker is dat zij allerbelangrijkst zijn voor de interpretatie zoowel als voor de

1) Zeer vernuftig en aannemelijk schijnt mij ook de door den heer Bédier gegeven verklaring van het ontstaan van het gedicht over de verovering van Bretagne door Karel den Grooten (dl. II 95-135). Zij is evenwel wat ingewikkeld om hier geanalyseerd te worden.

2) Vgl. de aankondiging van het boek van den heer Bédier in *le Moyen Age*, nummer van November-December 1908.

geschiedenis der liederen en tot nu toe veel te veel verwaarloosd werden.

Een andere groote verdienste van de nieuwere onderzoekingen is, het ware karakter der dragers van het epos, der *jongleurs*, in het licht te hebben gesteld. Men zag in deze personen tot nu toe te veel de lijdelijke dragers eener antieke overlevering; hun rol was veel meer ingrijpend en gevarieerd, De eischen van hun beroep noodzaakten hen, actueel te zijn, zooals thans een voor het groote publiek werkend roman- of dramaschrijver het is. Kerkelijke feesten, bedevaarten en de overleveringen die daarmede in verband stonden, wisten zij te exploiteeren, dit is zeker; maar daarnevens - de heer Bédier geeft het toe - wisten zij zich te bedienen van andere gegevens. Zoo laat b.v. de dichter der *Chanson d' Aspremont*, zoo gewichtig voor de latere ontwikkeling van het Karolingisch epos in Italië, Karel den Grooten de Saracenen bestrijden in Calabrië: zijn gedicht is als een weerklank van de verovering van Zuid-Italië door de Normandiërs. - Waarom wordt de thans weinig bekende stad Barbastro (in Catalonië) genoemd in den cyclus van Willem van Oranje, en is zelfs een afzonderlijk gedicht aan de belegering van deze stad gewijd? Omdat die plaats het ongeluk had - reeds Dozy zag dit in - een gewichtig punt te zijn dat Christenen en Muzelmannen elkander betwistten; bepaaldelijk werd Barbastro in 1064 ingenomen door Fransche avonturiers die er een kolossalen buit behaalden; die gebeurtenis moet een diepen indruk hebben gemaakt en kan een op actualiteit belusten dichter de aanleiding hebben gegeven, den naam in het epos te brengen.

De heer Bédier wijst meermalen op de voorstellingen die zich knoopten aan ruïnen en monumenten, bepaaldelijk uit den Romeinschen tijd, als gewichtig voor de ontwikkeling der heldenpoëzie; verder onderzoek zal op dit gebied nog wel meer aan het licht brengen. Zoo is het niet onmogelijk dat de beroemde Romeinsche bouwvallen te Orange er toe bijdroegen dat in die stad de zetel werd geplaatst van het gezag van dien Guillaume (Willem van Gellone) die in de werkelijkheid niets met Orange uitstaande had.[1)]

1) In de middeleeuwen beschouwde men in den regel de Romeinsche bouwvallen in Gallië als overblijfsels, bepaaldelijk als paleizen der ‘Sarrazins’: men kan zich dus Orange hebben gedacht als zetel van een machtigen Saracenenvorst en dezen vorst hebben laten overwinnen door Willem van Gellone toen deze een in de poëzie vermaard persoon werd. Dat deze Willem dan verder werd voorgesteld als heerschend te Orange en zóó tot Guillaume d'Orange werd, was slechts een voortzetting der eerste fictie. Ik geef deze gissing voor niet meer dan zij is.

Dergelijke vragen zullen moeten worden gesteld voor alle *chansons de geste* die oud zijn en een wezenlijk historisch karakter vertoonen. Eerst als dit voorbereidend onderzoek zal hebben plaats gehad - en de discussies waartoe gedeelten van het boek van den heer Bédier reeds thans aanleiding geven, bewijzen dat men het op alle punten niet aanstonds eens zal worden - eerst dan zal men kunnen komen tot meer algemeene conclusies. In ieder geval zal men vooreerst wèl doen, zich te onthouden van al te stoute en te geniale constructies, als die van Pio Rajna, De neiging van de historische wetenschap van onzen tijd is blijkbaar, af te zien van de verwijderde en vèrafgelegen oorzaken, waarmede men zich vroeger tevreden stelde en om te zien naar meer nabijzijnde, al zijn die niet aanstonds gemakkelijk te ontdekken. Montesquieu zocht den oorsprong van het Engelsche parlementair régime in de ‘bosschen van Germanië;’ de historici van onzen tijd zoeken hem veeleer in de behoeften en denkbeelden van het Engeland der dertiende eeuw, waarin dat régime zich voor het eerst duidelijk vertoont. Zoo ook in de litteratuurgeschiedenis. Maar men moet óók in het oog houden dat litterarische tradities, zoo min als politieke instellingen, geheel uit de lucht komen vallen.

Parijs.

Slot-aanteekening.

Aardig is het te zien hoe het gangbaar systeem over den oorsprong der Fransche heldenpoëzie kant en klaar is bij den eersten schrijver die van het ontstaan dier poëzie zich een heldere voorstelling poogde te vormen, Fauriel. Deze zegt in zijn studie *Origine de l'épopée chevaleresque du moyen âge* (*Revue des Deux Mondes*, 1 September 1832, p. 531-32): ‘Aux XIIe et XIIIe siècles...

il n'y avait d'autre histoire de Charles Martel et de ses descendants, que des chroniques et des opuscules biographiques, que les romanciers ne connaissaient pas et qui ne pouvaient leur être d'aucun usage. Tout ce qu'ils savaient de l'histoire de ces chefs, de leurs guerres intestines ou étrangères, ils le savaient vaguement, par des traditions populaires; et ces traditions, qu'ils recevaient déjà fort altérées, ils achevaient de les bouleverser et de les corrompre.'

Men zal opmerken dat Fauriel hier van *traditions* spreekt, niet van *chants*; hij staat dus dichter bij Voretzsch dan bij G. Paris; ook dat hij het gebruik van Latijnsche kronijken gladweg ontkent. Merkwaardig is, in zijn opstel, een andere plaats, waar hij de hypothese bestrijdt van geleerden, die hij niet noemt en die ondersteld hadden dat de *chansons de geste* in de twaalfde eeuw eenvoudig waren verzonnen om aan te sporen tot de Kruistochten. Fauriel antwoordt (t. pl. p. 539, 540): 'Il est impossible de concevoir l'existence de ces romans, si on les suppose brusquement inventés et pour ainsi dire de toutes pièces, trois ou quatre siècles après les événements auxquels ils se rapportent. On ne peut les concevoir que comme l'expression d'une tradition vivante et soutenue de ces mêmes événements. Si au douzième siècle le fil de ces traditions avait été rompu, il aurait été impossible de le renouer et d'y rattacher la foi et l'intérêt populaire.'

Indien men voor 'douzième siècle' in de plaats stelt 'onzième siècle' dan komt dit antwoord vrijwel overeen met een bezwaar boven geformuleerd tegen de theorie van den heer Bédier.

Varia

I

Le Misanthrope

Een stuk kan men het niet noemen. Het is het tafreel van Alceste en Célimène omgeven door de personen die hun karakter doen uitkomen.

Een type van behaagzucht is Célimène eigenlijk niet. Zij houdt wel van Alceste, maar zij vermaakt zich ook graag met de anderen. En Alceste is niet zoozeer een menschenhater als wel een man die, van nature weinig plooibaar, door zijn omgeving tureluursch en ijverzuchtig geworden is.

Het verloop is nauwelijks een ontwikkeling en het eind mag niet den naam hebben van ontknooping.

Als het waar is dat Molière in Alceste zichzelf en in Célimène zijn vrouw teekende, dan zou ik zeggen: Ziedaar de oorzaak waardoor hij die figuren niet scherper omtrekt: hij kon zich niet van hen losmaken.

Toch is de schets het werk van een groot meester. De satire op het gezelschapsverkeer is er volledig in en de werking van de meeste tooneelen moet voortreffelijk zijn.

De beste *tooneelen?* Die van Oronte met het sonnet, en die tusschen Célimène en Arsinoé. Maar die hebben met de handeling maar zijdelings te maken.

In hoogeren zin beter is de psychologie van Alceste in het begin.

De *petit-maîtres* zijn goed geschetst.

II

Hamlet's Alleenspraak

Te zijn of niet te zijn: ziedaar de vraag.
Of 't eedler is in onzen geest te dulden
De worp en pijlen van 't venijnig lot,
Of wapens dragend tegen heir van moeiten
Ze te weerstaan en beëinden? Sterven: slapen;
Niet meer; en denken dat een slaap kan enden
Hartpijn en duizend kwalen die ons vleesch
Natuurlijk plagen, - 't zou een uitkomst zijn
Vromelijk te begeeren. Sterven, slapen;
Slapen! droomen misschien: ja, daar's de kneep;
Want wat - dit sterflijk vel eens afgestroopt -
Voor droomen in dien doodsslaap komen mogen,
Dat doet ons aarzlen: dáár schuilt het ontzag
Dat zóó langleefsch menschlijke ellende maakt.
Want wie droeg striem en schimping van zijn tijd,
Verdrukkers onrecht, trotsaards hoongelach,
Pijn van versmade liefde, 't traag gerecht,
De ambtenaars-onbeschaamdheid en de stooten
Die steeds verdienste van onwaardgen duldt,
Als hij zichzelf tot rust-voor-goed verhielp
Door 't simpele ijzer. Wie zou zwaar belaên
Zich slepen, zweetende onder levens last,
't Zij dan dat vrees voor wat op 't sterven volgt,
Die ondoorvorschte wereld van wier grens
Geen mensch terugkeert, onzen wil verwart
En liever 't leed doet dragen dat ons plaagt
Dan vliên naar 't andre dat wij nog niet zien?
Zoo maakt bewustheid lafaards van ons; zoo
Wordt de aangeboren kleur van vast beraad
Zieklijk door bleek gedachten-grauw getint,
En plannen vol van pit en daadlijkheid
Draaien door dat ontzag hun stroomen dwars,
Winnen geen naam van daad zich.

ALBERT VERWEY.

Invaliditeits- en Ouderdomsverzekering
Door
J. Molenmaker.

Inleiding.

De armoe die den arbeider op zijn ouden dag en bij vroegere invaliditeit wacht, is geen nieuw onderwerp. Zoolang er van een sociale politiek in ons land sprake is, was het aan de orde als een der ergste en meest verspreide misstanden onzer tegenwoordige samenleving. De belooning die den arbeider reeds in den mannelijken leeftijd te beurt valt, stelt hem voor een langen werkdag niet in staat behoorlijk zich te voeden en te wonen. Maakt de gewoonte dat lot al dragelijk, neerdrukkend in hooge mate moet het werken dat het oud en zwak worden steeds dreigt met bittere armoe en afhankelijkheid. Invaliditeits- en ouderdomsverzorging was daarom voor een sociale regeering een bij uitstek dringende taak; een taak vooral, omdat de Duitsche verzekering door een voorbeeld had aangetoond, dat een regeering tegenover den misstand niet hulpeloos behoeft te staan.

Tot op heden is die taak nog niet ter hand genomen, al ontbrak het niet aan plannen. De Juni-verkiezingen zullen nu die plannen aan de kiezers voorleggen, en wel in den vorm eener scherpe tegenstelling. De rechtsche coälitie-partijen bieden een invaliditeits- en ouderdomsverzekering aan, waarvan de onkosten door invoerrechten gedekt zullen worden. Daartegenover heeft de oorspronkelijk zuiver sociaal-demokratische eisch van staatspensioneering, vooral door 't voorbeeld der

Engelsche wet, zoodanig aan kracht gewonnen, dat er een kans is gekomen daarmee ernst te maken. De vrij-liberale tegenstanders der dwangverzekering geven een halve steun; de unieliberalen verklaarden reeds de voorkeur te zullen geven, en de vrijzinnig-demokraten zijn in een eigenaardige verwarring gebracht. Ondertusschen heeft de neutrale Bond voor Staatspensioneering een ijverige en geslaagde propaganda gemaakt. Al brengen de vrij-liberalen het Belgische vrijwillige verzekeringsstelsel op hun strijdprogram, en al trachten de vrijzinnig-demokra-tische leiders - niet naar den zin van een zeer groot deel hunner partijgangers - de plannen van Mr. Treub te verdedigen tegenover het staatspensioen, het onderwerp komt voor de kiezers in den vorm: staatspensioneering of verplichte verzekering, een tegenstelling, die zich tot een politieke antithese verscherpt. De vrijzinnig-demokratische leiders zien terecht de practische nadeelen ook van deze antithese-politiek in. Ontrust vragen zij of het een eerlijke staatkunde is verkiezings-beloften te doen over een onderwerp, dat zij, de sociaal-politici bij uitnemendheid, nog in studie hebben; zonder dat nauwgezet vóor- en nadeelen, practische uitvoering en opbrengst der middelen voor 't een en ander is nagegaan en overwogen. Inderdaad is een zoo scherpe tegenstelling niet gerechtvaardigd, maar de vraag is of zij te ontgaan is. Elke politieke antithese, 't zij tusschen christelijke of vrijzinnige staatkunde, of tusschen kapitaal en arbeid, schept of verscherpt grenzen, waar de werkelijkheid vloeiende overgangen kent. Maar hoe zou er voor de groote massa een keuze mogelijk zijn zonder beginselen samentevatten tot een algemeen denkbeeld, waarover zij kan oordeelen. De vraag is allereerst, of het noodig is dat de kiezers zich uitspreken over de hangende plannen van ouderdomsverzorging, en daarna of de tegenstelling: verplichte verzekering staatspensioen daarvoor doelmatig is. Het antwoord dat de heeren Marchant, Tasman en vooral Treub met zijn artikelenreeks in Land en Volk daarop geven, is een haastige becijfering der kosten van de staatspensioneering, ter verdediging van hun program, dat de keuze tusschen beide stelsels in 't midden laat. Die becijfering is een misrekening, mogelijk niet in de getallen, maar in de beteekenis, sociaal en politiek van het onderwerp. Niet om den vorm der plannen, waarvan velerlei schakeerin-

gen mogelijk zijn, en die dus door een scherpe tegenstelling niet gebaat zijn, maar om het leidend beginsel gaat de strijd.

Het is een kwestie van recht of onrecht, en daarin is een scherpe tegenstelling zoowel mogelijk als gewenscht. Niet wat eenig politicus practisch of billijk gevoelt, maar wat het volk meent dat recht is, moet de grondslag zijn voor een zoo belangrijke regeeringbemoeiing als de ouderdomsverzorging. De beweging voor staatspensioneering, zoowel in Engeland als hier te lande leert duidelijk dat zij in staat was om dat rechtsgevoel in 't volk tot uiting te brengen. Dat te miskennen is voor de sociale politiek, die tegenover de bestaande maatschappelijke orde zoo vaak haar rechtsgronden bestreden ziet, een niet geringe fout.

Het doel van dit opstel is allereerst om het wezen dier rechtskwestie zoo helder mogelijk op te sporen, om daarna de practische vormen voor het organiseeren eener invaliditeits en ouderdomsverzorging te bespreken, en zoo mogelijk te zuiveren van de misverstanden en verwarringen, die de politieke tegenstelling met zich brengt.

* * *

De rechtsvraag.

Zoolang de eenige practische oplossing voor een invaliditeitsen ouderdomsverzorging gezien werd in het Duitsche voorbeeld was de rechtsvraag voornamelijk deze: of de regeering met recht het minst welgestelde deel der bevolking kon dwingen premie te betalen voor uitkeeringen aan invalieden of ouden van dagen.

Dat recht werd op goede gronden betwijfeld[1)], maar het waren voornamelijk conservatieven die den dwang onrecht noemden, want de urgentie der regeling bracht de voorstanders er toe het algemeen belang als een voldoende en goede grond voor de ingrijpende wetgeving te beschouwen.

1) In het wetsontwerp Kuyper van 1905 wordt wel voor de invaliditeitsverzekering een rechtsgrond gegeven, n.l. een zedelijke verplichting van elk individu - maar niet voor de ouderdomsverzekering. Het wetsontwerp Veegens neemt evenals Mr. Treub in zijn brochure Sociale Verzekering ‘'t algemeen belang’ als rechtsgrond.

Nu echter de staatspensioneering naar 't voorbeeld niet alleen van Denemarken en Frankrijk, waar de steun eenigszins den vorm van armenzorg behield, maar vooral naar de voorbeelden van Australië en Engeland minstens even practisch toepasselijk bleek als de Duitsche wet, komt de rechtsvraag in tegengestelde richting opduiken. Niet meer de Staat krijgt voor het opleggen eener verplichting, maar de oude arbeider krijgt voor het innen van een pensioen een nieuw recht. Waarop berust dat? Naar geldende regelen van de maatschappelijke verhoudingen zou de Staat, evenmin als een privaat persoon, geldelijke verplichting hebben tegenover hen, die nooit in eenige dienstbetrekking stonden. Er blijft dus over juist hetzelfde als voor de verplichte verzekering: het algemeen belang.

Deze formeele opvatting brengt de zaak geen stap verder en kan dit ook niet, omdat het niet gaat over een geldend maar over een nieuw recht, dat in het volk geboren wordt en door de sociale wetgeving tot uiting komt. Slechts het wezen der arbeidersverzekering kan een aanwijzing geven om het op 't spoor te komen. Dat wezen der arbeidersverzekering is het omzetten van den steun door armenzorg in een recht op uitkeering.[1)] De arbeider die door het ophouden van 't loon in nood geraakte, werd tot heden gesteund als armenzorg. De sociale verzekering erkent hem als staatsburger en geeft hem een recht op hulp. Dit en dit alleen is de sociale kern. Armenzorg die rechten geeft, houdt op armenzorg te zijn, en verzekering, die de uitkeering door regenten of bureaukraten laat beslissen, blijft armenzorg. De erkenning van dezen grondslag wordt het meest belemmerd door de gangbare interpretatie van het woord verzekering. Daarin wordt gezien een vereeniging of organisatie, die eenig risico, b.v. van brand, het vergaan van een schip of inbraak naar een stelsel van wiskunstige kans en kapitaalberekening gezamentlijk door een zoo groot mogelijk aantal belanghebbenden doet dragen. In dit stelsel ontstaat een recht op schadevergoeding uitsluitend door - en naar de mate van - geregeld betaalde premiën.

Het lag voor de hand dit stelsel ook aan de arbeiders

1) Zie hierover het opstel Arbeidersverzekering in De Beweging 1907.

aantebevelen, en inderdaad is daarvan, zij het meer of minder georganiseerd, een ruim gebruik van gemaakt. De Engelsche ‘friendly societies,’ de Fransche ‘mutualité's’, en ook in ons land de ‘ziekenbussen’ zijn daarvan de uiting. Een verdergaande stap dan de aanbeveling is het opleggen van die verzekering als een verplichting. Daartusschen in ligt de aanmoediging door finantieele steun. Voor wie de arbeidersverzekering op deze, zuiver individualistische wijze, beziet, is het duidelijk dat het verzekeringsstelsel, m.a.w. de mutualité, het wederkeerig dragen van lasten, ook van de arbeidersverzekering het wezen is.

Dit is echter onhoudbaar, zoodra de arbeider gezien wordt niet als een individueel staatsburger, maar als lid van een klasse, als deel van een maatschappelijke beweging, die onze tegenwoordige samenleving meer en meer beheerscht met wenschen en eischen die door hun aard onweerstaanbaar zijn. Duidelijk blijkt het bij de practische toepassing der arbeidersverzekering waar b.v. de last der ongevallenverzekering op de werkgevers gelegd wordt, en het ‘algemeen belang’ bij alle plannen een groote rol speelt. Het verzekeringstelsel is niet het wezen, maar een middel. Het gebruik van dat middel zal afhangen van practische overwegingen om het gestelde doel te bereiken. Wat is dat doel? Het antwoord kan eenvoudig zijn. Aan den loonarbeider, die door de verhoudingen der tegenwoordige samenleving buiten zijn wensch en wil niet in staat is tot het verdienen van een loon, waardoor hij en zijn gezin bestaan moet, worde een minimum bestaan *verzekerd*, opdat hij daarmede niet aan afhankelijke armoede is overgegeven. In welke geldsom of in welken anderen vorm b.v. van geneeskundige hulp of verpleging dat minimum bestaan kan worden uitgedrukt, is een vraag van practische regeling. Maar principieel is de vraag, wie de onkosten zal betalen.

Het eenvoudigste antwoord hierop is alle belanghebbenden: de arbeiders, de werkgevers en de Staat, d.z. de belastingbetalers. Zoo doet b.v. Mr. Treub, en meent daarbij geen onderscheid te moeten maken tusschen de verschillende ‘takken’ der verzekering. Omdat de genoemde verdeeling der lasten bij de ziekteverzekering billijk geacht wordt, concludeert hij dat dit bij de ouderdomsverzekering ook zoo moet

zijn. Hiermee maakt men zich echter te gemakkelijk af van deze principieele vraag. Want wat beteekent hier ‘belanghebbende’? De arbeider heeft vanzelfsprekend belang bij de ouderdomsverzorging, doch voor de andere categoriën is dit niet even duidelijk. En met de formeele uitlegging dat het een publiekrechtelijke inplaats van een privaatrechtelijke regeling betreft, is een practische uitvoering, doch geen principieele oplossing goed te praten. Wie de kosten betalen zal, is *de* rechtsvraag, die te beslissen zal zijn door het rechtsgevoel van het volk. Dat zal zich laten leiden vooral door de overweging wie tot op heden de kosten betaalde, of behoorde te betalen, der willekeurig verleende armverzorging die in het uitkeerings*recht* wordt omgezet. En zooals voor de ziekteverzekering vaststaat, dat de arbeiders betalen moeten, zoo stond het voor de ongevallenverzekering vast dat de patroons het moesten doen. Hoe nu met de ouderdomsverzorging? Voor enkele arbeiders, die hun leven lang bij een enkelen werkgever verbonden waren, wijst het rechtsgevoel onmiddellijk dien werkgever aan, maar voor de groote massa is het de armverzorger, dat is de gemeenschap. Dat de arbeider zelf in betere jaren voor den ouden dag had moeten overleggen of dat kinderen dan wel naaste verwanten de geheele last moeten dragen, zooals bij de burgerij geldt, wordt nimmer als een plicht gevoeld, omdat de onmogelijkheid daarvan evident was. Bij de groote meerderheid en met uitzondering van wat het lompenproletariaat kan heeten, geschiedde het zoover als maar eenigszins mogelijk was. Is het dan wonder dat in den eisch van staatspensioneering deze twee principieele wenschen duidelijk uitdrukking vinden: 1°. een uniform, minimum ouderdomspensioen, en 2°. de betaling daarvan door de gemeenschap?

Nu staat daartegenover wel dat het dragen van de last der ouderdomsverzorging, die tot heden onmogelijk was, mogelijk kan worden door een verzekeringsstelsel, maar dit is een verwachting, die misschien het toekomstige rechtsgevoel zal raken maar het tegenwoordige onbevredigd laat. In elk geval kan duidelijk zijn dat de tegenstelling staatspensioneering-verplichte verzekering aan de kiezers een rechtsvraag voorlegt, en dat het antwoord daarop voor den wetgever van 't grootste be-

lang is; tevens dat de staatspensioneering scherp een zijde van die vraag belicht.

De voorgeschiedenis.

De Staatscommissie van niet minder dan 24 leden, die bij Kon. Besluit van 31 Juli 1895 werd ingesteld, was het gevolg der motie Heldt, in de Tweede Kamer aangenomen, luidende: 'De Kamer van oordeel, dat verzekering van het lot van oude werklieden door een pensioenstelsel wenschelijk is, verzoekt de Regeering te doen onderzoeken op welke grondslagen en op welke wijze, die verzekering zal kunnen en behooren te worden geregeld.' Die commissie kreeg echter tot taak ook het oordeel der Kamer, n.l. de wenschelijkheid van een pensioenstelsel aan een onderzoek te onderwerpen.

Het in 1898 verschenen verslag toont duidelijk de bezwaren, die aan de uitvoering van de 'wenschelijkheid van een pensioenstelsel' in den weg zouden staan. Wel werd door een vrij uitvoerig onderzoek helder aangetoond hoe algemeen en groot de noodstand was. Erkend moest worden dat een vrijwillige ouderdomsverzekering bij de arbeiders onpopulair was en zelfs van hun standpunt niet raadzaam, waar zij immers besparingen elk ocgenblik noodig konden hebben en dus niet behoorden vastteleggen in een toekomstverzekering. Aanmoediging eener vrijwillige verzekering werd dan ook ontraden als onpractisch. Met algemeene stemmen werd het denkbeeld der staatspensioneering verworpen, en met vrij groote meerderheid de verplichte verzekering wenschelijk geacht. Toen echter de commissie zich aan het werk zette om voor die verplichte verzekering een plan uit te werken, verwierp zij achtereenvolgens een drietal aan haar voorgelegde projecten. De premiën zouden te hoog worden, de pensioenbedragen te laag zijn, terwijl de staat geen aanzienlijke som behoorde bijtedragen. Vooral de onkosten eener invaliditeitspensioneering waarvan het bedrag door onzekere grondslagen zeer hoog zou kunnen worden, werkten afschrikkend. Toch werd een voorstel om dan voorloopig alleen de ouderdomsverzekering te regelen evenzeer verworpen, omdat de invalieden niet minder dringend verzorging behoefden. De commissie wilde

dus wel in principe, maar kon practisch tot geen aannemelijk voorstel komen. Het onderzoek was echter uitvoerig genoeg geweest om niet geheel onvruchtbaar te zijn. Voor komende regeeringen zou de urgentie der ouderdoms- en invaliditeits verzorging genoeg voelbaar zijn, om op de een of andere wijze heentestappen over de bezwaren die de commissie voor de verantwoordelijkheid deden terugschrikken.

In 1901 kwam het eerste regeeringsontwerp Lely vlak voor de verkiezingen als een onvoltooid plan, waaraan zelfs de memorie van toelichting ontbrak. De weekpremiën van 18-40 cent zouden alleen door de arbeiders opgebracht worden, en de staat gedurende 50 jaren 2 millioen gulden bijdragen om een pensioen van f 118.20 tot f 283.92 te kunnen betalen aan hen die 40 weken per jaar gestort hadden en 65 jaar oud of eerder invaliede waren. Het wetsontwerp kwam niet in ernstige bespreking. In 1905, wederom vlak voor de verkiezingen kwam het wetsontwerp Kuyper. Behalve dat de pensioenleeftijd van 65 op 70 jaar verhoogd was, en dat de 6 millioen gulden gedurende 50 jaar, die de staat zou betalen, uit verhoogde invoerrechten getrokken zouden worden, was er drieërlei belangrijke verbetering n.l. ook pensioen voor weduwen, betaling van de halve premie door den werkgever en een onmiddellijk pensioen zonder premiebetaling van f 104 - voor de 70 jarigen die gedurende 5 jaar verzekeringsplichtig, d.i. vast arbeider geweest waren. Het verzet dat ook dit ontwerp bij de arbeiders vond, veroorzaakte dat in 1908 minister Veegens met een nieuw plan kwam.

Het denkbeeld, reeds in de staatscommissie geopperd, om ouderdoms- en invaliditeitsverzorging te splitsen, vond bij hem ingang èn omdat nog steeds voor het berekenen der invaliditeitsonkosten een goede grondslag ontbrak, èn omdat het hem in staat stelde het pensioen op 65 jaar te doen ingaan, waarvoor hij de staatsbijdrage verhoogde met 4 ton en 25 jaar langer deed voortduren. Het nieuwe wetsontwerp gaf - wat in 't ontwerp Kuyper geheel onbestemd gelaten was - ook een plan voor de verzekeringsorganisatie, nl. een bijzondere ‘ouderdomsrentebank’ te 's Gravenhage, die organen had in de bureaukratisch ingerichte districtsziekenkassen. Ook dit derde wetsontwerp kreeg geen ernstige kans van behandeling,

en werd spoedig na de indiening door de volgende regeering ingetrokken, die tot heden geen eigen plan toonde te hebben en evenmin dat van Dr. Kuyper wederom indiende. Integendeel deed een zinsnede uit de laatste troonrede, alsmede het zenden van een regeerings-deskundige naar Denemarken ter bestudeering van de pensioenwet aldaar, vermoeden dat ook bij haar het veldwinnen van de beweging voor staatspensioneering invloed uitoefende. Er is dus op 't oogenblik historisch vrije baan. Het aannemen der Engelsche wet op de Old Age Pensions, de duidelijke kentering der denkbeelden op de vergadering der Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek doen zien dat de twee stelsels: verplichte verzekering of staatspensioneering een vrije keuze toelaten. Het verzekeringsstelsel, dat ondanks de vele practische bezwaren en principieele onbillijkheden tot voor kort het voordeel had ‘opvoedend’ op de arbeiders te zullen werken, verscheen reeds voor de staatscommissie, en daarna voor het publiek in een drietal variatie's, die niet alleen geen succès-d'estime, maar bovendien geen voldoende steun voor doorzetting verwierven. Daarmee is het overwicht ervan verloren gegaan, ondanks de regeeringsontwerpen in omgekeerde volgorde verschenen van de drie plannen der staatscommissie. Deze gaven den arbeiders achtereenvolgens steeds minder om slechts voor den staat goedkooper te zijn; de wetsontwerpen boden steeds hooger.

Ofschoon de urgentie der ouderdoms- en invaliditeitsverzorging blijft bestaan, en eer toeneemt, gevoelt de regeering haar taak steeds moeilijker worden. Want de hooge kosten die een goede regeling noodzakelijk medebrengt, zijn, nu het onderwerp steeds breeder belangstelling ondervindt, niet meer te verbergen achter weekpremiën aan arbeiders en werkgevers opgelegd. Duidelijk is het toch dat de hoogte van 't pensioenbedrag, en de leeftijdsgrens waarop het wordt toegekend, de grondslagen zijn eener millioenenrekening. De arbeiders daarmee te belasten, hetzij als premie, hetzij als indirecte belasting, terwijl te gelijk erkend moet worden dat de lage loonen de directe oorzaak zijn van de armoe op den ouden dag of bij invaliditeit, vormt een sociale tegenstelling die vooral door de beweging voor staatspensioneering geheel is

blootgelegd. Daarmee wordt de regeling van het onderwerp een belastingkwestie, die naar bekend is voor elke regeering een ondankbaar en geschuwd onderwerp is. Maar juist daarom ook zal het tot stand komen eener werkelijk goede ouderdoms- en invaliditeitsverzorging een nauwkeurig overleg vereischen. Vrij hooge ondersteuningen, berustende op een drukkende heffing der onkosten, zullen moeten achterstaan bij een matige verzorging, verkregen uit een gelijkmatige en geleidelijke belasting, waar de eerste tot reactie, de tweede tot een voortbouwende uitbreiding kan leiden.

De heffing der middelen.

Uitgaande van het doel der wettelijke invaliditeits- en ouderdomsverzorging, om hen die door lichamelijke ongeschiktheid tot werken of door hun hoogen leeftijd geen inkomen meer kunnen verdienen een minimum bestaan te verzekeren, komt de practische uitvoering hiervan hoofdzakelijk neer op het verkrijgen van de daarvoor benoodigde millioenen. Dat de verschillende verzekeringsstelsels veel meer dan een minimum bestaan verzekeren, leeren de cijfers niet. De pensioenbedragen, zooals die in Duitschland uitgekeerd, en in Oostenrijk of ons land voorgesteld werden, blijven laag.

Voor de heffing der middelen zijn twee wegen òf het innen van premiën, òf het instellen eener belasting.

Zoodra er sprake is van een staatsbijdrage op de premiën, is het duidelijk dat beide wegen bewandeld worden. Maar ook het premiestelsel is in verschillende der voorgestelde vormen een verkapte belasting. Reeds de staatscommissie kwam tot het inzicht dat een zuiver premiestelsel billijkheidshalve restitutie meebracht van het geld, dat bleek doelloos gestort te zijn. Dit moge niet gelden voor een vrijwillige verzekering, waarbij de deelnemer weet de kans te loopen nimmer voordeel te zullen hebben van gestort geld, voor een verplichte verzekering is het niet meer dan billijk. Maar werd restitutie toegepast, zoo veranderde de verzekering in een spaarinstelling, en zou het nog moeilijker worden om de premie laag en 't pensioen redelijk hoog te berekenen.

Doch bovendien wordt bij practische toepassing der ver-

plichte verzekering steeds getracht rekening te houden met de draagkracht der premiebetalers. Zoo zullen de ongehuwden voor de gehuwden, de jeugdigen voor de ouderen, de beter beloonden voor de slechtst bezoldigden meer moeten bijdragen, dan de wiskundige berekening aangeeft. Dat geschiedde in de regeeringsontwerpen, dit stelt ook Mr. Treub voor, en wel op grond van de solidariteit der arbeidersklasse, waarbinnen ieder weleens in 't begunstigde geval kan komen te verkeeren. Daargelaten de juistheid dezer stelling die aan gerechtvaardigde twijfel onderhevig is, blijkt eruit hoe 't premiestelsel gaat naderen tot een belasting op de pensioengerechtigden, en te meer daartoe zal naderen, naarmate de practische regeling eenvoudiger en minder kostbaar zal ontworpen worden.

Dit laatste nu is voor de ouderdomsverzorging een gebiedende eisch. Waar het pensioen niet meer dan een minimum bestaan verzekert, moet het bedrag daarvan niet afhankelijk zijn van de zeer wisselende levensomstandigheden van den arbeider, d.i. van het aantal keeren dat de staat gelegenheid had van zijn loon een premie te heffen. Een uniform minimumpensioen, met eenige aftrek van de bestaande inkomsten,[1)] is het minste en tegelijk het voornaamste wat de Staat behoort te verzekeren. Over verhooging van dit minimum bedrag zal later te spreken zijn. Dan kan ook het ‘zegelstelsel’, het plaksysteem der Duitsche wet, terecht algemeen gekritiseerd, en des ondanks het eenige genoemd, o.a. ook door de Staatscommissie en in de regeeringsontwerpen, dat voor een goede doorvoering van 't premiestelsel voldoende waarborgen geeft, worden verlaten. De hooge administratie-kosten die uit het controleeren en uitvoeren der premie-inning zullen voortvloeien, zijn tegenover een laag pensioen en een laag arbeidsloon niet te rechtvaardigen. Door dit alles is het heffen der middelen langs den weg eener belasting de beste practische oplossing. Op wie die belasting drukken zal, is zooals betoogd werd een rechtskwestie. Waar 't minimumpensioen in de plaats treedt van de armenzorgbedeeling, ligt het voor de hand dat het de geheele gemeen-

1) Zooals in de Engelsche wet en in 't z.g. B.B.F. stelsel van den Bond voor Staatspensioneering.

schap zal zijn, 't zij onmiddellijk de Staat als in Engeland of gedeeltelijk ook de provincie en gemeenten als in Denemarken en Frankrijk.

De organisatie.

De politieke actualiteit van het onderwerp dwong de principieele vragen op den voorgrond te stellen, waardoor meer dan een zijde van het onderwerp eenigszins eenzijdig werd belicht. Uit de vorige opstellen over de arbeidersverzekering is gebleken, hoe weliswaar in beginsel die verzekering als de omvorming van armbedeeling tot uitkeeringsrecht te omschrijven is, doch dat de organisatie ervan een veel wijdere en verdergaande beteekenis voor de arbeidersklasse heeft, doordat zij in staat stelt de ekonomische positie en de zelfstandigheid van die klasse te versterken, en als organisatie in de toekomstige gemeenschap een belangrijke taak te vervullen heeft. Naar die opvatting is het minimum pensioen bij ouderdom of invaliditeit slechts een deel van wat wenschelijk en noodig is. Het is een grondslag waarop iets meer te bouwen valt.

Niet alleen moet de gunst van de hulp in nood in een recht worden veranderd, maar die hulp moet in quantiteit en qualiteit beter worden. Allereerst in quantiteit omdat de tegenwoordige armenzorg niet de armoe wegneemt, doch slechts het omkomen van gebrek, door ziekte of kou belet. Doch ook in qualiteit omdat het er niet meer op aan komt een afschrikwekkende vorm te kiezen, die naar bekende regelen van armverzorging een te snelle aanwas van parasiteerende paupers helpt tegengaan, doch omdat het nu belangrijk wordt het leven der hulpbehoevenden zooveel te verkwikken als doenbaar is.

De quantiteitsverbetering maakt de regeling bij uitstek kostbaar; de qualiteitsverheffing zal hoofdzakelijk alleen een doelmatige organisatie vereischen en daarbij een toewijding, die echter met gerustheid van de arbeidersklasse zelve verwacht mag worden. Daarmede kan het duidelijk zijn dat de invaliditeits- en ouderdomsverzekering het doelmatigst wordt opgevat als een organisatie die geschikt is om de qualiteitsverbetering onmiddellijk en de verhooging der ondersteuning in stijgende mate door te voeren. Te veel draaien de ver-

schillende plannen om verhoudingen van uitkeeringen en bijdragen, die naarmate deze verhoudingen meer ingewikkeld en kunstmatig zijn, een regelmatig stijgende verbetering van de ondersteuning moeten tegenhouden. Toch is vooral voor de toekomst de verdere ontwikkeling van de verzekering van 't grootste belang, daar zooals alle berekeningen over een staatspensioen aantoonen, het bedrag ervan in 't begin zeer matig zal moeten zijn. En juist daarom ook is een doelmatige organisatie het meest bevorderlijk aan het tot stand komen der regeling, daar de kans op geleidelijke verbetering der uitkeeringen gemakkelijker vrede doet nemen met een tamelijk laag begin ervan. Het is toch buiten twijfel dat het vooruitzicht op een aanzienlijke belasting-verhooging een hardnekkige weerstand ook tegen de wettelijke invaliditeits- en ouderdomsverzorging zal opwekken. Een groot nadeel van de politieke antithese staatspensioneering- verplichte verzekering is dan ook, dat daarbij het belang van een wel overlegde organisatievorm zoo goed als geheel uit het oog verloren wordt.

* * *

De taak eener invaliditeits- en ouderdomsverzekering.

Uit vorige opstellen is reeds gebleken, dat de organisatie niet opgevat wordt als een willekeurig bedenksel, maar zoo nauwkeurig mogelijk moet passen op de taak, die te vervullen is. Voor de invaliditeits- en ouderdomsverzekering hangt die taak ten nauwste samen met wat de andere deelen der arbeidersverzekering eischen.

Ten opzichte der invaliditeit kan dat onmiddellijk duidelijk zijn, daar deze toestand als een gevolg van ongeval of ziekte optreedt, en dus als een voortzetting van de verzekering voor die beide moet opgevat worden.

Er is echter ook een geleidelijk tot uiting komende invaliditeit, aan te duiden door de uitdrukking: versleten. In sommige bedrijfstakken is de arbeider reeds tusschen de 40 en 50 jaar ‘versleten’, d.w.z. dat hij niet meer zoo goed en vlug kan werken als voor de onderneming noodig is. Deze

soort invaliditeit is dus een gevolg van het oud-worden.[1)] Hierop berust de stelling dat de ouderdomsverzekering in wezen er eene is tegen invaliditeit.

Ook al wordt een bepaalde leeftijdsgrens, b.v. 60, 65 of 70 jaar aangenomen als z.g. ‘vermoeden van invaliditeit’ dan nog zal een uitkeering alleen dan noodig zijn, wanneer dat vermoeden gerealiseerd is door een teruggang in loon, zoo niet in het geheel ophouden ervan. Slechts eene uitkeering aan geheel valiede ouden van dagen als een sur-plus, op het normale loon zou de ouderdomsverzekering buiten eene regeling voor invaliditeit stellen, doch valt ook buiten het kader eener sociale verzekering.

Invaliditeit door ouderdom kan ook verborgen schuilen in werkeloosheid, doordat het voor oudere losse arbeiders veel moeilijker valt dan aan jongeren om werk te vinden.

De taak der sociale verzekering zal nu moeten zijn om bij invaliditeit eene ondersteuning te geven, maar ook om alle maatregelen te bevorderen die invaliditeit trachten te voorkòmen of te beperken. Vooral in dit laatste ligt de groote maatschappelijke beteekenis opgesloten, die slechts te verwerkelijken is door een breede, in de gemeenschap zelve levende, organisatie.

De allereerste taak is echter het verleenen van ondersteuningen, waarop de verdergaande bemoeiingen zich geleidelijk zullen ontwikkelen. Daarom moet dus in elk afzonderlijk geval vastgesteld worden òf er een recht op uitkeering bestaat. Uitgesloten behooren te zijn de eigenlijke paupers, die laag der bevolking gelegen onder de arbeidersklasse, niet bekwaam en niet genegen tot eenigen arbeid, parasiteerend zij 't ook in afzichtelijke armoe op de samenleving. Voor hen is de arbeidersverzekering niet bestemd en om deze moeras te draineeren zijn andere maatregelen van noode, liggende buiten het gebied dezer studie. Want de arbeidersverzekering maakt de armenzorg niet overbodig, al zuivert zij het terrein door te beletten dat personen in dat moeras verzinken, die er niet thuis behooren.

Het overschrijden van een leeftijdsgrens stelt onmiddellijk het recht op ondersteuning vast, zoodra blijkt dat het inkomen

1) Dit verklaart waarom de wiskundige grondslagen voor een verzekering tegen dit rekbare begrip van invaliditeit onvast zijn.

beneden een aangegeven bedrag is gedaald, terwijl daar beneden moet uitgemaakt worden of invaliditeit aanwezig is, wat de oorzaak ervan is, en of er kans blijft op herstel. Hoe zal dit alles individu voor individu uitgemaakt kunnen worden, anders dan door een plaatselijk orgaan, dat zich voortdurend van de loontoestand en lichaamsgesteldheid der arbeiders op de hoogte houdt. Het plaatselijk verzekeringsfonds[1)] in meerderheid door arbeiders bestuurd, is hiervoor aangewezen, terwijl vanzelfsprekend een hooger beroep op de beslissingen mogelijk moet zijn. Dat fonds zal, liefst in samenwerking met andere, herstellingsoorden voor invalieden, en instellingen ter verzorging van hulpbehoevende oudjes kunnen oprichten en beheeren, alles met zoo volledig mogelijke autonomie, zij 't ook onder staatstoezicht.

Moeilijker dan het verdeelen en verleenen der ondersteuningen met de daaraan verbonden controle, is het innen, bijeenbrengen en beheeren der middelen die daarvoor noodig zijn. Uit voorgaande beschouwingen is het reeds duidelijk dat de onkosten voor een minimum-bestaan, hetzij als verpleging, hetzij als weekpensioen, door de gemeenschap gedragen zouden moeten worden. Allereerst omdat thans dat minimum-bestaan als armenzorg ook door de gemeenschap bekostigd wordt. Dit zou gelden zoowel voor de ouderdoms- als voor de invaliditeitspensioenen, echter voor de laatste met geen gering voorbehoud. Alle invaliditeit ontstaan door ongevallen en daarmee gelijktestellen beroepsziekten, zou voor rekening der ongevallenverzekering komen, zoodat de middelen door de werkgevers worden opgebracht. En alle invaliditeit ontstaan door ziekten, behoort bij de ziekteverzekering, waarvoor de middelen door werkgevers en arbeiders worden opgebracht. Andere invaliditeit, te wijten aan het versleten zijn van de arbeidskracht hetzij vóor of nà de leeftijdsgrens, geven aanspraak op het minimum pensioenbedrag, dan wel de kostelooze verpleging naar keuze. Het dekken der onkosten hiervan door arbeiders en werkgevers zou stranden of op de grove onbillijkheid dat voor de slecht bezoldigden moest betaald worden door de

1) Zie hierover de opstellen Ziekteverzekering en Ongevallenverzekering in De Beweging 1908 en 1909.

beter beloonden onder de arbeiders, inplaats van door de vermogende burgerij, dan wel op de onmogelijkheid om van de lage loonen, en van de kleine, ekonomisch zwakke werkgevers een voldoend hoog premiebedrag te innen, nog afgezien van de kostbare en lastige administratie en controle die het medebrengt.

Wat zal dat minimumpensioenbedrag zijn? De meest gewenschte vorm ervan is die der verpleging in eene inrichting die zooveel mogelijk bevrijd zou moeten worden van het gestichtskarakter, omdat als dan voor het betrekkelijk klein geldbedrag de beste verzorging gegeven kan worden. Een waarborg voor de vrije beweging is echter, dat inplaats van die verpleging ook een pensioen in geld genoten kan worden naar eigen keuze. Dit pensioen zou b.v. te betalen zijn f 1 - 's weeks door den Staat als vast bedrag en fo,75 door provincie en door gemeente elk als minimum, dat door de besturen verhoogd mag worden, om op die wijze rekening te houden met veranderlijke duurte van woning en levensmiddelen in verschillende deelen van het land. Ter bevordering der oprichting van verplegingsinstellingen, waar die nog niet bestaan, zou een regeling gemaakt kunnen worden van kapitaalvoorschot zooals thans in de Woningwet voor woningbouw bestaat. Aan 't iniatief der plaatselijke verzekeringsfondsen ware een en ander overgelaten.

Dat fonds zou echter nog een verdergaande taak hebben, en wel om een verbetering der invaliditeits- en ouderdomsverzorging door een verhooging van 't pensioen boven het minimum te organiseeren. Juist omdat het fonds in meerderheid door vertegenwoordigers der arbeiders bestuurd wordt, kan het op de beste wijze beoordeelen of zoo'n verhooging wenschelijk en mogelijk is. Gelukt het in eenige gemeente niet om van 't gemeentebestuur een voldoend hooge bijdrage voor 't pensioen uit de gemeentekas te verkrijgen, dan zou een premiestelsel ingevoerd kunnen worden, b.v. als surplus op de premie voor de ziekteverzekering, die door de arbeiders en de werkgevers wordt betaald. In dat geval behoorde die pensioenverzekering verplicht te zijn, waarbij te bedenken is dat alsdan de arbeiders zelve zich de verplichting opleggen. Dit neemt niet weg dat gemeente, provincie of staat het

kunnen bevorderen door de premie met een bepaald percentage bijdrage te verhoogen. Het innen dezer premiën zou door het plaatselijk fonds geschieden, doch het beheer ervan, en de wetenschappelijke inrichting van 't verband tusschen premie en uitkeering, door de Rijksverzekeringsbank, die bovendien met het toezicht over 't geheele land belast blijft.

Met deze korte aanduiding moet in deze studie worden volstaan, doch het is duidelijk dat de geschetste organisatie de invaliditeits- en ouderdomsverzorging op zich kan nemen als een taak die voor geleidelijke uitbreiding vatbaar is, en waarbij de belangen van alle betrokkenen tot uiting komen en een evenwicht kunnen zoeken.

* * *

Slot.

De Duitsche verzekering en de Engelsche pensioneering zijn beide voorbeelden, die aantoonen dat de invaliditeits- en ouderdomsverzorging zoodanig wettelijk te regelen is, dat de gemeenschap niet langer haar afgewerkte arbeiders bestraft met een ondragelijk lot. Beide stelsels hebben voor- en nadeelen.

Een oppervlakkige beoordeeling, die de middelen te veel als doel beschouwt, schijnt te dwingen tot een keuze tusschen beide systemen. Daar die keuze een politieke actualiteit verkreeg was het noodzakelijk daarvan uittegaan, om aantetoonen dat de strijd een wezenlijke grond had, daar waar het rechtsgevoel werd geraakt. Gepoogd werd echter dat terrein van tegenstrijdigheid der algemeene rechtsbeginselen te beperken binnen hunne geldigheid. Met een valsch beginsel der dwangverzekering, dat n.l. ondanks de lage loonen de redelijke en zelfs zedelijke rechtvaardiging zijn voor de hulpeloosheid der oude arbeiders, toch van die lage loonen een omslachtige en administratief dure belasting wil heffen, en dat tevens de onrechtmatigheid bevat die dwang bureaukratisch toetepassen, wordt te veel verworpen de autonome gedecentraliseerde organisatie, steunende op de arbeidersklasse zelf, en in 't gemeenschapsleven organisch verbonden.

Die organisatie is niet in 't Duitsche pensioenvoorbeeld te vinden, doch vertoont zich wel overal in de beginnende vormen

der sociale verzekering. Door vast in 't oog te houden wat die arbeidersverzekering tot taak heeft, en hoe zij zich kan ontwikkelen, werd gepoogd om achter de rechtsvragen der invaliditeits- en ouderdomsverzorging, die organisatie een taak toetedeelen.

De moeilijkheden die de maatschappelijke hervorming omringen, zijn van bovenaf en bureaukratisch beoordeeld, buitengewoon groot.

Maar het komt er dan ook op aan de gemeenschap zelve in beweging te zetten, door doelbewust organen te kiezen of te scheppen, die uit eigen belang en levensaandrang tot stand zullen brengen, wat als eenvoudig bedenksel, van hoe vernuftige regeerders ook, een stijf schema blijft en nooit kern en kracht zal verkrijgen om velerlei weerstanden van 't maatschappelijk leven te overwinnen.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Arnold van Gennep: *riten van overgang*[1)]

Riten zijn gewijde gebruiken en dat een groot aantal van zulke, hoe verschillend ze ook schijnen, éénsoortig zijn, tracht de schrijver van dit werk aan te toonen. Zij zijn riten van overgang, zegt hij. Verbeeld u onze samenleving als te bestaan uit twee groepen, eene van wereldlijke en eene van geestelijke personen, dan zal het u duidelijk zijn dat de overgang van de eerste in de tweede niet geschieden kan zonder dat aan vast-omschreven gebruiken voldaan wordt. Er moet een daad plaats hebben die nadrukkelijk eene van *wijding* heet.

Maar in andere tijden en andere samenlevingen vergezelt het gewijde gebruik menigen anderen overgang. Allereerst den letterlijken, dien van deze tot gene plaats. In onzen tijd, in beschaafde landen, is hij vrij of nagenoeg zoo. Maar vroeger of elders is hij aan belemmeringen onderhevig, waarbij sommige die niet door staat, recht of verkeer, maar door den godsdienst worden voorgeschreven. Bepaalde plechtigheden kenmerken dan het vaststellen van een grens, het afzonderen van een strook, die scheiding tusschen twee landen maakt.

Het overtrekken van die grens, het doorschrijden van die strook, is voortaan gebonden aan eenig gewijd gebruik.

Een koning van Sparta die ten oorlog toog offerde niet enkel vóór hij van huis ging, maar ook aan de grenzen, en

1) Les Rites de Passage, Etude systématique des Rites de la Porte et du Seuil, de l'Hospitalité, de l'Adoption, de la Grossesse et de l'Accouchement, de la Naissance, de l'Enfance, de la Puberté, de l'Initiation, de l'Ordination, du Couronnement, des Fiançailles et du Mariage, des Funérailles, des Saisons, etc. par Arnold van Gennep. Paris, Emile Nourry, 1909.

vuur van het altaar werd, tot over die grenzen heen, voor het leger uitgedragen.

Duidelijker nog als voorbeeld van overgangs-ritus is het volgende: Toen generaal Grant aan wal ging bij de grensplaats Assiout, werd een os geslacht en aan de eene zijde van de loopbrug de kop, aan de andere de romp geplaatst; - hij moest dus tusschen de twee deelen door en over het uitgestorte bloed heenstappen.

Niet enkel landen, ook steden, dorpen, stadskwartieren, tempels, huizen hebben hun grens. De scheidende strook die tusschen groote gebieden als een onzijdige zone is, kan dan inkrimpen tot een slagboom, tot een drempel. Maar ook de drempel kan niet overschreden worden zonder gewijde gebruiken of zulke die oorspronkelijk gewijd zijn geweest.

De drempel is onderdeel, Hij behoort bij de deur die de buitenwereld scheidt van de gezinswereld, en die vast is aan het raam waarin ze gevat werd. De vrome jood die de hoofddeur van zijn huis binnengaat raakt met de hand de *mazuza* aan, het aan de deurstijl bevestigde kistje, waarin papier of stof, beschreven of geborduurd, den heiligen Naam draagt; dan kust hij een vinger en zegt: ‘De Heer beware uw uitgang en uw ingang, nu en in eeuwigheid.’

Dit is een ritus van letterlijken overgang, die nog in onzen tijd en in ons land waarneembaar is.

* * *

Personen en groepen zijn, zoo niet bij ons, dan in andere maatschappijen, veelvuldig van elkaar gescheiden. Ieder is op zijn beurt vreemdeling. Maar ook ieder kan worden toegelaten. Niet evenwel zonder plechtigheden die het karakter van riten dragen.

In dien, niet letterlijken, maar geestelijken overgang, die daarin bestaat dat de vreemde tot eigen wordt, is de eerste gemeenschap waarin hij treedt een religieuze. Toen de reiziger Thomson de grens bereikte van de Massaï ontmoette hem een zendeling van het distriktshoofd; die deed hem het eene oor van een geit aanvatten, het doel van zijn reis mededeelen, en verklaren dat hij niemand kwaad zou doen *en niet bedreven in*

de zwarte kunst was. Daarop greep de afgezant het andere oor en beloofde in naam van zijn meester veiligheid en levensmiddelen.

Met de hand op het offer leggen beide getuigenis af van hun goede bedoelingen, een eed dus, die in niets verschilt van den onzen. Maar van den vreemdeling wordt nog iets meer gevergd: hij moet tevens verklaren niet te beschikken over magico-religieuze invloeden. Eerst als hij die niet heeft, staat hij in het godsdienstige gelijk met hen die hem aannemen. En dan pas kan de overgang plaats hebben.

Het dier wordt geslacht. Een deel van de voorhoofdhuid wordt afgelicht en wanneer daarin twee insnijdingen gemaakt zijn, steekt in de onderste daarvan de afgezant vijf keer een vinger van den vreemde, de laatste maal tot den knokkel toe. Zonder hem terugtetrekken bootst deze daarop die plechtigheid na met een vinger van den andere. Het stuk huid wordt door midden gesneden, waarna ieder aan zijn vinger een helft behoudt. Een soort ringwisseling heeft dus plaats gehad. De sultan van Chira is voortaan de vriend van den blanken reiziger.

Hoe talrijk zijn niet de gebruiken van begroeting en gastvrijheid, die alle bedoelen den vreemd tot eigen te maken. Of zij stuk voor stuk overblijfselen zijn van godsdienstvormen? Zeker beteekent de Salaam van de Oosterlingen, zoowel als de broederkus van de oude Christenen, opname in een religieuze gemeenschap. En het is wel te denken dat in tijden en landen waar iedere daad van het dagelijksch leven onder geestelijke wijding volbracht wordt, andere dergelijke gebruiken er niet buiten staan.

Dat zij gebruiken werden en bleven, bewijst al dat zij heilige ernst waren: de handdruk, de omarming, de kus, de ruil van kleedingstukken en wapens, het samen eten, de leen van vrouwen en wat dies meer zij.

Zij hebben alle het voorkomen van riten, en wijden alle den overgang van vreemd tot eigen.

Layard vertelt dat als, bij de Shammar, een man het eene uiteinde kan grijpen van een touw waarvan het andere in de hand van zijn vijand is, hij door hem moet beschermd worden. Indien hij het linnen van een tent raakt, of alleen maar zijn

stok er tegen werpt, wordt hij de beschermeling van den bewoner. Als hij op een man spuwen kan of met zijn tanden een voorwerp raken dat hem toebehoort, dan moet die man hem in zijn hoede nemen, tenzij hij vervolgd wordt wegens diefstal. De Shammar berooven nooit een karavaan die in het gezicht van hun kamp is, wie hun tenten ziet heeft recht op hun hulp. Dergelijke gebruiken zijn geen gril, zij zijn door den godsdienst van een volk gewijd.

* * *

Het is geen wonder dat die grootste overgangen: geboorte en dood, te allen tijde hun wijding hadden.

'In de kraam gaan' is nog altijd het woord waarmee wij een toestand van afzondering uitdrukken, waartoe de vrouw bij de bevalling overging. Bij de Bulgaren wordt voor het bed van de barende een koord gespannen. Bij de Indische Toda behoort het betrekken van een afzonderlijke hut, gedurende een zeker tijdperk van de zwangerschap, en onmiddelijk erna, tot de geldige gewoonten.

Gewijde gewoonten, zooals bij de Oraïbi van Arizona het tijdstip van de bevalling 'een gewijd oogenblik' genoemd wordt.

Soms strekt zich de afzondering uit over een heel tijdperk waarin de moeder aan het kind behoort. Bij de Kota van Nilghiri - lees ik - wordt, dadelijk na de bevalling, de vrouw naar een bizondere, ver-verwijderde hut overgebracht, waar ze 30 dagen blijft; de volgende maand brengt ze in een andere daartoe bestemde hut door; de derde in weer een andere; daarna verblijft ze eenigen tijd in het huis van een bloedverwant, terwijl de echtgenoot de woning 'zuivert.'

Langer nog duurt dit tijdperk in zeldzame gevallen, met name als de vrouw tweelingen ter wereld brengt. Bij de Ishogo (Congo) blijft de moeder dan beperkt tot haar hut totdat de twee kinderen zes jaar zijn; ze mag niet spreken dan tot de leden van haar familie; haar vader en haar moeder alleen hebben het recht de hut binnen te treden; de vreemdeling die erin doordringt wordt als slaaf verkocht. En evenlang als de moeder blijven de kinderen afgezonderd. Totdat met een plechtigen ommegang gevolgd door een nachtfeest het drietal terugkeert in de samenleving.

Zonder twijfel zijn er voor een dergelijk ‘in de kraam gaan’ goede natuurlijke en maatschappelijke redenen. Maar die van zoo groot belang geacht worden dat zij het religieus gevoel prikkelden en uiting vonden in heilige voorschriften.

Treedt bij de baring de moeder in een bizonderen toestand, - het kind doet het bij de geboorte nog meer klaarblijkelijk. Duidelijker kan die overgang niet worden uitgesproken dan door het volgend verhaal van een in West-Afrika indertijd gebruikelijke plechtigheid.

‘Zoodra in Gabon een kind geboren was riep een omroeper de gebeurtenis uit en vroeg voor de jonggeborene een naam en een plaats onder de levenden. Daarop antwoordde iemand van het andere einde van het dorp dat hij van het feit kennis nam en beloofde, uit naam van het volk, dat het kind in de gemeenschap zou worden opgenomen en alle rechten en voordeelen genieten die aan ieder van hen toekwamen. De bevolking liep dan op straat samen, men bracht de jonggeborene en vertoonde hem. Een bekken met water werd gehaald en het dorps- of het gezinshoofd besprenkelde hem, gaf hem een naam, en sprak een bezwering uit opdat hij in goede gezondheid bleef, den leeftijd van man of vrouw bereikte, een talrijke afstamming had, aanzienlijke rijkdommen verkreeg etc.’

De besprenkeling met water doet aan onzen doop denken en Van Gennep merkt op dat ze dan ook niet enkel het zinnebeeld van reiniging hoeft te zijn, maar ook de opname in de gemeenschap kan uitdrukken. Namelijk indien het water gewijd is en dus geacht wordt den geest van de gemeenschap op den nieuweling over te dragen.

Als zoodanig hoort ze tot de inwijdings-gebruiken, tot de duidelijkste riten van geestelijken overgang.

Daartoe zijn te rekenen de gebruiken bij het treden in een anderen leeftijd, bij de opneming in geheime genootschappen, bij de wijding tot priester en toovenaar, de koningskroning, het monnik, non of gewijde boel worden.

Ook de plechtigheden bij verloving en huwelijk hooren ertoe en van de tallooze ceremonies, die uit oude en nieuwe tijden bekend zijn, laat Van Gennep telkens het overgangskarakter uitkomen, en tevens dat er bij al die overgangen niet alleen sprake is van persoonlijke, maar van maatschappelijke daden,

die verstaan worden in hun, voor de gemeenschap heilige, geestelijke beteekenis.

Maar in den hoogsten zin geestelijk is wel de overgang tot het doodenrijk. Niet allereerst op de scheiding van de levenden, maar op de toetreding tot het geestenrijk wijzen dan ook de talrijke gebruiken. De reis daarheen, het verblijf daar, is in alle gevallen van grooter belang, wordt uitvoeriger verbeeld, dan de overblijfselen van het lichaam dat verbrand of begraven wordt. Er zijn geen avonturen-rijker en gevaarvoller tochten dan die door de geesten van de gestorvenen in de onderwereld bestaan worden.

* * *

Met een sterk talent van verstelseling heeft Van Gennep aan al de genoemde riten, en aan meer dan deze, allereerst het overgangs-karakter aangetoond. Daarna heeft hij, dien overgang doende kennen in zijn drie graden van scheiding, tusschentoestand en toelating, aan alle een schema gegeven, dat in den letterlijken overgang zijn stoffelijk voorbeeld heeft. Aan dat vaste begrip verbond hij tegelijk een belezenheid die den indruk maakt alomvattend te zijn en een voorzichtige terughouding die hem in staat stelde ook andere uitleggingen dan zijn eigene aantenemen en niet te spoedig rite van overgang te noemen wat ook anders kon worden verklaard.

Maar afgezien van de waarde die zijn stelsel zal blijken te bezitten voor zijn vakgenooten en voor de studie van hun wetenschap, heeft hij aan het begrip Overgang een hoogheid en een duizendvoudige verzinnebeelding gegeven, die ook den leek, ook den dichter, boeien en verrijken.

Die onafgebroken reeks van overgangen, waarmee mensch zich aan mensch, wereld zich aan wereld schakelt en die als een aldoor weerkeerend ritme de harten van de levenden aan de golvingen van het Heelal verbindt, is een gedachte die ons achter het onderzoek van den geleerde de wijding van den denker vermoeden doet.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Prof. Dr. Werner Sombart. Het socialisme en de sociale beweging. 6e druk. Vertaald door C.J.P. Zaalberg. H.D. Tjeenk Willink. 1909.

'Daar wij voor afzienbaren tijd alleen met "de beweging naar het socialistisch einddoel," dus met den klassenstrijd te maken zullen hebben, richt zich onze practische belangstelling uitsluitend op dezen. Door zijn gesteldheid zal voornamelijk de cultuur der eerst volgende eeuwen bepaald worden. Wat zal hij ons brengen?' Wat voor plichten legt hij ons op?'

Aldus richt zich Sombart tot de velen, aan wien zijn heldere uiteenzetting duidelijk wil maken, dat de sociale beweging niet een verzinsel is; dat 't socialistisch einddoel noodzakelijk door de ontwaakte arbeidersmassa's gesteld moet worden zoodat zij daarheen niet verleid zijn, en dat voor 't bereiken van dit doel de klassenstrijd een zeer resëele noodwendigheid is, die bestaat ook zonder de verkondiging van dien strijd.

'De taak der sociaal-demokratische leiders moet juist zijn, de geleidelijke verbetering van den toestand der arbeidende klasse naar vermogen te bevorderen, zonder daarbij ooit het einddoel uit het oog te verliezen. Dan zal haar politiek practisch zijn zonder gevaar te loopen, beginsellooze gelegenheids politiek te worden. Hij zal de grootste politicus zijn, die de kunst verstaat doelbewust en toch practisch te handelen. Niet socialisme *of* sociale hervorming, doch socialisme *en* sociale hervorming moet dus hun leuze zijn.'

Zoo spreekt Sombart verder tot de arbeiders, die 't socialisme aanhangen, maar die wantrouwend zijn tegen 'geleidelijke' hervorming, zij 't ook dat onder dien naam dingen

aangekondigd zijn, ‘die voor een organische omvorming der maatschappij in socialistischen zin eerder hinderlijk dan bevorderlijk zijn.’

Daar beide soort toespraken in ons land nog zeer vele hoorders verdienen, is de vertaling van het vroeger hier reeds aangekondigde boek een nuttig werk geweest.

Bewijs van Goed Zedelijk Gedrag, door Mr. G.T.J. de Jongh. Praeadvies uitgebracht aan het Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen.

‘Hiervan zijn wij vast en zeker overtuigd, dat wij groote verrassingen zullen beleven, indien een verstandige regeering eens het botte wapen der vergelding ter zijde zal leggen en met frisschen ijver zal grijpen naar die middelen, welke de kwaadwillige en zwakke broeder noodig heeft om op den glibberigen levensweg te blijven staan.’

Aldus is het scherpst de geest uitgedrukt die den schrijver van 't praeadvies voor 't genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen bezielt. Een bot wapen is veelal onze tegenwoordige rechtspraak, dat door de botheid daarom niet minder hard de geslagenen treft. Dat blijkt uit de practijk van het papier dat ‘Bewijs van Goed Zedelijk Gedrag’ heet maar eigenlijk niets anders is dan een officieel brandmerk op ieder die eens veroordeeld werd. Deze straf is wreed als de lichamelijke inbranding van vroeger en belet even sterk de verheffing der gestruikelden.

Daarin verandering te brengen wordt door den Amsterdamschen rechter met een warmte en overtuiging bepleit, die gunstig stemt om den door hem aangegeven weg als den juisten te erkennen. Het blijft echter de vraag of niet totale afschaffing inplaats van tempering der moreele brandmerking, een beter middel is om te verkrijgen dat direct naar 't zedelijk gedrag inplaats van naar vroegere, ontdekte en gevonniste, vergrijpen iemands geschiktheid wordt beoordeeld.

P.L. Tak. Herdrukken uit de Kroniek. Verzameld door J.W. Albarda en H.E. van Gelder, met een Inleiding van F.M. Wibaut. Uitgave Wakker en Co. 1908.

Twaalf jaar lang heeft het weekblad in 't bekende gele omslag een bijzondere plaats ingenomen in de publicatie's van ons land. Van het begin tot het einde is het Tak's persoonlijkheid geweest, die de eigenaardige toon aangaf, waarop de andere bijdragen gestemd zouden worden, en die deze toon wist vol te houden.

Dat eigenaardige vond ook uitdrukking in de naam, die aan de hoofdartikelen verdiend was. Kronieken waren het, die week aan week kleinere en grootere gebeurtenissen in binnen- of buitenland ter sprake brachten, maar niet enkel verhalend, doch beoordeelend naar een innerlijke maatstaf van den schrijver. Tak schreef hoe hij die maatschappelijke gebeurtenissen zag in hun verband en beteekenis. En daarmede werd niet het feit, maar het oordeel d.w.z. de maatstaf waarnaar het oordeel geveld werd, het belangrijkste.

Nu ter herdenking een bundel samengesteld is van de beste dezer kronieken en het doorbladeren daarvan de herinneringen aan het geleidelijk lezen der korte stukjes in 't weekblad en van hun toenmalige uitwerking oproept, komt de vraag welk geheel van inzicht daaraan steeds ten grondslag gelegen heeft.

Tak's persoonlijkheid in zijn ontwikkeling van secretaris der liberale unie tot den vertrouwenspersoon bij uitnemendheid der S.D.A.P. is in den bundel niet geheel afgebeeld. Slechts het laatste deel ervan is te zien, toen hij zich losgemaakt had van de liberale politiek en na vier jaren wijfeling nog acht jaar in het socialisme zou doorbrengen. ‘Wie nauwkeurig leest’ schrijft Wibaut ‘vindt een sterke stijging in overtuigende zeggingskracht na 1899’ en daarom heeft de bundel voor de partijgenooten een bijzondere bekoring door ‘in de stukken, *gehouden in eenzelfden geest*,’ geboekstaafd te zien de groote kracht die de enkele aansluiting bij de Partij, het gevoel er nu één mee te zijn, aan Tak heeft gegeven.’ Wat die eenzelfde geest is, die aan de kronieken het eigenaardige

gaf? Wibaut beschrijft het, waar hij vertelt van Tak's verzet, nog vier weken voor zijn dood, om de Kroniek zoodanig te hervormen dat zij hare ‘algemeenheid’ zou verliezen. ‘Hij was bij de oprichting een “algemeen” man. Hij wilde het blijven.’ Hoe moet die ‘algemeenheid’ opgevat worden?

Het is duidelijk dat het socialisme als maatschappelijke beweging, en misschien zelfs het socialisme als levensopvatting voor Tak onmisbaar werd. Aan het gedachten leven, dat daarin wordt uitgedrukt, heeft hij geen nieuwe ontdekkingen of uitwerkingen toegevoegd. Hij heeft het opgenomen, maar als een deel, hoe onmisbaar ook, van zijn ‘algemeenheid’. Wat kan het anders beteekenen dan dat hij zich nog meer voelde dan partij-lid, sociaal-demokraat of Marxist, en door dat meerdere; het mensch-van-dezen-tijd-zijn, ook verwant aan velen, die *dat* bijzondere niet met hem gemeen hadden. Juist door dat gevoel van verwantschap was hij in staat hen toetespreken over de waarde en beteekenis, ook voor zijn persoonlijk leven maar vooral voor de maatschappij, van het socialistisch gedachtenleven.

Juist daardoor ook was hij in staat om de vertrouwensman, de verzoenende en bindende geest te zijn, voor de fracties die zich duidelijker binnen de partij begonnen afteteekenen.

De bundel herdrukken doet deze geest van Tak duidelijk herleven. Hij wordt dan gezien niet als de houder van een geprononceerd maatschappelijk inzicht, maar als de algemeene geest, die een peil van intellectueel leven, vooral op het hem eigene gebied der politiek, aan onderscheidene gebeurtenissen vaststelde.

Hiertoe waren bijzondere eigenschappen zoo van geest als van karakter vereischt. Van geest om allerlei gedachtenleven om te kunnen zetten in den vorm der algemeenheid, die ze voor allen toegankelijk maakt en een waardebepaling toelaat. Van karakter om in de branding der nieuwe gedachten tegen het strand der vaste bezonken instellingen niet neergeworpen of meegesleurd te worden door heftigheid van aanloop of sluiksche terugstrooming der reactie.

Maar die eigenschappen gegeven, vormden zij een persoonlijkheid, nu meer dan ooit gemist, die zoo voor het geestelijk als maatschappelijk leven een figuur werd van een eigene en

weldadige kracht, die vriend en vijand kon dwingen tot luisteren en daarom de maatschappelijke stroomingen toegankelijk hield voor intellectueelen, om tegelijk mogelijk te maken dat de politiek vast en met breeden blik gestuwd wordt onder een helderen geestelijken sterrenhemel.

Karl Marx. Zijn leven en werken, door Wilhelm Liebknecht. Met een Inleiding en Historische aanteekeningen, door Lucos, Em. Querido. Amsterdam 1909.

Het leven en de werken van Karl Marx zijn stellig beter door anderen beschreven dan door Wilhelm Liebknecht. De verdienste van zijn boekje moest zijn het op schrift stellen der herinneringen aan 't intieme leven van ‘Moor’, zooals de bijnaam onder de politieke bannelingen in Londen luidde. De eerlijke en populaire wijze waarop dat geschied is, kan het best blijken uit de schets ‘Patriotisme en wat daarvan komen kan’, die vertelt hoe Marx, Edgar Bauer en de schrijver een ‘bierreis’ maakten, hierin bestaande, dat in elke herberg tusschen Oxfordstreet en Hampstead Road ‘iets gebruikt’ moest worden, welke reis eindigde met ruzie in een café, en het ingooien van een straatlantaarn; verder uit ‘Een schaakmatch, waarbij het heet toeging’ beschrijvende hoe Marx zijn kwaad humeur door 't verliezen van schaakpartijen zoodanig op zijn gezin wreekte, dat zijn vrouw aan Liebknecht verzoeken liet niet meer te komen schaken.

De maat van belangrijkheid door Liebknecht aan zijne ‘Herinneringen’ aangelegd, en de waarde, die de vermelding heeft om de figuur van den grooten voorganger juist te teekenen, zijn door deze twee voorbeelden niet onpartijdig getypeerd. Ze zijn echter voldoende om het onderscheid te doen gevoelen tusschen de ‘smaak’ der ‘genossen’ voor wie Liebknecht schreef, en die welke de Nederlandsche vertaler van zijn eigen landgenooten onderschat heeft.

Die Anarchie. Ihre Verkünder-Ihre Ideen. Ihre Taten. door Hector Zoccoli. Maas en v. Suchtelen. 1908.

Het Italiaansche boek door een Duitsch anarchist voor een Hollandschen uitgever vertaald, is het werk van een geleerde. Nu de reeks der afleveringen voltooid is - waarom zoo'n boek drupsgewijze den lezer toegedacht? - blijkt duidelijk hoe uitnemend de methode van den schrijver is, en naar welk helder systeem zijn onderzoek geschiedde. Het anarchisme is vooral belangwekkend als maatschappelijk verschijnsel. Daardoor zijn velen gedwongen er studie van te maken, die anders wellicht hunne belangstelling voor de vele negatie's der leer misplaatst zouden achten. En wel om twee gewichtige redenen. Allereerst, wat het meest op den voorgrond komt, omdat het anarchisme verschillende vormen van de misdaad propageert of billijkt en aldus de maatschappij tot verweer noodzaakt. De vraag rijst dan echter hoe dat verweer doelmatig kan geschieden, zoodat de misdaad onderdrukt wordt en niet aan de leer glorie verleent door de doodsverachting en zelfopoffering die de anarchisten van de daad bij hunne bestraffing vertoonen.

Het is duidelijk dat deze vorm van misdaad-uit-overtuiging tot nader onderzoek van den oorsprong dwingt. Minder op den voorgrond maar in wezen veel gewichtiger en naar den aard meer positief is de tweede reden voor belangstelling. Het anarchisme is namelijk evenals het socialisme een verschijningsvorm der arbeidersbeweging. Het is in hoofdzaak onder de loonarbeiders die hun lot onhoudbaar gaan gevoelen, en die daarom een beweging tegen de bestaande maatschappelijke orde vormen, dat de anarchistische leer ingang vindt. Het besef dat de arbeidersbewegiug een onvermijdbaar historisch verschijnsel is, en dus een kracht die mede de toekomst bewerkt, noodzaakt de anarchistische leer, die in deze beweging leeft, zoo objectief en helder mogelijk te onderzoeken. Dat alleen stelt in staat om de beteekenis van 't anarchisme te doorzien.

Hector Zoccoli heeft zijn studie zoo objectief en helder uit-

gevoerd, dat zijn anarchistische vertaler Siegfried Nacht hem zeer prijst ondanks het doel van 't onderzoek geen ander was dan krachtige bestrijding,

De methode was moeizaam maar de eenig mogelijke n.l. het afdalen tot de bronnen zelf. Vooral door de hulp van vele anarchisten heeft de schrijver beschikt over een litteratuur van het onderwerp, zoo volledig als bijna niet bereikbaar scheen. De bibliografie van het Italiaansche boek toont aan hoe breed de grondslagen zijn, waarop Zoccoli zijn systeem bouwde. En ook dat systeem dwingt eerbied af.

De ‘Verkünder’, worden in overzichtelijke monografiën aan den lezer voorgesteld en van elk het typische hunner kritiek aangeduid. Eerst Stirner, de filosoof van 't individualisme, de meest vernielende ontkenner van heerschende ideeen. Dan Proudhon, de ekonomische aanvaller der maatschappij; Bakunin de politieke revolutionnair bij uitnemendheid, verder Kropotkin de socioloog die de bestaande verhoudingen ondergraaft en tenslotte Tucker, die de lijn naar Stirner's individualisme in meer practische toepassing terugbuigt.

Doch daarmede is het anarchisme niet geteekend. Want het is geen systeem door enkele voorgangers sluitend ontwikkeld en door de volgelingen nog sluitender gepropageerd. Het is als een verzameling, een vrij losse groepeering van ideeen, in wezen bijna alle negatie's, die nu in dezen, dan weer in anderen vorm en combinatie zeer individueele uitingen vinden. Daarvan een heldere voorstelling te geven is een moeilijker taak dan de ‘Verkünder’ te schetsen.

‘Die Ideen’ worden door Zoccoli daarom gesystematiseerd naar een zestal onderwerpen, waarvan de namen duidelijk aangeven, hoe veelomvattend de anarchistische denkbeelden uiting zoeken. ‘Recht en plicht’ omvat de zedelijke negatie's van het individu tegenover de maatschappij; de ‘godsdienst’ en de ‘familie’ teekenen het verzet tegen de instellingen die het individu binden; ‘onderwijs en opvoeding,’ alsmede ‘de kunst’ handelen over het bevorderen der absolute persoonlijke vrijheidsgedachte, terwijl de ‘revolutie’ het alles belovende middel is om de ideeële negatie te verwerkelijken.

Allerlei persoonlijkheden duiken op uit dezen stroom van denkbeelden, om te toonen hoe zij aandeel hadden aan wat

de gedachteninhoud is geworden der anarchisten van de tegenwoordige werkelijkheid.

Die werkelijkheid te gaan beschrijven is de derde taak van Zoccoli. ‘Die Taten’ noemt hij dit deel van zijn boek. Hij splitst het in de organisatie en de practische actie; de organisatie hoe los ook, zich uitend in pers, congressen en groepen; de practische actie hoe weinig systematisch ook, die zich vertoont in de z.g. ‘propaganda door de daad’, de gezamenlijke daden en de individueele aanslagen.

Zoo ergens dan was deze werkelijkheid een onvatbaar onderwerp van beschrijving waar het den voortdurenden invloed der anarchistische denkbeelden op de vakbeweging der arbeiders betreft. En hier is dan ook een leemte bemerkbaar in Zoccoli's voorstelling.

Terecht echter mag hij bij het aanvangen van zijn kritiek op het anarchisme zich erop beroepen, dat hij niet vecht tegen een eigengemaakte schijnvoorstelling, maar tegen het anarchisme zooals het tegenwoordig bestaat. Want zijn voorstelling is van zelfsprekend niet zoo volledig dat alle individueele anarchisten erin zijn opgenomen, maar toch wel zoo systematisch opgebouwd in strenge objectiviteit dat aan elke nuance der denkbeelden volledig recht is gedaan.

De kritiek is die van den geleerde. Hij tracht aan te toonen dat de anarchistische filosofische negatie's door eigen onhoudbaarheid zich zelve opheffen. De ekonomische theorien kunnen de nauwkeurige detail-kritiek niet weerstaan, en zijn, evenals de sociologische grondslagen het gekunsteld en dilletantig werken met wetenschappelijke gegevens, die of van geringe waarde zijn of hun vroegere beteekenis reeds verloren hebben.

De kritiek is ook die van een ethica als wetenschap, van een moraalleer die niet gebonden is aan een moraalinhoud, maar aan de wetten die alle zedelijkheid eigen zijn. En deze kritiek is wel het sterkst en overtuigend. Zonder dat de naam genoemd wordt is het vooral Kant's kritik der practischen vernunft, die aan het vonnis over de misdaad-uit-overtuiging ten grondslag ligt.

Zoccoli's boek zal ongetwijfeld een betrouwbaar standaardwerk worden voor de kennis van het anarchisme. Een der-

gelijk oordeel gelijkt dikwijls een aanbeveling om het dus als standaardwerk te behandelen, en niet te lezen maar te laten wachten op den tijd dat het bestudeerd moet worden.

Dat lot verdient het boek niet. Het anarchisme is een te wijd verspreid en overal, ook buiten kringen der eigenlijke anarchisten, opduikend verschijnsel dan dat deze duidelijke samenvatting niet onmiddellijk den lezer velerlei verheldering zal kunnen brengen over die vervloeiende ideeënwereld der negatie's. En ofschoon de stijl die van den geleerde is, soms te opstapelend met de denkbeelden werkt, soms te groote voorliefde voor de wetenschappelijke terminologie toont, zoodat de gedachten zich dreigend laten aanzien, toch is er een beeldende kracht in, vooral - en dat is geen geringe verdienste - voor de denkbeelden van anderen. De eigen kritiek heeft het meest van de deugd der geleerdheid te lijden.

Is dus deze bespreking allereerst een warme aanbeveling, toch wordt in het boek iets gemist, iets dat ongetwijfeld den gunstigen invloed die ervan kon uitgaan, zal beperken.

Dat gemis betreft het verband der anarchistische denkbeelden met de actueele arbeidersbeweging. Wel wordt hier en daar de verhouding tot het socialisme kort maar toch scherp geteekend. De voorstelling echter hoe socialisme en anarchisme, beiden voortgekomen uit den weerzin van ‘lijdenden en denkenden’ tegen de tegenwoordige maatschappij, zweven boven een aangroeiende kracht van omvorming, en zich steeds scherper van elkaar afteekenen in aard en richting; deze voorstelling die aan de kritiek op 't anarchisme in plaats van een stijve afweerende houding, eene van meegevoel en meegaan naar de toekomst kon geven; had de negatieve objectiviteit tot een meer positieve gemaakt, en had de kritiek van wetenschap tot werkelijk leven kunnen verwarmen.

IS. P. DE VOOYS.

[Deel 3]

Leonard en Juliaan
Door
Albert Verwey.

Toen de dag opging zaten de jonge knapen in de vochtige rotskloof. Den vorigen morgen hadden zij hun huis op de vlakte achter de bergen verlaten. Spelende hadden zij gedraafd door de waterrijke valleien. Steenen en planten zoekend waren zij geklauterd langs de rotsige hellingen. En toen de zon op het hoogste stond hadden zij, schuilende in een sparreboschje, aan een zilveren beek gezeten en zich gevoed met de vruchten die zij onderweg geplukt hadden. Na de hitte was de wandeling wel aangenaam, maar zij beiden waren stiller geworden, en toen zij, in den schemer al, langs de andere zijde van het gebergte afdaalden en tusschen de struiken en heesters van de kloof belandden, ontbrak hun de moed om in 't donker hun weg weer eruit te zoeken.

Den heelen nacht hadden zij, rillende in den natten nevel, tegen elkaar geleund, nu wakker, dan slapend, - telkens opnieuw verlangende dat het dag werd. Nu, eindelijk, zagen zij het licht den hemel boven hen bleeken. De plantengroei rondom hen heen werd zichtbaarder, en meer herkenbaar. De bergwand tegenover hen stond recht, wel donker, maar minder dreigend dan toen hij zooeven nog één met den nacht leek. Een vogel slaakte een schorren kreet en kruiste in een schuine lijn de ruimte, die tusschen de twee randen van de kloof was.

De jongste was opgesprongen, maar zijn voeten deden hem pijn en hij wankelde, zoodat de oudste hem moest opvangen en hem weer deed neerliggen. Die boog zich toen over hem, deed hem de schoenen uit, en wreef hem de zolen die tegelijk

koud en gezwollen waren. Terwijl hij hiermee bezig was hield hij zijn blonde gezicht met de ronde blauwe oogen angstig en goedig naar de bleeke trekken van het zwarte kind, dat pijnlijk naar hem lachte.

Zij waren klaarblijkelijk broers, eender in buis en muts van hetzelfde zwart fluweel gekleed. Verdwaald in die bergwereld was er niets aan hen dat niet bevreemden moest, want men dacht zich hen met pijl en boog een hofplein overstekend om op de vogels te schieten in de parklanen, of de trappen en zalen van een burcht door rennend om de bal te zoeken die door het venster binnengevlogen en onder een oude zware kast gerold was. Ouders moesten naar hen vragen en een brommige huismeester of jager op hen een oog houden.

Maar zoo was het niet. Hun ouders waren dood, de trouwe bedienden ontslagen, en op het kasteel, nu uitgestorven, heerschte enkel de grimmige bloedverwant die, alleen uit de stad gekomen, gezegd had dat hij hen met zich nam.

De kinderwereld was achter hen dicht gedaan, en van de andere, de groote wereld buiten hen, wisten ze enkel dat ze open lag. Een plan hadden zij niet gemaakt, want het plan van de jeugd ligt altijd in haar innerlijke zekerheid; en eerst nu, met de voeten van den kleinen Juliaan voor zich, dacht Leonard aan de mogelijkheid om verder voort te gaan.

Aan de onmogelijkheid dacht hij niet, maar alleen aan de middelen. Hij bemoedigde zijn broer en toen die van nieuws was opgestaan, steunde hij hem.

Het ravijn was nu geheel helder. Het had een uitgang naar het zuiden, waar de zon op steenen en struiken scheen. De weg daarheen was niet steil, maar scherp en dor, zoodat de tocht voor beiden, daar ze nu bovendien honger en dorst hadden, hoe langer hoe meer moeizaam werd. ‘Laat mij alleen, Leonard’ - zei Juliaan - ‘en ga zien of ginder water is.’ Hoe ongaarne ook, liet hij hem. Hij bereikte snel de hoogte en zag, tusschen de stammen van dennen door, in de verte hout opgestapeld. Een man die een pijp rookte droeg naar een open plek gereedschappen. In de nabijheid stond een kar waarvoor een bruin paard druilde.

De wereld was nu heelemaal anders - niet angstwekkend en pijndoend, maar gezellig en vriendelijk - zoodat Leonard

niet dadelijk aan zijn broer dacht, maar aan het landschap. Hij liet zijn oogen er door weiden en liep toen langzaam op den man toe. Soms achter de boomen verborgen, dan weer in de zonneplekken zichtbaar, ging hij, maar de man merkte hem niet voor hij dicht bij was. Hij keek verbaasd toen hij den fraaien knaap zag en luisterde hoe die hem vertelde van verdwaald en van een jongeren broer, die ginder was achtergebleven en die dorst had.

De voerman gaf eerst geen antwoord, maar haalde dan onder de zitplank van zijn wagen een tinnen flesch vandaan en zei: ‘ik zal meegaan.’ Zij gingen dan samen en toen zij dicht bij de kloof kwamen liep Leonard snel vooruit. Hij kwam aan de plek, waar hij Juliaan had achtergelaten, maar hij zag hem niet. Ontsteld keek hij om zich, dan dieper het ravijn in en tegen de bergen op, maar nergens een spoor van Juliaan. De voerman was nu ook genaderd. Hij begreep dat het kind verdwenen was. Hij zag de angst op het gezicht van Leonard, en hij hielp hem zoeken, heen en weer langs ruigten en spleten, en de hooge stem van den knaap en de zware van den man riepen, zoodat het geluid langs de bergwanden galmde en kaatste. Doch zoeken noch roepen baatte. Uitgeput moest Leonard den man volgen die hem drinken en eten deed en hem naast zich op zijn wagen beloofde mee te nemen naar het naaste dorp.

Zij volgden een heuvelend pad tusschen hooge sparreboomen. Met het bebladerde uiteinde van een langen twijg tikte de voerman de vliegen van het paard, dat in zijn tuig sjokte, en soms alleen ongeduldig den kop schudde. Nu en dan deed hij een vraag: wie Leonards ouders waren, waar zijn huis, waar zijn verwanten en hoe de plaats heette die hij verlaten had. De knaap sprak vaag terug over den dood van zijn ouders, hun huis verkocht, hij zonder verwanten, en afkomstig van een streek die ver achter de bergen lag.

Zij kwamen het bosch uitgereden toen de schaduwen al langer werden. De weg helde sterker, zoodat de rem telkens knarste en de bellen van het paard harder rinkelden. Aan de eene zijde werd het uitzicht door den begroeiden berg afgesloten; aan de andere lag het land met breede en diepe golvingen. Het was in den laten hooitijd en kleine vrouwen met

kleurige hoofddoeken holden met verbazende stappen de hellingen af met op den rug zulk een geweldigen hooibundel dat men ze nauwelijks kennen kon. In de laagte, nog onzichtbaar, want tegen den bergwand aangedrongen, lag het dorpje.

Aan het einde van den weg bolderde de wagen met een draai erbinnen. De voerman was er af gesprongen en leidde het paard aan den teugel, tusschen kakelende kippen, ploeterende kinderen en lage huisjes, een vlonder over die op een half-droge beek lag. Nieuwsgierige vrouwen stoven naar hun deuren en staarden op den blonden knaap in zwart fluweel die alleen op den wagen zat en zoo zijn intocht deed.

Er werd stilgehouden op een erf waar vuil stroo lag. Voor de staldeuren stond een hooge breedgeschouderde man die het midden hield tusschen een boer en een wethouder. De voerman in zijn ruigen baard en blauwe boezeroen praatte met hem, terwijl de ander zijn oogen op den knaap gevestigd hield. Hij knikte goedkeurend en wenkte den jongen dat hij van den wagen zou afkomen, en zei dat hij hem maar volgen zou. Toen ging hij een huis binnen dat naast de schuur stond en dat half winkel, half herberg was.

Van binnen was de ruimte veel grooter dan zich buiten liet aanzien. Er waren twee toonbanken, achter de eene het buffet, achter de andere planken met koopwaren, en daarvoor stonden tonnen met levensmiddelen, en zijden spek, en vaten met meel, en klompen en heiboenders. Door een doorgang ernaast riep de man: ‘Maria!’ en er verscheen een goedig dik vrouwmensch in zwarten rok en paars jak, aan wie hij beval den knaap wat eten te geven. Zij keek verschrikt, schudde het hoofd, verdween en kwam kort daarna terug met een maal boonen en uitgekookt rundvleesch. De man had onderwijl een glas dun bier getapt dat hij op een tafeltje bij het raam voor den jongen neerzette.

Die at en dronk, slaperig. Toen bracht hem zijn gastheer op een kamertje boven in het huis, met uitzicht op de stal, waar een bed stond, en zei dat hij goed moest uitslapen.

Den volgenden morgen, toen hij wakker werd, waren zijn zwarte kleeren verdwenen, en in de plaats ervan lag op een stoel een grijs bombazijnen pak, dat betrekkelijk nieuw zag

en hem vrij ruim zat. Hij was nu een flinke blonde jongen en terwijl hij de trap afging begreep hij zelf dat hij zijn kost waard zou zijn.

De eigenaar van het huis - die hem in de gelagkamer wachtte - was inderdaad alles wat men in het dorp wezen kon. Burgemeester, wethouder en gemeente-secretaris, boer, koopman en molenaar. Hij monsterde zijn nieuwe aanwinst en zei dat hij werken kon, eerst in het magazijn, dat achter het huis lag en ook uit den stal een toegang had, en later misschien in den molen waar hij een ouden knecht had, die ziek was en het wel niet meer zou ophalen.

Hij werkte dus in het magazijn waar hij de goederen van de voerlui in ontvangst nam, ze aan hen afgaf of naar den winkel bracht, ze ordende en boekte. Hij voelde toen nog soms het gemis van Juliaan als een leegte, en de gedachte waar zijn broer mocht gebleven zijn kon hem plotseling de keel toekrampen, maar hij dacht doorgaans alleen aan zijn werk, dat gedaan moest worden, en dat op geen enkel oogenblik geheel was afgedaan. Hij werd ook langzamerhand iemand dien men door zijn betrekking kende. Naar zijn afkomst werd weinig gevraagd. Uit het verhaal van den voerman wist men dat hij zonder verwanten was en niet uit de nabijheid kwam. Ook leek het niet in het voordeel van zijn patroon, dat de overheid die deze zelf was, naar zijn familie onderzoeken zou. Om zijn persoon werd hij bemind, zoowel door Maria, de oude huishoudster, als door de voerlieden, de vrouwen en kinderen, en het volk uit de streek dat in den winkel aanlegde.

Toen dan ook na eenigen tijd de oude knecht stierf en hij de plaats aan den molen kreeg, was hij bij ieder bekend en sprak niemand meer van de ongewone wijze waarop hij in het dorp zijn intreê had gedaan.

De molen lag achter het dorp waar een ook zomers niet opdrogende beek het reusachtige scheprad in beweging hield. Leonard had daar, in dat vochtige achterafje, waar sommige breedbladerige boomen welig schaduw gaven, een makkelijk werkje. Hij maakte het rad vast of haakte het los, hij lette op het sluisje dat het water heel of half kon afdammen, en bezorgde de noodige herstellingen, - en overigens nam hij het graan in ontvangst dat in den koker geworpen werd, en

deed het meel in de zakken, die op wagens geladen en naar den winkel of, grootendeels, naar stad gevoerd werden.

In het geklepper van het rad en het gestuif van het meel werd hij, zachtaardig en witbestoven, de molenaar die ver en nabij, als zoodanig in aanzien stond.

Zijn patroon was tevreden, de dorpelingen mochten hem, de kinderen die naar het naastbijgelegen gehucht schoolgingen stonden altijd een tijdje te luisteren naar het water en naar het kleppende scheprad waarop zij kleine steentjes gooiden. Zij letten niet op hem, overtuigd als ze waren dat hij hen geen kwaad zou doen. En om den anderen Zondag zat hij in een dorp dat wel een uur verder opzij lag, in de kleine kerk onder het gehoor van den geestelijke, en herkende daar menigen boer dien hij in het voorbijgaan gezien of voor wien hij gemalen had.

Soms kwam hij ook in de stad. Niet naar den kant van de bergen waarin hij Juliaan verloren had, maar naar de tegenovergestelde zijde lag die, en de tochten daarheen waren zijn eenige reizen van beteekenis. Hij ging dan met den wagen waarop hij de zakken meel laadde en bracht ze bij den bakker op het zindelijk-gekeide stadsplein. Ook stapte hij af aan de groote herberg waar burgers en buitenlui vertering maakten en onderwijl zaken deden.

Hij dacht dan nooit aan zijn jeugd, maar enkel aan de jaren die hij nu in het dorp had doorgebracht en waar hij een jonge man was geworden.

Alleen in het ravijn achtergebleven, was Juliaan, ten gevolge van dorst en pijn, spoedig in een toestand van verdooving geraakt. Zoo werd hij gevonden door den Grijsaard van het Gebergte, die hem, langs wegen die hij alleen kende, naar zijn verblijf droeg.

De Grijsaard bewoonde een wondervolle bergwereld. Langs alle zijden door hooge wanden omsloten, was ze toch aan alle zijden toegankelijk. Maar het scheen dat ieder die van den buitenkant de wegen naderde, die van binnen duidelijk te zien waren, met blindheid geslagen werd. Middenin stond het Huis, in de rots gehouwen, met open galerijen, uitziend op een ruimte vol grillige rotsen waarom roode bloemen rankten.

Daarheen droeg hij het kind, legde het op een rustbed, en gaf het in de zorg van de kleine Monica.

Dit was een inderdaad nog heel jong meisje, dat hem grootvader noemde. Zij speelde en zorgde, dat was alles.

Juliaan lag in een ijlende koorts die tien dagen duurde. Toen hij beterde ving er voor hem een leven aan dat hoogst eenvoudig was en toch vol wonderen. Het natuurlijke leven bestond: de maaltijden met den Grijsaard en Monica, de bediening die talrijk was en toch afwezig scheen, want niets van hun doen drong door tot de gedachten, de kleeding die eender bleef, hoewel ze telkens verwisseld werd. Maar meer dan dat was het bestaan zooals het Juliaan tot bewustzijn kwam. Hij dacht wel aan Leonard, hij deed het zelfs met al de gevoelens die daarbij natuurlijk waren, met smart over zijn verlies, met weemoedige herinnering aan zijn genegenheid, met een liefhebbend zien van elken kleinsten trek uit hun kinderlijk samenzijn gedurende jaren, en hun vlucht van een etmaal, - maar al die gevoelens en beelden waren als visschen in een stroom, vrijelijk gaande en komende, maar omvangen door een glanzende, stroomende, doorzichtige lichtstof, waarvan het ook beter en wenschelijk was ze niet te scheiden. Juliaan had niets vergeten, integendeel, alles leefde sterker in hem dan hij het ooit gekend had, maar hij wist tevens, als door geheimnisvolle ingeving, dat het hem nooit bewegen zou tot daden, hem nooit zou terugbrengen tot die werkelijkheid waaruit het ontstaan was.

En evenzoo als het verleden in hem, zoo leefde het heden buiten hem. De Grijsaard naar wien hij zag en naar wiens spreken hij dagelijks luisterde, - het meisje met wie hij liep en speelde, - de heele wonderen-volle bergwereld, waarin hij thuis raakte en die hem haar geheimen aldoor helderder kennen deed. Er was in huis en daar buiten een orde in al het natuurlijke: een onwrikbare orde van maaltijden zoowel als van seizoenen, - toch was in die regelmaat een aandoening die hij niet anders vertolken kon dan met de woorden: dat er geen tijd bestond.

Hij was geboeid, van uur tot uur, eindelijk van jaar tot jaar, maar toen hij lang genoeg geleefd had om zich te kunnen gaan herinneren, om zich te willen herinneren, toen ontdekte

hij dat er niets, volstrekt niets gebeurd was, en dat nochtans diezelfde boeiende volte voor hem aanwezig bleef. Maar aanwezig - en dit begreep hij nu - als de stroom van zijn eigen gedachten. Die was er, elk oogenblik, die bevatte, elk oogenblik, de heele levende massa van droppen die de volheid van het leven voor hem spiegelde, verloor, en weer anders gaf. Verslonden voelde hij zich in een leven zóo innig en wezenlijk dat het geen enkele toevalligheid aan zich behield.

Een vage droefheid ontstond die hij vroeger niet gevoeld had. Hij was ouder geworden - hoeveel wist hij niet. Hij had eens, met Monica badend in den helderen bergvijver waar de donkere bosschen bovenuit stonden, tot op zijn voeten neergezien, en toen gemerkt hoe hoog zijn hoofd boven de oppervlakte van het water bleef. Hij had haar toen toegeroepen te zien hoe groot hij was. Hij had ook naar haar gezien, terwijl zij op de grens van zon en schaduw bukte en haar lange gouden haren met één hoofdbeweging van voor naar achteren wierp. Op de ronding van haar schouders lettend had zich hem uit de groote aandoening van zijn leven ééne losgemaakt, die van een onuitsprekelijke bevalligheid. Het ontroerendste wat bestond was voor hem voortaan die schouderronding. De donkere sparren en de blauwe hemel waren tegen die blankheid alleen de achtergrond, die deed uitkomen en overstraalde.

Maar in die ontroering was een geheim dat hij in Monica niet vinden kon. Ook de natuur die hem omgaf, had dat niet. Ook de gesprekken van den Grijsaard, hoe inhoudzwaar ze zijn mochten, misten het. In de stem van Monica kwam het niet tot uiting.

Hij werd rusteloos en zwierf op de grenzen van zijn bergwereld. Op een heeten achtermiddag lag hij lang uitgestrekt achter een hooge doornhaag, met zijn oogen gevestigd op het strakke blauw van de zomerlucht. Plotseling hoorde hij zachte, warme, als klokkende geluiden. Door een opening van de haag zag hij op de berm van een stoffigen weg een jonge vrouw die aan de volle borst die uit haar open halsdoek zwol een kind zoogde. Een jonge kerel lag toetezien. Hij was een ketellapper, gebruind, en met warrige krulharen. Zij was grof, rood en vriendelijk. De kleuren van hun gezondheid en van

de lange wegen waren over hen. Hun oogen straalden als ze naar het kind zagen.

Juliaan bleef kijken tot de vrouw, die haar kleeren gesloten had, haar kind in een doek over de schouders bond, de man zijn gereedschappen greep, en ze opstapten.

Hij ging huiswaarts, minder dan eerst en toch meer. Hij voelde zich de slaaf van een voorstelling die hij rijker was. De volgende morgen zag hem op een van de wegen die naar buiten voerden, een gewone jonkman op zoek naar het geluk van alle menschen.

De wereld waar hij opnieuw inkwam, was toen zooals nu en zooals zij altijd zijn zal. Zij bestond uit de ordelijke elementen, dat zijn zij die zich willig of onwillig voegen laten tot saamwerking met anderen, en uit de onordelijke, zij voor wie saamwerking niet mogelijk is. Het wonderlijke was evenwel dat zij die zich de saamwerkenden noemden altijd de hand aan het zwaard hadden, elkander bestreden, en hun werk deden in een toestand van eigengeschapen wanorde. De onordelijken daarentegen waren de weerloozen, zij die geen zwaard hadden, de vreedzamen die wel gaarne zouden hebben saamgewerkt, maar die meenden dat niet anders te kunnen doen dan ordelijk.

Toen Juliaan een halven dag geloopen had kwam hij op een hofstede. Hij had honger en vroeg aan een knecht die, op een ladder geklommen, spijkers in de daklijst sloeg, of er daar werk voor hem zijn zou. Die verwees hem naar den boer, die dik en rood bij de beerput stond. Toen hij dien zijn verzoek herhaald had, werd hem gevraagd hoeveel loon hij eischte. ‘Ik eisch geen loon’ zei hij: ‘ik heb honger’. De ander sloeg een korten harden lach op en antwoordde: ‘Goed, dan ontsla ik dien doodeter: die krijgt een hoog loon en doet weinig’.

Juliaan ging heen want hij wou den knecht niet uit zijn brood stooten.

Hij liep door tot een stad waar, op een plein, een park was waarin banken stonden. Daar viel hij neer om te rusten. Maar een gehelmde man kwam op hem toe en beval hem heen te gaan. Hij beklaagde zich dat hij moe was en den heelen dag geloopen had. Doch de rustbewaarder werd ongeduldig en zei hard: De bank is niet voor landloopers. Tegelijk naderden twee dandy's die het over de lichte vrouwen van

de stad hadden en die zich al pratend op de bank neerlieten en met hun wandelstokken in het zand piekten.

Buiten de stad vond Juliaan een herberg waar een bruiloft gehouden werd. De waard glunderde, hield hem in zijn fluweelen pak, voor een kermisgast, een hardlooper, haakte een viool van de wand en zei dat hij spelen moest. Dat kon hij, en toen hij gegeten en gedronken en nachtlogies bedongen had, speelde hij de vroolijkste dansmuziek voor de boeren en boerinnen die stampten en klosten op den dansvloer. 's Avonds toen de lichten al walmden, trokken twee boeren hun messen, en hun vrouwen liepen zich met twee andere in het hooi versteken.

Den volgenden morgen schonk hem de waard een grooten grauwen mantel. Daarin gekleed lukte het hem een plaats als looper te krijgen bij de Bank die haar granieten pui met de buikig getraliede vierkante vensters aan de hoofdstraat had. Van zijn eerste loon kocht hij zich andere kleeren. Hij liep heen en weer tusschen de verschillende kantoren van de stad en vertoonde zich bij alle inwoners met wie de Bank zaken deed. In de lokalen van de Bank zelf verscheen hij enkel, om orders te ontvangen of te verantwoorden. Maar toen hij zijn werk een jaar gedaan had werd hij bij den patroon geroepen, die hem voorstelde schrijver te worden. Hij nam het aanbod aan en zat nu voortaan op een hooge kruk aan een houten lessenaar, met een koerslijst naast zich, de prijzen van effecten en den coupon-interest te berekenen. Hij zat daar met verschillende andere klerken, en een boekhouder. De tijd ging meestal voorbij met rekenen. Dat deden er altijd meer dan een opdat de kans op fouten zoo gering mogelijk werd. Verder werden er brieven geschreven waartoe de patroon, die in het fraaier gemeubelde voorkantoor zat, de kladden gaf. En geschreven, moesten zij door den jongsten bediende gecopieerd worden, onder het persje. Als de patroon, met zijn fijne beringde hand over den smallen glimmenden schedel strijkend, en met de oogen knippend, ‘Mijnheer van Boven’ riep, dan legde de boekhouder zijn pen aandachtig op het horizontale dak van zijn lessenaar, wipte van zijn kruk, en vertoonde zich voor zijn meester, die tusschen zijn fraaie blonde snor nauwkeurige vragen uitzond of getemperde bevelen gaf.

Dan ging er een wind van bedrijvigheid door het kantoor, zooals ook tegen het Beurs-uur, als patroon en boekhouder beiden verdwenen, en er meerdere ruimte ontstond voor steedsche jongeluispraatjes.

Maar de levendigste spanning maakten de bezoeken gaande. Juliaan had al lang gemerkt hoe ruim de kring was waarin de Bank zaken deed. Niet alleen de bedrijven van stad en provincie stonden met haar in rekening of hadden bij haar de fondsen, waaruit hun werkzaamheid gevoed werd - evenals bizondere personen trouwens die geen kans zouden gezien hebben zonder haar hulp de interesten te innen van staatsschulden, koop en verkoop te bewerkstelligen of zelfs de gelegenheid te vinden tot beleggingen op onderpand, - niet alleen bedrijven en personen van de stad en de provincie waren van haar afhankelijk, maar van haar in verbond met andere banken het geheele rijk, in nog ruimer verbond een goed deel van het buitenland.

En weer merkte Juliaan hoe de schijnbare samenwerking het mom van oorlog was. Schijnbaar was de Bank bestemd om het werken en leven van de menschen die tot haar kwamen te vergemakkelijken. Haar betrekkingen waren als een duizendvoudig touwwerk steunend gespannen over de wereld. Maar dat weefsel werd een net, waaraan niet enkel soms wat hangen bleef, maar dat opzettelijk gelegd werd tot de grootste vangst. De toevertrouwde gelden waren kapitaal waar de Bank mee werkte. Het vertrouwen dat de Bank genoot werd gebruikt ter aanprijzing van bedenkelijke waarden.

De bezoeken waren spannend, omdat - dit voelde ieder op het kantoor, zonder het meer dan bij toeval uittespreken - omdat, schijnbaar afgelegd ter wille van koelzinnige geldzaken, ze inderdaad gebracht werden uit woesten of bloedenden harttocht. De gewoonte was dat Juliaan de bezoekers eerst aan het loket te woord stond, hen vervolgens, indien zij konden ontvangen worden, binnenliet. Daarna sloot hij de deuren tusschen achter- en voorkantoor. Een enkele blik zei hem dan soms genoeg. Deze was een aanvoerder van het buitenlandsche geldleger. Gene was een slachtoffer. Deze had in zich het voldane veroveringsgevoel dat alweer zon op nieuwe middelen.

Gene droeg op zijn gelaat de wanhoop van wie zich reddeloos verloren wist.

Het was niet Juliaans gewoonte in het gevoel van anderen zich zoo diep te verzinken dat het meegevoel zwakheid teweegbracht. Maar hij zag in het eenvoudigste gebarenspel de oneindige mogelijkheid van gevoelens, en hij kende van de levende menschenwereld genoeg om den chaos van strijd en leed te doorgronden die door één zulke rimpeling verraden werd.

Achter de gesloten deuren siste de schaamtelooze verovering, krampte de verbrijzelde radeloosheid, - en de bedienden van het kantoor wisten het, ook al zagen zij maar een oogenblik de gezichten, ook al drong het spreken nauwelijks tot hen door.

Soms trouwens werd of aan den boekhouder of aan een van hen opgedragen een geringeren bezoeker te woord te staan.

Toen Juliaan twee jaar zijn betrekking vervuld had, ontving hij last naar een deel van het rijk te gaan waar pachten moesten gëind worden. Het was een afgelegen provincie. De menschen woonden er op hoeven die zij van vader op zoon geërfd hadden. Het rijk had eeuwen lang geen rekening met hen gehouden. Zij waren nooit opgenomen geweest in de staande legers. Zij betaalden geen belasting. Zij hadden hun geloof dat hetzelfde was van alle menschen in hun werelddeel, maar zonder kerkverband. Hun land lag afgezonderd en veilig en zij hadden van geslacht op geslacht zich gesterkt in een vreedzame samenwerking. Den vorst van het rijk erkenden zij. Zij zonden hem gezantschappen en brachten hem geschenken, op gezette tijden. Zij vertrouwden op hem, zooals hun vaders vóór hen. Zij hielden hem voor goed en heilig, en in de diepten van hun harten sluimerde de overtuiging dat als hun iets kwaads gebeurde dat nooit door hem kon zijn, dat, integendeel, hij alles zou doen om het aftewenden.

Maar in de latere jaren waren de machten van het rijk tot hen genaderd zooals hun dat vroeger nooit overkomen was. Er waren spoorwegen dichterbij gekomen. Er waren ambtenaren afgestapt die geld voor den staat eischten. Er waren officieren verschenen die hun zonen opriepen om te worden ingelijfd in een leger. Besluiten werden afgekondigd van een

Synode die het kerkelijk leven regelde, en hen voor ketters verklaarde.

Hun gezamenlijk leven eenmaal gestoord, en verzwakt, was misgewas en tegenslag minder goed dan eerst te dragen geweest, hadden zij op onderpand van hun landerijen voorraden en zaad moeten inslaan, en de tijd was gekomen dat zij, zonder voldoende te begrijpen hoe dit was toegegaan, bezitloos waren en afhankelijk van machten buiten hen.

Zoo vond Juliaan, bij zijn komst, een volk dat voortreffelijk in alles geweest was, in openlijken oorlog met kerk, leger en geldmacht, met den heelen Staat en met het heele buitenland, - en alleen nog maar vertrouwende op den Vorst dien zij nooit gezien hadden.

Het bleek hem dat niet alleen in hun gewest, maar ook in de gewesten tusschen hen en de hoofdstad, die ontevredenheid giste en dat vertrouwen nog wakker was. Niemand geloofde meer dat het leven zóo langer te dragen was. Ieder - ook als hij het niet geloofde - hoopte dat de Vorst helpen zou.

Niets leek Juliaan natuurlijker. Hij deelde de overtuigingen van het volk. Hij was meê aanwezig toen zij besloten naar de hoofdstad op te trekken. Hij was aan het hoofd van een leger dat almaar aanzwol, dat, als één man bezield met geloof in den Vorst die redden zou, op een kouden morgen de kaden langs trok en naar het plein voor het paleis waar het zich zou opstellen. Daar renden uit de zijstraten waar zij verdekt gereed stonden de schitterende troepen van den Vorst zelf in den morgennevel te voorschijn, en zonder een woord, zonder een aanmaning vandaar te gaan, werden mannen, vrouwen en kinderen doorschoten, vertrappeld en neergesabeld. Juliaan werd gevangen gemaakt.

Het was kort daarna dat hij naar een kleinere stad gezonden werd, om daar te worden terechtgesteld.

Het was de stad waar aan het plein met de zindelijke keien de bakkerij stond waar Leonard vroeger zijn meel aflaadde. Leonard was nu zelf de eigenaar van dat huis en een aanzienlijk burger van het stadje dat hem had zien toenemen in welvaren. Hij was een lid van de kerk, een voorstander van de orde, die in den staat belichaamd was. Hij was nog ongehuwd, maar hij vergroeide met de wereld die hem had opge-

nomen, en hij had met zijn medeburgers luid gesproken tegen de oproerlingen die de orde verstoord hadden, en tegen hun aanvoerder die zou worden terechtgesteld.

Aan Juliaan was toegestaan de kleeren te laten komen, die hij vroeger gedragen had. Het was een gril van hem, maar zij waren de eenige dracht die hem herinnerde aan zijn jeugd, aan een vroeger geluk, en aan een enkele daad van menschelijke genegenheid. Het pak van zwart fluweel, en de grauwe mantel die hij van den waard ten geschenke kreeg.

Op een zonnigen morgen werd hij naar de galg geleid. De menigte brulde. Soldaten hielden op het plein een open ruimte. Hij besteeg den ladder en de lus werd hem om den hals gelegd. Den grauwen mantel wierp hij van zich.

Op dat oogenblik, terwijl de beul den ladder wegtrapte, hoorde hij een kreet. Hij zag Leonard die de handen uitgestrekt in elkaar stortte en naast hem Monica die met groote tranen in de oogen hem ondersteunde.

Wereldtaal
Door
T.J. de Boer.

L. Couturat, O. Jespersen, R. Lorenz, W. Ostwald, L. Pfaundler, Weltsprache und Wissenschaft. Gedanken über die Einführung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft. Jena, G. Fischer, 1909.

Sedert de Parijsche wereldtentoonstelling van 1900 bestaat er een ‘Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale’, die, na zevenjarige werkzaamheid, in het najaar van 1907 haar keuze liet vallen op een vereenvoudigd Esperanto, voorloopig Ilo genoemd. Tot ondersteuning en nadere uitvoering van haar plannen heeft zij, in het begin van dit jaar 1909, gesticht een ‘Uniono di l'amiki di la linguo internaciona’, die zich op tweeërlei wijs zal organiseeren: vooreerst in een Komitato, een kommissie van bestuur en propaganda, en ten tweede in een Akademie voor onderzoek, vaststelling en verbetering van de internationale hulptaal[1)]. In de bovengenoemde brochure, het gemeenschappelijk werk van een filosoof, een filoloog, twee chemici en een physicus, wordt de algemeene belangstelling voor het werken en streven dezer jonge vereeniging gevraagd. Het is me aangenaam, meer nog als belangstellend toeschouwer dan als overtuigd aanhanger, hier met enkele woorden op den aard en de beteekenis van

1) Wie van de vereeniging (Uniono) lid wenscht te worden, kan zich opgeven bij den secretaris A. Waltisbühl te Zürich, Bahnhofstr. 46.

haar werkzaamheid te kunnen wijzen. Vooral om het door utopisten gewekte misverstand weg te nemen, waarop velen hun kritiek van een wereldtaal bouwen, dat men n.l. hierin een middel zou hebben om de nationale talen te vervangen, aan de babylonische spraakverwarring een einde te maken en het tijdperk van wereldvrede en algemeene broederschap te openen. Het plan van de genoemde mannen is veel bescheidener. Zij wenschen naast de bestaande talen, waarin hart en verbeelding zich als tot dusver kunnen uitspreken, een hulptaal voor het wereldverkeer, voor den handel, voor de wetenschap ook, zij het voorloopig alleen voor de exakte wetenschappen.

* * *

Het zijn filosofen die zich het eerst over de wenschelijkheid en de mogelijkheden van een wereldtaal hebben uitgelaten. In een brief van 20 Nov. 1629 aan zijn vriend P. Mersenne bespreekt Descartes het plan van een onbekende om zulk een taal saam te stellen. Descartes onderscheidt daarin reeds de beide mogelijkheden om hetzij een zuiver kunstmatige taal a priori te maken of een meer natuurlijke te vormen, die zich aansluit bij de meest bekende talen, maar met een zeer gemakkelijke regelmatige grammatica. Had men maar, wat de eerste betreft, de volle waarheid of wetenschap van alle dingen in heldere en duidelijke begrippen, dan zou men die begrippen kunnen benoemen of eenvoudig nommeren en zoo een taal verkrijgen, die in enkele dagen te leeren was, aan de ware filosofie uitdrukking gaf en dus met gemak alle menschen wijs maakte. Descartes zelf verwachtte niet een dergelijke taal ooit in gebruik te zien: daartoe zouden groote veranderingen in de orde der dingen noodig zijn, daarvoor zou de wereld een paradijs moeten worden, zooals het alleen in romans voorkomt. Hij geeft daarom de voorkeur aan het Latijn of een andere gebruikte taal, vreest echter dat ook de invoering hiervan op praktische moeilijkheden zal stuiten: niet licht zal men tot eenstemmige keus komen, omdat wat de een goed vindt voor den ander leelijk of onuitsprekelijk is.

Ik heb hier Descartes' gedachtengang volledig trachten te geven, omdat de voorstanders van een wereldtaal zich op

hem plegen te beroepen en hem aanhalen, maar zonder zijn kritiek.

Veeleer kunnen zij zich op Leibniz beroepen. Deze, minder kritisch dan Descartes, heeft zijn leven lang, op velerlei gebied, naar eenheid gestreefd: eenheid der kerken in een religieuse wereldorganisatie, eenheid van de verschillende filosofiën in een allesomvattend stelsel, en zoo ook eenheid van taal als harmonmische uitdrukking van alle waarheid.

Leibniz dacht zich een wereldtaal naar analogie van wiskundige symbolen. Deze hebben steeds dezelfde vastbepaalde of eenduidige beteekenis. Zóó moest het ook zijn met de woorden als symbolen van de gedachte. Eerst is dus het menschelijk denken te analyseeren en daarna kan men aan de enkelvoudige voorstellingen enkelvoudige namen geven, d.z. de stam- of grondwoorden der taal, en aan de samengestelde voorstellingen samengestelde namen.

In den geest van Leibniz en Wolff zijn alle definities van taal als uitdrukking van gedachte alleen en alle pogingen om a priori of op grond van filosofische analyse een taal saam te stellen.

Taal echter is uiting van een synthese van voorstelling en wensch, van gedachte en bedoeling, niet de uitdrukking van zuiver voorstellen of denken alleen. Trots alle rationalisten zijn wij voelende en willende wezens, die met onze woorden in de eerste plaats praktische bedoelingen hebben. Indien wij op een wereldtaal moeten wachten, tot wij door zuiver denken de volle waarheid omtrent alle dingen hebben, dan doen wij het best met nu reeds elke hoop op te geven.

Van de zgn. filosofische of apriorisch saamgestelde talen (er zijn er wel 20) is niets te verwachten. Ik noem daarvan alleen het Solresol van den Franschman Sudre (geb. 1787).[1)] Deze bouwt zijn taal op uit de elementen do-re-mi-fa-sol-la-ci, die men met letters of met noten kan schrijven, die men naar verkiezing spreekt of zingt, en die ook door de 7 kleuren van het spectrum zijn voor te stellen. Een prachtige algemeene taal dus, ware niet het aantal elementen zoo gering dat al spoedig

1) Een bericht, dat dezer dagen door kranten en tijdschriften gaat, noemt dit de nieuwste wereldtaal.

de samenstellingen veel te lang worden. Er zijn in deze taal slechts 7 eenlettergrepige woorden en de samenstellingen van 2 tot 5 lettergrepen leveren, volgens berekening, nog geen 12000 woorden.

Sedert het midden van de 19e eeuw heeft meer en meer het inzicht veld gewonnen, dat alleen een bestaande of een bij bestaande talen zich aansluitende wereldtaal kans van slagen zal hebben. Tegen een der bestaande talen (het meest wordt natuurlijk het Engelsch genoemd) pleiten zoowel de eigenaardige moeilijkheden van uitspraak enz. der voorgestelde taal als de naijver van hen die een andere taal spreken. Om aan de laatste moeilijkheid te ontgaan wordt door sommigen nog altijd het Latijn aangeprezen, maar zonder een zeer verregaande moderniseering is die moeilijke doode taal niet te gebruiken. Daarom verklaren de meeste voorstanders van een wereldtaal zich tegenwoordig voor aansluiting bij de voornaamste levende talen. Van deze gedachte gingen uit, om de twee het best bekende te noemen, Mgr. Schleyer, die in 1879 met het Volapük kwam, en veel zuiverder Dr. Zamenhof in 1887 met zijn Esperanto. Het Volapük heeft, in de eerste tien jaar van zijn bestaan, een groote verbreiding gevonden, tot er, op het congres van Parijs (1889), een scheuring ontstond tusschen de orthodoxe (vooral duitsche) aanhangers van Schleyer en de revisionisten onder leiding van den franschen professor Kerckhoffs, dezelfde die tegenwoordig voor een vereenvoudigd Esperanto ijvert zooals toen voor een vergemakkelijkt en verbeterd Volapük. Aan het Volapük was dan ook werkelijk veel te verbeteren. De wortel- of stamwoorden, bij voorkeur aan het Engelsch ontleend, waren in vele gevallen door engelsche oogen nauwelijks, door engelsche ooren in 't geheel niet te herkennen. En verbuiging en vervoeging en samenstelling waren te veel naar duitsch en grieksch model ingericht, om bij Franschen en Engelschen ingang te kunnen vinden. Het Volapük sterft in onzen tijd zijn welverdienden dood.

* * *

Het Esperanto schijnt tegenwoordig dezelfde krisis te doorstaan, die voor het Volapük omstreeks 1890 het begin was

van het einde. Ook hier staan nu orthodoxen en revisionisten tegenover elkaar, eenerzijds de aanhangers van het Esperanto, de Fundamentisten (hun bijbel is Dr. Zamenhofs 'Fundamento de Esperanto) en anderzijds de ontwerpers van het Ilo. Toch is er eenig verschil, en dit geeft mij den moed, om er de aandacht op te vestigen en zeer bepaald voor de Ilo-beweging eenige belangstelling te vragen. De ontwerpers van het Ilo (afkorting van Internaciona Linguo met den uitgang - o), al mogen er ook onder hen utopisten zijn, noemen hun taal slechts een hulptaal, in bepaalde omstandigheden te gebruiken. Vertalingen als b.v. van Goethe's Iphigenie in het Esperanto worden door hen afgekeurd. Ze zijn zich dus bewust van het verschil tusschen een natuurlijke taal en een kunstprodukt, dat in sommige bepaalde behoeften wil voorzien, behoeften, die een gevolg zijn van het steeds zich uitbreidend wereldverkeer en, wat de wetenschap betreft, van het toenemend gebruik van nationale talen. Vroeger was het Latijn de taal van alle geleerden; tegenwoordig is de kennis van Fransch, Duitsch en Engelsch niet meer voldoende om de wetenschappelijke literatuur bij te houden. Een wetenschappelijke hulptaal nu zou een middel van verstandhouding tusschen de geleerden van verschillende naties kunnen zijn.

Hoe wil men dit bereiken?

Door een taal bijna zonder grammatica, gemakkelijker nog dan het Engelsch, saamgesteld uit zooveel mogelijk internationale wortel- of stamwoorden, waaruit met behulp van een vrij groot aantal (47) voor- en achtervoegsels naar streng logische regels samengestelde woorden zijn af te leiden. Het is een taal die grooter eischen stelt aan het oordeel dan aan het geheugen. In aanprijzende brochures noemt men haar de gemakkelijkste van alle talen. Dat is zeer betrekkelijk waar, eigenlijk alleen ten opzichte van de grammatica. Verder zijn de wortel- of stamwoorden gemakkelijk te leeren voor hen die reeds de voornaamste Europeesche talen kennen, dus voor beschaafden van onzen tijd, niet voor hen die men in de toekomst van de moeite om vele vreemde talen te leeren wil ontlasten. En eindelijk de woordvorming door voor- en achtervoegsels naar logische regels zal altijd moeilijk zijn voor de groote massa, van wie men eerder eenige inspanning van het

geheugen kan eischen dan de toepassing van regelen, waarbij het noodig is te oordeelen naar analogie. Aan den stelregel van Jespersen, die hier een beginsel van engelsche moralisten toepast: De beste internationale taal is diegene, die aan het grootste aantal menschen het grootste gemak biedt, zou ik daarom in elk geval de beperking willen toevoegen: het grootste aantal *van hen voor wie de internationale hulptaal bestemd is*.

Dat wat het beginsel betreft. En dan zij het me nog vergund op enkele bizonderheden van uitvoering te wijzen, daarbij het Ilo met het Esperanto vergelijkende. Dat het eerste werkelijk verbeteringen aanbrengt, zal hierbij blijken.

Vooreerst wordt het alfabet van het Esperanto zeer vereenvoudigd door het afschaffen van accenten, die het schrijven, drukken en telegrafeeren lastig of zelfs onmogelijk maken. Gemakkelijkheid in het schriftelijk en telegrafisch verkeer wordt terecht als een der noodzakelijkste voorwaarden van een wereldtaal beschouwd. Daarnaast wordt ook op de gemakkelijkheid van uitspraak gelet, in sommige gevallen m.i. zelfs te veel. Een voorbeeld. Evenals in het Esperanto laat men in het Ilo alle zelfstandige naamwoorden in het enkelvoud uitgaan op - o. Daar nu 20 à 25% van alle woorden die wij gebruiken zelfstandige naamwoorden zijn, zou het een groote vereenvoudiging zijn, die in het schrift altijd en voor de uitspraak, van de meeste althans, gewoonlijk overbodige lettergreep weg te laten. 't Is waar dat zoo de eindkonsonant van een woord soms met het begin van een volgend weord minder welluidend zal samenstooten. Franschen, Italianen en Arabieren b.v. voegen er in zulk een geval voor 't gemak of om den beteren klank bij de uitspraak een vokaal tusschen. Welnu, laten ze dat ook met het Ilo doen. Dat is echter geen voldoende reden om, met name in het schrift, bijna alle woorden met een vokaal te doen eindigen.

Dat het Esperanto en het Ilo er in 't algemeen meer romaansch dan germaansch uitzien, is niet te vermijden. Het volgt eenvoudig uit het beginsel van internationaliteit. Het overwicht, langen tijd, van de romaansche beschaving en vooral ook de invloed van de klassieke studie hebben vele woorden van romaansche afkomst tot gemeengoed van alle beschaafden

gemaakt. Volgens een statistiek van Couturat is de verhouding in het Ilo als volgt: van de 5379 tot nog toe gevormde wortel- of stamwoorden vindt men er in het

Fransch	4880 d.i. 91 perc.
Italiaansch	4454 d.i. 83 perc.
Spaansch	4237 d.i. 79 perc.
Engelsch	4229 d.i. 79 perc.
Duitsch	3302 d.i. 61 perc.
Russisch	2821 d.i. 52 perc.

Deze verhoudingen, die gunstiger zijn dan in 't Esperanto, stempelen het Ilo tot een taal voor het europeesche of wil men europeesch-amerikaansche beschavingsgebied. Met de wenschen van Japaneezen en Chineezen, Turken en Perzen, Arabieren en Berbers, om niet meer te noemen, wordt dus niet gerekend. Streng genomen is het Ilo geen wereldtaal, maar misschien heeft het zoo als het nu is meer kans van slagen.

De verdubbeling van het aantal stam- of wortelwoorden (het Esperanto heeft er ongeveer 2700) is m.i. ook een voordeel van het Ilo. Samenstelling, afgedacht van de moeilijkheden die zich daarbij voordoen, maakt de woorden lang en lastig. Is het b.v. niet ongehoord dat het Esperanto voor een heel gewoon woord als dwerg het omslachtige *malgrandegulo* noodig heeft? In de door het Ilo ingeslagen richting kan men nog iets verder gaan. Veel gebruikte talen als Chineesch en Engelsch hebben zich vereenvoudigd door monosyllabische ontwikkeling.

* * *

Doch genoeg prijzende of lakende vermelding van bizonderheden, die elders beter op hun plaats zijn. Ik wensch hier alleen den indruk te wekken dat het Ilo de vrucht is van een ernstige poging om in een behoefte van onzen tijd te voorzien. Als modern Pinksterwonder vragen wij een taal die alle volken als de hunne verstaan. Onmogelijk dunkt me dit wonder niet. Als men nl. van deze taal niet alles en haar niet voor allen verlangt. Het schijnt me zelfs nog twijfelachtig of men de

eischen van handel en verkeer met die van een wetenschappelijke hulptaal zal kunnen vereenigen.

Of ooit en wanneer een wereldtaal als het Ilo of een nog betere aan de menschheid belangrijke diensten zal bewijzen, dat weten de goden. Sommige teekenen echter geven ons hoop dat een werken in deze richting niet te vergeefs zal zijn. Internationale maten en gewichten dringen door in het gebruik. Schepen van alle zeevarende volken geven met hun vlaggen internationale signalen. Sommige wetenschappen, vooral wis-, natuur- en scheikunde, werken reeds met internationale symbolen en formules. Slechts proeven kunnen ons leeren, hoever wij 't mettertijd in deze richting zullen brengen. Proeven als die van Couturat c.s. met hun Ilo hebben dus aanspraak op waardeering en dank. Succes zullen ze waarschijnlijk het meest hebben, wanneer de proefnemers zich wijselijk beperken en vooral geen reklame-brochures schrijven met alleen pro zonder contra, omdat daardoor in wetenschappelijke en ontwikkelde kringen slechts twijfel en afkeer van de goede zaak worden gewekt.

PINKSTEREN, 1909.

De oden van Klopstock
Door
Alex. Gutteling.

Vijfde Hoofdstuk

Terwijl in de eerste jaren na Cidli's dood Klopstock's Oden bijna uitsluitend zuiver-Christelijk zijn, begint in 1764 de vaderlandsliefde zich weer te doen gelden. De verzen van deze soort worden, ofschoon de andere nooit geheel verdwijnen, steeds talrijker, tot een derde groep van bespiegelende gedichten, grootendeels kunst en taal betreffend, de meerderheid gaat vormen. Deze drie categorieën vullen met een aantal meer persoonlijke verzen, waaronder veel van de mooiste, de dertig jaren tusschen 's dichters jeugd en ouderdom. Ongetwijfeld is daar een neergang in. De algemeen-menschelijke hartstocht voor zijn geloof wordt overstemd door de beperktere voor zijn vaderland, en deze maakt plaats voor eenzelvig filosofeeren óver kunst. De dichter heeft zich dan ook, naarmate hij ouder werd, meer en meer afgezonderd van het druk geestelijk leven, dat juist toen hoe langer hoe rijker werd in Duitschland, maar hem, die in alles de moralist en de Christen bleef, wel grootendeels vreemd en vijandig moest zijn.

De Ode ‘Kaiser Heinrich’, voor een deel reeds in het vorige hoofdstuk ter sprake gekomen, en dus een bewijs, dat de grenzen der groepen niet scherp zijn, bevat verder een vergelijking tusschen enkele Middeleeuwsche keizers, die de poëzie beschermden, met Duitsche vorsten van den lateren tijd:

> Lasz unsre Fürsten schlummern in weichem Stuhl,
> Vom Höfling rings umräuchert und unberühmt,

So jetzo und im Marmorsarge
Einst noch vergess'ner und unberühmter!

Frag' nicht des Tempels Halle; sie nennte dir
Mit goldnem Munde Namen, die Keiner kennt:
Bei diesen unbekränzten Gräbern
Mag der Heralde, sich wundernd, weilen!

Zelfs Frederik de Groote, wiens minachting Klopstock zich geweldig heeft aangetrokken, zou, zeide hij, dat lot niet ontgaan. O, als nu Kaiser Heinrich leefde, hoe zou hij de jonge Duitsche poëzie begunstigen, hij die zong:

‘Mir dient, wer blinkt,
Mit Pflugschar oder Lanze; doch miszt' ich eh'
Die Kron', als, Muse, dich und euch, ihr
Ehren, die länger als Kronen schmücken!’

Trotsch roept hij in ‘Unsere Fürsten’ den dichters toe:

Ihr siegtet
Ueber die Zeit! Deutschlands Fürsten....Sie rief
Kein Stolz, euch zu leiten, herzu,
Und allein schwangt, was auch obstand,

Ihr mit edler Rühnheit euch auf. So werde
Euch denn allein auch unsterblicher Ruhm!

In ‘Die Verkennung’, van 1779, spreekt hij meer bezonnen en duidelijker. Hij ontkent daar niet meer, dat ook (krijgs-) daden onsterfelijk maken, maar terwijl het kunstwerk blijft wat het is, wordt die daad door de geschiedenis omneveld.

In ‘Der Traum’, dat hij schreef naar aanleiding van Frederik's: ‘De la littérature allemande’, is de toon sarcastisch. De Duitsche dichters zijn jammerlijk opgeschrikt uit hun droom van onsterflijkheid, nu zelfs het *bestaan* van hun werken ontkend en deze meening tot aan Rhône en Theems verkondigd wordt, maar zij loochenen niet

Des Males Ewigkeit, das er sich
Zu dem verdientesten Ruhm gesetzt hat

Als Endurtheiler. Bleibender wird es stehn,
Denn Memphis Gräber, Stürmen zerstörbar nicht,

Wird mit der Zeiten Fluch nicht schwinden,
Noch der Vergänglichkeit Strom, erhalten

(Tön' andres Tones, Saite!), zur Schau gestellt
Durch Werke, deren Dasein er läugnete.

Dat zal zijn smadelijke eeuwigheid zijn. Heeft hij zich een betere gewonnen? Niet voorzeker door zijn Fransche verzen, die na Voltaire's zuivering nog plat Duitsch bleven (zie ‘Die Rache’), en wat de veroveraarsglorie betreft, zal het nageslacht misschien anders oordeelen dan de tijdgenoot.

*

Uit liefde voor de opbloeiende Duitsche poëzie, uit bewustzijn van eigen kracht en het gevoel, best te kunnen wedijveren met andere volken, komen dus deze verzen voort, die onmiddelijk aansluiten bij de in het derde hoofdstuk besproken gedichten van dien aard. Daar Frederik's bewondering niet de Engelsche, maar de Fransche dichtkunst gold, die Klopstock verachtte, moest hij dubbel scherp gehekeld worden. Alleen als het gezang der Grieken den Duitscher bloode maakt, is dat verschoonbaar, doch voelt hij zich ook tegenover anderen nietig, dan is hij Hermann, Luther en Leibnitz niet waard (‘Der Nachahmer’). Zelfs met de Grieken wedijvert Klopstock, ook wat zijn versvormen betreft. Het gedicht ‘Sponda’ beklaagt het ontbreken van den spondeus in Duitsche maten:

‘Wo, Echo, wallt ihr tönender Schritt?
Und in welche Grott' entführtest du sie,
Sprache, mir? Echo, du rufst sanft mir nach,
Aber auch dich höret sie nicht.’

doch eindigt, overtuigd als hij is, dat het hem toch lukte, dien in zijn vers te gebruiken:

Denn, Sponda, du begleitest ihn auch,
Der Bardiete[1)] vaterländischen Reihn - -

Het vers ‘Wir und Sie’ stelt de Duitschers weer tegenover

1) Bardiet = Bardenlied.

de Engelschen. ‘Zij zijn trotsch, wij rechtvaardig en vreemde verdienste eerend, zij hebben genie, maar wij ook, zij dringen diep in de wetenschappen door, doch wij niet minder, en waar is een Engelsche Händel, een Engelsch portretschilder als Kneller? - Dit pochen is wel wat vermakelijk. In muziek moge Engeland ver bij Duitschland achterstaan, de achttiend'-eeuwsche schilderkunst van Reynolds etc. heeft heel wat meer roem geoogst dan de Duitsche. En het schijnt wel, dat Klopstock in dezen vaderlandschen roes heelemaal de kluts kwijtgeraakt is, als hij roept:

> Wann traf ihr Barde ganz des Herz?
> In Bildern weint er. Griechenland,
> Sprich du Entscheidung aus!

Zonder mijzelf met Griekenland te willen gelijkstellen, durf ik toch wel er op wijzen, dat Klopstock zelf in de praktijk beter op de hoogte bleek van de wezenlijke waarde van het Beeld.

Een verklaring van deze meening vindt men evenwel in een gedicht van hetzelfde jaar: ‘Der Bach’. Het is belangwekkend, na te gaan, hoe hij tot zulke gedachten kwam.

> Wohllaut gefällt, Bewegung noch mehr;
> Zur Gespielin kor das Herz sie sich aus.
> Diesem säumt, eilet sie nach; Bildern folgt,
> Leiseres Tritts, ferne sie nur.

Dat wil zeggen: de versbeweging, het muzikale dus, is de nauwkeurige uitdrukking van het hart, doch beelden begeleidt zij langzamer, als uit de verte. Hoe juist dit is, heeft men in Gorters ‘Mei’ kunnen zien: Balder, die zijn ziel uitstortte in melodie, kon niet huwen met de verpersoonlijking van het zichtbare schoon. Balders liederen zijn uiterst muzikaal, doch feitelijk niet beeldend meer, de schilderijen van Mei's ommegang daarentegen zijn eén en al zinnelijke bekoring, doch zeer gedempt van zang. Dit gevoelende, heeft Klopstock in theorie de voorkeur gegeven aan het eerste, omdat zijn talent muzikaal was en zijn gemoed behoefte had aan onmiddelijke uiting, - doch in zijn beste verzen heeft hij het juiste midden weten te vinden, en als alle groote dich-

ters kans gezien, om zijn muzikalen aandrang te beheerschen (waarbij zijn strenge versvormen goeden dienst bewezen), en de of hij 't wilde of niet in hem opdoemende beelden eenvoudig te houden, zóó dat zij met die melodieën harmonisch waren te vereenigen. Zonder zichtbare schoonheid is poëzie evenmin bestaanbaar als zonder zang.

Maar ik kom terug op de Ode ‘Wir und Sie.’ Ook in oorlogsdapperheid doet de Duitscher niet voor den Brit onder, en als hij een vloot had, zou hij dat ook ter zee toonen. Het is wonderlijk, hoe de vreedzame dichter in deze patriottische stemmingen strijdlustig wordt. Ook het ‘Schlachtgesang’ en het ‘Schlachtlied’ zijn daar voorbeelden van, doch zijn waardeering voor oorlogsmoed geldt uitsluitend de strijders voor vrijheid en vaderland (zie ‘Die Krieger’). Vandaar dat hij vooral Hermann viert, den Germaan die Varus versloeg. Reeds in ‘An des Dichters Freunde’ wekte hij Cramer tot het bezingen op van dien held. In het derde hoofdstuk noemde ik een gedicht dat hem verheerlijkt, en dat al bizonder bloedig is. Thusnelda roept:

> ‘Ha, dort kömmt er mit Schweisz, mit Römerblute,
> Mit dem Staube der Schlacht bedeckt! So schön war
> Hermann niemals! - -
> - - - - -
> Komm'! ich bebe vor Lust, reich' mir den Adler
> Und das triefende Schwert! - -
> - - - - -
> Ruh' hier, dasz ich den Schweisz der Stirn abtrockne
> Und der Wange das Blut! Wie glüht die Wange!
> Hermann, Hermann, so hat dich
> Niemals Thusnelda geliebt!’

Is dit dezelfde dichter, die bij den strijd tusschen Engeland en Amerika - toch óók een vrijheidsoorlog! - in het feit, dat de zeeoorlog onbloedig was, een schoon bewijs wilde zien van toenemende menschelijkheid?

Ook in de hier te behandelen periode komt een Ode aan Hermann voor: een klacht om den gedooden held, een verheerlijking van zijn moed, een vervloeking van zijn belagers, door drie barden in koor gezongen. Deze tijd kenmerkt zich

namelijk bij Klopstock vooral door de vereering der barden en de terugkeer tot hun mythologie. In ‘Die Barden’ betreurt hij de vergetelheid van hun liederen. ‘Teutona’ bevat de verschijning van die Duitsche Godin, omringd door de geesten dier gezangen, schemerig de ondergegane, stralend de onsterflijke. Bij de eerste voegde hij het woord: ‘Unschuldige’: niet door gebreken, maar door toeval waren zij vergeten. De dichter uit den wensch, dat de geest van zijn eigen lied: de klacht om het vernietigde werk van zijn vaderen, niet door den verdelgenden Nornendolk getroffen moge worden. En het kwam hem voor, dat Teutona genadig glimlachte. - ‘Unsere Sprache’ verschilt hiervan alleen in het slot, dat Ossian huldigt:

> Die Vergessenheit umhüllt', o Ossian, auch dich!
> Dich huben sie hervor, und du stehest nun da,
> Gleichest dich dem Griechen, trotzest ihm
> Und fragst, ob wie du er entflamme den Gesang?

In de geestdrift, die het zoogenaamde tevoorschijnbrengen van diens zangen teweegbracht, moeten wij wellicht de aanleiding tot al deze bardenverheerlijking vinden. De oorzaak lag natuurlijk dieper: in de patriottische behoefte aan een belangrijk Germaansch verleden, in de poëzie dubbel gevoeld, omdat een klassieke Renaissance-periode in Duitschland niet bestaan had.

Het best, om ons de gedachten te doen verstaan, waardoor Klopstock tot deze soort kunst kwam, is de Ode: ‘Der Hügel und der Hain’, d.w.z. de Helleensche en de Germaansche poëzie.

Een ‘poëet’, een Griek dus, roept den ‘dichter’, d.i. een modern-duitschen, toe: wat luistert gij in het donker naar de stervende echo van het bardengezang, daar ge mij toch hebt?

> ‘War er der langen Jahrhunderte meines Gesanges werth:
> Warum ging er unter?’

Doch de dichter:

> ‘Warf - und weiszt du Das nicht? - auch ungerecht
> Nicht oft die Vergessenheit ihr Todeslos?’

Tegenover de Helleensche *kunst*-poëzie maakt hij zich een beeld van het *natuur*-gezang dat verloren is:

‘O Bild, das jetzt mit den Fittigen der Morgenröthe schwebt,
Jetzt, in Wolken gehüllt, mit des Meers hoher Woge steigt,
Jetzt den sanften Liedestanz
Tanzt in dem Schimmer der Sommermondnacht!’

Zij roepen een bard op, die verschijnt en tot den poëet zegt:

‘Was zeigst du dem Ursohn meiner Enkel
Immer noch den stolzen Lorber am Ende deiner Bahn,
Grieche? Soll ihm umsonst von des Haines Höh',
Der Eiche Wipfel winken?

De poëet zingt:

‘Töne, Leyer, von der Grazie,
Den leichten Tritt an der Hand der Kunst geführt,
Und lasz die Stimme der rauhen Natur
Des Dichters Ohre verstummen!’

Doch de bard:

‘Sing, o Telyn,[1)] dem Dichter die schönere Grazie
Der seelenvollen Natur!
Gehorcht hat uns die Kunst; sie geschreckt,
Wollte sie herrschen, mit hohem Blick die Natur.

Unter sparsamer Hand tönte Gemäld' herab,
Gestaltet mit kühnem Zug;
Tausendfältig und wahr und heisz, ein Taumel, ein Sturm,
Waren die Töne für das vielverlangende Herz.’

De poëet noodt den dichter tot het bezingen van de Grieksche Goden, de bard antwoordt:

‘Ist Achäa der Thuiskone[2)] Vaterland?’

En 's dichters besluit is:

‘Weck' ich aus dem alten Untergange Götter
Zu Gemälden des fabelhaften[3)] Liedes auf;

1) Telyn = de lier der barden.
2) Thuiskon: duitsche god.
3) In het woord ‘fabelhaft’ ligt een verweer tegen de beschuldiging van onchristelijkheid. Evenmin als de fabeldichter aan sprekende dieren gelooft, gelooft hij aan de Noordsche Goden, die hem enkel tot beeld en belichaming van ideeën dienen.

So haben die in Teutonias Hain
Edlere Züge für mich.'
- - - - -

'Ich seh', an den wehenden Lorber gelehnt,
Mit allen ihren goldenen Saiten,
O Grieche, deine Leyer stehn
Und gehe vorüber,

Er hat sie gelehnt an den Eichensprosz,
Des Weisen Sänger und des Helden, Braga,
Die inhaltvolle Telyn. Es weht
Um ihre Saiten, und sie tönt von sich selbst: Vaterland!

Ich höre des heiligen Namens Schall,
Durch alle Saiten rauschet es herab:
Vaterland! Wessen Lob singet nach der Wiederhall?
Kommt Hermann dort in den Nächten des Hains?'

De vaderlandslievende oorsprong van deze poëzie is door deze citaten duidelijk belicht. De dichter wordt er ongetwijfeld eenzijdig en onbillijk door. Hij stelde zich den bard blijkbaar eenigszins als Ossian voor, niet bemerkend dat het zuiverste natuurgevoel niet bij hem en juist wel bij de Hellenen te vinden is. In Klopstock's gedachten is overigens wel een kern van waarheid: poëzie mag noch kan los zijn van het vaderlandsche. Ook het algemeen-menschelijke vindt alleen uitdrukking in de schakeering van den bizonderen volksaard. Maar er is een eigenaardige reden, die het invoeren van een vrij onbekende mythologie zeer gevaarlijk maakte, zooals Goethe treffend heeft ingezien. In 'Aus meinem Leben' verklaart hij, waarom hij die handelwijs niet volgen kon: 'alle diese Dinge, wie werth ich sie hielt, konnte ich nicht in den Kreis meines Dichtungsvermögens aufnehmen; wie herrlich sie mir auch die Einbildungskraft anregten, entzogen sie sich doch ganz dem sinnlichen Anschauen, indessen die Mythologie der Griechen, durch die grószten Künstler der Welt in sichtliche, leicht einzubildende Gestalten verwandelt, noch vor unsern Augen in Menge da stand. Götter liesz ich überhaupt nicht viel auftreten, weil sie mir noch auszerhalb der Natur, die ich nachzubilden verstand, ihren Wohnsitz hatten. Was hätte mich nun gar

bewegen sollen, Wodan für Jupiter, und Thor für Mars zu setzen, und statt der südlichen, genau umschriebenen Figuren, Nebelbilder, ja blosze Wortklänge in meine Dichtungen einzuführen?'

Zeer terecht noemt hij de helden van Ossian 'gleichfalls formlos', maar als wij bedenken, hoe hij in zijn Werther daarvoor nog de grootste bewondering had, hoeft het ons niet te verbazen, dat Klopstock er anders over dacht.

Het is een feit, dat in de meeste Oden van deze soort het Mythologische onlichamelijk is, niet veel meer dan woorden, wier zin in noten verklaard moet worden. Des te merkwaardiger vind ik het, dat de dichter een paar malen ook hier tot plastische beelding gekomen is. Zeer schoon is de aanhef van 'Thuiskon':

> Wenn die Strahlen vor der Dämmrung nun entfliehn, und der Abendstern
> Die sanfteren, entwölkten, die erfrischenden Schimmer nun
> Nieder zu dem Haine der Barden senkt,
> Und melodisch in dem Hain die Quell' ihm ertönt;
>
> So entsenket die Erscheinung des Thuiskon, wie Silber stäubt
> Von fallendem Gewässer, sich dem Himmel und kommt zu euch,
> Dichter, und zur Quelle. Die Eiche weht
> Ihm Gelispel. - -

Hiervan zegt Herder: 'Welch eine herrliche Abenddämmerung geht durch die Erscheinung Thuiskon's! mit Sylbenmasz und Ideenfolge und Bildern, die wie aus den letzten Sonnenstrahlen und dem stäubenden Silber und den rauschenden Wipfeln heilig, feierlich und still zusammengewebt sind.'

In 'Braga' is Klopstock er in geslaagd, dien God der Dichtkunst tot meer dan een 'Nebelbild' te maken. Bij 'Thuiskon' was de omgeving alleen nog maar reëel, hier is zij dat niet minder, ofschoon geheel anders. De dichter (Wandor, Wittekinds bard wordt sprekend ingevoerd) roept den 'Zärtling' toe:

> Auf denn, erwache! Der December hat noch nie so schön,
> Nie so sanft, wie heut, über dem Gefilde gestrahlt,

Und die Blume von dem nächtlichen Frost
Blühte noch niemals, wenn es tagte, so.

Neide mich! schon, von dem Gefühle der Gesundheit froh,
Hab' ich weit hinab weisz an dem Gestade gemacht
Den bedeckenden Krystall und geschwebt
Eilend, als sänge der Bardiet den Tanz.

Men herinnere zich, hoe deze regels, en andere, Goethe opwekten tot schaatsenrijden.

Unter dem flüchtigeren Fusze, vom geschärften Stahl
Leicht getragen, scholl schnelleres Getöne der Bahn.
Auf den Moosen in dem grünlichen See
Floh mit vorüber, wie ich floh, mein Bild.

Neen, dezen dichter was de Natuur waarlijk niet vreemd! Men zou deze regels impressionistisch kunnen noemen. De bard is hij zelf, en hier zien wij hem, den ernstige, sombere dikwijls, in de eigenaardigste levenslust. Totnogtoe bleek zijn blijheid - tamelijk schaars opschijnend tusschen het donkere - meestal nog vrij conventioneel; in onmiddellijk verband met die der ‘Anakreontiker’; doch in de reeks gedichten die de ijsvreugde bezingen, is hij zichzelf: de sympathieke, stoere man, wiens vrome gepeins en dood-verheerlijkende extases den *mensch* niet vermoord hebben.

Aber nun wandelt' an dem Himmel der erhabne Mond
Wolkenlos herauf, nahte die Begeistrung mit ihm,
O, wie trunken von dem Mimer![1)] Ich sah
Fern in den Schatten an dem Dichterhain

Braga. Es tönet' an der Schulter ihm kein Köcher nicht,
Aber unterm Fusz tönete, wie Silber, der Stahl,
Da gewandt er aus der Nacht in den Glanz
Schwebt' und nur leise den Krystall betrat.

Sing', es umkränzete die Schläfen ihm der Eiche Laub!
Sing 's, o Bardenlied, schimmernder bereifet war ihm
Der beschattende glasorische[2)] Kranz,
Golden sein Haar und wie der Kranz bereift!

1) Mimer, voor bron van Mimer, een pendant van de Hengstebron.
2) bijv. n.w. van Glasor, het goudbladerige woud in Walhalla.

Is dit geen schoon en oorspronkelijk beeld van een Noordschen Apollo? Hij draagt de Telyn, en sierlijker zijn van hem de zwevende houdingen dan ooit die van den Helleenschen God waren.

'Die Kunst Tialfs', door Wittekinds barden Bliid, Haining en Wandor, is ook een verheerlijking van het schaatsenrijden, misschien niets anders dan een Oud-Germaansche inkleeding van achttiend'eeuwsche werkelijkheid. Alleen het begin is mythologisch: twee der zangers snellen op een Decembermorgen over het ijs - zoo snel dat zij de zich daar vermeiende schoone godin Nossa krenken - den derde tegemoet, die rijdend een slede voortduwt, waarin zijn bruid in hermelijn gehuld, zit, terwijl veel begeleiders die groep omzweven. Zingend om beurte van het genot en de gevaren van het ijs, bereiken zij niet eerder hun doel: den verren danszaal, waar de jonge dennestam op den omjoelden haard zonk, voor de maan aan den hemel daalt. - Dit is vaderlandsliefde in den allereenvoudigsten zin: het beminnen van de natuur waar men geboren is, en de typische geneugten ervan.

Zesde Hoofdstuk

In 1766 was Klopstock's beschermer Frederik V gestorven, en de dichter had hem in de Ode 'Rothschilds Gräber' betreurd. Vier jaar later vertrok hij uit Kopenhagen naar Hamburg, ofschoon hij den Messias, waarvan de latere zangen niet recht vlotten wilden, pas in 1773 voltooide. Omstreeks dezen tijd beginnen de bespiegelende. Oden, die na 1780 de overhand krijgen. Deze verzen zijn zijn moeilijkste, en de meeste geven geen volle bevrediging. Het zijn gedachten, op zichzelf dikwijls belangwekkend, en ook niet zonder beteekenis voor de kennis van Klopstock's innerlijk, maar doorgaans wat droog, wat laag van toon en met weinig voor de verbeelding. Zijn taal is er niet helder, en dit is geen droomdonker, waar de dichterlijk-gestemde bij intuïtie den weg vindt, maar raadselachtigheid die het verstand ontwarren moet.

Eigenaardig, dat hij dan ook hier en daar blijk geeft, te

beseffen, dat hij met deze soort poëzie aanstoot kan geven, zooals in de eerste strofe van ‘Wink’:

> Der Grieche sang in lyrischem Ton Bürgergesetz;
> Verwandter sind die Gesetze der Kunst dem lyrischen Ton;
> So dürfen wir ja auch wol ein ernsteres Wort
> In die Tafel graben. Wir dürfen nicht; aber wir thun's.

en het laatste van ‘Der Grenzstein’:

> Frei ist der Flug der Ode, sie kieset, wonach sie
> Lüstet, und singt's. Was verbeut ihr, dasz sie leise
> Schwebe, wenn sie der Schwung, der hoch jetzt
> Steiget, itzt böher, nicht freut?

Het meerendeel dezer verzen handelt over poëzie en taal. Het belangrijkst zijn die, waarin eigenschappen van Klopstock's wezen, die wij vanaf zijn eerste gedichten aantroffen, weer op een nieuwe manier geuit worden. Zijn ernstige opvatting van de kunst, die alleen de uit het hart voortkomende als zoodanig erkennen wil, spreekt uit ‘Verschiedene Zwecke’:

> Nie schöpfte tief das Frohe der lachichte,
> Der flatterhafte gähnende Zeitvertreib;
> Und, o, diesz Leere, Kummervolle,
> Gegen Vergnügen, das uns die Seele
>
> Erfüllt und hinreiszt, wäre der mächtigsten
> Von allen Künsten Ziel?

En toch schreef ook hij verzen, die wel geen tijdverdrijf, maar toch ook geen zielsuitstorting zijn! Bij eigen werk zijn de meeste dichters blind.

Maar ‘Die Lehrstunde’ is een liefelijk lentebeeld. De moeder van een nachtegaal spoort dezen tot zingen aan, doch liever wil hij ‘am Aste sich schwenken’ en zich spiegelen in de beek. De moeder berispt hem en zingt hem voor, wat de koningin der nachtegalen gezongen heeft:

> ‘Flöten muszt du, bald mit immer stärkerem Laute,
> Bald mit leiserem, bis sich verlieren die Töne;
> Schmettern dann, dasz es die Wipfel des Waldes durchrauscht;

Flöten, flöten, bis sich bei den Rosenknospen
Verlieren die Töne.'

Hoe zou ik dat nazingen, zegt de ander. Maar zong zij niet nog iets meer:

'Nichts von Dem, was die Wange bleich macht,
Glühen die Wang' und rinnen und strömen die Thräne macht?'

Die vraag maakt de moeder blij. Ja, zij zong ook 'Herzensgesang':

'Der Jüngling stand und flocht den Kranz
Und liesz ihn weinend sinken;
Das Mädchen stand, vermöcht' es über sich,
Mit trocknem Blick den Jüngling anzusehen.
Da sang die Nachtigall ihr höheres,
Ihr seelenerschütterndes Lied.
Da flog das Mädchen zu dem Jüngling hin,
Der Jüngling zu dem Mädchen hin,
Da weinten sie der Liebe Wonne!'

Is dit niet een bekorend symbool van Klopstock's gedachte: dat 'Herzensgesang' meer is dan de volmaakste kunst?

Kunst op zichzelf, zonder genie, vond hij ook terecht een onding, in 'Beide' zong hij:

Stand der Genius je, ohne die Kunst, und sie,
Ohn' ihn, jemals am Ziel?
Nennet Kunst nicht, was mis, wie er auch grübelte,
Schuf der Aesthetiker, mis,
Wie tiefsinnig der Mann auch sich gebärdete,
Und es dem Lehrlinge schien.
Solch ein blinzendes Ding, träumt ihr, erkor er sich,
Jener Sohn des Olymps,
Das zur Geliebten?

Want de ware kunst is de geliefde van den waren dichter. Schoon heeft Klopstock de ontluikende liefde dier beiden geschilderd:

Kaum begann er zu blühn, fühlte sich selber kaum,
Als ihm Röthe für sie

Schon entglühte. Er sieht bald sie am Rosenbusch
Stehn im säuselnden West,
Ach, und weinen vor Scham, dasz sie, die Einfalt selbst,
Doch verheimlichen soll.
Trunken lieben sie sich, neben den Glücklichen
Sprosset der künftige Kranz.

Maar geen slaaf zij de kunstenaar van zijn kunst! Wie om zijn ritme het te scheppen leven geweld aandoet, hem is dat ritme sirenenzang (‘Der Kranz’).

Uit een groot aantal van deze Oden blijkt zijn eerzucht en dichtertrots. Men hoore in ‘An Freund und Feind’, hoe hij zijn jongelingsverlangen naar aardsche onsterfelijkheid beschrijft:

Voll Durstes war die heisze Seele des Jünglings
Nach der Unsterblichkeit.
Ich wacht', und ich träumte
Von der kühnen Fahrt auf der Zukunft Ocean.

Doch zijn Genius toonde hem, hoe vreeselijk die Oceaan was:

Hochmastige, wohlbesegelte Dichterwerke
Und dennoch gesunkene schreckten mich!

Weit hinab an dem brausenden Gestade
Lag 's von der Scheiter umher.

Ernstig verdiepte hij zich in alle vereischten voor de schoonheid van een gedicht, zocht een waardigen held, en vond dien in den Messias. Tegenover hem vergat hij, ‘selbst der gedürsteten Unsterblichkeit’,

Oder sahe mit Ruh' das betrümmerte Gestade,
Die Wog' und den Sturm.

Hij wilde, dat zijn hart heerschen zou over de beelden, voor hij begon; was voornemens, te wachten tot zijn dertigste jaar,

Aber ich hielt es nicht aus, übertrat und begann!

Het gedicht eindigt met de overtuiging - een niet weinig hoogmoedige - dat hij zijn doel bereikt heeft, dat hij onsterflijk zal zijn, door kunst, en vooral door het vrome onderwerp. Deze hebben zijn gedenkteeken opgericht.

Nun stehet es da
Und spottet der Zeit und spottet
Ewig gewähnter Male,
Welche schon jetzt dem Auge, das sieht, Trümmer sind.

Dit is Klopstock's hoogmoed van den onsympathieksten kant. Alleen zijn oprechtheid moet men erin waardeeren. - Ook trotsch, en men herinnere zich uit ‘An des Dichters Freunde’ hoe ook dit een blijvende trek in hem is, verzet hij zich tegen kritische vitterij:

Bürdet ihr nicht Satzungen auf dem geweihten
Dichter? erhebt zu Gesetz sie? und dem Künstler
Ward doch selbst kein Gesetz gegeben,
Wie's dem Gerechten nicht ward.

Lernt: Die Natur schrieb in das Herz sein Gesetz ihm!
Thoren, er kennt's, und, sich selbst streng, ist er Thäter;

Was het maar altijd waar, dan hoefde er geen kritiek te bestaan!

Een paar malen verschijnt ook weer de vergelijking tusschen dichters en koningen. Onsterflijkheid schijnt het lot van de laatsten,

Allein die werden in der Geschichte zu Mumien.

En blijft hun naam, dan redt niet de kroon, maar de verdienste hem (‘An Freund und Feind’). Krijgsdaden echter worden in de historie verminkt, 's dichters werk blijft wat het is (‘Der Nachruhm’).

Maar de grootste plaats beslaan de verzen, die gevoelens van wedijver bevatten. De naäpers worden berispt in ‘Delphi’; in ‘Der Kranz’, ‘Die Sprache’, ‘An Vosz’, ‘An Zigno’ en ‘Die deutsche Sprache’ komen, bijkomstig of als hoofdzaak, beweringen voor die de nieuwe Duitsche poëzie - meer speciaal Klopstock's eigene - hooger stellen dan de Grieksche en Italiaansche. Dit is niet louter hoogmoed, maar vooral liefde tot zijn taal, die hem bizonder veel mogelijkheden van versbeweging schijnt aan te bieden. In ‘Die Sprache’ zegt hij:

Und es schwebt doch kühn und gewisz Teutona
Wendungen hin, die Helläni̇s sogar
Nicht alle, mit stolzem Gefühl
Des Gelingens sich erköre.

In hetzelfde gedicht stelt hij de kunst der taal boven schilderen beeldhouwkunst:

Es erreicht die Farbe dich nicht, des Marmors
Feilbare Last, Göttin Sprache, dich nicht!
Nur Weniges bilden sie uns,
Und es zeigt sich uns auf einmal.

In ‘An Zigno’ verklaart hij, hoe de over 't algemeen krachtige klank van het Duitsch het noodig maakt, dien dikwijls te temperen door zachte ritmusbeweging, waardoor iets bereikt wordt dat naar verfrisschende schaduw of watervalkoelte zweemt. Daar in de Grieksche, en nog meer in de Italiaansche taal het zachte overheerscht, is die eigenaardige schoonheid daar zeldzaam.

In ‘Die deutsche Sprache’ spreekt hij over den stroom, die zijn taal is, en zegt hoe een gelukkige - wie anders dan hij zelf? - er in slaagde een in 't zand vervlietende wel daarheen te leiden. Men vertelt, dat Griekengestalten 's nachts om dien bron zweven om er den klank van te beluisteren.

Tegenover de meeste moderne poëzie is het de afkeer van het rijm, die hem trotsch maakt. Hij wil niet meedoen aan wat hij ‘Doppelgekling’, ‘schmetternder Trommelschlag’, ‘Wortgepolter’ noemt (‘An Vosz’, ‘Die deutsche Sprache’).

De overige verzen van deze groep bevatten meer losse opmerkingen, evenals die welke bijv. het onderscheid tusschen ‘Bemerker’ en ‘Erfinder’ of den geest van wie godloochenaars niet voor razend houdt behandelen. Maar onvoorwaardelijk schoon, en een bewijs dat ook bespiegelende verzen poëzie kunnen zijn, als zij uit de ziel komen, zijn ‘Der rechte Entschlusz’ en ‘Mein Wissen’.

Het eerste bezingt de gedachte, dat men door vrees noch hoop zijn levensvreugde verstoren moet. Niemand weet iets van de toekomst, en ook de hoop is een kwelling.

Sey, Erwartung, gegrüszt, des Weisen Stärke,
Und Zufriedenheit du mit Dem, was Gott schickt!
Leitet ferner! ihr führtet
Schönen, einsamen Pfad

Hin am Meere, wo, nach verschwundner Heitre,
Stürme brausen, verweht der Nothschrei jammert,
Bis die Lasten der Lootse
Zählt, die Leichen nicht mit;

Wo nach leiserem Spiel der sanften Welle,
Wogen branden, dasz dumpf das Felsgestad kracht,
Und der schwellende Todte
Strömt zum weiszen Gebein!

‘Mein Wissen’ wil ik geheel afschrijven:

Wenig ist nur des Wahren, das mir zu ergründen
Glückte; doch ist mir es theuer, wie ein Kleinod,
Durch vieljährigen Schweisz errungen
Oder erkämpfet mit Blut,

Ist mir ein Trunk, im Kühlen geschöpft aus der Quelle,
Einer, der, alt von der Kelter, im Krystall blinkt,
Frühlingssäuseln am Baum, der anblüht,
Wehen des fallenden Stroms;

Liebliche Ruh', stäubt endlich der Fusz in des Weges
Krümme nicht mehr - wie durchglühte von dem lichten
Himmel sinkend der Strahl, wie fern lag
Lange die thürmende Stadt! -

Labt, wie ein Buch, worin es im Geist der verkannten
Griechen sich regt, von sich selber, die Gestalten
Nicht nachahmend, die auch ursprünglich
Lächelnd auf Aehnlichung sehn,

Heitert mich auf, wie lebender Tanz, den der Jüngling
Schleunig begann und sein Mädchen, da die Flöte
Wo im Schatten erscholl, der Spieler
Gern zu den Liebenden kam;

Freundesgespräch, das ist es mir auch, wenn in Freud' und
Leide das Herz nun dahinströmt. O, geöffnet

Wird es dann, wie vor Gott, dann rinnen
Beiderlei Thränen herab!

Laten wij nu niet vragen, *wie* de Grieken wel eens ter dege miskende, maar volop genieten van deze verrukkelijke lente van beeld en zang. Het gedicht is bespiegeling, maar bespiegeling in schoonheid; en tevens is het een overgang tot de meer persoonlijke verzen. De laatste strofe vooral, die ons weer een blik geeft op zijn geëxalteerde vriendschapsgevoel. Wij moeten daarbij niet vergeten, dat hij zijn liefde als vriendschap en zijn vriendschap als liefde beschouwde.

Smart om het verlies van vrienden - men herinnere zich, hoe machtig deze reeds in zijn jeugd was, - vindt men in het begin van ‘An Freund und Feind’. Maar schooner in drie kleine gedichtjes van zeer verschillenden datum: 1764, '66 en '79. Het eerste ‘Die frühen Gräber’ is tevens in de eerste strofe een wonder van geweldige plastiek:

Willkommen, o silberner Mond,
Schöner, stiller Gefährt' der Nacht!
Du entfliehst? Eile nicht, bleib', Gedankenfreund!
Sehet, er bleibt, das Gewölk wallte nur hin.

Des Maies Erwachen ist nur
Schöner noch, wie die Sommernacht,
Wenn ihm Thau, hell wie Licht, aus der Locke träuft,
Und zu dem Hügel herauf röthlich er kömmt.

Ihr Edleren, ach, es bewächst
Eure Male schon ernstes Moos! -
O, wie war glücklich ich, als ich noch mit euch
Sahe sich röthen den Tag, schimmern die Nacht!

‘Die Sommernacht’ is geheel anders van stemming: teer en liefelijk:

Wenn der Schimmer von dem Monde nun herab
In die Wälder sich ergieszt, und Gerüche
Mit den Düften von der Linde
In den Kühlungen wehn,

So umschatten mich Gedanken an das Grab
Der Geliebten, und ich seh' in dem Walde

Nur es dämmern, und es weht mir
Von der Blüte nicht her.

Ich genosz einst, o ihr Todten, es mit euch!
Wie umwehten uns der Duft und die Kühlung,
Wie verschönt warst von dem Monde
Du, o schöne Natur!

‘Die Trennung’ is de simpelste, menschelijkste verklaring van de voor een Christen schijnbaar onverdedigbare smart om den dood. Ik zie er bovendien het langzaam-sombere deinen van een lijkstoet in:

Du wurdest ja so ernst, da sie die Leiche
Vorübertrugen;
Fürchtest du den Tod? ‘Ihn nicht!’
Was fürchtest du denn? ‘Das Sterben!’

Ich selbst Dieses nicht. ‘Du fürchtest also nichts?’
Weh' mir, ich fürcht', ich fürchte...‘Beim Himmel, was?’
Den Abschied von den Freunden
Und meinen nicht nur, ihren Abschied auch!

Das war's, dasz ich noch ernster als du
Und tiefer in der Seel' es wurde,
Da sie die Leiche
Vorübertrugen.

Gevoelens van vergankelijkheid zijn ook in ‘Mein Wäldchen’, waar de kortheid van een menscheleven gezien wordt in vergelijking met de levensduur der eiken, maar toch benijdt hij deze niet, want het lied van den mensch, dat uit zijn hart kwam, blijft langer óók dan zij; - en in ‘der Jüngling’, dat zeer schoon den onverstoorbaren vrede der jeugd verbeeldt:

Schweigend sahe der Mai die bekränzte
Leichtwehende Lock' im Silberbach;
Röthlich war sein Kranz wie des Aufgangs,
Er sah sich und lächelte sanft.

Wüthend kam ein Orkan am Gebirg her.
Die Esche, die Tann' und Eiche brach,
Und mit Felsen stürzte der Ahorn
Vom bebenden Haupt des Gebirgs.

Ruhig schlummert' am Bache der Mai ein,
Liesz rasen den lauten Donnersturm,
Lauscht' und schlief, beweht von der Blüte,
Und wachte mit Hesperus auf, -

maar den jongeling vermaant zich te wapenen met wijsheid, omdat de bloem verbloeit. -

Daarentegen heeft Klopstock's onsterfelijkheidsbesef een zeer oorspronkelijke en persoonlijke uitbeelding gekregen in ‘Die Verwandelten’. Den ring van Saturnus stelt hij zich voor als een wemeling van manen, eilandjes die verlicht en lichtend zweven om de ster. De bewoners er van zien stroom en woud der nabije bollen; de engel Gods toeft bij dien lieflijken archipel op zijn hemelreizen. De dichter droomt, dat zijn Meta daar op hem wacht, dat zij beiden daar zullen wachten op hun kind. Want het is een overgangsoord: van daar gaat men naar welvende tempels in zonnen.

Meta is echter niet zijn eenige liefde gebleven. Reeds van 1762 is een vers ‘An Done’, waarin hij betuigt, dat hij deze evenzeer als Meta bemint. Misschien is deze Done dezelfde als Edone, waaraan een van Klopstock's allerschoonste Oden is gericht:

Dein süszes Bild, Edone,
Schwebt stets vor meinem Blick;
Allein ihn trüben Zähren,
Dasz du es selbst nicht bist.

Ich seh' es, wenn der Abend
Mir dämmert, wenn der Mond
Mir glänzt, seh' ich's und weine,
Dasz du es selbst nicht bist.

Bei jenes Thales Blumen,
Die ich ihr lesen will,
Bei jenen Myrthenzweigen,
Die ich ihr flechten will,

Beschwör' ich dich, Erscheinung,
Auf, und verwandle dich!
Verwandle dich, Erscheinung,
Und werd' Edone selbst!

Dit lied is door de volmaakte harmonie van zang en klank een van de verrukkelijkste verzen uit de geheele Duitsche poëzie.

Wie het niet gelooft, probeere het eens te vertalen, wat heel makkelijk schijnt. Het zal hem, zooals mij, blijken, dat het zoogoed als onmogelijk is die beknoptheid, die zuiverheid, die volle, diepe strooming, die hooge jubeling en dien zachtsterken klank te vereenigen.

Klopstock is veel later hertrouwd (in 1791) met J.E. von Winthem, die in enkele gedichten (‘Klage’, ‘Die Grazien’) voorkomt onder den naam Windeme. Uit die verzen blijkt een schoone zangstem haar meest geprezen bezit.

Een pendant van het indertijd behandelde: ‘Furcht der Geliebten’, is ‘Selma und Selmar’. Het staat niet even hoog, maar is toch zeer mooi:

‘Weine du nicht, o, die ich innig liebe,
Dasz ein trauriger Tag von dir mich scheidet!
Wenn nun wieder Hesperus dir dort lächelt,
Komm' ich Glücklicher wieder!’

‘Aber in dunkler Nacht ersteigst du Felsen,
Schwebst in täuschender dunkler Nacht auf Wassern!
Theilt' ich nur mit dir die Gefahr zu sterben!
Würd' ich Glückliche weinen?’

Ten slotte resten mij nog de gedichten die aan mannelijk levensgenot gewijd zijn. Uit het vijfde hoofdstuk kent men Klopstock's liefde voor het schaatsenrijden. Ik besprak daar alleen de Oden die in verband staan met zijn vaderlandsche gevoelens, er zijn er echter nog meer, waarin hij die sport bezingt.

‘Der Eislauf’ klaagt om het vergeten-zijn van hem die deze kunst uitvond:

Und sollte Der unsterblich nicht sein,
Der Gesundheit uns und Freuden erfand,
Die das Rosz muthig im Lauf niemals gab,
Welche der Reihn selber nicht hat?

Hij roept den jongeling, te komen naar ‘des Krystalls Ebene’:

Sein Licht hat er in Düfte gehüllt,
Wie erhellt des Winters werdender Tag
Sanft den See! Glänzenden Reif, Sternen gleich,
Streute die Nacht über ihn aus.

Ook deze regels inspireerden Goethe. Geen wonder! Wel wordt aan het einde ook het dreigende gevaar genoemd, maar toch bespot hij den thuisblijver, vooral in ‘Der Kamin’: hij heeft den mond vol van ijsvreugde, maar ondertusschen

Gürtet er fester noch
Sein Rauchwerk, und die Flamme des Kamins
Schwinget noch lärmender
In dem neuen Gehölze sich empor.
Dicker und höher steigt,
Aus der vollen unermeszlichen Schale,
Duftend von weiszem Rak,[1)]
Dir Punschdampf. An des Schwatzenden Stahlen
Naget indesz der Rost.

‘Unterricht’ en ‘Mehr Unterricht’ prijzen een andere sport: het paardrijden. Hij was goed in de vijftig, en mocht voor het eerst niet op het ijs om den Oostenwind. Met de andere uitspanning maakte hij dat gemis goed! Hoor hoe hij zijn paard beschrijft en trotsch is op zijn dapperen ouderdom:

Viel Leichtsinn hat sie, aber hat auch Verstand
Und Auge, setzet nun mit Bedachtsamkeit
Den Huf vorfühlend hin, miszt Alles,
Fehlet die Breite um keinen Halm nicht.

Mir, dem das Haar schon grau und Erinnerer
Der Lebensflucht wird, haben sich Jünglinge
Nicht nachgewagt, wenn ich die schönern
Gegenden über dem Klüftchen anwies.

Drie jaren later bond hij de schaatsen weer aan. Het gedicht ‘Der Frohsinn’, van '84, is het beste voorbeeld, hoe deze dichter blijde kracht en weemoedigen ernst in zich vereenigde:

1) Rak = Arak.

Voller Gefühl des Jünglings, weil' ich Tage
Auf dem Rosz und dem Stahl, ich seh' des Lenzes
Grüne Bäume froh dann und froh des Winters
Dürre beblütet.

Und der geflohnen Sonne, die ich sahe,
Sind so wenig doch nicht, und auf dem Scheitel
Blühet mir es winterlich schon, auch ist es
Hier und da öde.

Wenn ich dies frische Leben regsam athme:
Hör' ich dich denn auch wol, mit Geistes Ohre,
Dich dein Tröpfchen leises Geräusches träufeln,
Weinende Weide.

Nicht die Cypresse - denn nur traurig ist sie -
Du bist traurig und schön, du ihre Schwester,
O, es pflanze dich an das Grab der Freund mir,
Weide der Thränen!

Jünglinge schlummern hin, und Greise bleiben
Wach. Es schleichet der Tod nun hier, nun dort hin,
Hebt die Sichel, eilt, dasz er schneide, wartet
Oft nicht der Aehre.

Weisz auch der Mensch, wann ihm des Todes Ruf schallt?
Seine Antwort darauf? Wer dann mich klagen
Hört, verzeih' dem Thoren sein Ach! denn glücklich
War ich durch Frohsinn!

Zevende Hoofdstuk

Klopstocks ouderdom staat in het teeken van de Fransche Revolutie. Het is ongeloofelijk, welk een macht deze gebeurtenis voor zijn zielsleven gehad heeft. Toen de Etats Généraux bijeengeroepen werden, riep hij uit:

Der kühne Reichstag Galliens dämmert schon,
Die Morgenschauer dringen den Wartenden
Durch Mark und Bein: o, komm', du neue,
Labende, selbst nicht geträumte Sonne!

Gesegnet sei mir du, das mein Haupt bedeckt,
Mein graues Haar, die Kraft, die nach Sechzigen
Fortdauert: denn sie war's, so weit hin
Brachte sie mich, dasz ich Dies erlebte!

en een jaar later richtte hij zijn hulde aan Lodewijk XVI:

Nicht Trophäen, des Bluts Schleier, verführen ihn
Zu Erob'rung, er schwatzt niemals von Marc Aurel,
Füllt den Mund nicht der Sage,
Glänzt dem schimmernden Hofe nicht;

Aber Ludewig ruft Männer des Volks, dasz sie
Ihm die Lasten des Volks leichten und weisen Bund
Zwischen Vater und Kindern
Fest ihm setzen, Verhalt, gestimmt

Wie in Göttermusik - glückliche Zeit, und ich
Glücklich, der sie noch sah - ruft sie, damit die Saat
Sie ihm streuen, aus der sich
Hoch die goldene Aehr' einst hebt.

Ach, ich sehe sie schon, höre die wogenden
Felder rauschen; sie kommt - Wonne - die Ernte kommt;
Schnitter tragen, der König
Trägt den lieblichen blauen Kranz!

So wie Cäsar vordem weint 'an des Drachensohns
Bilde: Jüngling nicht mehr, hab' er noch nichts gethan!
Also weint an des Edlern
Denkmal einst der Eroberer.

Dit gedicht verklaart ons den aard van zijn sympathie. Het is geen ander gevoel dan dat waaruit de Oden aan den Deenschen Koning ontstonden. Het is de moreele plicht van een vorst, vader zijns volks en geen veroveraar te zijn, den glans van het hof te verachten - en wie vervult die plicht meer dan hij, die vrijwillig van zijn alleenheerschers-gezag afstand doet en de wijsten van zijn volk samenroept, om een innigen band van beraad te vlechten ‘zwischen Vater und Kindern’? Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat deze voorstelling uiterst onhistorisch is, maar de dichter was ver van de plaats der gebeurtenissen en moest zich waarschijnlijk uit geheel onbe-

trouwbare berichten een meening vormen. Hij was een droomer - wat wonder dat hij bij zulk een ongehoord feit zijn ideaal vervuld waande te zien? Doch er was in Klopstock ook iets - veel zelfs - van een dieper gevoel van bevrediging en hier moet ik terugwijzen op zijn jeugdgedicht dat den tyran vervloekt. Niet Lodewijk was er een, maar het ontwakend vrijheidsbesef bedreigde hen die het wèl waren. Merkwaardig in dit verband is ‘Der Fürst und sein Kebsweib’. Zij vraagt wat hem somber stemt, dat hij niet drinken, niet genieten wil. En hij antwoordt, wat het schrikbeeld is dat hem dreigt:

Ha, der schreckliche Geist der Freiheit, durch den sich die Völker
Jetzt erfrechen zu sehn, was sie sind!
Welcher Zauber beschwört und bannt ihn hinab in des stummen
Kerkers Nacht, aus welchem er kam?
Weh' mir! wo ist, der sich an den hundertarmigen Riesen,
Hundertäugigen Riesen sich wagt?

In den Nieuwen Gids van Aug. 1889 schreef F. v.d. Goes: ‘Niet afgedwongen door de openbare meening, niet schoorvoetend gegeven, is bij hen, die den vooruitgang bewust medemaken, de verzekering dat het jaar 1789 is geweest het wezenlijke begin van een nieuwe periode. Maar wat hen verheugt zijn minder de verbeteringen-zelve, die sedert 1789 in de samenleving van de menschen zijn gebracht, het is bovenal de erkentenis dat deze verbeteringen niet door den invloed van een groot schrijver, niet door de leeringen van een staatkundige sekte, niet door toevallige gebeurtenissen van buiten of van binnen, niet door de welgezindheid van bekwame ministers *of door de edelmoedigheid van een wijs koning* zijn tot stand gekomen, *maar enkel en alleen de zichtbare uitdrukking waren van die onzichtbaar voortschrijdende overtuiging, dat de menschen niet zijn geboren tot knechtschap en ellende, maar tot vrijheid en welvaart*.’ Deze overtuiging was ook die van Klopstock, zooals vooral ook blijkt uit het schoone gedicht ‘Kennet euch selbst’, gericht aan zijn landgenooten:

Frankreich schuf sich frei. Des Jahrhunderts edelste That hub
Da sich zu dem Olympus empor.
Bist du so eng begrenzt, dasz du sie verkennest, umschwebet
Diese Dämmerung dir noch den Blick,

Diese Nacht: so durchwandre die Weltannalen und finde
Etwas darin, das ihr ferne nur gleicht,
Wenn du kannst. O Schicksal! Das sind sie also, Das sind sie,
Unsere Brüder, die Franken; und wir?
Ach, ich frag' umsonst: ihr verstummet, Deutsche! Was zeiget
Euer Schweigen? bejahrter Geduld
Müden Kummer? oder verkündet es nahe Verwandlung,
Wie die schwüle Stille den Sturm,
Der vor sich her sie wirbelt, die Donnerwolken, bis Glut sie
Werden und werden zerschmetterndes Eis?
Nach dem Wetter athmen sie kaum, die Lüfte, die Bäche
Rieseln, vom Laube träufelt es sanft,
Frische labet, Gerüch' umduften, die bläuliche Heitre
Lächelt, das Himmelsgemälde mit ihr,
Alles ist reg' und ist Leben und freut sich, die Nachtigall flötet
Hochzeit, liebender singet die Braut,
Knaben umtanzen den Mann, den kein Despot mehr verachtet,
Mädchen das ruhige, säugende Weib.

Doch hij wist niet, wàt voor een storm het worden zou. Hij mocht, door de Nationale Vergadering met het burgerrecht begiftigd, jubelen over de belofte, dat Frankrijk geen veroveringsoorlog meer voeren zou: donderend waarschuwen hen, die dat edele volk wilden terugstooten in slaafschheid: reeds gloeit het ook elders onder de asch; hij mocht - nu over de verhouding van Lodewijk tot zijn volk wel eenigszins anders denkend - dat volk vergelijken met een reus, eens dood, maar door een geest: de Nat. Verg. weer bezield, en den koning, eens van dat volk de ziel, met een schim, wiens voornaamste nut het is in de paleizen te gaan waren:

‘dann wehklagt's,
Als flösse die blutige Thräne des Volks,
Klingt's mit der Krone, als fiele sie ab, mit dem Scepter, als bräch 'er! -
Die horchenden, blassen Höflinge graut! -
Kommt stets näher, schlieszt den groszen goldenen Saal auf
Und rüttelt am Thron, ein warnend Gesperst!’

dat alles kòn niet beletten, dat hij, de vrome, zachtzinnige, gruwen moest van het verschrikkelijke, dat volgde. Die ontgoocheling brak hem. Tot zijn dood klaagde het in hem na, weemoedig en dreigend, en niet veel meer restte hem dan

schaarsche herinneringen aan vreugde en het uitzicht op de onsterflijkheid.

Een van de wreedste teleurstellingen was de schending der belofte ‘Nie Eroberungskrieg wieder zu kriegen’. Men weet, hoe hij dien oorlog van jongsaf verfoeide, en dat woord was hem geweest, zegt hij, als de vreugde om een hervonden geliefde, een geredden zoon, een bekeerden twijfelaar. De Jacobijnen, Marat en Carrier wekken evenveel afschuw bij hem als Rochefoucauld en Charlotte Corday hem tot eerbied stemmen. Eén voorbeeld is genoeg, om de sombere woede te toonen van deze in zijn hoogste verwachtingen bedrogen ziel: ‘Die Vergeltung’. Het geldt Carrier, den uitmoorder van Nantes. Op den stroom der onderwereld zwevend, bevalt hem een waan:

> Jünglinge tanzten und Mädchen nach Flötenspiel am Gestade;
> Er entbrannte mit Wuth, in dem Strom
> Sie zu tödten. Bindet sie, brüllet er, Henker, zusammen!

Doch boven hem kringde een reuzengier die dalend hem den dood aankondigde. Hij vlood in de golven en stierf er langzaam weg, tot de vogel hem hoog ophief en neer deed ploffen uit de lucht. Weer stierf hij, hoorend het fluitspel en het gezang.

> Jedesmal, wenn er starb, dann standen Getödtete, Schatten
> Seiner Opfer, vor ihm,
> Standen auch Schatten Derer, die unter ihm würgten.

Zij richtten dolken op hem en reikten hem gif. Doch weer greep hem de gier, en viel hij, maar nu verdronk hij niet, en beklom een eiland. Rondom wemelde het van volk.

> Hier will er guillotinen ein ganzes Heer, so mit Hohn ihm
> Zuruft, dasz er sich Qual
> Träume, Phantom sei Alles, der Geier, der Sturz in die Fluten
> Und der Tanzenden Lied.
> Aber kein Kunstgebäu mit schnellabmähender Sichel,
> Keine Guillotine war da.
> Grimmvoll entschlosz er sich, eine zu baun. Mit Mühsal haut' er
> Bäum' um, zimmerte draus in dem Schweisz

Seines Angesichts. Doch eine gerostete Sichel
Lag vor ihm; er faszte sie, schliff
Sie mit Aechzen. Nun ruft' er den Henkern, hoffte des Mordens
Freuden, wurde gewisz.
Dieser war der Augenblick, da ein Rabe geflogen
Mit dumpftönenden Fittigen kam,
Schrie und ihn guillotinte! Auch diesesmal eilte der Tod nicht:
Denn die Sichel war stumpf
Unter des Schleifenden Faust geblieben, und, eh' er gestreckt lag,
Hielt der Rabe schon Schmaus.

Dit is niet mooi, maar ontzettend als de benauwendste nachtmerrie.

Het is natuurlijk dat Klopstock zich ten slotte met hart en ziel bij de reactie aansloot. In 1800 is het Alexander van Rusland, dien hij viert.

Verscheidene gedichten van geheel persoonlijken aard bevatten in deze jaren tevens een smartkreet om zijn teleurgestelden droom. Het is September, en lenteweer, doch de nachtegalen zingen niet. Zullen zij den volgenden Mei wel zingen? Gallische wilden, zegt men, zijn gekomen en hebben de jongen verslonden. - De dichter denkt terug aan zijn jeugd. Hoe genoot hij het voorjaar toen:

Wie empfand ich sie einst, sprossend ich selbst,
Jene Maie! Doch - o der Wunder! -
An dem Bergstrom, wo zum Grab er
Ebbt, war im siebenten Zehnd

Meines Lebens der Lenz Jüngling, und ich
Fühlt' ihn so ganz, *dasz*, *wie jetzt ihm tröffe*
An der Seine die bemooste
Rose von Blut, *ich vergasz*.

Dat vergeten was wel zeer kortstondig, daar hij bij het neerschrijven van zijn vreugdestemming er toch weer, en zoo innig, aan dacht.

Een schoon beeld van zijn innerlijken strijd tusschen veerkracht, die vergeten wilde, en smart, die niet vergeten kon, is ‘Die Sonne und die Erde’. Men denkt aan Shelley bij deze zinrijke, geslaagde verpersoonlijking van hemellichamen.

S.
Rede denn endlich, Erde, verbirg nicht länger den Gram mir,
Welcher dir die Seele durchdringt.
Schweigest du doch, als wären geebnet die Berge dir, alle
Wälder gesunken, die Winde verweht.

Laat mij zwijgen, antwoordt de Aarde. ‘Gram wird Durch die Klage erneut’.

S.
Deinen kann die Verneuung nicht bitterer machen, so sehr blickt
Er aus jedem Quell dir umher,
Jedem Krystallsee, jedem der Silberbäche, aus allen
Deinen Augen umher.

E.
Wenden kann ich die Blicke; doch hören musz ich! Wie kann ich
Mir der Höhen Geklüft,
Wie die Felsengewölbe mir schlieszen? Selber die kleinen
Grotten schliesz' ich mir nicht,
Welche den kaum antönenden Laut mir bringen, der müden
Leiseren Klagen so viel'.

‘Wat hoort gij dan?’ ‘Krijgers!’ ‘Verontrust die razernij u nog? hadt ge den tijd niet, u te verharden als het marmer van Orion of het Zevengesternte?’ ‘Ik ben moeder!’ ‘Te teeder een moeder zijt gij’:

Lasz uns die Bahn,
Die gemessen uns ward, mit Fröhlichkeit wallen, des Lebens
Uns genieszen, uns freun
Unserer Freuden und jener, die dort mit den Welten ertönen
Aus den Oceanen des Lichts!

Maar de Aarde antwoordt: ‘kendet gij dezen oorlog, gij zoudt zelf treuren! Voorheen ontzette mij het meest de krijg om het vraagstuk: hoe zij voorbij het graf gelukkig zouden zijn; nu ontzet mij evenzeer die om aardsche gelukzaligheid.

(Als sie ‘Entsetzen’ sprach, da führte sie wirbelnden Sturmwind
In Bergwäldem umher).

S.
Lasz uns gleichwol, o Mutter, mit Fröhlichkeit wallen. Dein Mitleid
Heilet die Rasenden nicht.
Auf denn! du siehest ja schimmern den Hesperus, hörest ihn wandeln
Und den lieblichen Mond.

Waarin uitte zich, behalve in dezen strijd, Klopstock's nooit geheel vernietigbare levensblijheid? Hij was te oud voor jongelingsontspanning:

> Also musz ich auf immer, Krystall der Ströme, dich meiden?
> Darf nie wieder am Fusz schwingen die Flügel des Stahls?

Geen wonder, dat hij terugkeerde tot zijn jeugdliefde: het genot van den wijn:

> Doch des hellen Pokals Helleres, ah, den Saft,
> Welchen Berg mir und Thal, Winzer und Kelterer
> Geben, wie er mir röthlich,
> Oder wie er mir golden blinkt,
>
> Trink' ich, schlürf' ich mit Lust, liebend, mit Mäszigung,
> Zwar mit weiser, doch nicht mit der platonischen:
> Evan bleibet mir sanfter
> Jüngling, hebt nicht den Rebenstab.
>
> Durch mich sprachest du einst, Trinker Anakreon,
> Bildlich, da du von Dem sprachest, was schön dir war;
> Aber Male versanken,
> Und dein attisches Wort verscholl.

Doch liefst vermeide hij zich in herinneringen. Daar is de uitbundige, aan Gleim gerichte: ‘Der Wein und das Wasser’: hoe de vrienden zongen bij de ‘krystallenen Gebäude’ die zij ledigden; hoe zij slag leverden met emmers water:

> Hoch auf dem Hügel stand bei der Kirche Thurm
> Der feiste Küster, äugelte keck nach uns
> Durchs lange Rohr. Mit vollen Eimern
> Schritten wir hin doch, er war entronnen.

En het lieve: ‘Aus der Vorzeit’:

> In dem Maie war ihr eben das zwölfte Jahr
> Mit dem Morgen dahin geflohn.
> Dreizehn Jahre, nur sie fehlten den siebzigen,
> Die den Frühling er wiedersah.
> Schön war die Laube, der Baum neben der Laube schön;
> Blüte duftete gegen sie.
> Konnt' er es ahnen? Er sasz, glühend vor Fröhlichkeit,

Bei dem Reh in der Laube Duft,
Zittert', ahnete nichts. Hell war ihr schwarzes Aug',
Als zuvor er es niemals sah.
Bald verstummt' er nicht mehr, stammelte, redete,
Kosete, blickte begeisterter.
‘Diesen Finger, nur ihn...Schlank ist dein Wuchs, und leicht
Senket der Tritt sich der Gehenden.
Ach, den kleinen, nur ihn...Röthlich die Wang', und doch
Ist die Lippe noch lieblicher!
Diesen schönsten, nur ihn gib mir!’ Sie gab zuletzt
Alle Finger dem Flehenden,
Zögerte länger nicht mehr, wandte sich, sagt': ‘Ich bin
Ganz dein!’ leise dem Glücklichen.
Ida's Stimme war Lust, Ida, du athmetest
Leichte Töne, die zauberten.
Küsse kannt' er noch nicht; aber er küszt' ihr doch
Schnell die lebenden Blicke weg.
Und nun bleiben sie stehn, schweigen. Die Schwester ruft
In den kühleren Schattengang.

Doch dit zijn weinige lichte plekken in een woud van weemoed en de oude man kon er zich maar voor een oogenblik mee troosten. Zelfs de verzen, waar zijn onsterflijkheidsgevoel in spreekt, zijn niet talrijk.

Uit de dagen van zijn geestdrift is nog ‘Das Bündnisz’, een gedicht dat men als een pendant beschouwen kan van ‘Selma und Selmar’ uit den Fanny-tijd. Ook dit is een samenspraak van evenzoo genaamden over den dood die lievenden scheidt. Dáár de overtuiging dat zij elkander niet kunnen overleven, hier (de dichter had de onjuistheid van dat besef ondervonden) de belofte, dat de eerst-stervende aan de(n) overblijvende een teeken zal geven, als troost.

‘Das Wiedersehn’ is aan Meta gericht:

Der Weltraum fernt mich wert von dir,
So fernt mich nicht die Zeit.
Wer überlebt das Siebzigste
Schon hat, ist nah bei dir.

Lang sah ich, Meta, schon dein Grab
Und seine Linde wehn;
Die Linde wehet einst auch mir,
Streut ihre Blum' auch mir.

Nicht mir! Das ist mein Schatten nur,
Worauf die Blüte sinkt,
So wie es nur dein Schatten war,
Worauf sie oft schon sank.

Dann kenn' ich auch die höhre Welt,
In der du lange warst;
Dann sehn wir froh die Linde wehn,
Die unsre Gräber kühlt.

Dann...Aber, ach, ich weisz ja nicht,
Was du schon lange weiszt;
Nur dasz es, hell von Ahnungen,
Mir um die Seele schwebt,

Mit wonnevollen Hoffnungen
Die Abendröthe kommt,
Mit frohem, tiefem Vorgefühl
Die Sonnen auferstehn!

Klopstock stierf in 1802, in denzelfden tijd dus, dat een jong dichter, Hölderlin, het door hem gebrachte meer dan nog gedaan was op nieuwe wijze ging gebruiken. Hij dichtte uitsluitend - na enkele minder beteekenende jeugdverzen - in klassieke maten, en ook zijn innerlijk: de wijdingrijke ernst van zijn liefde en vriendschap, vertoont veel overeenkomst met dat van Klopstock. Dat men dezen ook naar waarde schatte, nu men Hölderlin in eer herstellen gaat!

Voor de groote litteraire beweging in Duitschland is Klopstock in veel opzichten de wegbereider geweest, en tevens vertegenwoordigt hij er alleen de krachtige Protestantsche christelijkheid, die een eeuw vroeger in Holland en Engeland zooveel groote persoonlijkheden schiep. Hoe verrukkelijk is in hem de vereeniging van ernst en mannelijke levenslust, van geloof en revolutionair idealisme! Zoo waren Milton en Vondel, maar wat is Feith een slappe droomer bij hem, en Bilderdijk een grauw, koud, cynisch wezen! En is er in de geheele negentiende eeuw, waar dan ook, één dichter geweest die hem evenaardde in de realiteit van zijn vrome verbeelding?

Nieuwe liederen
Door
Giza Ritschl.

I

Neem Uw harp en speel voor mij,
Laat trillen de tonen, luid en blij,
Want in mij brandt der liefde felste gloed,
Toe speel, speel voor mij luid en zacht en zoet,
En dan weer hartstochtelijk, wild en vol vuur,
Zoodat ik lachen en schreien moet, en o, dat op dit uur
Ook in hem de liefde ontbranden moet,
Ontbranden zooals mijner liefde felste gloed.
Daarom speel...speel, luid en blij,
Toe speel, speel, speel voor mij!

II

Twee roode rozen staren mij aan,
Zij heffen zich op, zij nijgen zich neder.
Zij fluisteren mij van komen en gaan,
De rozen zoo fel, de rozen zoo teeder.
En o, hun geur die bedwelmen doet,
Bedwelmen mijn geest en mijn zinnen,
En ach, zij wekken in mijn gemoed,
De reeds dood-geachte dingen.

Ja dood waande ik mijn liefde-bloeien,
Dood mijn liefdeverlangen,
Doch nu voel ik mijn hart ontgloeien,
En mijn ziel herheft haar zangen.
Geen bangen meer, alleen maar geven,
Geven liefde, rijk en groot.
Doch o, ik zie mijn rozen beven,
De rozen, mijn rozen gaan dood.

III

Mijn droomen komen stil en zacht,
En brengen U tot mij,
Mijn fantasie, een verbeeldingskracht,
Die zegt: gij zijt van mij.
Mijn denken toeft maar waar gij zijt,
Heel verre, heel dichtbij,
En zoo zingt mijn ziel steeds verblijd,
Een lieve melodij.

O mijner ziele grootste lust,
Is leven in eenzaamheid,
In liefdeverlangen zonder rust,
Een genot vol zaligheid,
Doch hij, die niet beminnen wil,
Kent dit genieten niet.
Gij luistert maar, verborgen stil,
Naar mijn verleidelijk lied.

IV.

Met juweelen gesierd, met bloemen getooid,
En mijn kleedij van witte zijde,

De weg hel verlicht en met bloemen bestrooid,
En hij, o hij aan mijn zijde.
Zoo schrijden wij beiden, door de liefde geleid,
Door de liefde, vol trouw en kracht,
Door de liefde, vol zon, vol majesteit,
Door de liefde, fluweelig zacht.
Ja, in pracht en weelde naar het altaar,
Voor God verschijnen, trouw en waar.
En zoo dan zachtjes, heel zachtjes aan,
Samen naar den hemel gaan.

V

Ik sluit U in mijn armen,
Ik druk U aan mijn hart,
Aan mijn hart moet gij U verwarmen,
En niet denken aan leed of smart.

Ik sluit U in mijn armen,
En ik kus U wild, verblijd,
Ik sluit U in mijn armen,
O geluk, o zaligheid.

Ik sluit U in mijn armen,
Terwijl mijn liefde brandt,
Ik sluit U in mijn armen,
O lief, mijn hart verbrandt.

VI

Laat mij Uw mooi voorhoofd kussen,
Uwe oogen, Uwen mond,

Laat mij met U te kussen, mijn liefde sussen,
En genieten in deze stond.

Laat mij U omhelzen en gelukkig zijn,
En niet denken aan wet of recht,
Laat mij U toonen mijn binnenste zijn,
Met mijn liefde, zoo trouw en echt.

Laat mij U leiden en Uwe wegen verlichten,
Met mijner liefde vlammenden schijn,
Laat mij Uwe smarten verlichten,
Met mijn zangen heel teeder en fijn.

Laat mij, laat mij maar zonden begaan,
Verbied niet, zeg niet neen,
Laat mij, toe laat mij begaan,
't Is immers droomen alleen.

VII

Kon ik maar weergeven in mijn lied,
Uwer oogen mooien schijn,
Die mij boeit, die mij verleidt,
Elken keer als mijn oog U ziet,

Kon ik maar weergeven in mijn lied,
Mijner liefde wilden gloed,
Die in mij gloeit en die mij
Doet beven van vreugd en verdriet.

Kon ik maar weergeven in mijn lied
Mijn vurig verlangen dat als

Laaiende vlammen brandt,
Maar ach, die gij nimmer ziet.

Kon ik maar weergeven in mijn lied,
Hoe zeer ik U vereer, hoe innig mijn ziel U aanbidt.
Ach, al dit rijke schoone weer te geven,
Ach neen, dat kan ik niet.

VIII

Ik ben verblijd, ik ben verheugd,
Over 't korte geluk van zooeven,
Het was voor mij een bedwelmende vreugd,
Ja, geheel mijn zijn voelde ik beven.

O dit mijn leven, nu zoo rijk, zoo schoon,
Rijk, ja heel rijk aan pracht!
O het geluk vervolgt mij tot in mijn droom,
Het vervolgt mij, dag en nacht.

Heel zacht komt het tot mij geschreden,
En kust mij, lief verblijd,
En ik wijd mijn leven en mijn gebeden
Aan mijn geluk in eenzaamheid.

IX

Ik lig in bed, doch ik kan niet slapen,
Wie heeft mij toch mijn rust geroofd?
Ik moet steeds zuchten, en gedurig waken,
Met mijn moede leden, en mijn moe hoofd!

Ik geloof dat ik mijn hart hoor roepen,
Mijn hart dat van liefde beeft en gloeit,
En ik zie mijn ziel in haar droomen zoeken
Naar hem, die haar steeds lokt en boeit.

En zoo gaat de nacht stil henen,
Terwijl in mij de hartstocht brandt,
En overdag is het weer klagen en weenen,
Om hem, die toeft in een ver, vreemd land.

X

De bergen, de dalen, die hooren mij niet,
Ook hij niet, die bij hen wijlt,
Daarom draagt, gij winden, mijn liefdelied,
Gij winden, draagt en ijlt.

Wild en luid, doch ook zoet van toon,
Klinke mijn lied in zijn ooren,
Mijn vreugd, mijn geluk, en ook mijn droom,
Moet hij in mijn lied kunnen hooren.

Hooren, hooren, begrijpen, verstaan,
Verstaan mijn vurig verlangen,
Ja, zelfs mijn hart moet hij hooren slaan,
Gij winden, draagt mijn zangen.

XI

Heel vroeg in den morgen, vol vreugde, vol geluk,
Heel vroeg in den morgen, heb ik deze bloemen geplukt.
De bloemen vol dauw, de bloemen zoo zoet,
Ik zend ze aan U, als een teederen groet.

Neem ze van mij, toe neem ze verblijd,
De bloemen vol geur, vol heerlijkheid.

XII

Warme, zachte, zoete geuren omringen mij,
En in mijn harte bloeit de liefde, rijk en blij.
En mijner ziele wondere tonen, stijgen fijn,
En o, een passievolle gloed, gloeit in mijn zijn.
Mijn bloed dat wild door mijne aderen stroomt,
En dat mij van liefdelust doet rillen in mijn droom,
Rillen en beven, van liefdelust vol liefdepracht,
Ja, een verrukkende macht, een bezielde zaligheid,
Een weeldewellust, vol ongekende heerlijkheid.

XIII

Ik heb aan Uw kindeken bloemen gebracht,
Bloemen wit-roze en rood,
Ik zong voor Uw kindeke heel stil en zacht,
Een liedeken van den dood.
Ik bad voor Uw kindeken op Jezu's dag,
Ik bad tot diep in den nacht,
En 't was mij, alsof ik het kindeken zag,
In al zijn jonglingspracht.
Hij lachte, hij speelde, vol vreugde, vol lust,
Gelijk kinderen in de mei,
Doch o, op eens wordt hij door de rust gekust,
En alles was voorbij!

XIV

Uw kinderen zijn als bloemen zoo fijn,
Als bloemen heel zacht, in fluweelige pracht.

Ja fluweelige bloemen wil ik hen noemen,
Geen hartstochtelijke rozen, die maar prijken en koozen,
En bij wien de liefde plotseling ontstaat en snel weer vergaat.

Uw kinderen zijn als lelies zoo rein,
Toch heel even getint met geel en roze, o zoo heel fijn en heel broos.
Uw kinderen zijn als bloemen zeer fijn,
Zij groeien en bloeien, zij lachen en bloeien,
Ze nijgen zich zoet, voor elk die hen groet.

XV

Het is mij, of gij bij mij zijt,
Zoo heel, heel dicht bij mij,
En ach, toch gaat voor mij de tijd
Zoo traag en droef voorbij.
In mij en ook om mij heen
Is nacht en droefenis,
Mijn ziele zucht, mijn harte weent,
Om U, die verre is.

O, ik mis U zoo, ik mis U zeer,
Ik mis U te elker tijd,
En zoo wordt dit gemis meer
En meer, een ware liefdestrijd.
Een strijd, omdat gij verre zijt,
Heel ver en heel dichtbij.
Doch o, de ware werklijkheid
Is niets dan droomerij.

Shelley's Alastor
of de geest van de eenzaamheid
Vertaald door
Albert Verwey.

Lucht, aarde en zee, beminde broederschap!
Indien ons aller Moeder in mijn ziel
Iets stortte van natuurlijk meegevoel
En liefde waarmee 'k uwe liefde loon';
Zoo dauwige uchtend, geurge noen, en avond
Met pronk-omstoeten zonnenondergang,
En 't tinklend zwijgen van den plechtgen nacht;
Zoo 't hol gerucht van herfst in 't dorre woud,
En winters witte sneeuw en sterrige kronen
Van ijs om 't grauwe gras en 't naakt geboomt;
Zoo 't weeldrig hijgen van de Lent, haar eerste
En zoete zoenen-aêm, me ooit dierbaar waren;
Zoo vogel, klein insekt, zachtaardig dier
Ik nooit bewust gekrenkt heb, maar altijd
Liefhad en koesterde als mijn maagschap, - duldt,
Beminde broedren, dan dien lof en laat
Me ook thans geen deel van de oude gunst ontgaan.

Moeder van dit onpeilbare heelal!
Begunstig mijn gewijden zang, want ik
Minde u altijd en u alleen; ik nam
Uw schaduw waar en 't donker van uw gang

En mijn hart staart gedurig op het diep
Van uw diepe geheimen. 'k Spreidde mij
Een bed in 't knekelhuis op kisten, waar
De Dood de aan u ontwonnen buiten telt,
Hopend dat ik de onstilbre vragen stil
Naar u en 't uwe, - een eenzaam geest, uw bô,
Nopend dat hij 't verhaal mij overgeeft
Van wat wij zijn. In stil, verlaten uur,
Als nacht betooverd klinkt van eigen zwijgen,
Mengde ik, als een bezeten alchimist
Die 't leven zelf stelt op een donkre hoop
- Wanhopig -, gruwbre praat en vraag-gestaar
Met mijn onschuldge lief, tot vreemd geween
Vereend met ademlooze kussen, schiep
Zoodaangen toover als den toovernacht
Dwingt uw geheim te toonen, - en schoon nooit
Ge uw innigst heiligdom ontsluiert, scheen
Genoeg van nimmer mededeelbren droom,
Schemer-gedaante, diepen middag-peins
In mij, zoodat ik nu volkomen klaar
En roerloos, als een langvergeten lier
Omhoog gehangen in den leedgen dom
Van tempel eenzaam en geheimnisvol,
Uw aêm wacht, Groote Moeder, die mijn snaar
Mag deinen doen met murmling van de lucht,
En golving van de wouden en de zee,
Stem van bezielde wezens, zang-geweef
Van nacht en dag en 't diep hart van den mensch.

Er was een dichter wiens ontijdig graf
Geen mensch-hand vroom-eerbiedig heeft gebouwd,
Maar herfstwind-vlagen door zijn lijk bekoord,
Hoopten een pyramide er over heen

Van blader-lijken in de wildernis.
Lieflijke knaap - geen rouwend meisje hulde
Met treurgebloemt of wijkrans van cypres
De eenzame sponde van zijn eeuwgen slaap: -
Zachte, edelmoedge, dappre - een dwalend bard
Aemde om zijn donker lot geen zucht en zang.
Hij leefde en stierf en zong in eenzaamheid.
Vreemdlingen weenden bij zijn hartstocht-toon,
En maagden, als hij naamloos langs kwam, kwijnden,
Naar zijn wilde oogen door verlangst verteerd.
't Vuur van die zachte bollen brandt niet meer
En Stilte, als ook verliefd op dat geluid,
Sluit zijn muziek, nu stom, in ruige cel.

Gewijd vizioen en schittrend zilvren droom
Voedden zijn kindertijd. Tafreel en klank
Van de wijde aarde en de ommegaande lucht
Zonden zijn hart hem-dierste werkingen.
Bronnen van godlijke wijsgeerigheid
Vloden zijn dorstge lippen niet: al 't groote
Of goede of lieflijke, uit eerwaard verleên
Heilig als feit of fabel, voelde hij
En kende 't. Vroege jeugd voorbij, verliet
Hij kouden haard en vreemdgeworden thuis,
Naar vreemde waarheid in vreemd land op zoek.
Meenge woestijn en warr'ge wildernis
Lokte zijn vreesloos gaan; dan kocht hij zich
Met stem zoo zoet en oogen, van wild volk
Zijn rust en maal. Natuurs geheimste tred
Volgde hij als haar schaduw, overal
Waar de vulkaan, vuurrood, met brandend smook,
Velden van sneeuw en rotstoppen van ijs
Een hemel spant, of waar meren van teer

Op zwart naaktpuntig eiland aldoor slaan
Met loomig schuim, of waar geheime grotten,
Duister en ruig, voortgaand de bronnen langs
Van gif en aardvuur, ontoegankelijk
Voor gierigheid of trots, hun sterrige daken
Van diamant en goud uitwelven boven
Tallooze en ongemeten ruimten, rijk
Aan zuilen van kristal en nissen, klaar
Van paarl, en tronen: stralend chrysoliet.
Noch had dat veld van weidscher majesteit
Dan goud of steenen, 't wisslend hemeldak,
Noch 't groen van de aard geringere aanspraak op
Liefde en bewondring: lang verwijlde hij
In onbewoonde dalen, had voor huis
De wildernis: duiven en eekhoorns namen
Hun bloedloos voedsel uit zijn veilge hand,
Door 't zacht bedoelen van zijn blik gelokt,
En de wilde antiloop die opschrikt, als
Een dor blad ritselt in 't gestruik, hield even
De bloode stappen in, ziende op een vorm
Bevalger dan haar eigne.

In ver gedwaal
Hooge gedachten volgend, zocht zijn voet
De ontzachbre puinen van den ouden tijd:
Athene en Tyrus, Baalbec, 't woeste veld
Waar stond Jeruzalem, gezonken torens
Van Babylon, de eeuwige pyramiden,
Memphis en Thebe en zooveel zeldzaams als
Gebeeldhouwd op albasten obelisk,
Of jaspis-tombe of lang-verminkte sfinx
Donker Ethiopië in haar zandge heuvels
Verbergt. Tusschen de in gruis gestorte tempels daar,

Reusachtge zuilen, wilde afbeeldselen
Van meer dan mensch, waar marmren demons waken
Bij 't koopren zodiacs-geheim, en dooden
Hun stom gedacht hangen op stomme wand,
Draalde hij, broedende op gedachtnisteekens
Van 's werelds jeugd, brandende dagen lang
Dat spraakloos volk beturend, noch, wen maan
't Geheimvol ruim met schaduwen bedreef,
Staakte die taak hij, maar betuurde aldoor
En tuurde, tot zijn leedgen geest een zin
Doorbliksemde als inblazing sterk: hij zag
Trillen 't geboortgeheim van de' aardschen tijd.

Zijn voedsel bracht hem een Araber-maagd
Haar daaglijksch aandeel, uit haar vaders tent,
En spreidde tot zijn bed haar mat, en sloop
Van rust en plichten om hem nategaan:
Verliefd, maar vol ontzag niet wagende
Van min te spreken: waakte als hij 's nachts sliep,
Slaaploos zijzelf, om naar zijn mond te zien
In slaap half open, waar zijn adem kalm
Rees in onschuldge droomen: 't roode licht
Bleekte de bleeke maan, als haar koud huis,
Angstig en mat en hijgend, zij hervond.

De Dichter, zwervend, heel Arabië door,
Perzië en de woeste Carmaniaansche streek,
Over de hooge bergen die uit holen
Van ijs d'Indus en Oxus nederstorten,
Wandelde vreugdvol, opgetogen, voort.
Tot in het dal van Cashmir, binnen in
Zijn stilste del, waar geurge planten onder
De holle rots een wild prieel omwinden

Neven een flonkrend beekje, hij vermoeid
Zijn leden strekte. Een vizioen beving
Zijn slaap, droom van verwachting, die nog nooit
Zijn wang deed blozen. Een gesluierd meisje
Zat naast hem, sprak tot hem, zacht en als plechtig.
Haar stem geleek die van zijn eigen ziel
In een gedachten-kalmte; haar geluid
Een lang muziek-geweef van wind en stroom,
Hield zijn diepst wezen in een web van veel-Kleurige
draden en tint-wisslend licht.
Haar onderwerp was kennis, waarheid, deugd,
Van hemelsch vrijzijn de verheven hoop,
Gedachten hem meest lief, en poëzie,
Poëet zijzelf. De plechtge stemming van
Haar reinen geest ontstak door heel haar lijf
Een vuur dat doorscheen, wilde maten hief ze
Met stem, verstikt in sidderend gesnik,
Bedwongen door haar pathos: naakte handen
Alleen, bewogen, slaand van vreemde harp
Vreemde muziek, en in hun aadren-tak
Sprak 't bloed zijn onuitsprekelijk verhaal.
Het kloppen van haar hart was hoorbaar tijdens
De pauzen in haar spel, terwijl haar adem
Heviglijk in akkoord klonk met die vlagen
Van tusschenpooz'gen zang. Zij rees opeens
Alsof haar hart den last die uitborst, droeg
Met ongeduld: hij wendde op dat geluid
En zag bij 't warm licht van haar eigen leven
Haar lijf dat gloeide onder den leengen sluier
Van winde-weefsel, de opene armen bloot,
De donkre lokken drijvende op den nacht,
Haar buigende oogen stralend, mond ontsloten
Gereikt en bleek, en heftig siddrende.

Zijn sterk hart zonk en kwijnde in overmaat
Van liefde. 't Schokkend lichaam hief hij, hield
Zijn stokkende adem in, wenschte in zijn armen
Haar borst die hijgde: - zij deinsde even weg;
Toen, zwichtend voor de onteugelbare vreugd,
Met waanzinszwaai en korte' aêmloozen kreet
Omving zijn lijf ze in arremen van damp.
Zijn duizlende oogen zwart omsluierd, nam
Nacht het vizioen op en verzwolg het: slaap,
Een duistre vloed met kort weerhouden loop,
Rolde zijn golf weer door zijn ledig brein.

De schok hem wekkend schrok hij uit zijn droom.
't Koud-witte morgenlicht, de blauwe maan
Laag in het westen, heuvels kleurig-klaar,
Het duidlijk dal en 't onbewoonde bosch
Spreidden rondom hem waar hij stond. Hoe vloden
De hemeltinten die eerst gisternacht
Zijn grot bespanden? 't Slaapwekkend geluid,
't Geheimnis en de majesteit van de Aard,
De vreugde, 't opgetoogne? Zijn moede oogen
Staren op 't leeg tooneel zoo leeg van blik
Als de zee-maan staart op de maan omhoog.
De geest van zoete mensch-liefde beschoor
Een nachtgezicht aan hem die tot dien tijd
Haar kostbre gaven smaadde. Heftig volgt hij
Buiten het droomen-rijk die schim die vliedt;
En springt de grenzen over. Laas! helaas!
Voltrok zich lichaams-, aêm-, en ziele-mengling
Ooit zóó bedrieglijk? Weg, weg, eeuwig weg
In padenlooze hei van duistren slaap,
Dat schoone wezen! Leidt doods donkre poort
Naar uw geheimnisvolle paradijs,
O slaap? Voert fonkelende regenboog

Door hangend wolkgebergt dat kaatst in 't meer,
Alleenig naar een zwart en waatrig diep,
En zal doods blauw gewelf, walglijk bedampt,
Waar iedre walm die slaat uit rottend graf
Zijn dood oog bergt voor den verfoeiden dag,
Leiden o Slaap, naar uw verruklijk rijk?
Die twijfel overstroomde als vloed zijn hart.
De onzadigbare hoop ontwaakte en stak
Zijn brein als was ze wanhoop.

Daglang hield
De dichter woordlooze gemeenschap met
Zijn stille ziel. De hartstocht kwam bij nacht
- De felle geest van een verstoorden droom -
En schudde hem uit zijn slaap en leidde 'm uit
In 't duister. Als een aadlaar die, gegrepen
In ringen van de groene slang, haar borst
Van gif voelt branden en zich voorwaarts stort
Door nacht en dag, door storm en kalmte en wolk,
Dol-duizelig van doodsnood: blinde vlucht
Over de wijde luchtwoestijn: zóó jachtend
Voor schitter-schaduw van dien minnigen droom,
Onder 't koud blikken van de nare nacht,
Door warr'ge paden, diepe hole-kloven,
De slang in 't maanlicht schrikkend door zijn voet,
Vlood hij. De roode zon daagde op zijn vlucht
En wierp het spotlicht van haar levenskleuren
Over zijn doodswang. Verder liep hij, tot
Aornos' bouw gezien van Petra's steilt'
Gelijk een wolk hong op de lage kim;
Door Balk, en waar de halfvergane tomben
Van Parthen-koningen op iedren wind
Hun dunnend stof verstrooiden. Verder liep hij

Verdwaasd, een moeizame woestijn van uren
En dagen, binnen in zich 't broedend leed
Dat teerde op zijn versmeulde levensvlam.
Vermagerd was hij nu; zijn wapprend haar,
Verdord door herfst van vreemde smarten, zong
Rouwklachten in den wind; zijn matte hand
Hing als dood been in zijn verdroogde huid.
Leven, en gloed die het verteerde, scheen
Als in fornuis verborgen brandende,
Alleen uit zijn donkre oogen. Hutbewoners,
Menschlievend in zijn menschlijke behoeften
Voorziende, zagen wondrend met ontzag
Hun snellen gast. De bergbewoner, die
Zijn spookgestalte aan duizlingwekkende' afgrond
Op eens zag staan, dacht dat de Windgeest zelf
Met bliksemoogen, hijgende' adem, voet
Die op de sneeuw geen spoor liet, van zijn vaart
Verpoosde: kindren borgen als hij kwam
't Ontdaan gezichtjen in hun moeders kleed,
Beängst door 't glariën van dien wilden blik,
Waarvan 't vreemd licht in meengen laatren droom
Hen plaagde; jonge meisjes echter, door
Natuur geleerd, begrepen half het leed
Dat hem verteerde, noemden - valsche troost -
Hem broer en vriend, drukten zijn bleeke hand
Bij 't afscheid, zagen, vaag door tranen, 't pad
Waarlangs hij heenging van hun vaders deur.

Hij poosde op 't laatst aan het Chorasmisch strand, -
Eenzaam en wijd, zwaarmoedige woestijn
Van moer en veen. Een innige aandrift drong
Zijn voet naar d'oever van de zee. Een zwaan
Stond tusschen 't riet nabij een tragen stroom,

Rees bij zijn naadring, en met krachtge vleugels
Stijgend ten hemel, boog zijn heldre vlucht hij
Hoog over het onmeetlijk vasteland.
Zijn oogen volgden hem. ‘Gij hebt een thuis;
Gij schoone vogel; gij reist naar uw thuis;
Daar zal uw zoete maat haar donzgen nek
Om de' uwen slingren en uw weêrkomst vieren
Met oogen glanzend van hun diepe vreugd.
En wat ben ik dat ik hier dralen blijf,
Met stem veel zoeter dan uw stervens-toon,
Met weidscher geest dan de uwe, en lijf geschikter
Tot schoonheid, heerlijkste vermogens spillend
Aan doove lucht, aan een blinde aarde, en hemel
Die op mijn mijmren zwijgt?’ Een sombre glimlach
Van hoop die wanhoopt plooit zijn trillenden mond.
Want slaap, dat wist hij, hield ontfermingloos
't Kostbre bezit, en stille dood, misschien
Trouwloos als slaap, bood schaduw-lokaas aan,
Vreemd schoon door zijn twee-zin'gen lach bespot.

Verschrikt door zijn gedachten, zag hij op.
Geen schoone duivel was nabij, geen klank
Of beeld ontzette 'm dan in de' eigen geest.
Een kleine sloep die de' oever nader dreef
Trof 't ongedurig dwalen van zijn oog.
Hij was al lang verlaten, want zijn zijden
Gaapten van meenge scheur, zijn kranke binten
Bewogen met de golvingen van 't tij.
De onrustge drang noopte hem scheep te gaan
Den Dood te ontmoeten op de sombre zee.
Die machtge Schaduw, wist hij toch, bemint
De slijmige holen van 't bevolkte diep.

De dag was blank en zonnig, zee en lucht
Dronk zijn bezielend stralen, en de wind
Woei krachtig van de kust, de golven zwartend.
Zijn grage ziel gehoorzaam, sprong de zwerver
De boot in, spreidde in top van naakten mast
Zijn mantel uit en zat dan eenzaam neer.
De boot schoot over 't water en hij voelde
Hem gaan gelijk een wolkflard voor de' orkaan.

Als een die in een zilver vizioen
En voor de vaart van geurge winden, drijft
Op schitterende wolken, zoo gezwind
Vlood langs het donkere en bewogen vlak
Het krakend vaartuig. Warlwind sleepte 't mee,
Met heftge vlaag en aanstortend geweld,
Door 't kokend branden van het blanke schuim.
De golven rezen. Hooger, hooger nog
Wrongen hun nekken onder stormroê, woest,
Als slangen worstlend in een giere-greep.
Kalm, en genietende in het strijdgewoel
Van golf die rende op golf, en vlaag die daalde
Op vlaag, en zwarten vloed op draaikolk stortend
Met donkren uitwisschenden loop, zat hij:
Alsof hun geesten hem als dienaars waren
Gegeven, dat ze 'm leidden tot het licht
Van de oogen die hij liefhad, zat de Dichter,
De hand aan 't roer. En de avond kwam nabij;
De stralen van zoneinde regenboogden
Hoog in schuim-vlagige fonteingewelven
Die over 't woeste diep zijn pad bespanden;
Schemering, langzaam stijgend uit het Oost,
Wond in donkerder wrong de lokkenvlechten
Over Dags stralende oogen en blond voorhoofd.

Nacht kwam, in 't sterrekleed. Aan iedren kant
Stormden vreeslijker de veelvoudige
Stroomen van de' oceaanschen bergwoestijn
Ten strijd, dondrend in donkren drang, - ten spot
Van 't kalme sterrenheir. De kleine boot
Vlood nog den storm, vlood nog als schuimvlok vliedt
Langs steilen val van wintrige rivier, -
Poozend op 't scherp van de gespleten golf,
Dan achterlatend de uitgeborsten vracht
Die vallend, de' oceaan doorgroef; - vlood veilig,
Alsof die breekbre en uitgeteerde mensch
Een god van de elementen was.

Te midnacht
Klaarde de maan: en zie! 't luchthoog getop
Van Caucasus, dat ijze-spitsig scheen
Onder 't gestarnt als zonlicht, en rondom
Wiens holenvoet draaipoel en golleven
Brekende en kolkend dat geen weerstand baat,
Schallen en woên voortdurend. - Wie behoudt?
De boot vlood voort, - de stroom joeg kokend door, -
De rotsen sloten zwart, zaag-armig zich,
De berg, doorkloofd, hing over op de zee,
En haastger nog, en meer dan menschlijk snel,
Geheven op den boog van effen golf
Jaagde de kleine boot. Een open hol
Gaapte, en zijn smalle en diepe winding in,
Gulpte de woelge zee. De boot vlood voort
Zijn vaart niet mindrend. ‘Vizioen en Liefde’
Kreet luid de dichter. ‘Nu heb ik gezien
Het pad waarlangs gij heentoogt. Slaap en Dood
Scheiden ons nu niet lang!’

De boot doordreef
De winding van de grot. Het daglicht scheen
Ten laatste op 't vloeien van dien sombren stroom;
Nu, waar de felste strijd van golf met golf
Bedaart, over de onpeilbare rivier
Bewoog hij langzaam. Waar de berg, gespleten,
Die zwarte diepten blootlei voor 't azuur,
Eer nog 't reusachtge lichaam van den stroom
Viel tot den voet van Caucasus met klank
Die de eeuwge rotsen schokte, - vulde hij
Met éénen draaikolk heel die wijde kloof.
Trede na treê rees 't cirklend water op
Draaiende met onmeetbre vaart, en spoelde
Met haastgen slag op slag de knoestge wortels
Van machtge boomen die hun reuzenarmen
In donker strekten. Middenin verbleef,
Weerspieglend, maar misvormend iedre wolk,
Een poel, bedrieglijk en vreeswekkend kalm.
Aangevat door d' opgaanden stroom, gevoerd
Tot duizlens snel, rond, rond, en nog weer rond,
Rees trap na trap de straf-gespannen boot,
Tot, op den top van de allerhoogste bocht,
Waar door een oopning van den oeverrots
De waatren overstroomen en een plek
Van glassige rust midden dat golfgevecht
Ontstond, de hulk poost, siddrend. Zal hij zinken
In de' afgrond neer? Zal de afloopende stroom
Van de' onweerstaanbre kolk zich om hem slaan?
Valt hij nu? - Wind, een dwaalsche vlaag van 't west,
Hierheen geädemd, vult het open zeil,
En, kijk, met zacht bewegen, tusschen mos
Van oeverglooiing, op een kalmen stroom
Onder een loovergrot, zeilt hij, en hoor!

De gruwbre val vermengt zijn ver gedreun
Met murmelkoelte in 't muzikale woud.
Waar 't boomprieel terugwijkt en een kleine
Ruimte van effen groen laat, wordt de kreek
Gesloten door saamvattende oevers: gele
Bloemen zien daar hun neergeslagen oogen
Weerspiegeld in het kalm kristal. De deining
Die de boot maakte brak die mijmertaak,
Voorheen door dwaalsche vogel, dartle wind
Of vallend speergras of hun eigen sterven
Alleen, gestoord. De zwerfling voelde lust
Hun schitter-kleur door 't dorre haar te winden,
Maar dan beving verlatenheid opnieuw
Zijn hart en hij weerhield zich. Nog had niet
De sterke drang, die bleek uit blos, strakke oogen
En schimmig lijf zijn dienst verricht: hij hing
Over zijn leven, zooals bliksem wolk
Doorstraalt, hangt eer hij dooft, eer vloeden
Van donker hem omsluiten.

Middagzon
Scheen nu op 't bosch, één uitgestrekte groep
Van mengel-schaduw welker bruine pracht
Een eng dal overwelft. Geweldge holen,
Gehold in donkren voet van hooge rotsen
Die spotten met hun klacht, brullen en galmen.
De takkenbogen en vervlochten blaren
Weefden op 't pad een schemer, waar geleid
Door liefde of droom, of god, of machtger Dood
De Dichter in Natuurs bemindste wijk
Zocht naar een plek, haar wieg, zijn graf. Al donkrer
En donkrer hoopt schaduw op schaduw. De eik
Breidt zijn reusachtge en knoestige armen uit,

Omhelst de heldre beuk. De pyramiden
Van hoogen ceder, nederwelvend, vormen
Plechtige koepels: onder ze en veel lager
Als wolken zwevende in een groene lucht,
Hangen de esch en de accacia, drijvende
Bevend en bleek. Rustlooze slangen lijkend
In huid van vuur en kleurboog, kronklen kruipers
Besterd met tienduizenden bloesems, rond
De grijze stammen, en als kinderoogen
Met lief bedoel en speelsche onschuldige list
Om 't hart van wie hen liefheeft stralen slingren,
Omranken deze de gehuwde twijgen
Hun inn'gen bond nog nauwend; bladerweefsels
Maken een net van den diep blauwen dag
En 't middagheldre van den nacht, veelvormig
Als tooverige wolken. Mossige zoomen
Heuvlen zich voort onder die welvingen
Riekend met geurge kruiden, beoogd met bloeisels,
Heel klein maar schoon. Een donkrer delling zendt
Uit muskus-roos doorvlochten met jasmijn
Een geur die ziel doet smelten en haar noodt
Op lieflijker geheim. Door deze kloof
Houden de tweeling-zusters Stilte en Schemer
Hun middagwaak, zeilende door de schaadwen,
Als dampgedaanten, vaag; verder, een wel
Duister en glanzend vol doorschijnend nat,
Die 't takkenweefsel van daarboven beeldt,
En elk afhangend blad en iedere plek
Van blauw dat door een tijdlijke oopning springt;
En anders niets wascht in dat spiegelvocht
Zijn aanschijn, dan een onstandvastige ster,
Die schoon, als door beblaarde tralie, blinkt,
Of vogel, als gemaald, in 't maanlicht slapend,

Of veelkleurig insekt beweegloos drijvend,
Onbewust van den dag, eer nog zijn vleugels
Hun pronk uitspreidden voor den middagblik.

Hier kwam de Dichter heen. Zijn oogen zagen
't Eigen moe licht door de weerkaatste strepen
Van zijn dun haar, duidlijk in donker diep
Van 't stille water; zooals 't menschehart
In droomen starende in het somber graf
Daar zijn bedrieglijk beeld ziet. Hij vernam
't Bewegen van de blaadren; 't gras dat sproot,
En schrikte en blikte en beefde door 't besef
Van ongewoon nabijzijn, en 't geluid
Van de effen beek die uit geheime sprongen
Van die donkre fontein rees. Naast hem scheen
Een geest te staan - niet in een blinkend kleed
Van schaduwig zilver of omlijstend licht,
Ontleend aan wat de zichtbre wereld biedt,
Bevallig, heerlijk of geheimnisvol, -
Maar woudgegolf en woordelooze bron
En vliet die springt en avondsomberheid
Die 't donker nog verdiepten, was de taal
Waarin hij sprak met hem, alsof zij bei
Alles wat was waren, alleen...zijn blik
Rijzende in diepste mijmring...zag twee oogen,
Ster-oogen, hangende in nacht van zijn denken,
Die met azure' en klaren glimlach hem
Te wenken leken.

Volgzaam voor het licht
Dat in zijn ziel scheen, ging hij, houdende
De winding van de del. Het vlietwater,
Dartel en wild, vloeide door menig groen

Ravijn onder het woud. Het viel somtijds
Temidden 't mos met een hol murmelen,
Donker en diep; dan danste 't op de gladde
Steenen; als kindsheid lachte 't wijl het ging:
Dan kroop het vlakten door in kalm gedwaal
En kaatste elk gras en zinkend knopje weer
Dat neerhing op zijn helderheid. - ‘O stroom! -
Die komt uit ontoeganklijk-diepe bron,
Waar wil uw geheimzinnige water heen?
Gij beeldt mijn leven, uw doodstille nacht,
Uw flikkrend golven, luide en holle kolk,
Onvindbre bron en onnaspeurbre loop,
Zijn elke in mij verbeeld: en 't wijde ruim
En de ongemeten zee zeggen niet eer
Wat slijmige grot, welke afgedwaalde wolk
Uw waatren inhoudt, als 't heelal zegt, waar
Mijn levende gedachten wonen, als
Mijn bloedloos lijf op bloemen wegteert in
Den haastgen wind.’

Het gras langs, aan den zoom
Van 't smalle water, ging hij; en hij prentte
Op 't groene mos zijn voeten, bevend door
Het schudden van zijn brandend lijf. Als een,
Door vroolken waanzin opgestooten uit
Zijn koortsbed, schreed hij; niet, gelijk zulk een
Het graf vergetend, waar, wanneer de vlam
Van zijn zwakke verrukking is gespild,
Hij nederdaalt. Met snelle treden liep
Hij onder boomeschaduw, naast het vlieten
Van 't wild babblende beekje voort; en nu
Waren de plechtige boschwelvingen
Vervangen door 't ééntintige avondlicht.

Grauw rots keek uit schaarsch mos, en stiet op beek
Die schuimend bruiste: sprietig rietgerank
Wierp langs de ruige glooiing dunne schaduw,
En enkel knoestge en oude sparretronken
Verweerd en kaal, grepen in wortelklauw
De' onwilligen grond. Verandring kwam allengs,
Toch ijslijk. Want, gelijk, als jaren gaan,
Het voorhoofd rimpelt en 't haar dunner wordt
En grijs; en waar spranklende dauwige oogen
Schenen, steenbollen blinken; zoo, terwijl hij schreed,
Verdwenen kleurge bloemen, warme schaduw
Van groene holen, met hun geurgen wind
En muzikaal bewegen. Rustig toog hij
Langs stroom, die met een zwaarder massa thans
Den doolhof diep doorwentelde en zich daar
Een pad knaagde door dalende boog op boog
Met wintersch haasten. Weerzijds rezen nu
Rotsen, die onverbeeldbaar van gedaant
Hun zwarte en naakte toppespitsen staken
In 't licht van d' avond, en een voorgebergt,
't Ravijn verduistrend, openbaarde omhoog
In kantelblokken zwart-gapende holen
Wier windingen tienduizend stemmen gaven
Aan 't stroomgeschal. Zie waar zijn steenen kaken
De pas verbreedt, breekt steil de berg en schijnt
Met zijn opeengehoopte rotsgevaarten
Te hangen over de aard: want onder 't bleeke
Gesternte en maan die daalt, spreiden zich wijd
Beëilande zeeën, blauwe bergen, stroomen,
Scheemrige en breede streken, glanzig-donker
Van loodgekleurden avond. Vuurge heuvels
Menglen met schemervlammen, op den rand
Van verren horizon. Het naast tafreel

Was, in zijn naakte en strenge eenvoudigheid,
Een tegenbeeld van dat heelal. Een pijn,
Geworteld in de rots, strekte in het ruim
Zwaaiende takken, elke onstaadge vlaag
Eén antwoord gevend, bij elk rustverwijl
Trouwlijk in de' eigen maat, met het gehuil,
Den donder en 't gestoom van 't huisloos water,
Zijn plechtgen zang vereenend, daar de stroom,
Breed, schuimend, jagend langs zijn steenge baan,
Zich neerstortte in dat matelooze leeg,
Zijn golven strooiende in den haastgen wind.

Maar 't grijze voorgebergt en plechtge pijn
En val, waren niet alles: één stil oord
Was daar: de rand-zelf van dien breeden berg,
Door wortelknoesten en gevallen rotsen
Gesteund: het schouwde in onaantastbre vreê
De donkere aarde en 't buigend stergewelf.
Een rustge plek die leek te glimlachen
In den schoot zelf van 't gruwbre. Klimop klemde
De breukige steenen in zijn vlechtende armen
En overwies met altijd groen geblaart
En donkre bezies 't gladde en vlakke ruim
Van zijn nog onontwijden vloer, en hier
Droegen de kinderen van herfstdwarrelwind,
In dartel spel, dat schittrend loof, dat welkend,
Rood, geel of bleek gelijk een avondlucht,
Met zomerpronk wedijvert. Dit 's de wijk
Van iedren zachten wind, die door zijn adem
De woestenij rust minnen leert. Eén stap,
Eén menschestap alleen brak ooit voorheen
De stilte van die eenzaamheid: eén stem
Bezielde er de echoos; 't was dezelfde stem

Die hierheen kwam, aandrijvende op den wind
En die de lieflijkste van menschgedaanten
Geleidde opdat die 't wild verblijf de bergplaats maakte
Van al de schoonheid en bevalligheid
Haar eigen, er haar majesteit aan schonk,
Muziek strooide op den ongevoelgen storm,
En vochtig loof en blauwe grottenaard,
Voedsters van kleurgebloemt en takkig mos,
De kleuren gaf van wang die bleekt en bloost,
Die sneeuwge borst, dat donkre en zinkend oog.

De omfloersde maan, gehoornd, hing laag en goot
Een zee van glans die op den horizon
De bergen overvloeide. Gele mist
Vulde de grenslooze atmosfeer en dronk
Bleek maanlicht tot hij vol was. Niet een ster
Scheen, niet een klank verklonk: de winden zelfs,
Gevaars barsch speelvolk, sliep op 't voorgebergt,
Door hem in de' arm geklemd. O storm van dood!
Wat kalme nacht splijt uw onzichtbre spoed!
En gij, reuzig Geraamte, dat aldoor,
Geleider van haar onweerstaanbre vaart,
In uw vernietigende almachtigheid
Vorst op deez' breeklijke aard zijt, van het roode
Slagveld, van 't dampend hospitaal, 't gewijde
Bed van den vrijheidsheld, de sneeuwge peul
Van de onschuld, - van schavot en tronen roept
Een machtge stem u aan. Verwoesting roept
Zijn broeder Dood. Zeldzame koningsprooi
Heeft hij bereid, snufflend de wereld door,
Waarmee verzaad gij rusten moogt, en menschen
Gaan naar hun graven, bloem of worm gelijk,
Noch offren ooit meer aan uw zwart outaar

't Roemloos geschenk van een gebroken hart.

Toen op den drempel van dat groen verblijf
Des zwervers voetstap viel, wist hij dat Dood
Hem na was. Nog een poos voordat zij vlood
Opende hij zijn hooge en heilge ziel
Voor beelden van vergane majesteit
Die in zijn lijdzaam wezen nu verbleven
Als winden vol van zoet muziek, die aadmen
Door duistre traliekamer. Hij ontspande
Zijn bleeke maagre hand op ruigen tronk
Van ouden eik. Op klimop-groenen steen
Leunde 't vermoeide hoofd; zijn leden
Ontspierd, bewegingloos op de' effen rand
Van die verborgen kloof; - zoo lag hij dan
En gaf zich op aan laatste werkingen
Van 't vlotgeworden leven. Wanhoop, hoop,
De pijngers, sluimerden: geen smart noch vrees
Stoorde zijn rust; wat invloeide in de zinnen,
En 't eigen wezen ongemengd met leed,
Maar zwakker, telkens zwakker, voedde kalm
Den stroom van 't denken; tot hij aadmend lag
Vredig en zacht glimlachend: - laatst zag hij
De groote maan, die op de westkim van
De wijde weerld haar machtgen hoorn verhief,
In de ijle stralen ingeweven donker
Zich menglend. Boven op de klippige heuvels
Rustte ze, en nog, daar de gedeelde vorm
Van 't breed gesternte zonk, sloeg 's Dichters pols
Die in geheimvolle eenheid met Natuur,
Haar eb en vloed, altijd bewoog, zwak mee.
En toen twee mindrende lichtpunten maar
Glansden door 't donker, deed het beurtgehijg

Van zijn flauwe' adem den stilstaanden nacht
Ternood bewegen: tot de laatste straal
Gedoofd was, draalde 't kloppen in zijn hart.
Het poosde, 't beefde. Maar toen hemel bleef
Volslagen zwart, besloot zijn schaduwnacht
Een beeld, koud, zwijgend en bewegingloos,
Gelijk zijn stemlooze aarde en leedge lucht.
Zooals een damp met gouden glans gedrenkt,
Dienaar van 't zonlicht, eer het westen het
Verbergt, was thans die wondervolle vorm -
Gevoel, beweging meer, noch godlijkheid.
Breekbare luit, in samenklank besnaard,
Waar hemeladem langsvloot, heldre stroom,
Gevoed eens door veelstemm'ge golven - droom
Van jeugd, die nacht en tijd voor altijd doofden,
Stil, donker, droog en voortaan onherdacht.

O, thans Medea's wondre tooverkunst
Die oovral waar ze viel de aard glanzen deed
Van schitterbloemen en het winterhout
Van lentebloesem geuren! O dat God,
Mild met vergiften, mij de kelk vergunde
Die één slechts dronk en leefde, hij die nu,
Vat van doodloozen toorn, een slaaf die geen
Trotsch voorrecht voelt in den rampzaalgen doem
Hem opgeladen, eeuwig de aard doorzwerft,
Eenzaam gelijk Dood zelf! O dat de droom
Die in zijn grot de donkre toovnaar schouwt,
Als hij in sintels van zijn vijzel speurt
Naar macht en leven, en zijn hand, verzwakt,
Trilt in haar laatst verval, de wet mocht zijn
Van deez' zoo schoone wereld! Maar gij vloodt
Als een krachtlooze damp, dien dageraad

In gouden stralen kleedt, ai mij, gij vloodt,
De dappre en schoone en edelaardige,
Kind van genie en gratie. Hartloosheid
Doet en spreekt in de wereld, wormen leven,
Beesten en menschen, en de machtige Aard
Heft van zee, berg, van stad en wildernis
In zachten vesper of blijde' ochtendzang
Aldoor hun plechtge tonen: maar gij vloodt.
Gij kent niet meer noch mint meer de gedaanten
Van dit gedroomd tooneel, zij die u waren
De reinste dienaars, zij die zijn, helaas
Nu dat gij vloodt. Laat op dien bleeken mond,
Zoo zoet zelfs in zijn zwijgen, op die oogen
Die slaap in dood afbeelden, op dat lijf
Nog door geen worm geschonden, niet een traan
Vallen, niet in gedachte. Ook, als die tinten
Vergaan zijn en dat hemelsch wezen zelf,
Op de' ongevoelgen wind verwaaid, slechts leeft
In zwakke maten van deez' simplen zang,
Laat dan trotsch vers, gedachtnis vierende
Van dat wat niet meer leeft, noch verf die treurt,
Noch beitel, in machtloos verbeelden hun
Koud pogen toonen. Kunst, welsprekendheid,
Al de vertooningen van de aard beweenen
Vergeefs een leed dat nacht maakt van hun licht.
Want dat is leed ‘te diep voor tranen’, als
Alles op eens sterft, een verheven geest
Wiens licht de wereld tooide, hun die blijven
Zelfs niet den drang tot snik of kreunen laat,
't Rumoer van hoop die zich hartstochtlijk hecht, -
Maar bleeke Wanhoop, koude Roerloosheid,
Natuur een vorm, een web het menschbedrijf,
Geboorte en graf niet als zij zijn geweest. -

Naschrift bij de vertaling van ‘Alastor.’

‘Alastor’ is het eerste gedicht waarin Shelley zichzelf verbeeldt. Ongeneeslijk ziek verklaard, moest hem zijn rustelooze leven wel als een jacht naar den Dood voorkomen. Jarenlang bezeten geweest door den drang een hervormings-ideaal te verwerkelijken, dat hem ten slotte verder dan ooit verwijderd gebleken was, leek die Dood hem tevens het natuurlijke eind van een diepe geestelijke teleurstelling.

Maar tegelijkertijd scheen zijn leven hem *niet* een episode toe. Zooals wel verteld wordt van drenkelingen dat zij, op het oogenblik van zich te voelen ondergaan, in één enkele gedachte zich van hun heele bestaan bewust worden, zoo zag hij zijn levensloop als een eenheid, en dus als meer dan die op éénig vroeger tijdstip voor den levende had kunnen zijn. Hij zag zich zooals een doode zich zien zou: een volledig leven, als zoodanig hem van alle leven een zinnebeeld, en - als zijn *eigen* leven - van al zulke zinnebeelden het helderste.

Uit dit innerlijk gezicht moet ‘Alastor’ verstaan worden. De Natuur, die de Moeder van alle leven is, wordt aangeroepen. Een hymne aan Haar is dit gedicht, hoewel het maar de levensbeschrijving van één dichter schijnt. Die Dichter zelf een door Haar bezielde, door Haar uitverkorene, die alles wat Zij aan wonderen zien, voelen en denken doet, aan en in zich ervaren heeft.

Als kind buiten, als knaap in de boeken, als jongeling - een vreemdgeworden thuis ontvloden - reizende, zal hij voortaan niet tot rust komen. De verborgenste schoonheden, de diepste zin van aanwezig en gestorven leven, de innigste gemeenschap met het eene dat achter alle leven zich raden laat, zijn het doel van zijn pelgrimstocht. Zelf natuur, en van de schoonste en heerlijkste, wekt hij de liefde en de bewondering op van natuurmenschen.

Rusteloos reist hij door het Oosten, door de bouwvallen en woestijnen van een verzonken Oudheid, tot hem in het nachtelijk vizioen van een gesluierde maagd, in haar stem,

haar gezang, haar harpspel en haar omarming, zijn noodlot zichtbaar werd.

Van dat oogenblik af, is zijn gaan naar het zeestrand, is zijn vaart in de boot, is zijn tocht door het woud een jacht naar die gedaante, die aan den Dood haar trekken leent.

Het onvergelijkelijke van het gedicht is de onweerhoudbaarheid, saam met de majesteit, van zijn beweging. In de aaneenschakeling van zijn deelen en volzinnen is dat wat moest worden uitgedrukt: een levensloop, van iederen levensloop het edelste en aangrijpendste zinnebeeld, volkomen weergegeven.

Gevoel en zichtbaarheid, de twee elementen die in dit werk zoo krachtig en boeiend zijn, beteekenen er toch minder in: vandaar dat soms een beschrijving niet kan ontward worden, dat een gedachte niet sluit, dat herhaling of benadering in de woordenkeus niet zeldzaam is.

Een reis door Zwitserland en den Rijn af, zijn wonen op de grens van Windsor Forest en een boottocht naar de bron van den Theems hadden Shelley voorraad verschaft van beschrijvingen, - in Southey's ‘Thalaba’, zijn lievelingsgedicht, had hij (zooals Mary Shelley opmerkt) het voorbeeld gevonden van een rivierreis, - de weg dien hij zijn held door het Oosten nemen laat, was dezelfde dien Alexander de Groote nam.

Maar al die gegevens, hoe belangrijk ook, waren bijkomstig. Zij gaven de schetslijnen en de paletkleuren: niet hun verbinding. Die lag alleen in de vaart en de vlucht waarmee een verheven geest zich bewoog tot het overzien, tot het volgen van zijn levensloop.

De bezielde geest van Shelley heeft zich in dit gedicht voor het eerst opgeheven en vrij gemaakt, en getoond hoe hij zich bewegen kon.

Vandaar dat, onmiddelijk nadat de beschrijving van Alastor's levensloop geeindigd is, een tot dan toe geboeide bewondering zich voelt losgelaten en de verdere verzen niet volgen kan. De eerste regel van dat laatste gedeelte is er volmaakt een van Keats, en niet een van Shelley. De heldere gang van de volzinnen die in het geheele gedicht de eigenlijke verstaanbaarheid uitmaakt, wordt vervangen door een donkeren stilstand, waarin men de beteekenis van de gedachten raadpleegt,

en dan vindt dat ook die, met toespeling op toespeling, niet helder is.

Het schijnt of de dichter vreesde dat de lezer het ophouden van den zang als een leegte ondervinden zou, en die nu vullen wou met bespiegeling.

Wij wenschen in die leegte den zang te hooren natrillen en hebben alleen terwille van de volledigheid de bespiegeling aan den hollandschen ‘Alastor’ toegevoegd.

Sociale hygiëne

Cijfers, Feiten en Beschouwingen, door F.v.d. Goes in 'Het Weekblad' van 20 Mei 1909.
Earnings and Hours Enquiry I Textile Trades. Cost of Living in French Towns. Reports by the Board of Trade 1909.
Höhere Arbeitsintensität bei kürzerer Arbeitszeit von Ernst Bernhard 1909.

De 'lichamelijke en geestelijke wedergeboorte' der Engelsche arbeiders door de werking der tienurenwet is naar de meening van den heer F.v.d. Goes een *tamelijk overdreven optimisme* van Marx gebleken te zijn. Deze meening is geschreven in een kort betoog om te ontkennen dat er een Marxistisch pessimisme bestaat, waartegen het vorig artikel dezer rubriek in verweer kwam. Het zou moeilijk zijn een klassieker en duidelijker voorbeeld te kiezen dan dat der Engelsche textielarbeiders om de verschillende houding van den socialen hygiënist en van den Marxist tegenover de lotsverbetering der arbeiders te kenmerken. Terwijl de eerste - in overeenstemming met Marx en de Webb's - de geschiedenis van de toestandverbetering der spinners en wevers uit Lancashire en Yorkshire bij uitstek geschikt acht, om aan de arbeiders voor te houden, hoe het mogelijk is hun levenspeil op te heffen, meent de Marxist dat die geschiedenis voor de arbeiders toch eenigszins teleurstellend moet zijn. Deze verschillende houding is misschien in de 'theorie' van geen beteekenis, daar immers ook de Marxist niet 'bang' is voor de lotsverbetering, en integendeel 'krachtig ervoor strijdt', maar practisch staat het anders. Want een verschijnsel, zooals het Engelsche voorbeeld, dat zich nadien ook elders in allerlei vormen en onder verschillende omstandigheden voordeed, is alleen mogelijk door

hardnekkige toewijding der arbeiders en door een leiding die alle tegenwerkende invloeden zorgvuldig onderzoekt en met juist inzicht overwint. Juist daarom is het zoo belangrijk na te gaan, waar en hoe de lotsverbetering der arbeiders tot stand kwam, opdat die ervaring van verder nut zal zijn.

Marx heeft daarvoor een schitterend voorbeeld gegeven, dat bijzonder merkwaardig is omdat het meer dan 20 jaar na het Kommunistisch Manifest en zooveel later dan Engels ‘Lage der Arbeitenden Klassen in England’ op overtuigende wijze aantoont, hoe de arbeiders door eigen actie instaat zijn een dam op te werpen tegen de uitputting hunner krachten.

Geen hoofdstuk uit ‘Das Kapital’ heeft uitgebreider waardeering gevonden, dan dat achtste over den normalen arbeidsdag. Is dat voorbeeld door de Marxisten gevolgd? Nog talrijk zijn de groepen arbeiders, voor wie het van groote beteekenis zou worden het proces door te maken dat Marx voor de Engelsche textielarbeiders beschreef, in 't bijzonder ook in ons land. Zal het voor hen van geen practische waarde zijn, wanneer hen gezegd wordt dat er een weg en een mogelijkheid is tot meer loon en korter arbeidstijd? En omgekeerd: zal het hen niet afschrikken van de groote inspanning en de noodzakelijke teleurstellingen, indien wordt medegedeeld dat de verwachtingen berusten op een ‘tamelijk overdreven optimisme’? In de theorie moge het waar zijn, dat voor de lotsverbetering de strijd aangebonden blijft, doch naar practisch inzicht berust deze frase op onbekendheid met de eischen, die aan de arbeiders gesteld worden, voor het doorvoeren dier ‘lichamelijke en geestelijke wedergeboorte’. Want daarvoor is het niet voldoende dat de arbeiders op vergaderingen in motie's en bij den stembus instemmen met de eischen van een achturigen arbeidsdag en dergelijk ‘principieel verzet’.

De lezing van het boek ‘Arbeidersleven’ kan ieder overtuigen hoe er zelfs onder de meest geavanceerde arbeiders nog twijfel heerscht aan de goede resultaten van een verkorten arbeidsdag[1)], ja, bij sommigen aan de mogelijkheid ervan. En inderdaad zullen die resultaten eerst dan goed kunnen zijn, indien bij het werk van iederen dag de arbeider oude

1) Gevreesd wordt teruggang in verdiensten.

gewoonten en inzichten weet op te geven, en iets van zijn gemak weet op te offeren, indien verder een vakvereeniging het evolutieproces, met inzicht, door tal van weerstanden, zoo van de patroons als van de arbeiders, weet heen te voeren.

Daartoe is meer noodig dan de eigenschap er ‘niet bang’ voor te zijn; daartoe is ook meer noodig dan er op Marxistische wijze ‘krachtig voor te strijden’. Welke optimistische verwachtingen er ook mogen bestaan van de revolutionnaire gezindheid der arbeiders, dat is naar de interpretatie van den heer v.d. Goes - van hun principieel verzet; voor de lotsverbetering die de gezondheid en lichaamskracht der arbeiders kan brengen van onder naar boven het normale peil blijft het pessimistisch om Marx' opvatting tamelijk overdreven optimistisch te noemen.

De heer v.d. Goes schreef dat het *gebleken* is, en wanneer dit inderdaad is aan te toonen, zou de geheele onderscheiding van optimisme en pessimisme moeten vervallen. ‘Cijfers en Feiten’ zouden dan echter niet alleen in den rubrieknaam, maar ook in den inhoud moeten voorafgaan aan ‘Beschouwingen’. Een poging om op die wijze aan te toonen, dat het door Marx beschreven proces niet is gestuit of tenietgedaan, maar is voortgezet geworden, vindt ruime gegevens in een dezer dagen verschenen publicatie der Engelsche Board of Trade.

* * *

In 't begin van dit jaar werd door een Engelschen vakvereenigings-secretaris[1)] een lezing gehouden over de loonen in de textielindustrie gedurende de 19e eeuw. Daarin komen enkele buitengewoon merkwaardige cijfers voor over de loonbeweging in verband met de arbeidsduur-verkorting. Voor 1831 was de werkduur 74 uur per week, en een vermindering in 1833 tot 60 uur bracht den spinners een loondaling, die in 1839 nog 9% was. In 1846 was 't loon nog 3% lager dan in 1833, maar in 1849-1850 slechts 1%. Tien jaar later begint de stijging, in 1860 tot 3% boven 1833; in 1870 tot 18%; in 1874 45% en daarna met 82%.

De verkorting van arbeidsduur in 1875 tot 56½ uur en in

1) Mr. John Billington, secretary of the Card and Blowing Room and Ringspinners' Association for the Preston District.

1902 tot 55½ uur per week had op deze stijging geen invloed. De harde strijd die tot 1850 door de textielarbeiders gestreden is om de arbeidsduurbeperking door te zetten, wordt eigenaardig toegelicht door die slechts zeer langzaam teruggewonnen loondaling sedert de werking der wet van 1833. Maar de cijfers na 1850 toonen overtuigend hoe het vertrouwen der leiders van de textielarbeidersbeweging in de resultaten van hun strijd door de uitkomst niet werd beschaamd. Zij vormen de inleiding voor de cijfers uit het officieele Engelsche rapport, dat tot in uiterste details de loonen vergelijkt die in 1886 en in 1906 zijn betaald. De verandering is dus over een tijdsverloop van 20 jaar waar te nemen. Van te voren dient echter de vraag beantwoord te worden of de loonstijging niet een schijnbare inplaats van een wezenlijke welstandsverhooging beteekent. De waarde van het geld kan gedaald zijn, of, anders uitgedrukt, de prijs der levensbehoeften zoodanig gestegen, dat voor 't hoogere loon niet meer gekocht kan worden.

Dit valt op te maken uit de cijfers, die de Board of Trade opgeeft van de prijzen van ongeveer 45 artikelen over den loop van verschillende jaren. Zij stelt ter vergelijking dezer cijfers voor elk jaar een z.g. indexnummer vast. Wanneer de prijs der verbruiksartikelen door elkaar genomen in 't jaar 1900 door 100 wordt aangeduid, is dit voor 1886: 101,6 en voor 1906: 100.5. Er is dus een gering verschil dat eer verlaging dan verhooging der prijzen aangeeft.

Verder dient overwogen te worden, dat in de jaren van 1886 tot 1906 er geen sprake meer van kan zijn, dat de Engelsche textielindustrie een bevoorrechte positie innam tegenover buitenlandsche concurrenten. Niet alleen dat Amerika, beschikkende over de voornaamste grondstof - de katoen - een mededinger werd, die ondanks nog hoogere loonen dreigde Engeland af te dringen van de Oost-Aziatische afzetgebieden, maar in bijna alle landen, en daaronder ook Japan, Voor-Indië en Rusland, stond de techniek der industrie volkomen gelijk met de Engelsche. Dezelfde machines, dezelfde werkmethodes werden alom gevolgd. Het eenige wat verschilde was de arbeidersklasse.

Het Engelsche rapport meldt over de periode van de jaren 1886 tot 1906 het volgende:

‘De textielmachines zijn belangrijk verbeterd; nieuwe procedé's zijn ingevoerd, en de soorten der gefabriceerde goederen veranderden met de mode en den levensstandaard. De verbeterde machinerie heeft het in sommige gevallen mogelijk gemaakt, dat een arbeider meerder machines bediende, en zoo zijn productie en verdienste verhoogd. In andere gevallen zijn procedé's vereenvoudigd of geheel gewijzigd, werden mannen door vrouwen, vrouwen door meisjes, en meer door minder geoefende werkers vervangen *of omgekeerd*’.

Gebleken is dat het gemiddelde loon over de geheele textielindustrie gestegen is voor de mannen met 20% en voor de vrouwen met 22%. In de katoennijverheid waren die cijfers 22 en 24%.

In die 20 jaar is de arbeidstijd van 56½ uur in de week verminderd tot 55½ uur, terwijl gemiddeld door elken arbeider 11 vacantiedagen in 't jaar werden genoten.

De loonen der katoenspinners stegen met 30 en 32% en wel voor de fijnspinners van f 21.30 tot f 27.60. Voor de wevers met zes getouwen stegen de inkomsten van f 15.90 tot f 19.65 of met 24%. Vrouwelijke wevers bereikten een loon dat maar weinig daaronder gelegen was.

Het is onnoodig nog meer cijfers op te noemen, doch 't is duidelijk dat de lotsverbetering der Engelsche textielarbeiders na Marx niet is opgehouden of teruggegaan. Waar voor ons land een normaal gezinsinkomen niet onder de f 14. - dalen moest, om 't gevaar van ondervoeding en ongezonde levensomstandigheden te kunnen vermijden, moet dit cijfer voor Engeland hooger zijn, en waarschijnlijk op ongeveer f 18. - gesteld worden. Doch juist ten opzichte van dezen maatstaf wordt de loonstijging van een groot sociaal-hygiënisch belang, zoodat de jongste ‘Cijfers en Feiten’ geen aanleiding geven om van de ‘Beschouwingen’ van Marx te zeggen, dat gebleken is hoe zij tamelijk overdreven optimistisch waren.

* * *

Het voorgaande maakt duidelijk dat de heer v.d. Goes anders denkt over de lotsverbetering der arbeiders dan de sociale hygiënist, en dat deze het recht heeft het bestaan van

een Marxistisch pessimisme - tegenover zijn optimisme - aan te nemen. Dat aan deze practisch zich uitende gezindheid, een theoretisch inzicht ten grondslag ligt, is evenmin een voorbarig aangenomen stelling.

Want ten opzichte der geheele maatschappelijke ontwikkeling en de toekomst der arbeidersklasse, zijn de Marxisten de optimisten bij uitnemendheid.

Daartegenover konden *wij* wel eens pessimistisch verkleuren. Naar hun inzicht ligt het practische en taktische naast elkaar, en wordt het laatste onmiddellijk afgeleid uit de wetenschappelijke beschouwing der maatschappijontwikkeling, dus uit de theorie.

Welk deel daarvan houdt nu verband met die opvatting van het ‘tamelijk overdreven optimisme van Marx’, dat in onze terminologie Marxistisch pessimisme heette?

Zou dat stuk theorie niet langer de Verelendungstheorie genoemd mogen worden? Dat vooral de tegenstander van die leer, den naam ongelukkig vindt, behoeft wel geen betoog. Ongelukkiger wordt hem echter de inhoud. Want hoe zal hij met rechtvaardigheid tegenover andersgezinden doorzeilen tusschen de relatieve en absolute interpretatie; hoe zal hij de grens bepalen der geldigheid van de ‘Verelendung’ als een ‘wet’, een ‘tendenz’ of een ‘richting’.

Beproeft hij het, zoo blijkt onmiddellijk hoe dit theoriegebied, toegerust als een arsenaal voor den strijd der Marxisten, voor hem, zooals in een verhaal van de Duizend-en-een-nacht machtigen geesten geschiedt, een nevel gelijk wordt. Er binnen wordt het hem niet klaar, en zijn allerlei mistastingen mogelijk, en er buiten schijnt hij er nooit ‘omheen’ en dus ook niet er ‘achter’ te kunnen komen. Zou daarmee verklaard zijn, dat wie eenmaal weet er ‘voor’ te zijn, ook tegelijk er ‘achter’ is?

Het is echter onbegrijpelijk, waarom de heer v.d. Goes, met wien de sociale hygiënist zoo'n duidelijk en tevens ook zoo'n belangrijk standpuntsverschil heeft, dit tracht te verbergen achter de beschuldiging van onwetendheid, kwaadwilligheid, vertroebeling, enz.

Marxisten van allerlei slag, vaardigheid en slagvaardigheid, hebben dit van tegen- en buitenstaanders, in 't bijzonder ten opzichte der Verelendungs-theorie zoo uit den treure geschreven, dat het niet alleen de schrijvers vermoeit.

Waarom de heer v.d. Goes het nog eens overdoet zonder dat het noodig is? In het ‘Verweer tegen Marxistisch pessimisme’ was toch een formuleering gezocht voor een theorie, die op dat practisch aanwezig pessimisme past. Erbij werd geschreven dat in zoo scherpen vorm nimmer de Marxisten die theorie aanvaarden. Doch bovendien was die formuleering een illustreerende zinsnede, die buiten het betoog stond. En op dat betoog is de heer v.d. Goes niet anders ingegaan dan met eenige min-hoffelijke veronderstellingen, waarop geen andere beantwoording past dan 't verzoek om het boek - niet van een Duitsch burgerlijk geleerde, maar van den Oostenrijkschen socialist Rudolf Godscheid - te willen inzien, zoo niet te lezen. Want over dat boek ging de bespreking, en dat boek geeft een theoretischen grondslag voor het reformisme of revisionisme in kritische houding tot het Marxisme. Een dergelijk onderwerp, en op deze wijze, te ontgaan, om even ongerechtvaardigd als onnoodig de reeds vervelend wordende Verelendungs-discussie nogmaals te gaan uitspinnen, getuigt niet voor de innerlijke stevigheid der houding, die de heer v.d. Goes bij de eerste ontmoeting op 't strijdgebied van sociale discussie's tegenover mij meende te mogen aannemen.

Hoe de sociale hygiënist tegenover de Verelendungs-theorie staat, is niet uit het ‘Verweer tegen Marxistisch pessimisme’ te lezen, doch werd, naar aanleiding eener uitlating van den heer v.d. Goes, in het Octobernummer der Beweging aangegeven. In 't kort was de strekking daarvan dat ‘Cijfers en Feiten’ dienen vooraf te gaan aan de ‘Beschouwingen’.

* * *

Dit laatste werd betoogd door toe te lichten hoe de Engelsche Board of Trade een zeer uitvoerig en nauwkeurig onderzoek naar den welstand der arbeiders in Engeland, Duitschland en Frankrijk uitvoerde naar een methode, die het mogelijk maakte in cijfers uit te drukken hoe de welstand, n.l. de uitgaven voor woning, verwarming en voeding zich in verschiliende landen of streken en op verschillende tijdstippen tot elkaar verhielden, zonder dat met de prijsverschillen

van een en ander rekening gehouden behoefde te worden.

In 't begin van dit jaar is, als aanvulling op de rapporten over Engeland en Duitschland, een boekdeel verschenen, dat uitvoerig beschrijft en daarna uitrekent, hoe in Frankrijk de gemiddelde arbeider leeft, d.w.z. zuiver naar materieel inzicht. Voor tal van steden is aangegeven hoe de woningtoestand is, wat en hoeveel er gegeten wordt met vermelding der prijzen van een en ander. Voorts hoe de gemiddelde werkduur en het standaardloon zijn.

De conclusie's van de omvangrijke en kostbare onderzoekingen zijn van groot belang. De enkele cijfers die een scherp beeld geven van den toestand der arbeidersklasse in de drie groote landen, welke ten opzichte der maatschappelijke ontwikkeling geen groot verschil kunnen opleveren, zijn de volgende:

Het weekloon der arbeiders verhoudt zich als 100 in Engeland tot 83 in Duitschland en 75 in Frankrijk, terwijl de arbeidsduur zich in dezelfde volgorde verhoudt als 100 tot 111 en 117. Op uurloon berekend zouden die vergelijkingscijfers 100 tot 75 tot 64 zijn.

Daartegenover staat dat de kosten van behuizing, vuur en voeding zich verhouden als 100 tot 118 en 110.

Hieruit blijkt overtuigend hoezeer onder eenzelfde stelsel van maatschappelijke voortbrenging de toestand der arbeidersklasse kan verschillen. De Engelsche werkman kan bij aanzienlijk hoogere belooning van zijn arbeid en in korteren werktijd dan in Duitschland of Frankrijk, tegen eveneens vrij belangrijk mindere uitgave in zijn levensbehoeften voorzien.

Binnen het productiestelsel moeten er dus invloeden werkzaam zijn, die den welstand der arbeiders kunnen verhoogen, en wel in zoodanige mate, dat het van 't grootste belang is die invloeden nauwkeurig te leeren kennen, opdat pogingen kunnen aangewend worden de werking ervan te bevorderen of te versterken. In 't bijzonder geldt dit voor den socialen hygiënist, die waarneemt dat voor uitgebreide groepen arbeiders de huisvesting en voeding beneden het peil is, dat een goede gezondheid, lichaamskracht en daardoor ook een redelijke productiviteit waarborgt. Het is trouwens bekend genoeg, al wordt het feit door de genoemde cijfers scherp geïllustreerd,

dat er voor de arbeidersklasse een evolutie mogelijk is, die na tijden van materieelen stilstand of achteruitgang terecht een wedergeboorte genoemd mag worden, en die gekenmerkt wordt door verkorting van arbeidstijd tegelijk met verhooging van welstand. En die evolutie is mogelijk in het kapitalistisch productiestelsel, ja wordt zelfs door de ontwikkeling daarvan mede bevorderd, doordat de productiviteit der arbeidersklasse zoo belangrijk gaat toenemen.

Afgezien van de vraag of deze evolutie al dan niet gunstig is voor den overgang van het kapitalisme naar een ander productiestelsel, waarvoor trouwens verschillende andere factoren in aanmerking moeten komen, is er voor den socialen hygiënist geen twijfel denkbaar, die hem zou weerhouden medetewerken die evolutie met alle macht te bespoedigen. Zoowel de verhoogde productiviteit, die de gemeenschap ten goede moet komen, alsook de feitelijke welstandsverbetering der arbeidersklasse zijn teekenen van vooruitgang. En ondanks de ekonomische ontwikkeling die vooruitgang meebrengt, gaat dit niet zóo snel en zoo automatisch, dat het overbodig heeten mag door onderzoek en aanmoediging het proces te bevorderen. Dit blijkt wel uit de groote verschillen, die nog in Engeland, Duitschland en Frankrijk bestaan, terwijl het bekend is hoe zonder een goed georganiseerde en bekwaam geleide arbeidersbeweging geen resultaat in die richting bereikt kan worden.

Daarom is het duidelijk dat naast de technische ontwikkeling, ook de moreele en intellectueele toestand der arbeiders zelf, en vooral hun inzicht in deze geleidelijke ‘wedergeboorte’ een niet te onderschatten invloed heeft op de snelheid dezer beweging.

* * *

In het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik schreef Max Weber een tweetal opstellen getiteld ‘Zur Psychophysik der industriellen Arbeit’, waarin met groote uitvoerigheid wordt nagegaan welke psychische en physische oorzaken in den individueelen arbeider werkzaam zijn om zijn als ‘waar’ tegen loon verkocht arbeidsvermogen meer of minder waarde in het productieproces te verschaffen. Deze studie is

nog niet voltooid, zoodat bespreking daarvan beter uitgesteld blijft voor een later artikel dezer rubriek. Ondertusschen bevat Heft 138 van de Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen herausgegeben von Gustav Schmoller und Max Sering een belangwekkende studie over ditzelfde onderwerp van Ernst Bernhard, getiteld: ‘Höhere Arbeitsintensität bei kürzerer Arbeitszeit, ihre personalen und technisch-sachlichen Voraussetzungen’.

De bedoeling van dit onderzoek geeft de schrijver aldus aan: ‘Die Verkürzung der Arbeitszeit stellt eine Seite jener groszen Bewegung dar, die eine Verbesserung der Arbeitsbedingungen und die Hebung der arbeitenden Klassen in sozialer und geistiger Hinsicht anzubahnen strebt. - Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit der Möglichkeit höherer Arbeitsintensität bei kürzerer Arbeitszeit, eine Möglichkeit, die durch die Tatsachen vielfach realisiert werden könnte. Die eigentliche Aufgabe bestand darin, systematisch die hierbei mitspielenden Bedingungen und Faktoren darzustellen, sowie ihre Wirksamkeit isoliert, ja teilweise völlig abgelöst von der Beziehung zur Arbeitszeit, nachzuweisen’.

In de inleiding wordt de beteekenis van de rust ter regeneratie van de uitgeoefende arbeidskracht treffend duidelijk gemaakt aan den invloed van den Zondag, als wekelijkschen rustdag, waarbij herinnerd wordt aan Macauly's uitspraak in 't Engelsche parlement: ‘Terwijl de vlijt rust en de ploeg in de voor ligt; terwijl de beurs zwijgt en geen rook uit de fabriek opstijgt, gebeurt er iets dat voor den rijkdom der volken even belangrijk is als eenige bezigheid die op werkdagen wordt uitgevoerd’.

Daarmee is aangegeven dat de rust niet alleen voor den individu onontbeerlijk is, maar groote invloed heeft op de soort arbeid, die na de rust weer verricht zal worden.

Met tal van voorbeelden wordt daarna aangetoond hoe kortere arbeidstijd in allerlei industriën en onder allerlei omstandigheden zoowel 't bedrijf als den arbeiders voordeel gebracht heeft, doch daarbij wordt erkend dat het gunstig resultaat steeds gebonden was aan ‘eine algemeine wirtschaftlich-technische Kultur’ en ‘ein gewisses physisch-geistiges Niveau der arbeitenden Klassen’. Op grond daarvan analyseert

de schrijver hoe de moderne industrie tracht den arbeid te verdichten. Daarvoor koos hij de textielindustrie en de machinefabrikage, en toont aan hoe er een drietal methoden zijn, n.l. 1e. door de kleine rustpoozen tusschen den arbeid te laten vervallen, 2e. door het doen bedienen van meerdere machines door een arbeider en 3e. door de bedrijfsorganisatie interichten op een sneller werktempo.

Met verscheidene voorbeelden wordt toegelicht hoe langs deze wegen de bekwame ondernemer een gewenscht resultaat kan bereiken. Echter niet steeds en overal. Uiteengezet wordt hoe het handwerk reeds zoodanige inspanning vooral van het denken vordert dat het onmogelijk wordt den arbeider tot grootere voortbrenging te drijven. Hetzelfde geldt voor kleine bedrijven, wier technische inrichting en kapitaal te kort schiet om de omstandigheden zóo te wijzigen, als in 't groot bedrijf voor de ‘verdichting’ van den arbeid noodig bleken. Ook ontbreekt op het platteland de drijfveer die in steden aanwezig is.

Ofschoon belangwekkend, is het hoofdstuk over de persoonlijke invloeden op vermeerderde intensiteit van den arbeid het minst bevredigende van het boek. Wel wordt duidelijk aangetoond van hoe overwegende beteekenis het samenwerken in een groot bedrijf en de daar heerschende stemming op de productiviteit is. Wel wordt ook met feiten bestreden dat alleen een stukloon instaat zou zijn om verhoogde productie te verkrijgen. Er zijn echter zeer belangrijke invloeden buiten rekening gelaten, om maar een te noemen de voeding. Bovendien echter het geheele geestelijke en moreele niveau waarop de arbeidersklasse staat, zooals dat vooral ook door de arbeidersbeweging wordt bepaald.

Ten slotte wordt in een paar hoofdstukken betoogd hoe voor de technische productie-verhooging de arbeidstijdverkorting onmisbaar is, ook omdat de industrie niet naar vroegere verwachting steeds meer ongeschoolde arbeiders, doch integendeel voortdurend dringerder bekwame en goedgeoefende werkkrachten behoeft, terwijl met een kort historisch overzicht van de verheffing der Engelsche arbeidersklasse erop wordt gewezen, hoe het proces van arbeidstijdverkorting en productiviteitsverhooging steeds gepaard ging ook met een moreele verheffing

die alle donkere voorspellingen over 't misbruik dat van den meerderen vrijen tijd gemaakt zou worden, volledig in 't ongelijk stelde.

* * *

Dit slot brengt deze bespreking weer terug tot de Engelsche arbeidersklasse. Hoe ook over haar naar politieke overwegingen geoordeeld moge worden, haar geschiedenis is voor den socialen hygiënist nog steeds een even leerzaam voorbeeld als in den tijd van Marx. Want de sociale hygiënist beperkt opzettelijk zijn gezichtskring tot die schijnbaar zoo kleine en zoo zuiver materiëele lotsverbeteringen der arbeidersklasse. Niet omdat hij ontkent, dat de nood naar geestelijk en zedelijk peil vaak nijpender is dan stoffelijk, of dat bewegingen tot verheffing van inzicht en karakter de zijne niet te boven gaan, doch omdat de gezondheid van een lichaam, dat behoorlijk gevoed en verzorgd is, in staat zal stellen tot het vervullen van een taak die de gemeenschap, in welke richting dan ook, van de arbeidersklasse zal vergen.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, menschen en stroomingen

Oude Duitsche dichtkunst
Aelteste Deutsche Dichtungen, übersetzt und herausgegeben von Karl Wolfskehl und Friedrich von der Leyen. Insel-Verlag 1909.

Naar zijn voorkomen: een fraaie gothische druk met roode titelletters. Naar zijn inhoud: een werk van kunst en geleerdheid.

Vandaar dan ook dat zich kunstenaar en geleerde ertoe verbonden: Karl Wolfskehl en Friedrich von der Leyen.

'Diese Ausgabe und Übersetzung will von den ältesten deutschen Dichtungen dem Empfänglichen die Kleineren anbieten, deren Kraft und Tiefe, deren Klang und Anmut sich in uns lebendig wiederbilden.'

En terwijl Friedrich von der Leyen de zorg voor de teksten op zich nam, stelde Karl Wofskehl zich verantwoordelijk voor de vertalingen. Niet al de gedichten die zij uitgaven hoefden vertolkt te worden. Sommige zijn uit zichzelf begrijpelijk. Maar een grooter aantal moest in hedendaagsch duitsch worden overgebracht.

'Das Ziel der Uebersetzung' - luidt het dan in de voorrede - 'war die reine und genaue Wiedergabe der Bildung der Worte und des Rhythmus, des Reichtums und der Modulationen des Klanges bis in alle Einzelheiten. Wo dies unmöglich blieb, suchten wir ähnliche Wirkungen zu erreichen. Der Sinn wurde dabei nie gestört, wenn wir auch für manche Worte der Originale andere einsetzten, die wohl im Klang den alten nah verwandt waren, in der Bedeutung ihnen nicht ganz entsprachen.'

Vertalen is de eenheid van zin en toon vinden. Heel juist, - zeggen deze uitgevers, - maar een geringe schade aan den zin is beter dan de allergeringste aan den toon. Wie den

klank verslapt, den klank verkleurt, breekt den toon, en dat kan in een gedicht niet geduld worden. Terwille van dien klank aanvaarden wij hier en daar woorden met *eenigszins* van de oorspronkelijke afwijkende beteekenis.

Ik geloof dat lieden die voor toon geen oor hebben ook tekort komen aan geweten. Als zij meenen den zin getrouw weertegeven zullen zij allicht grootere fouten maken dan deze gewetenvolle toon-gevoeligen, die van hun kleine vergrijpen tegen den zin zelfs nog rekenschap geven.

Bovendien: ook de dichter had keus van woorden. Als hij uit twee, drie gelijksoortige, het in zijn eigen taal meest passende gekozen heeft, wie weet of hem in de andere niet een ander meer passend was voorgekomen, hetzelfde misschien dat nu de vertaler neemt.

Geleerden die de door Friedrich von der Leyen aangeboden teksten beoordeelen, zullen tevens zien in hoeverre hun bedoeling nauwkeurig is weergegeven. Leeken hebben een zeker recht op die nauwkeurigheid te vertrouwen en zonder bijgedachte aan de gedichten te gast te gaan. Hen hebben menigmaal in handboeken van letterkunde de oude brokstukken domoogig aangestaard, of zij werden geërgerd door zoetsappige en nuchtere vertalingen. Hier genieten zij zonder bezwaar de vernieuwing van wat in de 8ste eeuw geklonken heeft: het Hildebrandslied.

Ich hörte das sagen
Dasz sich Ausfodrer einzeln trafen,
Hildebrand und Hadubrand zwischen den Heeren.
Sie - Sohn und Vater - sahen nach ihrem Panzer,
Schlossen ihr Schirmhemd, gürteten sich ihr Schwert um,
Die Reisigen über die Ringe, da zum Streite sie ritten.
Hildebrand anhub, er war höher an Jahren,
Der Menschen Meister, gemessenen Worts
Begann er zu fragen, wer sein Vater wäre
Der Führer im Volke.

Hadubrand anhub, Hildebrands Sohn:
‘Das sagten mir unsere Leute,
Alte Meister, die eh'r da waren,
Dasz Hildebrand heisze mein Vater, ich heisze Hadubrand.

Ostwärts fuhr er einst, floh des Otaker Grimm,
Weg mit Dietrich und vielen seiner Degen.
Rück liesz er im Lande lützel sitzen
Die Frau im Bau, den jungen Buben,
Ganz ohn' Erbe, er ritt gen Osten,
Denn der Dietrich darbte so
Nach meinem Vater, der gar Verfemte,
Der war dem Otaker bös ohne Masz,
Und war der Degen liebster dem Dietrich,
Er ritt nur am Volkes Spitze, ihm war nur das Fechten lieb.
Kund war sein Name...kühnen Männern.
Nicht glaub ich lebe noch' - - - -

Da wand er vom Arm ab gewundene Spangen,
Kaisergoldwerk, wie 's der König ihm gab,
Der Hunnen Vogt: 'das geb' ich nun aus Huld dir'.
Hadubrand anhub, Hildebrands Sohn:
'Mit dem Gere soll man Gaben empfangen
Spitze gen Spitze - - - -
Du bist mir alter Hunn unmäszig schlau,
Lockst mich mit Worten, willst die Lanz auf mich werfen.
So uralt bist du und immer voll Untreu.
Das sagten mir so die See beschiffen,
Westlich das Weltmeer, dasz Krieg ihn wegnahm:
Tot ist Hildebrand, Herbrands Sohn.
Wohl aber sehe ich an deinem Harnisch,
Dasz du zu Haus hast guten Herrn,
Nimmer vom Reiche bannflüchtig reistest.'
Hildebrand anhub, Herbrandes Sohn:
'Wahrlich nun, Waltegott, Wehgeschick wird.
Der Sommer und Winter wallt ich sechzig auszer Lande,
Seitdem man mich schlug zum Volk der Schützen:
Dem auf keiner Burg wer das Sterben bot.
Nun soll eignen Kindes Eisen mich treffen,
Schwert mich strecken, oder ich ihm das Sterben schaffen.

Da lieszen sie erst Esch - Lanzen gleiten
In scharfen Schauern, die standen im Schild fest,
Dann stapften sie zusammen, Buntschilde zerstoszend,
Hieben harmweckend ins helle Schildfeld,
Bis die Lindenbohlen lützel wurden,
Zerwirkt von den Waffen.

Uit het 12de-eeuwsche oud-noorsch zijn de woorden van den stervenden Hildebrand toegevoegd:

> Steht mir zu Häupten der Heerschild geborsten...
> Sind an der Zahl zehnmal acht
> Lauter Männer, Denen ich Mörder ward.
> Liegt hier der Sohn selbst mir zu Häupten.
> Erbsprosz er, den ich eigen gehabt...
> Unwollend sein Ende schuf ich.

Wie niet opziet tegen de moeite een hedendaagsch duitsch te verstaan dat door zijn kracht en uitgelezenheid weinig gewoon is, wordt door deze overblijfselen (in de uitgaaf nog enkele meer) ingeburgerd in een wereld die hem eerst vreemd moest blijven.

Men behoeft aan den nevengedrukten tekst maar te vergelijken, woord voor woord, regel voor regel, om te proeven hoezeer de hoofdzaak, de gang, de houding, het gebaar, de stemschalling behouden bleven. Zoo waren, zoo spraken, zoo schreven, zoo deden die geharnaste helden. En zóó hebben de dichters van hun tijd met hen meegeleefd en hen in beeld gebracht.

Het jongere Hildebrandslied met zijn gunstiger afloop (15de eeuw) waarbij vertaling onnoodig bleek, voorbijgaand, zien we uit 10de, 11de en 12de eeuw de spreuken en rijmen, heidensche en christelijke bezweringen en zinvolle versregels.

> Da beschwor ihn Wodan, der es wohl konnte:
> Wie die Beinrenke, so die Blutrenke,
> So die Gliedrenke:
> Bein zu Beine, Blut zu Blute,
> Glied zu Gliedern, wie wenn sie geleimt sei'n!

Of:

> Stumm sasz im Berge mit stummem Kind im Arme
> Stumm hiesz der Berg, stumm hiesz das Kind
> Der heilige Stumm versegne diese Wunde.

Beide spreuken werden klaarblijkelijk tot heeling van wonden uitgesproken.

De Ever wordt geteekend in de volgende verzen:

Der Eber geht in der Leite, trägt den Speer in der Seite:
Seine Kraft die pralle läszt ihn nicht fallen.
Ihm sind Füsse von Fudermasze,
Ihm sind Borsten hoch wie Forste
Und seine Zähne von zwölf Ellen Länge.

En zie eens hoe bekoorlijk die anderhalve regel van Hert en Hinde.

Hirschlein raunte der Hindin in die Lauscher:
'Willst du noch, Hinde.....?'

Uit de 10de eeuw komt die zangerige vraag ons toegeneuried.

Na noorsche runen-reeksen uit de 9de lezen we het 14de-eeuwsche Traugemundslied in het oorspronkelijk, en, met zijn vertaling, het Ludwigslied dat weer uit de 9de stamt.

Dit en het 11de eeuwsche Ezzo-lied zijn groote, en vermaarde, werkstukken, en van niet geringer beteekenis zijn - tusschen deze beide afgedrukt - de Maria-gedichten, uit de twaalfde eeuw gedagteekend: Marien-lied, Strophen eines Marienleiches, Marien-Sequenz, - waaraan dan weder voorafgaan Das Wessobrunner Gebet, Himmel und Hölle, en Gedenkt des Todes, het laatste uit de 11de eeuw.

Maar aan twee van deze wil ik niet voorbijgaan zonder ze den lezer voor den geest te brengen. Eerst namelijk het 12de-eeuwsche Himmel und Hölle. De eene helft daarvan schildert het godsrijk, de tweede dat van den Satan. Vooral dit laatste voelde de dichter, die niet moede werd woorden en uitdrukkingen saam te voegen om zijn vrees en zijn afgrijzen vorm te geven en te doen meevoelen.

In der Hölle
Da ist Tod ohne Tod,
Klagruf und Jammer,
Freudlosigkeit,
Behagens Ermangeln,
Pechgeruch,
Stärkster Schwefelstank,
Verworfnes Genebel,
Des Tods Schattengrube,

Aller Trübsale Wogen,
Verschlürfende Loh,
Das wallende Brodeln
Feuriger Dünste,
Gräszliches Finster,
Die ewig dauernde Brunst,
Die schreckliche Todshaft,
Drangvollster Pferch,
Qual, Wimmern ohne Trost,
Weh ohne Wohl,
Nie ruhender Vorwurf,
Alles Weinens Not,
Die härteste Rache,
Schärfster Verhör,
Sehrend Fremdelend,
Aller Bitternisse Menge,
Gram ohne Feiern,
In Ungnaden Eifer,
Üppige Reue,
Kläglich Getös,
Weinchors Erächzen,
Aller Unlüste
Fährlich Gestürm,
Beben der Ängste,
Zähne-Klappem,
Aller Wehschreie Meng',
Immerwährende Furcht
Vor allem Schandmässigen,
Schamlosestes Offensein
Alles Verborgnen,
Leid ohn Ende,
Alles Wehs Gewalt,
Marter unsagbar,
Heillos in allem,
Die wehgewaltige Harmschar,
Verdammungs-Beschwerden
Ohn alle Erbarmung,
Immer neues Sehren
Ohn einige Hoffnung,
Unwandelbar Übel,
Alles Guten Entruckung,
Die grimmigste Herrschaft,
Der feindlichste Siegprunk,

Greuliche Gemeinde,
Schmutz des Verfaulens
Mit aller Unschöne.
Das teuflische Ansehn
Alles Entsetzlichen,
Des Verderbens Unmasz,
Die leidige Heimat,
Der Hölle Kerker,
Der reichste Speicher
Aller Unwonnen,
Der Hitze Abgrund,
Unentrinnlich Verkommen,
Der Teufel Getobe,
Unsinniglicher Zorn
Und Übelwollen.
Da ist einer überlassen
Der Ächtungen Eifer
Und zu aller Schadensart
Der Hölle Erben,
Ohne zeitlich Ende,
Immer und ewig.
So ist das Höllenreich
Seines Teils getan.

Wat zou er van zulk een gedicht terechtkomen zonder een dichter die het gewicht van de woorden kende, de heerschappij over een rijke taal bezat, en over genoegzame kracht, zoowel als fijnheid beschikte, om tegelijk sterk te zijn en vol verscheidenheid.

Ich hörte die Sterblichen staunen am meisten,
Dass Erde nicht war noch oben Himmel,
Noch irgend ein Baum noch Berg nicht war,
Noch die Sonne nicht schien...
Noch der Mond nicht leuchtete, noch das berühmte Meer.
Da dort nirgends nichts war an Enden und Wenden,
Da war doch der eine allmächtige Gott...

Door zijn grootheid is dit Wessobrunner Gebet een waardig tegenhanger van het Hildebrandslied, waarmee het gelijktijdig is. Grootheid en oudheid vallen hier saam op hun beide polen: vroomheid en krijgshaftigheid.

‘In den Gedichten die wir bringen’ - zoo besluiten uitgever en bewerker hun voorrede - ist jedes Wort unschätzbar, und es lebt und wirkt darin fort und fort die heldenhafte und tragische Selbstüberwindung der Germanen, urältestes Heidenthum, tiefe Weisheit und Erfahrung des Volkes, die beschwörende Macht des Zaubers, drollige Neckereien, derber Humor, das kindliche und gläubige Vertrauen auf Gottes Segen, das holdeste Wesen unserer lieben Frau, die eindringende, erregt ausmalende Beredsamkeit der Kirche, das starke männliche Christentum der ersten Kreuzzüge und des erwachenden Rittergeistes: wie feierlicher und mächtiger Orgelgesang klingt das Ezzolied über die Jahrhunderte zu uns herüber.’

Voor leeken, dichters en geleerden, schijnt mij deze arbeid van Karl Wolfskehl en Friedrich von der Leyen gelijkelijk waardevol.

Nieuwe Duitsche dichtkunst
Blätter für die Kunst. Eine Auslese aus den Jahren 1904-1909. Georg Bondi, Berlin.

Poëzie en proza, gedeeltelijk vroeger verschenen, hetzij in de *Blätter*, hetzij afzonderlijk, en gedeeltelijk voor het eerst hier uitgegeven. Niet meer dan een tijdschriftnummer van behoorlijken omvang, maar dat als gezamenlijke uiting van een dichterlijke beweging een europeesche waarde heeft.

In de jaren na 1900 is de wisselwerking waarin de poëzie en de denkbeelden van verschillende landen met die van over de grenzen stonden, ongetwijfeld geringer geworden. Iedere groep, hoewel in het buitenland bekend, vond bij zich thuis zijn werkkring, en het zou niet goed geweest zijn terwille van betrekkingen die, hoe levendig en vruchtbaar ook, elk wie er aan deelnam naar den vreemde lokten, de taak in het eigen land te verwaarloozen.

De *Blätter für die Kunst*, die bij hun eerste twee- of drie-

maandelijksch verschijnen, van 1892 op 1893, in Nederland misschien meer dan in Duitschland werden gelezen, begonnen in 1900, in dikken bundel, eens per jaar uittekomen, om na 1904 geheel optehouden. Maar de dichters van wie ze waren uitgegaan bleven ten hunnent werkzaam en zagen hun invloed zich uitbreiden. ‘Onze heele hedendaagsche dichtkunst’ - lezen we dan ook in de voorrede tot dit nieuwe deel - ‘heeft hier haar begin genomen of ontving van hier haar aansporing.’

Het is in de volte van geschriften altijd schijnbaar aanmatigend de grenzen zoo scherp te trekken en de heele poëzie van een land en een tijd als onder de hoede van één school te achten. Toch heeft de nakomeling hun die dergelijke scheidingen instelden zoo menigmaal gelijk gegeven, dat wij ons over den moed ze te maken, niet mogen verwonderen. Het komt er op aan zijn tijd zóó te zien als de nazaat hem zien zal en niet aan de uitzonderingen die blijven den maatstaf aan te leggen waarmee de vergankelijke menigte elke uitzondering te schande meet. Petrarca, Ronsard en Shakespeare, zijn ondanks al wat tegen hun sonnetten en liederen is ingebracht, ook nu nog de wonderen waarvoor ze bij hun leven golden. Vondel en Hooft erkennen ook wij, zoo goed als de gasten van den Muiderkring het deden, voor de beheerschers van onze dichtkunst. Goethe is voor ons wat hij was voor hen die hem waarlijk kenden, en niet wat hij scheen voor verder afstaanden, die Tieck tegen hem uitspeelden of hem plaagden met Kotzebue.

Onder hedendaagsche dichters is het een beproefde meening dat er in Duitschland geen nieuwere poëzie van beteekenis is opgekomen dan die uitging van de *Blätter* of door haar werd teweeg gebracht.

Als dan ook in dit ééne boek George een vijftiental van zijn vertaalde Shakespeare-sonnetten, zijn Voorrede tot Maximin, en een langer gedicht ‘Goethes Lezte Nacht in Italiën’, laat afdrukken, als Wolfskehl er zijn twee mysteriën: ‘Sanctus’ en ‘Orpheus’, Gundolf een reeks gedichten, een proza-opstel en een fragment van zijn Romeo en Julia-vertaling geeft, - waarbij zich dan, met gedichten of proza, Carl August Klein en Paul Gérardy, Ludwig Derleth, Lothar Treuge, Henry Heiseler, Walter Wenghöfer, Friedrich Wolters en nog eenige

jongere dichters aansluiten, dan is dat voor hen die de duitsche dichtkunst van heden in haar blijvende werkelijkheid wenschen te kennen, een waardevoller gave dan of hun alles werd voorgelegd wat op dit oogenblik door de duitsche burgerij bewonderd wordt.

De hier genoemde dichters zijn in hun land wel bekend. De voornaamsten onder hen genieten ook wel buiten den kring van hun bewonderaars het aanzien dat aan iederen invloed gegeven wordt wanneer hij niet langer valt te loochenen. Maar tegenover den hunnen bestaan andere, eveneens vereerde invloeden, en die in hun nabijheid wonen, beseften niet welke van alle het verst-reikend is.

Wij, in het buitenland, kunnen dat beter zien. De stralen van de troebeler sterren blijven dof voor ons, maar die van de reine en krachtige zijn tot ons doorgedrongen.

Zoo, wanneer men Shakespeare's sonnetten in George's vertaling leest, dan zijn er daarbij, waarvan men niet enkel erkennen moet dat zij goed en welluidend een duitsche vertolking geven, maar dat zij als schoone gedichten met een eigen toon Shakespeare waardig vertegenwoordigen. Lees als voorbeeld het volgende:

> Warum versprachst du solchen schönen tag
> Dass ich mich ohne mantel aufgemacht?
> Mich holten niedre wolken ein - da lag
> Verhullt in fauligem dunste deine pracht.
> 's Ist nicht genug dass du durch wolken siehst,
> Vom regen wischst mein sturmgepeitscht gesicht...
> Denn keiner solche salbe lobt: sie schliesst
> Die wunde aber heilt den unfall nicht
> Noch zieht mein schmerz arznei aus deiner scham...
> Bereust du auch, st der verlust doch mein,
> Nur schwache lindrung gibt des kränkers gram
> Dem der erträgt der schweren kränkung pein.
> Doch tränen die du weinst sind perlen - ach!
> Und sie sind reich und sühnen jede schmach.

Er is in alles wat George schrijft een ingetogen voornaamheid, die levendige naturen als opzettelijkheid aandoet, maar die, telkens wanneer werkelijk ontroering in zijn woorden invloeit,

even natuurlijk is als de toeschietelijker openheid van anderen. Zoo ook in zijn proza dat, overkunstvol van voorkomen, hem toch van nature passend is. Het is innig en warm, eenvoudig en verheven, hoewel sierlijk, en gebonden aan overgeleverde stijlvormen.

Diezelfde ontroerde ingetogenheid is in het gedicht dat Goethes laatste nacht in Italië afbeeldt: zijn klagend gedenken aan het vaderland, zijn aanschouwing van een vernieuwd volk daarin.

> Sind es die schatten der sehnsucht, lieblich und quälend?...
> Säulenhöfe seh ich mit bäumen und brunnen,
> Jugend und alter in gruppen bei werk und bei musse,
> Mass neben stärke...so weiss ich allein die gebärden
> Attischer würde...die süssen und kräftigen klänge
> Eines äolischen mundes. Doch nein: ich erkenne
> Söhne meines volkes - nein, ich vernehme
> Sprache meines volkes. Mich blendet die freude.
> Wunder hat sich erfüllt von marmor und rosen...
> Welch een schauer des ungebahnten erbebt?
> Welch ein schimmer traf mich vom südlichen meer?

Ingetogenheid, die kracht wel terughoudt, maar niet uitsluit. Die ze alleen bewaart tot het juiste oogenblik en dan te voorschijn roept:

> Söhne meines volkes - nein, ich vernehme
> Sprache meines volkes.

Aan zulke verzen erkent men ook hoe de kunst die zich het verst van de menigte verwijderd houdt het innigst klopt voor de verwante gezamenheid.

In Wolfskehl is het diepst een gedachte bezonken die ook ons niet vreemd is: dat uiterlijk tooneelspel in onzen tijd, die een gemeenschappelijke verbeelding mist, onmogelijk blijft, dat alleen het woord voor de verbeelding van den enkeling gestalten kan oproepen. Zijn ‘Sanctus’ en zijn ‘Orpheus’ zijn - vooral het laatste[1)] - zonder eenige uiterlijke wereld.

1) Van dit gedicht verschijnt in een volgend nummer van dit tijdschrift een nederlandsche vertaling door Alex. Gutteling.

In een volkomen afgesloten, haast vormelooze verbeeldingsruimte doet hij door de kracht van een gebaar na gebaar oproepende taal diepe en verheven gevoelens hun zichtbaar spel spelen.

Het lichte en fijne vers van Friedrich Gundolf leeft meer dan dat van zijn mededichters in een wereld van werkelijke voorstellingen. Teekening van werkelijke vormen, en zelfs geest, is niet vreemd eraan. In den regel waarmee hij Frederik den Groote omtrekt:

> Erhaben wie ein Gott und hässlich wie ein Preusse

geeft hij een zeer rake, en zeer duitsche, tegenhanger tot het vers dat niemand minder dan de hoogst uitbundige Jean-Arthur Rimbaud in ‘L'Eclatante Victoire de Sarrebruck’ op den Napoleon III van een belgischen kleurdruk maakte:

> Au milieu l'Empéreur, dans une apothéose
> Bleue et jaune, s'en va, raide, sur son dada
> Flamboyant; très heureux - car il voit tout en rose;
> *Féroce comme Zeus et doux comme un papa*.

Vol en krachtig is het proza van zijn opstel: ‘Gefolgschaft und Jüngertum.’

‘Wenn ein führer so weit gedrungen ist dass seine gestalt gesehen werden muss und nur noch bemäkelt aber nicht mehr ausgelöscht werden kann, so lähmt man scine macht dadurch dass man seine gefolgschaft mit gehässigen namen belegt und seine erste w i r k u n g höhnt indess man sein werk unangreifbar lässt.’

Een ‘führer’, maar dien ik tot nu toe weinig door gedichten kende, is Ludwig Derleth. Dit is niet de geringste belangrijkheid van dit nieuwe deel dat de gestalten van boeiende of bekoorlijke tijdgenooten er zoo zuiver in te kennen zijn. Zoo ook Treuge, Heiseler, en de zeer kunstzinnige Wenghöfer. Het is goed, te weten niet alleen, maar er door een verschijning als dit boek aan herinnerd te worden, dat de dichterscholen in de verschillende landen, ook al heeft elke van haar een eigen taak en een jaar aan jaar afzondering schijnende geslotenheid, elkanders verwanten zijn en gemeenzaam arbeiden aan de nieuwe kunst.

ALBERT VERWEY.

Alfred Messel
Door
H.P. Berlage Nz.

> ‘Nicht insofern der Mensch etwas zurückläzst, sondern insofern er wirkt und andere zu wirken anregt, bleibt er von Bedeutung.’
> GOETHE.

Het was met deze aanhaling dat in een der Duitsche vakbladen het korte bericht sloot, bij den dood van Messel, op welk bericht natuurlijk reeds spoedig levensbeschrijvingen en beschouwingen over zijn kunst in verschillende tijdschriften volgden.

Want daarover was men wel eenstemmig van meening, dat Messels dood voor de Duitsche bouwkunst een buitengewoon verlies beteekent, een verlies dat zoo treffend door bovenstaand citaat wordt gekarakteriseerd.

Immers, toen nu eenige jaren geleden het hoekgebouw van het bekende ‘Waarenhaus Wertheim’ aan de Leipzigerstrasse te Berlijn, voltooid was, was men het ook daarover vrij wel eens, dat iets zeer bizonders was ontstaan, en dat vooral, omdat het gold de architektonische vorm van een zoo bij uitstek modern gebouw als een ‘Waarenhaus’. Maar daarbij ontgaat het toch den opmerkzamen beschouwer niet, dat, hoe kunstvol de samenstelling van dat gebouw ook zij, en met hoeveel talent de verschillende onderdeelen ook zijn ontworpen, toch aan den geheelen opzet die geslotenheid ontbreekt, welke men bij een gebouw verlangt.

Het beginsel eener degelijke pijleroplossing van de gevelarchitectuur van een ‘Waarenhaus’ was niet nieuw. Reeds had Paul Sédille te Parijs in de jaren 1881-1883 met zijn gebouw ‘Magasins du Printemps’ den weg daartoe aangewezen, en was het Sehring, die, eenigszins daarop doorgaande, den brutalen moed had de geheele facade van het ‘Waarenhaus Tietz’ op te lossen in twee reusachtige glasvensters, welke door een steenconstructie zijn omlijst.

Wat echter aan deze beide gebouwen zoo hinderlijk is, dat is juist die omlijsting, met bovendien aan de barokke Renaissance ontleende vormen, omdat er een conflict ontstaat tusschen de groote glasvlakte en de daarop rustende zware horizontale afsluiting van steen.

Die samenstelling bleef bij den Franschman nog binnen de perken van het toelaatbare, maar bij den Duitscher had de brutaliteit de overhand, zoodat de grenzen van dat toelaatbare op ruwe wijze werden verbroken.

En nu is het de bizondere verdienste van Messel dit conflict te hebben vermeden, en een harmonische verhouding tusschen ‘le plein et le vide’ te hebben tot stand gebracht, al wordt nu, en dat is wel de voornaamste oorzaak van die zekere onvastheid, bij Messel juist een harmonische afsluiting, een verbinding van de boveneinden der pijlers gemist.

De reden echter waarom desniettegenstaande, dit gebouw toch zoo hoog moet worden aangeslagen, is het beginsel volgens 't welk het gebouw is samengesteld en den gevel is geleed; het beginsel, en ik herhaal hier hetgeen Curth Behrends daarover schrijft: ‘einer bewusst vollzogene Gothisierung der Renaissance.’ En het meest volkomen wordt deze synthese tusschen Gothisch en Renaissance bij den gevel aan de Rosenthaler strasse, maar vooral aan het hoekgebouw aan de ‘Leipziger Platz’, welk laatste zeker behoort tot het beste wat de Duitsche bouwkunst in dezen tijd heeft voortgebracht.

Ongetwijfeld culmineert Messels talent dan ook in dit gebouw, en niet in de vele andere, zoowel bank- als particuliere gebouwen, waarin maar al te goed een aarzelen in den vorm valt waar te nemen.

Want wat mag toch wel de oorzaak zijn van het zoo dikwijls

op te merken feit, dat te gelijkertijd niet alleen, maar zelfs daarna, van eenzelfde hand werken ontstaan, die weer een geheel anderen invloed verraden, dan de ten slotte door eigen overtuiging verkregene?

Het wil mij althans onbegrijpelijk voorkomen, dat een kunstenaar als Messel, die toch zeker wel in den geest der vroegere stijlen pleegde door te dringen, ja wiens grootste kracht ten slotte toch eigenlijk daarin lag, volgens een vroegeren stijl, i.c. den barokstijl te bouwen, en daarbij juist het wezen en niet den uiterlijken vorm te raadplegen; dat zulk een kunstenaar nog dorische kolommen kon toepassen, welke N.B. gewelven dragen, of getoogde portalen flankeeren.

En het lijkt mij niet minder onverklaarbaar, dat zulk een kunstenaar cartouchen en balustraden uit den baroktijd copieert, terwijl toch van hem kon worden verwacht wel in staat te zijn de eigen ornamentiek van een stijl te vervormen.

Juist omdat Messel: ‘der überlieferten Kunst nicht gegenüber stand wie der moderne Amateur, der Einzelkeiten liebt, Associationswerthe schätzt und durch sie enthusiasmirt wird’, schijnen al deze onderdeelen met deze uitspraak in strijd.

En daarmee stemt overeen datgene, wat Hofmann schrijft over Messels ‘deutlich und schon früh bemerkbaren Schwankungen in der Kraft der Gestaltung (die wohl auf körperlichen Verhältnisse zurück zuführen waren, die sich schon vor längeren Jahren bemerkbar machten) und sich nicht allein zwischen den Bauten verschiedener Jahre, sondern auch an einem Bau, wenn er durch längere und selbst kürzere Zeit dauerte, fest stellen liess.’

Messels grootste ‘einheitliche’ kracht schijnt dan ook wel te liggen in de oplossing van kleinere vraagstukken, zooals het moderne woon - en landhuis, waarvan de voorbeelden uit de 18de eeuw hem tot leiddraad verstrekten.

En met die ontwerpen zal hij misschien bij de Hollandsche architekten de meeste sympathie vinden, omdat er ongetwijfeld groote verwantschap bestaat tusschen de geheele opvatting niet alleen, maar zelfs ook tusschen de detailbehandeling van Messels woonhuisarchitectuur en die der in den laatsten tijd in Gooi,

Kennemerland en elders verrezen woonhuizen door enkele zijner Hollandsche collega's gebouwd.

Ja, het wil mij voorkomen, dat hij juist door ons Hollanders het meest zal worden vereerd, omdat hij een veel fijnere natuur blijkt te bezitten dan de meeste zijner landgenooten, omdat bij hem de exotische buitensporigheid eenerzijds en de traditioneele grofheid anderzijds worden gemist.

Kan bij een kunstenaar van groote beteekenis, zooals bij alle talenten in 't algemeen, voor een ongerepte waardeering de dood te laat komen; bij Messel en dat is het tragische van deze afgebroken loopbaan, kwam hij te vroeg. Want de bebouwing van den ‘Museumsinsel’ te Berlijn, die de bekroning van zijn levenswerk moest worden, kon alleen in plan door den meester worden voltooid.

Dat plan werd nog niet geopenbaard, zoodat een oordeel daarover nog niet kon worden geveld, en dus nog niet met zekerheid worden gezegd of deze ontwerpen inderdaad ook zijn beste zouden zijn geweest.

Het was Bode zelf, die aan Messel de opdracht had verstrekt, ruimten te scheppen, zoodanig dat het tentoongestelde voorwerp met zijn omgeving elkander wederzijds zouden steunen, zoodat een verhooging van den indruk daarvan het gevolg zou zijn.

En nu is het wel waarschijnlijk, dat juist de groote fijngevoeligheid van Messel hem tot het zoo uiterst moeielijk te verkrijgen gevolg zou hebben geleid en daardoor zekerder dan nu nog uit zijn werken blijkt, de overtuiging hebben gevestigd, dat een van Duitschlands grootste moderne bouwmeesters is heengegaan.

Victor Hugo's jeugdlyriek
Door
Maurits Uyldert.

Wie over den dichter Victor Hugo schrijven wil, behoeft den politikus in hem niet te volgen. Het ware ongetwijfeld belangwekkend in de gedichten de ontwikkeling en wisseling zijner politieke opvattingen na te gaan. Zijn tijd, de opeenvolging van kortstondige, onderling zeer verscheiden regeringsperioden is het, histories, uitermate, zodat er niets bevreemdends in is, dat gehele verzenbundels weinig méer bevatten dan gemoedsbewegingen die zulke politieke botsingen in het hart van den dichter opwekten. Nu is het echter niet mijn bedoeling deze gemoedsbewegingen, die een aanleiding in gebeurtenissen van staatkundig belang vonden, hier na te gaan, reeds al niet daar zij in verzen van verstandeliken aard uitgedrukt, van het diepste dichterhart nauwliks de hartstocht en niet de innigheid bevatten.

Wie den dichter naderen, wie tot zijn wezen doordringen wil, zoekt juist het tedere en de kracht dezer innigheid, die men minder in de gedachten, dan wel in klank, beeld en ritme der verzen vindt. De gedachte die aan de betekenis van het vers zeer weinig toedoet, zoekt hij zeker niet.

De vraag dringt zich evenwel aan ons op; wàt deed Hugo zijn politieke beschouwingen en gevoelens niet in proza doch in verzen uiten? Niet het hartstochtelik gevoelen zelf, want proza kan evenzeer hartstochtelik zijn.

Wij zagen reeds in een vorig opstel dat ook Lamartine theologiese en filosofiese vraagstukken in verzen behandelde en, ritmies voordragende, tot klaarheid wilde brengen. Wij

weten hoe ten onzent bijvoorbeeld Bilderdijk hetzelfde deed. Wat trok deze geesten in het vers aan?

Was Lamartine niet verliefd op de vloeiende vlotheid van zijn taal, op de welluidendheid ener zorgvuldige woordschikking? Ik geloof dat hij in grote mate onder de bekóring van het ritmiese stond en in vaste maten voor zijn gedachten evenwicht zocht. Maar de bekoring van iets ondergaan is wel heel wat anders dan het diep voelen, dan het doorleven, dan het als smart of vreugd in zich op nemen.

Bilderdijk behoefde het ritmiese evenwicht zeker niet als steun voor zijn gedachte-bouwsels. Deze waren inzichzelve hecht genoeg. Maar hem bracht tot het verzen-schrijven de zwaai van de gebondene maat, de immer verder uitdeinende golving, waardoor de opgetogenheid van het hart ver voortgeplant werd. De Gedachte ligt en beweegt in evenwicht zodra het vers haar omsluit, en dit geeft haar kracht, maakt haar duurzamer en machtiger dan een proza-verwoording.

De Gedachte krijgt in zulk een verklanking een toon van harmonieusheid waarvoor vele geesten ontvankelik zijn. Maar het behoeft zeker weinig betoog dat een neiging tot dit evenwicht der gedachte-verwoording verschilt van de drang tot gevoelige verzinneliking ener gemoedsontroering, voor welke geen vorm van ritme gezocht wordt, maar die dat ritme onmiddelik zelf is.

Als Bilderdijk was het Victor Hugo. Maar in Hugo was nog iets anders, en wel de aanleg van zijn geest voor het beeld, voor het zienlik, plasties, waarneembaar maken Hij wilde verzichtbaren daar zijn klare geest helder zag; zo het proza-betoog zich al beter dan het gedicht tot politieke uiteenzettingen leent, niet voor hem die het onzienlike veraanschouweliken wil, die noch logiese pleidooien voor, bijvoorbeeld, het koningschap der Bourbons, noch anti-revolutionaire beschouwingen wenst, maar ons revolutie en koningschap in bewogene beeldgroepen voor te voeren verlangt.

Zijn sterk voorstellingsvermogen bracht Hugo aldus tot het Gedicht; zijn behoefte aan in-beeld-stellen deed zich zozeer gelden dat de abstractie van de Rede voor hem ontoereikend bleek. En zoals Lamartine's verstandelike meditaties voor het overgrote deel afgetrokken begrippen ontwikkelen, zijn Hugo's

gedichten rijen van beeldgroepen, onderling door slechts spaarzame abstracties verbonden.

* * *

Alvorens onze aandacht in het schone van Hugo's rijper werk te doen zinken, om dan al wat rondom den kern van zijn wezen beweegt te vergeten, werpen wij een blik op enkele door het politieke leven geïnspireerde versgroepen, die door hem samengebracht zijn in den bundel ‘Odes et Ballades.’

Het ritme van deze gedichten is niet opmerkelik mooi. De verscadans is minder levendig en luchtig, ja minder levend zelfs dan in Lamartine's verzen. Doch ondanks het monotone heeft zijn werk kracht. Het is breed van klank ofschoon niet fijn. De toon draagt de verzen. Het werk is zwaar en kerngezond, wat van Lamartine's poëzie in het algemeen niet gezegd kan worden die wel nimmer onbehouwen is maar slechts fijnheid en muzikaliteit tegenover de innerlike degelikheid van Hugo's gedichten te stellen heeft.

Wat ik van Victor Hugo's beeldingsvermogen zoeven in het algemeen opmerkte, mag het volgende - het begin ener Ode: ‘A.M. De Chateaubriand’ - verduideliken:

Il est, Chateaubriand, de glorieux navires
Qui veulent l'ouragan plutôt que les zéphires.
Il est des astres, rois des cieux étincelants,
Mondes, volcans jetés parmi les autres mondes,
  Qui volent dans les nuits profondes,
Le front paré des feux qui dévorent leurs flancs.

Le génie a partout des symboles sublimes,
Ses plus chers favoris sont toujours des victimes,
Et doivent au revers l'éclat que nous aimons;
Une vie éminente est sujette aux orages
La foudre a des éclats, le ciel a des nuages
  Qui ne s'arrêtent qu'aux grands monts!

Ik haal deze verzen niet aan om den lezer smaak te doen krijgen in een zeker soort retoriek, en aan de opmerking dat hier een sterke drift in overladenheid van beeld uiting zoekt, paart zich ongetwijfeld deze, dat maar al te zeer blijkt hoe een deugd tot ondeugd verworden kan. Men zou erbij kunnen

voegen dat de behoefte aan het spreken in gelijkenissen elke andere uitingswijze blijkbaar verdrongen heeft of belemmerde. Het schijnt overigens - en iedre Ode is rijk aan voorbeelden die het zoëven door mij gestelde steunen - dat het Hugo nagenoeg onmogelik werd zijne gedachten in een andere vorm dan die waarin zij hem bewust werden, dan die van het aanschouwelike Beeld, te uiten.

De overladenheid die ons in zijne beelding storend aandoet, gaat aan ene van het geluid gepaard; ook dit is in deze eerste verzen te vol, te sterk aangezet, bombasties. Slechts zelden treft ons een aantal verzen of een verenkeld vers als tekenend, als eenvoudigweg mooi. Zoals bijv. het derde van de volgende strofe, dat goed van klank is:

> La foule au seuil d'un temple en priant est venue;
> Mères, enfants, vieillards gémissent réunis;
> Et l'airain qu'on balance ébranle dans la nue
> Les hautes clochers de Saint-Denis.

De eerste Oden die Hugo dichtte kwamen uit twee gevoelsrichtingen voort: afkeer en haat naast bewondering en verering. Er waren twee gemoedsstromen in hem, die de zo verscheiden gewassen zijner poëzie besproeiden. En deze gevoelsstromen werden gevoed door de zeer levendige heugenis van het verleden en de droom van de toekomst; het ver leden dat in de revolutie en in Napoleons bewind verwerkelikt was, de toekomst die zich onder het bestuur der Bourbons zou verwezenliken. Zijn verering gold voornamelik deze Bourbons, zijn afkeer de revolutie-mannen - ‘un peuple en délire’. - Men behoeft de titels der Oden slechts te zien: - ‘La Vendée; Les Vierges de Verdun; La Naissance du Duc de Bordeaux.’ - Kon het gedachte-leven van dezen zeventien à twintigjarige ook iets anders bevatten dan den geest van zijn tijd: de antirevolutionaire, onoprecht-christelike? De geest van de vermoeiden, door burgertwisten en krijgsbeslommeringen afgematten; van de dorstigen naar rust in de hoede van de wel wat dure maar toch weinig-roemzuchtige nazaten van Lodewijk XVI?

Hij dichtte er de breed-opgezette Oden uit die de gruwelen van de revolutie veraanschouwelikken. In ‘Les Vierges de

Verdun' verhaalt hij de onthoofding van drie meisjes die zich o.m. bezondigd hadden door het lenen van geld aan voorttrekkende emigranten; die, bezwarender misdaad, de zegevierende Pruisen met bloemen hadden ingehaald. De Ode 'Quiberon' vertelt van de op het schiereiland Quiberon teruggedrongen uitgewekenen die zich aan den generaal der Conventie, op belofte van krijgsgevangenschap volgens oorlogsrecht, overgaven, welke belofte dan verbroken werd; zij verheerlikt de heldenmoed van hun leider die zich gelijk een Jan v. Schaffelaar opofferde.

Welke onderwerpen konden zich voor zijn ridderlik gemoed beter tot een poëtiese behandeling lenen? En zo heftig vijand van de revolutie hij zich hier in het uitbeelden van zulke gruwelen toont, niet minder vurig uitte hij zijn royalistiese gezindheid. Men zie weer de titels: - 'Le rétablissement de la Statue de Henri IV; La mort du Duc de Berry; Le Sâcre de Charles X'. - Hoe ver zijn blinde verering voor het huis der Bourbons ging, tekenen enkele verzen uit de Ode 'Louis XVII' die verhaalt hoe het doodgetreiterde koningskind in den hemel komt, waarbij een der aartsengelen uitroept:

> Séraphins, prophètes, archanges,
> Courbez-vous, c'est un roi; - - -

Niet minder sterk blijkt de overgrote mate dezer verering uit het volgende ('Le Sâcre de Charles X):

> Le vieux pays des Francs, parmi ses métropoles,
> Compte une église illustre, ou venaient tous nos rois,
> De ce pas triomphant dont tremblent les deux pôles,
> S'humilier devant la croix.

Zo richtte hij ook, uit liefde voor de Bourbons, felle verzen tegen Napoleon, wiens figuur hij eerst later in haar poëtiese schoonheid zag. Inderdaad schreef hij in deze periode zelden uit zuiver dichterlike bewogenheid en kwamen zijn verzen uit sterk gekleurde politieke gezindheid voort:

> Poètes qui toujours, loin du siècle ou nous sommes,
> Chantres des pleurs sans fin et des maux mérités,
> Cherchez des attentats tels que la voix des hommes

N'en ait point encor racontés,

Moi, je n'ai point reçu de la Muse funèbre
Votre lyre de bronze, ô chantres des remords!
Mais je voudrais flétrir les bourreaux qu'on célèbre,
Et venger la cause des morts.

En in deze verzen legt hij de oorsprong zijner toenmalige poëzie bloot. Het is in hem een ‘wìl’ een verlangen om politieke inzichten en gedachtenissen te herstellen of tot hun waarlike waarde te herleiden. Zo werden zijn verzen staatkundige beschouwingen gelijk die van Lamartine theologiese, zo bracht hij verstandelik werk voort waaraan een diepere aandoening vreemd bleef.

En dan de Kerk! Na Napoleons val werden de gemoederen door één verlangen beheerst: naar vrede, naar rust! En waar vond men ooit betere waarborg tegen staatkundige schommelingen dan bij de behoudzuchtigen, bij kroon en kerk? Men wist er Napoleon - en niet ten onrechte - weinig dank voor dat hij haar in ere hersteld had. Nu werd zij en haar dienst in de door Chateaubriand aangegeven lijnen de kracht die de geesten in vrediger banen zou leiden.

Ook Victor Hugo stond zeer merkbaar onder kerkelike invloed. De vooropgezette christelikheid zijner eerste verzen spreekt ervan, en zo vinden wij ze met motto's uit Chateaubriands werken versierd, of doorvlochten met citaten eruit. Hoe treft ons deze christelik-demoedige verklaring van de ellende die God de ongelukkige martelaren van de Vendée te verduren gaf:

Le seigneur veut parfois le triomphe du vice;
Il veut aussi, dans sa justice,
Que l'innocent verse des pleurs;
Souvent, dans ses desseins, Dieu suit d'étranges voies
Lui qui livre Satan aux infernales joies,
Et Marie aux saintes douleurs!

Men zou menen Lamartine te horen zo de toon dezer verzen van de zijne niet te verschillend was. Wordt alle ellende die God over het mensdom neerdalen doet niet tot Gods willekeur teruggebracht, willekeur waaraan men zich eenvoudig

te onderwerpen heeft - ‘Qu'il se résigne alors!’ - daar Gods wegen wonderbaarlik zijn? Het is een verklaring die niets verklaart maar bij een, voor het begin der negentiende eeuw, die eeuw van vragen en zoeken, wel weinig levenskrachtig agnosticisme, staan blijft.

En hoezeer is deze geloofsrichting bij Hugo gewild; hoe duidelik blijkt uit zijn werk dat zij niet uit een in hem groeiende en in zijn wezen kiemende overtuiging voortkwam maar meer een esteties-etiese bekoring voor hem had. Immers, hoe contrasteert deze vergevensgezindheid van des zestienden Lodewijks kind, dat in den Hemel Gods indulgentie over zijn beulen inroept in dezer voege:

> Mes jours se sont flétris dans leurs mains meurtrières,
> Seigneur, mais les méchants sont toujours malheureux;
> Oh! ne soyez pas sourd comme eux à mes prières,
> Car je viens vous prier pour eux.

hoe contrasteert zulk een vergevensgezindheid na gruwelik onrecht, die voor Hugo een grote uiterlike bekoring had, met de weinig christelike hardheid die werkelik in hem leefde, waar het een politiek tegenstander, of waar het bijvoorbeeld Napoleons nagedachtenis gold.

Lamartine, Chateaubriand, Hugo, zij staan in een geestverwantschappelik verbond. Hugo richtte verscheidene zijner Oden aan Lamartine in wien hij een bewonderden wapenbroeder zag, en het zwaard dat hij tot zijn bijstand trok, was van eender staal gesmeed en op gelijken steen geslepen.

Ik zou hier niet zo uitvoerig over het christelike als geloofsfactor bij Lamartine en Hugo spreken, zo niet juist met de herleving van dit christelike de kern der romantiek verband hield.

In de Ode ‘La Lyre et la Harpe’ laat Hugo den dichter beurtelings door lier en harp waarschuwend toezingen en trachten hem tot het belijden van een paganistiese levensbeschouwing de eerste, tot een christelike de tweede, over te halen.

> ***La Lyre.***
> Chante! Jupiter règne et l'univers l'implore;

Vénus embrasse Mars d'un souris gracieux;
Iris brille dans l'air, dans les champs brille Flore;
Chante! Les immortels, du couchant à l'aurore,
En trois pas parcourent les cieux!

***La Harpe*:**
Prie! Il n'est qu'un vrai Dieu, juste dans sa clémence,
Par la fuite des temps sans cesse rajeuni.
Tout s'achève dans lui, par lui tout recommence.
Son être emplit le monde ainsi qu'une âme immense;
L'éternel vit dans l'infini.

Ongenietbare verzen? Maar men ziet de tweestrijd die minder het gemoed dan wel de gedachten van Hugo bezighield. Het was de strijd waaruit in Frankrijk de Romantiek voortkwam.

De verbeeldingen der franse dichters hadden zich vóor en tijdens den Keizer-tijd naar de klassieken gevormd. Ook de door Napoleon aangegeven stijl was een teruggang tot zuiverder, naakter lijn na de verwildering der renaissance. De logiese, constructieve lijn werd gezocht, uit de overladenheid der decoratie opgediept, en geen overschaduwing werd geduld. Zo ook in de poëzie. Vaagheden, aanduidingen waren niet gewenst en slechts het besliste, direkt rake bevredigde.

Maar de romantici keerden zich naar het middeneeuwse verleden.

De geest der Ouden die bij hun blinkend blanke zee en onder hun wolkenlozen puren hemel leefde, was wolkenloos en blinkend en gestaltte zich in vormen wier klaarheid zuiver en van weifelloze waarheid was. Hij gestaltte zich in de plastiek die, los in het leven, los in het blinkende licht tredend, zich geheel open geeft, zich volledig onderwerpt aan het scherpst krities onderzoek. Vrij van elken achtergrond die mogelik iets van haar wezen verheimeliken kon. De architektuur verhulde van het redelik-constructieve niets, en liet ieder de gedachten van den Maker vrij van lijn tot lijn volgen. De dichters legden in hun verzen de volzin logies en streng-gebouwd, d.w.z. helder-doordacht, neer.

Daarentegen was de geest van den christeliken middeneeuwer een weifelende, zoekende, speurende. Er had zich een nieuw geloof ontwikkeld, dat nog gevormd, gewijzigd, gezuiverd

moest worden; dat bovendien èn in een vijandelike gezindheid dóor-dringen wilde, èn aan zeer vele vijandelike invloeden bloot stond. Wat wonder zo de vormen waarin deze geest zich uittedrukken zocht aan zijn twijfelachtig wezen gelijk waren? De logiese zuilenschikking verloor zich in de gevelbouw, de vormen der scherp belijnde beelden in kleuren en schaduwen die de lijnen te loor deden gaan, en zo de beeldhouwkunst nog beelden voortbracht, dan slechts om in duistere Basilieken geplaatst te worden. En in het Vers week de overtuigingsvolle beslistheid voor de onzekere aanduidingen van het vermoeden.

De naieve zekerheid waarmeê de Grieken zich Goden, Titanen en Helden voorstelden konden de geesten der christenheid die vagelik vermoedden dat voor menselike beperktheid alles zich gelden en evenzeer ontkennen laat, die, zo zij het al niet openlik uitspraken, toch in hun werken toonden voor hun bepaling-zoekend brein geen steunpunt in den Hemel te vinden, niet delen. De rijzende lijnen van de Gothiek bewijzen, hoezeer zij naar zulke zekerheid dorstten, hoe onstuimig zij de aarde wegstieten en naar den hemel reikten.

Werd nu, in den renaissance-tijd het geestelik leven in Frankrijk door de klassieke oudheid beheerst, verflauwde het christelike onder den invloed der Encyclopaedisten en doofde de Revolutie het; na Napoleons val herleefde het, allerwege uiting zoekend. Het herleefde met al zijn onzekerheid, ja met meer overtuigingloosheid dan ooit, en die onzekerheid kenmerkte de toenmalige uitingen zozeer dat de klassieke gedachtevormen ongeschikt bleken, en naar wijdere, zij het dan ook minder scherp-belijnde gezocht werd. Dit verwerpen der oude, dit zoeken naar nieuwe vormen was een der hoofdkenmerken der Romantiek.

Het was Victor Hugo die, voor de dichtkunst, dit zoeken leidde en zijn Ode ‘La Lyre et la Harpe’ geeft een beeld van den strijd die hij in eigen geest vóór nieuwe vormen en zienswijzen tégen overgeleverde ontoereikende streed. Niet de schone zinnelike aarde maar de vage wezenloze, onzienlike oneindigheid werd het doelpunt voor de gedachten:

> ‘O siècle! arrache-toi de tes pensers frivoles.
> L'air va bientôt manquer dans l'espace òu tu voles!

Mortels! gloire, plaisir, biens, tout est vanité!
A quoi pensez-vous donc, vous qui dans vos demeures
Voulez voir en riant entrer toutes les heures? - - -
L'étemité! l'étemité!'

Maar het is in de eeuwigheid dat zich alle tijd, in de oneindigheid dat zich alle eindigheid, alle bepaaldheid verliest; en wàt anders blijft, dan het onbepaalde en onbepaalbare, onzienlike, ontastbare? Het volledige Ledige, het nietige Niets!

Was het niet de heer Van Naslaan die zei dat Hugo een bloederig man was? En zeker was hij het te zeer dan dat hij bij zulk een dor ascetisme blijven kon.

* * *

Zoeken wij in onzen geest naar het beeld van den dichter gelijk het uit deze Oden daarin opgerezen is - zeer schoon schreef Hugo in '80:

'Tout homme qui écrit un livre; ce livre, c'est lui.

Qu'il le sache ou non, qu'il le veuille ou non, cela est. De toute oeuvre, quelle qu'elle soit, chétive ou illustre se dégage une figure, celle de l'écrivain. C'est sa punition, s'il est petit; c'est sa récompense, s'il est grand.

Le livre existe; il est ce que l'auteur l'a fait; il est histoire, philosophie, épopée; il appartient aux hautes régions de l'art; il demeure dans les régions basses; il est ce qu'il est; c'est sans qu'il s'en mêle, c'est à son insu, que se dresse fatalement à coté de lui cette ombre qu'il jette, la figure de l'auteur.'

Zien wij het beeld van den dichter dat zich in onze verbeelding gevestigd heeft, dan bewonderen wij de figuur van Hugo in deze eerste Oden niet als die ener grote, maar zeker wel als die ener ridderlike en enthousiaste ziel. Maar - als die van een partijganger ook. Vurig als hij is omgrijpt hij geheel de richting die zijn sympathie heeft en hij geeft er zich volledig aan, terwijl al het andere, al wat buiten de sfeer van zijn streven ligt, hem minderwaardig en vijandig aan zijn beginselen voorkomt.

Zijn geest is nog geenszins de wijd-heersende, veel-omvattende wijsgerige dichtergeest die alle tegenstrijdige stromingen

in de noodzakelikheid van hun bestaan, als zodanig récht wedervaren laat; die in scheuringen, in gestalten, ook in de meest uiteenlopende, hem meest vijandig-gezinde, slechts de verenkeld-verschijnende elementen van een onomvatbaar mysties al-leven ziet; die, hetzij dan uit eigen bewust-subjectieve voorkeur, geen waarde boven een andere te stellen waagt.

Toch is zijn blik niet zo beperkt dat hij in zijn opvattingen bekrompenheid toont. Hoewel in '22 geen vriend van Napoleon, dien hij blijkens de Ode 'Bonaparte' gehaat heeft en van wiens roemzuchtige overwinningen hij toen - in '22 - de eer het Franse volk slechts toekende, ziet hij in hem, gelijk ook Lamartine in Byron, slechts het werktuig ener hogere macht, en de Ode: 'L'Histoire' vangt aan met deze verzen:

> Le sort des nations, comme une mer profonde
> A ses ecueils cachés et ses gouffres mouvants.
> Aveugle qui ne voit, dans les destins du monde
> Que le combat des flots sous la lutte des vents!
>
> Un souffle immense et fort domine ces tempêtes.
> Un rayon du ciel plonge à travers cette nuit.
> Quand l'homme aux cris de mort mêle le cri des fêtes,
> Une secrète voix parle dans ce vain bruit.

Het is een verstàndelik inzicht, zeker, en de verzen zijn niet fijn, maar er is stem in en, het inzicht is ruim, het aperçu groots en slechts een in aanleg grote geest vermag zulke inzichten te winnen. De verbeelding van histories gebeuren, gelijk Hugo die hier geeft, is voor het toenmalig christendom niet vreemd, doch zoals bij Lamartine dergelike gedachten een neiging tot het pantheisme verraden, is evenzeer hier iets verhuld dat daarnaar zweemt.

Naast ridderlik en in aanleg groot, blijkt Hugo's natuur voorts een strijdvaardige en strijdlustige. Hij toont zich een vaderlandslievende, wiens modern christendom slechts een poreuse domper op de vlam zijner nationalistiese eerzucht is. Hij blijkt wel waarlik de zoon van een der strijdmakkers des groten Keizers, en hij zou den Keizer willen verheerliken - wij zijn in '27 - zo hem niet zekere overwegingen terughielden...de Bourbons? het Christendom? En zo verheerlikt

hij in de Ode: ‘A la Colonne de la Place Vendome’ niet den Keizer, doch de idee des Keizers, zo verheerlikt hij het leger in uitingen van trots over het eenmalig Franse wereldrijk, in uitingen van vijandelike verachting jegens Oostenrijk. Men leze, uit de zoëven genoèmde Ode:

> Non, frêres! non, français de cet âge d'attente!
> Nous avons tous grandi sur le seuil de la tente.
> Condamnés à la paix, aiglons bannis des cieux,
> Sachons du moins, veillant aux gloires paternelles,
> Garder de tout affront, jalouses sentinelles,
> Les armures de nos aïeux!

Men hoort het: ‘*condamnés* à la paix’. Waar hadden de latere Bourbons voor Frankrijk roem behaald? Wat deed Lodewijk XVIII, wat Karel X? Ook voor Hugo werd, geleidelik doch onmiskenbaar, de leliënkroon het, zoals in andere constitutionele staten iedre kroon weldra zou zijn, ornament van de staat. En wat Hugo omstreeks dien tijd in de vorsten eerde, was de volksroem die door hen vertegenwoordigd werd, was de roem van het leger, was de Keizer die voor en met het leger die roem veroverd had. O, later zou hij hem, eerst bedekt, dan openlik, verheerliken. Heel ‘*Les Orientales*’ is niet anders dan een bedekte verheerliking.

* * *

‘Age d'attente’; ‘Condamnés à la paix’ schreef hij. Zozeer de begeerte naar een rustiger ontwikkeling van het maatschappelik leven de tijdgenoten van Napoleon beheerste, zozeer liet de stilte en maatschappelike werkeloosheid na zijn val hen op den duur onbevredigd. Men begon Napoleon te missen en daardoor steeg de bewondering voor hem allengs tot verheerliking. De volksfantasie dorstte naar woeliger tonelen. De dichter schiep ze in de verzen van *Les Orientales*.

Les Orientales, in '27 en '28 geschreven, bevat gedichten van een roemzuchtigen, woeligen geest. De Griekse Vrijheidsoorlog gaf Hugo aanleiding datgene in het Oosten te zoeken wat hij in het eigen land miste.

Dit zich wenden naar het Oosten is een verschijnsel der

Romantiek, dat zich in andere landen evenzeer voordeed, en de oorzaken die men er voor vinden kan zijn talrijk.

Een mag geweest zijn dat de westerse wijsbegeerte, die rationalisties was, de naar het mystieke dorstende zielen niet bevredigde. - Die dorst naar het mystieke is niet zo vreemd bij een tijdelike opleving van het christendom. - Een andere, dat de vermoeide gemoederen zich tot het Quietisme der indiese religie aangetrokken voelden. Hoe het zij, een hoofd-oorzaak - 'alle Dinge haben ein paar Ursachen -' is zeker: het onbevredigd voelen door de momentane maatschappelike en geestelike, plaatselike, verhoudingen.

Hoe was het in Engeland? in Duitsland?

Thomas Moore schreef in '17 zijn 'Lalla Rookh'. Het gedicht is oosters naar de verbeelding, nationaal naar den geest. De Ierse opstand, de in '03 gedempte, had in het gemoed van den Iersen dichter golvingen nagelaten die zich in de verzen van *Lalla Rookh* blijken lieten. Wat de werkelikheid hem niet meer bood, hij schiep deze schone en zo begeerlike bewogenheid in beelden en oosterse voorstellingen. De helden uit '*The fire-worshippers*', zijn zij niet de beminde helden der Ieren?

Iedere grote beweging wordt door een tijdperk van kentering, verslapping gevolgd. Het is in dien tijd van stilstand dat het verlangen naar een nieuwe en schone toestand zich openbaart en een nieuwe beweging uit dit verlangen geboren wordt. In alle landen waar de romantiek oosterse vormen aannam, werd zij door een sterke maatschappelike of geestelike beweging voorafgegaan en ontstond zij niet onmiddelik na die beweging, doch in den tijd van onbevredigende slapte. De Ierse opstand ging aan *Lalla-Rookh* vooraf. De staatkundige beweging die in Duitsland aan het ontstaan van Goethe's *Westöstlicher Divan* voor ging, was de vrijheidsoorlog; de geestelike beweging was de ontkieming en snelle opgroei der duitse literatuur geweest, een ontwikkeling die omstreeks 1800 haar hoogtepunt bereikt had met Goethe, Schiller, Herder en Kant. Na Schillers dood was de kentering ingetreden die zeer eigenaardige verschijnselen blijken liet. Het was voor de jongere dichters, de zwakkere talenten, ondoenlik hunne voorgangers te evenaren en het gevoel van hun onmacht depri-

meerde hen aanmerkelik. Niet voldaan door eigen productie, voelden zij evenmin tevredenheid over Goethe, die oud werd - morste hij niet in eigen werk? en hoe prees zijn kritiek het middelmatige terwijl het geniale hem vreemd bleef. - Aan den anderen kant besefte Goethe wel dat van de door hem geprezenen - en voor de schoonheid der opkomende romantiek was hij blind - weinig heil te wachten was; daardoor keerde hij zich van de vaderlandse letterkunde af en wijdde zich aan Chineese, Persiese en Arabiese studiën.

Aan alle zijden dus gevoel van onvoldaanheid; is het wonder dat Goethe in het oosten verfrissing zocht? Hij schreef er in '19 zijn *Divan* door. De jongeren volgden hem. In '22 verschenen Rückerts *Oestliche Rosen*, in '21 Platens *Ghaselen*, terwijl Schopenhauer in het jaar van de *Divan* zijn *Welt als Wille und Vorstellung* verschijnen liet en daarmee de banden zichtbaar maakte die de negentiende-eeuwse duitse wijsbegeerte aan de oud-indiese verbonden.

Moore had in zijn oosterse kleuren vaderlandse gevoelens en toestanden gehuld. Ook Goethe verborg westers gevoel in oosterse vormen; het leven van zijn *Divan* was het leven van zijn land, van zijn hart. En zomin als Moore en Goethe vergat de dichter van *Les Orientales* eigen vaderlandse toestanden. De staatkundige - en tegelijk geestelike - stroming die aan den tijd van stilstand waarin *Les Orientales* ontstond, voorafging, was de Napoleontiese. In de periode van dorre slapte en bloedeloze krachteloosheid, van christelik en huichelachtig royalisme, behoefde Hugo felle kleuren, krachtige bewegingen, hevige hartstochten. In Frankrijk vond hij die niet, in het oosten wist hij ze door de Griekse Vrijheidsoorlog.

En gelijk Moore door de werken van de *Asiatic Society*, door de *Asiatic Researches*; Goethe door de studiën der Schlegels, door v. Humboldt, door v. Hammer's *Divan des Hafis* voorbereid werd; was het in Frankrijk weer Napoleon die door zijn tocht naar Egypte aanleiding tot oosterse studieën gaf en het Oosten voor de westerse verbeelding ontsloot.

‘Toujours lui! Lui partout!’ schreef Hugo in '28.

> - - - je ne puis dans ces mondes sublimes
> Remuer rien de grand sans toucher à son nom;

En in de volgende verzen zien wij hoe na enkele jaren de afschuw voor 's keizers nagedachtenis tot bewondering, ja verheerliking verkeerd was.

> Tu domines notre âge; ange ou démon, qu'importe?
> Ton aigle dans son vol, haletants nous emporte.
> L'oeil même qui te fuit te retrouve partout.
> Toujours dans nos tableaux tu jettes ta grande ombre;
> Toujours Napoléon, éblouissant et sombre,
> Sur le seuil du siècle est debout.

* * *

De verbeelding van Hugo was als die van Napoleon, zij dorstte naar grootheid, breedheid, naar het bewogene en geweldige. Wij zien in zijn *Oden* hoe hij van grote massale bewegingen houdt. Nero's verwoesting van Rome verbeeldt hij zich, hij ziet in een wreed visioen hoe voor Caesars ogen christelike geloofshelden door roofdieren verscheurd worden. Hugo's poëzie was een andere dan die van Lamartine. Beminde de laatste de sierlike vlucht der zwaluwen, de eerste had slechts ogen voor den adelaar. ‘Quand on sent la poésie d'une certaine facon, on l'aime mieux habitant la montagne et la ruine, planant sur l'avalanche, batissant son aire dans la tempête, qu'en fuite vers un perpétuel printemps. On l'aime mieux aigle qu' hirondelle.’

Voor een deel wel juist door dit massale van Hugo's concepties komt het dat de lezer van de *Oden* Hugo niet, gelijk ik reeds zoëven opmerkte, als een ‘groot’ man ziet. Immers, waarlike ziele-grootheid behoeft het geweldige van den vorm niet. Een groot dichter geeft het bizondere en tragiese juist in het eenvoudige, kleine, dagelikse; of tenminste hij kan het daarin geven. Doch Hugo geeft nergens in de *Oden* blijk dit te kunnen.

Ook in *Les Orientales* zijn het weer dezelfde massale vormen die den modernen lezer afstoten daar hij, en niet altijd geheel ten onrechte, innerlike leegte bij deze reuzige concepties vermoedt; daar het theater-apparaat van donder en bliksem hem weinig imponeert en lichtelik belachelik voorkomt. Wanneer Hugo schrijft:

La tribu qui chasse et pêche,
Qui vit libre, *et dont la fièche*
Jouterait avec l'éclair.

is ons maar al te duidelik dat zijn ernst te kort schoot; dat de bedoeling indrukwekkend te zijn in de plaats van het indrukwekkende staat. Wij zouden Hugo onrecht doen zo wij ons door een tijdelik gebrek aan zelfbeheersing - want dit is het - lieten afschrikken dieper in zijn werk door te dringen. Er is veel in, dat bizonder, mooi en bizonder mooi blijkt bij aandachtiger lezing. Nemen wij ten voorbeeld het eerste gedicht van *Les Orientales* - het heet *Le Feu du Ciel* - en volgen wij Hugo's verbeelding nauwkeurig.

De verwoesting van Sodom en Gomorrha. Eerst de wolk waaruit de verwoestende regen zal neerdalen:

La voyez-vous passer, la nuée an flanc noir?
Tantôt pâle, tantôt rouge et splendide á voir,
Morne comme un été stérile?
On croit voir à la fois, sur le vent de la nuit,
Fuir toute la fumée ardente et tout le bruit
De l'embrasement d'une ville.

Is in deze voorstelling iets dat ons als onbeheerst, als barok treft? Ik geloof het niet. Deze voorstelling is geweldig en de verzen zijn haar èn in de klank èn in ritme waardig. Wanneer straks de wolk met een mysterieuse Godsstem samenspreekt over de plaats waar zij zich oplossen zal:

La nuée un moment hésita dans l'espace.
- Est-ce là? - Nul ne sait qui lui repondit: - Passe!

dan is dit voor ons verfijnd modern oor hinderlik, grotesk; het is wat we in den ongunstigen zin van het woord gewoon zijn ‘romanties’ te noemen. Maar nu trekt die wolk over zee, en ziehier zulke beschrijvende verzen:

La mer! partout la mer! des flots, des flots encor
L'oiseau fatigue en vain son inégal essor.
Ici les flots, là-bas les ondes;
Toujours des flots sans fin par des flots repoussés;
L'oeil ne voit que des flots dans l'abîme entassés
Rouler sous les vagues profondes.

Parfois de grands poissons, à fleur d'eau voyageant,
Font reluire au soleil leurs nageoires d'argent,
Ou l'azur de leurs larges queues.
La mer semble un troupeau secouant sa toison;
Mais un cercle d'airain ferme au loin l'horizon;
Le ciel bleu se mêle aux eaux bleues.

Dan, over de zwervende wilde volksstammen:

Pour ces errantes familles
Jamais l'air ne se corrompt.
Les enfants, les jeunes filles,
Les guerriers dansaient en rond
Autour d'un feu sur la grève
Que le vent courbe et relève,
Pareils aux esprits qu'en rêve
On voit tourner sur son front.

Les vierges aux seins d'ébène,
Belles comme les beaux soirs,
Riaient de se voir à peine
Dans le cuivre des miroirs;
D'autres, joyeuses comme elles,
Faisaient jaillir des mamelles
De leurs dociles chamelles
Un lait blanc sous leurs doigts noirs.

Les hommes, les femmes nues,
Se baignaient au gouffre amer. -
Ces peuplades inconnues,
Où passaient-elles hier? -
La voix grêle des cymbales,
Qui fait hennir les cavales,
Se mêlait par intervalles
Aux bruits de la grande mer.

Dan over Egypte. Wordt de conceptie niet groots nu wij het wolkapparaat vergeten voor wat wij, zelf boven de aarde zwervend, aan schoonheid op de aarde zien? Nu wij boven al deze schoonheid de doem der vergankelikheid dreigen zien?

Hoe tekenend zulke verzen:

Une ville géante, assise sur le bord,
Baignait dans l'eau ses pieds de pierre.

On entendait mugir le semoun meurtrier,
Et sur les cailloux blancs les écailles crier
Sous le ventre des crocodiles.
Les obélisques gris s'élançaient d'un seul jet.
Comme un peau de tigre, au couchant s'allongeait
Le Nil jaune, tacheté d'iles.

Over Babel o.a. deze strofe:

Comme un énorme écueil sur les vagues dressé,
Comme un amas de tours, vaste et bouleversé
Voici Babel, déserte et sombre.
Du néant des mortels prodigieux témoin,
Aux rayons de la lune, elle couvrait au loin
Quatre montagnes de son ombre.

Zulke verzen zijn ontroerend, waarlik groot en diep gevoeld. Hier is niets dat stoort door gebrek aan evenmatigheid. En zien wij eindelik deze geweldige beschrijving van Sodom en Gomorra, en niet slechts dit; maar een uitbeelding van de gruwelike zonde en het schrikkelik zedebederf is er suggestief in opgenomen:

Voilà que deux cités, étranges, inconnues,
Et d'étage en étage escaladant les nues,
Apparaissent, dormant dans la brume des nuits,
Avec leurs dieux, leur peuple, et leurs chars et leurs bruits.
Dans le même vallon c'étaient deux soeurs couchées.
L'ombre baignait leurs tours par la lune ébauchées;
Puis l'oeil entrevoyait, dans le chaos confus,
Aqueducs, escaliers, piliers aux larges fûts,
Chapiteaux évasés; puis un groupe difforme
D'éléphants de granit portant un dôme énorme;
Des colosses debout, regardant autour d'eux
Ramper des monstres nés d'accouplements hideux;
Des jardins suspendus, pleins de fleurs et d'arcades
Et d'arbres noirs penchés sur de vastes cascades;
Des temples, ou siégeaient sur de riches carreaux
Cent idoles de jaspe à têtes de taureaux;
Des plafonds d'un seul bloc couvrant de vastes salles,
Où, sans jamais lever leurs têtes colossales,
Veillaient, assis en cercle, et se regardant tous,

Des dieux d'airain, posant leurs mains sur leurs genoux.

Tout dormait cependant; au front des deux cités,
A peine encor glissaient quelques pâles clartés,
Lampes de la débauche, en naissant disparues,
Derniers feux des festins oubliés dans les rues.

Peut-être on entendait vaguement dans les plaines
S'étouffer des baisers, se mêler des haleines,
Et les deux villes soeurs, lasses des feux du jour,
Murmurer mollement d'une étreinte d'amour;
Et le vent, soupirant sous le frais sycomore,
Allait tout parfumé de Sodome a Gomorrhe.

Het gedicht heeft zijn volle waarde hiermeê uitgezegd en bevestigd. Dit zijn verzen, in elk opzicht voortreffelik en het gedicht als geheel heeft onze bewondering veroverd.

En het is wel waarlik poëzie die in het volle tijdsleven wortelde, die een gezonde werkelikheid tot vruchtbare bodem had. Wat toch zou Hugo tot het schrijven van deze verzen bewogen hebben? Wat ging hem Sodom en Gomorra aan en waarom beroerde hem een tijd, een land, dat zozeer buiten de kring zijner belangstelling moest liggen, ware het niet dat juist zijn belangstelling voor het hem omgevende in zijn geest het beeld van dit verre en voorbije opriep? Het visioen dat voor zijn geest versomberend en dreigend rees, het beeld van de zinkende, stortende, ten onder gaande stad, was het niet het beeld van Parijs? van zijn land? van zijn volk? Niet dat Hugo's poëzie symbolisties op te vatten is, maar er was een kracht van verbeelding in hem die ons onwillekeurig in het geobjectiveerde de subjectieve drang en hare noodzakelikheid zoeken doet. Wat hij beeldde was waarlik immer zichzelf in verhouding tot eigen omgeving.

Zo ook in het volgende gedicht: *Les Têtes du Sérail*, de samenspraak van drie der zesduizend aan het Sérail ter versiering bevestigde Grieken-hoofden, terwijl de Sultan met zijn vrouwen feest viert. Niemand gelove - zoals wij Hollanders geneigd zijn te doen - dat Hugo uit loutere lust aan het lugubere of bloederige zulke gedichten schreef. Zoek in de klachten dezer verslagenen het lijdende dichterhart, en gij be-

grijpt waarom Hugo deze verzen schrijven móest. Ontroerde hem het contrast tussen heldenzin en wreedheid, tussen heldenmoed, strijdlustigheid en laffe lust? Hij behoefde niet naar het Oosten te gaan, de ontroering greep hem in het hart door wat zijn eigen land hem lijden deed. Beeldde hij de weelderige pracht van de Harem en daarbuiten in het donker van den nacht het klagelike en sombere geneurie van de dode strijders, gesneuveld voor een ideaal goed, dan was het niet anders dan een tijdsgevoel dat in hem uiting zocht. Er was waarlik voor hèm wel iets bedroevends in de vergelijking tussen het regeringstijdperk van Karel X en de herinnering aan dien roemruchten prachtigen tijd van Napoleons heerschappij. Roept hij niet in het gedicht *Enthousiasme* uit:

En Grèce! en Grèce! adieu, vous tous! il faut partir!
Qu' enfin, après le sang de ce peuple martyr,
  Le sang vil des bourreaux ruisselle!
En Grèce, ô mes amis! vengeance! liberté!
Ce turban sur mon front! ce sabre à mon côté!
  Allons! ce cheval, qu' on le selle!

Je veux voir des combats, toujours au premier rang!
Voir comment les spahis s'épanchent en torrent
  Sur l'infanterie inquiète;
Voir comment leur damas, qu 'emporte leur coursier!
Coupe une tête au fil de son croissant d'acier!
  Allons!...Mais quoi, pauvre poète,

Ou m'emporte moi-même un accès belliqueux?
Les vieillards, les enfants m'admettent avec eux.
  Que suis-je? - Esprit qu'un souffle enlève.
Comme une feuille morte, échappée aux bouleaux,
Qui sur une onde en pente erre de flots en flots,
  Mes jours s'en vont de rêve en rêve.

Het is de dadendrang die zich in den bezinnenden dichter uit, het is de strijd tussen bezinning en daad die hier naar voren komt. Hij erkent, in het slot van dit gedicht, de tegenstelling en de schoonheid van het inniger, innerlik leven, maar niettemin is het de daad die hij begéért.

Verlangen naar grote bewegingen, hartstochtelike stormen,

wildheid, kleur; het was de dorst naar vorstelike hoogheid, ja in die hoogheid zelfs de souvereine willekeur, die hem gedichten als *Navarin; Cri de Guerre du Mufti; Le Derviche;* deed schrijven. Hugo moet zich gevoeld hebben als een geciviliseerde Indiaan; zoals deze steeds in 't hart de verlangens naar de wijde prairieën en hunne bandeloze woeste heerlikheid omdraagt, zo leefde in dien man die zich Frankrijks wereld-beheersende grootheid van uit zijn kindsheid herinneren bleef, het verlangen naar grote bewegingen, verlangen dat hij in verzen als van *Mazeppa* tot hartstochtelike uiting bracht.

En het was het zich-wegdromen in de oosterse toverwereld van fantastiese zinnelikheid en verfijnde wreedheid, wat hem bekoring deed vinden in het schrijven van kleine gedichtjes van lichter ritme, als *Chanson de pirates* waar, in kortere maatslag, de roof van een christen-meisje; *La captive*, waarin het verminderende heimwee ener geroofde gezongen wordt; of *Clair de lune*; of *Le Voile*: het meisje dat door haar broeders gedood wordt daar ze haar sluier voor een voorbijganger opgelicht had:

La Soeur:
Grâce! qu'ai je fait? Grâce! grâce!
Dieu! quatre poignards dans mon flanc!
Ah! par vos genoux que j'embrasse...
O mon voile! o mon voile blanc!
Ne fuyez pas mes mains qui saignent,
Mes frères, soutenez mes pas!
Car sur mes regards qui s'éteignent
S'étend un voile de trépas.

Het zijn knap gebouwde verzen van een bekoorlik ritme en niet zonder ontroering. Toch voelen wij hier te veel dat Hugo meer tegen deze gemoedstoestanden aanzag dan dat hij ze doorleefde.

Nog een enkel voorbeeld van mooie en muzikale versbeweging in *Sara la Baigneuse*:

Sara, belle d'indolence,
  Se balance
Dans un hamac, au-dessus
Du bassin d'une fontaine
  Toute pleine
D'eau puisée à l'Illissus;

Et la frèle escarpolette
Se reflète
Dans le transparent miroir,
Avec la baigneuse blanche
Qui se penche,
Qui se penche pour se voir.

Moge het aangehaalde weer enige bewondering wekken voor deze, terwille van de moderne Fransen wel wat verwaarloosde en vergeten poëzie. In *Les Orientales*, meer nog in het volgende bundeltje: *Les feuilles d'Automne* heeft Hugo verzen gegeven die, zij het ook voor de verbeelding nog ietwat vreemd, voor het moderne gemoed alles bevatten wat het in poëzie behoeft. Wie het oppervlakkig leest wordt er evenzeer door afgestoten als de aandachtige beschouwer zich erdoor geboeid voelt. Vurig en krachtig, enthousiast en bijna wild mist de dichter toch de beheersing niet die het opstormende gevoel in de evenmatigheid der schoonheid bant. Het talent heeft zich geheel ontplooid, het gevoel en de verbeeldingskracht domineren het intellect.

* * *

Het is schoon, door de verbeeldingen van een groot dichter te dwalen; als door vreemde en verre streken te reizen; de pracht van ongekende landen te genieten; een nieuwe, rijke wereld naast de onze te ontdekken; om geleidelik, als op meer vertrouwden, vaderlandsen bodem, door de parken zijner mijmeringen te schrijden en ons opgenomen te vinden in het stille geluk van zijn huis.

Zoals, wanneer wij, van een verre reis doodmoe en slaapbegerig in den laten avond thuiskomend ons dadelik te bed begeven en den volgenden morgen voor het venśter tredend met van aandoening schemerende ogen onzen tuin, onze landstreek, de verre torens van de stad aan den horizon en dichterbij de wel-vertrouwde daken der door onze goede vrienden bewoonde huizen, gelijk wij ze voor jaren dag aan dag zagen, weer-vinden; zoals dan de indruk van dit huiselike vreemd aan-doet bij de kleurige en wilde beelden die van de reis nog onze herinnering bewonen; zoo is het den lezer die na

Les Orientales het kleine boekje dat *Les feuilles d'Automne* bevat in handen krijgt.

Van uit het bonte, woelige Oosten weergekeerd, leidt Hugo ons in een nauwer-begrensde streek, de dadelike omgeving van zijn engere leven. Niet voor de wijde wereld roept hij onze aandacht op, hij vraagt haar voor het land, voor het oord dat hij bewoont, ja, hij voert ons in zijn huis, en aan zijn haard verhaalt hij van de mijmeringen zijner jeugd, de bewogenheid van zijn jongelingsgemoed, van zijn vreugde en smart; dan doet hij ons de kring zijner vrienden kennen, zowel als die zijner geestelike sympathieën.

En ons genot in dit alles wordt verhoogd wijl wij in 's dichters oog dat op zijn kindren tuurt of naar oude boeken en brieven waarvan hij ons vertelt, de kracht en het licht zien, gewonnen door het speuren in onbegrensde verten; wijl wij in die zacht-verhalende stem de trilling voelen die zich tot een krachtigen galm uitdeinen kan. Het is, dat wij achter de eenvoudige gevoelens van zijn hart, de wijde wereldbewegingen die zijn gemoed beheersen; dat wij achter de stille persoonlike aandoening om kleine aardse dingen, die van het Ontijdelike vermoeden; wat onze aandacht voortdurend gespannen houdt; wat het schijnbaar onbelangrijke in hetgeen hij ons meedeelt, belangrijk maakt; wat de slechts node verhulde grootheid van hartstocht in het gemoed opwekt.

Doch wie *Les feuilles d'Automne* niet leest na *Les Orientales*, maar ze ter hand neemt met een levendig besef van de woelingen die toen zij verschenen, omstreeks het jaar '30, de gemoederen in spanning hielden, heeft een zelfde vreemde gewaarwording als voelt hij zich plots in een andere dan de zoëven beleefde wereld verplaatst.

Want vreemd is het dat de dichter die in de stilte na het Napoleontiese tijdvak naar gewoel, strijd en bewogenheid dorstte, inzichzelf terugtreedt en zich in de betrekkelike rust van het eigen gemoed verbergt en koestert zodra de begeerde bewogenheid werkelikheid wordt.

Is het vreemd?

Maar wat is dichten anders dan een uiting van verlangen, van een tot schoonheid bestemde onbestemde drang, die steeds wisselend, steeds krachtig het gemoed van den enkeling zowel

als dat van geheel een volk beheerst? Wat is dichten anders dan een uiting van heimwee om het voorbije, van schoonheids-*dorst*; die de dichters blij doet zingen in hun geweldigste verslagenheid, wijl zij tijdens die depressie de blijheid zozeer begeren; die hen, tijdens hun vreugde, zich tot de innige schoonheid der weemoed wenden doet?

Dichten is uit Verlangen, het is schoonheid scheppen uit schoonheidsdorst, het is het onbestaande verwerkeliken uit kracht van begeerte.

Juist in een tijdperk van maatschappelike woeling laat de behoefte aan verinnerliking en vergeesteliking zich het sterkst voelen, gelijk de drang naar bewogenheid hartstochtelik uitslaat in een tijd van stagnatie.

Zo berust in deze harte-drang naar steeds het andere de eeuwigheid der Kunst, de verzekerdheid van haar altijdsen duur. Zo het menselik gemoed in een gegeven tijd verbeeldingloos, prozaïs bestaat, zal dit verbeeldingloze de opvlucht ener jonge verbeeldingskracht tot onmiddelik gevolg hebben, door het verlangen, het begeren, door de strevende wil, door dat wat het essentiële van het geestelik wezen is. Uit zich het verlangen niet naar economiese wijzigingen, dan naar ideeële; het veld van den kunstenaar is onbeperkt, het omvat de beide werelden van het Heelal; hij vindt in het individuele als in het gemeenschappelike, in het geestelike als in het zinlike steeds frisse bronnen van stijgend en stromend geluid. En terecht zegt Hugo: ‘Pour que l'art fût détruit, il faudrait donc commencer par détruire le coeur humain.’

Les feuilles d'Automne. Ja er is herfstlucht in dit boek, want het is een boek van herinnering dat deze verzen ontsluiten. De dichter schrijdt voort te midden van de taferelen zijner eerste kindsheid, zijner jongelingsjaren; hij verhaalt en schetst, terwijl hij, zelf ouder en rijper geworden, zich bezint over nun diepere betekenis. Men leze het tweede gedicht. Een vriend trekt door de streek waar eens 's dichters vaderhuis stond en mijmert er over het gelukkig gezinsleven dat eertijds rondom den vader drong. Eerst wijst de dichter hem den weg:

> Louis, cette maison
> Qu'on voit, bâtie en pierre et d'ardoise couverte,
> Blanche et carrée, au bas de la colline verte,

Et qui, fermée à peine aux regards étrangers,
S'épanouit charmante entre ses deux vergers,
C'est là. - Regardez bien. C'est le toit de mon père,
C'est ici qu'il s'en vint dormir après la guerre,
Celui que tant de fois mes vers vous ont nommé,
Que vous n'avez pas vu, qui vous aurait aimé!

En de vriend peinst over den dichter:

Hélas! il a perdu cette sainte défense
Qui protège la vie encore après l'enfance,
Ce pilote prudent, qui pour dompter le flot
Prête une expérience au jeune matelot!
Plus de père pour lui! plus rien qu'une mémoire!
Plus d'auguste vieillesse à couronner de gloire!
Plus de récits guerriers! plus de beaux cheveux blancs
A faire caresser par les petits enfants!
Hélas! il a perdu la moitié de sa vie
L'orgueil de faire voir à la foule ravie
Son père, un vétéran, un général ancien!
Ce foyer où l'on est plus à l'aise qu'au sien,
Et le seuil paternel qui tressaille de joie
Quand du fils qui revient le chien fidèle aboie!

Dit is geen huiselike poëzie zoals wij die ten onzent kennen, dit is wel waarlik hoge poëzie al gestalt zij zich in eenvoudigheid. De diepere ernst, het diepere levensbesef is in de toon van de verzen; en wel zijn zij anders dan de onrustiger en wilder maten van *Les Orientales:* zij zijn bezonkener, er is een trilling, een vibreren in de stem van de diepe weerhouden aandoening.

Zo ook de toon van *Rèverie d'un passant*, van den geest die zich bezint, het verleden bemijmert en - in de toekomst visionair uitziet.

Ik laat enkele fragmenten volgen:

Voitures et chevaux à grand bruit, l'autre jour,
Menaient le roi de Naple au gala de la cour.

Door het gewoel meegesleept, bewondert de dichter temidden van de menigte de koninklike statie, de prachtige karossen enz. tot een vrouw, in lompen gekleed, iets minachtends over den koning uitroept:

- Un roi! sous l'empereur, j'en ai tant vu, des rois!

Alors je ne vis plus des voitures dorées
La haute impériale et les rouges livrées,
Et, tandis que passait et repassait cent fois
Tout ce peuple inquiet plein de confuses voix,
Je rêvai. Cependant la vieille vers la Grève
Poursuivait son chemin en me laissant mon rêve,
Comme l'oiseau qui va, dans la forêt lâché,
Laisse trembler la feuille où son aile a touché.

Oh! disais je, la main sur mon front étendue,
Philosophie, au bas du peuple descendue!
Des petits sur les grands grave et hautain regard!
Où ce peuple est venu, le peuple arrive tard;
Mais il est arrivé. Le voilà qui dédaigne!
Il n'est rien qu'il admire, ou qu'il aime, ou qu'il craigne.
Il sait tirer de tout d'austères jugements,
Tant le marteau de fer des grands événements
A, dans ces durs cerveaux qu'il façonnait sans cesse,
Comme un coin dans le chêne enfoncé la sagesse!

En dan deze blik op de toekomst:

Ecoutez, écoutez, à l'horizon immense,
Ce bruit qui parfois tombe et soudain recommence,
Ce murmure confus, ce sourd frémissement
Qui roule et qui s'accroît de moment en moment.
C'est le peuple qui vient! C'est la haute marée
Qui monte incessamment par son astre attirée.

Le sol toujours s'en va, le flot toujours s'élève.
Malheur à qui le soir s'attarde sur la grève,
Et ne demande pas au pêcheur qui s'enfuit
D'ou vient qu'à l'horizon on entend ce grand bruit! -

Wie deze verzen bij die van *Les Orientales* vergelijkt, vindt het ritme rustiger. Want al blijkt de versbeweging breder en van meerder levendigheid, het evenwicht is ook beslister. Men voelt uit deze verzen dat zich een periode van stormachtige bewogenheid afgesloten heeft, en een dieper, meer innerlik leven tot uiting dringt. Het schip van Hugo's dichterschap deint na trage vaart en doorstane stormen, behouden op de kalme reede.

Ik cursiveerde enkele der aangehaalde verzen. Zijn beeldspraak heeft het geforceerde en gezwollene, het oneigenlike verloren en toont zich wezenliker. En toch, hoe groot zijn zijn verbeeldingen in hun beheerste zuiverheid.

> Avez-vous quelquefois, calme et silencieux,
> Monté sur la montagne, en présence des cieux?
> Etait-ce aux bords du Sund? aux côtes de Bretagne?
> Aviez-vous l'océan au pied de la montagne?
> Et là, penché sur l'onde et sur l'immensité,
> Calme et silencieux, avez-vous écouté?
>
> Voici ce qu'on entend. - Du moins un jour qu'en rêve
> Ma pensée abattit son vol sur une grève,
> Et, du sommet d'un mont plongeant au gouffre amer
> Vit d'un côté la terre et de l'autre la mer,
> J'écoutai, j'entendis, et jamais voix pareille
> Ne sortit d'une bouche et n'émut une oreille.
>
> Ce fut d'abord un bruit large, immense, confus,
> Plus vague que le vent dans les arbres touffus,
> Plein d'accords éclatants, de suaves murmures,
> Doux comme un chant du soir, fort comme un choc d'armures
> Quand la sourde mêlée étreint les escadrons
> Et souffle, furieuse, aux bouches des clairons.

Er is hier nog wel metaalklank, maar niet de schelle en onharmonieuse Byroniaanse. Het geluid is meer sonoor, gedempt, vol. Hoewel groot, zelfs groots, springt geen beeld uit de banden van den leidenden geest. Prachtig, rustig, en tegelijk overweldigend zulke verbeeldingen:

> L'océan par moments abaissait sa voix haute,
> Et moi je croyais voir, vers le couchant en feu,
> Sous sa crinière d'or passer la main de Dieu.

Rijpte Hugo's talent, zo wisselden ook zijn inzichten. Vorstenadoratie - hij zag in de kroon niet meer een symbool van het onfeilbare. ‘A quelques pieds sous terre un silence profond, Et tant de bruit à la surface!’ Ook zijn geloof heeft zich vervormd, is paganistieser, het is nu, na het orientalisme, vrij van elke tendentieuse invloed en heeft conven-

tionele vormen laten vallen. Rondom Gods troon schaart zijn verbeelding geen Serafijnen meer, maar van het hemel-leven geeft hij de naieve heidense voorstelling als van een verpuurd aards bestaan. Ieder lezer van zijn verzen zal zelf deze opmerking maken en er de voorbeelden voor vinden. De aangelegenheid is, voor dit stadium van Hugo's ontwikkeling niet belangrijk meer. De kunstenaar heeft den moralist en den politicus overwonnen. Het enige wat ons in zijn werk bekoort is zijn dichterlike schoonheid, is de zuiverheid van zijn toon. Hoe diep-ontroerend en zwaar-doordringend deze zijn kon, moge hier nog een klein citaat, waarmeê ik dit opstel besluiten zal, bevestigen. Het zijn enkele strofen uit: *A un voyageur*, verzen gericht aan een van verre reizen weergekeerden viend die door den dichter in zijn familie-kring ontvangen wordt:

Vous êtes fatigué tant vous avez vu d'hommes!
Enfin vous revenez, las de ce que nous sommes,
  Vous reposer en Dieu.
Triste, vous me contez vos courses infécondes,
Et vos pieds ont mêlé la poudre de trois mondes
  Aux cendres de mon feu.

Or, maintenant, le coeur plein de choses profondes,
Des. enfants dans vos mains tenant les têtes blondes,
  Vous me parlez ici,
Et vous me demandez, sollicitude amère!
- Où donc ton père? où donc ton fils? où donc ta mère?
  - Ils voyagent aussi!

Le voyage qu'ils font n'a ni soleil ni lune;
Nul homme n'y peut rien porter de sa fortune,
  Tant le maitre est jaloux!
Le voyage qu'ils font est profond et sans bornes,
On le fait à pas lents, parmi des faces mornes,
  Et nous le ferons tous!

Mogen deze bladzijden weer bij enkelen vernieuwde belangstelling voor de jeugdwerken van Hugo opwekken. Want is de oudere dichter bezonkener, rijper en rijker, de jongere heeft veel - bekoorliks zelfs in het onvolkomene - wat de oudere niet meer geven kon.

Daar is een woudlied dat in vlammen stijgt en sterft
Door
Nine van der Schaaf.

Dicht was het woud en diep en onbegaan
't Menschvolk schuwde 't, wist van veel wonders bij
Maar, die duistre dingen sprak tot duistre zielen.
Sluipend waagde zich wel een enkle van 't land-Volk
der vlakte, in de koele lommerpaden van
't Buitenst bosch, - roover van hout of beest, die
Met meest scham'len buit dra weder aftrok.

Maar in het hart van 't woud drong de vermetele
Jager niet ongestraft, als de maar waarschuwend
Fluisterde. Dat zijn doodlijke wapenen daar onmachtig
Of zijn handen krachteloos, of zijn oogen betooverd
Waren. En hemzelf onbekende wapenen bedreigden.
- In deze diepte hadden de dieren hunne holen;
Wezens woonden daar, die de maar niet kende,
Menschgevormde, doch zij waren schichtig en vlug als
De dieren van 't woud, en leefden in vree met hen,
Want geliefd bij hen als hun onschuldige meerderen. Zij
Groeven zich geen holen, doch haar woningen lagen
Verborgen in de dalen, binnen de heuvelkringen.
Haar kleine woningen van den nacht. Want daags
Leefden zij in 't ruim van 't wijde woudhart.
In haar schoon rijk van hoogte en laagte, beek en
Waterval, boomen en bloemenweelde, waren zij der
Natuur schoonste kinderen.

Doch in den rijkdom van 't woudhart, vreemd als de maar
Was een oord, waar 't geboomt', ondoordringbaar,
Geheim bewaarde. Daar kwamen zij zelden
Met een verwondring turen, en weer heenglijden
Deden ze dra, en vergeten 't vluchtig verwondren.
Daar traden ook de dieren terug, gedachteloos
Maar vreesbewust. De vogels alleen scheerden in snellen
Bangen vlucht soms over de boomkruinen. - Gevleugelde
Der menschgevormde woudwezens zijn mede in overmoed
Veelmaals over de geheimnis heengevlogen...

- Eens op een zomermorgen, toen zij nauw ontwaakt
Uit hare woningen gekomen, in den zomerbloei
Der dalen elkander zochten, of nog doelloos
Den slaap nadroomden, kwamen haar de goedige
Runderen dichter naderen dan anders, en zij brachten
Haar de stomme waarschuwing voor onraad;
- Onbevredigd trokken zij weder heen en toen zij
Tredend langs een klein meer, merkten hoe daar
Watervogels met eensklaps luidruchtig schreeuwen
Wild geplas, met dronken duikelingen zich vermaakten,
Kwamen de groote beesten aan den oever staan
En na een wijle toen 't geluid bedaard was,
Weerklonk het angstig loeien van een hunner
En dan van meerderen. Toen trok de kudde besluit'loos verder.
Doch voorts was alles in die vroege stonde als in
Vorige dagen, tot plots de rauwe kreet,
Doodskreet van een dier, wijd werd vernomen.
- Zij die langs de struiken der dalen
Zich nog ophielden, met weinig geruisch de paden begingen
Waar zij zochten naar lievelingsbloemen, wijl zij,
Een der armen ten schaduw over de oogen geheven,
Nog zochten den draad der nachtelijke droomen,
Klommen verschrikt en snel den eersten heuvel op.
Daar kwamen van de andere zijde enkele wouddieren
Haar voorbijrennen; paarden hinnikten,
Staakten nabij haar, aarzelend, hun snelle vaart
Maar vluchtten dra verder in onzekeren draf.

Zijzelf vreesden dat de ruwe roovers der vlakte
Stout in 't woudhart gedrongen, daar al 't levende bedreigden
Zij verlieten den heuvel, zochten het struikgewas der dalen weder,
Waar zij gingen, twee en drie tezamen, fluisterend, en gereed
Weg te duiken bij de nadering van de vermetelen.

Maar een der jongste, die forsch en donker was,
Had den sluimer der dalen vroeg en alleen dien morgen verlaten
En was dichter dan hare zusters bij de plek,
Waar het dier den doodskreet uitstiet.
- Zij vluchtte nimmer als hare zusters,
Wanneer de wouddieren naar hunne holen renden.
Kind van de verborgen wouddiepte, was zij schuw en
Vreesvol, maar zij was trotsch en dapper tevens
En weifelend 't midden vrees en dapperheid,
Was zij menig gevaar reeds nabij gekomen
Ademloos, met onhoorbren tred.
- Dat was 't zeldzaam schot van een jager,
't Lichtend en ratelend onweer, 't dood'lijk gevecht der dieren
Wier woest geweld den stommen boom zelfs bedreigde.
- Vernielend vuur en vloeiend bloed had zij gezien. Ook nu
Snelde zij op den kreet af en vond een sterk beest
Bloedend ter aarde liggen, neergehouwen door een bijlslag
Zij zag diens klauwen, de geduchte, machtelooze,
En vandaar op naar den man, die het beest neersloeg.

Zij zagen naar elkander; toen hij heenging
Volgde zij hem; zij waren dicht bij 't ondoordringbaar
Bosch en daarheen ging hij. Weldra stonden zij samen,
Elkaar verwonderend, neven de hemelgerezen muur van stammen.
Zijn bijl hing blinkend aan zijn zijde. Hij hief dien
Traag, en met haar oogen volgde zij 't bewegen van
Den sterken arm, die 't levend hout bedreigde. Zij
Vraagde eer hij sloeg, vanwaar hij kwam.
Hij liet den opgeheven arm nog neder, en
‘Van 't menschvolk’, sprak hij, meerder sprak hij niet.
Van 't menschvolk, - doch hij was een reus van kracht.

- Zij zinde, en hij was traag en draalde
Te heffen 't blinkend wapen voor den tweeden maal.
Zij sprak toen: ‘Vreemde, waag niet te dringen binnen
Deze sterkte; zie deze kruinen hoog in 't blauwe,
Een hemelsche burcht, waar wij niet binnengaan,
Niemand. Mijne zusters die vleugels dragen
Waagden te vliegen over deze geheim'nis,
En bij onze beken teruggekomen, hebben zij
Meermaals verbabbeld wat zij zagen.
Prachtige vlinders zagen zij immer,
Grooter en schooner dan deze van 't woud.
En vele, ontelbaar-duizende.
Maar nimmer, hoor mij wel, nimmer
Waren zij gelijk aan die van gister,
't Moet zijn dat elke morgen nieuwe levens baart,
En iedre avond sterven doet, die des daags leefden
En, hoor mij, eens tegen den avond,
Vlogen van mijne zusters enkele over de wonderstille,
Bewegende pracht dier vlinder-duizendtallen,
Eensklaps staakten de vlindervleugels alle,
Roerloos daalden zij alle, en mijn zusters voelden,
Een vreemde slaap dreigen van omhoog, omlaag.
- Maar zij hebben de vleugels rap bewogen,
De stilte hebben zij verstoord met haar angstgeroep,
En zijn den vreemden slaap ontkomen in doodsangst,
Wacht u, 't is een oord des doods!’

Hij hoorde, en wachtte en vroeg:
- Hij had met diepen lach geglimlacht om haar woorden -
Vanwaar zij kwam, waar hare woning was,
‘In 't gindsche dal’, was 't antwoord, doch de
Wijsvinger die de richting duiden moest, verzuimde,
Want eensklaps vreesde zij te ontdekken,
Die woning, klein en lieflijk en verborgen,
Aan 't sterke, vreemde wezen met den bijl.
En in haar vreezen keek zij naar den grond.
Hij bleef haar nog wat aanzien, zag
Zij was een kind, schoon forsch;
Hij drong den wensch naar hare kleine woning

Terug, en hieuw met vastberaden slagen
In d' eersten stam. - Bij den nieuwen ophef,
't Eerste flikkren van het staal, was zij geweken,
Enkele voetstappen ver, maar zij bleef vandaar den
Geweld'gen arbeid van den wondren man
Gadeslaan, de doffe dreuning hooren.
De bijl doorkliefde 't hout; - aan hunne broeders
Schaarden zich d'eerste, tuimelende boomen.
Des werkers spieren zwollen bij de slagen,
Reuz'ger rees zijn gestalte en geduchter werd zijn bijl.
- Aan zijne kleedren kleefde 't bloed van 't beest
Dat hij versloeg. Zij droegen 't vuil der wegen,
Zijn gelaat het bruine teeken van den zonnebrand.
Hij had een langen rusteloozen tocht volbracht
Maar was niet moede. Wist den hemel wolkloos
Nabij 't oneind'ge, en de gloende stralen der zomerzon
De laatste die hem stoofden bij de harde worst'ling
De laatste worst'ling van zijn aardsch bestaan.
De dreuning van zijn arbeid klonk hem als een zoet
Weemoedslied. - Was 't dat bij 't eerste wankelen der boomen
Zich een vogel bevrijdde uit hoogen top en steeg en
Floot in ijler lucht. - Uit 't gedruisch der tuim'ling
Zong zich 't zegevieren vrij ten hemel uit.

- Hij dacht dat 't krijten van die stemmen, zoo
Juichend en zoo teeder, was voor hem alleen. Doch
't Kind hoorde er iets van, daar zij zelf stil, en
Wijd geopend 't hart, den hartetoon ontving,
Dien zij daarna vermoedde, niet verstond.
Zij wist het niet, dat zij iets diep in haar
Binnenst koestren ging, 't welk groeien zou
Door hare koestring en waarvan zij eens, bewust
Den rijpgegroeiden vrucht bezitten zou.

Hij baande een weg, en toen bij 't donderend
Teraardestorten der boomen, den bijl hij vallen deed
D' op'ning betrad, en drong met traag geweld
Het laatst versperrend hout, het taaie struikgewas
Terzijde, en hij het oord betrad -

Borg zij 't gelaat in hare handen en
IJlde van de plek; - van angsten vrij
Doch zij was zinnendronken, overweldigd door
Het vreemde, en in haar stormde
't Geboort van wilde gedachte en
't Onbewuste leidde voortaan haar schreden.

Aan hare zusters meldde zij niet haar
Wedervaren. In den tijd die volgde
Was zij vaak ver van d' andren, en als zij
Weerkwam vroegen haar d' oudren soms
Met welke vruchten zij zich voeden mocht,
Welk sap in dagen tijds, haar jonkheid deed volgroeien
En welken droom zij in haar oogen droeg.

Zij was bij beurten lustloos of vol vreemden lust
Zeide in een gril, te haken naar een feest,
In deez' eentonigheid der lange zomerdagen.
Haar zusters zeiden haar met zacht verwijt:
- Wij vieren iedren dag ons feest, maar gij
Zijt immer heen! Blijf met ons, want wij
Zien u gaarne, die voor onze woning treden placht
In vroegsten morgen, en verhaal deed van de vreemde
Dingen des nachts, wijl wij lachend uwen ernst
Vertoornden. Gij waart immer zoo wichtig en zoo
Dwaas van zin, belust op de geheimen en gevaren
Der wereld, - maar wrok nimmer om onzen
Spot en weet u altoos welkom als
Onze speelnoot, - onze donkre fee!
Zij luisterde, 't was avond, d' oogen zwaar van slaap
Liet zij zich winnen en beloofde dat zij zou
Deelen 't spel voortaan. Des andren daags
Vanaf 't ontwaken tot het slapen gaan, bleef
Z' in den kring der zusters, en zoo nog een, en
Nog een langen dag. Daarna in winnende onrust, van
't Ontwaken tot het slapengaan. En in den nacht
Heeft zij haar feest gevierd bij maanlicht.
Trok zij naar 't tooverbosch, omsloop den hoogen
Stammenmuur, en zocht, met bevend hart, en vond

De nauwe kloof, en bukte en vond den bijl.
Die was zoo groot en blonk zoo hel,
Toen zij dien torschte door het woud,
Doch zij was sterk en onvervaard, en zinde op
Liedren voor haar feest; haar lokten de beken
Met 't ruischelend zilveren water dat vlood.
Haar lokten de blanke bloemen, en zij luisterde
Naar 't rits'len van een enklen boom, een enklen droom
In 't slapend' loof. Die stem zoo zacht, zong
't Feestlied dat zij zocht, want tot den glimp van
Morgen poosde zij daar. Dan, haastig, zocht zij
Den weg naar huis; gedacht bij 't ijlend gaan
Haar blanke zusters, voeld' een brandend blozen
Naar haar wangen stijgen. Maar den zwaren last
Liet zij niet vallen. Heeft dien in haar woning
Meegenomen. - Doch na de sluimer, die de lange
Wake volgde, heeft zij dien niet weergevonden.

Zij bleef in haar kluis, gedacht den nacht;
Hoorde den roep harer zusters, doch trad niet
Buiten. Meed het zonlicht, dat naar binnen scheen.
Maar in den avond kwam z' aan 't open venster staan
Tuurde, en van haar zusters een kwam tot haar
Riep een montren luiden groet, doch stilte wenkte
Haar de donkere. Fluisterend heeft deze haar
't Wonder van dien gindschen morgen meegedeeld.
In den nacht eerst is de vertrouwde heengegaan.

Dan heeft 't gerucht zich verspreid, van den
Sterken strijder. Zijn de gevleugelden als voorheen
Over de geheimnis gevlogen, doch zij hebben niets
Van hem gezien. Dacht men aan een waan van haar, die
Altoos vreemde dingen zag, - maar de kloof was daar.
Zoo heeft men met de donkre zuster, die in
Mijmering verstilde, peinzend gezwegen, en geen
Troostwoorden gevonden. Doch de vroolijkheid der andren
Is dra weergekomen en men heeft de eene gemeden.

Zij kwam weder in den nacht bij 't tooverbosch en

Aan de klove. Schree voor schrede waagde ze zich
Binnenwaarts. Doch weldra ging zij niet verder.
Ruischen hoorde ze de boomen, doch een verre stem
Klank drong mede tot haar, - die haar niet
Ontroerde, 't was niet zìjn stem, - maar zij wachtte,
Hoorde tot haar zeggen: Keer terug naar 't dal,
Waar uwe woning is, - hier is de dood!
Zij vraagde zacht en stout: waar is de man
Die sterk hier binnendrong?
Is hij een doode? En hier zijn graf?
De stem sprak langzaam, toonloos: hij is heen,
Hij stierf, en hij is weggedragen
Van hier. Treur niet. Ga heen. Vergeet!
Zij sprak: den sombren dood wil ik vergeten
Zeg mij hoe 't leven zich voleindde.
Hij stierf niet voor den laten avond?

- Hij kwam en zocht een rustplaats in de schaduw
Heeft daar met matten blik den dag verdroomd.

- Den langen dag, van uur tot uur! O, keerde de
Tijd! Dat ik hem nadren kon en fluistren
Al wat ik ben en wat ik droom
Vroeg hij naar mijn woning niet? Zou hij
Daar komen, als 'k hem nood, met den
Drang van mijn wensch? - Was ik met hem
Dien eenen langen dag, o, keerde de tijd!

- De tijd keert niet; zoek gij den weg
Naar huis. Hij 's dood. Gij hebt hem nauw gekend.

- Mijn thuis? - is bij zijn graf. Een oord
Dat ik niet ken. Waar is hij heengedragen?
Het is daar kil en stil. Mijn heuv'lenland is
Warm en vol, en moet ik nu verlaten. Want
Daar 's geen graf. Hij is daar niet. Zou hij
Verrijzen uit 't graf?

- Wees stil en neem het antwoord rustig aan.
Hij is dood. Doe naar mijn raad. Ga heen.

- Nog niet. Zeg mij: waar is zijn graf?
Ik moet het weten, moet het vinden.
Ik weet: mijn woning is nog verder dan zijn graf.
't Is nacht. Dra komt de morgen. Brengt die
Nieuwe hoop? - 'k Zal heengaan.....

Waar 't stroomende water tot rust komt, is zijn
Graf gebouwd. Ver van dit woud. Gij vindt het niet.
Aan een spiegelend meer, zoo stil en wijd en klaar
Daar verdrinken alle droomen; is het levenseind.

Ze is heengegaan en zocht den komenden dag haar weg
Langs 't stroomende water van de grootste der beken,
Die gedurig aanzwol naast haar rappe voeten.
Zag door 't loover terzijde nog de lichte kleedjes
Van haar zusters blinken, hoorde haar stemmen, doch
Week niet af van 't pad. Riep haar 't vaarwel toe
IJlde voort en bemerkte daarna van uur tot uur
Niemand, tot zij kwam aan de buitenste boschrand.

Hier, vermoeid en nadenkend, vertraagde ze haar gang
Vervaagde het glanzend beeld van wensch en droom,
Vlood de kracht die haar tot hiertoe voortstuwde,
Ontwaakte zij tot bewustheid van groote treurnis.
Doch 't was avond en toen zij zich neerlegde op 't
Bed van mos, onder de boomen, en de oogen sloot
Bevrijdde de slaap haar van kommer; onverstoord
Sliep ze tot ver in den nieuwen dag. Ontwakend
Hoorde ze terstond schoten knallen en zich oprichtend
Verward nog van zinnen, spiedde ze angstig den omtrek,
Zag den jager die schoot, een donkere gestalte, klein en
Ver nog, maar naderend. Tusschen de stammen der boomen
Verdween hij wel telkens, maar hij was minder ver
Van haar, als zij hem weerzag. Zij bleef weifelend,
Achter een der boomen, zich voor zijn blik verschuilen. Deze
Van 't menschvolk, was roover van dieren wist zij, maar
Doodsvijand van haarsgelijk? - Niet allen van
't Menschvolk! - Zij peinsde nog hoe 't zijn zou, als

'n Moordend schot haar trof en zij neerzinkend
D'oogen voor altoos, voor zon en kleuren zou sluiten.
Zij tuurde voor zich heen, verzuimd' een wijl te
Gluren langs de stammen, naar den man met weitasch en
Geweer. Hoorde plots van zijn voetstap het schuifelen.
Toen was zij haar raad ten einde en kwam ze
Hulploos te voorschijn. De jager zag haar eensklaps
Voor zich staan, en zij was forsch en schoon en donker
En zijn wereld vreemd. Verrast kon hij den blik
Niet van haar wenden; roerloos stond hij te staren
Naar de verschijning, en zij voelde: 't was de vijand wel!
Doodsvijand van haar volk! daar was geen hoop.
Zij beefde niet en week niet, wachtte stil en bleek,
D'oogen op hem gericht, haar lot. Maar als hij, meesterend
Zijn zinnen, zich opnieuw bewoog, en haar een korte
Siddering van schrik doorvoer, hief hij toch 't wapen niet
Ten moord op 't vreemde wezen. Hij wendde om,
Vluchtte in groote haast.
Zij, ongedacht bevrijd, doch treurig, zocht de beek-Oever
terug, vervolgde met loomen tred den weg van
Gisteren. Vroeg klagelijk zichzelf, waarheen, hoe ver.
't Pad werd steeds breeder, want ijler 't geboomt' tot
Schaduwlooze vlakte tusschen laatste stammen blonk.
Zij vond een verren horizon, een onbelemmerd hemel-Gewelf;
voor hare voeten 'n wijd en vruchtbaar veld.
De grens van 't woud. Hier stroomde 't water voort
Maar bleef zij weifelend toeven, eiken hoog rondom haar
'n Dichtere groep dier stomme vrienden, waar te midden
Der ontzaglijke stammen, zij mijm'rend, schouwend omging.
In de vlakte woonde 't menschvolk en bloeide 't koren
Dat zij nimmer zag. Zij zag de schuren, zag de
Gebogen mannen: 't landvolk dat den oogst te maaien
Aanving. 't Staag bewegen van die mannen en van blanke
Sikkels boeide haar langen tijd. Tot de roof van enkele
Korenhalmen en -bloemen waagde ze zich nieuwsgierig
Even uit haar schuilhoek. Maar 't laatst en 't langst
Keek zij vandaar het stroomend water na, dat zij te
Volgen schroomde. Dat gleed naar 't troostloos graf, wel
Nader dan haar woning, doch ver, zeer ver. Zou zij

Het ooit bereiken? De stem van 't woud, 't eeuwige ruischen
Ooit verlaten? - Zij bepeinsde, mismoedig:
Dat nimmer haar 't vijandig menschvolk trekken liet
Over zijn land, zoovele dagen reizens. - Waren 't dagen
Of maanden? Hoe was dat wijde meer? Dood'lijk
Als 't vreemde bosch in 't woud? - maar zonder den
Toover der schoone vlinders? - En dan:
'k Bezit geen wapen, ik ben weerloos, hij was sterk,
Bezat een machtig wapen, daarmee zal hij verrijzen.
O, hij is levend in de wanden van zijn graf besloten
En hij zal opstaan en de wanden kloven; dan
Is hij vrij en komt hierheen: hij komt hier wis!
Des nachts verliet zij 't woud, betrad de vlakte met
Onzekre schreden en doelloos. Toen de stem van 't woud
Verflauwde, liep zij neuriënd verder, vond weldra
't Suizelen van 't dichte koren, en neven de hooge halmen
Rijzend ging zij sneller en haar zachte zang rees
Neven 't fluisteren dier halmen. Langs de huizen trok zij
Waar de menschen sliepen. De gemaaide velden waar de
Schoven stonden, ging zij over. Maar geen landman waakte
En geen sikkel blonk in maanlichtglans haar tegen.

Een cirkelend pad beging ze, trok de velden om en om.
Met 't schem'ren van den morgen, vluchtte ze heen en
Zocht 't verscholen plekje aan den zoom van 't woud
Terug. Daar sliep zij ongestoord en lang. Zocht bij
't Ontwaken 't stroomende water, dat zij immer hoorde,
Zocht woorden van liefde en hoop, bede en belofte,
Zei een teedre boodschap aan den verren doode.
- 't Was avond reeds; den nacht die volgde, herhaalde
Ze den doelloozen tocht van vor'gen nacht. Waakte in
't Korenland, sliep daags op 't mosbed, onder lommer.
Zoo verliepen vele dagen, vele nachten. Tot eenmaal
De stem uit 't tooverbosch bij 't uitgaan haar verraste,
Die haar waarschuwend ophield, en berispend maande,
Te dwalen niet langer, waar de menschen woonden.

- Gij hebt mijn raad versmaad en eigen weg begaan
Die voert u zeker ten verderf. Keer om, keer naar

Uw veilig woudhart, naar uw zusters. Eens, 't is lang
Geleden, zwiert een donkre vrouw, verdwaald als gij, aan
Dezen boschkant. Zij deed geen kwaad en schuwde 't land-
Volk, maar de jagers hebben haar bemerkt en in hun taal, die
Gold in wijden kring, werd zij de heks van 't woud.
Zij droeg d' eenzaamheid der dagen, wijl haar vreemde
Stemmen 's nachts bekoorden, en bedrogen. Zij had
Roekeloos als gij haar woon verlaten, dwaas
Haar heil verzaakt. Leefde lang veilig, bij de
Dwaze vrees der menschen, maar een tijd brak aan
Dat zij niet langer veilig was. Toen de haat, de waan:
Dat zij, die 't kwaad niet kende, rampen, onheil spreidde
Over landen en huizen, de domme vrees verwon en zij bij
's Menschen zinlooze wraak den dood vond. Dit 's lang
Geleên, het woud is oud, daar 's veel geschied. Daar
Dreigt immer gevaar, doch keer en wend uw lot! -

Zij stond fier opgericht: een donkre vrouw
Antwoordde: 'k weet 't gevaar. Vóór deze stem
Heeft veel gegons van stemmen en misbaar van
Teek'nen mij 't verderf voorspeld. 'k Weet ook:
Zijn graf is onbereikbaar, dat hebben mij de
Nachtelijke dingen beduid. Zoo blijf ik hier en wordt
Het woud me een graf, waar 't om mij ruischt en raast.
Want verder dan dat oord, waarheen het water vloeit
Is het verleden van mijn spelend jeugdbestaan.
Uw raad is goed, is 't laatst wat mij mijn woud-
Hart bieden kan. Ik hoop en wacht en vrees
Doch keeren kan ik niet.

Dien nacht meed zij de vlakte en eind'loos triest
Leek haar het komend leven, tot het donkre eind.
Zij waakte met gesloten oogen heel den nacht
Doch toen de morgen licht maakte om haar heen
Toen stond een dien zij kende neven haar.
En als zij, rustend nog, de oogen opsloeg, zij den
Stoorder van haar leven zag, drong warmte en licht,
De zon, de vreugde in haar, dat zij jubelend rees en
In haar rijksten tooi van schoonheid stond naast hem.

Hij leek zoo jeugdig en zoo blijde en sterk. Hij
Zag met liefdevollen blik op haar. D'oogen
Een droom, de mond een lach van liefde.
Zij sprak het eerst, vroeg met het blijde welkom
Dat zij hem bood, - of hij haar voeren zou naar
Wijde menschenwereld, die zij hiertoe meed of
Naar het kleine dal dat zij voor hem verliet.
Instee van woorden was een nauw zichtbaar gebaar,
En dan het ernstvol spreken van zijn oogen, haar het
Teeken van zijn antwoord. Mee zag z' enkle, wondre
Vlinders, groot en schoon, zweven omhoog; zij zag der
Teedre wieken pracht aan 't blauwe prijken, dan verdwijnen.
Sprak bewogen: 'k weet gij komt maar voor één
Langen dag. Gij zijt mijn zon en als de nacht-tijd
Komt, zijt gij niet meer. Dan is het om mij duister
Voor altoos. Doch dat is ver en deert nu niet.

Zij zag rondom en plots was 't woud haar vreemd
't Geboomte zag zij anders en zijzelf stonden niet meer
Op de verscholen plek, waar hij haar had gevonden.
Zij waren in een wijde ruimte, een woudhal, waar
De boomen, uiteengedreven, rechte en hooge rijen,
Schaduwende massa's, vormden met het kleiner, zonniger
Gewas, dat bloeiende bloemen droeg, de verre wanden.
Zij vroeg: waar zijn we? - hij sloot haar d'oogen
Opdat zij enkel hoorde, hoe de wind in forsche kruinen
Dreef den ouden, luiden zang van 't woud.
Als zij opnieuw keek, hij haar handen in zijn linker
Nam; hief hij de andre. 't Was de forsche hand niet,
Welke eens den bijl omgreep. 't Was 'n wondre hand, die
Wenkte. En op dien wenk kwam 'n dwergvolk aange-
Rend, van allen kant. Ontelbre wezens krioelden
Voor haar blik, en in hun handen droegen ze allen
Iets. Eendrachtig sleepten zij groote, vreemde vrachten
Voort. Gedreun klonk in de verte en zwaarbeladen
Wagens, omstuwd van volk, zag z' uit de groene
Nauwe poorten nadren. En als zij na een wijl
Van zinneloos verbazen tot bezinning kwam,
Zag z' in nabijheid d' aanvang van een grootschen bouw.

Die naast haar stond, omving met stillen dwang
Al het gebeuren. Hij was slank en groot, een
Koning bij 't dwergvolk, schoon de reus niet die
De boomen velde. Hij was der dwergen heer, hun
Kracht zijn gaaf, en wondervol de macht van
Zijn heerschersblik en -hand.
Een poos beschouwde zij in zwijgende aandacht
D'omlaag-gebogen rijen volks, de bouwers die
Staag op hun plaats, hun werktuig grif hanteerden.
- Maar tooversnel. - Midden 't verdoovend gedruisch
Van stemmental en luider hamerslagen, hoorde zij
Tot haar 't fluistren van den metgezel: hoe deze bouw,
Hun een woning werd, voltooid zou zijn met 't rijzen
Van dezen dag. Zij, droomend, zwijgend, schouwde voort:
't Rijzend begin van zware muren, 't doen der dwergen, tot zij
Koning! in vervoering uitriep en met dronknen
Zoeten lach den kreet zacht-inniger herhaalde.

Hij blikte in haar lach en voerde haar dan
Slechts enkele schreden ver, doch waar zij plots
Van dichten bloei omsloten, niets dan blauwen hemel,
Groene twijgen, geurige witte bloemen zagen. Waar
Zij fijn vogelgekweel in hun nabijheid hoorden en
Maar nauw, van ver, de klanken van het bouwerswerk.
Hij was een toov'naar, en zij meende, wijl zij rond-
Keek, zich te bevinden op 'n lief plekje in 't dal,
Haar welbekend, nabij haar kluis, die zij, door 't
Loover turend, nochtans vruchtloos zocht. Hij deed
Opnieuw haar d'oogen even sluiten en zij wist,
Hij duidde haar de nauw-hoorbare geluiden, van den
Wordenden arbeid, opdat zij niet meer denken zou
Aan d'oude kluis. En zij bleef willig bij hem.
Licht vergingen hen de uren van den morgen,
En van den vollen dag, als de stil-Brandende
zonneschijf niet meer steeg en allengs
Daalde. Ze zei 't hem eindlijk met zacht-waarschuwende
Stem: De zon is hoog, doch morgen is voorbij! en keek
Vragend hem in de oogen, doch hij bleef rusten
Met haar, midden de geurige witte bloemen.

De middag bloeide, de vogels waren stiller, de
Klanken van den arbeid hadden lang reeds opgehouden
't Was haar als hoorde ze nu en dan de stemmen
Van haar zusters, 't ritselen der oude beken en zij
Luisterde verlangeloos, haar hand immer met die
Van den metgezel verbonden. Meende ten slot dat zij
Wel zouden blijven tot de late avondstond deez'
Schoone dag zou zinken doen in diepsten nacht. Hij
Beloofde niets en sprak de fluistertaal der liefde
Wen hij sprak. Maar wist immer van verwijderde
Dingen die zij niet vernam. Ver in den middag
Echter, hoorde zij mèt hem plots een groot dreigend
Rumoer: der dwergen veelklankige alarmkreten,
Die zij niet verstond. Doch hij
Stond kalm-glimlachend naast haar, en klaar
En luider dan tot hiertoe, hoorde ze hem zeggen,
Wijl hij plots haar voortleidde: dit's de roep
Die ons noodt! - Mijn bruid, die bruid van een
Koning zijt, kom vreesloos met mij! - Zij zag
Als droomend, daken en torens blinken, en een
Poort ging voor hen open en een wijd-heerlijke
Woon, een tooverpaleis betraden zij. Waarbinnen
Hij haar toonde schat na schat.
Doch beurtlings stijgend, dalend, klonk altoos
't Ontrustend rumoer van d'onzichtbre dwergen.
Zij vroeg: waar zijn ze? en wat roepen ze? Hij
Antwoordde: huizen in de diepten, in de
Torens, overal. Zij roepen: Heil aan hun koning, -
Of den dood! - Hij lachte hel en kort.

Zij kwamen spoedig in een kleine, rijke zaal
Die grensde aan een groote, stille tuin
En al de bloemen van haar dal
Vond zij in dezen tuin. Hier hoorde zij
Haar zuster's stemmen weer en wist der beken
Vluggen stroom, 't ruischen van wind en water
Nabij en zag de heuveltoppen, voelde zich als
Was ze een kind, geheven op den rug van
'n Lievelingspaard, dat rende die heuvels op en af.

Zoo droomde ze van haar jeugd en zeide
Alles aan hem die met haar was.
En was dan stil en vroeg: waar zijn
De dwergen nu? Zwijgen zij alle of
Zijn wij ver van hen?
Hij nam een snarentuig dat hing aan een der
Wanden. Zeide: slechts één enkle stem zal klinken
Nog, voor u en mij. De dwergen zijn geweken
Wij zijn alleen. Zie naar de zon die dalend
Over uw land, den hoogsten toover spreide....

Hij raakte aan het speeltuig en zij hoorde
De onbekende toon die haar doordrong. Haar
Hart werd wijd en wijder, werd gelijk
Een duizelende wereld; daar bruiste
D'ongeziene stroom zich onbedwingbaar in.
- Een zoete zang die haar een onvergeetlijk
Woord zacht en juichend herhaalde, dat
Zij geen antwoord wist dan alle zang, al
Weelde die zij droeg, - en dan verstillend knielde
Zij bij den zang. -
Die werd het luide stormgeweld
Joeg voorwaarts den wassenden stroom, en gindsch
Wist zij dat kille, wijde meer....
Maar hoog en hooger rezen golven op!

Het middaglicht verflauwde, 't avondrood ver-Lichtte
den tuin, deed fonkelen de bloemen
De zonnebal was achter 't loover gansch verscholen
Maar rooder werd zijn gloed, die over 't loover
Bloeide. - De speler lachte van ver en speelde -
Doch de donkre vrouw zag 't stijgen van den gloed
Zocht met haar oogen, zijne, en roemde in
Langen blik deez' schoonste stonde van den schoonsten
Levensdag. - Maar weiflend roerde plots
Des speler's hand het snarentuig, en stervend
Ruischte de zang ten eind. - Zij zag
Met schrik daarbuiten vlinders stervend dalen,

Ontving uit zijne oogen laatsten liefdeblik.
- En hooger steeg de gloed. Plots zag zij
Vlammen stijgen boven 't loover. Wilde kreet
Raasde in haar hart 't verstorven snaarspel na.
Te plots was 't eind. - Maar anders
Werd zij weldra. Trad naar den doode, boog
Zich over hem en fluistrend sprak:
De zon is onder. 't Vlammenrood bedroog.
't Boos dwergvolk heeft het vuur gespreid.
Het woud vergaat. - Een vlammenwoud.
Geen redding meer. Ik vind u spoedig weer.

Dichterschap en Werkelijkheid
Door
Albert Verwey.

Een dichter die niet in het werkelijke leven staat, moet zich wel voelen als een visch op het droge, of als een ademend wezen dat onder de luchtpomp gebracht, en langzaam maar zeker van de zuurstof, waaraan hij behoefte heeft, wordt beroofd. Goede dichters hebben hun verhouding tot de wereld dan ook meestal zóó begrepen, dat deze aan hen evenveel te schenken had als zij aan haar. Tot geen prijs wilden zij die verhouding verbroken zien. En als hun tijdgenooten, hetzij van hun eigen poëzie, of van poëzie in het algemeen, niet gediend bleken, dan achtten zij het hun eersten plicht, niet: mokkend neertezitten en over miskenning te klagen; maar hun uiterste best te doen om die onverschilligen te winnen, misschien voor hun eigen gedichten, door telkens weer den toon te zoeken, die ook de hardsten en ongevoeligsten bewegen zou, maar zeker voor de gedichten van anderen, van die grootsten vooral, die lang gestorven, maar daarom niet menigvuldiger gelezen, in elk geval de aantrekkelijkheid van hun roem vooruit hebben. Zij werden gaarne de verkondigers van de Poëzie, zooals zij die verstonden, en zochten, terwijl zij voor de verbeelding van hun lezers de heerlijkheid opriepen van de oude dichtkunst, tenminste hun belangstelling te wekken voor de latere. Het spreekt vanzelf dat dit hun niet altijd gelukte. Dikwijls werden zij afgewezen. Meer dan eens heeft een tijd niet geluisterd naar een dichter die juist om zijnentwil zijn innerlijk openlei. Maar ook dan trokken de besten onder hen zich niet terug. Zij zochten niet in een zelf-

behagelijk luchtledig den voedingsbodem dien zij wisten dat alleen in de hen omgevende werkdadigheid te vinden was. Maar terwijl zij al dieper de wortels van hun genegenheid en hun vorschingsijver uitsloegen in die hen versmadende wereld, rekenden zij op erkenning door het heden niet, maar des te vaster op die van het nageslacht. In onverbreekbare en altijd hechter gemeenschap met het lichaam van de wereld, groeiden zij voort, beluisterden haar harteklop, deelden haar strevingen en bevingen, en behielden zich het recht voor tegenover de toekomst haar mond te zijn. Zoo zijn de minst door hun eeuw erkenden, de vertegenwoordigers van die eeuw geworden. Zoo leeft in hun gedichten, liederen en uitspraken de tijd die gestorven is.

* * *

Wanneer een kind ertoe komt zich bewust van zichzelf te worden, dan is dat de eerste soevereine daad van zijn bewustzijn, maar ze is door verschillende bewustzijns-toestanden voorafgegaan. Zoodra het schepsel een van de moeder gescheiden leven leidt, openbaart zijn voelen zich als een uitgesproken willen en niet-willen, dat is als een onderscheiden. Herhaling en herkenning doen het zich die onderscheiding bewust worden. Maar eerst de taal bindt tot voorstelling wat gewaarwording en indruk bleef. Ook dan evenwel, en zelfs als onder de verkregen voorstellingen die van de eigen persoonlijkheid is opgenomen, heeft het besef van die persoonlijkheid als eigen en onveranderlijk niet plaats gehad. Het duurt geruimen tijd dat het kind zich als een van velen ziet. Het spreekt in de derde persoon van zich. Het doet dit zelfs bij voorkeur, en nog een poos nadat het geleerd heeft het woord Ik aan zich te verbinden. Het hanteeren van dit Ik, het zich bewust worden van zichzelf, is een daad die moeite kost. Het is de soevereine daad waarmee de nieuwe mensch zich van de buitenwereld afzondert, zich eraan tegenover stelt, zich ertegen gelden laat. Dat ze werkelijk kracht vereischt en niet de eerste maar de laatste daad is van een ontwaakt bewustzijn, heb ik ondervonden toen ik, achtien jaar oud, uit ijlende koortsen volslagen uitgeput wakker werd. Ik ervoer toen dat men zijn Ikheid verliezen kan. Langzamerhand tot

mezelf gekomen, dacht ik aan mezelf, sprak ik van me, alsof ik een ander was: hij heeft dorst, geef hem drinken. Eerst met de beweging, met het vrijwillige verleggen, kwam het besef: die hij ben ik. Ik leerde toen weer denken, zooals ik ook weer loopen leerde, en ik vergeet nooit de nieuwheid waarin de wereld, met haar sneeuwbergen in de verte, mij toen verschenen is. Er is niets dat zooveel kracht als de handhaving van dit Ik vereischt, maar tegelijk ermee wordt voor ons de Wereld geschapen als zijn tegendeel.

* * *

Als een jonge dichter begint zich te uiten, dan kan men zeker zijn dat hem een eigen schoonheid is klaar geworden, òf in zijn zelf-gevoel òf in de natuur òf in beide. Hij zoekt naar beelden om de verwantschappen tusschen die twee te belichamen. Hij verbeeldt zijn innerlijk in uiterlijke gedaanten; hij bezielt het uiterlijk met de bewegingen van zijn innerlijk. Zonder te bedenken wat hij doet vormt hij zich een wereld van levende gestalten en hij vraagt niet wat daarin van hemzelf is en wat van het hem omringende. Hij heeft het gevoel dat hij alles krijgt, maar ook dat hij alles is. Hij leeft in een eenheid van zichzelf scheppende lichamelijkheid die hij meent dat onuitputtelijk blijft.

Maar onderwijl is die stroom, die in hem begon, en aanzwol en zich voortzette - zoodat hij zijn bronnen: Zelf en de Wereld, uit het oog verloor - gebonden geweest aan een voorgeschreven ontwikkeling. Hij heeft het zelf-gevoel van den jongeling tegelijk met de voorstelling die deze zich van de wereld gevormd had, gereed gevonden, hij heeft ze in zich opgenomen, ze in zijn golven doen saamvloeien en ze voor zich úitgebreid: over vlakkere breedte spreidt hij ze doorzichtig totdat ze verdwenen zijn.

De tijd van de Nagedachte. Nu de bruisende stroom van zijn gevoel bezonken is, nu de eindelooze verscheidenheid van zijn voorstellingen zich vereenvoudigd heeft, zich herleid heeft tot weinige, - nu ziet hij de twee lijnen, overgebleven als bijna begrippelijke teekens: Zelf en Wereld.

Nu denkt hij dan. In de stelsels van wijsgeeren ziet hij die

twee streven naar eenheid. In de taal merkt hij, in wonderlijke kristalschieting, hun gemeenzame en onverderfelijke tegenstrijdigheid. Dat zij tegenstrijdig zijn, dat zij het *moeten* zijn, begrijpt hij wel, maar ook dat zij bijeen hooren, dat de eene zonder de andere niet denkbaar is. Niet denkbaar tevens een denken dat deze tegenstrijdigheid niet in zich heeft. Gelooft hij aan een Eenheid? Ja, want telkens ziet hij dat zijn eigen leven deze tweeheid als eenheid voelt, als eenheid schept, en indien evenals dat geschapene, zijn leven-zelf de vergankelijkheid in zich draagt, hij zou het toch geen leven noemen als het niet tenminste deel had aan een bestaan dat het leven voor wezen heeft. Achter zijn leven dus, maar waar het zijne op onbegrijpelijke wijs mee saamvalt, - ondenkbaar, en toch bestaande meer dan al wat kan gedacht worden - erkent hij een Leven, eenheid van al het geschapene.

Ziedaar dus hem, den dichter, den denker, tot het geloof aan een Verborgenheid - teruggekeerd? Hij kan zich niet denken dat ooit iemand - laat staan hij zelf - zonder het geloof aan déze verborgenheid in wezen was. Namen, niet wezenheden waren andere. En uit dit vaste besef wendt hij zich weer tot de Werkelijkheid, nu met een nieuw Dichterschap.

* * *

De dichter, tot rijpheid gekomen, voelt zich de vertegenwoordiger van het levensmysterie. Maar dit wil niet zeggen dat hij het predikt. Wat zou er dan ook, in rede-verband voordragend, door hem kunnen gezegd worden van een Wezen, dat geacht wordt buiten het rede-verband, onkenbaar, te bestaan? Hoe zou hij, verstandelijk onderrichtend, een *Verbeelding* voor anderen oproepen.

Ik schrijf het woord neer: een Verbeelding. Maar meen niet dat ik daarmee iets minderwaardigs noem. Het geheim van het leven, *indien* het door ons bevat wordt, en *indien* het voor ons verstand onkenbaar is, *kan* niet anders dan een verbeelding zijn. Maar daarmee is dan tevens uitgesproken dat de verbeelding de diepste grond van ons wezen is. Let wel: de noodzakelijke verbeelding, de verbeelding zonder welke geen mensch, of hij het weten wil of niet, zijn oogen openen,

zijn leden bewegen kan, de verbeelding waarvan de eerste levens-kreet de eerste uiting is.

De Verbeelding van het leven, valt saam met het feit van het leven. De verbeelding van het leven als eeuwig en noodzakelijk, valt saam met het feit van de vergankelijkheid.

Hoe zal de dichter deze verbeelding, de grond-verbeelding van alle andere, de in alle menschen aanwezige hoewel niet gewekte, - maar die in hem leeft sterk en bewust en begeerig naar meedeeling, - hoe zal hij haar uitspreken? Stel de vraag anders: hoe spreekt de Verbeelding zichzelve uit? - Zij ver-beeldt zich. Een ander antwoord is er niet. Zooals het leven zich leeft in gestalten, zoo de Verbeelding in beelden. Zooals het geheim van het leven geacht wordt werkelijk te zijn in gestalten, zoo verbeelden wij het in beelden.

Het is volstrekt onzegbaar hoe wij ons het verband tusschen een eeuwig en oneindig leven en de vergankelijkheid te denken hebben. Evenzoo is het verband tusschen de levens-verbeelding die de spil van ons dichten is, en de gestalten van dat dichten-zelf, volmaakt onnaspeurlijk. Maar het eene wonder is hetzelfde als het andere, en de beteekenis van een gedicht ligt altijd daarin dat het eene en eeuwige Levens-wonder er op een nieuwe wijs in wordt geopenbaard.

Laat daarom een dichter het leven nooit noemen, als zijn verbeelding krachtig werkt, is hij er een openbaarder van, - en niet om het prediken, al mag hij de hooge bewustheid van den prediker op prijs stellen, en niet om het leeraren, al mag hij de denkkracht van den leeraar bewonderen - maar om het openbaren is het hem te doen.

* * *

De belangrijkheid van den dichter tegenover de werkdadige wereld ligt hierin dat, terwijl de zin van die wereld onafgebroken gericht is op het begrijpelijke, hij aldoor in het Wonder leeft. Al zou er van den dichter, in zijn verhouding tot een wereld die op het verstand berust niet anders kunnen gezegd worden dan: hij is haar tegendeel, - dan zou zijn onmisbaarheid daarmee zijn uitgesproken. Want - en hier komen we tot een bepaling die waarde heeft: het wonder

van het leven is niets zonder de vormen van het leven, en de vormen van het leven zijn niets zonder het wonder.

Als een dichter daarom zich opmaakt om voor de Poëzie, en voor zijn eigen gedichten de erkenning te veroveren van zijn tijdgenooten, dan doet hij daarmee het natuurlijkst denkbare: hij en zij zijn zonder elkaar een leegte en een duisternis.

Waarmee toch vult zich allereerst de levens-verbeelding van den dichter? Met de aarde waarop hij leeft: haar heden en de gedenkteekens van haar verleden, haar verwachting van een toekomst in de hoofden en harten van haar bewoners. Wat boeit hem aan haar? Haar ontwikkeling. Wat grijpt hem aan als de spil die haar ontwikkeling in beweging houdt? De strijd van het eene beginsel tegen het andere. Wat treft hem in dien strijd van beginselen? De geest van het schepsel, die sterker dan het toeval is. Maar die geest-zelf ten slotte, als hij voor smart niet vrijwaart, wat anders erkent hij tegenover zich als de gebondenheid van de vergankelijkheid, - waar anders vindt hij zijn heil en zijn zekerheid dan in de sterkte die de vergankelijkheid bestrijdt, dan in de liefde die haar bemint. En is hij daarmee niet teruggekomen bij hetzelfde levens-mysterie waarvan hij uitging, het onverwoestbaar zijnde dat in het voorbijgaande zich herkent?

De werkelijkheid-zelf is zoo opgenomen door den dichter, - maar wat zal in die werkelijkheid elk enkele schepsel doen als het zich niet in de beschouwingen van den dichter verliest? Zal het vergaan, saamschrompelen in zijn enkelheid? Of zal het zich bewust worden van zijn samenhang, - samenhang van bespiegelingen, van gevoelens, van geest, van beginselen, van ontwikkeling en voortbestaan naar vele zijden? Ik geloof dat dit geen vraag kan zijn. Wat is de mensch als hij niet in zich ontdekt, wat hem de dichter voorhoudt, de eindelooze *on*persoonlijkheid van zijn wezen.

Dit wonder van de onpersoonlijkheid is het immers dat den eenling zich verwant doet voelen aan zijn voorzaten, aan al de geslachten van voorafgegane menschen. Dat hem schatten zich doet toeeigenen, ze bewaren, ze vermeerderen, hem het besef van mensch-zijn doet uitbreiden tot dat van menschheid. Dat hem nazaten verlangen doet, hem dringt tot familie-, staaten maatschappij-stichting, dat hem geen moeite te zwaar laat

worden om de kracht en de duurzaamheid en het geluk te verzekeren van menigten die hij niet ziet, van volken die hij nooit zal zien, van rijken die zullen groeien nadat hij gestorven is. Wat was de mensch zonder dit wonder!

Dit wonder is het dat hem zichzelf als het middelpunt van het heelal, en tegelijk als een stofje temidden van sterrestelsels denken doet: een eeuwigheid saamgekrompen tot een wiskunstig punt, zulk een punt uitgebreid tot den ommering van een eeuwigheid.

Die onpersoonlijkheid - het leven vóór het leven, en dat toch van het kleinste leven-zelf het wezen is - verbeeldt de dichter, en daarin ligt zijn waarde voor de werkelijkheid.

* * *

Het is de vloek van onzen tijd dat het besef van den samenhang verloren ging. Iedere eenling verdort in zijn verlatenheid, vrijwillige of hem opgedrongen, en de gevoelens waaruit de samenhang geboren wordt, verdrijft de drang naar beperkte verstandelijkheid. Alle verstaan, alle beheerschen van het begrijpbare kan niets, als de veer van de verbeelding verlamd wordt, als haar beweging die rust en ruimte maakt ons ontbreken gaat, als het invloeien van milde en belangelooze ontroeringen ophoudt, als we niet meer zien: onszelf in het heelal, maar altijd: onszelf aan ons taakje van het oogenblik. Wij zijn samen in de eeuwigheid, gij en ik, wij en allen, levenden en gestorvenen, - en de eeuwigheid is niet een eindeloos-lange tijd waaraan het zelfs moeielijk denken is, maar ze is het *gevoel van tijdeloosheid* dat elk in zich heeft en waarin hij het gelukkigst is. Wie in tijdeloosheid leeft *is* eeuwig; ook al leefde hij zoo maar een oogenblik. *Tracht* erin te leven, dat is waartoe de dichter dringt, iedere dichter, daar alleen uit dit gevoel de verbeelding kan worden voortgebracht.

Ik geloof niet dat in al deze beschouwingen iets onvatbaars is. Waar zij verstand, waar zij verbeelding zijn, is er duidelijk in. Maar ook van hoeveel meer waarde de verbeelding dan het verstand is, hoeveel gezonder ook in onzen tijd, die alles, tot de laatste veerkracht van het lichaam toe, aan het

verstand geofferd heeft. Ik zou willen, als ik kon, u tot een eeredienst van Verbeelding en Gezondheid drijven, en dan eerst, als de werking van die beide in u kenbaar was, zoudt ge begrijpen wat ge aan de groote tijden van kracht en kunst zoozeer bewonderd hebt. Verbeelding en Gezondheid, die niet toelieten dat de hand - niet alleen die van den kunstenaar, maar ook die van den werkman - zich afsloofde aan een verstandspannend begrippelijk gepeuter, maar altijd rustig en altijd rond, altijd zichtbaar en altijd lichamelijk zich liet gaan in een verheugende beeldspraak, - een beeldspraak dieper van zin en rijker van bedoeling dan al uw schraal-gerekte bloedeloosheid. De Schoonheid is iets doodeenvoudigs: zij is het natuurlijke leven in maatvolle bewogenheid.

Aan verre vrienden
Door
Jan Prins.

1

Wanneer het 's avonds stil wordt, en het luid,
vijandig leven van den dag verdooft,
en rustig komt het rijzende geluid
van uwe verzen mij in hart en hoofd,

en in den nacht, die bron van wonderen, welt
al wat tot licht wordt in de duisternis,
en de gedachte, hoopvol uitgesneld,
vlucht naar het land, waar alles nevel is,

dan wordt het mij als in die verre stond,
toen eerste nadering ons de vriendschap bracht,
die, naar zij aanwies, al haar gloed en kracht
in onze liefde voor de schoonheid vond.

Dan zie 'k u weer: uw hand ligt op het dek,
uw hoofd is stil, uw peinzende oogen turen
in 't dalend daglicht, en de dralende uren
trekken eentonig door het blank vertrek.

Vanuit de verte drijft de vroege nacht
de kamer binnen door de wijde ruiten:
schaduwen groeien samen, en daarbuiten
wordt al, wat luid en licht was, stil en zacht.

Dan wordt de lamp gebracht. Als gouden wijn
ziet men het licht zich uit den brander schenken.
De gloed komt nader, en de kalme schijn
valt op dit blad. - Dan zult gij mij gedenken.

2

Het was een kouden, grijzen wintermorgen,
dat ik uw wachtend welkom vinden mocht.
Van 't ledig land bleef op mijn vroegen tocht
de verte in damp en valen mist verborgen.

Van tijd tot tijd zag ik de lucht verbleeken,
den aanblik zachter worden, en de zon,
dralend en droevig, als een bleeke bron
van weemoed, weenende uit de wolken breken.

En ik ging voort, terwijl mijne oogen zochten
naar vorm en glans in 't vochtig vergezicht,
en zich de weg in schemerige bochten
boog door 't geboomte van het boschrijk Sticht,

en 't licht verglinsterde, en vanom de boomen
de nevel neerdreef in de breede laan; -
mijn vriend, zag ik niet zoo, voortaan, van droomen
omdreven, ook uwe gestalte staan?

3

Over den hoogen heirweg drijft en draaft
de menschenmenigte. In de dichte drommen.
ziet men geduldig zich de ruggen krommen
naar 't warlend stof, waar alles werkt en slaaft.

Den trotschen wagen des triomfs versieren
vlaggen van haat en wimpels rood als bloed.
Het felle zonlicht zinkt met rossen gloed
over de ronding van gezwollen spieren.

Maar weinigen begaan de stille paden,
waar, langs de glooiing van den weg,
't woud schemert, en waar hoog achter den heg
verderen schemer valt te raden,

Waar schaduwen in zachter schaduw glijden,
't argeloos licht gevangen ligt in 't groen,
waar zij, die zelden denken, wat zij doen,
de wegen gaan, die nergens heengeleiden.

Nergens, dan naar besloten boschpartijen,
naar golvend gras, glanzig in zonnegoud,
en, door de koele diepten van het woud,
naar 't uitzicht over wijde landerijen.

4

Gij zegt, dat gij de menschen kunt benijden,
die heftig door het leven gaan,

die, wat hun kracht verzwakken zou, weerstaan,
en met genot, wat hun weerstaat, bestrijden;

die nooit een moeitevollen tocht betreuren,
den arbeid zoekend, dien de voorspoed kost, -
die 't vol verleden vinden ingelost
in zorgen om wat morgen zal gebeuren.

Maar weet ge wel, gewetenlooze droomer,
wat hun de rijkdom van den dag ontrooft?
Bedenk dat, hoe de zon het koren stooft,
de avond het schoonst is aan den schoonen zomer.

Bedenk, hoe na zijn worstelende vlucht
de vorstelijke vogel tronen blijft,
en, liever dan te wieken door de lucht,
van kring in kring op wijde zeilen drijft.

Hun is de pracht der zwaarbevrachte dagen,
de hartstocht in het leven, rood in goud,
de geestdrift, die den geest gevangen houdt,
het wisselend geluk van 't wikkend wagen,

u de eenzaamheid, waarin de dichter leeft,
het schoon gedachte liefdevol verzamelt,
waar van de woorden, liefdevol gestameld,
zich om zijn brein 't zangerig weefsel weeft.

5

Nu zijn de dagen van geluk gekomen,
nu, - uit de verte eens vreezenvol aanschouwd, -

de toekomst zich in 't heden heeft ontvouwd,
zoo schoon als geen verlangen zich kon droomen.

Nu zich voor 't leed het leven heeft gewroken
door vollen gunst, die trouwe zorgen loont, -
nu gij de woning van uw heil bewoont,
‘uwe uren in elkanders goud gedoken.’

Laat u de lente nu den oogst beloven
uit duizend bloesems, bleek in 't vochtig blauw,
laat, in 't gezegend rijk van zon en dauw,
den zomer u zijn kostbaar koren schoven,

den winter witte torens doen verrijzen,
den ingang sierend, waar uw jaar begint, -
laat elken dag de blijdschap u bewijzen
van 't leven, dat gij om elkander mint.

6

Wanneer het 's avonds stil wordt, en de nacht
de velden intrekt, en rondom uw huis
bewaakt het bosch weer met zijn diep geruisch
't rustig gebied, waar u de liefde wacht,

en aan den klaren hemel vindt uw oog
de schitterende volte, schoon en ver. -
dan, onder die vertrouwden van omhoog,
flonkert de zachte, wondere dubbelster.

Twee sterren, wentelend en zoo verbonden,
dat ieders beeld in 't evenbeeld verdwijnt,

het vredig licht, door ieder afgezonden,
ons in één luister vrediger verschijnt,

Zoo in hun beider helderheid verloren
als oog in oog van dieper weelde straalt,
zooals twee harte' elkander toebehooren,
als liefde om liefde met verlangen dwaalt,

Zoo drijven zij, eeuwig in evenwicht,
in de eeuwge nachtzee, die geen einder kent:
twee werelden, elkander toegewend,
twee Zonnen, in elkanders zuiver licht. -

Verzen
Door
Alex. Gutteling.

Een-en-al.

Wat vraagt één ziel van de Aard behalve vrede?
En vrede schenkt zij nooit, slechts strijd en streven,
En kort geluk, gevolgd door snik en beven, -
Zij stoort zich niet aan tranen noch gebeden.

Zij doet haar wil, en strooit haar heerlijkheden,
En werpt haar bliksems, door geen drang gedreven
Dan Macht en Noodlot. Ach, en alle leven
Trekt zij weldra in eeuwgen nacht beneden.

En toch, zichzelf bemint ze, en ons, haar kindren,
Kan zij niet haten, - soms verstaan wij, stralen-Omluisterd,
eensklaps haar ontzaglijk Wonder.

't Zien van haar tijdloos wezen doet vermindren
Voor altijd onze vrees, want wat ook dale,
Zij, wij, zijn een-en-al omhoog en onder.

Herwonnen heil

Steenhard bevrozen zinkt het steile zandravijn
Waar helle winterzon berijpte hei doet stralen.
Wie waagt in snellen ren naar 't diepst van 't dal te dalen,
Wie van de stoere knapen ginds zal de eerste zijn?

Wie waagt niet veel, waar 't licht van schoone jonkvrouwoogen
Om flinkheid schittert, en om lafheid spottend trilt? -
Dreunden de ridders niet eertijds met speer en schild
Steigerend op elkaar, wijl om de wijde bogen

Van 't kampperk maagd en vrouwe, in feestelijken dos,
Met onafwendbren blik naar 't vreeslijk strijdspel tuurde,
Met kreet en zegeroep haar liefsten held aanvuurde,
Haar droom van hulde en roem verkond door diepen blos? -

Reeds snelde de eerste neer. Gejubel klonk van boven
Uit meisjeskelen, toen zijn slee-gelijke vaart
Na steile daling, ronde glooiing, was bedaard.
Wie zou zoo'n schoonen loop geen lichte taak gelooven?

Zie, weer een! 't blonde haar - zijn hoed is afgewaaid -
Glanst in de zon, - hoe fier zijn slanke leden ijlen!
Zoo komt een zwaluw uit het hoogste luchtblauw zeilen -
Wee mij! nu wankt zijn voet! hoe hij met de armen zwaait...

Hij struikelt, stort, schuift voort, ligt eindlijk doodstil neder.
Schel klonk een gil, omhoog, omlaag. Dan klinkt alleen
De verre bijlslag in het woud. Maar een voor een
Daalt elk langs veilger weg. Hun vriend vinden zij weder

Door de'ander, die 't noodlottig voorbeeld gaf, gesteund.
Hoe schreit die om zijn daad, hij die niet vaak nog schreide!
Hij hoort naar adem, voelt naar hartklop, merkt ze beide,
Maar ach, hij roert zich niet, die zwijgt en zachtjes kreunt.

O droevig schouwspel! In een kring klagende maagden
Lag hij zoo roerloos als weleer de blonde Adoon,
Eensklaps verbleekt zijn gloênde, goud-bedonsde koon,
Wijl smart raasde in het rond of storm en regen vlaagden.

* * *

Zoek nu uw speeltuig, droeve moeder, doe de noten
Als merelsnikken in een zomeravondregen,
Of hoog als nachtegale' ooit smeekend stegen,
Bidden en klagen, of fontein en bronnen vloten.

Sluit het klavier weer, want uw angst vindt er geen vrede.
Ga af en aan, zit stom, tuur uren door de ruiten,
In koortsig droomen wat er kome straks daarbuiten:
Een stille stoet, en hij...hij...met verstijfde leden - -

Haast u, o vader! in den snellen spoortreinwagen
Wenscht gij de vonk te zijn die voortschiet langs de draden,
Slaat gij de verre vogels met naijver gade:
O wist gij maar wat van hun hooge wacht zij zagen!

Steeds gruwbrer wordt het halfbekende in uw gedachte.
Toen gij het voor u zaagt, het raadslig stille en vreemde:
Uw kind, toen was 't een oogwenk, of gijzelf bezweemt, de
Wereld omduizelde u, gij wankte als een ontkrachte.

Maar hoe het lijf, naar huis gevoerd met zware zorgen,
Des andren daags zich zacht, als na een slaap, verroerde, -
Hoe zich die strakke trekken langzaamaan ontsnoerden, -
Was 't, door zijn staamlen, niet uw beider blijdste morgen?

En hoe zijn glimlach dra, als zonlicht, wederkeerde,
Hoe goede pleging alles maakte of niets gebeurd was -
Stralender, blijder slechts dan toen nog niet getreurd was,
Daar het herwonnen heil uw liefde en dank vermeerde.

O, 't wondre Leven! Steden stoot het zonder schromen
In puin en stoort zich niet aan duizend die er klagen, -
Soms doet uit ramp en smart het zoetsten daagraad dagen,
En doodsschrik deinzen en vergoeden boven droomen.

Zoo dreigt een onweerswolk aan heldre zomerluchten,
De bliksemschichten schittren, en de donders raatlen,
Tot blij, in zon en wind, verfrischte boomen zwaatlen,
Terwijl de wolken naar den verren einder vluchten.

Lente

De bruiloftskindren schrijden
Lachend langs 't groene graan.
Zacht over bruine heiden
Vliegt zoele Zuidwind aan.

Die draagt op vochte vlerken
Der nachtegalen lied,
Rijzend uit bleeke berken,
Waar 't grauw tot groen verschiet.

Zij smeeken en zij vleien,
Hel-hoog en dartel-wild,
Zij klagen en zij vrijen,
Hun gorgel stijgt en trilt.

De schemering gaat zinken.
Straks valt de nacht...geen ster
Zal door de wolken blinken,
Toch zingen zij van ver.

Dan staat voor 't open venster
Het bruidspaar mond aan mond,
En niets, niets anders wenscht er
Hun hart dan wat het vond.

Daniël Heinsius
Door
J. Koopmans.

I

Scriverius laat zich in zijn *Beschrijvinge van Out Batavien* kennen als een streng en waarheidlievend rechter, die tussen allerlei tegenstrijdige en fabelachtige kroniekverhalen in de geest van Godfried van Monmouth en de zogenaamde Hunibald, half spottend, half verontwaardigd, uitspraak doet; die al de snorkerijen van vleiende hovelingen of fantasieën van ontstelde monniken eerst de maatstaf van z'n nuchter oordeel, en vervolgens die van het, na een uitgebreid onderzoek opgegraven, getuigenis van de historie aandoet; die met data en namen vaste steunpunten, en zo niet, dan toch aannemelike gissingen weet te geven bij menig in nevelen gehuld feit uit het grijs verleden; - kortom, hij stelt zich tot taak, de opgeschroefde legende tot haar verschuldigde proportiën terug te brengen.

Zou het van zulk een man aan te nemen zijn, - brengt hij ons toe te vragen, - dat hij aan Nederland als een zeer oude en vrije staat de eerste rechten geeft? in die zin, dat nu de luister van Athene en van Rome van de aarde verdwenen zijn en haar ruinen zoveel te pijnliker aan de schittering van haar verleden herinneren, het deze gewesten zijn geweest, waar de eminente filologen en dichters de overgeleverde wetenschap der Antieken hebben gered, en de litteratoren een punt bereikten hoger dan Pindarus en Vergilius konden hopen? dat Holland, met z'n oude en onbedorven stamtaal, vol van de rijkste eigenschappen en van een kracht om zich in alle kunsten te ontplooien, van nu de heirvoerder zou zijn in de geestelike opmars van de Europese cultuurvolken?

't Is waarheid; we willen het met z'n eigen woorden bevestigen:
Scriverius zag, - moeten we geloven, - in 't Hollandse volk een cultuurvolk.

‘'t Was zo oud als de wereld. En de taal ook, verloor zich in de nacht van de tijden.’ Zo begon hij.

‘De Fransen hadden ze in oude tijden ook gesproken, maar waren er door de invloed van “vreemdt gespuys” van afgewend. Hun naam “Walen” zei het genoeg: het woord betekende “draaien”; wat voldoende te kennen gaf, dat ze van taal verwisseld waren. Maar hadden de oude Galliërs zich laten coyonneren, niet aldus de vrije Bataven. Die bleven leven op eigen grond, en naar hun vrij gebied heeft dan ook nooit iemand z'n handen kunnen uitsteken. Weg dan ook met dat vreemde gedoe. In Vlaanderen wisten ze 't wel. Vriend Heyns, die heel de oudheid op z'n duimpje kende, en heel de oudheid op nieuw aan Europa heeft te lezen gegeven, die - en nu draaft Scriverius op een stokpaardje door - een Homerus, een Pindarus, een Alceus, een Maro, doet verstommen en ze gretig naar hèm doet luisteren, - diezelfde Heyns heeft de vriendelijkheid gehad z'n ledige uren te besteden aan z'n moedertaal. Deze man nu zal voor de oude Helicon ons een nieuwe geven. Hoor, hoe hij Heemskerks lof bezingt, Leidens ontzet en Ostendes beleg gedenkt. Zo worden door de lof van Heyns de heldennamen aan de vergetelheid ontrukt. 't Is de dichterpen, die de heroën doet leven. 't Is de dichter, die door hun namen met vlammend schrift aan 't firmanent te trekken, het oog der toekomstige eeuwen op de illustre voorbeelden richt. Helaas, de helden vóór Agamannons tijden liggen onbezongen. Poëten waren er niet. Altijd zijn we nog van die verheven modellen verstoken gebleven, en missen hun prikkelend exempel. Gelukkig, dat men sedert dien alle mogelijke middelen te baat heeft genomen, om de heldendeugden te vereeuwigen. Op steen, op koper, op schors, op vezelen en ingewanden heeft men geschreven, en waar dit niet mogelijk was, de daden, mondeling, op zangmaat, tot latere geslachten overgebracht. Zo leven Arminius en Civilis voort in de werken van Tacitus.

Maar Tacitus is geweest, en Rome is geweest; Rome's macht en Athene's glorie zijn uit; weg is al wat Helleens is; en de Turk wroet in de as van de verbrande konings-burchten. Maar zo er geen oud-Atheme en geen oud-Rome meer is, er is een Nederland. Hier zal 't zijn, dat de wetenschappen zullen voortleven. Onze eigen vadertaal zullen we in gebruik nemen; haar kracht en haar schoonheid ontplooien. Als die eens in haar volle rijkdom aan 't licht treedt, zult ge zien gebeuren, hoe de vreemde volkeren zich zullen beijveren, deze taal te leeren kennen. En ze is tot alle grote dingen bekwaam. Men heeft slechts aan te vangen. En allereerst verwerpe men de mening van hen, die slechts waarde hechten aan 't geen uit den vreemde komt, en ons eerst geleerd moet worden: alsof zonder dat vreemde, de mens geen uiting zou kunnen geven aan wat z'n zinnen vervult. Bewijs? Ik ken een jong man, die nooit Latijn heeft geleerd, en alleszins in z'n eigen taal bedreven, kluchten van z'n eigen maaksel geeft. Indien we allen zo doen, is 't niet langer noodig, naar de pijpen van Italianen en Fransen te springen. Want beider dichttaal, hoe ook bearbeid, valt in lange niet bij de onze te vergelijken. We zullen onze meerderheid tonen, en dat te eerder, omdat wat wij hier er de deugden van noemen, zij daarginds de naam geven niet zonder smetten te zijn. Maar dit boek zal 't u anders uitwijzen. Lees het, ter ere van hem die 't sieraad van mijn geboortestad is.'[1)]

Aldus Scriverius.

Doch ons kent ons.

Heinsius steekt - zegt hij - boven al de dichters van de oudheid uit; Huyghens viert hem; Revius draagt hem z'n dichtwerken op; Rodenburg schettert z'n roem[2)]; Zevecote zit met z'n handen in 't haar, wanhopende ooit zulk een hoogte te bereiken;[3)] enzoovoorts.

Maar ook de anderen krijgen hun beurt. Van der Does

1) Uit de berijmde V o o r - R e d e n aan den Edelen Heer Jacob van Dijck.
2) Dr. Kalff. Geschiedenis der Ned. Letterkunde IV; blz. 35 en 56.
3) Nederduytsche Dichters. Uitg. Blommaert. Gent, 1840. Zie ook Jacobi Zevecoti Poemata. Ed. ultima. Amstelodami 1640.

roemt Heinsius en moedigt hem aan;[1] Heinsius, door die beleefdheid geprikkeld, verheft Douza als de ware Apollo, en Noordwijk als 't echte Delos.[2] Zevecote schrijft tot driemaal toe een lofdicht op z'n neef Heyns;[3] Heyns leidt met een 9-regelig vers Zevecote's ‘Belech van Leiden’ bij de lezers in.[4] Wij hooren Scriverius z'n uitgaaf van Heinsius' ‘Poëmata’ zowel als die van de ‘Lofsanck van Jesus Christus,’ in strelende bewoordingen opdragen aan Jacob van Dijk;[5] aan een andere Zweeds gezant, Johan Rutgers, wijdt Zevecote de vertaling van Heinsius ‘De Contemptu Mortis.’[6] Tussen Barlaeus, Hooft en Tesselscha worden vriendelike complimentjes gewisseld; maar wie kent tussen al die anderen niet Huyghens' welwillende pen? Heinsius wijdt aan Anna Roemers een hoogdravend lofdicht, en op de nuchtere afwijzing van 't eenvoudig-gebleven Visschers-kind volgt een korter, maar niet minder opgeschroefd vers.[7] Men kon niet anders; het zat in de lucht. Aan de ‘Gulden Annotaties’ van Franciscus Heeremans (9e druk) gaan een ‘opdracht aan Zijne Hoogheid Willem II’, een woord ‘Tot den Leser’, een lofvers van de hand van Cats, en een Latijns dito van Van Baerle vooraf; Vondel's ‘Pascha’ versieren vijf lofdichten; Van Mander's ‘Wtleggingh’ elf. Komt men in de Latijnse bundels terecht, dan viert de panegyriek z'n hoogtijd. Martini Pilii boekje ‘De Ambitione’ met nog andere gedichten wordt binnengeleid met een opdracht van Cornelis van Beveren, als heraut van een zesspan opgetuigde lofdichten van de hoogste vernuften.[8] Bij hem en Zevecote, maar meer nog bij Banning[9] en Gebhard[10] splitsen

1) Neder-Duytsche Poëmata. Amsterdam 1616. blz. 62.
2) blz. 64.
3) Nederduytsche Dichters. blz. 1, 63 en 68. Het eerste is gedateerd. (1612).
4) Aldaar: ‘Aen de onverwinbaere Maegt van Leyden.’ blz. 219.
5) Ned. Poëmata en de ‘Lofsanck’ in één band, uitgegeven ‘tot Amstelredam’, Bij Willem Jansz. Ao. 1616.
6) Nederd. Dichters; blz. 119.
7) Ned. Poëmata: blz. 33-38.
8) Martini Pilii JCti Septimontii De Ambitione Liber et alia ejus Poemata. Colligit et edidit Jacobus Pilius Martini Nepos. Lugd. Bat. 1633.
9) Jani Bodecheri Banningii Poemat. Lugd. Bat. 1637.
10) Jani Gebhardi Exsilium sive Carminum in Exilio Scriptorum Libri Duo. Amstelodami, 1628.

en richten zich de schichtenbundels van de vleiendste epigrammatiek naar alle zijden. Over al deze gewesten, van ver in Oost-Friesland tot Vlaanderen, is een gulden dradennet gespannen van 't hoogste hoffelik verkeer, in elegieën en oden, lof-, huweliksen gelegenheidsdichten. De held wordt geprezen om de stad, de stad om de held. Elke plaats, zowel Enkhuizen als Bergen op Zoom, heeft z'n vernuften geleverd, maakt aanspraak op z'n aandeel in 's werelds brede roem. Er heerst een stemming als op een blij festijn van feestelik-begroete helden; een stralend licht verguldt een fijne cercle van in gala geklede groten. Men is beleefd, omdat men weet dat de beleefdheid de toon is, en dat de uitgedeelde lof onmiddellik, nog meer aangezwollen, met de zelfde welgemeenheid en hoffelikheid, vergolden zal worden. Een eerste mode-eis is 't daarbij geworden, vooral op gezette tijden de consules en ordines te complimenteren, zoals 't ook gekleed staat, bij hun pas in de rechten gepromoveerde zonen en toekomstige raden z'n kaartje af te geven. Geslachten aan een, hebben in die stemming geleefd. Eeuwen lang heeft men zich met dezelfde woordenen zinnenpraal van een nietszeggende inhoud, met de meest kleinmoedige ijdelheid, in die wereld van zelfoverschatting gehandhaafd. Een altijd zelfde lyriek, slechts puttend uit dezelfde holheid van zin en bedriegelikheid van glans, zonder gevoed te worden door de levenssappen van een sterk en bedrijvig volk, heeft, gezongen van één snaar, z'n aanzijn tot in de 18e eeuw kunnen rekken. Ontegenzeggelijk zijn er onder de woordvoerders in deze Latijnse hoffelikheidsritus mannen van een niet hoog genoeg te schatten Europese betekenis geweest, en dragen onder hen een vijftigtal de wetenschappen, over de stormen van de geweldigste oorlogen en twisten onverlet naar de toekomstige tijden voort, maar die zelfde vijftig en hun adepten hebben onwillens medegewerkt tot het monopoliseren van een eigenaardige cultus; hebben het binnendringen van een verstenende kaste-geest in hun enge samenleving niet kunnen beletten; hebben zich niet aan de nawijzing kunnen onttreken, dat hun litteraire kringen de broedplaatsen zijn geworden van een onmannelike zelfvergoding.

Aan de hand van deze panegyriese lyriek - ook in verband met de uitgebreide epigrafie en epistolografie dier dagen,

welke brieven doet schrijven, die geen brieven, maar litteraire geloofsbelijdenissen zijn, - mag het vermoeden uitgesproken worden, of de schijnschoone glans der opgetogene bewondering waarmee de gevierde tot de hoogste hemelen wordt verheven, soms niet dienen moet om de ontstentenis van het onvermogen in het juiste waardeschatten van echte poëzie te verbloemen. Dat in al de genoemde bundels lofdichten een man als de dichter Hooft niet genoemd wordt, terwijl namen als Cats, Barlaeus, Vossius en Heinsius, om maar enkelen te herinneren, hoog geprezen worden, wijst althans op een zekere richting. Zeer zeker moest de ongewone en oorspronkelike taalkunst van de Muiden Drost, zo al niet reeds z'n uitsluitend nationale richting, velen vreemd aandoen, en aan anderen voorbijgaan. Maar dat een Scriverius, die in de bemoeiingen van de Amsterdamse Kamer een belofte ziet[1)], en wiens vaderlandse zin althans door een werk als de ‘Geeraerd van Velzen’ gevleid had moeten worden,[2)] zich blind staart op Heinsius' verdiensten, welke een Homerus en Virgilius moeten verduisteren, geeft te denken. Er bestaat aanleiding te gissen dat het aantrekkelike in de inhoud van de ‘Poëmata’ bepaald is geworden naar een maatstaf, die wij ter beoordeeling van ware poëzie slechts schoorvoetend aan hun handen toebetrouwen. Dat Heinsius in zijn tijd een verschijning is, en daardoor zijn optreden als nationaal auteur een bizondere betekenis verkrijgt, gaat buiten twijfel; hij is, ook al houdt men met het snorkerige in Scriverius' aankondiging rekening, voor de oprechte historicus en, tegen de klassicistiese stroomdraad in prangende, opsteller van ‘Oudt Batavien’ de meestbelovende Poeët, waarbij tevens ook niet uit het oog mag worden verloren, dat iemand als Bredero, een niet minder nationaal-baanbrekende-persoonlikheid, aandachtig Heinsius' arbeid in 't oog heeft gehouden.[3)] Doch met dit al zijn het in de ‘Poëmata’ niet die eigenschappen, die wij bij voorkeur zoeken in hen, aan wie, als opkomende met de nieuwe gedachten en de nieuwe woorden, we de palm van de oorspronkelikheid in wat wij 't wezen van de Renais-

1) Zie Voor-Reden; blz. 15.
2) Tenzij de voorstelling van Hooft's ‘Floris V’ als ‘schuldig’, hem die lof deed voorbehouden.
3) Dr. Kalff. Gesch. IV. blz. 57.

sance achten, plegen toe te kennen. Heinsius is geen Van Hout, veel minder een Van der Noot. Zo deze twee in hun tijd staan als woordvoerders van een moderne kunst, Heinsius nadert, wat z'n trant van dichten aangaat, veeleer Cats. Straks zullen we gelegenheid hebben op te merken, dat ook z'n geestelike complexie de uitgroei is van een beschaving die eveneens in de Pensionaris, in Vondel, en Huyghens mede, een vertolker vindt. In een van z'n deductiën hoort men de stem van Cats. Doch zo 't waar is, dat deze vergelijkingen het feit inhouden, dat Heinsius een algemene geestelike beweging leidt en volgt, dan zullen we goed doen de sleutel tot z'n populariteit in de litteraire wereld, in de eerste plaats te zoeken in het genre dat z'n onbevangenheid, als op spontane wijze, in 't leven riep. In kleine beginselen schuilt dikwerf een grote kracht. Heinsius is de eerste geweest, die Nederlandse helden als bloedlevende Nederlanders bezingt; die Heemskerk en Boisot rechtstreeks als vaderlanders prijst, zonder omwegen, zonder ze in de wapenrusting van een Themistocles of ergens een Scipio te steken. De geuzen-vlootvoogden komen te voorschijn als ingeborenen, met hoeden en sjerpen, staande in hun eigen laarzen; en 't onmiddellik resultaat is, dat in de geest van de auteur, de taal waarin hij ze gedenkt, rechtstreeks de woorden aan een vaderlands voelend gemoed ontleent. Voor ons is het schier ondenkbaar, wat voor betekenis dit had, en wat voor frisse bekoring zulk een eigen gewas van zich gaf. De zogenaamde nationale epiek, voor zover ze nog in de immer voortlevende volksboeken bestond, hield slechts de telkens overgeleverde, onfris geworden geschiedenissen in van langgestorven helden, liefst uit de Karolingiese tijd. Verhalen, die de onklare gesten van een Roland of een Reinout van Montalbaan meedeelden, waren voor de Hollanders van omstreeks 1600, die met hun voeten midden in de worsteling om goed en leven hadden gestaan, afgedaald tot half vergeten legenden, zo niet tot bakersprookjes. Evenmin kon het specifiek Middeleeuwse heldendicht, dat in de levens van Jezus, de martelaarsgeschiedenissen en de vitae der heiligen z'n uitdrukking had gevonden, langer een samenleving voldoen, die eensdeels door de leer van 't Protestantisme tegen elke heiligenverering als vijandig stond, en in

elk geval haar eigen martelaren had te gedenken, als anderzins, door de herleving der wetenschappen van de verouderde en uitteraard monotone hagiografiese arbeid was afgekeerd. Met volle recht kon men zeggen, dat de akker der epiese poëzie eeuwen lang braak had gelegen. En dat wat de Renaissance aan epoden de poorten van de nieuwe samenleving binnen had gebracht, - het meest belangwekkende hierin was nog steeds de Trojaanse sagenkring, - had zij enkel gedaan ter bevordering van de kennis dier oudheid, althans van de taal en de auteurs dier oudheid, en in de verste verte niet, om daarmee een uitdrukking te geven aan wat de harten van een strijdend volk beroert, en wat zich ten slotte, rondom een bepaalde hoofdfiguur in een nationale beweging, in kunstvolle groepering en bewerking, kristalliseert. Ja zelfs kan men beweren, dat hier en daar, waar de antieke wereld de landpalen wordt binnengedrongen, de vertaler zich bezwaard gevoelt over de contrasterende indruk, die de heidenwereld op de christelike gemoederen zal moeten maken, en vergoelikende opmerkingen tussen z'n regels vlecht, als ware z'n exotiese stoffe expresselik voor de oogen van z'n lezers gebracht, om ze een afschrik in te boezemen van vroegere leringen en misstanden. Voor verreweg het grootste deel van het volk waren namen als Hector en Achilles, veel meer dan tans, slechts klanken zonder zin; en zo er iets uit de oudheid de belangstelling van Heinsius' Nederlands voelende tijdgenoten vermocht te wekken, dan waren het in de zuiver historiese werken als nationale helden uitblinkende landsverdedigers als Miltiades, of een zelfopofferende Scaevola, of een stoutmoedige en nimmer versagende Scipio, zoals het evenmin bevreemding mag wekken, dat vermaard geworden burgers en bendehoofden uit de Spaanse opstand, door onze historieschrijvers met toevoeging van namen uit de tijd van de opkomende Romeinse republiek worden herdacht. Te midden van deze steriliteit nu, van eigenlandse epiese litteratuur, waren de lofdichten van Heinsius op Jacob van Heemskerck en op Leidens volharding en roem de aankondiging van een zuiverder en oorspronkeliker aandrift. Zelve bescheiden van omvang, - ‘Op de Doot ende Treffelicke Victorie van Jacob Heemskerck’[1] telt slechts ruim

1) Ned. Poëmata, blz. 3-7.

honderd verzen, ‘Aen Leyden’ ruim anderhalf maal zoveel,[1] hadden ze de verdienste, de in een kring doodloopende lyriese sport, hier te voren gekarakteriseerd, af te leiden op de actuele gebeurtenissen van den dag, en het verschiet te openen op een letterkundige richting, die met z'n nationale tendenz, de baan kon openen voor een bloeiende volkslitteratuur. Sedert die tijd toch heeft de litteratuur der ‘vrijheid’ immer gebloeid. De tere kiem ontlook tot een forse plant bij mannen als Hooft en Vondel, die in het rotsvaste geloof leefden aan de vitalieteit van een Hollandse ‘mogendheid’, en bij wie, altans wat Vondel aangaat, het droombeeld voor ogen stond van een Hollands imperialisme. En zo dit weeldrig gewas van hun talent en hun tijd, de Hollandse tuin in de 17de eeuw tot een sieraad mocht strekken, voor de latere eeuwen is, wat de kroon was van de Gouden Eeuw, in donkerder tijden een spoor en een toevlucht geworden. De vrijheidszangen van Vondel zetten de toon aan van de Van Harens, van Loots, Helmers en Bilderdijk, - om van het geslacht dat met Tollens, Bogaers en Spandau opkomt, niet te spreken, - waar zij voorgaan in hun nationale ijver, om 't Hollandse hart onverminderd te sterken voor de taak, die het aan z'n oude roem en z'n nieuwe hoop verschuldigd is. Zo kwam, inderdaad, de oorspronkelike litteratuur der Nederlandsche Republiek met een vrijheidslied op de lippen ter wereld.[2] De vurige Gentse vrijheidszoon, bracht, als de tolk van zooveel anderen vóór hem en met hem, het eerste geluid. Hij sloeg de vonk, die Scriverius vaderlandse zin in vuur zette en hem de woorden voor zijn ontboezeming gaf. Van Heinsius zijn de verzen, die de weerklank geven van de gedachten, welke de besten onzer, en 't hoofd van de opstand, bezielde, toen Holland, in 't uiterste gedreven, zich de mogelikheid van een uittocht voorstelde op de ongewisse baren.

‘Maraan!’ zoo wendt hij zich tot de Spanjaard.[3]

> Marane neemt ons wech ons landen daer wij leven,
> Wij zullen sonder vrees ons in de zee begeven:

1) Ald. blz. 7-12.
2) Verg. Van Heeckeren's Opstel; De *vrijheid* in onze Letterkunde. Taal en Lett. 1895.
3) Poëmata. blz. 6.

Daer nu de schepen gaen, daer sullen wij tot spijt
Van uwen trotsen moet sijn even wel bevrijt.
Al daer den hemel streckt en daer de wolcken drijven,
Ist even waer men woont, als kinders ende wijven
Sijn buijten slavernij, sijn verre van u handt.
Al daer ghij met en sijt, daer is ons vaderlandt.
De vogel is alleen geboren om te snijden
Met vleugelen de locht, de peerden om te rijden,
De muylen om het pack te dragen, of de lijn
Te trecken met den hals, en wij om vrij te sijn.

Opmerkelik is het, dat in deze eerste ademtochten van de Nederlandse epiese poëzie, - een genre zoals geen andere natie naast de onze vertonen kan, - de antieke wereld, niet alleen wat de perioden en zinswendingen betreft, maar ook in de voorstellingen en in de vergelijkingen allerlei vormen blijft leveren, en als het ware zich beijvert het actuele en onmiddellike woord te ondervangen met een beeld aan een verdwenen ideeënwereld ontleend. Men kan begrijpen, hoe in een grafschrift op Heemskerck, waarin tegelijk met het vereeuwigende Latijn op de *Viro fortissimo et optimo de Patria merito*, de ganse Romeinse geest wordt binnengedragen, met een zekere konsekwentie, geografies, de ‘Straat’ met ‘fretus Herculeus’ wordt aangeduid, zo goed als in de datering de 25ste April, de sterfdag van de Admiraal, als VII Kal. Maij wordt geboekt. Doch waar iemand als Heinsius, met al de oprechtheid waarmee hij de zaak van 't Vaderland ter harte neemt, de verdorde palmen van 't uitgestorven Rome versmaadt voor de verse lauweren, die hij de helden van de nieuwe tijd om hun slapen ziet vlechten, daar geeft het een eigenaardige kijk op de stand der toenmalige beschaving, wanneer geesten, die meer dan iemand anders gerekend mogen worden ten volle over het idioom van hun omgeving te kunnen beschikken, zodra zij een onmiddellik voor de hand liggend en door elk begrip te omvatten woord als *zee* willen noemen, in de eerste plaats denken aan *Thetys'veld*, *Neptuni stroom*, of enkel *Nereus*, zonder dat deze beelden opnieuw worden beleefd, of wel de bedoeling hebben, opgewekte verbeeldingen verder te dragen. Eveneens is dit het geval met andere namen. Onmiddellijk worden bij doodgewone concetra als *eik*, *zwaluw*, *vuur* en *graf*, en te meer nog bij abstracte

begrippen als *roem* en *dood*, de namen wakker van *Jupiter*, *Procne*, *Mulciber*, *Daphne* of *Acheron*; en de oude namen haasten zich, zonder dat men zich rekenschap vraagt, of zij al dan niet het oude wezen en leven meebrengen, de dingen zelve te dekken. De Oudheid vindiceert onmiddellik het recht op de ereplaats. Maar ook de Oudheid alleen. Zoals in de M.E. wereldbeschouwing geen plaats voor de Antieke wereld was, zo werden bij de herleving van de Antieke cultuur op haar beurt de M.E. weggedoezeld. Voor de ene legende was de andere in de plaats gekomen. Als Heinsius Heemskerck roemt als de held die de nog nimmer bereikte Poolstreken heeft bezocht, dan rijzen in zijn herinnering niet de fieguren van een Gama of Drake op als de mededingers in de roem, die door de held van Nova-Zembla voor altijd werden overtroefd. In genen dele. Vóór dat de nieuwe geschiedenis met z'n reële feiten zich kan laten gelden, is er in het hoofd van de Humanisties gevormde dichter alreeds plaats gevraagd door de Antieke legende; zij met wie de gezagvoerder der bekende expeditie wordt vergeleken, zijn de mythiese globetrotters Herkules en Bacchus; zij zijn het, die het af hebben moeten leggen tegen de lotgenoot van Barents en De Rijp. Zulk een lof zou ons voorkomen te staan buiten het terrein van ons histories bewustzijn en zelfs op de grens van de ernst. Doch houden we in 't oog, dat ook in de poëzie der ouden, waarmee al de poriën van hun geest waren vervuld, mede, en allezins wat hun grote epoden betreft, een grens tussen de Goden- en mensenwereld niet valt te trekken, en dat ook in latere werken in 't Westen, in navolging van de Odysseus, - men denke slechts aan Fénélon's Telemachus en Van Haren's Friso, - de levensloop van de helden der sage, zoowel door het rechtstreeks ingrijpen der Goden als door de macht van de door hen beroerde elementen wordt bepaald. En lang nog ten onzent, - men vergelijke slechts de zegezangen van de nationaal-voelende Vondel, - zijn diezelfde elementen, opnieuw verpersoonlikt, onder de leiding van hun Olympiese patroons, voor onze eigen zeehelden gewone verschijningen geworden. Niemand vond het toen vreemd meer; zozeer was toen de Antieke de gewone vorm geworden om bepaalde dingen te zeggen. 't Was als afgesproken werk, dat

de Olympus het ornaat hielp leveren. Het Heidendom was een kleed. Men had het aanvaard zoals men het fluweel en het kant als de zwierige tooi van een mode aanvaard had. Ten slotte voelde men zich verzoend met het feestelike van het gewaad en eindigde men met zich behaaglijk te voelen in een wijze van zeggen en zien, waarin geen scheiding meer behoefde gevoeld te worden tussen de nieuwe samenleving en de ideeënwereld in litteratuur en poëzie. Men greep, zo dikwels, zo bescheiden of zo diep als men wilde, naar de spiegel der oudheid en liet de wereld om zich, in z'n ganse volheid, weerkaatsen in 't verleden. Zowel het oude als het nieuwe bleef er belangwekkend door. Het blauw van 't firmament kreeg intenser toon tegenover de grondloze diepte van de rustig-bezonken oceaan.

Van de 16e-eeuwers, met Heinsius en de dichters van vóór het Bestand, - ook de vroegere Vondel - inbegrepen, is de veroveringstocht tot naasting van het Olympies decoratief, door de gelederen van het krachtig werkzame Protestantisme heen, in den aanvang geen gemakkelik werk geweest. In de beeldende kunsten ging dat met minder bezwaar. Vooreerst stond de beeldende kunst in een zeer los levensverband met de religieuse stroming: en 't Calvinisme altans, met z'n hang naar de diepste Evangeliese eenvoud, weerde alles wat maar enigszins naar ornamentatie zweemde, met de meest mogelike beslistheid af. Doch naast deze opmerking van bizondere aard moet vooral in overweging gegeven worden, dat de kunstvormen in de poëzie veeleer gevaar lopen met de zakelike inhoud in strijd te komen dan bij de spelende, en meer aan uitwendigheden voortfantaserende ornamentiek.[1)] Een strijd tussen de christelik-evangeliese stroming die door het leven der natie ging, en de decoratieve richting, die de techniese kunsten en de litteratuur doortrok, kon dan ook niet worden gevoerd, zonder ergens in de litteratuur zelve aan den dag te komen.[2)] Wij betreden hier een nog weinig bekend terrein, en moeten ons dus tot enkele vage opmerkingen bepalen. Ook treedt dit

1) Dr. Jacobsen. Carel v. Mander. Dichter en Prozaschrijver. Inleiding.
2) Dr. Jacobsen roert het aan in blz. 199-208.

conflict zo goed als nimmer in de inhoud van 't een of ander kunstwerk zelf op de voorgrond, of tast het ergens de inhoud aan of de vorm; eerst later zou in de Amsterdamse Akademiekring, op een geheel ander terrein, een veel heviger strijd tussen een Humoristies-Libertijnse en een nationaal-Calvinistiese kunst - en levensrichting gevoerd worden, waarvan wij in enige polomiese drama's en satieren meer uitspattingen dan bronnen bezitten;[1)] doch voorhands moge het voldoende zijn te wijzen op een ‘Voorreden,’ zoals Vondel er een gaf bij z'n ‘Warande der Dieren,’ ware het niet dat Heinsius in z'n voorwoord op de ‘ Hymme op Bacchus,’ op een nog voldingender wijze het goed recht van de aanwending van 't Antiek materiaal heeft verdedigd, waarvan hij en de zijnen zich't gebruik onmogelijk meer konden ontzeggen. ‘Bedenk toch,’ zo richt Heinsius het woord tot Scriverius, met deze deductie een Rechtvaardiging bedoelende tegenover het lezend Publiek, -

‘Bedenk toch, dat Bacchus geen Godheid was, maar de verpersoonliking van 't wijngebruik en 't wijnmisbruik. Ook Venus was geen Godheid, maar een verpersoonliking van 't minnezuchten. Als dus de Grieken, die Heidenen waren, hun Bacchus en hun Venus vereerden, bedenk dan wel, dat ze hun eigen zwakheden aanbaden; ze schreven hun zonden en tekortkomingen, nota bene, een plaats in de hemel toe. Wel was dit dus een belachelike blindheid! Geen wonder dat Christenhelden en kerkvaders als Justinus, Clemens en Tertullianus die dwaasheden hebben bestreden. Maar dit wil niet zeggen, dat er onder de Heidenen zelve, er geen zijn geweest die niet wijzer waren dan het gros. In genen dele. Ik noem slechts Socrates, en de man die z'n wijsheid op 't tooneel heeft gebracht, Euripides. De eerste spreekt, bij Plato, over de Goden op zulk een wijze, dat men z'n lof als een bespotting moet opvatten. Er zijn er ook, die het openlik hebben gedaan, zooals Bion, waarom hij dan ook door Clemens en anderen hoog geroemd is geworden. Immers, wel kenden ze de waarheid niet, maar ze wisten toch de zotheid te onderkennen. En nu, wat Euripides betreft, men kent z'n blijspel Cyclops. Hierin komt voor, hoe Ulysses, uit vrees

1) Dr. Kalff. Gesch. IV. bl. 58-79.

van door Polyphemos verslonden te worden, de woesteling in slaap zoekt te krijgen met hem te overtuigen van de kracht van Bacchus. De reus, die geen Godheid kende, laat zich bepraten en voelt nu, na 't overmatig wijngebruik, z'n God in z'n hals "oprispen"; ja verwondert zich over 't vermogen van een God, "die z'n woning in een fles heeft." Men kan hieruit zien wat Euripides daarmee zeggen wou, nl. dat een volk zonder God zich wijzer betoont dan zij die op zulk een wijze de Goden eren. En nu nog een geval. Wat zei, volgens Clemens, Anthisthenes van Venus? Anthisthenus wou Venus wel doodsteken, als hij ze te pakken kon krijgen: immers ze had veel vrouwen slecht gemaakt.' 'Cupido was een tekortkoming in de natuur'; mensen, door hem bezocht, 'hadden hun krankheid aangebeden als een God.' Kortom, uit dergelijke verklaringen van enkele Griekse Wijzen kan men voldoende opmerken, wat voor gevoelen ze er zelf over hun heidense cultus op nahielden, al blijft het waar, dat ze in die dwaasheden de massa tegemoet kwamen. Naast de genoemde leraars zijn er ook geweest, die op een nog dieper verbloemde wijze hun mening omtrent de Godenwereld lieten blijken. Schrijvende over de lof der Goden, ontdekten ze hun schande. Daarbij noemden ze wel namen, als Vulcanus, Bacchus en Venus, maar ze bedoelden er het *vuur*, de *wijn* en de *liefde* mee. De Godennamen waren dus slechts vormen, die de wijze wenken omsloten. We zouden het kunnen zien bij Pherecydis en Pythagores; we zagen het al bij Plato. In 't bizonder wordt ons in de historie van *Bacchus* het misbruik van Gods gaven, door de mensen, beschreven. Ik noem o.a. de Dyonisica van Nonnus, blijkbaar een Christen, in aanmerking genomen wat hij schreef over 't Evangelie van Johannes. Doch het Grieks, - boven alles in staat de dingen juist uit te drukken, - heeft in 't beschrijven van de eigenschappen van deze Godheid, zich zelf overtroffen, en dit heeft in onze tijd, geleerde mannen geprikkeld om hetzelfde, tot beoefening van de taal, in 't Latijn te doen, Velen, ook Scaliger, hebben ons een 'Lofzang van Bacchus' nagelaten. Niet omdat zij er aan zouden geloven; - de Hemel behoede er alle verstandige mensen voor, - maar om de Grieken te overtreffen, en vooral, omdat de stof zo geschikt is, iemands

eigen krachten te toetsen. Zo heeft Ronsard het onderwerp in 't Frans behandeld, en wel zo aantrekkelik, dat Auratus het werk van Ronsard wederom in 't Latijn heeft overgezet, En nu is het mijn voornemen om ook eens te beproeven, of onze taal zo ongeschikt is als velen gelieven te denken, omdat ze geen aandacht hebben dan voor datgene wat van buiten komt, en wat eerst met grote moeite geleerd kan worden. Maar terwijl ik schrijf, zie ik, dat Ronsard op zijn beurt weer vervolledigd kan worden. Ook zie ik, dat de taal er zich uitstekend toe leent. Ik neem als dag van afwerking de dag, waarop men mij het minst kan verwijten, dat ik over Bacchus schrijf, als zijnde de Vastenavond, als wanneer hij nog schandeliker door de Christenen gevierd wordt als voortijds door de Heidenen. De wijsheid van de oude Grieken staat er in, maar de manier van zeggen is van mij. Denk er aan, dat het gelezen moet worden met het oog op de lieden, voor wie de Vastenavond zo goed een jaar is, als ze voor ons één avond is. Zij moeten, als te hopen is, hun God aanzien, zoals hij door mij geschetst is. Laten zij zich hier zelf terugvinden en leren spotten met de verblindheid der Heidenen. Wie was Diana? Hoe werd ze aangeroepen? Als de razende, de dolle, de bezetene, Wie zou zulk een dochter in huis willen hebben? Deze soort gedachten zult ge krijgen, als ge verneemt, hoe ik de aard heb willen schetsen van hen die geen andere God kennen dan die huist in de kan, en na hun dood niets meer verwachten. Want veel wordt er al gezegd, alleen door de persoon die 't is, welke de poëet laat spreken. Door 't vertonen van de gebreken reeds, wordt de deugd onderwezen. In mij zal, hoop ik, toch niet worden misprezen, wat ook in anderen, die niet overtroffen zijn geworden, evenmin misprezen is? En dan, wat voor reden zou er voor moeten zijn? Want al is het, dat ik de wijn geprezen heb, dan is dat toch nog geen God? En dat ik de wijn Bacchus heb genoemd, en dus Bachus geprezen heb, dat staat toch ook zuiver? Ik heb toch de God Bacchus niet geprezen? En zo men nu toch met alle geweld wil staande houden, dat ik inderdaad de Godheid Bacchus heb geprezen, - welnu, de bisschop Synesius van Thebe heeft toch de ‘Kaalheid’ geprezen en Erasmus de ‘Zotheid’, en ik

de ‘Luis’, zoals ik het eens de ‘Ezel’ hoop te doen?[1)]

Wat de wending aan 't slot reeds doet vermoeden, is een feit geworden; de ‘Lofsanck’ is een hymne; dat wat een strafdicht heette te zijn, is, trots de verklaring, dat de onmatigen er door zullen worden afgeschrikt, of altans zullen voelen, dat het tegen hun uitspattingen gericht is, een juichtoon geworden over de heugelike zekerheid dat de wijn er *is*, dat ze door Bacchus gebracht is, en dat ze, indien men de maat van de bekende drie dronken - de capaciteit van 't drinkvat daar gelaten - niet overschrijdt, een gave der Goden geniet, welke de zinnen verheugt en verheft. Wel neen, 't is er verre van dat Heinsius een Bacchus op z'n panterwagen laat rondrijden; wie van z'n tijdgenoten zou aan 't bestaan van z'n Heidense God geloven! - maar in de wijnkan en in de litteratuur beide, is de springlevende Bacchus blijven bestaan. De Olympus leefde nog! Doch waartoe, o Heinsius, aan 't slot, dat spinsel van uitvluchten en dat onmannelik gedraai? Scriverius, veel meer vierkant en rechtuit, zal het onomwonden zeggen. Hij, de anti-kerkelike Libertijn, neemt de tegenpartij de Bijbel als wapen af, en slingert ze die vlak in het gezicht![2)] Wat zouden zij, leraars der kerkeliken willen beweren, dat in dit gebruik van Antieke namen het Heidendom beledigend tegenover het Christendom kwam te staan? Alleen grove onkunde kon 't gebruik van Godennamen als heiligschennis wraken. De geleerdste en godzaligste navolgers van de profeten en apostelen immers, waren met het bezigen van de door hen gewraakte terminologie voorgegaan. Sint Augustinus bijvoorbeeld, had, in z'n nog wel over een wetenschappelik onderwerp handelend boek, *De doctrina christiana*, voor 't woord *zee* de term *Thetys* gebruikt. Zelfs is Sint Ambrosius op een dergelijk soort bedillers ingegaan, met ze te kenschetsen als lieden, die ‘niets wetende te vinden om in het geloof te berispen, in de woorden iets willen berispen.’ Apostel Paulus in eigen persoon had in Hand. 17, vs. 28 woorden van de Heidense dichter Aratus gebruikt. Men had slechts naar de Profeten

1) Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus. Voorreden des Auteurs.
2) Vytlegginge van sekere Weereltsche Historien, enz. door P.S., voorkomende achter de Vytleg op den Lofsanc van Jesus Christus.

van 't Oude Verbond te gaan, die, in de oude overzetting, poëtiese woorden hadden gebruikt als *Gigantes* en *Valles Titanum*; bij Jesaja en Jeremia kon men woorden vinden als *Sirenes* en *Sirenendochters;* bij Job 21 vs. 23 de term *Cocytus*, waarmee de Hel wordt bedoeld; hier en daar trof men *Pytho* aan als de naam van de Duivel, als in Deut. 18 vs. 11, en 1 Kon. 28, 3 en 7. En meer van dien aard. Viel daar niet duidelik uit op te maken, dat de Heilige Geest, ook al had ze de leer der Heidenen verworpen, toch daarmee nog niet de Heidense namen had geweerd? Dat zij voornamelik derhalve met die opmerkingen hun voordeel mochten doen, die zonder kennis van zaken hadden geoordeeld, en naar dit onrijpe oordeel hun mening hadden geuit!

Datgene, wat Scriverius en zijn medestanders bij een dergelijk betoog sterk maakt, is hun verbazende kennis van de Oude geschriften, zowel gewijde als ongewijde, waardoor zij in staat worden gesteld, de Heilige bladen als een wapen tegen hun bestrijders te wenden. Inderdaad, waren ze niet minder theologanten dan filologen. Met zulke woordvoerders, - Vondel mag wegens z'n meer dan gewone kennis evenmin worden buitengesloten, - stonden de Libertijnen, als propagandisten voor de onbelemmerde vrijheid voor hun nationale kunst, sterker dan ooit. Bovendien zijn de een als de ander, beide onvervalste Christenen; en zo Vondel meer vooraan heeft gestaan, en militanter van aard, zich in de theologiese disputen van den dag als doorkneed in de verschillende kwesties heeft doen kennen, toont Heinsius, die zich ondanks het Leidse schisma buiten de strijd heeft gehouden, een niet minder vurig zanger op de Lof van Christus te zijn. Niet alleen dat deze ‘Lofsanck’ een met vaardige hand geschreven, zakelik en veelomvattend leerdicht is, waarin verschillende onderwerpen als het Wezen van Christus, 's Mensen val, de Belofte na de Val, 't Verbond met Israël, Gods Menswording, de Verrijzenis en het Laatste Oordeel, de met evenveel meesterschap over de vorm als kennis van zaken behandeld worden, maar ook in 't werk zelf en vooral aan het slot, verheft zich het gemoed van de gelovige in warme betuigingen van de meest devote toewijding; om daarmee getuigenis te geven, dat, zo onze

hoogste wetenschap gelegen is in het rechte verstaan van de Goddelike wil, onze zaligheid echter uitsluitend gebonden is aan de rechte kennis van de dienst van Gods Woord, te zeggen: van Christus. Zo richt zich het levende dichtstuk tot het verstand en het gemoed beide, en niet oneigenaardig noemt Scriverius de schrijver een tweede Orpheus, die met z'n zang de gemoederen verzachten en Christenen maken kan, als hebbende in zijn behandelde stof alles gezegd wat van de Here Jezus Christus volgens de Heilige Schrift en de Oudvaders behoorde gezegd te worden. Het is een werk in de toon van Bartas *Semaines* of Vondel's *Helden Godes*. Zeer verre staat het van het strijdtoneel dier dagen. Zo het gedragingen in 't menselik streven misprijst, dan gelden deze berispingen niet bepaalde afwijkingen in de leer, maar laakt hij ernstig de hoogmoed of eigenzinnigheid, die alles doorgronden wil, en vraagtekens plaatst, waar het grondig onderzoek en het stil bepeinzen van wat Gode welgevallig is, juist tot het inzicht brengt, dat alle vragen hierin voorbarig is. In die zin zou men kunnen gissen, dat hier zijdelings op de schoolse studieën wordt gedoeld, welke in de Leidse twisten een uitweg vonden. Doch in elk geval mogen we aannemen, dat deze uitspraken hun grond hadden in een bescheidenheid, die de diepgaande studie van het verleden hem in religiezaken had aangebracht, en waarvan z'n lijfspreuk *Quantum est quod nescimus* de gelukkige vertolking is. De omstandigheid dat het gedicht door tal van toelichtingen, getrokken uit de werken van oude auteurs, gevolgd wordt, vermindert aan de oprechtheid van deze betuiging niets; ook Cats omringde zijn gedichten, met name zijn Emblemata, met een verblindende hoeveelheid commentaren; hij en Heinsius beoogden toch niets anders, dan hun leringen met tekstaanhalingen en tekstverwijzingen aan het hechte voetstuk der antieke en patriarchale getuigenissen vast te hechten, en daarmee het onomstotelik bewijs te leveren, dat de Heilige Geest, nu eens zwakker, dan weer sterker, in die voorgangers werkende, aan het door hen op te richten bouwwerk à priori zijn steun had verleend. In die zin was heel de wetenschap dier ouden een overgeleverd, schier dogmatiese apparaat geworden; de eeuwen hadden in de aanwending van

het hier genoteerde bewijsmateriaal geen kwalitatieve verandering gebracht; en Heinsius' Hymme op Christus, had, wat z'n zakelike inhoud in de toelichtingen betreft even goed kunnen dateren uit de tijd van een Augustinus, zo al niet rees uit een vroegere tijd.

In dit vloeiend en vurig geschreven dichtstuk, hier en daar epies getint, even levendig als compact, wordt meer dan eens ingegaan op een beeldspraak, die bij ons volk, vooral in de ethies-godsdienstige periode die het bijna een eeuw lang doormaakte, zozeer in de smaak viel, en die we zouden kunnen noemen een verschijningsvorm van de zucht, om de zinnelike wereld in de geestelike wereld op te lossen. Want dit toch is de strekking van de op elkander volgende en in vele herdrukken verspreide bundels van de Emblemata: wat leren ons, voor ons geloof en ons leven, de dingen om ons heen, en de feiten die God liet geschieden; wat strekt in al het Geschapene en Geschiede, voor zover het door de zinnen waarneembaar is, de ziel tot leiding en steun? De weg had de Bijbel gewezen. De eerste Christenen hadden zich beijverd de Evangelieën te enten op de beloften van 't Oude Verbond; de uitspraken van de oude Profeten waren gebleken de aanwijzingen te zijn van de Heilswaarheden van 't Christendom. Van deze tijden af kon de mening post vatten, dat in elk geschrift van enige betekenis, liefst van een wijsgerig-dichterlike inhoud, de letterlike zin tevens een diepere zin moest verbergen, en kon er een mystieke aanschouwing ontstaan van de woorden der grootste vernuften, terwijl tevens een onderzoekend oog werd geslagen op de zin van de bezielde en onbezielde dingen die de Christus Creator in de Schepping in 't aanzijn had geroepen. Hoe deze wijze, om de natuur en haar voortbrengselen te beschouwen, hinderlik moest zijn voor een onbevangen waarneming der dingen, kan hier niet in den brede worden aangetoond; en hoe, in 't algemeen, aan de Renaissance-tijden de zin ontbrak voor een op eigen aanschouwing gebouwde natuurfilosofie, is bovendien reeds elders opgemerkt.[1)] Renaissance en Middeleeuwen staan in dit opzicht

1) Men vergelijke ‘Cats' Zinne - en Minnebeelden’ in ‘De XXe Eeuw’, 1901 en ‘Letterkundige Studiën’ (Vondel), 1906; beide door schrijver dezes.

op dezelfde bodem. Doch wat hier vooral dient te worden opgemerkt, is, dat de Renaïssance, ten onzent, zich nog een neventaak had gesteld. Niet lang toch, nadat het Humanisme onze landpalen was binnengetrokken, had, door de krachtige inwerking van de volksaard, de oorspronkelik filologiese richting de histories-filosofiese koers ingeslagen; ook de poëtiserende Oudheid was gebleken een leermeesteres van de wijsheid te zijn. In dit opzicht stond ze naast de profetiese en de patristiese litteratuur. Welkome ontdekking! Ras werd de brug geslagen om deze twee, schijnbaar antagonistiese machten, nader bijeen te brengen. Weldra bleek een volledige verzoening mogelik. Zusterlik omarmde het Christendom de Antieke wereld en trok ze met innigheid tot zich op. Niet lang daarna kon men verkondigen, dat éne wijsheid, eeuwig en onveranderlik, steeds de wereld vervuld had, en haar wezen langs zichtbare en verborgen aderen door de geslachten en daden der volkeren had gevoerd. Schone taak, voor de latere geslachten weggelegd, om die eenheid op te sporen, en langs de verborgen wegen voor de Heidense fabelen tot de pit en kern der Wijsheid te komen![1)] Met ijver en geestdrift ging op die wijze de Humanisties aangelegde filoloog er toe over, de geest van 't Heidendom allengs te substitueren voor de geest van 't Christendom, en de uitspraken van de meest geëerde filosofen en dichters uit de Oudheid te schikken in het verlengde van de sententieën der Christelike Vaderen. Schier al onze Vaderlanders hebben destijds in dit proces meegedaan. Al hun grote filologiese kennis, hun historiese zin, hun vernuft hebben zij aan de verzustering van de vóórchristelike Wijsheid met de nieuwe ethiek besteed. Aan enkelen is het gelukt zich zelf een volledige wereldbeschouwing te scheppen. Zij wisten de voorwaarden te ontdekken, waaronder, in een evenwichtig en verklaarde gemoedstoestand, bij 't betrachten van God en z'n leer, de tegenstrijdigheden in de historie en in de verschijnselen der dingen konden worden verzoend. Ze wisten dat de zekere weg gevonden was tot een leven-in-deugd, en dat in de bestendige beoefening van de deugd het bereik was gelegen tot het hoogste geluk. Ook in hun veelomvat-

1) Leerzaam zijn in dit opzicht de *Emblemata Horatiana* van Otto Vaenius.

tend streven was de allegoriese zin van de Antieke mythologie een noodwendig ethies element geworden, en de beoefening van de Heidense zedeleer een onontbeerlike factor tot z'n psychologiese groei. Voor hen was de aanwending van 't mythologies ornaat een getuigenis geworden van 't verkregen compromis, een kroon voor de volharding in hun werken, de trophee voor de verkerstening van de ethiek van 't oude Heidendom.

Er zijn bij Heinsius, zoals trouwens bij meer auteurs die Antiek geschoold waren, gevallen waar te nemen, waarin de aanteekeningen bij de verzen meer vellen druks beslaan dan de te verklaren verzen. De sterk samengeperste zakelike inhoud moet als 't ware eerst worden opgelost in de vervloeingen van de toelichtende noten, vooraleer zij in de geest van de lezers geoordeeld worden te kunnen worden opgenomen. Deze compacte bundels verzen doen nu en dan denken aan de epigrammatiese arbeid, zoals b.v. in de *Stéde-Stemmen* van Huygens, die trouwens in Heinsius klaarblijkelik een hooggeëerd vriend en voorbeeld heeft gevonden. Ofschoon deze wijze van werken ontaarden kan in een soort sport, waarin de uitdrukking der dingen een jacht op gekunstelde woordcombinaties kon worden, - b.v. in Huyghens' *Zedeprinten*, - moeten wij tot recht verstand van Heinsius' leesbaarheid wel in aanmerking nemen, dat hij met lezers te doen had waarin het religieus element sterk vertegenwoordigd was, wat reeds op zich zelf bij machte was, om aan alle gewijde poëzie, en derhalve ook zijn *Hymne* een volksaardig cachet te geven. Het zegt reeds veel, dat de dichtgeesten van die tijd, waarbij we aan Pers, Zacharias Heyns en Vondel herinneren, zich in hun dichtwerken van betrekkelik sterk gecondenseerd Bijbels beeldwerk konden bedienen; de volgende regels echter, die wij de vrijheid nemen hiertoe aan te halen, mogen de maatstaf bepalen voor wat destijds aan de gemeenschap, ook al staat het ons vrij er een tonds van religieuse ideën in te onderstellen, als lektuur kon worden aangeboden. Het geeft veel te denken, ook wat de verstaanbaarheid der Griekse poëzie bij de Grieken zelve aangaat, wier litteratuur, zoals we weten, eveneens met haar wezen op de bodem van het nationale volks-zijn stond.

Doch te lang onthielden we onze lezers reeds, wat kan dienen tot karakteristiek van Heinsius en z'n tijd. Tot de Christus Triomphater gaat het dan:

O dooder van de doot, vernielder van de sonden,
Voor wie den hemel beeft, de wolcken staen gebonden,
De sterren houden stil, voor wiens verborgen licht
De groote Seraphins bedecken haer gesicht.
O koninck weest gegroet, van eeuwicheyt geboren,
Van eeuwicheyt gekroont, van eeuwicheyt gekoren,
Melchisedech gelijck. O priester sonder tijt
O eeuwige propheet, o eeuwige Levijt.
Gesalfde weest gegroet, met soeten dau bestreken.
Die niet en sal vergaen, en nimmermeer ontbreken,
Met olyen van vreugt, met salven seer bequaem
Tot uw drydobbel ampt: van daer komt uwen naem
Messia weest gegroet, wech, waerheyt, ende leven,
Gods wysheit, Gods verstant, God aen de mens gegeven:
Het woort, de schat, het net, de lantman die de wan
Draecht in de rechterhant, het kooren wannen kan,
De bijl set aen den boom, om in het vier te smacken
Het hout dat niet en wast, de vruchteloose tacken:
Den hoecksteen van het huys, de grondeloose schat:
Die met de groote vuyst het aerdcrijck afmat.
Het Pascha, de fonteyn van onvervalste lusten,
De grooten eerstelinck van alle die noch rusten:
De prince van de paeys: den hopman die den roof
Sal deylen met gewelt, de gront van het geloof.
De selve desen dag, en gisteren, en morgen,
Den engel van den raet, die lange was verborgen:
De meester en den heer van David uwen knaep:
De wijngeest en de wijn: den herder en het schaep.
Den arent, die met kracht tot in het graf getogen,
Is weder met gewelt en macht daer uyt gevlogen,
En sit nu boven al. O koperen serpent
Dat van ons alle quaet en ongevallen went.
Geweest tot aller tijt, geweest tot aller eeuwen,
Die Daniël sach aen in 't midden van de leeuwen:
Die Sidrach met de zijn' int midden van de vlam,
Int midden van het vier, met krachten daer uyt nam.
O vader laet ons hert ontsteken als dien oven,
Om dyne groote macht te kennen en te loven:
Laet gloeyen ons gemoet, en branden ons verstant

Met uwe soete min, en neemt ons metter hant.
Geleyt ons, blyft ons by, verleent ons uwe leden,
Een yseren geloof, en vierige gebeden,
Die dringen door de locht: en als de duyvel bast,
Ons herten ons gemoet maeckt aen den hemel vast.
Met eenen stercken bant, met kabels ende touwen
Van rechte sekerheyt, van een volmaeckt betrouwen:
Gelijck u Martelaers, die midden door de pijn
Gerabraeckt en verbrant, tot u geklommen sijn.
Toomt onse sotte waen, toomt de genegentheden,
Om niet te nemen aen, dan dat bestaet in reden:
Ghy die de reden sijt van alles dat ghy doet,
Laet ons in uwen wech vast stellen onsen voet.
Doorsoecken dat ghy segt, beginnen van uw wiegen,
En wassen op met u, tot dat ons' herten vliegen,
Herboren door uw woort, wit, suyver, als een krijt,
Gereynicht door dijn bloet, tot daer ghy selve sijt.[1)]

1) Hymnus ofte Lofsanck van Jesus Christus. v. 589-648.

(Slot volgt).

Verschillende vertalingen
Door
Albert Verwey.

Aan Cassandra I

Uw slapen zullen bloeien vóór den tijd,
Maar weinig dagen zal uw leven duren,
Uw dag zal eindigen vóór de avonduren,

Uw denken sterft door eigen hoop misleid.
Mij niet doorborend valt uw dicht bijzijd,
Uw noodlot en mijn lot zijn na geburen,
Liefde voor mij zult ge in den dood bezuren,
De naneef lacht om zucht die gij mij wijdt.

Gij wordt daarna de fabel van 't gepeupel,
Gebouwd op zand wanken uw muren kreupel,
En in de wolken schildert gij omzonst.

Zoo sprak tot mij de nimf die mij verbijstert,
Totdat opeens de hemel zelf die luistert
Rechts bliksemt, mij ten teeken van zijn gonst.

(*P. de Ronsard*.)

Sonnet VIII

Muziek voor 't oor, hoe doet muziek u treuren?
Zoet strijdt met zoet niet, vreugd ziet vreugde graag.
Hoe is u lief wat u niet op kan beuren,
Of waarom gaarn aanvaard wat u mishaag'?

Als welgepaarde klanken, die gemeenzaam
Een-stemmig luiden, pijn doen aan uw oor,
Dan blamen ze u maar zachtjes dat gij eenzaam
De rol verknoeit u toebedeeld in 't koor.

Merk hoe één snaar, voor de andre een zoete gade,
In weerzijds samenspel met de andre klinkt.
De man komt vrouw, de moeder 't kind te stade,
Als drie in een hun zoete maatzang zingt:

Hun zang die stom, veelvoudig, schijnbaar één,
Dit tot u zingt: wie een wil zijn blijkt geen.

(*Shakespeare*.)

De Veroveraars

Een vlucht van gieren die het kerkhof van hun streek
Verlaat, zoo voeren, moe van hun hooghartge ellende,
Van Palos de Moguer, aanvoerders en hun bende,
Wien helden-roes en droom uit schaamtlooze oogen keek.

Veroovren gingen zij 't bleek, fabelig metaal,
Dat in Cipango rijpt, in schaarsgekende mijnen,

En de passaatwind deed hun sprieten nijgend deinen
Naar wereld vol geheim die hen in 't west onthaal'.

En iedren avondstond, op grootsche morgens hopend,
Scheen uit de Tropenzee in hunnen slaap geopend
Uit fosfor-flonkrend blauw een spiegeling van guld,

Of hangende over 't boord van hun blanke karveelen,
Zagen ze in de Oceaan nieuwe gestarnten spelen,
Wier schijn, in 't klimmend stralen, nieuwen hemel vult.

(*José Maria de Hérédia*.)

De Slaper in 't Dal

Een groene kloof waar een rivier door zingt
En vasthecht zilvren flarden aan 't gepluimt
Van 't randgras, waar de zon langs rotswand springt
En blinkt. Een klein dal, dat van stralen schuimt.

Een jong soldaat, blootshoofds, met open mond,
Den nek in frissche blauwe kers gebaad,
Slaapt, uitgestrekt in 't gras op d'open grond,
Bleek in zijn groen bed daar de zon hem braadt.

Slaapt, voeten in de zwaardbloem. Als een knaapje
Dat ziek ligt, glimlacht, zoo doet hij zijn slaapje.
Hij heeft het koud! Natuur, bestraal hem vrij.

Geen geuren doen zijn neusgaten meer rillen,
Geen stralen hand die op zijn borst rust, trillen.
Twee roode gaatjes heeft zijn rechterzij.

(*Jean-Arthur Rimbaud*.)

Böcklin

Bazuingeschal moge in en uit geleiden
Ompronkten pop en welgedanen kramer -
GIJ wendt verschoond van eeren die onteeren
Uit stille schaar nabije en verre vromen
U zonnenwaarts: u lokken rust, de SCHOONE
Der steden en Toskana's trouwe pijnen
En verder aan ligurische oeverlanden
En rots die blaakt: de moederlijke zee.

Wen toenmaals leelke en ijdle haast begon,
De leden zóó gesnoerd dat één slechts tiere,
DIE wroette in vuil en DIE den hemel stormde,
Ontvloodt gij van 't gemeen 't schaamtlooze juublen,
‘Dat wat alleen uit poel en puin heft, eert
Gij niet noch kent ge: dit ons reinst kleinood
Dat alle verven straalt, red *ik* ten vreemde
Tot gij, niet langer blind, opnieuw 't begeert.’

Werklijker - zeker - als gindsch knechtenrijk
Schiept ge u die vrije en levenswarme lijven
Met lusten zoet en heet, met klare vreugden.
Gij riept uit zilverlucht en ranke masten,
Uit toovergroenen stroom, uit bloemge weide,
Uit nachtge kloof de oergrondelijke driften
En vóór de lijst van lauwers en olijven
Geprezen land in geur van sagenverte.

Gij gaaft het leed zijn maat: de branding bleef
Verdreunen: kreet suisde door gulden harpen.
En 't diepste blauw van stadig hopen welfde

Gij over afgrond, leegte en ondergang.
Dat wij thans, licht het hoofd, weer treden mogen,
Niet arm in donker weenen, was uw doelen.
Gij enkel weerde dat ons (dank u Wachter)
In kouden tijd het heilge vuur verblonk.

(*Stefan George*).

De Spiegel

Naar 't diepe meer dat bloemen draagt noch blaadren
Treed ik opnieuw na iedre van mijn reizen.
Hoe dikwijls deed ik tot dien spiegel naadren
U allen, droomen, wenschen en gepeizen,
Opdat gij eindlijk u daarin herkende.
Maar altijd weer zaagt gij u bleek en nachtig:
‘Wij zijn die niet’ zoo spraakt gij dan bedachtig
En weende als van dien spiegel gij u wendde.

Op eens gewaarde ik door het rouw-omloofde
En smartlijk molmen van verjaard gedonker
In vollen glans 't geluk mij nederzweven.
't Was of zijn arm zich om mij dronknen bukte,
Of ik de ster die op zijn hoofd blonk, roofde
En dan bevrijd mij aan zijn voeten drukte.
Eindelijk ben ik heel in wild geflonker
Omhooggelaaid en heb mij gansch gegeven.

Gij wenschen, droomen, komt nu blij naar 't water.
Wat bukt ge u diep over dien spiegel henen!
Zoo min als vroeger, meent ge, lijkt ge later?
Kreukte de plas misschien gevallen loover?
Een najaarswolk danst er haar schaduw over?

Wat staat gij angstig op elkaar te lenen!
Gij weent niet meer maar zegt met stil verdriet
Als steeds: ‘Wij zijn die niet! wij zijn die niet!’

(*Stefan George*.)

Wereldgeheim

De diepe bron die weet het wel,
Eens waren alle diep, en dan
Wisten ook alle ervan.

Als tooverwoorden, nagepraat,
En onbegrepen in den grond,
Zoo gaat het thans van mond tot mond.

De diepe bron die weet het wel.
In die gebukt begreep een man,
Begreep het en verloor het dan,

En sprak verdwaasd en zong een lied -
Ten donkren spiegel bukte een kind
Zich eenmaal neer en rees ontzind

En wies en wist niets van zichzelf
En werd een vrouw die liefde vond,
En - wonderbaar wat liefde kondt,

Wat liefde dieps en donkers kondt.
Want duistre dingen vaag vermoed
Daagden hem die zich kussen doet.

In onze woorden ligt het al.
Zoo drukt een beedlaars voet op gruis,
Van een juweel 't onschijnbre huis.

De diepe bron die weet het wel,
Maar eenmaal wisten alle ervan,
Nu trekt in 't rond een droom zijn ban.

(*H. von Hofmannsthal*.)

Waterschaduw

Dit beeld heeft de bekoring
Van de vrouw die het is geweest
Voordat in den vijver die gloring
Kaatste van zijn marmeren leest.

Maar in het weerspiegelend water
Van 't klaar en ovaal bassijn
Schijnt zijn schaduw een droom van later
Aan haar vleesch en gebogen lijn.

En mijn denken eraan blijft deinen,
Zus of zoo, al naar het wint
Het ruischen van de fonteinen
Of het geruisch van den wind.

(*H. de Régnier*).

De Gelofte

Van vlietend water en van windgeweld
Was jong de kracht in uw gewijde handen,
Aan zonnen niet, aan stroomen noch aan landen
Was zóó groot levens-veelvoud toegeteld.

Aan ondergrondsche bronnen dronk uw mond,
Hun sap kwam met uw bloedbloem saamgevloten,
En tot een rustgen gang, breed uitgeschoten,
Stroomde de ziel van de aarde uw aadren rond.

Zij dan aan de Aarde uw lijkasch toebesteld
Om met een weidscher, machtger slag en streven
Opnieuw te leven in 't gemeene Leven,
In vlietend water en in windgeweld.

(*Naar H. de Régnier*.)

De Nachtegaal

Toen 't leek of nooit de pijn mij wou verschoonen,
Donker en heet mij 't smartenbed bedrong,
Hoorde ik door 't open raam den nacht doortonen
Wat in het park de klare gaal mij zong.

Hij kwam mij luistraar in de ellende loonen,
Zijn zang was rein als koele watersprong,
In schauw van de magnolia's witte kronen
Luidde den langen nacht zijn helle tong.

Een andere Orfeus in een schaduwwereld
Bewoog zijn zang de zomerlucht, doorpereld
Van tonen, vóór het roosomrankt balkon.

In angst en koorts en duistre pijn bedolven
Wiegde ik omhoog op koele frissche golven
Tot langs drooms zilverbrug ik 't rustland won.

(*Bertel Gripenberg*).

In Kiezens Uur

Hoe bad ik dikwijls om een hoogtijdsdag
In sleur en leeg gespeel van daaglijksch leven.
Hoe bad ik soms om bloedig harden slag
Of dronken vreugd die hemelhoog zou streven.
Nu, daar hij eindlijk naderkomt, mijn dag,
Met kiezens ernst in 't oog, en twijfellach,
Nu sta ik bleek, vreezend of ik wel mag
Den teerling van 't geluk zijn waagworp geven.

(*Bertel Gripenberg*).

Sonnet

't Bewegen van uw lippen dwong mijn oogen,
Tot aamloos wachten bande gij mijn zin,
Uw droomgelijke stemmeklanken togen,
Als snaargetril van ver, mijn ooren in.

In kunstvol spel vereende uw vast vermogen
Droom met den dag, elk dings einde en begin,
De muur rondom mijn hart, door u bewogen,
Opende op dichterland en glans scheen in.

Hij spleet, hij viel, en stralende gezichten
Zag ik in donker-hellen droomblauw-gloor
Van eeuwig onbekende streken lichten.

En mij, van de armsten een, die niets verrichten,
Gaaft gij den wil die tot de zon mij spoor',
Mijn wenschen woorden, tonen mijn gedichten.

(*Bertel Gripenberg*.)

Orpheus
Een mysteriespel
Door
Karl Wolfskehl.
(Vertaling van Alex. Gutteling).

Inleiding van den vertaler.

Het komt mij voor, dat de dichter hier in beeld heeft willen brengen de worsteling van den levende met den dood die hem het liefste ontneemt, en de overwinning in dien strijd door het onwankelbare geloof aan de eenheid van zichzelf met de gestorvene. Het gemis van haar die een met hem is, doet Orpheus *vanzelf* bij de schimmen zijn, het bewustzijn dat die eenheid nòg bestaat, geeft hem kracht Pluto zijn recht op de doode te betwisten. Deze diepe en oorspronkelijke opvatting van een oud verhaal was een van de redenen die mij tot vertalen brachten. Een andere was deze, dat ik nooit ergens de onderwereld zoo treffend als het ledige, chaotische zag...uitgebeeld? dat is het woord niet voor het onbeeldbare, maar gesuggereerd dan toch. Schoon is de langzame overwinning van den stralenden Orpheus in het duister: het doorschemeren van de herinnering in de waanzinwoorden der schimmen, de stem van Eurydice, het ontwaken van Pluto, eindelijk de zegepraal door het lied. In die tegenstelling van licht en donker en de geweldige kracht van den zanger, die als met bliksemende lijnen tegen het onvaste gewemel uitschijnt, kan ik niet nalaten iets Rembrandtieks te zien. Indien men de taal wat geforceerd vindt, vrage men zich af of Rembrandt dat ook niet wel eens was.

Orpheus, Schimmenkoor, Eurydice's stem, Pluto. Onderwereld.

ORPH.
Ik ben niet de uwe en tot u kwam ik toch:
Toont geen verwondring dat ik hierin slaag.
De menschen en de goden vermogen veel,
Begeerte vreet zich door het brokkelpuin
Der grens diep in den vochtgen klippenrand
Waar gij omneerdruipt en geen hemel welft
En geen verzonken steen ten einde valt.

SCHIMM.
Gerekt opbronnend stralen,
Schittrig besproeit ge ons, kwelt ge ons, levende spiegel
Waarin we ons niet herkennen. Schimmenvoogd,
Een onder de onzen kleeft gij aan uw voet
En u ombruist de zee, doorgolft u niet,
Springt af van u die oprijst, schuimt aan eigen schuim.
Schuwt u de zee? wat vlamt in ons uw voet,
Drukt ons, en werpt een schaduw, werpt uw beeld
In ons, de zee, het beeld drijft naar gij wilt
Niet als het moest...Het beeld...
Gij trekt het verder kolkend door de stroomen,
Die vloeien en die storten zonder dam
Die om u thans zich stuwen, om uw voet
En die uw arm, de leegte vegend, wegperst.

ORPH.
Nu rollen blokken dof in 't schimmendal,
Twijgen zich duizendarmig schimmenbeken...

SCHIMM.
Een vreemde droppel viel, het vloeisel stokt,
Hoed u o droppell zie wij zijn de zee.

ORPH.
Hier kwam ik door geen element gedragen,
Gestuurd ik door mijzelf, de eigene leegheid
Gapend tot alverdrinkende uitgebreid,
De gronden zoog ik uit, de vlotte lucht
Wervelt zich in mij, neer brak het verbondne
Stortend ineen - berg, woudkloof en woestijn:
Machteloos vuur dat diamant verteert,
Wat lekt ge aan mij? die buiten alles ben,
Geen weg tot mij van al wat wereld bouwt,

Wereld vervallen laat. Tot den Bruglooze,
Tot mij reikt razernij niet en mij smoort
Zwaarte niet die zich torent - niet die splijt...
Zoo viel ik tot u niet, steeg tot u niet
Was bij u schimmen, want ik was nergens meer.

SCHIMM.
En werdt toch de onze niet.

ORPH.
Doch een werd de uwe -
Een: meer ik dan ikzelf ben, van mijn bloed
De teerste kiem heeft zich met u vermengd -
En wil - ik wil tot mij - truggroeien wil 't
Uit uw schomlende kudde sterk in mij,
'k Strijd met u, hier en ginds beneden strijdt het,
Verscheurt - gij bindt mij niet, wijkt weg van mij!

SCHIMM.
Vreemdling U om 't zwevend Beklijvende
Sluipt kleevrig gerank,
Trekt u neder, kruipt om 't dampende hoofd...

ORPH.
Doch ik sta en speur en ik wil wat mijn is,
'k Werp een speer - den Roep - in de zee:
Tot mij tot mij wat mijn is!

SCHIMM.
De dauw van uw stem droop in ons,
Wasem die van u vloeit slurpen wij.
Klinken gilt in ons: waren wij,
Nimmer zijn wij, 't vergotene gieten wij
Dat in draden van dampen druipt.

ORPH.
Herdenken zwaait boven u walmenden fakkelstoot.

SCHIMM.
Is dat rook? zijn dat tranen?
Wat strijkt langs me en streelt
En fluistert en trekt en ik zie, ik zie
Zie mij staan aan groengestrekte bocht,
Groene bocht en de pijnen pralen in 't licht...
Groene bocht...en wij groeten gespreide zeilen
Duizend zeilen wimpelovervlogen...
Keert tot ons weer, lokkige, hoe troetelt uw arm,
Vliet de zon me in de oogen, hoe gij lacht,
Lacht! wat sist om ons! staalnaalden klettren...
't Merg is koud in ons.

EURYDICE'S STEM.

EURYD.
Eurydice!

ORPH.
Ik hoor, ik dring mij gansch tot u. O druk
Geweldig hart wat u vervult naar buiten
Tot zwemmende stem opdat zij lijflijk zij!
Naar 't feest een leider zij! Reeds woelt het feest,
Daverend raast de lente, 't dal wordt toornig,
Stormvogels fladdren, en de zee kookt over.
Godin! rijs uit de zee, verwijd u zee!
Ik ploeg u!

PLUTO.
Voor mijn zetel, Gij! Vergaat,
Verganen, schimmen, in uzelf: den heerscher
Der eb in 't diepste rustend, schuddet gij.
Nu is wat nooit geschiedde: ik waak, ik vraag!
Indringer, sta gij voor mijn draaienden stoel!

ORPH.
Gij die u torent als het ijsgebergt,
Ik ben niet van uw ban.

PLUTO.
Toch kwaamt ge hierbinnen.

ORPH.
Wat mijn is trok mij en nu ben ik zijn.

PLUTO.
En rukt aan rust en roert aan rust die mijn is.
Dit alles zweeg klank-loos, daar vecht uw adem,
Woelt op het droef bezinksel, het slijk gist
En schijn van schijnsel fladdert glimt en piept.
Nu zijn er vogels vonken vlinders droppen.
De nacht werpt larven krioelend in den nacht,
In bloedig oerschuim wentelt zich schreeuwend de nacht!

EURYD.
Orpheus! Orpheus!

ORPH.
De glans! daar staat de stem.
Met mijn geheele lijf verneem ik u -
Die mijn is - mij!

PLUTO.
Omneer dat naar een schim
Zij vroegen dwaalden velen, meenge halfgod
Kwam lokkend aan den rand, en dampigheid
Die 't allerhoogst nog borrelt, roerde hij.
Een golfgekring toog door de starre zee,
Gebobbel vloot - vervloot. Geen branding sloeg
Tot aan mijn stoel. Gij woelt in 't ingewand
Van 't vroegste stuipen, wart in 't Diepstvervlochtne,
Ploegt, maait en smeedt: en ik bespeur u - ik.
Wat gaf kracht over mij?

ORPH.
Wat mij de kracht nam,

Wat alles roofde, dat hij naakt zij, nog
Den naakte niet gegund, het domme doffe
Onheilig graanvertrappende -

PLUTO.
Greep u vast..
Voor-tijdge binnengang gewerd u zoo.

ORPH.
't Gewerd me, om hier als schim van schim te zijn
En hier te knielen: geef wat u niet toekomt!
Geef mij mijzelf! uit myriaden mij!
Ik riep - hoe kon ik roepen ware ik de uwe? -
Uit uwen grauwen vloed riep ik een woord.
Hoordet ge 't woord?

PLUTO.
't Ontwaakte wijl ik hoorde,
Een menschgeluid -

ORPH.
Sprong uit het algekletter
Van jammerzuchtge onzaalgen als een bliksem.

PLUTO.
Hier staat gij, levend!

ORPH.
Wat daar steunt omlaag
Is eeuwig ongescheiden een met mij,
Dat slingert om den hals druipzware vlechten,
Dat sluipt met aarzelenden voet, één lam
Door duizendmaal vervloekten adderbeet
Schuw door 't gewoel, nu hoort zij, houdt de hand
Vlak achter 't oor - nu roept zij zich - ben ik het?
Behoor ik hier? was het voorheen niet warm?
Ik was in huis en hoede - 'k hoorde zang,
Hoe dreunt leeg zoemen hier - als droom 'k van bijen.
Gij droomt niet, ik droom niet - hoor gij die vraagt:
De schim ginds van een vrouw, dat ben ikzelf,
Ben meer ikzelf als die thans tot u spreekt,
Noemt gij mij levend: dan leeft dubbel zij
En tegen allen regel houdt gij haar.

PLUTO.
Was dat uw vrouw?

ORPH.
Ik weet niet wat zij was,
Ik vond mij slechts in haar, mij in wien allen
Zich spiegelden - hoor nu...en zij verdween,
Eerst lag zij zwaar in 't gras, en de adder sloop
Gekronkeld in de kloof - toen wolkte neer
Vanuit den hemel, zwol ten hemel 't weenen
Dat mensch en dier en wat er voedend spruit

Saam met der aarde oerouden schouder beefden,
Dat alles voel ik, voel nog hoe mijn lied
Den treurgang aanheft om Eurydice,
Hoe ligt zij tusschen bloemen neer! den treurgang.
De goden zelf met Pan den wilden Heer
Omwandelden in reien zevenmaal
Haar die er rustte en toen de heilge kring
In zich terugliep -

PLUTO.
Was de weide leeg.

ORPH.
Wie wie verried?

PLUTO.
Als toen ik Kora dwong,
De weide leeg, geroofd zij die gij vierdet
Met tranen zangen dansen sproeienden rook...
Geroofd wie zegt waarheen, en gij - geen God,
Op wien een godenlot gevallen is:
Wie zijt gij?

ORPH.
Wie was ik?

PLUTO.
U vraagt de God.

ORPH.
Orpheus heette een...

PLUTO.
Orpheus, wie tot mij daalt
Die kreunt, eer hem de erinn'ring slapen gaat,
Om Orpheus, dat hem Orpheus nimmermeer
In zachten zwijmel ziel en leên bewege.
Die Orpheus, aller harten sterkte en steun,
Die voer tot mij, en doet mijn Veste siddren,
Blaast aan het pas gebluschte, wekt mijzelf,
Begeert van mij!...
Wie heeft begeeren ooit tot mij gedragen?
Ik wist niet eens dat een begeert bestond,
'k Wist niet dat tegen mij een blik zich richtte,
Dat zich een hand kon heffen...Orfeus - de uwe -
Ik schenk niets, naar beneden met uw hand
Oneindig slurpend drinken en verteren
Werd mij ten lot. Wat míj toeviel - vervalt
Verkruimt verweert totdat geen schijn van de aarde
Aan een der onzen, een der uwen hecht,
Tot zelfs het laatste spoor, van spoor beroofd.
Dat ik dit zie, dat het geluid wordt in me,
Helder wordt, komt door u. Gij maakt in mij

Dat zich de God kent.

ORPH.
Wen ik dat vermag,
Wanneer mijn drift zoo sterk een zaad kan strooien
Dat in 't grondlooze nog een lichtkiem opkomt:
Dan geldt uw weigren niet, dan wijk ik niet,
Dan, hoed u! wil ik al den giergen honger,
Ontketend, van uw stof tegen u wentlen,
Der opgeschrikten jammren voor uw stoel,
Al het dampende smachten voor uw stoel
Dan berst ik tegen uw gestaltloos draaien
Den weerstoot van opgistende gezichten,
Dan zing ik - Orpheus - voor wien boog de wereld
De onwereld op: hoort heiren - hoort mijn lied!
Gij spoelt - gij woelt - kaal was de heele streek.
Gij waart - gij vaart - schuim heeft het dal verweekt.
Gij zweeft - gij leeft - geperste straal losbreekt.

SCHIMM.
We ontwaken, wij.

PLUTO.
Mijn stoel draait stil.
Schimmen, vernietging dekt u wijl de noodzaak wil.
Beproef de grens niet!

ORPH.
Wat het geven moog',
Ik wil mijn snaren spannen over-straf.
Gij merktet hoe hun klinken -

PLUTO.
Waan hernieuwt,
Ellendig ijdlen waan. Doch dat gij 't waagdet,
Dat gij den draaiende aan zijn nave greept,
Dat ik moest opzien in de holle rondte,
Dat u ontrukt werd wat u stierf, als Kora
Van haar oneindge moeder nedersmolt tot mij:
Dit alles werk en lot van een die Aardsch is,
Dit ontzagwekkende baart het nooit gebeurde:
Hier houd ik uwe Doode...

ORPH.
Konde ik dood zijn,
Eurydice, stroom uwen dood in mij!

PLUTO.
Hier houd ik uwe doode, Mensch! gij rukt
U uit den radafstroomenden vloed een droppel -
Zij groot uw macht tot tijgen als tot heffen:
Neem haar!

ORPH.
Mijn arm is doof, ik speur haar niet:

Zijt gij bij mij? Hoont hij?

EURYD.
Orpheus uw bloed
Vult warm mijn harte nu!

ORPH.
Uw hart in mijn hart!

PLUTO.
Zij werd u toegedeeld, pleeg haar voor u.
Nog is ze als wij zijn, is een adem nog.
Gelijk een schaduw voert gij haar omhoog:
Uw hand omspant zij niet die nog geen lucht is,
Lichter dan de adem van uw bloemen is -
Zij blijft u niet, tenzij u toegewerkt!
Zie hoe 'k uw schaduw - ons vermanend banmerk -
Ten zoen van uwe voeten losmaak. Hier
Schemert ze: uw beeld, uw levenlooze schim,
Bij ons beneden...ZIJ, uw levend leven
Wandle straks als uw schaduw slank in 't licht.

ORPH.
God vol Genade!

PLUTO.
Sta mensch! wend u om
Ga de' aangewezen weg thans met uw schaduw!
Beteekend is de baan, gij kwaamt haar niet -
Gij moet haar *gaan*...die onontwijkbaar is,
Die allen eens afglijden, voert u opwaarts:
Den eenige die keert en wederbrengt.
Voordat zich huwen schikselen en goden,
Nu verder...

ORPH.
Ver reeds klinkt uw woord.

PLUTO.
Vergeten
Legt om uw hoofd zijn sluiers ter bescherming
Dat uit uw baan geen schrikbeeld u moog' slingren.
Gij schrijdt zonder gevaar door onze dalen:
Doch is uw blik 't licht na en glans-gevoed:
Dan scheurt de sluier en dan is 't gebod:
Niet om te zien naar ons, niet naar de schachten
Van dof brullende waatren, niet naar haar,
Die aan uw blik geboeid dien volgt, te schouwen.
In aardestraling dooft al wat van ons is.
Zoolang de laatste draad nog van ons net
Vezelt om haar, voorzichtig met uw haast
Die haar verbranden zou, wacht hoe zij groeit,
Gelijk een droom overvloeit in een droom.

Spoel om de grenzen haar herinn'ringswee:
Tegen een hoogte vindt gij drie cypressen
Schamel en donker staan in wijde lucht.
Daar wiegt de zee...teruggepeinzend...u in 't leven,
Ontwaakt, geborenen uit schuim en schijn!

Boekbeoordeelingen

Een Schoone Vrouw, Een Hindoe-Liefdesgeschiedenis, Naar de Engelsche Uitgave van F.W. Bain. Woerden, K. Steensma.

De grootste schoonheid van dit boekje ligt in het eind. En daar de wensch te weten hoe het zal eindigen door het heele werk wordt gaande gehouden is de indruk dien het nalaat ten zeerste bevredigend.

Als de koning die een prinses wil huwen, maar haar alleen winnen zal wanneer hij een vraag stelt of stellen doet die zij niet kan beantwoorden, - als hij van de eenentwintig vragen die hem vergund zijn, negentien bij monde van zijn wijzen raadsman gedaan en op alle een afdoend antwoord ontvangen heeft, - dan bidt hij tot de godin van de spraak, tot Saraswati, dat zij hem de ware vraag moge ingeven.

Liefde voor geest en geestes-spel is het eigene van den Oosterling. Welken Westerling zal het in het hoofd komen een roman te doen bestaan uit raadsels? Hier gebeurt dat: het boeiende lotgeval - de gewaarwordingen van de twee gelieven - is gebonden aan een niet minder boeiende reeks van vragen en antwoorden. Ja meer, de gevoelsafloop, het spannende slot van de fabel, is onafscheidelijk van een even spannende verstands-vondst: het stellen van een vraag die noodzakelijk de laatste moet zijn.

Als de wijze nog zint op de moeizaamste opgaaf, vindt de verliefde de eenvoudigste. Zijn vraag is zóó eenvoudig dat ze alleen aan zijn wánhopend hart ontspringen kon. Ze is zoo onontkoombaar dat zelfs de wijze haar onfeilbaarheid erkent.

Het laatste hoofdstuk is het schoonste, èn door de vondst van die vraag, èn door de ontroerende bizonderheden.

Dat beiden elkander liefhebben was duidelijk, maar, wanhopig voor haar zoowel als voor hem, scheen het dat geen vraag

voor haar onoplosbaar was. Nu zal hij dan gaan, alleen, voor de eerste keer zonder zijn raadsman. Wacht nog even, zegt die, dat ik u een verhaal doe. Maar de koning antwoordt: vergeef me, ik heb nu geen tijd ervoor; ik weet wel dat, al slaag ik door mijn eigen vraag, uw verhalen als een ladder geweest zijn, waarlangs ik stap voor stap ben opgeklommen tot aan het venster van mijn beminde. ‘En draagt niet de laagste sport van de ladder evenveel bij om het toppunt te bereiken als de hoogste?’

Toen lachte Rasakósha, zeggende: ‘O koning, het is wel. Ga nu, en hoewel gij mijn geschiedenis niet hebt gehoord, toch heb ik in zekere mate bereikt wat ik er mij van voorstelde. Want gij hebt de prinses laten wachten en wachten prikkelt de begeerte.’

Toen verliet de koning hem en ging haastig alleen naar de audiëntie-zaal. En de pols in zijn rechteram klopte, toen hij de deur naderde en verheugd over het goede voorteeken trad hij binnen. En daar zag hij Anagarágá, gekleed in een indigokleurig[1)] gewaad en een keurs met alle kleuren van den regenboog, als de hals van een duif en bezaaid met gele topazen en met haar kroon en andere sieraden; maar zij had haar troon verlaten en was naar de deur gegaan, ongerust uitziende naar den koning. Maar toen zij hem zag, bloosde zij en verward keerde zij naar den troon terug. En koning Súrya Kárta naderde haar en viel voor haar neer en nam haar bij de hand en sprak - - -

En onmiddelijk stond de prinses haastig op en sprak opgetogen: ‘O, gij scherpzinnigste van allen, gij hebt het geraden.’

Toen vroeg hem Anagarágá: ‘“Waart gij bevreesd mij te verliezen?” En hij zeide: “O, geliefde, ik ben gered uit de kaken van den dood.” Toen lachte zij zacht, zeggende: “Er was geen reden om te vreezen. Want al had ik uw vraag heden ook beantwoord, morgen zou ik het antwoord schuldig zijn gebleven, al hadt gij mijn naam gevraagd en niets anders. Maar 't viel mij zwaar te wachten tot morgen en het is beter zooals het is.”’

ALBERT VERWEY.

1) Als uitdrukking van onvergankelijke gevoelens.

De Filosofie van Henri Bergson
Door
T.J. de Boer.

Alfred Binet, even scherpzinnig denker als geestig schrijver, heeft in 1907 een onderzoek gedaan naar den toestand van het filosofisch onderwijs op de fransche gymnasia (*lycées* en *collèges*) waarvan hij in zijn *Année psychologique* (1908) den uitslag mededeelt. Van de bijna 300 leeraren, die zich aan dat onderwijs wijden, hebben er 103 op de 18 door hem gestelde vragen geantwoord. Dit betrekkelijk groot aantal antwoorden bewijst wel de belangstelling van de ondervraagden in het onderwerp. Zijn de betrouwbaarheid en vooral de juistheid daarvan aan de betoonde belangstelling evenredig? Wij willen het hopen.

Door deze enquête is in elk geval de aandacht gevestigd op twee punten, die voor ons onderwerp van belang zijn: de beteekenis en invloed, in Frankrijk, van de metafysika in 't algemeen en in 't bizonder van die van Henri Bergson.

Volgens het oordeel van de meesten - en ze zien hierin vooruitgang - wordt er nu minder dan vroeger aan metafysika gedaan. De leeraren zijn niet meer aan een filosofischen katechismus gebonden, het onderwijs is meer historisch-kritisch dan dogmatisch, en er wordt veel aandacht geschonken aan de vraagstukken van den dag: psychologie en sociologie. Van de bespiegeling leidt de lijn van ontwikkeling naar stellige wetenschap. In plaats van zuivere theorie tracht men, en met goed gevolg, algemeen ontwikkelende en voor het leven nuttige kennis mede te deelen. Het nadenken over metafysische vragen wordt, zoo niet voor allen, voor de jeugd altans

schadelijk geacht. En in verband daarmee is de vorm van het onderwijs vrijer geworden. De formeele logika heeft afgedaan: even onvruchtbaar als de metafysika is zij nog dieper in verval dan deze.

Is dit oordeel gegrond? Ten opzichte van het middelbaar of voorbereidend hooger onderwijs in Frankrijk heb ik geen reden om het te betwijfelen. Anders is het misschien, wanneer men daar let op het hooger onderwijs en met name op de belangstelling van een grooter publiek. Het zou kunnen zijn dat de mannen van het onderwijs de voorkeur gaven aan een meer wetenschappelijke filosofie, terwijl nu de belangstelling voor de oude metafysische vraagstukken in andere grootere kringen doordrong. Er zijn aanwijzingen in deze richting. Meer dan ooit schijnt tegenwoordig de uitspraak te gelden van Barbey d'Aurevilly, die Frankrijk noemde '*un pays, qui fait de la philosophie comme il fait des vers*'. Op het internationaal filosofisch kongres, het vorige jaar te Heidelberg gehouden, heeft Emile Boutroux, sprekende over de fransche filosofie sedert 1867, in de eerste plaats en met de grootste uitvoerigheid de metafysische beweging behandeld. Over 't algemeen kreeg men op dat kongres den indruk, dat in onzen tijd in de romaansche landen het meest wordt gespekuleerd, terwijl de duitsch en engelsch sprekende volken zich meer met positief-wetenschappelijke onderzoekingen bezig houden. De fransche filosofische literatuur van den laatsten tijd is wel geschikt om dien indruk te bevestigen. Zelfs wat daar over individueele of speciale psychologie verschijnt, berust grootendeels meer op logische analyse dan op empirisch onderzoek. De waargenomen feiten, om van het experiment geheel te zwijgen, dienen er vaak om theoriën luchtig te versieren, niet om ze stevig te grondvesten.

De tweede vraag van Binet's enquête betreft de voorkeur, bij het onderwijs, voor een of ander filosofisch systeem. Hier is het nu dat, onder de levenden, de naam van Bergson het eerst naar voren komt. Zoowel voor- als tegenstanders komen aan het woord en niet het minst de laatsten zijn bewijskrachtig voor den grooten invloed dien hij uitoefent.

Dat de mededeelingen van Binet slechts een flauwen indruk geven van de werkelijkheid, is mij te Heidelberg door enthoe-

siaste leerlingen van Bergson verzekerd. Een van zijn werken is het vorige jaar in het duitsch verschenen, met een inleiding van niemand minder dan Windelband[1)], en van andere werken worden duitsche en engelsche vertalingen voorbereid. Daarom schijnt me nu wel de tijd gekomen om een belangstellend hollandsch publiek met zijn filosofie in kennis te brengen.

Bergson is geen veelschrijver.[2)] Daarbij is hij de man van één idee. Zijn werken zijn variaties op één thema. En toch is het moeilijk een kort en duidelijk overzicht van zijn denken te geven. Het verwondert me dan ook niet dat een eerste kennismaking daarmede op jonge gymnasiasten een verwarrenden indruk maakt. Zijn stijl schittert met alle kleuren van den regenboog en kent geen scherpe belijning. Zijn taal is de taal van het leven en van de kunst, niet van de school of de wetenschap.

Zijn taal: ja, dat is de moeilijkheid om Bergson te verstaan. Hij gebruikt de taal om een inzicht (*intuition*) mee te deelen, waaraan ze, volgens zijn opvatting, eigenlijk geen uitdrukking kan geven. Er is, zegt hij, maar één taal, de taal van het ontledend en onderscheidend verstand, het hulpmiddel van het mechanisch denken en handelen. Wil men dus iets meer uitdrukken - en het leven van den geest is iets heel anders en veel meer dan mechanisme - zoo krijgt de taal uiteraard een symbolisch karakter. M.a.w. - ik maak hier de gevolgtrekking - men mag nooit vragen, wat Bergson eigenlijk *zegt*, maar altijd, wat hij *bedoelt*. Zijn woorden zijn metaforischsymbolisch te verstaan: in overdrachtelijken zin.

Vandaar zijn dikwijls herhaalde klacht dat de woorden van

1) HENRI BERGSON, Materie und Gedächtnis. Essays zur Beziehung zwischen Körper und Geist. Mit Einführung von W. WINDELBAND. Jena, Diederichs 1908.
2) Behalve enkele tijdschriftartikelen de volgende werken, die in de *Bibliothèque de Philosophie contemporaine* zijn verschenen:
Essai sur les données immédiates de la conscience. 1e éd. 1888; 6e in 1908.
Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit. 1e éd. 1896; 5e in 1908.
Le Rire. Essai sur la signification du comique. 1e éd. 1900; 5e in 1908.
L'évolution créatrice. 1e éd. 1907; 5e in 1909.

de taal ons dwingen te onderscheiden wat in werkelijkheid ongescheiden is. Het woord is ruimtelijk symbool van een onruimtelijk bewustzijn. In het woord gaat de eenheid en zuiverheid van de gedachte verloren. Het woord is onpersoonlijk. Hoe persoonlijker dus iets gedacht is, des te minder is het geschikt voor uitdrukking en het allerpersoonlijkste laat zich niet uiten. Met Schiller had Bergson ten opzichte van de taal kunnen zeggen:

> Warum kann der lebendige Geist dem Geist nicht erscheinen?
> *Spricht* die Seele, so spricht, ach! die *Seele* nicht mehr.

Gedachte en taal zijn dus niet met elkaar te vergelijken (Bergson noemt ze *incommensurable*). Wij kunnen onze gedachten niet uitdrukken en aan anderen meedeelen, maar ze slechts aanduiden en anderen suggereeren.

Toen Nietzsche, in 1886, bij een nieuwe uitgaaf van zijn 'Geburt der Tragödie' een inleiding schreef, kritiseerde hij, om den inhoud des te hooger te kunnen stellen, den vorm van zijn vroeger werk.

Hij verweet zich zelf niet den moed te hebben gehad zijn nieuwe gedachten in nieuwe woorden uit te spreken. In formules, aan Kant en Schopenhauer ontleend, had hij zijn hooger inzicht meegedeeld. Hij had zich een eigen taal moeten scheppen, als in zijn ‘Zarathustra’. De taal van een kunstenaar: ‘Sie hätte *singen* sollen, diese “neue Seele” - und nicht reden! Wie schade, dass ich, was ich damals zu sagen hatte, es nicht als Dichter zu sagen wagte: ich hätte es vielleicht gekonnt!’

Zulk een bekentenis zullen we van Bergson, die trots veel verwantschap met Nietzsche toch meer geleerde en konsekwenter denker is dan deze, nooit vernemen. Zijn opvatting staat vast en laat zich zoo saamvatten: de taal is van het verstand, maar het inzicht dat ik heb mee te deelen, gaat het verstand te boven. Ik kan het dus niet begrijpelijk uitdrukken, maar slechts aanduiden voor hen die òf datzelfde inzicht reeds bezitten, òf bij wie zich dat, naar aanleiding van mijn woorden, ontwikkelt.

Welke moeilijkheden deze opvatting van de taal voor den

gewonen lezer medebrengt, wil ik met een paar voorbeelden aantoonen.

In zijn eerste werk[1] bestrijdt Bergson o.a. de z.g. associatie-psychologie, omdat die het zieleleven veruitwendigt en wat ruimteloos is naast elkaar plaatst in de ruimte. Dan vervolgt hij (ik onderstreep):

> Le moi *touche* en effet au monde extérieur *par sa surface*; et comme cette surface conserve *l'empreinte des choses*, il associera par contiguïté des termes qu' il aura percus *juxtaposés:* c'est à des *liaisons* de ce genre, liaisons de sensations tout à fait simples et pour ainsi dire impersonelles, que la théorie associationiste convient. Mais à mesure que l'on *creuse au-dessous de cette surface*, à mesure que le moi redevient lui-même, à mesure aussi ses états de conscience *cessent de se juxtaposer pour se pénétrer*, *se fondre ensemble, et se teindre chacun de la coloration de tous les autres*....

Wat is hier nu gezegd? Naar het schijnt wordt aan de associatie-psychologen toegegeven dat het ik een oppervlak heeft, waarmee het de uitwendige ruimtelijke wereld raakt, waarop de dingen zich naast elkaar afdrukken, waarvoor dus de associatieleer geldig is. Hier zouden we dan de woorden in hun eigenlijke beteekenis moeten nemen. Maar als we verder hooren van een graven onder de oppervlakte, waar de toestanden van het bewustzijn niet *naast*, maar *in* elkaar zijn, elkaar doordringen, samensmelten, elke toestand de kleur van al de andere aanneemt..., dan dienen we deze uitdrukkingen - die aan het dynamisch materialisme van de Stoa herinneren - in oneigenlijken zin op te vatten.

Dergelijke voorbeelden zijn voor het grijpen. Ik neem er nog een uit het laatste werk.[2] De evolutieleer besprekende, betoogt Bergson dat er een radikaal of wezenlijk verschil bestaat tusschen mensch en dier. Daar zegt hij o.a. dit (ik onderstreep):

1) Données, p. 125 v.
2) Evol. er., p. 287.

> Mais notre cerveau, notre société et notre langage ne sont que les signes extérieurs et divers d'une seule et même supériorité interne. Ils disent, chacun à sa manière, le succès unique, exceptionnel, que la vie a remporté à un moment donné de son évolution. Ils traduisent *la différence de nature, et non pas seulement de degré, qui sépare l'homme du reste de l'animalité. Ils nous laissent deviner que si, au bout du large tremplin sur lequel la vie avait pris son élan, tous les autres sont descendus, trouvant la corde tendue trop haute, l'homme seul a sauté l'obstacle*.

Dus aan het einde van een lang en ernstig betoog, zich toespitsend in de verzekering dat er een ‘différence de nature, et non pas seulement de degré’ tusschen mensch en dier bestaat, op het oogenblik dat we naar de beteekenis van deze tegenstelling vragen op eens de verbluffende beeldspraak dat de anderen het koord te hoog vonden, waar de mensch overheen gesprongen is. Is dat ‘trop haute’ geen uitdrukking voor een verschil van graad?

Ik weet dat ik hier gevaar loop van prozaische woordenzifterij te worden beschuldigd. De beschuldiging zou gerechtvaardigd zijn, indien Bergson zijn werk onder den titel ‘Gedichten in proza’ had uitgegeven. Nu hij dat niet gedaan en waarschijnlijk ook niet bedoeld heeft, scheen het mij noodig op een eigenaardigheid van zijn taal te wijzen, die het verstaan van zijn werk evenzeer bemoeilijkt als zij het genot ervan voor vele lezers verhoogt.

* * *

De beste inleiding tot de filosofie van Bergson schijnt me zijn boekje over ‘Het Lachen of de Beteekenis van het Komische’. Hoe men ook over de daarin ontwikkelde aesthetische theorie moge oordeelen, men zal er in elk geval op een aangename wijs met de hoofdgedachten van onzen filosoof kennis kunnen maken.

Het komische - Bergson is aan het woord - is in de eerste plaats iets menschelijks. Een landschap kan mooi of

leelijk, onbeduidend of verheven, maar nooit lachwekkend zijn. Men lacht om een dier, maar omdat men zijn gebaar of uiting als menschelijk opvat. Men lacht om een hoed, maar om de grillige vorm die een mensch eraan gaf.

Het lachen gaat ten tweede gepaard met een zekere ongevoeligheid: het gaat uit van het kalm verstand, niet van het geroerd gemoed.

En ten derde onderstelt het gezelschap. De lach heeft behoefte aan een echo, en wel van een gelijkgestemde groep.

Het komische schijnt dus te ontstaan waar een groep van menschen aan het gevoel het zwijgen oplegt en met het verstand alleen de aandacht op iets menschelijks richt.

Waarin dit menschelijke bestaat, dient nu nader te worden onderzocht. Men lacht b.v. wanneer iemand op straat valt of, meenend op een stoel te gaan zitten, op de vloer terecht komt. Zoo iemand is belachelijk, omdat iets uitwendigs dat hij had moeten opmerken en vermijden of de dagelijksche sleur waarmee hij op een gegeven oogenblik behoorde te breken, hem aan de mechanische wet van de zwaartekracht onderwerpen. In deze beide gevallen komt de aanleiding meest van buiten, maar ze kan ook van binnen komen, bij hen n.l. die men verstrooid (*distrait*) noemt. Hier werkt het komische nog sterker, vooral wanneer men - don Quixote is er een voorbeeld van - de oorzaak van de verstrooidheid kent. Tot het innerlijk-komische behooren verder allerlei kleine karakterfouten, jaloerschheid, gierigheid enz. En overal beteekent het komische een gebrek aan elasticiteit van den geest, een gemis aan maatschappelijke rek- en plooibaarheid, waarop de lach staat als straf, als tucht- en heelmiddel tegelijk.

Door alle vormen van het komische heen vinden we deze eigenaardigheid: het mechanische in plaats van het menschelijke. Komisch zijn de misvormingen van het menschelijk lichaam, omdat de logheid van de stof hier, weêrstand biedend aan de werking van de ziel, in tegenstelling komt met de gratie van den geest. Komisch zijn alle bewegingen van het menschelijk lichaam, die ons aan een machine doen denken, komisch is daarom elke nabootsing en elke herhaling. Komisch is alles wat aan de bewegelijkheid van het leven een vast etiket geeft: het maskeradepak, het ceremonieel, de bureau-

kratische regel, de wetenschappelijke formule. Komisch is de mensch als automaat, de heerschappij van het fysieke over het zedelijke, van het lichaam over den geest. Komisch is de clown, omdat hij geen persoon, maar een ding schijnt te zijn....

Op deze wijze gaat Bergson door. Het zijn alle variaties op het eéne thema: Komisch is de mechanische schijn van het menschelijk wezen. Er zijn er velen, die de eigenaardigheid van het komische zoeken in de werking van het kontrast. Wij lachen, wanneer we een klein huisje zien staan naast een groot paleis, wanneer we een dwerg naast een reus zien wandelen, als de berg een muis baart of de kikvorsch zich tot een os opblaast. Ook Bergson vindt het komische in een kontrast, maar in eén bepaald soort van kontrast: het mechanisme en het leven, het leven n.l. van den menschelijken geest. Het is niet toevallig dat dit kontrast als wezenlijk voor de komische werking wordt beschouwd. Wij hebben hier eenvoudig de twee hoofdkategoriën van zijn denken: de theorie van het komische is niets dan een toepassing van Bergson's filosofisch systeem. Het mechanisme van de stof en het leven van den geest, ziedaar de antithese waarvan zijn denken uitgaat. Aan het begin staat het dualisme van Descartes. En...diens beroep op de onmiddelijke zekerheid van het bewustzijn.

* * *

In zijn eerste werk vraagt Bergson n.l. naar het meest onmiddellijk gegeven van ons bewustzijn en hij vindt dat in de vrijheid. Onvrij is alles, wat in de ruimte uitgebreid, tegelijk met en naast iets anders bestaat, al het kwantitatieve, d.i. het stoffelijke. Maar het bewustzijn is ons gegeven als iets onruimtelijks, als iets dat duur en opvolging van tijd kent, waarin het verleden voortduurt en voortwerkt, vrij van stoffelijke beperking. Wat dus voor de stof de ruimtelijke uitbreiding is, dat is voor ons bewustzijn de tijdelijke duur. Onder tijdduur mag men hier echter niet de natuurwetenschappelijke tijd verstaan, die geheel naar analogie van het ruimtebegrip gedacht zich ook ruimtelijk laat voorstellen. De innerlijk beleefde en doorleefde duur is onvoorstelbaar, is zuiver intensief, dus onmeetbaar ook. De heele psychofysika is derhalve een

vergissing. De toestanden van mijn bewustzijn doordringen elkaar en zijn niet te scheiden. De veelheid ervan is slechts kwalitatief, d.i. nooit door maat of getal uit te drukken. Al wat ooit in het bewustzijn is, vormt een levende saamhangende (kontinue) eenheid. Daarom is ook de associatie-psychologie, die het zieleleven in elementen oplost, een vergissing.

De met wiskunde werkende natuurwetenschap laat zich alleen toepassen op het ruimtelijke, aan dingen, en is niet in staat *duur* en *beweging* of *voortgang* te begrijpen. Zij moet zich houden aan de uitwendige ervaring, die de dingen naast elkaar of in gelijke volgorde opvat, maar staat machteloos tegenover het feit van de inwendige ervaring; het bewustzijn van het zich vrij bewegende leven. Dit voor de wetenschap niet bestaande is ons onmiddellijk gegeven, het is een intuitie (inzicht).

Indien Bergson het bij dit eene werk gelaten had, hij zou, geloof ik, geen grooten opgang hebben gemaakt. Het meest eigenaardige hierin - en hij komt er in zijn latere werken dikwijls op terug - is de tegenstelling tusschen ruimte en tijdduur (*durée*). Die tegenstelling is een te abstrakte om veel indruk te maken. De man van de natuurwetenschap zal zeggen, dat niet alleen de duur die wij ervaren iets anders is dan het wetenschappelijk tijdsbegrip, maar dat even zoo ons beleven van de uitbreiding in de ruimte iets anders is dan zijn ruimtebegrip, dat de gevallen dus weer gelijk staan. En de gewone lezer verlangt, dat de tijdduur op de een of andere wijze gevuld worde. Bergson moge de tijdduur het meest eigenaardig kenmerk, het wezenlijke van het leven, zelfs de stof van onzen geest noemen, wij blijven behoefte gevoelen aan een meer levende, inhoudrijke bepaling. Aan deze behoefte nu voldoen de volgende werken.

Stof en geheugen, zoo noemde de schrijver, wel met een toespeling op het populaire materialistische werk van Büchner, zijn tweede boek. Nu krijgt de tijdduur een inhoud, die ons meer bekend is en meer konkreet dan de vroeger omschreven ideën van intensiteit en vrije wilsbepaling, n.l. de verschillende toestanden van het bewustzijn. Daarbij wordt nu de cartesiaansche tegenstelling tusschen stof en geest heel wat ver-

zacht. Bergson ontwikkelt zich verder in de richting van nieuw-platonische romantiek. Het middenpunt van zijn denken is het scheppend bewustzijn, dat stijgt en daalt van plan tot plan, van sfeer tot sfeer. De hoogste sfeer is die van den Droom, de laagste die van de Daad: daartusschen doorloopt het een menigte graden, die geleidelijk van droom tot daad voeren. Al die graden van het bewustzijn met zijn oneindig verscheiden scheppende bewegelijkheid zijn van de ziel: alleen op het laagste plan, dat van de daad, komt deze in aanraking met het lichaam, met de stoffelijke wereld.

De rol van ons lichaam is zeer bescheiden, het is niets dan instrument van de daad, het is de grens van het leven van den geest, voorzoover dit daad wordt. Indrukken van de buitenwereld veroorzaken bewegingen in mijn lichaam, die, op allerlei wijs voortgeleid, zich omzetten in daden. Zoo is het lichaam niets dan een ‘centre d' action’, een middenpunt van handeling, waartoe de omgeving de mogelijkheid biedt.

Maar wat is dan onze waarneming van de buitenwereld? Voorzoover ons lichaam daarmee te maken heeft, niets dan een spiegeling van de dingen. Elk stofdeeltje neemt op die wijze waar, en wel veel volledіger dan wij het doen. Ons bewustzijn bestaat juist in een keus, op grond van zijn herinnering. Is dus onze waarneming armer, beperkter dan die van een willekeurig stofdeeltje, het is een gevolg van het onderscheidingsvermogen van den geest. Wij beperken de waarnemingswereld, kiezen de beelden, die we noodig hebben. Al de werkingen, die van alle punten van alle lichamen uitgaan, waar te nemen, het zou zijn af te dalen tot den toestand van een stoffelijk voorwerp. Het begin van het bewustzijn is de praktische onderscheiding, de nuttige keus. Terwijl het kind alles ziet, maar vaag, komt de man, door de opvoeding van zijn zintuigen, ertoe minder maar scherper waar te nemen.

Zuivere waarneming is beweging, wordende handeling, behoort dus tot de lichamelijke, stoffelijke wereld. Wezenlijk daarvan verschillend is, wat wij op grond van onze herinnering van de waarneming maken. Herinnering, geheugen, ziedaar de werking van den geest. Tijdduur beteekent voor ons het voortleven van het verleden in het geheugen, en wel op on-

stoffelijke wijs. Met éene intuitie omvat het geheugen heel ons verleden.

Hieruit volgt dat ons zenuwstelsel, met name onze hersenen, slechts in zeer beperkten zin voor de functie van het geheugen beteekenis hebben. De hersenen zijn eerder een produkt, dan de oorzaak van het geheugen. Ze zijn het voertuig van ons handelend, niet van ons kennend leven, dienen ons bewegingsmechanisme, niet ons geestelijk wezen met zijn van alle stoffelijkheid onafhankelijke herinneringen.

Men spreekt wel van een mechanisch geheugen, men kan door een grooter of kleiner aantal herhalingen zich iets inprenten. Dit is een oefening, die met elke andere lichaamsoefening op eén lijn staat, en waarbij de hersenen een rol vervullen. Bij beschadiging van de hersenen is het alleen dit mechanische geheugen dat lijdt. Maar het eigenlijke, ware geheugen is daarvan onafhankelijk, onafhankelijk van herhaling en gewoonte. Het is de opname van het zuiver individueele levensgebeuren, zuiver idee dus, terwijl het mechanische geheugen handeling is. Een mechanisch geheugen, nuttige voorwaarde van het bestaan, heeft ook het dier. Maar het schijnt dat alleen de mensch zich het verleden als een zuiver beeld kan voorstellen, afgedacht van elke nuttige handeling, dat m.a.w. alleen de mensch droomt. Dit nu is het geheugen bij uitnemendheid; wat de psychologen onder dezen naam bestudeeren, is niets dan een gewoonte, wel voorgelicht door het geheugen, maar niet het geheugen zelf.

Tusschen het zuiver herinneren en het gewoonte-geheugen zijn er tal van overgangen, min of meer zuivere herinneringsbeelden. Wij dragen - volgens de in woord en geometrische figuur gegeven voorstelling van Bergson - het geheugen als een omgekeerde kegel of pyramide op ons hoofd: aan de basis in de lucht bevindt zich het zuiver ideëele, terwijl de punt de stoffelijkheid van onze hersenen raakt. Op dit punt alleen worden de herinneringen, die overigens ideëel bestaan, gematerialiseerd, m.a.w. worden de voorstellingen omgezet in handelingen, verlengt de droom zich tot daad, wordt het persoonlijke tot iets onpersoonlijks. Zonder geheugen ware ons leven een mechanisch spel. Enkel geheugen zou zijn de alle beelden van heel een individueel bestaan omvattende

droom. Tusschen die beide uitersten, tusschen spel en droom d.i. tusschen mechanisch handelen en vrij inzicht, verloopt het leven van den dag.

Er zijn er die Bergson onder de pragmatisten noemen. Waarschijnlijk om zijn waardeering van het vrije individueel persoonlijke: of het moest zijn om zijn leer van de waarneming als beginnende handeling. In beide gevallen schijnt mij de benaming minder juist, of liever in strijd met den geest van het systeem. Voor Bergson is de handeling de laagste sfeer van den geest, waar deze het stoffelijk mechanisme raakt, terwijl hij zijn hoogtepunt bereikt in de zuiver bespiegelende vrijheid van den droom. Ik zou haast zeggen, grooter tegenstelling met het engelsch-amerikaansche pragmatisme dan deze houding is niet denkbaar. Het pragmatisme van James[1)] is ethisch of ethisch-religieus; wil men het systeem van Bergson denzelfden naam geven, dan dient men het als een bizonder soort, b.v. als aesthetisch, daarvan te onderscheiden.

* * *

In de tot nog toe besproken werken bepaalt de schrijver zich tot den mensch, het mechanisme van zijn lichaam en het vrije leven van zijn geest. Maar dit laatste is slechts een deel van het groote wereldleven, zooals het lichaam een deel is van de stoffelijke wereld. De filosoof heeft de behoefte den mensch in den samenhang van het heelal te begrijpen. Vandaar dan Bergson's laatste werk, het meest systematische en meest omvattende dat hij geschreven heeft: *l'Evolution créatrice*.

De uitwendige ontwikkeling van het leven - aldus Bergson, - hoe onvolledig dan ook nog gekend, schijnt zich voor ons af te teekenen als een onafgebroken stijgende lijn, van de laagste levende wezens tot den mensch. Ook het menschelijk verstand, in den engsten zin van het woord genomen, is in deze ontwikkeling begrepen. Het verstand is middel tot handelen, dienstig voor de aanpassing van het levend wezen aan de voorwaarden van zijn bestaan. Het verstand denkt de stof,

1) Zie mijn art. ‘Amerikaansche Filosofie’ (Beweg. Mei 1908).

is beperkt tot het ruimtelijke, maar dringt niet door tot de ware natuur van het leven en de diepste beteekenis van zijn beweging. Verstandige wetenschap tracht daarom te vergeefs het leven in haar formules te bannen, het leven dat in zijn grond beweging d.i. scheppende ontwikkeling (*évolution créatrice*) is.

Op tweeërlei wijs vooral heeft de wetenschap getracht zich de ontwikkeling van het leven duidelijk te maken: op mechanistische en op teleologische wijs, en op geen van deze wijzen heeft zij veel bereikt. Mechanisme en teleologie, het zijn twee konfektiepakken, niet naar de maat van het leven gemaakt, die dus geen van beide passen, hoewel het laatste beter dan het eerste. Het mechanisme zou alleen passen voor de stof, die altijd dezelfde is, een eeuwig heden zonder ontwikkeling. Maar ons bewustzijn, onze persoonlijkheid, is in altijddurende beweging, elk oogenblik nieuw en anders. In den duur van een bewustzijn worden nooit twee gelijke toestanden doorleefd: geschiedenis herhaalt zich nooit en is niet omkeerbaar. Voortdurend scheppen wij ons zelf op nieuw. Bestaan beteekent voor ons veranderen, veranderen groeien, groeien zich zelf scheppen, leven in het absolute.

Ziedaar de beide uitersten: doode stof zonder ontwikkeling en eeuwig zich bewegend scheppend leven. In volle werkelijkheid komt geen van beide voor, de werkelijkheid is altijd min of meer saamgesteld. We moeten dus niet spreken van twee wezen- of werkelijkheden of toestanden, maar van twee bewegingen of tendenties, een dalende en een stijgende beweging: de dalende beweging d.i. de materialisatie en de stijgende is de eeuwige verjonging van het leven. Alleen voor die dalende beweging, voor het vastworden van het leven in ruimtelijke tijdlooze stof passen eenigermate de formules van de sedert Galilei wiskundig-mechanische wetenschap. Maar tegenover den stroom van het leven (*courant* of *élan vital*), die opbruisend eigen verleden doet duren in de nieuwe schepping van het oogenblik, staat alle mechanistische wetenschap machteloos.

Daarmee is niet gezegd dat de moderne evolutieleer onjuist is - die kan op het lagere plan van de materialisatie de waarheid benaderen - en ook niet dat de teleologie gelijk

heeft. De teleologie onderstelt een vooruitziend, regelend, dus ook al weer causaal bepalend verstand. Maar de richting van den levensstroom is niet te voorzien, niet te berekenen. Het leven is elk oogenblikkelijk oorspronkelijk, geen twee oogenblikken zijn met elkaar te vergelijken of uit elkaar af te leiden. Wie over het leven iets wil zeggen, heeft met alle wetenschappelijke gewoonten te breken en.....dit is de taak van de filosofie. Want wetenschap is er alleen van het doode en de filosofie is, evenals de kunst, van het leven.

In zeer verschillende niet door ons te voorziene richtingen ontwikkelt zich het éene leven, dat vele mogelijkheden in zich draagt. In 't algemeen onderscheiden we twee of drie hoofdrichtingen van ontwikkeling: plantaardig en dierlijk leven en, in het laatste, het instinktieve en het intelligente. Van het plantaardige onderscheidt zich het dierlijke leven vooral door zijn vrijer bewegelijkheid of hoogere bewustheid. Is alle leven oorspronkelijk min of meer bewust, bij de plant schijnt het geneigd in te slapen, bij het dier daarentegen te ontwaken. En hier ook weer op verschillende wijs, in de richting, om de uitersten te noemen, van het instinkt of van het intellekt. Zóo altijd dat die drie vormen van het leven, het vegetatieve, het instinktieve en het intelligente, niet als elkaar opvolgende, d.i. uit elkaar volgende graden van ontwikkeling zijn te verstaan, maar als verschillende vertakkingen van den éenen levensstroom.

Instiukt en intellekt, het eerste het zuiverst bij de insekten, het tweede in hoogsten graad bij den mensch, komen in alle soorten van het dierenrijk min of meer gemengd voor. Het zijn twee verschillende tendenties of wijzen van het leven om op de trage stof te werken.

Wat is intellekt? Wat is, anders gezegd, datgene wat den mensch van het dier onderscheidt? Het is, verstandelijk beschouwd, niets dan de vaardigheid om werktuigen te maken en zich daarvan te bedienen. En wel kunstmatige of onorganische werktuigen. Daarentegen is instinkt het vermogen om zich van organische werktuigen te bedienen of die zelfs te vervaardigen. Zóo beschouwd is het instinkt van hoogere levensorde dan het intellekt. Maar het instinkt is van een onmiddellijke en meer beperkte werking; het intellekt, naar-

mate het vrij wordt, van oneindig grooter bewegelijkheid. Beide hebben elkaar noodig, omdat er dingen zijn, die het verstand alleen wel kan zoeken, maar nooit zal vinden: het instinkt zou ze kunnen vinden, maar zal ze uit zich zelf nooit zoeken.

Het verstand is er op aangelegd, de stoffelijke onorganische wereld om te scheppen tot orgaan van het leven van den geest. Maar het is dan ook tot die stoffelijke wereld beperkt. Het verstand kan zich de dingen slechts denken als diskontinu, naast elkaar en los van elkaar in de ruimte. Maar de duur, de kontinuiteit van den levensstroom wordt door het verstand uiteraard niet begrepen. De richting van het verstand is niet de weg tot het inzicht, tot de doorgronding van het leven. Dichter bij het leven staat het instinkt. Indien het instinkt uit zijn sluimerende bewustheid kon ontwaken, indien het zich kon verinnerlijken tot weten in plaats van zich te veruitwendigen in daden, indien we het konden vragen en het ons kon antwoorden, het zou ons de diepste geheimen van het leven openbaren. Maar in verstandelijke termen laat zich het instinkt, evenmin als het leven, niet beschrijven. Door het instinkt zien we, met het verstand betasten wij de dingen, d.w.z. voor wat het instinkt ziet is het verstand blind en voor de tastingen van het verstand heeft het instinkt geen zin.

Meer dan die beide is nu het *inzicht* (intuition). Het inzicht d.i. het tot bewustheid ontwaakte instinkt, dat ons de diepten van het leven leert zien. Zooals de wetenschap van het verstand ons alleen de stoffelijke wereld doet kennen, zoo geeft dit hooger inzicht ons de ervaring van het leven. Het is er, bij den mensch, dit hooger inzicht, allereerst als aesthetische, maar dan ook als filosofische beschouwing der dingen. En dank zij dit hooger inzicht kunnen we ons een denkbeeld vormen van de ontwikkeling en de beteekenis van het leven, zooals dit in dubbele strooming, in natuur en geest, zich aan ons vertoont, Met ons intellekt bereiken we dit inzicht niet. Alleen daarmee werkende voelen we, als ploegossen, de spanning van onze spieren en gewrichten, de last van den ploeg en den tegenstand van den bodem: werken en wel met bewustzijn werken aan de beperkte taak, daartoe slechts dient het verstand. Maar een weldoende ether omstroomt ons,

waaruit we de kracht putten om te werken en te leven. Uit dien levensoceaan, waarin we gedompeld zijn, nemen we iets in ons op, en wij voelen dat ons wezen of ten minste het verstand dat ons leidt, niets dan een plaatselijke verdichting of beperking is. De filosofie nu is een poging om zich op nieuw in het heelal te storten, waaruit wij voortkwamen. Dit doende beleven wij onzen oorsprong.

Nadenken over de krachten van ons verstand baat ons niet. Er is hier slechts één methode: den sprong te wagen, zooals men alleen leert zwemmen door te water te gaan. Met den filosofischen sprong bereikt men het leven, waarover pure verstandswetenschap nooit anders dan symbolische waarheid kan zeggen, omdat ze aan stoffelijke voorstelling en praktische nuttigheid gebonden is. Levenlooze, ongeorganiseerde stof is het terrein van de wetenschap; de waarheid van het leven ziet de filosofie in haar zuivere bespiegeling.

Waar vinden we die waarheid? Allereerst in ons diepste zelf, in het gevoel van onze vrijheid. Daar leeren wij het leven kennen als vrije schepping, onafhankelijk van het automatisme der trage stof. Bij nader inzicht echter verdwijnt het scherpe dezer tegenstelling: zelfs de trage stof blijkt meer een strooming te zijn dan een vast wezen of ding. Alle werkelijkheid is voortdurende groei, eindelooze schepping, altijd nieuw. In ons vrije willen ervaren we onmiddelijk de schepping van nieuwe vormen. Waarom zou dan de schepping van stof onmogelijk en onbegrijpelijk zijn? De eenheid van het al wordt ons duidelijk, wanneer we het leven als een stijgende, de stof als een dalende beweging zien, beide veroorzaakt door éene scheppende kracht. Aan *dingen* mag men hierbij niet denken, er zijn alleen handelingen of bewegingen. Het leven is doen, de stof is ontdoen (*faire* en *défaire*). En de éene scheppende kracht, noem haar God, is niets dat vast bepaald, volmaakt af is; ze is eeuwig leven, handeling, vrijheid, schepping...*évolution créatrice*. Stroom en tegenstroom, beweging en tegenbeweging, ziedaar alles, het mysterie van het bestaan, dat geen mysterie is, omdat wij het in het gevoel onzer vrijheid zelf beleven en met het inzicht van den geest doorschouwen.

Alles is *duur*, d.i. worden, niet zijn. Van waar dan de illusie dat er een vast onveranderlijk zijn bestaat? Het is de

illusie van het verstand, dat op handelen is aangelegd, dat het om het gevolg en niet om het handelen zelf te doen is, en dat de werkelijkheid van den levensstroom slechts in enkele van zijn momenten opneemt. Die momenten worden dan verzelfstandigd en daartusschen het niet, het ledige, geschoven. Maar het niet is evenmin als het zijn, alles wordt. Doch het verstand kan de zich kontinu bewegende werkelijkheid niet anders opnemen dan de kinematograaf: op bepaalde punten van de bewegingslijn. Wil het zich de werkelijke beweging voorstellen, dan moeten die momentopnamen kunstmatig in beweging worden gebracht.

Uit deze illusies van het verstand is te verklaren al wat, sedert de oude Eleaten, tegen de mogelijkheid van de beweging en het worden in 't algemeen is te berde gebracht. De oude filosofen denken meest statisch, verstandelijk, uitgaande van het onveranderlijke, van het zijnde of niet-zijnde.[1)] Schijnbaar doet de moderne wetenschap anders. In werkelijkheid echter volgt ze dezelfde kinematografische methode als het oude denken. Met dit verschil dat de ouden alleen met enkele hoofdmomenten van het worden rekenden, terwijl de tegenwoordige wetenschap zooveel mogelijk alle momenten tracht op te nemen. Een wezenlijk verschil is dit niet.

De wetenschap - het is de ingeboren eigenschap van het menschelijk verstand - kan niet anders. Ze is onmachtig uitdrukking te geven aan wat wij toch bewust doorleven: het worden, de opvolging van wat wisselt en toch duurt, de scheppende beweging van het leven. Dit te erkennen eischt metafysisch inzicht als noodzakelijke aanvulling van natuurwetenschappelijk of verstandig denken. Voor de wetenschap zijn er slechts momenten; het metafysisch inzicht omvat die alle in de eenheid van hun duur. Van de onderdeelen der wetenschap overziet de filosofie het geheel.

* * *

Ik heb getracht - zooveel mogelijk met uitdrukkingen en beelden aan Bergson zelf ontleend en zonder kritische tus-

1) Bergson maakt min of meer een uitzondering voor Plotinos, een hem verwante geest. Heraklitos noemt hij niet.

schenvoegsels - den gedachtengang van zijn hoofdwerk te schetsen. Het is het rijpe werk van den filosoof, wiens eigen evolutie zich daarin uitdrukt dat hij dit niet meer, zooals hij bescheidenlijk met zijn vroegere geschriften deed, een *proeve* (Essai) noemt. Hij spreekt als de gevierde meester die, althans in Frankrijk, het bewustzijn van zijn tijd uitdrukt.

Hoe komt het dat ik bij elke bladzijde die ik van hem lees lust heb Bergson tegen te spreken, terwijl ik toch, aan het slot het geheel overziende, aan de kritiek liever het zwijgen zou opleggen? Noch lakend noch prijzend, maar alleen karakteriseerend zou ik voor sommigen met de opmerking kunnen volstaan, dat de filosofie van Bergson[1)] die is van de romantiek, die zich buiten of althans boven de wetenschap plaatst en dus onvatbaar is voor wetenschappelijke kritiek. Bergson is een radikaler romanticus dan b.v. Nietzsche. Maar misschien eischt dit eenige nadere verklaring.

Nietzsche is meer kunstenaar dan wetenschappelijk denker. Maar hij slingert heen en weer, in de verschillende perioden van zijn ontwikkeling, tusschen het determinisme van de wetenschap en het gevoel van zijn vrijheid. In het hoofddogma van zijn leer is een sterk deterministisch element: de eeuwignoodzakelijke wederkeer van het *gelijke*.

Bergson is zonder aarzeling. In altijd wordende, altijd nieuwe vrije schepping ziet hij het wezen van het alleven. Kent hij anders niets? Dat ware toch ook te veel gezegd. Er blijft een rest voor de wetenschap: de stof, het bezinksel van den levensstroom, de neerstuivende asch van den levensbrand.

Onder de duitsche filosofen van onzen tijd is, veel meer dan Windelband die hem bij het duitsche publiek inleidt, Eucken met Bergson te vergelijken. Maar de laatste is een fijner en oorspronkelijker geest, en dat is de reden waarom ik hem liever als vertegenwoordiger van een machtige strooming in de moderne kultuur aan het woord liet komen dan Eucken.

Naarmate van het standpunt waarop men zich plaatst, is Bergson's werk verschillend te beoordeelen. Afgezien van het aesthetisch genot dat zijn stijl ons verschaft, is het goede in

1) Over den historischen samenhang van Bergsons denken vindt men zeer goede opmerkingen bij R. Berthelot, Evolutionnisme et Platonisme, p. 132 vv.

zijn werk wel dit, dat hij een soms te overmoedige wetenschap aan haar grenzen herinnert en dat hij uiting geeft aan de behoefte van den mensch om in religieuse vormen of artistieke verbeeldingen zich voor te stellen wat geen werkelijkheid hem geeft en geen wetenschap hem ooit zal kunnen geven.

Andererzijds echter - en iemand die de filosofie als een wetenschap opvat is wel verplicht hierop te wijzen - zijn de redeneeringen en bespiegelingen van Bergson voor velen niet zonder gevaar te achten. Men spreekt van jonge lieden die, onder de bekoring van zijn voordracht geraakt, door zijn vernuft verleid worden tot verachting van alle stellige wetenschap. Wetenschap, zoo zeggen ze, is goed voor ingenieurs, voor industrieelen, voor medici, maar de filosoof heeft haar niet noodig. Het bewuste leven kan alleen geleefd, maar nooit geweten worden.

Bergson zelf ontkent, de wetenschap te willen veroordeelen of aan de metafysika te onderwerpen. Zijn metafysika wil de wetenschap aanvullen, niet vervangen.

Goed gezegd. Maar wat leert de ervaring? De meester zelf is zeer belezen en heeft zich ernstig bezig gehouden niet alleen met letterkundig-historische studiën, maar ook met de wis- en natuurkundige en biologische wetenschappen. De leerlingen echter - persoonlijke kennismaking bevestigt hier het vermoeden - geven zich dergelijke moeite niet. Indien - zoo is hun min of meer bewuste redeneering - indien alleen de weg van het hooger filosofisch inzicht tot de kennis van het leven leidt, waartoe dan gewroet in den afval van het leven, de stof, die het voorwerp is van stellige wetenschap?

De vraag is begrijpelijk. Menschelijke ijdelheid en gemakzucht zijn er niet vreemd aan. En dan de vrees, dat wetenschappelijk denken en werken ons den gloed en den glans van het leven zou doen verloren gaan. Deze vrees vooral heeft dichterlijke geesten vaak wantrouwend gemaakt tegen de resultaten van de wetenschap. Men denke b.v. aan den strijd, dien Goethe heeft gevoerd tegen Newtons wetenschappelijk gerechtvaardigde leer van de kleuren. Het is niet om Bergsons of anderer dichterlijk-wijsgeerige bespiegeling te veroordeelen, maar om op te komen tegen een romantische verachting van alle wetenschap, die mode dreigt te worden, dat ik daar-

tegenover eigen ervaring wensch te stellen. En die is dat niet alleen het begin, maar ook de vrucht van strenge stellige wetenschap bewondering van het leven kan zijn. De wetenschap schijnt - om een enkel voorbeeld te noemen - nog geen verklaring te hebben van het verschijnsel dat het plantenkleed van onze aarde hoofdzakelijk groen of geelgroen (in den herfst geelbruin) is. Indien zij daarvoor morgen een streng mechanistische verklaring kon geven, zou dan daarmee mijn waardeering van het natuurschoon verdwijnen of een mindere zijn dan heden? Ik geloof het niet. Evenzeer als nu zou ik bewondering hebben voor een donkergroene boomgroep die staat tegen het rood van den avondhemel of voor de gele tinten van den herfst tegen de blauwe lucht. En ik zou er een nieuw genot bij hebben, de bewondering van de wetenschappelijke vondst.

Pas dit toe op de kennis van het menschelijk leven. Wat Bergson ook bewere, het is een feit dat de psychologie wettelijkheden, regelmatigheden vindt. Dit is een eigenaardig wetenschappelijk genoegen, dat op zich zelf aan de bewondering voor de werken van het genie geen schade doet. Het is mogelijk dat bij sommigen eenzijdige oefening van het verstand de ontwikkeling van andere geestvermogens belemmert, maar het is niet minder waar dat tot den volgroei van ons wezen harmonische spanning aller krachten noodig is.

Denken we ons het leven als een groot oerwoud, oorspronkelijk alleen toegankelijk voor kinderlijke fantasie. Voor en na worden daarin, onder voorlichting van de wetenschap, rechte wegen aangelegd, wilde stroomen bevaarbaar gemaakt en allerlei middelen van vervoer ingericht. Is er nu minder ruimte voor de werking van de fantasie? Integendeel. De kinderlijke fantasie moest zich dicht bij den buitensten rand houden, terwijl men nu sommige binnengedeelten kan bereiken. Het is daar ergens op een weinig gebaand zijpad dat wij Bergson aantreffen met zijn filosofie. Maar hij zou niet zoo diep zijn doorgedrongen in de geheimen van het levenswoud, indien niet de wetenschap haar werk had gedaan.

De legende van Eludoor.
Door
Aart van der Leeuw.

Voorzang.

Zij beiden in volkomen rust,
Een oude man en vrouw,
Den klokslag van het laatste uur
Bij 't doovend vuur der schouw.

Zooals het najaarsblad bewaart
In 't dorre een schim van jeugd
Groefd' hun gelaat het vroeger leed
En vreugd die niet meer heugt.

Reeds heeft de jongste daad bij 't scheiden,
Als goede gave en recht,
Op knie en schoot hun moede handen
Roerloos ineengelegd.

Zij zwijge' en zoo hun oog nog blinkt,
Het is een schijn der schouw;
Wenschen die wekken zijn voorbij
Voor d'oude man en vrouw.

Daar dringt van de gestorven wereld,
Buiten uit wijden nacht,
Vragend de beurtslag van een voetstap:
Is er een hart dat wacht?

De grijsaard, rijzend uit zijn droomen,
Richt zich in killen schrik,
Moedertje, droever, kromt zich dieper,
Doch hoopt een oogenblik.

De wreede schreden zijn verklonken
En, arme, bleeke vlam,
Ligt in haar asch tesaamgezonken
Waan die niet wezen kan.

Weer klinkt een stap, weer starren zij,
Het is een duivelsch spel,
De hemel in een schijn beloofd,
En dan, herkend, de hel.

Het is een wreed, waanzinnig spel,
Die tred, die zwelt en deist,
En op hun beider oud gezicht
Dat licht dat kwijnt en rijst.

De nacht breekt open in gejuich,
Een verre klok die luidt,
Heil wie op wonderen vertrouwt
En zoo wat nadert duidt.

Een sombergrauwe bedelaar
Stom op den drempel staat.
De deur sloeg open, wind woei koud.
Wee waar geen brood voor baat.

Zie hoe zijn uitgestoken hand
Meer dan een aalmoes vraagt.
Wat wíl hij van die oude liên
Wien de herinn'ring knaagt?

Hij knielt en breidt zijn armen uit,
De grijsaard slaat een kruis,
Zij, als waar' díe wensch zonde, zucht:
God, is mijn zoon weer thuis?

De vader schudt het hoofd en zegt:
Ik wil mijn blonden jóngen,
Die heenging op een zomerdag,
Toen nooit meer heeft gezongen.

Den vreemd'ling duizelt, ach hem kroont
Geen gouden lokkengloor,
En lust naar zang is lang vergaan,
Hem rest slechts van voorheen een naam,
Hij fluistert: Eludoor.

Nu werd de zielsvreugd van drie menschen,
Stil en verrukt, een feest,
Waarvan de overschoone weelde
Beelden en woorden vreest.

Hij beurt zich noode van den boezem
Waar hij gesluimerd had,
Zoo is de droom vervuld der moeder,
Zij lacht alsof zij bad.

Dan staart hij blind van milden weemoed
Lang op den ouden man:
‘Ik voel dat hij dien blonden jongen
Nog niet vergeten kan;

Maar laat ik, denkend welke wiss'ling
Morgen aan avond bindt,
Verhale' in hoeveel weeën groeide
Ik uit dat wilde kind.’

Hij spreekt; eerst traag in doffe tonen,
Schromend en ongewend,
Doch állengs warmer, als een wijze
Die men van vroeger kent:

Eerste Zang

‘Soms zijn er dagen dat de zon
Zoo simpel en zoo naakt,
In louter blankheid van zijn licht,
Als uit een wieg ontwaakt,

Dan tooit de wereld zulk een jeugd
Dat haar de knaap begrijpt
En vol verlangen, machteloos,
Mee met haar vruchten rijpt.

Zóo kwam de ochtend waar het lied
Mij als een bloem ontviel,
Dat, vader, mij verbeelden bleef
Jong in uw lieve ziel.

Dacht ik aan ridders en hun lans
Toen 'k brak een lindetak
En, lijk een vlag, bloesem en blad
Tartend den dag toestak?

Drie ruiters maakten levenswarm
De ledige eenzaamheid,
Zij stegen tusschen 't korenblond,
Dan doken naar den horizont,
Ik volgde, droomgeleid,

En wist niet hoe 't een reis zou blijken
Waar droef vaarwel voor past,
Maar stapte als vroeger, toen nog moeder
Mij hield aan 't handje vast.

Verblijd voelde ik de luchte lust,
Hoe morgendauw de vingers kust
Die door de struiken streelen,
En liet, op mijn verliefd gefluit,
Luider de vogels kweelen.

Zoo liep ik uren, ongewekt,
Wijl zoeter mijmering,
Of lichter fonkeling
Van blonde droomen meldde wen
Mij bosch of veld ontving.

Ach dat die vreugd haar avond bracht,
Mij moeide niet zijn val,
Eer hij in bloed en schaduw lag
Zwaar op het doodsche dal.

Ik hoorde een verborgen beek
Dof in het duister zuchten,
Door 't somb're loover huiveren
Weeklagende geruchten;

Toen, dat de wolken langzaam trokken
Deed mij het hart ontzinken,
Jamm'rend den schreeuw van de versmachten:
O moeder geef te drinken.

Ik gruwde daar mijn schrille stem
Een vreemden weerklank schiep,
Of ze uit spelonk en scheemrend woud
't Spookwezen wakker riep.

Er viel een tak, en ritselen
Leek een gefluisterd woord,
Dat beukenkronen buigen deed
Als wie geheimen hoort,
En zorgzaam-schrijdend sloop een vrouw
Door die bewogen poort.

Zij bracht bedachtig, zonder storten,
Een nap vol blanken room
En noodde ‘laaf U’ als een kranke
Men noodt, met drang en schroom;

Heur haren daalden langs mijn handen
Of zomerregen viel,

Dank, dat mij elfensproken wiegden
In slaap bij 't spinnewiel:

Nú wist ik dat, wen zeegroene oogen
Lokken, de dood loert mee,
En door een lach, lijk vogeltjuiken,
Geluk verwelkt tot wee.

Zoo zij, en van mijn lippen welde
Wel menig trouw gebed,
Ik sloeg den arm die wilde koozen,
Daar lag de melk als witte rozen
Op 't mosbed uitgespet.

Kent gij den blos van hem die schenkt
Wat hij zeer kostbaar weet,
Welk broos gebaar die gave onthult?
Zóo streek zij neer heur kleed.

Ik die als liefst geheim der vrouw
Nauw 'r lokken noemen dorst,
Mij bloeide tegen, weeldevol,
Een teergeronde borst.

Is niet naar dezen vorm gebootst
Alles wat laafnis biedt?
En danken bekers aan haar boog
Hun eedle welving niet?

Zooals een bronvaas overleent
En koelend vocht vergiet,
Bood zij haar borst, die milden dauw
Mijn lippen drenken liet.

Mij was te moede of ik een toover
Uit smeltend bergsneeuw dronk,
En voor het laatst mijn stervend leven
Wonder-verhelderd blónk.

En bij mijn eerste teug vergat ik
God en zijn heilig woord,
En bij de tweede teug vergat ik
U en 't geboorteoord,

En bij de derde teug, verwonnen,
Klopte niet meer mijn hart,
IJskoud, als kille storm des winters
Der golven pols verstart.

Zij ging, echo en wind verwaaiden
Haar hoonlach wijd en zijd,
Ik vond me een bed gespreid,
En rustig aadmend lag de aarde
Als bruid mij aangevleid.

Tweede Zang

Een morgenzon-vergulde struik,
Vol rozen rood ontloken,
Vúurrood, als had een vlam, gekooid,
Berstend heur knop gebroken,

Een ijd'le brand, geen wieg voor 't zaad
Zoo kuischer bloemen beuren,
Tot eigen roem, geen vlinder mild,
Zwelgend in kleur en geuren;

Hij was mijn wekker d'eersten stond,
Daar rees ik stralend neven,
Der naakte hande' albasten schaal
Off'rend omhoog geheven.

Mijn overmoed ontschalde een jubel,
Maar zonder de innigheid
Van vreugd, die teer uit tranen wellend
In glimlach weer verglijdt.

Toen nam ik van het dal bezit,
En zegevierend koning,
Weibloei gewonden in het haar,
Trad ik ter plecht'ge kroning,
Een zil'vren zonnemantel om,
Fier door de azuren woning.

Dus spilde ik staag bij 't uchtendklaren
Den wijn der dageraad,
In lust en spel, wat is geschonken
Tot staling voor de daad.

Dan, wen de noentijd blakend maande
Naar maal en sluimering,
Riep mij het woud, waar schâuwverscholen
't Zoet van de takken hing.

Bij twijg en stengel diep genesteld,
Wier liefgesterde bloemen
En fijn-dooraderd blad hun namen
In minnetaal doen noemen,

Proefde ik het kalmend-koele vleesch,
Dat op de tong versmelt,
En hoe een harde kern verkwikt,
Blank uit haar bast gepeld.

Een eender helder bloed scheen mij
En 't loover te doorstroomen,
Ik als een boom zoo stout en stoer,
Zij zonder wil en droomen.

Ook leerde 't bitter plantensap
Hoe 't kwaal en krankheid stilt,
En stram te staan, waar God ons noodt
Met lijde' in 't voorhof van den dood,
Wat needrig maakt en mild.

Vaak legde mij een dwalend dier
Zijn kop aan schoot of schouder,
Zoo zonder argwaan, als een kind,
Maar warmer en vertrouwder,

Dan liet ik ruw mijn vingers strooken
Ruig haar, verward en wild,
Of mijm'rend langs een glanspels aaien,
Die trilde als water rilt.

Het deed mij deugd uren te turen
In 't hulploos-zachte oog,
Dat, tevergeefs zijn wereld zoekend,
Toch nimmer dwong noch loog,
En deemoeds-dof in mij erkende
Den meester streng en hoog;

Doch op den olmtop, weg in struiken,
Ver van mijn lokgevlei,
Bleef vink en merel vrijuit tjuiken,
Dat was te rein voor mij.

Wanneer de nacht, in lavend duister,
Het dorstig zonwoud lei,
Boog ik het hoofd naast manen, horens
En 't bottende gewei

Over de drinkplaats, wijl mijn lippen,
Nippend uit holle hand,
Meehijgden graag in 't gretig zwelgen
Van muil en beestetand.

Ik rook de geur van slijk en zweet
En wist mij welbewaarde,
Gedoken tusschen plant en dier,
Dicht aan de donkere aarde.

Ach dat mij nooit de lichte sterren
Ophieven, vroom en frank,

Tot liefde, droomen en gedachten,
Doem van dien tooverdrank!

Zoo vloden jaren, lenteweeën
Van wind en kiemingsdrift,
Mijn matte lijf doorsidd'rend, zaaiden
Hun duld'loos-zoet vergift.

Des gullen zomers drong en danste
Kracht in mijn polsenslag,
Ik zong en liet mij lustig leven
Den lieven, langen dag.

Maar met den herfst, herdenkend, zat ik
Onder zijn kleurig ooft,
Een die vergat wat hij verwachtte
En wien toch is beloofd.

Des winters hield een kleed van sneeuw
Mij, doodsbleek, toegedekt,
Vergaan in al-vergeten slaap,
Warm, veilig, ongewekt.

Derde Zang

Zoo vreemd een tijd, wen stem en tred
In forscher val weerklinken,
Verlangen, in een weiflend waas,
Den kinderblik doet zinken;

Dan staan gestalten aan ons bed,
Neevlen door nacht verheelde,
Doch dubbel dierbaar wijl gewekt
Uit eigen rijk verbeelden.

Vaak, na vereend-genoten droom,
Bij 't eerste vogelneuren,
Schijnt naast het onze een lief gelaat
Zich uit zijn rust te beuren.

Wij volgen met den boog der zon
Een vage aanwezigheid,
In zoet en ongekend gevoel
De wangen natgeschreid...

Hoe blind-verwonderd waakte ik op,
Wen morgenwinden wiekten,
En dacht mij een herstellend man,
't Verleden leven ziekte.

Tusschen de spieg'ling in de bron,
Bleekgroene, warre lijnen,
Luchtblauw en 't blozen van een roos
Deed ik mijn beeld verschijnen,
Vergoding van dit ijl heelal,
Dan, kusberoerd, verkwijnen.

Zoo nú de looden hitte woog
Op 't afgematte groen,
Bood mij het bosch geen bed en disch,
Doch groeide een groot visioen

Van vorme' en tinten, wild doormengd,
Waaruit een gistend dringen
Slechts wachtte naar mijn wekkend woord
Zich in de stof te wringen.

Wanneer de zee van 't vochte veld
Heenvloeide in avondgloed
Zag ik mijn tranen als de dauw,
Mijn wonde' ontstroomde bloed.

Dan, 't duister vierend, vingen aan
Ver hoorngeschal, een fluit,
Week-wulpsche danswijs, wijl de maan
Den toovercirkel sluit;

Er tastten schreden in het gras,
De wind bracht zucht en zang,

En, lip en zoen voorzeggend, voer
Een adem langs mijn wang.

Eens dat mijn grenzenloos verlangen
Te zwaar werd voor mijn hart,
Als knoppen reeds tot kelk ontloken,
Hoewel de lente mart,
Heeft mijn gepeins verward

Een verre berg, waarin elkander
Omhelsden veld en zwerk,
Gansch zilverblank beplekt van vogels
Die klepten met hun vlerk;

Maar toen ik allengs naderde
Den eeuw-vergrauwden voet,
Glansde er een hof van louter vrouwen,
Slank-wuivend mij heur groet.

'k Besteeg den berg, 't gezicht verzwond,
Verstoven duivenvlucht,
Of sneeuw die voor de zon verzinkt
En heenwaast in de lucht.

Eén draalde nog, den stroom der lokken
Schoof roze uiteen heur borst,
Als bloesem scheemrend tusschen 't loover,
Bottend, naar láter dorst.

Zij wenkte mij, zij rees omhoog,
Recht zoo een popel staat,
Als 't nooit-betreden, maagdlijk land,
Wachtend 't bevruchtend zaad.

Zij zag mij aan. Gelijk een bron,
Zelf arm, 't rijk beeld omvaâmt,
Vond ik de pracht der wolkenvaart,
Bloeigloeiende aarde en de eigen vraag
Klaar in haar blik verzaâmd.

Dan wees zij naar haar breede leger,
Van mos en bladfestoen,
Dat zacht belofte en wensch vereende:
Half ingekuild, half groen.

Ik wist dat heel mijn leven zweepte
Vervloogner uren spoên
Om nú, naast waar haar leden zonken,
Te drukken 't murwe groen.

En zeven nachten zeiden mij,
Omstrengeld zwoel en dicht,
Hoe 't donker, dat de jeugd behoedt,
Wordt, lust-geleerd, tot licht.

Maar de eerste tot den laatsten nacht:
Waans glorie en voorbij,
Leidden mijn brand langs kus en lach
Tot heimwee naar mijn wei.

Toen toog ik heen, als een die schond
Gods hostie vroom gewijd,
Slechts één begeeren dat mij dreef:
Honger naar eenzaamheid.

Ik richtte 't hoofd, mijn blikken koud
Die, eertijds blind van mijmergoud,
Nauw'lijks een wereld gisten,
Van hemel, vlakte en 't oude woud
Voortaan het wezen wisten.

Vierde Zang

O vader, weet ge hoe natuur
Verhult een gansch geslacht
Dat leeft, gebanne' in plant en dier,
En op verlossing wacht?

Zij zijn U na wen, fier-ontstegen,
't Land aan Uw voeten vliedt,
En voor den duizelwind der ruimte
Uw ziel zich neigt als riet,

Ge voelt hun adem en hun mond
Zoo, zomerzon-verrukt,
Gij de' al te gul versierden grond
Vast aan het harte drukt;

Dat is de onzichtbaar-diep're zin,
Vaag in den vorm vermoed,
Van ál ons dierbaarst, tot een ruk
Den sluier zinken doet...'

Is het een weerwoord van de grijzen
Wat hij droefpoozend vraagt,
Of voelt hij hoe hun vredig zwijgen
Milder vertroosting draagt?
Hun bleek-stille oogen flauwe' als lamplicht,
Wanneer de morgen daagt.

'Niets bleef mij vreemd, ik zag dryaden,
't Verklaard geheim van boomen,
De blonde, zon-doorvlokte wade
Der haren nederstroomen

Over den droomer in heur schaduw
Die, zonderling-ontroerd,
Den weg zoekt welke hem voor immer
Aan huis en haard ontvoert;

Dan juichten zij, dan kloofde een horen
Het bruidlijk-kuische loof,
En lippen, oogen, tanden tartten,
Belust op maagdenroof;

Een sprong, een worstling, val en zege,
Met weeroep en geschater,

Tot in een wolk bevruchtend bloemstof
Verzonken nimf en sater.

Bij 't vochte graf voor zon en maan
Meermin haar lokken kamd'
En, zingend, visschers zalig prees
Haar slot van diamant;

Ik lachtte want ik kende wel
Den bodem van haar woon
Waar slapen, op een bed van slijk,
De jonge, bleeke dôon.

Ik ging bij elfendans te gast,
Koel-hoorend de muziek
Die vroeger, zwoel uit blinden nacht,
Zielswenschen wakker riep.

En waar zij reiden groende een kring,
Vee stierf dat daarvan at,
En wie hun tooverlied onthield
Vergeefs om vrede bad.

Zij waren vriend en speelgenoot,
Mijn menschzijn zij vergaten,
Want zoo ik gloeide aan borst of schoot
Niet één dien 'k met mijn boezem bood
't Warm kloppen dat zij haten.

De faunen brachten mij hun oogst
Veld-vruchte' en gulden honing,
Van nimfen eischte ik, moegestoeid,
Roô lippen tot belooning;

Centauren op hun gladde flank
Droegen mij over stroomen,
Zoo oeverkrank, zoo lafgewis
De golven te betoomen;

Vaak hief het morsig dwergenvolk
Hun lamp ter nedervaart,
Waar tot een wondertuin ontluikt
De rijkdom onder de aard';

Daar beeft een eeuwig dauw-kristal,
En 't vuur der ertsen staart
Langs zuilen als een vrouwenhuid
Zoo blank en teer-doorâard.

Koud leerde mij hun grijns, dat 't goud
En 't bloeisel rood als bloed,
Granaten en robijn, in schijn
Tot eigen pracht voldoet;

Want staag de rappe handen zaamlen
Metalen en juweelen,
Omdat daarboven gaarne lieden
Met valsche glanzen spelen.

'k Verfoeide als zij hoe 't menschenoog
Zacht lichtte en weer verdofte,
Naarmate een laatste droom vervloog,
Of gloorde lots belofte;

Hij was mij vreemd, die troeb'le blik,
Vol levensdrang en sterven,
Een lust zijn peilloos-duist're vraag
Te wenken ten verderve;

Heillooze gids, mijn luchte vedel
Leidde ter elfen ronde
Verdoolden jonkman voor een stonde
Van Satans zoetste zonde;

Dan, wanklend, waanzin-star 't gezicht,
Trad hij den reigang uit;
‘Zóo werd der dagen dwang tot dans’
Hoonde ik een lachte luid.

Vijfde Zang

Duurde dat lang? - Ik stond en wachtte
Des avonds aan het strand,
De golven gleden galmend samen,
Dan braken stuk op 't zand;

Waar zich licht, lucht en water mengden
Bleef star mijn hart alleen,
Ik zag de brekers willoos zinken,
Doch brak niet in geween.

O pijn kristallen ring om mij
Zoo dor-afzonderlijk,
Die 't maatlooz' mat, en 't zegel brak
Van 't ondoorgrondelijk.

Wat baatte vlucht, mijzelf ontging
Het vlieden landwaarts nimmer,
Mijn wanhoop droeg de bitt're zee
En luider bruiste' haar grim er.

Waar ik op staarde werd zoo koud,
Bladval en rijm op wei en woud,
Of met mij winter waarde,
Maar wat ik aangréep gloeide als vuur:
Koorts die haar durend uur-aan-uur
Heet in mijn hand vergaarde.

Ach, als ons steun en staf ontvalt,
Vragen noch klagen baat
Toekomst en heden toeverlaat
Te leze' op 't strak gelaat,

Rest dán nog niet als laatste gunst
't Liefst der verleden dingen
Wiegend te hooren zingen,

Een moeder voor haar zieke kind,
't Lied der herinneringen?'

Is het een flakk'ring in de schouw,
Of knikt de grijsaard zacht?
't Herdenken van een kinderstem
Ook hem vertroosting bracht.

'Vaag in den damp vervloogner vreugd,
Dan klaarder en bewuster,
Rees teer het beeld der wilde vrouw,
Vertrouwlijk als een zuster;

Want had niet al-verzachter tijd
Haar harde lippen saamgevlijd,
Dat zij aandoenlijk lachten,
Sprak niet haar jongst, vergeten woord
Van weerzien en verwachten?

Ja, om haar heete, naakte lijf
Lag kuisch het kleed gespreid,
Waarin een wereld-kranke maagd
Den hemelsbruigom beidt.

Ik zocht mijn weg door 't oude land,
Herkende stroom noch pad,
Vroegtijdig sterven vaalde alom
En knakte bloem en blad.

God voerde mij, ik heb den berg
En op die groene sponde
Haar, die in barensweeën kromp,
Bij avondval gevonden.

'k Las op haar wit gezicht vergeefs
Bloei mijner mijmerij,
'Ook híer bleek najaar' toen ontgleed
Een knaapjen aan haar zij.

Zij hief het hoog, zóo staart het oog
Dat schoone rozen ziet,
Uit wier ineengevlochten boog
Een slang, plots-fonk'lend, schiet.

Zij wierp het neder van den top
Der rots, dat God erbarm',
Jamm'rend: ‘gevloekt een ménschenkind’
Ik ving het in mijn arm,

Ik ving het zachtjes in mijn arm,
Ik borg het aan mijn borst,
Licht woog het in mijn grove hand,
Die nauw te vatten dorst.

Al loopend boog ik verder over
Dat het beschaduwd lei,
Voor 't eerst genietend diep te buigen
Naar 'n wezen buiten mij.

En waar zijn hoofdje en voetjes raakten
Drong warmte me in het hart,
Het klopte weder, het ontwaakte,
Wankend in vreugd en smart.

Waarheen? het grillig hout van 't woud
Zich wrong en worst'lend kromde,
Klonk niet galop van hoeven op,
Of kudden nader dromden?

Spelde 't geweld dat elken schred
Duizende schrêen geleidden,
Als duizend vonken ooggeloer
Langs stam en tak kwam glijden?

Wee dat een nauw bewegend hart,
Waar zwaar het mijne aan gloeide,
Met hoop en vrees té menschelijk
Mijn moede voeten boeide!

Plots sprong een monster dwars op 't pad,
Schoften en pooten plomp,
Opslankend in een eedlen zwier
Zijn blanken mannenromp,
En met hem dreunde en klotste 't koor
Van klauw en saterklomp.

Ik kon niet voort, want bloemenslingers
't Gevangen lijf verstrikten,
Zoenen, wier gloed in geur versmolt,
Adem en stem verstikten.

De aarde spleet, haar edelsteenen,
Klaar oog dat openslaat,
Gaven mijn zinnen lichter zeden,
Den nacht een dageraad.

Gewiekte wezens blieze' en streken
Een elfenkoningswijs
Die, sleepend tot haar duizel dwingend,
Maakt donk're lokken grijs.

Zoo vocht ik uren, 't wuivend woud
Woei Zomer zuchtend vol
Van zijn ontzach'lijk minnelied
Dat door de kruinen zwol.

Mijn arme' ontzonken met hun last
Mijn borst, hun veilig nest,
Ik weende als een die 't al verloor
Weent, wijl slechts dit hem rest.

Had niet de waaksche haan gekraaid,
De wekker van 't geweten,
'k Had voor der elfen kus en spel
Mijn kleine kind vergeten,

Nu bracht zijn zuiv're morgenschal
Het spooksel ondergang,

De wereld frisch-ontloken dag,
Mijn ziel een nieuwen drang.

Stil schouwde ik uit bemoste grot,
Het knaapjen op mijn schoot,
Hoe, met een zwaai, de jonge zon
De bergen overgoot.

Zesde Zang

Gelijk voor droomers 't grijze huis
Eén wordt met hun gedachten,
Daar elke vorm en kleur voorgoed
Zich tot visioen verzachtte,
Zóo beelde 't landschap, van mijn ziel,
De rust en 't vast verwachten.

Over de rots, mijn hechte woon,
Hing 't woud, welks oude toover
Bespot werd door een beurtgefluit
Van vogels, 't duister volk te luid,
Met windzang door het loover.

Het zonde zich, met lommer donk'rend
Beschuimden waterval,
Wiens stroom in koele armen koestert
't Bloemwuivend, grazig dal,

Dat 't op-en-neer van hoogte en laagte
Meeboog op dans en maat
Der dart'le beek, een dichte kudde
Die golvend stalwaarts gaat,

Tot 't stilstond aan den horizont,
Van blauwen damp vervaagd,
In een gebergt' dat, sneeuw-gekruind,
Het zwerk op zuilen schraagt,

Het rondend koepeldak, zoo smetloos
En als mijn vrede vrij
Van onweer, soms een drijvend wolkje:
Een verre mijmerij.

Hier groeide 't kind, door de seizoenen
Gesterkt en zóo beschonken
Van schoonheid, gratie, kracht, of lippen
't Van moeders borsten dronken.

Ik vormde 't mee, bedacht en teer,
Een zorgzaam hovenier,
Die takken buigt en loten bindt
Dat weelger 't boompje tier'.

Toch werd die taak geen blinde plicht,
Maar werk van diepen eerbied,
Daar uit het pure kinderoog
God op ons tasten neerziet.

Want of mijn hart al anders klopte
Dan in den kouden tijd,
Hem was nog vreemd 't onschuldig weten
Dier ónpersoonlijkheid.

O, als mijn jongen naderde,
In wedloop met het water,
De naakte hielen bloembebloed
En wind mij bracht zijn schater,

En hij dan trad waar 't licht en duister
Van schaduwwolken glijdt,
Het gouden lokkig hoofd gedragen
Fier, als geen koning schrijdt,

Dan voelde ik hoe een harmonie
Eind'loos dit leven dichtte,
En, door dien zang, 't verzoend heelal
In mij zijn eenheid stichtte.

Wanneer mij eerend ‘vader’ noemde
Zijn kleine, bloode mond,
Dan dacht ik ‘broertje’ in simp'len eenvoud
Dien 'k van voorheen hervond,

En 'k zag weer bij dit groene luik,
In zoete morgendroomen,
Binnen uw beider schimmen gaan,
Buiten het wonder komen,

Wel wetend dat de oogst der jaren,
Van kennis, kern en macht,
Kaf is bij de oogen-open blijheid
Waarmee ons jeugd toelacht.

Twee stemmen spelden beurt'lings uit
De namen aller dingen,
Vreemd in een woord, reeds vaak geuit,
Nu ziel te hooren zingen;

Want bloemen, die ik leerend noemde,
Droegen een lichter kroon,
De sterren, die mijn lippen merkten,
Vonkten aan Godes troon,

Zacht uit den klank der letter kroop
Bescheiden schroom der dieren,
Een naam van schal en klater schiep
De vlietende rivieren,

't Was of mij 't diep geheim der spraak
Een klaarder zin ontvouwde,
Dan 't werk'lijk weten van weleer,
Toen ik gestalten schouwde.

Maar 's avonds, als mijn knaapje sliep,
Zijn aad'men, aan de grenzen
Der eenzaamheid, een laatst geluid,
Dan dacht ik aan de menschen.

Eerst aan hun land, hun velde' en vee,
Hun hutten, vager, verder,
Zich dringend om een torenspits
Als schapen om den herder;

Dan aan henzelf, half-schertsend, mild,
Hoe zij tesamen wonen,
En wiss'lend dienst en wederdienst,
Elkanders zwakheid loonen,

Die, als het dorpje om zijn kapel,
Zich blindlings, lijdzaam groept
Om vaan of leus die strijdbaar man
Dwars door de stilte roept,

En 'k vroeg mij, ernstig nu, of soms
De vrede, welke ik won,
Hun storm- en nachtverslagen vaart
Tot baken stralen kon.

Doch ook des daags dit ijl gepeins
Mij uren dwalen deed,
Een vriend, bij wiens vertrouwd gesprek
Men tijd en weg vergeet.

Eens stond ik in een vreemde streek,
Een steen lag op mijn pad,
De tande' opeen, de spieren strak,
Met 't marmer ik mijn krachten mat,
Bezweek en bleek te zwak;

Toen ik het zweet mij wisschen ging,
Over een bron gebogen,
Staarde ik een oud en moe gezicht
In de gedoofde oogen;

Ach 't louter tasten van de hand
Mijn droom in spot besloot.
Ik keerde huiswaarts, droef, en vond

Mijn zoontje koud en bloot,
Een vlek bij 't hart, waar lip of vuist
Hem sloeg of kuste dood.

Mijn smart was dor, niet meer hiervan,
Want, als een oogst van rozen,
Moet woorde', al zijn zij traanbedauwd,
Toch levens bloed doorblozen.

Maar toen ik eind'lijk schreien kon,
Natuur stil in haar schoot,
Werd, door haar troost, tot morgenstond
't Mysterie van den dood.

Dan prees ik wat mij 't bitterst trof,
Wel schaamtevol, geluk,
God hief het zwaard, dat niet de daad
Zich voor 't blind mijm'ren buk'.

Kloek toog ik heen, de stroeve steen
Week voor mijn sterken arm,
Ros, zoo de zon, blonk in de bron
Mijn wang van werken warm.

De reis leek kort, slechts één gedachte,
Het spele', als van een kind,
Met 't bloeiend kransje der herinn'ring
Maakte den tijd tot wind;

Doch als, van ver, mijn dorp verrees,
In regenwolk omnachte,
Voelde ik, geknield, der jaren ban
En beefde om wat mij wachtte.

Hier ben ik nu, wel schuchter nog,
De handen vol geschenken,
Rust, liefde en levensmoed, waarmee
Hun dief U wil bedenken.'

Hij zwijgt en hoopt, het blijft zoo stil,
De haard ligt uitgebluscht,
Hij denkt de grijzen sluim'ren zacht,
‘Goenacht, ik ga terust.’

Nazang

O, bid voor broeder Eludoor
Die, in denzelfden nacht,
Zijn ouders door den dood verloor
Dat hij hun 't leven bracht.

Al wat hij daarna dorst bestaan
Was tevergeefs beproefd;
Want geen van de' ander kan verstaan
Wat diepst de ziel behoeft.

Hij stond met hand'len, steun en raad
Ten allen tijd bereid.
Wie kent de draagkracht van zijn daad
En hoe het woord misleidt.

Hij werd een goede, vrome broeder,
Die niets ter wereld wil,
Dan tot den Heiland en de Moeder
Te bidden rein en stil,

En wand'lend door den kloosterhof,
Of eenzaam in gebeên,
Zijn hart voelt kloppen tot den lof
Van God, die wéet alleen.

Draagt hij een kruis naar 't heilig land,
Of sterft hij in zijn cel?
Die vraag zij als het wijde strand,
Waar drijft de zee haar spel.

Het verborgen licht
Door
Albert Verwey.

Wij hebben een bezoek gebracht aan den grooten toovenaar. Hij was ditmaal in Stockholm. De leidsche molenaarszoon, die in de stad van zijn latere inwoning zijn boedel verkoopen zag, heeft sints dien tijd paleizen in alle residenties en de zoogenaamde koningen en keizers zijn daar, nevens hem, vrij onbelangrijke personnages. Het koninklijk slot te Stockholm is zeker een gebouw van beteekenis. Zijn eenvoud is zoo treffend, zijn evenredigheden drukken zulk een zuiver gevoel uit, het is in de verscheidenheid en verdeeling van zijn staande en strekkende niet minder dan van zijn hellende lijnen zoo rustig en door zijn soberheid zoo voornaam, dat men zich bevredigd voelt als de oogen, van de stad uit of van het water, er telkens weer heengaan, en men er gaarne het denkbeeld van koninklijkheid aan verbindt. Bovendien, het huis van den Rijksdag, die drukker en zwaarder bouw van hedendaagsche, van burgerlijker nabootsing, - aangenomen dat men ook in het slot de nabootsing erkennen wil -, dat huis waar het zoo dicht naast staat, zoo telkens tegen afsteekt, doet zijn adel dubbel uitkomen. Ja, zeker, het is waardig bewoond te worden door een koning, zij het dan ook door een twintigste-eeuwschen en toen wij, toevallig, den tegenwoordigen kroondrager, Gustaaf V, met zijn gasten van Baden, er zagen heenrijden, toen werd, gelukkig, ons gevoel van voornaamheid maar weinig gestoord. De fraaie stoet met de geel-en-blauw wapperende pluimen van de ruiters, met de slanke landauers en de vlugge voorrijders, wekte bij de toegeloopen bevolking het

genoegen dat altijd zulk een kleurig schouwspel geeft, - maar terwijl die stoet hier niet alleen kleurig, doch van een bevallige lichtheid was, bleek ook die bevolking zonder iets van het grove dat in andere hoofdsteden, en bij gelegenheden als deze, zoo kan hinderen. Hoed en pet werden opgelicht, een kort gemurmel, hier en daar nog maar, als een groet, wilde opstijgen, maar werd ingehouden, en rustig, na dat oogenblik van hoffelijke stilte, ging de menigte uit elkaar.

Er is geen grooter bewijs dat een volk geen koning meer noodig heeft, dan zulk een houding. Wie zijn koning onthoofdt, kan niet buiten hem. Wie hem missen kan, groet hem met een hoofdgebaar. Maar bij dezen, misschien oppervlakkigen indruk - dezer dagen werd in Stockholm een generaal doodgeschoten, alleen omdat de bedrijver van dien moord het niet den russischen Czar kon doen - wil ik niet verwijlen. Alle indrukken van het bewegende, van het voorbijgaande, zijn maar schijnen, en wie ze uitspreekt, zegt ze niet om henzelf, maar met een doel. Schuins tegenover het slot, aan de andere zijde van het water, staat het Museum. Ik heb niet opgelet wat voor bouw het is: ik wist dat mij een koning wachtte, binnenin. Hem groet men altijd en graag door stilte, en door geen oogen te hebben dan voor hem. Wien zou het in het hoofd komen Rembrandt te dooden! Hij heerscht, en nu zoozeer, dat als morgen zijn doeken verdwenen, hij nog meer zou heerschen. Want hij heeft zichzelf tot een zoo koninklijk deel van onzen geest weten te maken, dat de menschengeslachten hem meer zouden zoeken in zich, naarmate hij buiten hen minder vindbaar was. Kom binnen: er hangt daar een stuk doek, een brokstuk van wat een grooter schilderij was, en het brokstuk schijnt onafgemaakt. De burgemeesters van zijn stad, die het hem besteld hadden voor hun raadhuis, hebben het afgewezen; een hollandsch dominee heeft het meegenomen naar Zweden; daar hangt het nu in het Museum te Stockholm. Wat is het? Het is een lichtbron, voor den toeschouwer verborgen, maar die een samenzwering bestraalt.

Waar is dat verborgen licht, die kleine lamp, die de ziel is van deze bijeenkomst? Ze moet in het midden van de lange tafel staan, vóór dien dikkop, dien dikzak, die ons zijn donkerbruin-rooden rug toewendt terwijl hij, van zijn zitplaats links

naar voren reikend, den arm met de platte schaal strekt: uit zijn andere hand verschijnt in dezelfde richting het zwaard waarbij hij zweert. Zijn breede hoofd waarover de ronde kap strak getrokken is, verbergt het licht voor ons. Links naast hem in de laagte zit een man die een hand opsteekt: zijn hoofd reikt niet half boven den disrand, zijn vingers vertoonen zich even boven den arm van zijn buur. Rechts naast dezen heeft zich een jeugdiger persoon opgeheven. Die buigt zich een weinig met de anderen mee: waarschijnlijk jong met iets van een vrouwspersoon, rok, wambuis met dof-mouwen, halsdoek, ronde wang, haar als gevlochten. Een donker drietal, met donkerder gerei achter zich. Niets zoo donker op dit schilderij als de voorgrond. Maar aan de overzijde van de tafel, links, waar de drie naar reiken, troont de breede één-oogige met zijn zware bruine snor en krulbaard, en die op zijn hoofd een soort gerande tulband draagt van twee verdiepingen. Een hand steekt midden vóór hem het breede korte zwaard op. Het blanke helle zwaard waarop zich dicht aan den greep twee ongewapende handen plaatsen. Ze zijn links die van den geestelijke die een kap en een ijsgrauwen baard heeft; rechts die van de wichelares, de witharige, met haar lichtlooze oogen en verbeten tronie. Andere zwaarden raken het aan, dat van den meest-links staanden jongeling: roodgesnord, en met dwependen oogopslag; - rechts dat van een onzichtbaren en dat van den zeevaarder die tusschen wichelares en vrouwachtigen jonkman zijn gewetenvol-bezorgde gezicht vertoont. Hij heeft een ringbaard, oorringen, en een plat hoedje op als een chineesch mandje. Aan het rechtsche einde van de tafel zijn nog drie personen: een vogeltype met wijkende kin en om zijn hoofd een lagen tulband die ook een verband kon zijn; een baardeloos mannetje in wambuis, met een gezicht als een huisknecht; en dichtst naar ons toe een bloederige geus met een muts op, die zit te grinniken.

Het wordt een wonderlijke beschrijving: meer een worsteling dan een uitbeelding. Maar ik kan niet anders. Ik voel zoo sterk dat ik ernaast blijf. Als dit alles eens anders was? Of neen, het moest niet anders, maar ik geloof toch dat het eigenlijke er buiten ligt. Het eigenlijke is de verborgen lichtbron, die een wonder bewerkt. Wat een donkere ruimte, wat

een geelbruine achtergrond, wat een roodbruine voorgrond. Wat een onvereenigbaarheid van typen: de een-oogige vorst, die het meest van een perzisch satraap heeft, de grauwe priester, - Germanen-priester? - de wichelares (zie Tacitus), de ideale jongeling, uit welken europeeschen vrijheidskamp? En dan die schippers en geuzen-figuren uit een zestiende-eeuwsche werkelijkheid. Waar is de eenheid?

Het schilderij, waarvan dit stuk een deel is, heet de samenzwering van Claudius Civilis tegen de Romeinen te verbeelden, Rembrandt besteld voor het Amsterdamsche raadhuis. Het is er niet gebleven en indien Burgemeesteren het afwezen, dan begrijp ik bijna waarom. Wat moeten die vroede vaderen wel gedacht hebben van een dergelijk onvermogen om in hun geest te arbeiden. In den geest van hun eigen romeins-burgerlijke waardigheid namelijk, zooals ook Van Campen die in zijn stadhuis had uitgesproken. Er zat in hen veel van het vaste midden en weinig van het gewiekte uiterste. Hun mannen en vrouwen moesten vroolijke en kloekmoedige, krachtdadige en vrome, maar altijd van zichzelf zekere en eenigszins nuchtere burgers zijn, vorsten-van-burgers dan, als het zoo wezen mocht. Maar deze droomer - of wat was hij? want hij gaf hun tot voorvaderen wel fantastische schepselen, maar daarnaast een volk dat zij maar al te goed kenden: het rapalje van de geuzevloot; - deze droomer, wat bedoelde hij met hun voor machthebber een één-oog, voor gezag-dragers dezen ijsbaard en dit wichelaresseprofiel voor te houden; wat deden de edele jongeling met de bloedroode snor daarbij en dat potsierlijk geuzen-gepeupel? Bedoelde hij een satyre? Sprak hij onder den schijn van een historie-stuk een onaangename waarheid uit? Of, nog erger, was misschien in dien een-oog met zijn tiara op, en zijn pronkvolle kleederen aan, eenvoudig de aanvoerder van een geuze-vloot voorgesteld, waren die priesterlijke voorkomens maar een mommerij, die kleedij een vertooning, het gepeupel daar in zijn rol en op zijn plaats: het geheel een geuzen-eedzwering, het *ware* verbond tot vrijmaking van het vaderland?

Deze waarheid konden Burgemeesteren niet wenschen. Zij waren er omstreeks 1660 te deftig voor.

Of zij hun zoo duidelijk was, is iets anders. Maar, duidelijk

of niet, er gaat van het doek een onrust uit. Zij wilden eenvoudige, klare, waarheid, niet die van het verborgen licht op twijfelachtige gelaten. Ja, dáár is de eenheid: het verborgen licht, dat stralen schiet. Van het eene eind van de tafel tot het andere heeft dat licht de kleuren ontleed en verteederd en doen saamsmelten, zoodat er een verven-spel ontstaan is dat nergens, ook niet misschien in Rembrandts eigen arbeid, zijn weerga heeft.

Brokstuk? O ja. Maar onvoltooid? Een voltooiing ligt in dat van links tot rechts en van onder tot boven voltooide kleurenbeeld.

Wanneer men voor het schilderij treedt is allereerst opmerkelijk het blauw van de tiara. Blauw en bruin in afwisselende banden, een wittige rand van onder. Blauw langs de schouders, blauwzilver langs de borst van Claudius. Zijn gordel, blauwig, wordt in 't licht paarlemoer.

Op den voorgrond: de donkers: oranje van den zittenden man, bruinrood van den dikrug, rood waaruit blauw schijnt in de dof-mouwen van den staande.

Paarlemoer is op en boven de tafel aan de hooger zij. Witgeel is de mouw van den priester, geel-blauw-zilver is Claudius, het hoogste goudgeel is in het kleed van de wichelares.

Blauw - geel - rood, - wijnrood in het buis van den huisknecht.

Vóór Claudius, onder de hand van de wichelares, naast de plek waar de bewerkte doos staat, - en ginder, rondom den beker, voor den grinnekenden geus geplaatst, - dáár zijn de twee schatkamers van paarlemoer.

Ik zou niet weten hoe in dien bruinen grond de driekleur blauw-geel-rood zich krachtiger, schitterender en teerder ontplooien moest dan hier gebeurd is.

Het verborgen licht gloort hier in de twijfelachtigste donkerheid.

Daniël Heinsius
Door
J. Koopmans.

(*Slot.*)

Heinsius, Zevecote, Vondel; - wel had de Vlaamse immigratie hier een haat tegen de onderdrukker gebracht, die zo mogelik die van de Noordelike gewesten nog overtrof. Dierbaar blijft de arme ballingen de zoete geboortegrond; weemoed vervult hen, wanneer ze de plek gedenken, waar hun het sterven niet is gegund, en waarvan zij de slavernij betreuren. De opoffering van zo veel dat hun lief was, heeft hun karakter gehard, hun ijver gestaald, hun beginselen onverzoenlik sterk gemaakt. Zwaar valt het hun, de geleden smarten te ontveinzen, en in de toegebrachte slagen van 't Noodlot te berusten; doch in de strijd is hun de Christus een steun, en in het licht, hun door Hem gegeven, gelukt het hun ten slotte de wentelingen in hun veelbewogen leven te vergeten voor de rust, die het gemoed bij de ontzegging van alles wat van de zijde der wereld het ware geluk heet te brengen, ondervindt. Naar Hem hijgt hun hart. Naar de nieuwe Simson, de Overwinnaar des Doods, richten zich hun, naar een steunpunt zoekende, gedachten. Aan Hem, vonden ze in de Oude Geschriften, herinnerde reeds de leer van Plato, die in z'n diepe wijsheid, een leven naar de geest, dat van de zinnen en 't vlees gescheiden was, als de ware weg had aangewezen, om bij het leven reeds de dood in te gaan, m.a.w. door met het ontbinden van de ziel van alle wereldse banden, en 't zoeken van het schone in de onzienlike wereld, zich met het eeuwige Goed vertrouwbaar te maken. En, zeer zeker, was dit de weg. Want het leven was een te ellendig bestaan, om er anders

dan met droefheid over te kunnen spreken; en de dood te zeer een weldaad, dan dat men er met verachting op zou mogen neerzien, of, erger nog, ze met schrik en beving afte wachten: een heiligschennis voor wie aan de onsterfelikheid van de ziel gelooft. Daarom moest de geest des mensen worden voorbereid, opdat hij kalm de poort van 't eeuwige leven kon ingaan; de krijgsman vooral moest van jongs af worden onderwezen, hoe het zijn bestemming was, voor 't vaderland te sterven, en dat zijn dood, met het zwaard in de vuist, een vreugdevol, ja feestelik ingaan was in de heerlikheid.

Doch vóór alles moest het oog geslagen worden op Christus, die met zijn Kruisdood, de mensheid, door Adam ten val gebracht, wederom van de dood had losgekocht; in Hèm te geloven en in Zijn offer, was de voorbereiding tot een smadelik verwerpen van 's werelds ijdelheid. Zijn voorgang had ook de talloze martelaren gesterkt, die, fier van gemoed, de vreze des doods overwonnen. Zijn komst op aarde, om als mens zich aan de doding van z'n vleselik lichaam te onderwerpen, om daarna in triomf te verrijzen, was ons het welsprekende voorbeeld, hoe ook wij, met een berouwvol verwerpen van ons verleden, over de begeerten der zinnen konden zegevieren en vaardig konden staan, om blijmoedig, van 't pak ontlast, tot de Christus en z'n Heerlikheid binnen te worden geleid.[1)].

Zo verkondigde deze gelovige in dit dichtstuk een leer, die de afsnijding van de vreugden van 't leven als het middel aanwees om verzoend te worden met een zo veel mogelik geestelik geleid bestaan, en een voorsmaak te genieten van het ware en verhoogde leven, dat voor de mensenziel hiernamaals was weggelegd. Haar moest de dood geen verschijning zijn die afschrik wekte, maar een, die vriendelijk wuivend de poort van 't onzichtbaar Jeruzalem ontsloot. Geen ontbinding en een krachteloos verdwijnen in 't niet betekenende de versterving van 't lichaam; ze was, wáár ook begonnen, een triomf, door Christus' offer voorbereid; een overwinning van de vrije geest op de slaafse, aan de aarde gehoorzamende stof.

1) Inhoud van de IV Boeken van Heinsius' *Verachtinge des Doots*. Uit het Latijn door Zevecote, 1640. Dr. Kalff (Gesch. IV) geeft geen datering van het Lat. gedicht. Uit de inhoud blijkt, dat het geschreven is tijdens of na de tocht van Gustaaf Adolf in de Oostzee-provinciën.

Wat naast het sterke geloof, in dit, met koninklik gemoed geschreven werk, onze opmerkzaamheid trekt, is het fiere beroep op de menselike ziel, die, Goddelik van oorsprong, zonder uit het stof geschapen te zijn en iets aan de elementen ontleend te hebben, geacht wordt de stoffelike wereld te beheersen en onder z'n machtige wil te buigen. Tot zover was het, dat de door leer en beproeving geharde nieuwe Stoïcijnen het wilden brengen. Zo de lijdende Christus hun een voorbeeld in nederigheid was geworden, aan de triomferende Christus toetsten zij hun fierheid en zelfgevoel. Voor hen was er geen heerliker toestand denkbaar, dan in staat te zijn Fortuna's bal zo ver mogelik weg te schoppen, en vrij als een arend, de wieken hoog te verheffen boven de beslommeringen van de aarde, om alles wat aan de sterfelijkheid herinnerde, als de aandacht onwaardig, te kunnen versmaden. Voor hen bestond geen dood. Diep in de wolken, en boven de kruinen der bergen gezeten, zag hun vrije geest van uit de kreitsen der zonnen naar beneden; honger of koude waren begrippen, hun vreemd; van Hemelse oorsprong, blikten zij de onsterfelikheid tegemoet; en fier is hun appèl op de jongste dag, als wanneer te midden van het instorten der hemelen en 't tuimelen der rotsgevaarten, hun vrije ziel, in harmoniese eenstemmigheid met de vaste staat der hemelen, rustig en kalm te midden van de orkaan der verschrikkingen blijft.

Zo schreef Heinsius, en de Emblematiek heeft het beeld van de held, die onbewogen zit te midden van het wankelen der daken, in beeld en bijschrift bewaard. In deze richting trouwens bewogen zich de zinnebeelden bij voorkeur. Men neme slechts het voor de hand liggend werk van Vondel, de ‘Gulden Winckel’. 't Is de oudheid, en nog eens de oudheid, die spreekt; en wat ze verkondigt, is Wijsheid, die, met het tentoonstellen van illustre voorbeelden van eenvoud en zelfbezit, de wereldse hoogmoed tot de meest bescheiden proportiën tracht terug te brengen. Doch niemand mene, dat hier gans de Oudheid spreekt. Het door de school der Middeleeuwen gekerstende Westen, kon, vooral nu 't godsdienstig leven sterk in betekenis had gewonnen, onmogelik de Oudheid, als een zelfstandige macht, vrijheid van spreken gunnen. Men wist

het, dat aan de geest der Antieken, zodra ze als een massale eenheid moesten genomen worden, samengeweven als de Heidense cultuur met de mythologiese Godenwereld was, de ethiese grondslag, waarop ze ten volle met het Christendom verzoend kon worden, ontbrak; en dat ze alleen onder een zekere censuur, gelijkberechtigd met de Bijbel en de oud-Christelike geschriften kon worden geacht. Zo komt het dat, bij al de rijkdom en de verscheidenheid die zij in staat is te bieden, de Oudheid desondanks alleen illustratief optreedt; en dat de wel meest karakteristieke vorm, waarmede ze ornamenterend werkt, - hierbij het half histories, half ethies mengelwerk, zoals de bekende '*Annotatiën*' van Franciscus Heeremans ons leveren, ter zijde latende, - bestaat in het aanbieden van serieën beeldwerk, liefst op de manier van galerij-verzamelingen, zoals ze in de Emblemata tot ons zijn gekomen. Op deze wijze werden deze Emblemata een sterksprekende verschijningsvorm van de Renaissance, zoals ze bestemd was in deze landen op te treden. Hier is de Oudheid kortweg door 't Christendom genaast. Zodra de aanvankelik Antiek getinte, en in de taal der ouden geschreven algemene Humanistiese litteratuur zich gaf aan de bredere Gemeenschap, veranderde door de sterke geest van die Gemeenschap, het oorspronkelik wezen der over te leveren litteratuur. Dat de Stoa zich op ging lossen in de Christelike boete-leer; de Platoniese ontzegging van zinnengenot en de aanprijzing van 't ascetisme, om gereed te staan voor de poorten des doods, zich vereenzelvigde met de leer van de doding van de oude Adam, om opgenomen te worden in de gewesten die na de Paradijs-belofte voor de herboren mens waren opengesteld, - was slechts één uiting van de reusachtige poging, om heel de historiese gang der wereld, als een voortdurend getuigen van de Geest, in te voegen bij de lijn, die van de muren van 't Eden voortliep tot aan de top van Golgotha. Daarbij stelde men zich met het bewerken van die Zinnebeelden voor, dat men dezelfde arbeid weer ter hand nam, als de Antieke fabulisten met zoveel sukses hadden volvoerd. Zoals met name Phaedrus de kern van de wijsheid in een ruwe schaal hield omsloten, opdat de domme hoop de gewijde inhoud onbezoedeld mocht laten, zo wilde men ook tans weer de geestelike wijsheid leren onderkennen in een tot de

zinnen sprekende vorm, om in die vorm de aanduiding van de daaronder verbloemde eigenschappen te zien. Zo spreken deze mannen tot elkander de Gods-namen uit, maar bedoelen er kwalieteiten mee; ze tekenen en graveren het bedrijf van goden en mensen, de bewegingen van dieren en dingen, en ze zien er de vertegenwoordigers van verborgen lessen in. Heinsius b.v. geeft, in z'n *Ambacht van Cupido,*[1] 24 beeldjes van spelende minnegoodjes, met zinrijke bijschriften; nog 24 van een andere hand voegt de verzamelaar Scriverius, er aan toe; Zevecote geeft bijschriften voor 72 prentjes, die te voren reeds, in 't Latijn, door Schoonhovius, maar met bijschriften van een andere zin, waren voorzien geweest; Coornhert verzamelde er 25, over de ingetogenheid, van Bijbelse uitspraken voorzien, zoals ook Vondel z'n *Gulden Winckel* met teksten geteekend had.[2] Nog gaf Anna Roemers, vertaald of bewerkt, de reeds geheel verevangeliseerde zinnebeelden van Dr. Montenay, zonder nog van de drie 60-tallen Sinnepoppen van Roemer zelf te gewagen, die, actueel in alles, er het maatschappelik doen en laten van z'n omgeving in betrok. Schoon alle telgen van een zelfde boom, laat zich Zevecote's 70-tal, niet minder dan de *Gulden Winckel*, als een kort begrip van de zedelik-wijsgerige materie vertonen, die men belangrijk genoeg vond bij de meest geliefde Christelike stoffen in te lijven. Bij de ene bundel, zowel als de andere, komt, waarschijnlik wel ten gevolge van een deels opzettelike, deels toevallige groepering van de onderwerpen, het sterk-anekdotiese karakter van dergelijke verzamelingen uit, en daarmee ook de tegenspraak aan 't licht, waarin nu en dan de lessen met elkaar komen te staan; iets wat wijst op het eenzijdig karakter van een arbeid, waarin de strekking reeds een deel van haar kracht moest afstaan aan de vorm. Immers, terwijl het eerste twaalftal zinnebeelden bij Zevecote, een misprijzing inhoudt omtrent hen, die tijdens hun leven, hun geest gevangen geven aan aardse banden, en dus feitelik de doding der zinnen predikt, waarbij vooral op de macht van de Liefde ende gevaren van de Wellust gewezen wordt, komen in de voortgezette

1) In dezelfde band als de Ned. Poëmata.
2) Zie over de bronnen Dr. De Vries, De Nederlandsche Emblemata, Amst. 1899.

groep van de verzameling beelden voor, die geheel andere leringen voordragen, en, in tegenspraak met de vooraf gepredikte wereldverachting, de mens juist het uitzicht schilderen op de roem, die na een welvolbracht verblijf op aarde, na z'n dood niet in gebreke zal blijven, z'n gedachtenis met een eeuwig groene krans te sieren. En dit verschijnsel staat niet alleen: de voorgespiegelde glans van een roemrijke naam speelt eveneens door de vele oden en sonnetten van heel de Renaissancepoëzie, zowel in 't Noorden als in 't Zuiden, heen; evengoed als het Horatiaanse *Integer vitae* en *Beatus ille*, de, nu hooghartige, dan zwaarmoedige, poëzie van diezelfde tijd doortrokken had. Doch het ene ligt niet ver van het andere. Reeds bij Cats hadden wij gelegenheid op te merken, hoe een Christelik-wijsgerig aangelegde geest, die een zware strijd had te voeren tegen z'n zinnelike lusten, en toch door studie en overpeinzing zich de overtuiging had eigen gemaakt, dat enkel een leven van strenge plichtsvervulling hem met zich zelf en de wereld kon verzoenen, er toe komen kon, zich spelende te vermeien in het uitmeten van de genoegens der min, om als 't ware zich zelf te toetsen aan de leefregelen, die hij niet ophield aan zich zelf en anderen te stellen[1)]. Dat men hierbij de slotsom trok, welke tevens de praemisse was, waarvan men was uitgegaan, behoeft geen nader betoog; ze was, dat de liefde, die zo aanmatigend bleek, om een mannenhart in beslag te nemen, en de verlangens van het hopend gemoed lichtvaardig op één kaart te zetten, de ernst van de Wijze en de roemzuchtigheid van de Poëet onwaardig was. Zoals bij de voorgangers der Romantiek in de 18e eeuw, als Feith ten onzent, en Hebbel in Duitsland, één ding de mens de reinste en eeuwig-Hemelse zaligheid gaf, n.l. de *heilige Liefde,* zo stelden Heinsius en Zevecote, daarin door zoveel andere voorafgegaan, hun eer in de onvergankelike Faam. Wat bij de volgers van Klopstock het schier onbereikbaar Ideaal was, gold bij de Renaissance-groep als de gevaarlike vijand, die het hoge gemoed, prat op de behaalde en nog te verwachten lauweren, kleineren kon; die de Held, die Wijsgeer heette, kon maken

1) XXe Eeuw. Jaargang 1901.

tot de Slaaf, die zich Minnaar noemde. Men kent in de Emblemata de kroon- en scepterdragende Sardanapalus, die, door de liefde verwijfd, in 't vrouwenvertrek bij 't spinnewiel zit! Deze onttroonde monarch was hun spooksel; op hem wezen ze als een waarschuwend voorbeeld, dat leerde, hoe laag de aan de min verpande vallen kon. Dit thema was 't, dat eigen ervaring telkens weer in herinnering bracht; dit was de jammer, die aan elke ‘Wijze’ z'n verleden had opgelegd. Doch niemand draagt z'n schuld graag alleen. De minneklacht, die 't eigen leed betreurde, werd tevens een smartkreet over de hardvochtigheid van de verstokte schone, en zou tegelijk een terechtwijzing worden van de lichtvaardigheid van de vrouwelike zinnen, die voor zoveel versmade degelikheid en roemzuchtige glorie, zich bepalen konden bij de wuftheid van de een of andere leeghoofdige aanbidder, of wellicht zich blind staarden op de hogere staat of ruimere welstand van een overigens minderwaardige mededinger.

Als Heinsius, die zich in enkele van z'n vroegste gedichten laat kennen als iemand, die eveneens uit de bittere kelk ener hopeloze liefde heeft gedronken, z'n laatste woorden richt aan ‘Thaumantis’, die zich bereid had verklaard met de gezant Buzanval naar Frankrijk te reizen, dan wil hij met z'n verzen niet langer haar ‘ijzeren gemoet bewegen’, maar haar ‘trots en hooveerdich’ hert zich nog eens laten verheugen in zijn leed. Doch, één ding moge ze er bij bedenken; dit namelik, dat het vonnis, dat zij, door hem te hebben versmaad, over zich heeft ingeroepen, aan haar zal overgelegd worden na haar dood. Immers, na het leven wordt er kondschap gedaan van wat wij bij ons leven waren. En straks zal, ze kan er zeker van zijn, de roem van Heinsius' persoon een klad worden op haar naam. Want wat voor onbekende oorzaak het moge zijn, die hem doemt de smarten der liefde te verduren, 't zij het waaien van de hoflucht, of 't onafgebroken gesnap van aanbidders, die niets meer dan straatslijpers zijn, en leeg van hoofd en ijdel van praat, haar 't hoge hart opblazen met schoonschijne beloften, - dit is zeker, dat de ware deugd er niet zal door worden verkleind; ware deugd staat zo vast als een muur, en houdt, onaangevochten door de winden der meningen, zich sterk als een macht, die buiten 't bereik ook van vrouwen is.
Thaumantis

wete dan, dat onder al de woelingen van de Fortuin, die deugd z'n pand en z'n schat zal blijven. En 't zij hij geroepen wordt aan verre stranden, en hij zonder enige hulp of zonder bezit door vreemde landen moet trekken, niet hem, maar aan haar zal 't verwijt blijven knagen, dat hij, die door haar verworpen is, 'van Prinsen en Koningen wordt gevrijt'![1)]

Hoe belangstellend intussen dergelijke geesten voor de macht van een hartstocht waren geworden, die, ondanks hun fiere betuigingen en hun snoevend appèl op het jongste gericht, niettemin onmeedogend de sterksten onder de broederen der Stoa tijdelik van hun voetstuk vermocht te halen, blijkt uit de inhoud van Heinsius' *Emblemata Amatoria*[2)]. Ook in dezen tonen de Zinnebeelden de arcaden te zijn, waarover de strekking van de didacties-lyriese poëzie van die tijd is opgebouwd. De liefde is er schering en inslag, en op de kleine, maar wonderfraaie gravures ziet men de minnegoodjes hun 'ambacht' drijven. Dat *zij* de wereld regeren, ziet men van 't eerste tot 't laatste beeld toe; de rij wordt geopend met de voorstelling van een speelbal, die door de Amores naar elkaar wordt toegeworpen, en die niets minder moet verbeelden dan de wereldkloot. Het prentje wordt gevolgd door de kuipende Cupido, die door 't aanslaan van hoepbanden het wereldvat belet in duigen te vallen; de serie sluit met het aaneenrijgen, door Cupido, van alle harten aan één draad, die op deze wijze hemel en aarde moet verbinden. Doch naast deze algemene zin van Liefdes mogendheid over het ganse Heelal, wordt ons tevens maar al te duidelik haar heerschappij over de wil en de daden van de enkeling vertoond. Ook hier is lieven een last; de minnaar een spinnende koning; de marteling een oneindige bezoeking; de tegenspoed een voortdurende prikkeling; de doding van de begeerte, helaas! een nieuwe voeding van haar nimmer verflauwende kracht. In deze Zinnebeelden wordt alle oude Wijsheid weer nieuw. Tantalus en Prometheus worden er ontzettende waarheden door. Hier juicht

1) *Dulca Puella* in z'n Poëmata, blz. 43.
2) Verdeeld in 'Ambacht v. Cupido' en 'Emblemata van Minne'. De eerste zijn van Hemsius.

niet de mens, verblijd over de verkregen Godsgave, die de bloemrijke aarde hem in staat is te verschaffen; hier uit de vertwijfelde sterveling een smartkreet, huiverend terugwijkend voor de blinde plaag, die hem drijft om de genezing van z'n kwaal in de marteling zelven te zoeken. In de vervolgbundel van 't 'Ambacht', - de *Emblemata van Minne* geheten, en een verzameling meest van Franse en Italiaansche hiëroglyphen, - zoekt een salamander het vuur op; in 't 'Ambacht' is het de minnende jongeling zelf, die aan een staak gebonden, de vlam trotseert; beide zijn het beeld van de verliefde man, die baat, ja, een toevlucht zoekt bij de boze macht, die hem het leven bedreigt. Hem komt de dood van z'n kwaal als de vernietiging van z'n leven voor; hij zal als de ontvluchte vogel, de slavernij in de kooi van de vogelaar opzoeken; hij zal als de muis, huiveren, de val te verlaten, omdat buiten de tralies de ogen loeren van de moordende kat. Weliswaar ontbreekt ook het beeld van de *Amor eruditus* niet, en ontstijgt Cupido, pralend op een adelaar, met foliant en lauwertak, 't gebas van de nijdige honden: het ons bekende beeld van de Poëet, die zich boven het oordeel van de menigte verheft; doch àl te luide spreken de verbeeldingen van de verterende Liefdebrand, om aan te mogen nemen, dat aan dit, trouwens op zich zelt staand bravour-beeldje een hoger waarde zou zijn toe te kennen dan als het beeld van een uitgedrukt verlangen, of hoogstens van een opwelling van een vermetel ogenblik. De 'Thaumantis' of wie het ook moge geweest zijn, - maar zeer zeker een Leidse schone, - heeft hem al de smarten doen verduren, die een man van naam en van zelfbewustzijn, maar overgeleverd aan de hartstocht die hem schatting vroeg, maar geen vruchten bood, menselikerwijze hebben kunnen kwellen, en zonder twijfel, toenmaals en voor namaals, een richting aan z'n geest gegeven, die, steun zoekend bij de hem door en door bekende Antieke wereld en de Bijbels-ascetiese litteratuur, hem heeft verwezen naar het verwerven van een gemoedssterkte, welke niet altijd z'n deel mocht zijn, maar die, als hij ze bezit, z'n weerspiegeling terugvindt in de leer der Stoa, en z'n toetsing beproeft in 't betrachten van de strengste geloofswet, met de Cristus Triumphator en de martelaarstiepen tot voorbeeld. Doch, waartoe ons te verwaden in omschrijvingen,

waar we de bewijzen voor 't grijpen hebben![1] Hoor z'n juichtoon, als hij, als voor een feest, zich vrijwillig in de boeien begeeft; hoor hem, vertwijfeld, zijn toevlucht zoeken tot wat hij desondanks beseft, voor hem een torment te zijn.

Dominae servitium libertatis summa est.[2]

Alle die met haet en nijt
Tegen mij ontsteken zijt,
Laet nu blijcken u gemoet
Over mijn voornaamste goet.

Weet dat ick hebb' eenen staet
Die het al te boven gaet.
Niemandt is soo groot van macht
Die ick bij mij selven acht.

Geenen Koninck op der eerdt
Die ick acht van sulcker weerdt
Prins en Vorst wie dat het sij
Stel ick ver beneden mij.

Gisteren des avonts laet
Krecch ick dese nieuwe staet,
Als ick slaef geworden ben
Van de schoonste die ick ken.

Al de loon die ick verwacht
Is geen rijckdom, is geen macht,
Maer dat zij eens van ter zij
Werp' een lieflick oog' op mij.

Dat zij met die soete mondt
Die mij doodelicken wondt,
Daer mijn siel haer herberch heeft,
Daer zij woont en altijt leeft.

Met de deuren van korael
Daer Cupido heeft zijn sael,
Daer hij eerstmael is geteelt,
Tegen mijne lippen speelt.

1) Ned. Poemata, blz. 15 en 17.
2) Slaaf te zijn van mijn vrouwe, is de hoogste vrijheid.

Doende daer bij eenen lach,
Die niet sachter wesen mach,
Soeten dief van mijn gemoet
Die mij levend' sterven doet.

Dat is honich, dat is wijn,
Dat sal mijn betaling sijn
Hier voor, wie 't behaecht of spijt,
Ben ick mijne vrijdom quijt.

Solvi non possum, nisi magis constringur.[1)]

Geluckich die int veldt, int midden van de lanssen
En van de sweerden bloot den droeven dans mach danssen
Die wij al moete gaen, en vallend' in het sandt
De leste voetval doen voor Godt en voor zijn landt.
Maer mij ellendich mensch die strijdt hebb' aengenomen
Vol vreucht en vol verdriet, wort oock de doot benomen.
Mijn vijandt is mijn lief: die mij de strijdt aendoet
Die acht ick boven al, die wensch ick dobbel goet.
Haer sweert is haer gesicht, de lanssen sijn haer woorden
Daer zij mij mede quetst: haer armen sijn de koorden
Daer zij mij mede bindt. de pijlen die ick vlie,
Dat sijn de oogen self, die ick soo geerne sie.
O vriendelick gewelt! wat soud' ick konnen loopen,
Daer ick gebonden ben met sulcke soete knoopen?
O vijandt die ick soeck! ô lijden sonder pijn!
Ick moest om los te gaen noch meer gebonden sijn.

Heinsius' dichtwerken bevatten geen verzen, die door kracht en kleur het eigendommelike van de nieuwe tijd weergeven. In hem hoort men niet het geluid van een Van der Noot of Van Hout. Hij nadert de groep Pers en Z. Heyns in 't Noorden; hij herinnert ons zijn tijdgenoten De Brune en Cats. Heynsius is de grote geleerde, die in zich en om zich het nationaal bewustzijn voelt rijpen, en zich geeft aan een litteratuur, die de steun van de besten des volks behoeft om in kracht en gloed te winnen. Hem strekt zijn initiatief tot groter roem

1) Zie de laatste versregel.

dan zijn kunst; in omstandigheden als de zijne en die van z'n volk, gaf de verschijning van een liederenbundel van de man van Europese naam, aan wie tot nog alleen de Oudheid bekoord had, een buitengewoon gewicht. Hij had onmiddellik ‘in Clioos snaren gegrepen’. Het ogenblik diende hem. Maar ook in de geleerde wereld moest een voorbeeld als het zijne inslaan. Onder zijn voorgang werd, mede door de stuwkracht van Scriverius' nationalisme, een vooroordeel gebroken. Anderen volgden hem. Voorwaar, een merkwaardig keerpunt. Leidens Moeder-School was de bakermat geworden van de Staatsrechterlike en wetenschappelike Republiek; de reuzen der filologie droegen er heel de oudheid op de rug. Wij weten, welke richting de zuiver filologiese beoefening der Antieken had ingeslagen; we herinnerden reeds hoe de Antieken zich langzaam moesten buigen voor Christus' beeld, en hunne werken de mijngangen zouden worden voor de opbouw van een breed opgezet godsdienstig-ethiese leer. Zo kon het gebeuren, dat de lofzangers van de schoonheid der Ouden, van gisteren, de pleitredenaars werden van de wijsheid dier Ouden, en ten slotte, leerdichtend, van de Philosofen, de ethiese en zuiver geestelike-religieuse zijde, met duidelik uitgesproken strekking, naastten in het Christendom. De wijsgeer Erasmus, lost zich, nadat er een Salmasius en een Scaliger zijn geweest, honderd jaar later op in de didacticus Cats. De geest van de Antieken was uit de verzen verdwenen; onder aan de voet der verzen bungelden nog slechts de lege raten: het zogenaamd histories bewijsmateriaal.

Veel had de Oudheid er bij verspeeld; betrekkelik zeer weinig de natie er bij gewonnen. Voor haar was de ‘zinrijkheid’ het aas geworden, dat haar moest trekken tot de poëzie.

Die zelfde ‘zinrijkheid’ zou voor haar geleerden en dichters de gelukkigste eigenschap zijn, om onder elkaar als poëet geprezen te worden; om, als voedsterlingen van de Antieken, tegenover het nageslacht de adel van hun eruditie hoog te houden.

Zelfs voor ons, die na hen komen, is nog duidelik voelbaar, hoe lang die twee-heid zou blijven bestaan tussen het Oud en het Nieuw; hoe pieus Aeneas Anchises torste; hoe de jongeling, die 't Nederlandse volk heette, voor zijn opgang door

z'n eigen zonnige straten, eerst zich werken moest door de stille tempelruïne van 't oude Latium.

Zevecote is de schaduw van Heinsius; hij vertaalt diens *De Contemptu Mortis,* heeft hetzelfde heimwee naar een meisje, die hij eveneens 'Thaumantis' noemt: schrijft twee Latijnse treurspelen, en twee Hollandse, welke geen treurspelen zijn, maar enkel manifestaties van vrijheidszin en Spanjolenhaat; benevens tal van Latijnse lofdichten en epigrammen. Hij is eveneens een groot geleerde, wijkt, na lang tegenhouden van z'n vader, uit naar 't Noorden, en wordt professor te Harderwijk. Maar als dichter staat hij veel hoger dan de door hem zeer bewonderde en zeer benijde neef Heinsius. De ijverige Blommaert verzamelde in 1840 een bundel van de nog nimmer uitgegeven Nederlandse gedichten van deze Gentse vrijheidszoon; wat er in die verzameling van lyriese verzen werd aangeboden, rechtvaardigt diens streven; er zijn er onder, die een plaats verdienen in een Bloemlezing. Bij hem een opmerkelike frisheid, een ongekende zuiverheid en zoetvloeiendheid. De taal is nieuw; de gedachten eveneens; z'n verzen zijn bloemen, vers uit de Vlaamse beemden geplukt. Geen Heinsius zou zulk een *Bruyloft-Dicht* aanvangen:

> Lest als de droeve silvre maen
> Vertrecken moest uyt 's hemels baen
> En voor haer broeders vlammen wijcken;
> Als 's morgens vroech den dageraet
> Uit zijn beblomde bed opstaet
> En doet de nacht van d'aerde strijcken:

of z'n *Genuchte van 't Velt* zo inleiden:

> Den winter is geënt
> De heugelicke lent
> Besoeckt weer onse landen;
> De son met licht gekroont
> Haer in den Tweelinck toont,
> En komt ons naerder branden.[1)]

1) Ned. Gedichten, blz. 30 en blz. 13.

Doch genoeg. Zevecote was een belofte. 't Zij dat hij later geheel in z'n werkkring is opgegaan, 't zij hij zelf inzag, dat hem de gave ontbrak, zich in grotere composities de zo begeerde dichterroem te verschaffen, hij heeft de Nederlandse Muse slechts matig gediend:[1)] en weldra verduisterde zijn naam voor het licht dat uitstraalde van de grote sterren aan de 17de eeuwse letterkundige hemel.

Niettemin blijft het een plicht hem te gedenken, en de eigenschappen van z'n kleurrijker en tederder zang te stellen naast de somberder en kleurlozer strofen van de noeste en vuriger, maar strenge en door zware strijd beproefde balling Daniël Heinsius.

1) Verg. zijn moedeloosheid; *Blommaert's* 'Inleiding' XI (Aan Gent). Hij werd 44 jaar.

Verzen
Door
Nico van Suchtelen.

I
Dichtergave.

Niets dan woorden kon ik geven?
Vluchtige verganklijkheid
Van wat klanken die verzweven
Wijd en zijd?

En toch heb ik u geschonken
't Zuiverst wat mijn ziel bezat:
Konde van een diepst-verzonken
Schoonsten schat.

Dichterwoorden zijn als stralen,
Die van smart noch waan besmet
In der harten afgrond dalen
Onverlet.

Dichterwoorden zijn als tranen
Van wie almaar weenen moet
Om een liefde nooit verstaan en
Toch zòò zoet.

Dichterwoorden zijn als lachjes
Van een kindje, zilver-klaar,
Spelensluid of mijmerzachtjes,
Innigst-waar.

Dichterwoorden zijn als draden
Van een fijngeweven werk;
Toch zijn ook hun teerste waden
Wondersterk.

Dichterwoorden zijn als golven,
Nauw genaderd, weer gevloôn,
Rustloos rijzend en bedolven;
Eeuwig schoon.

Dichterwoorden zijn als vlindren,
Dwarlend over bloemenwei,
Wijd-verwaaide windekindren
En tòch vrij.

Zuiver, teeder en waarachtig,
Sterk in hun gebondenheid,
Schoon in wissling, maatvol-machtig,
Waan-bevrijd,

Zullen dichterwoorden zingen
Uit den afgrond onzer smart,
Van den schat in aller dingen
Heimlijkst hart.

II

O hart, dat aan uw harden rots gekluisterd,
Terwijl ge wrokkend in uw keetnen wringt,

Toch hoopvol uitziet naar dat licht dat blinkt
Door vale droefnis die alomme duistert;

Veel-loochnend hart, maar dat geloovig luistert
Naar één ver lied, dat almaar lokkend zingt;
Veel-hatend hart, dat schoon van krijg omkringd,
Immer van ééne en zoetste liefde fluistert;

Arm hart, wie zal uw rijken droom verstaan?
Als alle waarheid schuwelijk vermeden,
Als alle oprechtheid met een lach verraân,

Als alle teerheid ruwelijk vertreden,
Als alle liefde in eenzaamheid doorleden,
Zoo moet ook uw droom eens ten onder gaan?

III

O weemoed om dit onvervulde leven,
Dat ik te lijden toch niet laten kàn,
Schoon als dat spookschip in zijn eeuwgen ban
Mijn ziel rondzwerft en rust niet ook maar even.

Zwijgend en trotsch wil ik trouw aan den steven
Standvastig staan als een heldhaftig man,
Alleen, alleen; maar o dat nimmer dan
Mij liefde en hoop verlaten en begeven.

O om wiens hoofd de winde' en zeeën ruischen
Waar hij gespannen spiedt naar alle kant;
Maar die, of ook de sterke stormen bruisen,

In stage veerkracht houdt hoofd, hart en hand,
En nimmermoe van zee tot zee blijft kruisen
Om het geliefde en ééns beloofde land.

IV

Zij die uit heldre hoogte 't helsch krakeelen
Om 't bitter brood der nutlooze eerzucht hoort,
Maar door dier laagheid jammer nooit verstoord,
Slechts glimlacht om 't gewoel der al te velen;

Zij glimlachte òòk toen mìj van 't niets dan spelen
Met eenzame gedachte en eenzaamst woord
Die schim, die schoonheid schendt en waarheid moordt,
Verjoeg en stiet mij hoonend tot die velen

Die vechtend naar het kort, waardloos profijt
Van roem en rijkdom zinverloren streven
En noemen hun onmachtig lijden ‘leven’.

Maar o die lach, dien 'k nimmer moog' vergeten,
Duidt mij geen doem, doch een belofte, een weten
Van diepster liefde schoone onsterflijkheid.

Het klerikale gevaar: liberalisme, klerikalisme en volksonderwijs in Nederland

Door
J.W. Gerhard.

> Alleen algemeen goed Volksonderwijs verzekert het bestaan van Nederland.

'*Intusschen, we achten het met 't oog op onze geschiedenis eene onmogelijkheid, dat ooit de tijd zou komen*, *dat Nederland zich boog voor priesterheerschappij. Onze gansche geschiedenis is ons daarvoor een waarborg*.'

Zoo schreef 'n Nederlandsch geschiedschrijver, Dr. C.H. Nijhoff, in 't jaar 1893.[1)] De geschiedenis heeft hem gelogenstraft. Nederland buigt zich voor priesterheerschappij, of beter gezegd: heeft zich reeds lang gebogen.

Toen de stembus den 11en Juni 1909 onmiskenbaar de groote zegepraal der priesterregeering verkondigde, was 't een gejammer in de linksche pers. Dit gehuil en handenwringen der politieke leiders van links na *dezen* verkiezingsslag bewijst duidelijker dan iets, dat zij volkomen onbekwaam zijn den politieken toestand van Nederland te begrijpen. Heeft dan de 11e Juni 1909 voor 't eerst bewezen, dat Nederland aan het klerikalisme is overgeleverd? Hebben de Juni-verkiezingen

1) Nijhoff, Staatkundige Geschiedenis van Nederland. Deel II, blz. 476. - Zutphen 1893. W.J. Thieme.

van 1897 het ook niet reeds bewezen, 4 jaren nadat Dr. Nijhoff de mogelijkheid van zoo iets ontkende?

Het is bepaald tragi-komisch, hoe het hoofd-orgaan van het Nederlandsch liberalisme, het *Algemeen Handelsblad* van Amsterdam, den 27en Juni 1897 durfde schrijven:

'*De Victorie van gister kan een zegen voor ons Vaderland worden, als ze een eind maakt aan de splitsing der regeeringspartijen in clericaal en anti-clericaal*.'

Betiteld was deze vreugde-kreet: '*Ons Ideaal*'. Vier jaar later, nà de verkiezingen van 1901, schreef hetzelfde blad (den 15en Juni 1901) onder het opschrift 'De neerlaag' het volgende:

'*De verkiezingen zijn uitgeloopen op 'n nederlaag der liberale partij*.'

En wat was nu de feitelijke toestand? In Juni 1897 hadden de linksche partijen samen 43% van alle geldige stemmen verkregen. Dat was 'n schitterende overwinning - volgens den *Handelsblad*-politicus. In 1901 vereenigen de linksche partijen 48% der stemmen op zich, zijn dus 5% vooruit-, en de rechtsche partijen derhalve 5% achteruitgegaan - en nu praat diezelfde politicus van - een nederlaag.

In 1905 juicht dezelfde man weer - en toen kregen de klerikale partijen toch ook 52% van alle stemmen; in Juni 1909 is hij gansch en al verslagen, - en de klerikalen zijn maar 1% in stemmenaantal vooruitgegaan!

Ware het niet zoo treurig, het zou lachwekkender dan 'n kluchtspel zijn, de houding der linksche partij-organen te zien. Naast hun geweeklaag over hun val, haast niets anders dan 'n hagelbui van verwijten over en weer. Waren de liberalen zus, de vrijzinnigen zóó opgetreden in dat of dat district, dan had 't anders geloopen. Nergens ook maar één poging, om ernstig te onderzoeken, hoe het komt, dat Nederland niet eerst na den 11en Juni 1909, maar al lang, nà de verkiezingen van 1897, zich voor priesterheerschappij buigt. In plaats daarvan dagelijks kolommen vol over de belachelijk opgeblazen zaak *Kuyper-Lehman-Westmeier*. Alsof het voor de toekomst van ons volk, voor zijn welvaart en zijn ontwikkeling, ook maar iets toe of af doet, of Kuyper weer minister wordt, ja of neen! Is dàt nu 'n vraag van belang? Staat of valt de

priesterheerschappij in Nederland dan met dezen man? Het bewijst toch wel onze groote armoede aan werkelijk groote Staatsmannen, dat de politieke linksche pers Dr. Kuyper zoo vreest.

De eenige linksche partij, die reden tot eenige tevredenheid heeft, is de Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij. Doch alleen voor zich zelf; reden tot tevredenheid over den algemeenen toestand van Nederland heeft de S.D.A.P. evenmin. Want *hare* winst beduidt niet 'n versterking van de linksche partijen in haar geheel, maar 'n machtsverschuiving bij links. Zij heeft gewonnen, niet ten koste van de verbonden klerikale partijen, die versterkt uit den strijd gekomen zijn, maar uitsluitend op kosten van het liberalisme en de vrijzinnige demokratie. En dat hebben deze partijen zichzelf te wijten. Vooral van het liberalisme is dit het verdiende loon voor zijne tekortkomingen, ja voor zijn verraad aan zijn eigen beginselen. Ik noem hier maar het uitleveren der openbare school aan een klerikalen wethouder te Amsterdam. En in 't algemeen aan zijn niets doen voor werkelijk liberale, sociale hervormingen.

Beschikte het Nederlandsch liberalisme over bekwameleiders, over mannen, die in staat waren het geheel te overzien en te beoordeelen, en wien het algemeen belang hooger stond dan het aantal partij-fractie-leden in de Tweede Kamer, dan hadden zij in 1897 na de Juni-verkiezingen in plaats van te juichen zooals politiekers à la Boissevain in *Het Handelsblad* deed, zich ernstig afgevraagd: *hoe komt het, dat het Nederlandsche volk 'n klerikale regeering wenscht?*

Want als wij 'n werkelijk moreel kiesstelsel bezaten, n.l. evenredige vertegenwoordiging bij algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, dan hadden wij in 1897 de regeering moeten hebben, die wij thans hebben: 60 rechts tegen 40 links.

Ik neem hierbij aan, dat de verhouding ongeveer gelijk zou gebleven zijn, indien wij algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen hadden gehad. De werkelijkheid zou waarschijnlijk eergunstig dan ongunstig voor rechts geweest zijn.

Hoe is nu de verhouding van links en rechts bij de verkiezingen van 1897-1909?

De volgende cijfers leeren dit.

Uitgebrachte geldige stemmen op

	in 1897.	**%**	**1901.**	**%**	**1905.**	**%**	**1909.**	**%**
Links	177269	43	187765	48	280410	48	281544	47
Rechts	234660	57	202792	52	306168	52	319694	53

In 1897 waren 7, in 1901 11, in 1005 7 en in 1909 11 rechtsche leden bij enkele kandidaat-stelling gekozen.

Bij 'n evenredige vertegenwoordiging had de Tweede Kamer moeten tellen

	in 1897.	**1901.**	**1905.**	**1909.**
Leden links	40	43	45	42
Leden rechts	60	57	55	58

Op de blz. 307-308 vinden de lezers de verkiezingscijfers voor de jaren 1897-1909 uit alle 100 districten, naar provincies gegroepeerd. Waarom? Dit later.

De cijfers voor de jaren 1897, 1901 en 1909 heb ik ontleend aan het *Algemeen Handelsblad*, die voor 1905 aan het '*Notitieboek voor de Verkiezingen*' (uitgave van Cohen Zonen te Amsterdam). Mocht hier en daar de later verschenen *officieele* opgave wat verschillen met die uit *Het Handelsblad* (ik nam hieruit de cijfers gepubliceerd na de herstemmingen), dan kan dit hoegenaamd geen verschil opleveren voor de totaal verhoudingen; en hierop komt 't uitsluitend aan.

Wat leeren algemeene verkiezingen? Niets meer of minder dan het peil van algemeene Volksontwikkeling. Zij leeren, in hoeverre het volk voorwaarts komen wil, of wenscht te blijven stilstaan of achteruitgaan. Wil het - d.w.z. de meerderheid - voorwaarts, wil het den vooruitgang bevorderen, dan kiest het mannen (of vrouwen, zoodra wij zoo ver zijn!), die voor den vooruitgang zijn. Wil het dit niet, dan brengt het zijn stem uit op reactionairen, konservatieven of klerikalen. Want al deze namen houden hetzelfde beginsel in, al of niet gods-

dienstig getint. Er zijn natuurlijk tal van godsdienstige menschen in ons land, die op liberalen, democraten, misschien ook wel op socialisten gestemd hebben, en vele vrijdenkers, of juister gezegd: godsdienstloozen, die klerikalen tot hun vertegenwoordigers kozen. Men kan dus gerust zeggen: het klerikalisme in Nederland - 't zij katholiek, 't zij protestant - is de partij van het behoud, van den stilstand, zoo niet van achteruitgang. Wie dit niet wil, stemt links. Allen die den vooruitgang willen, zijn daarin niet even voortvarend. Men kan hem snel of langzaam wenschen, men kan er veel of weinig bij verlangen. Daarvan zal het dus afhangen of men 'n liberaal, 'n vrijzinnig demokraat of 'n sociaal-demokraat in de Tweede Kamer hebben wil. Ook speelt daarbij 'n groote rol het grootere of geringere vertrouwen, dat men in de partij van den vooruitgang stelt. Had de liberale partij altijd en eerlijk den vooruitgang gediend, dan zou zij niet zoo jammerlijk verslagen zijn geworden. Als de S.D.A.P. ruim 83000 stemmen op haar kandidaten vereenigde, terwijl zij nog geen 10000 leden telt, dan komt dit eenvoudig, omdat tienduizenden, die den vooruitgang willen, geen vertrouwen meer stellen in de liberale partij, maar hun hoop gevestigd hebben op de S.D.A.P. zonder het beginsel-program van deze partij nog te willen onderschrijven. Vandaar de machtsverschuiving bij links, alleen ten voordeele van de S.D.A.P. Willen of kunnen de liberalen hieruit niet leeren, dan zullen hun aanhangers grootendeels naar de vrijzinnig-demokraten en sociaal-demokraten overgaan, en maar voor 'n heel klein deel afzakken naar de klerikalen, alleen uit 'n onzinnige vrees voor de sociaal-demokratie.

Maar met dit al is de vooruitgang nog maar heel weinig gebaat, want tegenover links staat 'n groeiend rechts, 'n machtiger wordend klerikalisme. De reeds genoemde cijfers bewijzen dit. De achteruitgang van het klerikale stemmenaantal in 1901 beduidt hoegenaamd nog niet 'n achteruitgang van het klerikalisme. (Men houde er bovendien bij in 't oog, dat toen in 11 klerikale districten niet gestemd werd; in 1897 slechts in 7 niet). De opkomst in 1901 was bijzonder slecht; en de grootste laksheid heerschte toen juist bij de kerkelijken. Het is hier volkomen onnoodig daarvan de oorzaken op te

sporen. Nà 1901 wordt het klerikalisme steeds machtiger en er is waarlijk zooveel politiek inzicht niet voor noodig, om te durven voorspellen, dat het in 1913 geen keer genomen zal hebben, al is 't heel goed mogelijk, dat het dan zetels verliezen zal. Maar zelfs aangenomen, dat door de uiterste krachtsinspanning van links, en het wellicht op z'n lauweren gaan rusten van rechts, de stemmenverhouding zich ten gunste van het liberalisme ging verplaatsen, dan zou dit in geen geval dermate kunnen zijn, dat de linksche partijen de meerderheid van de stemmen verkregen, en nog minder zou men er dan een duurzame verbetering uit mogen afleiden.

Onder alle omstandigheden blijft de voornaamste vraag, die men zich van links stellen *moet*, deze: **Wat is de oorzaak van het klerikalisme in Nederland?** Weten de linksche politieke leiders daarop geen antwoord te geven, dan verdienen zij hun rol van leider niet. Wat beduidt een leider, die niet eens de kracht van zijn tegenpartij kent? Wat wil hij *doen,* om z'n tegenpartij te verslaan?

'De 11e Juni 1909 toonde aan, hoe *dom* de meerderheid van ons volk nog is'.

Zoo zuchtten de linksche partij-organen, en troostten zich met de hoop, dat het toch niet altijd zóó blijven kan.

Wat 'n wijsheid, wat 'n moed!

Neen, zóó zal het niet altijd blijven; alle politieke duisterlingen met de politieke stommelingen te zamen kunnen *ten slotte* den vooruitgang niet tegen houden.

Maar wat zal er moeten gebeuren?

Als de verkiezingen het peil van volksontwikkeling aangeven - en men kan de zaak uit geen ander oogpunt beschouwen, - *dan hebben de verkiezingen van 1897, 1901, 1905 en 1909 overeenstemmend bewezen, dat de volksontwikkeling in Nederland op 'n laag peil staat*.

Een politieke beginneling zou nu terstond de vraag doen: *hoe komt dat?*

Niet alzoo de politieke partijleiders in Nederland, d.w.z. de leiders van links niet; die van rechts weten het drommels goed.

Is er nu heusch zooveel verstand voor noodig, om de oorzaak van onze lage volksontwikkeling te zoeken in het volksonderwijs?

De grondslag van de volksontwikkeling is: *het lager onderwijs*; meer dan 90% van het volk geniet geen ander onderwijs dan dit.

Op zichzelf kan de lagere school nog maar 'n zeer geringe ontwikkeling meegeven. Maar zij kàn en moet den grondslag leggen, waarop in 't latere leven voortgebouwd kan worden. Wat willen menschen beginnen, die lezen noch schrijven kunnen? Zeker, anderen kunnen hen *mondeling* nog iets ontwikkelen, maar wat zou dit beduiden? Voor hen persoonlijk veel, voor de ontwikkeling van het gansche volk niets.

Als *minimum* mag men dus eischen, dat iemand moet kunnen lezen en schrijven, om zich verder te ontwikkelen. Dan eerst kan hij het machtigste middel voor zijn verdere ontwikkeling, nl. *de pers*, gebruiken.

Wanneer men nu onder dat *lezen* alleen verstaat het kunnen *spellen* der woorden, dan zou de lagere school 'n zeer goeden grondslag leggen, want dàt kunnen de leerlingen na één jaar reeds. Maar dat beduidt niets. Men moet het gelezene kunnen begrijpen en verwerken, en om dàt te kunnen doen is 'n 6 jarige schoolopleiding - zooals het volk in Nederland die heeft - beslist onvoldoende.

Als volwassenen niet alleen aan hun krant of aan een of ander boek wat willen hebben, maar ook aan een voordracht, aan 'n ontwikkelingskursus, dan moeten zij wàt méér kennen dan lezen en schrijven, dan moeten zij reeds 'n graad van algemeene ontwikkeling verkregen hebben, die onze lagere school in 6 jaar onmogelijk geven kan. Daarvoor zou noodig zijn een school, waarop de leerlingen tot hun 14e jaar bleven, en die daarna gevolgd werd door 'n voortgezette school (herhalingsschool), ook weer gedurende 2 of meer jaren.

Slechts dàn eerst zouden jongelui van 16, 17 jaar en ouder bekwaam genoeg zijn, om van de ontwikkelings-mogelijkheden der volwassenen: de pers, voordrachten, kursussen, het rechte gebruik te maken.

Wat heeft het Nederlandsche Volk daarentegen gehad? Slechts 'n schoolopleiding tot het 12e jaar, en daarna niets meer. Het kleine beetje en dan nog gebrekkige herhalingsonderwijs beduidt bitter weinig. En het Middelbare Onderwijs voor de kinderen onzer burgerij, onzer ‘betere’ standen? Och,

ik heb er reeds meermalen op gewezen, hoe gering het percentage is, dat dit onderwijs volgt.

Is het dus te verwonderen, dat ons volk dom is?

En wie heeft het meeste vat op den domoor?

Hij, die hem van den vooruitgang praat of hij, die hem in duisternis wil houden? Natuurlijk de laatste, de klerikaal. En zoo komt het, dat het klerikalisme in Nederland zoo welig tiert. Het leeft en mest zich vet van de volksdomheid.

Nu is die volksdomheid niet overal in ons land gelijkmatig verdeelt. Er zijn klerikale, er zijn liberale streken. Waar zoo?

Dat leeren ons de verkiezingscijfers op de blz. 307-308. Daar zien wij duidelijk, waar nog de macht van het liberalisme en waar die van het klerikalisme in de eerste plaats schuilt. De districten in hun samenhang, provinciesgewijs genomen, leeren, hoe het liberalisme het sterkst is in het Noorden van ons land, en in macht afneemt, naarmate men zuidelijker komt. De steden Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage heb ik afzonderlijk beschouwd, omdat de toestand in deze steden anders is dan op het platte land, eensdeels door de grootere opeenhooping van het industrieele proletariaat, maar ook en niet minder door de grootere ontwikkelings-mogelijkheid, die de groote steden aanbieden. Daardoor hebben de linksche partijen ook in de groote steden den meesten aanhang en de meeste kans om vooruit te komen. Maar dat ook het platte land niet noodzakelijk den aanhang van het klerikalisme behoeft te leveren, bewijzen de provincies Groningen en Friesland, en vòòr alles: Drente, de liberaalste provincies van het heele land.

Hoe is die ongelijke verdeeling van liberalisme en klerikalisme in ons land nu te verklaren? Dat wordt duidelijk, als wij bedenken, dat wij twee soorten van lager onderwijs hebben: openbaar en bijzonder, d.w.z. kerkelijk onderwijs.

Het is zeker duidelijk, dat het kerkelijk bijzonder onderwijs nog eenige graden slechter is dan het openbaar onderwijs. Of misschien wil men liever hooren: dat het kerkelijk bijzonder onderwijs nog in veel hoogere mate het volk geschikt maakt voor klerikale kiezers dan het openbaar. Daarmee is nu niet gezegd, dat alle leerlingen der bijzondere scholen later klerikale kiezers worden. Maar dat het grootste deel het niet zal worden, wordt tegengesproken door de volgende cijfers, om-

trent de verdeeling van het openbaar en bijzonder lager onderwijs in de verschillende provincies van ons land. De percenten zijn nauwkeurig berekend uit de opgaven voorkomende in de regeeringsverslagen omtrent den toestand van het onderwijs.

Provincie.	Aantal uitgebrachte stemmen in %. L. = links; R. = rechts.					Aantal mannelijke leerlingen der lagere school, bij O = openbaar; B = bijzonder onderwijs; in %.				
	op	1897.	1901.	1905.	1909.		1876.	1887.	1897.	1907.
Groningen.	L.	64.0	73.1	66.0	64.0	O.	84.8	85.1	82.0	77.7
	R.	36.0	26.9	34.0	36.0	B.	15.2	14.9	18.0	22.3
Friesland.	L.	51.8	53.0	55.0	53.0	O.	83.3	78.3	76.1	67.1
	R.	48.2	47.0	45.0	47.0	B.	16.7	21.7	23.9	32.9
Drente.	L.	72.4	69.0	66.5	67.7	O.	94.1	94.0	91.2	86.0
	R.	29.6	31.0	33.5	32.3	B.	5.9	6.0	8.8	14.0
Overijsel.	L.	40.0	48.8	42.0	45.5	O.	86.0	82.6	81.8	77.0
	R.	60.0	51.2	58.0	54.5	B.	14.0	17.4	18.2	23.0
Gelderland.	L.	42.4	49.5	43.0	40.0	O.	80.0	75.6	74.2	71.3
	R.	57.6	50.5	57.0	60.0	B.	20.0	24.4	25.6	28.7
Utrecht.	L.	33.9	38.0	44.8	43.0	O.	63.9	61.3	57.0	57.3
	R.	66.1	62.0	55.2	57.0	B.	36.1	38.7	43.0	42.7
N.-Holland, (behalve Amsterdam)	L.	47.3	50.6	50.6	50.0	O.[1]	70.9	71.8	73.5	73.1
	R.	52.7	49.4	49.4	50.0	B.[1]	29.1	28.2	26:5	26.9
Amsterdam.	L.	55.6	67.5	65.9	65.3	O.				72.2
	R.	44.4	32.5	34.1	34.7	B.				27.8
Z.-Holland, (behalve 's Gravenhage en Rotterdam)	L.	36.9	36.1	43.3	40.4	O.[2]	71.8	68.5	65.0	63.4
	R.	63.1	63.9	56.7	59.6	B.[2]	28.2	31.5	35.0	36.6

1) Amsterdam inbegrepen.
1) Amsterdam inbegrepen.
2) Rotterdam en den Haag inbegrepen.
2) Rotterdam en den Haag inbegrepen.

Provincie.	Aantal uitgebrachte stemmen in %. L. = links; R. = rechts.					Aantal mannelijke leerlingen der lagere school, bij O = openbaar; B = bijzonder onderwijs in %.			
	op	1897.	1901.	1905.	1909.		1876.	1887.	1897.	1907.
's Gravenhage	L.	50.5	67.5	60.0	58.0	O.				59.4
	R.	49.5	32.5	40.0	42.0	B.				40.6
Rotterdam	L.	47.8	52.7	55.5	56.4	O.				68.0[1]
	R.	52.2	47.3	44.5	43.6	B.				32.0[1]
Zeeland.	L.	46.8	46.5	51.3	44.2	O.	87.8	87.9	85.8	79.0
	R.	53.2	53.5	48.7	55.8	B.	12.2	12.1	14.2	21.0
N.-Brabant	L.	8.6	6.7	9.0	10.9	O.	82.4	76.2	70.9	67.0
	R.	93.4	96.4	91.0	89.1	B.	17.6	23.8	29.1	33.0
Limburg.	L.	10.5	6.4	12.7	8.2	O.	88.5	86.4	80.4	78.8
	R.	89.5	93.6	87.3	91.8	B.	11.5	13.6	19.6	21.2
Nederland.	L.	43.-	48.-	48.-	47.0	O.	79.1	76.2	73.5	70.4
	R.	57.-	52.-	52.-	53.0	B.	20.9	23.8	26.5	29.6

Leeren deze cijfers nu niet ten duidelijkste, dat het liberalisme het sterkst is in streken waar het openbaar onderwijs het in omvang wint van het bijzonder onderwijs? Of zou het louter toeval zijn, dat in Drenthe met zeer weinig bijzonder onderwijs, het klerikalisme ook het kleinste percent kiezers heeft van alle provincies?

De zuidelijke provincies Limburg en Noord-Brabant zijn, zoo al niet 'n bewijs tegen mijn stelling, dan toch 'n heel zwak bewijs er vóór, zal misschien menigeen opmerken. Daarop antwoord ik: in geenen deele! Want men moet er wel bij in 't oog houden, dat het zoogenaamde openbaar onderwijs in Limburg en Noord-Brabant, waar de kerk absoluut heerscht, in den grond der zaak niet veel anders is, dan bijzonder kerkelijk onderwijs.

1) In 1905.

1) In 1905.

Dat is in de andere provincies en vooral in de noordelijke en in de groote steden niet het geval. De provincies Limburg en Noord-Brabant zijn iets afzonderlijks en eveneens bewijzen voor mijn beweren: waar werkelijk neutraal openbaar onderwijs overheerscht, daar schuilt de macht van de linksche partijen. En hiermee is tevens gezegd, wat alleen in de toekomst Nederland van de priesterheerschappij verlossen kan: *algemeen goed en openbaar onderwijs,* dus: weg met het bijzonder kerkelijk onderwijs! De Staat (of de gemeente) zorge voor goed, algemeen, maatschappelijk onderwijs, dat opleidt tot staatsburger en burgeres. Dit is de Staat verplicht aan àl zijn kinderen.

Willen de ouders hun kinderen nog 'n bijzondere opleiding voor een of ander kerkgenootschap geven, dat is hùn zaak. De Staat zal dat niemand beletten, maar het staatsbelang, het belang van het heele volk, de toekomst van ons vaderland eischt, dat de Staat *allen* kinderen dezelfde staatsburgerlijke opvoeding geeft, en dat kan alleen geschieden in de algemeene, openbare volksschool.

De kerkelijke partijleiders zijn slimmer dan de liberale partijmannen. Zij weten zeer goed, dat *hun* macht schuilt in slecht onderwijs. Waar het openbaar onderwijs door den geest des tijds - die gelukkig ook in ons land niet spoorloos voorbijgaat - beter is geworden, daar trachten zij dat openbaar onderwijs te verzwakken. En dat gelukt hun volkomen met de millioenen, die het Nederlandsche volk aan hun kerkelijke scholen ten geschenke geeft. Bovenstaande cijfers leeren ook, hoe het bijzonder onderwijs in versneld tempo vooruit, het openbaar daarentegen even snel achteruitgaat. Terwijl van 1897 tot 1907 de vooruitgang van het bijzonder onderwijs 3.1% bedroeg, was dit van 1907 tot 1908, dus in 1 jaar al 1.1% geworden. 15 Januari 1908 was n.l. de verhouding 30.7% (29.6% in 1907) bijzonder onderwijs tegen 69.3% (70.4% in 1907) openbaar onderwijs, alleen wat betreft de mannelijke schoolbevolking. Deze sterke aftakeling van het openbaar onderwijs vooral na 1900 zal natuurlijk eerst zijn invloed doen gelden op latere verkiezingen. Niet overal in dezelfde verhouding. Want nadrukkelijk moet ik herhalen, dat het schoolonderwijs niet de eenige factor van iemands gees-

telijke ontwikkeling is, maar wel de belangrijkste. In steden met meer ontwikkelingsmogelijkheden - ik zei het reeds - kàn de liberale idee - natuurlijk de *werkelijk* liberale idee, nog ingang vinden ook bij vroegere leerlingen van kerkelijke scholen, maar op die enkelen komt het niet aan. Wij moeten zien naar de massa, en ons afvragen: waardoor is deze voor den vooruitgang te winnen? En dan kan 't antwoord niet anders luiden dan: door goed openbaar onderwijs.

Wie dit niet leert uit de nauwgezette studie van de verkiezingen in verband met de ontwikkeling van ons volk, en *dus* ook in verband met ons volksonderwijs, is m.i. verblind.

Als de linksche partijen dit niet gaan inzien, dan ziet het er voor de toekomst van Nederland zeer treurig uit. Tot nog toe schijnen zij hoegenaamd geen idee gehad te hebben van de ware macht van het klerikalisme. Zouden zij anders in de Tweede Kamer de millioenen voor het bijzonder onderwijs toegestaan hebben, waardoor hun eigen positie verzwakt wordt, en steeds zwakker worden zal?

De grootste schuldige in dezen is echter het liberalisme, of liever de liberale partij. Eens had zij de macht in de Regeering. Had zij toen liberaal en met ver vooruitzienden blik *gehandeld,* dan had zij ons land al 50 jaar geleden leerplicht tot het 14e jaar moeten geven, en voor goed openbaar onderwijs moeten zorgen; dan had zij het herhalings- en het vakonderwijs moeten regelen op 'n goeden grondslag.

En wat deed zij?

Aan den vooravond der verkiezingen, den 9en Juni 1909 schreef Charles Boissevain nog in het Handelsblad:

'*Wij moeten trouw blijven aan dat groote volksbelang: het Onderwijs. Hier en daar is men verflauwd in den ouden ijver, zeer ten onrechte. Wij moeten het onderwijsstelsel* (bedoeld is: het Openbaar Ond.) *blijven steunen en hooghouden*.'

Dergelijke lofredenen op de liefde der liberalen voor het onderwijs leest men in hun bladen wel meer. Ik ben altijd stom van verbazing als ik dezen - leugen lees. Want 'n leugen *is* 't, al spreken velen hem wellicht in goed vertrouwen na. Behoef ik na al het voorgaande nòg eens met cijfers en feiten

bewijzen, dat de liberalen schandelijk hun plicht tegenover het volksonderwijs verzaakt hebben?[1)]

Dat is echter geweest. Wat moet er gedaan worden, om uit de duisternis te geraken, om van de priesterheerschappij verlost te worden?

Voor wie werkelijk den vooruitgang van ons land dienen wil, is daarop maar één antwoord: in de komende jaren de kiezers trachten te overtuigen van de groote gevaren, welke ons land bedreigen van de klerikale overheersching. Waar de linksche partijen in de gemeenteraden nog de meerderheid hebben moeten zij het openbaar onderwijs gaan verbeteren, om daardoor den voortgang van het bijzonder zooveel mogelijk te stuiten. De regeering zal zulk pogen wel, waar 't kan, tegenwerken. Zooveel te grooter is de plicht van de linksche partijen om in deze zaak, samen te werken. En komt dan eenmaal de tijd, dat de linksche partijen in de Tweede Kamer over 'n meerderheid beschikken kunnen, dan flink, eerlijk en liberaal ons land gegeven, wat het zoo dringend noodig heeft:

een goede, openbare en algemeene volksschool.

Amsterdam, Juli 1909.

Naschrift.

De tabellen, omtrent het aantal uitgebrachte stemmen in de 100 kiesdistricten bij de hoofdverkiezingen van 1897-1909 konden helaas niet opgenomen worden wegens te grooten omvang. De samentrekking van al die cijfers voor de provincies en voor de groote steden: Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage vinden de lezers hierachter.

1) Ik mag hier wel verwijzen naar de vele geschriften, die ik over volksontwikkeling gepubliceerd heb, en naar 'n nieuwe brochure: *Scholen en Onderwijs in Duitschland en Nederland,* 48 blz. met 32 afbeeldingen. Prijs 50 cts. 's-Gravenhage 1909. Uitgevers Maatschappij '*Ontwikkeling*'.

Aantal uitgebrachte geldige stemmen bij de Hoofdverkiezingen voor de Tweede Kamer.

Provincie.	Jaar.	Liberaal.	Vrijz.-Dem. (Radikaal).	Soc.-Dem.	Links totaal.	in %.	in %.	Rechts totaal.
Groningen.	1897	13714	1032	2494	17240	64.0	36.0	9693
	1901	4883	6481	7859	19223	71.7	28.3	7600
	05	5379	8855	10083	24317	66.0	34.0	12396
	09	1868	12440	9712	24020	64.0	36.0	13517
Friesland.	1897	9526	2554	4126	16206	51.8	48.2	15063
	1901	9981	1878	8062	19921	53.0	47.0	17619
	05	12753	2919	11406	27078	55.0	45.0	22187
	09	9124	4734	12095	25953	53.0	47.0	23139
Drente.	1897	8254	87	-	8341	72.4	27.6	3191
	1901	5779	126	-	5905	69.0	31.0	2651
	05	7530	2869	423	10822	66.5	33.5	5461
	09	8344	1892	1152	11388	67.7	32.3	5270
Overijsel.	1897	10385	3154	1972	15511	40.0	60.0	23393
	1901	6835	4458	3601	14894	48.8	51.2	15643[1)]
	05	10673	6242	5508	22423	42.0	50.0	31071
	09	13991	3876	6661	24528	45.5	54.5	29402
Gelderland.	1897	23732	-	868	24600	42.4	57.6	33440
	1901	18481	1196	2118	21795	49.5	50.5	22634[2)]
	05	23089	308	5547	28944	43.0	57.0	38317
	09	14711	2458	6928	24097	40.0	60.0	36131[3)]
Utrecht.	1897	7686	145	886	8717	33.9	66.1	16993
	1901	5198	823	2638	8659	38.0	62.0	14097
	05	11308	955	2582	14845	44.8	55.2	18273
	09	7425	653	3034	11112	43.0	57.0	14759[4)]
Nd-Holand, (behalve Amsterdam)	1897	20693	4065	271	25029	47.3	52.7	27861

1) + één lid bij enkele kandidaatstelling.
2) + twee leden bij enkele kandidaatstelling.
3) + één lid bij enkele kandidaatstelling.
4) + één lid bij enkele kandidaatstelling.

	1901	14815	7691	4362	26868	50.6	49.4	26201
	05	18297	10869	6729	35895	50.6	49.4	34976
	09	21379	8489	8397	37265	50.0	50.0	37477
Amsterdam	1897	8971	2731	1152	12854	55.6	44.4	10256
	1901	9953	6288	3686	19927	67.5	32.5	9605
	05	10580	9007	10063	30650	65.9	34.1	15882
	09	10825	8543	14909	34277	65.3	34.7	18181
Zd-Holland, (behalve Rotterdam en den Haag.)	1897	19696	738	-	20434	36.9	63.1	34974
	1901	15444	2006	2647	20097	36.1	63.9	35573
	05	29346	1793	4154	35293	43.3	56.7	46137
	09	24390	3142	5759	33291	40.4	59.6	48964

Provincie.	Jaar.	Liberaal.	Vrijz.-Dem. (Radikaal).	Soc.-Dem.	Links totaal.	in %.	in %.	Rechts totaal.
Rotterdam.	1897	6320	44	312	6676	47.8	52.2	7279
	1901	6867	-	1044	7911	52.7	47.3	7096
	05	10659	2134	2648	15441	55.5	44.5	12362
	09	12290	428	4576	21294	56.4	43.6	16438
's Gravenhage.	1897	5364	855	-	6219	50.5	49.5	6084
	1901	5519	2680	681	8880	67.5	32.5	4272
	05	6743	3750	2313	12806	60.0	40.0	8631
	09	7696	1988	3598	13282	58.0	42.0	9654
Zeeland.	1897	12193	157	-	12350	46.8	53.2	14025
	1901	11152	-	697	11849	46.5	53.5	13632
	05	10202	5505	1501	17208	51.3	48.7	16513
	09	8406	6079	1404	15889	44.2	55.8	20042
N.-Brabant.	1897	2169	-	-	2169	8.1	91.9	24517[1]
	1901	1018	-	-	1018	6.7	93.3	14279[2]
	05	1214	595	1807	3616	9.0	91.0	36619[3]
	09	775	444	2392	3611	10.9	89.1	29530[4]
Limburg.	1897	600	-	323	923	10.5	89.5	7891[5]
	1901	-	-	818	818	6.4	93.6	11890[6]
	05	-	-	1072	1072	12.7	87.3	7343[7]
	09	-	-	1537	1537	8.2	91.8	17190[8]
Nederland.	1897	149303	15562	12404	177269	43.-	57.-	234660[9]
	1901	115925	33627	38213	187765	48.-	52.-	202792[10]
	05	157773	55801	66836	280410	48.-	52.-	306168[11]

1) + vier leden bij enkele kandidaatstelling.
2) + zes leden bij enkele kandidaatstelling.
3) + drie leden bij enkele kandidaatstelling.
4) + zes leden bij enkele kandidaatstelling.
5) + drie leden bij enkele kandidaatstelling.
6) + twee leden bij enkele kandidaatstelling.
7) + vier leden bij enkele kandidaatstelling.
8) + drie leden bij enkele kandidaatstelling.
9) + zeven leden bij enkele kandidaatstelling.
10) + elf leden bij enkele kandidaatstelling.
11) + zeven leden bij enkele kandidaatstelling.

09	141224	55166	85154	281544	47.-	53.-	319694[12)]

12) + elf leden bij enkele kandidaatstelling.

Avondzang
Door
Is. P. De Vooys.

Hoe drijft op snel gezwollen stroom
van lang in enge bedding
bedwongen weemoed,
mijn schip van avondlijke droom
nu zonder licht en leiding
een wijde zee gemoet!

Hoort langs de rietbewassen oever
door wilg- en elzenhout
een en'kle vogelzang!
een tonenval, die droef en droever
mijn oogen vochtig houdt
en 't hart zoo bang.

Kent gij, verborgen avondzanger,
de somb're zorgenschauw
van donk're dadenwolk?
of zijt ge in 't duister lichtverlanger
naar morgenrood in pareldauw
of teed'rer liefde tolk?

Mijn stroom voert mij die zang voorbij,
voorbij zulk wonderspreken
naar eindloos zeeënwater.
En 't lied waarmee 'k mijn tocht gelei
is vlug als geur ontweken;
Wie zingt er later?

Aanteekening na een bezoek aan de tentoonstelling van kunstnijverheid te Stockholm

Het is wel om zich bezwaard te gevoelen, wanneer men, bij het verlaten van een tentoonstelling als deze, lust heeft in een ongunstig oordeel uiting te geven aan zijn onvoldaanheid.

Daar was een verrukkelijke zomervaart van Blasieholmen naar Djurgards Staden, waarbij men over Skeppsholmen heen de glimmerende granietwanden ziet van Mosebacken.

Daar was aan den ingang van de tentoonstellingsterreinen het tijdelijk Eethuis, waar men, voor den halven cirkel van hooge vensters in de groote bovenzaal, zich sterken en verfrisschen kon, ook met de oogen die op die heele bedrijvige stroom en haven verheugd neerzagen.

Daar was die ruime en overzichtelijke aanleg van bijgebouwen en hoofdgebouw, een geheel dat in geen enkel opzicht den indruk van een kermis maakte, en waarvan de bezichtiging minder vermoeiend was dan van eenigen vroeger bezochten.

In den vorm van een voet, waarvan het gedeelte boven den dunnen enkel en beneden het Eethuis, door enkele modellen van gemeubelde land- en arbeidershuizen gevuld is, terwijl de voet-zelf gevormd wordt door het hoofdgebouw, heeft dit geheel een dergelijke afwisseling van openlucht-terrein, en van kamers en doorgangen rondom fonteinen en binnenplaatsen, dat men zich beurtelings geboeid en opgefrischt voelen kan en nergens onder den vloek komt van de opgeslotenheid. Zelfs bij het zwoele Juliweer speelt de lucht van het water door alle ruimten. En de aaneenschakeling van die ruimten is zóó eenvoudig, de aanwijzingen hoe men te gaan heeft, zijn zóó duidelijk, dat men nergens moeite heeft om, het *vele* ziende, zeker te zijn dat men *alles* ziet.

Bovendien, leerzaam voor den liefhebber van kunstnijverheid is de tentoonstelling in hooge mate. Maar met deze opmerking begint het bezwaar dat ik geloof terecht te mogen maken en dat toch aan menigen inzender onrecht doet.

Het komt mij voor dat de zweedsche kunstnijverheid zich nog zoo goed als geheel bevindt in een tijdperk, waarvan we zoo gaarne geloofden dat het nu gesloten was. Zij kent, zoo komt het mij voor, nog zelden anders dan de nabootsing van het historische.

Hoeveel werk, hoe oneindig veel zorg moet besteed zijn aan wat we zoo wegwerpend noemen. Nabootsing van het historische. Meubelen uit alle eeuwen, van velerlei beschavingen, weefsels uit alle landstreken van Scandinavië. Hoeveel werk en zorg van nabootsing, en hoe weinig oorspronkelijks. En erger: in die nabootsing en in de toepassing van nagebootste vormen hoe weinig smaak.

Daar was één vertrekken-reeks, ook maar één, die èn door de keus van de enkele stoffen, èn door hun uitstallingsgeheel den stelligen indruk van goeden smaak maakte. Het was de afdeeling van de *Föreningen för Svensk Hemslöjd*. Die zaal met haar aangrenzende kamers en tuin gaf een gevoel van rust en voornaamheid dat men nergens terugkreeg.

Dan waren er de vertrekken van *Handarbetets Vänner*, waar niet zoozeer het geheel, maar het stijl-, zoowel als fantasieen smaakvolle werk van Maria Sjöström boeide en genoegen gaf. Een paar voortreffelijk gekomponeerde, geborduurde misgewaden en verscheidene kleeden, die mij haar doen herinneren.

Ondanks het vele leerzame van deze tentoonstelling - veel en velerlei - zoo weinig (al was er wel wat meer dan ik noemde) dat een bevrediging geeft aan smaak en kunstzin. Men voelt zich bezwaard het uittespreken. Men heeft een gevoel alsof men menigen onbekenden deugdelijken arbeider een grievend onrecht doet. Toch heeft ook hij die alleen met smaak en kunstzin waarneemt, een recht zijn gewaarwordingen weer te geven. Toch is misschien het onrecht dat hij aandoet noodig, om het hoogere recht van de schoonheid te handhaven.

ALBERT VERWEY.

Politieke Gesprekken
Door
G. en N. Burger.[1)]

G.

Hierover zijn wij het dus eens dat de politiek op het doode punt is gekomen, en daarom zoo dor en saai is. Links noch rechts, onder de partijen die kunnen regeeren, zijn de beginselen in staat nieuw leven te wekken. Integendeel is er ontbinding van die beginselen en afval ervan waar te nemen. Het meest bij de vrijzinnigen, ondanks de geduchte nederlaag die zij geleden hebben. Er is een neiging tot overloopen, die hiermee begint dat een rechtsch bewind goedgekeurd wordt, alleen omdat links het niet zonder de sociaal-demokraten zou kunnen doen. Er is ook een neiging om de verkiezingsleuzen, die dienden om den afval naar de sociaal-demokratie te matigen, voorloopig achteraf te houden en samenwerking met de regeering te zoeken. En de rechterpartijen vinden dat best. Want het stelt hen in staat niet al te zeer naar de verwezenlijking van hun clericale beginselen te streven. Vooral de katholieken toonen angst voor een te puriteinsch bestuur en voor een te groote overmacht van predikanten-invloed.

Maar waar moet dat heen met ons politiek leven? Het lijdelijke conservatisme, dat zoo min mogelijk wenscht te veranderen, zal wel niet in een reactionnair conservatisme, een

1) Schrijvers dezer beschouwingen over politiek meenden in gesprekvorm hunne afwijkende en toch in den geest niet geheel tegenstrijdige inzichten over de politiek het best tot uiting te kunnen brengen.
Toevallige omstandigheden en nauwe verwantschap maakten de samenwerking mogelijk.

streven naar terugwerking, overgaan, doch bevordert ongetwijfeld den ouden regentengeest bij de regeerende personen, en de onverschilligheid bij de geregeerden. De kwade naam, dien de politiek in de laatste jaren gekregen had, door de machteloosheid en de onbekwaamheid der toonaangevende personen, en door de demagogische manoeuvres die daarvan het gevolg waren, zal er niet op verbeteren.

N.

Zoo zwart ziet het er niet uit. Want al is het waar, dat de vrijzinnigen met een buitenmatige gelatenheid hun zware nederlaag hebben opgenomen, toch is er voor hen goede reden, om zoo zwak protesteerend te berusten. De groote onderlinge verdeeldheid over bijna alle punten van regeeringsbeleid en de moeilijkheid om tegelijk zich tegen de sociaal-demokratie te verdedigen en haar steun te gebruiken, maakten het regeeren tot een ondankbare taak.

Doch dat Dr. Kuyper er niet in geslaagd is zijn levensdoel te bereiken en het liberalisme voor goed van de regeeringszetels te dringen, zonder tegelijkertijd te moeten beleven, dat zijn eigen leger niet bereid bleek om zijn calvinistischen staat te verwerkelijken, is als een slag bij Doggersbank. Moeten de vrijzinnigen al toegeven dat een zuiver liberale regeering voor ons land onmogelijk geworden is, toch werd het clericalisme van onze kusten geweerd. Het is bang om den geslagen vijand nog verder te vervolgen.

Moge dat dan tot resultaat hebben dat de politiek even dor als dood schijnt, er is toch nu een kans gekomen om verlost te worden van al het leelijke dat aan de antithese-politiek der latere jaren eigen was. En blijkt dat niet hieruit, dat tal van door positie, rang of vermogen invloedrijke personen, die aan de liberale politiek vervreemd waren, aansluiting zoeken bij een regeering, die bereid is haar politiek niet uitdagend ‘clericaal’, maar gematigd ‘rechts’ te noemen? Zij blijken dus niet onvatbaar voor politieke belangstelling, en zullen ongetwijfeld medewerken om allerlei nuttige regelingen, waarvoor vroeger nooit tijd was, of die om verkiezingsredenen veel te gehaast en slordig werden opgezet, doelmatig tot stand te brengen.

G.

Dat is bijna nog zwarter als het beeld door mij gegeven. Beginselverzaking, overloopen naar den vijand, en nog wel niet openlijk maar zoo stilletjes weg zonder dat iemand het bemerkt, zou een bewijs zijn van nieuwe politieke belangstelling? Is het niet veeleer een bewijs van kliekgeest en regentenzin, die er boven alles op uit is om invloed te houden of te verkrijgen, zij 't ook in andere richting dan aanvankelijk werd voorgestaan? Erger is niet te illustreeren het verval van de liberale denkbeelden, wier ideëele zijde toch steeds zich uitte in de bevordering van het dogmen-vrije onderwijs, zooals de zakelijke kant in den vrijhandel te vinden was.

Alleen voor die zakelijke kant toonen de vrijzinnigen nog eenige benauwdheid, en om daarbij te redden wat er te redden valt, zijn ze bereid allerlei vreemde vlaggen te erkennen, of zelfs te hijschen. Waar is de Ruyter's bezem in den top van de mast.

Maar is het ook wel een lichtzijde te noemen, dat de clericale beginselen minstens evenzeer in verval zijn? Dat het zoo is, blijkt wel niet zoo duidelijk als bij de liberalen. Maar het feit alleen dat rechts Dr. Kuyper liet vallen, - en niet zonder verlichting liet vallen - om schandaaltjes van klein allooi, waarvan de rechtsche leiders stellig alles af wisten, ook voor dat ze met misbaar werden gepubliceerd in den vorm eener afdreiging, - dat feit toont aan hoe weinig lust er was het politieke bouwwerk van een christelijke staat te ondernemen, waarbij de architect toch niet had kunnen gemist worden.

En dan toonen Prof. Fabius eenerzijds, Mr. Dr. van de Laar in de *Klaroen* anderzijds, hoe de clericale legermacht als Wallenstein's leger te veel vreemde elementen in zich borg om nog langer van uit de veldheerstent zonder verdere eigen overdenkingen, gericht te worden. Slechts voor den minderwaardigen verkiezingsstrijd, den minderwaardigen maar meest noodigen, werkte de coalitie-machine zonder fout, doch voor 't regeeren was zij reeds van 1901 tot 1905 minder gezocht gebleken. En in 1909 is zij met rust gelaten.

Doch is dat voor de politiek een lichtzijde? Wanneer de liberale gedachte nog leefde, zou men moeten verlangen naar een fellen strijd tegen een krachtig zich roerend Neo-Calvinisme. Dan was er kans van opleving. Wat is er nu te ver-

wachten? Een zakelijke politiek die geen ideëele momenten vooropstelt, doch er op uit zal zijn nijverheid, handel en landbouw te bevorderen, en die de staatsmachine zal bijlappen, waar het functioneeren tot nu toe te kort schoot, door een z.g. betere rechtsbedeeling. Doch is er niet meer noodig? En bovendien, verbergt zoo'n zakelijke politiek geen elementen die een sterke partijformatie der verschillende betrokken belangen eischen, alvorens er aan te denken valt goed wetgevend werk tot stand te brengen?

N.

Wees dankbaar, dat we 't zonder dat kunnen probeeren. Of er meer noodig is? Natuurlijk is er altijd meer noodig, maar er ligt voorloopig werk genoeg klaar. Leger en vloot eischen aanpassing aan veranderde omstandigheden en herstel van de ellende, die de politiek aan de landsverdediging bezorgde. De rechtspraak is langzaam en onvolledig. Allerlei wettelijke regelingen, erfenissen der oude politiek, werken slecht en moeten opgeknapt worden. 't Onderwijs, vooral de voorbereiding voor de universiteit, die middelbaar heet, en het vakonderwijs, moet gereorganiseerd. En er is nog zooveel meer. Armenzorg, sociale verzekering en de regeling van 't kiesrecht kunnen ook geleidelijk aan de orde komen, zoodra 't finantiewezen zonder al te drukkende belastingverhooging op krachten gebracht is. Dat alles heeft geleden van de ‘leuzen’ en ‘beloften’. Is 't nu niet gelukkig dat met de vroegere politiek ook die leuzen en beloften worden opgeruimd en er voor wezenlijk practisch werk vrije baan komt?

En zou een nieuwe partij-formatie dat verbeteren? Zouden niet dezelfde kwalen terugkomen? Is Amerika er beter aan toe met zijn twee groote politieke partijen, idealen-van partijorganisatie voor den verkiezingsstrijd? Is er iets aanlokkelijks in de Fransche politiek, waarop de onze als een haar geleek, ofschoon nog niet zoo volmaakt voorzien van uitgeslapen beroeps-politici? Toonde Duitschland niet hoe gevaarlijk het is om agrarische en industrieele belangen-politiek te gaan organiseeren, zoodat een botsing onvermijdelijk wordt, en de overheersching van de eene groep door de andere veroorzaakt? En in Engeland blijkt de principieele partijpolitiek tot niets anders in staat dan het land voortdurend in agitatie te houden,

die steeds de regeerende partij verzwakt zoodra die aan 't werk is getrokken. Moeten we dan België tot voorbeeld hebben, zooals onmiddellijk na de verkiezing door de kerkelijke partijen is gezegd, omdat daar een clericaal bewind een lange reeks van jaren oppermachtig was?

We zijn in de gelukkige omstandigheden dat zoo'n clericale en vooral ultramontane overmacht voor ons land onmogelijk is, omdat het antipapisme, door Dr. Kuyper voor zijn politiek doel tijdelijk naar achteren verbannen, zoo diep bij 't volk erin zit, dat het onmiddellijk weer zou herleven bij katholiek machtsvertoon en de katholieken de leiding der coalitie moeten overlaten aan de protestanten. En meer en meer aan protestanten, wier tradities een afwering der ultramontanen waarborgen.

Al zag het er dus naar uit dat het clericalisme voor een reeks van jaren als in België het heft in handen zou hebben, zoo moeten we toch blij zijn dat toestanden als daar bestaan niet kunnen voorkomen.

De politieke kalmte is daarom een heugelijk verschijnsel en bovendien ook typisch voor ons volk. Want zoo vatbaar het was voor theologische geschillen en voor alle kwesties van ‘conscientie’, zoo weinig is het geneigd om een strijd van belangen opeulijk aan te gaan. Dat wil niet zeggen dat die belangenstrijd er niet is en niet in stilte wordt gedreven, maar het karakter van 't volk brengt mede dat daarover niet luidruchtig gesproken en uitgeweid wordt. Hoe is dat niet duidelijk gebleken bij al de pogingen, die, sedert 1885 ongeveer, gedaan zijn, om de theologische politiek door een z.g. sociale of economische te vervangen. Kerdijk onder de liberalen, Kuyper en Schaepman onder protestantsch en katholiek kerkelijken hebben er blijkbaar naar gestreefd om sociale hervormingen en demokratischer regeeringsvorm tot *het* politiek beginsel te maken. Doch alle pogingen tot toenadering zijn mislukt. De nieuwe partijformatie bij den strijd om 't ministerie Tak viel met een neder laag uit elkaar. En alle proeven om christelijk-sociale partijen op te richten, katholiek onder Brinkhuis, calvinistisch onder Staalman, bleken niet in staat om de theologische verwantschap in een sociale klove te wijzigen.

Trouwens, ook elders blijkt het. De industrie-partij der vrijliberalen, die zoo openlijk een belang van het groot-kapitaal

voorstond, en met zoo'n prijzenswaardige oprechtheid voor een reactionnair conservatisme opkwam, moest het bij de verkiezingen schandelijk afleggen. En zelfs de sociaal-demokraten - hoewel die mijns inziens voor een politieke bespreking niet in aanmerking komen, daar ze toch nimmer regeeren kunnen of deel van een regeering uitmaken - zelfs de sociaal-demokraten werden meer warm voor theoretische geschillen over den klassenstrijd als over den eigenlijken belangenstrijd die de arbeiders beproeven te voeren. De vrijheid van het woord, niet de macht der meerderheid, was de ‘demokratie’ van de uitgebannen Tribune.

G.

Wat is de kern van die geheele beschouwing? Is het niet dit, dat de zakelijke politiek onzakelijk gedreven moet worden? De belangen van handel, nijverheid en landbouw moeten gediend worden, doch zonder te duidelijk te maken wiens belangen eigenlijk op den voorgrond komen te staan, Waarom dat vermijden van strijd? Toch nergens anders om dan om te verbergen dat er belangen zijn, die niet of die onvoldoende gediend worden. Struisvogel-politiek en niets anders. Dat blijkt ook uit de houding tegenover de sociaal-demokratie. Het ligt in de lijn van het lijdelijk conservatisme het socialisme te negeeren, en toch zonder het eenigszins gevoelig te prikkelen. Negeeren beteekent dan ook kalm houden. Geen reden geven tot agitatie, doch tegelijk uitsluiten van invloed. Juist omdat de sociaal-demokratie te veel invloed had op allerlei beslissingen eener vrijzinnige regeeringsmeerderheid, juist daarom werd een kerkelijk bewind verkozen boven een vrijzinnig, zelfs door de leidende liberale dagbladen.

Doch zulk negeeren is struisvogelpolitiek. De sociaal-demokratie is een kracht, in alle moderne staten en ook in ons land. Men zou geneigd zijn te zeggen in ons land de eenige kracht. Want de macht der andere partijen stelt deze niet in staat in beweging te komen, zoodat logisch eruit volgt dat ze kracht missen. Uitweiden over den oorsprong van die kracht uit een levend beginsel is overbodig. Laten wij er alleen maar op letten dat hier een politieke kracht aanwezig is. De bewijzen? Allereerst juist die Tribune-geschiedenis. Met welke resoluutheid is een kankerende ziekte zóo uitgesneden dat

genezing onmiddellijk uitrad. Welke partij zou daartoe instaat zijn? Overal elders is het toegeven en pacificeeren. De sociaaldemokratie pacificeerde de ontevredenen niet, maar liet zich ook niet uit de richting dringen. Dat is kracht. Dan de verkiezingen. De directe winst was niet zoo groot, doch toch nog van beteekenis. Er zit nog perspectief in. En wel dit, dat in de groote steden al de arbeidersdistricten rood worden. Dat de winst niet grooter is, zal wel voor een deel veroorzaakt zijn door den afval van de intellectueele burgerij. Want die is in ons land in een staat van verwording, van onverschilligheid voor publiek belang. Duidelijker blijkt echter de kracht uit de houding, om over alle dingen precies te zeggen hoe ze zijn, geen doekjes erom te winden en de ‘schijn’ der andere partij-bemoeiingen uittelachen. Dat is met twee voeten stevig op den grond staan. Zoo is kracht uitteoefenen. En die zou straffeloos genegeerd kunnen worden?

Nog kwader wordt dat wanneer daarbij de waan komt als of in ons land alles zoo rustig en kalm zal blijven, als het er op 't oogenblik uitziet. De barometer van Europa wijst heel andere dingen aan.

Duitschland en Engeland zagen zich door hun tegen elkaar gerichte vlootbouw gedwongen om het volk nieuwe belastingen op te leggen, die den strijd doen ontbranden tusschen de ekonomische groepen om elkaar ermede te bedenken. Het kapitaal en vooral het overgevoelige agrarische kapitaal weert zich tot het uiterste om liever aan de onbemiddelden verbruiksbelastingen op te leggen, dan hun geldrechten te zien bekort. De pruisische jonkers wonnen. Wat zullen de Engelsche ‘dukes’ bereiken? Maar de strijd brengt een geweldige deining, die voortwerkt naar de diepten, terwijl de spanning tusschen de wassende vloten toeneemt. Spanje stond op tegen een clericale regeering, die een koloniaal-kapitalistisch belang door arme huisvaders wilde laten verdedigen. In Zweden staan driehonderdduizend arbeiders in een geweldigen strijd tegen de ekonomische macht der werkgevers. Finland nam ‘akkerwetten’ aan die met een onteigening van 't grondbezit dreigen.

En in Frankrijk is een geweldige woeling, die als met een vulkanische schok opeens een sterk regeerder omver wierp, doch elk oogenblik sterker kan uitbarsten.

Ondertusschen toonen luchtschepen en vliegmachines zelfs aan den armsten van geest hoe menschelijk vernuft de wereld revolutionneert, en hoe groote mogelijkheden de toekomst bergt. Is dat een metereologische kaart van Europa, die kalm politiek weer waarborgt, en die veroorlooft met gerustheid ‘de’ politieke kracht van ons land als niet bestaande te negeeren?

Bovendien zijn er zakelijke misstanden, die niet langer onzakelijk onafgedaan kunnen blijven. Is er orde te brengen in leger, vloot en rechtspraak? Te erger voor de regeeringen die verzuimden daarvoor te zorgen. Nu vooral verwacht de arbeidersklasse erkenning. Niet alleen de socialistische, ook de kerkelijke, vooral de Katholieke. Erkenning van wat? Van het staatsburgerschap en al wat daaraan vast zit. Kiesrecht allereerst doch daarna betere bestaanszekerheid, korter arbeidstijd, meer rust. Dat is niet langer een verkiezingsleus of belofte. Dat is een wensch, een gevoel van recht, een eisch der arbeiders, op de vervulling waarvan zij wachten.

Zij wachten, en dat geeft den schijn van rust en kalmte. Ze zullen mogelijk nog vrij lang kunnen wachten als zij niet geprikkeld worden door een verslechtering van hun lot. Doch eens zal het tot uiting komen. En zou het te verwonderen zijn, dat die uiting zal zoeken naar ‘de’ politieke kracht, naar de sociaal-demokratie?

N.

Zoo stellen de sociaal-demokraten zelf het steeds voor. Maar de werkelijkheid toont toch wel dat ons volk niet van 't socialisme gediend is. De verkiezingen bewijzen klaar als de dag, hoe in enkele groote steden de onontwikkelde arbeiders de oppositie-partij steunen, doch dat het inter-nationaal karakter over 't geheele land als anti-nationaal gevoeld wordt.

Niet te ontkennen valt, dat als oppositie, als ontmaskeraar van misstanden, als stem van stemlooze belangen, als scherp controleur van de regeeringsdaden, de sociaal-demokratie een moeilijk te missen rol vervult. Maar daarvoor zijn enkele kamerzetels voldoende. Als regeeringspartij kan zij nooit optreden. Allereerst omdat zij republikeinsch is, wat voor ons land een grove overtreding is van het nationaal gevoel. Doch dan ook is haar actie aangelegd op afbreken, agiteeren,

eenzijdig voor het belang der arbeiders buit te veroveren, zonder te kunnen aangeven langs welke breedere lijnen de practische regeerings-politiek geleid zou kunnen worden. Van negeeren der sociaal-demokratie is geen sprake. Trouwens daar zou zij zelf wel voor zorgen. Maar voor te veel notitie nemen van haar ‘eischen’ is heelemaal geen reden wegens de geringe minderheid van haar kiezers, en de onmatigheid der wenschen.

G.

Niet dat de sociaal-demokratie absoluut genegeerd zou worden, heb ik bedoeld. Het tegendeel is 't geval. Overal veroorzaakt de vreugde der kalme bezadigde politiek dat alle partijen zich vereenigen tot bestrijding van den socialistischen invloed. Wat genegeerd wordt is de politieke kracht, die in de sociaaldemokratie tot uiting komt. Dat die kracht er is, maakt het tot een lafheid, tot struisvogelpolitiek, om op een offerfeest van wederzijdsche beginselen te gaan toosten over nationale samenwerking. Dat die kracht nog geen richtingsverloop, als van een rivier kan vertoonen, maar een bergbeek gelijkt, - soms een onnoozel stroompje, soms een wilde watervloed, - verandert niets aan het feit. Trouwens, waar zijn breede politieke lijnen te ontdekken? 't Zijn allemaal cirkeltjes om 't partijen kliekbelang heen, opdat dit verdedigd worde tegen invasies. Maar richting in de verte, naar een toekomst vertoont na Kuyper's Neo-calvinisme geen enkele politiek. Is die van de sociaal-democratie wat onbestemd, en de weg naar 't einddoel hetzij niet getrokken, hetzij opgelost in een revolutieverwachting, toch is er een toekomst in te zien.

En wat belet de sociaal-demokratie om het werk overtenemen van de wel tot regeeren geschikte partijen, om in heldere beelden de practisch noodige hervormingen te gaan uitwerken, zoodra een lijdelijk conservatisme het verzuimt?

De sociaal-demokratie zal er niet gauw toe komen, uit vrees dat het uitzicht op 't einddoel zal belemmerd worden indien de weg daarheen bebouwd en beplant wordt.

Maar juist omdat de sociaal-demokratie een politieke kracht is, zal zij er toe genoodzaakt kunnen worden, door eigen bestaansdrang. En dan zou de politiek er wel eens anders dan

kalm kunnen gaan uitzien. Andere middelen dan het stembillet zouden in toepassing komen.

Doch dat is ondergrondsch gerommel. Voorloopig en daarover zijn wij het dan toch wel eens, gaan we het tijdperk der onpolitieke politiek binnen, die...

N.

- allicht zal mee vallen.

G

Ja, voor de herleefde Hollandsche regenten.

Boeken, Menschen en Stroomingen

P.N. van Eyck: *De getooide doolhof*.

Gedichten zijn goed naarmate zij stem zijn. Zij zijn adem en brengen daarom niet enkel de overeengekomen teekens over, die wij woorden noemen, maar met behulp van die woorden de bewegingen van onze ziel die ons lichaam is.

Een zachte eentonige stem is die van Van Eyck. Zij ontroert, wanneer zij innig is. Moeielijkheden moeten dan voor haar stille gaan worden weggenomen. Haar klinkers moeten gedempt, haar medeklinkers glijdend zijn. Niet schrijdend maar geruischloos glijdend volgt zij haar windingen, de golvingen van haar volzinnen. Zij wint doordat ze niet waagt.

Toch heeft dit bescheiden voortgaan zijn eigen waagzucht. Terwijl de stam in den niet breeden stroom weerhouden wordt en bij horten en stooten telkens een eind verder meedrijft, gaat het strootje vlug als water bocht na bocht door en beleefd ongestoord zijn veelvoudige kronkeling. Het kan stranden, maar het vertrouwt op zijn weinigheid. Het waagt en wint wat ontzegd bleef aan den balk.

Het wagen ligt bij Van Eyck in den volzin en niet in het geluid. Zoo *moet* het zijn uit den aard van zijn stem, die zich niet mag uitzetten. Zoo *mag* het zijn uit den aard van zijn gedachte, die zonder moeite den vorm van een uitvoerige voorteekening aanneemt die door de stem dan wordt opgevuld.

* * *

Het gevoel dat door die stem tot ons komt is een troebele droefheid, als een water dat dof en ondoorzichtig is, maar toch glanzen op zich draagt.

Het gedicht ‘Celloconcert van Lalo’ bevat het eerste duidelijke beeld van dit gevoel.

Toen gleed een loome droom
Zacht binnen in mijn rust-beroerd gemoed
En éven lichtte 't, wat ik dezen dag
Gezocht had en nu vond: Ik vond de ziel
Van dezen dag in deze erinnering:
Dat éénmaal in een middagstille zaal
Waar mistig grauw van wolkend buiten kwam
Neervlieten door het mat-geglaasde raam,
Een man zat met een cello en daar dof
Het innig zingen speelde van Lalo.

De jonge dichter die op het oogenblik dat de hem eigen stemming hem het hevigst aanvalt, zich afvraagt wat in hem omgaat, vindt het antwoord in de herinnering aan een man die onder matte ruiten, op een regendag, dof en innig violoncel speelde.

‘Uw *dof* zingen’ zegt hij tot den poëet van de meest gewaagde schallingen, tot Baudelaire. In dit onwillekeurig aan zichzelf gelijkmaken van den meester die zoo heel anders is, verraadt zijn wezen zich niet minder zeker dan in de beter-karakteriseerende slotverzen:

En 'k wil niets hooren dan Uw welig-zingend lied,
Geen leed meer dan Uw heet-doorpijnd geween.

Hierin heeft werkelijk de volle toon van den franschen dichter de stem van den hollandschen doen aanzwellen. Let op hoe daarbij een enkele helle klank uit de zwaarte van zooveel ee's opklinkt.

In ‘De Dichter en de Jonge Vrouw’ tracht Van Eyck de grijsheid, en het licht dat er door heen broeit, van elkaar aftescheiden.

DE DICHTER

Zie hoe de vale ruiten
De *regengees'ling* dragen, hoe de weiden buiten
Vergrijsd zijn en verdrast; kom aan het raam en zie:
De schuimend-vuile beek, de naakte boomen, die,
Zwart-wrongig naar omhoog, druipend en dor gebaren

Van trieste droevigheid, zie hoe de schorre scharen
Van sombre vogels kringen, zie daar ginds: de stad
Grauw-mistig onder 't vaal gewolk, verdofd, star, nat
Van neergesnikte vlagen, zie hoe moede wolken
Voorttrekken aan de kim en als verslagen volken
Vernederd schuifelen, in regenend geween
Reis-drijvend langs den *paal van iedren schoorsteen* heen,
Die rook golft in de nevels.

Verder in het gedicht het volgende:

De Jonge Vrouw
O vreugde, o zingend lied, o weifelende val
Van wankle liefdetaal! Ik hoor het aarz'lend luiden
Van verre klokken, die een nieuwen daag'raad duiden
En ruchten over 't veld. Ik hoor een dof gesuis
Van stemmen, dat van ver zal zwellen naar dit huis,
Gelijk een vol koraal. Ik zal uw liefste wezen...
.....Uw hand zal in mijn haar,
Dat 't milde gloeden draagt van vol-rijp zonnekoren,
Ronddwalen, *als een bij in blauwe riddersporen*.
'k Zal zijn gelijk een boom...

Het is al duidelijk dat, hoewel de bedoeling van de tweespraak in toon en gedachte verdienstelijk is volgehouden, en de *bij in blauwe riddersporen* een allerliefst beeld is, werkelijkheid, innerlijke zoowel als uiterlijke, alleen toekomt aan de eerste plaats. Die *regen-geesling*, dat heele landschap, dat *vernederd* schuifelen, - het is alles niet alleen gevoeld, maar het gevoel-zelf in zijn zichtbaarheid. Terwijl die *paal van iedren schoorsteen, die rook golft in de nevels* de laatste en afdoende, de meest volstrekte, verbeelding is van dit grondgevoel.

Voorloopig is het uitsluitend dit grijs-in-grijs dat Van Eyck kan uitspreken. De droefheid, en dat zij inderdaad onontkoombaar is, bezielt hem, doet hem de wereld duiden naar haarzelf, prikkelt zijn verbeelding tot het vinden van vormen en trekken die haar gelijk geven.

Hij bezichtigt een prent, een houtsnede van Outamaro.

Kleurig genoeg is het landschap dat zijn fantasie daarbij kan oproepen. Hij teekent het in een gedicht ‘Avondgang’:

In Yedo. Avond. Zwart en strak geboogd,
Buigt tegen 't kleurig blinken van de lucht,
Van oevergroen tot oevergroen, de brug.
De zon, - groot-glanzig in een meer van gloed,
Zacht ròse en bleek oranje, straks nog dáár
Hoog, helder, hevig, tusschen 't drijven van
Doorzicht'ge wolken, veders nevel, mist
Van fijn-doorschenen regendamp, - slaapt ver,
Ver, ginder, achter 't wazig-groene groen,
Haar korte rust van schemering en nacht.

Het water weerspiegelt de lucht. De stroom buigt aan den overkant tot een kreek.

Een enkle boot
Glijdt, frisch van kleuren, langs den oever weg,
Met ritselend geplas, - al reeds voorbij. -

Maar, op de brug staande, naderen hem twee vrouwen:

En ik wend
Mijn hoofd naar dáár en zie: een kleine vlam
Wiegt door de scheem'ring, dichtbij, op en neer,
Bij 't rhythmisch schrijden van twee vrouwen, die,
Meest zwijgend, naar mijn stil-staan nader gaan.
Zij naadren, zijn nabij mij. Met het hoofd
Gereikt naar voren en gebogen rug,
Gaat de eene omwaad door strookend lichte kap
En zijig-lichte wading: 't rond gelaat,
Door 't aarzlend branden van een kaars beglansd,
Die wappervlammend in haar lampion
Heur hand het meest omschijnt, is fijn en scherp
En duidt naar meen'gen spitsen vreugdedroom.
Naast haar, met hooge, zijig-dónkre kap,
Waardoor ten halve 't bleeke voorhoofd doemt
In 't kaarsvlam-schijnen, de ander, wazig-teer
Door elk zacht-stil verlangen, dat dit hoofd
Deed gloeden *en dan, dorrend weer*, verkromp.
En armen buigen om en vangen plooi
En weeken val van kleeren, handen gaan
Omhoog of waren om de kleine vlam,

Wit-fijn beschaduwd, schaduw om 't gelaat,
Een schaduw onder iedre luchte vouw,
En schaduw om elks nauw doorguldigd oog. -
Zoo gaan zij langzaam en zij spreken niet,
Wanneer zij langs mij henengaan, en weg,
Weg naar een plaats, die ik niet weet, *niet ken*,
Niet kennen kàn, *niet zàl...*

Hier ziet men de verbeelding aan het werk. Wat is haar daad? Dat terwijl de vrouwen over de brug naar het donker trekken, de dichter daarop staat, en ze vlak langs zich heen ziet gaan. Dat is haar eerste daad. Dan dat hun lichtje, dichtbij, door de scheemring op en neer wiegt, dat het fijne en scherpe gezicht van de eene duidt naar meengen *spitsen* vreugdedroom, dat in het gelaat van de andere een zachtstil verlangen opgloeiend *en dan dorrend weer*, te zien is, dat - ten laatste - hun gaan is naar een streek die de dichter niet kennen zal. Eigenlijk was alleen het zich op de brug plaatsen een daad. Het andere is waarneming en duiding. De ingeboren droefheid vindt dat woord *spitse* uit voor den droom van vreugde, spitse, het woord dat wij, zonder het te zeggen, zonder te meenen dat de dichter het zeggen wou, over het scherpe gezicht heen op de vlam van de kaars betrokken die ook zich spitst onder den wind van...de begeerte? En dat gloeden en dorren dat het verlangen doet. Een zieleduiding, maar die in den lichtschijn op dat gelaat haar beeld heeft. Zoo voelen wij, al lezende, ons omgeven door onuitgesproken verbeeldingen, flakkerende schijnen die komen uit het donkere hart van den dichter; - dat donker dat hij niet weet, is zijn eigene, het is *achter* zijn verbeelde eigene.

Uit dat donker, dat doffe troebele, slaat, veel feller, de verbeelding op van het gedicht ‘Erkentenis’:

Toen week die droom. *En uit het strakke venster*,
Dat als een dreigkreet in den harden morgen
Zijn nuchtre starheid spande en mij gelijk
Een slàg van haat, *het nauwlijks wakend hoofd*,
Waarom slaaps teederheid nog hing, *geraakt had*
Met àl de pijn van zijn verglaasde klaarte,
Zag ik, verstijfd rondom en overal
Een land zóó wreed in zijn bevrozen dood,

Dat àl mijn angst te zaam gelijk een hand
Mij vastgreep in het hart, om daar het laatst,
Het allerlaatste leven te doen bloeden.
En 't was mij of 'k in 't zwaar doorhijgde zwijgen
Van 't grauw vertrek de droppels vallen hoorde,
Of 't leven heet uit heete wonden vloeide,
Zich langzaam spreidend langs den donkren grond.

Maar aan 't *ellendig* Oosten hangt de zon,
Een bloedend oog, waar alle droefenis
Zich heeft verzaamd als in een gapend graf. -
Een bloedend oog. De droppels druipen af
En lekken langs het onverschillig linnen
Der grauwe lucht, daar kleven ruwe brokken
Geronnen bloed, daar vloeit een dikke gulp
Van dampend rood, dat traag zichzelf verstikt
En langzaam klontert tot een *schampre* krans
Van spot om al die smarten, àl dat bloed.

De verbeelding ligt niet in de beschrijving van het landschap, of in de schild'ring van het oog, maar in de door mij aangeduide regels en woorden. Ze beweegt zich eerst om, neen ze werpt zich op: dat venster, *strak, dat als een dreigkreet in den harden morgen zijn nuchtre starheid spande,* en dat als een *slag van haat,* het hoofd, *waarom slaaps teederheid nog hing*, met de pijn van zijn *verglaasde klaarte* had geraakt. ‘Slaaps teederheid,’ dat is de ziel van den droeven dichter. Uit háár troebele dofheid stijgt het beeld van wat zij haat: de ‘verglaasde klaarte.’ Zoo ook hangt de zon aan 't *ellendig* Oosten, zoo ook is het een *schampre* krans die hij ziet opgehangen in den dageraad.

* * *

De gedichten ‘Orpheus' Vaart langs de Seirenen’ en ‘Pan’ zijn niet het gevoel onmiddelijk uitgesproken of de beelden onder den aandrang van dit gevoel gegrepen, maar ze zijn zinnebeelden, aan de mythologie ontleend, in de gedachte van den dichter opgenomen en uit bewondering en verwantschap door hem voorgedragen.

Hier heeft de stem haar volkomen rustigheid, hier volgt ze ongestoord de windingen die de lokkende gedachte haar voor-

teekent, hier is die gedachte-zelf de bezitster van een beeld dat in de plaats komt van het anders altijd dringende en benauwende grondgevoel.

Het donkere, troebele gevoel is begrepen. De dichter verhoudt er zich telkens anders toe. Maar het is iets anders of men alleen iets voelt, dan wel als een vrije tot dat gevoel een verhouding heeft.

Orfeus, varende langs de Sirenen, weet alleen door zijn eigen zang, ‘den droom van door geen lust verbrakt geluk’, zich en zijn roeiers de kracht te hergeven die ‘het loklied van hun lijf’, het ‘lustlied van hun ziel’ allen ontnomen had. Of daarom het lied schooner dan het hunne was? Het was zóó schoon dat hij wanhoopt het ooit te hervinden. Maar het overklonk het hunne niet: het klonk saam ermee.

Pan, ‘God vol liefde die geen liefde vond,’ sluit zich aan bij de volgers van Bakchos, maar temidden van hun lusten waaraan hij deelneemt, leeft hij verslingerd op zijn innerlijke eenzaamheid. Is het omdat hij aan die gescheidenheid van zijn innerlijk en uiterlijk leven de voorkeur geeft? Neen, maar omdat hij geen kans op verwerkelijking van hun eenheid gezien heeft, en de hoop erop nu verschuift tot de oneindigheid.

Het wezen dat Van Eyck tracht uittebeelden is een waarin liefde en lust vereenigd zijn. De pijnen en moeiten waarin die twee elkaar zoeken zijn hem de ernst van het leven, - de schemeringen waarin ze elkaar missen of vinden ontroeren en bekoren hem, - zijn duisternis is de wanhoop dat ze elkaar nooit zien zullen. Met dit wezen niet uitsluitend meer te ondergaan, maar het buiten zich te stellen in zinnebeelden, volbracht de kunstenaar die hij is een daad van bevrijding en begon voor zich een nieuwen wezens-kring.

Wat hem daarin beschoren is? Niet, hoop ik, het misbruik van die vrijheid. Nevens nog enkele goede gedichten staan in dit boekje *De Getooide Doolhof* - bleef het wel een doolhof voor hem die in zijn verzen den draad van Ariadne had? - staan in dit bundeltje sommige die erger dan zwak en leeg, die schijn-schoon en maakwerk zijn. Een vers als ‘Vreugde's Wonder’ - eerst in de *Gids* en nu hier verschenen - behoort daartoe. Niet het schrijven van dergelijke gedichten is het gevaarlijke, maar wel het uitgeven. Wees zeker dat leeken

en beoordeelaars ze prijzen zullen. Wees zeker dat gij, die ze één keer drukken liet, tiendubbele kracht noodig hebt om ze daarna, en in het gezicht van uw bewonderaars, te verloochenen.

Ik spreek nu nog niet van het smaak-bederf dat ge hebt aangekweekt. Het is op dit oogenblik, in Nederland, buitendien al grenzenloos. De dichters weten dat. Zij weten dat alleen van hen een goede en krachtige werking op den smaak van hun landgenooten uit kan gaan. Zij weten dat, indien zij niet zelf hun eer stellen in het uitgeven van alleen goede gedichten, alleen verzorgde bundels, niemand hen zal helpen of terechtwijzen. Zij weten dat zij blootstaan aan de uitspraken van onverschilligen, smakeloozen en partijdigen en dat, tegen hun aller uitspraken in, zij de zekerheid moeten hebben van hun eigen oordeel.

Indien het waar is dat de dichters, dat de kunstenaars, over de heele wereld, niet zonder elkanders gemeenschap zijn, - dat ze zich opbeuren en oefenen aan elkanders arbeid, - dat ze zich sterken aan elkanders meeningen, - het is daarom niet minder waar dat de Poëzie, dat de Kunst van heden zich temidden van de talloos-vermenigvuldigde halfbeschaafden, als in een versterkt kamp bevindt. Wie dáár slecht en goed niet meer scheiden kan, wie dáár het kunstwerk verwart met den schijn waarmee het gepeupel genoegen neemt, die is een bederf voor de zijnen en een prooi voor de menigte.

Meen niet dat die eisch van afzondering er een van vereenzaming en dus van verarming is. Maar de dichter, hoe meer hij voor eeuwig en voor allen schrijft, moet *in zijn werk* alleen onder opzicht van zichzelf en zijn genooten zijn.

Wat is het eenige dat van een dichter geeischt kan worden? - Dat hij *goede gedichten* schrijft. Maar hoe weinigen zijn er, buiten de dichters, voor wie het goede gedicht bestaat en een behoefte van hun leven is. Wie die dit schrijven leest kan verklaren dat er dagen zijn waarin hij, vastgehouden door zijn werk, naar den avond uitziet, niet om een *whist* met vrienden, of een krant, of een opera, maar om het lezen van een schoon gedicht? De schuld van de dichters, meent ge. Ziehier: deze Van Eyck is de jeugdigste van alle dichters, hij is zoekende, hij is onzeker, hij is in zijn onderwerpen zoo beperkt als gijzelf hem vinden zult, maar alleen toch door

zijn bundeltje te doorloopen, enkele regels, enkele volzinnen aan elkaar te rijgen, te luisteren naar zijn stem, te mijmeren over zijn gedachten, alleen door dit weinige hebben wij uit hem een mensch gehaald. Jongste van levende dichters heeft hij toch gevoelens in u opgewekt, schoonheden in u wakker gemaakt, beelden in u doen leven, - een verrijking aangebracht in uw bestaan. Meer dan hij zijn er, meer en belangrijker, die minstens datzelfde voor u kunnen doen.

Want, indien de kunst alleen zaak is van den kunstenaar, zijn menschelijkheid is zaak van de menschheid, en wat zou kunst zijn als ze geen menschelijkheid in zich sloot.

Tal van dichters zijn er, door het publiek nauwelijks gekend, door beoordeelaars zelden of verwarrend geprezen, die in hun verzen een schoone menschelijkheid kunstvol geuit hebben. Zelf hebben zij te zorgen dat zij zich saamhouden in sterkte van kunst en oordeel, maar het zou goed zijn als ieder die iets voelt voor dichtkunst belangstelling toonde in hun werk.

In redevoeringen en handboeken is het een staande fraze dat de ‘voortbrengselen van de dichtkunst als een onvergankelijk bezit door ieder volk dat zich hoogacht moeten worden op prijs gesteld’. In de werken van doode dichters worden dan ook de kinderen op de scholen onderwezen. Dit is ten voordeele van hun kennis, niet altijd in gelijke mate van gemoed en smaak. Toch komt ware beschaving niet het minst uit de ontwikkeling van de beide laatste voort.

Maar gemoed en smaak, levende machten die voortdurend voor iederen adem openstaan, er zal hun wel geen enkele naderen die indrukwekkender tot hen spreekt dan de stem van den dichter-tijdgenoot. Die jonge dichters zijn opgegroeid met het geslacht waartoe ze behooren. Zij spreken zijn nooden en vreugden uit. In hun gedichten herkent zichzelf een geslacht dat zonder hen blind en doof zou zijn.

De poëzie van een land gaat zeker van bron tot bron, maar ze gaat ook van schakel tot schakel. Uit telkens weer een ander hart springen haar stralen op. Maar haar uitingen, naarmate ze in den tijd op elkander volgen, zijn onderling verwant en schijnen elkander voorttebrengen. Er is een onafgebroken samenhang tusschen die uitingen, tusschen hun dich-

ters, tusschen de op elkander volgende geslachten zelf. De geschiedkundige weet dit, maar wat heeft hij aan schakels die nog niet zijn afgerond. Hij wacht tot een tijdperk, of tot een dichterleven, verstreken is. Vandaar dat wij ouderen die in onze jeugd een nu afgesloten tijdkring hebben meegemaakt, ons niet kunnen beklagen. Wij behooren tot de stof van den geschiedschrijver. Tot de scholen zelfs zijn we rijkelijk toegelaten. Maar dit soort belangstelling komt minder ten goede aan de jongeren. Zij zijn nog ten doel aan de verwarrende besprekingen, waaruit later hun roem zal voortkomen. Zij voelen te zelden die meer onmiddelijke deelneming die den poëzie-lievenden leek aan hen verbindt. In stilte is ze er wel, maar te weinig. Gestoord en afgeleid door het gekakel van de letter-kundigen. En zijzelf, de jeugdige dichters, hebben moeite de stille stem in zich te verstaan.

Dit zijn gedachten die niet onnatuurlijk in ons opkomen als we zien dat een jong dichter van goeden aanleg er niet toe geraken kan zijn misgrepen te onderkennen en uit te sluiten. Ze schrijvend, misschien omdat dergelijke gedichten in zijn omgeving werden bewonderd, in het geloof aan hun voortreffelijkheid versterkt door hun plaatsing in eenig maandschrift, drukt hij ze in een bundel naast zijn eigen goede gedichten, en brengt in zijn eigen smaak zoowel als in dien van zijn lezers een verwarring die zich in geen jaren laat recht strijken.

De toekomst van de nederlandsche dichtkunst berust *op dit oogenblik* op de vraag of de *jongeren* sterk genoeg zullen zijn. Wanneer zij, ongehinderd door menschen van slechten smaak, partijgroepeeringen, verkondigers van denkbeelden, voor niets ter wereld *slechte* gedichten schrijven, dan zal de ontwikkeling die de laatste vijfentwintig jaar voor ieder erkenbaar was, zichtbaar worden voortgezet. Indien niet, dan zal de verwarring hand over hand toenemen tot nieuwe talenten zich baan breken in een nieuwen tijd.

ALBERT VERWEY.

Juni 1909.

Boekbeoordeelingen

Maria Schweidler, die Bernsteinhexe, Der interessanteste aller bisher bekannten Hexenprozesse, nach einer defekten Handschrift ihres Vaters, des Pfarrers Abraham Schweidler in Coserow auf Usedom, herausgegeben von Wilhelm Meinhold.

Dit boek werd mij jaren geleden door Ary Prins aanbevolen. Het was toen moeilijk te vinden en hoorde, ook in Duitschland, niet tot de algemeener-erkende geschriften. In zijn 'Nachwort' bij den herdruk die voor eenige maanden door den 'Insel-Verlag' werd uitgegeven, zegt Paul Ernst dat het in Engeland sints lang wordt gewaardeerd.

Die Bernsteinhexe heeft het voorkomen van een kroniek, geschreven door een dorpsgeestelijke, tijdens den dertigjarigen oorlog, omstreeks 1630. Eerst wordt, in de gevolgen van den oorlog, de tijd geschilderd, maar aanstonds is voor den geestelijke de geschiedenis van zijn dochtertje hoofdzaak, hoewel een boeiende omgeving van menschen, dorpen en toestanden de vertelling tot verhaal verbreedt.

Een zeventiende-eeuwsche, eenigszins pommersche taal geeft aan deze kroniek, die verzonnen is door Wilhelm Meinhold, een schijn van echtheid. Geleerden en leeken zijn er dan ook door bedrogen en de schrijver meende een tweeden roman te moeten schrijven (*Die Klosterhexe*) om te bewijzen dat hij dichten kon.

Toch schijnt hij het door geen boek beter te hebben bewezen dan door *Maria Schweidler*.

Het werk is namelijk van het begin tot het eind uitbeelding. De fictiezelf, waarin hij schreef, verbood hem anders te stellen dan met de kroniekmatige kortheid, die hij zich aan zijn

zeventiende-eeuwschen dorpsgeestelijke eigen dacht. Die geestelijke werd op die wijze uitgebeeld. Maar in zijn woorden tevens het even pientere als hulpvaardige, het even behaagzieke als kordate meisje, dat in den oorlog de steun van vader en dorpsgenooten, in het proces wegens hekserij dat haar werd aangedaan, een voorbeeld van beminnelijkheid en geestkracht was. Tijd, land, dorp, menschen en omstandigheden moesten tevens zich om die hoofdpersonen heen zóó bewegen, dat voor den meer dan oppervlakkigen lezer de geest van den leidenden kunstenaar rijkelijk kenbaar werd.

In alles wat behoort tot deze uitbeelding: van karakters en toestanden tot de taal die den *indruk* moet maken pommersch en zeventiende-eeuwsch te zijn, heeft Meinhold uitmuntend werk gedaan.

Zwakst is de afloop, en daarmee de novelle voor zoover zij valt buiten verwerking en uitbeelding van geschiedgegevens. Maria's liefdesavontuur, de vorm waarin dit in haar proces meespeelt, de listen en lagen die haar bedreigen en de gebeurtenissen waardoor zij ervan verlost en gelukkig wordt, - dit is alles, als roman, van veel minder allooi, minder diep, minder voornaam, dan de kunstzinnige arbeid van den geschiedkenner. Toch is het geen aanhangsel: het vormt met dien arbeid een weefsel, waarin men alleen opzettelijk scheidend deze en die deelen onderkennen kan.

Die Bernsteinhexe werd omstreeks 1838/39 geschreven (als uitbreiding van een kortere vertelling die 1826/27 was opgesteld). Ze werd gedrukt in 1843.

Een merkwaardig saamtreffen. In 1833 schreef een jong Nederlander, evenals Meinhold candidaat in de godgeleerdheid, een verhaal waarin het heksenwezen een belangrijke plaats innam. Het speelde in het jaar 1625, dat van Meinhold drie of vier jaar later. De pest die in het begin van de duitsche vertelling in Pommeren aanwezig genoemd wordt, gaf aan Aernout Drost zijn titel in: *De Pestilentie te Katwijk*. En luister naar Meinhold's mededeeling van zijn denkbeelden omtrent romankunst. ‘Es ist mir von jeher widerlich gewesen, in unserer Romanliteratur so häufig einer ermüdenden Breite der Darstellung und dem Auskramen subjectiver Ansichten über Religion, Staat, Kunst u.s.f. zu begegnen. Besser, dünkt

mich immer, würde für das Interesse und die Belehrung des Lesers gesorgt werden, wenn der Romandichter alle Ungehörigkeiten der Art vermiede, jene Kraft und Wirkung nicht in breiten Räsonnements, sondern hauptsächlich in der naturgetreuen Darstellung seiner Charaktere suchte und durch die Gewalt der plastischen Phantasie (dafern er sie anders besitzen sollte) wie durch die getreueste Sittenschilderung seinem Dichten den Typus der historischen Wahrheit aufzudrücken vermöchte. *Noch weiter*, *schien es mir*, *werde die Illusion gehen*, *wenn er dabei gleichzeitig die Sprache desjenigen Jahrhunderts redete*, *in welches er seine Geschichte hineinverlegt*.'

Deze heele bekentenis zou door Drost onderteekend zijn; maar door niemand zoo gaarne als door hem het laatste deel ervan. Indien ooit twee kunstbroeders op een zelfden tijd, bezield door denzelfden drang, op eenzelfde wijs soortgelijke onderwerpen behandeld hebben, dan stellig Aernout Drost en Wilhelm Meinhold, van wie het toch als zeker kan worden aangenomen dat zij elkanders bestaan niet hebben gekend.

Meinhold, geboren in 1797, stierf in 1851.

A.V.

[Deel 4]

Robert Browning's Bells and Pomegranates
Door
Maurits Uyldert.

> ...if I may trust my own instinct, that last resource and ultimate reason of all critics in every case and on every question.
> SWINBURNE.

1

In een harer brieven aan Robert Browning geeft Elisabeth Barrett de indrukken weer die zij van een bezoek aan de Westminster-Abbey ontving. Zij zegt: ‘Heugt je wat op Spensers grafsteen staat?: Hier rust en verbeidt de terugkomst van Jezus Christus....Edmund Spenser, die van zijnen goddeliken Geest in zijn gedichten getuigenis gaf -; ongeveer dit; en het trof mij als iets ernstigs en prachtigs en, alsof hij die het schreef, in hem geloofd had. Wij zouden het tegenwoordig niet durven zulke woorden op het monument van een dichter te plaatsen. Wij zouden zeggen:...schrijver van dit en dat boek - hoogstens.’

‘Het scheen, alsof hij die het schreef in hem geloofd had....’ Ja, het geloof - dit is het wat onze tijd - die ook Brownings tijd is - ontbeert, het geloof in den geest en in de mystieke, enige vorm zijner uiting: de verbeelding. Het schijnt alsof onze tijd zich voor zijn schoonste en rijkste bezit schäámt en wellicht is deze schaamte een zeer natuurlik

noodzakelik verschijnsel. Diepe mensen verborgen ten allen tijde hun teerste en fijnste gevoelens. Christus sprak tot zijn apostelen slechts, en ook tot hen eerst in gelijkenissen die hun veelal raadselen waren. Sluit de negatie die onze tijd voor de scheppingen van den geest toont wellicht de geheime erkenning hunner opperste tederheid en schoonheid in? Wij wilden dat wij het geloven konden want daarmeê zouden wij aan onzen tijd geloven en het Geloof ware wederom weerzijds bestaande. Maar er is in de negatie een verborgen spot, een nauwliks weerhouden hoon die zich bezwaarlik met het begrip ‘schaamte’ verenigen laat. Vooralsnog toont die negatie zich als een uiting van botheid, van wan-begrip, die als een ziekte-verschijnsel tengevolge ener eenzijdige ontwikkeling der menselike organen - hoe ware een harmoniese ontwikkeling bij onze tegenwoordige, kranke verhoudingen mogelik! - verklaard en - aanvaard moet worden.

Aanvaarden is evenwel nog niet: zich erbij neerleggen, en zeer duidelik voelen wij ònze, wel zeer wezenlike, schaamte over deze botheid en dit wanbegrip. En zo er een oorzaak voor schaamte is, dan dient deze oorzaak opgeruimd!

2

Onder de botheid en dit wanbegrip van zijn tijd heeft de engelse dichter die in het begin der vorige eeuw geboren werd, Robert Browning, geleden en zijn tijd met hem. Hij heeft zich door miskenning noch door hoon laten weerhouden den weg te begaan die hij de zijne wist; zijn tijdgenoten hebben al het genot en al de vreugde ontbeerd die in zijn verken, hen aangeboden, voor ons behouden bleef. Zo keerde run bekrompen haat waarmeê zij te schenden trachtten zich egen henzelve.

Ook ten onzent bleef Robert Browning een onbekende. In zijn vaderland werd zijn roem tijdens de laatste jaren van zijn leven gevestigd, hier werd hij niet genoemd. Pierson, die toch wel over ‘de engelse dichtkunst van den dag’ in ‘De Gids’ schreef, George Eliot en Tennyson, ook Swinburne belandelde, spreekt niet over Browning. Huet noemt zijn naam naar aanleiding van een vertaling, maar hij kende zijn oor-

spronkelik werk niet. Potgieter noemt hem met warmte in een brief aan Huet - hoe zou Potgieter blind voor een zo glanzende verschijning als die van dit engelse dichterschap hebben kùnnen zijn - maar hij besprak hem nergens. ‘De Nieuwe Gids’ deed hem ons niet kennen; een beknopt stukje van Eduard Verburgh in de eerste jaargang van ‘Het Tweemaandelijksch Tijdschrift’ was alles wat ik vinden kon.

3

Een klein versje van Rückert wil ik hier aanhalen.

> Dass du so wenig gewirkt aufs Publikum, auf die gemeine
> Vornehm lesende Welt, klagst du und klagst du mit Recht;
> Lesenswürdiger Freund! ich weiss dein klagen zu schätzen;
> Dcnn im selbigen Fall' find' ich am Ende mich auch.
> Nun so trösten wir uns: sind wir auch minder gelesen,
> Mindestens lesen uns doch andere gelesenere,
> Die, was gut ist an uns, schon werden zu nutze sich machen;
> Und so unter der Hand liest man in ihnen uns auch.

Grote geesten hebben, ten allen tijde, apostelen bereid gevonden om hun schoonheid te openbaren. De grenslijn tussen de enkele 'groten' en de 'menigte' is niet aantegeven; er zijn geestelike sferen van af de aarde tot diep in den hemel, van wat in de bovenste ontbloeit daalt geleidelik een weinig schijn en geur neer ook tot in de laagste. En hierin mogen de voornamen van hart een troost vinden: indien hun woorden telkens en telkens weer onvernomen blijven, zij zijn slechts in schijnbaarheid vruchteloos gesproken. Wat leeft brengt leven voort, bemiddeld of onmiddelik.

Het is wel een eigenaardig verschijnsel dat de scheppingsdrang ook van een dichter die niet verstaan wordt, onverminderd blijft. Hij levert het ene werk na het andere af, ofschoon zijn uitgever met de voorraad geen weg weet. Deze ziet zich na het tiende het elfde boek aangeboden, terwijl toch zijn magazijnplanken onder een tienduizend onverkoopbare exemplaren dreigen te bezwijken. De dichter stoort zich aan niets, hij werkt aan het twaalfde boek.

Er zou, in dit optreden van dichters, iets zeer aanmatigends

zijn - en voor het publiek is er veel aanmatigends in - zo zij zich rekenschap konden geven van hun scheppingsdrang en deze naar omstandigheden vermochten te regelen. Ondanks dat mèn niet gediend blijkt van gedichten - beuzelpraat en gefraseer alleen goed voor bakvisjes en verliefde hogereburgerscholieren maar beneden de aandacht van een prakties, dus ernstig, man - blijft de dichter gelijk een handelsreiziger die zich nu eenmaal vàst voorgenomen heeft zich niet te laten afwijzen - en welke handelsreiziger neemt zich zulks nìet vast voor? - zijn waar met onbeschaamde opdringerigheid aanbieden. En wel ondanks het feit dat dichters niet altijd geheel van trots, bescheidenheid, verstand en fijnheid van gevoel verstoken zijn.

Er zou in dit optreden, zei ik, iets zeer aanmatigends zijn indien wij niet begrepen dat dichters slechts werktuigen zijn die ondanks zichzelf, door een hogere macht bestuurd, bemiddelen tussen een bovenzinnelike schoonheid en een wereld van zinnen-schijn. Het is die Schoonheid die profeten behoeft en een profeet, een dichter, dicht uit innerlike onafwendbare noodwendigheid. Hij verklankt, bijna willoos aan de schoonheid onderworpen, de schone wijsheid en wijze schoonheid die zich aan hem opdringt. Hij is, wat men zou kunnen noemen, bezeten.

4

Bovenal, de Dichter is een ziel die voortdurend in liefde ontgloeid is.

‘O world as God has made it!’ roept Browning uit in ‘The Guardian-Angel’:

> O world as God has made it! All is beauty:
> And knowing this is love, and love is duty.

Liefde en schoonheid, zij zijn de machten die de dichterziel beheersen, verteren, waaraan hij zich onderworpen weet, en jegens welke hij volgzaamheid als een waarachtige plicht boven elke andere plicht voelt. Zij zijn, vereend, en de ene door de andere, de Godheid waarvan de heiligheid hij profeteert.

Hij is een bezetene, zei ik, en gelijk aan zulke middeleeuwse begenadigden die als in de dronkenschap van het christendom,

als in een heiligend delirium op pleinen en markten hun zalige vervoering aan de onverschillige of spotlustige menigte prijsgaven. Wat keerden zij zich aan den aard dier menigte? Er werd bij hen aangeklopt en zij deden open. Waren zij anders dan een instrument voor goddelike lippen? Een goddelik geheim werd als een fonkelende relikwieënschrijn in de kameren van hun gemoed gesloten; zij raadden er de glanzen, de fijne schijnen van en hun vreugde om de schoonheid dier schijnen spraken en zongen zij uit. Iedere galm hunner stem was de openbaring ener mystieke ontvangenis. En hun stem klonk - gelijk nu die der Dichters - hetzij er geluisterd werd of niet.

De Natuur, wier kinderen ook de Dichters zijn, is economies en brengt niets voort dat haar niet naar zijn aard dienstig is. Ook de stem van zulken die voor een schijnbaar gehoorloze menigte zongen, had immer haar betekenis, en het schijnt wel dat Dichters dit instinctief beseffen en uit dit besef de kracht putten die hen voor moedeloosheid behoedt. En onder de gehoorlozen was altijd wel een, één enkeling, maar toch een mens, die het woord dat uit de dichterziel optrilde, hoorde, de bedoeling vernam, begreep. Dan won de profeet zich een apostel. En het zijn de apostelen die hem redden, want zij werken op de menigte in, doen den geest daarvan rijpen en uitgroeien, doen zijn bevattingsvermogen verruimen en weten op deze wijze het begrijpen van den profeet voor de toekomst te verzekeren.

Ook Robert Browning heeft tijdens de eerste helft van zijn dichter-leven de ‘andere gelesenere’ waarvan Rückert spreekt, zeer nodig gehad. Dit mag hem tot een eer gerekend worden; zeker is het dat het voor den adel van zijn geest spreekt. Was ook Shelley niet een tiental jaren na zijn dood nog zozeer onbekend in Londen, dat Browning's moeder zijn werken voor haar zoon zoekend, in Engeland's hoofdstad geen boekhandelaar vond die zelfs maar van zijn naam gehoord had?

Het is schoon een apostel te zijn, een gezondene, zich een zending bewust te weten. Maar zich een profeet te voelen is nog schoner, zelfs al profeteert men voor onwillige oren; want het hart voelt zich gestadig opengaan voor goddelike aandoening die het over andere harten, naar een geheim gebod,

voelt te moeten uitstorten. Zulk een profeet was Browning, een machtig werker die ondanks een bijna volstrekte negatie zijn werk van liefde voortzette en voor dezelfde mensen die hem door hun miskenning hoonden de schoonheid van zijn hart, de tederheid van zijn gemoed openlei.

5

De vier werken die aan de ‘Bells and Pomegranates’ voorafgingen bezitten grote poëtiese eigenschappen, doch tonen ons Browning nog niet als de dichter die hij later wezen zal. Er is daar nog een zekere moeizaamheid in den gang van zijn vers en de klaarte van verbeelding zowel als de zuiverheid zijner geluidsritmiek laat te wensen. Voor hem die slechts Sordello en Paracelsus kent is de kritiek uit Browning's tijd, die zijn dichterschap terugbracht tot de versificatie van weliswaar diepe doch prozais opgevatte wijsgerigheid niet iets verwonderliks. De geluidsstroom die zwelt onder den drang van het bewogen gemoed, verbergt zich achter het weloverwogen opstellen van gedachten. En dit laatste heeft met een dichterschap niets gemeen.

Toch zijn deze werken merkwaardig. Reeds al om den toon van kracht waarmeê deze jonge dichter inzette. Voor het gehoor van den vrouwelik-verfijnden Tennyson was de stoere mannelikheid dezer yerzen niet geëigend. De oren door wekere geluiden verwend, miskenden de waarde van deze zwaardere klank. De verhevenheid en de ver het begrip zijner tijdgenoten te boven gaande kracht van zijn zeer persoonlike ideeën, de originaliteit zijner verbeeldingen, droegen tot deze miskenning het hunne bij. Wat Browning tot een ‘moeielik’ dichter maakt is zeker de uitgebreidheid van zijn gemoedsen geestes-sfeer. Hij is een grote figuur. Zijn hoofd reikt boven de wolken terwijl hij toch vast op de aarde staat. Zijn poëzie verenigt op een zeer eigenaardige wijze het verhevene met wat men gewoonlik het ‘huiselike’ noemt. Een misvatting van Browning's betekenis werd daardoor licht mogelik en is zeer verklaarbaar. Enerzijds voelde men dat hij door een meerdere gemeenzaamheid van uitdrukkingswijze niet aan de grote dichters - Milton, Shelley - gelijkgesteld kon worden.

Terwijl de bewonderaars der kleine poëzie, der huiselike poëten, zijn nabijheid toch onbehagelik, overschaduwend, ja ‘unheimlich’ voelen moesten, door de schrikaanjagend onbegrepen geestelike ruimte die zich achter de schijnbaar zo goed-vertrouwde gedaante opent. Maar wien komt hij dan nader dan Shakespeare, die toch in het samenspel van geestelike adel en burgerlike zotheid de breedheid van het door hem bestreken geestesgebied aangaf, die gelijk de Antaeus der mythe aan de aarde kracht won om zich te sneller tot den ijlen hemel op te heffen?

6

Het ligt niet in mijn bedoeling hier bij Browning's vroeger werk lang te blijven verwijlen. Slechts een dier werken, het drama ‘Strafford’ dient nauwkeuriger bezien. Vooraf een enkel woord over ‘Pauline’ en ‘Paracelsus.’

‘Pauline’ was Browning's eersteling en draagt daar de sporen van; slechts omdat het toch eenmaal gepubliceerd was nam hij het in zijn verzamelde werken op. Het is een adorerend gedicht waarvan de verbeeldingskracht nog weinig eigenheid toont. Verzen als:

> And I look to thee and I trust in thee
> As in a Northern night one looks always
> Unto the East for morn and spring and joy -

bevatten niets opmerkeliks, niets dat treft door nieuwheid of frisheid van verbeelding. Doch niettemin wordt in de toon een diepe aandoening verraden, nog sterker in deze, aan Shelley gerichte verzen:

> Thou art gone from us: years go by and spring
> Gladdens and the young earth is beautiful,
> Yet thy songs come not, other bards arise,
> But none like thee: they stand, thy majesties,
> Like mighty works which tell some spirit there
> Hath sat regardless of neglect and scorn,
> Till, its long task completed, it hath risen
> And left us, never to return -

‘Pauline’ was het enige uitgewerkte fragment van een groter, schijnbaar zeer breed opgevat jeugdwerk. Zoiets moeten wij, schijnt het mij, verstaan uit de aantekening die Browning later in een zijner exemplaren bij ‘Pauline’ maakte: Only this crab remains of the shapely tree of life in my fool's paradise. Vooral als zodanig is dit gedicht nog merkwaardig: de zure appel zou hun, wier verhemelte de smaak ervan niet vermocht te waarderen, toch wellicht bij nauwkeuriger doorproeven iets laten weten over den aard van dien levensboom waarvan het brede loof, de krachtige vertakkingen en tedere bloesems in zijn latere werken verschenen zijn.

Adoratie is het karakter dezer poëzie. De vrouwefiguur die hem tot den zang begeestert zowel als de bewonderde dichter Shelley - steeds vinden wij in de slingering zijner volzinnen de beelden naar welke hij in bewondering opziet. Bewondering en vroomheid, vroomheid in bewondering is het sentiment dat hem hier beheerst. Van zijn verbeelding zegt hij:

> - an imagination which
> Has been a very angel, coming not
> In fitful visions but beside me ever
> And never failing me; so, though my mind
> Forgets not, not a shred of life forgets,
> Yet I can take a secret pride in calling
> The dark past up to quell it regally.
>
> *A mind like this must dissipate itself*,
> But I have always had one lode-star; now,
> As I look back, I see that I have halted
> Or hastened as I looked towards that star -
> A need, a trust, a yearning after God:
> A feeling I have analysed but late,
> But it existed, and was reconciled
> With a neglect of all I deemed his laws,
> Which yet, when seen in others, I abhorred.

Uitingen als deze zijn zeer belangrijk voor de kennis van de persoonlikheid die ze uitte, ook voor de kennis van de latere werken van den dichter.

Dit gedicht heeft, in zijn geheel, het karakter van bijna al zijn later werk; analyties is het in hoge mate; het is een

nauwkeurig zelfonderzoek, een nagaan van sentimenten en idealen, en het behoeft niet te verwonderen dat de dichter deze subtiliteit van analyse, zoals uit de gecursiveerde regel van het zoëven aangehaalde ook blijkt, voor zichzelf vreesde.

Dertig jaar later, in de opdracht van ‘Sordello’, schreef Browning dat weinig anders dan de ontwikkeling ener ziel belangrijk voor hem was (the development of a soul, little else is worth study); zijn hele levenswerk geeft hiervan getuigenis. Bewonderende tijdgenoten noemden zijn geest een gotiese. Ook met deze karakterisering zou men het analytiese zijner poëzie kunnen aangeven, daar n.l. het gotiese de stijlelementen onthult.

> I strip my mind bare, wose first elements
> I shall unveil -

Doch evenals alle dichters met een diep geestelik leven, die van uit hun innerlik in de wereld der zinnen treden, rijpte Browning's beeldende gave trager dan van zulken die een zinnelik leven slechts spiegelen. En bij ‘Pauline’ hoeven wij ons niet langer op te houden dan wenselik was om er enige grondtrekken van zijn wezen aan op te merken.

7

De ontwikkeling van een ziel geeft ook het drama ‘Paracelsus’. Het dramatiese in dit werk is de strijd tussen liefde-begeerte en kennisdrift, die uit zulk een ontwikkeling hier voortkomt, en de in dien strijd ten ondergaande figuur van een groot en gevoelig mens. Ontwikkeling die een ondergang wordt, grootheid die zichzelf verdeelt en in verdeling zichzelf vernietigt.

‘Paracelsus’ is veel beeldender, veel reëler dan ‘Pauline’, de toon ervan is ook krachtiger. Wanneer Paracelsus afscheid van zijn vriend Festus en van diens bruid Michal nemende, hen van de ernst en de uitvoerbaarheid zijner plannen overtuigt en vooral de noodzakelikheid voelen laat om zich geheel van zijn vrienden los te maken, om zijn werk geheim en den werker *door niemand bemind* te weten, besluit hij:

- And though I spurn
All adventitious aims, from empty praise
To love's award, yet whoso deems such helps
Important, and concerns himself for me,
May know even these will follow with the rest -
As in the steady rolling Mayne, asleep
Yonder, is mixed its mass of schistous ore.
My own affections laid to rest awhile,
Will waken purified, subdued alone
By all I have achieved. Till then - till then...
Ah, the time-wiling loitering of a page
Through bower and over lawn, till eve shall bring
The stately lady's presence whom he loves -
The broken sleep of the fisher whose rough coat
Enwraps the queenly pearl - these are faint types!....
....Are there not, Festus, are there not, dear Michal,
Two points in the adventure of the diver,
One - when, a beggar, he prepares to plunge,
One - when, a prince, he rises with his pearl?
Festus, I plunge!
FESTUS: We wait you when you rise!

En deze verzen hebben een kracht van klank, van beelding en ritme, zoals ieder dichter zich wensen kan.

Toch is dit drama geen sterk werk. Een vergelijking met Goethe's ‘Faust’ dringt zich onwillekeurig op en ongetwijfeld is Browning met de Paracelsus-figuur te vereenzelvigen, gelijk Goethe met die van Faust. Zonder twijfel moet Browning in zichzelf ondervonden hebben dat kennis zonder liefde onvruchtbaar blijven moet en dus geen bevrediging, geen geluk, geen rust schenkt; en dat ieder Weter ten ondergang gedoemd is zo hij niet gelijktijdig en evenzeer Minnaar is, dat alle geestelik leven, wil het vruchtdragend zijn, in zinnelik moet opgaan; dat het natuurlike, gezonde element van leven uit een vereeniging van het mannelike 'begrip' met het vrouwelike 'sentiment' bestaat; en dat zowel de uitsluitend mannelike als de uitsluitend vrouwelike levenssfeer (in Paracelsus en Aprile uitgebeeld) aan dorre verenkeling vrucht-loos ten ondergaan moet. Ongetwijfeld is de psychologiese analyse van Paracelsus, een van Browning's eigen gemoed. Maar Browning heeft niet, gelijk Goethe deed, het doorleefde, de ervaring, in beelden aan zijn leven laten

ontgroeien, hij heeft zijn werk niet door de jaren heen vanzelf laten worden, maar heeft de idee, zodra hij haar, het dramatiese zielsconflict, vatte, buiten zich gesteld en als onderwerp bewerkt. Daardoor is het drama als geheel niet van die levensadem bewogen, die Goethe's ‘Faust’ eeuwig leven doet, en de beide werken zijn niet gelijk te stellen.

8

Maar nu ‘Strafford’. Wij zagen hoe Browning's dichterschap zowel uit zijn aanleg voor geestelike analyse als uit een, synteties, element van bewondering voortkwam. Het drama ‘Strafford’ is uit een gevoel van bewondering ontsproten. In Browning's geest streed de bewondering voor Strafford met die voor zijn grote tegenstander Pym, de toenmalige leider der parlementaire partijen. In de figuur van Strafford strijdt diens liefde voor Engeland met een diepe genegenheid voor den beminden koning, Karel de eerste, wiens staatkunde ook in Straffords ogen de belangen van het vaderland schaadde.

Strafford, sterk eerst in zijn ijver voor Engelands heil, voelt zijn kracht breken zodra hij onder de bekoring van Karels genegenheid komt, zodra deze hem ‘my friend of friends’ noemt, en aan zijn liefde voor den koning offert hij de belangen van Engeland. Pym daarentegen laat zijn eenmaligen medestander en vriend Strafford, zonder verzwakkend meedogen ter dood brengen zodra Engeland het eist. Aan het landsbelang offert hij zijn hartsbelangen op.

Browning heeft dit rijke motief van strijd-in-liefde met bizondere kracht en direktheid en in ontroerende fijnheid uitgewerkt. Ook hier is ‘the development of a soul’, - het steeds meer opengaan van Strafford's vriendschap voor Karel tot een liefde die zich inzichzelve zozeer verdiept dat alles er voor geofferd wordt - wat den dichter aantrok en vasthield. De staatsman gaat in den bewonderenden vriend, de geest in het hart op en vernietigt zich. Het motief is in wezen aan dat van ‘Paracelsus’ gelijk, maar van tegengestelde zijde opgevat. Overheerste in ‘Paracelsus’ het mannelike, hier in ‘Strafford’ het vrouwelike, maar zowel Paracelsus als Strafford gaan aan hunne eenzijdigheid te gronde.

Dat Browning de figuur van het levensgevoel (Strafford) zoveel krachtiger en schoner dan die van het levensbegrip (Paracelsus) vermocht te beelden, toont aan hoeveel meer Browning een gevoelsmens was dan zijn tijdgenoten erkennen wilden. Strafford is aan Browning even zo nabij als Paracelsus van hem ver bleef.

9

Wat Browning in de eerste acte van ‘Strafford’ doet uitkomen, is het grote vriendschapsvertrouwen dat Pym voor Wentworth (den lateren Strafford) voelt. Wij zijn in den tijd als Karel I, ondersteund door den Aartsbisschop Laud, pogingen aanwendt om de engelse bisschopskerk in het presbyteriaanse Schotland in te voeren; als de koning tegen de oproerige Schotten gewapenderhand wil optreden ondanks dat het engelse parlement hem alle steun ontzegt. Dit vijandige optreden tegen Schotland dreigt, als het drama begint en ons temidden van de opgewonden engelse parlementsleden brengt; Pym treedt bij hen binnen met het nieuws, dat Karel besloten heeft het Schotse parlement te ontbinden en Wentworth uit Ierland ontboden is. Nog vol vertrouwen in zijn eenmaligen boezemvriend en geestverwant zegt hij:

- - - - - Then I believe,
Spite of the past, Wentworth rejoins you, friends!

VANE AND OTHERS:
Wentworth? Apostate! Judas! Double dyed
A traitor! Is it Pym indeed....

PYM
Who says
Vane never knew that Wentworth, loved that man,
Was used to stroll with him arm locked in arm,
Along the streets to see the people pass,
And read in every island-countenance
Fresh argument for God against the King, -
Never sat down, say, in the very housé
Where Eliots brow grew broad with noble thoughts.
(You've joined us, Hampden - Hollis, you as well,)
And then left talking over Gracchus' death...

VANE
To frame, we know it well, the choicest clause
In the petition of Right: he framed such clause
One month before he took at the King's hand

His Northern Presidency, which that Bill
Denounced.

Pym
Too true! Never more, never more
Walked we together! Most alone I went.
I have had friends - all here are fast my friends -
But I shall never quite forget that friend.

Het is de figuur van Pym, die stralend en prachtig en toch zo aandoenlik is dat ieder haar liefhebben moet. Hij, de teleurgestelde, die zich en zijn zaak, Engelands zaak, verloochend voelt, en toch niet opgeven wil van hem, in wiens vriendschap hij eens deelde, het mooiste, het beste te verwachten; en ondanks dat dit goede vertrouwen het stijgende wantrouwen, van zijn strijdmakkers jegens hem, aandrijft. 'Never more, never more walked we together, Most alone I went', zulke woorden zijn van een gemoedskrachtige aandoenlikheid die slechts een zeer gevoelig mens zeggen, een zeer groot dichter zo raak opstellen zal.

De overweging houdt mij hier een ogenblik op, dat de verwantschap van Browning met de Strafford-figuur wèl nauwer is dan met de figuur van Paracelsus, maar dat toch het karakter van den tegelijk mannelik-sterke en vrouwelik-gevoelige Pym in hoofdzaak de schepping was waarom het bij Browning ging, het wezen waaraan hij zich gelijk voelde, de hoofdfiguur die zijn verwantschap en zijn liefde had.

10

Maar Pym, de sterke naar den geest, gevoelige van hart, bedriegt zich. Wel keert Wentworth zich tegen de door Karel genomen maatregelen, doch hij vermag ze niet te verijdelen. En zo hij ze te bestrijden wenst is dit niet omdat hij de opvattingen van Pym en diens genoten ook maar enigermate aanhangt, maar omdat hij ze ondoelmatig, ondiplomaties acht. Wel kent hij den koning in al zijn zwakten en weifelachtigheid als een onbetrouwbaar vorst, maar - hij houdt van hem. En zijn liefde overwint in elke innerlike tweestrijd.

In zover zijn Pym en Wentworth gelijk, dat zij beide uit vriendschapsgevoel - Pym voor Wentworth en deze voor

Karel - over karakter-fouten heenkomen. Typerend voor Wentworth's gevoelens is het gedeelte uit de eerste acte, dat ik hier volgen laat. Hij is juist uit Ierland aangekomen en Pym tracht, hem weer tot zijn vroegere vrienden te doen terugkeren.

PYM:
Oh, Wentworth, ancient brother of my soul,
That all should come to this!

WENTWORTH:
Leave me!

PYM:
My friend,
Why should I leave you?

WENTWORTH:
To tell Rudyard this,
And Hampden this!

PYM:
Whose faces once were bright
At my approach, now sad with doubt and fear,
Because I hope in you - yes, Wentworth, you
Who never mean to ruin England - you
Who shake off, with God's help, an obscene dream
In this Ezekiel chamber, where it crept
Upon you first, and wake, yourself, your true
And proper self, our Leader, England's Chief,
And Hampden's friend!
This is the proudest day!
Come, Wentworth! Do not even see the King!
The rough old room will seem itself again!
We'll both go in together: you've not seen
Hampden so long: come: and there's Fiennes: you'll have
To know young Vane. This is the proudest day!
[The King enters. Wentworth lets fall Pym's hand.]

Dit loslaten van Pyms hand en dan de volgende woorden tot Karel, als Pym heengegaan is:

WENTWORTH:
Sir, trust me! but for this once, trust me, sir!

CHARLES:
What can you mean?

WENTWORTH:
That you should trust me, sir!
Oh - not for my sake! but 't is sad, so sad
That for distrusting me, you suffer - you
Whom I would die to serve: sir, do you think
That I would die to serve you?

CHARLES:
But rise, Wentworth!

WENTWORTH:
What shall convince you? What does Savile do

To prove him....Ah, one can't tear out one's heart
And show it, how sincere a thing it is!

CHARLES:
Have I not trusted you?

WENTWORTH:
Say aught but that!
There is my comfort, mark you: all will be
So different when you trust me - as you shall!

zij tekenen de hevige strijd in het gemoed van Strafford, en de botsingen der hartstochten die door vriendschapsverschuivingen opgewekt en in gang gebracht zijn. Achter deze strijd de stille donkere achtergrond: de mannelike, onafhankelike, krachtige volksleiders bewegen zich daar - Hollis, Vane, Rudyard, Hampden - zij die Pym om zijn gehecht blijven aan Strafford meer en meer wantrouwen. Daarnaast de omgeving van den zwakken, weifelenden koning: de ijdele koningin, de intrigerende en omkoopbare hovelingen (Holland, de oude Vane, Savile) en deze alle rondom Strafford die hun slachtoffer wordt wijl hij, door zijn liefde voor Karel gekneveld, aan hun oninzichtig geïntrigeer overgeleverd is.

De volgende ontmoeting brengt een scheiding tussen Pym en Strafford.

Als Karel, tijdens Strafford's afwezigheid diens plannen geheel in de war gestuurd en het parlement op de steun waarvan Strafford rekende ontbonden heeft; als Pym, Hampden, Vane met zekerheid verwachten dat hij zich nu tot hen en van den onbetrouwbaren koning af keren zal, neemt hij van Karels daden de verantwoordelikheid over, neemt hij den schijn aan als adviseerde hij de fouten die de koning beging: (De koning beraadslaagt met Strafford als Pym, Hampden e.a. binnentreden.)

STRAFFORD:
....Your pleasure, gentlemen?

HAMPDEN:
The King dissolved us - 't is the King we seek
And not Lord Strafford.

STRAFFORD:
- Strafford, guilty too
Of counselling the measure [*To Charles*]
(Hush....you know -
You have forgotten - Sir, I counselled it)
A heinous matter, truly! But the King
Will yet see cause to thank me for a course
Which now, perchance....(Sir, tell them so!) - he blames.
Well, choose some fitter time to make your charge:....

En dan Pym tot Strafford:

> Do I affect
> To see no dismal sign above your head
> When God suspends his ruinous thunder there?
> Strafford is doomed. Touch him no one of you!
>
> **STRAFFORD:**
> Pym, we shall meet again!

Dit weerzien, deze ‘meeting’ zal inderdaad plaats hebben, doch in de Tower. Wij vinden, in de laatste acte, Strafford - gevangengenomen, in de Tower gesloten, door Pym, ondanks zijn liefde voor hem, uit grotere liefde voor Engeland terwille van Engeland ter dood veroordeeld; een oordeel dat door den zwakhartigen Karel bekrachtigd is - met zijn kinderen in gesprek. Dan treedt zijn vroegere speelmakker en latere tegenstander Hollis met den vermomden koning binnen om het bericht van zijn veroordeling te brengen. Strafford, verbitterd, veinst hem niet te begrijpen. Karel, bewogen door Strafford's ongeloof aan de mogelikheid van een bekrachtiging door den Koning, roept den Constabel van de Tower, wil, terwijl de volksmenigte bloedgierig bij de gevangenispoort samendringt, zèlf Strafford uit de Tower leiden. Op dat moment komt Lady Carlisle met haar helpers om Strafford tot ontvluchten over te halen. Hij weigert eerst, geeft tenslotte toe. Op het ogenblik evenwel dat hij de deur opent, staat Pym met Hampden, Vane en de anderen voor hem. Pym zegt:

> Have I done well? Speak, England! Whose sole sake
> I still have laboured for, with disregard
> To my own heart, - for whom my youth was made
> Barren, my manhood waste, to offer up
> Her sacrifice - this friend, this Wentworth here -
> Who walked in youth with me, loved me, it may be,
> And whom, for his forsaking England's cause,
> I hunted bij all means (trusting that she
> Would sanctify all means) even to the block
> Which waits for him. And saying this, I feel
> No bitterer pang than first I felt, the hour
> I swore that Wentworth might leave us, but I
> Would never leave him: I do leave him now.

Hier beeldt zich deze innerlike tweestrijd uit op het hevigste

moment. In de slotwoorden van ‘Strafford’ staat het dramatiese conflict in Strafford's hart - wat ook het kernpunt van het drama is - het scherpst belijnd; Strafford smeekt, als hij sterven gaat, Pym om Karel te beschermen:

STRAFFORD:
I trust the King now wholly to you, Pym!
And yet, I know not: I shall not be there:
Friends fail - if he have any. And he's weak,
And loves the Queen, and...Oh, my fate is nothing -
Nothing! But not that awful head, not that!

PYM:
If England shall declare such will to me....

STRAFFORD:
No, not for England now, not for Heaven now, -
See, Pym, for my sake, mine who kneel to you!
There, I will thank you for the death, my friend!
This is the meeting: let me love you well!

PYM:
England, - I am thine own! Dost thou exact
That service? I obey thee to the end.

STRAFFORD:
O God, I shall die first - I shall die first!

11

Het dramatiese is een strijd-in-liefde. In Pym wordt de persoonlike liefde niet zozeer door de staatsmansplicht als wel door zijn liefde voor Engeland overwonnen; voor Engeland alles!

I have done
Her bidding poorly, wrongly, - it may be,
With ill effects - for I am weak, a man:
Still I have done my best, my human best,
Not faltering for a moment. It is done.

Maar Strafford voelt boven Engeland de liefde van mensenhart tot mensenhart, zoals het aangrijpendst in zijn laatste woorden verneembaar wordt: No not for England now, not for Heaven now, - See, Pym, for my sake - In deze klanken klinkt het drama uit, deze klank blijft in ons gemoed natrillen en doet de aandoening van het drama in ons voortleven.

12

Er zijn naast de naar voren geschoven figuren van dit stuk andere, meer geschetst dan uitgewerkt, die niet minder

schoon zijn. Zo de mannelike en tegelijk tedere Hollis, en tegen de donkere wolkenlucht dezer tragiek als ‘a lingering golden streak’ de zelfverloochenende Lady Carlisle. Zij verbeeldt in deze liefde-strijd de andere liefde die zich verborgen houdt, zich verhult, maar die in eenzijdigheid toch sterk en blijvend is. Zij heeft Strafford lief, maar toont hem dit slechts in de hulp die zij hem verleent, een hulp door Strafford nauweliks bemerkt noch gewaardeerd. Zij behoedt hem voor de grootste smart van zijn leven, door hem die altijd in diepe tederheid aan den koning denkt - ‘My friend of friends’ - dien koning in zijn ware zwakheid en harteloosheid niet te onthullen. Zo ook, als zij een poging waagt, de enigste en krachtigste, om Strafford uit de Tower te redden, neemt zij den schijn aan als handelde zij in opdracht van Karel:

> Only, if I succeed, remember - Charles
> Has saved him. He would hardly value life
> Unless his gift.

Naast den manneliken Pym, naast den vrouweliken Strafford wiens tederheid zijn strijdbaarheid ondermijnt, verschijnt deze vrouw als de zich-wegcijferende belangeloze liefde die èn strijdbaar èn teder is.

13

Wie dit drama leest moet zich allereerst getroffen voelen door de mensen die hem eruit tegemoet treden; zozeer getroffen, dat hij niet naar het gedicht als gedicht omziet. De gehoorde woorden, zoals de dramatiese gestalten ze spreken, in hun direkte, ontroerende menselikheid, houden hem bevangen en laten geen vrijheid voor het andere dat...hier dus geen overweging verdient. Welluidendheid van taal, overweldigende beeldspraak, zijn geen essentiële eigenschappen van Browning's poëzie. The development of a soul? Zeker, maar dan ook een rake, direkte en steeds voorname weergave daarvan, in stoere en toch lenige verzen. Het is niet de zogenaamde beeldspraak die de waarde van een dichterschap bepaalt, maar de verbeelding, en de verbeelding van Browning was steeds groots en krachtig. Hier uitte zij zich in de con-

ceptie van het drama en zijne gestalten, zoals zij zich ook, en feitelik niet anders, bij Shakespeare uitte. Het is ook niet zozeer de welluidendheid als wel de toon van het vers, wat het dichterschap waarde geeft, de toon van de stem die zichzelf gelijk blijft en de klank van heel het gedicht dragende ook de schijnbaar losse delen tot een eenheid bindt. De toon is het syntetiese. Wat de geest analyseert en de Verbeelding opbouwt en schept wordt door haar waarneembaar gemaakt.

14

De dichter die een drama schrijft, weet zich een andere opgaaf gesteld, dan hij die een dramaties gedicht uitwerkt. De drama-schrijver ziet, terwijl hij dicht, de wereld die hij uitbeeldt tot een schouwspel worden, en hij heeft zich uiteraard om de zichtbaarheid van zijn spel minder te bekommeren; daartoe benut hij het toneel. Hij, daarentegen, die een drama schrijft voor den lezer, en dus reeds dadelik afziet van den steun die het toneel hem geven kan, heeft aan ernstiger eisen van plastiek te voldoen. Het gesproken woord zijner figuren moet inzichzelf beeldender zijn, de voorstelling van de scenéring moet zich uit dit woord bij den lezer ontwikkelen. Vondels Jozef in Dothan dat zo begint: -

> De zon verlaat de kim, veel schooner dan ze plag.
> Zij wekt mij uit den droom met een gewenschten dag,
> En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.
> Daar doet zich 't landschap op, en Dothans steile toppen,
> Met beî zijn heuvelen, van klaver dichtbegroeid,
> Beplant met vijg, olijf en wijngaard, en besproeid
> Van bronnen om end' om, waaruit de beken spruiten.
> De harders, op voor zon, gaan kooi en stal ontsluiten,
> En trekken beemdewaart. Mij dunkt, ik hoor alreê
> Het loeien en 't geblaat van 't broederlijke vee -

Vondels Jozef in Dothan behoeft geen toneelaanwijzingen, ja zelfs geen toneelspelers, geen toneel, hetzij dan voor de volstrekt verbeeldingslozen.

De drama's van Shakespeare en die van Browning zijn geschreven om gespeeld te worden en waarschijnlik ontberen

zij voorstelbaarheid meer, dan drama's slechts voor lezing bestemd. De geestesaanleg van Browning was een dramatiese; zijn werk laat dit overal onmiskenbaar blijken; het behoeft dus niet te verwonderen dat de daaruit voortkomende vlakheid, mindere voorstelbaarheid, in een tijd als de onze waarin het Toneel zich onhoudbaar toont, waarin het drama nog slechts door lektuur toegankelik is, als een ontoereikendheid van plastiek, dus als een onvolkomenheid in zijn talent gevoeld werd. Ten onrechte evenwel. Browning's drama's werden voor het toneel geschreven en zijn opvoerbaar gebleken; zeker zijn zij geen halfslachtige geestesproducten die op generlei wijze tot hun recht komen. Dat zijn werk niet voor het toneel houdbaar bleek, ligt niet aan den dichter maar aan den tijd waarin hij leefde, ligt aan het Toneel dat waarlik toen zo min als nu in staat was werkelike poëtiese schoonheid te verzichtbaren.

De ontwikkeling, de verfijning van het Toneel is niet aan de verfijning van de estetiese smaak gelijk gebleven; daardoor blijkt het uit den tijd te zijn. Toneelspelers die niet weten wat verzen zijn, ja, wat mensen zijn - laat staan wat mooie en fijne, goede en grote mensen zijn -; toneeldecoraties door handwerklieden en niet door kunstenaars ontworpen en uitgevoerd; regie zonder beschaving; spel zonder distinctie; - de grieven zijn ontelbaar - hoe zou door zulk een Toneel als ons moderne is, een drama als ‘Strafford’, als ‘A blot in the 'Scutcheon’ succes kùnnen hebben, drama's waarvan alle kracht en waarde op innerlikheid en wezen berust en die alle effect, alle ledigen schijn ontberen! Welke toneelspeler kan Strafford, Hollis, Pym geven? Om een figuur als Hollis, als Lady Carlisle te begrijpen, moet men in zekere mate een Hollis, een Carlisle zìjn. Is zo iets van toneelspelers, zelfs van onze moderne, te - vergen? Ik wil niet zeggen, dat zulke karakters in onzen tijd niet bestaan, ik weet wel dat er, menselikerwijs gesproken, vele zijn; maar een toneelgezelschap zou, wilde het goede uitvoeringen verzekeren, geheel uit zulke mensen die grote en goede aandoeningen in zich strijden voelen, saamgesteld moeten zijn. Zoiets is ondenkbaar. Genoot het Toneel vroeger een betere roep, dan zeker niet doordat de smaak der toneelspelers fijner, maar doordat het publiek grover was.

15

Met ‘Pippa Passes’ begonnen de ‘Bells and Pomegranates’ te verschijnen; een reeks door Browning uitgegeven werken onder dien titel verenigd. Deze naam toont, welke eisen van begrip Browning aan zijn lezers stelde. Hij wilde ermee uitdrukken, een vermenging, een wisselspel van muziek en rede, klank en zin, poëzie en denking.

‘Pippa Passes’ en meer in het bizonder het eerste der vier gedeelten, behoort tot het schoonste van Browning's poëzie. Dat de schoonheid van dit werk niet als een bliksemlicht bij de engelse lezers insloeg is een van die merkwaardige verschijnselen waarvoor wel een verklaring te raden maar geen te geven is. Tennyson werd bewonderd maar de zwaardere toon van Browning's zang ging ongehoord te loor. Hebben wij ten onzent niet evenzeer gelegenheid zulke verschijnselen waar te nemen en te betreuren? Het schijnt dat ook de klank van verzen bij een zekere vibratie voor een gegeven tijd onwaarneembaar blijft. De oren die gewenden aan de klinkklank van aeolus-klokjes worden pijnlik beroerd door de zware dreun van het carillonspel en de harmonie van het laatste gaat voor hen die de tedere en zwakkere melodieën volgden, verloren.

‘Pippa Passes’ is de geschiedenis van een dag; in heel het jaar de enige vacantie-dag van een klein, arm, verweesd meisje, Pippa, dat aan de zijde-spinnerijen in Asolo werkt. Zij is blij, en alleen de vreugde om haar vrijen dag vervult haar. Zij is blij, als zij 's morgens vroeg uit bed opspringt, om al het heerlike dat de zonneschijn haar voor dien dag belooft; en zij is blij om al het genotene als zij zich 's avonds, te vermoeid om te bidden, te rusten legt. En ook heel den dag voelt zij zich opgewekt en gelukkig, zij wandelt, zwerft, zij speelt en zingt. Deze blijheid in den zang van een kind - wat is er alledaagser? - is het motief dat door heel dit fatalistiese spel heenleidt.

Het is deze kinderlike en onschuldige, ja goddelik-gelukkige blijheid, deze allerzuiverste, die als de lach van een ongeziene hemeling, als de innige roep van een bovenaardse stem, in

de gemoederen der mensen een sluimerend leven opwekt dat hen reinigt van de smet hunner lagere natuur.

Hier is het niet het gebed, maar de neurieïng van een kind die, als het toevallig langs harten gaat die zichzelf vergaten, in hen doorklinkt en aanzwelt tot een maning aan hun verborgen godheid. Toevallig, zei ik. Maar zo zag de dichter het niet. Er is veel schijnbare maar geen wezenlike toevalligheid in de viermalige reddende verschijning van Pippa. Dat God ook in aardse schepselen en in de schijnbaar geringste, zijn dienende engelen heeft, ook daarvan wilde de dichter in ons de gevoels-zekerheid opwekken en hij deed het zo krachtig dat wie hem eenmaal hoorde, zijn stem niet licht vergeet. De dramatiese werking van het nederig alledaagse, waarmee Browning ons hier zo ontroerend in aanraking brengt, doet ons het leven rijker aan leven, en inniger dus, zien. Wij voelen hoe de fijnste, de minst-geachte, de geringste vezels van dit leven een functie hebben gelijk wij slechts in de opperste sferen bestaande vermoedden. Wij voelen dat de Godheid waarlik in haar wereld leeft en niet daarbuiten staat.

Pippa passes! Pippa, het arme fabrieksmeisje gaat voorbij, en zingt. Ik zal trachten weer te geven hóe zij zingt.

16

't Is nieuwjaarsdag in Asolo, en Pippa springt uit bed.

> Day!
> Faster and more fast,
> O'er night's brim, day boils at last.
> Boils, pure gold, o'er the cloud-cup's brim
> Where spurting and suppressed it lay,
> For not a froth-flake touched the rim
> Of yonder gap in the solid gray
> Of the eastern cloud, an hour away;
> But forth one wavelet, then another, curled,
> Till the whole sunrise, not to be suppressed,
> Rose, reddened, and its seething breast
> Flickered in bounds, grew gold, then overflowed the world.

Gang en klank, ritme en alliteratie, wat uiten zij anders

hier dan de overmoedigheid, de rijkdom van lust en leven? Inderdaad, in het kinderlik hart van den dichter moet het gekookt hebben, waar de hartstocht in zulk een eenvoudigheid verscheen, en zich uitte in deze volgende zang:

> Oh, Day, if I squander a wavelet of thee
> A mite of my twelve hours treasure,
> The least of thy gazes or glances,
> (Be they grants thou art bound to or gifts above measure)
> One of thy choices or one of thy chances,
> (Be they tasks God imposed thee or freaks at thy pleasure)
> - My Day, if I squander such labour or leisure,
> Then shame fall on Asolo, mischief on me!

Bewogene zang die dan overgaat in deze kalmere maten - hoe de onstuimige blijheid zich nu in het gemoed met zekerheid van duur neergevlijd heeft! -:

> Thy long blue solemn hours serenely flowing,
> Whence earth, we feel, gets steady help and good -
> Thy fitful sunshine minutes, coming, going,
> As if earth turned from work in gamesome mood -
> All shall be mine!

Pippa zet haar morgenzang tot den Dag in de verdere verzen voort, en zij verlangt een betere en zonniger behandeling dan bijvoorbeeld Asolo's Four Happiest Ones, daar deze Dag in heel het jaar háár enigste vreugde is, terwijl de vier gelukkigen die zij bedoelt, door het ganse jaar rijk aan blijheid zijn. Zoals dezen wil zij haar dag genieten; minstens zoals Ottima, een der vier, zij, die in het grote stenen huis op den heuvel woont waar haar steeds, vroeg in den morgen haar minnaar Sebald bezoekt ‘while old Luca yet reposes.’ Maar toch, eigenlik verwerpt zij dit geluk: ‘But love, love, love - there's better love, I know!’ en zij stelt zich het lot voor van de andere twee ‘gelukkigen’: eerst Phene, een bruid die dien dag trouwen zal. Maar ook haar benijdt zij niet:

> - Not envy, sure! - for if you gave me
> Leave to take or to refuse,
> In earnest, do you think I'd choose
> That sort of new love to enslave me?

Mine should have lapped me round from te beginning;
As little fear of losing it as winning:
Lovers grew cold, men learn to hate their wives,
And only parents' love can last our lives.

Dan denkt zij zich in het geluk van een jongen man in, dien zijn moeder liefheeft: en zij mijmert een ogenblik over haar eigen lot:

- - - - If I only knew
What was my mother's face - my father, too!

En ten laatste vergelijkt zij zich met den vierde, een priester, en eerst diens leven prijst zij gelukkig en benijdt zij.

Dan gaat zij zingend uit:

I will pass each, and see their happiness,
And envy none - being just as great, no doubt,
Useful to men, and dear to God, as they!
A pretty thing to care about
So mightily, this single holiday!
But let the sun shine! Wherefore repine?
- With thee to lead me, o Day of mine,
Down the grass path grey with dew,
Under the pine-wood, blind with boughs,
Where the swallow never flew
Nor yet the cicala dared carouse -
No, dared carouse! -

17

Maar het leven ziet er anders en minder gelukkig uit dan Pippa zich voorstelt.

Het is vroeg in den morgen en Sebald is in het stenen huis op den heuvel bij Ottima, de vrouw van Luca. Dien afgelopen nacht hebben zij den ouden Luca vermoord. Sebald zingt een liedje dat eindigt: ‘Deep into the night, drink!’ En Ottima:

Night? Such may be your Rhine-land nights perhaps;
But this blood-red beam through the shutter's chink
- We call such light, the morning: let us see!
Mind how you grope your way, though! How these tall

Naked geraniums straggle! Push the lattice
Behind that frame! - Nay, do I bid you? - Sebald,
It shakes the dust down on me! Why of course
The slide-bolt catches. Well are you content,
Or must I find you something else to spoil?
Kiss and be friends, my Sebald! Is 't full morning?
Oh, don't speak then!

Hier ontbreekt waarlik niets aan de voorstelbaarheid. En hoe is de stemming in die enkele luchthartige zelfzuchtige woorden, de losse en zwoele stemming weergegeven. Ottima voelt eerst niets van het gebeurde; maar Sebald is bang voor zijn eigen innerlike stem, de sterke en onophoudelik sprekende; hij moet het geluid zijner woorden horen en kan niet zwijgzaam zijn. Ware hij stil, dan toch zou deze stilte Ottima weer verontrusten; zij kunnen, hoewel aangedaan door de schoonheid van den morgen - of wel juist daardoor - geen stilte velen. Ottima tracht Sebald af te leiden, door hem op de bekoring van het landschap te wijzen, maar voor hem heeft de natuur alle bekoring verloren, alles schijnt hem dor en doods, hij ziet den morgen als een ‘nacht met zon’.

....A night with a sun added!
Where's dew, where's freshness?

Ottima zegt, in haar voorgewende onverschilligheid: ‘Best never speak of it’. Maar Sebald: ‘Best speak again and yet again of it’, en hij roept telkens weer bizonderheden van het gebeurde in haar herinnering op. Als hij haar de sporen wijst die hij bij zijn inklimming den vorigen avond naliet, zegt zij:

OTTIMA:
Oh, shut the lattice, pray!

SEBALD:
Let me lean out. I cannot scent blood here,
Foul as the morn may be -

Maar of zij de luiken die uitzicht op de buitenwereld geven openen dan wel zich van die wereld en van de natuur afsluiten, het ontkiemende berouw, geheim in hun harten maar steeds meer zich opdringend aan hun bewustzijn, laat zich niet verloochenen. Het nadert, het wordt scherper, sterker. Zij is vrij onverschillig over het gebeurde, zij haat Luca nu hij dood is evenzeer als toen hij, de oude rijkaard, leefde. Maar Sebald

kan zich over zijn dood niet heenzetten, hij ziet steeds naar het lijk, ziet niets meer van de schoonheid van Ottima, voelt haar bekorende nabijheid niet, Zij tracht, door herinneringen aan vroegere momenten van genot, Sebald weer onder de macht van haar zinnen-bekoring te krijgen en herinnert hem aan hun vroegere geheime samenkomsten. Het stuk wat nu volgt wil ik in zijn geheel aanhalen: hoe zij zijn genegenheid en liefde bevrijdt van den druk van berouw die de moord veroorzaakt heeft; hoe zij hem weer aan zich bindt, tot - Pippa voorbijgaat en hem haar onttrekt:

OTTIMA:
....Then our crowning night!

SEBALD:
The July night?

OTTIMA:
The day of it too, Sebald!
When heaven's pillars seemed overbowed with heat,
Its black-blue canopy suffered descend
Close on us both, to weigh down each to each,
And smother up all life except our life.
So lay we till the storm came.

SEBALD:
How it came!

OTTIMA:
Buried in woods we lay, you recollect;
Swift ran the searching tempest overhead;
And ever and anon some bright white shaft
Burned thro' the pine-tree roof, here burned and there,
As if God's messenger thro' the close wood screen
Plunged and replunged his weapon at a venture,
Feeling for guilty thee and me: then broke
The thunder like a whole sea overhead -
....While I stretched myself upon you, hands
To hands, my mouth to your hot mouth, and shook
All my locks loose, and covered you with them -
You, Sebald, the same you!

SEBALD:
Slower, Ottima!

OTTIMA:
And as we lay -

SEBALD:
Less vehemently! Love me!
Forgive me! Take not words, mere words, to heart!
Your breath is worse than wine! Breathe slow, speak slow!
Do not lean on me!

OTTIMA:
Sebald, as we lay,
Rising and falling only with our pants,

Who said, ‘Let death come now! 'Tis right to die!
Right to be punished! Nought completes such bliss

But woe!' Who said that?

SEBALD:
How did we ever rise?
Was 't that we slept? Why did it end?

OTTIMA:
I felt you
Taper into a point the ruffled ends
Of my loose locks 'twixt both your humid lips,
My hair is fallen now: knot it again!

SEBALD:
I kiss you now, dear Ottima, now and now!
This way? Will you forgive me - be once more
My great queen?

OTTIMA:
Bind it thrice about my brow;
Crown me your queen, your spirit's arbitress,
Magnificent in sin. Say that!

SEBALD:
I crown you
My great white queen, my spirit's arbitress,
Magnificent....
[*From without is heard the voice of Pippa, singing* -
The year's at the spring
And day's at the morn;
Morning's at seven
The hill-side's dew-pearled;
The lark's on the wing;
The snail's on the thorn:
God's in his heaven -
All's right with te world!
[*Pippa passes*.

SEBALD:
God's in his heaven! Do you hear that? Who spoke?
You, you spoke!

OTTIMA:
Oh - that little ragged girl!
She must have rested on the step: we give them
But this one holiday the whole year round.
Did you ever see our silk-mills - their inside?
There are ten silk-mills now belong to you.
She stoops to pick my double heartsease....Sh!
She does not hear: call you out louder!

SEBALD:
Leave me!
Go, get your clothes on - dress those shoulders!

OTTIMA:
Sebald?

SEBALD:
Wipe off that paint! I hate you.

OTTIMA:
Miserable!

SEBALD:
My God, and she is emptied of it now!
Outright now! - how miraculously gone
All of the grace -

Ik spreek nog niet van de meesterlike schakering dezer beide karakters, de fijne psychologiese analyse. Maar deze geweldige schoonheid, de machtige, krachtige hartstochtelikheid, dit wegzinken ener ziel - Sebalds ziel - in de diepste bloedige zonde en het plots gered worden door een eenvoudige, tedere, vrome kinderstem, de dramatiese werking van dit motief is, voorzover mij bekend is, ongeëvenaard in de letterkunde na Shakespeare. Ik ken geen dichter in wiens macht een dergelike uitwerking van een dergelike conceptie gelegen heeft dan Shakespeare. De tederheid van Shelley, de kracht van Hugo, de soberheid van Goethe, de zinnelikheid van Swinburne zijn hier verenigd. Getuigt zulk een conceptie niet van zeer sterke, van visionaire verbeelding?

18

Pippa heeft in haar zingend voorbijgaan dien dag nog driemaal een beslissende en reddende stem in het beraad van verduisterde harten, en ten laatste redt zij zichzelve meê. Want als de priester, die gekomen is om voor zijn gestorven broeder te bidden en wiens levenslot zij, als dat van de vierde - en meest - gelukkige der vier gelukkigsten van Asolo, prijst, 's avonds de zaken van zijn broeder - die een geestelike en tegelijk een schurk was - regelt, en een medeplichtige en helper van zijn broeder hem aanraad diens kind - Pippa - uit den weg te ruimen, komt zij juist zingend voorbij en haar stem is beslissend in den innerliken tweestrijd van den geestelike.

Ik zal niet verder haar invloed vervolgen, het gegeven voorbeeld is prachtig en kenschetsend genoeg.

Aan den avond van dien dag weer tuisgekeerd en zich ontkledend, overweegt zij of het haar wel mogelik geweest is de zo zeer bewonderden enigermate te naderen.

> Now, one thing I should like to really know:
> How near I ever might approach al these
> I only fancied being, this long day:
> - Approach, I mean, so as to touch them, so
> As to....in some way....move them - if you please,
> Do good or evil to them some slight way.

[*As she lies down*.
God bless me! I can pray no more to-night.
No doubt, some way or other, hymns say right.
All service ranks the same with God -
With God, whose puppets, best and worst,
Are we: there is no last nor first.
[She sleeps.

Maar het is mij niet goed mogelik dit werk nog dieper te analyseren; daar is het geen boek voor. Het heeft een tederheid die ons daarvan terughoudt. Over den donkeren grond der menselik-onmenselike perversiteit, beweegt zich als een zilverende lijn de lichte en blijde figuur van het zingende kind.

En de dichter?

Niet de analytiese aanleg maar de syntetiese in de gevoelsdrang deed hem een droom als deze uitdromen. Moge hij ook al, het leven doorspeurend, ontleed en in de uiteengelegde, tegenover elkander gestelde delen de dramatiese werking gevoeld hebben, deze vondst was niet een bloot intellectuele erkenning. De dramatiese botsing die hij waarnam zal hem zeer hevig ontroerd hebben en uit die ontroering kwam de bindende, scheppende aandrang voort die dit werk ontstaan deed. Analyse, en bewondering die steeds synteties is, zij beide waren de grote machten van Browning's geest, maar wat hadden zij den Dichter ooit gebaat zonder de ontroerende trilling van het diepe gevoelige gemoed?

19

Mijn bedoeling is niet al de overige werken van Browning op een dergelike uitvoerige wijze te ontleden als de eerste der ‘Bells and Pomegranates.’ Mijn trachten met het voorafgaande en volgende, is Browning als dichter in zijn wezenlike eigenschappen te doen kennen en aan zijn werken die kennis te toetsen.

De n^{rs}. II en VII van de ‘Bells’ die in '42 en '45 verschenen, bevatten kortere gedichten die Browning in zijn latere verzamelde werken, met vele vermeerderd in de groepen ‘Dramatic Lyrics,’ ‘Dramatic Romances’ en ‘Men and Women’ verdeelde.

Het schijnt mij van weinig waarde alle kwaliteiten van Browning's poëzie te ontleden. Mij lijkt slechts het essentieële dichterlike in zijn werk van waarachtig belang; het humoristiese is bijvoorbeeld zeer zeker een factor van zijn werk, doch ook zonder dien zou hij een even zo belangwekkend Dichter zijn.

Zijn lyriese poëzie is uiteraard dramaties en niet de dichter maar de talloze gestalten die zijn hart en geest bewoonden uiten zich zowel in zijn grotere werken als in zijn kleinere stukken; ‘Poetry always dramatic in principle, and so many utterances of so many imaginary persons, not mine’ - schreef hij.

Daar zijn eerst de ‘Cavalier Tunes’, waarschijnlik uit den tijd toen hij voorstudies voor ‘Strafford’ maakte. Dan het warme en tekenachtige gedicht: ‘Camp’

> You know, we French stormed Ratisbon:
> A mile or so away,
> On a little mound, Napoleon
> Stood on our storming-day;
> With neck out-thrust, you fancy how,
> Legs wide, arms locked behind,
> As if to balance the prone brow
> Oppressive with its mind.

Een genre-stukje? Ja, maar van een buitengewone juistheid. Iedere trek in de tekening is raak, geen streepje geen krabbeltje is er te veel. En toch, niet in de betekenis die het woord ‘genre-kunst’ allengs gekregen heeft - als: aardig maar passieloos enz. enz. - kan het op dit werk toegepast worden. Men zie deze twee laatste strofen die ik hier afschrijf. Nadat in de derde de bange twijtel van den keizer, of zijn maarschalk Lannes de zege wel behalen zal, en het aanrennen van den bode, een kind bijna nog, beeldend en kernachtig weergegeven is:

> ‘Well,’ cried he, ‘Emperor, by God's grace
> We've got you Ratisbon!
> The Marshal's in the market-place,
> And you'll be there anon
> To see your flag-bird flap his vans
> Where I, to heart's desire,

Perched him!' The chief's eye flashed; his plans
Soared up again like fire.

The chief's eye flashed; but presently
Softened itself, as sheathes
A film the mother-eagle's eye
When her bruised eaglet breathes;
'You're wounded!' 'Nay', the soldier's pride
Touched to the quick, he said:
'I'm killed, Sire!' And his chief beside
Smiling the boy fell dead.

Hier is geestdrift die. meer dan geestdrift is, hier is ontroering die achter iets anders schuil gaat; gelijk in de schilderijen van Israëls die ook genre-kunst zijn en voor den oppervlakkigen beschouwer slechts een 'plaatje' met een 'lieve of aandoenlike geschiedenis,' maar die in hun impressionistiese raakheid en levenswaarachtigheid de diepere en wezenlike kunstenaarsontroering - de eenheid van zijn ziel met de natuur - verraden. Het onderwerp van dit gedicht is schijnbaar, oppervlakkig gezien, triviaal; de emotie banaal en conventioneel; maar het behoort tot die kleinere poëzie waarvan ik hierboven sprak die achter den schijn van geringheid een diepere rijke pracht bergt en vermoeden doet. Niet de hartstocht, de eerzucht, de geestdrift van den soldaat, maar de liefde, de aanhankelikheid, de trouw van het kind aan den vader, de vaderlikheid van den ander voor het kind - het zijn de tedere en diepere harte-eigonschappen die Browning onthult. Niet menselike zozeer als natuurlike.

En welk een kracht van taal: 'To see your flag-bird flap his vans Where I, to heart's desire, Perched him'. Maar toch is 't weer niet alleen de klank van taal waarmêe de dichter zijn doel bereikt, het is de verbeelding die ons de tederheid voelen doet: 'The chief's eye flashed; but presently Softened itself, as sheathes A film the mother-eagle's eye.....' De voorstelling ontroert.

20

Naast dit gedicht wil ik het zo geheel andere noemen dat Queen-worship II (Christina) heet.

She should never have looked at me
If she meant I should not love her!

begint hij.

Doubt you if, in some such moment
As she fixed me, she felt clearly,
Ages past the soul existed,
Here an age 't is resting merely,
And hence fleets again for ages,
While the true end, sole and single
It stops here for is, this love-way
With some other soul to mingle?

Else it loses what it lived for,
And eternally must lose it;
Better ends may be in prospect,
Deeper blisses (if you choose it),
But this life's end and this love-bliss
Have been lost here. Doubt you whether
This she felt as, looking at me,
Mine and her souls rushed together?

Mooi en gevoelig is de maat van deze verzen. Meer dan het Beeld treffen ritme en klank en vooral de bouw van den volzin die hier aarzelend is, talmend, beschroomd bijna. De opene en eenvoudige die in den blik ener koningin even, een moment, het menselike zag. Een vorstin die voor de gewone stervelingen rijk als de paarlenrijke zee voor het dorre strand is. Maar niet de hoogmoed van dien rijkdom zag hij in haar ogen, doch de behoefte van een schone ziel om juist dáar te schenken waar de kans op weergave het geringst is. Wel weet hij:

- - - - - Of course, next moment
The world's honours, in derision,
Trampled out the light for ever -

Maar de snelle doch wezenlike aanraking hunner beide zielen deed hem de hàre winnen en daardoor redt hij haar:

She has lost me, I have gained her; Her soul's mine -

Er is een subtiele geestelikheid naast een aandoenlike gevoelsonderscheiding in deze verzen, in de schroom van den

volzin, in de buiging van het ritme, in geheel het accent dat overigens onomschrijfbaar is, ja in de tot ironie ietswat teruggehouden bitterheid van:

Never fear but there's provision
Of the devil's to quench knowledge
Lest we walk the earth in rapture!

Deze verzen zijn moeielik verstaanbaar, als veel van Browning's werk, maar voor wie met zijn gevoelssfeer vertrouwd geraakt is, verheldert zich het duisterste en wat eerst gekunsteld scheen blijkt voor het dieper inzicht soberheid, eenvoud.

21.

Hoezeer het gevoelsleven van Browning veelzijdig was, toont, naast dit, een gedicht als het tweede der ‘Madhousecell's’ (Porphyria's lover) dat van koele krankzinnige bedaardheid huiveringwekkend is.

Porphyria's minnaar verhaalt wat hij in liefde-waanzin deed maar in de kalme, gedempte toon van dit spreken is de vreeselikheid dier waanzin - beangstigend bijna, maar toch niet meer; zij is daar bovenuit, maar zij is overweldigend.

The rain set early in to night,
The sullen wind was soon awake,
It tore the elm-tops down for spite,
And did its worst to vex the lake:
I listened with heart fit to break.

Porphyria, die hem lief heeft, maar oudere banden terwille van hem niet durft verbreken, komt door storm en regen bij hem. De waanzinnige gedachte - A sudden thought of one so pale For love of her - komt op, overmeestert hem wanneer zij zich tegen hem aanvlijt en hem haar liefde toefluistert:

That moment she was mine, mine, fair,
Perfectly pure and good: I found
A thing to do, and all her hair
In one long yellow string I wound
Three times her little throat around,

And strangled her. No pain felt she;
  I am quite sure she felt no pain.
As a shut bud that holds a bee,
  I warily oped her lids: again
  Laughed the blue eyes without a stain.
And I untightened next the tress
  About her neck; her cheek once more
Blushed bright beneath my burning kiss:
  I propped her head up as before,
  Only this time my shoulder bore
Her head, which droops upon it still
  The smiling rosy little head,
So glad it has its utmost will,
  That all it scorned at once is fled,
  And I, its love, am gained instead!
Porphyria's love: she guessed not how
  Her darling one wish would be heard.
And thus we sit together now,
  And all night long we have not stirred,
  And yet God has not said a word!

Dit zijn verzen zoals Beaudelaire ze schreef, die ons innerlik verstrakken en overweldigen; zij storten zich op ons als een schrei van ontzettend geluid die verlamt en verbleken doet. Er is in zo enkele klanken en ritme-cadans: ‘No pain felt she, I am quite sure she felt no pain,’ een geruststellende verontrustheid zo pijnlik als de botsing van twee broze en tedere dingen die ons fysiek aandoet; er is in alle kalmte der bedaarde slotregels een toon die rillen doet.

Maar dit is niet de rilling van afschuw maar van het hart dat voor het machtige, grootse, onbegrijpelike en ontzettende verwonderend en bewonderend beeft.

22

Dan is er weer het gedicht - een klein drama - ‘In a Gondola’, dat zo stemmingsvol en zo zangerig is. De minnaar zingt:

I send my heart up to thee, all my heart
  In this my singing.
For the stars help me, and the sea bears part;

The very night is clinging
Closer to Venice' streets to leave one space
Above me, whence thy face
May light my joyous heart to thee its dwelling-place.

De minnenden die in den gondel zacht voortvaren - voorbij de nachtelike huizen, fel in het duister de feestelik verlichte vensters, en de gesloten heimelike luiken doods en beangstigend - met, beide, in hun hart de neergehouden vrees voor den dood. Want rondom hen wacht in alles de dood. Nu eens zingend, dan weer mijmerend, en peinzend sprekend, genieten zij den korten tijd die zij in blijde geluksdromen kunnen samenzijn.

HE MUSES:
Oh which were best, to roam or rest?
The land's lap or the water's breast?
To sleep on yellow millet-sheaves,
Or swim in lucid shallows just
Eluding water-lily leaves,
An inch from Death's black fingers, thrust
To lock you, whom release he must;
Which life were best on Summer eves?

Als zo'n bader is hij, die tussen waterlelies bewonderend en genietend glijdt, maar ieder ogenblik verward raken kan in de slijmerige donkere stelen en wieren die hem neertrekken zullen in het donkere. Ook bij háár is de doodsgedachte:

SHE REPLIES, MUSING:
Dip your arm over the boat-side, elbow-deep,
As I do: thus: were death so unlike sleep,
Caught this way? Death's to fear from flame or steel,
Or poison doubtless; but from water - feel!
Go find the bottom!

Voort-drijvend in zulke dromen en herinneringen wordt hij overvallen en neergestoken. Dit gedicht heeft een innige gevoelige stemming als een dromerige, lichte melodie zich windend door de zwaardere accoorden ener sombere en smartelike begeleiding.

23

‘How they brought the good news from Ghent to Aix’ is weer een dier klankvolle en ritmies-sterke gedichten die Browning zo prachtig te geven verstond. Er is beweging genoeg in dit gedicht van de drie rennende ruiters die in den nacht van Gent naar Aken rijden; de rusteloosheid van dezen rit kon niet beter weergegeven worden. Twee paarden bezwijken achtereenvolgens. Slechts de laatste ruiter blijft over om de goede tijding, ‘which alone could save Aix from her fate’, over te brengen:

> Then I cast loose my buffcoat, each holster let fall,
> Shook off both my jack-boots, let go belt and all,
> Stood up in the stirrup, leaned, patted his ear,
> Called my Roland his pet-name, my horse without peer;
> Clapped my hands, laughed and sang, any noise, bad or good
> Till at length, into Aix Roland galloped and stood.

Het is een gedicht waarvan de jagende maat den lezer bijblijft. Is aan de heugenis van verzen, aan het langer of korter dóórtrillen in de gevoelssfeer van den lezer, niet de waarde, de kracht en het treffende van hun ritme, dus van het meest wezenlike hunner natuur, te onderscheiden?

Hoe blijven, wien ze eenmaal las, de verzen van ‘The lost Leader’ bij:

> Just for a handful of silver he left us,
> Just for a riband to stick in his coat -

Zowel kracht en lengte van adem als sterkte van aandoening gaan hier samen, maar er is meer. Er is de stroom van het meêgevoel, er is de menselikheid die zich verraadt in een nauweliks weerhouden bitterheid.

Ik wil de bespreking dezer beide delen der ‘Bells and Pomegranates’ met nog enkele aanhalingen besluiten uit, zo niet het schoonste dan toch een der schoonste gedichten niet slechts van Browning, maar van geheel de engelse poëzie: Browning's ‘Saul.’

Breder, manneliker, sterker dan de andere gedichten, is ‘Saul’. Lees deze plechtige aanhef, deze kalme en tegelijk

van passie trillende verzen die bewegen als de ingetoomde drift van een prachtig paard:

> Said Abner, ‘At last thou art come! Ere I tell, ere thou speak,
> Kiss my cheek, wish me well!’ Then I wished it, and did kiss his cheek.
> And he, ‘Since the King, O my friend, for thy countenance sent,
> Neither drunken nor eaten have we; nor until from his tent
> Thou return with the joyful assurance the King liveth yet,
> Shall our lip with the honey be bright, with the water be wet.
> For out of the black mid-tent's silence, a space of three days,
> Not a sound hath escaped to thy servants, of prayer nor of praise,
> To betoken that Saul and the Spirit have ended their strife,
> And that, faint in his triumph, the monarch sinks back upon life.

Hoe is in deze verzen de koorts van het verlangen, verlangen naar verlichting van Saul's beangstigende smart. David bidt tot den God zijner vaadren en dringt door in het binnenste van Saul's tent waar hij allengs den koning in het duister onderscheidt, staande tegen den paal die het tentdoek, in het midden, ophoudt.

> He stood as erect as that tentprop, both arms stretched out wide
> On the great cross-support in the centre, that goes to each side;
> He relaxed not a muscle, but hung there as, caught in his pangs
> And waiting his change -

Dan zingt David:

> And I first played the tune all our sheep know, as, one after one,
> So docile they come to the pen-door till folding be done.
> They are white and untorn by the bustles, for lo they have fed
> Where the long grasses stifle the water within the stream's bed; -

Maar de zoete en zachte avondstemming van zijn zang die als 't ware de fijne trillende sterren uit de avondlike schemering een voor een opwekt, stijgt tot de zonnige zang van de oogsters; daalt en verzwaart in de smartelike klaagtonen:

> When the dead man is praised on his journey - ‘Bear bear him along
> With his few faults shut up like dead flowerets!....

luidt weer blijder in het lied dat den bruidstoet begeleidt, krachtiger in de tonen van den krijgzang om breed uit te ruisen:

- Then, the chorus intoned
As the Levites go up to the altar in glory enthroned,
But I stopped here: for here in the darkness Saul groaned.

And I paused, held my breath in such silence, and listened apart;
And the tent shook, for mighty Saul shuddered: and sparkles 'gan dart
From the jewels that woke in his turban, at once with a start,
All its lordly male sapphires, and rubies courageous at heart.
So the head; but the body still moved not, still hung there erect,
And I bent once again to my playing, pursued it unchecked,
As I sang, -

En dan zingt hij het lied van Koning Saul zelf, van de wilde levensvreugde, van het genot zich krachtig en machtig, wild en geweldig te weten; van de liefde voor de ouders:

Hast thou loved the white locks of thy father, whose sword thou didst guard
When he trusted thee forth whith the armies, for glorious reward?
Didst thou see the thin hands of thy mother, held up as men sung
The long song of the nearly-departed, -

van de vrienden uit zijn jeugd en hoe hij groeide tot een Koning naar wien alle gaven van het leven saamvloeiden:

‘And all gifts, which the world offers singly, on one head combine!
On one head, all the beauty and strength, love and rage (like the throe
That, a-work in the rock, helps its labour and lets the gold go)
High ambition and deeds which surpass it, fame crowning them, - all
Brought to blaze on the head of one creature - King Saul!’

And lo, with that leap of my spirit, - heart, hand, harp and voice,
Each lifting Saul's name out of sorrow, each bidding rejoice
Saul's fame in the light it was made for - as when, dare I say,
The Lord's army, in rapture of service, strains through its array,
And upsoareth the cherubim-chariot - ‘Saul!’ cried I, and stopped.
And waited the thing that should follow.

Hoe prachtig de stroom van deze maten, de drift, de stijgende loop van deze klanken, welk een hartstochtelik, sterk en vol geluid. Met gevoelige fijne onderscheiding is de stijging in den versklank aan het bezongene evenredig. Eerst de kalmere en landelike tonen als de dieren van het veld, van

het woud bezongen worden - kalmte, ja, maar doortrild van de bevende levensdrift die in den zanger siddert daar bij deze liefelike beelden zijn geest reeds ver vooruit de wredere, de trotse, vorstelike aanschouwt -.

De neerslachtige, innerlik gebroken Koning met het van twijfel en angst verwrongen smartelike gelaat, en, tussen zijn knieën - Which were thrust out on each side around me, like oak-roots which please To encirkle a lamb when it slumbers - de jonge zanger wiens lied met krachtige geestelike liefde het gebroken Koningshart te helen tracht en heelt - welk beeld heeft Browning voor den geest gestaan toen hij hier het heil voor geknakte daadkracht in de tot zang uitgroeiende verbeelding van den Dichter zag!

24

Met welk een rijkdom van poëzie werd Engeland gedu rende de vijf jaar tussen '41 en '46 overstroomd toen achtereenvolgens de acht ‘Bells and Pomegranates’ verschenen!’

‘The Return of the Druses’ vraagt als nr. IV onze aandacht. Een drama kan men dit werk nauweliks noemen en opvoerbaarheid is wel geheel uitgesloten. Een spel waarin meer de gedachten, de innerlike overpeinzingen dan hartstochten of meningen tot hun recht komen is als *schouw-spel* een dood spel. Browning laat ons de gedachten zijner dramatis personae meer vernemen dan dat hij ons de daden toont die uit die gedachten voortkomen. Daden nemen wij wel waar, doch om het ‘terzijde’ gesproken woord is het hem voornamelik te doen.

De dichter toont zich ons als een uitmuntend kenner van de lagere hartstochten. De Drusen, van de Libanon op een der Sporaden uitgeweken en daar bestuurd door de Hospitaalridders van Rhodes, leven in de verwachting dat een hunner eens als de incarnatie van hun Khalif Hakeem herrijzen en hen veilig terugvoeren zal naar hun Libanon-gebergte. Djabal, een der edelste Drusen, afstammeling van de door de Hospitaalridders vermoorde Sheiks, beschaafder, ontwikkelder en bereisder dan zijn geloofsgenoten, bovendien uitmuntend diplomaat, weet de bijstand van de Venetiaanse republiek te verzekeren voor het geval de Drusen in opstand komen. Op een afge-

sproken tijdstip - zo is hij met Venetië overeengekomen, - zal Hakeem de Drusen naar hun gebergte terugvoeren en de Venetiaanse vloot zal hen steunen. Djabal is helder genoeg om het bijgeloof van zijn stamgenoten niet te delen, hij gelooft aan de incarnatie van Hakeem niet; maar geleid door de overweging dat het doel de middelen heiligt; dat hij het bijgeloof van zijn volk niet misbruikt zo hij het tot hun eigen heil aanwendt, besluit hij de rol van Hakeem op zich te nemen; hij wil voorgeven als daalde de geest van God Hakeem in zijn lichaam neer.

Wat hem vooral tot dit bedrog drijft, is zijn liefde voor Anaël, de zuster van zijn trouwsten aanhanger Khalil; zij heeft gezworen dat zij zich slechts aan den bevrijder van haar volk overgeven zou; en die bevrijding kan slechts door de incarnatie van Hakeem geschieden.

Het dramatiese ontwikkelt zich nu in de ziel van Djabal die zeer gemengde bedoelingen heeft: de bevrijding van zijn stamgenoten, maar ook het winnen van Anaëls liefde. De strijd tussen zijn innerlike en natuurlike oprechtheid en zijn veinzerij terwille van zijn volk - immers, liefst zou hij als gewoon menselik aanvoerder tegen de christelike onderdrukkers opstaan, als nakomeling van de vermoorde Sheiks, maar hij beseft zeer goed dat de zwakke en vreesachtige Drusen hem niet anders volgen dan in de ban van hun bijgeloof, in het geloof aan een goddelike leiding - is het dramatiese motief; maar meer nog, dat dit veinzen niet slechts geschiedt uit belangeloze liefde voor zijn Drusen maar ook - en weet hij wel zeker of niet voornamelik? - uit liefde voor Anaël.

Aan Anaël zou hij zijn valsheid willen biechten:

> Only to her
> Let me confess my fault, who in my path
> Curled up like incense from a Mage-king's tomb
> When he would have the wayfarer descend
> Through the earth's rift and bear hid treasure forth.

Toch, als hij later tegenover haar staat, voelt hij zich onmachtig.

> Avow the truth? I cannot! In what words
> Avow that all she loved in me was false?

- Which yet has served that flower-like love of hers
To climb by, like the clinging gourd, and clasp
With its divinest wealth of leaf and bloom.
Could I take down the prop-work, in itself
So vile, yet interlaced and overlaid
With painted cups and fruitage - might these still
Bask in the sun, unconscious their own strength
Of matted stalk and tendril had replaced
The old support thus silently withdrawn!
But no; the beauteous fabric crushes too.
'Tis not for my sake but for Anael's sake
I leave her soul this Hakeem where it leans.

Weifeling bevangt hem en hij blijft twijfelen. Zal hij Khalil zijn taak overdragen, zal hij Khalil het Drusenvolk naar de Libanon laten leiden? [Anaël blijft dan voor hem gespaard. Ofschoon deze laatste overweging, die wederom baatzuchtig is, door het besluit, voor goed te verdwijnen zo de uittocht aan Khalil gelukt, te niet gedaan wordt.] Of moet hij het eenmaal aangevangene voortzetten, zijn spel uitspelen? Hij besluit tot het laatste:

Then I keep Anael - - -
- - - - 't is forced on me. As I began
I must conclude - so be it!

Bemerkt tenslotte Anaël het bedrog, dan verlangt ze van hem dat hij de waarheid tenvolle erkenne, dat hij zich geeft voor wat hij is; - maar hij weigert. Hij overweegt: heeft hij niet reeds te-veel bereikt om nu nog terug te treden? De Venetiaanse vloot zal zo dadelik de haven inlopen:

What if we reign together? - if we keep
Our secret for the Druses' good? - by means
Of even their superstition, plant in them
New life? I learn from Europe: all who seek
Man's good must awe man, by such means as these.

Maar Anaël's natuurlik, vrouwelik-oprecht gevoel komt tegen dit bedrog in opstand. Indien hij zijn schuld niet voor al de Drusen bekennen wil en de moed van de vernedering tonen, veracht zij hem. Bekende hij zijn bedrog en wierd hij door heel hun volk gesmaad, zij zou hem ondanks dat lief-

hebben. Maar nu minacht ze zijn zwakheid. En zij verraadt hem als de verrader van zijn volk, wat hij in haar ogen is. Zodat hij, op het ogenblik dat hij zijn triomf viert zichzelf doodt. Wat anders heeft Browning hier uitgesproken dan dat ook een schoon en goed doel zeker bereikt kan worden met mindere middelen, maar de bemiddelaar die ze aanwendde gaat erdoor te gronde. Als Djabal tot zichzelf zegt: Thou, presume To work in this foul earth by means not foul?, dan heeft hij met deze woorden den weg ingeslagen die vaak de enige, de noodzakelike is voor hem die ondanks alles handelen en zijn doel bereiken wil, maar een weg die tegelijkertijd tot zijn eigen rampspoedig einde leidt. For there was crime, and must be punishment.

25

'Luria' besluit als achtste en laatste de serie 'Bells and Pomegranates'.

Luria, een Moor, de geniale, krachtige aanvoerder der Florentijnse troepen belegert Pisa. Terwijl hij zijn beslissende overwinning voorbereidt en verzekert, lokt Braccio, de commissaris van de republiek, een vonnis over hem uit. Luria's daden en uitingen worden, door Braccio gewantrouwd, bij Florence verdacht gemaakt. Wanneer Luria de overwinning behaald heeft, ontdekt hij het verraad van zijn schijnbare vrienden. Een ogenblik overweegt hij, met het leger dat hem geheel toegedaan is en verafgoodt, op Florence terug te trekken en de harteloze ondank van den Senaat te straffen, doch die overweging wordt opgeheven door het besef, dat zulk een daad het wantrouwen jegens hem en het vonnis, rechtvaardigen zou. Blijft hij lijdzaam dan ondergaat hij het bitterst onrecht. Verzet hij zich dan toont hij hoe het schijnbare onrecht in werkelikheid geen onrecht was.

Wie onrecht ondervindt kan zich daar niet daadkrachtig tegen weren of hij rechtvaardigt door zijn verzet het onrechtvaardige. Tegenover de daden die hieruit voortkomen is gedweeë onderwerping het enigste en krachtigste weermiddel. Luria, niet bij machte een vernederende straf te ondergaan waar hij aanspraak op hoogste dank meent te mogen maken,

vergiftigt zich en straft Florence met zijn dood méér dan hij het met zijn leger zou kunnen.

Er is een overeenkomst en een tegenstelling tussen ‘The Return of the Druses’ en ‘Luria’. De tegenstelling is deze dat het dramatiese van het eerste werk geheel in het gemoed van Djabal, dat van ‘Luria’ in het conflict van de karakters die op Luria inwerken, ligt.

De overeenkomst is deze dat èn ‘The Return -’, èn ‘Luria’ - gelijk ook veel van Browning's kleinere min of meer humoristiese gedichten - buiten verbeelding en aandoening om, uit een sterke gedachten-drift ontsproten.

Helder en scherp, kantig van geest, diep denker als deze dichter was, hoe kon het anders dan dat hij, die geen proza schreef, ook deze zijden van zijn wezen tot uiting brengen zou in werken, die om hun gedachte-leven steeds belangwekkend zijn?

De verzen zijn rijk en zuiver, maar dat de denker hier den dichter beheerste, blijkt uit het ontbreken van de innerlike zang in het versgeluid. Dit zijn verzen waarin een klare en zuivere verbeelding het ritme ontbeerde dat de levende golving, het leven, er aan leent. Deze beide drama's laten zich aangenaam lezen doch ontroeren niet. Zij hebben, zeker, hun eigen toon, hun eigen kleur, maar dat wat het gedicht het stemmingsvolle schijnsel geeft missen zij. Zij zijn niet de kinderen van zijn hart, maar van zijn brein.

De enkele verzen die ik uit ‘The Return of the Druses’ aanhaalde, tonen genoegzaam aan dat de dichter, wat beeldspraak betreft, wat dictie betreft, niet beneden zich zelf bleef. Raak en scherp, fijn en kunstzinnig is zijn taal hier, maar zijn volzin is en blijft een volzin zonder de vibratie die het woord een wijder vlucht geeft, die de taal rijzen en dalen doet, zweven en zingen.

26

Als de donkere omlijsting van een zeldzaam schoon, hel, kleurig schilderij, omvatten deze beide drama's de twee werken, die met het eerste deel van ‘Pippa Passes’ tot het innigste en schoonste van Browning's poëzie uit deze periode behoren:

‘A Blot in the 'Scutcheon’ en ‘Colombe's Birthday.’ En wij weten niet welke beelden uit die schilderij wij meer bewonderen en beminnen moeten; de blijde en kinderlike Colombe, de fijnzinnige, ernstige en tedere Mildred, de krachtige Valence, de onbevangen Mertoun.

De blijde en stralende figuur van de blonde, goudgekroonde blauwogige Colombe - o, de liefelikste duif uit 's dichters verbeeldingstuin - moet, wien zij tegentreedt, beminnen; zelfs de koele en baatzuchtige hovelingen voelen voor haar. Zij -, Wreathing her hair, a song between her lips - onbewust ervan dat haar erfrechten, nadat zij haar vader juist een jaar lang opgevolgd was als hertogin van Kleef en Gulik, niet slechts aangevochten zijn, maar ook onhoudbaar bleken - ‘There, she's no Duchess, she's no anything More than a young maid with the bluest eyes’. Zij, en haar ridder Valence, behoren tot zulke sterke en gevoelige karakters als die uit ‘Strafford’ uit ‘A Blot in the 'Scutcheon’ Ik zal dit spel niet zo uitvoerig schetsen als ik ‘Strafford’ deed en ‘A blot in the 'Scutcheon’ doen ga. In haar eigen woorden geef ik slechts het beeld van Colombe, dat voor heel het spel staan mag. Het zijn de verontwaardigde woorden, die zij haar hovelingen toeroept als deze haar op de ruwste en meest harteloze wijze kenbaar maken dat haar hertogelike rechten vervallen zijn:

> What have I done to you? Your deed or mine
> Whas it, this crowning me? I gave myself
> No more a title to your homage, no,
> Than church-flowers, born this season, wrote the words
> In the saints-book that sanctified them first.
> For such a flower, you plucked me; well, you erred -
> Well, 't was a weed; remove the eye-sore quick!
> But should you not remember it has lain
> Steeped in the candles' glory, palely shrined,
> Nearer God's Mother than most earthly things?
> - That if 't be faded 't is with prayer's sole breath -
> That the one day it boasted was God's day?
> Still, I do thank you! Had you used respect,
> Here might I dwindle to my last white leaf,
> Here lose life's latest freshness, which even yet

May yield some wandering insect rest and food:
So, fling me forth, and - all is best for all!

Maar ik wil mij tot een schets van ‘A Blot in the 'Scutcheon bepalen.

27

Het drama speelt op een oud engels landgoed; de bezitting van de Treshams. De oudste, Thorold Tresham, bewoont het kasteel met zijn zuster Mildred, hun broer Austin en diens verloofde - Guendolen. Als het spel opent bezoekt de jonge graaf Mertoun, buurman van de Treshams, deze laatsten om bij Thorold Mildred ten huwelik te vragen.

Verlegen, onhandig, stamelt hij bijna zijn verzoek. Thorold die niets liever wenst dan een verbintenis tussen beide huizen, beantwoordt hem met ernstige en voorzichtige terughouding. Mooi staan, naast den trotsen Tresham en den verlegen, kinderliken Mertoun, de beide figuren van Austin en Guendolen, speels en toch rijk aan liefelikheid. Deze vluchtige samenspraak tussen hen beide als Mertoun zijn aanzoek besluit:

Yes, Lord Tresham
I love your sister - as you'd have one love
That lady....oh more, more I love her! Wealth,
Rank, all the world thinks me, they're yours, you know,
To hold or part with, at your choice - but grant
My true self, me without a rood of land,
A piece of gold, a name of yesterday,
Grant me that lady, and you....Death or life?

GUENDOLEN *[apart to Austin]*:
Why, this is loving, Austin!

AUSTIN:
He's so young!

GUENDOLEN:
Young? Old enough, I think, to half surmise
He never had obtained an entrance here,
Were all this fear and trembling needed.

AUSTIN:
Hush!
He reddens.

GUENDOLEN:
Mark him, Austin; that's true love!
Ours must begin again -

Hier raak ik bijna aan het humoristiese zijner poëzie, maar dit is schijnbaar. Humor is hier geenszins, al doen zulke verzen

even glimlachen. Deze naieve bewondering van Guendolen voor Mertoun's houding is vooral daarom mooi, daar voor diens verlegenheid een bepaalde oorzaak is. Mertoun die zich hier voordoet als kende hij Mildred niet, kent haar in waarheid zeer goed. Een maand reeds bezoekt hij haar des nachts: de zware Iepen-bomen voor haar venster geven hem toegang tot haar kamer. Hij speelt tegenover de oprechte de eerlike Tresham dezelfde comedie die de tragedie van Mildred's zielsleven is. Zij toch, die haar broers op de mooiste en meest open wijze liefheeft, zal als een huichelachtige, en bedriegelik, tegenover hen staan wanneer zij Mertoun in hun tegenwoordigheid, schijnbaar voor het eerst, ontvangt. In de volgende verzen is de ontmoeting gegeven, in den nacht na dat Mertoun haar bij Thorold ten huwelik vroeg. Guendolen heeft Mildred zo juist verlaten, deze geeft het sein dat Mertoun komen kan: '*She lifts the small lamp which is suspended before the Virgin's image in the window, and places it by the purple pane. The window opens softly. A low voice sings*:

There's a woman like a dew-drop, she's so purer than the purest;
And her noble heart's the noblest, yes and her sure faith's the surest:
And her eyes are dark and humid, like the depht on depht of lustre
Hid i' the harebell, while her tresses sunnier than the wild-grape cluster,
Gush in golden-tinted plenty down her neck's rose-misted marble:
Then her voice's music....call it the well's bubbling the bird's warble! *A figure wrapped in a mantle appears at the window*

And this woman says, 'My days were sunless and my nights were moonless,
Parched the pleasant April herbage, and the lark's heart's outbreak tuneless,
If you loved me not' And I who - (Ah, for words of flame!) adore her,
Who am mad to lay my spirit prostrate palpably before her - *He enters, approaches her seat, and bends over her*.

I may enter at her portal soon, as now her lattice takes me
And by noontide as by midnight makes her mine, as hers she makes me! *The Earl throws off his slouched hat and long cloak*.

My very heart sings, so I sing, Beloved!

MILDRED:
Sit, Henry - do not take my hand!

MERTOUN:
'T is mine.

The meeting that appalled us both so much
Is ended.

MILDRED:
What begins now?

MERTOUN:
Happiness
Such as the world contains not.

MILDRED:
That is it.
Our happiness would, as you say exceed
The whole world's best of blisses; we - do we
Deserve that? Utter to your soul, what mine
Long since, Beloved, has grown used to hear,
Like a death-knell, so much regarded once,
And so familiar now; this will not be!

Al haar geluk zinkt weg in de grote angst voor hetgeen komen móét, het bedrog; angst voor de ogen harer broers wanneer zij, in haar schijn van onschuld, naast hen zal staan als een die hen met open gelaat bedriegt, hen bedriegt in een dier ogenblikken die voor hen allen de mooiste en gelukkigste moesten zijn.

MERTOUN:
It wil soon be over.

MILDRED:
Over?
Oh, what is over? What must I live through
And say, ‘'t is over’? Is our meeting over?
Have I received in presence of them all
The partner of my guilty love - with brow
Trying to seem a maiden's brow - with lips
Which make believe that when they strive to form
Replies to you and tremble as they strive,
It is the nearest ever they approached
A stranger's...Henry, yours that stranger's...lip -
With cheek that looks a virgin's, and that is...
Ah God, some prodigy of thine will stop
This planned piece of deliberate wickedness
In its birth even! some fierce leprous spot
Will mar the brow's dissimulating! I
Shall murmur no smooth speeches got by heart,
But, frenzied, pour forth all our woeful story,
The love, the shame, and the despair - with them
Round me aghast as round some cursed fount
That should spurt water, and spouts blood. I'll not
....Henry, you do not wish that I should draw

This vengeance down? I'll not affect a grace
That's gone from me - gone once, and gone for ever!

Er is in deze eerste acte een toon van moeheid en berusting, van gemengde smart, gemengd geluk, en toch ook van telkens weer luider en heller opklinkende hartstocht en vreugde. Hier is wel het geluk, maar onder de nauweliks waargenomen overschaduwing van den dood; zoals een zonnig landschap, akkers vol kruivend koren en wouden van tintelend wuivend groen, plotseling iets onwezenliks, iets onbestemds, iets onzegbaar angstigs kan krijgen door de vlug voorttrekkende schaduw van een grote wolk. Het is als door vele verheugde stemmen een zwakke doch vreeselike kreet uit een onbestemde verte. Blij zet de acte in, blijheid in Thorold, in Austin; in Guendolen, de kinderlike, vooral. Maar allengs verstrakt de stemming zich; wordt diep moedeloos bij het samenzijn van Mildred met Mertoun; om dan in de laatste momenten daarvan, weer op te blinken, luider te stijgen tot hernieuwd geluk. Maar dit geluk is niet meer de zuivere blijheid van vroeger. Geluk is meer dan blijheid, het is de blijheid die over smart zegevierde. Geluk mist het uitbundige van blijheid, het is meer getemperd, de schaduw van het verdriet - die van waar zij eenmaal viel nimmer geheel optrekt - is er over heen gegleden, maar in de schemering zijn nieuwe schoonheden uit de geheime diepte opgeblonken. Door de smart zijn kinderen tot mensen geworden met in de ziel ruimer begrijpen, met meer vermogen tot omvangen, zowel van schijn als van schemer.

Deze eerste acte is een spel van verinniging. Zo kan ook somtijds de zang van een vogel zijn, op een eenzamen avond: eerst enkele helle blije fluittonen; dan, in een diepere stilte vallen de zachtere, wekere klanken weemoedig neer, om zich allengs krachtig op te heffen tot een sereen jubelen.

28

Maar anders, en luider, het leven van den volgenden dag, zoals het in de tweede acte beweegt. Zolang het geheim slechts in het hart van Mildred en Mertoun bestond, gaf het

aan hun leven vorm en ritme, maar het werd door hen bemeesterd gelijk zij hunne verlangens, hunne angsten, hun gemoedsjacht verborgen; wat zij leden, zij leden het gelijk zij hun geluk genoten: in stilte.

Nu houdt het geheim op geheim te zijn. De nachtelike samenkomsten worden door een ouden, vertrouwden bediende ontdekt en plichtsgetrouw aan Thorold meêgedeeld. Deze mededeling stoot zijn hart op in de koorts die geheel dit tweede deel van het drama beheerst. Thorold, die weet dat Mildred nacht aan nacht iemand bij zich ontvangt, weet niet wie het is, begrijpt plotseling niets meer van zijn zuster die hij meende zo goed te kennen. Als hij haar bij zich laat komen om met haar te spreken, op de bibliotheek waar zijn vader steeds zat:

MILDRED:
(*enters*) What book
Is it I wanted, Thorold? Guendolen
Thought you were pale; you are not pale. That book?
That's Latin surely.

TRESHAM:
Mildred, here's a line,
(Don't lean on me: I'll English it for you)
'Love conquers all things.' What love conquers them?
What love should you esteem - best love?

MILDRED:
True love.

TRESHAM:
I mean, and should have said, whose love is best
Of all that love or that profess to love?

MILDRED:
The list's so long: there's father's, mother's, husband's....

TRESHAM:
Mildred, I do believe a brother's love
For a sole sister must exceed them all.
For see now, only see! there's no alloy
Of earth that creeps into the perfect'st gold
Of other loves - no gratitude to claim;
You never gave her life, not even aught
That keeps life - never tended her, instructed,
Enriched her - so, your love can claim no right
O'er her save pure love's claim: that's what I call
Freedom from earthliness -

Ik wil niet trachten de psychiese bewegingen van dit drama in een kort verhaal vast te leggen. Er is in deze verzen een aandoening en een hartstocht die beeft en trilt en in ons natrilt met onzeggelike tederheid. Er is een macht van angst en strijd,

van smart en liefde, van trots en troostend begrijpen in neergelegd als ik zelden elders zo fijn en krachtig toch ook, zo menselik, vond.

De strijd van Mildred die, door haar zwijgen op Thorold's vragen, schuld bekent, die toch de afwijzende brief voor Mertoun niet aan Thorold dicteren wil; de smart van Thorold, eerst bedwongen als hij Mildred's zwijgende erkenning begrepen heeft, dan radeloos als haar, naar hij meent harteloze houding tegenover Mertoun hem pijnigt en afstoot; het is alles met een even uitdrukkingsvolle menselikheid, met een zelfde direktheid en fijnheid van nuancering in de verzen uitgezegd.

Direktheid, zei ik; het is de deugd die vóór dít drama ‘Strafford’ het sterkst toonde; de toon in de stem die de onmiddelike harte-opwelling weergeeft, het gebaar van den volzin, dat de beweging van de teerste psychiese verschuivingen verzinnelikt.

Als Thorold, ontzet over Mildred's verworpenheid - dat zij Mertoun niet opgeven wil waar zij erkent in 't geheim een minnaar te hebben - haar vervloekt en van haar wegloopt, als Austin hem volgen wil, dan rijst de figuur van de naieve, speelse Guendolen omhoog in al de diepe schoonheid harer vrouwelikheid. Het is, als Thorold zijn vervloeking aldus besluit:

> But she
> That stands there, calmly gives her lover up
> As means to wed the Earl that she may hide
> Their intercourse the surelier: and, for this,
> I curse her to her face before you all.
> Shame hunt her from the earth! Then Heaven do right
> To both! It hears me now - shall judge her then!
> *As Mildred faints and falls, Tresham rushes out.*
>
> **AUSTIN:**
> Stay, Tresham, we 'll accompany you!
>
> **GUENDOLEN:**
> We?
> What, and leave Mildred? We? Why, where's my place
> But by her side, and where yours but by mine?
> Mildred - one word! Only look at me, then!
>
> **AUSTIN:**
> No, Guendolen! I echo Thorold's voice
> She is unworthy to behold...
>
> **GUENDOLEN:**
> Us two?
> If you spoke on reflection and if I

Approved your speech - if you (to put the thing
At lowest) you the soldier, bound to make
The king's cause yours and fight for it, and throw
Regard to others of its right or wrong,
- If with a death-white woman you can help,
Let alone sister, let alone a Mildred,
You left her - or if I, her cousin, friend
This morning, playfellow but yesterday,
Who said, or thought at least a thousand times,
'I'd serve you if I could', should now face round
And say, 'Ah, that's to only signify
I'd serve you while you're fit to serve yourself;
So long as fifty eyes await the turn
Of yours to forestall its yet half-formed wish,
I'll proffer my assistance you 'll not need -
When every tongue is praising you, I'll join
The praisers' chorus - when you're hemmed about
With lives between you and detraction - lives
To be laid down if a rude voice, rash eye,
Rough hand should violate the sacred ring
Their worship throws about you, - then indeed,
Who'll stand up for you stout as I?' If so
We said and so we did, - not Mildred there
Would be unworthy to behold us both,
But we should be unworthy, both of us,
To be beheld by - by - your meanest dog,
Which, if that sword were broken in your face
Before a crowd, that badge torn of your breast,
And you cast out with hooting and contempt,
- Would push his way thro' all the hooters, gain
Your side, go off with you and all your shame
To the next ditch you choose to die in! Austin,
Do you love me? Here's Austin, Mildred, - here's
Your brother says he does not believe half -
No, nor half that - of all he heard! He says,
Look up and take his hand!

AUSTIN:
Look up and take
My hand, dear Mildred!

MILDRED:
I-I was so young!
Beside, I loved him, Thorold - and I had
No mother; God forgot me: so, I fell.

Het is hier Guendolen die te voorschijn springt als de

Vrouw die in het Kind verscholen was. In de plotselinge ontwaking harer menselikheid wordt zij bijna bovenmenselik en de blindende schoonheid van haar geest is als de zilvre veedrenblankheid der englen die, naar men zegt de onschuldig vertredenen zulk een reddende zaligheid in de ziel neerstorten als zelfs de onsterfeliken in de rijpheid hunner glorie niet genieten.

De derde en laatste acte is zwakker dan de voorafgaande. Met fijn vrouwelik instinct raadt Guendolen Mildred's geheim en daarmeê had het spel geëindigd kunnen zijn. Zodra Guendolen het geheim van Mertoun-Mildred weet, is Mildred in haar verhouding tot Mertoun gered. Haar innerlike tragiek ontstond door dit geheim, en zodra Guendolen er deel aan heeft is de innerlike kamp geëindigd. Browning heeft het anders gewild; maar wat in de derde acte geschiedt, de tragiese ontknoping waarmeê het drama nu besluit, de dood van Mildred, van Mertoun, van Thorold, heeft geen wezenlike noodzakelikheid. Er is geen fatalistiese dwang die tot deze ontknoping drijft, het had ook anders kunnen zijn. Deze derde acte heeft de waarde van een toevallig gebeuren. De verzen zijn ook zeer schoon, niet minder dan wat voorafging, de menselikheid blijft hoog en fijn maar in de ontwikkeling van de figurenstand is iets onsamenhangends wat ons van het stuk vervreemdt. Minder dan ook als een drama dan wel als een mooi, ja prachtig, aandoenlik verhaal moeten wij ‘A Blot in the 'Scutcheon’ lezen. Het is een van Browning's teerste, ontroerendste werken. Er is maar een dat dit overtreft; zijn later groot werk: ‘*The Ring and the Book*’.

Mythologische spelen
Door
Th. van Ameide.

I
Pygmalion en Galatea

PYGMALION.
O wereld van de werklijke gestalten,
verslagen door de schoonheid van het Beeld,
waar zijt gij thans? Het beste van mijn geest
heb ik aan wat gij edelst boodt gehuwd:
nu staat mijn schepping als een hooge muur
getrokken om de zwakheid mijner ziel,
nu rust ik veilig in het schoone Beeld
verwinnaar van mij zelven en van u.

Thans geldt het stil te zijn gelijk een kind,
dat in de warme zachtheid van zijn wieg
door moeders oog en moeders stem gesust
geen droom, geen schaduw van iets anders kent.

Stil, hart, is 't niet de goede stilte alleen,
die thans uw slag zoo duidlijk hooren laat:
verlies u niet in altijd sneller klop,
laat onrust niet, zichzelven overgroeiend,
tot altijd grooter drift uw maat vervoeren,
vrees niet, wees stil, hoor zacht uzelven toe.

Het houdt niet op, 't stort in steeds wilder jacht,
zijn toon wordt angstig als de schrille kreet
van vogel zwervend boven zwijgend ijs,
hij levend ook alléén in wijde rust,
- in wijden dood, wie weet? - de stilte breekt,
het altijd zwaarder, altijd feller bonzen
verwekt een storm, die in één oogwenk vaagt
wat als verheven droom mij lang bekoorde,
thans, nu zijn volheid mij genaderd scheen.

Wat wilt gij, hart? Ach, 'k weet het zelf, uw stem
is 't leven, dat volmaaktheid kent noch rust,
die zijn als dood, en 't leven wil niet sterven,
het wil zich zelf, 't verlangen en den strijd,
vervulling brengt den stilstand, stilstand dood.

Zie nu dit beeld, veel harde jaren lang
heeft het mijn eigen warme bloed gedronken,
nu staat het daar in stille godd'lijkheid
en nauw strek ik naar 't loon mijn moede hand,
of 't leven, 't leven dat 'k veracht en haat,
het leven dat ik niet ontberen kan,
het leven grijpt haar en mijn loon is weg.

O leven, dat ik zoo beminnen moet,
dat mij zoo lijden doet als niemand lijdt,
wat wilt gij mij? Zoo eindloos is uw macht,
zoo grootsch uw wezen, dat ik thans geloof:
de laagste en leelijkste van uw gestalten,
de spotvorm van uw zieke grilligheid,
is mij nog liever dan dit hooge beeld,
dat schooner is dan alles wat gij biedt,
maar ach, niet leeft, in 't al-verheugend licht
staat roerloos tusschen blijde levenden,
kil, onverheugd, met oogen die niet zien,
met starre leden waar geen pols in klopt,
met ooren doof voor klachten en gebeden,
met handen, die geen andre vatten zal.

Apollo, gij wiens godd'lijk schoone lust
de schoonheid zelve levend tegentreedt,
zoodra uw godheid spreekt het scheppend woord,
zie op mijn kommer in genade neer:
het leven is niet schoon, mijn beeld is dood,
zoo moet ik langzaam sterven van ontbering,
als gij almachtige het woord niet spreekt
dat leven geve aan 't schoone doode beeld.
Gij kunt het, hooge meester, en ik weet:
de kracht van mijn begeeren is zoo groot
dat gij niet weigren moogt. Den goden zelf
schijnt soms een hev'ge menschenwil te sterk:
die gloeit in mij, ik voel zijn fellen brand
verweeken 't marmer in mijn knellende armen,
't is of een golf den strakken vorm doortrilt,
o dank, mijn God, mijn God.

(tot het beeld)

Gij leeft?

GALATEA.
Ik leef.

PYGMALION.
Gij leeft, gij leeft, mijn bloed, storm niet zoo wild,
dringt, oogen, door den sluier van uw tranen,
gij leeft, maar dan is 't heele leven dood,
gij straalt het dof en dood, zijn schoonste wezen
heb ik 't genomen en gemaakt tot u,
het blijft een dorre schaal, een bleeke schim,
wier kern en ziel schooner in u herleven.
Duikt, oogen, in den sluier van uw tranen,
opdat die mist u voor het blindend licht
van haar bescherm', die alle licht vereent.

Zult gij nu met mij blijven hier op aard,
Leven en Beeld mij tevens, warm en schoon?

GALATEA.
Gij zijt mijn schepper en mijn heer, ik moet
u dienen zoolang 't u behagen zal.

PYGMALION.
Hoe bloost het nieuwe bloed, het marmerwit

wordt warm en menschlijk blank, de blijde zon
speelt zoo verwonderd rond een donzen wang,
als hing een rijpe vrucht daar stil te stoven.

(Galatea maakt een beweging).

Neen, neen, wat doet ge, stil, beweeg u niet.

GALATEA.
Ik ben geen beeld meer en de zon brandt fel.

PYGMALION.
Gij zijt geen beeld meer...Ach, uw rechterwang
gloeit hooger dan de linker, zet u hier,
neen, neen, daar niet, daar dient het licht u niet,
hier dan? Ook hier niet...waarlijk, waar gij waart,
waart gij het schoonst. Kunt gij daar niet terug?

GALATEA.
Ik bid u, spaar mij toch, ik leef, ik ben
geen beeld meer.

PYGMALION.
O mijn schoone, 't schoonste beeld
van alle beelden zijt ge: 't levende...

GALATEA.
Maar levend ben ik mensch als gij, en lijdt
al 's levens lasten. Ach, mijn loome leden,
laat mij wat rusten, heer.

PYGMALION.
O groote spijt...
God, gij verandert, gij verbleekt....wat is 't?

GALATEA.
Gij zult mij waarlijk, waarlijk moeten gunnen,
gij, die mij zelf tot leven hebt gedwongen,
dat ik thans leef en niet als beeld alleen.
Ik ben uw beeld niet meer, ik ben een mensch,
geef mij wat rust.

PYGMALION.

Ik zal wat zijwaarts gaan,
het is mij nog wat vreemd...ik laat u thans.

Galatea strekt zich uit op een rustbank.

PYGMALION

(ter zijde.)

Zij is mijn beeld niet meer...Zij leeft geheel,
haar eigen leven roept zijn nooden uit
en drijft zijn daden, en mijn moeilijk oog
voelt zich alreê gestoord in zijn aanschouwing...
Mijn beeld niet meer...waar blijft mijn schoone troost,
zij zal straks opstaan, loopen her- en der,
met velerlei beweging mij verschrikken,
mij, die het beeld te sterk voor oogen heb
om elke breuk niet als een steek te voelen...
O dwaas, o dwaas, dien 't levenlooze beeld
te kil was, 't levende te levend is!

Mijn hart krimpt samen...over weinig tijd
zal zij vervalen en de ronde lijn
wordt scherp en hoekig, dan is àlles weg
van 't beeld, van 't beeld waarin mijn ziel zich borg...
dan heb ik niets meer...
Wee, wat heb ik thans?
Elk oogenblik brengt dezen jammer nader,
elk oogenblik voert zelf zijn jammer aan,
wat is het leven dan een wisselspel
van zijn en niet-zijn, dat de Dood regeert,
dat onzen greep ontglipt als glijdend zand?
Beter een star, volkomen, blijvend beeld
dan 't onvolkomen, wisslend, stervend leven:
beî missen 't zijn, maar 't Beeld althans is schoon.

GALATEA

(ontwakend).

Het is, of 's levens lust mij reeds vergaat,
ik voel een vreemde zwaarte, als een verstijving
bevangt mijn leden, waarlijk, ik geloof
dat uw verlangen reeds veranderd is,
dat het zoo straks reeds aan 't verandren was
toen plotseling die moeheid mij besloop.....
gij weet, ik leef niet langer dan gij wilt.....

PYGMALION.
Ik bid Apollo, dat zijn ademtocht
die u tot leven riep, u weer begeve
en schenk' mijn beeld terug.

GALATEA.
Ik sterf gedwee,
maar niet zooals gij wilt, het levende
sterft niet tot beeld, wat eenmaal heeft geleefd
sterft anders niet dan den gemeenen dood.
Vaarwel..., ik keer getroost van waar ik kwam.

Zij sterft. Een lijk met reeds ingevallen trekken ligt voor Pygmalion.

PYGMALION.
Ik heb gewild wat goden zelf niet konden:
het schoone werkelijk, het leven schoon.....
vaarwel, mijn droom, de tweespalt van 't bestaan
is als een snede door mijn hart gegaan.

II
Orpheus en de Menaden.

ORPHEUS:

(Hij zit eenzaam op een hooge rots aan zee. Eenige dieren rondom hem.)

Ik zie altijd het vlieden van die schim...

Eens heb ik, eens, een groote daad bestaan,
maar niet volvoerd, eens, toen mij 't slinksch geval
de Schoonheid had geroofd: langs welk een weg
heeft toen de nood mijn wanklen voet genoopt,
tot welk een werk mijn speelsche lier gespannen!

Zij, die gewoon was in het morgenlicht
een klank te zenden vrij als vogelzang

of 's avonds tonen te ad'men als het veld
zijn zilvren dauw, den grimm'gen veerman die
geen last dan schimmen voert, heeft zij bekoord
en hield hem rustig heel die lange vaart
op 't water, dat voor loomste golf te zwaar
daar somber neerligt als een vloeibaar land,
dat zelfs niet vloeit; drievuldig helsch gebas
zong zij tot dof gebrom, tot zwijgen dan,
en dreunend donderden metalen deuren
open en dicht, eerst voor, toen achter mij,
op haar geluid, zoo dwingend als bevel.

O welk een tocht was dat! Tien dagen lang
voerde de weg mij altijd naar beneden,
een weg van scherpe kiezels, wit als sneeuw,
omzoomd van doorn en taxis, maar zóó zwart
en dor van blad, zóó hard en stekelig,
als nimmer draagt het vlak der lachende aard,
zoo dicht opeen, dat nergens uitzicht was.
Daar op die breede baan ging druk verkeer
van schimmen, nauwlijks zichtbaar, ijl als lucht,
maar, mij bemerkend, met een schuw misbaar
van zacht geschuifel en verward gekir
als van verschrikte dieren, voor mijn oor
blijkend als gruwbre tegenwoordigheid.
Toen speelde ik weer, en zóó mijn hart gerust
en hen tot stilte; na tien dagen kwam
ik aan 's Doodskonings huis; daar heeft mijn lier
gesproken of mijn eigen harte sprak
en in dat hart meespraken alle harten,
die zwijgend lijden wat ik lijdend zong.
Hij roerde niet, toen heeft Persephone
mijn lied gebroken, en haar woorden hèm,
en dus gebeurde 't, maar een hard bevel
beproefde zoo ten uiterste mijn deugd,
dat ik Haar niet mocht zien vóór 't aardsche licht
ons weer omging, in 't helsche nimmermeer.

Dies keerde ik toch verheugd, met vasten wil

houdend mijn gansche sidderende ziel
voortdurend aan dit ééne sterk gebonden:
‘niet omzien, vlieden of de dood mij jaagt.’
Zoo gingen wij te samen, toch alleen,
zoo rende ik of 'k de Schoonheid zelve vlood
en rende toch de Schoonheid tegemoet.
Maar ach, toen een vermoeidheid mij besloop,
voelde ik 't niet meer en dan versmolt mijn wil.
Ach, mijne lier, dat gij toen zwijgen moest,
- maar wie zingt in verwachting? -, hadt gij toen
met zoeten klank 't ondragelijk gekir
der schimmen overstemd, en, ergst van al,
dat ééne kirren, dat ik weet niet hoe
ik wist te zijn van mijn Eurydice
en dat mijn ziel verwarde in helschen strijd.
Mijn adem stokte, een duizel greep mij aan,
toen was de macht van het bevel ten eind,
toen deed mijn ziel weer naar haar eigen wijs,
ik wendde mij en zag...
    Eén schriller kreet,
en 't keerend leven week weer in 't gezicht,
een schim vlood ijlings, ijlings naar omlaag,
en ik? Ik werd gebonden door een macht
die 'k grooter wist dan die van Hades zelf.
Ik bleef waar 'k stond, en keerde dan, en ging.

Ik treurde tot den dood. Mijn lange nacht
bracht scherper wake dan de loome dag
en beelden, die mij 't kille-bloed verstijfden.
Toen, daar ik zwak was als een zuigeling,
murw als een mispel, hulploos als een worm,
toen, daar mijn geest ging dwalen, 't heldre brein,
gebroken, mij begaf, en gansch en al
ik siddren ging op dien ontzagbren wind,
die komt aanvaren uit het diepste zelf
door 't zwijgend leven, jagend voor zich uit
alle gedachten en verbeeldingen,
die 't leven schiep, die 't dieper leven breekt,
toen heb ik eindelijk mij zelf gekend.....

en in dat oogenblik ben ik gestorven.
Ik, die eens levend onder schimmen trok,
ben nu een schim onder de levenden,
dood is mij leven, leven is mij dood.

Wat kende ik? Heil of wee, ik weet het niet,
ik kende dit: wat in die noodlotsure
mij had bewogen, was mijn zwakheid niet,
de kracht was 't die in zwakheid wordt ontbonden,
mijn eigenste aard: ik zag, dat mij 't bezit
der schoonheid minder lief was dan haar beeld,
haar schoone schijnsel in mijn eigen ziel,
en dat daarom te zien, te zien alleen
mijn voedsel was, mijn eenige bezit.
Wee mij, ik had Eurydice gezien,
- dat roofde mij haarzelf -, heil mij, ik had
haar beeld voor immer levend in mijn ziel.

En van haar schoonheid liep de wereld vol,
ik zwierf zoo onaandoenlijk als een schim
door haren tuin en bloemige waranden
en zag het alles aan, en zag het aan,
en noemde niets mijn eigen, vriend noch maag,
deernis noch daad, rijkdom noch roem; geen eer,
geen liefde vroeg ik, niets; het beeld alleen,
de schim, die immer vlood, vloog 'k immer na,
mijn goede lier als eenig, eenig deel
en handen, haar te slaan naar mijn begeer.

De schoonheid vliedt voor immer mijnen blik,
maar iedre blik bergt in mijn ziel een beeld,
dat ik kan wekken als zijn ure slaat:
dan speel ik, en zooals ik zelve toen
de schim zag vlieden, ziet het luistrend volk
dan schijnen, even, 't beeld dat in mij leeft
en vlieden ijlings, ijlings naar omlaag.
Dan komt een droomrig staren in hun oog,
een ver verlangen zwelt hun 't stille hart,
zij willen grijpen met onmacht'ge hand

en kunnen niet, en weenen als een kind,
dat naar de maan reikt, nog niet wijs genoeg
om aan den bleeken afglans zich te laven
en niet te vragen waar geen vragen baat.

Zij toornden mij, toen heb ik zonder toorn
mij afgewend tot redelooze dieren,
die nimmer vragen, in een vage lust
den vreemden toover van mijn eenzaam spel
in duister van hun wezen ondergaand.
Met hen was toen mijn leven, en de leeuw
vergat zijn kracht, de tijgerin haar wreedheid,
het lam zijn angst, het schuwe wild zat stil,
hun wondrende oogen werden zacht en klein
en droomerig, en alles om mij heen
zong ik in zulk een tooverigen slaap,
dat ik geen zucht, geen ademtocht vernam.

Toen zag ik rond mij, en dat stil gezicht
genas mij gansch: dit had mijn giftig lied,
dat menschen had doen schreien van gebrek,
mijn lied van wreed en eindeloos verlangen,
dit had mijn lied gedaan: die goede wezens
in zulk een zoete sluimering gezongen.

En ik begreep: er kan een vrede wonen
in 't harte zelf, dat nergens vrede vindt,
omdat men rustig zijn kan in de vlucht.
Toen scheen mij 't leven langer dood niet meer,
maar dood en leven werden mij tot één
en 't leven zelf zong door mijn doode hart.

Drie Menaden bestijgen het rotsvlak, zingend.

Eerste Menade.
Io, van berg en dalen
verstoren wij de rust,
laat bekkens en cymbalen
doen schallen onze lust.

TWEEDE MENADE.
Io, het grijze leven
blazen wij aan tot brand,
het spel is ons gebleven,
wij breken elken band.

DERDE MENADE.
Io, hoe schoon is 't zwerven,
Bakchos, in uwen gloed,
laat vóór den dood niet sterven
de hitte van ons bloed.

EERSTE MENADE.
Vliegende haren,
bliksemend oog,
wie zal bewaren
wat steeds bedroog?

TWEEDE MENADE.
Broeiende krachten
baren de vlam,
wie blijft nog wachten
wat nimmer kwam?

DERDE MENADE.
Gloeiende vlagen
blaken ons bloot,
wie zal nog jagen
wat immer vlood?

EERSTE MENADE.
Bakchos verheven,
mochten wij leven
licht in uw glans,
voer onze reien,
wil ons geleien
heerlijk ten dans.

TWEEDE MENADE.
Waar gij, o koning, schrijdt,
voelt zich uw volk verblijd,
kent het uw macht,
voert ons de dans ter hel
heil hun, wien daalde snel
de eeuwige nacht.

DERDE MENADE.
Io, de hartstocht blaakt
tot zij den hemel raakt:
zie 't avondrood.
Dat zal ras bleeken gaan,
dan blijft ons hart niet slaan,
dan komt de dood.

EERSTE MENADE.
Onze gespelen
bleven omlaag,
latend de velen
stijgen wij staag.

TWEEDE MENADE.
Diep in de dalen
drinken zij dauw,
't avondlijk stralen
lokt ons naar 't blauw.

DERDE MENADE.
Io, geen schooner wijn
dan 't roode bloed,
ach, lieve zuster mijn,
kil is de vloed.

EERSTE MENADE.
Is dat de zee?

DERDE MENADE.
Omlaag, zoo diep omlaag,
dat wij de branding zien als grauwe damp,
maar slaand van rots op rots klimt haar geluid
tot hier, en doet mij in een zwijmel duizlen.

TWEEDE MENADE.
Stil, stil, een mensch!

ORPHEUS.
Wat fel misbaar is dit?
Wie stoort zoo ruw de wijding van mijn rust?

TWEEDE MENADE.
Wijding en rust! Io, de blijde god
leert het ons anders. Kom met ons, gij dwaas,
en proef met ons het vlammen van de lust.

EERSTE MENADE.
Hij zit op naakte rotsen als een troon,
omringd van dieren, en beheerscht de zee.
Een dwaas, een dwaas! Kom met ons, broeder, kom,
en laat uw dwaasheid zich aan de onze paren.
Als weer de morgen bloost, is 't spel ten eind.

Een der leeuwen wordt wakker. Orpheus speelt hem weer rustig.

DERDE MENADE.
Stil, stil, 't is Orpheus.

EERSTE MENADE.
Wat is Orpheus mij?

TWEEDE MENADE.
Zeg, zijt gij Orpheus?

ORPHEUS.
Vraag het dezen leeuw,
of eenig ander hem zoo schoon beheerscht.

DERDE MENADE.
Hij is 't. Apollo zelf geleidde mij
in deze tuimeling van waanzin hier.
Zwijg, zusters, zwijg. Hier op de grens van dood
en leven zal ik spreken met dien man,
die mij 't gezonde bloed vergiftigd heeft.
Ik was een vrouw, die stil te leven placht,
gelukkig in haar huis, toen heeft uw lied
mijn ziel bedorven, dat ik branden moest,
en geen bedwelming bluschte mij dien brand.
Gij hebt mijn hart, dat eens een man beminde,
door uw betoovering zoo leeg gemaakt,
dat heel de wereld het niet vullen kan,
en sindsdien min ik tot krankzinnigheid
deez' gansche schoone wereld, aarde en hemel,
maar ach, wie kan zijn armen zóó ver breiden,
het alles, alles, alles te omvangen,
wiens oog doordringt zoo diep den leegen lach
van 's werelds aangezicht, dat hare ziel
zijn ziel toelacht en haar vervulling schenkt?

ORPHEUS.
Het mijne, vrouw, ik ben als gij geweest,
word gij als ik. Ik zal u spelen, hoor.

(Hij speelt).

DERDE MENADE.
O, Orpheus, staak dat spel. De wereld loopt
gansch leeg van mijne liefde, en alle beken
komen te samen tot één breeden stroom,
die dringt naar u. O stil dit angstig hart,
gij hebt het krank gemaakt, genees het nu,
sus in uw arm het koortsen van mijn bloed,
spijs met uw liefde mijn verteerde ziel.

ORPHEUS.
Gij weet niet wat gij zegt. Hoe kan een mensch,
die zelf voor lang van honger is gestorven,
een ander spijzigen? Geloof het niet.
Gij zoekt het leven nog. Dat is uw dood.
Sterf stil als ik, dan schreeuwt gij niet om spijs.

DERDE MENADE.
'k Versta u niet. Ik leef, mijn hart gaat zwaar,
ik leef en kan niet sterven, maar de pijn
maakt leven zelf tot dood. Bij u is heil,
gij brandt niet zooals ik, uw koele hand
hier op mijn slapen zou genezing zijn.

ORPHEUS.
Laat mij, gij zult mij nimmermeer verstaan.

EERSTE MENADE.
Woorden genoeg thans,
grijpt hem toch vast,
dwingt hem ten reidans,
onwilligen gast!

TWEEDE MENADE.
Laat hem, de peinzer
geeft ons geen lust;

wat, zoo de veinzer
eindlijk u kust?

DERDE MENADE.

(tot Orpheus, hem dringend naar den rand van de rots).

Hoor toch mijn bede,
weet wat ik schenk,
zie, hoe beneden
de dood ons wenkt.

ORPHEUS.
Gij dient mij recht. Apollo, vader, god,
zoo het uw wil is, dat dit brooze lijf
thans boeten zal wat in uw harden dienst
aan meen'ge ziel, aan wie mij 't liefste was,
Eurydice, mijn ziel misdreef, het zij.

EERSTE MENADE.
Hij roept Apollo. Dwaas, uw ijle god
zal machtloos blijken tegen Bakchos.

TWEEDE MENADE.
Zie,
de nacht komt nader, laat ons dalen, straks
omringt ons weer het joelen van de schaar,
laat dezen man met rust.

DERDE MENADE.
Hij heeft een dorst
in deze keel geblazen als geen jaren
in dienst van Bakchos zwijmlend doorgestormd
ooit lesschen konden, en hij zelf ontzegt
mij elken drank. Laat af, ik wil zijn bloed
nemen voor drank, zijn hart voor spijs, laat af.

(Orpheus wordt door de derde Menade verscheurd).

Vergeefs, vergeefs, het brandt mij in de keel
als vuur, als vuur, het vreet mijn binnenst weg
en graaft zoo diepe holen in mijn borst,
dat niets die dicht. Was dit zijn leven niet?

Heb ik zijn eigenst zelf niet ingeslurpt
en geeft die drank niets dan een feller gloed?

(Zij grijpt de lier).

O speeltuig, dat zijn dierbre hand eens sloeg,
o werktuig mijner rampen, weg met u,
weg, weg!

(Zij werpt de lier in zee. Onmiddellijk wordt het zeegeruisch melodisch, als eertijds Orpheus' spel).

Wat hoor ik, stil! Dit is zijn stem!
Huisde zijn ziel dan in het lichaam niet,
was 't speeltuig zelf de woonplaats van zijn wezen,
en is dit na zijn dood zoo levend nog,
dat het de zee dwingt naar zijn wil te zingen
dien zang zoo eindloos zoet en eindloos wreed,
en klinkt die nu voor eeuwig?
Dan vaarwel,
dan is voor mij op aard geen leven meer,
Orpheus, ik kom, geliefde, ik kom, ik kom.

Zij stort zich van de rots in zee. Als zij het water bereikt, houdt de zang op. Dan ontwaakt de leeuw en verscheurt de eerste Menade. De tweede vlucht ontzet.

De stilte van God
Door
Nine van der Schaaf.

Als kind was zij stil en vroom en toen zij grooter werd, gebeurde het eens dat zij werd opgenomen in een wolk en zwevend over het aardevlak de stilte van God nabij kwam. Omlaag ziende vond zij haar land een bloemenveld, een paradijs.

Later werd zij non in een groot klooster, waaromheen een wijde, afgesloten tuin lag en waar de bewoonsters, van steden en dorpen ver verwijderd, van 't gedruisch der wereld weinig vernamen.

Zij leefde hier veel jaren, doch de stilte van God kwam zij hier nimmer meer nabij en nimmer leek haar de kloostertuin of het schoone bloeiende land rondom, een paradijs.

Want van onbekende verte kwamen veel geheimzinnige stemmen tot haar, die voortdurend haar zielsrust verstoorden. Vragende stemmen, en peinzend in haar eenzaamheid of keuvelend met de anderen, vond zij veel wijze uitkomst, maar den vrede vond zij niet.

Eens, in den nacht, toen alle nonnen ter ruste lagen, klonk plots, vanuit den tuin, een heerlijk snarenspel tot haar sobere slaap-cellen door. Rustig en stout vermeerden zich de tonen, steeg het spel, en soms klonk 't geluid van een krachtvolle roerende mannenstem mede, als de speler door 't eigen spel vervoerd, het lied jubelend begeleidde. De speler was jong en kwam uit een verre wereldstad, waar hij in rijkdom en schittering leefde, want hij was daar, en overal waar men hem kende, om de liederen die hij schonk, zeer gevierd.

Maar zijn begeerte was grensloos en elke stonde nieuw en voor dezen nacht was zijn wensch, een der vrome nonnen uit het klooster tot zich te lokken door zijn spel.

De slapende nonnen werden allen bij dit zoo verrassend geluid terstond wakker; zij luisterden en baden en bleven in haar cellen, doch de eene die in het klooster geen vrede had gevonden, luisterde en bad, maar weerstond eindelijk de lokkende stem niet langer en droef kwam zij uit het klooster tot den vreemden jonkman. Daar deze zijn wensch vervuld zag, lachte hij trotsch en overmoedig, maar toen zij zijn overmoed zag, zei ze met grooter fierheid: 'De stilte van God is meer dan uw zang'. En toen hij haar gelaat zag, verstond hij dat de vroomste der nonnen tot hem was gekomen, - hij week ontstemd, verliet den tuin zonder dralen en verdween in den donkeren nacht.

Hij keerde spoedig terug in de wereldstad waar hij zijn roemvol bestaan vervolgde en het voorval bijkans vergat; zij bleef dien nacht in den kloostertuin, diep bedroefd en moedeloos om haar droefheid. Met den morgenschemer keerde zij in haar stille kloostercel niet weder, zij vluchtte en bereikte na een tragen en moeilijken tocht die groote stad waar de speler woonde, doch zij wist niet dat het zijn woonplaats was. Daar vond zij het luid en eindloos gedruisch van een wereldmidden en zij was daar niet gelukkig, want zij leefde daar als een, die, ver van haar huis gedwaald, in den vreemde geen thuis vindt, maar naar het schoone land en de rustige woon, vanwaar zij kwam, verlangde zij toch nimmer terug.

Haar droefheid week niet, doch zij leefde steeds goed en vroom, zij haatte nimmer en leerde mettertijd die droefheid meer en meer versluieren, zoodat het een diep geheim werd, waar zij alleen van wist. En de vage en niet-vervulde wenschen, die van het lange leed de oorzaak waren, deed zij zichzelf nimmer bewust worden.

Zij werd oud en zwak. Toen was ook de speler, die haar eens uit het klooster had gelokt, oud geworden, en hij had reeds lang geen liederen meer gespeeld. Vele zijner lusten waren mee lang gestorven en hij trok zich meer en meer uit de woeligheid van het leven, in zijn woning terug, die groot en hoog was in 't midden der stad. Eindelijk

bewoonde hij slechts den hoogsten toren van dat groote huis, waar hij eenzaam en weemoedig zijn oude liederen gedacht en vaag droomde van onbekende nieuwe, wier bekorend geluid hij vreesde nimmer meer te zullen hooren.

Zijn snarenspel, dat in zoo langen tijd niet meer gehoord was, zijn schoone stem, hadden de menschen vergeten en als zij langs de muren van zijn paleis omhoog blikten, herinnerden zij zich vaag zijn gestalte, zijn wezen.

Op een dag echter trad een gesluierde vrouw in een kleed dat veel op een nonnenkleed geleek, dat paleis binnen; zij liet zich door niemand afwijzen en zij klom moeizaam, doch met zekeren tred, de vele trappen op naar den hoogen toren. Zij vond een bleek en peinzend droomer, zij herkende toch den overmoedigen speler van weleer en hij herkende de vrome non.

Zij had een stem gehoord, die haar riep: die stem was de geluidlooze stem van zijn ziel en zij was gekomen. Zij zagen elkander aan en zij voelden dat zij beide gelukkig waren. Maar zij gedachten ook hun jeugd die verloren was, en zij waren vol weemoed in hun geluk.

En dan voelde zij dat het einde van haar leven gekomen was. Zij blikte uit de hooge torencel naar buiten, zij zag wolken drijven en ver over de bonte huizenmassa heen zag zij een bewogen veld, glanzend en éénkleurig in de verte, het was geen bloemenveld, het was de golvende zee. Een paradijs, schooner dan voorheen aanschouwde ze; zij kwam de stilte van God nabij en stierf in vollen vrede.

Na haar dood bleef de speler niet in zijn zelfgekozen gevangenheid: hij doortrok de woelige stad, zocht daarna andere steden en landen, al de streken die hij in zijn jeugd had liefgehad weder en eindelijk kwam hij aan de witbesneeuwde toppen van een hooggebergte. Daar bouwde hij zich, geholpen door het schuwe herdersvolk dier bergen een hut en daarin woonde hij menig jaargetijde. En eens ontdekte hij in de blanke sneeuw nabij zijn hut kleine fijne sprieten van levend groen: spoedig daarop groeiden slanke bloemen uit het koude doodskleed. Zij groeiden en bloeiden stil, doch als zij verbloeid waren, werden zij tot schoone blanke maagden die een vreemd snarentuig droegen, en op een morgen wekten zij den een-

zamen man, die in zijn hut nog te slagen lag, met wonderbaar zang- en snarenspel.

Een groote vreugde overweldigde zijn moede zinnen: dit was een nieuwe en heerlijke muziek, als hij reeds lang niet meer gehoopt had, nog te zullen hooren, en de schoone maagden bleven om hem en speelden voor hem tot aan zijn dood.

Zij beweenden hem niet, als sterfelijke wezens doen: toch waren zij voor hem op de stille berghoogten gebleven, want toen hij dood was, trokken zij zonder toeven, neuriënd naar beneden en voort door de groote wouden aan den voet der bergen. Op dien tocht leerden zij van de meisjes die behoorden tot het schuwe herdersvolk enkele liedjes, die zij nazongen met haar wonder-zoete stemmen en in de wouden hoorden zij de vogels fluiten en zij hoorden het spel van den wind in de boomenkruinen: dat was eentonig en zacht als zij zich des avonds te slapen legden. Zij gingen onbezorgd en doelloos, - toch rechtsstreeks voort, en lang trokken zij ongehinderd door bosschen en velden, tot zij eindelijk vóór haar een vreemd zacht ruischen hoorden, dat haar den luchtigen vluggen tred deed vertragen. Vragen deden zij elkander die geen der onwetenden kon beantwoorden: het was een breede, zacht ruischende stroom die zij hoorden, en langs den oever dien zij naderden, bloeiden rozeranken veelvuldig; deze hingen laag over het water en slingerden zich op langs de stammen der boomen en van boom tot boom droegen zij haar kleurige, geurige bloemen.

De vreemde maagden, eerst traag naderend, werden dan bekoord door den rijken rozengeur, die tot haar kwam, en met los en blij gezang bereikten zij den schoonen, lagen oever, waar zij, plots in haar voortgang verhinderd, toch dien hinder zoo niet voelden en bevreemd en peinzend over het water blikten. Dan ontdekten zij vaartuigen die nevens elkander aan den oever gereed lagen en waarin roeiers die, zwijgend en beweegloos, de riemen gelijkelijk uit het water opgeheven, blijkbaar haar komst verwachtten. Hun diepe, vreemde oogen waren gewend daarheen, waar de schoone wezens uit het verborgene van het bosch verschenen waren, maar hun blikken gleden haar starend voorbij.

Toen de maagden hen verrast en vragend beschouwden

haar speeltuig achteloos terzijde hangen deden, klonk van de mannen plots een luide geweldige zang: dat was hun minnelied. Bij 't einde van dat lied wachtten zij weder stil, beweegloos, de riemen omklemd en starend hun vreemde diepe oogen.

Doch de maagden waren door den luiden onbekenden zang verschrikt, zij durfden de schepen niet terstond betreden, zij liepen fluisterend met elkander langs den oever en spoedig werden zij door den rozengeur zoó bedwelmd dat zij alle neerzegen op den begroeiden grond.

Geruimen tijd lagen zij daar slapend en in dien slaap droomden zij van een wereldstad die lag aan den breeden stroom, welken zij genaderd waren, en van een hoog paleis in 't midden van die stad.

Ontwakend uit dien droom, kwamen zij naar de vaartuigen terug en betraden deze thans zonder aarzeling; terstond vingen de roeiers hun arbeid aan. Zij roeiden met kalmen gelijkmatigen slag en poosden nimmer, terwijl de maagden de immer wisselende omgeving peinzend gadesloegen of zich den tijd kortten met gekout en spel. Zij kwamen weldra uit de eenzame wouden in de streken waar menschen woonden en enkele dier menschen hoorden de vreemde muziek der schoone wezens en verrukt spraken zij daarvan tot hun geburen. Zoo verspreidde zich een gerucht dat spoedig sneller door het land trok dan de schepen dreven over den kronkelenden vaarweg en het bereikte eer dan deze de wereldstad waarheen zij voeren.

De menschen der gehuchten en dorpen waren in hun verrassing schuw en luisterden naar de muziek in stilte en half verscholen achter 't gewas hunner velden, doch toen de maagden eindelijk in de wereldstad aankwamen werden zij daar met groot gejuich en luide welkomstkreten ontvangen.

Roerloos en blank stonden zij op haar vaartuigen, zij zagen met haar diepe, schoone oogen naar de menschenmenigte en ontmoetten toch de blikken dier menschen niet. Het was bij haar aankomst avond, en in het flonkerend licht der stad en bij den storm der geluiden, waren zij stom en lieflijk als brooze bloemen, maar zij droegen van het edelst geluid de gaaf en zij waren onsterfelijk.

Na een wijl varens bereikten zij het paleis van den speler;

daar legden de schepen aan; - in de schaar der maagden kwam beweging en toen zij daarop de trappen van het groote huis bestegen, steeg het gejuich der menigte en duurde nog voort, nadat zij lang reeds voor de oogen der juichenden onzichtbaar waren.

Maar dan maande men elkander langzamerhand tot stilte en verwachting-vol slopen rijen volks rondom de muren, fluisterend en hopend op zoeten zang, zooals eens, lang geleden, het volk zich om deze muren drong om de muziek van den speler te hooren, toen deze nog leefde en jong was. Geen gerucht drong meer door in de hooge zalen van het paleis, en zij die daar boven waren, stelden de wachtende menschen niet teleur. Zij vingen hun wonderbaar spelen aan en de drom van luisterenden groeide voortdurend en onhoorbaar. Toen de liederen in den nanacht eindden, keerden allen zwijgend en behoedzaam naar hun woningen terug. Terwijl zij lang in den boei van het spel den slaap bleven ontberen, sliepen de maagden terstond na haar spelen in op de weelderige rustbedden van haar pasverworven woning en daar hadden zij een tweeden droom: zij droomden van de paleizen der onsterfelijkheid die haar in onbekende verte wachtten.

Na dien droom daalden zij in vroegen morgen met zachte, vaste schreden de trappen af, en tot de roeiers kwamen zij weder en in de vaartuigen zochten zij haar oude plaats. De roeiers vingen weer terstond hun arbeid aan, doch sneller en krachtiger dan voorheen bewogen zij de riemen, en gekomen buiten de stad, waar de stroom zich nog verbreedde, neurieden zij onder het roeien en meer levendig werden hun diepe vreemde oogen.

Spoedig mondde de breede rivier in zee; hier richtten zich de roeiers op en terwijl zij, werkeloos op hun riemen leunend, in den wijden kring rondschouwden, bewogen zich de vaartuigen in rechten zegevierenden gang over de weerbarstige golven. Het neuriën der mannen verloor zich in het luid en geweldig minnelied dat veelstemmig uit het water opklonk, en dat de maagden thans niet meer verschrikte.

Doch zij voeren ver, zeer ver, tot zij kwamen, waar, in nabijheid van een onbezocht eiland, de zee, wonderstil als een meer, heenlag over de paleizen der onsterfelijkheid.

Sociale hygiëne

Huisindustrie

Sedert een paar jaar is in ons land een beweging gaande om de schade, die de huisindustrie onder de arbeiders aanricht te bestrijden. Een spontane uiting van het volksleven was het niet. In navolging van 't buitenland, in 't bijzonder van Duitschland en Engeland, werd het denkbeeld eener tentoonstelling van huisindustrie naar voren gebracht. De Vereeniging tot dat doel opgericht vond vrij wel algemeenen steun, maar bleek een zware taak te hebben ondernomen. Want een tentoonstelling alleen kon geen bevredigend doel zijn. Die tentoonstelling was middel, en een van meerdere middelen om een beweging in gang te brengen tot het verkrijgen van verbetering in allerdonkerste toestanden. Dit is ook door de vereeniging begrepen. Kon in de eerste dagen van haar bestaan de leus: afschaffing van huisindustrie voldoenden steun vinden om in de statuten geplaatst te worden, weldra werd ingezien dat er weliswaar onder sommige huisindustrieele arbeiders voldoende gronden waren voor zoo'n leus, doch dat daarmee alleen geen beweging tegen het kwaad der huisindustrie in haar geheelen omvang in 't leven was te roepen. Terecht is aan de tentoonstelling een inleiding en een afsluiting gegeven.

Een inleiding door een uitvoerig en stelselmatig onderzoek; een afsluiting door een congres voor huisindustrie.

De illusie, die mogelijk bij het opstellen van dit plan heeft bestaan, dat daarmede het onderwerp zou zijn afgehandeld, en dat de vereeniging na zoo'n volledige voorbereiding haar taak met gerustheid aan de regeering kon overdragen, berust

op een misvatting of beter gezegd een onderschatting van de beteekenis der huisindustrie als maatschappelijk verschijnsel. Het is een stuk ekonomisch leven, met eigen wetten van bestaan, ontwikkeling of verwording. Evenals bij industrieele verhoudingen, kan en moet eene krachtige maatschappelijke beweging hierop een sterken aandrang uitoefenen tot het verkrijgen van verbeteringen in het lot der arbeiders. En bekendheid met den ekonomischen samenhang der huisindustrieele verschijnselen leert dat deze beweging geen gemakkelijke taak heeft, en daarom een flinke ontwikkeling behoeft.

Die kon niet op eens en in korten tijd verkregen worden. Doch er is reeds veel mee gewonnen dat de Vereeniging Nederlandsche Tentoonstelling van Huisindustrie erin geslaagd is een goed begin te maken.

De tentoonstelling heeft ongetwijfeld vooral in arbeiderskringen veel belangstelling gewekt en kennis verspreid. Daarover te schrijven is overbodig, waar het geven eener voorstelling van wat huisindustrie is, - wat met die tentoonstelling beoogd werd, - geslaagd mag heeten. Voor de verder gaande beweging is het daarom belangrijker de aandacht te vestigen op wat de Vereeniging meer deed: op de enquête en het congres.

* * *

Het onderzoek naar den toestand der huisarbeiders is nog niet voltooid. De voorloopige resultaten zijn bovendien niet gepubliceerd. Daarmede zou beslist kunnen zijn, dat er niets met billijkheid over gezegd kan worden.

Hoewel zonder twijfel de tentoonstelling aan volledigheid en leerrijkheid zou hebben gewonnen, indien de resultaten der enquête daar aanwezig waren geweest, heeft het voornaamste doel ervan daardoor niet geleden. Anders staat het echter tegenover het congres dat op 8 en 9 September werd gehouden.

Duidelijk werd gevoeld hoe dat congres een grondslag miste, n.l. eene eenigszins volledige beschrijving van de werkelijke toestanden. Daarmede is niet bedoeld een volledige opsomming van de misstanden, want die was wel voldoende bekend. Bedoeld is een soort ekonomische beschrijving van de om-

standigheden, die het bestaan van lage loonen, lange werktijden, slechte woningen, kinderarbeid enz. veroorzaken.

Het is toch een misleidende opvatting te denken dat de ellende der huisindustrie alleen een uitvloeisel is van de geldzucht die eenige ‘sweaters’ ertoe drijft groote aantallen personen, ja zelfs geheele gezinnen te hunnen bate te exploiteeren. Zulke verhoudingen mogen hier en daar voorkomen, regel zijn ze niet. Ware dat het geval, zoo zou een dwingend optreden van den wetgever op zeer eenvoudige wijze redding kunnen brengen.

Doch een beschrijving van de huisindustrie kan leeren dat dit niet het geval kan zijn, en dat de omstandigheden, die de huisindustrie doen voortbestaan, of soms op nieuw in 't leven roepen, zeer verschillend zijn voor onderscheidene bedrijven.

Waar het er nu op aan komt op die omstandigheden, hetzij door wetten, hetzij door andere middelen een invloed uit te oefenen ten bate der huisarbeiders, spreekt het eigenlijk van zelf dat niet met een algemeene karakteriseering kan worden volstaan.

Daarom is het van bijzonder belang voor een beweging tot het brengen van verbetering in de huisindustrie, dat voor de onderscheiden bedrijfsgroepen wordt vastgesteld welke de bijzondere redenen zijn die het voortduren van ergerlijke toestanden beheerschen.

Al is dus de enquête der vereeniging nog niet voltooid en gepubliceerd, de taak die daarmee is ondernomen blijft even dringend.

* * *

Het congres over huisindustrie werd gekenmerkt door de ernstige bedoeling iets te bereiken, doch ook door een zekere matheid. Reeds den eersten dag, toen het erom ging de oorzaken van de huisindustrie te bespreken, bleek dat de lust daarover een discussie te beginnen geheel en al ontbrak. Dat de referaten zeer laat waren verschenen kon geen verontschuldiging zijn, want onder de vele belangstellenden, vooral ook de vertegenwoordigers der vakorganisaties, waren er stellig, die hadden kunnen en moeten uitspreken wat er over de huisindustrie omging in hun bond of vereeniging, met name van kleermakers en sigarenmakers.

Doch ook de tweede dag, die geheel gewijd was aan de middelen ter bestrijding van de huisindustrieele ellende, kenmerkte zich door een gevoel van onzekerheid.

De voornaamste reden was wel het ontbreken van een oppositie, van een weerstand, van kritiek.

Van de verschillende voorgestelde middelen werd eigenlijk geen enkel ernstig aangevallen, zoodat ook niet beslist werd over voorkeur van 't een boven 't ander.

De meening van den heer Oudegeest dat het congres blijk gaf van groote eensgezindheid was in zoover juist, dat alle aanwezigen instemden met het doel om door alle mogelijke middelen hulp te verleenen aan de huisarbeiders. Doch terecht herinnerde de heer Troelstra er hem aan, dat er nog wel anderen en misschien velen waren, zij 't ook niet op 't congres tegenwoordig, die zeer sterke bezwaren tegen de voorstellen zouden doen gelden indien gepoogd werd ze werkelijk in toepassing te brengen.

Had het congres alleen te beslissen gehad over 't principe of de wetgever zich met de huisindustrie zou inlaten, zoo zou het alleen daarom mislukt kunnen heeten, daar de tegenstanders weggebleven waren, en aan de voorstanders een Pyrrhusoverwinning lieten.

Doch het congres had tot taak uit velerlei voorgestelde middelen tot hulp aan de huisarbeiders die te kiezen, welke op grond van kennis der toestanden in hun ekonomisch verband wezenlijk, zij 't dan ook geleidelijk groeiend resultaat zouden hebben.

Geen leuzen, geen wetten op papier, geen maatregelen hoe goed ook bedoeld die aan de huisarbeiders veel last bij hun ellende zouden bezorgen zonder een korreltje baat.

Om dat uit te maken was ook kritiek noodig, geen principiëel weerstand biedende maar opbouwende.

Deze was er wel op 't congres, doch durfde slechts aarzelend te voorschijn komen, om bij 't ontbreken van vijanden der huisindustrie-beweging niet voor zulke te worden aangezien.

Het is duidelijk dat dit alles nog wees op een zekere onrijpheid van de beweging tegen de huisindustrieele ellende. Eerst moest de weerstand wezenlijk gevoeld worden, eerst moest ingezien dat de taak dieper en breeder was, voordat de

onzekerheid plaats zou maken voor een stellig weten dat langs een aan te wijzen weg een deel van 't gewenschte doel bereikt zou worden. Zelfs voor één punt, dat het congres meer dan iets anders - en met een gevoel van ontzetting - bezig hield, de kinderarbeid in de huisindustrie, kon niet gezegd worden: hier is 't eenvoudig middel om er een eind aan te maken. Ondanks dit alles, ondanks dat de congresgangers bij 't uiteengaan wisten, dat zij na meer beraad, meer kennis, en vooral meer strijd, het werk nog eens zouden hebben over te doen, was toch een goede afsluiting van de Nederlandsche Tentoonstelling van Huisindustrie verkregen.

Die afsluiting was deze: het met diepe ernst en overtuiging van de dringende noodzakelijkheid beginnen van een beweging om in de Nederlandsche huisindustrie licht te brengen.

Om die reden is het wellicht niet gewaagd in deze rubriek nog eens te herhalen het referaat voor het congres uitgebracht.

De nadeelige gevolgen der huisindustrie op stoffelijk en zedelijk gebied. Referaat voor het Congres der Vereeniging Tentoonstelling van Huisindustrie.

Inleiding.

De ellende, die de huisindustrie omringt, is reeds vaak ontroerend beschreven. In 't midden der vorige eeuw teekende Kingsley in den dichterlijken kleermakersleerling Alton Locke, hoe de sociale omstandigheden der huisindustrie een fijn georganiseerd individu aan een verschrikkelijk lijden onderwerpen. En tegen 't eind der eeuw wist Gerhard Hauptman door zijn drama ‘De Wevers’ een Europeesch publiek te schokken met het beeld van bittere armoe en verdrukking eener groote groep arbeiders, als gevolg van den overgang der huisindustrie in fabrieksnijverheid.

Toen voor twaalf jaar mijn werkkring mij in aanraking bracht met een gelijksoortig proces dat de Brabantsche schoe-

nenindustrie doorliep; kon ik daarover niet schrijven[1)] zonder aandoening te toonen over 't bijna ongeloofelijk peil waartoe een toch zoo nijvere groep arbeiders was gezonken, en trachte ik mee te werken om eigen ontroering op anderen over te brengen, opdat toch hulp zou worden verleend.

Latere jaren deden mij nog tal van andere soorten huisindustrie uit eigen ervaring kennen, en al was niet overal de toestand even pikdonker, toch trof ik elders in geen geringe mate een ellende, die dreigde de keel toe te nijpen, niet het minst vanwege de gelaten hopeloosheid, die als een lage zwarte hemel het leven van talrijke gezinnen zonder licht heeft gelaten.

Nu de Tentoonstelling van Huisindustrie in breederen kring de aandacht van het Nederlandsche publiek heeft gewekt, en mij is opgedragen de nadeelige gevolgen der huisindustrie op stoffelijk en zedelijk gebied te schetsen, kan ik mij ontslagen rekenen van de taak om een, door levende voorstelling ontroerend, beeld te ontwerpen van de toestanden, zooals die ook bij ons te lande bestaan. Waar het congres meer in 't bijzonder bedoeld is, om nauwkeurig te onderzoeken welke middelen aangewend kunnen worden ter bestrijding van de in 't licht getrokken misstanden, komt het er op aan zoo zorgvuldig mogelijk te ontleden welk sociaal verband er bestaat tusschen de waargenomen verschijnselen, en op te sporen waar de oorzaken van de aangetoonde kwaal te zoeken zijn.

Toch meende ik te moeten vooropstellen, dat een dergelijke wetenschappelijke analyse nooit de directe kennis van de werkelijke toestanden kan vervangen. Want deze kennis alleen is in staat om het verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de slachtoffers der misstanden te wekken en wakker te houden; een verantwoordelijkheidsgevoel dat aanspoort tot omzichtigheid, opdat het leed niet worde vergroot, maar niet minder tot volharding om den noodlottigen cirkel van oorzaken, die de huisindustrieele ellende omringt, te verbreken.

* * *

1) Gedwongen Winkelnering en Huisindustrie in Noord-Brabant. Tweemaandelijksch Tijdschrift Maart 1898.

De huisindustrie en de arbeidersbeweging.

De aandacht door de geheele nieuwe wereld aan de huisindustrie gewijd is te verklaren uit verschillende oorzaken.

Allereerst wel uit aanschouwing van de ergerlijke misstanden, van de physieke en moreele uitputting der huisindustriëele bevolking. Voorts uit den hinder, die daardoor aan de ontwikkeling van vakorganisatie en arbeidswetgeving wordt in den weg gelegd. Ten slotte uit historisch-ekonomische belangstelling voor opkomst en overgang van verschillende bedrijfsvormen d.w.z. van de verschillende vormen, waarin de maatschappelijke voortbrenging was en is georganiseerd.

Al deze oorzaken zijn weer voor een groot deel terug te brengen tot die groote maatschappelijke beweging - gewoonlijk de arbeidersbeweging genoemd, die beoogt een stoffelijke en geestelijke verheffing der klasse van loonarbeiders te verkrijgen.

Deze beweging toch is het, die de misstanden der huisindustrie doet zien als iets anders dan de armoede, welk verschijnsel, zoolang als er een geschiedenis bestaat, heeft aangespoord tot leniging door milddadigheid, terwijl het thans gaat om hervormingen. 't Verband van vakorganisatie en arbeidswetgeving met die arbeidersbeweging behoeft wel geen betoog. En de historische ekonomie die in 't bijzonder aan de wisselende vormen der productiewijze haar onderzoek wijdt, heeft toch in laatste instantie tot doel, kennis te verzamelen voor een zoodanige hervorming dier productiewijze dat het lot der loonarbeiders worde verbeterd.

Daarom is het gewenscht, als achtergrond van de beschrijving der toestanden in de huisindustrie, met enkele lijnen te schetsen in welke richting zich de invloed der arbeidersbeweging op het productie-proces doet gelden, te meer, waar het die richting zal zijn, welke ook in bijzonderheden de mogelijkheid verschaft om aan de huisindustriëele misstanden eenigen maatstaf ter beoordeeling aan te leggen.

* * *

De stoffelijke en zedelijke verheffing der arbeidersklasse.

Al berust de welstand, zoo van individu als van gemeenschap, op den arbeid, zoo is deze alleen nog niet voldoende

om den welstand te verzekeren. De ontwikkeling der maatschappij toont aan, hoe die arbeid met steeds meer bezonnenheid georganiseerd moet worden om de noodzakelijke resultaten voor het instandhouden en verder ontwikkelen der samenleving te verkrijgen. De toepassing van het beginsel der arbeidsverdeeling en van het werktuig, geleid door de kennis van de natuur die de nieuwere wetenschap verschafte - ging noodzakelijk gepaard met de ontwikkeling van het kapitalistisch productiestelsel, maar beteekende tevens een grootere macht van den mensch over de natuur.

Al de bezonnenheid, die in organiseering der productie en in uitvindingen zich manifesteerde, verwaarloosde een belangrijk onderdeel der productie, n.l. den persoon van den arbeider. Al moge de rationalistische wetenschap gedroomd hebben de beteekenis van den menschelijken handenarbeid door automatische werktuigen uit het productieproces evenzeer te kunnen uitschakelen als het levensbeginsel uit de natuurverklaring, die arbeid van levende spieren en hersens bleef steeds even noodwendig, zij het in andere vormen dan van het oude ambacht. Zoo'n droom maakt het echter begrijpelijk dat bij het bestudeeren van 't probleem der stofverandering door mechanica, physika en chemie wel werd gezocht hoe met het minste verlies aan grondstof en in den kortsten tijd der kapitaalaanwending een gewenscht product verkregen werd, zonder dat tevens werd nagegaan hoe het beperkt arbeidsvermogen van het menschelijk lichaam met de meeste bezonnenheid en zuinigheid werd in 't werk gesteld.

De gevolgen dezer verwaarloozing lieten zich niet wachten. Zooals thans de toestand der huisarbeiders als met onpersoonlijke gedaante in de geesten van dezen tijd een onwegneembare aanklacht neerschrijft, zoo begon een eeuw vroeger reeds in Engeland een beschuldiging vorm te krijgen tegen de industrie, die het lot der fabrieksarbeiders tot een gemeenschapskwaal had gemaakt.

De mensch als levend arbeidswerktuig, maar vooral als denkend en voelend geestelijk wezen, kon niet zonder stemloos leed en zonder schade aan de samenleving vastgewrongen worden in het nieuwe productieproces. Vakorganisatie en wetgeving brachten het eerst de bezonnenheid, die het kapitaal

had gemist. Doch daarna en daardoor is gebleken dat de zorg voor en door den arbeider geen minder voordeel bracht aan de productie dan de aandacht aan grondstoffen en werktuigen besteed. De ekonomie van de physieke en psychische kracht van den arbeider, de bestudeering der variabiliteit van zijn vermogen, is nog wel niet zoo ver als die der machines en der chemische producten, maar zij is toch een wordende wetenschap. Niet langer is het strafst kapitalistisch geleidde kapitaal de ergste verwaarloozer van de arbeiders als menschen, doch juist het achterlijke bedrijf schiet te kort. Ook dit wordt langzamerhand meegevoerd in de ontwikkeling, die zich in allerlei vormen begint te uiten. Dat een kortere arbeidstijd en een loon, in staat om een physiologisch voldoende voeding, behoorlijke kleeding en woning te verkrijgen, lichaam- en geestkracht brengt en onderhoudt op een vroeger niet bereikt peil, wordt steeds meer ingezien als een industriëele noodzakelijkheid.

Het inzicht in de onderhoudseischen der machines, n.l. goede materialen, ruime smeering, zorgvuldige reinheid en verzorging, kon de gelijksoortige eischen voor het levende menschelijke werktuig niet langer onopgemerkt laten.

En de geestelijke verheffing bleef ook niet uit, door dat de vroeger gebruikte zinneprikkels van drank en woest genot door hoogere en betere genietingen zijn vervangen.

Meerdere zorg die de arbeider aan de werktuigen en aan het product wijdt, een vlijt met meer inzicht en straffere inspanning aangewend, waren het gevolg, terwijl tevens bleek hoe het wegnemen der onaangenaamheden van werk en werkplaats, het zorgen voor veiligheid, voor licht, frissche lucht en zindelijkheid, onmiddellijk een gunstige uitwerking had, ook op de kapitaalwinst.

De arbeidersbeweging - in den ruimsten zin - die op het productieproces in deze ontwikkelingsrichting invloed uitoefende, heeft daarmede getoond dat een verheffing der arbeiders mogelijk is.

En dat dit proces inderdaad in gang is, blijkt ook hieruit, dat zich de aandacht sterker en sterker begint te richten op de huisindustrie.

Door geen schrijver is de drang hiertoe treffender en

zakelijker uiteengezet dan door de Webb's in hun standaardwerk: ‘Industrial Democracy.’

Want de huisindustrie beteekent in dezen gedachtengang het moeras waarop de beweging tot verheffing der arbeiders stuit. De stroom van den geleidelijken vooruitgang maakt dat daar de toestand steeds drassiger wordt en tegelijk dat zij er door wordt opgehouden.

De verbetering van 't productieproces, die de productiekosten en dus den prijs der verbruiksartikelen - ook voor de arbeiders - verlaagt, en tegelijk hun positie opheft, werpt een donkere schaduw over de achterlijke bedrijfsvormen, waarin de prijsverlaging alleen verkregen kan worden door het lot der arbeiders lager en lager te drukken, zij 't ook ten koste van de qualiteit der producten. Dat moeras is echter niet van eenvoudigen aard; er zijn drogere plekken en diepere gedeelten. Historisch gewordene, natuurlijke en nieuwe kunstmatige oorzaken werken in allerlei verhoudingen samen om den toestand zoo lang mogelijk te verdedigen tegen dreigenden ondergang.

Het verkennen en peilen van dat terrein is reeds overal in gang. Engeland, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk en België bezitten een literatuur van enquêtes, monografiën en algemeene beschrijvingen, die bijna overstelpend is. In Frankrijk is een zeer uitvoerige regeeringsenquête in gang, en ook in ons land zal onbekendheid met de huisindustrie spoedig tot het verleden behooren.

Ondertusschen maakt het feit dat de verschillende methoden van bestrijding der misstanden nationaal en internationaal aan de orde zijn, vernieuwing en verdieping van de reeds verworven kennis voortdurend noodig.

Des te dringender wordt, vooral bij een bedrijfsgewijze beoordeeling der toestanden, de behoefte aan systematisch inzicht. Waar het voor ekonomisch onderzoek er op aankomt den bedrijfsvorm duidelijk te typeeren, dat is het kenmerkende ervan in 't licht te stellen, zal de wetgever zoeken naar een definitie van den verantwoordelijken huisindustriëel, waarbij minder op typeering dan wel op begrenzing dient gelet te worden.

Voor het onderzoek naar de gevolgen der huisindustrie op

stoffelijk en zedelijk gebied is vooral het ekonomisch typeeren hoofdzaak.

Een poging daartoe, waarbij rekening te houden is met de Nederlandsche huisindustriën zou buiten het bestek van dit referaat vallen. Toch kan een kort overzicht in 't verband der latere uiteenzettingen niet gemist worden.

* * *

De ekonomische kenmerken der huisindustrie.

De huisindustrie wordt wel eens genoemd een gedecentraliseerde fabriek.[1] Dit zou beteekenen dat het produceeren van voorwerpen in huisindustrie nader staat bij het fabrieksbedrijf dan bij het ambacht. Wanneer men het fabrieksbedrijf voornamelijk als grootbedrijf opvat, kan deze typeering tot misverstand aanleiding geven, daar het huisindustriëele produceeren in zeer veel gevallen even duidelijk als het ambacht kleinbedrijf is.

De onderscheiding tusschen groot en klein bedrijf is uiteraard een quantitatieve geen qualitatieve en daarom ter kenmerking der huisindustrie verwarrend. Wordt het ambacht op gevat als het vervaardigen van voorwerpen in eigen huis voor klanten, en de fabriek als de vervaardiging van producten voor handel en omzet in een bepaald daarvoor bestemde inrichting, dan is inderdaad de huisindustrie een tusschenvorm, waarbij wel voor handel en omzet geproduceerd wordt doch in eigen woning.[2]

Deze omschrijving heeft niet de kracht eener definitie, waarmee uit te maken valt of iets tot de huisindustrie behoort al

1) Sombart schreef vroeger zelfs gedecentraliseerd grootbedrijf.
2) W. Stieda. Litteratur, heutige Zustände und Entstehung der deutschen Hausindustrie Leipzig 1889 definieert aldus: ‘diejenige Tätigkeit, welche zu Hause nicht auf Bestellung von Kunden am Ort und für den lokalen Absatz, sondern regelmäszig für ein Geschäft oder für den Export, überhaupt für den Betrieb im Groszen arbeitet.’ Met deze definitie kunnen de meeste ekonomen zich vereenigen, b.v. Bücher, Sombart, von Philippovich, Schönberg, Schwiedland. Die definitie is dan ook duidelijker dan de definitie van Schmoller: ‘eine gewerbliche Unternehmungsform bei welcher der kleine Produzent nicht direkt ans Publikum verkauft, sondern den Absatz seiner Produkte durch anderweitige kaufmännische Vermittlung erreicht.’

dan niet. Daarvoor is het begrip der huisindustrie nog te onzeker. Wanneer echter de talrijke tusschen- en overgangsvormen als uitzonderingsgevallen buiten rekening gelaten worden, geeft de omschrijving een goede hulp tot het verkrijgen van inzicht in de ekonomische verhoudingen der verschillende vormen van huisindustrie.

Een nadere steun wordt verkregen door de beteekenis na te gaan van de Duitsche uitdrukking: ‘Verlagsystem’ en van de Engelsche benaming: ‘Sweatingsystem’.

Het ‘Verlagsystem’ herinnert aan de wording der huisindustrie uit ambacht of nevenbedrijf van den landbouw.

Het gaat n.l. uit van den ‘Verleger’, handelaar in de vervaardigde producten, die aan de huiswerkers een ‘Vorlage’ d.i. een voorschot geeft op hun waren en deze aan den man brengt. De ‘Verleger’ wordt later de kapitalist die den huisindustriëelen producent wel niet als op de fabriek tot enkel loonarbeider maakt, doch een volkomen gelijksoortige verhouding schept, waarbij de producent geheel en al afhankelijk van het kapitaal is, dat beslist of zijn arbeid al dan niet zal worden toegepast, en tegen welk loon. Naarmate de ‘Verleger’ meer en meer als werkgever optreedt en dus ook op de behartiging van zijn belangen toezicht houdt, kan de noodzakelijkheid van opzichters blijken. Zoodra deze uitsluitend gaan dienen om de vervaardigde producten aan den ‘Verleger’ te verschaffen en deze zich geheel onttrekt aan de onderhandelingen met de huisarbeiders, wordt de tusschenpersoon tot den ‘sweater’, en het stelsel daarbij toegepast tot ‘sweatingsystem’. Zoowel het ‘Verlagsystem’ als het ‘sweatingsystem’ zijn onafhankelijk van eigenlijken huisarbeid. De productie behoeft niet in de woning te gebeuren en kan zelfs in werkplaatsen geschieden. Bekend is b.v. de zoogenaamde ‘sweating-shop’ of huisindustrieele werkplaats, terwijl het veelvuldig voorkomt dat huisindustriëele arbeiders knechts in dienst hebben. Toch zijn beide stelsels kenmerkend voor de huisindustrieele productiewijze, die door achterlijkheid ten opzichte der meest ekonomische voortbrenging, zich slechts kan handhaven ten koste der bezitlooze producenten, en die gewoonlijk door 't verzamelwoord huisindustrie wordt aangeduid.

Dit geldt zoo sterk, dat een industrie die aan Stieda's om-

schrijving geheel voldoet als b.v. in ons land de klompenmakerij te Enter of de vervaardiging van gesmeed ijzeren voorwerpen te Nieuwkoop, doch waar 'Verieger' en 'sweater' schijnen te ontbreken, twijfel zou wekken of ze wel tot de eigenlijke huisindustrie behoort, ware het niet dat de achterlijkheid der bedrijfsuitoefening recht geeft tot deze indeeling. Houdt men in zulke gevallen de typeering voor oogen, dan blijkt hoe de rol van 'Verieger' is overgedragen op handelaars, die niet ter plaatse wonen waar de industrie uitgeoefend wordt, en die misschien van de arbeidsverhoudingen geheel onkundig zijn, maar die toch het peil der toestanden beheerschen.

De toepassing der typeerende omschrijving op de werkelijke toestanden levert trouwens in zeer vele gevallen moeilijkheden op. Duidelijk zijn de verhoudingen alleen daar, waar de huisindustrie geheel en al is: 'gedecentraliseerd groot bedrijf' of 'de fabriek verdeeld over de woningen der arbeiders.' Zoodra er echter een geleidelijke overgang is van het zelfstandig handwerk naar de sprekende 'verlags'-verhouding, en bovendien het bedrijf van den 'Verleger' gelijk staat met dat van den winkelier of kleinhandelaar, worden de werkelijke toestanden een bonte verscheidenheid van verhoudingen. Zoo leerde een onderzoek naar de ekonomische positie der kleermakers in de provincie Overijsel dat 55.78% uitsluitend voor klanten werkte. Van de 44.32% overigen waren er slechts 19.57% die confectiewerk voor magazijnen maakten, terwijl 24.65% nu eens voor klanten, dan weer voor den confectiewinkel werkten.

Het zou zeer moeilijk zijn de grens tusschen huisindustrie en zelfstandig kleinbedrijf te trekken.

De mattenweverij, de mattenvlechterij, de hoepel- en mandenmakerij, de klompenmakerij en ook de zïlversmederij te Schoonhoven vormen industriën, waarin allerlei bedrijfsvormen gezamentlijk voorkomen, zonder in den toestand van de betrokken personen groot verschil te maken.

Het kan zijn dat de huisarbeider de grondstof verschaft, zelf zijn werkplaats verzorgt en de gereedschappen bezit en onderhoudt. Wat hij echter vervaardigen zal, hangt af van den handelaar of van meerdere handelaars aan wie hij zijn

waren moet slijten. Want voor het zoeken van een eigen afzet ontbreekt het hem aan tijd, kapitaal of kennis.

Zonder eenige dwangverbinding is de huisarbeider toch gedwongen te werken naar de aanwijzingen, die de handelaar geeft, op straf zijn product niet of te laag te verkoopen.

Daarnaast komt het voor, dat de aanschaffing der grondstoffen een te zware of te riskante taak voor den huisarbeider is. Neemt de handelaar dat op zich dan kan deze de grondstof aan den huisarbeider verkoopen of ter bewerking uitgeven, en hem een stukloon betalen.

Een stap verder gaande verschaft de handelaar ook de werktuigen, hetzij tegen huur, hetzij onder verbinding van werk te leveren. Ook is het mogelijk dat hij een werkplaats verschaft of b.v. een gedeelte van het onderhoud van verwarming[1] of verlichting voor zijn rekening neemt, dan wel omgekeerd voor 't verschaffen van werkplaats, vuur of licht een bedrag als huur berekent.[2] Het schijnt mij niet juist met H. Koch[3] aan te nemen, dat in deze opsomming een steeds verder gaande afhankelijkheid wordt uitgedrukt. De mate van afhankelijkheid, die voor de bespreking der nadeelige gevolgen van de huisindustrie van groot belang is, wordt niet uitsluitend bepaald door het al dan niet verschaffen van grondstof of werktuig, of doordat een ‘koopsysteem’ dan wel een ‘stukloon-systeem’ in toepassing komt. In de rolmattenindustrie van Genemuiden en omgeving bestond voor eenige jaren de gewoonte dat de handelaars in matten - de ‘Verlegers’ - de biezenlanden pachtten, en de grondstof aan de huiswevers verschaften. Zij waren dan ook eerst heftig gekant tegen een verandering in de verpachtingsvoorwaarden der biezengronden, die door het verkleinen der perceelen ook de huisarbeiders instaat stelde zich grondstof aan te schaffen.

Achteraf bleek echter dit stelsel voor hen gemakkelijker, omdat de risiko van de bewerking en van het sorteeren der biezen op den huisarbeider werd overgedragen, die meer werk op

1) Een sigarenfabrikant te Kampen geeft zijn huiswerkers 's winters cokes.
2) B.v. in de hoepelmakerijen.
3) Koch. S.J. Die deutsche Hausindustrie. 1905. M. Gladbach.

zich nam om ten gevolge daarvan zijn positie eer verslechterd dan verbeterd te zien.[1)] Het al dan niet verschaffen van grondstoffen of werktuigen en het bewaren van den schijn eener zelfstandigheid der huisarbeiders hangt nauw samen met den aard van het bedrijf en met historische gewoonten.

De mate van afhankelijkheid wordt evenals bij allen loonarbeid in wezen hierdoor bepaald, dat de directe nood om in de allerdringendste levensbehoeften te voorzien dwingt tot het aanvaarden van elke aangeboden voorwaarde. Die athankelijkheid moge pijnlijker gevoeld worden, naarmate de laagte der arbeidsvoorwaarden veroorzaakt wordt door persoonlijke winzucht dan wanneer dit geschiedt door algemeene maatschappelijke oorzaken als concurrentie, ongunstige conjuctuur enz.; zij is in wezen toch sterker naarmate de directe broodsnood meer nijpt.

De werkeloosheid op het platteland en in de steden, en het onbekwaam zijn tot eenig beter betaald werk van de onderste lagen der grootestadsbevolking, maken de huisindustrie mogelijk. In beperkten zin kan die huisindustrie als een vorm van werkverschaffing een uitredding zijn. Echter een gevaarlijke uitredding omdat de huisindustrie door haar aard de verheffing der arbeiders tegenhoudt en steeds de neiging blijft vertoonen het arbeiderslot te drukken onder het niveau van de dringend noodige bestaansmiddelen.

Daarom was het van belang dien aard der huisindustrie te typeeren doordat het een werkzaamheid is gewoonlijk in huis of woonvertrek verricht, die geschiedt in afhankelijkheid naar koop- of loonsysteem van een handelaar of ‘sweater’, en wel op een wijze die naar organisatie of techniek de ontwikkeling der moderne industrie niet heeft medegemaakt.

* * *

De loonen in de huisindustrie.

De nadeelige gevolgen der huisindustrie zijn alle geworteld in het loonbedrag. De uiterst geringe verdiensten zijn oorsprong

1) Een sterke uitbreiding van 't aantal mattenhandelaars, en scherpe concurentie onder hen, belette dat de ‘Verlegers’ veel voordeel van de nieuwe regeling genoten.

en oorzaak van de verschillende vormen der ellende van de huisarbeiders. Het peil van dat loon bepaalt tevens het peil van alle andere levensomstandigheden in eenige tak van huisindustrie.

Daarom is het van belang na te gaan om welke redenen de huisindustriëele bedrijfsvorm de loonen omlaag drukt inplaats van die geleidelijk te doen rijzen.

Het eerste wat genoemd moet worden is de achterlijkheid der bedrijfstechniek doordat noch drijfkracht noch arbeidswerktuigen toegepast worden. Dit komt voor in weverij, schoenenfabrikage, vervaardiging van confectiekleeding, cartonnage werk, blikwaren enz.

Staan huisindustrie en machinaal fabrieksbedrijf naast elkaar, dan houdt de eerste zich alleen staande door de lage stukloonen, die bij elke technische verbetering in de fabriek weer verder naar beneden gaan. Er is natuurlijk eenmaal een punt bereikt dat het huisindustriëele handbedrijf totaal onstaanbaar wordt, doch nog steeds zijn er tal van industriën waarvoor of in 't geheel als b.v. bij maatkleermakers, sigarenmaken en tabakstrippen, goud- en zilversmeden, stoelenmatten; of wel gedeeltelijk voor sommige voorwerpen, als bij meubelmaken, zakken naaien, borduur en passementwerk het handbedrijf den strijd tegen 't machinaal gedreven werktuig kan volhouden.

Al moge nu ook de huisarbeid, hetzij door invoering van electromotorische kracht, hetzij door het overwegend blijven van het handwerk, een technische gelijkwaardigheid met het fabrieksbedrijf behouden, dan nog staat de huisindustrie achter in de arbeidsverdeeling en de bedrijfsorganisatie, die beide in staat zijn de productiekosten in de fabriek aanzienlijk te verminderen.

Bovendien bezit als regel de huisarbeider minder vakbekwaamheid en zijn ook tengevolge daarvan de huisindustriëele producten van mindere qualiteit en dus minder prijswaardig.

Vooral waar de huisarbeid geschiedt voor kleine, minder kapitaalkrachtige handelaars, die met het grootbedrijf concurreeren door het drukken der prijzen, en door zich voor het veroveren van de markt opofferingen van groote onkosten aan krediet en tusschenhandel te getroosten, moet op het loon sterk beknibbeld worden.

Voor de huisindustrie is toch verlaging van 't loon het

eenige middel om in den concurrentiestrijd den prijs te doen dalen of de ondernemerswinst te vergrooten. Mochten genoemde oorzaken in eenige fabrikage niet werken of opgewogen worden door het voordeel der werkgevers, dat zij geen kapitaal behoeven vast te leggen in fabriek en werktuigen, noch andere bedrijfsonkosten behoeven te betalen, dan nog zijn er andere redenen die het loon omlaag drukken.

Het betreft dikwijls als b.v. bij tabakstrippen, sigarenkistjes plakken, koffieboonen pikken, erwten lezen, gom krabben, garnalen pellen, knoopen op kaarten rijgen enz. werkzaamheden die tenopzichte van de zaak van den handelaar of fabrikant geheel bijkomstig zijn.

Dit drukt op zulken arbeid den stempel van een *bijverdienste* te verschaffen. Het loon wordt niet berekend op het onderhoud van een gezin, doch wordt als een sur-plus op een gewoon wekelijksch inkomen beschouwd.

Wanneer dan toch in sommige gevallen een gezin van zulk werk bestaan moet, is het tarief eenmaal vastgesteld. Bovendien wordt de uitgifte van dezen huisarbeid zeer vaak als een gunst, een soort werkverschaffing beschouwd, zoodat filantropen aan de werkgevers komen vragen een of ander gezin met werk te willen bedenken, of zelve zulk werk opsporen. Behalve de concurrentie is er dikwijls geen enkele ekonomische oorzaak waarom het loon voor deze soort hulpwerkzaamheden zoo buitensporig laag moet zijn.

Want dit mag hier wel gezegd. Er is geen huisarbeid zoo slecht betaald b.v. met 1 of 2 centen per uur als juist deze soort gebaseerd op ‘bijverdienste’ en ‘werkverschaffing’.

Naast deze soorten van huisindustrie dient een andere groep genoemd, die nog meer dan laatstgemelde een gunstig uiterlijk heeft; n.l. die uitgeoefend wordt als nevenbedrijf van landbouw op het platteland. Hier is het nauwst verband te zien tusschen de terecht geprezen en aangemoedigde huisvlijt, zooals die historisch in sommige landstreken bestaat. De boerenbevolking die vroeger bij weinig intensieve cultuur van het land in den winter veel vrije tijd had, kon dien nuttig besteden aan 't vervaardigen van allerlei voorwerpen, meest uit grondstoffen in de streek aangetroffen. Vooral wanneer daarbij een oorspronkelijke volkssmaak aan den dag gelegd wordt, ligt over zoo'n

industrie bij oppervlakkige waarneming een waas van bekoring. Hoort men echter een goeden kenner van de meest geprezene dezer soort huisindustrieën, zooals die in 't Schwarzwald worden uitgeoefend, n.l. den chef der fabrieksinspectie Bittman die een zeer gedetailleerde beschrijving van alle Badensche huisindustriën gaf, zoo blijkt toch het wezen anders dan de uiterlijke schijn.

Slechts noodgedwongen gaat de boerenbevolking tot de huisindustrie over, en wanneer zij te zeer zich daarin begeeft, verliest zij de geschiktheid voor den landbouw.

Het is de nood, en niet het verlangen naar een welkome bijverdienste die de huisvlijt doet omslaan in de huisindustrie. Juist de landelijke omgeving, waar de armoe als een soort natuurverschijnsel komt en gaat, kan het peil der gezinsbehoeften onrustbarend omlaag drukken. Een autoriteit uit de streek der Overijselsche mattenindustrie drukte dit eens in een gesprek met mij uit door te zeggen: ‘De menschen kunnen hier zoo goed armoe lijden.’

De huisindustrie kan dan wel beschouwd worden - zooals b.v. ook de Friesche vlasbewerking - als een hulpmiddel om de ergste armoe te bestrijden, doch het is een middel dat de aanwezige kwaal latent houdt en ondertusschen de slachtoffers uitput.

Het feit dat er een zomer verdienste is geweest met een - zij 't ook klein spaarpotje, terwijl verder oude gewoonten, filantropie en dorpsomgeving, de huisindustrie ondersteunen; maakt de loonkwestie tot een bijzaak.

Aan de eene zijde duurder wordende grondstoffen, aan de andere zijde door onderlinge concurrentie tot het ongeloofelijke dalende verkoopsprijzen, maken de loonen steeds lager.

Is tot nu toe besproken, waarom in de huisindustrie de ‘waarde’ van den arbeid geringer moet zijn dan in het moderne bedrijf, zoodat daardoor reeds het loonbedrag lager zal zijn, zoo komt thans een tweede oorzaak van geringe verdienste aan de orde. De ondernemerswinst ten opzichte van huisindustrieële producten is dikwijls uitsluitend en in elk geval steeds het gemakkelijkst, op te voeren door het arbeidsloon omlaag te brengen. De berekening is doodeenvoudig omdat productiviteit en bedrijfsonkosten grootendeels buiten beschou-

wing blijven. De grondstof kost b.v. 10 cent, de handelsprijs van 't artikel is 50 cent, zoodat er overblijft 40 cent. Elke cent die de huisarbeider meer ontvangt, bedraagt de ondernemerswinst minder.

Het is vooral de openheid van dit verband en de geringe moeite die de ondernemer bij de productie heeft, welke de huisindustrie zoo veel eer dan eenig fabriekmatig bedrijf doen zien als ‘sweating’ of ‘uitbuiting’. Waar dit niet het geval is en door huisarbeid slechts een deel der productie wordt verricht, doordat de voorwerpen in de werkplaats worden afgewerkt, valt ook de openheid dezer ergernis gevende winstdeeling weg. Maar 't feit blijft bestaan dat loonkorting de weg is voor meerdere ondernemerswinst. Welke weerstand vindt de werkgever tegen 't winstbejag behalve in eigen geweten en fatsoen?

In 't moderne bedrijf stelde de vakorganisatie een stuw op, om het al te snel verloopen van 't loon te wijzigen in een op peil houden of opvoeren ervan. De huisindustrie kent dat middel niet. De nood en afhankelijkheid is te groot, de vakbekwaamheid gewoonlijk te gering om een vakvereeniging tot stand te kunnen brengen. In de vakken, als van sigarenmaker, meubelmaker en kleermaker, waar wel vakbekwaamheid aanwezig is en het loonpeil wel laag maar toch niet ondragelijk diep is gezonken, blijkt toch het instand houden eener vakorganisatie buitengewoon veel moeilijker voor huisals voor fabrieksarbeiders.

De geringe aanraking die zij met elkaar hebben, en het feit dat de loonverhouding met den werkgever zeer vaak geheim gehouden wordt, maakt dat er geen onderling vertrouwen, geen gevoel van solidariteit kan ontstaan. Slechts de grootste nood, en een opvlammende agitatie kan hen een korten tijd bijeen brengen.

Elke huisarbeider is dus op zich zelf aangewezen om zijn loon te verdedigen. Van nature heeft ook de loonarbeider zijn laatste verweermiddel. De lichaamskracht is beperkt en de instandhouding van die kracht heeft minimumeischen. Worden die grenzen overschreden dan is de sweater aan 't eind van zijn lied. Doch hoe rekbaar blijken die grenzen als de nood steeds aanwezig blijft. Niet alleen word de werktijd gerekt

en nog eens gerekt, maar bovendien worden vrouw en kinderen te hulp geroepen. Het loon wordt in de huisindustrie bijna overal zoover gezinsloon, als het werk toelaat. Sigarenmaker en kleermaker doen zich helpen door vrouw en ook door kinderen. De wever laat kinderen spoelen. Plakken, erwten lezen, garnalen pellen, touw pluizen, matten vlechten zijn voor de vingerhanden geschikt en worden dus ook door hen verricht. Want is in eenige bedrijfstak eenmaal met gezins- en kinderarbeid een begin gemaakt, dan is de weerstand tegen loondaling weggenomen en dringt deze onverbiddelijk overal door. Komt ook op de fabriek de vrouwenen kinderarbeid voor, die is daar toch in elk geval beperkt en beschermd, terwijl het gezinsloon zich niet in de plaats van het individueele loon dringt. Daartoe geeft alleen de huisindustrie de gelegenheid. Verder dient nog op een bijzondere loonverlaging de aandacht gevestigd te worden. Deze schuilt niet in het stukloon. Juist waar dit eenmaal laag is, zal getracht worden elke verdere vermindering te maskeeren.

Dit geeft aanleiding tot velerlei soort van loonbeknibbelingen. Voorop staat de gedwongen winkelnering, dan volgen boeten voor afgekeurd werk, het betalen of huren van gereedschappen, werktuigen of benoodigdheden.

Hoe zich dergelijke beknibbelingen kunnen verbergen achter een schijn van groote onafhankelijkheid, moge uit een paar voorbeelden blijken.

Een zilversmid b.v. heeft geen werk. Hij gaat naar den handelaar om te vragen of hij niets voor hem kan maken. Deze zegt niets noodig te hebben doch wil na lang aandringen wel helpen door een of ander magazijnartikel te laten ver vaardigen, mits.....minder loon.

Een mattenwever brengt een van eigen biezen geweven rolmat naar den handelaar, en wil de 1e qualiteitsprijzen ervoor bedingen. Zoo zijn geldnood groot is kan de handelaar er op zijn best 2e qualiteit in zien en betaalt daarnaar gerekend....minder loon.

De huisarbeiders zijn vrij hun werk al dan niet af te geven, doch zij weten wel dat zij den handelaar hetzij op den duur, hetzij op dat oogenbiik niet kunnen missen en daarom niet mogen ontstemmen. Juist de *verdeeling van het werk* over een

groep huisarbeiders geeft den handelaar de gelegenheid een stelsel van begunstiging toe te passen waarmee verdeeldheid onder de huisarbeiders en sterke afhankelijkheid van zijn wenschen ontstaan. Zoo geeft een sigarenfabrikant aan zijn huisarbeiders hetzij een grooter of kleiner hoeveelheid sigaren op, waarmee hij het wekelijksch inkomen naar willekeur kan regelen. Een maat-kleermaker heeft voor alle voorwerpen een vast tarief, geldend voor alle arbeiders, doch betaalt daarboven een premie die voor de verschillende arbeiders wisselt.

Iets dergelijks is ook op de fabriek wel mogelijk, doch door de gezamentlijke controle der arbeiders, en door 't feit dat de fabrieksarbeider niet zonder werk kan zitten, zeer in werking beperkt. Ten slotte is er een nog zeer belangrijke reden waarom het loon van den huisarbeider gering is. Terwijl het fabrieksbedrijf er op uit is de productiviteit van den individueelen arbeider te vergrooten, opdat bij een gegeven kapitaalaanwending in de fabriek de productie zoo groot mogelijk zal zijn, heeft het huisindustriëele bedrijf bij vermeerderde productiviteit geen enkel belang. Het tegendeel geschiedt dan ook ongehinderd. De huisarbeider gaat door gebrekkige gezondheid, overmatige en onregelmatige arbeidsduur, gezinszorgen en vooral door de slechte voeding, zoowel in vakbekwaamheid als productiviteit achteruit.

Zoo kan het zijn dat een sigarenmaker op de fabriek in 10 uren meer loon maakt dan de huisarbeider in 14 à 15 uur, terwijl het stukloon gelijk is. Voorbeelden zijn daarvan in Kampen te vinden waar fabriek en huisindustrie naast elkaar voorkomen.

Hiermede is de vinger gelegd op een kwaal die verder gaat dan alleen de welstand van den huisarbeider, want de huisindustrie houdt daarmee tegen dat het nationaal arbeidsvermogen zich zoo ontwikkelt als tegenwoordig dringend noodig is.

* * *

De gezondheidstoestand der huisarbeiders.

Alvorens de nadeelen der huisindustrie voor de gezondheid der arbeiders schematisch aan te duiden - want een beschrijving zou buiten den omvang van dit referaat zich moeten

uitbreiden - zij in 't kort gememoreerd, welke schade en gevaar de huisindustrie voor de verbruikers verbergt.

Wanneer bekend was in welke omgeving en door welke zieke of vervuilde personen de garnalen gepeld waren, de chocolade of suikerwaren in hun blinkend zilveren of gouden papiertje gepakt, de sigaren dikwijls met gebruik van speeksel vervaardigd, de mooie cartonnen doosjes geplakt, of costuum of japon genaaid waren, zoo zou stellig menig verbruiker van 't artikel evenzeer terugschrikken als wanneer hij zijn hoofd door de deur stak van 't woonvertrek, waarin 's nachts gewerkt, geslapen is, waar gekookt en gewasschen werd, en door dit alles een onbeschrijfbare muffe geur heerscht, terwijl wanorde en vervuiling aantoonen hoe niets dan de arbeid op het gezin beslag legt.

Dit was dan echter nog slechts een afkeer. Bovendien is er beslist gevaar van besmetting door pokken, mazelen en velerlei besmettelijke ziekten, vooral van de tuberculose.

Want deze is in de huisindustrie inheemsch. En hiermede is meteen het hart geraakt van de hygiëne der huisindustrie. Van alle nadeelen die nog opgesomd zullen worden is deze de allerergste: de *ondervoeding*. Niet alleen dat het lage loon onmogelijk maakt zich goed voedsel en in voldoende hoeveelheid te verschaffen, bovendien werken andere oorzaken mee de voeding te bederven. Hetzij de gedwongen winkelnering, hetzij een credietstelsel bij den winkelier in de buurt maken de eetwaren voor den huisarbeider duur en slecht. Voor de bereiding ontbreekt elke kookkennis en is dikwijls weinig tijd beschikbaar, terwijl in de woning zelf alles meewerkt om de gezonde spijsvertering tegen te werken, door slechte atmosfeer, gebrek aan lichaamsbeweging en buitenlucht, en overspanning van spieren en zenuwen.

Naast die ondervoeding staat zeer dikwijls de gebrekkige behuizing, ook al omdat geen voldoend bedrag voor woninghuur betaald kan worden. Gebrek aan ruimte, aan goede slaapplaats en aan reinheid, aan drinkwater, en aan licht komt geregeld voor.

Een onderzoek naar de voeding der sigarenmakers en mattenwevers in Overijsel[1] leerde hoe, vanzelfsprekend het

1) Zie verslagen der Inspecteurs van den Arbeid over 1905 en 1906 VIII pag. 176 e.v.

vleeschverbruik, maar ook dat van brood en meel beneden het physiologische minimum bleef, terwijl alleen het aardappelverbruik iets boven het normale bedroeg.

Zooals ook het onderzoek van Mr. E.M. Meijers[1)] had aangetoond, zijn de sterftecijfers aan tuberculose in de mattenwevers-gemeenten van Overijsel onrustbarend hoog. Wanneer het mogelijk was dergelijke cijfers ook voor andere huisindustriën te verzamelen zou ongetwijfeld hetzelfde blijken.

Want van alle omstandigheden die de tuberculoseverspreiding bevorderen is er geen zoo maatgevend als de ondervoeding.

Deze staat in onmiddellijk verband met de tweede algemeene oorzaak van slechte gezondheidstoestanden, n.l. het *ontbreken van goede lucht voor de ademhaling*. Voor een gezond lichaam heeft de long evenzeer voeding noodig als de maag en is bijna nog gevoeliger voor de qualiteit. Hoe staat het nu met de ademhalingslucht in de huisindustrie? Vooropgesteld zij dat de ondervoeding beteekent dat aan 't lichaam onvoldoende brandstof toegevoerd wordt, waardoor een groote gevoeligheid voor afkoeling, dat is voor tocht ontstaat. Bovendien zijn de woningen der huisindustrie niet op goede ventilatie ingericht en dringt de geldnood tot zuinigheid met brandstoffen.

Van ventilatie is dan ook in de woningen en werkvertrekken der huisindustrie zoo goed als geen sprake. De natuurlijke luchtwisseling door muren, kieren enz. zal stellig niet veel meer dan een maal per uur de aanwezige lucht ververschen. Naar de eischen der hygiëne[2)] zou voor dat geval minstens 38 à 40 M^3 vrije luchtruimte per persoon noodig zijn om te waarborgen dat de ademhalingslucht niet spoedig bedorven wordt. Aan dezen eisch wordt wel nimmer voldaan. Gewoonlijk zijn de woonvertrekken waarin niet één persoon maar het geheele gezin vertoeft, juist zoo groot of kleiner.[3)] En wanneer afzonderlijke vertrekjes voor 't werk zijn afgeschoten, is de ruimte zòò klein dat de personen er nauwelijks kunnen zitten. 3 tot 5 M^3 vrije luchtruimte per persoon is in die gevallen geen zeldzaamheid. Een derde algemeene omstandigheid

1) Uitgave van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen.
2) Zie Pettenkofer, Rübner, Oppermann, Sommerfeld e.a.
3) Voor cijfers zij verwezen naar verschillende officieele onderzoekingen.

die van ongunstigen invloed op de gezondheid is, vormt de *onzindelijkheid*. Deze is voor de huisindustrie gelukkig niet algemeen, doch daar waar de vrouw moet medewerken is zij onvermijdelijk. Een Engelsche inspectrice die in haar verslag schrikwekkende feiten moest mededeelen schreef daarbij hoe zij zich niet kon voorstellen hoe iemand bij zoo'n langen arbeid en zoo'n armoede toch nog reinheid zou kunnen handhaven.

Het betreft trouwens niet alleen de gewone zindelijkheid van het woonvertrek, daar het werk òf de reiniging in den weg staat, dan wel veel stof of vuil veroorzaakt.

Waar deze drie algemeene bedreigingen van de gezondheid aanwezig zijn is onmiddellijk te begrijpen wat Roth schrijft[1]: 'in der Hausindustrie, wo die Wohnräume zugleich als Werkstätte dienen, kommen alle Schädlichkeiten der Fabrikarbeit *in potenzierter Form* zur Geltung.'

De omvang van dit referaat laat dan ook niet toe om alle bronnen van gevaar afzonderlijk te vermelden. Gewezen zij alleen op het groote gevaar van stof b.v. bij het sorteeren van lompen; bij het braken en zwingelen van vlas; bij het touwpluizen en het naaien van jutezakken en het herstellen van vuil verpakkingsmateriaal, en vooral ook bij het strippen van tabak en het drogen van 't binnenwerk voor de sigaren. Verder leveren de kolenstrijkijzers der kleermakers, slechte gascomforen voor lijmpotten, de met leerafval gestookte kachels der schoenmakers, dampen die schadelijk werken.

Daarbij komt dan nog voor zeer vele huisarbeiders een ongezonde houding die van te meer invloed is, naarmate de dagelijksche werkduur langer voortgezet wordt, als b.v. van de kleermakers op den snijderstafel, van de naaister aan de trapmachine, de schoenmaker met spanriem over den schouder bij 't piktafeltje, de sigarenmaker voorovergebogen bij den tafel.

Hoe gevaarlijk het is indien ook industriëele vergiften in de woning komen, behoeft wel niet betoogd te worden. Verschillende verfstoffen of met loodkleur bedrukt papier, met lood bezwaarde of zwart geverfde garens, loodplaten tot het

1) Gewerbehygiëne. (Band VIII van Weyl's Handbuch der Hygiëne) op pag. 32.

uitslaan van papierranden kunnen de aanleiding worden tot gevallen van loodvergiftiging.[1)]

Ten slotte zij nog gewezen op het gevaar voor de oogen der huisarbeiders. Zoowel het daglicht als het kunstlicht is hen spaarzaam toegemeten, terwijl tegen vermoeienis al zeer weinig rust genoten kan worden. Hier in 't bijzonder blijkt dat de gezondheid in nauw verband staat met den overmatigen arbeidstijd die alsnu te bespreken is.

* * *

Arbeidsduur.

Het schijnt zoo voor de hand te liggen dat de productie, en dus ook het verdiende loon, vermeerderd kan worden door verlenging van den arbeidstijd. Toch is dit slechts een schijnwaarheid. De ‘Psychologische Arbeiten’ van E. Kraepelin en zijne leerlingen hebben aangetoond hoe 'n ingewikkeld probleem het aanwenden en het regenereeren van het menschelijk arbeidsvermogen vormt. Niet alleen de spieren, maar vooral ook de zenuwen zijn onderhevig aan vermoeienis, die door rust kan worden opgeheven. Dat is voldoende bekend, maar dat de wetten die deze verschijnselen beheerschen buitengewoon ingewikkeld zijn, begint pas langzamerhand ingezien te worden. Toch beteekent dit niet dat elk individu op dit gebied zijn eigen wet kan stellen. Er zijn wel degelijk regelen die niet straffeloos overtreden worden. Een te lange werktijd en onvoldoende rustpoozen putten het lichaam uit, zonder op den duur de productiviteit te verhoogen, integendeel bewerken zij een verlaging. Doch - en dit is een belangrijk punt - bij een eenmaal bestaande hoogte der productiviteit is de werkduur die noodig is om een gevraagde productie te bereiken, vrij nauwkeurig bepaald. Het is noch eenvoudig noch gemakkelijk om uit een stadium van geringe productiviteit in een langen werkduur over te gaan tot een ander van grooter voortbrengingsvermogen in een kort tijdsbestek. Een omgekeerde overgang is daarentegen zeer spoedig ingetreden. Terwijl de moderne industrie door oefening, scherp beproefde

1) Schrikbarende gevolgen van loodvergiftiging in de huisindustrie werden door Dr. Chyzer aan de Internationale Vereeniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders over Hongaarsche pottenbakkers medegedeeld.

bedrijfsorganisatie, loonregeling, toezicht, verdeeling der rusturen en dergelijke middelen er op uit is de productiviteit der arbeiders op te voeren, en daarbij noodzakelijk tot verkorting van arbeidstijd tot 10, 9½, 9 en zelfs in sommige bedrijven tot 8 uur komt, geschiedt in de huisindustrie het omgekeerde.

De omstandigheden, die een langen werkduur bevorderen, zijn logische gevolgen der bestaande verhoudingen. Slechts voor die bedrijven, waar de aard van het werk den dag beperkt, doordat b.v. daglicht noodig is, blijft wellicht een te langen arbeidstijd uit, doch is evenmin een verkorting waar te nemen.

Allereerst is het de vrijheid van den arbeider om te werken wanneer hij lust heeft, om eens op te staan, voor de deur te gaan kijken, een straatrelletje te volgen, dan wel in 't gezin hulp te verleenen.

Wat hij overdag te kort schiet zal hij 's avonds of den volgenden dag wel inhalen. Die onregelmatigheid van werken wordt bovendien bevorderd doordat hij grondstof moet gaan halen, of producten wegbrengen. Het komt zeer veel voor dat daarbij lang moet worden gewacht, en dus een vrij aanzienlijke tijd verloren gaat.

Verder geeft de werkverschaffer nu eens veel, dan weer weinig werk en soms op zeer ongeregelde tijden. Vooral onmiddellijk voor de afrekening van 't loon, is er een drijvende kracht om de te innen loonbedragen zoo groot mogelijk te maken. Dan worden alle krachten ingespannen maar met het gevolg van sterke afmatting den volgenden dag. Dikwijls gaan er meerdere dagen overheen eer de gewone kracht weer teruggewonnen is.

Een voorbeeld van zulk onregelmatig werk betreft een sigarenmaker te Kampen, die in de eerste 3 dagen 160 sigaren maakte, den 4en dag 500, den 5en dag 550 en den 6en dag 600.

Het is bekend hoe ook in het kleermakers- en naaistersvak de seizoendrukte aandrijft tot groote inspanning, die later door afmatting wordt gevolgd.

Dat èn deze onregelmatigheid èn ook de daarop volgende zeer lange arbeidsduur, die in de huisindustrie van 12 tot 18 uur uiteenloopt, hoogst nadeelig voor de gezondheid is, maar

tegelijk ook den arbeid tot een bijna ondragelijke kwelling maakt, is duidelijk voor ieder die zich in de beteekenis ervan indenkt. 's Morgens 5 of 6 uur met het werk aanvangen, bijna geen rust nemen om te eten, en dan doorwerken tot 's avonds 10, 11 uur om doodvermoeid te gaan slapen, zoo dag in dag uit, terwijl de vacantie's alleen gedwongen optreden en nog sterkere armoe beteekenen. Zulk leven kan geen mensch als normaal gevoelen. En toch is de toestand in de huisindustrie geregeld door zoo zeer slechter geworden, dat de arbeiders bang zijn voor elke verandering door de vrees dat evenals vroeger nog meer van hun krachten gevergd zal worden. Dat is een indruk die zich bijna in elke huisindustrie weer herhaalt.

* * *

Vrouwen- en kinderarbeid. Gezinsleven.

Bij de bespreking der loonen is reeds aangegeven hoe het slechts van den aard der werkzaamheden afhangt of een daling der inkomsten den gezinsarbeid teweegbrengt.

Waar het mogelijk is dat de vrouw of kinderhanden mee helpen, ligt het zoo voor de hand dat allen beproeven om de taak van vader te verlichten, en dat alle middelen zonder onderscheid aangegrepen moeten worden om den honger uit huis te houden, dat de gezinsarbeid een natuurlijke en redelijke grond schijnt te hebben.

Terwijl de gezinsarbeid de eigenlijke oorzaak is van 't lage loon, wordt oppervlakkig juist in het meewerken van vrouw en kinderen een verontschuldiging gezien voor het geringe stuktarief.

De wekelijksche ontvangsten van een gezinshoofd die f 6 à f 9 bedragen, schijnen, vergeleken met den loonstandaard op 't platteland, niet onredelijk. Doch vergeten wordt dan, dat niet een maar meerdere personen er een buitenmatig aantal arbeidsuren voor gewerkt hebben.

Een groot nadeel van dien gezinsarbeid is de onvoldoende belooning der kleine gezinnen. Waar veel handen, vooral van grootere kinderen, medewerken kan een redelijke weekinkomst gehaald worden. Dat bedrag werkt dan drukkend op het stuktarief. Om meer hoeveelheid werk te krijgen wordt met iets minder loon vrede genomen.

Vooral voor de vrouw is de gezinsarbeid een buitengewoon drukkende last. Want de arbeid, die zij voor de huishouding, voor opvoeding van kinderen, voor kleeding enz. noodig heeft is al zwaar genoeg. De loonarbeid komt daarbij. Of het een of het ander moet daarbij te kort schieten en, is de nood voor de deur, moet er geld zijn, dan lijdt natuurlijk de huishouding schade.

Voor de kinderen beteekent de huisindustriëele arbeid een vroegtijdige onderdrukking van alle levenskansen ter verbetering.

Slecht gevoed, slecht ontwikkeld doordat de arbeid hen suf maakt voor 't schoolonderwijs, bedrukt in het natuurlijk uitgroeien van hun vermogens, zonder genoeg buitenlucht, zijn zij ook later aan 't gezin gebonden doordat hun werk niet gemist kan worden. Een loonend vak hebben zij niet geleerd zoodat de ellende der huisindustrie voor hen die geheimzinnige aantrekking blijft behouden waarvan de verbreking altijd nog meer dan het voortduren wordt gevreesd. Zij verkrijgen een moedeloosheid zonder eenig vooruitzicht, die het gevaar inhoudt de geestelijke veer van het leven te doen verslappen. Want het moet verwondering wekken hoe vooral op 't platteland ondanks alle nadeelen der huisindustrie die opgesomd werden, het gevoel van saamhoorigheid den familiezin het oude karakter deed behouden. In de stad is het gevaar grooter dat de drankprikkel gezocht wordt om de stoffelijke en vooral de zedelijke ellende nog te verergeren. In de stad is het gezin minder sterk samengehouden en zal ook onzedelijkheid als een besmetting worden overgedragen.

Maar ook al blijft het gezinsverband in de oude *vormen* ongeschonden voortduren en is er van zedelijke ontaarding nog niets merkbaar, dan nog rijst de vraag wat voor *inhoud* dat gezinsleven behield.

Zoodra verwaarloozing van de huishouding, van kleeding, van kinderopvoeding is ingetreden omdat het werk aller aandacht blijft vergen, moet het gevoel van verantwoordelijkheid, het besef van eenige waardigheid wegkwijnen, anders zou zulk leven door geen mensch te verdragen zijn. Wanneer de toekomst der kinderen aan directen nood moet worden opgeofferd en zij moeten gedwongen worden met slaan of

brommen om aan den arbeid te blijven[1] of vroeg in den kouden wintermorgen uit hun slaap gehaald om 't werk weer te beginnen[2], dan dwingt de ellende tot een hardheid en wreedheid die onnatuurlijk zijn.

Wanneer niet alleen het lichaam maar ook de zenuwen tot het uiterste ingespannen of overspannen zijn, en sleepende ziekten de vreugde aan 't leven, de diepste kernkracht van 't bestaan, aantasten, wat kan er dan overblijven van een gezinsleven.

Dat toch krijgt pas beteekenis door de gezamentlijk genoten rust, door belangstelling voor elkaars wenschen, door de ontwikkeling van de eigenschappen van hoofd en hart aan den onderlingen omgang. Hoe ook, en onder welke invloeden ook, de arbeiders er in slaagden om gezin en waardigheid tegen armoe en ellende te verdedigen, het was niet de huisindustrie die hen daarbij ondersteunde, daar deze eer dreigde met verslapping van karakter en zeden en met ontbinding van al wat in 't gezin het enkel samen zwoegen te boven gaat,

* * *

Organisatie.

De fabrieksarbeiders hebben in het organiseeren voor hun gezamentlijke belangen van lichamen die sterker zijn dan de alleenstaande verhuurder zijner arbeidskracht, een middel gevonden waardoor hun physieke en psychische eigenschappen weder kunnen opbloeien inplaats van door de armoe in dranken zinneprikkels verstompt te worden. Is datzelfde middel niet mogelijk om ook de huisindustrie-arbeiders te verlossen uit hun nood?

Er zijn meerdere redenen, die dat of onmogelijk of moeilijk maken. Allereerst toch moet de vraag rijzen of de huisindustrie noodzakelijk in achteruitgang is dan wel of het denkbaar is dat een nieuwe opbloei zou kunnen intreden. En daarbij is de loonkwestie het hart van 't probleem.

Er zijn takken van huisindustrie die zonder pardon ten doode zijn opgeschreven b.v. schoenmakerij en huisweverij.

1) Mattenvlechten te Putten.
2) Tabakstrippen en garnalenpellen te Harderwijk. Zie verslagen der I.v.d.A.

Er zijn andere huisindustriën b.v. in de tabaknijverheid, waarin het bewerken van den overgang tot het fabrieksbedrijf slechts uiterst geringe inspanning zou behoeven te kosten, en weer andere als het kleermakersbedrijf waar geen enkele reden aan te geven is die het verbeteren der toestanden ondoenbaar maakt.

Het kan zonder verdere uitwerking duidelijk zijn, dat het de ekonomische positie van een tak van huisindustrie is, die aangeeft of er kans is om tot verbetering te geraken.

Van groot belang is daarbij ook de vraag of de huisindustrie slechts afhankelijk is van nationale of ook van internationale concurrentie. Het is bekend hoe de Internationale Vereeniging tot Wettelijke Bescherming der Arbeiders over dit punt een zeer uitvoerig en gedetailleerd onderzoek heeft ingesteld.

De huisindustriën berustende op ‘bijverdiensten’ van 't gezin zijn bijna zonder uitzondering vatbaar voor tariefverbetering, terwijl de landelijke industriën als mattenindustrie, vlasbewerking, klompen-, hoepel- en stoelenmakerij elk een afzonderlijke studie vereischen om te zien of zij door vijandige ekonomische machten geheel en al ingesloten zijn, dan wel of er een weg is om te kunnen ‘uitbreken’. Doch uit deze beschouwing is duidelijk dat de vakorganisatie in de huisindustrie - gesteld dat zij tot stand kwam - een geheel andere taak voor zich vindt dan de organisatie der fabrieks- en vakarbeiders. Eene andere taak en een veel moeilijkere.

Er zijn echter tal van redenen, die het tot stand komen van die organisatie belemmeren, zoo niet onmogelijk maken. Sommen wij slechts eenige dier redenen op, dan zal hun invloed zonder verdere toelichting duidelijk zijn.

De huisarbeiders behooren naar vakbekwaamheid en naar arbeidsvermogen tot de slechtste. Zij hebben geen weerstand tegen nog grootere armoe, die staking kan brengen, en tijdens 't werk hebben zij geen tijd om te vergaderen of te overleggen. Uit hun versuft en neergedrukt milieu zijn de karakters en hoofden die een organisatie zouden kunnen leiden, reeds lang weggevlucht om een beter bestaan te vinden. Hun huisarbeid belet dat zij geregeld elkaar zien, spreken en leeren vertrouwen. Uit vrees voor den werkgever, die zoo tal van strafmiddelen ter beschikking heeft, durven zij zich niet uiten

maar beproeven veeleer om de gunst van den werkgever te concurreeren.

Hun slappe lichamen en door zorgen gekwelde hoofden zien geen uitkomst en zijn voor elke verandering en voor elke daad bevreesd.

Toch is meermalen in tijden van nood onder huisarbeiders een begin van organisatie ontstaan, doch dan was het gewoonlijk een te hoop loopen zonder blijvend resultaat.

Ten slotte dient gezegd, dat de huisindustrie een voortdurend gevaar is voor de bestaande vakvereenigingen. In tijden van staking kan de huisindustrie het werk overnemen of werkwilligen leveren. Maar voornamer is de concurrentie door 't lage loon. Waar het ‘op-peil houden’ der loonen inheemsch is, zal dat peil sterk beinvloed worden door 't bestaansminimum in de huisindustrie. En waar 't loon mede wordt bepaald door prijs-concurrentie tusschen huisindustrie en werkplaats wordt een belangrijke loonsverhooging in die werkplaats daardoor tegengewerkt.

Een vrij uitgebreide huisindustrie in eenig land houdt ook tegen dat de arbeidersbevolking zich industrialiseert, en belemmert daarmee een snelle ontwikkeling der nijverheid; die ook voor de opkomst der arbeidersbeweging van overwegend belang is, daar een stationaire industrie zoo goed als geen vakactie toelaat.

* * *

Zedelijke nadeelen.

Met de stoffelijke nadeelige gevolgen der huisindustrie die hiervoor uitvoerig en systematisch zijn opgesomd, gingen reeds veel zedelijke nadeelen samen.

De ondermijning van zelfstandigheid en waardigheidsgevoel van ouderplicht en gezinsbanden door de uithollende macht der zorgelijke en uitputtende armoede zijn van een zeer wijde beteekenis. Daarmede zijn echter op verre na niet alle zedelijke nadeelige gevolgen geschetst.

Verleiding tot drankmisbruik die niet door een fabriekschef wordt onderdrukt of tegengegaan, verleiding tot diefstal aan de grondstoffen ter bewerking uitgegeven, mogen bij de groote

meerderheid op voldoend krachtig verzet stuiten; er is geen twijfel of er vallen vele slachtoffers.

En vooral in de grootere steden is de huisarbeidster aan de sterke verleiding bloot gesteld, afleiding en genot langs zulke wegen te zoeken als tegelijk helpen om den finantieelen nood te lenigen. Doch ook op anderen dan de huisarbeiders werkt de huisindustrie als een invloed die het zedelijkheidsbesef ondermijnt.

De winkelbeheerders in de Langstraat, de werkbazen en sweaters, die hun finantieel voordeel moeten opbouwen uit wat zij aan de ellende der arbeidersgezinnen ontrooven; maar ook eenige grootere kapitaalkrachtigere huisindustriëelen die de tarieven zoo winstgevend mogelijk becijferen door er op te rekenen dat talrijke gezinnen in diepen nood verkeeren en dat een groot aantal kinderhandjes in krotten en hutten beschikbaar is; zij ondergaan een proces van ontaarding, niet minder bedenkelijk dan dat der huisarbeiders zelve.

* * *

Slot.

Zonder een bepaalden toestand te beschrijven, en toch op grond van bekendheid met vele huisindustrieën in ons land, heb ik getracht aan te geven wat de nadeelige gevolgen van dezen bedrijfsvorm zijn.

Gelukkig is niet overal de ellende zoo zwart, en zòò zonder eenig randje licht als de eind-indruk der opsomming wellicht aangeeft.

De huisindustrievorm heeft echter steeds de strekking om gansche gezinnen naar die put van armoe en leed heen te dringen, wanneer en zoolang geen gunstiger omstandigheden daarin tegenwerken.

En vooral belet die bedrijfsvorm de geleidelijke ontwikkeling en verheffing der arbeidersklasse - haar stoffelijke en geestelijke wedergeboorte - die de arbeidersbeweging bezig is te verwerkelijken.

Het sterkste en voornaamste, zoo stoffelijk als geestelijke nadeel der huisindustrie is dan ook dat zij de arbeidersbewe-

ging tegenhoudt en belemmert; dat zij vele vlijtige arbeiders, vele nijvere vrouwen en talrijke in zorg en leed geboren kinderen afwendt van het opkomende licht, dat voor allen loonarbeid een betere toekomst voorspelt.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, menschen en stroomingen

J.A. Alberdingk Thijm

Een man die ridderlijke en hoofsche vormen aankweekte, die daarbij geestig en scherpzinnig was.

Dat hij, bij openbare gelegenheid, het verwijt roomschkatholieke beginselen te belijden, met een levendig uitgesproken ‘Je m'en fais gloire!’ beantwoordde, drukte voor het vervolg zijn karakter uit en boezemde tevens eerbied in.

Als dichter was hij onbeteekenend, maar als persoonlijkheid dichterlijk. Het was namelijk duidelijk, dat hij niet leefde met eenige belangzuchtige berekening, maar alleen naar een zeker ideaal dat hij zich jong gevormd moest hebben. Hij had zich het buitengewone genoegen veroorloofd in het midden van de koopstad Amsterdam de vrome en sierlijke eenling te zijn, die hij was, en zich van ieder te onderscheiden. Hij onderscheidde zich van de wereldlingen door zijn vroomheid, van de vromen door zijn kerkgewoonte, van de kerkgangers door zijn liefhebberij in tooneelvermaak. Minst van hem gediend waren zijn geloofsgenooten, van wie hij in die dagen het bijna eenige sieraad was. Onder zijn beste vrienden en meest vereerde voorgangers rekende hij dan ook lieden van andere overtuiging dan zijn eigene. Zijn aanvulling van Van Lenneps *Vondel* droeg hij op aan Potgieter, hij wedijverde met Busken Huet, en was vertrouwelijk met Johs. van Vloten. Bekend is zijn bewondering voor Bilderdijk.

Zijn *Karolingische Verhalen* gaven het best zijn stijl en karakter aan: een late paladijn van den legendarischen Charlemagne. Zijn opstel *De Heilige Linie*, een doorwerkte studie, was van beteekenis voor de toenmalige bouwkunst. Door zijn beoordeelende werkzaamheid oefende hij in stad en land

invloed, hij droeg bij tot het behoud van gebouwen en gedenkteekens en deed mee aan het onderzoek van geschiedenis en letteren. Waar hij zich in de weekbladen niet onbetuigd liet, verheugde hij door de geestige wending waarmee hij van een verslagen tegenstander afscheid nam.

De novellen, die hij in grooten getale verschijnen deed, munten uit door de nauwkeurigheid waarmee een menigte van bizonderheden uit het verleden van nederlandsche families erin verwerkt zijn. En niet alleen de personen, maar ook de dingen die hen omgaven, zijn er in alle onderdeelen weergegeven: uitingen van een waren vorschers-wellust die toch nooit onsierlijk wordt. Een opmerkelijk staal van dit soort letter-werk is *Mejufvrouw Leclerc*, dat ik om zijn glanzige kleinkramerij, als miniatuur-geschilder, indertijd bijna bewonderde. Deze liefhebberij voor de nietige bizonderheid is Thijm vóór alles eigen. Daarin, en ook in de soort van gevoelens die hij belangrijk vond, toont zich, als het kenmerkende van zijn natuur, een zekere kinderlijkheid. De vraag of men lid was van zijn kerkgemeenschap, en, zoo ja, of men dan een Roomsch meisje huwde, dan wel zich, al of niet gelijktijdig met zulk een meisje, in den geestelijken stand begaf, kon hem buitengewoon belangrijk voorkomen, en dat niet enkel wanneer hij novellen dichtte, maar ook als hij geschiedenis schreef. Zijn opstellen over Vondel waren dan ook eigenlijk novellen, en hun held werd de eenigszins weeke bekeerling en geestelijke minnaar, dien wij ons als den Vondel van Thijm herinneren.

Al dat novellistische, en ook *De Portretten van Joost van den Vondel*, is dilettante-werk: alleraardigst en door zijn vele gegevens dikwijls bruikbaar, niet zonder hier en daar een bevallige bladzijde, maar in de behandeling van de werkelijkheid al te klein en in de verdichting al te kinderlijk.

Vandaar dat ik een herdruk als nu door de uitgevers C.L. Van Langenhuysen en Martinus Nijhoff ondernomen is,[1)] niet

1) Werken van J.A. Alberdingk Thijm, verzameld en gerangschikt met Inleiding en Overzichten door J.F.M. Sterck. D1. IX. Portretten van Joost van den Vondel, D1. XVI. Verspreide Verhalen V. Amsterdam C.L. van Langenhuysen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1908/09.

onvoorwaardelijk kan aanprijzen. Dat de novelle *Prins Willem de IIe voor Amsterdam* in 1886 werd geschreven, of tenminste uitgegeven, is al erg genoeg: dat ze in 1909 herdrukt wordt, verdient geen toejuiching.

Wie Thijms arbeid kent en hem waarlijk eeren wil, had beter gedaan, ons eerst van zijn veelvoudige bemoeiingen een beeld te geven dat ons kon bijblijven. Daarna zou een keus uit zijn geschriften ons de welkome gelegenheid geweest zijn kennis te maken met het goede dat ons verborgen bleef. En zoo, om zijn beste en wezenlijkste door ons opgenomen, zouden wij hem tezamen met zijn tijdgenooten, op ons leven en onze gedachten hebben laten doorwerken.

Nu gepoogd wordt hem door ons in al de uitgebreidheid van zijn bijkomstigheid te doen aanvaarden, vrees ik dat wij hem meer dan hij verdient bij die tijdgenooten zullen achterstellen.

Aanteekening

Een fijn mengsel van kritiek en waardeering is de Inleiding die Maria Viola bij haar Bloemlezing uit Thijms verhalend Proza (nr. LXVI van de Nederlandsche Bibliotheek) geschreven heeft. Er is daarin een bewondering die tot lezen uitlokt en een onderscheiding die vertrouwen wekt.

De Macbeth van de hagespelers

De waarheid is dat ieder die *oogen* heeft, onafgebroken kon geboeid worden. Dit in antwoord op de vraag of het waar is dat Verkade Shakespeare vermoord zou hebben. Hij heeft hem doen leven, maar ge weet dat dichters veelvoudig zijn, en de vraag is dus: welken Shakespeare?

Shakespeare was een man van rijke en hartstochtelijke verbeelding. Hij vermomde zich in honderd gestalten en verstond de kunst in die alle zichzelf te zijn. Zoo vermomd bewoog hij zich natuurlijk en met gemak door tal van toestanden en verhoudingen.

Maar met dat al bleef hij Shakespeare, de schepper en vinder van dat vele, en niet iemand die van het door een ander gevondene dit of dat nabootste.

Of zijn stukken speelbaar waren? Hij was van beroep tooneelschrijver; hij schreef ze opdat ze zouden gespeeld worden; en ze werden gespeeld en hijzelf vervulde er rollen in.

Er is ook geen enkele reden om aantenemen dat zijn tijdgenooten ze onspeelbaar vonden, of dat hijzelf van die meening was. Zij werden met genoegen gezien en als Shakespeare de spelers goeden raad gaf, dan was dat niet in den toon van iemand die weet dat zijn spreken vruchteloos zal zijn.

Die raad zelf trouwens was dood-eenvoudig. ‘Gematigd en toch krachtig’, dat was eigenlijk alles wat hij, bij monde van Hamlet, te zeggen had. Als iemand aan het gevoel het gebaar, aan het gebaar het woord onmiddelijk doet aansluiten, en daarbij natuurlijk blijft, dan is hij een goed akteur, en meer werd ook door Shakespeare niet van hem gevergd.

Het spreekt vanzelf dat er achter ieder spel een oneindige mogelijkheid van beter spel openbleef. De vrijheid en kracht van Shakespeare's verbeelding kon in het algemeen aangeduid, kon in het bizonder misschien verrassend benaderd worden, - maar wie kijkend en luisterend zich werkelijk van de heerlijkheid van die verbeelding begon bewust te worden, die besefte wel dat wat hem boeide niet die povere vertooning was, maar zijn eigen innerlijk, waarin die verbeelding was herleefd.

Het spel was middel. Doel: de verbeelding te ontvlammen van den toeschouwer.

Er kwam bij dat stukken toen niet zoo spoedig als nu gedrukt werden. Als drukbare werken werden zij eigenlijk nauwelijks beschouwd. Zij waren de tekst voor de vertooning en de vertooning had tot doel het boeien van een menigte. De tooneelschrijver die haar best boeide werd de invloedrijkste en de vermogendste.

Ik verbaas mij dat er ooit een menigte geweest is die zich door Shakespeare boeien liet. Oprecht gezegd: het schijnt mij niet half zoo moeielijk een Shakespeare-akteur te zijn als een Shakespeare-toeschouwer. Die gedrongenheid, die geest, dat beeldvolle, dat afwisselende, dat verheven-hartstochtelijke en de alle perken van menschelijke ervaring te buiten gaande willekeur en wettelijkheid: ik bewonder de menigte die er maar iets van voelde zooals ik het den enkeling doe die er alles van voelt,

Maar - aangenomen dat er onder Shakespeare's tijdgenooten ideaal-toeschouwers van zijn werken geweest zijn, - nog verbazingwekkender zou het me lijken als ze er thans waren.

Dáárin had Charles Lamb - een eeuw geleden - geen ongelijk: de meeste menschen die schreien omdat Othello zijn vrouw vermoordt, doen het niet minder omdat in een aanstonds vergeten spel de neef het zijn oom doet. Er is een verhaaltje en de vraag is maar of het aandoet, of het bezighoudt. Lamb sprak van Engelschen; met hoeveel meer recht kon hij buitenlanders hebben bedoeld.

Ik ontken niet het bestaan van een begrijpende minderheid. Maar ik geloof dat juist bij die minderheid, op *dit* oogenblik, het meeleven met Shakespeare maar gering kan zijn.

Want - begin bij het begin: - is het bovennatuurlijke dat, niet enkel in *Macbeth* maar in verscheidene van de grootste drama's, zoo ontzettend meespeelt, voor ons een werkelijkheid? Huiveren wij bij de heksen, beangstigen ons de geesten, ontstellen ons de wonderen en teekenen die in de natuur aan een moord voorafgaan? De zeventiende-eeuwers kunnen zoo gevoeld hebben: onze begrijpenden zeker niet. Maar wat is Macbeth, wat is Lear, wat is Julius Cesar zelfs, zonder dat de werkingen van het heelal hen omgeven, hen

steunen, hen verpletteren? Onspeelbaar, zei Lamb. Neen, dat is het niet. Als in het geloof, in de verbeelding van de toeschouwers dat heelal maar meespeelt, - als het, indien daar aanwezig, door de vormen van Shakespeare maar wordt beroerd.

Blijft over: het menschelijke. In *Macbeth* de moord op een weldoener en gastvriend. Dat het tevens de moord op een koning was beweegt ons al minder. Maar meent ge dat de renaissance-hoftaal van Shakespeare u natuurlijk schijnt? Is zijn tooneel-welsprekendheid - prachtig voor wie de verzen van dien tijd verstaat - met haar geest, haar beeldvolte, haar kortheid en windingen en verouderde woorden, u ook maar voor de kleinste helft duidelijk? Geniet ge zijn sierlijkheid, beseft ge zijn hartstocht, stort ge u vrij als een zwemmer in dien stroom, in dien al wat weerstaat met zich sleurenden hoogvloed van alleen- en samenspraak? Voelt ge de kracht van zijn denken? volgt ge den blik dien hij over de wereld slaat, en deelt ge dien? Ondergaat ge aan het eind de blijde vermoeidheid van den bezetene die al zijn hartstochten geduld en gepeild en overwonnen heeft en die nu machteloos maar behouden terugziet op het koken dat hem aan land wierp?

Want dat alles is *Macbeth* - en waar is het niet, bij Shakespeare, bij dien bevallige boven den afgrond, bij dien eeuwige die zoozeer van één tijd was, bij dien menschelijke die zoo moeielijk- en gesloten-persoonlijk, bij dien verbeelder die zulk een onontwarbaar denker was.

De waarheid is dat de menschelijkheid van Shakespeare onder de grootheid van zijn geest en in de eigenaardigheid van zijn persoonlijke taal, tot een uiting geraakt is die zelfs kenners bezwaarlijk ontsluiten.

Hij hoort tot de moeilijksten onder de dichters, - maar die in twee dingen klaar is: in zijn vers, d.w.z. in het algemeen genomen, in zijn dictie, en in de opeenvolging van zijn tooneelen.

Wie zijn verzen kan volgen, hun intonaties voelen, hun gang en overgang meemaken, die kan hem nabijblijven. En wie het geheel van zijn tooneelen overziet, krijgt - vooral als hij ook hun vaart verstaat - een denkbeeld van wat hij heeft bedoeld.

Ziehier dus twee middelen die op ons tooneel mogelijk zijn: een volkomen zegging, een volkomen ensceneering.

In 1893 speelde in Amsterdam de troep van Mr. Forbes Robertson *Macbeth* en *Hamlet*. Ik heb die vertooningen niet gezien, maar H.J. Boeken schreef in *De Kroniek* het volgende: ‘Hoe komt het dat ik mij die drie avonden geheel in direct contact heb gevoeld met de ziel des scheppenden dichters zelven, dat ik de beide tragedies woord voor woord vóór mij op het tooneel èn in mijn eigen binnenste heb voelen afspelen, waarom ik alle bizonderheden van opvatting, décor enz. (waar zeer zeker door deskundigen veel goeds van te zeggen zou vallen) vergat? Het is omdat de spelers alle zonder uitzondering, recht deden aan de verzen. Niet dat er een echte of oude traditie gevolgd werd, maar het rhythme der verzen was als de golfslag in den psychischen stroom der levende taal zelve, die aller ziel naar den golfslag van 's dichters ziel deed bewegen.’ Dáár was dus een volkomen zegging: zoo tenminste dat een hoorder als Boeken, die natuurlijk het drama van tevoren kende, zich gelukkig en bevredigd voelde. En zeker zal ieder dichter het met hem eens zijn dat de beste *zegger* van een tooneeldicht de beste *speler* is. Het stuk te zien spelen op het tooneel, maar te gelijk in ons binnenste, dat is, bij het luisteren naar zulk een, onze schoone voldoening, en wij vragen van de betimmering en aankleeding niet veel anders dan dat ze ons niet plaagt.

Toen nu verleden jaar Verkade den *Hamlet* speelde was zijn tooneel-inrichting zóó sober, dat ik meende te kunnen schrijven: ook zij die het verhaaltje van Shakespeare's drama en de kostelijke vondsten van kleuring en verlichting bijkomstig achten, kunnen hierin het goede beginsel zien. Ik verheelde niet dat het spel van Verkade en de zijnen zwak was en in de naar haar beginsel goed-ingerichte tooneel-ruimte Shakespeare's vers niet tot zijn recht en dus zijn verbeelding niet tot volle verschijning kwam.

Hoe is het nu met de *Macbeth*-vertooning?

Slaan we, om die vraag te beantwoorden, de *Decoratiebeschrijving* op, die Jac. van Looy aan zijn door Verkade gebruikte *Macbeth*-vertaling vooraf deed gaan. Ze begint als volgt:

‘Toen ik, tijdens Mr. Robinson's bezoek aan ons land, het

Macbeth-drama in den Amsterdamsche Schouwburg zag vertoonen, werd een oude gedachte weer geheel in mij levendig: of het niet mooi zou zijn en beter, bij opvoeringen als die van Shakespeare's tooneel-dichtingen, welke toch door het rhythme alleen al een hooger leven dan het gewone hebben, wanneer de decoratie enz. daarbij, in plaats van zoo nauwgezet mogelijk de verwezenlijking van werkelijkheid te bedoelen, zich om het belang van den algeheelen indruk en om een hoogere kunstwaarheid dan de precieze nabootsing, beperkte tot een meer geestelijke waarde, een schijnbaar ondergeschikte, maar niet minder mooie: tot de begeleiding te zijn van het dichtwerk dat wordt gespeeld.'

In eersten aanleg schijnt de wensch van Van Looy dezelfde als die van Boeken: de tooneel-toestel ondergeschikt aan de zegging. Maar onmiddelijk daarop schrijft hij: 'schijnbaar ondergeschikt' en verlangt dat het dekor de rol van 'begeleiding', een min of meer onafhankelijke dus naast het dichtwerk, vervullen zal. Het onderscheid was dat in Boeken de dichter, in Van Looy meer de schilder sprak. In de kleur, 'de tot sprakeloosheid te stemmene kleur' wenschte de laatste de ziel van het drama te zien uitgesproken, een geschilderde fantasie die de gesprokene begeleiden en ermee harmonieeren zou.

De vraag of zulk een begeleiding mogelijk is, wil ik daarlaten. Van Looy heeft zijn vertaling van een inderdaad boeiende kleuren-beschrijving doen voorafgaan. Verkade heeft door zijn kleuren-fantasie een spel begeleid dat als zoodanig niet in aanmerking kwam.

De opeenvolging van de tooneelen zonder teveel stoornis aan de toeschouwers mee te deelen, daarin is Verkade geslaagd. Maar hij is erin geslaagd, alleen door middel van het gezicht.

Zijn arbeid valt daardoor niet alleen buiten de dusgenoemde tooneelspeelkunst, het akteeren op zichzelf, zooals bv. Louis Bouwmeester die beoefent, maar ook buiten de ware tooneelspeelkunst die in de goede zegging en in de goede aaneenschakeling van het doende en sprekende gebeuren bestaat.

Dat doende en sprekende gebeuren is aan de zichtbaarheid van een kleurige begeleiding ondergeschikt gemaakt, zoodat juist het omgekeerde bereikt is van wat Boeken wenschte en

‘een kleuren-fantasie bij *Macbeth*’ voor de vertooning die wij zagen de ware naam zou zijn.

Dit, ondanks dat Verkade zelf mij toescheen een sterker akteur te zijn dan verleden jaar, en tenminste enkele van zijn medewerkers niet zonder talent bleken. Maar de onderschikking was niet minder duidelijk omdat ze vrijwillig was, de stem van de sprekers getemperd bleef en hun bewegingen in een zeker aantal bewegelijke standen waren opgelost.

Kan men nu zeggen dat dit Shakespeare vermoorden was? Neen, maar het was een kleurenverhaal uit *Macbeth* geven, dat men met de oogen genieten kon. Ik doorleefde een aangenamen avond, betrapte mij voortdurend erop dat ik niet luisterde, maar verzonken in 't kijken was, en toornde niet tezeer wanneer ik, luisterend, weinig verstond, of nu en dan maar enkele schoone en door Verkade goed gezegde verzen hoorde. Ik heb het zichtbare verhaal aanvaard zooals het mij gegeven werd en ik raad ieder desgelijks te doen.

Wel mag gezegd worden dat wij een oplossing van het tooneel-vraagstuk weer minder nabij zijn dan een vorig jaar. De eisch dien ik in mijn *Inleiding tot Vondel* stelde: zeggen van het tooneel-dicht met volstrekte ondergeschiktheid van allen toestel, akteurs inbegrepen, een eisch telkens weer door tal van dichters, nu in ons land, dan elders, uitgesproken, schijnt even onvervulbaar als hij, naar onze meening, onontkoombaar blijft.

Of het zeventiende-eeuwsche, ons moeielijk toegankelijke drama van Shakespeare geschikt is om zooals wij het wenschen, gespeeld te worden, is een vraag die eerst nu, misschien, aan de orde komt.

ALBERT VERWEY.

Aan de nagedachtenis van Ferrer
Gedood 13 october 1909.

I

Aan Ferrer

Glory, glory, glory
To those who have greatly suffered and done!
Never name in story
Was greater than that which ye shall have won.
(SHELLEY: ODE, written October 1819, before the SPANIARDS had Recovered their Liberty).

Eén salvo - en dit leven zonk? 't Zal stijgen
Gelijk een storm-doorwaaide vlam en grijpen
Millioenen harten. 't Leven niet, noch 't sterven
Heeft te beduiden - maar wel hòe wij leefden,
Wel hoe wij stierven. Heil! de schaarse Helden
Wier bloed dit leven opstuwt, staalt, doet stralen,
Dat volken die ons volgen en terugzien
Naar verre kim van 't overeeuws verleên
Nog staren op het rode gloên. Geen harten
In wier bewogenheid niet dàn het danken
Bloeit naast de onblusbre vloek voor 't schendend schaamle
En smorend broedsel dat als slangenkluwen
De keel omknelt van wie om Waarheid, Liefde
En Liefdes Schoonheid riep. Maar eeuwig bloeien

Op 't bloed-doordrenkte graf van Liefdes offer
De bloemen waarheen kindren grijpen, vrouwen
Hun dierste kleinen heffen en wier geuren
Zwaarderen stroom geeft aan het hart des strijders.

II

Aan den bekrachtiger van Ferrers vonnis

Awaken, awaken, awaken!
The slave and the tyrant are twin-born foes. -

(SHELLEY).

Dit is niet vreeslik, 't is niet gruwzaam - gruwen
En vrezen minder dan een huivrend rillen
Doet dit aansluipend, koel en gluiprig kille
Martlende moorden; dit doet mensen schuwen -

Zo 't mensen zijn - Want zulke daad bedrijven
Wel koningen en priesters, maar geen harten
Die manlik gloên in levens hete smarten.
Dit 's daad van harteloos verwijfde lijven.

Siddren de eiken als de stormen loeien,
Zij heffen steeds weer hoog de loverkronen,
Maar poelen tasten waar zij 't krachtigst tronen
De wortels rottend aan en moorden 't groeien.

't Rottend moeras stinkt steeds. In alle landen
Vindt Gij, Alfonso, zwamgelijke broedren;
Verheug U en blijf staâg Uw hoeren voedren,
Scherp Uwer honden gifbekwijlde tanden!

III

Spanje

Their bones in the grave will start and move,
When they hear the voices of those they love,
Most loud in the holy combat above.

(SHELLEY).

Weent om den broeder, den te vroeg gedode,
Weent om dit hart dat bloeide en stijgend brak,
Weent om dit volk daar 't rees en met een smak
Neerplofte in 't hol waaraan het nauw' ontvloden!

Maar als Uw hart in toorn en smarten beeft,
Als doffe woede Uw machtloos oog verduistert
Om wat geschiedde aan Hem, die werd gekluisterd
En weerloos, wreed gekeeld - bedenkt: Gij leeft!

Nog kunt Gij lachen, luide of heimlik, lachen
Met vloek in 't hart en smart in 't schreiend oog!
Buigt wie U neerbuigt daarmeê niet de boog
Die, als de lucht van 't rode vlamt der vlaggen,

Hemzelf het schot in 't voze leven slaat?
Zullen Uw harten dàn niet bloeiend stijgen?
En Z í j n graf prijkt met rijpe bloesemtwijgen!
Het bloed eens mart'laars is een eeuwig zaad!

15 October 1909.
MAURITS UYLDERT.

Over Carlyle's Geschiedenis van Frederik de Groote
Door
Is. P. de Vooys.

De bekoring van Carlyle's werken is zijn hartstochtelijke profetische persoonlijkheid. Hij heeft wat te zeggen tot de personen zijner toehoorders, maar meer nog tot het volk als de natuurlijke gemeenschap van personen en geslachten. En het best kan hij het zeggen in de beelden der geschiedenis. Die tracht hij te doen leven, te doen zien als een bestaan, waaraan ook het onze nog deel heeft en waaraan het oude, maar bijna eeuwige, verplichtingen heeft. In dien zin zou hij een verkondiger van de evolutie-leer kunnen heeten. Het verleden leeft nog in ons voort. Wat wij thans zien en als ons natuurlijk bestaan gevoelen, is alleen mogelijk geworden door wat te voren geschiedde.

Doch wel verre is hij van een evolutie-leer, die den overgang van geslachten en volken uit oude in nieuwe vormen, verklaard wil zien uit vrij wel blinde natuurwetten. De maatschappelijke evolutie, waarvan de geschiedenis een uitbeelding tracht te fixeeren, is vóór alles een resultaat van scheppende evolutie.

En met de ekonomische leer, die den grondslag van alle maatschappelijke waarden zocht in den arbeid, wijst ook Carlyle den arbeid aan als de scheppende macht. Doch een andere arbeid als de gemiddelde maatschappelijk-noodzakelijke prestatie van vele producenten. Niet gering schat hij die. Integendeel beschouwt hij het nijver voortbrengen der levensbehoeften

zooals in elken tijd op andere wijze geschiedt, als de ware kern van 't maatschappelijk leven. Zoo zeer is het voor hem hoofdzaak, dat hij zeer groote offers van personen gewettigd vindt, indien slechts tot zoo'n doel gebracht.

Maar hij meent uit de geschiedenis gezien te hebben, dat niets moeilijker is dan juist zoo'n doel te bereiken.

Gemeenschappen, volken en beschavingen gingen eraan onder dat zij het niet konden. Er werd wel gewerkt, maar niet zóo, als noodig bleek om de maatschappelijke voortbrenging te doen passen op de behoeften der samenleving. Om den gemiddelden maatschappelijk noodzakelijken arbeid in staat te stellen de waarde-vorming tot een evolutie te maken, moest een andere soort arbeid voorafgaan, een andere soort, die bovenal geestelijk en scheppend is, en die - aldus de les der geschiedenis - uiterst zeldzaam voorkomt. Het is slechts de held, de koning, die instaat is zulken arbeid te verrichten, en dan nog alleen in een gemeenschap, geneigd tot vereering metterdaad van zoo'n held, door dat zij hem toestaat te arbeiden gelijk zijn scheppend vermogen hem aangeeft.

Dit is de diepere zin van Carlyle's heldenvereering, - om zoo te zeggen ekonomisch uitgedrukt. Ten minste voor zoover dat mogelijk is. Want van een zuiver onpersoonlijken, in de natuur der dingen liggenden ekonomischen factor is geen spoor te ontdekken. Waar het op aan komt is een zielkundige neiging van den enkele om te heerschen en van de velen om zich te laten beheerschen, in het vertrouwen dat niet een ekonomisch maar een historisch noodzakelijke arbeid slechts op deze wijze verricht kan worden, en anders *niet* wordt verricht.

Het is niet de vereering van de daad, van de kracht, die zoo menige schijnheld vertoont, doch van den arbeid die als elke arbeid waarde-scheppend zal zijn.

Als leer of theorie is dit niet aanlokkelijk. Verklaard, begrijpelijk gemaakt, wordt daardoor zoo goed als niets. Geloof en vertrouwen staan in de plaats van kennis en weten. Een theorie is het dus al heel weinig. En als practische leer vraagt het opoffering van de persoonlijkheid, eigenlijk bij iedereen. Hoeveel aangenamer is de demokratische doctrine, die elk als gelijke persoonlijkheid met gelijk recht van meespreken erkent.

Carlyle moest dan ook trachten om zijn helden-vereering op andere wijze aan te bevelen, dan door wetenschappelijk betoog. Hij deed het door te pogen uit de geschiedenis den arbeid van den ‘held’ in beeld te brengen. De waarheid, de schitterende echtheid en de tot bewondering dwingende zeldzaamheid van dat levensverschijnsel, wilde hij laten zien en voelen. Hoe zuiverder, hoe schooner, en hoe strenger episch hij dat zou doen, des te meer mocht hij hopen zijn doel te bereiken.

Vandaar ook in al zijn geschriften, zijn diepe ernst, zijn door alles heen dringend trachten naar waarheid, zijn wringend pogen om uit velerlei schijn een echten levenskern los te werken.

Nergens evenwel is hij zoozeer erin geslaagd de directe profetie van hart en geest terug te houden voor het zorgvuldig werken aan 't ware en streng historische beeld, als in zijn laatste groote werk *De Geschiedenis van Frederik den Groote*.

* * *

Het midden van de 18e eeuw was nòch voor Engeland, nòch voor ons een tijd, waarin dingen gebeurden die het tegenwoordig bestaan in langere nawerking beheerschen. Er kon geen verlangen in Carlyle zijn om die jaren in levende herinnering te brengen, zooals het er geweest moest zijn toen hij eerst de Fransche revolutie, en later Cromwell doorvorschte. Doorvorschte, om er de heldenfiguur in te vinden en er zijn heldenleer aan duidelijk te maken.

En vooral niet de geschiedenis van Pruisen in die 18e eeuw kon daartoe geschikt heeten. Groote invloed ging van dat land niet uit op 't meer westelijk Europa. En bovendien is wat er aan invloed was, huizenhoog overstroomd door de neerstorting der Fransche revolutie. Frederik de Groote raakt ons bestaan niet in zijn diepere oorsprongen.

Toch heeft Carlyle dit onderwerp gekozen om er zijn uitgebreidste zorg, in een zeer uitvoerig werk aan te besteden. Kan hij een andere bedoeling gehad hebben dan een heldenfiguur te teekenen, die geheel alleen, los van zijn omgeving, los van allerlei traditie, de bewondering vergt? Het is moeilijk

te begrijpen hoe hij ertoe komen kon. De decenniën die aan de Fransche revolutie vooraf gingen hadden, verre van zijn sympathie, zijn diepste minachting.

De geest van loszinnigheid, van zedenverderf en materialistisch intellectualisme boven donker bijgeloof, die ook Frederik den Groote beheerschte, was voor hem uit den booze.

Het eenige wat hem kon aantrekken was die enkele persoonlijkheid, die in zijn tijd en omgeving stond als een onafgebroken werkende kracht, die hij als 't wezen van den helden-koning beschouwde.

Die werkkracht, aldoor vermogen tot nieuwe schepping puttende uit eigen diepte, heeft hij willen teekenen in de historische werkelijkheid.

Zoo moet zijn Geschiedenis van Frederik den Groote begrepen worden, en daardoor het moeilijk lezen van dit uitgerekt geschrift belooning vinden. Want het mist ongetwijfeld veel van de bekoring die zijn Fransche revolutie en zijn Brieven van Cromwell bezitten.

Het woelige, spannende van het eerste wordt er niet in teruggevonden.

De onmiddellijke aanraking met de persoonlijkheid van den held, die in het tweede bereikt werd, is in 't laatste levenswerk niet opnieuw verkregen. Frederik de Groote is niet een deel van de gebeurtenissen, die zich in zijn leven afspelen. Hij blijft erboven staan als een bestrijder van de beweging om hem heen. En evenmin is wat er in hem omgaat een spannend gebeuren, dat hem toont als uitvoerder van een macht die door hem tot uitwerking komt. Ondanks zijn lang leven is hij een aldoor blijvende, in zichzelf besloten kracht, in den aanvang bijna geheel dezelfde als bij 't einde.

Zoo heeft Carlyle hem beschreven, en zoo'n beschrijving heeft hij blijkbaar gewild. Doch dit maakte dat de weergave der gebeurtenissen gekenmerkt wordt door matheid, die door de lengte niet verbeterd doch verergerd wordt.

En daarnaast dat de persoonlijkheid van den held te weinig menschelijk wordt.

De geschiedenis der Silezische oorlogen en later van den zevenjarigen oorlog is niet te begrijpen zonder den toestand van Europa gedurende de 18e eeuw, in tal van onderdeelen

te volgen. Een bont tafreel van vele personen en tallooze verwikkelingen, waarvan de gang niet te geven is omdat de resultaten zonder beteekenis waren.

En daarnaast de wording van den Pruisischen Staat onder 't vorstenhuis der Hohenzollern, welke wording eeuwen in beslag neemt.

Dat voldoende duidelijk weer te geven, eischt uitvoerigheid en langen adem. Toch was het Carlyle daarom niet te doen. Het was slechts middel. En de persoon van Frederik de Groote zou ook te kennen zijn door zijn omvangrijke geschriften en brieven, die echter, door een gewild maar zeer middelmatig dichterschap, meer verbergend dan ontsluitend werken voor de kennis van zijn zieleleven. Wat moet Carlyle dikwijls hebben geweifeld en mismoedig geweest zijn tijdens zijn jarenlange bronnen-studie. Hoe ontzettend uitgebreid was het materiaal. Hoe moeten zijn aanteekeningen en uittreksels zich opgehoopt hebben, zonder dat daaruit de architectonische lijnen te voorschijn kwamen van het literaire bouwwerk dat hij maken wilde. Ten slotte is het hem toch gelukt, want in zijn *Frederik de Groote* is ondanks allen weerstand van het materiaal, een heldenfiguur, vooral een koningsfiguur geteekend, die den lezer bijblijft en die de uitwerking niet mist welke Carlyle bedoelde.

Een figuur, die haar belangrijkheid niet ontleent aan de heftige tijdsbeweging waarin zij staat. En die evenmin door menschelijke eigenschappen de gewone sympathie wekt.

Een figuur die uitsluitend en zelfs ondanks tijd en persoonlijke bijzonderheden koninklijk is. De laatste koning, zegt Carlyle.

* * *

In Carlyle's zesdeelig boek staat Frederik de Groote als in drie standen uitgebeeld. Allereerst wordt hij gezien als de verlichte geest, de bevorderaar van wetenschap, de bewonderende ondersteuner van litteratuur en dichters. Een man van een zeer breed weten, zij 't ook niet altijd even nauwkeurig; van een groote verdraagzaamheid voor de capricen der dichters; van onuitputtelijke belangstelling voor geestelijk leven en een sprankelende geestigheid; zoo was de filosoof van Sans-Souci. Zoo had hij eigenlijk altijd willen zijn. 't Vernuft,

vooral het Fransche, dat zich had losgewerkt uit de traditioneele vooroordeelen, en boven christelijkheid het humanitaire stelde, was hem eigen en lief. Dat was geen diepe, hoewel een krachtige geest, zooals die het duidelijkst in Voltaire tot uiting kwam. Of er onder die tentoon-spreiding van den vrijen en lenigen geest nog een diepere en ernstiger zieledrang naar de schoonheid school? Carlyle zou 't zoo graag zien, en tracht het te doen vermoeden. Koning Frederik hield zeer veel van muziek, was dol op zijn fluit, en wat meer zegt, was van een buitengewone gevoeligheid, die in zijn genegenheid voor vader, moeder, zuster en vrienden herhaaldelijk tot uiting kwam.

Toch kan er geen sprake van zijn, dat de diepere zielegrootheid in den filosoof voelbaar gemaakt is. Daarvoor is zijn werk, zijn sympathie voor de Fransche litteratuur te vluchtig, te intellectueel.

Belangrijker wordt de tweede stand van den heldenkoning: als groot krijgsman. Het beschikbare materiaal stelde Carlyle in staat om vooral dit beeld, of liever deze beweging van talent, te teekenen met een uitvoerigheid, die door alle veldslagen en legertochten van de groote en verwoestende oorlogen, met al het neer en op van tegenspoed en succes, den lezer meevoert om tusschenbeide hem breede blikken over den politieken toestand van geheel Europa te verschaffen. Soms is het zelfs noodig in de politiek van Engeland, Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, Polen en Rusland dieper door te dringen om goed te leeren beseffen wat de krijgsman en politicus Frederik de Groote voor werk te verrichten had.

Wat ziet Carlyle in dit deel van zijn held? Slechts heel even in de eerste veldtocht laat hij de zucht naar eer en roem in den jongen vorst zichtbaar worden. Daarna is het steeds de maker en verdediger van 't koninkrijk Pruisen als een Europeesche macht, die een historische taak te vervullen had.

Diep inzicht van 't groote doel voor zijn volk, de historische taak aan hem door tijd en omstandigheden opgegeven, dat is wat Carlyle wil aanwijzen. En dit in een wezenlijke heldenfiguur, omdat de persoon van dezen koning, en ook alleen dit talent om legers te vormen, te oefenen, in 't veld en in den slag te voeren, de eenige redding van Pruisen als staat is geweest.

Maar wat in Carlyle's geschiedenis het meest treft is de afkeer van dezen koning voor den oorlog, hoe die hem ook met roem overlaadde. En niet zoozeer afkeer omdat hij gaarne zijn dichterlijk-filosofisch leven wilde leiden, doch omdat hij hem aftrok van een andere, een veel gewichtiger taak.

De vervulling hiervan doet Frederik de Groote zien in den derden stand. En hier, zegt Carlyle, is mijn held het grootst, hier blinkt zijn diepe innerlijke kracht het schoonst.

Het is een tafreel van den koning aan 't werk voor wat in algemeene termen de welvaart van zijn volk heet. Ziet hier, zegt Carlyle, een sterk man, die van 's morgens 4 à 5 uur tot 's avonds laat werkt met een geconcentreerde krachtsinspanning en door een georganiseerd leger van door hem zelf gekozen, uiterst bekwame beambten, om zijn volk wezenlijk te regeeren. Die man schijnt alles zelf te weten en te kunnen. Hij is op de hoogte van landbouw, van handel en bedrijf, van bouwen, kanaalaanleg, tot in de details, en meer dan dat.

In al die onderdeelen van den menschelijken arbeid heeft hij nieuwe inzichten, die rijp genoeg zijn om doorgezet te kunnen worden. Hij schept nieuwe industriën, helpt de landbouw door bittersten nood heen, herbouwt geheele steden, begint handelsondernemingen, en is steeds en altijd klaar tot hulp. Deze koning kent alles wat er aan krachten en zwakheid in zijn volk is, en weet een doelmatige aanwending te vinden. Maar meer nog. Ook de geest van't volk zal de macht van zijn arbeid ondervinden, door de hervorming van onderwijs en recht die hij alleen tegen enorme weerstanden weet door te zetten en te handhaven.

Deze koning - zegt Carlyle - heeft die diepere bewonderenswaardige kracht om aan zijn scheppenden arbeid een vermogen te geven, als bitter zelden voorkomt.

Deze kracht is het ook, die den staatsman in 't politieke schaakspel een wichtiger belang te behartigen ingaf, zij 't ook wel eens tegen den schijn van een intellectueel-humanitair Europa in; deze kracht was voor den krijgsman de oorsprong waardoor hij middelen wist te vinden voor het volhouden van een schatten-verslindenden strijd tegen overstelpende overmacht. Want in elke winterrust had Frederik de Groote zich sneller

en beter dan eenig - afschoon veel rijker - tegenstander op nieuw voor den oorlog toegerust.

Zou - vraagt Carlyle - deze vervulling van de koningsplicht met een toewijding die van geen wijken en van geen vermoeidheid weet, er niet tevens op wijzen dat onder den filosoof Frederik een diepere zielekern aanwezig was dan bij Voltaire?

De - eigenlijk zuiver ekonomische - werker die Frederik de Groote was; de overbluffend inzichtsvolle kracht om zijn volk te versterken in materieel en geestelijk welzijn; dat is het vooral wat Carlyle gezien wil hebben. En dat hij die teekent in den dooden - hoezeer ook beroeringsvollen - tijd, en zoo kort voor den revolutie-waterval, die heel Europa en ook Pruisen zoodanig overstroomt, dat de oogsten van veel vroeger zaaisel moesten mislukken, - dat maakt 'De Geschiedenis van Frederik de Groote' tot een boek, waaruit Carlyle's maatschappelijke bedoelingen met zijn heldenleer misschien het volledigst en zeker het zuiverst, - dat is het meest vrij van eigen zielsuitstorting zijner profetiën kunnen gekend worden.

* * *

Waarom dit alles thans geschreven? Allereerst wel om de figuur van Carlyle, die mij een meester was, wien te prijzen en aan velen voor te houden door dankbaarheid wordt bevolen.

Carlyle wordt niet gelezen, of nadering tot zijn geestelijke verlangens en vooral nadering tot zijn onuitroeibare liefde voor de gemeenschap, verheft den geest. En ook - wilde ik zeggen - door dit te weinig genoemde en daardoor halfverborgen boek over Frederik de Groote. Want Carlyle schreef niet voor historici, maar voor ons leeken, levende menschen met belangstelling voor velerlei levensuiting. Doch er is nog een reden waarom ik, zoo buiten den tijd, over een dergelijk oud boek aan het schrijven ging.

En die is om te zeggen hoe voor de velen, die in ekonomie en ekonomische verklaring, bevrediging voor de onrust dezer tijden zoeken, er ook in Carlyle iets is te vinden, dat een wezenlijk verscherpte aandacht ruim zou beloonen.

Men kan door den aard van werk of belangstelling diep doordrongen zijn van de beteekenis die de productie van het maatschappelijk-noodige, op het geheele leven der gemeenschap, ook in de geestelijke uitingen, heeft, zonder zich vijandig te voelen aan dezen eenzamen heldvereerder. Integendeel, wilde ik zeggen, dat besef van het gemeenschapsleven is in Carlyle zijn diepste aard. Hij is, hoe 'n bijzonder individu ook, en hoe zeer hij voor de buitengewone individuen een eerbiedig ondersteunen van u vergt nimmer een individualist. Niets is hem dierbaarder, niets hem heiliger als God's verhevenst werk, dan de gemeenschap van menschen. Geen held is voor hem een held, die niet aan de gemeenschap zijn leven, zijn vreugd, zijn kracht in uiterste inspanning wil opofferen.

Doch wanneer ge langs de lijnen der wetenschap wilt nagaan hoe de maatschappelijke productie zich hervormt naar de eischen eener groeiende, aan macht over de natuur en in aantal toenemende, menschen-gemeenschap, dan waarschuwt Carlyle u om niet dat maaksel uwer gedachten als hoogere macht geloovend te aanbidden en als onverbiddelijk te gehoorzamen macht te dekreteeren.

De evolutie der gemeenschap gaat langs de lijnen der natuurnoodwendige, automatische opvolging van gevolg na oorzaak niet naar boven, doch blijft op peil of zinkt weg in verrottende anarchie.

Naar boven gaat die evolutie slechts door scheppend organiseeren. En de kracht die dat kan is slechts te vinden in menschen, in enkele zeldzame menschen. Geen individualisten zijn deze, geen aanbidders van ekonomische wetten en 't individueel eigenbelang, maar de plichtgetrouwe, door dieperen drang gedreven dienaars van de gemeenschap, die door hun kracht en hun liefde, maar vooral door hun scheppend arbeidsvermogen, helden zijn.

Van het levensfeest
Door
Albert Verwey.

I

Ik ben een mensch als gij en heb gevonden
Dat alles leeft en alles waarde heeft.
De bloem die voor den guren noordwind beeft,
De berg die blijft hoewel hem mijners wonden,

De mensch, zoo rijk aan leed als vol van zonden,
De staat waar 't eene 't andre lid weerstreeft,
Zij hebben elk hun duur en geen ontgeeft
Zich gaarne 't zijn, in hem tot een gebonden.

Maar als zijn tijd voorbij is schikt zich elk.
Het rijk wordt roof, de mensch wordt stof, het gruis
Van berg verstuift terwijl de pijlers storten.
Hoe ras vergaat, verwaait de bloemekelk.

Heb wat bestaat dan lief en laat den korten
Voorbijgang lachen in uw tijdlijk huis.

II

Wie in een stad woont aan de Zuiderzee
- Een stad als Kampen - kent de zorgen niet
Die u en mij benauwen in 't gebied
Waar eens de abdij en gronden van der Lee

De jacht van Hollands graven hoorden. - 't Vee
Graast op zijn meent. Zijn haven, als een vliet,
Draagt rustge schepen. 't Ruiggegroeide riet
Strekt mijlen ver: dat snijdt zijn volk in vreê.

En in de deftge straat waar koopren vaan
Op 't huis in zonlicht blinkt en 't stemmige blind
Groenverwig glanst geniet hij lust en rust.

Terwijl bij ons de Noordzee op de kust
Zijn golven breekt en we in den zilten wind
Van angst vreugd hoop den roep en kreet verstaan.

III

Wie van zijn boot de riemen los kan laten
En drijven waar het wind en golf behaagt,
Hij smaakt het hoogst geluk: hem leidt en draagt
De geest van 't oord door onheilvolle staten.

Maar als Gij mij door eigen donkre straten,
Geest van mijn leven, voert, en drijft, en jaagt,
En sleurt tot waar Ge u na aan de' afgrond waagt, -
Wat kan mijn willen dan, als 'k niet wil, baten?

Gij stort me omlaag. Of is een hoogre Geest
Nabij die me U ontneemt en als in droomen
Bevrijd doet zweven tot aan de overzij? -

O dan, verblijd, gezaligd voel ik mij,
En leun op Hem die tot mijn hulp gekomen
Mij overvoert van 't eene in 't andre feest.

IV

Ik voel de kracht die in mij is zich harden
Opdat ik eens nog worde die ik ben.
Er zijn er die het doel in éénen ren
Al jong bereikten, of wier voeten warden

In struiken, of die aan de wegkant marden, -
Ik - niet als zij - liep aldoor en ik ken
Geen ander doel dan dat ik mij gewen
Aan 't laatste loopen dat de helden darden.

Den dood in zicht, met altijd sneller loop,
En dan de kloof te welven met een sprong,
En dan te zijn, voorgoed, die men hier was.

Ik hef mijn handen boven 't hoofd te hoop,
En staaf de kracht die zich tot rust bedwong,
En, hoor! mijn voeten gaan op 't weeke gras.

V

Houd in uw handen nu dit elpenbeen.
Het is de hardste en gaafste stof die groeit

Aan eenig schepsel: door zijn ringen vloeit
Het levensvocht gestold, schijnt er doorheen.

Nu neem draaibank en beitel, weeken steen
Om slijpen, glanzen: waar uw geest op broeit,
Het beeld dat in u doemt en zielsoog boeit,
Werk dat erin, als was 't voor u alleen.

Nu is 't geschied: droom en ivoor zijn één.
De zon spiegelt in 't kunstwerk en het oog,
Genietend, kaatst het schoone beeld weerom.

Van iedre ziel die 't ziet de zichtbre som,
De rustge vorm van wat haar wild bewoog,
Een wereld die elk schenkt, aan elk te leen.

VI

Gelooft gij dat ik koud ben? ik ben dronken
Van wijnbloed; op mijn wangen bloeit de roos.
Alleen in donker schijn ik bleek en boos,
Maar uit mijn oogen sproeien vuurge vonken.

Ik ben verborgen: droevige sintels schronken
Zich knettrend saam, waar - schurkende leproos -
Mijn ziel bij wijlt; dan rijst, met klaar gebloos,
Ze in 't licht, van nieuwen dag als melk doorblonken.

Ik ben gebonden, maar breek aldoor uit.
Een kreet, een donder, dan een hel geluid.
Ziedaar, mijn roode haan in al uw daken!

Leem, steen en ijzer sluimren in vulkaan,
Maar de afgrond smelt ze en vlammen-stroomge orkaan
Drijft ze op ten hemel om *uw* kou te wraken.

VII

Als ik mijn hand beweeg en het gesmijde
Dat op uw borst rust, raak - en zóó van streek
Dat gij, mij ziende zoo verward en bleek,
Ook zelf verbleekt (toen wankelden wij beide) -

Dan gave een god te spreken wat ik lijde
Die nu om u van de eene in de andre week
Mijn leven rek en op mijzelven wreek
Dat ik u almaar zoek en alweer mijde.

Dan wenschte ik met elk wentelend getijde
Te gaan, te keeren vallend voor uw voet,
Opdat ge weet dat ik me u eeuwig wijde.

Dan wou met zon en maan, met damp en gloed,
Ik dalen, heemlen, in oneindgen vloed,
Opdat gij voelt hoe heel ik u belijde.

VIII

Laat mij nu vrij zijn: ik heb al mijn hoop
Gesteld op eindlijk eenmaal niet te slaven.
Toen ik een kind was, was ik zoo: de gaven
Genietend die een god mij schonk, te koop

Voor schatten niet. Mijn dagelijksche loop
Was van een droomer die het angstig draven
Van menschen niet begreep: het was als gaven
Mij vuurge tongen de' ongezienen doop.

En zoo bewoog, mijn Stad, ik door uw volte,
Niet anders dan elk ander maar bevrijd
Van zorg die menschen bindt tot zij hun tijd

Eén wezen noemen en zichzelf een deel.
o Laat, mijn Tijd, vóór 't sluimren in uw holte,
Ik eens nog vrij zijn, zorgen-loos en heel.

IX

Wat rust ge in 't midden van uw huis, Philander,
En sluit u af van de bewogen stad.
Gij ziet bij nacht de sterren van uw plat
En gist het aardsch naar 't hemelsche verander.

Toch siert uw kleed een zilveren meander,
Toch dampt van specerij uw warme bad,
En niet te vragen hoef ik wat gij at
Want uit uw keuken riekt de koriander.

Ga naar de markt: daar klinkt het werklijk woord.
Bezoek de raadzaal: daar besluit men waardig.
Volg in het veld, op stroom, bedrijf en daad.

Is uw gedachte schoon en edelaardig,
Belichaam haar: als elk haar ziet en hoort
Heerscht het gesternte op de bestoven straat.

X

Ik zag van wester-vleugel tot den ooster-De
bouw zich strekken waar de vorst aan 't werk
Door tralies van zijn kamer in de kerk
Kon zien en monnikszang vernam van 't klooster: -

Eskuriaal, gebouwd in vorm van rooster
Waarop Laurentius bried. En - kleiner perk -
De kelder waar, ompronkt door marmren zerk,
Het volk van vorsten slaapt, en wacht den Trooster

Die op de wolken komt voor de' Oordeelsdag.
Hij zal hen als te lang vergeten rag
Op hoopen vegen en de ruimten reingen

Voor de verworpen dooden die hun roem
Verwierven brandende in de vlammen-bloem,
Of die op rek en rad hun heer deed pijngen.

XI

Wie is dat meisje met de leege paander
Die, daar ze vlug langs markt en werkplaats gaat,
Zich somtijds bukt naar een vergeten spaander
En dan den doek weer over 't korfje slaat?

Die 't hoofd niet heft wanneer een stillestaander
Haar van een straathoek treft met losse praat,
Maar angstig omziet als zij 't ongebaander
Pad inslaat dat de stad voor 't dorp verlaat?

Zij heeft alleen haar armoe en haar droomen
En 't vuur dat zij vanavond branden zal.
Wanneer de schaduws flakkren op den wal,

Dan, weet zij, zal haar Minnaar zeker komen,
Die haar behoedt voor ramp en ongeval
En haar in de armen neemt, zijn een en al...

XII

Het kindje lag gewikkeld in de doeken
Op moeders schoot; het was een armlijk kot:
De koe en ezel stonden achter 't schot.
‘Wat die drie koningen in 't huisje zoeken?’

Jozef was graag gevlucht in donkre hoeken.
Hij hield zich stil terzij: hij zat voor zot.
Maar noch gevolg noch vorsten toonden spot:
Geschenken biedend knielden zij, die kloeken.

Rondom de stal was van de rossen 't neien,
Uit de open hemel zongen englenreien,
't Kindje zat stil en zag en hoorde 't aan.

Maria lachfe en vond het heel natuurlijk.
Jozef besloot: het spel was puur figuurlijk.
Slechts koe en ezel hadden 't feest verstaan.

XIII

Een vaas van wit glazuur waar blauwe tulpen
Op rijzen met hun steel en slanke blad,

De ronding volgend, en uit cirkelpad
Van aan elkaar gerijde ranke schulpen.

Het blank is mat en melkgedrenkt en fulpen,
En 't lamplicht glinstert in dat kostlijk vat,
In 't puin gevonden van een grieksche stad,
Waar 't lang bewaard bleef onder laatre stulpen.

Nu staat dat daar en is mijn stil vermaak,
Als ik zijn schoonheid voel met minnende oogen.
Ik ook beleef nu blij mijn avondwaak

Opdat een vreemdling eens met zachtbewogen
Gelaat zal zitten voor mijn blijde taak,
Als wij die stierven niets op hem vermogen.

XIV

Het is niet dat ik leef, beweeg en ga,
Maar dat ik levende in bewogen rust
Aldoor de golf hoor dreunende op de kust,
Aldoor mijn land en einder gadesla.

De horizonnen zien: daar haak ik na.
Zoodat ik bevend van weerhouden lust
Het hart van 't Al te zijn, mij onbewust
Voel aadmen met de sfeer waar 'k midden sta.

Ik breid mijn armen uit opdat ik aard
En hemel moog' omvangen en hen druk
Aan de open borst, zoo wijd en warm voor hen.

Ik sluit ze en heb hun beeld, nu trouw bewaard,
In mij, mijn heul in ramp en ongeluk,
Als ik beken hoe 'k nochtans zalig ben.

XV

Ik trek mij saam. Ik bind, ook wind ik mij.
Ik wind me als garen op een klos: ik weet
Niet welke hand me ontwarren zal: welk kleed
Genaaid wordt met mijn draden. Of als 't Ei

Dat Vogel Rok op oostersch eiland lei,
Gelijk een Dom, waar hand en voet van gleed
Die 't wou bestijgen, en wiens wand niet sleet
Van steen of wapen. Zóó ben ik, tot Gij,

Gij, Naaier van het Feestkleed, met uw hand
Me ontbindt en in uw zoom stikt, - totdat, zwaar
Van slag, de zon verduistrend, op mijn strand

Gij u weer neerlaat, Vogel Rok, om daar
't Ei te bebroeden dat gij legde: o rijz'
Met u die nieuwe vogel beurtgewijs.

XVI

Zoo sta ik dan weer stil. De blauwe lijnen
Van 't verste land zijn lokkend damp-bedonsd.
Naar zich de hemel klaart of dichter fronst
Bedrijven de aard schaduw of zonneschijnen.

Millioenen takken, halmen, vezels, twijnen
Zich saam tot dit beweven veld, dat gonst
Van wat vliegt, springt en kruipt, in plassen plonst,
Of lomp van gang en schred de wei doet deinen.

Ik blijf dan hier. Ik wil dat breed gebied,
Zoo needrig-rijk, niet voor een grootscher laten:
Hier is geen grens dan die van 't wijdst verschiet.

Ik wil voor deze een wildre wereld haten:
Haar kloof doorspeur, haar berg bestijg ik niet -
En toch - die hoogte waar wij samen zaten..

Twee sproken
Door
Nine van der Schaaf.

I
Het vaderhuis

In een klein huis, in een ruim woud, leefden een man en een vrouw die twee kinderen hadden. Deze waren nog zeer jong, toen op een dag hun vader naar elders trok, omdat hem het huis te klein, het woud te stil werd. Hij ging vol plannen en vol hoop; zijn afscheidswoord was kort en troostrijk, doch zijn vrouw zag hem gaan met bange zorg.

Zij deelde niet zijn hoop en kende zijn plannen niet; in het eenzaam leven dat volgde, troostte haar slechts de bloei harer kinderen.

Hij leefde jaren lang ver van haar en zij hoorde weinig van hem; eindelijk vernam zij dat hij gestorven was. Aan den jongen, die haar oudste was, deelde zij de droeve gebeurtenis mee, en hij weende met haar; het jonger zusje herinnerde zich den vader niet meer en zij verstond niets van den rouw.

Kort nadat het bericht van dien dood in de kleine woning kwam, zat daar in den nacht de moeder wakend nabij de slapende kinderen. Toen verscheen haar de doode, maar hij was anders dan zij hem ooit gekend had. Zij verschrikte zeer, doch bedwong de uiting van dien schrik en zag ontroerd en vragend naar de verschijning. Hij droeg een vreemd en schoon gewaad en zijn blik was droef en zalig beide. Haar

vraag ziende, sprak hij tot haar: ‘Twee kinderen bezitten wij; - laat daarvan de eene u behooren, de andere mij!’

Haar blik waarde teeder naar de bedjes terzijde, dan stond zij traag op, nam van de tafel de brandende lamp en ging naar de slapenden. Met haar plaatste zich de verschijning daar. Het licht bestraalde de beiden en de vader zei: ‘Behoudt gij den oudste, den zoon, laat mij deze jongste!’

De moeder deed het licht helderder schijnen op het langgelokt hoofdje, het kind opende eensklaps de oogen, zag de verschijning, met zijn droeven glimlach en schoon gewaad en bleef met roerloozen, verbaasden blik naar dien vreemdeling staren. Toen bukte zich de moeder beschermend over haar, als wilde zij een roof weren, doch de vader roofde haar niet, zei zacht nog: ‘zij is van mij!’ en de verschijning verdween.

De vrouw dacht veel over dit gebeurde na en beschouwde vaak opmerkzaam haar jongste, die zorgeloos en gezond naast den broeder opgroeide. Het kind had 's daags na dien nacht over den vreemden bezoeker gesproken, gevraagd wie hij was, en de moeder had haar, na aarzeling, zacht en waar geantwoord, dat het de vader geweest was. Zij wist vaag van dien naam, sprak dien zinnend na en behield hem. Zij babbelde de eerstvolgende dagen nog een paar maal over het voorval, dan niet meer, en als het daarna langen tijd scheen, dat zij dit geheel had vergeten, raakte het ook bij de moeder allengs uit het bewustzijn. Doch veel later, als zij elkander aanzagen, gebeurde het soms dat zij plotseling beide eraan terugdachten: de donkere schrik in de oogen der moeder plantte zich dan in die harer dochter over. En soms spraken zij er opnieuw van: dan leek de vrees der moeder verwonnen en waren haar woorden troostend, maar de boodschap van den gestorvene durfde zij nooit noemen. Zij zocht wel daarna, in stilte, liefdevol peinzend, de beteekenis ervan te doorgronden.

Toen het meisje vele wegen in 't woud kende, hield zij van langdurige, verre zwerftochten; altijd was haar dan aan 't eind van zulk een tocht de weg naar huis zeer welkom, want thuis was het eind van de vermoeienis, de rustige slaap, het verheugd ontwaken.

Maar eens toen zij te avond huiswaarts keerde, was zij vol verlangen naar rijker glans dan die de kleine lamp in haar moeder's woonvertrek schonk en naar ruimte en weelde die ze zich in andere huizen droomde. Terwijl zij almeer de plek naderde waar zij haar kleine woning wist en het beeld dier woning zich duidelijker midden haar fantasiën schoof, werd zij treuriger en het was haar als hoorde ze nu en dan klanken van een verre, verlokkende muziek die onbereikbaar was. Doch toen zij die plek vlak vóór zich meende, haar treurigheid zeer groot was en zeer vaag en zij met slaap-moede oogen het bekende huis tusschen de stammen der boomen zocht, stond zij eensklaps voor een groot en onbekend huis: een wijde deur stond open en eer zij 't wist gleed zij in de lichtschijn, die van hier naar buiten stroomde. Duizelig bij dit plotseling verblindend licht onderscheidde ze eerst niets, - dan blikte zij in oogen die met droeven glimlach haar aanzagen, herkende ze den vader zooals die haar eens verschenen was. Zij noemde met teederheid zijn naam, staarde een oogenblik rondom zich in het nieuw omgeven en gleed dan, overweldigd van slaap en verrassing, bewusteloos in zijn armen.

Den volgenden morgen toen zij ontwaakt en opstaande van een vreemde legerstee, zich het wonder van den vorigen avond herinnerde, blikte zij eerst schuw en nieuwsgierig om zich, doch dan beroerden haar schokkende, verwarde gedachten, en ijlde zij wild en bevend door de gangen en zalen van het wijde huis. Zich gansch alleen bevindend in die vreemde weelde en gedrongen in het doodstil binnenst der woning, gaf zij zich hulpeloos aan een vlaag van hevige angst en heimwee over. Zij vluchtte naar de buitenzijde en aan een open raam gekomen, hoorde zij gesuis van wind en getjilp van vogels: dit stemde haar reeds kalmer, toch bukte ze zich uit het raam om een uitweg te ontdekken die haar redden zou. Zij bemerkte nu dat het huis stond op een steile heuvel en ook het woud vóór haar was heuvelig, als zij het nooit gekend had. Doch op korten afstand zag zij haar oude huis en daar rondom was alles, zooals het gister en voorheen was.

Zij had een oogenblik, bij 't zien van zooveel vreemds, haar heimwee vergeten; nu dit bij 't ontwaren van het bekende

huis zich weer gelden deed, bleef zij toch schouwend aan het venster toeven en dacht zij met weifeling aan heengaan. Iets geheimzinnigs duidde haar dat de weg naar die kluis niet meer haar weg was; langzamerhand wendde ze zich om, de hand nog geklemd aan het venster, doch ze dwong zich binnenwaarts te zien met rustige oogen, tot een tranenfloers haar dit belette. Nogmaals zich naar buiten wendend, zag zij een bekende geliefde gestalte, niet ver van het huis, zij veegde nu wel snel haar tranen weg om beter te kunnen zien en riep een luiden groet naar de moeder, die daar stond, kalm opziende naar het hooge huis, naar het raam vanwaar de stem haar riep; haar blik was liefdevol en niet bevreemd. Op den ontroerden kreet antwoordde zij ontroerd doch troostend: ‘Zie ik ben hier dicht bij, nu en elken dag!’ Daarop ging zij langzaam terug op het paadje naar 't oude huis, en boven 't lage loover blonk eerst nog, als ze zich groetend omwendde, haar zacht gelaat, dat verder niet meer zichtbaar bleef.

De dochter verliet het venster, dwaalde rustiger door het wijde huis en wist: dit was het huis van den vader en hier zou zij voortaan wonen.

Zij kwam eindelijk in een tuin, die was eindeloos wijd en leek haar schooner dan het huis. Hier zwierf zij vele uren rond en zij verlangde aldoor naar het gezelschap van den broeder: dat hij met haar deze vreemde en schoone dingen zou zien, doch haar verlangen werd niet heftig en overweldigend meer als eerst.

Toen zij, langen tijd in één richting gaande, kwam langs paadjes waar veel schaduw het gezicht belemmerde en zij de grens van den tuin nabij vermoedde, stond zij eensklaps voor een klare kleine vijver en waar deze zich vernauwde zag zij een donker bruggetje, waarop een vreemde knaap, die hangend over de leuning, zich aandachtig spiegelde in het effen watervlak. Hij was kleurig gekleed en droeg een vederbos, als van een krijgsman. Nieuwsgierig kwam het meisje naderbij; de knaap keek op bij 't hooren der schuchtere schreden: hij leek zeer jong en kleurde toen hij zich in zijn bezigheid verrast voelde, doch het meisje lachte niet om hem, want hij was in haar oogen schooner dan zij nog ooit een

wezen gezien had. Zoodra hij bemerkte dat zij hem bewonderend en ernstig beschouwde keek hij verheugd, kwam af van het bruggetje en liep vertrouwelijk met haar voort langs den vijver.

De grens van den tuin was werkelijk niet ver meer en daar gekomen, beduidde hij haar met aandrang dat zij zou luisteren. Verwonderd luisterde zij met hem en zij hoorde een onbekende eentonige dreuning in de verte, beurtelings winnend en minderend; zij bleef eenigen tijd in aandachtige houding staan, daar zij ook den schoonen knaap zeer aandachtig zag, doch haar blik gleed afdwalend langs de struiken en eensklaps bemerkte ze iets blinkends, dat vlak bij, achter een boschje verscholen lag. Zij bewoog zich een schrede, schoof met haar voet een versperrenden tak wat terzijde en zag dan dat het blinkend voorwerp een groot zwaard was. Zij keek snel weder op naar den knaap, begreep nu dat hij werkelijk een krijgsman was en de dreuning, die ze in de verte hoorden, begreep zij als het verre rumoer van den krijg!

Nog dienzelfden dag hielden zij samen in dien hoek van den tuin lange, wichtige gesprekken: hij vertelde haar veel schrikkelijke dingen van strijd, van verwinnen en van roemvol sterven en de oogen schitterden bij beiden, doch zij vreesden niets. Alleen tegen den avond vreesde zij dat hij heengaan zou. Hij ging echter niet heen: blozend bekende hij haar, toen het later werd, dat hij dezen tuin zeer liefhad. Zij nam hem verheugd mee door den grooten tuin, naar het huis dat zij hem met trots toonde als het huis haars vaders, en verlangde naar den broeder niet meer.

Elken morgen trad zij aan het venster dat uitzicht gaf op haar oude woning en wachtte daar tot zij ver of nabij de gestalte harer moeder zag, doch de groet aan die moeder werd langzamerhand een eentonige, vluchtige wenk. Zij was gelukkig in den dagelijkschen omgang met den vreemden knaap in den rijken tuin en het weelderige huis: hij droeg spoedig niet meer den zwierigen hoed met de vederbos, doch hoe schoon leek haar zijn vrij omlokt hoofd waar de wind om speelde en hoe heerlijk en hoe vele waren de verrassingen

van hun leven! - Van hem waren de kleurige dingen uit een buitenwereld, van haar de teedere van het hart.

Over de toekomst spraken zij ook wel samen, doch de toekomst kenden noch vreesden zij. Toen zij meer volwassen werden, meden zij daarvan te spreken; wat zij voelden omtrent de nadering van dat onbekende, zeiden zij elkander niet. Zoo werden de geheimen die het klaar zonlicht niet verhelderen mocht, tot eindelijk op een morgen zij den knaap tevergeefs overal zocht, zijn zwaard verdwenen was, en zij in volle helderheid besefte: hij was heengegaan tot den strijd!

Lang leek haar in gepeinzen de tijd die zij met hem had doorgebracht en die nu het verleden was. En droevig was het heden als zij blikte in het licht van dat verleden, maar een ander licht, flauw, en nauw-troostend eerst, gloorde spoedig in haar tot een nieuwe zon! zij geloofde, hij was heengegaan, maar hij zou weerkeeren!

- Zij was nu weder alleen in het stille huis en den wijden tuin en zij leed om die eenzaamheid, maar zij dacht er nimmer aan uit haar omgeving te vluchten, want alle dingen daar waren haar dierbaar, omdat de knaap ze alle met haar aanschouwd had.

Op een avond, niet lang na zijn heengaan zat zij alleen in een stille binnenkamer en zij peinsde er over hoe hij zijn zou als hij later weerkeerde: of hij schoon en jeugdig zou zijn als hij voorheen was. De nauw hoorbare stem van haar vader antwoordde haar en zijn wondere glimlach hoorde zij in zijn zoete woorden: ‘Schooner en eeuwig jong!’

Ook zij glimlachte nu, van wondere blijdschap.

Eentonig waren haar dagen. 's Morgens groette ze nog immer de moeder, die oud werd. Liefelijk en bekorend waren haar de dingen der omgeving alleen als ze zich den verloren metgezel neven zich droomde en in droom met hem sprak. Doch zij bemerkte dat die beelden van den metgezel immer verschillend waren en dat met elken droom een nieuw beeld geboren werd, immer hem gelijkend, doch steeds verder verwijderd van het wezen dat eens door den vijverspiegel weerkaatst werd. En om elk beeld dat zich in haar ziel plantte,

bloeide daar een nieuwe liefde: zij zag hem, daar ver in de buitenwereld, ver, zeer ver, maar schooner en schooner werd hij in den strijd, - en hij zou weerkeeren....

Haar geluk was niet meer de heldere lach van vroeger maar werd de stille verrukking, en wat zij verlangde was het verleden niet maar de toekomst.

En een was daar die zij steeds bij haar wist, zwervend met haar door het ledige van huis en tuin en die haar immer verstond: dat was de vader, die onzichtbaar, uit hooger sfeer haar gadesloeg.

Eens in den herfsttijd was zij van wezen veranderd. Zij had eindelijk een vreemd en moedig plan beraamd en wilde dat uitvoeren zonder dralen.

In den morgen toefde zij langer dan gewoonlijk aan het venster en de groet die zij de oude moeder zond was inniger dan anders: het was een laatste groet. Ook den broeder zag zij en een vreemde vrouw en kinderen: zijn gezin dat zich rond hem bewoog. Het was daar vroolijk om hem, doch hij zag verouderd en zij benijdde hem niet, daar zij van eeuwige jeugd droomde.

Nadat zij het venster verlaten had, ging zij recht door het huis en den tuin en kwam bij den kleinen vijver. Hier toefde zij op het bruggetje en trachtte zich nog eens het eerste beeld van den metgezel voor oogen te stellen. Toen zij opkeek zag zij den vader naast zich in mensch-gedaante en met dezelfde uitdrukking als lang geleden. Hij sprak met haar over haar leven en zij antwoordde, doch keek dan daarheen, waar zij den uitgang van den tuin wist. Want zij wilde den metgezel in de buitenwereld gaan zoeken.

Maar de vader drong haar met hem terug te gaan, naar het midden van den tuin eerst, en later troonde hij haar mee in het huis. Zij had hem lief en wilde hem niet weerstreven, zij wilde wachten en haar plan uitvoeren als hij was heengegaan. Doch hij bleef bij haar, ook in den nacht en toen zij sliep, nam hij haar in zijn armen naar het doodsrijk mee.

II
Sprook van zee en woud

In een dorpje aan 't strand, waar enkel vrouwen en kinderen en oude lieden woonden, daar elk krachtig man ter zee voer en op 't land slechts vluchtig vertoefde, wachtte eenmaal een vrouw, zooals dat dikwijls gebeurde, vergeefs haar echtgenoot, want hij had schipbreuk geleden en was verdronken. Reeds toen hij uitvoer, zei haar een bang voorgevoel dat hij niet zou terugkeeren, doch nadat zij van den schipbreuk vernomen had, hoopte zij nog maandenlang op zijn weerkomst.

Eindelijk moest haar hoop sterven. Zij had een zoon, een nog jong kind en aan hem zou zij een matelooze liefde wijden, maar den doode kon zij niet vergeten, haar smart kon zij niet verwinnen en zij voelde spoedig dat ook zij moest sterven. Zij klaagde innerlijk luid om het lot van haar kind, dat spoedig een wees zou zijn: zij zag hem in de toekomst vergaan in het wreed zeebedrijf dat hem als de anderen tot zich trekken zou. Sedert haar hoop stierf, staarde zij hulpeloos op het sombere leven en vond geen uitkomst.

Zij werd ziek en haar buren verpleegden haar en verzorgden haar kind, doch op een morgen stond zij met nieuwe krachten op en vertrok met hem uit het dorpje. Zij wilde gaan naar een broeder, dien zij sinds lang niet gezien had en van wien zij zeer vervreemd was, doch die woonde in een stad, waar de lokkende stem der zee en de onbezonnen lach der varenslieden niet gehoord werden. Dien broeder wilde zij voor haar dood smeeken haar kind tot zich te nemen, hem te verzorgen en ver te houden van de gevaarvolle zee.

Om de stad te bereiken moest zij door een woud reizen; met het kind in haar armen schreed zij langzaam voort, zij was zeer zwak en rustte dikwijls op haar tocht. De aard was vochtig, de lucht was stil en de boomen waren stil; er was kortgeleden veel sneeuw gevallen, nu dooide het sinds eenige dagen, en op de naaldboomen lag nog wat van de witte vracht, en op den grond, terzij van het pad, waren nog hier en daar blinkende witte plekken. Maar de paden waren zwart

en slijkerig, in de eikebosschen waren ze bedekt met een dichte glibberige bladerenlaag, de blanke berkestammen droegen een lichte kruin van afhangende, lange, vederende twijgen, een donker en fijn weefsel tegen het blauw van de lucht. Het was vroeg in het voorjaar, van de nieuwe bladeren was nog geen knop, zwaar en traag vielen de droppels uit het naaldboomenloof en dit was het eenig geluid in het oord waar de vrouw ging.

Mat en starend gleed haar blik soms door de veelzuilige hal waarin zij ging; in haar hoofd raasde een voortdurend, moordend geweld dat zij zich vaag bewust was als 't vijandig ruischen der wreede zee en het dof-zacht geluid der droppels om haar heen hoorde zij niet.

Toen zij dieper in het woud drong, voegde zich soms bij dat eene, eentonig geluid een ander: een zacht gekraak en geritsel in de verte, van doode takken die werden afgebroken door een sprokkelend meisje. Dit bleef in 't eerst ver van de paden die de vrouw beging, schoon zij in dezelfde richting vorderde; tusschen dicht boomgewas bewoog zij zich lenig en vlug, dragend een lichten last van dunne takken, en slechts nu en dan blonk haar kleurig omkleed figuurtje tusschen ijler stammen, als zij nieuwsgierig de moede vrouw gadesloeg.

De vrouw bemerkte haar niet. Maar toen zij nogmaals om te rusten zich neerzette op den vochtigen grond en zich huiverend nauwer in haar mantel trok, kwam het meisje in snel beraad naar haar toe. Zij was een fijn, mooi wezentje, haar gelaat drukte ongerepte blijheid en goedheid uit, die zich verbaasde en medelijden had bij 't zien van een droefheid en lijden als zij in 't geheel niet kende. Zij noodde de vrouw uit om te rusten in een kleine hut, die zij wist, hier nabij, en haar stem klonk fijn en hel-hoog, doch zacht. Maar de vrouw schudde het hoofd en stond reeds weder op. ‘Ik mag niet rusten,’ antwoordde ze, blikkend naar het kind dat ze droeg en ging verder. Ook het meisje zag even het blozend kind en schuchter liep zij, achter de vrouw, een paar schreden mede. Weldra sprak zij met diezelfde vreemde stem, thans waarschuwend: ‘Ik weet waarheen gij gaat, gij gaat naar een liefdeloos man! Hoopt ge van dien heil voor uw kind?’

De vrouw ontroerde, bleef staan en keek opmerkzaam naar

het meisje. Terzijde blonken veel dunne blanke stammen met tooverig-fijne kruinen, afhangende twijgenmassa's: een berkenbosch. In de verte, tusschen die blanke stammen, blonken meer fijne, kleurige meisjes die nieuwsgierig vandaar de eene zuster gadesloegen: zij waren allen jonge, zorglooze wezentjes van een feeëngeslacht.

Doch de moede vrouw zag slechts het eene meisje dat naast haar stond, en antwoordde met somberen lach: ‘Ja, hij is liefdeloos, ik wist het, maar wreeder en geduchter vijand is voor mijn kind de zee!’ En weer vervolgde zij haar weg.

Het meisje week fluks van het pad en gleed terug naar dichter geboomte. Opnieuw klonk nu en dan het ritselend breken van twijgen en immer duurde het eentonig neerdruppelen der smeltende sneeuw van de naaldboomen.

Na een tocht die de vrouw eindeloos voorkwam, bereikte zij het einde van 't woud. Boven het lager boomgewas waren hier eensklaps de torens en gebouwen der stad duidelijk zichtbaar en den weg, die ze nog te gaan had, overzag ze een oogenblik. Hoe uitgeput ze ook was, leek haar hier het doel van den tocht plotseling zeer nabij en een vlaag van angst overweldigde haar, zoodat zij haar laatste kracht verloor en niet verder kon. Zij zonk neder en pas lag zij hulpeloos tegen een boom geleund of het vreemde wezentje, het feeënmeisje stond naast haar, en sprak schuchter en meelijdend: ‘Gij kunt niet verder, maar ik zal al mijn zusters bijeenroepen en wij zullen u naar een veilige woning dragen!’

De vrouw schudde opnieuw haar hoofd en zag nog eens, met veelbeduidenden blik naar het kind. Toen zei het feeënmeisje: ‘Wilt gij hem aan mij toevertrouwen?’

De oogen der vrouw zagen nog even helder naar het meisje op. Zij gaf deze het kind en dan gleed zij geheel op den grond neer en waren haar oogen gesloten.

Het meisje, met het kind nu in haar armen, boog zich over de bewustelooze, als wilde zij met haar adem haar tot nieuwe kracht wekken, maar de vrouw was dood.

Spoedig werd de stilte verbroken door de stemmen van naderende menschen; het meisje verschrikte, richtte zich snel op en ijlde weg, met haar nieuwen last even behendig schuivend door het dicht boomgewas en vluchtend naar de diepte van 't woud.

De doode vrouw werd gevonden en weldra meegevoerd naar de nabije stad. Een onderzoek bracht spoedig aan het licht wie ze was en dat ze met haar kind het woud was ingetrokken om hem naar de stad, bij den broeder te brengen. Naar den kleine werd veel gezocht, doch hij werd niet gevonden. Hij was veilig bij het feeënmeisje en zijn woning was in een geheime diepte van 't woud, waar 't zonnig was en welbeschut en waar wijd in 't rond de blankstammige berken stonden.

Spoedig groeiden de berkebosschen vol bladeren en zon en wind bedreven er een vroolijk spel. Ook het feeënmeisje en het blozende kind leefden een heerlijk leven: hij was nog te jong om zich de moeder lang te herinneren en zij vergat de doode vrouw niet, maar had haar nauw gezien; het levende, groeiende kind was dagelijks bij haar en werd haar zeer lief. Zij was trotsch op hem, stond hem graag bij in zijn hulploosheid en speelde liever met hem dan met de meisjes van haar geslacht.

Al de jaargetijden doorleefde hij meermaals in 't woud en geen schonk hem ooit iets anders dan vreugde, want die hem door 't leven leidde, leerde hem niets dan vreugd.

Maar zij was zoo jong en zorgloos en hij werd zoo wild en sterk: eens op een zomermorgen liep hij ver van de feeënwoning, zonder dat zij het bemerkte, en toen zij merkte dat hij weg was, was 't reeds te laat. Hij was op de begane paden driest voortgedraafd, menschen hadden hem gezien en meegevoerd, schoon hij zich hevig verzette. Hij werd naar de stad gebracht, waar hij eerst aan niemand scheen te behooren, doch waar men hem toch niet losliet, maar hem verzorgde en bewaakte. Na enkele dagen werd hij door menschen uit het zeedorpje herkend als het kind van de doode vrouw; men deed veel gissingen omtrent het wonder, waardoor hij was behouden gebleven, de jaren na haar dood; zijn oom, de broeder der vrouw, durfde hem niet verstooten en nam hem tot zich. In het woud keerde hij niet meer terug.

Het feeënmeisje dat hem liefhad, zocht hem den eersten tijd na zijn verdwijnen vergeefs tot de grenzen van het woud, doch kon zich daarbuiten, bij de menschen, niet wagen. Zij weende om hem en wist later bij geheimzinnige konde, wel

van zijn wedervaren, maar tot hem gaan kon zij nimmer, hoe zij ook wenschte hem weer te zien. En daar zij wist, dat hij bij zijn liefdeloozen oom veel leed moest verdragen en weinig vreugde vond, leed ook zij veel en behield in haar leven weinig vreugde. Hoe berouwde haar haar zorgloosheid en hoe gaarne had zij dien noodlottigen dag terug gewenscht om hem met meer wijsheid te doorleven, maar de tijd ging voort en de knaap werd grooter en sterker en bleef immer in de omgeving, die voor haar onbereikbaar was.

Na zeer veel jaren echter, toen hij bijna volwassen was en zij nog fijn en jong als alle feeënmeisjes, verliet hij den hardvochtigen oom en vond een uitkomst in het zeemansleven, dat zijn moeder zoozeer voor hem had gevreesd. Nu was hij niet langer in de volkrijke stad, nabij het woud, maar ver op de wijde zee en het feeënmeisje zocht weldra, om hem te volgen, de hulp der bevriende kabouters, die in holen leefden, nabij haar woning.

De kabouters hoorden haar wensch met verwondering aan en overlegden samen; daarop maakten zij voor haar een tooverscheepje, klein en licht, doch onvernielbaar en veilig op de meest woeste golven. Het zou haar dragen waarheen zij wenschte en toen het gereed was, brachten zij het in den nacht naar een eenzame plek aan 't strand en zoodra het water afvloeide, liet het meisje zich meedrijven naar de diepzee. Voorts richtte zij den steven daarheen, waar zij haar lieveling wist. Weken achtereen voer zij met niets dan de golven voor oogen, - toen zag zij in de verte de machtige torens en gebouwen van een havenstad: daar was hij, dien zij zocht, geland en droef wendde ze haar scheepje om en zwierf doelloos, op een afstand van de haven, rond. En toen zij hem een poos daarna weder ter zee wist, volgde zij hem heel van ver, tot aan de volgende haven, waar zijn vaartuig binnenvoer en zij het hare wendde. Zoo dobberde zij immer op de eenzame zee, dag en nacht het kleine roer hanteerend; veel lichtende steden kwam zij nabij en veel jaren duurde haar tocht.

Onmetelijk-verre reizen maakte zij van ver met den zeeman mee, de koude polen naderde zij soms en door de hitte der tropen voer zij menigmaal.

Doch eens, na veel jaren, voer haar scheepje verder dan

nog ooit tevoren en leek haar de zee wondervreemd: wat haar van dat vreemde bericht werd, beefde in haar gedachten en durfde zij zich niet herhalen. Zij zag eindelijk land en dezen keer wendde zij haar scheepje niet om, op de kust zag zij weldra een eenzame gestalte en die daar stond was de zeeman, dien zij zoolang had gevolgd. Een gedruisch van luide stemmen, van lach en joelend gezang hoorde zij wel in de verte en zij was zeer bang, toch deed zij aan deze kust haar scheepje landen, nam de hand die de knaap haar bood en trad aan wal.

Toen was zij weer bij hem als in 't ver verleden en als zij zijn gelaat zag, waar veel kommer de lijnen had geteekend, zei ze ontroerd: ‘Hoe slecht waakte ik over u!’

't Was als hoorde hij haar niet, - ‘welkom!’ sprak hij met diepen stem-klank en dan stiet hij haar tooverscheepje met den voet weg van 't strand, zoodat het heendreef en uit het gezicht verdween. - Zij had het peinzend nagezien en toen zij het gejoel van zeemansstemmen opnieuw en meer nabij hoorde, keek zij schuw in 't rond en vragend tot den makker op.

De knaap lachte zacht en vreemd en troostte haar met zijn blik: ook dit land was een oord van wonderen en voor hun voeten opende zich de grond en in een donkere grot, koel en stil, met langs de wanden vaag-schemerenden rijkdom, daalden zij samen af.

Het spinstertje van Schoorl
Door
Maurits Uyldert.

Wilt thou yet take all, Galilean? but these thou shalt not take,
The laurel, the palms and the paean, the breast of the nymphs in the brake;
Breasts more soft than a dove's, that tremble with tenderer breath;
And all the wings of the Loves, and all the joy before death. -

SWINBURNE.

O mozaiek van 't eerst-ontknopte goud
Goud-bruin, goud-groen der jonge eikenblaân
In weeldrig tintlen aan der duinen schuinte,
Geluw van 't zonnig zand daartussen, 't duister
Van sombre pijnen als naast leven dood
- Maar dood vol schone en schaduwkoele troost -
En boven alles lente-zon in klaarte
Van ondoorpeilde tintelblauwe lucht:
't Is Mei in Holland, Hollands Mei!

Hoe zwaar
Slaat schoonheid 't arme mensenhart dat dor
In 't aardse huis, een mijn van toonloos steen,
Heenstervend leeft en de Aarde zelf vergeet -
Zo het op eenmaal in zons spranklen zwelt

Midden in 't dartle bloeien, 't weeldrig zijgen
Van zuivre lente op 't overwaaide duin.

Hier langs den straatweg, kronklend door het land,
Volgt nu mijn stap de richting die èn zee
Én stormwind stelden aan der mensen treên.
Want naar der duinen ligging buigt mijn baan
In, schijnbaar, zinloos slingren: 't is een beeld
Hoe steeds der mensen wegen zijn geleid
Door d'eenzamen, onzichtbren geest van God.

De wind waait van het land naar zee, 't land open
In 't oosten glinstert van jong dauwig gras,
Schittert van blanke vaarten. Kleine spinster,
Tenger blond meisje in luchtig blauw-geruit
Japonnetje, zeg eens, weet jìj waarom
Holland zo schoon is als geen land ter weerld?
Is 't wijl het vlak en ver, en blank en blauw
Van zonnig water, aan de kim vervloeit
Met 's Hemels liefde-wijde oneindigheid?
O, land dat van den hemel zijt, zo wijd
Als hart-in-liefde is slechts de hemel zelf!
Zo zijt ook gij en wie van ù ontvingen
In ziel en zinnen uw grensloze veerten
Gaan heel hun leven in blij mijmren door
Met wijd-doorzonde opengebroken harten!

In 't bos van Bergen onder 't koele loof
Trof ik U aan bij 't stille droomrig water,
't ‘Droom-laantje’; en zaat Ge er in gemijmer neer,
Spieglend U-zelf in 't ongerepte water?
Spieglend Uw ziel aan 't rimpelloze vlak?

Een bros, dood takje, een eikel raapten, wierpen
Uw vingers in het schemer-duister nat
Dat 't teder sluierend weerkaatste loof
Der jonge beuken en der berken deinde.
Ach, ook de laan van onze dromen trilt,
Heel 't beeld vertroebelt dat er spieglend blonk,
Zo'n zwakke en luttle daad ons hart ontroert
En smart doet schemeren wat rimploos blonk.
Zult Ge ook eens schreien om een klein wreed woord,
Vreemd aan Uw ziel eerst maar dat plotsling valt
Op 't veilig spieglen van Uw leven, al
Zijn klare lijnen rimplend beven doend?

Ik volgde U door het bos langs beuk en berk
Door dennenlaan langs heuvel, vijver, vaart.
De dennen droegen kleine vuurge toortsen
Fel-vlammend rood, roder dan bloed of vuur,
Die feestlik rijzen tegen 't fel azuur
Der zonn'ge lucht. O zomer, zult gij naadren
Daar overal nieuw leven rijst en rankt?
De hartstocht doet zijn rode vanen dansen!
Van alle weiden, aller duinen transen
Wappren de kleuren en de zwoele wind
Vaart van den hemel neer op weide en woud!

Daarna den weg naar Schoorl. En toen terzijde
Een luttel tijds verpozen in het duin.
Vlij hier Uw hoofdje en zie daarginds: een kudde
Guld-vachtge reuze-schapen zijn de duinen
Vanaf dees hoogste tot, daar ver, de zee.
Zij zijn van hitte slaperig, doodstil
Liggen zij, tot de verre herder keert.
Eéns klinkt zijn roep als 't suizen van den storm

Door 't fluitend helm: en heel de kudde rijst,
Stuift voor zijn staf uiteen als stof...tot niets,
Niets blijft, dan dorre vlakte, niets dan zee
Die schuimend aanzwelt over 't weerloos land -
En eeuwig wielt, waar kreet en klacht weerklonk
't Geruisloos glijden van de wateren.

En nu die wolk - eenzame hemeling -
Een schaduw breed en somber spreidt, verglijdt
Dit beeld voor dat van een verstarde zee:
De duinen zijn slechts golven, lang voorheen
Betoverd door den zee-god tot een gaarde
Der Schuim-geboorne: Venus uit de baren
Ontrezen rust hier in het zoele zand,
Vlijt 't leen'ge blanke lijf koestrend aan de Aarde
En droomt bij 't strelen van de jonge Zon.
Ook nù droomt ze er, mijn spinstertje! o, alom
Proef ik den zwaren geur van haar ontvlochten
Op wind gespreide haar, geur die bedwelmt,
Mij 't hart opjaagt en mij den adem breekt.

De bleke Galileeër doodde Pan -
En zo ook Zij van de aarde wijkt in zee...
Dan zal, een nacht, langzaam het gouden zand
Verdonkren tot een week doorzichtig groen
En al de kammen zullen wijken, zinken,
De dalen rijzen: dan, de wind steekt op,
Wieglen zij af en aan, de zee omvangt ze,
Drijft ze in een vloed die stuwt van alle zijden
Tot over bos en weide, wegen, steden
De aanzwellend wilde golven samenklotsen.

Gij glimlacht wijl het zand nog zwaar en vast
Tesaamhoudt? 't Is nog sterk, de aarde is sterk
Als aarde's lusten: maar ééns komt de tijd...
Want niets is vast in vloed en eb der eeuwen,
Geen rijk, geen rots, geen land, Geloof noch Droom.
't Loopt àl, als 't zand hier door mijn vingers, heen
Voor d'eeuwgen wind die rukt, ontvoert, verstrooit.
Zie, als dit zand der aarde is al het aardse:
Geen liefde die den storm weerstaat - 't verstuift;
Geen vreê die duurt, geen wereld en geen God -
Het stuift, het stuift! Alleen de zee is eeuwig,
De zee die stijgt in damp en zwerft in wolken,
Maar immer zee blijft daar ze in regen neerdaalt
En durend klotst in 't kerende getij.

Gij glimlacht! Kinderlike zekerheid
Van 't diep genietend zinnelike zijn.
En schalke blikken door de blonde wimpers
Lokken tot zachte kussen in 't gebruinde
Door fijne kroeze krulletjes als donze
Nekje dat gouden als de duinen is
Door zon gebrand; en 't blauw van Uw katoentje
Als 't welvend luchte-blauw? Blijf stil, o stil,
Zo, tegen lucht en zee rust Ge zo schoon:
Ik zie Uw tengre lichaam zachtjes aadmen,
De wind wiegt door het losgewaaide haar,
Uw armen scheemren door de dunne mouwen
Blank in 't doorzichtig blauw, Uw adem heft
In rustge regelmaat Uw borst, zo leeft ge
In 't ritme van de moeder-aarde. 't Hart
Klopt naar der zonnen dagelikse maat,
Zo ebbe en vloed, zo dag en nacht, seizoenen
Van bloei en dorte, sterren, de getijden

Van storm: 't leeft naar den vasten, zeekren klop
Van 't wereld-hart, de weeldrig, blonde Zon!

En als de lente die den zomer roept
En als de schemering den heldren morgen,
Zoals de vreugdeschrei den lach, de wolk
't Zwaar bundlend zonnelicht, als de eb den vloed,
Als 't loof der wouden wind, de zee het land,
De kille waatren zwoele zon, zo 't hart
Het hart, mijn ziel Uw ziel, mijn armen
In kracht Uw tengre lijf, mijn eenzaamheid
Uw liefde! O laat me Uw zachte borst omvangen,
Vang in den vrede van Uw ziel 't verlangen
Dat mij verteert! - O blijf! o blijf!

Waarheen
IJlt Gij zo snel, mijn hinde? Uw ranke leest
Schemert niet in de dalen, geen geglinster
Van strooien hoed, geen schijn van U, als droomde ik
Zijt Gij vergaan en eenzaam is mijn duin.

De smalle strook der zee gloeit zilvrend blauw,
Een blank-blauw stalen band om 't zandig land.
Aan de andre zijde 't groen der weiden, geel
En grauw gevlekt van paarde- en pinksterbloemen
Waartussen 't bonte vee slaperig graast.
Recht voor mij uit, links, achter mij: de zee.
Rechts Schoorl.

Sliep ik? Heb ik gedroomd?
Zat zij zoëven vóór mij? 't Warme lijfje
Lag tussen lucht en duin, schutte den einder

Voor de ogen mij; nu is zij heen, nu dwaalt
Mijn blik verweesd, eenzaam naar alle zijden
En aan de kim is zelfs geen grens. Wij zinken
Zo we eenzaam zijn weg in Gods peilloos diep
En van ons kindsheid af roepen om steun wij,
Zoeken een ziel die aards, in Aarde's kleed
Onze eigen ziel aan de aarde maant, begrensd
En in begrenzing sterkt - Hecht daarom 't kind
Zich zozeer aan de moeder, zoekt de man
Steun bij de zwakkre vrouw, bij 't teerste kind?

Uw zinnen zijn als draden die mij binden...
Nu ik U mis voel ik mij bijna schreien -

Toen ben ik afgedwaald van 't hoge duin
Met in mijn hand wat dorre luttle bloemen,
Waardeloos, doch van U, al wat Gij liet:
Verlepte waterscheerling, pinksterbloemen,
Viooltjes twee drie, en wat madeliefjes;
Dor waren ze en verwelkt; de zon was heet.

En 'k zocht U langs de hellingen, langs paden,
Dalend en stijgend, langs het eikenhout,
En in de kleine donkre pijnenbosjes
Tuurde ik om U. Ik zocht U, want mijn hart
Leefde in een luide vrees. Gelijk een reizger
Angstig, verdwaald, met bang en bleek gelaat
In grondloze afgrond tuurt die plotsling dreigt
En, doodskolk, hem met duizling grijpt en lokt,
Tot hij zich neerwerpt op den grond, de rots
Bevend omarmt en de ogen sluitend schreit:
Zo, voor de doodse heevge eenzaamheid

Zonk met gesloten ogen ik op 't zand
En, zonder tranen schreide ik, wijl mijn hart
Schrijnde of het brandde. Wist Gij 't niet? O zeg
Wist Gij niet dat 'k U liefheb? O, gevloden
Mijn blanke meeuw, mijn zachtgeveerde vogel,
Mijn duinen-bruid!

En mijmrend voelde ik: ach
Mijn kennis is een rijk en zwaar kasteel,
Schoon, van kantelen weerbaar, en mijn dromen
Zijn wit als marmeren paleizen, koel
En stil maar blank in teedre flonkering.
Doch wat is mij mijn Kennis en mijn Droom
Zo 'k ú, mijn Lust! ontbeer, die zijt een weide,
Een bongerd vruchten-rijk, een zachte stroom
Van geurbezwangerd water dat voortruist
Langs de oevers van mijn geest!

Toen daalde ik naar
Den straatweg, drentlend ging 'k naar Schoorl, de zon
Terzij; mijn stap was lomer, treurnis lag
Op wei en duin. Tussen verspreide huizen
Stond 't kerkje met de kleine korte toren.
En rondom 't oude kerkje was een smalle
Grazige strook die een laag muurtje omsloot,
Waar bloemen bloeiden. Bij het kerkje stond 'k
Een wijl te talmen, dacht aan vroeger tijden
Toen in dit dorpje blij en lustig leefden
De jonge krachtge Kennemers die daar nu
Onder de ommuurde zoden eeuwig sluimren.

Mijn keel was dorstig van de hete zon.
Een eindweegs verder stond een boerderij,

Een groot huis met zeer steil hoogrijzend dak
Van sierlik uitgesneden stroo, de voordeur
Groen en met zilvrig ijzerwerk versierd,
Immer gesloten; slechts de blijde bruidstoet
Betreedt den drempel en de reis naar 't graf,
't Lijk in de zwarte kist geeft zij een doortocht.
Twee polen van het leven: luchtge zinnen
Ontbonden in een lentelik jolijt
Om lust aan 't glanzend, jonge en leen'ge vlees,
En 't zelfde vlees, afzichtelik en rot.
O volk van Christus dat het beeld des doods
Steeds temprend aan Uw vreugde houdt, geen lust,
Geen wellust duldt dan die bij 't altaar Gods
Vóór Jezus' lijdenskruis beleden wordt;
In laffe krachtloze angst voor 't sterven zich
Zelfs in 't blank bruidsbed op den dood bezint.

Terzij ging 'k, naar de deel toe, mijn geklop
Bleef zonder antwoord maar de deur stond aan
En ik trad binnen, tastte in 't scheemrig ruim
En vond een gang; die volgend kwam 'k voorbij
Een raampje binnensmuurs en zag...:

Half-duister
De kamer: 't licht viel door twee grote ramen
Met paarse, in lood gevatte kleine ruitjes.
Oud-eiken meubels langs de wanden, zwaar
Van balken hing de donkre zoldering;
De hoge schouw was blank van blauwe tegels,
De vloer steen-mozaiek, roodbruin en grijs.
Maar daar in 't licht, in 't binnen-bundlend zonlicht
Dat blauwig viel, schemerig als door water,
Midden in 't ruime stil en koel vertrek

Zat - o, mijn beeld! zat Zìj in gouden schijn
Van 't zilvrend late stralen rein en blank
- Glanzend het matte haar - aan 't zoevend spinrad,
Lichtlik gebogen wijl ze aandachtig spon.
En nochtans niet alleen: aan de andre zijde
Wachtte, op een roden tegel, een grauw muisje
En zag met gittige oogjes naar haar op.
Toen, daar haar ranke been rustig bewoog,
Haar tengre voet op 't treedje trad en 't rad
Bij hare beez'ge handen regelmatig
Een dunne draad spon, hief zij zachtjes aan
En zong:

Muisje met je dunne staartje
Luister naar wat ik je spel:
Morgen ben je bij je vaârtje
En de kat speelt met je vel.
O, in poesjes poez'le voetjes
Zitten nagels scherp en gauw:
Spint zij vlijend, streelt zij zoetjes -
Muis, pas op de klauw!

Roef roef roef wentelt mijn raadje,
Roef roef roef spin ik mijn draadje,
Snor maar spoeltje, konkel spil!
- Muisje, zit stil! -

't Wieltje met acht spaken
Spint tussen heggen en blaân,
Onder de donkerste daken
Een net van zijïge draân.
't Hangt in den schemer te wiegen,

't Schemert in zon en in wind,
't Vangt alle muggen en vliegen,
Wee wien het bindt!

Al wat zich vinnig laat spinnen
Vindt zich als buit voor den dood:
Vliegen verliezen hun vinnen,
Kopje en pootje na poot.
't Bloed uit het lijfje gezogen
Valt het, een stofje in den wind!
- Muisje gebruik maar je ogen
Als 't katertje spint! -

Maar wat zichzelve de draadjes
Wikkelt en wentelt om 't lijf
Schut zich voor stekende raadjes,
Houdt zich behoedzaam en stijf.
't Rupsje spint en verpopt zich
Tot Lente 't als vlinder ontbindt
Die blijde van bloemknop tot knop zich
Zwenkt op den zingenden wind!

Roef roef roef wentelt mijn raadje,
Roef roef roef spin ik mijn draadje,
Snor maar spoeltje, rokken spil.
- Muisje, zit stil! -

Zij zweeg. En 'k dacht: O, wèl ben ik gekomen
Om U, mijn lief, die niet mijn lief zult zijn.
Gij zingt en spint en spint hier alle dagen
Uw levensvezels tot een teedre band:
Zou Liefde U zeegnen zo haar zachte vlagen

Uw hart omstegen en hun hette teerde
't Fijn spinsel; zo de wind snel de as verstrooide
Na laaien brand? Wél weet 'k - o zorg om 't leven
Dat aards is en kortstondig duurt - 't is dor
Zo wat wij weven niet de zon doorflonkert:
Geen zijn is schoon zo Liefde's blanke schijnen
Het niet doorscheemren. O, om felste pijnen
Eén stond van lust, om lust het eeuwig schrijnen
Tot al ons prangen in den dood verdonkert,
Tot onze zinnen schamel zijn en dor!

Maar niet naar mij zal 't hart verlaten krijten.
U' heb ik lief! Om mij zult Gij niet schrei'n!

'k Sprak fluisterend, zij hoorde 't niet en spon
En, 'lijk ik kwam, zo ging ik heen. De luchten
Waren nog zwaar van bloemengeur; jasmijn,
Seringen en de dampen van de weiden
Droegen een zwoelte aan die mij 't hart benauwde.
Toen kwam 'k voorbij de kerk; ik zei: hier rusten
De doden onder zoden, onder steen,
Maar die hier kwamen zochten nieuwe lusten
En Goden geen. De zerken en de zuilen
Borgen den page die de Jonkvrouw zocht;
Hij bleef er schuilen in aanbiddend schouwen
Wijl 't altaar gloeide in kaarsenschijn, wijl grauwe
Damp van den wierook wolkend steeg. De tijden
Wisselden maar de harten zijn gelijk
En al wat jong ter kerk gaat zoekt de zinnen:
De knapen deernen, deernen 't stille minnen
Van blik in blik en bij het huiswaarts keren
Vinden de harten liefde's woordloos blijk.

Ik boog terzij naar zee, in mulle duinen
Steeg nu mijn pad, dan daalde 't weer. En 'k zong:
O Dionysos, rijke God, nog rijpen
Uw zuivre vruchten aan den ouden stam:
Nog bloeien harten die begerend grijpen
De ontastbre stralen die Uw blik ontsproeien:
Zolang nog ogen schittren, boezems gloeien
Leeft voort Uw Liefde als toen zij 't eerst de boeien
Aan de verstijfd-kille aarde ontnam! Zwerf verder
Mijn hart, door duin en wei langs stroom, langs stranden,
Want over zee noch bergen liggen landen
Of Gij behoedt ze, o zinnen-blijde Herder!

De duinen waren scheemrig, wol'ge reven
Van neevlen stegen uit de dalen op:
De lucht werd donkerder, van hogen top
Zag ik de wazig-duistre zee nog even.
Van de eerste sterren blonk het teer geglinster,
Een nieuwe liefde blonk door ziel en hart:
En 'k ging mijn pad, vast in 't gedroom geward,
De droom-draên van mijn kleine, tere spinster.

Mei '09.

Kunst en maatschappij
Voordracht gehouden voor het Studentenleesgezelschap voor Sociale lezingen.
Door
H.P. Berlage Nz.

> Onze godsdienst is een aardsche godsdienst. *Schoenmaeckers: Het Geloof van den Nieuwen Mensch*.

Hoe komt het dat in den tijd, dien wij beleven, zoo algemeen blijk wordt gegeven van groote ontevredenheid met de maatschappelijke instellingen en den gemeenschappelijken toestand; dat naar verbetering wordt gezocht van allerlei bestaande inrichtingen; maar vooral dat zóó zeer verlangd wordt naar datgene wat aan het leven glans geeft, naar kunst? Hoe komt het dat er een algemeen streven is naar verandering van zoo velerlei dingen die nog niet lang bestaan; dat een felle kritiek al het ouderwetsche geeselt, ook voor niets ouds een welwillende beoordeeling heeft; maar vooral dat daarnaast en zelfs daarboven een veroordeeling klinkt van wat de laatst verloopen eeuw ons aan kunst geschonken heeft?

Wanneer er werkelijk zoo iets is als een geestdriftig verlangen naar verandering - en niemand die goed toeziet kan daaraan twijfelen - dan moet daarvoor toch wel een diepliggende oorzaak zijn; dan moet die oorzaak het besef van een moreele verplichting tot herstel van het verkeerde opwekken; dan moet als een groot gemis worden gevoeld dat het evenwicht tusschen een ideale bedoeling en de werkelijkheid van het leven verbroken is.

Kunst is niet een plant die geen bodem heeft en wanneer

kunst afgekeurd en andere kunst verlangd wordt, dan is dit een zeker teeken dat er ook een vernieuwing gaande is van den bodem waaruit de kunst ontstaat. Wanneer het waar is dat kunst een gevolg is van kultuur, een afspiegeling van geestelijk leven, en een kunstenaar iemand die vermag een schoonen vorm te geven aan al datgene wat hem in zijn omgeving treft, dan moet er wel een groote maatschappelijke verandering aan het gebeuren zijn, wanneer wij de kunst geheel andere wegen zien inslaan dan een halve eeuw geleden; wanneer wij kunstenaars zien zoeken naar geheel nieuwe vormen, of wel naar dezulke, welke zich aanpassen aan die van vroegere tijden.

Zou het niet kunnen zijn dat de wereld in onze dagen uit een toestand van onvastheid en verwarring overgaat naar een van meerdere eenvoud en zekerheid?

Wanneer men geheel onbevangen het groote maatschappelijk gebeuren van de 19de eeuw overziet, dan valt het op hoe ontzachlijk moeilijk het is, daarin een vaste lijn van doelbewustheid, een duidelijk beginsel van handelen te ontdekken; of het moest zijn, dat van een voortdurende ontwikkeling van handel en nijverheid. Wat, daarentegen, zoowel het geestelijk als het maatschappelijk leven betreft, daarvan blijft een beeld van ingewikkeldheid en verwarring achter, dat in de geschiedenis niet licht wordt geëvenaard.

‘Want’, zegt Gorter in zijn kritiek op de litteraire Beweging van 1880 in Holland, ‘zijn de' verhoudingen der menschen onderling in de antieke en in de feodale maatschappijen klaar en doorzichtig, in de burgerlijke zijn zij dat niet, en er is wetenschap en methode noodig om ze te kunnen doorzien. De verhoudingen worden steeds ingewikkelder en daardoor onduidelijker, zoodat het moeilijker is de 17de dan de 16de, de 18de dan de 17de, de 19de dan de 18de eeuw te begrijpen.’

Hiermede overeenkomstig zien wij dan ook in de kunst van de vorige eeuw een aarzelen naar alle kanten, een volslagen ontbreken van eenige richting, of het moest zijn die van het realisme, een kunst welke in haar uiterste konsekwentie tot stijlloosheid voert.

Want hoe komt het, dat, wanneer we een reis gaan maken om nu eens dadelijk mooie dingen te zien, wanneer we kunst

willen gaan genieten, die ons datgene geven kan waaraan wij behoefte hebben, dat we dan alleen daarheen gaan, waar de overblijfselen der antieke wereld, hetzij die van Athene of Rome of Egypte zijn te vinden? Maar we gaan ook naar die plaatsen, waar de middeleeuwen, dus de feodale wereld, haar monumenten hebben opgericht en ten slotte ook naar de landen met een belangrijke kunst der Renaissance, te beginnen met het moederland Italië.

En hoe komt het dat we niet gaan naar die plaatsen, waar de 19de eeuw groote kunstwerken heeft nagelaten, naar de moderne steden, naar Berlijn of Weenen of zelfs Parijs en Londen, die zich toch in de 19de eeuw sneller hebben ontwikkeld dan ooit een stad in vroeger tijden; om niet te spreken van de steden in Amerika, die in scheppingsdrang toch zeker alle steden der wereld achter zich laten.

Hoe komt het ten slotte, dat zelfs de oude steden als zoodanig met hun nauwe kromme straten, hun planlooze indeeling hun onregelmatigen aanleg door ons worden verkozen boven de nieuwere, die in elk opzicht beter voldoen aan de eischen welke volgens de latere denkbeelden aan stedenbouw moeten worden gesteld.

Het is omdat geen kunstwerk van de 19de eeuw die ontroering geeft, welke ons bij de aanschouwing der oude kunstwerken tegenhuivert; het is omdat we bij het gaan langs de bouwvallen der oude steden worden bevangen door een gevoel van machtige grootheid en harmonische majesteit, dat geen 19de-eeuwsch bouwwerk in staat bleek in ons op te wekken.

Het is omdat wij bij het binnentreden van een middeleeuwsche cathedraal worden aangegrepen door die heilige ernst, die het binnenste eener moderne kerk niet vermocht af te stralen.

Het is omdat wij bij het aanschouwen van een kunstwerk uit den tijd der Renaissance, als bij intuitie voelen, dat alle latere pogingen tot benadering daarvan tot de erkenning van volstrekte minderwaardigheid moesten leiden.

Het is in 't kort, omdat de kunstwerken der oude tijden die zekere kern bezitten, welke niet het gevolg is eener persoonlijke opvatting; het is omdat de geestelijke ondergrond, de algemeen geldende basis aanwezig was, waarop de kun-

stenaar steunde en waardoor zijn persoonlijke opvatting juist des te meer tot zijn recht kon komen.

Nu is men bij een dergelijke bewering allicht geneigd te vragen of er in die tijden geen grooter kunstenaars waren dan tegenwoordig. Immers, wanneer dat het geval is, dan ligt het eenvoudig aan het grootere talent der toen levende, tegenover dat der tegenwoordige.

Het is uit den aard der zaak in zoover moeilijk op deze vraag antwoord te geven, als een talent alleen naar het resultaat dus naar zijn werk kan worden beoordeeld; maar toch rijst de vraag wat dan wel de reden zou zijn, dat niet in alle tijden groote kunstenaars, maar wel groote geleerden, staatslieden en veldheeren worden geboren; en hoe juist in zoo'n bloeitijdperk van kunst er opeens zooveel kunstenaars tegelijkertijd het licht zien.

Of is een kunstenaar zulk een bizonder wezen, dat zijn geestelijke gaven slechts bij hooge uitzondering voorkomen en dat dus het leven van één of hoogstens een paar kunstenaars ongeveer tegelijkertijd voldoende zou zijn om een kunsttijdperk te scheppen? Immers neen, want het diepere gevoelsleven is in duizende menschen aanwezig, en het onderscheid tusschen deze en den kunstenaar is alleen dat zij de gave missen dat in tastbaren vorm uit te drukken.

De kunstenaars zelf, en laten wij er dadelijk bijvoegen, de burgerij helpt daarin een handje mee, zijn uit den aard der zaak gaarne geneigd zich geestelijk boven de maatschappij, boven hun omgeving te plaatsen; omdat zij zich daarmee een zeker niet verdorde lauwerkroon om de slapen vlechten.

Want het is geen geringe onderscheiding zich de meerdere te voelen van al zijn medemenschen, en op deze met een zekere geringschatting neer te blikken. Maar wanneer we diezelfde kunstenaars in hun bedrijf bezig zien, of door het leven zien gaan, bemerken wij dan wel zoo'n héél groot verschil, èn in hun gevoelsleven èn in hun materieele neigingen met de door hen zoo verachte medeschepselen? En is dan die ‘wichtigthuerei’ niet veelal een dekmantel voor ordinaire gevoelens en hol zieleleven en de naam van kunstenaar niet dikwijls een vrijbrief voor een quasi minachting voor geldelijke tegemoetkomingen?

Het is dus niet aan te nemen, dat er slechts in bizondere tijdvakken groote kunstenaars leven, hetgeen trouwens door de geschiedenis wordt gelogenstraft. Was Goethe niet een groot dichter en was hij minder groot dan Homerus, of Dante, of Shakespeare? Te oordeelen naar zijn werk voelen wij, dat hij tot de allergrootsten behoorde. En toch was zijn tijd niet een van groote cultuur; of liever, wanneer dat tijdperk inderdaad een groot cultuurtijdperk ware geweest, dan zou zijn kunst zich nog tot een veel grooter hoogte hebben verheven.

Was Beethoven niet een van die grooten, zooals er slechts zelden geboren worden? En toch bleef hij de 'eenling', de onbegrepene, omdat ook hij leefde in datzelfde tijdperk eener onontwikkelde cultuur. En zou zijn kunst bij een algemeen geestelijken basis, zich niet juist daardoor nog hooger hebben kunnen ontwikkelen, zich algemeener en daarom vrijer hebben kunnen bewegen?

Was Semper een minder groot bouwmeester dan Iktinos of Steinbach of Bramante?

Te oordeelen naar zijn werk, hebben we alle reden om te gelooven, dat hij tot de grootste bouwmeesters van alle tijden behoorde, en toch mist datzelfde werk dat zekere iets, men zou kunnen zeggen de ziel, die de eigenschap is van alle groote kunst.

Ook Scheffler zegt in zijn opstel 'Konventionen der Kunst' over de groote kunstenaars die niet in een cultuurtijdperk worden geboren: 'Alle Kunst insofern sie Sprache der Seele sein will, ist auf Konventionen angewiesen, und etwas anderes kann sie nicht sein'. Waarmee hij dus den nadruk daarop legt, dat zonder overeenkomst, geen kunst mogelijk is. 'Sie braucht Verträge, sowohl für den Inhalt wie für die Form, für das, was sie sagen und für die Mittel, womit sie einen Sinn ausdrücken will.' Is hiermee ten eerste niet duidelijk uitgesproken, dat zonder een vast algemeen beginsel geen hooge kunst mogelijk is?

En verder: 'Auf den Schlachtfeldern der Kunst kämpfen geniale Begabungen die innerhalb einer gefesteten Epoche, wie die Renaissance, oder gar die Gotik, Unsterbliches geleistet hätten, die, deren Maasse der Energie-Entwickelung

nach, hinter keinem Meister der Vergangenheit zurück stehen, und deren Wirken doch nur Episode sein kann'.

Daarmee komt de schrijver dus tot het besluit, dat, om kunst te kunnen voortbrengen, de tijd daartoe gunstig moet zijn, want, dat in het andere geval, alle energie, zelfs der allerbegaafdsten niet in staat is iets groots te scheppen. Er zijn dus ten allen tijde kunstenaars geweest, maar het hangt van de omstandigheden af of ze groote kunst voortbrengen. Begrijpt men nu de geweldige tragiek der overgangstijden? en waar blijft Nietsche's Uebermensch?

Wat verstaat men nu onder een cultuurtijdperk?

Er is in 't algemeen altijd cultuur, d.w.z. wanneer daaronder niet anders dan beschaving, in verband met de dàn heerschende zeden en gewoonten, dus mode wordt verstaan. Toch is meer in 't bizonder cultuur de overeenstemming tusschen geestelijke en materieele behoeften, zoodat volgens een dergelijke beschouwing, welke, naar ik meen door Chamberlain werd gegeven, er een groot verschil kan zijn tusschen cultuur en beschaving.

De verschillende geschiedkundige tijdperken verschijnen dan op deze wijze in een bizonder licht, en het wordt duidelijk, dat aangezien er beschaving kan zijn zonder cultuur, en zelfs, hetgeen eenigszins paradoxaal klinkt, ook omgekeerd, er ten allen tijde groote kunstenaars worden geboren, maar dat in een cultuurloos tijdperk, dus in een tijdperk waarin geen overeenstemming bestaat tusschen de beide bovengenoemde factoren d.w.z. wanneer de materieele behoeften de geestelijken overheerschen, er ook geen kunst kan bloeien. 'Eine künstlerische Kultur ist nur aufdem Boden einer allgemeinen Kultur denkbar', zegt Muthesius, zoodat ook deze fijne opmerker tot hetzelfde resultaat komt. In zulk een tijdperk ontstaan de eenlingen, ontstaat de individualistische of liever de subjectivistische kunst, omdat er dan geen geestelijke overeenstemming, geen conventie bestaat en dientengevolge natuurlijk ook de vormelijke ontbreekt.

Ongetwijfeld kan in zulk een tijdperk het individu het ontzaglijk ver brengen en de reeds bovengenoemde voorbeelden zijn daarvan een bewijs.

Dan kunnen genieën als Beethoven, als Goethe, als Semper

hun groote kunst maken; maar toch blijft die kunst terug bij eene welke zich ontwikkelt in een tijdperk van cultuur.

Wanneer we dus bovengenoemde verklaring vasthouden dan zien we dat er in de geheele geschiedenis slechts twee groote cultuurtijdperken zijn geweest welke als zoodanig ver boven de andere uitsteken. Wel zijn er zooals van zelf spreekt tallooze meer of minder sterke stroomingen in de geschiedenis geweest; maar wanneer we groot zien d.w.z. door vaste beginselen geleid, dan zijn het eigenlijk alleen de antieke en feodale tijdperken, welke als de groote te boek staan, wanneer althans de hooge Oostersche oudheid wordt buitengesloten.

En nu is het merkwaardig om op te merken, dat in die tijdperken het juist de architectuur is, welke haar edelste scheppingen voortbrengt, en dàt niet alleen, maar dat in zekeren zin zich in haar alle beeldende kunst concentreert. In zulke tijden is het grootste kunstwerk het bouwwerk, zoodat hieruit wel de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat er ook omgekeerd geen cultuur is, wanneer zich geen groote bouwkunst heeft ontwikkeld!

De hoogte der architectuur is dus in zekeren zin de waardemeter der cultuurgeschiedenis, omdat eerst dan wanneer zij haar hoogtepunt bereikt, er sprake is van een hooge cultuur.

Zoo beschouwd is dus de groote ontwikkeling der muziek in de 18e en 19e eeuw, ja zelfs die der letteren, daarmee niet in tegenspraak, omdat in tusschenperioden, de verschillende kunsten zich kunnen ontwikkelen. Maar slechts dan wanneer de verschillende kunstenaars zijn gebonden door het groote eenheidsverband, zooals dat in de oudheid en de middeleeuwen het geval was, kunnen zij dat eenheidsideaal bereiken, wat alleen in hoogere beteekenis stijl kan worden genoemd.

In het eerste geval is er slechts een individueele stijl, in het laatste geval is er bovendien eenheid in den stijl der verschillende kunsten onderling. Of is het gezocht om verband te zien tusschen de verzen van Homerus en de architecturale vormen van den Griekschen tempel en is het niet ook waar, dat in het strenge sobere rhytme der Grieksche muziek, want de muziek is de oorspronkelijke begeleiding van dans en poëzie, een reflexie is te zien van diezelfde vormen?

‘Terwijl we dus alle latere drama's voor kunnen stellen door meerdere lijnen, die elkaar kruisen of dooreen strengelen’ zegt Scheltema in zijn boek ‘De grondslagen eener nieuwe poëzie,’ ‘die naar boven gaan en weer dalen overeenkomstig een ontwikkeling, hoogtepunt en ontknooping, zouden wij de handeling in het Grieksche drama niet anders kunnen weergeven, dan door één rechte lijn zonder veranderen van richting, zonder een neven- of zijlijn, zonder eenige versiering. Dit is het, wat ons zulk een drama tegelijk soms zoo grootsch en soms zoo bijna kinderlijk onnoozel doet schijnen.’

Openbaart zich bij deze beschouwing niet de eenheid van karakter tusschen het Grieksche drama en den tempel?

En er kan zeker geen tegenspraak volgen, bij de bewering dat er een volmaakte eenheid was te bespeuren tusschen de beeldende kunsten; dat er een volkomen stijlverband was tusschen de architectuur, de beeldhouw- en schilderkunst en de geheele gebruikskunst, maar met een zoodanig krachtige leiding der architectuur, dat, ofschoon er altijd een wisselwerking tusschen architectuur en gebruikskunst plaats heeft, ja in de meeste gevallen de kunstvormen het allereerst aan kleine voorwerpen worden beproefd, het toch duidelijk is dat de architectuur de geheele beeldende kunst tezamen hield.

En zien we in de middeleeuwen niet een volkomen analoge ontwikkeling na den ondergang der klassieke wereld en zelfs met een nog veel intenser leiding der architectuur, waarvan de oorzaak, de groote kracht der kerk, onbetwistbaar is vast te stellen. En is er geen verband tusschen deze en de verzen van een Dante, en voelen we niet onwillekeurig eenzelfde eenheid tusschen de architectuur en de middeleeuwsche muziek? Ja, zelfs de staatsinrichting hield, volgens Feuerherd verband met het karakter der kunst, als hij in zijn geschrift ‘Die Entstehung der Stile aus der politischen Oekonomie’ zegt: ‘so spricht auch aus der Konstruktion des dorischen Baustils eine grosze Einfachkeit und strenge Gezetsmässigkeit, die dem einfachen Wesen des alten Staates ganz gleicht.’

Het zijn twee geweldige geestesstroomingen, welke juist in dezen tijd, elkaar de meening betreffende deze oorzaken betwisten. Was men tot voor kort nog van oordeel, dat daarvan de oorzaak in het bovenzinnelijke moest worden gezocht,

thans wordt door vele aanhangers van de philosophie van Marx, de oorzaak van alle cultuur teruggebracht tot de productieverhoudingen.

Wanneer we nu die beide reeds genoemde cultuurtijdperken in hun uitingen wat nader bezien, dan blijkt daaruit, en de godsdienst der Grieken maakt daarop geen uitzondering, een volstrekt geloof in de eerstgenoemde meening.

Daarom werd het bouwwerk, waarin alle middelen tot het scheppen van kunst in hun hoogste potentie werden gebruikt, het Godshuis.

In het klassieke tijdperk was het de tempel, de woning van de aardsche, in het feodale de cathedraal, de woning van de bovenaardsche godheid.

Is het onbewust, dat, bij de eerste de horizontale lijn en daardoor een streven naar aardsche gelukzaligheid, bij de tweede de verticale lijn en daardoor een streven naar hemelsche gewesten tot uitdrukking kwam?

Of wil men zelfs ook het ontstaan van den kunstvorm als zoodanig, geheel uit materieele oorzaken verklaren, zooals Feuerherd dat, zeker in te ver gaande nuchterheid doet, zeggende: ‘Wie der Reichtum eines Landes nicht auf dem Gelde beruht, sondern auf der Produktion der Natur, und der damit zusammengreifenden Arbeit der menschlichen Gesellschaft in ihren mannigfachen Beschäftigungen, so hat auch der Stil in den Grundformen nicht seine Grundlage. Diese theilen ihn zwar der Nachwelt mit; aber seine Existenz beruht auf gewissen wirthschaftlichen Verhältnissen, welche den Schönheitsbegriff bestimmen und den Stil schon gebildet haben ehe er in den Kunstformen seinen Ausdruck fand. Und der Stil ist niemals aus einer rein künstlerischen Bewegung entstanden, sondern ein Blick in die Geschichte lehrt uns, dasz sein Ursprung stets in Beweggründen entsteht, welche aus dem Materïellen geschöpft, ins Ideale umgezetst werden, und nun den Schönheitsbegriff gebären, den die Künstler durch Ihren Geist und Ihre Hand in einen neuen Stil erblühen lassen,’

Deze beschouwingen die nog verder gaan en zelfs het ontstaan van den zuilenvoet van den ionischen stijl materieel verklaren, zijn voor een Marxist om van te watertanden, Maar zou men te dien opzichte niet kunnen zeggen: ‘dass

man zwar die Absicht spürt, dasz aber der Glauben fehlt?'

'Religion und Baukunst zusammen ergeben eine Kultur' zegt Scheffler, zoodat ook deze denker tot het besluit komt dat inderdaad een cultuur zich alleen door een bouwkunst doet kennen.

Zonder cultuur geen bouwkunst maar ook zonder bouwkunst geen cultuur; en aangezien nu kunst is de zichtbare afspiegeling van geestelijk leven, zou inderdaad daaruit volgen dat zonder godsdienst geen cultuur denkbaar is.

Het komt er nu slechts op aan te bedenken wat men onder godsdienst verstaat.

Ik zeide, dat in een tijd van een groote bouwkunst, van een stijl, het ook werkelijk de architectuur was, welke in de beeldende kunsten de leiding had; d.w.z. dat de beeldhouwen schilderkunst niet in dien zin aan haar ondergeschikt waren, dat deze zich niet zelfstandig konden ontwikkelen, maar wèl dat deze er waren om de architectuur. De beeldhouwers en schilders werkten ter versiering van het bouwwerk. Daaraan gaven zij hun beste krachten, en wanneer het voorkwam, dat de sculptuur een afzonderlijk kunstwerk had te maken, dan nog gebeurde dit in harmonie met de architecturale omgeving en wanneer de schilderkunst iets dergelijks had te doen, ook dàn werd niet onafhankelijk van de te versieren wand aan dat afzonderlijke kunstwerk gewerkt.

En, daar dat werken geschiedde in hoogste potentie, voor het huis der godheid, den tempel, zooals in 't algemeen een cultuurtijdperk beteekent de opperste uiting van alle kunsten, sprak het van zelf dat omgekeerd de kunstvormen van dien tempel, de verzinnebeelding der religieuse idee, de leidende werden; dat datgene, wat aan den tempel was beproefd ook werd toegepast aan bouw- en kunstvoorwerpen van niet religieuzen aard. Zoo werd de tempel de bron voor heel het artistiek leven van een volk.

Het behoeft voorzeker geen nadere uiteenzetting dat er een lange tijd van groei moest verloopen alvorens datzelfde groote kunstwerk ontstond, en ook, dat alle kunstontwikkeling een tijdperk kent van groei, van bloei en van verval; of wel, zooals oorspronkelijk door Hegel deze trap der ontwikkeling is uitgedrukt, van zoeken, bereiken en overschrijden. Het eerste tijdperk kenmerkt zich door een zekere mate van

onbeholpenheid in de vormen, maar toch al met een goed begrip van stijl d.i. van die zekere eenheid in de verschillende onderdeelen, welke het geheim is van elke waarachtige kunst, - het tweede door een volkomen beheersching van alle moeilijkheden, een compleetheid van vormgeving, een eenheid in de veelheid, die het einddoel is van alle zoeken, - en het derde door een prijsgeven van den vorm, het plaatsmaken voor willekeur in de toepassing van stijlkundige beginselen, en een verwildering in de versiering, welke nu eenmaal als een natuurwet werkend, als het noodlot aan het einde van elke kunstperiode staat.

Maar wel moet worden gereleveerd, dat, om zulk een eenheid te bereiken, steeds volgens eenzelfde gegeven telkens moet worden verbeterd om zoodoende tot den volkomen vorm te geraken. Of, met andere woorden, dat een grondvorm net zoolang moet worden bestudeerd tot ze een conventie is geworden. Immers dat woord conventie, waarvoor wij heden ten dage zoo bang zijn geworden, nu ja, omdat er ook slechte conventies zijn, is niet anders dan het resultaat van samenwerking, dat is van geestelijke solidariteit, en voert in dien zin opgevat tot het allerhoogste. Maar geestelijke solidariteit bestaat immers in dezen tijd van anarchistisch subjectivisme niet; en toch is alleen de solidariteit cultuurscheppend!

Want berusten, per slot van rekening, de allerhoogste religieuse gevoelens niet evenzeer op conventie? Zijn niet alle godsdienstige dogma's, alle philosophische systemen conventies welke door het individu tegenover het eeuwig ondoordringbare worden gesloten?

‘Denn alle Offenbarung Gottes ist an Menschen und durch Menschen geschehen!’

Scheffler zegt daarover in datzelfde artikel, na er op gewezen te hebben hoe alle kunst op conventie berust, zelfs nog die van een Titiaan, een Velasquez, een Rembrandt, een Donatello, een Michel Angelo, dat vooral de bouwkunst op conventie is aangewezen.

Die Baukunst ist so recht das Gebiet der Konventionen. In ihr gilt die auf dem Boden der Empfindungen für Gravitationserscheinungen sich bewegende Phantasie; die besonderen Wirklichkeiten einer darstellbaren Natur sind ausgeschlossen.

Das Talent musz hier seine veranschaulichende Fähigkeit durch reine unnaturalistische Formen zu sprechen, voll erweisen. Darum herrscht in der Baukunst nie die Beweglichkeit und Vielseitigkeit, wie in den malenden und poetischen Künsten. Die Entwicklungen schreiten nur langsam fort; jede Bauform ist, weil sie Resultat komprimirter Kräfteempfindungen, die Materialisation eines Abstracten, und eine Quintessenz ganzer Vorstellungsreihen ist, eine Formel, in der die statisch-konstruktive Phantasie vieler enthalten ist.

Eigensinniger Subjectivismus ist hier unmöglich, weil sich der Einzelne nie von dem befreien kann. was er vorfindet, weil seine Willkür von allen Seiten eingeengt ist und die Erfindungsgabe eines Einzigen für diese abstrakte Formenwelt nicht ausreicht.

Bauformen entstehen nur aus dem einmütigen Bestreben ganzer Geschlechter. Darum sind diese Phantasiegebilde aber auch dauernder, als alle der Natur entlehnten Kunstzeichen. Die Bauformen worauf ein Volk sich einigt sind ein Extrakt, worauf die ganze bildende Kunst sich bezieht; sie uberdauern den Wechsel der Zeiten am längsten, und stellen etwas wie ‘ewige Schönheiten’ dar.

Man denke an die Gesimsformen und Saülenbildungen der Griechen, die durch die Kunstgeschichte zweier Jahrtausende gehen, ohne dasz sie an innerer Kraft und Logik Besonderes eingebüszt haben. Es sind seltsam reine Kristallisationen des Menschlichen Begriffes von Gesetzmässigkeit. Welche Uebereinstimmung des Weltgefühls musz geherrscht haben; wieviel warmes Leben müssen die antiken Konventionen umschlossen haben, dasz wir vor diesen Kunstwerken noch so lebhaft mitzufühlen imstande sind! Welche expansive Idee hat sich in dieser Kunst beschieden und- man wagt kaum zu sagen: weise, weil es wahrscheinlich kein Willensakt war, selbst beschränkt!

‘Schöpfungsakte, die solche Gebilde hervorbringen, können nur auf dem Urgrund religiöser Weltbegriffe vor sich gehen, weil sie selbst, im freiesten Sinne, religiöser Natur sind. Der Architekt sucht Gesetze bildend zu begreifen, Naturkräfte und deren ewig wirkende Logik zu verstehen. Und sein Verstehen aüszert sich als Schönheitsform. So erklärt sich der langsame

Wechsel der Baustile. Die Erneuerung der Grundformen der Architektur wird nur als Bedürfnis empfunden, wenn sich die Weltanschauungen ändern. Die Glaubensgeschichte ist zugleich eine Geschichte der Baukunst; jede Religion hat ihren Stil. Was zwischen den religiösen Epochen entsteht ist nur dürftige Nachahmung der überlieferten Werte, ein Hinfristen zwischen entscheidenden Zuständen'.

Er is dus een zeer lang tijdsverloop noodig om bouwkunstige vormen tot ontwikkeling te brengen, terwijl tevens uit dit citaat blijkt, dat alle kunst, maar vooral de bouwkunst op conventie berust en dat zij juist daarom de kunst eener cultuur is.

Uit deze beschouwingen blijkt verder dat religie en architektuur eenzelfde oorzaak hebben, zoodat dan ten slotte godsdienst de oorzaak is van stijl, ja van een stijl, omdat elke godsdienst een afzonderlijke architecturale vormenspraak heeft. 'En in de klassieke èn in de dusgenaamde christelijke kunst treedt eerst door de bouwkunst het absolute en alomvattende kunstwerk te voorschijn, en schikten zich alle overige kunsten om tempel en kerk, en zoo ook om moskee en pagode,' zegt Kuyper in een van zijn *Stone*-lezingen, over het Calvinisme en de Kunst.

Toch betoogt Kuyper in zijn verdere beschouwingen, dat bij een rijkere ontwikkeling van den godsdienst, waartoe hij het Calvinisme rekent, kunst en godsdienst eigen levensferen hebben, welke aanvankelijk nauwelijks onderscheiden en deswege ineen gemengd zijn.

En tot nadere staving van zijn beweren haalt hij Hartmann aan, die in zijn ideeën zegt: 'Oorspronkelijk treedt de godsvereering in onafscheidbare eenheid met de kunst op, overmits de religie op dit lagere standpunt nog de neiging bezit om zich in den aesthetischen schijn te verliezen.'

Uit deze beschouwing trekt hij dan het besluit, dat, omdat de historie der kunst tot dusver nog nimmer een alomvattenden kunststijl buiten verband met de religie zag opkomen, juist deswege geen nieuwe kunststijl meer te wachten is.

Wat zien we nu in de vijftiende eeuw gebeuren met het ontstaan der Renaissance, de geestelijke beweging, welke den grondslag vormt der moderne levensbeschouwing?

Ofschoon deze zeker een revolutionnaire beweging is geweest

en tamelijk plotseling optrad, maakte zij toch ook in 't algemeen geen uitzondering op de wijze waarop andere bewegingen ontstaan en tot uitting komen. Want alvorens de geheele ommekeer een voldongen feit was geworden waren de eerste verschijnselen daarvan reeds lang van te voren zichtbaar. ‘Die Renaissance hatte schon lange vor der Thür gestanden,’ zegt Burckhardt, in zijn Cicerone; en in de beeldende kunst werden dan ook reeds lang vóór dat de beweging wordt geächt te zijn begonnen, de nieuwere vormen toegepast.

Zij beteekende in haar diepste wezen een zich vrijmaken van de suprematie der kerk, dus een reactie tegen het geestesleven der middeleeuwen; zij beteekende een vrijheid van geestesuiting waarvan ook het ontstaan van het protestantisme een gevoig was; voor de kunst zou dus deze ommekeer een dienovereenkomstige ten gevolge hebben.

Het was zeker geen toeval, dat deze beweging in Italië ontstond en zich van daaruit over Europa verbreidde, en bovendien dat zij eigenlijk beoogde een terugkeer tot de klassieke levensbeschouwing in modernen vorm.

Dit beteekende echter reeds dadelijk een geestelijk conflict, een principiëele onbestaanbaarheid, die zich direct het sterkst in de litteratuur moest weerspiegelen, omdat deze kunst d.i. de poëzie, het geheele geestelijk leven beheerscht en ook daarom de synthese van de andere kunsten is, omdat zij èn tijd èn ruimte omvat, terwijl de muziek alleen beperkt is tot den tijd, de schilder-, beeldhouw- en bouwkunst alleen tot de ruimte. Maar het principieelst, in stijlkundigen zin het duidelijkst zichtbaar, dus ook het begrijpelijkst, zou die invloed zich doen gelden op die kunst, die zooals we hebben gezien, met de religie samen een cultuur vormt, de bouwkunst. ‘So genau entspricht der Geist der Baukunst immer dem religiösen, dasz sich die Zwiespaltichkeit in der Weltanschauung der Renaissancemenschen, genau in ihrer architectonischen Kunst abspiegelt,’ zegt Scheffler weer.

Wel hadden ook de andere kunsten de eigenlijke eenheidsband verloren, maar noch de litteratuur, noch de muziek hadden onder dat verlies in die mate te lijden, juist omdat zij niet in die mate op conventie berusten. En zou dat berusten op conventie ook kunnen zijn omdat de bouwkunst volgens

Hegel is de symbolische kunst, symbolisch omdat de nuttigheid, maar vooral de zwaarte van het materiaal, de idee niet tot volle, vrije uitdrukking laat komen?

Welke veranderingen zien we in de architectuur gebeuren, welke een dergelijke beschouwing wettigt?

Wanneer de verschillende bouwkundige stijlen aan een kritisch onderzoek worden onderworpen, d.w.z. bestudeerd in hoever zij voldoen aan zuiverheid van samenstelling, dat is naar beginselvaste grondvormen en logische versiering, welke met die samenstelling verband houdt, ook dan zal men tot de overtuiging komen, dat de bouwkunst der Grieken en die der middeleeuwen het best aan dien eisch voldoen, en het is zeker alweer geen toeval, dat het juist weer die beide zijn, de twee reeds genoemde tijdperken van hooge cultuur.

Wanneer men echter spreekt van de klassieken, dan bedoelt men daarmee ook de Romeinen; maar dan dient toch ten opzichte hunner kunst, die reserve te worden aanvaard, dat hun architectuur reeds niet meer die zuiverheid van beginselen vertoont als de Grieksche.

Het zou zeker te ver voeren dit onderscheid in alle bijzonderheden te verklaren. Ik verwijs hiertoe naar een artikel in de Beweging van Augustus 1908 getiteld ‘Eenige beschouwingen over de klassieke bouwkunst’, maar toch dient in dit verband het principieele verschil tusschen de Grieksche en Romeinsche architectuur met een enkel woord te worden toegelicht. De Grieksche tempel, waaraan, zooals reeds gezegd werd, het beginsel van zuivere samenstelling in zijn meest volkomen vorm werd toegepast, bestaat uit een cella met een gaanderij van zuilen welke tevens het dak dragen en, òf alléén vóór de cella, òf in gaanderij er geheel omheen geplaatst zijn. De zuilen verrichten daarbij hun functie van dragende of steunende elementen op de meest volkomen wijze.

Bij de Romeinen was het niet meer de tempel, welke als het architectonische meesterwerk moet worden beschouwd; hetgeen ook weer zijn verklaring daarin vindt, dat bij hen de godsdienst niet als bij de Grieken aan geheel het maatschappelijk leven ten grondslag diende, maar bij hen reeds tot een ritueelen vorm was afgedaald.

De afspiegeling dezer religieuse vormelijkheid was trouwens

dadelijk aan hun cultuur zichtbaar, welke bij die der Grieken verre ten achter staat.

De Romeinen waren voornamelijk staatslieden en ingenieurs, zoodat hun grootste en ook in dien zin belangrijkste bouwwerken waren, bruggen en waterleidingen, vestingen en havenwerken.

'Es ist eine Fabel' zegt Feuerherd, 'dasz die Römer einen angebornen kunstfeindlichen Karakter für die bildende Kunst hatten' zooals zoo dikwijls beweerd wordt 'aber die wirtschaftlichen Verhältnisse wirkten in Rom ebenso ungünstig auf die Künste wie in Sparta.' En het is alsof we in dezen tijd leven als we hem hooren zeggen: 'Der Architect musste der Konkurenz der Baufirmen fast erliegen. Vitruv schreibt mit Erbitterung darüber dasz zu zeiner Zeit die Leute welche sich falschlich Baukünstler nennen, in der Baukunst ungestraft ihr Unwesen trieben.'

Dat utiliteitskarakter beheerschte ook hun monumentale architectuur, die nu wat het systeem betreft, een samenstelling wordt van den welfbouw, dus de boog, waarvan de Romeinen wel niet de uitvinders, maar dan toch de eerste ruimere toepassers waren, met het zuilenschema, dat door hen evenmin was uitgevonden, maar dat zij van de Grieken hadden overgenomen.

Dit zuilenschema werd door hen, hetzij te hunner eere gezegd, wat het detail, dus de versiering betreft op geniale wijze veranderd, maar de toepassing geschiedde niet zooals bij de Grieken, met een zuivere coustructieve samenstelling, dus volgens goede stijlkundige beginselen. Het wordt n.l. òf vóòr den muur òf half doorgesneden tegen den muur geplaatst, zoodat de zuil nu niet meer haar functie als dragend constructiedeel vervult, maar slechts als versiering wordt gebruikt, Deze vorm bleek echter uitmuntend te kunnen voldoen, omdat zij door op elkaar plaatsing van verschillende zuilen ook kon worden toegepast aan gebouwen van meer verdiepingen.

Het zuivere beginsel was echter hiermede geschonden, zoodat alleen reeds daardoor de Romeinsche architectuur de minderwaardige werd van die der Grieken. Maar toch zijn met dat Romeinsche schema, hetwelk zijn zuiversten vorm vindt in de triomfpoort, architecturale prachtwerken gemaakt, en heeft

het, door de mogelijkheid van veelvuldige praktische toepassing, de wereld veroverd,

Wat gebeurt er nu in de Renaissance?

Evenals de andere kunstenaars wendden zich ook de bouwmeesters naar de klassieken en in dit bizonder geval niet naar de Grieken, maar naar de Romeinen, welker bouwwerken in de onmiddelijke omgeving waren te vinden.

Maar daar nu van alle kunsten de bouwkunst het meest op conventie berust, was juist voor haar deze terugkeer naar die der Romeinen dubbel noodlottig, omdat die conventie c.q. natuurlijk was datzelfde Romeinsche bouwkundig schema, dat van arcade met zuilenbouw.

Toch zou men ook de bouwmeesters der Renaissance alweer onrecht doen, met hen allen voor navolgers uit te maken, hun een zelfstandig talent te ontzeggen, want evenals de Romeinen het zuilenschema der Grieken verindividualiseerden, zoo deden de Renaissancemeesters hetzelfde met dat der Romeinen. Maar die veranderingen, en daarop dient de nadruk gelegd te worden, waren slechts van zuiver ornamentieken aard, wel is waar oorspronkelijk, van jong, frisch, revolutioneerend leven getuigend, doch niet principieel, omdat het schema, de kern, het constructieve, dus het karikteriseerend beginsel, datgene wat een stijl tot een stijl maakt, hetzelfde bleef.

De Romeinsche bouwmeesters, trouwens voor het meerenheel Grieken, hadden daarom indertijd een belangrijker daad gedaan, dan de bouwmeesters. En de gevolgen bleven niet uit, want door deze principieele zwakheid ging de bouwkunst haar plaats als de leidende der beeldende kunsten prijsgeven.

Is het nu toeval of is het werkelijk een gevolg van vrijere religieuse beginselen, dus van een minder conventioneele cultuur, dat dit zoo moest komen? Wie zal dat zeggen; maar merkwaardig blijft het, dat het verband er is.

En eenmaal op dezen weg zien wij de bouwkunst al dieper en dieper zinken, totdat zij in de 19e eeuw een geheel beteekenislooze kunst werd.

Er kwam echter nog een belangrijke facto r bij, ongetwijfeld ook tengevolge der nieuwe denkbeelden. De beide zusterkunsten, de beeldhouw- en schilderkunst, zij die het als haar

hoogste roeping beschouwden tot versiering van het bouwwerk te dienen, gingen langzamerhand haar eigen weg; niet, dat zij zich niet meer ten dienste der architectuur stelden, want juist door de vlucht die de versierende kunsten met de Renaissance namen, bleef er voor beeldhouw- en schilderkunst zelfs nog een grooter arbeidsveld ter architecturale versiering over, zoodat zelfs een apart soort ornament ontstond, speciaal voor dat doel. Maar deze kunsten ontwikkelden zich bovendien zelfstandig tot de afzonderlijke schilderij en tot het afzonderlijk beeld, en juist omdat die zelfstandige ontwikkeling zulk een hooge hoogte bereikte, bleef omgekeerd, de invloed daarvan op de architectuur niet uit.

De strenge tucht, de stijl, de architecturale conventie, welke oorspronkelijk de beeldhouw- en schilderkunst gevangen hield, ging verloren, zoodat de architecturale versiering langzamerhand het karakter kreeg van op de wand aangebrachte beeldhouwwerken en schilderijen. En deze verandering werd zoo volkomen, dat ten slotte de wand nagenoeg geheel versieringloos bleef, en de schilderij de bestemming had als versiering dienst te doen. Het verst ging hierin wel Holland, waar het ideaal eener wand werd de geheel effen, witgekalkte muur. Was dat omdat in Holland de bouwkunst nooit een beteekenis heeft gehad als in andere landen, òf was het omdat zijn schilderschool misschien de eerste van alle is geworden?

De eenheidsband was dus verloren, en, ofschoon de laatste architecturale stijl, die van het empire, nog even een herleving vertoont van het oude beginsel, was toch geen blijvende verbetering mogelijk, omdat de geestelijke ondergrond was ondermijnd.

Met de Renaissance was natuurlijk de eigenlijke kerkbouw in geestelijke beteekenis en dientengevolge ook vormelijk op den achtergrond gedrongen. De tempel was niet meer de verzinnebeelding van het hoogste geestelijk leven, omdat dat zelfde geestelijk leven niet meer een religieusen ondergrond had als in de klassieke en de middeleeuwsche wereld. Wel werden er kerken gebouwd, in aantal zeker niet minder dan vroeger, en bewees zelfs de bouw van de Pieterskerk te Rome, dat men in stoutheid van opzet en in machtigheid van omvang

voor de middeleeuwsche cathedralen niet wilde onderdoen; maar daarmee was nog niet bereikt, wat vroeger bereikt was.

O, zeker; er is geen indruk, die kan worden vergeleken met dien, welken men krijgt bij het staren naar boven, in die geweldige rnimte welke door den koepel wordt omsloten, maar toch wordt gemist dat religieuse gevoel, dat van de aarde weg zijn, hetgeen het vertoeven in een cathedraal niet nalaat dadelijk uit te oefenen.

Neen, van af de Renaissance werd de kerkbouw architecturaal van ondergeschikt belang, hetgeen ook blijkt uit het ontbreken eener rijke scheppende verbeelding, juist te dien opzichte, bij de anders zeker zeer begaafde bouwmeesters. Want verbleekt in 't algemeen niet alle verbeelding, als de denkbeelden waarop moet worden gebouwd reeds verouderd zijn?

En door dezen teruggang van den tempelbouw verloor ook de bouwkunst in haar geheel aan beteekenis, omdat de tempelbouw wel nog als hoogste uiting werd verlangd, maar niet meer kon worden bereikt. En ongetwijfeld staat de principieele terugkeer der Renaissance tot de Romeinsche architectuur inplaats van tot de Grieksche eveneens daarmee in verband, een terugkeer dus tot een architectuur die zelf in haar hoogste uitingen in den tempelbouw, van geheel secundairen aard bleef.

'Was man als Renaissance-Baukunst erreichte' zegt Muthesius in zijn opstel Stilarchitectur und Baukunst 'konnte doch nur blasses Abbild einer besseren Original-kunst sein, worüber jeder Italienreisende klar sein wird, wenn er bemerkt wie ein einziges antikes Bauwerk - etwa das Colosseum oder das Pantheon in Rom - die ganze Renaissance-Baukunst in den Schatten stellt.'

Toch zou het, zooals reeds gezegd, van groote eenzijdigheid getuigen alleen daarom aan de architectuur der Renaissance alle verdienste te ontzeggen, al was het alleen maar om de frischheid van het jonge kunstleven, dat zich op schitterende wijze openbaarde.

Bovendien beteekende de vrijheid van geestesuiting de verbizondering van het nationale, zoodat er zich in Europa een veelzijdigheid van kunstuitingen ontwikkelde, waarvan wij

nu nog door de uit dien tijd nagelaten monumenten de groote bekoring kunnen bewonderen. Bloeide er reeds in de middeleeuwen een zeer bizondere profaanarchitectuur, in de Renaissance zou juist deze, uit den aard der beweging zelve, van veel grooter beteekenis worden. Daarbij komt, dat de middeleeuwsche traditie zoo krachtig, zoo ingrijpend was geweest, dat met deze niet opeens werd gebroken; maar dat niet alleen. Er bleven in de Renaissance der Noordsche landen enkele middeleeuwsche elementen bestaan, juist omdat die architectuur daar oorspronkelijk inheemsch was geweest.

En eerst veel later doet zich de directe invloed der Italiaansche Renaissance gelden, hetgeen juist om de bovengenoemde beginselkwestie voor de Noordelijke dubbel noodlottig werd.

Daar ook ontstond n.l. een tweeslachtigheid, welke in de Italiaansche Renaissance wordt gemist, omdat de middeleeuwsche architectuur in Italië nooit de oeroude klassieke traditie geheel had kunnen verdringen en bovendien met de versiering alle middeleeuwsche traditie werd verworpen.

En voor de techniek in 't algemeen was het van een groot belang dat de gilden, deze middeleeuwsche instelling, bleven bestaan; zoodat, wat de bedrevenheid in de uitvoering betreft, de werken der Renaissance bij geen der andere groote kunsttijdperken achter stonden. De Renaissance beteekende dus maatschappelijk het langzamerhand verliezen van de vaste lijn in de onderlinge verhoudingen hetgeen in de kunst reflecteerde en ook daarin een verindividualiseering ten gevolge had.

Zij gaat dus van de veralgemeening naar het bizondere; want alhoewel kunst als zoodanig is de uitstekende bizonderheid, kan haar uiting verschillend van hoedanigheid zijn.

En juist de veralgemeening maakt de schoonheid zooveel grooter, zoodat bijv. de schoonheid der Grieken zoo groot was, omdat ze zooveel meer omvattend was, dan de latere schoonheid. Daaruit volgt ook dat, hoe algemeener de schoonheid is, hoe minder over smaak valt te twisten, want aangezien het schoone alleen kenbaar is door ons zelf, is het betrekkelijk; zoodat door de verbizondering van ons zelf het schoone ook verbizondert. Schoon is volgens Spinoza een begrip, dat alleen in den mensch bestaat en niet een eigenschap van bepaalde lichamen.

De oorzaak van deze verpersoonlijking was natuurlijk de langzamerhand veranderende positie van den kunstenaar als zoodanig; was deze in de oudheid en de middeleeuwen, nuja, wel een belangwekkend mensch, toch stond hij in de geestelijke waardeschatting niet hooger dan de andere menschen van beteekenis, zoodat ook namen van kunstenaars uit de oudheid nog wel, maar uit de middeleeuwen betrekkelijk weinig zijn bekend. Dit wordt in de Renaissance dadelijk anders.

De kunstenaar wordt een afzonderlijk wezen dat tegenover, dat gedeeltelijk buiten de maatschappij staat. Het Individualisme begint, en verbastert zich ten slotte tot een subjectivisme, dat slechts zichzelf kent en inplaats van de zaak altijd het 'ik' naar voren brengt. Omdat het ware Individualisme de zaak bedoelt, en zijn werk voortkomt uit zelfopoffering, kan het in zijn persoonlijke uiting de natuur van den kunstenaar doen groeien tot het geniale en deze in dien ethischen arbeid zoo rijp, zoo sterk en zoo bevredigd doen worden dat de groote persoonlijkheid er zich door openbaart. Anders is dit met het subjectivisme; dit verhoudt zich tot het individualisme als de eigenzinnigheid tot den wil. En hebben wij niet van die eigenzinnigheden, als b.v. den Jugendstil leeren kennen?

(*Slot volgt*.)

Brentano
Voorjaarskreet van een knecht uit de diepte
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Meester, zonder uw erbarmen
Moet in de afgrond ik vertsagen,
Wilt gij niet met krachtige armen
Weer naar 't licht mij opwaarts dragen.

Jaarlijks grijpt gij, liefderijke,
Diep in de aarde en in de harten,
Jaarlijks wekt gij 't bloesemprijken,
Wekt ge in mij weer de oude smarten.

Eenmaal slechts ten licht geboren,
Maar wel duizendmaal gestorven,
Ben ik zonder u verloren,
Zonder u in mij verdorven.

Roert zich de aarde bevend strevend,
Waait het zonnig langs de landen,
Dan wordt ook de stroom weer levend,
Die geboeid was in doods banden.

In mijn hart komt rillend spuiten
Een bedroefd en bitter water,
Wen de lente loert daarbuiten,
Nadert de angstvloed met geklater.

Wee, door giftige aardelagen,
Naar de tijd die aan deed slijken,
Heb ik 's levens schacht geslagen,
En niet stevig zijn haar dijken.

Wen in 't rond nu bronnen zwellen,
Wen de bodem krimpt in 't baren,
Breken los de bittre wellen,
Die geen scherts geen vloek bedaren.

'k Roep tot andren: klief de vloeden!
Redt die roep mij voor verzinken?
In mij voel 'k den zondvloed woeden,
Stijgen, uit mijn oogen zinken.

En dan schijnen snood van driften
Me al de bonte lamm'renscharen
Die ik groette, en bitt're giften
Zoete vruchten die 'k mocht garen.

Heer, wil mijner u erbarmen!
Dat weer bloei mijn hart verblije!
Geen nog hoorde naar mijn karmen
Van der aarde lentetijen.

Meester! daar u allen schenken
Hun met zoet gevulde schalen,

Moet mijn bitt're gaaf u krenken,
Kan ik nooit mijn schuld betalen.

Ach! hoe dieper ik moog' woelen,
Hoe ik graaf en schrei en huiver,
Nooit kan ik den vloed wegspoelen
Ten kristalgrond vast en zuiver.

Altijd storten mij de wanden,
Geen der schachten gaf mij 't ware,
Mijn van arbeid bloed'ge handen
Branden in de bitt're baren.

Wee! de ruimt blijft zich vernauwen,
Wilder, woester golven breken,
Heer! o heer! mijn krachten flauwen -
Sla uw regenboog ten Teeken!

Heer, ik maan u: wil verschoonen!
Heer, ik hoorde jong verkonden:
Wondre redding zou er wonen
In het bloed, ach! uwer wonden.

En zoo moet ik tot u krijten,
Krijten uit het diep der tranen,
Mocht ge ook nooit dees schuld mij kwijten,
Dat uw knecht zoo koen dorst manen.

Dat de bron van 't licht dan weder
In mij vliete rein-beveiligd,
Sprenkel me éenen druppel neder,
Jezus! van uw bloed dat heiligt!

Eenzaam wil ik ondergaan

Eenzaam wil ik ondergaan,
Geen zal van mijn lijden weten.
Wordt de ster die ik zag staan
Van den hemel mij gereten,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een pelgrim in den vreemde.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een pelgrim in den vreemde.
Als de ster die ik zag staan
Naar een laatst begroeten zweemde,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een beedlaar op de heide.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een beedlaar op de heide.
Geeft de ster die ik zag staan
Mij niet verder haar geleide,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als de dag in 't avondgrauwen.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als de dag in 't avondgrauwen.
Zal de ster die ik zag staan
Niet meer op mij nederschouwen,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als galeislaaf aan de keten.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als galeislaaf aan de keten.

Dooft de ster die ik zag staan
Op mijn doornenbed gezeten,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een zwanenzang in 't sterven.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een zwanenzang in 't sterven.
Mag de ster die ik zag staan
Langer niet mij vreê verwerven,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een schip op woeste zeeën.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een schip op woeste zeeën.
Als de ster die ik zag staan
Ooit zij in den nacht vergleeën,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als de troost in stomme smarte.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als de troost in stomme smarte.
Zoo de ster die ik zag staan
Ooit mijn schuld tot wijken tarte,
Wil ik eenzaam ondergaan
Zoo als in uw hart mijn harte.

De Dichter

Zalig, wie zonder zinnen
Zweeft als een geest op het water,
Niet als een schip - de vlaggen
Wisslend der tijden, en zeilen,

Bollend, naar heden de wind waait.
Neen, zonder zinnen, als God zijnd:
Zelf zich maar wetend en dichtend
Schept hij 't heelal, dat hij zelf is,
Zonde bedrijft er de mensch dan,
En dat was naar zijn wil niet!
Doch in deelen is alles.
Geen verkreeg alles, een heer heeft
Alles wat is, slechts de heer niet,
Eenzaam is deze en dient niet,
Zoo ook de Dichter.

Een democratisch blok
Door
A.P. Leeuwenburg.

De Juni-beslissing, die de rechterzijde naar hare sterke meerderheid voerde, reikt in beteekenis ver over deze nieuwe regeeringsperiode heen.

Kon de rechterzijde zich tot nu toe niet langer in de meerderheid handhaven dan vier jaar, waarna het liberalisme de regeering herwon, thans schijnt voor geruimen tijd de overheersching der clericale partijen bevestigd. Wij liggen, warmpjes toegedekt, onder een meerderheid van zestig-veertig, die niet zoo snel uitslijten zal. Was een der diepste oorzaken van den val van het ministerie-Mackay de oneenigheid van anti-revolutionairen en katholieken, mede onder de nawerking der oude politieke constellatie, die liberalen en katholieken tot samengaan had gebracht, terwijl het Kuyper-régime brak op de ongunst der zwak-liberale middenstof, die, moeilijk tot beweging gebracht, zich verzette tegen de uitdagend-christelijke, opzichtige, on-hollandsche politiek van den kabinets-leider, - geen van beide krachten werkt thans ter ontbinding der coalitie of tot hare verzwakking.

Men zou, dunkt ons, verkeerd doen de wrijving als nu bij de tusschentijdsche verkiezing voor 't district Breukelen, een verdere strekking toe te schrijven. De samenwerkende partijen hebben nog lang niet de volle voordeelen genoten, die zij uit hun aaneensluiting verwachtten. Bepaaldelijk op het terrein der schoolwetgeving, der belastingpolitiek, in zake militair beleid, is volle vervulling der eischen nog niet bereikt. Bovendien verzekert een coalitie, die zich beroept op

de godsdienstige gevoelens der christelijke arbeiders, den vrede naar die zijde te beslist, dan dat samenwerking lichtvaardig zou worden opgegeven. Ook een verbitterende politiek is van minister Heemskerk wel niet te verwachten. Zijn vluchtig, glimlachend beleid, is alleszins geëigend het wantrouwen in een politiek, die zich als christelijk aandient, onder de bedachtzame burgerij te doen uitsterven. Zij, die binnen-kort een andere partij-formatie verwachtten, zich schikkende naar de scheiding van conservatisme en democratie, hebben zich in hun beschouwingen niet weinig overhaast: de coalitie op den grondslag der godsdienstige antithese, dunkt ons hechter dan ooit.

De verschuivingen in het kiezers-corps, tot uitdrukking komende in de overwinning der rechterzijde, hebben, ter anderer zijde, belangrijke wijziging gebracht in de politieke positie van 't liberalisme en der sociaal-democratie beide.

De tegenstellingen in 't liberalisme zijn tot zulk een rijpheid gekomen, dat de innerlijke samenhang, die een regeer-krachtige partij behoeft, volkomen verbroken is. 't Oud-liberalisme is te zeer van de beide andere partijen vervreemd, het neigt in haar practische sympathieën te zeer naar de rechterzijde, dan dat 't anders dan onder een oogenblikkelijken druk, - als in 1905, - tot samenwerking geneigd en geschikt zou zijn. Terwijl de Liberale Unie, onder den invloed der vrijzinnigdemocratie, - in laatste instantie beide staande onder den druk der arbeidersbeweging, - zich naar het algemeen kiesrecht, naar krachtiger sociale hervormingsarbeid wendde, bewoog zich het oud-liberalisme in tegenovergestelde richting. Het kwam meer-en-meer onder den verderfelijken invloed der grootindustriëelen, die in hun eigen, benepen klassebelang het algemeen landsbelang vereeren, die in hun afkeer van algemeen kiesrecht, in hun tendentieus verzet tegen de werking der ongevallenwet, in hun weerzin tegen staatsbemoeiïng op het terrein van den arbeid in 't algemeen, meer-en-meer vervreemden van het overig liberalisme.

Het liberalisme, als geheel bezien, is uit te scherpe politieke en ook sociale tegenstellingen opgebouwd, dan dat 't op een gemeenschappelijk program van breederen grondslag zou te zamen te brengen zijn. De eenheid in 't liberalisme is toch altijd meer een eenheid in afwering van ongewenschten dwang,

dan in gelijkheid van practische eischen geweest. Mr. Cort van der Linden beschreef reeds indertijd de liberale partij, toen nog ongedeeld, in déze bewoordingen:

> ‘De liberale partij is in haar wezen een middenpartij, niet in dien zin alsof zij een vergelijk zou beoogen tusschen uiteenloopende beginselen, maar omdat zij inderdaad zich beweegt tusschen het uiterste van 't socialisme en het uiterste van gezag. (Zij) is daardoor reeds uit zichzelf geneigd zich in twee groepen te verdeelen van welke de eene rechts, de andere links overhelt, waarvan de eene, de maatschappelijke orde bewakend, meer verwant is aan de partij van 't gezag, de andere vooral hervorming beoogend, meer overeenkomt met de mannen der revolutie.’[1)]

Wat Mr. Cort van der Linden voor het wezen der liberale partij alleen houdt, dunkt ons evenzeer te liggen in de partijen ter rechterzijde. Ook daar werkt de tegenstelling tusschen democratie en conservatisme dóór, maar het strengere partijverband en de godsdienstige woorden-pronk, waarachter zich de clericale politiek versteekt, verbergen deze innerlijke tegenstrijdigheid beter. De waarheid in Mr. Cort van der Linden's omschrijving is deze: dat de liberale partij eerder dan eenige andere in twee richtingen uiteen moest gaan. Sinds zijn tijd hebben in de eertijds ongedeelde liberale partij, onder den sterken druk der arbeidersbeweging de verschillen zich verwijd. 't Gevoel van samenhoorigheid tusschen de uiterste richtingen verflauwt meer-en-meer. De vrijzinnig-democratische partij heeft de oude theoretische motiveering, waarop de oudliberale partij nog steeds steunt, geheel losgelaten en nadert in haar eischen van krachtige sociale hervormingen, van gedeeltelijke socialisatie der productie-middelen, dicht aan de sociaaldemocratie. De drie partijen roepen nog wel den náám van 't liberalisme aan, maar goeddeels uit ouden sleur: de ware luister, de volle beteekenis, is voor velen onder hen verbleekt.

Uit een vermenging dezer tegenstellingen kan moeilijk een vruchtdragende regeering opkomen. De jammer van het laatste

1) Richting en beleid der Liberale partij, blz. 33.

liberale bewind, gegroeid uit de bloot-negatieve bestrijding der Kuyper-regeering, maar overigens te zamen gekomen op zoo uiteenloopende motieven, heeft wel de machteloosheid uitgebracht van een regeering, die op alle de drie liberale partijen en zelfs, tersluiks, op de sociaal-democratie steunen moet.

Het liberalisme, voor zoover het zich, meer-of-minder, naar de democratie keert, zal deze ontwikkeling hebben te aanvaarden. Zij zal het oud-liberalisme bij haar verwachtingen op de herovering der regeering moeten buitensluiten. Deze partij staat nog wel formeel buiten het accoord der rechterzijde, maar zou toch gaarne binnen gelaten worden in dien kring. In ieder geval dringt de verwantschap haar, practisch, meer naar rechts dan naar links. Mag zij nog in haar afgescheidenheid staan, verscheidene harer kiezers zijn al wel, bij herstemming en ook wel bij eerste stemming, voor de bedreiging der democratie overgeloopen naar den veiligen vluchtheuvel der kerkelijke politiek. Liberale Unie en Vrijzinnig-democra-tische partij zullen haar bij hunne berekeningen moeten buitensluiten, willen zij niet, na een korte vreugde der overwinning, in onmacht doodloopen. Zij kunnen begrepen hebben, dat de zege der rechterzijde voor een deel te wijten is aan eigen verzuim, aan eigen woordbreuk en onmacht. Willen zij te eeniger tijd uit de woestijn der politieke achterafzetting weder binnentreden in het Kanaän der Macht, zoo zullen zij naar ander bondgenootschap hebben om te zien, - naar de sociaal-democratie!

't Is dan ook wel uit deze overtuiging, dat een drang naar zulke samenwerking onder de beide grootste liberale partijen opkomt. Wel is men aan die zijde nog niet tot volkomen ontnuchtering gekomen, wel verlangde ‘De Vaderlander’ nog opname der oud-liberalen, maar reeds begreep ‘Het Vaderland’ zulk een opsluiting der uiterste sociale tegenstellingen in één verkiezingsblok, als grove waaghalzerij. Wil men inderdaad samenwerking met de sociaal-democratie, zoo zal men het oud-liberalisme, dat reeds niet veel meer is dan een exclave der kerkelijke partijen in het vijandelijk land, strijd en veete moeten kondigen!

* * *

Ook de politieke positie der sociaal-democratie onderging belangrijke wijziging. Zij staat tegenover een regeeringsmeerderheid, die buiten haren invloed blijft en niet als het ministerie-De Meester door de stemverhoudingen in de Kamer hare gunst behoeft. Maar niet alleen, dat in de parlementaire verhoudingen zulk een wijziging ten haren nadeele is gekomen, - ook politiek is de rechterzijde zoo goed als onafhankelijk. Zij steunt op een kiezerscorps, dat haar nog voor een langen tijd dragen kan. De eenige, uitteraard onbetrouwbare factor, zouden de christelijke arbeiders kunnen vormen, maar binnen afzienbaren tijd zullen zij zeker niet tot zelfstandige beweging komen. De christelijk-demo-cratische beweging heeft nooit veel invloed kunnen krijgen, - vooral niet, waar zij uit kleine eerzucht en gekrenkte ijdelheid voor geen gering deel opkwam, - de christelijksocialistische propaganda is binnen korten tijd buiten aanraking met de christelijke arbeiders gedrongen, en evenmin zal, vreezen wij, de nieuwe beweging, die zich christelijk-sociaal noemt, onder leiding van Mr. Dr. A.R. van de Laar, tot eenig, voor de politieke ontwikkeling beduidend resultaat komen. Deze beide laatste richtingen uiten zich bovendien te literair, richten zich te veel op intellectueel meer ontwikkelde kringen, dan dat zij zouden kunnen groeien tot een volksbeweging, terwijl eigenlijke agitatorische en organisatorische talenten ontbreken. Hoe weinig, overigens, de christelijke arbeiders zich durven emancipeeren van hun conservatieve leiding, bleek wel bij de laatste verkiezing, waar zelfs de eisch van staatspensioneering, die zoo diep uit hun nooden opkomt, hen niet kon wegtrekken naar de overzijde. Velen hadden van de werking van dezen eisch een belangrijke verschuiving naar links verwacht, - blijkbaar ten onrechte. De christelijke arbeiders gaan in hun volgzaamheid tot de diepste zelfvernedering toe. Als gevaarlijke politieke factor behoeft men hen ter rechterzijde vooralsnog niet mede te rekenen.

En bovendien zal minister Talma wel zoo verstandig zijn, hen voortdurend in spanning te houden; hun verwachting van sociale hervorming niet voluit te bevredigen, maar ook niet geheel te dooden. Zijn werkwijze is tot dit doel uitnemend geëigend. Bij kleine gedeelten ontwerpt hij zijn regelingen,

die dan den langen weg der veelzijdige beproeving door arbeiders en werkgevers moeten gaan, waarmee de tijd gemakkelijk en snel verloopt. Zóó met de regeling van den nachtarbeid der bakkers, zóó, opnieuw, met de voorbereiding van Zondagsrust. Kleine detail-hervormingen, na langdurig beraad, na zware beproeving, vastgesteld, zullen de hoop levendig houden en de rust der coalitie naar die zijde verzekeren.

Zoo stoot de invloed der sociaal-democratie op de onaandoenlijkheid der christelijke arbeiders nog voor langen tijd terug. Zij zal zich rekenschap moeten geven van de kwade werkelijkheid, dat haar voor geruimen tijd de uitoefening van invloed in deze kringen, en daarmede tevens haar kracht tegen de rechterzijde, is benomen.

De samenstelling der Kamer, door den leider der sociaaldemocratie begeerd:

'het rechtsche kabinet krijgsgevangene der Kamer', - is niet verkregen. De rechterzijde kan zich vrijelijk bewegen, vooralsnog niet gemoeid door rebellie in eigen gelederen. Deze omstandigheid, - de onaandoenlijkheid der christelijke arbeiders, - sluit tevens in, dat de sociaal-democratie het einde van haren groei weldra, zij het ook slechts tijdelijk, zal hebben bereikt. Wij gelooven niet, dat haar stemmental, zoo lang niet de christelijke arbeiders zich losmaken uit de omknelling van 't conservatisme, ver boven de honderd-duizend opklimmen zal. Als kleine, zij 't krachtige minderheid, zal zij haren arbeid moeten verrichten.

En waar nu van de twee manieren. waarop zij haren invloed kan doen gelden: zijdelingsche beïnvloeding der regeering en rechtstreeksche samenwerking met andere partijen, - de eerste voor geruimen tijd buiten rekening kan worden gesteld, komt ook voor haar de noodzakelijkheid van rechtstreeksche samenwerking met de burgerlijke democratie, krachtiger op.

Bepaaldelijk in den stand der kiesrechtbeweging, die 't middelpunt der sociaal-democratische actie vormt, komt deze noodzakelijkheid uit. Drong de laatste jaren de eisch van het algemeen kiesrecht, vooral na de beslissing der Liberale Unie, door tot hare verwerkelijking, thans in de kans ten kwade gekeerd. Niet alleen, dat van de rechterzijde niet het algemeen kiesrecht kan verwacht worden, zelfs toekenning van het

huismanskiesrecht is allerminst waarschijnlijk. Reeds nu wordt het aan de rechterzijde achteraf gedrongen. ‘De Tijd’, en ‘Patrimonium’, eischen eerst oplossing der sociale kwestie, - wat nogal duren kan, - en drukken daarmee uit, hoe weinig profijtelijk een wijziging van 't kiesrecht voor de rechterzijde zou zijn. De wet-Van Houten, die het zwaartepunt van 't kiezerscorps in de plattelandsbevolking heeft gelegd, is voor de rechterzijde al te begeerlijk. Haar belang drijft naar bestendiging van het heerschende kiesstelsel, niet naar uitbreiding, die, door vermeerdering van het kiezerstal in de steden, allereerst en -meest aan de sociaal-democratie zou ten goede komen.

Met de Juni-beslissing is de kiesrechtbeweging op het doode punt gebracht. Geen onverantwoordelijk drijven naar een demonstratieve staking, die, in 't gunstigste geval, slechts eenige weinige duizenden zou omvatten, - en ook: na 1903 schrikt een regeering voor zulk een middel niet licht! - kan de kiesrechtbeweging tot haar doel voeren. Zal het algemeen kiesrecht, voorwaarde van verdere ontwikkeling der sociaal-demo-cratie, nieuwe lagen voor hare propaganda openleggend, binnen afzienbaren tijd tot werkelijkheid worden, of zal zelfs maar eenige uitbreiding worden verkregen, zoo zal samensluiting met de burgerlijke democratie op dezen eisch, moeten worden gevestigd.

Elke beweging groeit ten slotte uit hare goede resultaten. De vakbeweging bijna geheel. De politieke arbeidersbeweging kan het langer uithouden bij agitatie en propaganda, maar ook zij, op den duur, kan bij het wóórd alleen niet leven, zij óók zal het voedzame brood van het goede gevolg voor haren aanhang moeten breken. Wil de kiesrechtbeweging niet ondergaan in lusteloosheid en ontmoediging, wil zij niet verstarren tot een betooging van goed-geloovigen, van trouwe manifestanten, wil zij groeien, zoo zal de mogelijkheid van bereiking niet te ver-af moeten staan. En door de overheersching van 't clericalisme wordt zulk een verwezenlijking ver achteraf geschoven.

Ook van marxistische zijde is in het stugge systeem ruimte gelaten voor samenwerking met burgerlijke partijen ter bereiking van 't algemeen kiesrecht. Toch wil deze richting voor Nederland zulk een samensluiting niet aanvaarden. Zij meent, dat de vrij-

zinnige democratie niet voor 't kiesrecht heeft gestreden en voert de afdwaling naar de blanco-leuze, de dubbelzinnigheid der Liberale Unie, ja zelfs den voorslag van Prof. Treub om de Eerste Kamer samen te stellen naar een organisch kiesstelsel, ten bewijze aan. Zij verklaart deze wendingen en uitspraken uit den onwil om 't algemeen kiesrecht te aan vaarden. Er ligt in de sociaal-democratie een gevaar, om elke wending der burgerlijke partijen, die niet strookt met de eigen eischen, toe te schrijven aan onbetrouwbaarheid. Zulk een verdachtmaking is propagandistisch zeer profijtelijk, zij loopt zeer vlot af, en kost in haar aanwending niet veel doorzicht of vindingrijkheid. Het tegendeel laat zich ook niet mathematisch bewijzen, waardoor het gevaar in zijne uitwerking des te grooter wordt. Zulk een overdrijving ligt, dunkt ons, in dit verwijt aan de burgerlijke democratie, voor zoover het de vrijzinnigdemocraten betreft. Wij zullen de laatste zijn, te beweren, dat zij den kiesrechtstrijd hebben gevoerd met den rusteloozen ijver der sociaal-democratie, voor welke het algemeen kiesrecht voorwaarde van verdere ontwikkeling, een onderdeel van haar gansche politieke en economische systeem is.

Afgezien van dit verschil zien wij in de blanco-leuze bloot een compromis in den strijd tegen 't Kuyper-régime, geenszins een verzaking van den kiesrechteisch. Zij mag als tactische wending haar doel hebben gemist, uit onklare bedoeling kwam zij, dunkt ons, niet op. En grof van oppervlakkigheid is wel de opmerking over den voorslag van Prof. Treub, dien wij als een onschuldige professorale vinding, niet als een practischen politieken eisch beschouwen. Buiten verdere beschouwing stellende de vraag, in hoever tot op heden de vrijzinnige democratie ernst heeft gemaakt van den kiesrechteisch; erkennende, dat zij het algemeen kiesrecht wel als een rechtseisch kan behandelen, zelfs als een middel tot versterking der parlementaire hervormingskracht, maar niet als onafwijsbare voorwaarde daartoe; vaststellende, dat in de kringen, waarin zij haren aanhang vindt nog niet de volle liefde zich op dezen eisch richt, - meenen wij, dat haar politieke positie haar in allen gevalle nopen moet, ter bereiking van den steun der sociaal-democratie, het algemeen kiesrecht als grondslag van samenwerking te aanvaarden.

Tusschen verzaking der regeeringsmacht ten gunste van de rechterzijde en opofferingen ten bate der sociaal-democratie wordt haar door de ontwikkeling der politieke verhoudingen minder-en-minder ruimte gelaten.

Zoo de sociaal-democratie meerdere toenadering betoont, achten wij een accoord op dezen grondslag mogelijk. Beide groepen worden door de politieke ontwikkeling in de engte gedreven en kunnen alleen door wederzijdschen steun de overheersching van 't clericalisme breken.

* * *

Wij weten zeer wel, dat zich in de sociaal-democratie een traditie heeft gevormd, die zulk een samenwerking in zijn verdere strekking afwijst als zonde tegen den heiligen geest der sociaal-democratie, voor dewelke geen vergeving is in der eeuwigheid, en dat ook de oogenblikkelijke situatie in de partij voor zulk een samenwerking niet gunstig is.

Het marxisme, toch, beheerscht den toestand. De moeilijkheden met de ‘Tribune’-groep brachten deze richting tot een uitzonderings-positie, die zij zich al zijn best ten nutte maakt. Bij dit voordeel komt nog de weerzin in de partij om opnieuw tactische problemen aan de orde te stellen, die tot verdeeldheid en onrust kunnen leiden. Zij dreigt daardoor gemakkelijk voort te gaan in een afzonderings-politiek, die ten slotte alleen aan 't conservatisme kan ten goede komen. Toch, moge tijdelijk dit innerlijk conflict kunnen ontweken worden, - met de orthodoxie zal de partij moeten afrekenen, wil zij in staat zijn de verplichtingen, die de politieke ontwikkeling haar steeds meerder stellen zal, na te komen.

Gaat de sociaal-democratie in hare afzondering voort, zoo zal ontmoediging in de arbeidende klasse onvermijdelijk binnen sluipen, terwijl het conservatisme in haar onbedreigde macht gelukkig blijft.

't Kan toch wel niet ontkend worden, dat binnen afzienbaren tijd de sociaal-democratie aan een verovering der staatsmacht niet denken kan. In de meest-kapitalistisch ontwikkelde landen, waar de sociaal-democratie in zeer veel sterkere positie staat, blijft zij nog ver van de meerderheid af. Met de dwaze ver-

wachting, als zou een revolutie, - ergens in Europa, wáár is niet recht bekend, - de sociaal-democratie plotseling tot de macht voeren, welke revolutie dan zou overslaan naar andere landen, behoeven wij als grondslag van tactiek wel niet te rekenen!

Nog daar gelaten, dat de arbeidende klasse nog bij lange niet tot de intellectueele en organisatorische ontwikkeling is gekomen, die zulk een overwinning begeerlijk maken zou. Op die revolutie-romantiek zal men goed doen zijn verwachtingen niet te bouwen.

Zeker dunkt ons, dat bepaaldelijk hier te lande, met zijn achterlijke, onaandoenlijke plattelandsbevolking, zijn schrale industrieële ontwikkeling, de groei der sociaal-democratie niet dan uiterst langzaam zal voortgaan, na de snelle opklimming, die zij als nieuwe, jonge partij kan aanwijzen. In dat licht bezien, zal zij goed doen haar tactiek in te richten op de naaste toekomst; uit de politieke omstandigheden al den invloed te munten, die haar mogelijk is, wil zij niet, dat ontmoediging verderft, wat zij aan strijdvaardigheid en politieke belangstelling onder de arbeiders gewekt heeft. Wanneer hervormingen lang uitblijven, wanneer de politiek verloopt in een bestendiging van den ouden sleur, - loert het anti-parlemen-tarisme van nabij! Nu reeds, bij de laatste verkiezingen, hing er een lusteloosheid over de kiezers, voor geen gering deel gevolg van de onvruchtbaarheid der wetgeving in de laatste jaren. Mocht door de houding der sociaal-democraten zulk een onvruchtbaarheid voor een langen tijd blijven drukken, dan zal ook de meest-energieke propaganda de arbeiders niet meer kunnen opschrikken.

Ten slotte vraagt het allergrootste deel der socialistische kiezers en zelfs het belangrijkste deel der partijgenooten, allereerst, - voor alle overwegingen, die zich op een verdere toekomst richten, - naar dadelijke goede gevolgen. En ook: één hervorming, die de arbeidende klasse door de verruiming van hare vrijheid, geestelijk en zedelijk versterkt, doet ten slotte meer voor de beweging naar 't socialisme, dan jaren van socialistische propaganda.

Er steekt in de marxistische afkeer van samenwerking en deelname aan een burgerlijke regeering, een goed stuk kleine vrees, wantrouwen in de kracht der arbeidende klasse.

't Is inderdaad gemakkelijker zich af te zonderen, dan zich te verbinden.

De marxisten dunken ons niet ongelijk een zeker soort vromen, dat zich verheft op zondeloosheid en godvruchtigheid en dit maar al te gemakkelijk kan, waar zij zich nooit tusschen de wereldsche verleidingen durfden wagen. Maar zulk een politiek ascetisme doet een partij op den duur evenzeer verkommeren als elke gedwongen afzondering.

Tusschen dezen afkeer van samenwerking en de anarchistische weerzin in parlementaire bemoeiing, ligt een sterke overeenkomst, al is niet de theoretische motiveering gehéél dezelfde. Meent 't anarchisme, dat de arbeidersbeweging hare zuiverheid inboet als zij zich waagt in het burgerlijk parlement, evenzeer vreest het marxisme voor hare zuiverheid bij deelname aan de burgerlijke regeering. Meent het anarchisme, dat parlementaire actie de sociaal-democratie mede aansprakelijk stelt voor het burgerlijk beleid, eenzelfde meening heeft het marxisme ten opzichte van de regeering.

En, ten slotte, ook in dezen zin zet zich de overeenkomst dóór: terwijl het anarchisme meent, voldoenden politieken invloed te kunnen uitoefenen van buiten-uit, door druk op het parlement, meent het marxisme voldoenden invloed te kunnen oefenen van buiten-uit, door druk op partijen en regeering.

Feitelijk is deelname aan de regeering niet anders dan een verbreeding der parlementaire werkzaamheid, een verdere ontwikkeling van de sociaal-democratische opvatting der noodzakelijkheid van den politieken strijd, terwijl het marxisme goeddeels de anarchistische bezwaren overdraagt naar dat terrein.

De sociaal-democratie meene niet, dat zij, buiten deelname, zich ook immer van verantwoordelijkheid voor niet in zijn geheel begeerde daden kan onttrekken. Zij zal vòòr burgerlijke begrootingen, óók militaire, moeten stemmen, wanneer ook maar voor een gedeelte aan haar wenschen wordt te gemoet gekomen, wil zij niet het conservatisme ter wille zijn door haar verzet. Zeer terecht verklaarde Mr. Troelstra, dat, als een begrooting wordt aangeboden, die bezuiniging op 't militairisme inhoudt, de sociaal-democraten al hun best vóór zullen stemmen. Wat in den nacht-van-Staal gebeurde, is te dezen opzlchte zeer leerrijk. Evenzeer, wat thans in Engeland

geschiedt, waar de Labour Party de regeering haar vollen, onverdeelden steun biedt bij de verdediging der begrooting tegen 't Huis der Lords, al gaat zij niet tot de volle consequentie van rechtstreeksche samenwerking. De sociaal-democratie zal bij verschillende gelegenheden, buiten alle deelname aan de regeering om, toch tot verantwoordelijkheid verplicht worden. Door bij voorbaat directe deelname af te wijzen, ontkomt zij aan dit gevaar niet, maar ontneemt zich daartegenover wèl de gelegenheid om sterker en meer rechtstreeks hare macht ten gunste der arbeidende klasse uit te nutten.

Van de verwerping van alle burgerlijke hervormingen in den eersten tijd der sociaal-democratie, - omdat zij niet álles bevatten, - over de aanvaarding óók van gebrekkige verbeteringen heen, naar de rechtstreeksche medewerking aan hervormingen, die geven, wat onder de oogenblikkelijke politieke verhoudingen bereikbaar is, loopt de lijn van ontwikkeling ongebroken dóór.

* * *

Het zal, na het bovenstaande, duidelijk zijn, dat wij voor ons, samenwerking met de burgerlijke democratie óók in zijn verdere strekking van deelname aan de regering, zouden billijken, al behoeft de aanvaarding van den voorslag: samenwerking op den grondslag van 't algemeen kiesrecht, niet uiteraard tot deelname aan de regeering te leiden.

Niet, dat wij de bezwaren van zulk een houding zouden ontkennen. Zeker zal het moeite kosten de arbeidende klasse op te voeden tot het besef van de noodzakelijkheid dezer samenwerking. Er is een groote mate van onbevangenheid en politieke rijpheid noodig om zulk een houding te kunnen dragen.

Maar ten slotte zal de sociaal-democratie de arbeidende klasse leiden, niet door haar gebrekkig inzicht en haar politieke oppervlakkigheid, die aan den schijn der dingen kleven blijft, geleid worden. De gansche arbeid der sociaal-democratie gaat uit naar verheldering en verheffing; zij zal ook den moed vinden om verkeerd inzicht, door haar zelve gekweekt, uit te roeien. Zij zal in zeker opzicht zich zelve moeten overwinnen.

Een arbeidende klasse, die niet tot voldoende ontwikkeling

en organisatie gekomen is, zou zulk een samenwerking niet kunnen dragen. Wij meenen, dat in 't bijzonder de hollandsche arbeider nuchter genoeg is, in den grond, om de noodzakelijkheid van samenwerking te begrijpen.

Tegen stug dogmatisme zal de strijd in de sociaal-democratie niet gemakkelijk zijn. Wij zouden niet willen zeggen, dat op dezen weg alles in de partij in effenen vrede verloopen zal. Maar wil zij hare taak vervullen in vollen omvang, wil zij de politiek beheerschen naar hare macht, wil zij, - en dat is voor ons beslissend, - de voorwaarde voor hare verdere ontwikkeling verkrijgen en sturen naar de dadelijke sociale verheffing der nederlandsche arbeidende klasse, - zoo zal zij voor zulk een conflict niet vreezen. Dóór den innerlijken strijd zal zij gaan naar een nieuw tijdperk in hare ontwikkeling, naar meerdere zelfbeheersching, naar meerdere werkelijke macht.

Enschede, Augustus 1909.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Frederik van Eeden: *Gedenkschriften van Vico Muralto*

In den doorschijnenden vorm van Gedenkschriften en onder den pakkenden titel De Nachtbruid geeft Van Eeden gedachten over verschillende onderwerpen.

De jonge Vico de Muralto, door zijn vader, een italjaanschen graaf, die een hevigen afkeer heeft van priesters, filisters en vrouwen, mee op reis genomen, opdat hij hem aan den invloed van zijn kerkelijk-geloovige vrouw - een blonde noorsche - onttrekken zou, keert na den dood van dien vader tot de moeder terug, laat zich door haar uithuwelijken aan Lucia, een rijke pleegdochter, maar verkeert, tijdens dat huwelijk, in zijn droomen met de door hem in zijn jeugd beminde Emmy, totdat in één zulken droom hem eene verschijnt die op Emmy wel lijkt, maar haar niet is. Hij noemt haar Elsie en steekt met zijn zeiljacht uit Amsterdam naar Enkhuizen over, waar hij haar in levenden lijve staan vindt op het havenhoofd. Zij begroet hem want zij herkende hem. Niet dat zij, ook in een droom, hem zou gezien hebben, en nog minder had zij hem gezien in de werkelijkheid, maar zij was wel in haar gevoel verwittigd van een aanstaande belangrijke gebeurtenis. Zij was een vondeling, door den herbergier Jan Baars opgevoed. Na een tijdperk van aarzeling, verlaat de Muralto zijn vrouw Lucia en haar vier kinderen, en begeeft zich met Elsie naar Amerika. Doel was het stichten van een nieuwe gemeenschap. Niet langer een rijk en aanzienlijk diplomaat zooals vroeger, integendeel zeer arm en zonder invloed, slaagde hij daarin niet. Het kind dat hem geboren werd, bleef maar één dag in leven. Elsie stierf, omdat ze in het vreemde

land niet aarden kon. Toen, kort daarop, zijn moeder haar vermogen aan de kinderen van Lucia naliet was daarbij ééne die haar deel niet aanvaarden wou, maar het aan den vader schonk. Deze leefde daarvan tot zijn dood in Enkhuizen. Hij was er penningmeester van het weeshuis, gaf les in 't italjaansch en bezat een kleine kweekerij buiten de stad, en een zeiljachtje. Hij verdronk den 12en Juni 1908 nadat op dit vaartuig brand ontstond.

Dit verhaal is de aanleiding tot een bespreking van denkbeelden. De Vader erkent alleen kracht, de zoon verlangt naar rechtvaardigheid. Waar de mensch een leven van moeite en pijn lijdt, is het rechtvaardig dat hij ook een geluk bereikt, en de zoon wilde zich dat geluk niet laten ontnemen. Hij dacht het te vinden bij een engelsch-schotsche koopmans-dochter Emmy Tenders, die twintig jaar oud was, en hijzelf zeventien. Maar het eerste gevolg van de ontmoeting met haar was een splitsing in zijn innerlijk. Hij voelde voor haar liefde, maar tegelijkertijd niet voor haar, maar voor alle vrouwen die het op hem toeleiden, lust. Zijn vader wilde hem de gelijkheid van liefde en lust doen aannemen, maar dit was een overeenkomst die hij nooit aanvaarden kon. Een liefde voor Emmy Tenders was - wat hem betrof - niet te vereenigen met lust voor anderen.

Hij heeft het meisje drie jaar het hof gemaakt. Toen huwde zij een flinken jongen officier die bij de verloving zijn vrouwelijk gezelschap aan een clubgenoot overdeed.

Hij had raad aan zijn moeder gevraagd, en zij had hem, schriftelijk, van de Natuur die zijn vader hem voorhield, trachten aftewenden en tot het geloof aan Jezus Christus te bekeeren. Emmy die dagelijks bad, had hem toch in haar koel en aangeleerd protestantisme dien Christus niet onweerstaanbaar knnnen doen uìtschijnen. De moeder ried hem tot het gebed. Dit hielp dan ook, maar alleen voor een tijd. De schijnbare overwinning maakte hem enkel weerloozer. Toch las hij verdere brieven van zijn moeder aandachtig, en ook een Nieuw-Testament dat Emmy hem eens gegeven had. Toen hij meerderjarig was kwam zijn moeder naar Holland. Hij zag haar daar en met haar de schoone Lucia. De vader merkte dat hij zijn macht over den zoon verliezen ging. Op

een zeiltocht vloekte hij hem en liet zichzelf door een verkeerde beweging met de schuit over boord vallen en omkomen.

Dit ongeval waarbij Muralto voor zijn leven gevochten, en terwille van zijn geestesvrijheid den vloek van zijn vader getrotseerd en middelijk diens dood bewerkt heeft, - verwekte sterker dan tevoren in hem de overtuiging dat een leven, met zooveel moeite en pijn in stand gehouden, iets waard moest zijn. Zijn rechtvaardigheidsgevoel zocht hiervan de bevestiging. Gesprekken met zijn moeder; het voornemen in den geestelijken stand te gaan; eindelijk van Lucia de verklaring dat zij Jezus kende: ‘Ik ken hem veel beter, Vico, dan jij je moeder kent. Want die heb je nog niet lang bij je, en ook niet altijd door. Maar mijn Jezus verlaat mij nooit, ik heb hem altijd bij me gehad, zoolang me heugt, dag en nacht.’ De Muralto kreeg de overtuiging dat de Christus van Lucia en zijn moeder geen suggestie-waan was, maar een levende werkelijkheid. ‘Maar’ - zoo vroeg hij zich af - ‘maar *wat* was hij? Van den Bijbel wisten de beide vrouwen weinig. Mijn moeder had, ondanks haar noordelijke afkomst, evengoed een italjaansch-katholieke opvoeding gehad als Lucia. Daarin is de Bijbel, op deugdelijken grond, verboden. Over het leven van Jezus als historisch persoon spraken zij niet veel, noch over zijn avonturen, noch over zijn lessen. Zijn lijden, zijn marteling en zijn dood was hetgeen hen vooral waard scheen ter gestadige overdenking. En als ik 't niet geweten had, en als de Nazarener waarvan 't Nieuwe Testament verhaalt, een anderen naam had gedragen, dan zou 't misschien niet in mij opgekomen zijn hem te vereenzelvigen met de door mijn moeder aangebeden Godheid. Maar nu ik wel moest aannemen dat in dat oude geschrift, welks engelsche vertaling ik, tegen den zin mijner moeder, trouw bewaarde, alle inlichting te vinden was omtrent het mij persoonlijk geheel onbekende wezen dat zoozeer het leven dier vrouwen, en van millioenen menschen bovendien vervulde, - toen ging ik het nog met gansch andere aandacht lezen. - Maar ik vond niets wat mij licht gaf. Ik vond een zeer schoon en treffend verhaal, vol dramatische kracht, met meesterhand geschreven, maar viermalen, niet zonder schade, opsmuk en klaarblijkelijke vervalsching, over-verteld. En de held van dat verhaal was een zeer menschelijk mensch, teerder en fijner

en ons naderstaand dan Hiob, even stout in gedachtenvlucht, even fanatiek en zelfs ongematigd in betuigingen, en stellig minder forsch, minder wankelloos, minder ongeschokt in eigen karakter door 't hem bedreigende lot, dan die geweldige held van het oudere drama. Ik voelde een warme ontroering bij 't lezen der heerlijke schepping, om de echt menschelijke waarheid van zijn strijd, zijn teleurstellingen, zijn weifelingen en zwakheden, zijn moed en zelfverloochening, zijn beurtelings hooghartige en moedelooze houding, zijn zoo verklaarbare verblinding onder invloed zijner kinderlijke volgers en vereerders, zijn noodlottig, zuiver tragisch einde, niet gewenscht, maar voorgevoeld en manhaftig niet ontweken, - onwrikbaar noodwendig gevolg van menschelijke zwakheid in menschelijke heldenkracht. Maar wat had dat alles te maken met die wondere werkelijkheid, waarin mijn moeder en millioenen met haar alle geluk en vastheid vonden, waarmee, waardoor, waarvoor, waarin ze leefden, als visschen in 't water? Ik vond niets als eenige uiterlijke overeenkomst. De naam, de wijze van ter-dood-brenging. Maar voor 't overige scheen het mij alsof zij mij evengoed een anderen tragischen held, Prometheus bij voorbeeld, hadden kunnen noemen als het machtige en liefderijke wezen dat nog thans al hun schreden leidde en hunnen weg verlichtte. En, door vele, zorgvuldige en aandachtige gesprekken met de schoone Lucia, in 't bijzijn mijner moeder, die voor haar de lavende bron was waaruit ze dankbaar schepte als haar eigen wijsheid haar dreigde te begeven, - kreeg ik de overtuiging dat als men Lucia had geleerd dat de goddelijke werkelijkheid die ze in zich voelde, Spinoza heette, omdat Spinoza een mensch geworden God was die in Rijnsburg als mensch had geleefd, veel woorden van liefdevolle wijsheid had verkondigd, daarom smaad en verachting had geleden, en eindelijk na een sober en kuisch leven ter onzer verlossing in armoede en eenzaamheid was gestorven - dat het vrome meisje dat even gereedelijk had aangenomen en er zich volmaakt even sterk, even gelukkig, even bevredigd door zou hebben gevoeld.'

Een tegenhanger tot deze beschouwing is het volgende gesprek met Elsje:

'Wat denk je van Christus, Elsje?' - 'Van Jezus lees ik

het liefst, dat vind ik heerlijk om te lezen. Vooral tegen kersttijd, hoe hij als kindje op aarde kwam, en van de ster en de herders. Als ik aan Jezus denk, denk ik altijd aan hem als aan een kindje, met Maria zijn moeder. Ik zou wel een plaat of een beeld daarvan willen hebben, maar dat noemen ze roomsch. Weet jij meer van Jezus en kun je mij er meer van vertellen?' 'Ik vroeg naar Christus, Elsje'. - 'Is dat niet hetzelfde?' - ''t Zijn alle maar namen, waaruit we kunnen kiezen. Ik zeg liever Christus, omdat ik niet geloof dat er een mensch geleefd heeft die Jezus heette en Christus was. Maar ik weet wel zeker dat er iets is dat alle menschen Christus noemen, en dat leeft en ons kent en liefheeft. En die Christus kenden ze al lang voor dat Jezus zou geleefd hebben. Ik heb beeldjes gezien van de moeder met het kindje, precies zooals jij er een zou willen hebben, en dat was duizend jaren ouder dan Jezus en door Egyptenaars gemaakt, en inplaats van Maria en 't Christuskindje spraken ze van Isis en 't Horuskindje, en ook de Chineezen maakten zulke beeldjes.' - 'En wat bedoelden ze daarmee dan?' - 'De gewone menschen bedoelden een heilige moeder met een heilig kindje, een heilandje. Maar de enkele wijzeren bedoelden misschien de aarde-moeder en het menschheid-kind, dat vermoed ik tenminste, en als de menschen nu van Christus spreken dan geloof ik, Elsje, dat de meesten en de besten, zij die werkelijk iets meenen bij dat woord, iets echts, dat ze gevoeld hebben, - dat zij iets bedoelen wat overeenkomt met de Menschheid.' - 'De Menschheid? - dat zegt me niets. Jezus is een levend, dierbaar, liefhebbend wezen voor me, dat me helpt en steunt, een verheven, heilig wezen. De Menschheid, dat is niets voor me, een leeg woord.' - 'Goed, Elsje, dat geloof ik graag. Maar leege woorden kunnen door kennis worden gevuld. Er zijn geleerde professoren voor wie het woord Jezus, of Christus, totaal hol en leeg is. Maar het woord menschheid beteekent voor hen een werkelijk, welbekend ding: de geheele menschenstam die ze in ontwikkeling en groei, in levensuitingen en vormen precies hebben bestudeerd. Zulke professoren zouden het woord Christus weer kunnen vullen door de verheven en teedere gevoelens die Elsje erbij heeft, zoodra ze hadden leeren gevoelen als Elsje. En nu is het mijn persoonlijke

meening, waarmee ik heelemaal alleen sta in de wereld, zoover ik weet, dat Elsje en de professoren, als ze elkaars waarnemingen gingen vergelijken, zouden gaan begrijpen dat het precies hetzelfde werkelijke wezen is, dat het woord Christus en het woord Menschheid vult. Het godsdienstige woord Christus, en het biologische, wetenschappelijke woord Menschheid.' Zoo is dus Muralto, de zoon van een vader die de Natuur vergoodde en van een moeder die ondoordacht maar onwankelbaar geloovig was, ertoe gekomen de goddelijke werkelijkheid die hij in zijn vrouwelijke omgeving erkende, te vereenzelvigen met wat hij een biologisch, een wetenschappelijk beginsel vond. Uitgaande van de gedachte dat de menschen tezamen de Menschheid zijn, maar dat hun gezamenheid meer is dan een optelling, namelijk een van elken afzonderlijken mensch te onderscheiden wezen, op dezelfde wijs als de boom van de bladeren onderscheiden is, die toch deel van den boom zijn, - van deze gedachte uitgaande zag hij in dat menschheid-wezen, in dat soortwezen waartoe alle menschen behooren en dat allen in zich beleven, de goddelijke werkelijkheid die zijn moeder Christus noemde, en die door de geleerden wordt onderzocht. 'Het wezen dat ons gemaakt heeft, wiens geest, vernuft, willen en gevoelen ons bijeenhoudt, zooals ons lichaam zijn cellen, tot een groote eenheid, uiterlijk onwaarneembaar, maar onmiskenbaar in ons innerlijk gevoel, dat is de Menschgeest, het Oerverstand, de Stamziel der menschheid, Christus'.

Evenals de theosoof-ekonoom Saint-Yves d'Alveydre niet rusten kon, voor hij Christus erkend had als wet van de samenleving, zoo vond de theosoof-bioloog de Muralto geen vrede voor hij Christus zag als stamziel van de mensche-soort.

Er zijn personen voor wie een voorstelling, een begrip, een naam zoozeer het midden van hun gevoels- en geestesleven innemen, dat zij, onder welke omstandigheden ook, hen *als zoodanig* niet willen prijsgeven. Zij wenschen dat die naam, dat begrip, die voorstelling, - hoe ook, naar dat hun gedachten groeien en zich wijzigen, verstaan of vertolkt, - als middenpunt van hun gevoel en geest behouden blijven. Zoo ook de Muralto. Hij mag zeggen dat een naam niets is, maar den Christus-naam kan hij niet ontberen. De veronderstelling

dat Christus als persoon niet bestaan heeft, maar de verbeelding is van een onbekenden schrijver, - die slotsom van sommige tekst-onderzoekers mag hij als gewisheid overnemen, de Christus-voorstelling van de Evangeliën verliest daarmee voor hem in geene deele haar rang temidden van zijn denkbeelden. En al zou hij van die voorstelling een deel op rekening stellen van menschelijke onvolkomenheid en haar anderdeels verdorven achten door de vier elkander tegensprekende Evangelisten, hij erkent nochtans het hoogste en zuiverste begrip erin waartoe een mensch machtig was en machtig is.

Dit midden van zijn wezen bleef midden. Alleen deed hij het saamvloeien met een anderen kern die leven en onderzoek in hem gelegd en gerijpt hadden: het begrip van een soortziel in het menscheras.

Iedere soort - zegt hij - is een eigen wezen. De ziel van iedere soort is een eigen wezen. Men zou kunnen zeggen dat iedere dier- en plantensoort haar Stamziel, haar Oerverstand, haar Christus heeft.

En deze theosofisch-biologische beschouwing verbindt hij aan een theosofisch-sociologische. Christus als soort-ziel werkt in kleinere groepen dan de heele menschheid een groepsgevoel. ‘De heilige gave van Christus’ noemt hij dit. Het is het instinkt waardoor iedere groep, iedere kudde haar gezamenheid tracht te handhaven.

Ik zei dat in de gedenkschriften van Muralto gedachten over verschillende onderwerpen voorkomen. Ik zei niet dat die gedachten in een duidelijke orde verbonden zijn. Er komt een heele theorie over den droom in voor: de grondgedachte daarvan is deze dat de mensch het volkomenst in den droom de onpersoonlijke, de soortmensch is, dat hij in den droom behoort tot de onzinnelijke wereld die het rijk van Christus uitmaakt. Evenzoo is de tegenstelling van de kudde die het groeps-gevoel handhaaft en den oorspronkelijke die eruit losbreekt, gegrond in dien Christus, die de groep haar gevoel gegeven heeft, maar zoodra dat gevoel teveel van het onmiddelijke mensch-gevoel afwijkt, zichzelf in een enkelen mensch openbaart en hem drijft tot stichting van een nieuwe groep.

De wrijvingen tusschen de kudde van de hedendaagsche samenleving en den oorspronkelijken Muralto die een nieuwe groep wil vestigen, maken een groot deel van dit verhaal uit.

De rol die aan Muralto wordt toevertrouwd is ten slotte niet die van zulk een vestiger. Hij geeft, naar zijn eigen woord, niet een georganiseerd *handelen*, maar het georganiseerde *denken* dat misschien aan zulk handelen vooraf moet gaan.

Misschien - zeg ik. Want is het niet de geheime wensch van iederen denker, dat de dader opstaat die zijn gedachten verwerkelijkt? Maar het denken heeft in zichzelf een zoo volkomen heerlijkheid en bevrediging dat wij het somtijds als *hoogste* daad verstaan.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

De jongste vergadering der Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek over de Werkloosheid.

De drie rapporteurs, die naar de goede gewoonte der Vereeniging voor de staatshuishoudkunde en de statistiek het debat op hare vergadering met uitvoerige gedrukte praeadviezen hadden voorbereid, waren alle van meening dat ‘op de bestaande maatschappelijke grondslagen’ er maatregelen te nemen zijn ‘ter beteugeling der werkloosheid en tot afwering harer gevolgen,’ waarbij de overheid een belangrijke, ja zelfs de leidende rol heeft te vervullen. Daar de soort der aangegeven middelen niet uiteenliep, wekte dit den schijn als of er vrijwel eensgezindheid bestond, en 't verschil zich slechts openbaarde over de detailleering, de uitwerking, der aanvaarde middelen.

Terecht wees de rapporteur Albarda erop dat dit niets anders was dan schijn. De soortnaam der voorgestelde maatregelen mocht dezelfde zijn; in aard en karakter, was het verschil van meening niet gering. Waar de werkloosheid in onze tegenwoordige maatschappij voortdurend een vrij belangrijk aantal arbeiders tegen hun wil en buiten hun schuld omvat, - en in sommige jaren zelfs een groot aantal, - zal er wel niemand worden aangetroffen, die deze kwaal niet zou willen verminderen. Instelling van arbeidsbeurzen, die vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te samen brengen, alsmede een regelmatige voorziening in den dringende nood der gezinnen van de werkloozen, kan redelijkerwijze niet afgewezen worden.

Evenmin ging dit met maatregelen, die in de donkere tijden voor ontbrekende werkgelegenheid zouden zorgen.

Worden de middelen ter bestrijding van de maatschappelijke kwaal zoo algemeen omschreven dan is eensgezindheid gemakkelijk genoeg verkregen. Doch dat is onvruchtbaar werk. 't Zijn woorden inplaats van daden. Voor de werkelijke bestrijding van de werkloosheid is het nuttiger dat blijkt welk verschil van meening daarover nog bestaat. En voor een scherp waarnemer was dat verschil duidelijk aanwezig. Zooals in deze vereeniging terecht verwacht mag worden werd algemeen de werkloosheid als een ekonomisch verschijnsel opgevat. Het ‘recht op arbeid’ als een ethische eisch kwam niet in ernstige bespreking. Niet in de eerste plaats het rechtsgevoel, doch het wetenschappelijk en practisch inzicht was aan 't woord. Wetenschappelijk vooral wilde de rapporteur Wolterbeek Muller zijn. Wanneer wij slechts weten hoe het verschijnsel der werkloosheid samenhangt met de talrijke factoren die het maatschappelijk leven beheerschen, zal het mogelijk worden regelend in te grijpen. Die kennis te bevorderen en te vermeerderen is dus een primaire taak. Want bekennen wij het eerlijk - aldus zijn oordeel - we kunnen de werkloosheid nog niet verklaren. En daarom is het aanwenden van bestrijdingsmiddelen slechts een tasten in den blinde, dat we niet bij voorkeur doen, doch om practische redenen niet laten kunnen.

Geheel anders de rapporteur Levy. De practijk is voor hem van overwegend belang. Vatten wij de kennis die we bezitten te samen, om tot handelend optreden overtegaan, mits dat slechts geschiedde stelselmatig naar een breed maar vast plan.

Zoo'n plan is ontworpen en op heldere wijze uiteengezet door de minderheid der Engelsche staatscommissie over de verbetering van de Armenwet. Nog nimmer werd de zware taak zoo frisch bekeken, zoo breed opgevat, en zoo energiek aangegrepen. Kunnen we beter doen dan dit voorbeeld te volgen van onze bij uitstek practische overburen. Met de hooggestemde verwachting, die daarbij behoort, wil Mr. Levy nuttelooze theoretische geschillen terzijde laten om op eens flink en over de geheele lijn der maatschappelijke oorzaken van de werkloosheid den strijd aan te vangen. Zoowel wetenschap-

pelijk als practisch trachte Albarda zijn oordeel op te stellen. Geleerd door Marx dat de werkloosheid een verschijnsel is noodzakelijk samenhangend met het kapitalistisch productiestelsel, dat onder de loonarbeiders een reserve-armee vindt en behoeft om in stand te blijven, ziet hij van alle bestrijdingsmiddelen de betrekkelijkheid.

De oorzaak der werkloosheid behoeft hij niet als zijn mederapporteur Wolterbeek Muller meer op te sporen. Het kapitalisme zelf maakt het verschijnsel onvermijdelijk. Slechts door het socialisme zal de werkloosheid kunnen verdwijnen en niet anders. Alle aangewende of voorgestelde maatregelen tot beteugeling van den omvang en tot afwering van de gevolgen, zijn of uiterst zwak in hunne werking, dan wel nutteloos. Doch deze - in de tegenwoordige samenleving - pessimistische wetenschap, weerhoudt hem niet van practisch handelen. Want er bestaat voor hem een arbeidersbeweging, die ook in die tegenwoordige samenleving een taak te vervullen heeft. Alle middelen die aangewend worden in hun belang - vooral wanneer zij van den staat uitgaan - eischen hunne belangstelling. Zij moeten daarover zich een voordeel vormen: de beweging ondersteunen of tegenwerken dan wel trachten in voor hen nuttige richting te leiden.

Het practisch oordeel van Alberda berust hierop dat de arbeidersbeweging overal in 't maatschappelijk en staatkundig leven een houvast zoekt om de verheffing der arbeidersklasse te bevorderen, en dat zij zoo'n houvast ook zal kunnen vinden in velerlei van de voorgestelde bestrijdingsmiddelen der werkloosheid. Uitvoerig gaat hij de lijst ervan na en doorzoekt ze om op te sporen of de arbeidersbeweging er een voor- of nadeel in zal vinden.

Op de debatvergadering werden deze drie zienswijzen nog met andere schakeeringen aangevuld. Allereerst door prof. Verrijn Stuart, die de wetenschappelijke ekonomie niet zoo onmachtig meent als de heer Wolterbeek Muller, doch de positieve leering ervan rechtstreeks stelt tegenover die van den heer Albarda. Opheffing van de werkloosheid acht hij wel degelijk in 't kapitalistisch productie-stelsel mogelijk, onder voorwaarde dat de loonen, als de prijzen voor de ‘waar’ arbeid, slechts even gemakkelijk konden dalen of rijzen als die van andere

‘waren’ op de wereldmarkt. De middelen om het onaangename van deze ‘up-and-downs’ voor de arbeiders te temperen, zullen tegelijkertijd de strekking hebben om de soepelheid der prijsbeweging te vergemakkelijken. Ze zijn: verbetering van 't ontmoeten van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en ‘verzekering’ tegen werkloosheid waardoor een deel van 't hoogere loon kan dienen om 't lagere loon aan te vullen.

Daarnaast stond weer meer practisch de heer Enschede, die de noodzakelijkheid van de reserve-armee en dus van de werkloosheid als een soort natuurdwang beschouwde, zonder met den heer Albarda de socialistische uitkomst te kunnen accepteeren. Grootere omvang ervan beteekent slapte van de productie, en deze moest het meest worden vermeden. Onthouding van middelen, die de industrie konden verzwakken was zijn zoo regelrecht tegenover 't inzicht van den heer Albarda gerichte practijk.

Ten slotte kwam er nog een bijzonder pessimistische stem van den heer Meijers, die betoogde dat er tegenwoordig geen ‘groote’ middelen bestonden. Werkverschaffing en finantieele ondersteuning zijn de eenige toevlucht, die zoo bedroevend is dat ze na elke practische toepassing wordt opgegeven, om zoodra de nood voor de deur staat weer te worden aangegrepen. Aanvaard ze dus maar tegen wetenschappelijk inzicht en tegenzin in, en tracht het beste ervan te maken, door de minst stuitende, en de gladste toepassing ervan in de details te bestudeeren.

Aldus de bonte verscheidenheid achter de schijnbare eensgezindheid.

Wanneer het er omgaat te beslissen wat daarin achtergrond bleef, en wat daaruit scherper omlijnd naar voren kwam als van directe beteekenis voor het politieke leven, en dan ook in de vergadering de uitwerking niet miste, zoo moet ongetwijfeld genoemd worden het practisch inzicht van den rapporteur Albarda in de eerste plaats, en daarnaast op kleiner schaal dat van den heer Meijers.

Deze laatste bracht in woord wat de burgerij niet laten kan als plotseling de werkloosheid zich dreigend uitbreidt en als een donkere wolk het gevoel van volkswelzijn bedreigt.

De eerste echter vertolkte wat gedaan zal worden onder

den invloed der arbeidersbeweging en naar de mate van haar kracht in politieke en ekonomische zin. Dat dit misschien niet door de arbeidersbeweging geschieden zal, en de organiseerende talenten van anderen zal behoeven, maakt het wel belangrijk naar organisatieplannen als van de Engelsche commissie te luisteren, doch als middel niet als werking.

Beteekenis en omvang van de arbeidswetgeving. Inaugurale rede van professor W.H. Nolens te Amsterdam.

Het ‘recht op arbeid’ dat op de Rotterdamsche vergadering van ekonomisten en rechtsgeleerden niet in ernstige bespreking kwam, vond enkele dagen daarna in Amsterdam een verkondiger in den nieuwen buitengewonen hoogleeraar in de rechtsgeleerde faculteit prof. Nolens.

De verblijdende instelling van een afzonderlijk professoraat over de ekonomische en juridische beteekenis van de arbeidswetgeving werd natuurlijk geopend door een principieele uiteenzetting daarvan.

Deze nog te doen gaan over de vraag of de Staat zich wettelijk met arbeidsverhoudingen moet bemoeien, lag ondanks de herleving van 't conservatisme in dezen tijd toch inderdaad buiten den tijd.

De arbeidswetgeving is niet alleen een feit maar zelfs meer dan dat n.l. de ontwikkeling van een nieuw arbeidsrecht, zooals herhaaldelijk door mij in dit tijdschrift is betoogd. Ofschoon niet uitdrukkelijk, heeft prof. Nolens het toch als zoodanig opgevat. Want deze zienswijze ligt ten grondslag aan zijn geheele betoog. Practisch staatsman als de nieuwe professor is en blijft, had hij zich in zijn inaugurale rede duidelijk tweeërlei taak gesteld. Allereerst wilde hij aangeven *hoevèr* de arbeidswetgeving zal kunnen gaan, en daarnaast welke wettelijke regelingen inderdaad tot haar gebied behooren.

Het was bij het uiteenzetten van het eerste dat het ‘recht op arbeid’ werd verkondigd. Daarmede is tegelijkertijd duidelijk wat voor den nieuwen professor de arbeidswetgeving

moet zijn. Na een uitvoerig betoog over de jongste maatschappelijke ontwikkeling verdedigt hij het goed recht van het ekonomisch leven op een eerste plaats, overal waar de noodzakelijkheid dat gebiedt, of m.a.w. het goed recht der arbeiders op lotsverbetering als een recht dat niet door verwijzing naar hoogere goederen achteruit gedrongen mag worden.

En waar hij nauwgezet aantoont hoe de arbeider zoowel door de ekonomische als de juridische overmacht, waar hij zich tegenover geplaatst gevoelt, niet in staat is dat recht zelfstandig te verwerkelijken, bewijst hij dat de Staat hem moet te hulp komen.

Uit zijn aard is dat recht - hoezeer op ekonomische positie gericht - zuiver ethisch, en het is dus de zedelijkheid die te beslissen heeft wat het zal omvatten.

In dezen gedachtengang komt prof. Nolens zonder terug te schrikken voor de logica van zijn beginsel tot de volgende drie eischen:

1e. dat er voor wie werken kan en wil gelegenheid daartoe zij, en dat, waar die gelegenheid niet bestaat - zoolang er overvloed van goederen is, voorzien worde in de behoeften van hen, die geen arbeid kunnen vinden:

2e. dat uit dien arbeid, als algemeene regel, levensonderhoud verkregen kunne worden;

3e. dat die arbeid verricht worde onder voorwaarden, - wat leeftijd, sekse, duur, tijd, omgeving, gevaar voor leven en gezondheid betreft, - niet in strijd met de persoonlijke waardigheid van den mensch, ook van den arbeider in dienst van anderen.

Dit is duidelijk een breed program, zoo breed dat het reikt naar 't socialisme, en zelfs de ontwikkeling van wat practisch socialisme mag heeten niet in den weg staat.

De tweede taak die de nieuwe professor zich stelde heeft hij zeer kort maar niet minder beslist afgedaan, door eenvoudig op te sommen welke regelingen hij onder arbeidswetgeving rekent te behooren en wel aldus:

1e. *de arbeidsgelegenheid;* en wel eenerzijds tot het verschaffen en distribueeren dezer arbeidsgelegenheid zoowel direct b.v. door emigratie, werkverschaffing, arbeidsbeurzen, als indi-

rect door eene op vermeerdering en behoud van den nationalen arbeid gerichte handels- en bedrijfspolitiek;

anderzijds maatregelen tot het voorzien in de geldelijke gevolgen van het ontbreken van arbeidsgelegenheid;

2e. de regeling van *de arbeidsovereenkomst;*

3e. maatregelen betreffende *de arbeidsvoorwaarden*, zoo b.v. algeheel of gedeeltelijk verbod van het gebruik van schadelijke ingrediënten; maatregelen voor de veiligheid; maatregelen betreffende den arbeid van kinderen, jeugdige personen, vrouwen, volwassen mannen, enz.;

4e. maatregelen betreffende *het arbeidsinkomen*, en wel vooral wat het verkrijgen ervan aangaat, betrekking hebbende op het loon, en op het verzekeren tegen het uitblijven van loon bij ziekte, ongevallen, invaliditeit en ouderdom;

5e. de *organisatie* die met deze bemoeiing in verband staat, zoowel de organen van regeeringswege: de administratieve personen en lichamen die met het beheer, de statistiek en de enquête belast zijn, het toezicht en de rechtspraak; als de organen van de belanghebbende groepen voorzoover ze als zoodanig een door de wet erkend karakter en een door de wet opgedragen taak kunnen hebben.

In overeenstemming met het principieele, getuigt dit practische program niet van een enge opvatting. Integendeel komt duidelijk uit dat niet uitsluitend bestaande regelingen, en namen daarvan, den redenaar geleid hebben, of verleid, tot het maken van splitsingen van tijdelijk karakter, zooals b.v. tusschen arbeidswetgeving voor arbeidsduur en veiligheid, arbeidscontract of sociale verzekering.

Hij heeft het recht van den arbeider op een behoorlijke ekonomische positie steeds voor oogen gehouden en aan de arbeidswetgeving de verwerkelijking van dat recht onvoorwaardelijk toegedeeld.

Al moge in de rede aan den katholiek-filosofischen grondslag voor de sociale ethiek een voorrang gegeven zijn boven de historisch-ekonomische invloeden, die op haar inwerkten; al moge verder de arbeidersbeweging verborgen zijn gebleven achter de algemeene beschrijving der maatschappelijke ontwikkeling; en al is eindelijk in den nieuwen professor geen geestdriftig apostel te ontdekken, wiens overtuigingsgloed in

zijne leerlingen een heiligen ijver voor het nieuwe arbeidsrecht kan ontvonken, toch getuigen principieel en practisch program van een wel kalme maar sterke overtuiging; meer nog van een breed en systematisch inzicht, dat bij den blijvenden invloed die de katholieken op de ontwikkeling der Nederlandsche arbeidswetgeving kunnen uitoefenen, van de nieuw te geven college's gunstige verwachtingen doet koesteren.

J. MOLENMAKER.

Het Evangelie. Eene 'vernieuwde' poging tot aanwijzing van den oorsprong des Christendoms, door G.J.P.J. Bolland, Hoogleeraar der Wijsbegeerte te Leiden. A.H. Adriani. 1909.

Professor Bolland schrijft niet voor geleerden. Ware dat zoo, dan zou hij den toon handhaven die uit medewerking aan een gezamenlijken arbeid voortkomt. Verre van dien spreekt hij aanvallend, kastijdend, liefst van al tegen de overtuiging van wetenschappelijken in. Zijn geschriften zijn voor leeken bestemd, die hij niet te overreden heeft, maar die hij de elementen waaruit zijn eigen overtuiging ontstond, aaneengeschakeld voorlegt, zeker dat, wanneer zij wijs zijn, hun besluit gelijk aan het zijne is.

Toch passen Bolland's geschriften niet voor *alle* leeken. De zware dracht van zijn volzinnen, die onmiddelijk voelbaar maakt dat hier gedacht moet worden door wie volgen wil; - de scherpe en inderdaad schoolsche nauwgezetheid van begripsonderscheiding in een taal die haar kracht zoekt in het afgetrokkene; - de rusteloos voortgaande en alleen door aanhalingsteekens even aangeduide afwisseling van aanhalingen en beweringen tesamen met een waarlijke talloosheid van verwijzingen; - ziedaar drie kenmerken die den schrijver ook door den hartelijkst gezinden en leergierigsten leek het aanzien van een, hoezeer welmeenenden, toch vrees-wekkenden en geharnasten reus geven, tot wien een voorzichtig opzien

meer in de rede ligt dan een vredig, aan zijn voeten zittend, luisteren.

Eén element is er in Bolland, dat den leek wint. Een dat hij niet enkel als spreker heeft, niet enkel in de stenografische opname van zijn Collegium Logicum, (waarvan het een bizondere verdienste uitmaakt), maar dat in al zijn geschriften trekt: wat hij spreekt is *taal,* wat hij schrijft heeft *stem*.

In de beteekenis waarin ik dat hier bedoel wil het veel zeggen. *Taal* bedoel ik niet als iets uitgedachts, en *stem* bedoel ik niet als iets willekeurigs. In taal doet zich een heel menschelijk wezen kond: voelen en denken. Stem is niet enkel een orgaan van den geest, maar van het heele levende menschenlijf, dat zich erin ontlaat.

Bolland, hoezeer een denker en een geest in den aard en de aaneenschakeling van zijn gedachten, is tevens door iets dat, onuitgesproken, van zijn spraak de ziel is, een verschijning die het oog en de verbeelding treft, en die de leek verstaat.

Leeken van goeden wille raad ik daarom aan, niet te spoedig optezien tegen de lezing van dit 'Het Evangelie'. Zij zullen, wanneer zij niet behalve het Nieuwe, en ook het Oude Testament, een heele bibliotheek van kerkvaders en joodsche en heidensche schrijvers die aan deze voorafgingen, rijk zijn, de aanwijzingen bezwaarlijk kunnen volgen. Zij zullen bij menige ongezouten geleerdheid den prikkelenden smaak misschien gewaar worden als pijnlijk. Zij zullen, vermoeid door den val van den eenen krachtig-zwaaienden volzin na den anderen, behoefte krijgen aan de Gratiën die hier, als al te zielig, zoo ze niet vloden, niet werden toegelaten. Maar dan zullen toch tevens de denkbeelden hen aangrijpen, en zoo ze ermee worstelen hen sterken, en als uit oorspronkelijke bronnen geschept zal menige golf die dreigde hen te overrompelen, lavende slok en verfrisschende droppel blijken.

Bolland heeft ook vroeger meermalen gevorscht naar den oorsprong van het Evangelie. Zoo duidelijk als hier maakte hij hem zich, als ik het wel heb, nooit. Voelde hij zich tot het onderzoek ernaar weer aangetrokken omdat katholieke geestelijken het in onzen tijd opnamen, omdat men nu ook,

en nadrukkelijk, van een katholiek modernisme spreken kan, zooals men het vroeger van een protestantsch deed? Of lag in den voortgang en de ontwikkeling van Bolland's eigen denkbeelden de zekerheid opgesloten dat hij ook tot het peilen van dien oorsprong weer komen en - hem dan zoo vinden moest als hij hem vond?

Het is altijd een vraag van beteekenis: vindt éénig geschiedschrijver een voor allen geldende waarheid in een vroeger gebeuren? of vindt hij *altijd* de voor hem noodzakelijke, de zichtbaarheid van wat in zijn geest als kiem aanwezig was?

Bolland, de uit het Katholicisme gekomene, ging terug, moest terug, naar de bronnen van het Katholicisme. Bolland, de belijder van den Geest die in de zielige zichtbaarheid zich verzinnebeeldt, moest - misschien - zulk een zinnebeeld vinden in den Jezus, die allen 'zieligen' tot op onzen tijd voor 'werkelijk' gold.

Niet bij de Joden van Palestina, wraakzuchtige verdrukten die op den nationalen Messias hoopten, maar bij de wereldburgerlijke Hellenisten van Alexandrië en elders heeft men, in het begin van onze jaartelling, den Jezus te zoeken die de menschheid verlossen zal.

In Numeri 13:17[1)] konden die lezen dat Auses de zoon van Naue [Hozea de zoon van Nun heeft onze Staten-vertaling] door Mozes *Ieësous* of *Jezus* [Jozua] was genoemd.

'Het is Schriftverduistering' - zegt Bolland - 'wanneer onze synodale vertalers van 1866 in Hand. 7:45 en Hebr. 4:8 "Jozua" te lezen geven, alsof de Jozua van het Oude Verbond in de Alexandrijnsche overzetting en de Jezus van het Nieuwe Verbond in den Hellenistischen grondtext verschillende namen droegen.'

Mozes, die als een Middelaar tusschen God en zijn Volk gedacht werd, koos zich tot zijn opvolger een Jezus, opdat die het volk in het beloofde land leidde.

Het is er Bolland vooral om te doen aan te toonen hoe deze Jezus (of Jozua), gedacht als zoon van een God, die naar grieksche en ón-joodsche voorstelling, Vader heet, saamviel met een algemeen-menschelijk ideaal van edelheid en mensch-

1) 16 staat bij Bolland.

lievendheid dat in het woord ‘chrestos’ wordt uitgedrukt.

‘“*Christus was en is de Rede die in alle menschen woont*”, zegt onverholen en kennelijk Alexandrijnsch Justinus Martyr.’

Ik vergis me wel niet als ik meen in deze, door Bolland cursief gedrukte aanhaling, den kern van zijn eigen denken te treffen.

De Philonische gedachte van het in een menschelijken middelaar verzinnelijkte Redelijke heeft overeenkomst met de Stoïcijnsche idee van een volkomen Wijze die voor de wereld onontbeerlijk is. De oude opmerking wordt door Bolland herhaald, om er de verderstrekkende aan vastteknoopen, dat het Christendom onder invloed van de Stoa gevormd moet zijn.

Niet enkel dus: ‘De wijze van de latere Stoa en de heilige van het Evangelie zijn een als Christus’; maar ook: ‘De heilige zoon Gods, die men volgens Hd. 5:30 heeft omgebracht, doordat men hem heeft opgehangen aan een hout, is het veredelde en veredelende toonbeeld eener geestesrichting, die men in het Romeinsche rijk gekend heeft, aleer als Christus een evangelische Jozua in verhaal was gebracht.’

Bolland tracht door een groot aantal opmerkingen en vooral door aantetoonen hoe de Zaaier-gelijkenis uit het Evangelie samenhangt met grieksche en romeinsche gedachten, nog duidelijker dien grieksch-romeinschen invloed te teekenen, die eerst op een Jodendom van Alexandrijnen heeft ingewerkt, om daarna, ‘stichtelijker geworden, van Alexandrië weer uittegaan’.

Door apostelen? Neen; ook deze twaalven, de getuigen, zijn ‘getuigen voor de verbeelding’. ‘Dat de Petrus van het Evangelie de Hellenistische Synagoge allereerst te Rome inderdaad “gejozuaniseerd” heeft, is niet onwaarschijnlijk. Doch de twaalf zegslieden uit het Joodsche land, zoogoed als hun voorman, zijn een bedenksel van Hellenistische Hebreën der eerste eeuw, die daarmede rondom de Middellandsche Zee bij de Joden en Jodengenooten van de daar toen tal- en volkrijke grieksche synagogen, aan het Evangelie van den Naçoreeschen Jezus, Jezua of Jozua ingang hebben verschaft.’

Het Nieuwe Testament niets anders dan een joodschalexandrijnsche, zich als geschiedverhaal voordoende, verklaring

van het Oude. Wie deze bewering vasthoudt ziet de veronderstelling van een stoïcijnschen invloed tot haar betrekkelijkheid teruggebracht. De gekruiste Jezus van het Evangelie geen andere dan de Jozua, bij wiens verkiezing en naamsverandering Mozes zelf voorspeld zou hebben dat er over Gods volk veel leeds komen (zou) en zelfs *kruisiging*. Maar tegelijkertijd, buiten den engeren kring van het joodsche volksleven, vrijmaking van de Wet, van het Nationale, van een God die verwacht werd als de Rechtvaardige. Onder een God den Vader een Jezus als Zijn Zoon en een Verlossing die moest beleefd worden. Een persoonlijke en gevoelsverhouding als het ware, waarin ieder als mensch tot deze 'eeuwige' voorstellingen treden kon. Voor hen die *begrepen* een ware kennis, een *gnosis*, maar voor de menigte een zichtbaarheid.

'In overeenstemming met Indische opvattingen hebben in de tweede eeuw "gnostieke" Christenen gezegd dat voor den inwendigen mensch de Gnosis (of ware kennis) de Verlossing was; wij voor ons hebben hier te bedenken, dat zulk eene opmerking voor de "velen" eene onbegrepene afgetrokkenheid blijft en de menigte zich bij het woord "verlossing" iets moet kunnen voorstellen. Zal echter bevrijding en verlossing, verzoening en vereeniging in de voorstelling gevoelvol beleefd worden, dan moet er eerst aan geloofd worden als aan een lichamelijk gebrachte en volbrachte "realiteit"; zal de idealiteit van verwerkelijkte gemeenschap voor de menigte een ware religie zijn, dan is het geloof aan een historischen Verzoener en Heiland niet te ontberen.'

De 'zuivere' of godmenschelijk 'heilige' rede is in Jezus tot een roerende gestalte veruitwendigd en verpersoonlijkt. De eeuwige onafscheidelijkheid van het tegenovergestelde is in de leer van het eeuwige samenzijn des Vaders en des Zoons verbeeld. De geest, de Heilige Geest, de profetische geest, waaruit deze voorstellingen voortkwamen, is evenwel juist die geest van de alexandrijnsche uitlegging, die wel uit het Jodendom voortkomt, maar een verklaring eraan geeft waarin het zich verliest en algemeen-menschelijk wordt.

Een allegorische verklaring van het Oude Testament dus, waarvan de ware zin alleen den ingewijden helder bleef.

In dezen waren zin, in een theosophische gnosis, lag de oorsprong van het Evangelie.

'Verzonnene feiten' - zegt Bolland - 'zijn ook feiten, feiten des Geestes, die alleen het ware is.'

Over de geschiedenis van het Evangelie, over zijn verbastering en over de Paulusbrieven handelen de twee laatste hoofdstukken. Die brieven blijken dan 'uitleggingen van een mysterie, dat niet bijgeval achterna met woordelijkheden en beeldsprakigheden is vermengd, zoodat achter het legendaire latere een "vroeger leven van Jezus" schuilt, maar van huis uit aaneenrijging is geweest van zinnebeeldige voorstellingen, symbolische voordracht van Hebreën of Joodsche zegslieden, "overeenkomstig de schriften", zooals men die te Alexandrië in de eerste eeuw onzer jaartelling las en verstond.'

'Achter ons eerste, tweede en derde evangelie, zelven vermoedelijk allen van Romeinsch maaksel, achter "Petrus", "Paulus", en "Clemens", achter "Barnabas", Justinus en "Ignatius" schuilt een antecedent, qualificeerbaar als Aegyptische theosophie, Alexandrijnsche gnosis, Hellenistisch Josuanisme...'

Wie van meening mocht zijn dat in den natuurlijken gang van het menschelijk denken de verbeelding aan het begin staat en de zin aan het einde, wie de verbeelding als schepping erkent en de uitleg als ontleding, wie in de verbeelding een wereldveroverende macht en in de allegorie een pover en persoonlijk spel meende te gevoelen, ervaart in de voorstelling die ik hier kort trachtte na te schetsen een bedroevende teleurstelling. Hier heeft de zin vooraangestaan en de verbeelding kwam na als hulpmiddel, hier blijkt de uitleg de schepping en de verbeelding een toevoegsel, hier heeft de allegorie een wereld veroverd en van verbeelding is geen spraak geweest.

Wie zal zeggen of zij die dit opmerken, ook wanneer zij zich laten beleeren omtrent het alexandrijnsch ontstaan van een verbeelden Jezus, aan de verbeelding niet de werkzaamheid zullen toeschrijven, die in dit geschrift voor Allegorie en Gnosis wordt opgeeischt. Indien toch de geschiedkundige vraag omtrent het Christendom belangrijk is, niet minder is het de zielkundige omtrent scheppende verbeelding en wijs-

geerig begrip. De twee vragen zijn in het onderzoek van prof. Bolland niet te scheiden; hoe konden zij het, daar tenminste een van hen, de laatste, voor hem geen vraag meer is, nooit een vraag voor hem is geweest. De opmerking waarmee ik mijn overzicht van zijn werk begon: of niet altijd een geschiedschrijver in vroeger gebeuren de voor hem noodzakelijke waarheid vindt, en geen andere, moge daarom, ook bij volkomen goedleersheid tegenover zijn geschiedkundige gegevens, aan het einde van dit schrijven worden herhaald.

ALBERT VERWEY.

Kunst en maatschappij
Voordracht Gehouden voor het Studentenleesgezelschap voor Sociale Lezingen.
Door
H.P. Berlage Nz.
(*Vervolg en Slot van Dl. IV blz. 166*).

> Onze godsdienst is een aardsche godsdienst.
> *Schoenmaeckers: Het Geloof van den Nieuwen Mensch*.

Met de Renaissance werd dus het derde groote cultuurtijdperk ingeleid, hetgeen voor zoover we het nu reeds kunnen beoordeelen het burgerlijke kan genoemd worden.

Allerlei onderstroomingen, tijdelijke afdwalingen ten gevolge van verschillende omstandigheden gedurende de ontwikkeling en groei van dat tijdperk, bleven natuurlijk niet uit; ook voltooit de verburgerlijking zich eerst met de Fransche revolutie, zoodat ongeveer drie eeuwen van groei noodig zijn om het doel te bereiken, een bewijs alweer van de langzaamheid waarmee groote geestelijke revoluties tot stand komen.

Er werd reeds op gewezen, dat niettegenstaande de geestelijke eenheidsband verslapte, en dus de groote architecturale stijl aan kracht verloor, er toch nu, dank zij de geheel nieuwe levensbeschouwing en de nationale verbizondering, voor de kunsten een tijdperk van ongekenden bloei intrad. En dat vooral voor die kunsten welke minder dan de bouwkunst zijn een kunst der gemeenschap, voor de litteratuur en de muziek, voor de beeldhouw- en schilderkunst.

Het is onnoodig hier een opsomming te geven van de groote dichters, welke nu in alle landen, wel verbizonderd, maar toch ook krachtens de algemeene geestesinrichting, hun werken maakten, terwijl zelfs door geleerden in hun geschriften ijverig voor de nieuwe kunst propaganda werd gemaakt. Zoo kan ook o.a. hier te lande Erasmus als de groote voorlooper der Renaissance worden beschouwd die bijv. in zijn Lof der zotheid een optocht schildert, die een voorbeeld zou kunnen zijn voor een picturale of sculpturale versiering, geheel in den geest der nieuwe kunstopvattingen.

'Geen duidelijker beeld van de revolutie in de gedachtenwereld' werd, in een onlangs geschreven opstel over de 'Blijde inkomst der Renaissance in de Nederlanden' geschreven 'dan door de twee meest gelezen Nederlandsche boeken, n.l. De Stultitiae Laus' van Erasmus en de 'Imitatio Christi' van Thomas à Kempis.'

Genoeg zij het even een figuur naar voren te brengen, in welke als 't ware het geheele geestelijk leven der Renaissance culmineert zooals in de klassieke wereld in een Homerus, in de middeleeuwen in een Dante, n.l. Shakespeare. Bovendien was Shakespeare dramaticus, en daar het drama is de hoogste uiting der dichtkunst, vereenigt het in zijn uitbeelding alle kunsten. En nu openbaart zich in Shakespeare duidelijk en voorgoed het diepgaand onderscheid tusschen het klassieke en het moderne drama, hetgeen Scheltema aldus uitdrukt. 'Bij de klassieken bestond de oplossing van den tragischen ondergang in de noodlottige vervulling van een moeten; bij het burgerlijke drama in de wanhopige mislukking van een willen'.

Het ligt ook in de natuur der dingen, dat in het groeitijdperk eener cultuur de grootste kunstwerken ontstaan, omdat wanneer het doel is bereikt, er evenals in het maatschappelijk leven reeds een zekere zelfgenoegzaamheid intreedt, welke dadelijk op de kunst een noodlottigen invloed uitoefent. Het is trouwens een eigenschap van het genie, dat het een komende cultuur voorvoelt, zoodat hij reeds vooruit datgene in zijn werk zal leggen, wat eerst later als kunst van eigen tijd zal worden erkend. En het zijn de allergrootsten welke gedurende de evolutie, gedurende den strijd, het vermogen bezitten in

hun werk de bezielende gevoelens der komende tijden te vertolken.

Zoo was het met Homerus, die eenige honderde jaren leefde vòòr de regeering van Pericles, zoo was het met Dante, die lang leefde vòòrdat de Gothische cathedralen werden gebouwd, zoo was het met Shakespeare, die twee eeuwen vòòr de Fransche revolutie het levenslicht zag.

Ik kom terug op de twee geestesstroomingen, welke elkaar de oorzaak betwisten, van alle maatschappelijk gebeuren, - de bovennatuurlijke en de materialistische, omdat wel langzamerhand kunnen worden uitgeschakeld de tusschenstroomingen, welke die van den twijfel kunnen worden genoemd, omdat zij noch het eene noch het andere inzicht huldigen.

Politiek uiten zich deze geestesrichtingen in de clericale en de sociaal-demokratische, terwijl de tusschenstroomingen worden vertegenwoordigd door de liberale, de radicale en de vrijzinnigdemocratische partijen.

Het historisch materialisme, de philosophie der sociaal-demokraten leidt, zooals reeds werd gezegd, alle maatschappelijk gebeuren af uit de productieverhoudingen, zoodat heel het geestesleven; de gewoonten, zeden en gebruiken; de sociale, politieke en rechtsverhoudingen; de religie, philosophie en kunst daarvan een gevolg zijn. De oeconomie vormt den onderbouw, terwijl de vormen van het menschelijk doen en de vormen van het menschelijk denken daarvan de bovenbouw vormen.

‘Die erhabene Grösze der griechischen Kunst hatte darin ihre Grundlage, dasz Handel und Production, Kunst und Wissenschaft der griechischen Staaten aus der reinen Oeconomie entsprossen waren.

Die blosse Naturbegabung macht allein den Künstler nicht; sondern sie musz immer mit einem gewissen Zustande der Production, mit einer Gunst der Zeiten zusammen fallen um den groszen Künstler zu schaffen,’ zegt Feuerherd, in zijn reeds eens aangehaald opstel ‘Der Stil nach der politischen Oeconomie.’

En daar er eerst dan een cultuur is, wanneer materieele en geestelijke behoefte overeenstemmen, volgt uit bovengenoemde beschouwing, dat wanneer aan de materieele behoeften is

voldaan, m.a.w. wanneer de productieverhoudingen zoodanig zijn, dat zij allen bevredigen d.i. vrede d.i. rust geven, ook van zelf de geestelijke behoeften dus de bovenbouw zal verrijzen, en dus wetenschap, wijsbegeerte en kunst zullen bloeien.

Het groote verschil tusschen deze beschouwing met de vroegere is dus nu, dat niet meer de religie, maar het productieproces de waardemeter der cultuur is geworden.

Nu leert de nieuwere oeconomie dat, tengevolge van het kapitalistische stelsel, het productieproces in zoodanigen toestand verkeert dat slechts aan enkelen de winst toevalt en de geheele arbeiderswereld van die winst niets krijgt niet alleen, maar slechts een minimum laag loon ontvangt, eigenlijk te weinig om te leven. Dit stelsel bevredigt dus slechts een klein gedeelte der menschheid en wel verreweg het kleinste deel, zoodat de onrust in de geheele maatschappij daarvan het gevolg is. Nu zij men bij principieele beschouwingen altijd uiterst voorzichtig gevolgtrekkingen te maken, omdat het verleidelijk is alles daaraan te willen aanpassen en alles te willen wringen in het ijzeren keurslijf eener dogmatiek; maar zeker is het eigenaardig in dit verband op te merken, dat de moderne levensgeschiedenis van het kapitaal gerekend wordt te beginnen met de 16e eeuw dus ongeveer gelijk met de Renaissance. Zou hieruit nu niet de gevolgtrekking mogen worden gemaakt, dat deze beschouwing inderdaad een groote mate van waarschijnlijkheid heeft; juist omdat die kunst, waarin zich het maatschappelijk leven het zuiverst reflecteert, de architectuur, de eigenlijke culturale kunst tot een veel lager peil daalde dan de andere kunsten.

De geschiedenis leert ons bovendien, dat met de groei der industrie, ook het kapitalisme zich ontwikkelt en dat in Engeland het industrieele land bij uitnemendheid, juist tegen het einde der 18e eeuw de groot-industrie begint, waarmee dus de feitelijke overwinning der burgerij op de laatste overblijfselen van het feodale tijdperk was voltooid.

Immers hiermee valt samen de Fransche revolutie welke o.a. door de definitieve opheffing der gilden voorgoed brak met alle middeleeuwsche traditie, alhoewel de Renaissance voor diezelfde gilden reeds het begin van het einde beteekende.

Het doel der nieuwe geestesbeweging, de verburgerlijking

der Maatschappij en daarmee dus de vestiging der moderne levensbeschouwing was bereikt en het einde der bouwkunst d.w.z. van een architecturalen stijl viel hiermee samen.

Het begin der 19e eeuw zag er dus uit een oogpunt van cultuur droevig uit, omdat het kapitalisme zich nu krachtig kon ontwikkelen en dus volgens de sociaal-democratische levensbeschouwing het productieproces geheel ontwrichten. Dit moest dus ook geestelijk leiden tot een geheel onvruchtbaar tijdperk; en inderdaad, wanneer worden uitgezonderd de enorme onderzoekingen en resultaten op het gebied der exacte wetenschappen die zich trouwens voornamelijk ten bate der industrie ontwikkelden, dan zal men moeten toegeven, dat de voorgaande eeuw ons weinig opbeurends heeft doen zien.

Religie en kunst, meer in 't bizonder bouwkunst scheppen een cultuur. Welnu wat was van deze beide overgebleven?

Het is een teer punt over godsdienstige gevoelens te spreken, maar toch geloof ik, dat moeilijk kan worden ontkend, dat van dat oude godsgeloof, hetgeen voor de ouden in den vorm hunner Goden den diepste vorm hunner kunst vormde, en voor de middeleeuwen in den vorm van een mystieken God, weinig meer is overgebleven.

Het is een nog teerder pnnt, om over de resultaten van het Protestantisme te oordeelen, omdat in verband met bovengenoemde beschouwingen toch even de vraag rijst, of het niet beter is, omdat toch ook religie op conventies berust, ten dien opzichte geen al te vrije, geen al te anarchistische denkbeelden toe te laten, al schijnt ons daarom de hervormingsbeweging niet minder verklaarbaar toe.

In elk geval zien we, wat de religieuse gevoelens betreft, na de Renaissance een belangrijke daling van den invloed der kerk, welke invloed feitelijk eveneens met de Fransche revolutie niet in schijn, maar wel in wezen een einde neemt.

Nu had men misschien verwacht, en de bedoeling van het Protestantisme was daarom zoo schoon, omdat bij een vrijere opvatting der religie de gevoelens ook ernstiger en dieper zouden gaan, dat het ware Christendom komende was en dat de ware liefde tot den naaste werkelijkheid zou worden. En ongetwijfeld bedoelde ook Kuyper dit toen hij op een hoogeren vorm van religie wees. Maar hoe bedroog men zich. Want

het niet meer toepassen van brandstapel of pijnbank is slechts een verzachting in den vorm van verdraagzaamheid, dus een gevolg van beschaving, maar heeft met cultuur niets te maken.

En ten slotte blijkt de zin voor liefdadigheid ook niet zoo groot te zijn, als men gaarne geneigd is als een eigenschap van dezen tijd te noemen, afgescheiden van het feit, dat deze, als meer een persoonlijke deugd, altijd heeft bestaan; terwijl de leer van de liefde tot den naaste niet een oorspronkelijk Christelijke is, maar reeds de quintessens van veel oudere religien en philosophien uitmaakte.

'Das Christentum ist tot,' zegt ook Scheffler, en wie den moed heeft dat te erkennen zal eerlijker zijn, dan hij die elke Zondag ter kerke gaat om het tegendeel te bewijzen.

Het Protestantisme met dezelfde idealen bezield als alle overige vertakkingen der Rensissance en daarom ook reflecteerende in een bizondere architectuur, dus in dien zin ook vormend een aparte cultuur, welke vooral in ons land met zijn strenge Calvinistische conventie tot een bewonderenswaardige verbizondering steeg, dat Protestantisme kwam in de 19e eeuw op het doode punt; terwijl de oorspronkelijke Christelijke godsdienst haar oude traditie dus ook die harer architectuur getrouw bleef, maar ook tengevolge der zelfde oorzaken een crisis doormaakt.

Is het wel mogelijk heden ten dage een geloovige te zijn zooals vroeger en moet in zulk een geval, wanneer de verouderde conventie dezelfde moet blijven, het geloof niet verbleken en de eeredienst niet tot een zuiver ritueele dalen?

'Die Naturwissenschaften, haben mit unerbitterlicher negativer und positiver Logik, mehr revolutionierend gewirkt, als eine dreitausendjährige Philosophie, als alle Systeme spekulativer Erkenntnisdranges es gekonnt haben.

'Der hohe Glauben von der himmlischen Heimat aller Seelen, der das Dasein so leicht machte und ihr ewige Dauer verhiesz, ist den Lebenden genommen, er ist nur noch kraft einer müden Tradition geblieben, und weil ein Aequivalent nicht vorhanden ist ergiebt sich die Notwendigkeit den entgötterten Himmeln neue Offenbarungen abzugewinnen, neue sittliche Ideale zu verkünden, und aus dem Weltwissen ein groszes ethisches Ueberzeugtsein von der Göttlichkeit zu gewinnen.'

Volgens de eene leer is dus de groote ethische kracht de oorzaak aller dingen, volgens de andere is het de materialistische, omdat het kapitalisme de normale productieverhoudingen heeft ontwricht. En het gevolg aller cultuur blijkt inderdaad afwezig, een groote kunst!

De derde groote periode in de wereldgeschiedenis, de burgerlijke, heeft dus tot eindresultaat gehad, een volstrekte cultuurloosheid, omdat zij het groote gemeenschappelijk ideaal miste, voor welks verdwijning zij, die aan een bovennatuurlijke oorzaak van al het maatschappelijk gebeuren gelooven, geen verklaring weten te geven, tewijl zij, die de materialistische wereldbeschouwing zijn toegedaan, daarvoor in het historisch materialisme wèl een verklaring vinden.

'Viele Fragen,' zegt Feuerherd, 'würden unbeantwortet bleiben sobald nur die Ideale berücksichtigt würden.'

En rechtvaardigt de uitkomst niet de beschouwing? Immers welk een beeld geeft ons ten slotte de kunst en in laatste instantie de culturale waardemeter de architectuur te zien?

Er werd reeds gezegd dat in alle tijdperken kunst kan bloeien, doch dat het karakter van zulke kunsten des te verschillender is, naarmate de band losser is, welke hen te samen bindt.

Nu zijn het de litteratuur, de muziek en de schilderkunst, welke zich voor zulk een aparte ontwikkeling het best leenen, omdat zij zijn de minst materieele, terwijl de beeldhouwkunst tusschen bouw- en schilderkunst instaat, doch de bouwkunst voor haar ontwikkeling het meest noodig heeft.

Er is dan ook in de 19e eeuw een bloeiende letterkunde en een dienovereenkomstige schilderkunst, met meesters van zeer bizondere talenten.

Viel in de 18e eeuw nog een bloeiend tijdperk der Renaissance te constateeren, de laatste verheffing tot eenheidsgedachte, dank zij de geestelijke verbizondering, welke van Frankrijk uitging, met een zeer bizondere architectuur en muziek en later een buitengewone opleving vooral der Duitsche letteren met een Goethe als 'führende Kraft', zoo waren het vooral de muziek en de schilderkunst welke in de 19e eeuw tot aparte ontwikkeling kwamen.

Maar deze kunsten missen reeds den grooten stijl d.w.z.

zijn niet algemeen gestijleerd; zij hebben wel stijl als zoodanig, maar zij zijn niet gebouwd volgens eenzelfde conventioneel beginsel. Een muziekwerk uit dien tijd vindt geen dienovereenkomstig gebouw, waarin het kan worden uitgevoerd, een schilderwerk uit dien tijd kan heelemaal niet als wandversiering dienst doen, omdat er geen architectuur is, en de werken op zich zelf een te persoonlijk karakter dragen.

Immers alle kunst moet zijn scheppen, in dien zin dat zelfs de zoogenaamde imitatieve kunsten, d.w.z. dezulke waarbij de natuur als voorbeeld dient, de natuur niet als doel maar als middel moet worden gebruikt. Evenals de schilder moet ook de dichter te werk gaan, terwijl de musicus dit van zelf doet. voor wien toch alle oertonen door de natuur worden aangegeven.

De impressionisten of naturalisten, dus zij, wier kunst juist in de 19e eeuw het zoo hooge bereikte, missen het scheppende.

‘Der blick des Künstlers’ zegt von Senger ‘bleibt nicht an der Welt der Erscheinungen haften; diese ist für ihn bloss Anregung zu seiner Dichtung, und diese Dichtung entspringt wiederum einer eigenen Art, die Welt zu schauen, aus einer Personphilosophie. Entspricht nicht die Grundstimmung eines echten Kunstwerkes dem Sehnen nach einem verlorenen Paradiese?

Und nun die Impressionisten. Schon das Wort sagt es: sie sind Empfänger, bestimmend für ihre Werke wird eine Philosophie die keine ist, der Naturalismus. Nicht im Atelier, sondern im Freien malt der Impressionist seine Bilder. Er studirt nicht die Natur wie ein Böcklin, um darin Ausdrucksmittel für seine Dichtung zu fiinden, sondern um die Reize, die er von ihr empfängt, durch die Brille seines Temperamentes auf die Leinwand zu bringen. Seine Malerei ist fast eine reflectorische Tätigkeit. Die Passivität ist die Eigenart des Impressionismus und offenbart dessen unkünstlerisches Wesen. (Man soll vom Künstler der gibt, nicht verlangen dasz er Weib wird, dasz er empfängt, meint Nietzsche).

Der Neoimpressionismus geht in dieser Richtung noch weiter und ist in seiner letzten Konsequenz direkt antikünstlerisch; er wirkt nicht nur rein unschöpferisch, sondern geradezu auflösend.’

Wat beteekent deze uiteenzetting anders, alhoewel een som van persoonlijk talent huldigend, dan een ontkenning harer hooge waarde, enkel en alleen omdat deze niet wordt gedragen door een grooten stijl, door algemeene architecturale beginselen.

Zoo is het met de litteratuur en daar, waar deze zich buiten de architectuur ontwikkelt, ook met de beeldhouwkunst het geval.

Alleen de muziek, als de onstoffelijkste der kunsten en daardoor van zelf reeds gemakkelijker buiten het stijlkundig eenheidsverband tredend, kon tot belangrijker hoogte worden opgevoerd.

Ja, het wil dikwijls schijnen, dat het persoonlijk talent juist buiten een algemeene conventie om, veel hooger stijgen kan; want heeft niet Beethoven naar het allerhoogste in de kunst gegrepen?

In de 19e eeuw ging nu eenmaal van de architectuur niet alleen geen kracht uit, maar op een plan van principieele beschouwing, dus op het eenige plan wat de moeite waard is te worden bestegen, bestond er eigenlijk geen architectuur.

De poëzie kan niet van halfheid leven, zoomin als van eklekticisme, zegt Gorter; welnu ik voeg er aan toe, geen enkele kunst en zeker niet de architectuur; juist omdat zij is de meest materieele en daardoor nog meer gebonden aan eigen tijd, zeden en gewoonten, juist omdat zij meer dan elke andere kunst staat midden in de maatschappij. Alleen het nuchtere feit dat de industrie tallooze nieuwe materialen in den handel brengt, die gebruikt moeten worden, omdat ze beter zijn dan de vroegere, geeft reeds duidelijk aan dat het gebruik van vroegere vormen bezwaarlijk is overeen te brengen met den tegenwoordigen tijd. En vooral wanneer men nog iets voelt voor harmonie d.i. voor stijlverband, tusschen moderne kleeding en de stijl der ruimten waarin men zich beweegt, moet het aesthetisch conflict al heel scherp worden gevoeld. Want de architectuur is gedurende de geheele 19e eeuw een eklektische geweest.

Met den Napoleontischen tijd was reeds de oud Romeinsche stijl, de Empire in zwang, welke lang nawerkte en ten gevolge had een herleving van den Griekschen stijl, het Neo-Grec. En toen het bleek dat met dezen stijl per slot van

rekening niet veel was aan te vangen, omdat deze tot de zotste conflicten leidde, wierp men zich op de vaderlandsche Renaissance, naast een Neo-Gothische richting, welke laatste in zoo ver van meer daadwerkelijken invloed bleek te zijn, omdat zoo als we boven hebben ontwikkeld de Gothische kunst een architectuur was van zuiverder beginselen dan de Renaissance; en daar deze beginselen natuurlijk bij vernieuwde toepassing in de 19e eeuw er niet zuiverder op geworden waren, had de moderne Gothiek althans deze verdienste, opnieuw de aandacht te vestigen op een zuiverder wijze van bouwen. Doch daar ook deze kunst aan het formale bleef hangen bleek ook zij van geen blijvende waarde.

Men zag dus gebouwen optrekken in Griekschen en Romeinschen stijl, in Romaanschen en Gothischen stijl, in Renaissance stijl, zoowel in Hollandschen als buitenlandschen, en daar dit verschijnsel in beginsel internationaal was, vice versa, alnaar keuze van den lastgever of naar inzicht of smaak van den bouwmeester; en wilde men eens zeer bizonder, 't zij knap of bizar doen, dan kwam zelfs de Indische stijl aan de beurt, waarbij ik bijv. in Amsterdam aan den Parkschouwburg denk.

En deze wijze van bouwen sprak zóó van zelf, dat er ook van niets anders sprake kon zijn of een gebouw moest in een te klassificeeren stijl worden gebouwd.

Maar het ergste van alles was het gevolg van een dergelijken toestand; want daardoor ging juist het begrip van bouwkunst verloren, omdat men meende dat het begrip alleen door de uiterlijke vormen werd bepaald; dat het wezen der bouwkunst van dien uiterlijken vorm afhing en dat dus de kennis van dat begrip werd vastgesteld door de meerdere of mindere kennis, welke men van stijlvormen had.

Men vond het niets vreemd al die vormen te zien gebruiken, vormen honderden jaren geleden door geheel andere menschen gemaakt. Men dacht er niet aan te vragen hoe het toch kwam, dat we zelf niet onze eigen vormen maakten, dat een doode inplaats van een levende taal werd gesproken. En de bouwmeesters zelf wisten niet beter of de kunst van bouwen was alleen denkbaar met die bepaalde stijlvormen. Er kwam zelfs een bouwkunst zonder en een bouwkunst met een kunst,

terwijl al die bouwmeesters van vroeger hun gebouwen optrokken in de traditioneele vormen van hun tijd en daarbij waarschijnlijk niet aan kunst, maar zeker niet aan stijl dachten. Voegt men hierbij dat de wijze van bouwen, d.w.z. de productie van menschenwoningen langzamerhand den vorm van massaproductie aannam, ten gevolge van den enormen groei der steden, dat het bouwen een zaak werd, omdat het in handen kwam van allerlei menschen behalve in die van bevoegden, en dat deze helaas voor hun fatsoen ook nog iets van driedubbel overgehaalde stijlvormen moesten toepassen, dan krijgt men een begrip van den toestand der bouwkunst der 19e eeuw.

Nu zou het alweer onbillijk zijn, de groote verdiensten niet te erkennen van de meesters die de architectuur in dien tijd 'hinüber gerettet haben', van de velen die worstelden tegen den stroom des tijds eenerzijds, maar ook met hun inzichten anderzijds, inzichten die nog geen vasten vorm hadden kunnen aannemen, en daarom de verwarring slechts verhoogden. Van de velen eindelijk wier werk, dank zij de wancultuur der voorbijgaande tijden, in beteekenis slechts van voorbijgaanden aard kon zijn.

Maar mag men zich bij dergelijke beschouwingen wel door sentimenteele overwegingen laten leiden?

Het is dus eigenaardig op te merken hoe juist met den groei der industrie, en dientengevolge van kapitalisme, het juist de architectuur was, welke tot zulke verwarrende, onbevredigende d.i onrustige resultaten leidde. Hoe dat karakter onze steden tot ongenietbare ophoopingen van gebouwen maakte. Ja, hoe er zelfs meer onrust is te zien in de eentonige aaneenrijing der nieuwe straten, dan in het levendige architecturale beweeg eener oude stad. Hoe dat karakter zelfs onze landschappen bedierf door in te dringen in dorp en bosch. Hoe dat karakter onze huizen binnendrong en ook daar de intimiteit verstoorde. Maar bleek zij dus nu niet ook weer de zuivere reflectie van de cultuur te zijn?

In de beide groote tijdperken was het geestesideaal, dat gemeenschappelijk moet zijn, wil het ook inderdaad een leidende kracht beteekenen, de religie, maar reeds met de Renaissance begon dat ideaal te verbleeken. De Protestantsche godsdienst, het burgerlijk zelfbewustzijn groeide met de moderne

kapitalistische warenproductie op, en Henriëtte Roland Holst zegt, in haar studies in socialistische aesthetiek, ‘De oude godsdienstige in geloof gewortelde levensbeschouwing taant en verbleekt, de nieuwe, natuurlijke, op wetenschap, dat is op systematische ordening der feiten gegrondveste, groeit en wint veld. Zij is het resultaat van de werkelijke, praktische, menschelijke ontwikkeling, van de toenemende macht der menschen over de natuur, zij is niet anders dan de spiegeling dier toenemende macht in het bewustzijn.’

De maatschappelijke ontwikkeling ging van de veralgemeening naar de verindividualiseering, van het algemeen naar het persoonlijk belang en eindelijk naar het subjectivisme met een noodzakelijk dienovereenkomstige afspiegeling in de kunst. In de 19e eeuw was dit proces voltooid, welke eeuw dan ook wordt gerekend te zijn, het bloeitijdperk der burgerlijke cultuur. Is er nu niet, om de vraag in den aanvang gesteld nog eens te herhalen, reden tot groote ontevredenheid over wat dat bloeitijdperk ons geeft te zien?

Mij dunkt van wèl, omdat, welke, beschouwing men ook over de geschiedenis moge hebben, men zal moeten erkennen, dat het resultaat van de ontwikkeling van het kapitalisme, waarlijk niet zeer bevredigend is geweest, wanneer men althans het oordeel daarover, niet alleen van de belanghebbende zijde hoort verkondigen. Want in schijn niet, maar in werkelijkheid wèl, wordt álles aan het geld opgeofferd, worden àlle overwegingen door den geldelijken ondergrond beheerscht, worden àlle idealen door geldelijke nevenbedoelingen verstikt; en de schijn van het tegendeel alleen heeft men des te beter weten te bewaren, naarmate de werkelijkheid frappanter werd. En dat er nog wel eens belanglooze dingen gebeuren, is alleen een gevolg daarvan, dat, evenals er altijd kunstenaars en geleerden er ook altijd edele menschen worden geboren. En die schijn werd het allerbest bewaard, dáár, waar men op strafte van met het heilige te spotten, genoodzaakt was coûte qui coûte de werkelijkheid te bemantelen, in de kerk.

‘Sie (die Kirche),’ zegt Kutter, de Zwitsersche predikant, in zijn geschrift ‘Sie Müssen’ ‘glaubt ihm (Gottes Geist) nicht mehr. Sie glaubt dem Satan. Sie handelt mit der Hölle und market um die Sünde. Sie ist eine Raüberhöhle und ein

Kaufhaus geworden. Sie anerkannt das Böse. Das hat Sie zum Fluch der Völker gemacht.'

En Gorter maakt in het reeds genoemde opstel, de volgende rake opmerking; dat juist door het niet gebeuren van het goede op aarde, men denkt dat het in den hemel gebeurt. 'In de groote burgerlijke poëzie gebeurt het goede in den hemel.'

Dit wat de religieuse gevoelens betreft, vroeger de oorzaak eener cultuur, en het gevolg van deze ideaallooze maatschappij is natuurlijk een dienovereenkomstige kunst.

Ik zelf heb in een vroeger gehouden voordracht de 19e eeuw die der leelijkheid genoemd en ik meen reden te hebben bij deze uitspraak te moeten blijven.

Nu zal men allicht en met reden daartegen aanvoeren, dat toch de muziek zich tot groote hoogte kon ontwikkelen, en dat er zelfs een Wagner kon geboren worden, wiens kunst ons de grootste ontroering bracht en die zelfs het ideaal wilde benaderen, het antieke drama in eere te herstellen. Dat er schilderscholen kwamen, die ons werken hebben doen zien van de hoogst gaande schoonheid. Dat er een dienovereenkomstige litteratuur met prozaschrijvers en dichters was van zeker niet veel minder talent, dan die van vroegere tijden.

Dat alles toegegeven, want het wil mij voorkomen dat er één bedenkelijke inconsequentie valt op te merken in het overigens zoo belangrijke, reeds aangehaalde boek van Scheltema.

Scheltema komt namelijk tot het inzicht, dat de zedelijke wereldorde van thans, ten slotte niet is een mislukte verwerkelijking van wat zijn moest, maar een natuurlijke orde van wat nu zijn kan. Dat is ten slotte ook het inzicht waartoe de Soc. Dem. geschiedbeschouwing komt. En nu begaat hij evenals de meeste Soc. Democraten de algemeen bekende inconsequentie, de menschen, wier handelingen dus maar gevolg en geen oorzaak zijn dier wereldorde, die menschen zelf neer te halen. En dat niettegenstaande het persoonlijk verantwoordelijk stellen voor alle handelingen immers juist een eigenschap is der *burgerlijke* moraal. Men prijze dus de Sociaal-democratie, omdat zij de oorzaak van de kapitalistische maatschappij wil wegnemen, maar men prijze niet den sociaaldemocraat als zóódanig, want och! - het waarlijk menschzijn wordt door geen enkel stelsel beinvloed. Men beschimpe dus

het kapitalisme, maar niet de kapitalisten en dienovereenkomstig om op Scheltema's terrein te blijven, dus wèl het naturalisme en realisme in de kunst als gevolg dier wereldorde en zelf weer oorzaak dier kunst; maar men beschimpe niet als zoodanig de kunstenaars van 80, want immers ook zij hebben werk gedaan, dat zij niet anders konden doen.

En dàt hebben zij gedaan op onovertrefbare wijze, zij hebben als alle revolutionnaire bewegingen den strijd gevoerd tegen den schijn, en weer het wezen der kunst laten zien. Maar dat niet alleen; zij hebben ook zelf groote kunst gemaakt, die evenals vroeger Multatuli's werken, plotseling een ongekend licht te voorschijn riep. Daarbij in aanmerking nemende, dat àlle bewegingen moeten groeien en toch waarlijk een groote kunst niet ineens er is, dan lijkt het mij niet zonder eenige zelfverheffing, àlle tachtigers voor luiaards en dilettanten uit te maken. En Scheltema beschimpt ook de poezie zijner partijgenooten, die, afgescheiden natuurlijk van het talent als zoodanig, immers ook niet anders konden dan zij deden, d.i. nog geen z.g. proletarische kunst maken, een benaming waarop ik straks terug kom.

Dat alles toegegeven! maar dan stel ik tegenover dien verbizonderden kunstbloei, van slechts enkele kunsten, een veralgemeening met een bloei van allen. Ik stel inplaats van een afzonderlijke muziek, die zeker in staat bleek de hoogste genieting te geven, maar waarvan het karakter te veel is verbizonderd en waarvan de uitvoering toch een andere zou kunnen en moeten zijn, zooals Hutschenruyter dat in zijn geschrift Het Beethoven Huis heeft uiteen gezet. Ik bedoel eene welke waarlijk verband houdt met, gevolg is van het geestelijk leven, d.i. van de hoogste ethische gevoelens van een volk, en uitgevoerd in zalen, waarvan de architectuur die volstrekte rust geeft, welke noodig is om in ware heerlijkheid, de uitvoering te kunnen genieten.

Ik stel inplaats van een litteratuur, die ook tot het hoogste vermocht te stijgen, waar het gold de gevoelens te vertolken, welke natuur en liefde vermochten te wekken, en om de werkelijkheid van dezen tijd te doen zien, er eene die het ethische gevoelsleven van het geheele volk beheerscht en dit in machtige tragiek verbeeldt.

‘Denn die Democratie, die alle Leidenschaften der Menschen entfesselt’ zegt Feuerherd, ‘und ihnen die höchsten und niedrigsten unmittelbar und tief ergreifend vor die Seele führt, die daher auch das Drama entwickelt und es in Zeiten wo democratische Ideale herrschen, immer wieder aufleben lässt, züchtet den Geist der Künstler unwiderstehlich.’

Ik stel inplaats van een schilderkunst die in staat was ons de natuur te doen zien, *à travers un tempérament*, maar welke beperkt bleef tot de omlijste schilderij, en slechts te zien in zalen, welke met die kunst in geen enkel opzicht verband houden, er eene welke de groote maatschappelijke daden en gebeurtenissen in alle oorzaken en gevolgen in beeld zal brengen, en dat weer als van ouds op de architecturale wand.

‘Denn der Künstler kommt in solchen democratischen Zeiten nicht auf den Gedanken, oder kann es nicht glauben, dasz die Darstellung einer alltäglichen, bedeutungslosen Handlung, oder einer Landschaft, einiger Blumen, Früchte, Gefäsze, Waffen u.s.w. ein Bild sein könnte, denn alle diese Dinge sind ihm so unbedeutend, dasz sie nur Zuthaten zu einem Bilde sind.’

Ik stel tegenover een beeldhouwkunst die in staat bleek ons het afzonderlijke menschbeeld te doen bewonderen, zooals dat in zijn meest verschillende emoties zich voordoet, en gevormd al naar het temperament van den kunstenaar, maar die eveneens beperkt bleef tot de afgesloten ruimte, er eene die verzinnebeeldt in abstracten vorm de bizondere denkbeelden van heel een volk, maar deze voorstellingen als van ouds als versiering vàn en omlijnd dòòr de architectuur.

Want ik stel ten slotte tegenover een bouwkunst, die wel is waar in staat bleek ons al naar het talent van den bouwmeester, min of meer te bevredigen, maar die door haar eclectische richting zich geheel van het maatschappelijk leven heeft vervreemd, de door niemand meer begrepene, er eene van geheel andere bezieling; want zij is ten slotte de gemeenschapskunst in hoogste potentie, het opperste kunnen van heel een volk, de culturale kunst bij uitnemendheid, de kunst waarvan niets meer overbleef, omdat daaraan alle richting vreemd bleef, en die richting was er vreemd aan, omdat er geen cultuur was, en er was geen cultuur omdat de algemeene

ondergrond eener ideale maatschappelijke levensbeschouwing ontbrak.

In het tegenovergestelde geval zou het immers niet mogelijk zijn geweest, dat er in steden wordt gewoond, waarvan de leelijkheid vanzelfsprekend is geworden en dat er in ruimten wordt vergaderd en in vertrekken wordt geleefd, met een zelfgenoegzaamheid. die evenredig is aan de prulligheid der daarin aanwezige meubelen. Zelfgenoegzaamheid, dààr hebben wij het woord, dat zoo volkomen uitdrukt den geestestoestand na het bereiken in 't algemeen, maar dat voor de burgerlijke maatschappij tot zulk een griezelig praedicaat werd, juist omdat alleen het hebben van geld, het einddoel en daarmee den maatstaf van dat bereiken beteekende.

Want wààr blijft het gebouw van dezen tijd, waartegen wij, als tegen een cathedraal of tempel opzien, met die eerbiedige bewondering waarvan wij den terugslag nòg voelen, maar die ons toch niet meer in het harte grijpt? Zou het vredespaleis dat niet hebben moeten worden? Ach! wanneer er bij hen, die daarover moesten oordeelen nog een greintje van ideale gevoelens hadde bestaan, dan zou voor dit gebouw een kunstvorm zijn gekozen van zeer bizonderen aard en een plaats zijn gezocht van een zeer bizondere omgeving, zoodat het gebouw, evenals de tempels van het Oude Oosten niet dan door een heiligen tuin kon worden benaderd. Wààr komt het nu te liggen? en hoe zal het er nu uitzien? dank zij grondspeculatie en benepen inzicht.

En waar blijft de ontzagwekkende ruimte van vroeger, waarvan die bewonderde gevelvlakken het omhulsel vormen, die ons bij het binnentreden als van zelf het hoofd doen ontblooten, omdat er wijding heerscht in de mystieke atmosfeer? Die zijn in dezen tijd niet te vinden, omdat de oorzaak, het groote ethische beginsel ontbreekt. En zoo hoog werd reeds in de oudheid een ethisch beginsel gesteld, dat Plato in zijn ideaalstaat zelfs geen kunstenaar wilde toestaan een bouwwerk, schilderij of beeld te maken, wanneer hij niet in staat was, de hoogheid eener zedelijke idee uit te drukken.

Waar blijft dan de artistieke machtspreuk ‘l'art pour l'art’ der moderne kunstenaars? Verbleekt deze dan niet, omdat zij niet anders blijkt te zijn dan een gezochte verdediging eener-

zijds voor het onbelangrijke en onbeteekenende, en anderzijds voor een zich afzonderen van de kunst en de kunstenaars van de gemeenschap, een wegvluchten uit de menschenwereld, zooals dat juist in tijden van verval gebeurt?

Het is dus een andere architectuur welke moet worden gesteld tegenover de karakterlooze van dezen tijd, een architectuur, die de beide zusterkunsten, de schilder- en beeldhouwkunst, weer tot een hoogere eenheid opvoert, ten einde gezamenlijk weer het geheele maatschappelijk leven te styleeren. En wanneer de architectuur het zoover zal hebben gebracht, dan zullen als van zelf ook de andere kunsten in dat stijlverband worden opgenomen, omdat dan ook deze door dezelfde oorzaak zullen zijn bezield.

En nu vraag ik òf, wanneer zooiets werkelijkheid zou kunnen worden, niet van de leelijkheid van dezen tijd mag worden gesproken?

Ten slotte zij dus nu de vraag of inderdaad zoo iets weer kan worden bereikt.

Muthesius, de fijnvoelende Duitsche architect zegt 'Von historischen Zeiten ragen in unserer westlichen Cultur zwei Glanzperioden der Menschheit als vorwiegend künstlerisch heraus; das griechische Altertum und das nordische Mittelalter, das erstere eine Höhenmarke in künstlerischer Beziehung andeutend, die die Welt wohl kaum je wieder zu erreichen hoffen kann, das zweite wenigstens jene vollkommene künstlerische Selbständigkeit und jene unbedingte Volkstümlichkeit der Kunst verkörpernd, die man als Grundbedingungen einer künstlerischen Zeit voraussetzen muss.'

Muthesius ziet dus wèl de beide cultuurperioden boven allen uitsteken, maar zegt, niet zeer bemoedigend, dat op een bereiken, althans van de eerste als de hoogste van de twee, zelfs niet eens valt te hopen. Ja, mag men dan niet eens meer hoop koesteren een ideaal te bereiken? Nu zou ik daar tegenover wel de verzekering willen geven, dat een dergelijke cultuurperiode niet alleen weer bereikt zal worden maar dat die zelfs de Grieksche zal kunnen en moeten overtreffen!

Daartoe kom ik weer terug op de bewering dat religie en bouwkunst te samen een cultuur vormen, maar dat het er slechts opaan komt, vast te stellen, wàt onder religie wordt verstaan.

We hebben gezien dat op dit oogenblik twee geestesrichtingen elkaar betreffende de oorzaak van het maatschappelijk gebeuren de meening betwisten n.l. de bovennatuurlijke en de materialistische, welke meening tot de voor christelijke ooren profane machtspreuk ‘Marx of Christus’ heeft geleid.

Nu zou het te ver voeren in dit verband een uiteenzetting van het Marxisme in te lasschen en daaraan de belangrijkste historische ontwikkelingsperioden te toetsen, een taak trouwens waaraan door de geschiedkundigen nog wordt gewerkt; maar wèl kan, zooals trouwens uit deze beschouwingen reeds is gebleken, worden erkend, dàt, te oordeelen naar de gevolgen, dus op ervaring berustende, de materialistische levensbeschouwing zeker de waarheid het meest nabij komt.

Toch houdt deze erkenning niet in dat daarom het Marxisme in al zijn consequenties behoeft te worden aanvaard, hetgeen trouwens juist waar het geldt het ontstaan van kunst te verklaren, zeker op groote bezwaren zal stuiten.

Want hoe ontstaat dan de scheppingsdrang van den kunstenaar?

En waar blijft dan ten slotte de werking van den menschelijken geest?

Maar dit doet daarom reeds aan de waarde van het Marxisme niets te kort, omdat zooals bekend is, Marx zelf reeds tot de paradoxale bekentenis kwam, dat hij zelf geen Marxist was.

‘In elk geval,’ zegt Treslong in zijn methaphysica der gemeenschap, ‘is het de ware, blijvende verdienste van het Marxisme, dat het licht verschafte omtrent het donkere, verborgen wezen van vele schijngestalten van het idealisme der fraze, dat de verlepte idolen hult in uiterlijke fraaiigheid van klank en kleur.’

Zou men niet het verst kunnen komen, wanneer men bleef bij vergelijking van onderbouw en bovenbouw, en dat dus evenals bij elke cultuur er een goede bodem moet zijn voor goede ontwikkeling, in welk geval die ontwikkeling van zelf gaat, er ook voor de de maatschappelijke en dientengevolge kunstontwikkeling er een goede bodem moet zijn?

En nu is het Marx geweest welke de richting daartoe heeft aangewezen, en dat is op zich zelf reeds zoo'n geweldige geestesdaad, dat hij daarom reeds met Christus wordt vergeleken.

‘Die entscheidenden Revolutionen der Weltgeschichte sind:

das Profetentum Israels, die Erscheinung Jesu, die Reformation, die französische Revolution und die Socialdemocratie' zegt Kutter.

Maar het wil mij bedunken dat evenals de latere kerkvaders in de christelijke leer verder wilden gaan dan Christus zelf, de tegenwoordige Marxisten bezig zijn nog Marxistischer dan Marx te willen wezen.

Is ook dat niet weer een afdaling van het algemeene naar het bizondere, van het natuurlijke naar het onnatuurlijke?

De ervaring heeft dus geleerd, dat we door de ontwikkeling van het kapitalisme in een cultuurloos tijdperk zijn beland; dat de wijze waarop de productieverhoudingen zijn geregeld of liever niet zijn geregeld, daarvan de oorzaak is, en dat daardoor de algemeene ontevredenheid is ontstaan, die als een vloek rust op dezen tijd, alle ideale bedoelingen verlamt maar vooral de ontwikkeling eener groote kunst in den weg staat.

En dan zou ik willen vragen; wanneer dit wordt ingezien en wanneer dan de arbeidersbeweging werkelijk ten doel heeft de oorzaak van dezen toestand weg te nemen, welke reden ter wereld er dàn kan zijn voor de belijders der christelijke wereldbeschouwing, die juist vòòr alles strijdt tegen mammonnistische tendenzen, deze beweging te bestrijden.

De reeds door mij geciteerde Kutter zegt: 'In der That, es gibt nichts was die christliche Gottlosigkeit sò grell beleuchtet als der Vorwurf den die Christen gegen die Sozial-Demokratie erheben'.

Bovendien blijkt uit het verwijt, van louter materieele belangen na te jagen, van christelijke zijde tegen de sociaaldemocratie gedaan, niet het flauwste besef van wat het einddoel, hetgeen deze beweging beoogt, beteekent. Dat beteekent juist een veel hooger geestelijk leven, ter bereiking waarvan de beweging zelf slechts het middel is; daar hebben we het: middel en geen doel.

'Het proletariaat zal zich wel wachten een eeuwige absolute waarheid te verkondigen,' zegt Gorter, 'waar hetzelf erkent, dat zijn eigen denken een fase is in de ontwikkeling van den menschengeest.' En is het dan goddeloos om er naar te streven de, als een alp drukkende last op het geheele maatschappelijk

leven, weg te nemen? Is het niet veeleer juist geheel in den geest van de christelijke bedoeling, den mammon te dooden, ja is het niet in den geest van alle verheven godsdiensten datzelfde te doen?

'In den vorm schijnbaar een strijd enkel voor eigen belangen, met eigen bevrijding tot doel,' zegt Roland Holst, 'is haar klassenstrijd feitelijk een strijd voor het algemeen belang, de bevrijding der menschheid.'

Met deze principieele verandering in de maatschappelijke verhoudingen, feitelijk de laatste in het productiestelsel, omdat dàn de geheele aarde met àl haar voortbrengselen aan al haar bewoners gezamenlijk, inplaats van aan enkelen zal toebehooren, zien we dus de mogelijkheid eener vierde of liever derde groote cultuurperiode geboren worden; ik zeg derde omdat aan deze, weer één groot gemeenschappelijk ideaal als levensbeschouwing zal ten grondslag liggen. Maar die grondslag is dan niet religieus, zal men zeggen.

Ja, juist. Blijft men onder religie alleen verstaan het geloof aan een wereldorde zooals thans, waarbij 'tout est pour le mieux, dans le meilleur des mondes', met de zelfgenoegzame wetenschap, dat er toch niets aan te veranderen valt, ja dan heeft men gelijk. Verstaat men echter onder religie dat, wàt ook voor ons allen de onbekende oorzaak en het doel van het heelal moge zijn, wij allen menschen zijn en bij ons leven op deze aarde zijn aangewezen, dan kan er zeker geen verhevener denkbeeld zijn, dan te streven naar een gelijkheid voor alle menschen, juist op deze aarde.

Deze religie, en ik zelf heb het reeds in een vroeger gehouden lezing gezegd, zal niet hebben haar ideaal hiernamaals, dus niet in die richting godsdienstig zijn; maar komt het ideaal dat deze religie beoogt niet overeen met datzelfde 'Vrede op aarde' dat door datzelfde Christendom wordt gepredikt?

Daarom zijn wel, zooals Scheltema zegt, het Christendom en de sociaal-democratie op geheel verschillenden boden, uit twee elkander scherp tegenovergestelde wereld- en levensbeschouwingen opgegroeid, en zijn hun eigenlijk wezen en zelfs hun eindbedoelingen van huis uit verschillend; maar toch zou krachtens deze beschouwingen kunnen worden gevraagd,

òf, wanneer inderdaad dat einddoel wordt bereikt, er toch geen groote verwantschap tusschen beide geestesrichtingen bestaat? En zijn dat niet ook ‘die neuen Weltideeen’ waar Scheffler van spreekt ‘wonach Viele noch heute ringen die längst der Allgemeinheit noch nicht reif sind?’

Bij de aanvaarding van deze beschouwingen opent zich inderdaad een verschiet van zoo groote heerlijkheid, dat juist deze tijd daartegen als bizonder schril naar voren komt. Niet dat die vroegere tijdperken nu maatschappelijk zoo benijdenswaardig waren, och neen, want het mag wèl even tot opbeuring worden gezegd, dat wat ons ook moge ontbreke, de beschaving toch den ruwen vorm van het gemeenschapsleven heeft verzacht en dat ons daarom ook Kutters uitspraak troosten kan ‘dasz die Leidensgeschichte der Menschheit, die Leidensgeschichte menschlicher Leiber ist’; maar wel hebben wij reden die vroegere tijden te benijden, omdat de groote algemeene schoonheid, de groote conventie, een stijl d.i. dus een cultuur wordt gemist. Er opent zich dus een verschiet naar een nieuwe cultuur, dus naar een nieuwe religie, een religie van deze aarde naar ‘een geloof van den nieuwen mensch.’

En deze religie zàl komen, trots alle principieel verzet.

Vraagt men nu wanneer, dan zal in zoover niemand op deze vraag een antwoord kunnen geven, omdat dan zou moeten worden bepaald wanneer de sociaal-democratie haar doel zal hebben bereikt; wèl weten we, dat deze nieuwe denkbeelden reeds lang bezig zijn zich te ontwikkelen, dat deze nieuwe religie, deze nieuwe levensbeschouwing reeds lang bezig is zijn aanhangers te werven, en ook te vinden en dat ten slotte de gevolgen reeds lang bezig zijn te gebeuren. Want tegelijk met de ontwikkeling eener geestesbeweging gaat de vormelijke afspiegeling daarvan, de kunst hand in hand. En het is ten slotte op dit laatste dat de aandacht moet worden gevestigd.

Ik zeide boven te zullen terugkomen op het woord proletarische kunst, omdat te dien opzichte mijns inziens allerlei verwarrende denkbeelden bestaan, maar waarmee toch wel iets heel bizonders wordt bedoeld. De Marxistische geschiedbeschouwing leert, dat aangezien religie en dientengevolge

ook kunst een gevolg is der productie-verhoudingen, dat het geestesleven door het maatschappelijk zijn wordt bepaald, er dan ook geen kunst zal zijn alvorens deze in sociaal-demo-cratischen d.i. proletarischen geest zullen zijn geregeld m.a.w. dat er eerst dan een kunst zal kunnen groeien, wanneer de socialistische maatschappij er zàl zijn. En daarmee hangt samen de overtuiging van velen, dat aangezien een zoodanige maatschappij een geheel andere zal zijn dan eene welke ooit was, ook deze kunst een geheel andere zal zijn d.w.z. geen samenhang zal vertoonen met eenige kunst van vroeger.

Deze theorie wordt als ik mij niet vergis, gebaseerd op de belangrijke onderzoekingen van Hugo de Vries betreffende de zoogen. sprongmutaties. Volgens deze onderzoekingen wordt n.l. aangenomen dat soorten na duizende jaren in zoogen. mutatieperioden verkeeren, tijdens welke door sprongmutaties nieuwe soorten uit hen ontstaan, die weer constant blijven. Uit deze theorie wordt o.a. ook het ontstaan der verschillende menschenrassen verklaard.

Deze theorie is dus in strijd met de bewering van Leibniz, die er nadrukkelijk op wees ‘dasz die Natur keinen Sprung mache’ omdat de overgangen van planten tot dieren en menschen oneindig klein zijn; nu schijnt het mij toe, dat overeenkomstig de leer van de Vries een te verwachten sprongmutatie in de maatschappij en daarmee ook eene in de kunst te willen verklaren, al weer iets zeer verleidelijks heeft, en ook wel dààrom, omdat zulk een gevolgtrekking niet kan worden tegengesproken.

Maar wel zou men kunnen zeggen, dat de op dit oogenblik waarneembare feiten met deze conclusie toch wel in strijd blijken te zijn; wat alweer niets tegen de theorie van de Vries bewijst. Er werd immers reeds gezegd dat de versocialiseering der maatschappij reeds lang bezig is te gebeuren: d.w.z. dat al die sociale stichtingen, wetten en bepalingen der laatste jaren niets anders zijn, dan de voorbereiding tot algeheele wijziging dierzelfde productieverhoudingen. Dat dan de verandering in een geheel andere maatschappij niet met een sprong, maar geleidelijk zal gebeuren is trouwens een verschijnsel, dat voor zoover wij de geschiedenis kunnen beoordeelen altijd heeft plaats gehad; want de plotselinge overgan-

gen bij een revolutie bleken ten gevolge der onmiddelijk daarop gevolgde reactie, niet zoo plotseling te zijn.

In elk geval blijkt in de ontwikkeling der kunst, dat geen plotselinge overgangen plaats vinden, waarop reeds bij het ontstaan der Renaissance werd gewezen; en mochten deze ook al schijnbaar zijn vast te stellen; bij nader onderzoek bleek dat evenals in de maatschappelijke revolutie, die overgangen wel degelijk met vroegere vormen verband houden. Maar in elk geval ontstaan er geen nieuwe vormen zonder eenigen samenhang met vroegere.

De Duitsche architect Godfried Semper, groot denker en volgeling van Hegel zegt: 'Die Natur, die grosze Urbildnerin musz ihren eignen Gezetsen gehorchen, denn sie kann nichts anders als sich selbst wiedergeben; ihre Urtypen bleiben dieselben, durch alles was ihr Schosz in den Aeonen hervorbracht.'

En daar kunstscheppen volgens Scheltema is saamstellen d.i. bouwen d.i. ruimte en tijd besluiting d.i. styleeren - ik stipuleer - is elke schoonheid, dus a fortiori kunst, een gestyleerd deel van het Universum.

Is hieruit nu niet de gevolgtrekking te maken, dat aangezien de natuur d.i. het Universum steeds hetzelfde stelt, ook een gestyleerd deel daarvan steeds hetzelfde zal blijven? Maar waar het op aan komt is dit, dat wel het motief hetzelfde blijft, maar dat de stijl, de vorm verandert.

'So wie die Natur, zegt Semper, bei ihrer unendlichen Fülle doch in ihren Motiven sehr sparsam ist, wie sich eine stetige Wiederholung in ihren Grundformen zeigt, wie aber diese nach den Bildungsstufen der Geschöpfe und nach ihren verschiedenen Daseinsbedingungen tausendfach modifizirt, in Teilen verkürzt ausgebildet, in anderen nur angedeutet erscheinen; wie die Natur ihre Entwickelungsgeschichte hat, innerhalb welcher die alten Motive bei jeder Neugestaltung wieder durchblicken, ebenso liegen auch der Kunst nur wenige Normalformen und Typen unter, die aus uralter Tradition stammend, in stetem hervortreten, dennoch eine unendliche Mannigfaltigkeit darbieten, und gleich jenen Naturtypen ihre Geschichte haben, Nichts ist dabei reine Willkür, sondern alles durch Umstände und Verhältnisse bedingt.'

Niettegenstaande alle mogelijke evoluties blijven de oorspronkelijke motiven dus altijd zichtbaar. Zooals de natuur, het al, omdat er altijd analogie is, gelijkvormigheid van rede, altijd hetzelfde stelt...maar op andere wijze, zoo heeft ook de kunst altijd dezelfde vraagstukken op te lossen, maar eveneens op andere wijze.

En het is juist op die andere wijze dat de nadruk moet vallen, omdat reeds daarom een andere kunstvorm voor de komende tijden kan en moet worden verwacht, omdat de oorzaak een andere zal zijn.

Het lijkt dus zooals gezegd waarschijnlijk en het maatschappelijk gebeuren wijst er op, dat de komende maatschappij een geheel andere zal zijn dan de tegenwoordige, en dat de gevolgen der zich steeds ontwikkelende denkbeelden betreffende één groote gemeenschap, reeds duidelijk zichtbaar zijn.

Met die gevolgen bedoel ik natuurlijk de kunst; en juist omdat de geheele geestelijke beweging van dezen tijd kan worden vergeleken met die der Renaissance d.w.z. te zijn een revolutionnaire, zoo zullen uit den aard der zaak de kunstuitingen eenige overeenkomst met elkaar vertoonen. In een overgangstijd naar het nieuwe doel, zal het geestelijk kenmerk van zulk een kunst zijn: eenerzijds te bedoelen de tendenz te laten zien, anderzijds een carricatuur der verdwijnende maatschappij; en materieel een te voorschijn treden van nieuwe d.i. vernieuwde vormen, maar met gebruikmaking van de nog bruikbare van de bestaande kunst.

‘In den bovenbouw weeft het nieuwe zich dóór het oude heen, zoo als het nieuwe loof door het oude, tot eindelijk de gansche groei is vernieuwd,’ zegt Scheltema, zoodat ook hij zich tot het inzicht bekent, dat de overgangen langzaam gebeuren.

In de litteraire kunsten dus een sterk naar voren treden der propaganda voor de nieuwe denkbeelden; in de schilderkunst wat de voorstelling betreft een daarmee overeenkomende bedoeling en omdat deze tevens beeldend is, met nog een gebruik van vormen der bestaande kunst. De beeldhouwkunst vertoont een gelijksoortige opvatting, terwijl de architectuur worstelt om zich langzamerhand los le maken uit de oude traditie, en dus nog vormen der bestaande architectuur zal gebruiken, naast nieuwe, welke den toekomstigen stijl verkondigen.

Toetsen we dus deze feiten aan de waarneembare van den tegenwoordigen tijd dan zien we inderdaad een dergelijke ontwikkeling.

Er is een litteratuur, zelfs reeds een dramatische met meer of minder sterke tendenz; en daarnaast een litteratuur welke de decadentie der verdwijnende burgerklasse schildert.

Is nu tendentieuse kunst geen kunst, zooals door velen wordt beweerd? Immers wèl; zij heeft alleen een onaangename bijsmaak, mist dus de zuiverheid van gevoel. Bekend is dat zelfs een zoo bij uitstek lyrisch dichter als Shelley tendenz niet onvereenigbaar achtte met poezie.

Er is schilderkunst met een zeer sterke tendenz; en daarnaast eene van het naturalisme tot het realisme afgedaalde, welke alle verbeelding mist, omdat de teruggang der verbeelding juist het gevolg is of liever de begeleiding daarvan; en er is een architectuur eveneens tendentieus, met een sterken wil alle eklektische vorm af te schudden, en daarnaast eene decadente welke nog vasthoudt aan oude vormen.

En wat de algemeene ontwikkeling betreft, is het zeer merkwaardig op te merken hoe de schilderkunst langzamerhand reeds aan beteekenis gaat verliezen, en de decoratieve kunst aan het groeien is; hoe ook de beeldhouwkunst zich weer meer naar de architecturale versiering ontwikkelt, terwijl de architectuur zelve weer haar oude plaats als leidende kunst gaat zoeken.

Is dat nu reeds zoogen. proletarische kunst? Volgens de Marxistische leerstelling zeker niet, omdat dan zulk eene eerst kan beginnen te groeien, wanneer de proletarische maatschappij er zal zijn. Maar zelfs wanneer men aanneemt een evolutie, een ontwikkeling van de eene kunst uit de andere, zooals de feiten zich voordoen, dan nog kan daarvan nagenoeg geen sprake zijn, juist omdat de tendentie noodzakelijker wijs te veel naar voren komt.

En wringt men ten slotte ook hier oorzaak en gevolg in het Marxistisch dogma, dan zou ook daarom, reeds de tegenwoordige kunst geen kunst kunnen zijn, omdat altijd de intellectueelen eener bepaalde klasse de kunst hebben voortgebracht, en de intellectueelen welke nu de zoogen. proletarische kunst maken, niet uit de klasse der proletariërs zelf zijn voortgekomen.

Ik zeg wringen in dit dogma, omdat er ernstig verschil van meening bestaat over een dergelijke uiterste consequentie en wat dan toch eigenlijk proletarische kunst moet worden genoemd.

'Waarlijk geen valscher en giftiger bedenksel' roept Scheltema uit, 'geen geniepiger phrase dan de kleinmoedige leugen, dat nu toch geen groote kunst mogelijk zou zijn! Nu niet? nu overal om ons heen de diepst ontroerende dingen gebeuren?' Men ziet het, de waarheid schijnt hier dus wel degelijk in het midden te liggen; dat er dus eenerzijds wèl een kunst mogelijk is, dat die groeiende is, en zich zelfs in korten tijd zeer sterk heeft ontwikkeld; maar dat anderzijds haar volle ontplooiing nog tè zeer wordt belemmerd door de ongunstige productieverhoudingen, m.a.w. er kan eerst dàn een groote kunst worden verwacht, kort van te voren of wanneer het einddoel der arbeidersbeweging zal zijn bereikt.

Ik kom ten slotte op de architectuur terug. Van àlle kunsten en ik reken daar de zoogen. gebruikskunst bij, schijnt zij reeds de grootste veranderingen te hebben ondergaan, hetgeen begrijpelijk is juist voor die kunst, die het mèèst met de industrieele ontwikkeling, dus met het kapitalisme samenhangt. Zij ondervindt daardoor, zooals reeds gezegd, eenerzijds de grootste nadeelen, maar anderzijds is deze voor haar weer van groot voordeel geweest. Want evenals de arbeidersbeweging, dus het verzet tegen hef kapitalisme, een gevolg is geweest van het kapitalisme, zoo is ook het verzet der architectuur tegen hare verindustrialiseering, dus tegen den rommel waarmee gebouw en meubel werden omhangen, een gevolg daarvan.

Evenals de heerschappij van het kapitaal noodig was om de kiem tot ontwikkeling te brengen, welke den oeconomischen strijd veroorzaakte, zoo bleek ook de heerschappij van de schijnkunst noodig om de kiem eener kunstreactie te voorschijn te roepen, zei ik zelf reeds eenige jaren geleden in een voordracht. Met die schijnkunst was bedoeld de kunst der 19e eeuw, de architectuur in haar navolging der oude stijlen. Die meening blijkt nòg van kracht, maar nu *a fortiori*, omdat blijkt, dat beide oorzaken één zijn. Welnu, het is duidelijk zichtbaar, welke verandering als van zelf in

de architectuur moest volgen en ook dat er in zekeren zin reeds een vast type van gebouw voor dezen tijd is gegroeid n.l. het kantoor- en winkelgebouw, het Geschäftshaus, hetgeen op zich zelf reeds een mijlpaal beteekent, naar het groote magazijn der toekomst en op nieuw een bewijs geeft, hoe zeer juist de architectuur met de maatschappij verband houdt, hoe zij is direct een reflectie der cultuur.

'Wenn die Vergangenheit die architectonischen Kunstformen stets Idealbauwerken abgewonnen hat, so versucht die Gegenwart neue Formen aus Profanbauwerken, aus wirthschaftlichen Zweekbauten zu ontwickeln;' ontleen ik weer aan Scheffler. 'Selbst diese Erscheinung aber bestätigt das Entwickelungs Princip. Denn das wirthschaftlich organisierte Geschäftsleben ist heute das einzige Gebiet, wo man im Begriff ist, Konventionen über notwendige Lebensformen zu schliessen. Ueberall sonst befinden sich die sozialen Zustände noch in Stadien der Anarchie, des kurzen Compromisses oder der toten Tradition. Im Geschäftsleben allein ist ein selbständiger, von allen früheren unterschiedener Geist zu spüren. Also auch hier ist es wieder die beschränkende, kräftigende Konvention, die der Kunst Entwickelungsmöglichkeiten giebt.'

En daarmee gaat natuurlijk gepaard een verandering in de philosophie der architectuur. Zag men vroeger in den klassieken tijd, de verzinnebeelding van steun en last, zooals deze in zuil en architraaf tot uitdrukking kwam, zag men in de middeleeuwen een zekere vergeestelijking van ditzelfde begrip: juist een opheffing van last; voor de moderne bouwkunst zal het begrip van ruimteomsluiting tot uitdrukking moeten komen.

'Man sollte meinen das Wirken der Schwere, die formale Vorstellung davon, wie ein lastendes getragen, ein strebendes gehalten wird, könne von allen Menschen, allerseits nur in derselben Weise begriffen werden. Die Geschichte beweist es anders; n.l. dasz diese Vorstellungen vom Temperament der Völker oder Rassen und van religiösen Stimmungen determiniert werden. Das verbürgt eine ewig verschiedenartige Lösung der selben künstlerischen Probleme für alle Zeiten. Auch hier giebt es nichts absolutes, sondern nur relatives.

Maar het is ook reeds een zichtbaar, en daarom verblijdend teeken, dat de architektuur, zooals gezegd, wederom als

beeldende kunst de leiding gaat nemen, de beide zusterkunsten wederom binnen haar sfeer betrekt, wederom hare hulp inroept en haar in volksgebouw en warenhuis, weer bewust den weg wijst naar de toekomst.

'Met het zoeken naar het schoonheidsverlangen in de gemeenschap' zegt Roland Holst in hare studien in socialistische aesthetica, 'is de neiging van het proletariaat in overeenstemming, en ook in dit opzicht treft de analogie met klassieke oudheid en middeleeuwen (ik stipuleer) aestetisch genot en bevrediging te zoeken, minder in armelijke opsiering der individueele woning dan in gemeenschappelijk bezit en gebruik van schoone gebouwen en voorwerpen!'

Mij dunkt dat uit deze beschouwingen wel langzamerhand een beeld gaat rijzen van de maatschappelijke toekomst en haar reflectie: de kunst, een beeld dat m.i. geen *ver*beelding behoeft te zijn, omdat wie niet blind is voor de maatschappelijke gebeurtenissen van dezen tijd, tot datzelfde beeld zal *moeten* komen.

Die nieuwe maatschappij zal hebben een nieuwe religie, d.w.z. welke hare denkbeelden ook mogen zijn over verhouding van den mensch tot een bovenzinnelijke wereld, zij toch het leven, de waarde van het aardsche bestaan zal opheffen tot zulk een hoog plan, dat de samentrekking aller menschelijke gedachten betreffendde een ethisch ideaal, zich zal bepalen niet tot een mogelijk bestaan hiernamaals, maar tot een werkelijk bestaan hier op aarde. Reeds leert in de Grieksche oudheid Protagoras, dat de mensch de maatstaf aller dingen is.

Die religie zal zich hebben ontwikkeld uit de nu groeiende denkbeelden betreffende een materialistische levensbeschouwing, een woord, dat den waren Christenen, voor zoover deze er nog zijn, met afschuw vervult, maar dat inderdaad zal blijken te zijn van een veel hòògere bedoeling dan men er nu aan toekent of aan wil toekennen.

Men denkt bij het woord materie aan het lage, ordinaire, onmenschwaardige, terwijl moet worden ingezien, dat diezelfde materie de grootste liefde en vereering verdient.

'Sie (die Kirche)' zegt Kutter, 'musste Geist sein; das ist ihr Fluch geblieben bis zum heutigen Tag. Die Materie ist nicht teuflisch, die Liebe zu ihr - tröstet euch - nicht verwerf-

lich. Ihr Genuss nicht sündig, sogar ihre Orgien sind nur die Reaction des Menschen gegen die falsche Usurpation die sich der gottvergessene Geist angemaszt hat. Die Materie ist nur der Sitz der Sünde, weil der Mensch sie verachtet. Die Materie verachten, eben das heisst die Sünde rufen.'

Die religie van den nieuwen mensch, zal ook een nieuwe kunst, de hare kunnen noemen, want zooals de nieuwe oeconomische grondslag zich uit de tegenwoordige productieverhoudingen ontwikkelt, zoo zal ook haar kunst zich uit de tegenwoordige kunst ontwikkelen.

De verleidelijkheid tot voorspellen is altijd evenredig aan de moeilijkheid daarvan, maar toch schijnt het zich scheppen van een algemeene voorstelling van dit toekomstbeeld niet onmogelijk.

Wanneer ook te dien opzichte aan een analoge ontwikkeling mag worden gedacht 'denn an Stelle der Religion setzt die Social-demokratie Weltweisheit' zegt Dietzgen, dan treft zeker een merkwaardige overeenstemming in het streven tusschen de regeling der maatschappelijke toestanden en men zou kunnen zeggen, ook die der kunst.

Want in de groote verwarring van denkbeelden en inzichten van dezen tijd, komt toch wel deze ééne groote bedoeling naar voren, die van organiseeren, een trachten om regeling te brengen in de zoo ingewikkelde verhoudingen, deze te vereenvoudigen en daaraan een zooveel mogelijk practischen vorm te geven. Immers het doel der sociaal-democratie is, in laatste instantie, den arbeid, de stoffelijke voortbrenging te regelen.

Tegenover de volkomen willekeurige arbeidsverdeeling, door een klein gedeelte der menschheid ingesteld, slechts ten bate van datzelfde kleine gedeelte, met de gevolgen, het klinkt als een parodie, zelfs van overproductie, die toch niet aan de overigen ten goede komt, en speculaties van allerlei aard, door enkelen die een oeconomische crisis te voorschijn roepen, waaronder allen lijden, zal worden voorgesteld een arbeidsverdeeling dòòr allen, vòòr allen, met geen ander doel dus, dan tegenover dezen willekeur, dat is zuiver subjectief inzicht, te stellen een bezonnen regeling.

Tegenover sterk individualistische neigingen, een streven

naar absolute veralgemeening, tegenover een ongeordende, een geordende; tegenover een stijllooze een gestyleerde maatschappelijke regeling.

Nu zien wij een volkomen gelijksoortige ontwikkeling in de kunst gebeuren, die van te gaan van een naturalistische en zelfs van een realistische, dat is dus ook van een zuiver persoonlijke, van een willekeurige, naar een meer geordende, naar een gestyleerde kunst.

Er wordt dus gestreefd naar vereenvoudiging in beiden, want styleeren is vereenvoudigen, om te komen tot orde, tot rust, zooals styleeren beteekent het scheppen van rust.

'Kunst' zegt Scheltema 'is geen passie, de machtspreuk der individualisten; kunst is bezonken en gestyleerde ontroering, - nooit de ontroering zelve - de schepping is de herschepping der onrust tot rust.

In alle groote stijlvolle kunsten vinden wij die rust "(en hier komt dus weer de analogie naar voren)" daarentegen is het juist een kenmerk van het naturalisme in zijn meest wijde beteekenis, dat het steeds even rusteloos als stijlloos is geweest. In waarheid is er meer waarachtige beweging in de heerlijke rust van de Egyptische en Grieksche beeldhouwkunst, dan in de meest geniale voortbrengselen der moderne tijdperken van af de Renaissance - meer beweging in de stil oprijzende witte golf van schoonheid eener Venus van Milo, ja meer beweging in de eeuwige stilte eener Egyptische sphinx, dan in de wildste en meest hartstochtelijke ontwerpen van Rodin. De eerste openbaren de rust, saamgesteld uit eeuwige beweging van het leven, dat is dus de gestyleerde veralgemeening van de beweging tot rust - de laatste vormen de ontleding van een tijdelijke, uiterlijke beweging, d.i. de verbizondering van het toevallige leven tot onrust.'

In litteratuur heeft de psychologische roman met de ontleding van zuiver persoonlijke gevoelens zijn tijd gehad en kan het realisme reeds als voorbijgegaan worden beschouwd. En zelfs in de taal zien we een verdwijnen van het bizondere naar het algemeene; de litteraire gebruikskunst zooals Scheltema die noemt is eveneens bezig zich te herzien, met een zelfde strekking van vereenvoudiging d.i. eveneens naar een rustiger vorm.

De muziek die zich reeds lang van te voren van den dans en de poezie had verwijderd, zichzelf had ontwikkeld en zich ten laatste los van alle band en bodem, in haar tegendeel, een wilde stijllooze harmonie, oploste, zij zit nog het meest vast aan het persoonlijke en daarmee aan de decadentie. Dit vindt zijn verklaring daarin dat zij is de onstoffelijkste en daardoor ook stemmingsvolste aller kunsten, zoodat zij zich wel het langst moest blijven bewegen in de subjectivistische gevoelssfeer.

En de beeldende kunsten? Zij zoeken zich opnieuw met elkaar te hereenigen, zoowel geestelijk als in den vorm. De schilderkunst met het doel het scheppen van een kunstwerk als 'Ding an sich' beheerscht niet alleen meer de versiering der wand. Niet alleen dat het kunstgehalte der schilderij - in het algemeen gesproken - sterk dalende is, na de schitterende opleving der bizondere, naturalistische en realistische scholen met al de subjectivistische eigenaardigheden in den vorm die op zichzelf eigenlijk niets met de kunst te maken heeft, maar die toch onwillekeurig, met het geestelijk beginsel der idee samenhangen, hetgeen Scheffler tot den paradoxalen uitroep bracht, dat bijv. een pointillist nooit aan de christelijke onsterflijkheid der ziel kan gelooven; - maar vooral de wijze waarop de schilderijen worden verhandeld, een wijze die soms aan de tulpenhandel doet denken, zonder twijfel ook een gevolg van het kapitalisme, dat in een schilderij bovendien een goede geldbelegging ziet; - doet langzamerhand het inzicht rijpen, dat een schilderij niet alleen een kunstvoorwerp kan worden genoemd.

De drang naar de decoratieve schilderkunst is stijgende, terwijl de sculpteur zich eveneens ten dienste der architectuur gaat stellen.

En de architectuur zelve? Zij de grootmeesteres aller kunsten is bezig zich uit het moeras van geheel verlepte conventie eenerzijds, en subjectivisme anderzijds op te heffen, maar vooral zich te ontworstelen aan den industrieelen rommel, gevolgen van commercialisme en kapitalisme, waarvan zij van alle kunsten het meest heeft te lijden gehad. En hoe? Het is een heerlijk verschijnsel op te merken hoe vooral zij streeft naar vereenvoudiging, zonder twijfel de noodzakelijke reactie

tegen de heerschende overlading, maar principieel naar een beginselvaste richting.

'Ich hege die Hoffnung' zegt William Morris, 'dasz gerade von den notwendigen und anspruchslosen Bauten die neue und echte Architectur ausgehen wird, viel eher jedenfalls, als aus dem Experimentieren mit den Methoden weniger anspruchsvollen Architecturstilen.'

Nu gaat een dergelijke kunstevolutie evenmin als een maatschappelijke zonder verzet, vandaar ook jegens haar een scherpe kritiek, maar ook een die, omdat de waarheid sterk staat, slechts vermag te schimpen en niet te argumenteeren. Want die eenvoudige vorm is slechts de stoffelijke verwerkelijking van het beginsel, waarop de nieuwe bouwkunst zich zal manifesteeren: dat van klaarheid in de geheele opvatting van plan en opbouw d.i. opnieuw van orde, d.i. van stijl.

Maar zeker het meest onbillijk verwijt, dat aan dit streven kan worden gedaan, is de eisch van oogenblikkelijke gelijkwaardigheid met vroegere architectuur. Ja, lieve hemel, hoe lang heeft, afgescheiden van de genoemde belemmerende invloeden, een kunst noodig om zich te ontwikkelen? Als een voorbeeld van bizonder vluggen historischen groei wordt de Mohammedaansche aangehaald en deze heeft toch nog anderhalve eeuw van ontwikkeling noodig gehad. Verlangt men dan van een kind reeds de ontwikkeling van een volwassene?

Neen juist het tegenovergestelde zou onnatuurlijk zijn; en juist het langzame der ontwikkeling is het bewijs van de doelbewustheid van dit streven en voor de zekerheid van het bereiken.

Ik zeg, dat de architectuur opnieuw gaat in een richting van orde, d.i. van stijl, hetgeen we nu weten dat waarlijk niets bizonders is. Juist de subjectieve uitingen waren de verbizonderingen d.i. het persoonlijke, d.i. het stijllooze, terwijl de richting waarin de architectuur zich nu beweegt, is die naar het algemeene d.i. het gemeenschappelijke, d.i. naar het gestyleerde.

'Want later,' zegt Scheltema, 'zal over hen wier kunst terug dreef naar de gemeenschap, uit wier arbeid, uit wier ziel een nieuwe menschenliefde heeft geklonken, zal eenmaal de groote lijn worden getrokken, die weer gaat van het bizondere naar de veralgemeening.'

En een dergelijke ontwikkeling zal daarom de eenige ware zijn omdat zij gaat in overeenstemming met het groeiende wereldbegrip, maar een begrip volgens een nieuw inzicht.

Was de voornaamste categorie van het wereldbegrip der Grieken die van ‘het middel en het doel’ - en heerschte in de middeleeuwen ‘het teeken en het gevolg’ - voor ons zal als verklarend wereldbegrip gelden die van ‘oorzaak en gevolg’. Een nieuwe religie is komende, een religie van deze aarde welke zal zijn het levengevend beginsel der komende kunst.

‘De menschheid, niet God, zal de zon zijn, waarom de socialistische kunst zich zal bewegen en de menschelijke gevoelens zullen allen gezien worden uit haar te ontspringen,’ zegt Gorter.

Maar is, ofschoon verschillend in den vorm, dit niet in zijn wezen hetzelfde?

Men zegt wel eens dat de geschiedenis zich herhaalt en de meening dat er niets nieuws onder de zon is, berust zonder twijfel op ervaring.

Wanneer men ten minste deze ontwikkeling nagaat en daaruit zich een beeld van de toekomst ontwerpt, dan blijkt daarin een merkwaardige overeenstemming met de klassieke wereld te bestaan.

Immers de geestelijke basis, de onderbouw, heeft opnieuw zijn ideaal op deze aarde; het geheele geestelijk leven concentreert zich nu wel niet in aardsche goden, maar in den mensch.

Maar was de mensch in de oudheid niet met zijn godheid één?

Bovendien, er is ook nu weer groeiende een cultuur van het menschelijk lichaam, dat lichaam door het Christendom veracht, maar dat door de komende tijden weer om zijn groote schoonheid zal worden geëerd.

Want hoe ook de denkbeelden mogen zijn over de verhouding tusschen lichaam en geest, voor ons aardsche bestaan zijn deze beiden niet te scheiden. Die cultuur is dus niet anders dan een poging het verloren evenwicht tusschen geest en lichaam te herstellen.

‘Ich beschwöre Euch, meine Brüder’, roept Zarathustra uit

‘bleibt der Erde treu und glaubt denen nicht, welche Euch von überirdischen Hoffnungen reden! Giftmischer sind es, ob sie es wissen oder nicht.’

Er is een wereldidee groeiende, als gevolg der materialistische levensbeschouwing, waarbij de arbeidersbeweging en de klassenstrijd slechts middel zijn, maar ook moeten blijven om te geraken tot een einddoel, als wanneer er weer een geestelijke onderbouw, voor de dan zijnde cultuur zal zijn.

Ik zeg moeten blijven. ‘Want de algemeene humanistische drijfveer van het socialisme’ ik citeer hier uit van Treslong's ‘Inleiding tot de filosofie der gemeenschap’ ‘lijdt schade door het dogma van den klassenstrijd, dat met verwaarloozing van het bestaan der tallooze groepen, alle met verschillende gezindheden, de maatschappij verdeelt in twee legerkampen: de vijanden van het menschheidsideaal echter (ik stipuleer) worden gevonden in alle groepen, bij kapitalisten zoowel als bij proletariërs.

En op dien geestelijken onderbouw, de nieuwe religie met haar nieuwe conventie, de systematische wereldwijsheid - maar met een ideologie van de gelijkheid aller menschen; op dien geestelijken onderbouw zal zich verheffen een kunst, maar dan in vollen wasdom, ontwikkeld uit een kunst welke reeds nu bezig is te groeien.

Zal dat dan eindelijk zijn de proletarische kunst?

Wanneer men aan een naam hecht, ja, voor zoover dan die kunst kan worden geacht samen te hangen met de proletarische beweging.

Neen, wanneer men denkt haar als een verbizonderde veralgemeening te moeten beschouwen, dus staande buiten den algemeenen ontwikkelingsgang. Want die kunst zal principieel géén hoogere zijn dan die der beide groote tijdperken, het klassieke en het feodale, omdat de aard van het ideaal relatief is, het absoluut heilzame, d.i. het absoluut moreele een frase; maar in wezen zal zij die beiden moeten overtreffen, omdat de cultuur zelf geestelijk zooveel hooger zal staan.

Dan zal het drama als vroeger weer de synthese van àlle kunsten zijn geworden en de oplossing nu niet in de noodlottige vervulling van een moeten, noch in de wanhopige mislukking van een willen, maar in de hoopvolle bewustwording van een zullen bestaan!

En het volk zal opnieuw opgaan naar het religieuse gemeenschapsgebouw, waarvan de architecturale majesteit tot eerbied dwingt, en dat slechts te benaderen zal zijn langs een triomfalen toegangsweg.

En de groote ruimte daarbinnen zal opnieuw doen ontroeren, niet door een wijding van heilige mystiek welke naar een bovenzinnelijke wereld doet verlangen, maar door eene van herboren Dionysische vreugde.

Toch zal deze in wezen verschillen met de kleine klassieke tempelruimte, welke ruimte alleen voor de figuur der Godheid was bestemd. Want deze ruimte zal de duizenden moeten bevatten, die nu op geheel andere wijze de aardsche godheid zullen benaderen; want deze zal wel weer in die ruimte aanwezig zijn, maar slechts in geestelijken vorm.

Op de wanden dier groote zaal zullen zijn voorgesteld de groote daden, die tot het doel hebben geleid, en in nissen en op postamenten zullen de deugden der gemeenschap zijn verbeeld.

En van uit de groote koornis ruischt orchestrale muziek, niet ter begeleiding van lithurgischen zang, noch ter begeleiding van zang en dans, maar ter begeleiding van het groote koor, dat in stijlvolle melodiën de vredeshymne uitjubelt.

Zal dit beeld een illusie blijken? en zal, al heft ook het internationale cosmopolitische streven der sociaal-democratie in zijn eenheidsgedachte een ideaal omhoog dat ons deswege toespreekt, deze actie - zooals Kuyper meent - een grijpen naar het onbereikbare blijken, doordien men dit hooge en heilige ideaal nu reeds in deze zondige wereld verwezenlijken wil?

Neen, wij mogen er niet alleen op hopen, maar wij kunnen het zelfs verwachten. Want er moet weer komen een maatschappelijke orde en een gestyleerde kunst; maar beiden grooter dan die welke ooit waren, omdat de komende tijden maatschappelijk zoowel als artistiek, krachtens een volmaakter inzicht en hooger kunnen, zullen zijn opgebouwd. En die beide factoren zullen zich opnieuw afspiegelen in een cultuur, welke dan de eerste zal zijn van een nieuw tijdperk der beschavingsgeschiedenis, omdat de conventie der nieuwe religie, de gelijkheid van alle menschen zal hebben vastgesteld.

De Godsdienst zal dan zijn een aardsche, maar zijn leer zal bevredigen, zal vrede geven, zal opnieuw rust brengen, zooals er vroeger rust was in grooten stijl, niettegenstaande het felle beweeg der tijden. Maar die rust zal dan zijn een verheven rust, niet de rust des doods, maar die van het ware leven.

De smidse
Door
Jan Prins.

De blinden waren dicht, maar in de smidse blonk
nog licht, en langzaam, van den lagen zolder, zonk
het dreunende geluid van de gevallen slagen.
De meester smeedde nog. De plotselinge vlagen
van hooger helderheid, die sloegen uit den haard,
verlichtten zijn gezicht. De meester stond bedaard
en krachtig voor het aanbeeld, en de vonken vlogen
onder den hamer uit. De meester stond gebogen
in aandacht voor zich neer te zien, en aan het touw
dat afhing van den balg, een ranke jonge vrouw,
bijkans een meisje nog, zijn dochter. Want zijne uren
zijn kostbaar, en het kost te veel, een knecht te huren
voor overwerk des nachts. En boven is het brood
toch altijd noodig, en zeer dikwijls is de nood
er nijpend. Dus hij vecht, en vecht, met alle krachten,
neerhamerend zijn haat en donkere gedachten.
En in de smidse staat zijn dochter.

Zal wel ooit
dien gij beminnen zult, mijn kind, zoo lief getooid
u in dien eenvoud zien? Hij mag wel zeer bescheiden
voor zijn geluk staan, want voor altijd te benijden

is wie die liefde wint. Hoe somber slaat het vuur
in de verlatenheid van dit verborgen uur
zijn roode golven uit en vlamt op de gezichten.
Eens zal een ander licht, den nacht door, u verlichten:
de schemerige lamp, die in de kamer brandt
van twee geliefden, als het schijnsel van den wand
op hun gestalten komt gevallen en het lange
verrukte ontwaken uit hun wederzijdsch verlangen.
Maar zult gij dan zóó schoon zijn? Zie, hoe gij uw haar
nu hebt gewrongen, ongekunsteld, in elkaar,
zooals Diana deed. Ik zie de vonken dansen
en langs uw slapen het wegvloeien van de glansen
en vluchten van het licht. En als Diana jong
en krachtig, als zij weer gereed is tot een sprong
achter het schielijk wild, zie ik uw slanke leden
nu in den opslag van het lage vuur getreden
en heel de schoonheid van uw sterk en lenig lijf.

En in de smidse dreunt het aanbeeld.

Het bedrijf
eischt al uw krachten, maar hoe moedig en besloten
stort ge u den arbeid in: de handen hoog, de ontbloote
benedenarmen langs het koord. De roode mond,
half open, hijgt den adem in en, zinkend rond
het matte vochtige en toch donzige der wangen,
zie ik de streeling van twee losse lokken hangen
en trillen voor het oor. De vaste boezem gaat
onrustig en, den gloed op uw gestalte, staat
gij licht en hoog in 't ruime duister. De oogen gloeien
in uw verhit gelaat. Eens zal een blos daar bloeien
ontroerender wellicht, doch schooner nooit dan nu.
De geesten van den nacht zien en begeeren u.

Zij dwalen, stijgen, dalen om uw voet en zoeken
hun toevlucht, sluipend, in de schaduwige hoeken
der smidse, en naar het vuur opvlamt of doffer gloeit
ziet men den valen stoet omlaag, die wijkt of groeit
en aanvalt of zich weer terugtrekt, - en daartegen
u, rustig van gebaar, witschitterend bewegen.

En in de smidse klinkt het ijzer op het staal.

Zie mij nog eenmaal aan. - Het gloeiende metaal
weertintelt in uwe oogen. Hoog over de wangen
ligt altijd nog de laaie gloed. Maar een verlangen
van rust doortrekt u reeds. - Vaarwel, en goeden nacht.
Dat in uwe eenzaamheid de koele stilte zacht
om u gelegen zij; dat vriendelijke droomen
den klaren hemel uwer sluimering doorstroomen.
En zij eenmaal uw droom met een, dien gij bemint,
althans een schoone droom. -
U zij geluk, mijn kind. -

En in de smidse, diep van schaduwen doorzonken,
vallen de slagen neer en vonkelen de vonken. -

Idealisten
Monologenspel in eén bedrijf
Door
Mathieu Schoenmaekers.

Personen:

JOHAN, violist.
ALBERT, schilder, Johan's vriend.
EEN KRUIDENIER, Johan's kostbaas.
EEN SCHACHERAAR.
DE WAARD.
JOHAN'S OOM.
EEN DOKTER.

Speelt in den tegenwoordigen tijd, op de kamer van Johan.
Alle personen, behalve Johan, kunnen door één karakterspeler worden weergegeven.

Eerste tooneel.

JOHAN, DOKTER.

JOHAN.
Dus, dokter, u is stellig overtuigd, dat ze gezond is?

DOKTER.
Volkomen. Ik heb haar heel conscientieus onderzocht, en...d'r is niets te vinden, niets.

J.
(*zucht*).

D.
Nog niet gerust?

J.
Jawel, maar...die zwaarmoedigheid van d'r hé...die moet toch een oorzaak hebben.

D.
Och ja, haha...jonge meisjes...(*vertrouwelijk*) als ze

uw vrouwtje is, zal dat wel overgaan. Zoo knusjes samen in 'n eigen huishowetje hé...da's je ware voor 'n vrouw...en...als 't niet indiscreet is...duurt 't nog lang?

J.
Trouwen kost geld, dokter. Maar ik geloof, dat 'k u begrijp. Dààr tobt ze over...ze verlangt 'n eigen thuis...dat vervloekte geld!...Zoo'n klein plekje van de wereld, waar je heelemaal je zelf kunt zijn en je zelf kunt geven, waar je man je begrijpt aan één blik van je oogen...en dan 'n wit wiegje met witte lakentjes en witte gordijntjes en een blanke kindje d'r in...

D.
Hahaha...zoo zijn de artiesten nu allemaal! Fantaseeren tot in 't oneindige! Dat is artiestengeluk, dat moeten wij doktoren missen. Als wìj eens aan 't fantaseeren gingen...*(klopt J. vertrouwelijk op de schouder)* Maar u begrijpt me, da's 't voornaamste. (*reikt J. de hand*.)

J.
Ik vind 't heel vriendelijk van u, dat u even kwam aanloopen. Nu weet ik ten minste, waar ik me aan te houden heb.

D.
U houdt veel van Ine!

J.
Ik heb vroeger nooit vermoed, dat ik zoo liefhebben kon.

D.
Een heerlijke artiest ben je! Dag!

J.
Mag ik u alleen laten gaan? Ik heb dringende bezigheden, ik...

D.
Wel zeker! Ik vind 't wel.

J.
Dag Dokter!

Tweede tooneel.

JOHAN.

Artiestengeluk zegt-ie...Hij moest weten, wat ik van plan ben...Je zult niet meer tobben Ine, je zult 'n eigen thuis hebben, je eigen man, je eigen kindje...je eigen inkomen. (*tot Ine's portret aan de wand*.) Dat inkomen ja, dàt was 't. Dat heb je nooit kunnen begrijpen, Neen, dat hoeft ook niet. (*als tot zichzelven*.) Hahaha, ik begin de vrouwtjes wel te doorzien. Werk voor ze, den heelen dag, ze waardeeren het niet. Zet 'n kapitaal voor d'r vast, ze waardeeren 't niet. Maar zeg, dat ze mooie tandjes hebben of mooie haren, of

mooie oogen, of geef ze 'n bloozend roosje en...ze waardeeren het wèl...Dat neem ik je niet kwalijk Ine, dat vind ik juist heel leuk van je...wat gaan jou die verdomde centen aan...jij moet maar lachen en zingen en zoenen, hoor, daar ben je mooi voor en lief. (*Er wordt geklopt. J. roept: Binnen*.)

Derde tooneel.

JOHAN, KRUIDENIER.

KRUIDENIER.
Neem me niet kwalijk meneer...m'n vrouw stuurt me weer 'ns naar boven.

JOHAN.
Zoo!...Maar 't komt nu gauw in orde, hoor.

K.
Ja kijk 's meneer...we verhuren die kamer niet voor plezier...we moeten d'r van leven.

J.
Ik verzeker u, dat ik de huur binnen acht dagen betaal.

K.
Dat hebt u al meer gezegd.

J.
Ja, maar nu kan u er vast op aan. (*met moed*.) Ik heb 'n plan!

K.
Nou, om u de waarheid te zeggen, ik geef niet veel meer om uw plannen. Ik geloof heel graag dat u mooi viool kan spelen, maar...(*maakt gebaar van geld tellen*) brengt 't wat òp? Dàt is de kwestie.

J.
Neen, ik heb nu 'n heel ander plan. Kent u meneer Diederiks, de rijke Diederiks, die meelhandelaar?

K.
Ja zeker, een van m'n beste klanten.

J.
Nou, da's 'n oom van me. Hij heeft me 'n baantje aangeboden als...als boekhouder of zoo iets. Ik wou eerst niet, maar...nu doe ik 't wèl.

K.
Oho...

J.
Da's andere thee als koffie hè?

K.
En wanneer zult u...

J.
Nou, niet direct. Binnen 'n paar maanden heeft-ie pas werk voor me. Maar in dien tusschentijd red ik. me nu wel, zeker.

K.
O...uw oom zal u voorschot geven.

J.
Neen, dat niet!...Kijk maar niet zoo ongeloovig, 't geld kòmt er...Moet u 't dan precies weten?...M'n viool

is 'n heel mooi instrument. Maar nu ik 'r m'n vak niet meer van maak...kan ik 't wel met 'n goedkoopere doen...en voorloopig zal 'k dan maar niet meer spelen...Ik...ga m'n viool verkoopen...Ik heb advertenties geplaatst, ik verwacht vandaag al koopers.

K.
Oho!...

J.
Ja. Gisteravond had ik 'r weer spijt van. Maar nu gaat 't door.

K.
(*schudt J. de hand*.) Dat doet me nou toch plezier, dat u zoo verstandig geworden bent...Ik heb 't altijd wel gezegd tegen m'n vrouw...die meneer ìs zoo kwaad niet...'t Is toch niks gedaan hoor, dat spelen voor je brood. 't Is beter zoo...veel beter. (*gaat weg, maar keert halverwege terug*.) Hahaha, u moet 'r niet kwaad om worden, maar ik geloof toch, dat ik 'r 'n goeie kijk op gehad heb...Ik heb al gezegd tegen m'n vrouw...maar u moet niet kwaad worden ik zeg 't maar omdat ik 't zoo aardig vin...

J.
Nou?

K.
Ik zeg altijd tegen m'n vrouw: die meneer is 'n heel goeie meneer, daar gaat niks van af. En goed spelen kan-ie ook. Maar hij zal toch nooit veel verdienen met z'n viool. Hij is...ja, 't oog van 't publiek wil ook wat hebben, dat is eenmaal niet anders. Hij is...zoo klein van stuk...Ja, wat ga-je d'r an doen...maar nu wordt u 'n flinke boekhouder, en dan gaat u geld verdienen, dàt is toch maar hoofdzaak. Groot gelijk heb-u, groot gelijk. (*af.*)

Vierde tooneel.

JOHAN.

Publiek, publiek! Bah!...Maar Ine vindt me toch niet zoo klein van stuk...Jullie zijn klein van stuk, allemaal, peuterkereltjes, schacheraartjes, centekloppertjes, haha...God, als ik m'n Ine niet had, ik...(*gooit 't raam open*.) Ik moet ruimte hebben, breedheid, julie zijn allemaal zoo eng...Ine is toch...neen, ruim van blik is ze toch eigenlijk òòk niet, dat mag ik me niet wijsmaken, niet fantaseeren, niet fanta-

seeren...(*als plotseling begrijpend*) maar ze is innig, ja, dàt is 't echte woord, innig is ze. En dat is voor 'n vrouw toch eigenlijk àlles, innigheid...(*haalt brieven uit zijn binnenzak*, *spreidt ze uit op de tafel*.) Dan moet je die brieven van d'r lezen, innig, innig...

Vijfde tooneel.

JOHAN, ALBERT.

ALBERT.
Dag, Jo.

JOHAN.
Jij daar, Albert?

A.
Dat had je niet verwacht!

J.
Neen. Ik dacht, dat je aan 't schilderen was.

A.
Ik moest ie spreken, en...dat wou 'k niet uitstellen.

J.
Zoo gewichtig?

A.
Nou, 't is goed dat je 't zoo gauw mogelijk weet.

J.
Een Jobstijding natuurlijk. Vooruit maar!

A.
Ik ben gisteren bij de familie van je meisje geweest.

J.
En?

A.
Ze wouen 't je liever niet zelf zeggen, ze droegen 't mij op. Kijk 's Jo...je weet, die Reinards zijn heel practische menschen. Ze vinden je 'n heel aardige vent, maar...je verdient niet veel hè...gewone artiestenkwaal. Nu tobben ze over jullie.

J.
O zoo!

A.
Om je de waarheid te zeggen, Jo...je kunt 't ze zoo heel kwalijk niet nemen. Mij zul je toch niet voor 'n geldpatser aanzien, maar...idealen, idealen, alles goed en wel, maar eten moet je toch òòk.

J.
Hahaha...dat vind ik nu toch zoo grappig, zoo verschrikkelijk grappig. Wil ik je 'ns wat vertellen?...Ik heb 'n baantje!

A.
Hè?

J.
Waarachtig! Te beginnen met honderd gulden per maand, bij m'n oom.

A.
Wàt zeg je?

J.
Ja, boekhouder of zooiets. Wat 't precies is weet ik nog niet. Maar wat kan 't mij bommen!

A.
En...krijg je dat dadelijk?

J.
Neen, dadelijk niet. Maar toch binnen 'n paar maanden zeker.

A.
God allemachtig...ik weet niet of ik lachen of huilen moet.

J.
Lachen, kerel, lachen! Een baantje, een vast baantje, dat rijmt!

A.
Ik kan 'r maar niet...is 't heusch waar?

J.
Ja, ja, ja, ja, ja. En nou ga ik trouwen met Ine! 'n Eigen thuis en 'n eigen vrouwtje en 'n eigen kindje...

A.
Jezus Christus, ben jij Johan, m'n vriend Johan!

J.
Wat bedoel je?

A.
Die burgerideaalties van je, een eigen thuis, en eigen...wat zegt je viool daarvan?

J.
Haha, als je liefhebt, werkelijk liefhebt...Liefde is nooit burgerlijk Ab, nooit...al leeft ze ook in 't hart van 'n boekhoudertje.

A.
Ik ben heelemaal van streek.

J.
Nog iets...Ik zit erg in de penarie, zie je. Nu 'k toch niet meer m'n vak maak van vioolspelen...nu ga ik 'n goedkoopere viool aanschaffen. Die daar...die...verkoop ik.

A.
Wàt zeg je? (*eenigszins boos*.) En heb je daar heelemaal geen verdriet van?

J.
Je hoeft me waarachtig niet te zeggen, kerel, dat je geen geldpatser bent...òf ik 'r verdriet van heb...Maar dat màg niet, ik...ik moet sterk zijn...Mijn vrouw is toch meer waard dan m'n viool...Haar zal ik alles geven, m'n heele ziel, m'n heele zijn...Ik hou van haar toch meer dan van m'n viool.

A.
Je hebt er meer verdriet van dan je weten wil.

J.
Stil, dat moèt je me niet zeggen. Ik màg toch niet, ik...ben toch 'n man.

A.

Maar niet te bescheiden, Jo! Je bent 'n ridder, je bent mooi, maar...

J.
Ab, Ab, 't doet me zoo'n pijn, zoo'n pijn. Maar toch ben 'k blij, dat 't me zoo'n verdriet doet. Als je eenmaal van 'n vrouw houdt...ik vind 't zoo heerlijk, dat ik verdriet kan hebben voor haar. Wat zal ze dat mooi vinden!

A.
(zucht).

J.
Waarom zucht je zoo?...God, wat ben je bedroefd!...Is d'r wat gebeurd, heb je me wat verzwegen?...Toe zeg 't me, is d'r wat met Ine gebeurd?

A.
Och Jo, dat is 't niet...

J.
Waarom ben je dan zoo bedroefd?

A.
Je hebt zoo heerlijk lief, beste kerel, maar...och waarom zou ik je lastig vallen met mijn ideeën!

J.
Ik wil, dat je me zegt, wat je op 't hart hebt, ik wil 't!

A.
Als de vrouwen zijn Jo, zooals ik ze schat, dan zijn ze zooveel liefde niet waard.

J.
Wat heb je dan tegen ze?

A.
Och...Heb ik niet voor d'r gewerkt, heb ik niet gezwoegd tot ik 'r bij neerviel. Nooit heeft ze 't begrepen, nooit.

J.
(naief-vaderlijk) O ja, dàt begrijpen vrouwen niet...Maar dat hoeft Ine ook niet. Wat heeft zij te maken met de ellendige duiten die ik verdien...Ik zal 'r zeggen, dat ze mooie tandjes heeft en mooie haren, 'k zal haar bloemetjes geven, dàt begrijpt ze.

A.
Wat heb ik me afgebeuld om haar weg te rukken uit die enge begrippen van fatsoen, van dit-mag-niet en dat-mag-niet. En nog!

J.
O ja, een ruimen blik hebben de vrouwen niet...maar ze zijn innig zie je, innig. En dat is juist wat wij mannen noodig hebben: innigheid.

A.
Ik kan het niet meer aanhooren...kijk me aan...ben jij zoo zeker van Ine!

J.
Jij bent erg ongelukkig geweest...maar Ine.

A.
Ik ben je vriend Jo, en daarom zeg ik wat ik denk. Vrouwen heb ik gekend zooveel als ik haren op m'n hoofd heb. Maar ze zijn allemaal hetzelfde, allemaal. Doe met de vrouwen wat je met je viool wil doen. Schaf de dure af en neem 'n goedkoopere. Dan hou je die daar...die plaagt je niet.

J.
Albert!

A.

En dan geven je de vrouwen wat je van ze verwachten kunt. Niet meer en niet minder. Koopwaar zijn ze, allemaal.

J.
Dat wìl ik niet meer van je hooren.

A.
(*na 'n stilte*.) Ben je kwaad op me?

J.
Neen. Maar je doet me pijn met je cynisme. Als je nou de eerste de beste was...maar wat jij zegt dringt in me door. (*kwaad*.) Ik hou van Ine, versta je, ik hou van d'r!

A.
Je hebt gelijk. Ik wou dat ik...zoo ben ik ook eens geweest.

J.
Ga je nu weg?

A.
Ja. 't Model wacht op me. (*reikt J. de hand*.) Niet kwaad zijn, hoor.

J.
Albert, wil ik nog 'ns spelen voor je op die viool...wil je ze nog eens hooren...tot afscheid?

A.
Neen, neen, neen, in Godsnaam niet! (*af.*)

Zesde tooneel.

JOHAN.

(Opent de kist der viool, wil ze eruit nemen maar kan van ontroering niet. Sluit het raam. Gaat aan tafel zitten en leest een der brieven van Ine. Onder het lezen verheldert zijn gelaat. Er wordt geklopt. Joh. roept: Binnen!)

Zevende tooneel.

JOHAN, SCHACHERAAR.

SCHACHERAAR.
O, ik geloof, dat ik terecht ben. Hebt u de advertentie geplaatst over die viool die te koop is?

JOHAN.
Ja, meneer.

S.
O, ik dacht wel, dat ik terecht was. 't Ziet er hier echt artiestiek uit...Hm, 'n mooie ets daar...echt mooi.

J.
Is u handelaar in instrumenten als ik vragen mag?

S.

Neen, haha, dat dacht ik wel. Artiesten zijn altijd 'n beetje bang voor kunsthandelaars. Groot gelijk, hoor! Die lui zijn lang niet altijd te vertrouwen.

J.
U wil mijn viool koopen?

S.
Dat is te zeggen...ik ben geen kunsthandelaar, ik koop niet alleen violen en zoo, ik koop zoowat van alles. Alles waar

wat aan te verdienen valt...Natuurlijk moet 'r wat aan te verdienen zijn, dat begrijpt u; van de wind leven kunnen we geen van allen...(*bemerkt het portret van Ine*) 'n aardig meisje is dat, jongen jongen, wat 'n aardig snoetje!...Ziet u, als ik uw viool kan plaatsen, maakt u er 'n aardig prijsje voor, omdat ik niet in één artikel doe...ik kom zoowat overal, ik kom bij de eerste families, ik weet zoowat de lui te vinden, die goed dokken, ziet u.

J.
(*maakt de vioolkist open en neemt de viool eruit*.)

S.
Hm...'n mooi viooltje. Lang bespeeld?

J.
Tien jaar heb ik ze bespeeld.

S.
Ja, ja, dat weten we wel. Hoe langer je 'n viool bespeelt, des te beter wordt ze...als je goèd speelt natuurlijk...Maar dàt is hier wel in orde...Ja, ik kèn u, ik heb u wel 'ns gehoord...'t is u toevertrouwd.

J.
Ik heb ze indertijd overgenomen van 'n zieken vriend. Toen betaalde ik er 300 gulden voor.

S.
Hu...u doet me schrikken...Drie honderd gulden...neen, dàt durf ik er niet op wagen.

J.
Dus dat vindt u te veel?

S.
(*kijkt uit 't raam*.) Hè, daar begint 't waarachtig weer te regenen. Dat moet nu zomer heeten! Ik geloof, dat ze daarboven heelemaal in de war zijn. (*J. legt de viool weer in de kist*.)

J.
Meneer, hoeveel is u 't instrument waard?

S.
Kijk 'ns meneer, als ik die viool zóó zou moeten koopen...nou, ik weet 't zoo precies nog niet...maar ik heb 'n ander idee...weet u wat?...Ik zal 'ns voor u uitkijken...Ik vind wel menschen, die 'n mooie viool willen overnemen. En dan geeft u mij percenten.

J.
Percenten.

S.
Ja...ik twijfel of u ze anders wel kwijt zult raken...maar als ik u 'n kooper bezorg...ik kom zoowat overal...dan is u ze kwijt...Nou, en dan geeft u mij dertig procent...Da's niet te veel, meneer, u raakt ze zóó niet kwijt.

J.
Dertig procent?

S.
Ja.

S.

Ik zal 'r over nadenken.

S.
Best meneer. Mag ik nog 'ns terugkomen?

J.
Ja.

S.
Maar heusch, ik raad u in uw eigen belang: verkoop ze zelf niet...zóó krijgt u er geen honderd gulden voor.

J.
Wablief?

S.
Neen hoor, geen honderd gulden. U hebt indertijd veel te veel betaald...Maar enfin, u is geen koopman...nou, ik kom nog wel 'ns hooren...ik zal m'n best doen...Mijn hemel, wat 'n weer! En 'k heb geen paraplu bij me!...Dus meneer, tot ziens...blijf u maar boven, dérangeer u niet. *(af)*.

Achtste tooneel.

JOHAN.

Da's de eerste...ik kan er nog niet goed in komen *(strijkt hars op den strijkstok)* Albert had gelijk, ik moest niet voor hem spelen. Alléén wil ik ze nog 'ns hooren.

Negende tooneel.

JOHAN, SCHACHERAAR.

S.
(tusschen de deur) Ik wou u nog even waarschuwen meneer, verkoop u ze niet zelf...Heusch, u loopt 'r in...laat mij maar begaan, ik vind 'r wel iemand voor...dag, meneer!

Tiende tooneel.

JOHAN.

(legt strijkstok weer weg) Neen, 't gaat tòch niet...'t Laatst heb ik erop gespeeld voor Ine...dat zal ik nooit vergeten...ze was zoo heelemaal onder den indruk...'t was net, of ik mijn viool bespeelde en haar ziel tegelijk...de ‘Traümerei,’ van Schumann was 't...God, wat waren haar oogen toen mooi, haar groote, opene droomoogen...zij zal er ook verdriet van hebben...heerlijk, zoo'n smart zou ik niet willen

missen...samen lijden, 't ìs geen lijden meer, 't is hoogmooi geluk. *(geklop. J. roept: Binnen)*.

Elfde tooneel.

JOHAN, DE WAARD.

DE WAARD.
Dag meneer! Mag ik me even aan u voorstellen? Mijn naam is De Waard.

JOHAN.
Aangenaam. Ik heet Dalen. Johan Dalen.

D.
O, zeer aangenaam. Mag ik u maar even het doel van mijn komst mededeelen?

J.
Graag, meneer.

D.
Ik heb 'n advertentie gelezen in de courant, dat 'n viool over te nemen is. Men heeft me naar u verwezen.

J.
U is terecht, meneer.

D.
Mag ik maar heel familiaar gaan zitten?...Hè, wat hebt u 'n gezellige kamer!...Ik voel me altijd echt thuis bij artiesten...ik ben zelf ook 'n beetje muzikaal...ik ga geregeld naar de opera, ik ken heele aria's van buiten...dat ding uit Mignon is mooi, hè? (*neuriet*.) Connais-tu le pays...Viool is 'n mooi instrument, vindt-u niet?

J.
Ja zeker, meneer.

D.
Ik vind viool veel mooier als piano...En dan, piano speelt tegenwoordig iedereen. Een kruideniertje heeft tegenwoordig een piano in huis...parvenus allemaal, parvenus!...Maar dan moet je die lui hooren spelen! God beware me!...Wat vindt u 't mooiste instrument?

J.
Dat zou ik u heusch niet kunnen zeggen.

D.
L'embarras du choix zeker, l'embarras du choix!...Maar ik zeg altijd: viool is 't mooiste, wat je hebben kunt. Je kunt er gevoel in leggen, je ziel kun je 'r in leggen.

J.
Zou u mijn viool willen overnemen?

D.

Ik zal u zeggen meneer...ik heb 'n dochtertje, die speelt heel aardig...maar haar viool bevalt haar niet meer...Nu wou ik haar verrassen op d'r verjaardag...Als uw viool nu mooi is, och, dan zou ik liever 'n oude viool overnemen

dan 'n nieuwe koopen...mijn dochtertje houdt meer van oude violen, ziet-u.

J.
Mijn viool is heel oud. Ze was allang bespeeld toen ik ze kreeg. Ik zelf bespeel ze tien jaar.

D.
En mag ik vragen: welke prijs?

J.
(*na eenig aarzelen, plotseling*.) Vier honderd gulden.

D.
Hm...daar kan ik toch zeker iets heel moois voor hebben.

J.
De klank van mijn instrument wordt algemeen geroemd.

D.
Mag ik ze eens zien?

J.
Zeker meneer. (*toont de viool in de kist*.)

D.
Ze ziet er goed uit. Maar zóó ziet men er eigelijk niet veel van. Neem u ze 'r eens uit.

J.
(*zuchtend*.) Asjeblief.

D.
Ik heb ook wel 'n beetje viool geleerd van m'n dochtertje...niet veel natuurlijk, 't is ons vak niet...mag ik ze 'ns probeeren? (*steekt de hand uit naar 't instrument*.)

J.
(*plotseling opstuivend*.) Neen!

D.
Wel, wel, wat 'n brutaliteit!...Houdt uw viool maar hoor...Ik zou óók haast onbeleefd worden...ik heb alle moeite om me in te houden...als ik geen gentleman was...wat 'n brutaliteit, wat 'n ongehoorde brutaliteit...parvenus allemaal...allemaal parvenus! (*af.*)

Twaalfde tooneel.

JOHAN.

(*Balt de vuisten*.) Ploerten, ploerten, ploerten!...Neen ik doe 't niet, ik doe 't niet, ik doe 't niet...(*een snaar springt*.) Ai, maak je 'r me al een verwijt van?...Ploerten, jullie allemaal!...Ach, jawel, Ine, ik zal 't wèl doen hoor, voor jou doe ik 't...Ploerten, ploerten! (*begint 'n nieuwe snaar te spannen*.)

Dertiende tooneel.

JOHAN, OOM.

OOM.
Dag Jo.

JOHAN.
Dag oom.

O.
Wat hoor ik jongen, ga jij je viool verkoopen?

J.
Wie heeft u dat verteld?

O.
De kruidenier hier beneden. Ik kwam toevallig langs en hij riep me binnen...die man is in de wolken...maar zeg 'ns jongen, waarom doe je dat?

J.
Ik heb geld noodig.

O.
Maar kerel, waarom zeg je mij dat niet? Ik wil je toch met alle plezier wat voorschieten.

J.
Neen oom, dàt niet.

O.
Ik begrijp je. Maar 't is toch dom...als ik je nou help...je ziet mij zeker aan voor de eerste de beste geldwolf...Da's niet mooi van je.

J.
Och, als ik 'r toch niet meer m'n vak van maak....

O.
Ik wil niet verder aandringen, kerel. Ik begrijp dat je trotsch bent, dat vind ik zelfs mooi...Maar zeg me nu 'ns eerlijk: je geloof toch wel, dat ik je niet zal bestelen?

J.
Bestelen? Daar dènk ik niet eens aan.

O.
Nou, dan heb ik je 'n voorstel te doen...Je mag je viool verkoopen...maar wees nu verstandig en geef ze mij mee...als een kooper komt, stuur 'm dan naar mij, dan wor-je ten minste niet afgezet...Vin-je dat goed?

J.
Daar kan ik inkomen.

O.
Pak ze dan in en geef ze me mee. (*J. voltooit 't spannen der snaar.*) 't Doet me toch geen plezier, Jo, dat je geen voorschot aanneemt....'t Is geen aalmoes, je werkt d'r toch voor...Jij

denk natuurlijk dat ik voor niets anders voel dan voor m'n geldbuidel...als je 'ns wist...Ben je klaar?

J.
Ja, oom.

O.
Luister dan 'ns. (*J. legt de viool in de kist*.)
Geloof je, dat ik veel gehouden heb van m'n eenige dochter, die verleden jaar gestorven is? (*Jo knikt ja*.) Ik moest 'r chic uit zien, den dag van de begrafenis...In 't zwart

was ik, 'n groote, gesteven witte borst, 'n wit dasje...Denk je nou, dat 'r geen hart klopte onder die gekleede jas!...Denk je dat ik die prullen niet verwenscht heb toen ik ze aandeed?...Maar 't moest nu eenmaal, 't moèst...er moet zooveel in de wereld...Ik heb me goed gehouden op de begrafenis, ik heb bedankt voor de groote belangstelling, heel officieel in deftige woorden...Denk je niet, dat m'n stem stokte in m'n keel?...Liefst had ik gezegd: gaan jullie nou allemaal weg en laat me alleen, ik hou 't niet uit bij jullie...maar zooiets zèg je niet op 'n begrafenis, dat gààt niet...och, daar gaat zooveel niet in de wereld, leer dat van mij...Ik heb òòk m'n droomen gehad en ik heb ze nog...maar de wereld is net zoo sterk als onze droomen, m'n lieve jongen...in je hàrt je idealen, jongen, da's goed, vertroetel ze daar zooveel je wil...maar daarbuiten...laat je geluk daar niet zien, anders worden de menschen 'r jaloersch op en ze slaan 't kapot.

J.
(*luistert niet meer, staart op Ine's portret*.)

O.
O, je bent er niet bij.

J.
Neen, ik dacht.....

O.
Aan Ine, natuurlijk.

J.
Ja...ik was 'n beetje ongerust over d'r...ze tobde over iets in den laatsten tijd...Maar ik heb den huisdokter gesproken...'t is gelukkig in orde, hoor...*(glimlachend.)* 't Zal wel overgaan.

O.
(*schudt het hoofd, neemt de kist met viool, reikt J. de hand*.) Dag Jo, ik zal zorgen dat ze je niet afzetten, hoor.

J.
Gaat ze nu heusch?

O.
St!...Zoo gauw je d'r spijt van hebt, kom je 't maar zeggen. Dan gaat ze niet. (*af.*)

J.
(*staart eerst bewegingloos naar de deur, valt dan op een stoel, snikt hevig*.)

Veertiende tooneel.

JOHAN, ALBERT.

A.
Is ze...al weg?

J.
Ja...neen...m'n oom heeft ze meegenomen. Die zal zorgen, dat ze me niet afzetten.

A.
Gelukkig. Verkoop ze niet, Jo.

J.
't Moèt toch.

A.
Neen, 't moet niet...laat je dat 'n troost zijn.

J.
Een troost?...Ik heb geen troost noodig...ik wil àlles doen voor Ine. (*A. zwijgt onheilspellend*.) Wat ìs er toch? Daar straks was je ook al zoo raar, je verbergt me iets...God, martel me toch niet zoo, zèg 't me dan, wat is er?

A.
Ik wilde 't je zooeven al zeggen, maar ik had 'r den moed niet toe. Ik was laf. Wees jij moedig.

J.
Jezus, wat is d'r gebeurd? Is ze ziek? Is ze dood?

A.
Neen.

J.
Wat dan?

A.
Ik heb je 'r toch 'n beetje op voorbereid...Je moet niet te kwaad op 'r worden...ik schold daar straks op de vrouwen, maar daf kwam omdat ik laf was...in zwakke oogenblikken schelden we wel 'ns, allemaal.

J.
Albert!

A.
Vrouwen zijn meer noodlot dan wij. Ze weten beter wat kan en wat niet kan...En waar ìs 't: 't kàn niet tusschen jullie.

J.
Wie zegt dat?

A.
Wees nu moedig...Ine heeft 't me gezegd...ze heeft me gevraagd, je voor te bereiden...ze is niet sterk, ze kan niet veel werken...en jij bent onpractisch, dat kun je niet helpen...arme jongen, arme jongen.

J.
Ah...(*na eenige stilte een waanzinnig lachen*.) Hahahaha, 't is toch heerlijk als je rijk bent hè, wie had nou kunnen denken, dat ik zoo ineens millionair zou worden!...Heerlijk hè - als je geld hebt kan alles...Nou ga ik trouwen, een eigen vrouwtje, een eigen kindje, een eigen thuis...

A.
O God, hij wordt krankzinnig!

J.

Ik zal van middag mijn equipage laten voorkomen, Ab, dan gaan we 'ns lekker rijen hè?...Je hebt 'r toch trek in? hè?...hè?

A.
(*zich vermannend*). Ja, Jo, maar dan moet je nu ook kalm zijn hoor, heel kalm.

J.
Wil je 'n sigaar?...ik heb heerlijke sigaren hier...'n dubbeltje per stuk.

A.
Neen Jo, ik rook nu heusch niet.

J.
Zooals je wil hoor, ik wel (*steekt een sigaar op*.) Die heb ik van Ine gekregen...'n heerlijke sigaar, hoor...(*wandelt grootdoenerig over 't tooneel*.) Zeg, Ab!

A.
Wat blief je, Jo?

J.
Wil je van middag even aanloopen bij Ine...(*als gewend te bevelen*.) Zeg haar, dat ze niet moet komen van middag...ik wil vandaag geen vrouwen om me heen hebben.

A.
Ik zal 't doen.

J.
Hahaha, 't leven is toch prettig...als je maar geld hebt, zie je...als je geld hebt kan àlles.

A.
(*smartelijk*.) Idealisten!

EINDE.

Liederen
Door
Jacob Israël de Haan.

Terugkeer

Weet Gij nog, moeder, hoe ik jong
Schatten-verlangend u verliet?
Wereld en weelde lokten, mij bedwong
Uw smeeken niet.

Ik ging en wierf mij menig schat
Van goed metaal en gaven steen,
Rijker dan ik in wereldstad
Was er niet een.

Maar schat verwervende verloor
Ik morgenvrede en avondrust
En wist dat niet. Leefde fel door
Op schat belust.

Zóó leed ik pijn, doofde pijn fel
Met wijn en wierook. Nimmer vond
Ik van het leed de gulle wel:
Mijn hartewond.

Dan: eenen avond, dat de lucht
Zoetmild was met een matte schijn
En mist van maan, de stad ontvlucht
Zag ik mijn pijn.

Het was mijn hart open, het bloedde,
Want niemand heeft mijn hart getroost
Toen voelde ik rijke, schattenmoede,
Leed eindeloost.

Lang bleef ik stil...die milde lucht
Verfijnd van geur...het maanlicht diep,
Hoorde ik een stem en zachte zucht?
Uw stem, die riep?

En ik bezon mij, moeder, en ik liet
Mijn schatten liggen, voor wie weelde wil.
Wereld en weelde wil ik niet
Maar vrede stil.

Die schatten zocht en schatten vond
In 't rustloos werven buiten huis,
Keert bedel-arm en hartgewond
Moeder, weer thuis.

En vraagt, dat in het oud gezin,
Hem weder worde een plaats bereid.
Ik wil uw vrede en stille min
Nu en altijd.

Zomer en dageraad

En nacht en hemel en oneindge zee
En sterren rijk rondom de klare maan:
Wat zijt Gij schoon en laat mijn ziel verstaan
Stem uwer stilte en uwen zaalgen vree.

Ik wacht het waken van den Dageraad,
Vóór dag ontwaakt uit eenen kalmen nacht
Van droomen schoon en van verlangen zacht
En zie hoe nanacht-schemering vergaat.

Hemelen breed en zeeën diep daaronder
Eindeloos schoon in raggen schemernacht,
En eindloos schoon in matten morgenpracht.

Maar mijne ziel is een nog schooner wonder,
Omdat zij hemel, nacht en zee besluit,
Zich zelve kent en zingt haar schoonheid uit.

De zomermorgen

Zomernachthemel wijd en onbewogen,
Ik leef verwonderd en ik juich, ik tril,
Wat zijn uw hoogten diep, uw sterren stil
In 't zilverzachte manelicht ontloken.

En ver, en verder, eindeloos de zee
Dalend en deinend tot de kalme kim
De lucht ontroert in 't Oosten en een glim
Van vaag licht vaart over de grijze ree.

Het water beeft diep. 't Wonder is gebeurd.
De schoone schemer wijkt en hemelwijd
Verheldert morgen wat nachtduister was.

En waar de zon het havenwater kleurt
Zeilt wijde zeilen op den wind gespreid
Een schip land uit en wint de ruimte ras.

De jonge vogel

Ik sliep niet meer: een jonge vogel floot,
Mijn hart doordringend, en ontwakend zag
Ik 't kalme kleuren van den klaren dag
En vagen van het verre morgenrood.

Wijl sterren bleekten zilverzacht en bleeker,
Blies warme wind de morgennevels over,
Luid juichend zong en hoog en klaar en zeker
De jonge vogel in het wiegend loover.

Die floot en zweeg en floot dan weder blij
Uit hart en keel. Toen antwoordde verheugd
Mijn ziel met zang en zachte mijmerij.

Ik dacht aan u. Ik denk aan u altijd.
Daar ik u liefheb, doet mij 't leven vreugd
En aan u heb ik zang en ziel gewijd.

Het kleine dorp

Laat ik u schrijven vriend, hoe zalig stil
Het dorpjen is waar ik nu woon, gevlucht

Voor schrille stad en havenend gerucht,
Heelend mijn ziel en mijn verwoeste wil.

't Heeft weinig huizen rond een ouden toren
Om ieder huis een mildbloeiende heg
Geen luide straat, maar smallen zachten weg
Van zand waarin geen stappen zijn te hooren.

De school is kleiner dan ons steedsche huis,
Van alle kindren ken ik stem en oogen,
In alle woningen voel ik mij thuis.

En van het duin gezien, het zonnig-hooge
Ligt het klein dorp zoo zonnekleurig dat
Ik met één blik van liefde het omvat.

Twee wereldbewegingen
Door
Daan van der Zee.

> ‘Leest men ook een druif van doornen of vijgen van distelen?’
> Christus in de Bergrede.
> ‘Als we over het moderne socialisme spreken, dan moeten we ons vooral bewust ervan blijven, dat in elk van zijn systemen niet alleen maar een economisch of sociaal-politiek program, maar bijna een heele wereldbeschouwing opgesloten ligt....Alleen in deze samensmelting van politiek en economisch streven met de geloofsstellingen van een metaphysisch verankerde wereld- en levensbeschouwing vindt men de verklaring voor het dogmatisch fanatisme, voor de onoverwinnelijke geloofskracht, waarmede we zoo dikwijls de socialistische leerstellingen verdedigd zien.’
> Prof. Dr. WERNER SOMBART.

Elke mensch wordt in denken en doen gedreven door geestelijke krachten, die zijn leven stuwen op de banen, door zijn denk-geest gespeurd, of die hem in pretentie-loozen eenvoud doen gaan langs wegen, voor hem-zelf onbegrepen. En deze groote geestelijke krachten, die zijn leven *maken,* werken bij den bewust-zijnde tot een levens- en wereldbeschouwing, die zijn levensvisie beheerscht en bepaalt. Niet omdat hij zelf, in wondere wijsheid, inzicht kreeg in de dingen van het eigen levensgebeuren of in den gang der wereldhistorie, maar omdat de hem drijvende Geest hem deze zóó openbaarde. Zoo is al het zelf-formuleeren, niet het napraten, van leven-

beheerschende gedachten oorspronkelijk niet anders dan een geestelijk-aanvoelen, het onbewust-als-waarheid-weten van iets, dat eerst later gestaltenis krijgt in gedachte en woord.

Deze grond-stelling wordt veelal verwaarloosd door hen, die niet in den materialistischen weg de geestelijke wereld hebben inférieur gemaakt aan de stoffelijke, maar die uitgaande van een geestelijke waarheid, deze wel doortrekken in hunne redeneeringen, maar er niet voldoende aandacht aan schenken, dat deze geestelijke waarheid een *levende* waarheid moet zijn voor hem, die haar met den mond belijdt. Het is dan ook de negatie van deze grondstelling, die practisch aanleiding geeft tot herhaaldelijk botsen van leer en leven, niet waar het geldt kleine afwijkingen tusschen beide, maar daar, waar het betreft de practische verloochening van de theoretisch beleden beginselen.

Hij, die het eerst een idee wist te verklanken in woorden, heeft de waarheid dier idee *gevoeld*, zij *leefde* in hem, niet geboren uit zijn gedachten maar uit zijn geestelijk-zijn, hij heeft die idee *geestelijk gezien*. Anderen, die haar tegelijk geestelijk-zagen, terwijl ze nog onbewust leefde in de diepten hunner eigen menschelijkheid, en die de gave van 't verwoorden misten, hebben de formuleering dier idee *gehoord,* en 't was hun, alsof *hun* stem die woorden had geuit, of *hun* gedachten deze formuleering hadden gevonden. En zij hebben toen gezocht en gepeild in de schachten van hun eigen mensch-wezen, om die idee in allerlei nieuwe woord-combi-naties te propageeren. Zoo, omdat ze niet geboren was uit parende gedachten, maar omdat achter haar menschen-levens stonden, die haar voeden konden met het beste van hun-zelf, zóó kon die idee groot worden, kon ze worden de hechte basis voor een beweging, om, naar haar aard, te revolutioneeren, waar ze haar intocht hield.

Zoodra ze ophield, slechts eigendom te zijn van enkele diep-voelenden, die haar bewust-maakten voor anderen, zoodra ze werd een massa-idee, werd ze niet sterker aan innerlijke levenskracht, bleef ze deze slechts putten uit de som der krachten van allen, die haar waarlijk nog, in meerdere of mindere mate *voelden* en *beleefden*. Maar ze werd overgebracht tevens naar het terrein van het verstandelijk denken, en daar

louter als idee beoordeeld en beschouwd, verworpen en bestreden door hen, wier leven weer door andere geestelijke krachten werd gedreven.

Zoovele ideeën hebben haar aanhangers en belijders bij duizenden, maar bij velen zijn ze niet meer de uitdrukking van de geestelijke waarheid, die diep in 't eigen mensch-zijn, in eigen geaardheid leeft, maar de door opvoeding of logica aangenomen beginselen, waarnaar ze belijden, te willen leven, maar die practisch slag op slag worden verloochend. In waarheid leven dezulken naar andere ideeën, waarvoor ze geen woorden hebben, waarvan ze niet eens de bewustheid hebben, maar die hen desondanks drijven als onbekende geestelijke krachten, tegen de verstandelijk-aangenomen denkbeelden in.

't Valt daarom moeilijk te zeggen, hoe zekere menschen, die belijders heeten te zijn van een idee, zich tot een andere idee hebben te verhouden. Want er zullen belijders dier eerste idee zijn, die met volle overtuiging ook de andere idee als de hunne voorstellen, er zullen er ook zijn, die met hetzelfde vuur het antagonisme tusschen die beide ideeën willen aantoonen. Waren ze waarlijk één in hun eensgezinde belijdenis, dat wil zeggen, waren ze tot die belijdenis gekomen door de hen drijvende geestelijke krachten, was die belijdenis één der verwoordingen van den hen-beheerschenden geest, dan zouden die beiden ongetwijfeld ook de innerlijke waarheid der tweede idee moeten *gevoelen*. Maar dan toch nog zouden ze beiden een andere *meening* kunnen hebben ten opzichte dier tweede idee, wanneer ze beiden niet zijn sterke bewuste persoonlijkheden, die slechts belijden, wat in hen *leeft*, zonder *aan te nemen* wat anderen als belijdenis maakten tot gemeengoed.

Een treffend voorbeeld ter demonstratie van wat ik bedoel, geeft de Bijbel mij in de twee Christus-belijders Paulus en Jakobus, die uit de in hen levende christelijke idee met elkaar strijdige conclusies trokken, afgeleide ideeën beleden. Zoo zegt Paulus in vers 28 van hoofdstuk 3 uit den Romeinenbrief: ‘Wij besluiten dan, dat de mensch door het geloof gerechtvaardigd wordt, *zonder de werken der wet’,* terwijl Jakobus in vers 24 van het 2e hoofdstuk van zijn zendbrief betuigt: ‘Ziet gij dan nu, dat een mensch *uit de werken* gerechtvaardigd wordt, en niet *alleenlijk* uit het geloof?’ Wan-

neer nu aangenomen wordt, dat beide getuigenissen uitdrukking zijn niet van een verstandelijk-gevonden waarheid, maar van een geestelijk-gevoelde waarheid, dan kan het niet anders, of zij beiden moeten de gemeenschappelijke christelijke idee ieder anders hebben *gevoeld,* de hen drijvende geestelijke krachten moeten ter dege worden onderscheiden. Toch neemt dit niet weg, dat zij beiden idee-belevende Christus-belijders waren, die alleen door hun bizondere geestelijke geaardheid konden komen tot verschillend-geformuleerde afgeleide ideeën. De dwaas, die in de hier strijdige conclusies de Bijbel-eenheid meent te mogen aantasten, geeft zelf daardoor weer blijk, zich niet te kunnen losmaken uit de denk-wereld om te kunnen afdalen in de levens-diepten, waar de geestelijke krachten heerschen en vanwaar uit zij de menschen drijven tot doen.

Hij, die hiertoe weet te komen, die weet ‘af te steken naar de diepte’, oordeelt niet meer hooghartig over de ideeën, door anderen beleden, maar tracht ze te zien in verband met het *leven*, waaraan ze ontsproten. En ziet hij dat *leven* botsen, of beter, *voelt* hij dat leven botsen met wat geestelijk in hèm werkt, dan zal hij met wonderlijk-geestelijke sterkte zich tegenover dat *leven* plaatsen, en de uit dat leven voortspruitende ideeën bestrijden niet in verstandelijke toernooien, maar in heeten kamp, waarin de onmeetbare liefde wordt tot onmeetbaren haat. Dan wordt hij apostel van zijn eigen geloof, zijn eigen ideeën, zijn eigen *leven*, apostel van den hem drijvenden Geest, dan is zijn strijd een brandende passie van zijn leven, dan overwint hij in de kracht van den hem drijvenden Geest, of wordt die Geest in hem vernietigd. In zijn overwinning kunnen hem de verzenen worden vermorzeld, hij-zelf zal den tegenstander den kop vermorzelen, of omgekeerd.

Capitulatie is niet mogelijk, wèl martelaarschap.

Die zóó strijden, dat zijn de enkelen uit de millioenen. Het meerendeel der menschen trekt achter dezulken aan, dicht opgesloten of op verren afstand. En tusschen de breede rijen dier volgers dwalen de agnostici, die, met hoeveel onstoffelijk bezit ook, niet komen tot de bewustwording van eigen levensdiepten. Zij staan even schouderophalend voor een graf als voor een wieg, en hun beste levensmomenten kunnen niet anders brengen dan onvoldaanheid over 't eigen bestaan.

Zoo werken de geestelijke krachten achter het doen en denken der individuen, of ze dit zichzelf bewust zijn of niet, en uit het bestaan dier geestelijke krachten (ik laat ze in haar veelheid onbepaald) kan slechts worden verklaard het leven van den mensch en van de menschheid, het doen en laten van den eenling, zoowel als de gang van het maatschappijleven, welk laatste de som is der geestelijke krachten, die werken in de samenstellende deelen dier maatschappij.

* * *

Er zijn millioenen, die zich christenen heeten en te zamen vormen de christenheid van het heden. Zij zijn door andere millioenen vóórgegaan in de verloopen negentien eeuwen, en al die millioenen te zamen hebben zich genoemd naar één: Christus. In het dragen van den éénen gemeenschappelijken christennaam hebben zij aanvaard één gemeenschappelijke levensidee: te willen zijn in handel en wandel de navolgers van dien Eén, Maar welk een millioenen onderscheidingen toch ook weer in de opvatting dier levensidee, onderscheidingen, éérst geestelijk gevoeld, daarna voor een deel onder woorden gebracht.

Wanneer in onze dagen gesproken wordt van een ‘positief christen’, dan bedoelt men daarmee hetzelfde als ‘rechtzinnig christen’ of ‘orthodox christen’, namen, die, hoewel brengend een onderscheiding van weer andere christenen, toch niets meer kunnen aangeven dan een nog niet eens scherpe belijning van een verstandelijk geteekende waarheid, die slechts door weinigen in hun geestelijk-zijn juist zóó wordt *gevoeld* en *beleefd*.

Wie waarlijk positief christen *is*, dat wil zeggen, wie waarlijk *leeft* naar de belijdenis, zooals die in de orthodoxe theologie wordt *geleerd*, valt niet door derden uit te maken, Dit kan slechts worden beoordeeld door den bewust-levenden positieven christen zelf, en dan nog slechts voor zoover dit hem zelf betreft. Het kan daarom nooit in een betoog worden uitgelijnd, hoe een positief christen zich *moet* stellen tegenover een andere, in het maatschappij-leven opgroeiende levensidee, omdat slechts zijn eigen geestelijke geaardheid zijn standpunt

tegenover die idee zal bepalen. Hoogstens kan de vraag beantwoord worden, hoe een bepaald positief christen *staat* tegenover een zekere idee, nooit hoe *alle* positieve christenen er tegenover *behooren* te staan. Wanneer ik bijvoorbeeld de stelling poneer, dat het socialisme de economische vorm is voor dezen tijd, waarin zich het christendom openbaart, dan spreek ik daarmee ganschelijk niet uit, dat ieder positief christen socialist is, dan zeg ik niet meer of minder, dan dat ik als positief christen deze verstandelijke waarheid geestelijk voel. Voor zoover dit dus mij betreft, en alle anderen, voor wie ik slechts uitspreek, wat *zij* geestelijk voelen, is die stelling onaantastbaar juist. En toch ook weer kan diezelfde stelling, in dezelfde of andere woorden geformuleerd, b.v.: een positief christen van dezen tijd *behoort* socialist te zijn, - heel goed worden verdedigd, mits slechts op het terrein van het verstandelijk denken. Want daar regeert de logica, die slechts rekening behoeft te houden met de uitgesproken ideeën: de christelijke en de socialistische, voor zoover die de uitdrukking zijn van de geestelijke waarheden, door zulk een groot aantal belijders gevoeld, dat ze een wereldbeweging konden verwekken.

Een logische verdediging van een verstandelijk-geformuleerde stelling, die op haar beurt weer uit geestelijke geaardheid werd geboren, en haar stutten tegenover anderen, die uit gelijken drang iets tegenovergestelds willen handhaven, kan toch ook weer voor velen de bewustheid brengen van't eigen geestelijk-zijn, dat die verstandelijke waarheid zich nog niet tot eigendom wist te maken.

Wanneer ik dus nu spreken ga over de twee wereldbewegingen christendom en socialisme, en wanneer ik in beide weet te ontdekken dezelfde grondgedachten, geboren uit een gelijksoortig geestelijk-zijn, zoodat ik de identiciteit van beide kan aantoonen, dan is het héél wel mogelijk, dat èn positieve christenen èn positieve socialisten zich daartegenover stellen, maar dan kan uit dit verschil weer niet méér worden geconcludeerd dan een verschil in geestelijke geaardheid, die tusschen bewust-levenden botsing moét brengen, waar ze hun gedachten formuleeren in het woord. Zeer zeker mag er *niet* uit worden geconcludeerd, dat de een minder goed christen of minder goed socialist zou zijn dan de ander, ook al *ziet* men elkaar

als minder-goed, als dwalende christenen of als dwalende sociologen.

* * *

De christelijke idee, die tot wereldbeweging werd, is geformuleerd in de gemeenschappelijke belijdenis der positieve christenen. In die belijdenis vinden ze allen, voor zoover ze haar waarlijk ook geestelijk beleven, het centrale punt, waaruit hun leven opbloeit, ook al hebben die allen weer een variëerende geestelijke geaardheid, die tot zooveel verschillende levensopenbaringen drijft. Het getuigt van kortzichtigheid, te wanen, dat de verschillende richtingen in de christenheid oorsprong zouden vinden in de onderscheidene appreciaties van Jezus' persoonlijkheid: ook die richtingen nemen oorsprong uit het diepste geestelijk-zijn harer aanhangers; ze zijn vrucht van geheel onderscheidene levensbeschouwingen, die vanzelf wel voeren moeten tot onderscheidene appreciaties der Christusfiguur. Het is alzoo dwaas, te meenen, dat b.v. de aanhangers der orthodoxe en die der moderne theologie, zouden leven uit hetzelfde grond-princiep, dat in Jezus' uitspraken zijn vertolking vindt, en dat zij slechts verschillen zouden in de toekenning van onderscheidene waarden aan die uitspraken. Neen, waarlijk is hier wel het diepgaand verschil in levensgeest, dat eenerzijds zich in rationalistische tendenzen openbaart, anderzijds in puriteinsche verstarring of methodistische over-geestelijkheid, maar die als eenheid schijnen in de gemeenschappelijk-aan-genomen zedewet van Christus. Een drang, die leiden kan tot de erkenning van de oppermacht van het gezond verstand kàn niet geboren worden uit eenzelfde levens-bewogenheid, die 't gelooven leert aan de onbegrijpelijk-wonderbare wedergeboorte in Christus, den Godmensch.

Wanneer alzoo gesproken wordt van het christendom als wereldbeweging, dan doe men wel, niet alle richtingen, die zich bij dat christendom aanpassen, te rekenen tot de stuwkracht van zijn *beweging*. Want de stuwkracht voor de wereldbeweging van het Christendom werd van oude tijden her opgevuurd uit de levensdiepten der belijders, die de wedergeboorte kenden uit water en geest, de niet-kloofbare gemeenschap met hun Heiland. De christenen, die in den zwarten

nacht van vorm-geloof en heidendom van uit Azië het nieuwe licht brachten, door Jezus Christus ontstoken, zij zijn het geweest, die uit de sterkte van hun brandend streven hebben voortgebracht de beweging van het christendom, zooals die de eeuwen door geweest is in het menschheidsbestaan. En zij, schoon op den duur niet in alle dingen gemeen, zij hadden het gemeenschappelijk bezit van het rotsen-brekend geloof in Christus. Een waar Christus-belijder, één, die getuigen kan, dat niet *hij* leeft, maar dat Christus leeft in hem, een waar christen is zelf een levend brok religie. En de levens dezer ware christenen, waarop alle tegenstand wel bot moèst loopen, hebben de wereldbeweging van het christendom gevormd.

Dat die beweging na zooveel eeuwen nòg leeft, niet geweken is voor andere voortstuwingen van het menschheidsbestaan, het is, omdat uit haar niet gebannen is de levende kern der waarlijke belijders, die haar nog wijder brengen in sterk gelooven. Dat die beweging na zooveel eeuwen niet nog mèèr heeft gewrocht, nog niet heeft overwonnen in den geestelijken strijd onder de menschen, die tot richtingen en stroomingen, tot filosofieën en religieën heeft geleid, het is omdat niet het overgroot deel der Christus-belijders ook Christus-belevers werden, het is doordat de drommen van christenen geen drommen van christenen zijn.

De wereldbeweging van het christendom heeft haar uitgang genomen van Christus zelf, zooals Die doelbewust de lijnen trok voor het leven in de nieuwe bedeeling. Hij revolutioneerde de Mozaïsche wet van 't ‘oog om oog en tand om tand’ en bracht haar daarin tot vervulling, hij schiep het groote levensprinciep, dat tegelijk een nieuwe aera der beschaving inluidde, in het eenig gebod der liefde, dat het menschdom deed zien als één geslacht, allen als kinderen van één Vader. Hij legde het organische verband bloot, zooals dat wezen moest in de menschheid, wilde ze als levend organisme de aarde beheerschen in haren voortgang en opgang, Hij wees in Zijn eenvoudig Koninklijk gebod den weg, waarlangs Zijn volgers in de beweging van het christendom de wereld zouden voeren op hooger trap. En zoo werd Zijn verschijning van diepsociologische beteekenis, nog onverzwakt voor onzen tijd, voor àlle tijden van kracht. In 't gebod der naastenliefde toch, de

hoeksteen van Jezus' leer en leven, werd niet alleen een voorschrift gegeven voor het zuiver private leven van den mensch, maar werd tevens de lijn voor 't sociologisch leven scherp aangeduid, werd de juiste verhouding voor alle volken en geslachten, voor de onderdeelen van elken staat en elke maatschappij klaarlijk getoond. Dat desondanks het wereldleven van àlle tijden practisch en massaal met Jezus liefde-leer botste, dat de ‘christelijke’ samenleving slechts parodie eener christelijke samenleving is en was, het was de ego-zoekende mensch, ook de ego-zoekende christen, die, behalve met zijn mond, de sociologische eischen van Christus' liefde-gebod weerstreefde. En dit zuiver menschelijk wederstaan van het zuiver Goddelijk beoogen, heeft de wereld-groote macht van het christendom altijd nog te klein gehouden. De wereldbeweging van het christendom, uit het zuiverste altruïsme gesproten heeft door de klemmen van het zuiverste ëgoisme niet kunnen worden de wereld-verwinnende beweging, waarvan ze de belofte droeg in den liefde-eisch van haar verwekker, Jezus Christus. En dat zij, ondanks het egoisme, dat haar verkankerde, toch nog *wereld*-beweging werd, het is niet dank zij de millioenen, die zoogenaamd optrokken achter de Kruisbanier, het is dank zij de weinigen, die de Kruisbanier droegen en die daartoe de sterkte putten uit den wederbarenden Heiligen Geest. Dank zij die christenen werd de wereldbeweging van het christendom van onberekenbaren invloed in het leven der beschaafde volkeren, bracht ze wijziging in de wereld van denken en voelen, gaf ze zelfs voedsel aan richtingen en stroomingen, die op haar parasiteerden, bracht ze haar moraal tot in de kringen harer antipoden. Haar zedewet, in Christus wortelend, wees de moreele norma aan voor hen, die zich te verlicht voelden of te klein waren, om te passen in haar verband, haar altruïsme voerde de menschheid op tot hooger plan, hààr licht was de bron, waaraan àndere lichten op àndere kandelaren werden ontstoken. Het goede, door niet-christenen gepredikt en beleefd, het nam veelal zijn oorsprong uit de diepten van het geestelijk zijn, waaruit de wereldbeweging van het christendom is opgebloeid, de liefde tot den even-mensch, die martelaren maakte òòk onder hen, die den christen-naam hadden prijsgegeven, zij was steeds

het Goddelijke, zooals het zich het volst in Jezus Christus heeft geopenbaard, het volkomen hemelsche voor het onvolkomen aardsche leven.

* * *

Niettemin werd de sociologische eisch van Jezus' liefde-leer niet verheven tot de grondwet voor het menschelijk samenleven. Wel was de zonde in beginsel door Christus vernietigd, maar de vervaarlijke kracht harer geweldige handen kon nog blijven drukken op de menschheid en wreedelijk verstoren wat het christelijk princiep wilde brengen in de menschelijke verhoudingen. Maar telkens werd toch ook weer het zondewerk verstoord door het reageeren van Christus' wet, die rechtstreeks of zijdelings bleef doorwerken onder de menschen. Al scheen vaak de beweging van het christendom verslapt, telkens toch weer bleek zij genoeg te bezitten aan innerlijke kracht, om haar roep te doen klinken in de ruimte, om haar volgers of haar parasieten te drijven tot de daad. En zoo glorieeren in de geschiedenis de tijden, waarin plotseling het christelijk princiep de leiding kwam eischen in den voortgang der historie wanneer die de donkere krochten der zonde dreigde in te gaan. Dan werd plots'ling de kracht weer openbaar der wereldbeweging van het christendom, dan greep Gods hand in den gang van den tijd, dan herleefde bij de Christus-belijders de hoop, dat eenmaal Jezus' zedewet de aarde van vreugd zou vervullen, dan was er een réveil, dat de belofte van levensvernieuwing droeg, dan was er de daad, die voor het geloof des christens manifesteerde.

Werd onder régime van zondige machten een overheersching geprovoceerd van een zekere groep, een zekeren stand, een zekere klasse van menschen, zooals de geschiedenis ze zoo vaak deed zien, telkens kwam er tegenstand van diep-voelende karakters, die, schoon niet altijd in naam den Christus belijdend, deden naar Zijn geest, door de broederschap der menschen te prediken, die niet anders dan wortelen kan in het vaderschap Gods. En die weinige grooten wisten in de kracht der christelijke beginselen, geloochend of niet, waartoe hun eigen geestelijke geaardheid hen uitdreef, een beweging te stichten, die reageerde op een zondige overmacht. En zoo toont het

wereldleven een proces van geestelijke worstelingen, waarin telkens de beweging van het christendom met nieuw-geopenbaarde krachten uitbrak ten kamp. O, het is zoo klein en oppervlakkig gedacht, dat eenmaal het christendom zou wijken van de aarde, het is de volkomen negatie van de oppermacht der geestelijke werkingen, niet alleen in het individueele leven, maar ook in het leven van allen te zaam, dat is in het woelige leven der maatschappij.

* * *

Elke beweging op altruistischen grondslag steunt op de sociologische wet van het christendom, heeft met het christendom den hoogen eisch der naastenliefde gemeen. Wel werd door leiders van dergelijke bewegingen meermalen het contact met het christendom ontkend, maar dit kwam veelmaals voort uit een verkeerd inzicht in de geestelijke geaardheid, die hen tot deze beweging dreef, dit kwam door het voor hen onbegrijpelijke, dat christelijk streven mogelijk is voor hen, die meenend met God en religie te hebben gebroken. Dezulken, meenen te steunen op eigen kracht, door hun rede bestuurd, verhieven meermalen hun eigen beweging tot religie en legden daarin vast het sentiment, dat de massa tot volgen dwong. En daardoor alleen wordt verklaarbaar hoe bewegingen met materialistische tendenzen tòch groot konden en kunnen zijn: de verloochende religie is ten spijt der leer de groote drijfkracht, die sentimenten wekt en dààrdoor daden. En bewegingen, bewust of niet-bewust gedreven door religieuse sentimenten hebben belofte van veel vermogen, zijn levenskrachtig en houden stand zoolang in haar verband de menschen werken, wier leven met dat der beweging innerlijk is vergroeid. Voert alzoo een altruisische beweging niet de pretentie, christelijk te zijn, haar levensgrond is de liefde-wet, door Jezus Christus gegeven en die van eeuwigheid, die Goddelijk is. En daarom voor den verwekker van het christendom de eer opgeëischt, dat de doorwerking van Zijn Geest, niet alleen onder christenen, maar ook onder hen, die zich vàn Hem keerden met grootsch gebaar, stuwkracht gaf en geeft aan iedere beweging, die streeft naar een altruïstisch doel. Zijn Geest gaat onder de menschen rond, reageerend op massale

onderdrukking, Zijn Geest is de inspireerende, die tot daden wekt, Zijn Geest is de levensbron, niet alleen voor de wereldbeweging van het christendom, maar voor iedere beweging, die 't heil van den naaste beoogt, ook voor de wereldbeweging van het socialisme, zelfs waar die gesteund wordt en geleid door hen, die slechts woorden van minachting hebben voor het christendom.

* * *

Het socialisme laat zich niet terugdringen naar het terrein van het louter verstandelijk denken, is niet enkel een zuiver economisch stelsel, dat antithetisch tegenover het kapitalisme staat in de voltooiïng van de evolutionaire lijn in het productieproces. Het is dat wèl ter beschouwing zijner wetenschappelijke waarde, maar ter waardeering van het socialisme als wereldbeweging, ter bepaling van de plaats, die het socialisme inneemt in het opstuwend leven der volkeren, moet dieper getast, moet gezocht worden naar den levensgrond, waaruit het verlangen naar het socialisme is opgebloeid. Want eerst nadat de mogelijkheid van het socialisme geestelijk is gevoeld, is men gekomen tot het verstandelijk zoeken der voorbereidende wegen, die men in belijdenis en theorie heeft vastgelegd. Ook het andere socialisme, dat wetenschappelijk als zuiver utopistisch werd geoordeeld, kwam op uit een levensvoeling, die naar liefderijker verhoudingen onder de menschen tastte, ook het embryonale socialisme, door communistische secten uit vroeger en later tijd gewild, heeft zijn eigen groote waardij, innerlijk gelijk aan die van het moderne socialisme, dat tot een wereldbeweging is uitgegroeid. De communistische grondtrekken van dat oudere socialisme werden getrokken uit de levens- en liefdewet van Christus, werden bepaald door diep-voelende karakters, die de liefde als levenswet hadden gepeild. Zij waren het, die de verdrukking der zwakken zagen voortkomen uit het ongelijk stoffelijk bezit, zij wilden de opheffing van dat bezit ter wille van den naaste, zij stelden zich tegenover het eigendomsrecht, niet uit wel-overwogen berekeningen en theorieën, maar in den aanvang zelfs zonder berekening en zonder theorie uit louter altruistischen drang. Het kenmerk eener beweging is pas in de tweede plaats een

wel-overdacht organisatie-plan, maar eerst en allermeest de spontanieteit harer pionieren, maar eerst en allermeest de intuitieve drang, die zich niet verklaren laat, maar die naar voren gedreven wordt door de geestelijke krachten, die werken in het individu.

De liefde tot het zwakke en verdrukte volk drong tot de vraag, hoe de maatschappelijke verhoudingen anders en beter konden worden, deed het verstand speuren, dreef het verstandelijk denken heen naar het socialisme. En toen het wereldleven dermate was voortgestuwd, dat in het kapitalistisch productie-proces de wording van het socialisme kon worden gezien, toen de realiseering mogelijk werd vanwat de liefde tot den naaste zoo vuriglijk wenschte, toen werd het socialisme de naam voor een internationale sociale beweging, toen werd het socialisme de wereldbeweging, die thans naar de overwinning schrijdt.

Werd de wereldbeweging van het socialisme al niet door christenen gewekt, sterker, stelden de pionieren voor het moderne socialisme zich al tegenover het christendom, het leven, de geestelijke geaardheid, die de voedingsbodem van dit socialisme werd, stond onder den invloed van Christus' geest, die de naastenliefde als levensgebod aan de menschen gaf. En dit leven, dat zich volkomener had kunnen uiten in de volheid van het christendom, stelde zijn religieus sentiment ten dienste der socialistische beweging, verhief het socialisme niet alleen van utopie tot wetenschap, maar vaak van utopie tot religie, waarvoor te strijden en te lijden een zaligheid was. Deze machtige levensdrang achter het socialisme moèst wel een beweging verwekken in een wereld, die in rationalistische leeringen en verstarde christelijke dogmen naar de gevoelsverdoffing scheen gevoerd. Het niet te onderschatten religieuse element in de opkomende wereldbeweging van het socialisme, verklaart, waarom met zooveel liefde en zooveel vuur haar apostelen de zaak van het socialisme verdedigden.

Het socialisme, geboren uit altruistische broedermin, werd tot wereldbeweging, toen de wereldbeweging van het christendom scheen gestuit, toen het liberalisme, door rationalisme gedreven, beslag leî op het leven der beschaafde wereld. En de christenheid moest toezien, dat een andere beweging niet

in Jezus' naam de sociologische eischen van Jezus' leer kwam verkondigen, waartoe zij zelf geroepen was. Geroepen, - want het wereldleven was zoodanig in de klemmen van het kapitalisme vastgezet, het egoïsme was zóó tot geijkten levensregel geworden, dat de christenheid had mòeten reageeren, had mòeten volbrengen haar taak, het Evangelie te verkondigen, ook als grondslag der sociale verhoudingen. En omdat de christenheid haar plichten verzuimde, kon de wereld-beweging van het socialisme ontstaan buiten contact met het christendom. Dat er scheiding komen kon tusschen wat één had behooren te zijn, de wereldbeweging van het christendom en de wereldbeweging van het socialisme, het moet geweten worden aan de christenheid, die niet deed naar het gebod, die haar licht onder den kandelaar plaatste. Dit neemt evenwel niet weg, dat in het socialisme nòg de sociale roeping van het christendom ligt. Zelfs kan het christendom ten huidigen dage wederom als wereldbeweging naar voren treden, wanneer het aan de wereldbeweging van het socialisme deelhebbende wordt. De socialistische beweging is thans dermate uitgegroeid, dat ze door de beweging van het christendom niet gemakkelijk kan worden geabsorbeerd, maar waar beide de sociologische eischen der naastenliefde gemeen hebben kunnen ze elkaar tot steun en kracht zijn ter bereiking van het socialisme, dat in de lijn van het christendom ligt.

* * *

Het christendom, steunend op de leer van Christus, waardeert niet wetenschappelijk, maar ethisch, zoodat de wetenschappelijke (in dit verband = economische) waarde van het socialisme buiten beschouwing blijft in het bepalen der verhouding tusschen christendom en socialisme. De *beweging*, door elk gewerkt, had één kunnen zijn, de ethische motieven voor het socialisme zijn inhaerent aan het christendom.

Waar Jezus' liefde-gebod gegeven werd als universeele wet voor het leven der enkelingen tegenover elkander, werd het als vanzelf het groote gebod voor een christelijk maatschappijleven. Het christendom behoort dus een zoodanigen invloed te krijgen op de factoren, die het maatschappij-leven beheerschen,

dat die krachteloos worden gemaakt, voor zoover ze tegen het gebod der naastenliefde ageeren. Wijl de mensch als geestelijk wezen een geestelijk leven leidt, toch ook weer in zijn materieëlen verschijningsvorm stoffelijke behoeften heeft, is een der groote maatschappij-beheerschende factoren de wijze, waarop in de voortbrenging en in de verstrekking dezer stoffelijke behoeften wordt voorzien. Deze factor, als van zoo groot gewicht voor het maatschappij-leven behoort niet in de laatste plaats te staan onder de contròle van het christendom, behoort door het christendom volgens het liefde-gebod te worden beïnvloed. Had de christenheid dit altijd begrepen, het christendom zou ook altijd geweest zijn een groote maatschappelijke kracht. Maar dat de christenheid zelfs de kracht der reactie miste, toen deze factor der productie en distributie van de onderhoudsmiddelen voor alle menschen, door het égoïsme op tyranniseerende wijze werd beheerscht, dat is tot dubbele schande dier christenheid, der christenheid òòk van nu.

Het stelsel van voortbrenging uit den lateren tijd rust op de pijlers van het privaat bezit der arbeidsmiddelen en de vrije mededinging op de arbeidsmarkt. Bij de beoordeeling der deugdelijkheid van deze pijlers op de ethische gronden van het christendom, behoort dus de vraag gesteld of privaat bezit der arbeidsmiddelen en vrije concurrentie maatschappelijke wetten zijn, die de naastenliefde onder de menschen bevorderen. En de praktijk van van het kapitalisme geeft daarop een klaar en verpletterend antwoord. Want het kapitalistisch productie- en distributie-stelsel is slechts op winstmakerij berekend, doet enkelen overmatig rijk worden ten koste van het levensbenoodigde voor millioenen, het kapitalisme drijft de menschheid naar het mammonnisme op en doet het geld als god regeeren, het kapitalisme maakt den arbeider tot loonstaaf en object van uitbuiting, den niet-arbeider tot concurrent, die moet worden tegengestaan. Niet alleen dus dat het kapitalisme geen rekening houdt met de sociologische eischen van het christendom, het staat vierkant aan die eischen tegenover. En dit is het oordeel voor het vrije concurentiestelsel en het privaat bezit der arbeidsmiddelen.

Men dwaalt veelal bij de beoordeeling dezer kapitalistische grondpijlers op christelijk-ethische motieven, door wenschelijk-

heid of deugdelijkheid of nuttigheid van het privaat bezit in het geding te brengen. Zeer zeker heeft het privaat bezit bestaansrecht, is het zelfs inhaerent aan de menschelijke natuur, is het aldus naar den Goddelijken wil. Maar geenszins is daarmede *alle* privaatbezit verdedigd, of beter: het privaatbezit is niet oirbaar te achten, wanneer daardoor aan anderen de vrije levensgelegenheid benomen wordt. Het privaatbezit der arbeidsmiddelen kan niet anders dan den een stellen onder de vrije willekeur, het toomeloos heerscherschap van den ander, niet omdat die andere in psychische meerwaarde tot heerschen geroepen is, maar door het enkele feit, dat hij het stoffelijk bestaan van den eerste in zijn macht heeft.

De Mozaïsche wetgeving, die rechtstreeks van God aan Israël gegeven werd, waakte er ter dege voor dat de grond, *het* arbeidsmiddel voor het agrarisch volk der Hebreeën in privaat bezit van enkelen kwam. Dit privaat bezit kon voorkomen worden door de regeling van het stammen-bezit onder contrôle van het jubeljaar. En zoo kan deze preventieve regeling, getroffen nog vóór de vestiging in Kanaän, worden aangevoerd ter verdediging van het gemeenschappelijk bezit, of beter gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen (grond, fabrieken, kapitaal, enz.) door het huidig socialisme gewild.

Waar het privaatbezìt der arbeidsmiddelen niet is naar den eisch van Jezus' liefde-gebod, staat het kapitalisme vijandig tegenover het christendom. Het christendom dan ook, gedreven in pro-kapitalistische banen, gaat naar de wezensverkrachting, naar de levensverarming heen. En de opwekking van het christendom, ja tot nieuw-krachtige wereldbeweging met belofte voor beter tijden, kan eerst recht komen, wanneer het uit de vangarmen van het kapitalisme is weggerukt.

Het gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen volgens het socialistisch productie-systeem, biedt iederen mensch gelijke levenskansen met eerbiediging der geestelijke ongelijkheid, die God in de menschen heeft gelegd. Het breekt de sociale ongelijkheid, door den mensch opgeroepen met verkrachting van het liefde-gebod, het voorkomt, dat de opgang van den een insluit den ondergang van den ander. Het gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen, ethisch gewaardeerd, blijkt in overeenstemming met de sociologische wet,

die in het gebod der naastenliefde door Jezus Christus gegeven werd, en in dit collectief bezit ligt de sociale eisch van het christendom. En wanneer eenmaal dit christendom weer wordt de vernieuwende kracht in het maatschappij-leven, dan zal het zijn in den socialistischen weg. Dan wordt de beweging van het christendom doordeesemd met de sociale rechtvaardigheid van het socialisme, dan wordt de beweging van het socialisme rijk aan Goddelijken wasdom.

Nogmaals: er zullen positieve christenen zijn, die deze uitspraak houden voor een hallucinatie, er zullen positieve socialisten zijn, die spotten met deze achteraanhinking van het christendom, zij beiden leerden niet afsteken naar de diepten van de geestelijke geaardheden der menschen, waaruit alle geestes- en wereldwoelingen haar oorsprong nemen.

In de saâmvloeiing van de wereldbeweging van het christendom met de wereldbeweging van het socialisme ligt de groote kracht der ontwikkeling voor beide, tot zegen der maatschappij.

Heilig en schijnheilig
Door
Alex. Gutteling.

I

Het Lieveheershaantje

Gij woont des zomers in de omsterde harten
Van bloemen guld, bij 't blondbedonsde zaad,
Uw ronde oranje pantser, fijn met zwarte
Puntjes besterd, een sluier sleepen laat,
Soms, als een zilvergazen maagdenwijle
Uit gouden kroon waar 't duister haar door gluurt
Als donkre blik door blinkend gulden spijlen
Wen 't nachtlijk zwart van lichtende oogen vuurt.
Maar eensklaps wijken, als gekleurde zwaarden
Van 't schip, de platen van uw bont kuras,
Dan, lichte zeilen, rijzen fijn-dooraêrde
Vlerkjes doorschijnend gelijk elfenglas,
En als een zonnestofje, een zaadpluis, drijft ge
Door 't brandend blauw van de zoet-geurge lucht,
Gij stijgt - ik tuur u na - maar o waar blijft ge,
Zijt ge in den hemel en naar God gevlucht?
Kruipt ge nu kleurig op zijn zilvren handen,
Of schittert ge op Maria's blauw gewaad,
Om met Hun zegen weer op de aardsche landen
Te dalen, voor wie blijde u gadeslaat?
Voor blonde kindren, die u nimmer deren,

Schoon zij de fraaiste kevers vliegen doen
Aan scherpe draden die hun 't lijf bezeeren,
Bestoven bruin of zwart of gulden groen.
Voor stille droomers: wen geen bloemen blinken
Schuilt ge in 't verwarmde huis in donkre spleet
En komt soms eensklaps op den vinger zinken
Van wie in 't wintersch grauw geen troost meer weet.
Dan ziet hij plotsling zondoortrilde verten
En 't stralend blauw dat rond de wereld staat
En u, bewoner van de omsterde harten
Der bloemen guld, bij 't blondbedonsde zaad.

II

De Spin

Gij bouwer van de zilvrige paleizen
Die trillen bij den zachtsten najaarswind,
Dra scheuren, en die ge altijd weer begint,
Zoolang de luwe Octoberdampen grijzen;
Gij schoone moordnaar in uw schoon kasteel,
Steeds draagt ge op uw nauwsluitende gewaden
Den flonkertooi van toovrige sieraden:
't Schijnheilig kruis op 't sombere fluweel.
't Is als de pracht van 't was-beschilderd linnen,
Zooals Javaansche vrouwen 't uur na uur
En kleur na kleur in zorgzaam-scherp getuur
Versieren, wijl ze op vreemdste vormen zinnen.
Maar schooner is uw woning, als een net
Van diamanten, wen van dauw of regen
Langs iedren draad de ronde dropplen zegen,
Gij middenin, een donkere amulet.

Sociale hygiëne

Een sociale taak voor den geneeskundige.
De sociale beteekenis der Beroepsziekten en Bedrijfshygiëne, door L. Heijermans. Uitgave W.L. en J. Brusse te Rotterdam.
Die Aufgaben und Ziele der sozialen Medizin von Ludwig Teleky. Wiener klinischen Wochenschrift. no. 37. 1909.
De medewerking der Geneeskundigen aan het Staatstoezicht op den arbeid, door Prof. H. Burger, in het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Oct. 1909.

De heer L. Heijermans, bekend door een druk bezochte cursus over Beroepsziekten aan de Technische Hoogeschool te Delft en door zijn Handboek over dit onderwerp, beide vroeger in deze rubriek besproken, is aan de Amsterdamsche Universiteit toegelaten als privaat-docent in de leer der beroepsziekten en bedrijfshygiëne. Ook deze derde poging om belangstelling te wekken voor een verwaarloosd maar belangrijk onderwerp, verdient waardeering en aandacht.

Ditmaal wende de heer Heijermans zich tot de aanstaande geneeskundigen om hen te wijzen op een sociale taak, en te trachten hen de kennis te geven, die zij voor een goede vervulling noodig zullen hebben. Met die sociale taak is niet bedoeld dat de arts maatschappelijk werk verricht. Dat hij dit doet, spreekt eigenlijk van zelf. De geneeskundige is niet uitsluitend geleerde maar naast dienaar der wetenschap vooral dienaar der samenleving. En breed opgevat, zal hij niet alleen hulp verleenen aan zieken doch ook bijstand geven om ziekten te voorkomen en de gezondheid te bevorderen. Hij is naar de

bedoeling van zijn beroep stellig ook hygiënist. Het woord sociaal wijst echter op een andere beteekenis dan de letterlijke vertaling leert. Er is in onzen tijd een sociale beweging gaande, een strooming in de samenleving, die zich duidelijk ten doel gesteld ziet om een verdrukt deel der maatschappij, de klasse der loonarbeiders, op te heffen tot een hooger peil van welstand. Daartoe behoort ook het bereiken van een betere gezondheid, van meer kracht en weerstand.

Al wat aan deze beweging deel neemt, haar ondersteunt en voortstuwt, verdient de naam sociaal niet alleen door het tegenwoordig gebruik van deze terminologie, doch ook omdat er thans voor onze maatschappij geen grooter belang is dan die beweging zoo goed mogelijk te doen slagen. Daarmee is een vooruitgang te bereiken, die voor elk ander maatschappelijk streven een vasten en betrouwbaren ondergrond tot stand zal brengen.

De sociale taak van den geneeskundige is nu, dat hij door den aard van zijn opleiding en kennis aan deze strooming moet deelnemen en zijn invloed er zich ten goede zal kunnen doen gelden. Daarin te kort te schieten legt hem een zware verantwoordelijkheid op. Maar daarin de wetenschap te ontwikkelen en toetepassen als een heilzaam licht bij de moeilijke en donkere tochten, die de arbeidersklasse genoodzaakt is te ondernemen, herinnert aan de tijden dat de dragers der geneeskundige wetenschappen wegbereiders waren van geestelijke ontwikkeling en humaniteit.

* * *

De nieuwe privaat-docent in Amsterdam is een voorganger op dien socialen weg der geneeskundigen. Dat bewijst reeds de titel van zijn ‘eerste openbare voordracht’ waardoor hij onmiddellijk de aandacht vraagt voor de ‘sociale beteekenis’ van het onderdeel der wetenschap, dat hij voor de medische studenten zal gaan behandelen. Hij wijst er op hoe de aanstaande arts vooral zijn aandacht wijdt aan de ziekelijke stoornissen in het menschelijk organisme, doch hoe de opsporing der ziekteoorzaken hem noodzakelijk moet leeren dat de omstandigheden waaronder elk individu leeft daarop van invloed

zijn. Dit was de oorsprong der algemeene of publieke hygiëne, die zich vooral ontwikkelde door de pogingen om epidemische en besmettelijke ziekten te weren.

Een verder gaande stap is die naar de sociale hygiëne. Het is verwonderlijk dat de heer Heijermans dit niet met meer helderheid in 't licht stelt. De sociale hygiëne ziet de maatschappij niet zoozeer als een geheel van individuen, die een gezamentlijk gezondheidsbelang hebben. Zij let bijzonder op het onderscheid tusschen groote groepen in de samenleving, wier levensomstandigheden zoo aanzienlijk verschillen, dat dit zich in hun gezondheidstoestand afspiegelt. En begrijpelijkerwijze interesseert zij zich vooral voor de groep wier levensomstandigheden het ongunstigst zijn, te meer daar in die groep een zoo krachtig verlangen naar verbetering zich ontwikkelt. Dat de sociale geneeskundige zich hiervan ten volle bewust wordt is voor een krachtige vervulling van zijn taak buitengewoon belangrijk.

De heer Heijermans heeft het terrein der algemeene of publieke hygiëne in zijn voordracht niet opgegeven voor dit nieuwe gebied. Onder de velerlei levensomstandigheden, als woning, kleeding, voeding, enz., heeft ook de soort van den verrichten arbeid op de gezondheid grooten invloed. Van deze grondstelling der algemeene hygiëne gaat hij uit, om aan te toonen hoe belangrijk de leer der beroepsziekten is. Hij wijst erop dat inderdaad de sterftecijfers bewijzen welke groote verschillen er zijn in de gezondheidstoestanden bij verschillende beroepen. Dat er dus in het werk ziekteoorzaken schuilen, en dat de opsporing ervan ook voor de gewone geneeskunde van belang is, behoeft geen betoog, en is reeds lang algemeen erkend. Toch heeft het al te veel aan belangstelling voor dit onderzoek in ons land ontbroken. Begrijpelijkerwijze verdiepte de eerste privaatdocent op dit gebied zich niet in de oorzaken van deze verwaarloozing, doch vond hij het meer geraden nieuwe belangstelling te wekken. En hierdoor blijkt hij voorganger te willen zijn in de sociale geneeskunde, dat hij het tracht te doen door op de sociale beteekenis en niet zoozeer door op de wetenschappelijke beteekenis van de beroepsziekten te wijzen. Wat verstaat de heer Heijermans echter onder de ‘sociale’ beteekenis? Allereerst dat er in de maatschappij

minder invalieden zullen komen, indien beroepsziekten meer bekend zullen worden, en praeventieve maatregelen den omvang ervan beperken. Er is een belang ‘voor de gemeenschap, voor den Staat, voor den fabrikant en natuurlijk voor den arbeider’ te behartigen. Dit alles wordt uitvoerig uiteengezet, en duidelijk blijkt eruit dat de arts die niet alleen van beroepsziekten op de hoogte is, maar bovendien ook aangeeft hoe die te voorkomen zijn, een buitengewoon nuttig werk zal verrichten. Is hij daarmee ook genaderd tot de sociale taak, zooals die in 't algemeen werd omschreven? Inderdaad is dat het geval, al maakt de nieuwe privaat-docent het niet zóo duidelijk als wel gewenscht is. Het loont de moeite dit nader uiteen te zetten, vooral omdat hierdoor de oorzaak der geringe belangstelling der Nederlandsche geneeskundigen voor de bedrijfshygiëne in 't licht gesteld kan worden.

* * *

De geneeskundige, die in zijn practijk ziekteverschijnselen ontmoet, waarvan hij de oorzaak meent te vinden in 't beroep van den zieke, zal dezen waarschuwen, hetzij om een ander beroep te kiezen of zich op een bepaalde wijze voor de gevaren in acht te nemen.

Dat vinden van die oorzaak is echter dikwijls even moeilijk als 't veranderen van beroep of 't opvolgen van den gegeven raad. Het zal zich uitteraard beperken tot sprekende verschijnselen en de leer der beroepsziekten die op deze wijze ontstaat, is beperkt in omvang en inhoud. Een ontwikkeling ervan is alleen mogelijk wanneer de schadelijke invloed òf door toevallige opéenhooping van dezelfde ziekteverschijnselen in de practijk van een enkelen arts, zich toont als van meer algemeene strekking; dan wel wanneer de geneeskundige een bijzonder onderzoek naar ziekteverschijnselen in een of ander beroep gaat instellen.

In beide gevallen krijgt de belangstelling van den arts een sociaal karakter; hij ziet niet meer individuen doch een sociale groep die onder bepaalde omstandigheden leeft. Want het zal niet uitsluitend het beroep zijn, ook de toestanden in de werklokalen, de arbeidstijd, de arbeidskleeding, voeding, huis-

vesting, standsgewoonten zijn in die sociale groep van een bijzondere soort en oefenen mede hun invloed uit op de gezondheid en ziekte.

Die sociale groep te helpen aan verbeteringen zal de krachtigste drijfveer zijn om het verschijnsel der beroepsziekten te bestudeeren en zoo mogelijk te cureeren. Dit is de ware bron voor de kennis der beroepsziekten, en het is niet toevallig dat de kennis omtrent de phosphornekrose bij luciferfabriekarbeiders afkomstig is uit Weenen, waar die industrie het eerst op eenige schaal voorkwam; dat de kennis omtrent loodvergiftiging in de aardewerkindustrie stamt uit het Engelsche pottery-district. En zoo verder die van loodvergiftiging bij schilders uit Parijs, van kwikvergiftiging bij spiegelmakers uit Fürth, van beroepsziekten der zinkgieterijen uit Silezië. In al die plaatsen was een groote sociale groep van arbeiders in eenzelfde bedrijf en onder gelijke omstandigheden, die tot een sociale, inplaats van tot een individueele waarneming dwongen.

Terecht legt dan ook de heer Heijermans tusschen de leer der beroepsziekten en de bedrijfs-hygiëne een nauw verband. Het moet echter niet gezien worden als een noodzakelijk voorafgaan van 't eerste aan het laatste, doch als een gelijktijdige ontwikkeling van beide onder den invloed der omstandigheden.

En hiermede naderen wij de oorzaak voor de geringe belangstelling der Nederlandsche geneeskundigen voor de beroepsziekten. De wetenschap voor zoover die gesymboliseerd is in handboeken en litteratuur was er niet de mindere van elders in Europa, waar toch de Europeesche geleerdheid zonder oponthoud toegang in ons land vond. Doch niet uit vakboeken is het dat de ware belangstelling voor beroepsziekten ontstaat, maar uit het sociale leven. En ons land miste die sterkere sociale klasse- en beroepssplitsingen en bijeenvoegingen, zooals andere meer industriëele landen die kenden. Ons land miste ook lang wat een sociale beweging genoemd kan worden.

Toch was er ook in ons land plaats voor den socialen geneeskundige en wij hebben dien gehad b.v. in Dr. Coronel, die daarvan reeds in de Ekonomist van 1855 en in de Gids

van 1863 blijk gaf. Maar navolging heeft zijn voorbeeld en weerklank zijn stem niet gevonden.

Merkwaardig is het echter hoe van af 1870 en in sterk klimmende mate tot 1887 ongeveer, een sociale beweging in ons land ontstond. En merkwaardig is hoe van de parlementaire enquète van 1887 dateert het begin der belangstelling zoowel voor het vóorkomen als het voorkòmen van beroepsziekten. Dat er geneeskundige hygiënisten van dat tijdstip zich even onkundig als weinig belangstellend voor de sociale hygiëne hadden getoond, opgegaan als zij waren in de algemeen maatschappelijke of publieke hygiëne, was de eenige doch ook de absoluut dwingende oorzaak om anderen dan hen met de zorg voor de beroepshygiëne te belasten. Dit mag nog wel eens duidelijk in de herinnering teruggeroepen worden, nu van uit medische kringen herhaaldelijk betoogd wordt dat eigenlijk aan den geneeskundigen hygiënist de voorrang boven den technicus toekomt, waar het geldt het belang van de gezondheid der arbeiders te behartigen. Niet de geneeskundige of de technische, maar de sociale hygiënist heeft die taak te vervullen. Dit is een vroegere eisch dan die over de wetenschappelijke opleiding welke aan de sociale taak voorafgaat. Medici en technici gelijkelijk hebben in de verschillende landen pioniersarbeid gedaan, mits zij slechts sociaal-hygiënist wilden worden en bleken te kunnen zijn.

Het sociale ambt van arbeidsinspecteur, maakt de toepassing eener sociale hygiëne noodzakelijk. Voor het arbeidstoezicht bestond er geen algemeene, doch een arbeidersgezondheid waarop te letten was. Van daar dat b.v. in ons land phosphornekrose, loodvergiftiging in de aardewerkindustrie, steenhouwerslonglijden, om enkele te noemen, door de arbeidsinspectie werden onderzocht. Van dit alles was geen wetenschappelijk nieuws te vinden. Als beroepsziekten waren zij bekend in theorie, in de boeken, doch onbekend in de werkelijkheid van 't Nederlandsche arbeidsleven. En het was de bedrijfshygiëne die in 't verband met de leer der beroepsziekten in deze, alsook in vele buitenlandsche, gevallen de eerste was.

De wetenschappelijke studie der beroepsziekten, die steeds voortkwam en moet voortkomen uit een sociale belangstel-

ling - is niet de heer Heijermans daarvan het levend voorbeeld? - wordt niet bevorderd als een zuivere wetenschap, kasplant in de cultuur-gunstige serre der universiteit, - maar zij wordt allereerst gedragen door de sociale beweging, om in directe terugwerking aan die strooming zelve een verheldering, en voor haar deel, inzichtsvolle leiding te geven. En om deze reden reeds is het doel der leer van de beroepsziekten, dat is de bedrijfshygiëne, dikwijls eerst onder practische, en later onder verbeterde en meer bezonnen wetenschappelijke leiding, voorafgegaan aan de in verschillende boeken gekristaliseerde kennis der beroepsziekten.

* * *

Het was van belang de uiteenzetting van dezen samenhang eenigszins uitvoerig te geven. Allereerst om aantetoonen dat de heer Heijermans met zijn ijverige bevordering van de leer der beroepsziekten inderdaad den weg wijst naar een sociale taak voor den geneeskundige. Daarnaast echter om, scherper dan de heer Heijermans dit deed, te doen uitkomen dat juist het inzicht van het sociale der taak van den bedrijfshygiënist, hem stelt naast de algemeene, geneeskundig gebaseerde, hygiëne, en niet daarin, als beoefenaar van een - zij 't ook belangrijk-onderdeel. Doet men dit niet, dan wordt voet gegeven aan 't geschil of de geneeskundige dan wel de ingenieur aangewezen is, om uit te maken waar en hoe de gezondheid der arbeiders moet worden bevorderd. Want beide zullen het kunnen, doch meer dan de geneeskundige of technische opleiding, zal de sociale waarneming en ervaring beslissend zijn voor de waarde van den socialen hygiënist. Deze hoofdzaak dreigt bij 't onbeteekenend geschil te worden vergeten. Tot misverstand, dat daaruit ontstaan kan, geeft tot mijn spijt ook de heer Heijermans aanleiding. Wanneer hij b.v. schrijft ‘Ware wetenschappelijk bekend, wat 't gevolg is van den nachtarbeid, *allicht* zou het verbod van nachtarbeid spoediger tot stand komen, dan thans, nu in hoofdzaak ethische en sociale motieven te berde worden gebracht,’ dan wordt een tegenstelling gemaakt tusschen pure wetenschap en ethischsociaal motief, die niet bestaat en niet bestaan mag. Want

zoo ooit die kennis geheel wordt verkregen, dan zal het zijn door de kracht van dat ethisch-sociale opdat die kennis zal dienen als een, doch lang niet de sterkste, van hare middelen, tot het behalen eener overwinning op een ekonomisch-technische belangenmacht.

Sterker is nog dat hij kan zeggen: 'De geheele arbeidswetgeving rust *in hoofdzaak* op medische en hygiënische gegevens.'

Dit schrijvende moet toch de heer Heijermans in den gang van zijn betoog zijn medegesleept tot voorbij het al te bekende feit, dat de arbeidswetgeving naar aard en karakter sociaal-ekonomisch is. Zelfs het hygiënische onderdeel der arbeidswetgeving is van een duidelijk technisch-ekonomische structuur, en hoezeer het zich in den vorm ook richt naar de hygiënische *practijk*, komt het tot stand en dankt het den meer of minder waardevollen inhoud aan de meer of mindere kracht der stuwende sociale beweging.

Ook voor den heer Heijermans is dit bekende waarheid. Nu hij die echter buiten zijn betoog stelt, en gevolgen trekt uit eenzijdige vooropstelling van de medische kennis werkt hij mede tot verwarring.

Zoo kan - om een bij uitstek feitelijk en practisch onderwerp te kiezen - de heer Heijermans concludeeren, dat voorschriften tegen het groote gevaar der inademing van slakkenmeel slechts dan met zaakkennis gegeven kunnen worden, wanneer de medische wetenschap heeft aangetoond in welke mate en onder welke omstandigheden die slakkenmeelinhalatie gevaren oplevert. Weliswaar schrijft hij daarbij dat de wetgever toch moet ingrijpen, al verkeert de medicus nog in onzekerheid, doch terecht zal een industriëel eischen dat de hem opgelegde voorschriften met zaakkennis gegeven worden of anders achterwege dienen te blijven. Hij zal niet bereid zijn tot onkosten tenzij het voor de gezondheid der arbeiders dienstig zal zijn. Doch de practicus en met hem de arbeider zou het zeer betreuren indien op de geneeskundige studie gewacht werd. En inderdaad is dat ook onnoodig. Het zaakkundige van het voorschrift hangt niet van die studie af, doch uitsluitend van de technische ervaring met toestellen, die de stof van het slakkenmeel uit de ademhalingsatmosfeer houden. Is dit laatste bereikt dan is het gevaar afdoende bestreden.

Dit voorbeeld staat niet op zichzelf.

Over oorsprong en beteekenis van talrijke schadelijke invloeden, zoo b.v. van de witte phosphor, van lood, kwik, zink, chromaten, werd en wordt nog gestreden door de theoretici, terwijl de sociale hygiënist het gevaar geheel of grootendeels reeds heeft afgewend.

Een ander privaat-docent, over wien straks meer geschreven zal worden, zegt dan ook terecht: 'Das practische Leben hat haüfig nicht Zeit zu warten, bis der Theoretiker mit seiner Untersuchung zu Ende gekommen; der Praktiker greift dort zu, wo er ein Feld für seine Tätigkeit gefunden zu haben glaubt. Haüfig trifft er das Richtige, manchmal irrt er. Mag der Versuch zur Abhilfe aber nun der Intuition des Praktikers oder den Erwägungen des Theoretikers entsprungen sein, immer ist es Aufgabe der sozialen Medizin, Kritik zu üben an den Leistungen und der Leistungsfähigkeit der angewandten Mittel.

Immer aber musz diese Kritik geübt werden vom Standpunkt der *sozialen* Medizin, immer musz untersucht werden, wie diese Mittel einwirken auf die unsere Betrachtungsobjectbildenden *Massen*erscheinungen, nicht wie sie auf den Einzelnen einwirken.'

Het betoog van den heer Heijermans dat deze beschouwing buiten den logischen gang der gevolgtrekkingen sloot, geeft dan ook aanleiding tot - stellig zoo niet bedoelde - overschatting van de leer der beroepsziekten.

Het is zeer de vraag of de arbeidende klasse het met hem eens zal zijn wanneer hij haar de modelfabriek doet zien 'als vrucht van de studie der beroepsziekten' en of zij afwacht tot 'de medische en physiologische gronden bekend zijn, die tot de vaststelling van den normalen arbeidsdag *voeren*.'

Waarschijnlijk zullen de wenschen en eischen daaromtrent wel op andere gronden berusten, al zullen medische uitspraken daarover gaarne als strijd- en agitatiemiddelen uitgelokt en gebruikt worden. Overschatting vooral schuilt in het slot van de eerste openbare voordracht. Daarin wordt zeer te recht gezegd dat de artsen, voor zeer bepaalde beroepen werkzaam, de schaduwzijden ervan nauwkeurig moet kennen. 'En verder bestudeeren,' zou ik er alleen gaarne bijvoegen. Doch wanneer

daarop de conclusie volgt dat de toekomst daardoor zal doen zien: de hygienisch beste arbeidsverhoudingen, onder toezicht van deskundige medici; en de redenaar het niet optimistisch vindt aan te nemen dat ‘al de nadeelige gevolgen verbonden aan het industrieele leven, den vroegtijdigen dood, de voortijdige invaliditeit, de beroepsziekten, de verhoogde tuberculose-morbiditeit en mortaliteit enz.’ voorkomen zullen kunnen worden, dan geeft hij een toekomstideaal, dat daarom in de lucht hangt, daar de weg erheen slechts aangewezen wordt door een college over beroepsziekten. De weg daarheen is dezelfde als die van de sociale beweging, vol strijd voor de klasse wier belang het geldt; vol worsteling, onderzoek, mistasten en weer vinden, voor hen die door wetenschappelijk en sociaal inzicht den weg zullen hebben te belichten en te effenen.

* * *

In dit zelfde jaar - 28 Mei 1909 - werd aan de Weensche universiteit een ander kenner van beroepsziekten als privaatdocent toegelaten. Het is Dr. Ludwig Teleky, specialist voor beroepsziekten bij de vereenigde Oostenrijksche Krankenkassen, die vooral door zijn belangrijk onderzoek over de phosphornekrose in Oostenrijk en zijn hardnekkigen met succes beloonden strijd tegen witten phosphor en loodwit ook buiten zijn land de aandacht heeft getrokken. Zijn intree-rede opgenomen in de ‘Wiener klinischen Wochenschrift’ en getiteld ‘Die Aufgaben und Ziele der sozialen Medizin’ is als een program te beschouwen voor de sociale taak van den geneeskundige. Want hij vat die ruimer en breeder op dan de enkele studie der beroepsziekten en wijst er met nadruk op dat zijn opvatting van de ‘soziale Medizin’, hoewel door de faculteit der Weensche universiteit aanvaard, belangrijk afwijkt van wat er gewoonlijk onder verstaan wordt. Het geldt n.l. dezelfde verwarring die 't woord sociaal overal te weeg brengt wanneer het enkel als maatschappelijk wordt vertaald en niet gezien als het kenmerkende woord voor alles wat samenhangt met de verheffing van den vierden stand, van de arbeidersklasse tot hooger peil van welstand, ontwikkeling en beschaving.

Juist dit maakt het belangrijk de beschouwingen van Teleky

in deze rubriek eenigszins uitvoerig over te nemen, omdat de overgang van de geneeskunde tot publieke en sociale hygiëne erin zoo nauwkeurig is geteekend, en de gronden voor dien overgang scherpzinnig zijn aangeduid. Hij schrijft aldus:

'Die Heilkunde als Wissenschaft sieht in dem erkrankten Individuum vor allem den Kranken; indem sie von seinen sonstigen Eigentümlichkeiten, seinen sonstigen Verhältnissen absieht, indem sie nur das Krankhafte an ihm in Betracht zieht, hebt zie aus der Fülle der Einzelbeobachtungen das vom physiologischen Abweichende hervor, und gelangt so zur Aufstellung bestimmter Krankheitsbilder. Diese letzteren nach allen Richtungen hin zu durchforschen, die Ursachen ihres Entstehens und Verschwindens am Einzelindividuum zu erkennen, Mittel zu finden zur Beeinflüssung krankhafter Zustände am Einzelindividuum, dies ist die Aufgabe der Heilkunde, der klinischen Medizin im weitesten Sinne dieses Wortes, mit all ihren Hilfswissenschaften. Mittel und Wege anzugeben, wie der Einzelne sich vor Schädigungen bewahren, seinen Körper kräftig entwickelen könne, dies ist Aufgabe der individuellen Hygiëne.

Frühzeitig aber sah man in dem Individuum nicht nur das Einzelindividuum, sondern das Glied einer Gesammtheit, den Bürger eines Staates, oder einer Stadt. Man erkannte von welcher Bedeutung Gesundheit und Krankheit des Einzelnen für die Gesammtheit seien, und man erkannte dasz vor vielen Gesundheitsschädigungen der Einzelne *nur* durch Eingreifen der Gesammtheit bewahrt werden könte. Dieser Zweig der medizinischen Wissenschaft, die *öffentliche Gesundheitspflege,* die im Individuum vor allem das Glied einer territorialen oder politischen Einheit des Staates oder der Stadt sieht, entwickelte sich - *und zwar zunächst ganz unabhängig von der Heilkunde* - dort zuerst, wo das Individuum vor allem und fast ausschlieszlich als Glied der Gesammtheit Geltung hatte, im alten Hellas und im Rom der Könige und der Republik.

Mit dieser öffentlichen Gesundheitspflege hat die *soziale* Medizin gemein, dasz sie in dem Individuum nicht das Einzelindividuum sieht, sondern das Glied einer Gesammtheit, aber nicht wie die öffentliche Gesundheidspflege das Glied einer politischen oder territorialen Einheit, den Bürger des Staates

oder der Stadt, *sondern das Glied der Gesellschaft*, das Glied einer bestimmten wirtschaftlichen Gruppe, vor allem den Angehörigen einer bestimmten Klasse, der eben als *solcher* einer Reihe von seinen Gesundheitszustand beeinflüssenden aüszeren Wirkungen, vor allem Gesundheitsschädigungen ausgesetzt ist, *die ausschlieszlich, vorwiegend, in besonderer Stärke oder in eigenartiger Gestalt sich gerade in seiner sozialen Schichte geltend machen*, mit der wirtschaftlichen Lage dieser Schichte in engern Zusammenhange stehen.'

De aldus geteekende ontwikkelingsgang stelt in staat om de taak eener sociale geneeskundige wetenschap onmiddellijk te zien als een breed veld dat velerlei streven omvat. Teleky omschrijft die taak dan ook als het onderzoek naar den samenhang tusschen den socialen toestand met de daardoor bepaalde levensomstandigheden en het gezondheidspeil; tusschen de schade die zich in deze sociale laag of klasse der bevolking in bijzonderen vorm of sterkte doet gelden, en de daarin heerschende gezondheidsverhoudingen. Belangrijk is echter vooral dat hij aantoont hoe de aangeduide ontwikkeling der geneeskunde niet een opzichzelfstaande groei is, doch in engen samenhang geschiedde met de maatschappelijke verhoudingen.

'Sowie für die Entstehung und practische Betätigung der öffentlichen Gesundheitspflege Voraussetzung ist das Vorhandensein umgrenzter staatlicher Gebilde, so ist auch Voraussetzung für Entstehen und Tätigkeit der sozialen Medizin das Vorhandensein verschiedener Klassen, die nicht nur durch ihre gesellschaftliche Funktion, sondern auch durch die Verschiedenheit der gesammten Lebenshaltung ihrer Angehörigen sich von einander scheiden.'

De sociale geneeskundige wetenschap had slechts een beperkt gebied in den tijd van het kleine boerenbedrijf en het ambacht, toen bedrijfshoofden en ondergeschikten uiterlijk ongeveer op dezelfde wijze leefden. Daar waar duidelijk een lagere klasse zich van een hoogere onderscheidde, is blijkens de oudere medische litteratuur, ook de invloed van de sociale verhoudingen op de gezondheidstoestanden bekend geweest.

Als wetenschap echter kon de sociale geneeskunde pas ontstaan 'nachdem sowohl die Medizin selbst, als auch die Volkswirtschaftslehre und die Statistik eine *gewisse Höhe der*

Entwicklung erreicht hatte, vor allem erst dann als die gegebenen wirtschaftlichen und kulturellen Verhältnisse die Möglichkeit geschaffen hatten, aus den theoretischen Erkenntnissen der sozialen Medizin auch *praktische Folgerungen* zu ziehen.'

Dit nu is eerst het geval geworden in de jongste ontwikkeling der maatschappij, waarin het verschil in levenswijze tusschen de verschillende klassen der maatschappij grooter werd, en die klassen zich meer homogeen, meer massaal en scherper afteekenden. Bovendien doordat de arbeidersklasse tengevolge van haar geleidelijke verheffing een onderwerp van wetenschappelijk geneeskundige zorg werd en niet langer aan kwakzalvers en beunhazen bleef overgeleverd. 'Vor allem aber' zegt Teleky 'hat die wachsende Bedeutung der Arbeiterklasse, so wohl an Zahl als auch an Einflusz die Aufmerksamkeit der Oeffentlichkeit und der Staatsverwaltung auf den Gesundheitszustand dieser Klasse gelenkt und hat bewirkt dasz Vorschläge zur Verbesserung dieses Gesundheitszustandes Gehör fanden.'

Met een historisch overzicht van de hygiënische zorg voor de arbeiders, eerst in Engeland, later in Duitschland en Frankrijk verduidelijkt hij hoe de sociale taak van den geneeskundige zich moest ontwikkelen uit de omstandigheden en thans daarin een vasten basis heeft gekregen.

* * *

De hiervoor geschetste beschouwing over den grondslag der 'sociale geneeskunde' geeft vertrouwen dat Dr. Teleky het gebied dier nieuwe wetenschap op breede wijze zal beschrijven. Allereerst wijst hij erop hoe de enkelvoudige waarneming weliswaar gegevens kan verschaffen om den invloed van de sociale toestanden op de gezondheid vasttestellen, doch dat de aldus verworven kennis slechts elementair en vaag is. Bovendien is die kennis eenerzijds zoo weinig zeggend dat zij bijna als vanzelfsprekend kan worden aangenomen, terwijl zij anderzijds sterk onder den invloed van subjectieve voor-ingenomenheid staat. Alleen de wetenschappelijk bedreven statistiek verschaft de middelen tot de objectieve waarneming van het verschijnsel in de menigten. De ontwikkeling van de cijferkunst tot een wezenlijk

medische statistiek is daarom noodig. Daarnaast kan ook het stelselmatig onderzoek van een menigte personen belangrijke gegevens verschaffen, doch dan dient naast nauwkeurige kennis van ziekteverschijnselen ook een niet minder preciese kennis van de sociale verhoudingen aanwezig te zijn. Terloops wijst hij erop van hoe groot nut een dergelijk onderzoek ook voor de meer eigenlijke geneeskunde kan zijn, maar vooral is kennis van den samenhang tusschen sociale omstandigheden en den gezondheidstoestand nuttig om te leeren zien, dat elke verbetering van de eerste, de laatste mee omhoog trekt; en dus staat en volk in groote mate ten goede komt.

De aldus te verkrijgen kennis heeft echter haar voornaamste beteekenis om op te sporen wat er te doen is ter opheffing van velerlei misstanden, opdat getracht worde zulke voorwaarden te scheppen dat de regelen der persoonlijke gezondheidsleer gevolgd kunnen worden. De bestrijding van volksziekten en kwalen kan verdiept en versterkt worden door na te gaan welke de oorzaken voor de verspreiding ervan in 't bijzonder onder de lagere bevolkingsklassen zijn.

Als onderdeel daarvan komt dan de studie en bestrijding der beroepsziekten naarvoren die weliswaar reeds van ouden datum is en haar voorgangers in vroegere eeuwen kan vinden, doch die pas beteekenis kreeg door nieuwere statistische gegevens. Om daaruit goede gevolgtrekkingen te maken zegt Teleky, is alleen medische kennis niet voldoende; ‘es bedarf genauer Kenntnisse der Arbeitsverhältnisse und Arbeitsbedingungen in den einzelnen Berufen.’ Vooral omdat het er op aan komt te leeren zien niet alleen waar het gevaar schuilt, doch ook hoe groot dat gevaar is voor de groep arbeiders in een beroep, door aan te duiden welke de ziektekans is, waaraan zij zijn blootgesteld. En wanneer dient te worden aangegeven wat ter bestrijding moet geschieden, zal naast de verworven geneeskundige kennis beschikt moeten worden over ‘genaue Kenntnisz der beruflichen Verhältnisse, Kenntnisse auf dem Gebiete der Gewerbehygiëne, Kenntnisz der Arbeiterschutzgesetzgebung der verschiedenen Länder.’ Door de leer der beroepsziekten op deze bijzondere, sociale wijze aan te vatten, zal de meer zuivere medische wetenschap niet geschaad, doch belangrijk gebaat worden, doordat nieuwe problemen om

oplossing gaan roepen. Innig kan dan ook het verband blijven met allerlei andere takken der geneeskunde.

Doch breeder is nog het gebied. Waar zoo vaak het onderzoek leert hoe de sociale omstandigheden de opvolging van gezondheidsvoorschriften belemmeren of beletten, zullen de organisaties, die in 't bijzonder de sociale omstandigheden trachten te verbeteren, de aandacht van den socialen geneeskundige verdienen, temeer wanneer zijn hulp daarbij wordt gevraagd. De sociale verzekering is de verzamelnaam voor zulke organisaties. Deze zoo goed mogelijk te maken, door te trachten het wezenlijke doel - de verheffing der arbeidersklasse - te bevorderen, afgezien van de vakbelangen van den artsenstand, die het streven naar dat doel doorkruisen, eischt niet alleen goede wil maar ook studie en arbeid. Er kan bijna van een sociale verzekeringsgeneeskunde gesproken worden die nog zoo goed als geheel te ontwikkelen en voor alle artsen van een dringende beteekenis is.

Daarnaast noemt Teleky ook hoe de geneeskundige in het staatstoezicht op den arbeid, uitteraard een sociale taak zal moeten vinden.

Samenvattende geeft hij ten slotte dit overzicht van de sociale geneeskunde:

‘Zij is het grensgebied tusschen de geneeskundige en de sociaal-ekonomische wetenschap. Zij heeft de inwerking der bestaande sociale en bedrijfsverhoudingen op de gezondheidstoestanden vast te stellen en aan te geven door welke maatregelen van hygiënischen en socialen aard de schadelijke invloeden verhinderd of in hunne werking beperkt kunnen worden. Haar taak is het ook aantegeven hoe de “Errungen-schaften” der individueele hygiëne en der klinische geneeskunde toegankelijk gemaakt kunnen worden voor hen die deze zich alleen en uit eigen middelen niet ten nutte kunnen maken. Zij heeft aan de artsen het wapentuig te leveren dat zij bij hun werkzaamheid op het gebied der sociale verzekering en sociale voorzorg behoeven. Ook de veranderingen die dit alles in den stand der artsen teweeg brengt en de ontwikkelingstendenzen, die zich daarbij vertoonen heeft zij te bestudeeren.’

Tot het vervullen van deze taak roept terecht Teleky veler hulp in, ‘denn die Lebens-, Arbeits-, und Gesundheits-verhältnisse der groszen Masse des Volkes - sie bilden das Haupt*studium* der sozialen Medizin, an der Verbesserung dieser Verhältnisse mit zu arbeiten ist ihre Haupt*aufgabe*.

* * *

Het uitvoerig beeld van de sociale taak voor den arts door Teleky geschetst, is vooral ook voor ons land van beteekenis. Want onder de geneeskundigen wordt meer en meer begrepen dat zij het nieuwe gebied hunner werkzaamheid niet braak kunnen laten liggen. Dit blijkt ook uit de artikelen door prof. H. Burger in het Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde in de jongste nummers geschreven. Hij dringt daarin aan op meerdere plaats voor den arts in het staatstoezicht op den arbeid. Daar dit uitteraard sociaal is zal een meerdere medewerking der geneeskundigen bevorderlijk zijn aan het nieuwe inzicht en de nieuwe medische wetenschap, mits goed begrepen worde dat het hier niet gaat om een vakbelang of om strijd tusschen den medischen en den technischen hygiënist. Beide zijn noodig, doch noodiger is dat zij beide, en door hun samenwerking, zich richten naar het sociaal inzicht, dat voor de vervulling hunner taak en voor het groote doel dat te bereiken valt, onmisbaar is.

IS. P. DE VOOYS.

Boekbeoordeelingen

Henri de Régnier, La Sandale Ailée. 1903-1905. Paris, Société du Mercure de France.

Meer dan de volmaakter schoonheid van den ontzettenden Baudelaire, meer dan de muzikaler zangen van den teederen Verlaine, heb ik altijd de zinrijke beeldenpracht van den aristocratischen De Régnier bemind. Hoe heb ik gedwaald door de landschappen en tooneelen van zijn aandoenlijke, eenvoudige, eerste reeksen: ‘Les Lendemains’ en ‘Apaisement’. Zoo deze poëzie niet groot was, innig en zuiver was ze zeker. En iets groots was er ongetwijfeld in de naar het symbolische neigende, maar toch nog van werkelijke ervaring vervulde ‘Sites’; onvergelijkelijk in zijn soort was van de geheelsymbolische ‘Episodes’ het gedicht ‘Le Verger’: de ‘Drie Bruiden’ der dichtkunst, zooals Toorop ze in de schilderkunst schiep. En in de volgende bundels: hoe trof mij daar het beeld van ‘La Gardienne’: strijd tusschen liefde en roemdorst, weerkeer van den ontgoochelden ridder naar het kasteel waar hij zijn liefste verliet voor hoefgetrappel en zwaardgestraal; het nog schoonere van ‘L'Homme et la Sirène’: naakte natuurlijkheid die valsch wordt door het opgedrongen wijsheidskleed; de triomf der Schoonheid in ‘Hélène de Sparte’, waar de schoone verderflijke in den Hades door haar slachtoffers verheerlijkt wordt; eindelijk ‘Le Sang de Marsyas’: zegepraal van den natuurdichter over Apollo-zelf, door den jaloerschen god gewroken. In al deze gedichten was geest met ontroering vereend in het klare beeld van meer dan enkelpersoonlijke schoonheid. Ongetwijfeld waren er verscheidene onder de kleinere verzen, die meer van een geestrijk naar alle zijden wenden der idee dan van nieuwe aandoening getuigden, en een groote belofte was daarom ‘Les Médailles d'Argile’, waar vooral in de kleine gedichten een

nieuw voelen der werkelijkheid viel aan te toonen. ‘La Cité des Eaux’ bracht mij dáarom een gedeeltelijke teleurstelling, wijl de werkelijkheid-zelve, van Versailles' tuinen, hier dreigde verstrakt te worden tot schoone zinrijkheid inplaats van zinrijke schoonheid. ‘Schoone’ zinrijkheid, want nergens breekt bij De Régnier de zuiverheid van geluid en ritme, maar met den nadruk op ‘zinrijkheid’ omdat het gevoel er soms nauwelijks meer doorheen gloeide. Daarom juist is ‘La Sandale Ailée’ zoo'n heerlijke verrassing voor mij geweest, omdat het van de eerste tot de laatste bladzijde een boek is van innige ontroering. Sedert de ‘Sites’ domineerde de geest, hier domineert het gevoel. Zonder twijfel is zonder machtige ontplooiing des geestes geen groote kunst mogelijk, en de hoogste toppen van het bergland waarop De Régnier's poëzie gelijkt liggen in het midden-gebied en zijn monumentaler dan de arkadische heuvelen in herfstkleuren, waarheen deze laatste zangen ons leiden; maar is er geen bekoring in het liefelijkweemoedige, die het grootsch-gebeeldhouwde der rotskruinen mist? Zou men om de grootsche werken der kunst de innemende kleine willen missen, die ons wel niet doen sidderen en verbleeken, maar een traan lokken uit het droomende oog? En vooral, waar de naïeve aandoenlijkheid der jeugd verrijkt en verdiept is in de omzwervingen en strijden van het leven, waar de traan er niet meer een is van onbewust hopen en vreezen, maar van herinnering en verwachting van den dood, daar is de schoonheid der poëzie als die van den herfst, die lieflijker is dan de lente, met weeker misten en gloeiender kleur.

Psyche trad naar den dichter, met hooggeheven lamp. ‘Wat komt gij doen’ vraagt hij haar ‘nu het te laat is? Vroeger gingen wij de velden langs in het genot derjeugd - waarom verliet gij mij, en komt gij nu met uw lamp de grijze haren van mijn slapen verlichten?’

‘Toen was ik enkel een kind’ zei ze ‘maar nu weet ik de geheimen der bloemen, waarvan ik toen nog den naam moest vragen. - Ik breng u den kus der liefde en den geur van het leven, maar zoek niet meer in mij de Psyche van voorheen...’

> Et soudain, souveraine, éblouissante et nue,
> D'un geste, elle haussa sa lampe devenue

Tout à coup éclatante et semblable au soleil.
Et moi, je regardais son visage vermeil
Qui s'empourprait encor du reflet orgueilleux
De s'être, un soir, penché sur le sommeil d'un Dieu.

Psyche, de ziel, die de Liefde aanschouwd heeft, is na lange afwezigheid weergekeerd tot hem met wien zij zwierf in haar jeugd. Zoo is de liefdevolle aandoening van de ‘Lendemains’ en ‘Apaisement’ na jaren van geestes-ontwikkeling: het speuren naar de geheimen des levens, rijker weergekeerd in ‘La Sandale Ailée.’

De dichter is grijs, en beurtelings wil hij den weemoed van zijn ouderdom verloochenen of eraan toegeven. ‘Wat gaat het mij aan,’ roept hij uit, ‘of uur na uur mij ontvoerd wordt en de asch mijner dagen rust in den bekransten urn, als ik mijn lijf toch altijd nog nieuw gevoel,’

Et si je puis toujours forcer l'Heure nouvelle
A se montrer à moi,
Enivrée, amoureuse et douce ainsi que Celle
Qui venait autrefois,

Soumise et repoussant le cuir de sa sandale
Du bout de son orteil,
Sur la terre docile à son ombre inégale
Danser nue au soleil.

Maar ziedaar dan, hoe op een schoonen avond de weemoed hem zacht en teeder omarmt:

Ce beau jour n'est plus rien que son ombre odorante,
La lumière est éteinte et le vent disparu;
Le parfum ténébreux de l'arbre et de la plante
A remplacé pour nous la forme qu'ils n'ont plus.

Il semble que le temps et l'ombre et le silence
Ordonnent de mourir et de fermer les yeux,
Car si le jour renaît, revient et recommence,
Aura-'t-il la beauté de ce jour radieux?

Krachtig verzet hij zich in ‘L'Eté’. Dronken van een nieuw bloed, waardoor zijn kracht en zijn lichaam gaan herboren worden, staat hij met lachend gelaat rechtop naar de zon, zingt hij het lied van den zomer, droomerig-wellustig en scha-

terend-uitgelaten. Maar den overmoed voelt men in deze uitdaging:

Et, si j'ai mal chanté ta gloire, qu'on me lie
  Au tronc, bien attaché,
Comme on lia jadis à l'arbre de Phrygie
  Marsyas écorché;

Et toi-même, cher Dieu qu'a salué ma bouche,
  Sois le rouge bourreau
Qui par les flèches d'or de ton soleil farouche
  Déchirera ma peau!

Daarna verwint de weemoed hem ten volle en voorgoed. Heerlijke verzen zijn het, waarin hij die altijd eendere en altijd nieuw-gevoelde stemming uitzingt. ‘De ware wijze is hij die op het zand bouwt, wetend dat alles ijdel is in den eeuwigen tijd - - zoo maakt hij zichzelven voor mensch en dingen dat rustige, onverschillige en schoone gelaat - - maar *ik* wil liever dat de angst mijn klagend hart vult:

Car ni le pur parfum des roses sur le sable,
Ni la douceur du vent, ni la beauté du ciel,
N'apaise mon désir avide et misérable
Que tout ne soit pas vain dans le temps éternel.

Of van die smart die hem de eenzaamheid wenschen doet, die van verder komt dan hemzelf, die ieder mensch eenmaal zacht hoort spreken, zeggende *dat de bloem des levens asch is in zijn vrucht*.

Deze en andere, maar ik kan niet alles noemen, tot de dichter berust in de wetenschap, dat zijn jeugd voorbij is: ‘Je ne veux plus de toi, Jeunesse.’

Laisse-moi, je n'ai plus ta force et ton visage,
Ni l'élan furieux où je suivais tes pas;
Laisse-moi, laisse-moi, Jeunesse, je suis las
Du grondement lointain de ta rumeur d'orage.

Maar zal dit mijn vergoeding zijn, denkt hij, dat ik tegen den purperen avondhemel van mijn leven het Teeken van mijn Roem zal zien, zwart, omdat de Roem gekocht wordt met den Dood:

Verrai-je, à l'horizon mystérieux et vide,
Se tordre un noir laurier sur la pourpre du ciel?

* * *

Is het wonder dat de gedichten van Seizoenen, die nu volgen, voor het grootste deel een verheerlijking van den Herfst inhouden? Voelt hij in het eerste niet, dat van de geborduurde beeltenissen der Jaargetijden die den muur van het huis versieren, die van den Herfst hem het meest verwant is? De loome zomermiddag moge hem een wijl bekoren, aan den Herfst zingt hij zijn Oden het liefst:

Je ne veux plus chanter que toi, ô bel Automne - -

want Zomer en Lente leven voort, verbleekt en ingesluimerd, onder den sluier van het weemoedige getij.

Dit boek is een boek van innigheid, en de Liefde verschijnt er in vele gedaanten. Ook de Liefde in engeren zin, die van man en vrouw, beslaat er geen geringe plaats in. De vierde afdeeling is geheel gevuld door beelden van háar. Zij is de onweerhoudbare, de zacht-schijnende die sterker blijkt dan de sterkste, die het best met wijd-open deuren en gedekten tafel simpel verbeid wordt. Haar handen omklemmen de polsen, haar adem zengt het gelaat van den tot hatens toe verbijsterde, bij wien zij binnentrad. - En daarentegen, hoe vol teedere mildheid is het volgende: ‘La Colombe’, van dien schoonen tuin waar het water altijd frisch ruischt -

Et, n'est-ce point ainsi, Amour, que tu demeures
A jamais où ton ombre est entrée une fois,
Et que tu laisses, en souvenir de tes heures
Heureuses, un parfum, un murmure, une voix

Qui, pareils au parfum et pareils au murmure
Que la rose répand et que chuchote l'eau,
Font, mêlés à la voix de la colombe pure,
Plus divin le silence et le jardin plus beau?

Het zou mij te ver voeren, al deze beelden van eigen en anderer liefdeleven, altijd uit de werkelijkheid gegrepen, en altijd anders: van de ééne-eeuwige, van de vergankelijke, van de hartstochtelijke, van de nog niet gevoelde Liefde, te ge-

denken. O die teederheid van het laatste: het meisje dat nog niet bemind heeft:

> Vos mains sont belles, mon enfant, vos mains sont belles,
> Mais leur geste pensif ne s'est jamais penché
> Pour saisir doucement par le bout de ses ailes
> Le papillon qui vole à ta lampe, ô Psyché!

Zoo kan ik ook niet al te uitvoerig zijn over de volgende reeks, die hoofdzakelijk beelden van de poëzie-zelve geeft. In het begin en het einde ervan overheerscht weer de weemoed van den ouderdom. De dichter vond de fluit van zijn jeugd terug, maar wat hem voorheen bezielde is er niet meer. Hij die zijn tuin aanlegde, zijn fruit kweekte en de bron in kunstigen fontein veranderde - zinrijke symbolen van wat de dichter doet - reist heen, en niemand zal zich hem herinneren. De Satyr zoekt in den dronkenmakenden wijn het jeugdgevoel dat hij anders, stram geworden, missen moet.

Rustiger is tegen het einde ‘La Forêt’: zoo het woud hem niet meer den schoonen leugen van voorheen biedt - men denke aan gedichten als ‘Le Songe de la Forêt’ uit de ‘Poêmes’ - de purper en gouden herfst, de kalme pijnboom en de machtige eik

> Et les arbres légers qui chantent dans le vent

zijn een bekoring waarvoor hij de volte der fabelwezens missen wil.

Wat zou hij met een jeugdiger vriend gaan zwerven, zegt hij in ‘Le Refus’, hij die de nimf niet zou kunnen inhalen, als zijn strompelen over de steenen haar verjoeg? Zoo schertst hij, en moedigt den ander aan; maar bitter is ‘Le Sacrifice’, waar Agamemnon die Iphigenia offert het beeld is van den Dichter die zijn roem koopt tegen den prijs van zijn jeugd:

> Il livre, comme toi, en offrande à la gloire
>
> Sa jeunesse éperdue et qui tout bas l'implore...

Tusschen de hier genoemde verzen, met nog enkele andere, in, staat een aantal grootere van onderling gelijksoortig gegeven; hier blijkt het dat De Régnier's voorliefde voor fabelwezens toch nog niet geheel verdwenen is: Pegasus en Cen-

taurèn zijn er de telkens wederkeerende gestalten. Maar nergens zoozeer als hier voelt men dat deze een tastbare werkelijkheid verbeelden. ‘Pégase au Satyre’; voelt men in dezen aanspraak van het edele dichterpaard tot den boerschen, onreinen en bokspootigen Sater, die evenwel in dezen verbasterden tijd de eenige is die de natuur niet miskent en misschien nog zingen kan, niet een toespeling op sommige vagebonden die tot de beste dichters hooren der moderne Fransche poëzie...is het toeval, dat het vlak voorafgaande gedichtje in den regel ‘Le ciel au-dessus du toit’ een klaarblijkelijke herinnering aan Verlaine bevat? - ‘Phrixus’ is de naijver van den in alle mannelijke heldendaden uitmuntenden Centaur, als hij het dichterpaard aanschouwt; ‘Le Piège’ de valstrik waarin de ziellooze menschheid van heden de poëzie lokt; ‘Alphareus’ de weemoed van den oudgeworden Centaur die bij den fluitspelenden herder komt luisteren en droomen van de Zee, waar de Sirenen zingen - de eene voorstelling is doorzichtiger dan de andere, maar in alle moet òf een persoonlijk leven, òf een reëele beschouwing van tijdsomstandigheden de aanleiding geweest zijn.

* * *

Niet het minste genot van dezen bundel is het, te zien hoe De Régnier's natuurliefde haar vaderlandsche en mythologische landschappen een tijdlang voor geheel nieuwe, voor Oostersche, verwisselde. Natuurliefde, landschappen - de woorden zijn te beperkt voor een genegenheid die een geheele cultuur omvat, een cultuur waarin hij zijn elegische gevoel: van het vergankelijke der schoonheid en den schoonen weemoed van wat bezig is te vergaan - evengoed spiegelen kan als in die van Versailles' parken. Men leze ‘Ville d'Orient’:

> Toi, dont j'ai vu monter de la terre d'Asie
> Les cyprès toujours verts et les blancs minarets,
> Entre toutes, mon coeur, ô Ville, t'a choisie
> Pour I'un de ses désirs et l'un de ses regrets.
>
> Ma mémoire s'émeut à tes beautés lointaines
> Dont l'aspect un seul jour charma mes yeux nouveaux,
> Et j'écoute, depuis, la voix de tes fontaines
> Qui rend plus grave encor la paix de tes tombeaux.

Entre leurs murs verdis de faïences persanes
Où luisent dans l'émail les versets du Coran,
Ils gardent à l'écart, parmi les vieux platanes,
Les cercueils inégaux que surmonte un turban.

De Perzische spiegel doet droomen van Scheherazade, die met haar schoone verhalen den Khalif bewoog haar te sparen, maar niet den onverbiddelijken Tijd. ‘Oosten! gij sliept in de diepte mijner gedachten’ zoo mijmert de dichter, die uit de ‘Duizend-en-één-nacht’ er een fantastisch beeld van verkregen had, beurtelings droomerig en ontzettend. ‘Had ik mogen verkiezen wáár te leven, misschien ware ik het liefst “vieilli sous le turban”, want hoe schoon zou het bestaan geweest zijn in de frissche moskee, bij den zuiveren bron die voor de wasschingen bestemd is, op den Gouden Horen, in het dichte huis; hoe schoon eindelijk de dood in dat liefelijkste der kerkhoven!’

En zie hier, als een voorbeeld van simpele en ontroerende uitbeelding der werkelijkheid, en als een bewijs hoe de natuurliefde toch een zeer machtige factor in deze stemmingen is; het ontwaken uit den droom van de loomheid en den bloeddorst van het Oosten:

La double vision à mes yeux évoquée
Tourmente tour à tour mon esprit incertain,
Tandis qu'au minaret de la blanche mosquée,
Guttural et criard, chante le muezzin.

Il fait sombre déjà sous les larges platanes
De la petite place ombragée où je suis,
Et j'écarte parfois d'un geste de ma canne
Un chien jaune qui rôde et dont le croc blanc luit;

Dans le ciel clair encore à travers le feuillage
Les martinets aigus croisent leurs cris ailés,
Et dans la tasse étroite où glisse leur image
Mon café refroidit auprès du narghilé.

La rue en pente va vers l'échelle prochaine
Et, de la Corne d'Or où mon caïque attend,
Je verrai se lever, courbe et visible à peine,
La Lune, sur Stamboul où règne le Croissant!

Naar andere gebieden ook zwerft de dichter. Naar Arcadië, waar de herder zonder schoonheid hem toch als een broeder voorkomt van de Herders der Eclogen, waar de beelden vergruisd zijn en het door de vingers vlietende marmerstof het overblijfsel is van een God. Naar de Villa d'Este, waar de hellende tuin ruikt naar water, bladeren en bloemen ‘et la mort vivante’. Naar het Klooster, waar de hemel somber is van blauwte en de klokken van zwaar goud geleidelijk zwijgen. Naar Venetië - ik zou wel willen blijven aanhalen, want alles is hier verrukkelijk - de gewezen Meesteres der zeeën, nu een weemoedige vervallen stad. En zelfs droomt hij van verre overzeesche gewesten, in dat schoone gedicht aan de Maan -

> Et sur la molle terre où pousse la liane
> Aux arbres limoneux de l'humide forêt,
> Je me souviens de toi, aux nuits de Louisiane
> Où tu mirais ta face au miroir des marais.

Doch het allerontroerendst is dan de weerkeer tot het meest alledaagsch-eenvoudige, en toch meest dierbare, de ‘Ville de France’:

> Le matin, je me lève, et je sors de la ville.
> Le trottoir de la rue est sonore à mon pas,
> Et le jeune soleil chauffe les vieilles tuiles,
> Et les jardins étroits sont fleuris de lilas.
>
> Elle est sans souvenirs de sa vie immobile,
> Elle n'a ni grandeur, ni gloire, ni beauté;
> Elle n'est à jamais qu'une petite ville;
> Elle sera pareille à ce qu'elle a été.

En als hij thuiskeert in den avond, en dra het eerste lichte raam zal zien, schijnt het hem toe, of hij naast zich in de schaduw, vol teederheid, gevoelt

> La patrie aux doux yeux qui me prend par la main.

Het vaderland heeft De Régnier echter 't meest lief in beelden van het verleden. Hij is een bewonderaar van den 18e eeuwer Watteau, en vooral van Versailles. Een aangrijpend gedicht wijdde hij aan een meisje uit dien vervlogen tijd,

wier pastelportret zijn kamer siert. Het is jong en onschuldig, maar hij weet dat zij stierf als publieke vrouw. Haar reine naïeve jeugd echter leeft voort, overleeft hemzelf, in die beeltenis:

> Et maintenant qu'en moi, si doux à ma tristesse,
> Est né le goût amer des choses sans, retour,
> J'aime votre muette et lointaine jeunesse
> Qui survit à la mienne et qui dure toujours. -

'L'Accueil' is de ontvangst, door den ouden, eenzamen dichter, van een bewonderend tweetal dat hem bezoeken komt. Zij zijn verbaasd hem in baai en met blooten schedel te zien, in plaats van gekleed in purper en gelauwerd met goud. Wederom beheerscht den dichter hier de gedachte, dat de roem met den dood wordt gekocht. 'Als gij eens weerkomt' zegt de oude 'en gij menschen met palmen ziet opgaan naar mijn woning, weet dan, dat als gij medegaat, gij mij zult vinden, *niet*

> Comme aujourd'hui debout en ma robe de laine
> Qui se troue à l'épaule et se déchire au bras,
> Mais drapé de pourpre hautaine
> Peut-être - et mort
> Et lauré d'or!'

De laatste reeks is een Idylle. Aan de zee, bij pijnbosschen, heeft de zanger de stad ontvlucht om er niet meer heen te gaan. Zoete verzen van naald-geruisch en hars-geur, met de eeuwige zee in de nabijheid, en vervuld van een liefde, niet zonder weemoed maar vol innigheid.

> J'aime ce bois de pins dont vous avez chanté
> La verdure marine,
> Qui sent bon la chaleur, le soleil et l'été,
> L'écorce et la résine.
>
> La coquille en craquant s'y mêle sous les pas
> A la pomme écailleuse,
> Entre les troncs on voit la mer border, là-bas,
> La plage sablonneuse.

Des nachts, in het huis, is alles zoet, alles schoon. Hij is er met haar die hij liefheeft, en zij zwijgen. Zij rust op den divan en hij beschouwt haar, de 'sage indolente' - -

Et ton visage seul suffirait à mes yeux,
Qu'enchantent ton repos, ta grâce et ta beauté,
Si je ne voyais pas, vif et mystérieux,
Ton pied charmant et qui est nu dans la clarté...

Even wordt de vrede hier gestoord door een flikkering van zinnelijkheid, die - al zegt hij het er niet bij - van het verleden is. *Zij* is jong, en vindt er behagen in zich toe te lachen in den spiegel. Maar *hij* gaat alleen het strand langs wandelen - om zijn ouderdom te vergeten? Helaas! Hij weet het wel, dat hij altijd verder raakt van zijn jeugd, om niet stil te houden dan voor een graf; terwijl haar jonge gelaat zich verlustigt in zijn voorjaarschen weerschijn.

Doch de gezamentlijke indruk van al deze verzen is vrede:

Je vous aime en ces lieux dont vous êtes la gloire,
La grâce et la beauté,

Et l'oeillet odorant au sable qu'il embaume,
Avec simplicité,
Est l'insigne fleuri de votre doux royaume
De grâce et de beauté.

In deze omgeving van pijnboomen en deze stemming van elegische of idyllische liefde, leest de dichter Ronsard, die ook den pijnboom bezong en de elegische en idyllische zanger bij uitnemendheid is. Een schoon, krachtig en welluidend gedicht is deze hulde, die eindigt met den wensch:

Muse! Si je ne suis pareil au Vendômois
Dont le luth fit entendre
La louange sans fin et qui dure en sa voix
D'Hélène et de Cassandre,

Je n'en ressens pas moins le glorieux désir
Qu'un peu de moi demeure
Et l'espoir de ne pas tout entier me mourir
Avec ma demière heure,

Lorsque le vent d'oubli disperse au ciel d'hiver
La forêt qui frissonne,
Fais que je sois semblable à ce feuillage vert
Qui ne craint pas l'automne,

Et si, sur mon front nu, le laurier souverain
A tes doigts ne se plie,
O Muse, accorde-moi cette branche de pin:
C'est l'arbre de Marie!

Zou het nageslacht een dichter, die zóó zijn stemmingen uitzong, zijn hulde kunnen onthouden? Het komt mij voor, dat De Régnier door 'La Sandale Ailée' een voorname plaats heeft veroverd in de reeks zuiver-lyrische dichters die sinds Ronsard in elegisch-idyllische poëzie uitmuntten. En leent zich voor deze zachte, weeke kunst de Fransche taal niet het best, die voor het groote zoo weinig geschikt is, maar die voor het kleine zulk een zoetvloeiende en teergolvende elegantie bezit?

Wat nu is de beteekenis van den titel: 'La Sandale Ailée'? Verzinnebeeldt hij den vliedenden Tijd, doelt hij misschien op het doorzwerven van zoo velerlei gebied van schoonheid? Of is het niet waarschijnlijk, daar dergelijke woorden voor De Régnier vaste symbolen zijn, dat hij er hetzelfde mee bedoelt als in het gedicht 'Via' uit de 'Médailles d'Argile', waar de gevleugelde sandaal het symbool van de Liefde is? Liefde, in ruime beteekenis genomen, is zeker de eenheid van dit boek: liefde voor het leven, die blijkt uit liefde voor jeugd en schoonheid en poëzie, voor vele tijden en oorden, - maar geen duurzame, eeuwige liefde, doch immer-vliedende, van plaats tot plaats, en van zoo korten duur, dat zij doorgaans verschijnt in den sluier van den weemoed. En het eenige wat den zanger in die vlottende stroomen toestraalt als een baken, is de Roem, waardoor *iets* ten minste blijft van den vergankelijken mensch.

ALEX. GUTTELING.

Shakespeare in deutscher Sprache II. Herausgegeben, zum Teil neu übersetzt von Friedrich Gundolf. Berlin, Georg Bondi.

Het tweede deel van Gundolf's Shakespeare-vertaling - *Romeo und Julia; Othello; Der Kaufmann von Venedig* - is verschenen.

Met de eerbied voor een groot voorganger die slechts den waarlik grote eigen is, heeft Gundolf in de voorrede tot het

eerste deel,[1] van Schlegel's arbeid gesproken als van een die zich wel zuiveren en verbeteren, doch niet overtreffen laat. Want, zegt hij - en dit voelen wij meê - ‘Seine verdeutschung kam aus dem E r l e b n i s und hat den unerreichbaren Vorzug der Frische, der leidenschaftlichen Erweckerfreude.’

Wanneer men de vertaling van Gundolf naast die van Schlegel legt en de afwijkende gedeelten nauwkeurig met de engelse tekst vergelijkt, zal men van plaats tot plaats verbeteringen aangebracht zien.

De taak door Gundolf zichzelf gesteld, heeft hij volbracht, de verbeteringen die hij in de gewijzigde gedeelten heeft willen aanbrengen en die hij in zijn voorrede in 't kort noemt, heeft hij inderdaad verwerkelikt.

Phantaseren over Shakespeare's tekst, dien tekst idealiseren en vermooien, Schlegel heeft het niet gedaan en Gundolf heeft zich er evenzeer van onthouden ‘selbst wo auch nach [seinem] Gefühl durch einen kleinen Drücker vielleicht noch eine höhere sprachliche oder dichterische Wirkung zu erzielen oder durch Weglassung eine augenblickliche Disharmonie aufzuheben gewesen wäre’. Hiermee nam hij het standpunt in dat ook naar onze mening de vertaler van een klassiek werk innemen moet.

Met enkele aanhalingen willen wij hier de aard der aangebrachte wijzigingen aangeven.

Niet het minst door het bijbehouden en nauwkeurig volledig vertalen van Shakespeare's woordspelingen heeft de stijl der dramatiese voordracht het ‘pakkende’ gehouden wat zij in de gedeelten, die niet door de tragiek boeiend en overweldigend zijn, voor de blijvende spanning des geestes behoeft. Reeds dadelik bij de opening van *Romeo und Julia* vinden wij tussen Schlegel's en Gundolf's vertalingen een groot verschil:

SHAKESPEARE:	Gregory, on my word, we'll not carry coals.
SCHLEGEL:	Auf mein Wort, Gregorio, wir wollen nichts in die Tasche stecken.
GUNDOLF:	Auf mein Wort wir lassen uns keine Kohlen aufladen.

Dit is niet een meerder gelijkblijven van ‘zin’ alleen, ook, wat meer betekent, van ‘klank’ en ‘toon’; wat nog duideliker

1) Men zie de bespreking dezer uitgave in de Maart-aflevering van deze jaargang door Albert Verwey.

uit de kreten van Verona's burgers, als zij op de vechtende Capulets en Montagues loskomen, blijkt:

> He! Spiess' und Stangen her! Schlagt auf sie los!
> Weg mit den Capulets! Weg mit den Montagues!

heeft Schlegel, terwijl Gundolf:

> He! Knüttel, Stangen, Spiesse! Schlagt sie nieder!
> Nieder die Capulets! Nieder die Montagues!

vertaalt, meer gelijkblijvend aan Shakespeare's:

> Clubs, bills, and partisans! strike! beat them down!
> Down with the Capulets! down with the Montagues!

Van hetzelfde belang is het meer ‘woordelik’ vertalen dat Gundolf gedaan heeft. Gundolf volgt, waar hij wijzigde, de engelse tekst getrouwer.

Uit de toespraak van Verona's vorst tot de vechtende burgers, teken ik als voorbeeld het volgende aan:

SHAKESPEARE:	Three civil brawls, bred of an airy word, By thee, old Capulet, and Montague, Have thrice disturb'd the quiet of our streets. -
GUNDOLF:	Dreimal kam Bürgerzwist aus luftigem Wort, Du alter Capulet und Montague, Und hat dreimal der Strassen Ruh verstört.

terwijl Schlegel heeft:

> Drei Bürgerzwiste haben dreimal nun,
> Aus einem heft'gen Wort von euch erzeugt,
> Du alter Capulet und Montague,
> Den Frieden unsrer Strassen schon gebrochen.

Ieder voelt hoe weinig nauwkeurig Schlegel hier was; bovendien mist deze plaats het kernachtige dat door Gundolf hersteld werd; Schlegels vertaling wordt daardoor ook een vers langer.

Een ander, even treffend voorbeeld van onnauwkeurigheid bij Schlegel, geeft de volgende plaats, waar Romeo van de liefde spreekt als van

> A choking gall and a preserving sweet.

terwijl Schlegel vertaalt:

> Und süsse Gall', und ekle Spezerei.

Gundolf heeft juister (en vermijdt het hinderlik herhaalde ‘und’)

> Widrige Gall und süsse Spezerei.

Tekstverlengingen, door Schlegel herhaaldelik nodig geacht, daar hij voor een dekkend vers omschrijvende geven moest, heeft Gundolf weggenomen. Bijvoorbeeld waar Shakespeare heeft:

> **BENVOLIO:**
> What sadness lengthens Romeo's hours?
>
> **ROMEO:**
> Not having that which, having, makes them short.
>
> **BENVOLIO:**
> In love?
>
> **ROMEO:**
> Out -
>
> **BENVOLIO:**
> Of love?
>
> **ROMEO:**
> Out of her favour, where I am in love.

Hier heeft Gundolf:

> **BENVOLIO:**
> Und welcher Gram dehnt Romeo's Stunden?
>
> **ROMEO:**
> Dass ich entbehren muss was sie verkürzt.
>
> **BEN.:**
> In der Liebe?
>
> **ROM.:**
> Aus -
>
> **BEN.:**
> Der Liebe?
>
> **ROM.:**
> Aus deren Gunst die mich in Liebe hält.

En Schlegel:

> **BENVOLIO:**

Und welcher Gram dehnt Euch die Stunden?

ROMEO:
Dass ich entbehren muss, was sie verkürzt.

BEN.:
Entbehrt Ihr Liebe?

ROM.:
Nein.

BEN.:
So ward sie Euch zu Theil?

ROM.:
Nein, Lieb' entbehr ich, wo ich lieben muss.

Het verschil is duidelik en behoeft geen bespreking. Er blijkt uit deze plaats tevens hoe belangrijk, wat den zin en den toon van Shakespeare's verzen betreft, deze verbeteringen van Gundolf zijn. Sommige gedeelten, vooral uit het proza, zijn bovendien door Schlegel weggelaten of samengetrokken, die in Gundolfs vertaling in hun geheel gegeven worden.

Kernachtiger is Gundolf, zei ik reeds. Behalve het weglaten van overtollige voorvoegsels als ‘mein’ voor ‘Herr’ enz. weet hij tekenachtiger uitdrukkingen te vinden die, direkter en korter, het dadelik ‘doen’. Ook in het proza. Bijvoorbeeld:

SHAKESPEARE:	To move is to stir, and to be valiant is to stand.
SCHLEGEL:	Einen aufbringen, heisst: ihn von der Stelle schaffen. Um tapfer zu sein, muss man Stand halten.
GUNDOLF:	Aufbringen heisst verrücken, und tapfer sein heisst stehen.

Wat de verzen betreft, voorbeelden van meerdere toonkracht en meerdere kernachtigheid bij Gundolf vindt de lezer in het reeds aangehaalde. Zo heeft Schlegel zich ook genoodzaakt gezien op verscheidene plaatsen de vijfvoetige jambe voor de zesvoetige te verlaten. Gundolf heeft daar de verzen weer tot hun oorspronkelike tekenachtiger lijn teruggebracht.

De onnauwkeurigheid van Schlegel deed hem soms ook de voorstelling, de verbeelding van Shakespeare onjuist weergeven. Staat in 't engels:

> At my poor house look to behold this night
> Earth-treading stars that make dark heaven light.

Dan vertaalt Schlegel foutief, en in storende maat:

> In meinem armen Haus sollt Ihr des Himmels Glanz
> Heut' Nacht verdunkelt sehn durch ird'scher Sterne Tanz.

Juist dus het omgekeerde geeft hij, van wat Shakespeare zag. Bij dezen wordt de hemel ‘donker’ genoemd, die door de ‘earth-treading stars’ verlicht zal worden; Schlegel maakt ervan dat de hemel glanst en verduistert zal worden door het licht der aardse sterren. Bij hem werd zinloos wat bij Shakespeare een duidelik en prachtig beeld is. Gundolf herstelt deze plaats aldus:

> Beseht in meinem schlichten Haus heut Nacht
> Manch irdischen Stem der Himmel heller macht.

Het schone van ‘earth-treading stars’ bij ‘dark Heaven’ bereikt ook hij niet, maar hij geeft toch, zij het ook met een wellicht noodzakelike vermindering, de verbeelding die Shakespeare gaf.

Misschien werpen de hier aangehaalde plaatsen reeds voldoende licht op de verschillen tussen Schlegels en Gundolfs vertalingen en maken zij duidelik waarom de laatste niet slechts recht van bestaan heeft, maar ook boven die van Schlegel aan te bevelen is.

In 't algemeen laat zich van Gundolf zeggen, dat zijn vers meer dan dat van Schlegel ‘vers’ is, vaster van ritme, evenwichtiger van toon. In de verbeterde plaatsen was bij Schlegel vaak een losheid en zwakte, waarvoor Gundolf al het onnoembare stelde, wat een goed vers van een zwak onderscheidt: meerdere harmonie van geluid, kracht in dit harmoniese en buigzaamheid in die kracht. Vaak is Schlegels vers meer een geskandeerd proza, het heeft van de maat den vorm (d.w.z. een behoorlik aantal syllaben in ieder vers) maar niet het wezen, d.i. het schone evenwicht tussen de heffingen en dalingen onderling.

De wijzigingen in *Der Kaufmann von Venedig*, zijn van dezelfde soort als die in *Romeo und Julia*. Maar de veranderingen zijn weinige. In de ‘Aanhang’ tot zijn vertaling zegt hij: ‘Der Kaufmann Schlegels [ist] eine Meisterleistung und selbst seine Fehler [sind] den Stückelungen der Revisoren meist überlegen. Grössere Eingriffe waren hier wieder nur an einige Reimstellen erfordert.

9 Nov. '09.

MAURITS UYLDERT.

Naschrift

Toen het bovenstaande reeds afgedrukt was ontvingen wij ook het derde deel dat *König Johann*, *König Richard der II* en *König Heinrich der IV erster Teil* inhoudt. Ook dit deel bevat Schlegel's, door Gundolf nauwkeurig verbeterde, teksten.

Deze uitgave is waarlik een zeldzaam correcte en dichterlik voortreffelike en waarvan de studie zeker aan onze hollandse Shakespeare-vertalers - die òf philologies juist, maar dan zonder dichterlike aspiratie, òf dichterlik aangedaan maar dan steeds ontoereikend nauwkeurig in het philologiese, zijn - aan te bevelen is.